C. CRISPI SALLUSTII

OPERA OMNIA

EX EDITIONE GOTTLIEB CORTII

CUM NOTIS ET INTERPRETATIONE

IN USUM DELPHINI

VARIIS LECTIONIBUS

NOTIS VARIORUM

NOTITIA LITERARIA

RECENSU EDITIONUM ET CODICUM

ET

INDICIBUS LOCUPLETISSIMIS

ACCURATE RECENSITA.

VOLUMEN SECUNDUM.

LONDINI:

CURANTE ET IMPRIMENTE A. J. VALPY, A.M.

1820.

NOMINA AUCTORUM QUORUM NOTÆ HIC EXHIBENTUR.

Aldus Manutius, *passim*.

Badius.
Becmannus.
Bennius.
Bochartus.
Brissonius.
Budæus.

Carrio.
Castilioneus.
Ciacconius, *passim*.
Cluverus.
Colerus.

Dom. Marius Niger.
Donatus.
Douza.

Exemplar { Venetum. / Mersenburgense. / Florentinum. / Beroaldinum. }

Fabricius.
Freinshemius.

Glareanus.
Grapaldus.
Graswinckel.
Gronovius.
Gruterus.
Guil. Canterus.

Henningius.
Herm. Hugo.

Janus Gulielmus.

Leopardus.

Masius.

Omnibonus.

Palmerius.
Philargyrius.
Pontanus.
Popma.

Putschius, *passim*.

Resendius.
Rivius, *passim*.

Sabellicus.
Salmasius.
Scaliger.
Schicardus.
Seldenus.
Sigonius.
Soldus.
Stephanus.
Steuchus Eugubinus.
Stewechius.
Streinius.

A. Thysius.
Turnebus.

Valla.
Vossius.
Ursinus, *passim*.

Zanchius.

NOMINA ANTIQUORUM ET RECENTIORUM AUCTORUM QUI HIC CITANTUR.

Acron.
Ælianus.
Ælius Gallus.
Ælius Spartianus.
Æmilius Probus.
Ærodius.
Æschines.
Æschylus.
Æthicus.
Agellius.
Albericus.
Alciatus.
Alex. ab Alexandro.
Alexander Neapolitanus.
Alph. Adrianus.
Althamerus.
Ambrosius in Epist. Pauli.
Ammianus.
Andronicus Rhodius.
Ant. Augustinus.
Ant. Matthæus.
Antisthenes.
Antonius Imperator.

Apollonius.
Appianus Alexandrinus.
Apuleius.
Aretius.
Arias Montanus.
Aristoteles.
Arnobius.
Arusianus.
Asconius Pædianus.
Asper.
Athenagoras.
Athenæus.
Aurel. Augustinus.
Ausonius.
Auctor primi libri Machabæorum.

Barbarus in Vitruvium.
Barrius.
Basilica.
Benjaminus Judæus.
Bernardus Alderbretus Cordubensis.

Beuterus.
Bodinus.
Boëthius.
Boisardus.
Bonacciolus.
Bononiensis.
Bullingerus.

Cæsar.
Camerarius.
Carolus Rimius.
Casaubonus.
Castaldus.
Cassiodorus.
Cato de re rust.
Catullus.
Cedrenus.
Censorinus.
Charisius.
Christophorus Stella.
Cicero.
Claudianus.
Clemens Alexandrinus.

NOTÆ VARIORUM

IN

BELLUM CATILINARIUM.

C. Sallustii] Patricia gente Crispus Sallustius Romæ natus, post Remp. civili discordia concussam, cum nulla illius administrandæ ratio bonis superesset amplius, se ad scribendi ocium contulit. In quo genere (Quintiliani judicio, qui eum Thucydidi, in historia eminentissimo, opposuit) præcipuam inter eos, qui res Romanas literarum monumentis tradidere, est laudem adeptus. Etenim quo Thucydides est Herodoto major, cui secundæ tribuuntur partes; eo certe hic noster Livio præstantior, quem Herodoto ille comparat. Accedit et Martialis urbanissimi Poëtæ carmen: 'Hic erit, ut perhibent doctorum corda virorum, Primus Romana Crispus in historia.' *Vall.*

Bellum Catilinarium] Ita Nonius triginta amplius locis indigitat: quanquam plerique libri veteres et nonnulli etiam Mss. titulum ita concipiunt: *de Conjuratione Catilinæ et ejus sociis.* Utrumque defendi potest: nam et conjuratio aliquo modo bellum dici potest, præsertim hæc, ubi infestis signis in aperto campo prælium quoque fuit commissum. Alioqui militem a conjuratis recte sejunxit Livius lib. XLV. nam milites sunt, qui sacramento dixerunt singuli; conjurati, qui una simul jurarunt. *Colerus.*

Cap. I. *Omneis homines, qui student sese præstare ceteris animantibus*] In manuscriptis aliisque vetustis est ordo verborum immutatus, *qui sese student præstare.* pro, *qui dant operam, uti præstent ipsi et antecellant.* Id lenius et asperum minus esse videtur, nec aliter a veteribus citatur, velut Prisciano lib. VII. quo loco de accusativo tertiæ declinationis agit, ubi et *Omnis* hic legendum esse docet, pro *omnes.* Terentianus diphthongo *ei* scribi vult in plurali, cum hoc, tum similia nomina, quomodo fere et in vetustis inscriptionibus reperitur. Jam quod ad loquendi rationem attinet, norit lector et Ciceronem eodem modo locutum: nam II. Officiorum: 'Gratum se videri studet,' inquit: et in Eunuchi prologo Terent. 'Qui placere se studeat bonis quam plurimis.' Ubi interim miror, quid sibi quidam velint, qui et omisso accusativo *se*, versum constare arbitrentur, id quod secus habet, et ab imitatore quopiam pronomen adscriptum putent, quod hoc modo Sallustius Catilinæ historiam ordiatur: quasi vero non eodem modo sit, ita uti ostendimus, et Cicero ipse locutus. Sed et alias Terentius haud dissimili modo loquitur, velut in Eunucho: 'Est genus hominum, qui

esse primos se omnium rerum volunt.' Eodem modo II Tuscul. Cicero: 'Est enim quoddam genus eorum qui se philosophos appellari volunt:' pro, 'qui appellari philosophi volunt:' nam sic usitatius dicitur. Terent. in Andria: 'Uxorem decrerat dare sese mihi hodie.' Et, 'Quæ sese inhoneste optavit parare hic divitias potius, quam in patria honeste pauper vivere:' ubi etiam pronomine *sese* omisso, tamen sensus constat. Quomodo et in illo Livii II. Decadis tertiæ, 'Qui se bene mori, quam turpiter vivere maluit.' *Rivius.*

Cæteris animantibus] Scripti omnes libri, quos quidem ego viderim, *Animalibus:* quo modo et Sosipater Carisius recitat l. I. in verbo, *Omnes*, et Diomedes. *Manut.*

Ne vitam silentio transeant] Ita fere et impressa et calamo descripta exemplaria. Nec male, ut opinor; verum in manuscripto quodam reperi, *transigant:* ut in Beroaldino quoque, licet eodem sensu, pro *traducunt. Rivius.*

Ne vitam silentio transeant] Id est, inertia et otio. Tacit. in Agricola c. 3. 'Senes prope ad ipsos exactæ ætatis terminos per silentium venimus:' et c. 39. 'studia fori et civilium artium decus in silentium acta.' Cic. in Vatinio c. 3. 'bonarum artium studia siluerunt.' 'Per tacitum' Seneca dixit Thyeste vs. 397. 'Obscuro positus loco, Leni perfruar otio. Nullis nota Quiritibus Ætas per tacitum fluat.'

Veluti pecora; quæ natura prona atque ventri obedientia finxit] Ovidius Metam. l. I. 'Pronaque cum spectent animalia cetera terram, Os homini sublime dedit, cœlumque tueri Jussit, et erectos ad sidera tollere vultus.' Vide Ciceron. de legibus l. I. et de Nat. Deor. l. II. 'Naturam,' inquit, 'nos celsos et rectos constituisse, ut Deorum cognitionem, cœlum intuentes, capere possemus.' Neque dissentit Plato in Cratylo. *Manutius.*

Sed omnis nostra vis in animo et corpore sita est] Exemplaria manusc. *Sed nostra omnis vis:* quomodo et Servius in Georgica Virgilii citat: quæ quin et mollior et suavior, atque adeo verior sinceriorque lectio sit, dubitari minime debet. Consule aurium judicium, ac statim senties, quam et duriter et aspere concurrant, *mnis, no*, in illo *omnis nostra.* Quanto vero numerosius est, quanto aptius sonat, si verborum ordinem immutes, *nostra omnis vis:* vel, ut in Merseburgensi quodam est, *nostra vis omnis:* nam sic ibi reperi. Ac ne hoc, tanquam leve quid nec ullius momenti contemnas; non dubitat Cicero inversione interdum pæne poëtica uti ad effugiendum asperiorem concursum literarum. Velut cum ait, 'Q. Mucius augur Scævola:' nam illud alterum, 'Q. Mucius Scævola augur,' cum propter sibilum, quem literam efficere sentimus S, in altera voce extremam, in altera primam, tum ob vastum et inamœnum hiatum vocalium concurrentium paullo durius ei atque insuavius videbatur, ita ut erat. Ergo si naturalem ordinem Cicero propter euphoniam et jucundioris sonitus gratia invertere non dubitavit, apparet nimirum, quanti referat qua quis in ordine arbitrario verborum collocatione serieque utatur. Quod eo dico, ne quis hanc rem, ceu pæne frivolam ac nullius ponderis, contemnendum esse ducat. Quamquam, ne quid dissimulem, in exemplari quodam manuscripto non est additum hoc loco *Scævola. Rivius.*

Sed nostra omnis vis in animo et corpore sita est] Cicero de finib. l. V. 'Homo e corpore animoque constat: cum primæ sint animæ partes, secundæ corporis.' *Manut.*

Sed omnis nostra vis] Vis, δύναμις. Virgilius Æn. XII. 'Ille ut depositi proferret fata parentis, Scire potestates herbarum, usumque medendi.' Ibi Servius: 'Potestates, vim, possi-

tali periculo opus esse.' *Ursinus.*

Ubi consulueris mature facto opus est] Minime advocarunt judicium suum quo vigebant, qui istud *mature* adsociandum censuerunt præcedentibus: neque enim *mature* heic moratur, sed festinat: et alioquin, hac distinctione, directe abeat Sallustius ab eorum mente, quorum sententiam exprimere voluisse putatur: quemadmodum liquet ex eis quæ ad hæc verba adduxit Aldus junior. *Gruter.*

Alterum alterius auxilio veget] Sic Horatius, 'Alterius sic Altera poscit opem res, et conjurat amice.' *Ciacc.*

Alterius auxilio veget] Quia factum consilium, et consilium factum desiderat. *Zanch.*

Veget] Id est, stat, vegetum est, floret. Sic Varro: 'Nec natus est, morietur, viget, veget utpote quam plurimum.' Aliter *vegere* active est *vegetare.* Ennius, 'æquora salsa veges ingentibus ventis:' vide et collectanea Giphanii in Lucretium.

Cap. 2. *Nam in terris*] V. c. non habet illud *non;* ut fortasse legendum sit: *Nam terris, nomen imperii id primum fuit.* Quod autem sequitur, 'Sua cuique satis placebant;' simile est illis, quæ habentur infra in Bello Jugurthæ, ubi est: 'Debere illi res suas satis placere,' &c. Utrumque certe, licet diversis prolatum verbis, respondet Horatianis illis: 'Qui fit, Mæcenas, ut nemo, quam sibi sortem Seu ratio dederit, seu fors objecerit, ipsa Contentus vivat.' *Ursinus:* sic et *Ciaccon.*

Nomen Imperii id primum fuit] Cicero de Legibus l. III. 'Omnes,' inquit, 'antiquæ gentes regibus quondam paruerunt. Quod genus imperii primum ad homines justissimos et sapientissimos deferebatur.' Idem scribit Justinus l. I. statim in principio. *Cast.*

Pars ingenium, alii corpus exercebant] Sic infra: 'Ingenium nemo sine corpore exercebat.' *Ciaccon.*

Vita hominum sine cupiditate agitabatur] Justin. de antiquis regibus loquens: 'Fines,' ait, 'imperii tueri magis, quam proferre, mos erat. Intra suam cuique patriam regna finiebantur.' Heroica hæc tempora appellavit Aristoteles in Polit. *Cast.*

Sua cuique satis placebant] Hoc est, sua quisque sorte contentus erat, neque supra vires aliquid appetebat: sic in Jugurth. 'debere res suas satis placere.' *Ciaccon.*

Tum demum periculo atque negociis compertum est] Apud Nonium in verbo, Periculum; *Tunc vero peric. &c.* legitur. *Manut.*

Quod si regum atque imperatorum animi virtus in pace ita, ut in bello valeret] Legendum, *ita uti bello valeret:* id cum suavius est, tum Sallustianum magis. Etenim fere semper apud hunc auctorem invenias *sicuti* potius, quam *sicut: uti* quam *ut: veluti* quam *velut*, ipse quidem certe haud temere umquam secus in vetustis codicibus reperi, licet excusi typis varient. Sic apud illos antiquissimos, quos libenter Sallustius facit, ut imitetur, fere semper *uti* reperias: velut apud Catonem de re Rustica, atque alios, quorum fragmenta quædam supersunt, unde id conjicere licet. *Rivius.*

Æquabilius atque constantius, &c.] Ita manuscr. numero tredecim, ita omnes fere edd. ut operam ludant, qui nobis obtrudunt, *æqualius.* Neque enim sequitur, quia eo usus Tacitus, usum item Sallustium, et usum quidem isto loco. *Gruterus.*

Num imperium facile iis artibus] Victorius hunc locum ex Polybio sumtum putat, XXIV. 12. Verba sunt Polybii in excerptis l. x. Ἄλλως μὲν οὖν ὑπέλαβεν δεῖν κτᾶσθαι τὰς ἀρχὰς, ἄλλως δὲ τηρεῖν· οὐκ ἔμαθον δὲ ὅτι κάλλιστα φυλάττουσι τὰς ὑπεροχὰς οἱ κάλλιστα διαμείναντες ἐπὶ τῶν αὐτῶν προαιρέσεων ἐξ ἀρχῆς κατεστήσαντο τὰς δυναστείας. *Ciacconius.*

Ita imperium semper ab optimo quo-

tio, sicuti mihi quidem videtur, est multo verior, ac sic quoque Gellius citat. *Idem.*

Tametsi haud quaquam par gloria sequatur scriptorem et auctorem rerum] Turnebus *auctorem rerum*, gestorem et administratorem intelligit, contra quam Tacitus, qui *auctorem rerum* et scriptorem esse ait in 3. his verbis: 'Matrem Antoniam non apud auctores rerum, non diurna actorum scripta reperio ullo insigni officio functam:' et iterum: 'C. Sallustius rerum Romanarum florentissimus auctor.' Sed Plinius eodem fere modo loquitur VII. 30. 'Thucydidem Imperatorem Athenienses in exsilium egere, rerum conditorem revocavere.' Est ergo apud Sallustium, *scriptor* et *auctor rerum* idem. *Ciaccon.*

Scriptorem et auctorem rerum] Videtur Sallustius *scriptorem*, et *auctorem rerum*, eundem putasse esse, cum, tamen *auctor rerum*, pro, *actor*, ab aliis ponatur. Unde in aliquibus codicibus, *actorem*, pro, *auctorem* apud Sallustium irrepsit. Sed Tacitus eodem quo Sallustius modo *auctorem rerum* usurpavit, cum ait lib. III. 'Matrem Antoniam non apud auctores rerum, non diurna actorum scripta reperio ullo insigni officio functam.' Item: 'Sallustius rerum Romanarum florentissimus auctor.' Unde in æreo numismate inscribitur SALLUSTIUS AUCTOR. non tamen satis recta orthographia. *Ursin.*

Haud quaquam par gloria sequatur scriptorem et auctorem rerum] Qui heic obloquuntur Turnebo, ne hilum quidem proferunt, quod non ipse antea probe sciverit. Quid autem hoc loco sibi velit Ursinus, non assequor. *Gruterus.*

Arduum videtur] Notat Gellius IV. 15. *Arduum hoc loco* χαλεπὸν καὶ δυσχερὲς, hoc est, tum difficile, tum molestum quoque et incommodum, ac intractabile: contra Sallustii obtrectatores, qui id verbum calumniabantur. *Ciaccon.*

Primum quod factis dicta exæquanda sunt] Legendum, *quod facta dictis:* quomodo codices habent in pergamenis descripti, nam *æquare* hic pro *assequi* ponitur. Ostendit autem ad rationem et conditionem rerum sic accommodandam esse orationem, uti magnitudinem rerum oratio ipsa consequatur, hoc est, ut sit rebus ipsis par atque æqualis oratio. Contra Livius belli Punici XI. 11. 'Neque aggrediar narrare,' inquit, 'quæ disserendo minora vero facio:' pro *quæ non exæquo dictis.* Est in quibusdam, *exsequenda sint*, sed perperam, nisi fallor, affinitas vocum ansam errori præbuit. Jam lectionem, quæ in manuscriptis est, veriorem esse, colligi e T. Livio potest; is enim 6. ab U. C. 'Cum ea quoque,' inquit, 'quæ bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnifica, facta dictis æquando memorasset,' et quæ sequuntur. *Rivius.*

Plerique, quæ delicta reprehenderis, malevolentia, et invidia dicta putant: ubi de magna virtute, atque gloria bonorum memores, quæ sibi quisque facilia factu putat, æquo animo accipit; supra ea, veluti ficta pro falsis ducit] Thucydides sic II. 35. in oratione Periclis: ὅ, τε γὰρ ξυνειδὼς καὶ εὔνους ἀκροατὴς τάχ' ἄν τι ἐνδεεστέρως πρὸς ἃ βούλεταί τε καὶ ἐπίσταται νομίσειε δηλοῦσθαι· ὅ, τε ἄπειρος, ἔστιν ἃ καὶ πλεονάζεσθαι, διὰ φθόνον, εἴτι ὑπὲρ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ἀκούοι. μέχρι γὰρ τοῦδε ἀνεκτοὶ οἱ ἔπαινοί εἰσι περὶ ἑτέρων λεγόμενοι, ἐς ὅσον ἂν καὶ αὐτὸς ἕκαστος οἴηται ἱκανὸς εἶναι δρᾶσαί τι, ὧν ἤκουσε· τῷ δὲ ὑπερβάλλοντι αὐτῶν φθονοῦντες, ἤδη καὶ ἀπιστοῦσιν. Hunc autem Sallustii locum Gellius recitat IV. 15. in quo quædam diversa leguntur a lectione hic impressa. *Manutius.*

Quia plerique, quæ delicta] Ignoro, quo jure nonnulli intrudant suum *plerique:* non omne quod licet Critico, statim etiam libuit Scriptori. *Gruter.*

docent Dion, Acron, et Cicero in oratione, qua Sallustio respondet: si Ciceronis ea est oratio, quod vix credo. Postea, ne de pecuniis repetundis causam diceret, H. s. duodecies cum Cæsare pactus est: ut in eadem oratione legimus. *Castil.* Antiquus quoque interpres hæc de eo refert: 'Fertur Sallustius tanto ardore insanivisse in libertinas, quanto mœchus in matronas. Quod cum illi in senatu a censoribus objectum esset, respondit, se non matronarum sed libertinarum sectatorem esse. Quare ex senatu ejectus est, quod ipse excusat in Catilinæ bello.'

A repub. procul habendam decrevi] Sic quidem in Jugurth. 'Ubi adolescentiam habuere, ibi senectutem agant.' Cato tamen, quem plurimum sequitur Sallust. 'ego jam a principio in parsimonia atque in duritia, atque industria omnem adolescentiam meam abstinui:' et, 'secus ætatem agerem, quam illi egissent.' Hic tamen legendum credo, *a repub. procul agendam decrevi:* ut Jugurth. 'Atque ego credo fore, qui, quia decrevi procul a repub. ætatem agere;' ut etiam paulo infra. *Ciacc.* sic et *Ursin.*

Servilibus officiis] Ideo a Symmacho lib. v. epist. 16. tam atrociter fuit reprehensus Sallustius. Sed immerito. Quamvis enim et agriculturam et venationem honestissima fuisse officia apud Romanos constet, quid tamen causæ est, cur non Sallustio servilia dici mereantur, cum totus adhuc sit in dissertatione præstantiæ animi et vilitate corporis? Venationes autem et agricultura nonne corporis auxilio parantur? Possem et ostendere hanc opinionem Sallustio communem cum non ignobilibus Philosophis fuisse. Denique istud tempus Sallustii mihi considera, quo venationes non tam voluptati erant lautioribus et patriciis, quam servis oneri. Et quid mirum inter tot bella, tot honorum urbanorum certamina? *Coler.*

Sed a quo incepto studioque me ambitio] Ita fere libri electiores: nam posteriori ævo scriptis, omissa est copula *que:* ut quis dubitare posset, utramque vocem, *incepto studioque*, commentum esse glossarii. *Gruterus.*

Ambitio mala detinuerat] Plus id est quam si *revocaverat* dixisset: sic Jug. 'quibus a malo publico detineatur.' *Ciaccon.*

Statui res gestas populi Rom. carptim perscribere] In libris, quos Nonius secutus est, video scriptum fuisse *Strictim*, non *Carptim:* recitat enim hunc locum in verbo *Strictim* Manutius.

A spe, metu, partibus Reip. animus liber erat] Et hinc dictio ultima salva sensu exterminari poterat. *Gruterus.*

Quam verissime potero] Fabius Victorinus in lib. I. Cicer. de Invent. Rhetor. legit, *quam brevissime*. Sed hunc locum et eum qui pag. seq. 50. legitur, 'supra repetere, ac paucis instituta majorum,' sic est æmulatus Tacitus Hist. IV. 'Ea de cæde quam verissime expediam, si pauca supra petivero.' Videndum ergo an non, *potero*, abundet. *Ciaccon.* sic et *Ursin.*

Nam id facinus in primis ego memorabile existimo] Accepit hanc sententiam, ut videtur, a Thucydide: qui l. I. ait: ἐλπίσας μέγαν τε ἔσεσθαι καὶ ἀξιολογώτατον τῶν προγεγενημένων, τεκμαιρόμενος, &c. Ubi verbum ἐλπίσας positum est Græca consuetudine pro νομίσας, et ut Sallustius ipse vertit, *existimans*. Ursinus.

Id facinus in primis ego memorabile existimo] Fortius, mea sententia, loquutus fuisset, omisso pronomine *ego*, et verbo *existimo*. Gruterus.

De cujus moribus pauca prius explananda sunt] Legendum, *de cujus hominis moribus*. Rivius.

Prius quam narrandi initium faciam] Verisimile est Sallustium scripsisse *facio*, ut Jugurth. 'Sed prius quam hujusmodi rei initium expedio, pauca supra repetam:' et Cicero in somnio Scipionis, 'Grates tibi ago summe

sol, quod priusquam ex hac vita migro.' Virg. 'Ante, pudor, quam te violo, aut tua jura resolvo.' Apul. Apolog. 2. 'prius quam peroro.' Cicer. Philip. I. 'antequam de repub. dicere incipio.' *Ciaccon.* sic et *Ursin.*

CAP. 5. *L. Catilina nobili*] Ex Sergiorum familia. Vide aliorum notas, et adde Virg. l. v. 'Domus a quo Sergia nomen.' Ubi Servius, 'familia, ut Da propriam Tymbrææ domum,' et inde est Sergius Catilina. *Putschius.*

L. Catilina nobili genere natus, fuit magna vi, &c.] Suspectum mihi, tanquam spurium quid redolens, *natus, fuit.* Gruterus.

Patiens inediæ] De Catilina hoc idem refert Cicer. Catil. I. Phrasi utitur aliquoties Tacitus. *Ciaccon.*

Inediæ, algoris, vigiliæ] Hic verborum ordo est in manuscriptis, et impressis vetustioribus. *Rivius.*

Supra quam cuiquam credibile est] Sic Jugurth. 'supra quam ego sum, petere.' *Ciaccon.*

Supra quam cuique credibile est] Dictio *est*, abesse poterat: at illud *cuique* exstabat in Pall. quatuor antiquioribus, item in Mss. quos excusserat Bongarsius: antea erat, sine ulla euphonia, *supra quam cuiquam.* Gruterus.

Cujuslibet rei simulator] Nonius in *simulare*, 'Cujus rei libet simulator,' habet. Quomodo etiam scriptum a Sallust. est in oratione de Rep. ordinanda, 'et cujus rei libet periculum facere.' *Ciaccon.* sic et *Ursin.*

Alieni appetens, sui profusus] Id sic æmulatus Tac. Hist. I. 'pecuniæ alienæ non appetens, suæ parcus, publicæ avarus.' *Ciaccon.*

Satis loquentiæ, sapientiæ parum] Quamvis in quibusdam, ut in omnibus manuscriptis, *eloquentiæ* sit, nec aut secus legerit interpres, aut a Prisciano, si quid vetustissimis exemplaribus credendum, aliter citetur, tamen vulgatam hodie lectionem sequor. Aul. Gellius l. I. testatur, Valerium Probum, id quod ipse ex familiari ejus docto viro compererit, sic a Sallustio relictum affirmasse *satis loquentiæ, sapientiæ parum*, quod *loquentia* novatori verborum Sallustio maxime congrueret: *eloquentia* cum insipientia minime conveniret. Sed et Plinius in Epistolis huc respexisse videri potest, 'Itaque Julius Candidus,' inquit, 'non invenuste solet dicere: aliud esse eloquentiam, aliud loquentiam: nam eloquentia vix uni aut alteri, imo, si M. Antonio credimus, nemini: hac vero quam Candidus loquentiam appellat, multis, atque etiam impudentissimo cuique maxime contingit.' *Rivius:* sic et *Ciaccon.*

Dominationem L. Syllæ] Hic fuit L. Sylla, qui postea Sylla Felix est appellatus, et demum pediculari morbo consumptus. *Vall.*

Libido maxima invaserat reipub. capiundæ] *Capessere Rempubl.* frequentissimum est apud Sallustium, non, *capere*; quare hic potius legerem *Reipub. occupandæ:* sequitur enim, 'neque id quibus modis assequeretur, dum sibi regnum pararet, quicquam pensi habebat.' Sic in orat. De republica ordinanda: 'Per idem tempus maledictis iniquorum occupandæ Reipub. in spem adducti homines, quibus omnia probro ac luxuria polluta erant:' et Jugurth. 'At qui sunt hi, qui rempubl. occupavere? homines sceleratissimi:' et de eodem Catil. 'opprimendæ reipubl. consilium cepit.' *Ciaccon.* sic et *Ursin.*

Quicquam pensi] Nihil considerati, nihil considerationis: translatio sumpta a pensantibus, qui diligenter inspiciunt in quam partem vel aurum, vel argentum inclinet. Non ponderabat ipse quomodo rempublicam caperet, dummodo cupiditatem suam explere posset. *Vall.*

Conscientia scelerum] Id est, memoria et simplex scientia rei, seu notitia, quæ nobis cum aliis communis

est. Tacit. Histor. I. 25. 'In conscientia facinoris pauci adsciti suspensos ceterorum animos, diversis artibus stimulant.' Cic. in Orat. I. in Catil. cap. 1. 'constrictam jam omnium horum conscientia teneri conjurationem non vides?' Idem lib. VI. epist. 10. ad Famil. 'quamque te vehementer consolaretur conscientia factorum et consiliorum tuorum.' Sic Justinus de Candaule I. 7. 'hic uxorem, quam propter formæ pulchritudinem deperibat, prædicare omnibus solebat, non contentus voluptatum suarum tacita conscientia, nisi etiam matrimonii reticenda publicaret:' et l. VIII. c. 2. Phæd. in prol. l. III.

Res ipsa hortari videtur] Tacitus Hist. IV. 'Res poscere videtur, quia iterum in mentionem incidimus viri sæpius memorandi, ut vitam studiumque ejus paucis repetam:' ubi et illum alium locum de Sylla in Jugurth. est etiam æmulatus, 'Sed quoniam nos tanti viri,' &c. *Ciaccon.*

Res ipsa hortari videtur] Fabius Quinctilianus auctor et censor gravissimus ob hoc genus exordiorum ut supervacaneum et parum ad historiam pertinens notat Sallustium, cui non injuria majorem curiositatis notam inussit magnus ille Scalig. Poët. III. 96. ejus verba gravissima subscribam: 'Ambitiose,' inquit, 'fecisse Sallustius quibusdam videtur, quod Poëtarum more, cum dicere orsus esset de Catilina, omissa ea narratione, repetit historiam ab ipsis ultimis Romæ rudimentis. Nos virum suo in genere præstantem atque incomparabilem cum recte, tum necessario fecisse judicamus, ut ostenderet corruptam civitatem, cujus et pars esset Catilina, nequam ipse, et participes habere posset multos sceleris ac nequitiæ.' *Colerus.*

Quo modo rempub. habuerint] Sic quidem Tacitus maximus Sallustii æmulator, Annal. IV. 'Congruens crediderim, recensere ceteras reipub. partes, quibus modis ad eam diem habitæ sint.' Nescio tamen an ille scripserit, 'auxerint remp. infra enim Regium imperium quod initio conservandæ libertatis et augendæ reip. fuerat:' et, 'Ubi labore atque justitia respub. crevit.' *Ciaccon.* sic et *Ursin.*

Ex pulcerrima et optima, pessima ac flagitiosissima facta sit] Τὸ *optima* cum illa copula *et*, non est in alio manuscripto, quæ quidem ipse viderim, nec Beroaldinum ea volumen habet. *Rivius.*

Ex pulcherrima] Adducit hunc locum Divus Augustinus de Civitate Dei II. 18. *Ciaccon.*

Ex pulcerrima pessima ac flagitios] Adde ex scriptis; *ex pulcerrima atque optima, pessima ac flagitiosissima facta sit*: ut *pulcerrima flagitiosissimæ, optima pessimæ* respondeat. Paulo post iisdem fere verbis: 'Imperium ex justissimo atque optimo, crudele intolerandumque factum.' *Putsch.*

CAP. 6. *Urbem Romam, sicuti ego accepi*] Æmulatus est etiam hunc locum Tacitus initio Annalium; quos sic exorditur, 'Urbem Romam ab initio Reges habuere.' *Ciacconius.*

Initio habuere Trojani] Illud *habuere*, a Græcis Sallustius accepit, itemque æmulator ejus Tacitus, qui suos annales ita exorditur: 'Urbem Romam ab initio Reges habuere.' Homerus in Catalogo dixit, οἶτ' εἶχον, &c. *Ursinus.*

Qui Ænea duce profugi, incertis sedibus vagabantur] Manuscripta *sedibus incertis*, ut adjectivum sequatur; quomodo et Rodolphus Agricola citat. *Rivius.*

Cumque his Aborigines] Aborigines fuerunt prisci illi Latini, quorum reges aliquot recensentur a Livio et Halicarnassæo. Communis veterum opinio, Trojanos advenas cum hoc antiquo Latii populo mixtos simul coaluisse: licet alii aliter dicant: quod ut optime intelligebat Crispus,

est. Tacit. Histor. I. 25. 'In conscientia facinoris pauci adsciti suspensos ceterorum animos, diversis artibus stimulant.' Cic. in Orat. I. in Catil. cap. 1. 'constrictam jam omnium horum conscientia teneri conjurationem non vides?' Idem lib. VI. epist. 10. ad Famil. 'quamque te vehementer consolaretur conscientia factorum et consiliorum tuorum.' Sic Justinus de Candaule I. 7. 'hic uxorem, quam propter formæ pulchritudinem deperibat, prædicare omnibus solebat, non contentus voluptatum suarum tacita conscientia, nisi etiam matrimonii reticenda publicaret:' et l. VIII. c. 2. Phæd. in prol. l. III.

Res ipsa hortari videtur] Tacitus Hist. IV. 'Res poscere videtur, quia iterum in mentionem incidimus viri sæpius memorandi, ut vitam studiumque ejus paucis repetam:' ubi et illum alium locum de Sylla in Jugurth. est etiam æmulatus, 'Sed quoniam nos tanti viri,' &c. *Ciaccon.*

Res ipsa hortari videtur] Fabius Quinctilianus auctor et censor gravissimus ob hoc genus exordiorum ut supervacaneum et parum ad historiam pertinens notat Sallustium, cui non injuria majorem curiositatis notam inussit magnus ille Scalig. Poët. III. 96. ejus verba gravissima subscribam: 'Ambitiose,' inquit, 'fecisse Sallustius quibusdam videtur, quod Poëtarum more, cum dicere orsus esset de Catilina, omissa ea narratione, repetit historiam ab ipsis ultimis Romæ rudimentis. Nos virum suo in genere præstantem atque incomparabilem cum recte, tum necessario fecisse judicamus, ut ostenderet corruptam civitatem, cujus et pars esset Catilina, nequam ipse, et participes habere posset multos sceleris ac nequitiæ.' *Colerus.*

Quo modo rempub. habuerint] Sic quidem Tacitus maximus Sallustii æmulator, Annal. IV. 'Congruens crediderim, recensere ceteras reipub. partes, quibus modis ad eam diem habitæ sint.' Nescio tamen an ille scripserit, 'auxerint remp. infra enim Regium imperium quod initio conservandæ libertatis et augendæ reip. fuerat:' et, 'Ubi labore atque justitia respub. crevit.' *Ciaccon.* sic et *Ursin.*

Ex pulcerrima et optima, pessima ac flagitiosissima facta sit] Τὸ *optima* cum illa copula *et*, non est in alio manuscripto, quæ quidem ipse viderim, nec Beroaldinum ea volumen habet. *Rivius.*

Ex pulcherrima] Adducit hunc locum Divus Augustinus de Civitate Dei II. 18. *Ciaccon.*

Ex pulcerrima pessima ac flagitios] Adde ex scriptis; *ex pulcerrima atque optima, pessima ac flagitiosissima facta sit:* ut *pulcerrima flagitiosissimæ, optima pessimæ* respondeat. Paulo post iisdem fere verbis: 'Imperium ex justissimo atque optimo, crudele intolerandumque factum.' *Putsch.*

CAP. 6. *Urbem Romam, sicuti ego accepi*] Æmulatus est etiam hunc locum Tacitus initio Annalium; quos sic exorditur, 'Urbem Romam ab initio Reges habuere.' *Ciacconius.*

Initio habuere Trojani] Illud *habuere*, a Græcis Sallustius accepit, itemque æmulator ejus Tacitus, qui suos annales ita exorditur: 'Urbem Romam ab initio Reges habuere.' Homerus in Catalogo dixit, οἵ τ' εἶχον, &c. *Ursinus.*

Qui Ænea duce profugi, incertis sedibus vagabantur] Manuscripta *sedibus incertis*, ut adjectivum sequatur; quomodo et Rodolphus Agricola citat. *Rivius.*

Cumque his Aborigines] Aborigines fuerunt prisci illi Latini, quorum reges aliquot recensentur a Livio et Halicarnassæo. Communis veterum opinio, Trojanos advenas cum hoc antiquo Latii populo mixtos simul coaluisse: licet alii aliter dicant: quod ut optime intelligebat Crispus,

Ita ut in re dubia, prudenter addit, *Sicuti ego accepi*. Facit idem in re simili divinus Maro, notante Honorato: *accepi* autem, puta a Catone, cujus ut nimius verborum imitator notissimo versu incessitur, 'Et verba multum furate Catonis, Crispe Jugurthinæ conditor Historiæ.' Ita nunc quoque sententiam ejus sequitur, qui in originibus suis scriptum reliquit: 'Primo Italiam tenuisse quosdam, qui Aborigines appellabantur, sed postea adveniente Ænea, Phrygibus junctos Latinos uno nomine nuncupatos.' Cascos vocat Ennius ob vetustatem: 'Quamprimum Casci populi tenuere Latini.' Saufeius apud Servium Virgilii interpretem, 'Latium dictum ait quod ibi latuerint incolæ, qui quoniam in cavis vel occultis montium, caventes sibi a feris belluis, vel a valentioribus, vel a tempestatibus habitaverint, Casci vocati sunt; quos postea Aborigines nominaverunt, quoniam a Diis ortos recognoscebant.' Maro arboribus natos memorat: 'Hæc nemora indigenæ Fauni, vatesque tenebant, Gensque virum truncis, et duro robore nata.' Juv. Sat. VI. 'Quippe aliter tunc orbe novo, cœloque recenti Vivebant homines, qui rupto robore nati, Compositive luto, nullos habuere parentes.' Sed Servius fabulam hanc explicat: 'Hoc figmentum ortum est ex antiqua hominum habitatione, qui ante factas domos aut in cavis arboribus aut in speluncis manebant; qui cum exinde egrederentur, aut suam educerent sobolem, dicti sunt inde procreati.' Versum Ennii innuit Cic. Tusc. prima: 'Itaque unum illud erat insitum priscis illis, quos Cascos appellat Ennius.' Maro Æn. VI. 'Vultuque et veste nitebant Romani populi patres sine semine facti.' Atque hæc de Aboriginibus aliis omissa vel potius neglecta. *Putsch.*

Sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum] Palatinus nonus habet, *sine legibus, imperio liberum atque solutum*. Is autem liber literas omnes adeo habuit evanidas, ut denuo eas aliquis depinxerit, sed qui non etiam semper institerit vestigiis scripturæ prioris: nam ubi mox habemus, *aucta satis prospera, satisque pollens videbatur*, apparent adhuc veteres lituræ vocis *prospera*: at renovator solum expressit, *aucta, satisque pollens videbatur;* omisso illo, *satis prospera*. Gruterus.

Alii alio more viventes, incredibile est memoratu quam facile coaluerint] Manuscripti codices habent *alius alio more viventes;* quemadmodum postea, *Alius alii tanti facinoris conscii*. Et in Oratione Catonis, 'Alius alium exspectantes cunctamini.' Nec secus in Oratione Lepidi, 'Ne alius alium principem exspectantes ante capiamini.' Et ad Cæsarem de rep. ordinanda, 'Alius alium quasi prudentiorem secuti.' Sic et Curtius V. 'Alius alium levantes conabantur adscendere.' Idem, 'Nisi mutuo essemus miseri, olim alius alii potuissemus esse fastidio:' et VII. 'Aliusque alium adhortati in hostem salutis immemores ruere cœperunt.' Sed et IX. 'Alius alii occursantes invicem suspecti et solliciti ferebantur.' *Rivius.*

Incredibile memoratu est] Frequens est hoc apud Sallustium, ut c. 7. Catil. c. 40. Jug. et Tacitus 2. Hist. 'Vix credibile memoratu:' et 3. Histor. 'immane dictu est.' *Ciaccon.*

Sed, postquam res eorum civibus, moribus, agris aucta] Hæc lectio in omnibus codicibus, quotquot ipse viderim, reperitur: verum Aurel. Augustinus in III. de civitate Dei sic citat, *postquam res eorum legibus:* ubi hodie *civibus*, nec male, ut opinor. In Augustino, librarii mendum esse suspicor. *Rivius.*

Reges] Turnus, Mezentius, Acron, Tatius, et post exactos reges Porsena. *Castil.*

Populique finitimi] Sabini, Hetrusci, Latini, ceterique. *Idem.*

Pauci ex amicis auxilio esse] Ut cum Ascanius obsessus fuit a Mezentio, quod narratur a Dionysio ἀρχαιολογίας l. I. etsi id Lavinii, non Romæ fuit. Item ut in bello contra Fidenates et Vejentes, quando Albani ad montes subiere. Illi enim in tanto periculo non solum Romanis auxilio non fuere, sed etiam eos prodere voluerunt. Livius et Dionysius. *Idem.*

Nam ceteri, metu perculsi, a periculis aberant] Augustinus, quo dixi loco, habet, *longe a periculis aberant:* verum dissentientibus cunctis fere exemplaribus, in quæ ipse inciderim. *Rivius.*

Armis tegere] Sic et V. C. meus, cum ante esset *protegere:* simili loco in Jugurth. 'armis libertatem, patriam, parentesque et alia omnia tegi.' *Ciaccon.*

Magisque dandis quam accipiendis beneficiis amicitias parabant] Hoc videtur sumsisse a familiari suo Thucydide: cujus hæc sunt in oratione Periclis: Οὐ γὰρ πάσχοντες εὖ, ἀλλὰ δρῶντες, κτώμεθα τοὺς φίλους. Idem infra similem in sententiam incurrit in Jugurtha: 'Beneficia dare, invitus accipere.' *Manutius.*

Imperium legitimum] Videtur hoc inferius *annuo imperio* opponere, cum ait, 'Immutato more, annua imperia, binos imperatores sibi fecere.' *Ciacconius.*

Delecti quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum erat, reip. consultabant] Sic et in omnibus manuscriptis. At sunt qui legant, *reip. consulebant:* quomodo Rodolphus idem citat, memoriane lapsus, an quod sic legendum judicaret. Sensus autem est, *consilium reip. penes senes fuisse, qui ex auctoritate patres, ob ætatem senatus vocarentur:* ut inquit Florus. *Rivius.*

Delecti quibus corpus] Tacit. Ann. 5. 'Trecenti delecti opibus aut sapientia, ut Senatus.' *Ciaccon.*

Reipub. consultabant] *Consulebant* fortasse legendum; sic in orat. Cottæ, 'tolerate adversa et consulite reipubl.' et in orationibus de republ. ordinanda, 'apud illos una res publica erat: ei consulebant.' Nisi forte, *consultare,* dixit, ut *agitare, ductare, dictare,* et multa alia hujusmodi dicere solet, hoc est, *frequenter consulebant.* Ciacconius: sic et Ursinus.

Reipubl. consultabant] Errat vir doctus, qui hic legit *consulebant;* vulgatam tuetur Sallust. ipse: 'Omnis homines P. C. qui de reb. dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira atque misericordia vacuos esse decet.' *Putschius.*

Patres appellabantur] Oppido quam venusti sunt Nasonis versus ex v. Fastorum, quos non pigebit adscribere. 'Magna fuit capitis quondam reverentia cani, Inque suo precio ruga senilis erat. Martis opus juvenes animosaque bella gerebant, Et pro Diis aderant in statione suis. Viribus illa minor, nec habendis utilis armis, Consilio patriæ sæpe ferebat opem. Nec nisi post annos patuit tunc curia seros, Nomen et ætatis mite Senatus habet. Jura dabat populo senior, finitaque certis Legibus est ætas unde petatur honor.' Et paulo post: 'Romulus hoc vidit, selectaque corpora patrum, Dixit ad hos urbis summa relata novæ est.' Florus: 'Consilium Reipubl. penes senes esset, qui e auctoritate Patres, ob ætatem Sena tus vocabantur.' 'Ita dicti Senator (verba Isidori) 'quia sicut Pat filios, ita remp. isti alebant.' Qui illis nascebantur, Patricii. Livius 'Patres certe ab honore, patricii genies eorum.' Iidem et ing Festus, 'Cintius ait in libro de tiis patricios eos appellari soli nunc vocentur ingenui.' Ser Sall. adducens legit, *appell* mox addit de suo, 'Sen alii a sinendo dictos

Post, ubi imperiu tio conservandæ lib reip. caussa fue

nationemque se convertit] Hic conjecturam meam subjiciam, nullius auctoritate fideve exemplaris fretus. Quid enim, si legas, *in superbiam dominationemque vertit?* quomodo et alias verbo hoc Sallustius uti solet. Est autem et aliis in locis *vertit* in *convertit* aut *convertitur* mutatum: nam illud *se*, codex Mersebnrgensis non habet. Sed et *convertit* interdum absolute ponitur apud hunc auctorem: id quod suo loco ostendemus. Adhæc τὸ *caussa*, non habent manuscripta quædam in contextu, sed in spatio tantum quod versus dirimit: ut tale omnino sit, quale apud Terent. in Adelphis, 'Ne id assentandi magis, quam quod gratum habeam, facere existumes:' deest enim *caussa*. Sic autem Romanos loqui interdum consuevisse, testatur XVIII. Priscianus. Sane Corn. Tacitus identidem hac ellipsi utitur, omisso substantivo *caussa* vel *gratia*, id quod in Terentio diligenter annotavimus. Sed et alias Sallustius ipse hoc modo loqui consuevit: ut suis locis indicabitur. 'Quod initio conservandæ libertatis fuerat:' pro, *quod ad libertatem conservandam faciebat.* Rivius.

Quod initio conservandæ libertatis, atque augendæ reip. fuerat] Ne quis putet mendosum esse locum, notandum existimavi, locutionem esse Sallustianam, qua et alibi usus est; ut infra: 'Pœnam illorum sibi oneri, impunitatem perdundæ Reip. fore credebat.' Et l. I. Hist. in Orat. Lepid. 'Omnia retinendæ dominationis honesta æstimat.' Et eodem lib. in Orat. Philippi: 'Exercitum opprimendæ libertatis cepit.' Item: 'Arma civilia cepit, legum ac libertatis subvertendæ.' Terentius quoque in Adelphis: 'Ne id adsentandi magis, quam quod gratum habeam facere existimes.' De hoc loquendi genere vide Priscianum l. XVIII. *Manutius.*

Quod initio conservandæ libertatis, &c.] Rex enim initio creabatur, et nihil agebat sine auctoritate Patrum. Nam Romulus, cum coloniam Romam deduxisset, dedit optionem populo, ut quod vellet rerum publicarum genus eligeret: isque cum sub regibus vivere decrevisset, statim sibi regem Romulum esse jussit, ut narrat Dionysius libro secundo. *Castil.*

In superbiam dominationemque se convertit] Dictionem *se* sustuli, tanquam inanem: nec tamen a me veterem librum dissentire video, cum quo facit idem Sallustius, qui hoc loquendi genere alibi quoque usus est: 'Ne ista vobis mansuetudo et misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertet.' Item: 'Benefacere jam ex consuetudine in naturam vertit.' Denique: 'Secundæ res in miserationem ex ira vertunt.' Alibi quoque Cicero: 'Sed hoc vitium in bonum ei vertebat.' Tacitus III. 'Postquam cædibus sævitum et magnitudo famæ exitio erat, ceteri ad sapientiora convertere.' Idem alibi: 'Clam cum paucis ad pedites convertit.' Cæsar Bell. civ. l. III. 'Detrimentum in bonum verteret.' Livius l. I. 'Auspicia in bonum verterunt.' Et l. XXXIX. 'Hæc in perniciem adolescenti verterunt.' Virg. Georg. III. 'Et totæ solidam in glaciem vertere lacunæ.' Tacitus 'Astusque hostium in perniciem ipsis vertebat.' Id. 'Seu temere lapsa vox in præsagium vertit.' Liv. 'verteratque Scipionum invidia in Prætorem.' Id. l. IX. Decadis IV. 'Mores quidem populi Rom. quantum mutaverint, vel hic dies argumento erit:' pro *mutati sint.* Et l. VIII. belli Punici III. 'Non septies die, sicut fama fert, temporibus statutis reciprocat:' pro, *reciprocatur.* Suetonius: 'Quoties terra in urbe movisset;' pro *mota esset.* Virgilius: 'Nox humida cœlo præcipitat.' Idem, 'Ingeminant Austri.' Gellius etiam I. 13. 'Si res forte melius vertisset, Diis quidem gratia habenda.' Livius autem lib. II. ab urbe condita, ellipsin faciens pronominis,

se, sic ait: 'Secuti, dedita opera passim ad illecebras propulsa pecora, præcipitavere in insidias.' Et Virgilius: 'Accingunt omnes operi.' Et: 'Tum prora avertit.' Ut facile adducar iis qui Curtii locum l. VII. mutant, proque *vertitur*, legunt *vertit*. In eo sic est: 'Posteaquam desierat esse quem odissent, invidia in misericordiam vertitur.' Vide quoque Gellium Noct. Att. XVIII. 12. *Manutius.*

In superbiam dominationemque convertit] Meus liber, *in superbiam dominationem se convertit*. Cæsar tamen in Anticatone dixit, 'Unius arrogantiæ, superbiæque dominio.' *Ciaccon.* sic et *Ursin.*

Dominationemque convertit] Etsi Mss. nostri agnoscerent pronomen *se*, expungendum tamen putavi, auctoritate codicis Romani ac Merseburgensis. *Gruterus.*

In superbiam, dominationemque se convertit] Tarquinium intelligit, cui Superbo cognomen facta indiderunt. Is male partum, et male administratum imperium amisit. Brutus enim ob illatum Lucretiæ stuprum a Sex. Tarquinio, regis filio, patriam a tyrannide liberavit. qua de re copiose scribunt Livius et Dionysius. *Castil.*

CAP. 7. *Cœpere se quisque magis extollere*] Meus liber, *per se quisque*. Sed in orat. de republica ordinanda, Sallust. scripsit, 'Neque aliter quisquam extollere sese, et divina mortalis attingere potest.' *Ciacconius:* sic et *Ursinus.*

Cœpere se quisque] Ex codice nostro reposuimus; *cœpere se quisque magis magisque extollere.* Si cui vulgata magis placet, haud equidem repugnaverim: ea talis est; *cœpere se quisque magis extollere, magisque ingenium.* Rittershusii cod. prius illud *magis* omittit. *Putschius.*

Semperque his aliena virtus formidolosa est] Verbum *est* non habetur in Pal. nono, neque admodum requiritur; non magis quam paulo ante *sunt*, post *suspectiores*. Gruterus.

Jam primum juventus simul ac belli patiens erat] Id est, quam primum per ætatem belli laboribus ferendis par erat, sive poterat militiæ adscribi. Ea vero ætas erat apud Romanos anno septimo decimo; Tyrones enim anno quarto decimo exeunte togam sumebant virilem: quinto decimo armis exercebantur in campo Martio: sexto decimo exeunte stipendia mereri incipiebant, teste Servio septimo Æneid.

Belli patiens erat] Sic Jugurth. de Mario, 'ubi primum militiæ patiens fuit:' sic de puellis, 'viri patientes.' *Ciacconius.*

Juventus simul ac belli patiens erat, in castris per laborem usu militiam discebat] Pal. quartus habet, *juventus pacis ac belli patiens erat:* ut forte scripserit auctor; *juventus, belli patiens, in castris*, resectis ceteris: sed et illud *usu*, nescio an hic necessarium sit, aut, si; an voces duæ *per laborem*. Naz. habet ad marginem, *simul labores ac belli:* ut alicui venire posset in mentem fuisse initio; *juventus, laboris patiens, in castris usu militiam discebat.* Gruterus.

Usu militiam discebat] Credo dixisse Sallustium, *usum militiæ discebat:* sic in Jugurth. *militiæ magna scientia:* et Cæsar l. I. 'non magnum in re militari usum habebant.' *Ciaccon.* sic et *Ursinus.*

Magisque in decoris armis et militaribus equis] Si quidem hic locus legitur apud Nonium, citaturque a Prisciano l. IV. Sallustii locus ex Historiis: 'equis et armis decoribus cultus:' et ibidem: 'dedecores, multique per terga ab hostibus cædebantur:' nescio an hic quoque, *decoribus armis*, sit legendum. *Ciacconius.* Nonius tamen profert, ut vulgo habetur. *Ursin.*

Quam in scortis atque in conviviis libidinem habebat] Manuscripta cuncta, *atque conviciis*, omissa iteratione præpositionis *in*. Atque hoc Sal-

disse:' et in Jugurtha: 'Sæpe ante a paucis strenuis adversus multitudinem bene pugnatum.' *Manutius.*

Pugnando ceperit] Sic in Jugurth. 'Urbes aliquot pugnando cepit:' et in basi columnæ Duilii, quæ in foro Romano e ruinis effossa fuit, est; 'pugnando cepet,' antiqua scribendi ratione, pro, *cepit*. Et Plautus Mil. glor. 'vi pugnandoque hominem capere certa res est:' et Hirtius de bello Africo, 'castello in monte loco munito locato vi expugnando est potitus,' ubi legere, *vi, et pugnando*, et paulo ante, *quibus locus*, est in meo libro; et vox *longius*, quæ statim sequitur, non legitur in eodem. *Ciacconius:* sic et *Ursinus.*

CAP. 8. *Fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas ex lubidine*] Commel. non agnoscit, *ea res:* et vero cum præcesserit *in omni re*, ingrata est repetitio vocis ejusdem: forte fuit, *dominatur, cunctaque ex lubidine*. Gruterus.

Ea res cunctas ex libidine magis quam ex vero celebrat] In eam sententiam in orat. de republic. ordinanda, 'quia plerasque res fortuna ex lubidine sua agitat.' *Ex vero* autem etiam Tacitus dixit Ann. l. IV. 'Neque Philippum potentia, sed ex vero statuisse:' ipse Sallust. in Jugurth. aptius, 'et omnes,' inquit, 'honores non ex merito, sed quasi debitos a nobis repetit.' *Ciaccon.* sic et *Ursin.*

Ex lubidine magis quam ex vero celebrat] Adverbium *magis* non visitur in Pal. quarto; nec mihi dubium sit, quin abfuerit autographo ipsius Historici. Eam enim vocem fere subaudiebant antiqui: nec quidquam Tacito frequentius. *Gruterus.*

Atheniensium res gestæ (sicuti ego existimo) satis amplæ magnificæque fuere: verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur] Sic in vetustis. Nam perperam est in recentioribus omissum *tamen*, quod si non sensus ipse necessario, numerus quidem certe exposcit. Consule aures, et mecum facies. Ansam errori præbuit illa divisio conjunctionis *verumtamen*, aliis interpositis verbis; id quod et Cicero facere amat. Merseburgense habet, *verumtamen aliquanto minores:* verum cetera rectius. *Rivius.*

Sicuti ego existumo] Pronomen *ego*, non est in Pal. sexto, septimo, decimo; omnes alii Mss. notæ pretiosioris præferunt, *æstumo;* adeo ut id revocandum sit, nisi auctoritatem eorum vilipendimus. *Gruterus.*

Ita eorum qui ea fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis eam potuere extollere præclara ingenia] Ego, qui Sallustius non sum, simpliciter scripsissem, *ita eorum virtus tanta habetur, quantum verbis eam potuere extollere. At populo, &c.* exterminatis ceteris. *Idem.*

Negotiosus] Id est, ad negotia se accingebat. Nam Romani maxime se dederunt negotiis militaribus, quia sciebant militarem rem cæteris omnibus præstare: quod et Cicero pro L. Muræna ostendit, cum sic inquit: 'Nimirum (dicendum est enim quod sentio) rei militaris virtus præstat ceteris omnibus, hæc nomen populo Romano, hæc huic urbi æternam gloriam peperit, hæc orbem terrarum parere huic imperio coëgit, omnes urbanæ res, omnia hæc præclara studia, et hæc forensis laus et industria sunt in tutela ac præsidio bellicæ virtutis.' *Zanch.*

Optimus quisque facere, quam dicere, et sua ab aliis benefacta laudari, quam ipse aliorum narrare, malebat] Illa *et* copula non est in mss. codicibus, ac majore cum gratia his abesse poterit. *Rivius.*

CAP. 9. *Jus bonumque apud eos*] Tacit. de Moribus Germ. 'plusque ibi boni mores valent, quam alibi bonæ leges.' *Ciaccon.*

Jus bonumque apud eos non legibus magis, quam natura valebat] Vide D. Augustinum de Civ. Dei II. 18. *Manutius.*

cent Polybius l. vi. Dionysius Halicarn. libro nono, Livius Decadis primæ libro secundo, et Cicero in oratione pro Cluentio. Signiferi enim centurionesque ac duplicarii virgis cæsi, securi percutiebantur: cetera multitudo, sorte decimus quisque, ad supplicium legebatur. Interdum pœna levior fuit, ut leges apud Valerium et Frontinum. *Cast.*

In pace vero beneficiis magis, quam metu] Manuscripta, *quod beneficiis magis:* rectene an secus, aliorum esto judicium. Opponit autem inter se, *in bello*, et *in pace*, ut non incommode utrobique addi videatur, *quod.* Sed et Aldinus codex illud habet. *Rivius.*

In pace vero] Pro his omnibus reponendam credo tantum dictionem, *et. Et quod beneficiis.* Ciaccon.

Accepta injuria, ignoscere, quam persequi malebant] Sic infra: 'Magis quod se dignum foret, quam quod in illos jure fieri possit, quærebant.' Sic D. Augustinus Epist. v. ad Marcellinam de urbe Roma loquens: 'Dignum esset exsurgere civitatem quæ tot gentibus imperitaret: quod accepta injuria ignoscere quam persequi malebant.' Cicero Tusc. v. 'Accipere quam facere præstat injuriam.' Quam sententiam videtur sumsisse ex Platone in Gorgia; cujus hæc sunt: *Οὐ νόμῳ μόνον ἐστὶν αἰσχρὸν τὸ ἀδικεῖν τοῦ ἀδικεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ φύσει. Manutius.*

Cap. 10. *Reges magni bello domiti*] Ut Syphax, Philippus, Antiochus, Perses, Mithridates. *Cast.*

Nationes feræ] Ut Thraces, Galli, Hispani. Natio est genus hominum, qui non aliunde venerunt, sed ibi nati sunt. Festus. *Idem.*

Carthago æmulæ imperii Rom.] 'Per annos 115. aut bellum inter Romanos et Carthaginienses, aut belli præparatio, aut infida pax fuit,' ut inquit Paterculus. Plin. vero Nat. histor. xv. 18. tradit, per annos 120. de terrarum orbe æmulam Carthaginem fuisse. Secundum Livium, à 1. anno 1. belli Punici, ad initium 3. (quod intra quintum annum, quam cœptum erat, perfectum est) fuerunt anni centum. Libro enim 49. initium tertii belli Punici, altero et 600. anno ab U. C. fuisse scribit, et infra sic inquit: 'Diti patri ludi ad Tarentum ex præcepto librorum Sibyllinorum facti, qui anno 1. primi Punici belli, quingentesimo et altero anno ab Urbe condita facti erant.' Nos autem, si sequamur Consulum seriem, adhærebimus Plinio. Porro Carthago Pœnorum lingua dicitur nova civitas, ut ex auctoritate Livii docet Servius. Solinus c. 30. ita scribit: 'Sed quæ super Carthagine veraces libri prodiderunt, hoc loco reddam. Urbem istam, ut Cato in oratione Senatoria autumat, cum rex Hiarbas rerum in Libya potiretur, Elissa mulier extruxit, domo Phœnix, et Carthadam dixit, quod Phœnicum ore exprimit civitatem novam. Mox sermone verso in verbum Punicum, et hæc Elissa, et illa Carthago dicta est.' Hactenus ille. Græce Carchedon, a conditore dicta est. Vide Appian. in Libycis, Euseb. in Chronicis, et Stephanum de urbibus. *Cast.* Hebræis quoque קרת civitas, aliisque Orientalibus Cartha. Unde et Tigranocertha, quasi Tigranis civitas.

Carthago] Strabo l. xvii. 'Carthago,' inquit, 'in peninsula quadam jacet, quæ ambitum habet stadiorum trecentorum et sexaginta, muro cinctum: cujus sexaginta stadiorum longitudinem jugum occupat, quod a mari in mare descendit, ubi Carthaginiensium elephantes stabula habebant, qui locus amplissimus est. In media fere urbe arx fuit, quam Byrsam vocaverunt: supercilium satis erectum est, circumcirca habitatum. In ejus vertice Æsculapii templum erat, quod Asdrubalis uxor, capta urbe, secum concremavit.' *Zanch.*

Æmula imperii] Sic Plin. 'Carthago

sinum! fuga mulierum, et puerorum, vastatio domorum! Ante partam a te victoriam, omnia sæva, atque crudelia erant.' Et Florus III. 21. Lucanus l. II. bell. Civil. 'Quid sanguine manes Placatos Catuli referam? cui victima tristes Inferias Marius, forsan nolentibus Umbris Pendet, inexpleto non fanda piacula busto,' &c. Et aliquantulo post Senatorum nobilium civiumque cædes concludit: 'Ut scelus hoc Sullæ cædesque ostensa placeret, Agnoscendus erat. Vidit fortuna colonos Prænestina suos cunctos simul ense recisos, Unius populum pereuntem tempore mortis. Tunc flos Hesperiæ, Latii jam sola juventus Concidit, et miseræ maculavit ovilia Romæ.'

Exercitum quem in Asia ductaverat] *In Asiam* habet liber meus, ut infra: 'Sed is Piso in provinciam iter faciens.' Vide ad hunc locum Livium l. XXXIX. 'Luxuriæ peregrinæ origo ab exercitu Asiatico invecta in urbem est: ii primum lectos æratos, vestem stragulam pretiosam, plagulas, et alia textilia, et quæ tum magnificæ suppellectilis habebantur, monopodia, et abacos Romam advexerunt. Tunc psaltriæ sambucistriæque et convivalia ludionum oblectamenta addita epulis. Epulæ quoque ipsæ et cura et sumtu majore apparari cœptæ. Tum coquus, vilissimum antiquis mancipium, et æstimatione et usu, in precio esse, et quod ministerium fuerat, ars haberi cœpta. Vix tamen illa, quæ tum conspiciebantur, semina erant futuræ luxuriæ,' &c. *Ciaccon.*

In Asia] Asia omnibus libidinum illecebris repleta est: ut ait Titus Livius l. XXXIX. Indeque Romanam luxuriam ortam fuisse testatur etiam Plinius XXXIII. 11. 'Asia,' inquit, 'primum devicta, luxuriam misit in Italiam. Siquidem C. Scipio transtulit in triumpho argenti pondo millia quadringenta et quinquaginta, et vasorum aureorum pondo centum millia, anno Urbis conditæ quingentesimo sexagesimo quinto. Eadem Asia domita, multo etiam gravius afflixit mores, inutiliorque victoria illa hereditas Attalo rege mortuo.' Et Justin. l. XXXVI. 'Sic Asia facta Romanorum, cum opibus suis vitia quoque Romam transmisit.' Ex quibus apparet convenire in hoc omnes, quod primum Romani luxuriam ab Asiaticis didicerint, in hoc non item, Sulla exercitum ductante. *Coler.*

Quo sibi fidum acceptumque faceret] Τὸ *acceptum*, non est in manuscriptis neque impressis paullo vetustioribus. Sed nec sensus ipse postulat, atque adeo potius, si quid est in me judicii, prorsus respuit ac repudiat. Nam exercitum Sulla, quod luxuriose nimisque liberaliter haberet, fidum sibi fecit, seque ipse militum animis carum acceptumque, non exercitum sibi reddidit. Quis enim est ita umquam locutus, nisi abusum hac voce Sallustium dicere ausis, pro eo quod est, *obnoxium*? Rivius.

Liberaliter] Licenter: quia omnia quæcunque libuisset, committere patiebatur Sulla, sive honesta, sive turpia fuissent. *Vall.*

Vasa cælata] Cælata proprie dicuntur vasa aurea vel argentea, in quibus signa vel sigilla intus aut extraëminentia expressa sunt, quæ sola cælo fieri non torno possunt. Quintilianus sculpturam a cælatura materia tantum distinguit III. 21. his verbis: 'Et cælatura, quæ auro, argento, ære, ferro opera efficit: nam sculptura lignum, ebur, marmor, vitrum, gemmas, præter ea, quæ supra dixi, etiam complectitur.' Sane sculptor marmoris dicitur, non cælator, ut contra cælatura auri et argenti, non sculptura. Et sculptura quidem æque ac cælatura figuras extantes facit, sed in ligno, marmore, ebore et gemmis operatur, cælatura in auro, argento et ære. Virgilius tamen

que intelligendo.' Hoc ergo est, 'sapientum animos fatigare.' *Ciacconius.*

CAP. 12. *Postquam divitiæ honori esse cœperunt, et eas gloria, imperium, potentia sequebatur*] Veteres Romani virtute ad imperium viam sibi muniebant: nunc vero conviviis gratiam quærunt, et pecunia potentiam. Hinc Seneca l. II. declam. sive controv. 1. 'Senatorum,' inquit, 'gradum census ascendit: census in castris ordinem promovet: census in foro judices legit.' Unde Ovidius conqueritur lib. III. amor. 'Curia pauperibus clausa est, dat census honores: Inde gravis Judex, inde severus Eques.' Ut passim auctores alii.

Innocentia pro malivolentia duci cœpit] Meo animo abundat *cœpit*: tanto quidem magis quod proxime antecesserit, 'divitiæ honori esse cœperunt.' *Gruterus.*

Avaritia cum superbia invasere] Maluissem ego, *invadere*: infinitivo pro imperfecto. *Idem.*

Avaritia] Nam cum bona tua profuderis explendæ cupiditatis causa, necesse ut divitias congregare studeas, et ita nascitur avaritia.

Pudorem, pudicitiam] Hic addunt quidam scripti libri, *Pro nihilo haberi*: sed prior lectio ferri potest: habet enim nec obscuram, et satis commodam sententiam. *Manut.*

Pudorem, pudicitiam] Sic de republ. ordinanda; 'Ubi divitiæ claræ habentur, ibi omnia bona vilia sunt, fides, probitas, pudor, pudicitia.' *Ciacconius.*

Nihil pensi, neque moderati habere] In manuscriptis duobus, *atque moderati*: sed eodem omnino sensu. Est in Argentoratensi, *nihil pensi, nihil moderati habere*, quæ et ipsa mihi lectio probatur, non mehercule minus, ac utravis superiorum. In Veneto legitur, *nihilque moderati*: quomodo in aliis quoque nonnullis. Quid multis? ut codicum fidem in pergamenis descriptorum libenter sequor, ita lectionem etiam comprobo pervulgatam, quam et Badianum et Gymnici exemplar habet; ubi illud observandum tamen, negationem plane superesse, eaque detracta eundem manere sensum, ita ut et alias sæpe. Sallustius in Jugurthino, 'Nihil pensi,' inquit, 'neque sancti habere.' Hic ut nulla sit in posteriore loco negatio, tamen sensus integer erit. Idem eodem in libro, 'Nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur.' *Rivius.*

Nihil pensi] Frequens nimis est in hac translatione Sallustius, nec minus Tacitus. Nonius, 'Pensum,' inquit, 'significat exæquatum: quod sine inclinatione sunt quæ penduntur.' Lucil. l. XXVIII. 'Nihil parvi ac pensi.' *Ciacconius*: sic et *Ursinus.*

Cum domos atque villas cognoveris in urbium modum ædificatas] Manuscripta volumina, *exædificatas*: nec secus exemplar Beroaldinum: utraque lectio probe quadrat: verbo *exædificare* non semel Cicero utitur. *Rivius.* Sic etiam Pall. Codd. addita præpositione *ex*. *Gruter.*

Cum domos] Plinius XXXVI. 15. de luxuria Romanarum ædium loquitur. Vide quoque Valer. Maximum IX. 1. *Zanch.* De Milonis amplis ædibus et quanti constiterint, vide Budæum de Asse l. III.

Atque villas] Adeo enim Romanorum luxuria creverat, ut ingentes profunderent pecunias in villis ædificandis. Valer. Max. VIII. 1. et Horat. l. II. in luxuriam seculi invehens, sic ait: 'Jam pauca aratro jugera regiæ Moles relinquent, undique latius Extenta visentur Lucrino Stagna lacu.' Et Strabo l. V. 'Nunc vero plus in ædificandis domibus, villarumque magnificentiis consumitur, quibus regiæ ritu Persarum apparantur:' et Cicero in oratione pro Milone: 'Ante,' inquit, 'fundum Clodii, quo in fundo propter insanas illas

tam, contra esse: quod non nemini etiam salivam movere poterat; vix mihi; cui in oculis Horatianum: 'Contracta pisces æquora sentiunt Jactis in altum molibus.' In mss. aliis visitur, partim *constricta*, partim *constrata*. neutrum male, certe neutrum falso; nisi adblandiretur magis scriptura quam posui. Utrumque expressit Petronius versu uno: 'Expelluntur aquæ saxis; mare nascitur arvis.' Alterum iteratur infra c. xx. 'Etenim quis mortalium, cui virile ingenium est, tolerare potest, illis divitias superare, quas profundant in extruendo mari, et montibus coæquandis,' &c. Sed ne quid dissimulem, neque ibi videtur id verbi sincerum: nam non *unum* tantum extruebant *mare*, sed alia atque alia, itaque conjeci olim *excludendo*. Quod tamen metuo, ne nasutioribus probem, quibus in memoria esse potest, Valer. Maximus IX. 1. Plinius IX. 54. aliique. *Gruterus.*

Constrata] Ita habet Fulvii Ursini liber, impressam tamen lectionem *constructa* non improbo. Dixit enim idem Sallustius infra: 'divitias profundere in exstruendo mari et montibus coæquandis.' Vide Plin. IX. 54. *Aldus Manut.*

Maria constrata] Sicut etiam Lucullus dicitur fecisse Neapoli, ubi prædia sua habebat: dicitur enim fecisse ædificia ingentia, et amœnitate omnibus præstantia, quæ usque in medium mare porrigebantur: ita ut ubi maria inerant, ibi stratum erat solum, velut in terra continenti fabricasset. *Vall.*

Quibus mihi videntur ludibrio fuisse divitiæ] Sic disposuerant voces membranacei: antea erat, sono minus amœno; *quibus mihi ludibrio videntur, &c.* Gruterus.

Abuti per turpidinem] Ita rursus omn. mss. ordine verborum alio: neque secus edd. vett. *Gruterus.*

Sed lubido stupri, ganeæ, ceterique cultus non minor. incesserat viros pati muliebria] Jure miremur Criticorum dissimulationem; nam hactenus fere lectum: *Sed libido stupri, ganeæ, ceterique cultus non minor incesserat. viri pati muliebria, &c.* at sic nulli prorsus mss. nulli impressi ante editionem Læti. Omnes quippe repræsentare uno ore lectionem primam: quam etiam extare in Romano codice indicavit Ursinus: qui aliter tamen hæc construit, ob distinctionem positam non suo loco. Interim haud negaverim, non posse isthæc alia interpunctione accipi, ut dicatur, *Incessisse viros lubido patiundi muliebria, &c.* Id.

Ganeæ] 'Ganeones,' ut ait Non. Marcell. 'a ganeis dicti sunt, quæ sunt loca vinolentiæ et libidini apta.' Varro Grammaticus: 'Hoc interest inter Epicurum et ganeones nostros, quibus modula est vitæ culina.' Cic. in 2. in Catilinam. *Zanch.*

Ganeæ] Ganeum, Græcorum γάνος, a γάνυσθαι, non a subterraneis cryptis, ut Grammatici: J. Cæs. Scaliger Exercit. 31. sect. 2. γάνος a Chaldaico גנד, convivari, mensæ accumbere, ut *Guichardus* docet, vel a ענג delicate vixit aut jucunde. Hadrianus Turnebus xx. 33. inquit, 'ganeum dicitur fornix, γήνειον. nam η Latini in α sæpe mutant, et ει in ε breve, ut *gynæceum* apud Terentium penultima brevi, γυναικεῖον. Cyclopeus apud Virgil. κυκλώπειος. Conopeum apud Horat. quod est κωνοπεῖον.'

Ceterique cultus] Id est, vestitus. Apposite Plinius l. IX. Natur. Hist. c. 35. 'parum scilicet fuerat, in gulas tendi maria, nisi manibus, auribus, capite, toto corpore a fœminis juxta virisque gestarentur.' Seneca l. VII. de Benef. c. 9. ubi de luxu suorum temporum conqueritur, bina ac terna patrimonia auribus singulis pependisse testatur.

Cultus] Cultum accipimus pro elegantia, quæ apud veteres pro vitio sæpius reponebatur: quod Catonis

auctoritate probat Gellius, scribens elegantiam, sed quæ minus læto amœnoque cultu esset. Cultus ad hoc apud veteres nunc in bonam, nunc in malam partem accipiebatur. Horatius: 'Mundus erit, qui non offendet sordibus, atque In neutram partem cultus miser.' *Bonon.*

Non minor incesserat] Meus liber, *non minus;* ut in Orat. Lepidi, 'homines maxumi nominis, non minus optimis majorum exemplis:' et Tacit. Annal. 13. 'Non minus insignis eo anno impudicitia:' idem tamen l. III. 'Hinc,' inquit, 'Gracchi et Saturnini, turbatores plebis, nec minor largitor nomine Senatus Drusus:' et in eodem ms. lib. paulo post est, *viros pati muliebria. Ciacconius.*

In propatulo habere] Et mulieres habere pudicitiam, id est, castitatem conjugalem: in propatulo, id est, omnibus expositam, quasi in prostibulo: ita ut sola casta sit, quam nemo petivit. *Bad.*

Terra marique omnia exquirere] Huc facit Petronius Arbiter: 'Ingeniosa gula est; Siculo scarus æquore mersus Ad mensam vivus deducitur: inde Lucrinis Eruta litoribus vendunt conchylia cœnis, Ut renovent per damna famem. Jam Phasidos unda Orbata est avibus, mutoque in litore tantum Solæ desertis aspirant frondibus auræ.' Eadem Seneca queritur consolat. ad Helviam, c. IX. 'Quin et illorum gulæ angustus erat orbis noster. Namque appositas dapes non sapore, sed sumptu æstimantes, illis demum cibis acquiescebant, quos extremus oriens, aut positus extra Romanum Colchus imperium, aut famosa naufragiis maria misissent, ut loquitur de prioribus temporibus Latinus Pacatus in Panegyrico.' *Lipsius.*

Non famem aut lassitudinem, non sitim, neque frigus opperiri, sed ea omnia luxu antecapere] Lego ex manuscriptis, *non famem aut sitim, neque frigus, neque lassitudinem opperiri:* quomodo item Aldinum exemplar. Est in duobus tamen manuscriptis, *non famem, non sitim &c.* quomodo codex quoque Beroaldinus. *Rivius.*

Neque opperiri] Id est, non expectabant.

Opperiri] Inusitatum *perior* cujus meminit IV. 8. Priscianus, idem est atque experimentum facio. Hinc periculum, i. e. tentamen: hinc experior, πεῖραν λαμβάνω, πειράω, reperio, tentando deprehendo: opperior, expecto, cupio periri, e regione observans. *Becm.*

Luxu antecapere] Frequenter utitur hoc verbo Sallustius et Tacitus, estque *prævenire* et *præcapere.* Ciaccon.

CAP. 14 *Catilina, id quod factu facillimum erat*] In Naz. et Pal. sec. initio fuerat, *actu:* vox ultima *erat,* supervacua videri queat. *Gruterus.*

Omnium flagitiorum atque facinorum circum se, tanquam stipatorum catervas habebat] Quamvis eodem modo et Fabricianum volumen, tamen est in manuscriptis quibusdam, ut et Mersebargensi, *omnium flagitiosorum et facinorosorum;* id quod sensus quoque postulat. Porro speciatim mox recenset istos flagitiis et facinoribus coopertos, ut erant *impudici, adulteri, ganeones, decoctores, aleatores, parricidæ, sacrilegi, perjuri, convicti judiciis,* atque id genus alii: nisi quis forte ὑπερβολικῶς locutum Sallustium putet, vel auxesi usum, cum colluviem innuere hominum pessimorum vellet. Facit cum Merseburgensi Florentinum. *Rivius.*

Omnium flagitiosorum atque facinorosorum] Alii *flagitiorum atque facinorum,* legunt: ad eam formam qua *servitia, imperia,* pro *servis* ac *imperatoribus* dicimus: et *scelus* pro *scelesto,* apud Terentium. Sallustius etiam ipse fugisse videri poterat longissimorum verborum monstrosam illam enunciationem, nempe *flagitiosorum* ac *facinorosorum.* Exemplar tamen Gothi ita habebat, longiore ille syllabarum

tractu. Sed judicet Lector. *Glareanus.*

Flagitiorum atque facinorum] Ita etiam codd. nostri meliores, neque dubium quin ita scripserit auctor; non, *flagitiosorum atque facinorosorum*. Consulantur annotationes Glareani. *Gruterus.*

Flagitiosorum] Cicero 2. Invectiv. complur. flagitiosos nominat, qui cum Catilina familiarissime vixerint: licet idem in Orat. pro Cælio haud inficietur multos etiam probos et bonæ mentis adolescentes huic monstro studuisse: nisi tamen aliud ibi sentit, quam videtur: bonosque, factiosos, divites, nobilesque appellat. Sed Ciceronem simpliciter interpretari tutius et verius erit: quanquam idem *bonos* pro magnis non dubitavit usurpare in Verrinis, teste Asconio. *Coler.*

Stipatorum] *Stipare* est Græcis στείβειν, hinc στίβος densa acies, et στίφος globus militum densus, turma; nisi a στίφω, quod est adstringo, et denso, nomen suum accepit. hinc enim et στίπος Latinorum stipes originem duxit. Atque hinc quoque stupor, stupeo. *Becmann.*

Adulter, ganeo, alea] Τὸ *alea* non est in Mss. *Rivius.* Addendum *aleo*, quod monuerunt alii, ut respondeat illi *manu*, et sic reperi in tribus scriptis. Nævius apud Festum, 'Pessimorum pessime, audax, ganeo, lurco, aleo.' *Putschius.*

Ganeo, manu, ventre, pene bona patria laceraverat] Aliæ editiones voce amplius, *pene, alea, bona, &c.* cujus vestigium nullum in innocentissimis libris, Com. Naz. Pal. sec. tert. quint. sed nec eodem loco visitur in ceteris: nam Pal. quartus positam habet loco ultimo; sextus, nonus, tertio: decimus, secundo; undecimus, duodecimus, primo. at quintus exhibet, *adulter, alea ganea, manu ventre &c.* quorum testimoniorum dissensu, ipsa sese prodit falsitas. Nimirum *alea* tunc temporis, appendicula erat majorum flagitiorum. Qui *aleo* infarciunt, ut respondeat *manu*, minus callent mores Romanorum. *Gruterus.*

Alea] Est tabula lusoria, quæ et latruncularia, et pyrgus, et alveus, et alveolus vocatur, rotunda illa tabella rotulæ instar, quæ movetur: hinc in proverbio est, 'Jacta est alea:' cum sic incœpta res est, ut desistere integrum non sit: quod Cæsar, trajecturus Rubiconem, usurpavit. *Zanch.* Ceterum in tabula lusoria, ut olim apud veteres, sic hodie apud nos, duplex præcipue ludus ludebatur, calculorum, quos et latrunculos dicebant, et tesserarum, quem et tabulæ lusum appellabant. Martialis: 'Hic mihi bisseno numeratur tessera puncto.' Duodecim enim lineis sive scriptulis tabula notata erat utrinque. Ex vario tesserarum jactu varie per scripta et lineas movebant; ac disponebantur calculi. Calculum autem reducere licitum non erat, nisi adversarius concederet. Tabulæ porro usum, hoc est; τὴν πεττείαν a Palamede inventum fuisse apud omnes constat. Quod cum dicimus, de hoc lusu debemus intelligere, qui tesseris calculisque constabat, et tabula in qua ludebatur, lineis multis distincta, per quas calculi movebantur ad tesserarum jactum. Ludus autem triginta calculis constabat, quindecim nigris et quindecim albis. Quanquam in antiquissimo Palamedis ludo uterque quinque tantum calculos haberet, et quinas lineas, in quibus statuebantur illi calculi. Inter illas alia quædam media ferebatur, quam sacram vocabant, ad quam qui pervenerat, ad incitas redigebatur. Neque tesseris, sed solis calculis hic res agebatur, ut Hesychius testatur. Apud Romanos tamen superior modus usitatus fuit, et ab Ægyptiis originem accepisse creditur, ut Plato in Phædro scriptum reliquit: nam πεττεία hæc cursum Solis ostendebat per duodecim Zodiaci signa, ut Eustathius monet. Tabulam

tam, *contra esse*: quod non nemini etiam salivam movere poterat; vix mihi; cui in oculis Horatianum: 'Contracta pisces æquora sentiunt Jactis in altum molibus.' In mss. aliis visitur, partim *constricta*, partim *constrata*. neutrum male, certe neutrum falso; nisi adblandiretur magis scriptura quam posui. Utrumque expressit Petronius versu uno: 'Expelluntur aquæ saxis; mare nascitur arvis.' Alterum iteratur infra c. XX. 'Etenim quis mortalium, cui virile ingenium est, tolerare potest, illis divitias superare, quas profundant in extruendo mari, et montibus coæquandis,' &c. Sed ne quid dissimulem, neque ibi videtur id verbi sincerum: nam non *unum* tantum extruebant *mare*, sed alia atque alia, itaque conjeci olim *excludendo*. Quod tamen metuo, ne nasutioribus probem, quibus in memoria esse potest, Valer. Maximus IX. 1. Plinius IX. 54. aliique. *Gruterus.*

Constrata] Ita habet Fulvii Ursini liber, impressam tamen lectionem *constructa* non improbo. Dixit enim idem Sallustius infra: 'divitias profundere in exstruendo mari et montibus coæquandis.' Vide Plin. IX. 54. *Aldus Manut.*

Maria constrata] Sicut etiam Lucullus dicitur fecisse Neapoli, ubi prædia sua habebat: dicitur enim fecisse ædificia ingentia, et amœnitate omnibus præstantia, quæ usque in medium mare porrigebantur: ita ut ubi maria inerant, ibi stratum erat solum, velut in terra continenti fabricasset. *Vall.*

Quibus mihi videntur ludibrio fuisse divitiæ] Sic disposuerant voces membranacei: antea erat, sono minus amœno; *quibus mihi ludibrio videntur*, &c. Gruterus.

Abuti per turpidinem] Ita rursus omn. mss. ordine verborum alio: neque secus edd. vett. *Gruterus.*

Sed lubido stupri, ganeæ, ceterique cultus non minor. incesserat viros pati muliebria] Jure miremur Criticorum dissimulationem; nam hactenus fere lectum: *Sed libido stupri, ganeæ, ceterique cultus non minor incesserat. viri pati muliebria*, &c. at sic nulli prorsus mss. nulli impressi ante editionem Læti. Omnes quippe repræsentare uno ore lectionem primam: quam etiam extare in Romano codice indicavit Ursinus: qui aliter tamen hæc construit, ob distinctionem positam non suo loco. Interim haud negaverim, non posse isthæc alia interpunctione accipi, ut dicatur, *Incessisse viros lubido patiundi muliebria*, &c. Id.

Ganeæ] 'Ganeones,' ut ait Non. Marcell. 'a ganeis dicti sunt, quæ sunt loca vinolentiæ et libidini apta.' Varro Grammaticus: 'Hoc interest inter Epicurum et ganeones nostros, quibus modula est vitæ culina.' Cic. in 2. in Catilinam. *Zanch.*

Ganeæ] Ganeum, Græcorum γάνος, a γάνυσθαι, non a subterraneis cryptis, ut Grammatici: J. Cæs. Scaliger Exercit. 31. sect. 2. γάνος a Chaldaico גנדר convivari, mensæ accumbere, ut *Guichardus* docet, vel a ענג delicate vixit aut jucunde. Hadrianus Turnebus XX. 33. inquit, 'ganeum dicitur fornix, γήνειον. nam η Latini in α sæpe mutant, et ει in ε breve, ut *gynæceum* apud Terentium penultima brevi, γυναικεῖον. Cyclopeus apud Virgil. κυκλώπειος. Conopeum apud Horat. quod est κωνωπεῖον.'

Ceterique cultus] Id est, vestitus. Apposite Plinius l. IX. Natur. Hist. c. 35. 'parum scilicet fuerat, in gulas tendi maria, nisi manibus, auribus, capite, toto corpore a fœminis juxta virisque gestarentur.' Seneca l. VII. de Benef. c. 9. ubi de luxu suorum temporum conqueritur, bina ac terna patrimonia auribus singulis pependisse testatur.

Cultus] Cultum accipimus pro elegantia, quæ apud veteres pro vitio sæpius reponebatur: quod Catonis

dies.' Et mox: 'Ignis est iste perpetuus, qui nunquam deficiet in altari.' *Lips.* Vetustissimum Chaldæorum cultum hunc idololatricum fuisse adeo antiquum volunt Hebræi, ut Ur Chaldæorum quod habetur Genes. c. XI. pro eorum Deo igne capiant. Vide et Maimon. l. III. Perplex. c. 30. *Selden.*

Vestæ] Orosius accusatum Catilinam Catuli gratia evasisse scribit. Unde hæc Orosius? Plutarchus aliter, aliter Asconius ad Catilinarias Ciceronis, qui eam absolutam fuisse dicit, quia soror erat Terentiæ Ciceronis. Quo magis miror virum doctissimum Sebastianum Corradum Orosium sectatum, tertium accusatum fuisse Catilinam, asserere. Sed frustra est, qui alias haud ferme. Nam Catilina ob hoc crimen nunquam accusatus fuit, sed ipsa Fabia virgo Vestalis causam incesti dixerat, cum ei Catilina objiceretur. *Coler.*

Aureliæ Orestillæ] An hæc illa quam postea domum duxit Cornificius adolescens, teste Cælio ad Ciceronem? Vix reor. An L. Orestis L. F. L. N. qui anno DXCVI. consul fuit, filia? Non credo. Sed alterius fortassis alicujus, non æque honoribus usi. *Idem.*

Necato filio] Veneno sublato. Valer. Max. IX. 1. 'Præcipue vero,' inquit, 'Catilinæ libido scelesta: nam vesano amore Aureliæ Orestillæ correptus, cum unum impedimentum videret, quo minus nuptiis inter se jungerentur, filium suum, quem solum, et jam ætate puberem habuit, veneno eum sustulit, protinusque ex rogo ejus maritalem facem accendit.' Eadem tradidit Appianus l. II. Vide Plutarchum in Cicerone et Sulla. *Zanch.*

Vacuam domum scelestis nuptiis fecisse] Cicero Catil. I. 'Quid vero nuper, cum morte superioris uxoris novis nuptiis domum vacuam fecisses, nunc etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulasti, quod ego prætermitto et facile patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas, aut extitisse, aut non vindicata esse videatur.' *Ciacconius.*

Quæ quidem res mihi in primis videtur caussa fuisse facinoris] Æque nervosum fuisset, *quæ quidem res in primis caussa facinoris*, &c. rejectis aliis: imo suffecisset *fecisse: caussa facinoris maturandi.* Gruterus.

Namque animus impurus] Hominem impurum pro improbo veteres dixerunt generaliter: ut ait Donatus in comment. in Adelph. Terentii. *Zanch.*

Ita conscientia mentem exagitatam vastabat] In mss. duobus reperi *excitam*, ac sic, ni fallor, exemplar Aldinum habet. Sed et *vexabat* in quibusdam est, pro *vastabat*, velut in duobus calamo descriptis, et Florentino; quomodo et Riccius Lugiensis alicubi se legisse testatur. *Rivius.*

Mentem excitam vexabat] Alii libri, *vastabat*. Infra in orat. II. ad Cæsarem de rep. ord. hoc latius explicat: 'Profecto si id accidat, neque tibi nox, neque dies curam animi sedaverit, quin insomnis, excitus, furibundus atque amens, alienata mente feraris.' Eleganter super hoc verbo disserit Agellius II. 6. et Macr. in Saturn. VI. 7. sub doctissimi Servii persona. Quæ etiam in novissima P. Danielis editione leguntur, ut et multa quæ alibi sub Servii nomine apud eosdem et Priscianum leguntur. Errant igitur, et quidem vehementer, meo judicio, qui nimis sane hisce commentariis detrahunt, sed ut veros ac genuinos omnino præstare non ausim, sic multis in locis ex marginalibus interpolatos asserenti, non repugnabo. *Putschius.*

Conscientia mentem excitam vexabat] Ita fere Pall. nisi quod loco *vexabat*, eorum decem servent *vastabat*: quomodo et Com. meus, editioque vetus. Pal. præterea quintus servat, *excitatam*; octavus, *exitam*: at Naz. videtur primo habuisse *extitam*, aut per

tractu. Sed judicet Lector. *Glareanus.*

Flagitiorum atque facinorum] Ita etiam codd. nostri meliores, neque dubium quin ita scripserit auctor; non, *flagitiosorum atque facinorosorum.* Consulantur annotationes Glareani. *Gruterus.*

Flagitiosorum] Cicero 2. Invectiv. complur. flagitiosos nominat, qui cum Catilina familiarissime vixerint: licet idem in Orat. pro Cælio haud inficietur multos etiam probos et bonæ mentis adolescentes huic monstro studuisse: nisi tamen aliud ibi sentit, quam videtur: bonosque, factiosos, divites, nobilesque appellat. Sed Ciceronem simpliciter interpretari tutius et verius erit: quanquam idem *bonos* pro magnis non dubitavit usurpare in Verrinis, teste Asconio. *Coler.*

Stipatorum] *Stipare* est Græcis *στείβειν*, hinc *στίβος* densa acies, et *στίφος* globus militum densus, turma; nisi a *στύφω*, quod est adstringo, et denso, nomen suum accepit. hinc enim et *στύπος* Latinorum stipes originem duxit. Atque hinc quoque stupor, stupeo. *Becmann.*

Adulter, ganeo, alea] Τὸ *alea* non est in Mss. *Rivius.* Addendum *aleo*, quod monuerunt alii, ut respondeat illi *manu*, et sic reperi in tribus scriptis. Nævius apud Festum, 'Pessimorum pessime, audax, ganeo, lurco, aleo.' *Putschius.*

Ganeo, manu, ventre, pene bona patria laceraverat] Aliæ editiones voce amplius, *pene, alea, bona, &c.* cujus vestigium nullum in innocentissimis libris, Com. Naz. Pal. sec. tert. quint. sed nec eodem loco visitur in ceteris: nam Pal. quartus positam habet loco ultimo; sextus, nonus, tertio: decimus, secundo; undecimus, duodecimus, primo. at quintus exhibet, *adulter, alea ganea, manu ventre &c.* quorum testimoniorum dissensu, ipsa sese prodit falsitas. Nimirum *alea* tunc temporis, appendicula erat majorum flagitiorum. Qui *aleo* infarciunt, ut respondeat *manu*, minus callent mores Romanorum. *Gruterus.*

Alea] Est tabula lusoria, quæ et latruncularia, et pyrgus, et alveus, et alveolus vocatur, rotunda illa tabella rotulæ instar, quæ movetur: hinc in proverbio est, 'Jacta est alea:' cum sic incœpta res est, ut desistere integrum non sit: quod Cæsar, trajecturus Rubiconem, usurpavit. *Zanch.* Ceterum in tabula lusoria, ut olim apud veteres, sic hodie apud nos, duplex præcipue ludus ludebatur, calculorum, quos et latrunculos dicebant, et tesserarum, quem et tabulæ lusum appellabant. Martialis: 'Hic mihi bisseno numeratur tessera puncto.' Duodecim enim lineis sive scriptulis tabula notata erat utrinque. Ex vario tesserarum jactu varie per scripta et lineas movebant; ac disponebantur calculi. Calculum autem reducere licitum non erat, nisi adversarius concederet. Tabulæ porro usum, hoc est; τὴν πεττείαν a Palamede inventum fuisse apud omnes constat. Quod cum dicimus, de hoc lusu debemus intelligere, qui tesseris calculisque constabat, et tabula in qua ludebatur, lineis multis distincta, per quas calculi movebantur ad tesserarum jactum. Ludus autem triginta calculis constabat, quindecim nigris et quindecim albis. Quanquam in antiquissimo Palamedis ludo uterque quinque tantum calculos haberet, et quinas lineas, in quibus statuebantur illi calculi. Inter illas alia quædam media ferebatur, quam sacram vocabant, ad quam qui pervenerat, ad incitas redigebatur. Neque tesseris, sed solis calculis hic res agebatur, ut Hesychius testatur. Apud Romanos tamen superior modus usitatus fuit, et ab Ægyptiis originem accepisse creditur, ut Plato in Phædro scriptum reliquit: nam πεττεία hæc cursum Solis ostendebat per duodecim Zodiaci signa, ut Eustathius monet. Tabulam

codices habent in pergamenis descripti et ex impressis plerique. *Rivius.*

Nam uti cujusque studium ex ætate flagrabat] Est quidem in plerisque, *ut cujusque ingenium*, sed perperam, ut opinor; nam et *studium* est in manuscriptis et eodem modo Felicius Durantinus legit. Namque hunc sensum reddens, 'Ut eorum diversa studia perspexerat,' inquit, 'sic dissimili ratione in suam familiaritatem illexerat.' *Idem.*

Neque sumptui, neque modestiæ suæ parcere] Commelinianus non habet, *suæ*, neque admodum desidero. *Gruterus.*

Ex aliis rebus magis, quam quod cuiquam id compertum foret] Naz. subductam habet linea vocem *quod*, et vero non agnoscunt etiam libri quos contulit Bongarsius, non Commelinianus meus, non Pal. tert. quart. sext. oct. non. dec. undec. duodec. *Gruterus.*

Cap. 15. *Nefanda stupra*] Quippe qui adulterium commisisset cum ea, quæ ei postea socrus fuit, et ex eo stupro duxisset uxorem, cum filia ejus esset; Luccejusque hæc ei objecisset in orationibus quas in eum scripsit, ut ait Pedianus, qui hoc addit, 'se nondum harum mulierum nomina invenisse.' Ejusdem Pediani ibidem verba sunt hæc: 'Fabia, virgo Vestalis caussam incesti dixit, cum ei Catilina objiceretur: eratque absoluta hæc Fabia, quia soror erat Terentiæ Ciceronis.' Paulus quoque Orosius: 'Eodem anno apud Romanos Catilina accusatus incesti; quod cum Fabia virgine Vestali stuprum commisisse arguebatur.' Idem tradit Plut. in Catone. Cicero autem: 'Quod nefarium stuprum non per illum,' &c. Item: 'stuprorum et scelerum exercitatione assuefactus.' *Manutius.*

Multa nefanda stupra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote Vestæ] Duo genera stuprorum intelligat necesse est; alioquin admodum suspectanda illa, *cum virgine nobili*, tanquam a manu interpretis. Commelini codex vetustate ipsa exesus, aliud quid videtur habuisse: sed non potui oculis assequi. Si liceret, suspicarer, duo illa membra, *cum virgine nobili, cum sacerdote Vestæ*, esse a glossa: nam quid hic auctor pro confesso ac certo ponat, cujus nec ipse Catilina, neque Vestalis convinci potuit? ut enim dicatur convictus quidem, sed evasisse, gratia Catuli, hoc fuerit accusare ipsos judices; quod odiosum nimis. Si non: at verbulo saltem indicandum erat. *Gruterus.*

Cum virgine nobili] Eam significare Sallustium existimo, quæ postea fuit Catilinæ socrus, de qua sic Cicero mentionem facit: 'Cum deprehendebare in adulteriis, cum deprehendebas adulteros ipse, cum ex eodem stupro tibi et uxorem, et filiam invenisti.' Quæ verba ita interpretatur Asconius: 'Dicitur Catilina adulterium commisisse cum ea quæ ei postea socrus fuit: et ex eo stupro duxisse uxorem, cum filia ejus esset. Hæc Luccejus quoque Catilinæ objicit, in orationibus quas in eum scripsit. Nomina harum mulierum nondum inveni.' Hactenus ille. Quibus ex verbis intelligimus, nomen mulieris hujus a Sallustio, et ab aliis propter nobilitatem generis suppressum esse. Sic quoque Sallustium non fecisse mentionem de filia, ne aperte mulierem notaret. Plutarchus in Cicerone tantum id scribit, Catilinam cum filia virgine coisse. Potuit Sallustius aliam quandam virginem intelligere. Nos autem quid certius afferamus, non habemus. *Cast.*

Vestæ] Chaldæis אשתא Estha ignem denotat, unde Vesta procul dubio nomen accepit. Atque hic cultus apud Chaldæos et Persas præcipuus fuit. Quin et in sacro populo accessit Dei jussio: 'Ignis in altari semper ardebit, quem nutriet sacerdos subjiciens ligna mane per singulos

compendium scripturæ *exterritam*, sive etiam *exercitam*: et vero alterutrum præposuerim vulgato: sed nec omnino etiam displicet *vastabat*; nisi si id mutandum in *versabat*. Gruterus.

Igitur color ejus exsanguis, fœdi oculi] Probus grammaticus legit, *colos exsanguis*. Ejus verba subjiciam: 'Lor,' inquit, 'tertiæ sunt declinationis; o in nominativo correpta, in genitivo producta, ris syllaba terminato hic calor pallor, caloris palloris, color coloris: quamvis Sallustius, *Igitur colos exsanguis*; sicut *labos* et *labor*,' meminit hujus et alias idem. Ex manuscripto legendum suspicor, *colos ei exsanguis*, quomodo et Parisiense: non, *ejus*. Porro *fœdos oculos* dixit, pro eo quod est, sævitiam et immanitatem præ se ferentes, quomodo hic accipi *fœdum*, cum in Eunuchum Donatus, tum Servius in Æneid. II. adnotavit: nam alias fere *turpe* significat *et flagitiosum*. Rivius.

Color ejus exsanguis] Naz. et Com. *colore exsanguis*, sine *ejus*; qua dictione etiam destituitur Pal. octavus, in quo, *color exsanguis*. Pal. sec. habet *color ei exsanguis*: ceteri adstipulantur lectioni primæ. *Gruterus*.

Citus modo, modo tardus incessus] Hæc est vulgata lectio, cui consentiunt omnes mei mss. codd. Aliter hæc profert Nonius: *Modo citus, modo tardus incessus*, in dictione *Citus*: sed utraque lectio placet, et utroque modo Sallustius loquitur: nam in Jugurthino, 'defensoribus mœnium, præmia modo, modo formidinem ostentare;' et, 'lætos modo, modo universos lædere:' et in oratione, de Rep. ordinanda, ad Cæsarem, 'Accensus in socios modo, modo in cives.' *Popma*.

Incessus] Hinc Cicero pro Sextio: 'Quorum per Deos immortales si nondum scelera vulneraque inusta Reip. vultis recordari, vultum atque incessum animis intueamini.' Et Seneca in Hercule Furente: 'Ecce sævus ac minas vultu gerens, Et qualis animo est, talis incessu venit.' Vide Theophrasti Characteres.

CAP. 16 *Testes signatoresque falsos*] Id est, sigillatores falsos testamenti. Nam ut est in Institutionibus Justiniani, in testamento faciendo adhibebantur edicto prætorio septem testes, puberes, cives Romani, qui testamentum obsignarent: eos et signare, et nomen suum adscribere oportere, Ulpianus dicit. *Zanch*.

In præsens] Sic sæpe Tacit. ut Annal. XV. 'omissa in præsens Achaia:' et rursus, 'In præsens haud animadversis.' Cicero, 'in præsentia,' dicere solet: multi alii 'in præsentiarum.' *Ciacc*.

Nihilominus insontes, sicuti sontes, circumvenire, jugulare, &c.] Alii aliter distinguunt. Ego autem post verbum *jugulare*, distinguendum puto. Sensus est: Catilina, si quando peccandi causam non habebat, nihilominus innocentes, sicuti nocentes, jugulabat: idque scilicet potius sine causa et emolumento faciebat, quam sineret manus aut animum torpescere. *Cast*.

Scilicet, ne per otium torpescerent manus aut animus] Post *animus* distinguendum, ac deinde inferendum, *gratuito potius malus atque crudelis erat*. Quasi diceret: Scire licet, cur insontes sicut sontes jugularet: ne per otium aut manus, aut animus torpesceret. Tum causa malitiæ subnectitur: 'Erat enim,' inquit, 'gratuito potius malus, atque crudelis.' Mirum quam hic quidam sudarunt, nec tamen sese explicant. *Glar*.

Gratuito potius malus erat] Hoc est, quod in orat. II. de republ. ordinanda, idem ait, 'Malitia præmiis exercetur, ubi ea demseris, nemo omnium gratuito malus est.' *Ciacc*.

Æs alienum] Æris appellatione omne nummorum pecuniarumque genus significari liquido constat. Quod hinc manasse ex Plin. XVIII. 3. et XXXIII. 3. didicimus, quod veteres æreis num-

cogere in unum dicit; aut *contrahere*, aut, *conducere in unum*. Exempla passim obvia. *Ciaccon.*

In unum omnis convocat] Et eo majestatis crimen inducebatur: credebant enim collegia, factiones alere. Itaque quæcunque collegia, nisi approbata, vetuerunt. Hinc Sueton. in vita Augusti: 'plurimæ factiones titulo collegii novi ad nullius non facinoris societatem coibant: sed Augustus omnia præter antiqua et legitima dissolvit.' Plato quoque l. I. de Leg. seditionum fundamenta talia esse dixit collegia. Capita itaque committere, de publicis causis privata consilia agere, atque hoc colore Rempub. turbare, capital semper habitum fuit. Audi hic Ulpianum JC. in l. II. ff. de colleg. et corpor. 'Quisquis illicitum collegium usurpaverit, ea pœna tenetur, qua tenentur, qui hominibus armatis loca publica vel templa occupasse judicati sunt.' Rei itaque erant Majestatis, l. I. §. 1. ad L. Jul. Maj. l. IV. C. de his qui ad Eccles. conf. In tali quippe cœtu accenditur sæpe animus ad ea, quæ nunquam quis ausus fuisset, et, ut egregie alibi Tacitus, 'multa experiundo fiunt, quæ segnibus ardua videntur.' *Thys.*

Necessitudo] Necessitas. Gellius XIII. 3.

Eo omnes convenere Senatorii ordinis] *Omnes*, omittendum esse duco. Neque enim in manuscriptis aliisque vetustioribus reperitur, neque sententia postulat. *Riv.*

P. Lentulus Sura] Huic Suræ cognomen inde natum ferunt, quod per dominationem Sullæ cum quæstor esset, mulctas rerum publicarum perdite administravit, consumpsitque. Quare cum Sulla id indigne ferret, et administrationis rationem exposceret: ille rem floccipendens, in Senatum profectus ridicule dixit: Rationem mihi reddere non est, sed præbere suram: uti solent pueri, qui in ludo sphæræ peccaverunt: ob hoc deinceps Suræ cognomen est illi inditum. *Zanch.*

P. Autronius] P. *Autronius* Pætus: sic enim legendum est: non, ut est apud Florum, *Antonius*. Consul designatus, ambitus judicium tollere ac disturbare primum conflato voluit gladiatorum ac fugitivorum tumultu, deinde lapidatione atque concursu: ut ait Cicero in oratione pro P. Sulla: attamen damnatus est. Illud etiam notandum est, Tranquillum in Cæsare, et Asconium in orat. pro C. Cornelio, perperam hunc L. Autronium appellare: nam Sallustius, Cicero, et Dion l. XXXVI. Publium vocant. *Cast.*

L. Cassius Longinus] Is, teste Cicerone, in orationibus pro P. Sulla et in L. Catilinam, sibi procurationem incendendæ urbis depoposcerat. Asconius scribit hunc L. Cassium, competitorem fuisse Ciceronis in petitione consulatus. *Idem.*

C. Cethegus] C. Cornelius Cethegus: nam e Corneliorum gente eum fuisse, significavit Porcius Latro, in declamatione in L. Sergium Catilinam. In civilibus dissensionibus (ut puto) urbe ejectus, supplex ad Sullam confugit; inde Sullanas partes secutus est, ut Appianus Bellorum Civilium libro I. memoriæ prodidit. Cic. in oratione pro P. Sulla. Plura leges de Cethego apud Florum l. III. Livium l. CII. Porcium Latronem in declamatione in Catilinam, Ciceronem in orationibus pro Sulla et in L. Catilinam, Plutarchum in Cicerone. *Cast.*

P. et Servius Sullæ Servii filii] Id est, P. Cornelius Sulla, et Servius Cornelius Sulla, filii Servii Cornelii Sullæ. Scribit Dion l. XXXVI. Cornelium Sullam, patrem eorum, qui conjurarunt, fuisse fratrem L. Sullæ Dictatoris. *Idem.*

L. Varguntejus] Satis constat ex Cicerone, quod prius hic de ambitu interrogatus, ab Hortensio defensus est: postea quod conjurasset, cum nemo ei adfuisset, damnatus in exilium abiit. *Idem.*

Q. Annius] Hunc significasse puto Q. Ciceronem, in libello de Petitione cons. cum inquit: ' Qui ex curia Curios et Annios, ab atriis Sapalas et Carvilios, ex equestri ordine Pompilios et Cnejos sibi amicissimos comparavit.' *Idem.*

M. Porcius Læca] Puto designari eum, qui in argenteis denariis eodem quo hic titulo, M. PORC. LÆCA, describitur. Qui vero paulo post nominatur *P. Sulla*, in veteri denario est, P. SULA, antiqua scribendi consuetudine, unico L. *Ursinus.*

M. Porcius Lecca] Infra. Damnatus et is postea fuit: auctor est Cicero in oratione pro Sulla. *Idem.*

L. Bestia] Vide inferius.

Q. Curius] Is Quæstorius fuit, notissimus autem aleator: quare damnatus est, ut Cicero et Asconius referunt. Tranquillus in Cæsare c. 17. scribit, de Q. Curio, quod primus conjuratorum consilia detexerat, constituta ei fuisse publice munera: tamen data non esse, quoniam Cæsarem inter socios Catilinæ nominavisset. *Cast.*

Equestri ordine] Differunt eques, equestris ordinis, et equestri loco natus. Eques et equestris ordinis idem sunt, quod si eques patre natus est qui nunquam senator fuit, equestri loco natus est, sin natus est senatore, equestri loco non recte natus dicitur. *P. Manut.*

Præterea, ex equestri ordine] Ordo equestris medius erat inter Senatorium et plebejum, cui purpura, ut patriciis et senatoriis, uti non licebat: jus tamen annulorum aureorum habebat, quo insigni a plebe secernebatur, et medius ordo vocabatur. *Zanch.*

M. Fulvius Nobilior] Meminit Cicero Epist. ad Atticum l. IV. de quodam M. Fulvio Nobiliore: sed alius quispiam fortasse fuit. *Cast.*

L. Statilius] Ita vocatur etiam a Cicerone in oratione III. in Catilinam, etsi in Aldino codice semel, et mendose quidem, *P. Statilius* legitur. *Idem.*

P. Gabinius Capito] De hoc Cicero in oratione III. in Catilinam. *Idem.*

C. Cornelius] Et hunc, ex Cicerone intelligimus, postea, ab omnibus desertum, condemnatum fuisse. *Idem.*

Ad hoc multi ex coloniis et municipiis qui domi nobiles erant, præterea complures, &c.] *Qui*, non est in Mss. nec in impressis quibusdam. Itaque mihi sic legendum videtur: *Ad hoc multi ex coloniis et municipiis domi nobiles: erant præterea complures paullo occultius consilii hujusce participes nobiles: τὸ erant*, ad sequentia pertinet, et sic est in manuscriptis hic distinctus locus, contra quam in recentioribus. Sed et *hujusce*, non *hujuscemodi*, codices habent antiqui. *Rivius.*

Multi ex coloniis et municipiis domi nobiles] Ita fere Mss. nostri. Editio vetus interposuerat, *domi et militiæ nobiles:* plane contra libros et mentem auctoris; certe præter membranas, non nostras modo et amicissimo Bongarsio excussas, sed et Rivianas, Popmæanas, aliorumque: imposuit nimirum primæ editionis curatoribus insolens locutio *domi nobiles*, itaque addiderunt aliud illud membrum de suo. *Gruterus.*

Ex coloniis] Ratio et modus erat, ut agri dividerentur viritim, idque a triumviris, qui sedes agrosque et ipsum oppidum, si condendum esset, disponebant, ac jura et formam quasi Reipublicæ dabant. Sic tamen ut omnia Romam et Urbem matrem referrent. *Lips.* Quis autem modus designatorum agrorum fuerit per perticam, quæque ratio fuerit sortitionis, cum pervenissent in locum destinatum coloniæ, *Turnebus* docet *Adv.* II. 32. et XXVI. 35.

Et municipiis] Municipes ergo sunt cives Romani ex municipiis, suo jure et legibus suis utentes: muneris tantum cum populo Romano participes honorarii, a quo munere capessendo

appellati videntur, nullis aliis necessitatibus, nec ulla populi Romani lege astricti, cum nunquam populus eorum fundus factus esset, &c. *Zanch.*

Participes nobiles] Ut Cæsar, Crassus, Antonius; de quibus paulo post dicemus: item Clodius. quod testatur Asconius in commentario in orationem pro Milone. *Cast.*

Participes nobiles] Vox *nobiles* abundare videtur. *Ciacconius.*

Quibus in otio, vel magnifice vel molliter virere copia erat] Nihil discrepant Mss. nostri: id moneo, quod aliquando in Suspicionibus tentaram, *vivere inopia erat.* Nec enim videbam, cur certa mallent pro incertis, bellum quam pacem, homines fortunati. Nunc sustineo me, putoque sapientis esse, nonnulla ignorare. *Gruterus.*

Vel molliter] Id est, nequiter, et luxuriose.

Incerta pro certis] Sic infra: 'Per ignaviam aut vana ingenia, incerta pro certis captarem.' Et rursus: 'Pro incerta spe certa præmia.' Et iterum: 'Quanquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare.' Item Plautus in Pseudolo: 'Certa amittimus, dum incerta petimus.' Et Hesiodus: Νήπιος, ὃς τὰ ἕτοιμα λιπὼν, ἀνέτοιμα διώκει. *Manutius.*

Bellum quam pacem malebant] In Jugurth. 'ut aliquando pacem quam bellum malles.' Tacit. Annal. 13. 'Ceterum uterque Vologesem regem nuntiis monebant, pacem, quam bellum mallet.' *Ciacconius.*

Ea tempestate] Id est, eo tempore.

M. Licinium Crassum non ignarum ejus consilii] Erat enim Crassus conjurationis conscius, sed occulte: nec ulla necessitate compulsus: sed tantum propter potentiam. Plutarchus in ejus vita, et M. Cicero, conjurationis vindex, aperte satis in oratione quadam, in Crassum et Cæsarem conjurationis illius non minima ex parte causam refert: eam tamen orationem nunquam, nisi post utriusque mortem, edere ausus est. *Zanchius.*

Cn. Pompejus, invisus ipsi] Dion lib. XXXVII. et Plutarch. in Crasso. *Cast.*

Invisus] Id est, odio habitus.

Ductabat magnum exercitum] Scilicet in ultimis terris, adversus Mithridatem. *Zanch.*

CAP. 18 *Sed antea item conjuravere pauci contra remp. in quibus Catilina fuit. de qua quam verissime potero dicam*] Hæc vera lectio. Ceterum in Argentoratensi, quod est a Schurrerio excusum, reperi, *de quo:* perperam videlicet: nam præter exemplarium et in his manuscriptorum fidem atque consensum, legit eodem modo l. II. Diomedes, ac subaudiendum monet *conjuratione:* quomodo item interpres. *Rivius.*

In quibus] Hujus conjurationis auctor non fuit Catilina, sed M. Crassus, quem studio tacet Sallustius. Vide Asconium. *Coler.*

De quo] Sic plerique legunt, nec hoc etiam reliquimus. *De qua* igitur legatur, sc. conjuratione, ex antiquo et fideli codice. Et ita Diomedes locum hunc exponit. *Ben.*

L. Julio, M. Lepido consulibus, P. Autronius, et P. Sylla designati consules, &c.] Volumen Fabricianum *Tullo:* quæ verior lectio; licet in duobus calamo descriptis *L. Tullio* repererim. Cicero pro Sylla hunc *L. Volcatium* appellat, quemadmodum Asconius quoque Pedianus: tametsi hic alicubi *L. Volcatium Tullium* vocat. His igitur Coss. cœpta prior conjuratio est. Post hos L. Torquatus et L. Cotta fuere consules, quos consulatum ineuntes interficere in Capitolio P. Autronius et L. Catilina parabant: sicuti paullo post testatur Sallustius. Hi autem in P. Syllæ et Autronii locum, quos ambitus ipsi damnarant, creati fuerant. Dein fuere L. Julius Cæsar, et C. Martius Figulus, quorum supra

tuisse dare nomen, ita ut admitteretur ad petitionem: nam quærebatur repetundarum. Profitebantur autem petituri, apud eos (ut puto) qui comitia habebant. Livius Dec. III. l. VII. *Zanch.*

Cn. Piso] Sic etiam appellat Cicero in oratione pro Muræna, et pro L. Sulla. *Idem.*

Nobilis] Pisones enim a Calpo Numæ filio oriundi erant, ut testantur Plutarchus in Numa, Horatius in arte Poët. et Ovid. ad Pisonem his verbis: 'Nam quid memorare necesse est, Ut domus a Calpo nomen Calpurnia ducat? Claraque Pisonis tulerint cognomina prima, Humida callosa cum pinseret hordea dextra?' Ovidii autem opinionem, ut Pisones a pinsendo vel pisendo dicti sint, confirmat Plinius Nat. hist. XVIII. 3. *Idem.*

Stimulabant] Id est, urgebant.

Capitolio] Capitolium in monte Tarpejo situm, Superbi maxime opus. Quod his fere verbis describit Dionysius: 'Situm est in alta crepidine, habetque in ambitu octo jugera, sic ut latera singula ducentorum fere pedum sint, exigua latitudinis et longitudinis differentia, nisi quod ista illam vincit vix pedibus quindenis. Qua parte frons ejus meridiem spectat, triplici columnarum ordine circumcingitur, ab aliis lateribus duplici. In ipso sunt tres cellæ ex ordine, a lateribus communione parietum clausæ, media est Jovis, utrinque altera Junonis, altera Minervæ, sub eodem laqueari eodemque tecto.' Hæc hactenus Dionysius. Capitolium autem ita vocabant, quam Græci ἄκραν, quod esset κορυφὴ τῆς πόλεως. At fabula capitis inventi ad gentis nobilitatem. Capitolium ergo Latina vox, ut Pergamus in Phrygia. *Scaliger.* De ejus magnificentia non opus est multa adferre. In illo Tarquinii Capitolio primitus ænea erant limina, et trium mensarum argentea vasa in cella Jovis, Jovemque in culmine cum quadrigis aureis ædiles posuerant. Post Carthaginem eversam laquearia inaurata fuerunt. Catulus autem tegulas æreas inauravit. Suo tempore in inaurationem solam 12000 talenta impensa refert Plutarchus, id est, nostra computatione, septem milliones. *Lips.* Recte itaque dixit Virgilius: 'Hinc ad Tarpejam sedem, et Capitolia ducit, Aurea nunc, olim sylvestribus horrida dumis.'

Kalend. Jan.] In hoc dissentit Cicero a Sallustio, quod ipse ait Kalend. Januar. L. Torquato et Lucio Cotta Coss. Cicero vero, pridie Kalend. Januar. Lepido et Tullo Coss. *Zanch.*

L. Cottam] L. Aurelium Cottam. Is fuit vir summo ingenio, summaque prudentia. *Cast.*

L. Cottam] Tres enim Cottæ fuerunt, L. C. et M. Cotta, adeptique sunt omnes consulatum: ut Pædian. scribit. *Idem.*

L. Torquatum] Opinor designari L. Torquatum, qui, ut scribit Cicero in Pisonem, 'Provinciam Macedoniam ex S. C. obtinuit, et ex ea Imp. appellatus est.' In denariis autem Manliæ familiæ describitur L. TORQUAT. Ex S. C. Ad Sallustii autem locum faciunt, quæ refert Pædianus in Corneliana. 'P. Sulla,' inquit, 'et P. Autronius Coss. des. cum essent, eorum alterum L. Cotta, alterum L. Torquatus ambitus damnarunt, et in eorum locum Coss. creati sunt.' *Ursinus.*

Fascibus] Fasces appellamus bacillos aliquot teretes colligatos in modum fascis. Eos bacillos antiquitus ex ulmo fuisse testis Plautus. Plinius tamen Betullam arborem terribilem ait magistratuum virgis, l. XVI. 18. Hetruscorum antiquitus ornamentum fuisse, antequam Romam deduceretur, præter alios Florus auctor est. Consulibus autem duobus creatis cum initio fasces XXIV. præferrentur, id est, singulis XII. in voce et invidia populi res fuit, tanquam regno non

depulso, sed duplicato, ea causa Valerius instituit, ut duodecim tantum fasces conspicerentur, iique alternis mensibus apud alterum consulem essent: ita, inquam, ut priore mense prior consul eos haberet, secundo alter, atque ita in orbem; ut testantur Dionysius l. v. et Dio Cassius l. v. Sumere autem eos prior solebat qui major natu esset: idque obtinuisse videtur usque ad L. Juliam, quæ honorem hunc detulit numero liberorum. De utroque vide Valerium IV. 1. Agellium II. 15. Interea tamen consul is, qui sine fascibus, ne nullo insigni nosceretur, accensum habebat qui eum præcederet: auctore Dionysio l. v. initio, qui sequerentur cum virgis et bacillis. Suetonius in Julio c. 20. et Livius, ubi de Decemviris, l. III. *Lipsius.*

In Nonas] Ter enim in mense legitimus habebatur senatus, Kalendis, Nonis, et Idibus; quamvis postea Augustus instituerit, ne plus quam bis in mense legitimus senatus haberetur, scilicet Kalendis et Idibus: mensis autem Februar. hic maxime destinatus erat audiendis legationibus. Cicero: 'Senatus haberi ante Kalend. Februar. per legem Papiam, id quod scis, non potest, neque mense Februar. toto, nisi perfectis aut rejectis legationibus.' *Zanch.*

Quod ni Catilina maturasset] Considerandum, servarit ne Sallustius illud σπεῦδε βραδέως in verbo *maturare*, quo de tam anxie ac subtiliter disputat Gellius ex Nigidio. Certe historici Latini *maturare* pro *properare* ac *festinare* identidem dicunt, quicquid dicat Gellius. *Glareanus.*

Pro curia] Ante curiam.

Eo die post conditam urbem Romam] Odiosa hic vox *Romam*; nec hic solum, sed aliis locis ubi jungitur dictioni *urbi*: urbs enim per excellentiam, Romam ipsam designat, ut vel pueris notum. Si tolerari debet; malim cum Pal. quinto, *Romæ*. Gruterus.

Patratum] Commissum, effectum et consummatum.

Diremit] Id est, dissolvit et dissipavit consilium.

CAP. 19 *Citeriorem Hispaniam*] Ad hunc Cn. Pisonem pertinet vetus inscriptio ex marmore: CN. CALPURNIUS. CN. F. PISO QUAESTOR. PROPR. EX. S. C. PROVINCIAM HISPANIAM CITERIOREM OBTINVIT. *Ursin.*

Citeriorem Hispaniam] Citeriorem autem et ulteriorem Hispaniam provincias fuisse prætorias, testis est Livius: qui frequenter ait, Prætores sortitos esse Hispaniam citeriorem et ulteriorem. *Zanch.*

Quæstor] Quæstores, regibus etiam tum imperantibus, instituti sunt: quod lex Curiata ostendit, ab L. Bruto repetita. mansitque consulibus potestas deligendi, donec eum quoque honorem populus mandaret. Quæstores vero urbani ærarium curabant, et ejus pecunias expensas et acceptas in tabulas publicas referebant: et ipse magistratus non honoris ipsius finis erat, sed aditus ad consulatum et triumphos novis hominibus esse censebatur. *Zanch.*

Quæstor pro prætore missus est] Id est, cum esset quæstor, tamen cum prætoria potestate missus est. Hoc significat Suetonius, cum inquit, Pisoni Hispaniam provinciam ob suspicionem urbanæ conjurationis ultro extra ordinem datam fuisse. *Cast.*

Pro prætore] Prætores Provinciales creati sunt circa annum DXIX. Sicilia et Sardinia captis atque in Provinciarum formam redactis, ut Livius et Solinus prodiderunt. Pomponius autem in l. I. ff. de orig. Jur. 'capta Sardinia,' inquit, 'mox Sicilia, item Hispania, deinde Narbonensi Provincia, totidem Prætores, quot Provinciæ in ditionem venerant.'

Infestum inimicum Cn. Pompejo] *Infestum*, pro *acrem*, dicere potuit Sallustius. Interdum tamen suspicatus sum, *Inimicum* glossema fuisse ad *In-*

festum: quo vitii genere refertos esse libros animadverti. *Manutius.*

Simul quia boni complures præsidium in eo putabant] Non male Bongarsio excussus liber, *simulque boni;* modo item sic reformentur sequentia: *Simulque boni complures præsidium in eo putabant, etiam tum potentia Pompeji formidolosa;* ejecta voce *erat:* vocula *Cnei* quæ visitur in editionibus aliis, sublata est e nostra, auctoribus Mss. *Gruterus.*

Potentia Cn. Pompeji formidolosa erat] Tantam enim Pompejus potentiam sibi comparaverat ex rebus prospere gestis adversus Mithridatem, ut Romæ timerent, ne vellet Rempubl. occupare: sed ut primum Italiam ingressus est, præter omnium expectationem, exercitum dimisit. Plutarchus in Pompeji vita. *Zanch.*

Barbaros] Hispanos. Quinam autem, et cur dicti fuerint barbari, Strabo l. XIV. docet his verbis: 'Sed ego arbitror ab initio, conficto nomine eos barbaros appellatos, qui difficulter, aspere ac duriter loquerentur, ut blæsos balbosque dicimus.' *Zanch.* Vox Orientalis. ברברי enim extraneum Arabibus denotat. Et بر desertum, unde Barbariæ nomen. Recte itaque ab Eustathio in III. Iliados notatum est, Lacones hospites et peregrinos dixisse Barbaros. Ita et Ovid. de Ponto: 'Barbarus his ego sum, quia non intelligor ulli.' Veteribus autem Barbari erant illi qui non erant Græci. Unde Plautus Nævium Poëtam Barbarum dixit: In prologo Asinariæ *Barbare* pro Latine positum. In Captivis quoque *Barbaricum jus* leges. Eadem ratione Latini auctores non utentes lingua Latina *Barbaros* dixerunt.

Ex voluntate ejus Pisonem aggressos] Illa *ex* præpositio non est in manuscriptis, licet in aliis fere sit; nec exemplar eam Beroaldinum habet. *Rivius.*

Præterea] Id est, præterquam quod Pisonem interfecerant. *Præterea*, hoc in loco tempus præteritum significat: quod rarissime invenies. *Zanch.*

Sed imperia sæva multa antea perpessos] In libris, quibus usus est Vincentius Castiloneus, scriptum fuit: *Sed et sæpe imperia sæva antea perpessos.* nos eam lectionem in Mss. nostris non invenimus, nec quidquam mutamus. *Popma.*

Sed imperia sæva multa antea perpessos] Excludi poterat conjunctio, *sed.* Editio anni cIↄ cccc LXXV. expressit hic *scæva.* Naz. vero præfert *multo.* Miror nonnullis sapere quod in Castilioneo est: *sed et sæpe imperia sæva antea perpessos.* quis enim non videt esse ab interprete? *Gruterus.*

Nos eam rem in medio relinquemus] Gell. XXVII. 2. Q. Claudius Annal. I. 'Nos,' inquit, 'in medium relinquemus: vulgus in medio dicit: nam vitium isthic putant: et si dicas in medium ponere, id quoque esse σόλοικον putant: et tamen probabilius significantiusque sic dici videbitur, si quis illa verba non incuriose introspiciat.' Tacitus quoque Sallustii affectator suis in libellis de morib. German. 'Quod ego, uti incompertum, in medium relinquam.' *Ciacconius.*

Nos eam rem in medio relinquemus] Hic perperam quidam *derelinquemus.* Cicero pro Cœlio, 'Neminem nominabo, tantum in medio relinquam.' *Rivius.*

CAP. 20 *Catilina, ubi eos, quos paullo ante memoravi, convenisse videt*] In cujus domo hæc congregatio habita fuerit, varii varia sentiunt. Nonnulli in M. Leccæ domum eos convenisse putant, alii domi Catilinæ eos congregatos fuisse tradunt. At ego hanc congregationem habitam fuisse (salvo aliorum judicio) in cujusdam nobilis domo, e Cicerone colligo: nam is in Orat. cont. C. Ant. et Catil. ita inquit: 'Dico P. C. superiore nocte cujusdam hominis nobilis, et valde in

debeat, neminem puto ambigere, cui cognita indoles linguæ Latinæ. *Gruterus.*

Simul quia vobis eadem quæ mihi bona malaque esse intellexi] Τὸ *esse* non est in Merseburgensi, neque in Veneto, aut aliis impressis vetustioribus, ac elegantius et majore cum gratia abesse videtur. *Rivius.*

Bona malaque esse intellexi] Ea vero ex re et consolatio petitur, et animus augetur. Consolatio, cum auctore Seneca l. II. Nat. Qu. c. 59, quod maximum solet esse solatium extrema passuris, omnium caussa eadem est. Animus vero, quia, ut Curtius l. VII. firmissima inter pares amicitia est.

Nam idem velle atque idem nolle] Melius in Jugurth. 'Quos omnes eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere, in unum coëgit: sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est:' hæc Catilinæ personæ congruit. *Ciacconius.*

Nam idem velle atque idem nolle, ea demum firma amicitia est] Sic et in Hecyram Donatus: in Fabriciano vero, *idem velle atque nolle.* Perperam autem est in exemplari Coloniensi additum *res;* nec enim in vetustis reperitur. *Rivius.*

Idem velle atque idem nolle ea demum, &c.] Suavius accideret auribus gnome, deleto *atque;* nisi magis rescribendum cum Com. meo; *Idem velle atque nolle,* aut cum Pal. nono, *Idem velle, nolle, ea demum.* Grut.

Demum firma amicitia est] Cicero pro Plancio: 'Vetus enim,' inquit, 'est lex illa justæ veræque amicitiæ, quæ mihi cum jamdiu est, ut idem amici semper veliut, neque est ullum certius amicitiæ vinculum, quam consensus et societas consiliorum et voluntatum.' Ceterum (ut idem in Lælio tradit) vera amicitia, nisi in bonis esse non potest, cum virtutum amicitia adjutrix a natura data sit, non vitiorum comes. Aristoteles etiam Moralium ad Nicomachum l. VIII. docet, proprie amicitiam bonorum hominum esse, quatenus boni sunt, reliquas vero amicitias per similitudinem quandam ad veram amicitiam dici. Sed Catilina conspirationem malorum hominum amicitiam vocat, suæ serviens causæ. *Cast.*

Sed ego, quæ mente agitari, omnes jam antea diversi audistis] Mss. quidam: *Sed ego quæ antehac mente agitari, omnes jam diversi audistis.* Popma.

Ceterum mihi in dies animus magis magisque accenditur] Impressi nonnulli codices: *Ceterum mihi in dies magis animus accenditur.* Nos particulam, *magisque,* in suum locum ordinemque restituimus, et ita loqui solet Sallustius, non solum in libris Historiarum, sed in Catilinario, et bello Jugurthino: 'agitabatur magis magisque animus;' et, 'magis magisque in aperto sunt:' 'magis magisque crescere intelligit:' 'magis magisque eum in dies amplecti:' 'ipsa se virtus magis magisque extollit:' 'magis magisque appropinquare vident.' *Idem.*

In dies magis animus accenditur] Intrudunt alii, *in dies magis magisque animus:* et sic quoque editio vetustissima, sed contra plerosque manuscriptos; solum enim hæret in Palatinis ætatis recentissimæ, undecimo et duodecimo. *Gruterus.*

Quæ conditio vitæ futura sit, nisi nosmet ipsos vindicemus in libertatem] Legendum arbitror, *ni nosmet ipsi:* id enim præterquam quod elegantius est, etiam veterum consensu codicum magis comprobatur. *Rivius.*

In paucorum jus atque ditionem concessit] Sic in orat. Macri: 'Itaque omnes concessere jam in paucorum dominationem;' ubi, *ditionem,* legendum fortasse est. et Livius l. XXXVI. 'Ita Athamania omnis in jus ditionemque Philippi concessit.' Donatus tamen refert I. Histor. scripsisse Sallustium, *Quorum in gratia plerique concesserant.* In Jugurth. 'victi om-

ætate nostra, sed pondere fiebat solutio. *Zanch.*

Strenui, boni, nobiles, atque ignobiles, vulgus fuimus] Mutandum existimo particulam *atque*, et legendum, *Ignobiles atque vulgus fuimus*, vel *æque atque ignobiles*. Ciaccon.

Ceteri omnes strenui, boni, nobiles, atque ignobiles, vulgus fuimus, sine gratia, sine auctoritate] Quamvis eodem modo codices manuscripti, est in plerisque tamen, ut Beroaldino, *vulgus sumus*, tempore præsenti, pro, *nullo numero habemur*, hoc est, *contemnimur et despicimur*. sed et *fuimus*, non sane displicet, quod exemplaria fere habent. *Ririus.*

Obnoxii] *Obnoxius* proprie dicitur, qui propter aliquam noxam adversus alium concessam, ipsum reveretur: sed sæpe largius pro qualibet subjectione accipitur, ut hic. *Omnib.*

Si resp. valeret] Hoc est, si statum suum obtineret. *Zanch.*

Nobis reliquere pericula, repulsas, judicia, egestatem] In vetustis est, *repulsas nobis reliquere, pericula, judicia, egestatem*. Utra verborum series concinnior esse videatur, alii judicent. *Ririus.*

Repulsas] Falso queritur: nam, ut Cic. de Harusp. Resp. *Repulsi* sunt ii, quos ad omnia progredientes, quos munera contra leges gladiatoria parantes, quos apertissime largientes, non solum alieni, sed etiam sui vicini, tribules, urbani, rustici repulerunt. Etsi innuere videtur illud velle Catilina, quod ait Thucyd. l. v. δυνατὰ δὲ οἱ προὔχοντες πράσσουσι, καὶ οἱ ἀσθενεῖς συγχωροῦσιν: Qui superiores sunt agunt quicquid possunt, inferiores perferunt. *Græv.*

Judicia] Condemnationes: quia ambitus alii, alii rerum repetundarum pœnas dederunt. *Vall.*

Quæ quousque tandem patiemini, o fortissimi viri] In Fabriciano et Beroaldino non est, *o*. ac mihi sane ab litteratore insulso additum videtur. est tamen in Merseburgensi atque aliis. *Ririus.*

Nonne emori per virtutem præstat] Legerem, *mori*. ut in orat. Lepidi, *estne viris reliqui aliud quam solvere injuriam, aut mori per virtutem?* Tacitus Histor. 3. *Moriendum victis, moriendum deditis: id solum referre, novissimum spiritum per ludibrium et contumelias effundant, an per virtutem.* qui locus ex hoc Sallustiano expressus videtur. Plautus Capt. *Qui per virtutem peritat, non interit.* Videndum tamen an apud Sallustium pro, *amittere*, legi debeat, *agitare*. Ciacc.

Ludibrio fueris] Volumen Fabricianum habet, *ubi alienæ superbiæ ludibrio fueris*. legitur et *fueritis*. prius haud dubie cum rectius, tum elegantius esse videtur. Et talis ἑτέρωσις numeri, incredibilem quandam gratiam et venustatem habet. *Rir.*

Verum enimvero per deum atque hominum fidem, victoria in manu nobis est] Priscianus legit, *Prô Deum atque hominum fidem*. l. XIV. *Prô*, inquit, *etiam interjectionis loco ponitur, et circumflectitur. Ut Sallust. in Catil. Prô Deum atque hominum fidem.* Neque secus interpres, quicumque is, legisse videtur. In vetustis inscriptionibus fere *proh* reperitur, contra quam vel Priscianus ipse, vel alii quidam velint: nam et Festus cum Prisciano facit. Inter alias enim significationes hujusce particulæ *pro*, quas multas lib. XIV. recenset, etiam admirationi servire eam docet. ut, *Pro Juppiter*. nam hoc ipse exemplum subdit. *Ririus.*

Verum enimvero] Superius argumentum sumpsit ab honesto. argumentabatur enim a justitia, quæ est pars honesti: nunc argumentatur a tuto, id est, altera parte deliberationis, quæ tuta dicitur: hæc autem dividitur in vim et dolum. Dolo uti se dicit Catilina contra incautos, vi contra inferiores. *Vall.*

Pro Deum atque hominum fidem] Seu testor, id est, testem facio. *Idem.*

nit pro duce et principe exercitus: nam principio nemo hoc honore dignabatur, nisi qui res amplissimas præclarissimasque gessisset. Postea is mos ita pervagatus atque pervulgatus est, ut vel minimis rebus gestis nomen hoc multis tribueretur: neque semel modo, sed iterum et sæpius. Hac autem appellatione decorabantur duces, aut exercitus conclamatione, aut (quod erat honorificentius) decreto Senatus, ut alibi scribemus. *Zanch.*

Nisi forte animus fallit] Manuscriptum habet, *ni forte animus fallit.* Rivius.

CAP. 21 *Accepere*] Id est, audiere, percepere.

Quibus mala abunde] Qui abundabant omnibus malis, et inopia rei familiaris stricti erant, et grande æs debebant: nec quomodo solverent, ulla spes suppetebat. *Vall.*

Spes bona ulla] Nihil habebant, et nihil sperabant, quod deterius est. *Glar.*

Quieta movere] Est in aliis, *Quietam remp. movere.* Sed manuscripta fere cum priore lectione faciunt; et illud *Quietam remp.* ex glossa irrepsisse suspicor. Nam *quieta movere,* hic est, quietum et tranquillum statum civitatis turbare. *Riv.*

Magna merces videbatur] Tametsi loco mercedis ponebant ocium et quietem reipublicæ perturbare. *Vall.*

Tamen postulavere plerique, uti proponeret] In Fabriciano est, *tamen postulare plerique,* pro *postulabant;* ut sit ἐναλλαγὴ modi, usitata historicis. *Rivius.*

Peterent] Aliter, *Peterentur.* Castal.

Tum Catilina polliceri tabulas novas, proscriptionem locupletum] Manuscripta, ut et impressa quædam, *proscriptionem locupletium.* Id mihi rectius numerosiusque esse videtur; sed et Cicero utitur hoc genitivo ad Atticum, 'Nec moderatiorem quam Sulla, in pecuniis locupletium:' nam in ablativo dici *locuplete* et *locupleti,* docet Q. Remmius Palæmon: unde genitivus exsistit *locupletum* et *locupletium;* quamquam idem Cicero ne quid dissimulem, *proscriptiones locupletum* dicit in Paradoxis; ut in vulgatis est exemplaribus; nam in manuscripto *locupletium* reperi. Porro *tabulæ novæ* Latinis dicuntur, quæ Græcis χρεῶν ἀποκοπαὶ, quomodo et Cicero appellat VII. ad Atticum. Est autem publica quædam æris alieni abolitio, et pecuniarum creditarum quasi condonatio. Meminit harum Cicero II. Officiorum, et Livius II. belli Macedonici; ut interpretis inscitiam jure mireris, qui hic *admirandas tabulas, et artificiose pictas,* intelligit per *tabulas novas.* Proscriptionis vero nomen a bellis civilibus initium ducit. Nam in tumultu et dissensione civili, cujusmodi exstitere Marii et Sullæ, Cæsaris et Pompeji, qui consecuti victoriam erant, ii nomina eorum, qui fuisse diversarum partium putabantur, in tabulis descripta proponebant, constitutis præmiis, si quis eorum quemquam occidisset, bonis etiam proscriptorum publicatis atque hastæ subjectis. Porro Sulla proscriptionis tabulas primus proposuit, isque non contentus in eos sævire qui armis a se dissenserant, etiam quieti animi cives, propter pecuniæ magnitudinem, proscriptorum numero adjecit, quemadmodum Valerius inquit. Postea obtinuit consuetudo, ut in exsilium ejecti, *proscripti* dicerentur. Ergo *polliceri Catilina proscriptionem locupletum,* nimirum ut illis interfectis, impetus in eorum bona fieret. *Rivius.*

Polliceri] Hanc lectionem et scripturam omnes Codices typis excusi, et in pergameno descripti habent. Verum in uno Ms. reperi, *tum Catilina cœpit polliceri tabulas novas.* Quæ lectio haud placet. *Popma.*

Magistratus] 'Magistrare,' inquit Festus, 'regere et temperare est,

provincia male administrata, quam conjurationis crimen, causa damnationis fuit. Cicero pro L. Flacco, pro Domo sua ad Pontifices, et pro M. Cælio, et Dion l. XXXVIII. *Cast.*

Omnibus necessitudinibus] Id est, omnibus necessitatibus: nam C. Antonius inops, et magno ære alieno oppressus erat, et multa nefanda flagitia commiserat. Q. Cicero in libello de Petitione consulatus, et M. Cic. in Toga Candida. *Zanch.*

Circumventum] Oppressum.

Cum eo se consule initium agendi belli facturum] Sic et Aldinum exemplar. Merseburgense habet in spatio, *agendi, supple bellum.* Verum in ceteris manuscriptis non est, *belli;* ac neque sensus ipse, neque Latinitatis ratio patitur, ut addatur, nisi quis legere malit, *initium belli facturum*, ut omittatur, *agendi;* quomodo exemplar habet Beroaldinum. Nam inferius quoque, 'Qui initium belli facerent,' inquit. Sed et Cæsar, 'Omnibus pollicitationibus ac præmiis deposcunt, qui belli initium faciant.' Hoc loco etiam *se consulem* habent codices in membrana descripti, casu accusativo, consentientibus impressis quibusdam, quod non sane displicet. *Rivius.*

Cum eo consule initium agendi facturum] Nonnulli scripti libri: *Cum eo consulem se initium agendi facturum.* Alii: *Cum eo consule se initium agendi belli facturum.* Alii: *Cum eo se consulem initium agendi bellum facturum.* Sed ego nihil pronuncio. *Popma.*

Cum eo se consulem initium agendi facturum] Pal. quarto abest vox *se.* habetque *consule*, contra editiones priores, et quam extrusit Lætus, contra Pal. pr. sec. ac Com. nostrum. nam ceteri sane omnes, *cum eo se consule initium.* Quod non probo; cum a libris illis antiquioribus videam stantes Carrionis membranas et Bongarsii. Posset tamen ferri et altera, si rescriberetur, *cum eo, se Consule, initium agendi futurum.* Sed ne quid mentiar; puto illud, *agendi*, a mala manu; certe superfluit, adjectumque ei præterea in Mss. posterioribus, *agendi belli.* Gruterus.

Adhæc maledictis increpabat omnes bonos] Quamquam eodem modo Aldinum quoque exemplar, tamen rectius in manuscriptis, *Ad hoc:* nam sic fere Sallustius alias, nec aliter Tacitus. *Riv.*

Suorum unumquemque nominans laudare, admonere alium egestatis, alium cupiditatis suæ] Perperam Gymnicus *admonebat:* quamquam sic in aliis quoque est. Irrepsit autem ex Glossa. Mecum facit exemplar Venetum, Schurrerianum, alia pleraque. *Idem.*

CAP. 22 *Cum ad jusjurandum populares sceleris sui adigeret*] Ante erat *addiceret.* meus liber *adiceret. Populares* vero *conjurationis* dixit infra bis. Donatus in Phorm. 'Populares sui sceleris. Sallustius.' *Ciaccon.*

Ad jusjurandum adigeret] Præpositio *ad* abundare videtur. Nam *adigere* seu *adicere jusjurandum* dici solere ex Livio, Cæsare et aliis ostendimus in notis ad Cæsarem. *Ursin.*

Populares] Fautores, et conscios sui sceleris.

Humani corporis sanguinem] Catilina pateris infudit vinum sanguine humano permixtum: deinde circumtulit, ut omnes id libarent, hac execratione, ut ita omnium sanguis hauriri posset, nisi quod promiserant fecissent, uti sanguinem illius hominis hausissent. Plutarchus in Cic. vita: 'Dicamus et obiter morem quem Scythæ servant, cum aliquem amicum sibi elegerunt: quia huic jurijurando conformis est.' Apud Scythas, cum amicitiarum fœdus initur, ac jusjurandum maximum fit, scilicet et victuros eos pariter, et mortem opperituros, si opus sit, alterum pro altero: sibi digitos incidunt, et sanguinem in calicem distillant, summisque intinctis gladiis, ambo pariter admoventes la-

bra: nec quicquam deinde est, quod possit eos dirimere. Morem hunc in dialogo de Amicitia Lucianus tradit: lege illum. *Zanch.*

Humani corporis sanguinem] Mos hic a Scythis. Mela II. 1. ‘Ne fœdera quidem incruenta sunt, sauciant se qui paciscuntur, exemptumque sanguinem, ubi permiscuere, degustant. Id putant mansuræ fidei pignus certissimum.’ Solin. c. 20. ‘Haustu mutui sanguinis fœdus sanciunt, non suo tantum more, sed et Medorum quoque usurpata disciplina.’ Herodotus I. 74. *ὅρκια δε ποιέεται ταῦτα τὰ ἔθνεα, τά πέρ τε Ἕλληνες· καὶ πρὸς τούτοισι, ἐπεὰν τοὺς βραχίονας ἐπιτάμωνται, ἐς τὴν ὁμοχροΐην, τὸ αἷμα ἀναλείχουσι ἀλλήλων.* Veteres sanguine permixtam potionem *Assiratum* dixerunt, teste Festo, quod iis *Assir* sanguinem notet. Glossæ *Assir, αἷμα.* Eo utitur Cato de re rustica c. 33. ‘Daps Jovi Assir a pecu in urna vini caste profanato sine contagione.’ Recte autem ait Sallustius Catilinam humani corporis sanguinem circumtulisse. Cæsum enim puerum memorat Dio, superque ejus viscera juramentum conceptum. Verba hæc sunt: *Καὶ ἐς ἀθεμίστων ὁρκωμοσίων ἀνάγκην προσήγαγε. Παῖδα γάρ τινα καταθύσας, ἐπὶ τῶν σπλάγχνων αὐτοῦ τὰ ὅρκια ποιήσας, ἔπειτα ἐσπλάγχνευσεν αὐτὰ τῶν ἄλλων.* Ut autem fœdera Romani jungebant cæsa porca, non sine exsecratione, ita Græci tauro, capro, aut ariete. De tauro habes apud Æschylum *ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις*: *Ἄνδρες γὰρ ἑπτὰ θούριοι λοχαγέται, Ταυροσφαγοῦντες ἐς μελάνδετον σάκος, Καὶ θιγγάνοντες χερσὶ ταυρείου φόνου, Ἄρην, Ἐνυώ, καὶ φιλαίματον Φόβον Ὡρκωμότησαν, ἢ πόλει κατασκαφὰς Θέντες, λαπάξειν ἄστυ Καδμείων βίᾳ, Ἢ γῆν θανόντες τήνδε φυράσειν φόνῳ.* De capro Pausanias l. I. *ἐπὶ κάπρου κατόμνυσθαι τομίων, μηδὲν εἰς τὸν Ὀλυμπίων ἀγῶνα ἔσεσθαι παρ' αὐτῶν κακούργημα.* Rite autem sanguinem degustabant, quo plus posset exsecratio: sic apud Maronem Dido, cum Æneæ imprecata esset: ‘At bello audacis populi vexatus et armis, Finibus extorris, complexu avulsus Iuli, Auxilia imploret, videatque indigna suorum Funera, nec cum se sub leges pacis iniquæ Tradiderit, regno aut optata luce fruatur: Sed cadat ante diem, mediaque inhumatus arena:’ adjungit tandem: ‘Hæc precor, hanc vocem extremam cum sanguine fundo.’ Ad sanguinem istum alludit Tertullianus Apolog. ‘Nescio quid et sub Catilina tale degustatum est.’ Et Minutius Felix Octavio: ‘Hodieque ab ipsis Latiaris Jupiter homicidio colitur, et quod Saturni filio dignum est, mali et noxii hominis sanguine saginatur. Ipsum credo docuisse sanguinis fœdere conjurare Catilinam.’ Vide Satium v. Thebaid. ubi in sanguine vivo conjurant matres, et fœdus interfecti infantis sanguine sanciunt. *Putschius.*

Sanguinem] Tacitus in Nerone: ‘mos est regibus, quoties societatem ineunt, implicare dextras, pollicesque inter se vincire, nodoque perstringere: ubi mox sanguis in extremos artus suffuderit, levi ictu cruorem eliciunt, atque invicem lambunt.’—*Sanguinem*] Non eos quidem improbo, qui multa hic cumulant exempla nationum, fœdera sancientium sanguine, tantum dico alio fine factum a Catilina. Alii enim nihil se peccare putabant, interfecto aliquo, cujus cruorem haurirent. At istud conjuratis pro scelestissimo erat, eoque crimine capitis incurrerant noxiam. Itaque excogitatum potissimum ipsis, ne possent fallere. Videantur discursus mei ad locum Tacit. l. IV. histor. ‘occisis legatis, quo minore spe veniæ cresceret vinculum sceleris.’ *Gruterus.*

Pateris circumtulisse] Pateris in sacris Romanos usos ubique obvium, et discimus ex Varrone de L. L. l. IV. cujus verba adscribam: ‘Præterea in

poculis erant pateræ, eo quod pateant, Latine ita dictæ. Hisce etiam nunc in publico convivio, antiquitatis retinendæ caussa, cum magistri fiunt, potio circumfertur, et in sacrificando Deis, hoc poculo magistratus dat Deo vinum.' Miror quid Colero in mentem venerit, existimanti *calvariam* idem esse cum patera, cum sit τὸ κράνιον. Cn. Gellii historici vetustissimi verba, quæ pro se adducit, omnino aliud significant commemoratione horrendi facinoris crudelissimi tyranni, cui similia in historia Gothica legimus, sed pergit idem, et *Cælii* nomen pro C. *Gellii* substituere conatur, ignorans scilicet, eundem hunc Gellium, ab Agellio in noctibus Atticis, Macrobio, Charisio, Prisciano, aliisque passim citari. Verba Capri quæ producit corruptissima, eum magis convincent, si sic emendata ex scripto legeris: 'Calva vocatur κράνιον, licet Cælius et Varro calvariam dicant, nam calvariæ plurale est, calvæ ossa, quæ sunt et singulariter calva.' *Putschius.*

Degustarissent] Libationem in sacris tacite innuit, quæ in sacris solennibus usitata erat. *Thys.* Post immolationem enim victimæ vinum aspergebat sacerdos, sed priusquam id effunderet, simpulo aut simpuvio ligneo vel fictili admodum parvo, et ipse leviter delibabat, et adstantibus gustandum deferebat, ut pariter libarent. Vocabatur hic ritus libatio. Hinc libare passim apud probatos auctores degustare. Virg. 'Purpureosque metunt flores et flumina libant.'

In solennibus sacris] Solennia sacra dicebantur, quæ certis temporibus anni fieri solerent. Verum non est credendum, Romanos in solennibus sacris humanum sanguinem degustare solitos fuisse; quamvis (ut multi scribunt) Saturnus et Latiaris Jupiter humana hostia placarentur. Dicemus igitur, vinum, aut quidpiam simile circumferri ac degustari solitum fuisse. *Cast.*

Dicitur aperuisse] Τὸ *dicitur*, ex glossa irrepsisse videtur. Neque enim est in vetustis, et eleganter citraque detrimentum sensus abest. *Riv.*

Atque eo dictare, quo inter se magis fidi forent] Hic mire variant exemplaria vetusta. Quid si legas *atque id ea re*, sive, *eo fecisse*, tametsi hoc verbum cum in manuscripto sit, in recentioribus desideratur; vel, *atque eo id ante fecisse, quo inter se, &c.* quomodo legendum esse, conjectura quadam ducor ad suspicandum. Hæc jam adnotaram; cum ecce in duobus manuscriptis reperio, *atque eo dictam rem fecisse:* quæ mihi lectio maxime omnium probatur; et habet eandem exemplar Baroaldinum. *Rivius.*

Atque eo dictitare] Libri nonnulli manuscripti, *atque eo dictam rem fecisse.* In manuscripto nostro, qui olim fuit Fr. Castrinii Narbonensis, expresse *atque eo dictante fecisse*: quod non improbandum videtur. *Thys.*

Atque eo dictare fecisse] Commodatus mihi liber perantiquus ab eruditissimo juvene, Græcarumque litterarum longe perito, Fulvio Ursino, *Atque eo dictitare fecisse:* nonnulli, *Atque eo dictam rem fecisse;* quod ineptum videtur. Sunt, qui ex ingenio reponendum putent, *Atque eo dictante fecisse;* vel, *Atque id eo dictitant effecisse;* vel, *Atque id ea re fecisse;* vel, *Atque id eo fecisse*, vel, *Atque eo id ante fecisse:* quorum conjecturam minime probo. Non displicet omnino impressa lectio: quanquam ejusdem temporis hæc tria verba mallem, *Circumtulisse, Aperuisse, Dictasse.* Nec tamen in culpa posuerim, quod Sallustius in postremo verbo tempus mutaverit. Amicus quidam meus, *Atque eo, dicta re, fecisse:* de quo eruditi viderint; ego adsensum sustineo. *Manutius.*

Magis fidi] Ut enim Thucydid. l. III. Τὸ ἀντίπαλον δέος πιστὸν ἐς συμμαχίαν, id est, mutui metus æqualitas sola facit

societatem fidelem. Et Tacitus l. VI. Annal. dicit: 'ex scelere metus, ex metu consilium capitur.'

Ciceronis invidiam] Id est odium. Ex Cicerone constat hanc invidiam eodem anno ortam esse. Nam Q. Metellus Nepos, Tribunus plebis, pridie Kal. Jan. Ciceronem consulem magistratu abeuntem concionis habendæ potestate privavit. Ipse Cicero conqueritur l. v. Famil. Epist. Ep. 2. ad Q. Metellum Celerem Galliæ Proconsulem, cum dicit, 'deinde si qua ego in re fratri tuo Reip. causa restiterim, peto ut mihi ignoscas. Tam enim sum amicus Reipubl. quam qui maxime. Si vero meam salutem, contra illius impetum in me crudelissimum defenderim, &c.' et paulo post, 'atque ille, quod te audivisse credo, pridie Kal. Jan. qua injuria nemo unquam in aliquo magistratu improbissimus civis affectus est, ea me consulem affecit, cum Remp. conservassem, concionis habendæ potestate privavit.' Gliscens invidia tandem plane erupit, et quinquennio post ejus consulatum a P. Clodio in exilium missus est. De hac invidia contumeliaque conqueritur Cicero pro P. Sextio. *Benn.*

Parum comperta] Parum explorata. Nam cum tanta esset rei magnitudo, profecto esset nobis manifesta. Quapropter comprehendi potest, mendacem et falsum esse in conjuratione Catilinæ. *Vall.*

CAP. 23 *Sed in ea*] Ad id respicit quod superius dixit, *Arbitris procul amotis.* Putabant quidem omnes arbitros et revelatores procul esse amotos, sed non fuerunt amoti, quia unus interfuit, scilicet Quintus Curius, qui revelavit. Et hoc est, *Sed in ea conjuratione*. Idem.

Q. Curius] *Quinti* dicebantur, qui quinto loco nati erant: ut Franc. Robortellus, vir multæ eruditionis, et hac ætate nostra inter doctos facile princeps, in libro suarum Annotationum scribit. *Zanch.*

Q. Curius] Citat Marcellus hunc locum, sed ibi perperam *Q. Curtius* excuditur. Apud Ciceronem vero l. I. ad Atticum legitur *Torius* pro *Curius*. Coler.

Haud obscuro loco] Nobili familia.

Flagitiis et facinoribus] Putavi pro *facinoribus* legendum *fœnoribus*: tum quod ita legit Gellius IV. 17. tum etiam quod dixerit *flagitiis*, supervacaneum videatur *facinoribus*. Verum Nonii me auctoritas a mutatione deterret. Nam in verbo *facinus*, hunc locum recitat. Præterea differunt omnino *facinora* a *flagitiis*, nam et *facinus* interdum bonum est, et cum est malum magis habet quiddam quam *flagitium*. At superius quoque non uno loco *flagitium* et *facinus* conjunxit Sallustius. Flagitiosissima quoque facinora appellat in Jugurtha. *Ald. Manut.*

Coopertus] Sic Jugurthino; 'inopem et coopertum miseriis effecit.' Horat. 'Famosisque Lupo cooperto versibus.' Tacitus Annal. III. 'Ne quis vita probrosus, et coopertus infamia, provinciam sortiretur.' Cato apud Gellium l. XIII. 23. 'Quum nefarium facinus pejore facinore operire postulas.' *Ciaccon.*

Coopertus] Non leviter tinctus, sed plane imbutus.

Censores] Censuræ initium fuit, rei a parva origine ortæ: quæ deinde tanto incremento aucta est, ut morum disciplinæque Romanæ penes eam regimen, Senatus Equitumque centuriis decoris dedecorisque discrimen sub ditione ejus magistratus, publicorum jus, privatorumque locorum, vectigalia populi Rom. sub nutu atque arbitrio essent. Ortum autem initium ejus est, quod in populo per multos annos non censo, neque differri census poterat: neque consulibus, cum tot populorum bella imminerent, operæ erat id negotium agere. Quare cos. M. Geganio Macrino ite-

ere curiata, centuriata, tributa. Curiata omnium fere antiquissima, in quibus populus curiatim, hoc est, divisus per curias, suffragia sua dicebat. In centuriatis centuriatim populus suffragia ferebat. Tributa porro comitia fuerunt, cum per tribus ex regionibus et locis suffragium ferretur: centuriata comitia ex senatus auctoritate fieri oportebat, qua in tributis opus non erat, ideoque temporibus primis post habita comitia fiebant quoque Patres auctores, id est, confirmabant, quæ populus suffragiis suis jussisset, donec, eo jure senatui adempto, constitutum fuit, ut antequam haberentur comitia, in incertum comitiorum eventum Patres fierent auctores, ut Gellius docet XIII. 14. In curiatis comitiis non licuit suffragium ferre, nisi iis, qui in curias erant relati. Qui autem extra urbem domicilia habebant, non erant in curias relati, et proinde ferendi suffragium jure minime gaudebant, non licebat enim curiata habere comitia, nisi intra pomœrium. *Sigonius, alii.*

M. Tullius, et C. Antonius] Cicero consul omnium consensu factus est: sed Antonius pauculis centuriis Catilinam superavit, cum ei propter nomen patris paulo speciosior manus suffragata esset, quam Catilinæ: auctor est Pedianus. Cicero in Pisonem: 'Me cuncta Italia, me omnes ordines, me universa civitas, non prius tabella quam voce priorem consulem declaravit.' Anno urbis conditæ septingentesimo Cicero consul fuit, ut scribit Plinius IX. 39. *Zanch.*

Populares] Id est, fautores conjurationis. *Idem.*

Sua, aut amicorum fide sumtam mutuam] Meus liber, *mutuo.* Sed eam vocem additam opinor: *sumta* enim erit fœnore: sed dicit *sua fide sumere.* Ciaccon.

Fæsulas] Fæsulas ab Atlante conditas, easque ab ejus filia Fæsula appellatas esse, Politianus contendit lib. I. Epistolarum. Multas autem colonias huc a Sulla deductas significat. Campos eos qui inter Fæsulas et Aretium jacent, maxime opulentos esse frumenti, pecoris, omniumque rerum copia, Livius scribit. Modicus hodie vicus non procul a Florentia est. Vide Cluver. Ital. II. 3.

Ad Manlium quemdam] *Quemdam* ait, tanquam obscurum, ut quem neque superius inter insigneis conjuratos numerarit. *C. Manlium* paulo post vocat. Mirum vero, illum exercitus ducem electum. Verum oportuit præcipuæ audaciæ fuisse hominem. Commentarius, qui Vallæ adscribitur, ait, Fæsulæ principem fuisse: sed errat, ex Sallustii verbis non intellectis. *Glareanus.*

CAP. 25 *Hæc mulier genere atque forma, præterea viro atque liberis, satis fortunata fuit*] Maluissem, *commiserat; mulier genere, forma, viro, liberis satis fortunata; literis, &c.* præteritis ceteris vocibus. *Gruterus.*

Genere atque forma] Hinc apparet quod Sempronia primum gens patricia fuit, quamvis postea plebejam factam velint. Ejus in nummis, quos habemus, familiæ tres reperiuntur, Atratinorum, qui patricii fuerunt, Gracchorum qui plebeji, Pitionum, quos plebejos item fuisse arbitror. In æreo quodam nummo mentio quoque fit L. Sempronii Atratini, qui anno DCCXVII. in M. Antonii iterum consulis Cal. Jan. abdicantis locum factus est. Dio lib. XLIX. Qui et postea Antonianarum partium fuit. *F. Ursin.*

Viro atque liberis satis fortunata] Sustuli particulam *atque*, testimonio Frontonis adductus: amator autem brevitatis Sallustius hujusmodi particulas sæpe respuit. Eodem modo proxime legimus *psallere, saltare*, non ut est in vulgatis libris *psallere et saltare:* in quo Macrobii auctoritate nitor, quem video ita legisse III. 14. *Manut.*

Psallere et saltare] Quidam libri habent, *psallere et cantare*. Tamen sequor lubentius antiquissimum Fulvii librum, in quo diserte scriptum video *psallere et saltare*: nam *psallere* non idem est, quod saltare, sed potius fidibus canere. Itaque dixit Gellius xix. 9. 'desideravit exhiberi, quos habere eum sciebat scitissimos utriusque sexus, qui canerent voce, et qui psallerent.' Non enim necesse erat dicere, *canerent voce*, nisi et in verbo *psallerent* cantus inesset. Itaque, ut distingueret, dixit, *canerent voce*. Præterea psaltriam et fidicinam æque dici non ignoramus, et ψάλλω pro canto, ψαλμὸς pro cantu dicitur. Atque hanc lectionem ipse quoque Macrob. l. iii. agnoscit. *Ald. Manut.*

Multa alia] Meus lib. addit, *præterea multa alia*. Ciaccon.

Sed ei semper cariora omnia, quam decus atque pudicitia fuit] Hunc locum sic expressit Tacitus Annal. xiii. 'Huic mulieri cuncta alia fuere præter honestum animum: sermo comis, nec absurdum ingenium, modestiam præferre, et lascivia uti; famæ nunquam pepercit.' *Idem.*

Sed ei cariora semper omnia quam decus atque pudicitia fuere] Sic legendum est ex pluribus libris. *Putschius.*

Verum ingenium ejus haud absurdum, posse versus facere] Nescio quid turbet τὸ *posse*, quo sublato concinnior sane erit oratio, *absurdum versus facere*, pro ad versus faciendos. Confirmat conjecturam Tacitus, qui eo vocabulo simili modo utitur: 'Sermo comis, nec absurdum ingenium, modestiam præferre, et lascivia uti.' Et iii. histor. 'Ne absurdus ingenio famam urbanitatis per lasciviam peteret.' *Putsch.*

Multæ facetiæ] *Multa facetia*, est in meo libro, ut apud Plautum *Delicia*, et iii. Hist. *Insidia prima*. Ciaccon.

Prorsus multæ facetiæ multusque lepos inerat] Charisius lib. i. *facetias* inter nomina pluralia tantum refert. *Facetiæ*, εὐομιλία, εὐστομία. Glossæ, *facetiæ* χάριτες ἐν ἀνθρώπῳ. Nolim igitur hic quicquam mutare refragrantibus libris: quamquam Apuleius Apologia sic loquatur: 'Atque ego scio nonnullos et cumprimis Æmilianum istum facetiæ sibi habere, res divinas deridere.' *Putschius.*

Cap. 26 *Ad cavendum dolus aut astutiæ deerant*] Meus liber, *ad cavendum dolos, astutiæ deerant*. Ciaccon.

De quo paulo ante memoravi] Morboniam ire juberem verba parenthesi ista conclusa, si liceret per libros: et næ Sallustius lectores suos habuit pro potoribus Lethes, si arbitrabatur in memoriam eis revocanda vix decem versibus ante memorata. *Grut.*

Dissentiret] Est in manuscriptis omnibus, quos ipse viderim, *Sentiret*, neque sensus id repudiat. Tametsi ne alterum quidem displicet, si subaudias, *ab ipso*. Riv.

Neque petitio] Falsum est, hærere in vett. edd. *petitiones*. Vicentina enim, nec non Mediolanensis, omnium primæ, alterum servant; comparetque idem in Veneta Læti, ut et Aldina anni cIↃ IↃ xxi, ceterisque aliquot seqq. et vero agit auctor de petitione consulatus Catilinæ: nam accipere *petitiones*, metaphorice; est sine ulla figura prodere fatuitatem suam. *Gruterus.*

Neque insidiæ quas consuli fecerat, prospere cessere] Lego *fecerat, processere*. Infra: *quod neque insidiæ consuli procedebant;* et alibi sæpe. *Ciacc.*

Quas Consuli fecerat] Sunt qui credant legendum: *Quas consulibus fecerat:* communem et receptam lectionem eo libentius secutus sum, quod subjicit paulo post: 'Interea Romæ multa moliri, consuli insidias tendere.' In nonnullis tamen Mss. inveni, *quas Coss. in Campo fecerat*. Sed prior plurium codicum testimonio comprobata est. *Popma.*

Neque insidiæ quas Consulibus in campo fecerat, prospere cessere] Revo-

anno ab urbe condita 684. Cretam inde proconsul in populi Romani potestatem redegit: unde Creticus est appellatus. Sed de hoc Q. Metello plura Livius l. XCVIII. XCIX. et C. Florus libro tertio. Plutarchus in Pompejo. Dion. l. XXXVI. *Cast.*

Q. Metellus Creticus] Creticus, cognomen est a devicta Creta. Plures enim Q. Metelli uno tempore fuerunt: ex quibus duo consulares, Pius et Creticus: duo autem adolescentes, Nepos et Celer. Pedianus. *Zanch.*

Circumque ea loca missi] Quibus non pœnitet aliquando conjecisse, *circumque e loco missi*, nescio an non judicent, se adhuc obtinere antiquum, ac priore morbo impeditos: nihil enim altera lectione elevatius, nihil aptius. *Gruterus.*

Hi utrique ad Urbem imperatores erant impediti, ne triumpharent, calumnia paucorum] In vetustis quibusdam est, *Utrique enim, &c.* sed in manuscriptis est vulgata lectio. Asconius Pedianus, *Ii, utrique*, legisse videtur. Nam perperam ibi quidam *secundo* legunt, quasi *ii* numerum notet, ac non potius pronomen sit. Hoc eos, qui locum citarunt, non observasse miror. *Rivius.*

Quibus omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat] Eadem verba infra repetit III. Jugurth. *Ciaccon.*

Q. Pompejus Rufus] Opinor designari Q. Pompejum Rufum, filium ejus Q. Pompeji Rufi, qui consul cum L. Sulla fuit anno U. C. DCLXV. quique præturam urbanam gesserat, anno U. C. DCLII. et ab eo signatos esse denarios, in quibus honos hic Præturæ et Consulatus patris expressus est, sellæ curulis insignibus, cum hac inscriptione: Q. POMPEII Q. RUFUS Cos. *Ursin.*

Hisque permissum est, uti pro tempore] Legendum, *hisque permissum*, omisso verbo substantivo: quomodo et Merseburgense exemplar, et alia quædam habent. *Rivius.*

Præmium, servo libertatem] Sic et in Fabriciano. In ceteris fere, *præmium decrevere, &c.*: quomodo item in impressis vetustioribus; nisi quod in his fere *præmia* legimus, numero plurali, id quod minus probo. *Idem.*

Præmium, servo libertatem et H-S centum] In aliis codicib. adjicitur verbum *decreverunt*, ad hunc modum: *Præmium decreverunt servo libertatem;* quod nescio num consultius intelligatur, an ponatur. Vetustus certe codex habet, *Præmium decrevere.* In Livio autem non uno dumtaxat loco, 'Servi præmium est 25. millium æris, liberi C. millium:' hoc est Budæana supputatione servi 250. Coronati, liberi mille. Hic igitur servi præmium decuplo majus, liberi quintuplo. Nam centum H-S faciunt coronatos 2500. Ducenta vero 5000 coronatos. Utrum quia seculum hoc ditius illis apud Livium, an periculum reipubl. hoc majus visum magistratibus ac senatui? *Glareanus.*

Sestertia] Sestertius denarii quarta pars, atque idem alio nomine κατ' ἐξοχὴν nummus, quia frequentissimus ejus in rationibus usus. De hoc Vitruvius III. 1. 'In denario,' inquit, 'denos asses æreos constituerunt, et quartam ejus partem de duobus assibus, et tertio semisse sestertium vocarunt.' Æstimatio denarii eadem fere hodie, quæ Regalis Hispaniensis, id est, stuferi III. cum dimidio: quinarii et sestertii pro proportione. *Lips.* Vide Budæum de asse, et Agricolam de Ponder. monetar. Manut. de Quæsit. per epist. I. 8. et nuperrime Gronovium de Sestert.

Gladiatoriæ familiæ] Arbitror Sallustium per gladiatoriam familiam, servos gladiatores intelligere. Horum enim amicitiam Catilina contraxerat, ita ut nemo inter eos esset, paulo ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinæ esse fateretur. Cicero invectiva secunda in Catilinam: 'Gladiatores quam sibi ille maximam manum,

et certissimam fore putavit, quamquam meliore animo sunt, quam pars patriciorum, potestate tamen vestra continebuntur.' Portius Latro, in declamatione in Catilinam: 'Si L. Catilinam constat, dies omnes, omnium civium conscientia, sive in foro, sive in turmis agere; nunc stipatum catervis exoletum servorum, nunc vero gladiatoriis agminibus per ora vulgo palam obvolitare.' *Popma.*

Uti gladiatoriæ familiæ Capuam] Hic Commentatores nihil ad rem dicunt. Alius quidam ita exponit, uti *gladiatoriæ familiæ*, id est, *ipsi gladiatores in familias distributi, per municipia distribuerentur*, ne Romæ tumultum moverent, ut antea sub Spartaco factum est, atque hoc pro cujusque municipii opibus: quæ sententia non multum abest a vero. Illud *cujusque* Badius exponit, scilicet *familiæ*. Sed C. Cæsaris verba in oratione, quæ postea sequitur, ostendit de municipiis intelligendum. Ea ita habent ad finem ejus orationis, ubi de captivis sententiam definit: 'Sed ita censeo,' inquit, 'publicandas eorum pecunias, et ipsos in vinculis habendos per municipia quæ maxime opibus valent.' Hæc ille. *Glar.*

CAP. 31 *Quibus rebus permota civitas, atque immutata facies urbis erat*] Ferme est ut pronuntiem illud, *permota civitas*, natum a glossa; certe parum habet quod hic agat, ut etiam substantivum *erat*. Gruterus.

Neque loco, neque homini cuiquam satis credere] Totidem verbis in Jugurth. 'Neque loco, neque mortali cuiquam, neque tempori satis credere.' *Ciaccon.*

Neque bellum gerere, neque pacem habere] Sic Jugurth. 'neque prælium facere, neque otium pati.' *Idem.*

Ad hoc mulieres quibus pro reipub. magnitudine] Meus liber non habet, *pro*. Sed quid si legamus? *Ad hoc mulieres, quibus ille timor insolitus incesserat, pro reipub. magnitudine afflictare sese.*' Idem.

Quibus pro Reipubl. magnitudine] Hoc a quibusdam et inverse legitur, et perverse exponitur. Non est dubium Sallustium dicere velle, cum tam magnum ac tam potens esset Romanum imperium, ut non facile quisquam Romanis bellum inferret, insuetum ac insolitum fuisse omnibus, maxime vero mulieribus belli timorem. *Glar.*

Quibus pro Reipubl. magnitudine] Legendum juxta Gruterum, *Reipubl. magnitudine.* Sic et ad minimum decem membranacei. *Pro Reipubl. magnitudine*, invectum a Pomponio Læto; neque enim prioribus intererat editionibus. *Grut.*

Rogitare; omnia pavere, &c.] Pall. pretii edecumati nihil abeunt ab hac scriptura, nisi quod Naz. initio habuerit, *recogitare:* quibus ætas est recentior adjiciunt, *rogitare Deos, omnia pavere*, quod cur non etiam admittam, facit præcedens, *manus supplices ad cœlum tendere:* qui hoc enim facit, utique rogat Deos. Putarem potius repetendum, *rogitare omnia, omnia pavere;* ut dudum indicavi in libellis suspicionum. *Idem.*

Lege Plautia] Tulit hanc legem M. Plautius Silanus tribunus plebis, in eos qui vel vi rempub. oppugnassent, vel clam et dolo aliorum saluti insidias fecissent. Cicero de responsis Aruspicum: 'Deinde cum ille saxis, et ignibus, et ferro, vastitatem meis ædibus intulisset, decrevit Senatus, eos qui id fecissent, lege de vi, quæ est in eos, qui universam Rempub. oppugnassent, teneri.' Idem pro Milone: 'Hanc vero quæstionem, etsi non est iniqua, nunquam tamen Senatus constituendam putavit. Erant enim leges, erant quæstiones; vel de cæde, vel de vi: nec tantum mœrorem, ac luctum Senatui mors P. Clodii adferebat, ut nova quæstio constitueretur.' Accedit et hujus orationis interpres Pedianus: 'Deinde,' inquit, 'post paucos dies apud Considium quæstorem, lege Plautia, de vi, subscriptione eadem,

accusatus est, quod loca occupasset, et cum telo fuisset antesignanus operarum Milonis.' Sall. in Ciceronem: 'Sed, ut opinor, illa te magis extollant, quæ post consulatum, cum Terentia uxore, de Rep. consuluisti, cum legis Plautiæ judicia domi faciebatis.' Atque hanc Plautiam rogationem C. Cæsar oratione sua suasit: id quod ex Gellio intelligi potest: cujus verba XIII. 3. hæc sunt: 'Reperi tamen in oratione C. Cæsaris qua Plautiam rogationem suasit, necessitatem pro necessitudine dictam, id est jure affinitatis.' *Popma.*

Dissimulandi caussa, et quasi sui expurgandi] Alii codices habent, *aut sui expurgandi;* meus, *dissimulandi caussa, tum sui expurgandi.* Legerem: *dissimulandi, an sui expurgandi, sicuti jurgio lacessitus foret, in Senatum venit.* Tacitus sane assectator Sallustii maximus, hujusmodi locutionem frequenter usurpat: ut Annal. XV. 'Nihil metuens, an dissimulando metu:' et l. I. 'Legiones metu, an contumacia deseruere:' et II. 'Metu invidiæ, an ratus conscientiam satis esse:' et 'finem vitæ sponte, an fato implevit.' *Ciaccon.*

Sicuti jurgio lacessitus foret, in senatum venit] In aliis est ordo verborum mutatus, licet manente sensu. Sed ad hæc et similia est nobis connivendum, ne minutis in rebus occupari, καὶ περὶ μικρὰ σπουδάζειν videamur. *Rivius.*

Sicuti jurgio lacessitus foret] Forte: *si cujus jurgio:* vel: *si quo.* Gronov.

Sive præsentiam ejus timens, sive ira commotus] Vix mihi persuadeo lectionem loci hujus sinceram: utraque sane caussa indigna Cicerone. Itaque quamvis posset refingi, *sive præsentia ejus sive ira commotus;* capior potius suspicari pleraque a glossa, ac fuisse primitus; *Consul, præsentia ejus commotus, orationem, &c.* Gruterus.

Catilina ut erat paratus ad simulanda omnia] Manuscripta, *ad dissimulanda omnia:* et sic item ex impressis quædam, velut Beroaldinum et Venetum. *Dissimulamus* autem quæ sunt; *simulamus* quæ non sunt: sed et paullo ante de eodem Sallustius: 'Postremo dissimulandi caussa,' &c. quamquam vulgatam lectionem non rejicio, quam et Merseburgense habet. *Rivius.*

Ita ab adolescentia vitam instituisse, uti omnia bona in spe haberet] Alii, *haberent:* pro, ut omnia bona de ipso speranda et exspectanda forent. Perperam et Gymnicus et alii, *dicebat vitam instituisse:* quod verbum ex glossa addita, ut opinor, irrepsit in contextum: nam majore cum gratia et venustate abest. Ita Cicero, 'Habendas esse quam laxissimas habenas: caput enim esse ad bene vivendum securitatem:' et Virgilius Æneid. II. 'tunc Nisus et una Euryalus confestim alacres admittier orant, Rem magnam pretiumque moræ fore.' Supple, *dicunt.* Tale illud quoque in Jugurtha: 'Postero die cum Aulo in colloquio verba facit. Tametsi ipsum cum exercitu fame ferroque clausum teneat, tamen se rerum humanarum memorem, si secum fœdus faceret, incolumes omnes sub jugum missurum:' ubi perperam est in Veneto quodam, *tamen se dicit memorem:* quod verbum ex glossa addita irrepsit. *Idem.*

Ut omnia bona in spe haberet] Vocem *bona,* additam esse existimo. Sic enim loquitur sæpe Cicero: ut libro Epistolar. ad Famil. epist. III. 17. 'Omnia esse in Bruto tuo:' et l. XVI. 'Omnia habebo a te.' *Ciaccon.*

Ne existumarent] Perperam Gymnicus, *neque.* Riv.

In plebem Rom.] Ita quidem libri, sed nonne melius, *in populum Romanum?* errore orto ex compendio scripturæ P. R. *Grut.*

Perdita repub. opus esse] M. l. *perditam rempublicam opus esse:* ut Q. Claudius in Annal. apud Gellium XVII. 2. 'Nihil sibi divitias opus esse.' *Ciacc.*

M. Tullius, inquilinus civis urbis Romæ] Ita habent Aldi et Gothi codices. Alii vero pro quatuor ultimis verbis habebant duo hæc: *Novus homo*. Sed utrumque legi potest. *Glar.*

Inquilinus civis urbis Romæ] Aliquis superscripserat interpretationis caussa illis, *Inquilinus urbis*, civis Romæ: id postea a bardis hominibus redactum in contextum ipsum; meo quidem judicio. *Gruterus.*

Ad hoc maledicta] M. l. addit, *multa male dicta alia*. Ciacc.

Præceps] Id est furibundus quasi in præcipitium aliquod ex impatientia injuriæ agor. *Omnib.*

Incendium meum ruina restinguam] In manuscriptis est, *exstinguam*: quomodo et in aliis quibusdam: nec secus legit Felicius Durantinus, hæc verba citans. Verum mihi prior lectio magis arridet: nam et Cicero pro L. Murena, Catilinam ait Catoni judicium minitanti respondisse, 'si quod esset in suas fortunas incendium excitatum, id se non aqua, sed ruina restincturum.' Sed et Florus eodem modo: nam Sallustii verbis utens, 'Consul,' inquit, 'habito senatu in præsentem parricidam reum Cicero peroravit. Sed non amplius profectum quam ut hostis evaderet, seque palam professo incendium suum restincturum ruina minaretur.' Val. Maximus verbo *exstinguere* utitur: 'L. vero Catilina,' inquit, 'in senatu M. Cicerone incendium ab ipso excitatum dicente, Sentio, inquit, et quidem illud, si aqua non potuero, ruina exstinguam.' l. IX. c. de dictis improbis aut factis sceleratis. *Rivius.*

Incendium meum ruina restinguam] Veteres quidam libri, *Incendium meum ruina vestra restinguam*. Antiqui mei, uno excepto, cum vulgata, receptaque hodie lectione faciunt; nec aliter Florus, eadem de re loquens, 'Consul,' inquit, 'habito senatu, in præsentem parricidam reum Cicero peroravit, sed non amplius profectum, quam ut hostis evaderet, seque palam professo incendium suum restincturum ruina minaretur.' Valerius Maximus IX. 11. 'L. vero Catilina M. Cicerone incendio ab ipso excitatum dicente: sentio, inquit, et quidem illud, si aqua non potero, ruina restinguam.' Et Cicero pro Murena; 'Catilinam ait Catoni judicium minitanti respondisse, si quod esset in suas fortunas incendium excitatum, id se non aqua, sed ruina restincturum.' *Popma.*

Restinguam] Alii codices, et nominatim Gothi habent: *Ruina vestra exstinguam*. Quod quibusdam nimis audax dictum apud Senatum Romanum videri volunt. Verum quid puduit desperatum hominem? Ideoque nihil definio. *Glar.*

CAP. 32 *Deinde se ex curia domum proripuit*] In quibusdam est, *e templo proripuit*. priorem lectionem in Aldino quoque reperias et in manuscripto. Sed est idem sensus, utrocumque modo legas. Cicero in Catilinam obiter ostendit senatum ab se fuisse in ædem Jovis Statoris vocatum, remque omnem ibi ad P. C. delatam, eodemque Catilinam venisse, sui, ut hic Sallustius ait, purgandi caussa. Sed et Plutarchus in vita Ciceronis vocatum ab eo senatum ait εἰς τὸ τοῦ Στησίου Διὸς ἱερὸν, ὃν Στάτορα Ῥωμαῖοι καλοῦσιν, ut ipse inquit. E quibus liquet, non inepte legi posse, *ex templo*. Sed hoc in medio relinquemus. *Rivius.*

Multa secum ipse volvens] *Ipse* vacat in meo libro. *Ciacc.*

Et ab incendio intelligebat urbem vigiliis esse munitam] Τὸ *esse* non habet codex Merseburgensis neque manuscriptus ille, cujus plerumque fidem sequor, nisi quod in spatio ipso quod versus dirimit, idem adjectum est. nec est in impressis paullo emendatioribus. *Rivius.*

Legiones] Ex decem cohortibus fit legio, sic dicta, quod leguntur milites in delectu. Instituta a Romulo hominum 3000. Regibus ejec-

tis fuit 4000. Bello Annibalis ad 8000 ventum est: a Scipione denique in Africam trajecturo facta est 6000. *Lips.*

Multa antecapere] Vacare opinor vocem *multa;* et legendum, *antecapere, quæ bello usui forent.* Ciacc. Perperam Gymnicus, *multa loca antecapere.* Rivius.

In Manliana castra profectus est] Hanc lectionem probo: non dissimulabo tamen, qui me scrupulus male habeat. Merseburg. codex, unus ex omnib. habet, *Maliana*, simplici *l*, sed et *Malius* ibidem fere semper, contra quam in aliis, reperitur: eodem modo apud Plutarchum in vita Ciceronis, Μάλιος. Interpretem miror, cur *Manilium* verterit; ubi Plutarchus, οὗτοι γὰρ ἡγεμόνα Μάλιον ἔχοντες. Sed et post, πρὸς τὸν Μάλιον, semel atque iterum *ad Manilium* vertit interpres, is qui vitam Ciceronis ex Græco in Latinum sermonem transtulit; nisi aliter fortasse, ac nos hodie, suo is in codice habuit: nam potest esse locus mendosus, quod ad hanc vocem attinet. *Idem.*

Quorum cognoverat] Meus lib. *quorum noverat.* Ciaccon.

Mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment] In quibusdam est *ut confirment:* sed prior mihi lectio magis arridet, quam et codices manuscripti habent. *Rivius.*

Aliaque belli facinora parent] Sic infra: 'cum convicti confessique sint cædem, incendia, aliaque fœda atque crudelia facinora in cives patriamque paravisse:' et infra: 'In urbe parata quæ jusserit.' Verum nihilominus legendum existimo, *patrent:* nam multo antea paraverant, reliquum erat ut patrarent. Sic infra: 'Roma socii incœpta patravissent:' et supra: 'Pessimum facinus patratum foret.' *Ciacc.*

Ad urbem accessurum] Infra: 'In urbe parata esse quæ jusserit; ne cunctetur ipse propius accedere: et, eoque magis properaret ad urbem accedere.' *Idem.*

Cum magno exercitu ad urbem accessurum] Sic fere Mss. et editi, præter unum in quo, *accursurum:* quod tamen haud temere probem, quamvis prima specie blandiatur oculis. *Gruterus.*

Cap. 33 *Imperator*] Scil. exercitus.

Violentia atque crudelitate fœneratorum] Sic Pall. omnes; itaque vix est ut accedamus codici antiquo, quem contulit Reip. nostræ literariæ gemma Bongarsius, *per violentiam Prætorum atque crudelitatem fœneratorum.* Natum enim, ex iis, quæ mox sequuntur: 'tanta sævitia fœneratorum atque Prætoris fuit.' *Gruterus.*

Crudelitate fœneratorum] Fœnus non omnino improbandum alibi et recte docet Salmasius. Sed sanguisugæ et pauperum flagella merito improbantur; quales erant trapezitæ et mensarii Romæ, ita dicti quod mensæ in foro positæ insiderent, et fœnerationi maxime operam darent. Atque hinc etiam scriptura mensæ nihil aliud erat, quam numeratio pecuniæ per mensarium facta. Et quia hi sæpe inhonesto lucro inhiabant, etiam in maximo plebis erant odio et invidia, quæ causa in seditionem sæpe erupit: atque ita eam in rem, ut pauperes levarentur, aliquando Quinqueviri constituti: et Livius auctor est se scriptum apud quosdam reperisse L. Genutium tribunum plebis tulisse ad populum, ne fœnerari liceret. De illis fœneratoribus intelligendum, cum fœnerari idem esse volunt atque occidere, atque majori pœna plectendum quam furem, sicuti ex LL. XII. tabularum refert Cato. Vide *Salmas.* et *Hottom.* de usur.

Plerique patria, sed omnes fama atque fortunis expertes sumus] Naz. ac Com. fuit initio, *Patriæ:* nec abhorruerim a variatione hujusmodi casuum, jam supra etiam usitata nostro. posset etiam nullo sensus detrimento tolli *sed.* Gruterus.

Fama atque fortunis expertes] Sic Cicer. de univers. 'Expertem reli-

quis quinque motibus eum orbem voluit esse.' *Ciaccon.*

Majores vestrum] *Vestrum*, reposui, pro, *nostri*, quod ita Gellium legisse cognovissem: is enim sic xx. 5. 'Importunissime fecerunt, qui in plerisque Sallustii exemplaribus scripturam istam sincerissimam corruperunt. nam cum ita in Catilina scriptum esset, Sæpe majores vestrum, miseriti plebis R. vestrum aboleverunt; et, vestri perscripserunt: ex quo in plures libros mendæ istius indoles inolevit.' *Manutius.*

Sæpe majores vestrum miseriti plebis] Sic quidem Gellius xx. 5. Sed in multis exemplaribus *majores nostri* scriptum est, quod magis probo. Nam quum magistratus ad populum verba habebant, *majores vestri*, dicere solebant, aut *vestrum*, 'Majores vestri parandi juris,' &c. In orat. Macri: 'Majores vestri paravere.' In Senatu vero, *majores nostri:* ut post in orat. Cæsaris. Hic vero cum ad Imperatorem mandata sint, *nostri*, potius scribendum. *Ciacc.*

Sæpe majores nostri miseriti plebis] Sic vett. edd. sic Pall. sic Bong. sic Urs. sic Com. noster. Itaque valeat aliorum, *majores vestrum;* quod hic, mea sententia, locum commode habere non potest. *Gruterus.*

Miseriti plebis] Primo Decemviri anno Urb. CCCII. Rempublicam tenuerunt, hi duodecim tabulas proposuerunt, in quibus habebatur, UNCIALI. FOENORE. AMPLIUS. NE. QUIS. EXERCETO. Fœnus autem pro libitu non semel agitatum auctumque fuisse, constat ex libris Annal. Taciti. Anno CCCXCVI. C. Marcio et Cn. Manlio Coss. hæc lex de Unciario fœnore a M. Duellio et L. Menenio tribunis plebis rogatio perlata est, et plebs aliquanto eam cupidius scivit accepitque, ut inquit Liv. l. VII. Histor. Et rursus anno CCCVI. Tito Manlio Torquato et C. Plautio Coss. semunciarium tantum ex unciario fœnus factum est, inquit ibidem Livius. Tandem anno CCCXI. C. Marcio Rutilio et C. Servilio Ahala Coss. L. Genutius tribunus plebis legem tulit, ne fœnerari liceret. *Benn.*

Argentum ære solutum est] Patet sententia: et ita recitat Nonius in verbo, *Solvo:* præterea sic est in perantiquo Fulvii nostri libro. Nonnulli tamen ex ingenio legendum putarunt, *Argentum ære communi solutum est*, mutatione non necessaria. *Manut.*

Argentum ære solutum est] Sunt, qui *Argentum ære communi solutum est*, scribendum existimant. Sed hi aperte Nonii Marcelli auctoritate refelluntur, qui in verbo *Solvere* omissa dictione *communi* hæc profert. *Popma.*

Argentum ære solutum est] Etiam nostri Pall. voce auctiores, *ære communi solutum est;* sed non illi quibus auctoritatem aliquam circumdedit antiquitas remotior: iis quippe vocis ejus nec vola, nec vestigium. *Gruter.*

Argentum ære solutum est] Hoc factum anno U. C. 667. quo septimum Consuli C. Mario, paucis diebus post honorem initum mortuo, suffectus L. Valerius Flaccus *turpissimæ legis auctor fuit, qua creditoribus quadrantem solvi jussit*, ut loquitur Vellejus l. II. Sallustius *argentum* ait *ære solutum*, id est, sestertium asse, quia sestertius argenteus erat, as æreus. Vellejus dicit, *quadrantem solutum creditoribus:* nam quarta pars sive quadrans sestertii erat as, unde pro portione qui pro sestertio assem, idem pro asse quadrantem, pro dipondio semissem, pro victoriato dipondium, pro denario sestertium, pro mille nummis ducentos quinquaginta, denique pro omni debito quartam ejus partem solvit, ita ut tres perirent creditori. Vide l. I. de pec. vet. c. 5. *Gronov.*

Nisi cum anima simul amittit] Sic in Jugurth. 'Ærumnas cum anima simul amisisti.' *Ciacc.*

Neve nobis eam necessitudinem imponatis] Merseburgense volumen habet *necessitatem*, sed perperam. Nam

fere et Sallustius et alii vetustiores necessitudinem pro necessitate posuerunt: quæ est, ut ille ait, vis quæpiam premens et urgens. Quamquam alias necessitudo est jus quoddam vinculumque religiosæ conjunctionis. *Rivius.*

CAP. 34 *Senatum populumque Rom.*] Voces, *populum Romanum*, abundare existimo: dixit enim, *Si quid ab Senatu petere vellent.* Ciacc.

Senatum et populum Romanum semper fuisse] Legendum ex vetustis, *senatum populumque R.* quod et illa vetus scribendi ratio, quam quodam in exemplari, reperi, declarat. S. P. Q. R. Ita enim hoc loco Fabricianum volumen ac vetustissimum quodque ex impressis; licet codex Beroaldinus *senatum populi Romani* habeat. Duo e manuscriptis, *senatum P. R.* ut videlicet conjunctio illa ἐγκλιτικὴ desit. *Rivius.*

Ut nemo umquam ab eo frustra auxilium petiverit] De duobus nempe Senatu ac Populo Romano locutus subjungit, *Eo:* fortassis, quia omnis penes populum potestas esset quando a Senatu ad Populum provocare licebat. *Glareanus.*

Criminibus] Meus liber, *criminationibus.* Sed ea vox expositoris esse videtur. *Ciacc.*

Fortunæ cedere] Sic Tacitus Histor. III. 'Vitellianorum animi, et ut quisque ordine anteibat, cedere Fortunæ.' *Idem.*

Earum exemplum infra scriptum est] Illud, *infra scriptum*, spurium quid redolet: certe minime requiras, si absit. *Gruterus.*

CAP. 35 *L. Catilina Q. Catulo salutem*] Mss. nostri vetustiores, *L. Catilina salutem Q. Catulo.* Vaticanus vero codex in quo soli visuntur orationes, adhuc amplius *Salutem dicit Q. Catulo:* ut fere suspicer fuisse tantum *L. Catilina, Q. Catulo*, omissis ceteris; quæ frustra requiras in Pal. nono et undecimo. *Idem.*

Re cognita, grata mihi] Meus liber: *Re cognita mihi magnis in meis periculis;* forte scriptum fuit, *re gnara mihi.* Tacit. xv. 'Idque nulli magis gnarum, quam Neroni:' et xii. 'At nobis ea pars militiæ maxime gnara est:' ut vox, *cognita* expositio sit vocis *gnara.* Ciacconius.

Quam medius fidius licet veram cognoscas] Est hoc modo in cunctis fere quæ ipse viderim exemplaribus: nec male, ut opinor. Ceterum Servius in IV. Æneid. *recognoscas* legit, nisi sint mendosi codices. Sed memoriane lapsus, an quod sic legendum putarit, haud equidem scio. Porro si sic legas, innuit hoc verbo Catilina, Catulum quoque aliquid ea de re scivisse, de qua ipse sese purgat. Nam *recognoscimus* ea fere quæ scimus. Cicero, 'Non videtur hæc multitudo cognoscere ex me caussam voluisse, sed ea quæ scit, mecum recognoscere.'—Idem, 'Declarat se non tum illa didicisse, sed reminiscendo recognoscere:' sic alias sæpe. Utra lectio verior, judicent alii; ego vulgatam hodie magis probo: quamquam Felicius Durantinus, *agnoscas* legisse videtur. *Rivius.*

Quam mediusfidius veram licet cognoscas] Ita omnes mss. præter Pal. nonum, in quo, *quam mediusfidius licet ut verum agnoscas:* haud ignoro quidem citari a Servio l. IIII. Æneid. 'Quæ mediusfidius vera licet mecum recognoscas;' sed nec hoc ignoro Grammaticos sæpe recedere ab ipsis auctorum verbis. Certe *cognoscere* idem notare quod *recognoscere*, patet ex capite XLVII. 'Cum prius omnes signa sua cognovissent.' Interim et in his dictionibus, et in superioribus aliquot triginta latere ulcera, plura, plane mihi persuadeo: quæ cum non etiam eruamus ope manuscriptorum, per nos sic perpetuo maneant, licet. *Gruterus.*

Non quin æs alienum meis sumptum nominibus] Τὸ *sumptum* non est in ullo manuscripto, quod sciam; nec id sententia magnopere exposcit. Nam meis

nominibus ad verbum *solvere* pertinet; pro, quibus ipse debeo, non satisfacere. *Rivius.*

Non quod æs alienum meis sumptum nominibus] Pro *quod*, alii *quin* legunt, et negationem sequente versu ante verbum *possunt*, sustulerunt: *quin* enim cum subjunctivo, pro *ut non* efferri solet, ut in hoc Æneidos III. 'Hic tibi ne qua moræ fuerint dispendia tanti, Quin adeas vatem, precibusque oracula poscas.' Annotavit hoc Valla quoque. Ceterum illud *sumptum*, non habent omnia exemplaria. Vetustus codex ita habet: *Non quia æs alienum meis nominibus sumptum ex possessionibus solvere non possim.* Glar.

Non quia æs alienum, meis nominibus ex possessionibus solvere non possem] Magna est lectionum hujus loci diversitas. Quidam libri: *Non quin æs alienum meis nominibus ex possessionibus solvere possem.* Quidam: *non quin æs alienum meis nominibus solvere possem.* Quidam etiam: *non quia æs alienum meis sumptum nominibus.* Ego hanc codicum veterum scripturam respuo, nostramque quam hoc loco reposuimus, multo elegantiorem ac veriorem puto. *Popma.*

Non quin æs alienum meis nominib. ex possessionibus, &c.] Ita editio Aldi Romani; neque aliter Pal. quintus. Nam tert. et duodecimus, *non quin æs alienum meis nominibus, ex possessionibus:* at reliqui mss. ætate priores, accedunt editionibus primis, habentque; *non quia æs alienum meis nominibus, ex possessionibus:* posteriores vero; *non quia æs alienum meis sumptum nominibus, ex poss.* Commelinianus meus hic foliolo destituitur. *Gruterus.*

Meis nominibus] Sciendum *nomina* proprie dicta de hujuscemodi debitis dici, quæ sine usuris contraherentur. Ideo et pararii proxenetæque interpositi, qui pecuniam mutuam quærentibus, quam sine usura acciperent, creditores conciliarent, qui sic dare vellent. Tabulæ igitur illæ, per quas nomina fiebant, et in quæ referebant nomina debitorum creditores, quibus sine usura crediderant, diversæ a Kalendario. Nam Kalendarium liber quoque rationum sive tabulæ, in quibus perscribi solita nomina debitorum, sed sub usura pecuniam debentium: quia enim Kalendis pecuniam fœnore occupare consueverant fœneratores, et usuræ pensiones erant menstruæ, inde Kalendarium nomen. In Kalendarium autem regerebantur ipsa etiam instrumenta debitorum, qui non tantum de sorte reddenda, sed etiam de usuris solvendis caverant, vide l. uxor. de Legat. III. et l. 1. ff. de Ann. Legat. Ceterum inde καταχρηστικῶς apud auctores probatos nomen pro quolibet debito etiam usurario positum passim legitur. *Salmas.*

Cum et alienis nominibus liberalitas Orestillæ, &c.] Sic quidem editio prisca, et Pal. quart. oct. non. sed præter auctoritatem membranarum vetustiorum. Naz. enim; *sed et alienis nominibus liberalitas Orestillæ.* Pal. vero sec. et und. et duod. *et cum alienis nominibus:* tert. *et alienis*, sine illo *cum:* sextus refert; *sed cum alienis:* quintus, et decimus; *cum etiam et alienis:* sept. *cum alienis*, sine *et.* At enim Polonicus ille perscripserat; *cum et alienis liberalitas Orestillæ*, absque voce *nominibus.* Miræ discrepantiæ! unde adducor suspicari; *non quin æs meis nominibus, ex possessionibus solvere possem; alienis, liberalitas Orestillæ, suis filiæque copiis;* exterminata voce *persolveret:* repetitoque ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, *solvere posset.* Ut velit; tantum sibi superesse in bonis, ut propria nomina iis exsolvat: tantum in Orestillæ et filiæ ejus; ut nomina aliena, pro quibus fidejusserat. *Gruterus.*

Honore honestatos videbam] Forte Sallustius, *honoros videbam* scripsit. Sic enim hoc nomen a Tacito usurpatur, a Sallustio ut pleraque sumptum, quantum existimo. Plinius *inhonorus* dixit. 'Inhonorus, neque in templo ullo Hercules.' *Ciacc.*

Honore honestos videbam] Ita fere in recentioribus, et in Merseburgensi, quibuscum facit Felicius Durantinus. Sed Fabricii codex habet, consentientibus manuscriptis duobus, *honore honestatos*, pro *decoratos et amplificatos*, nec est in impressis quibusdam secus: verum hoc lectoris judicio, ut et alia fere permittimus. *Rivius.*

Honore honestos] Est in cunctis fere quæ ipse viderim exemplaribus: *Honore honestatos.* Nos, *honore honestos*, scripsimus: idque antiquo more dictum. Plaut. in Captivis: 'Qui me honore honestiorem semper fecit et facit.' Confirmat et hanc lectionem Felicius Durantinus. Quamvis non negem *honore honestatos*, eleganter ac Latine dici. Cicero in oratione pro domo sua: 'Tamen ne,' inquit, 'eum tua voce violabis, quem post nefarium scelus consulum superiorum tot vides judiciis Senatus P. R. totius Italiæ honestatum.' *Popma.*

Honore honestos videbam] Mss. omnes editique, *honore honestatos.* Itaque id forsan revocandum; quamvis stet pro alio, Rivii Merseburgensis notæ minime protritæ. *Gruterus.*

Spes dignitatis conservandæ] Oppido obscurus hic est sensus: Commentatoribus autem facilis. Ciceronem hercle vehementer notat Catilina de falsa criminatione ad Populum, per quam videri vult repulsam passus, non conscientia de culpa, ut paulo ante ipse loquitur. Ergo innocenti sibi id ab inimico factum Catulo conqueritur, ea spe, si quando populus resciscet ea innocenti facta, restituturus sit eum in integrum. Hoc igitur nomine honestas spes secutus sum, inquit, reliquæ dignitatis conservandæ. *Glar.*

Haveto] Omnes antiqui, et impressi codices, *Aveto* habent. Ego invitis libris, omnibus, *Haveto* scripsi: atque ejus scripturæ, cum multa et manifesta vetera monumenta adferre possim, pauca, quæ sunt eminentissima proponam, et primum illud Ciceronis, quod in Zacintho extare dicitur: MARCE. TULLI. CICERO. ET. TV. TERTIA. ANTONIA. HAVE. et: JULIAE. S. P. F. THAIDI. HAVE. THAIS. DIT. TIBI. BENE. FACIANT. Est et alia quædam inscriptio vetus, id liquido demonstrans his verbis: IPSE. TECUM. NUNC. LOQUOR. HAVE. IGITUR. MEA. HADRIANA. *Popma.*

CAP. 36 *Apud C. Flaminium Flammam in agro, &c.*] Ausus sum facinus mali exempli, unius solius Nazariani codicis fide introducta voce nova: sed enim cum is sit antiquitatis ultimæ, et omnibus literis id tueatur, nec solum, sed adpictum habeat margini, *alias Flaccum*, nefas putavi derogare ævo tam prisco: præsertim cum necessario requiratur hic nomen tertium, si distinctum voluerit hunc Flaminium a mille aliis. *Flammam* inter cognomina, satis notum ex Inscriptionibus, et Historiis. *Gruterus.*

In agro Reatino] In nonnullis legitur: *In agro Aretino;* quam scripturam et Vincentius Castiloneus se in suis aliquot antiquis codicib. reperisse testatur. Nos interim vulgatam lectionem retinemus. *Popma.*

Dum civitatem antea solicitatam armis exornat] Codices in pergamenis descripti, *dum vicinitatem:* illud, *ab eo*, quod Gymnicus habet, non reperitur in manuscriptis, ac ne in codice quidem Beroaldino. *Rivius.*

Cum aliis imperii insignibus] Insignia præcipue Consulum fuere veteri Rep. fasces duodecim cum lictoribus, sella curulis, prætexta toga, eaque domi sumpta primo magistratus die ante Deos Penates (Livius l. XXII. in fin.) scipio eburneus in manu sive sceptrum. De quo scipione minus quidem vulgata res, magnis tamen auctoribus mihi certa. De quo loquitur Dionysius Halicarnassæus l. III. De Papyrii quoque scipione eburneo loquitur Livius l. III. et Valerius Max. de priscis Coss. l. IV. c. 4. inquit, 'nec eis fuit rubori, eburneo scipione deposito, agrestem stivam aratri repetere.' *Lips.*

Præter rerum capitalium condemnatis] Emendatum quidem calamo recenti in Naz. *condemnatos*, sed alterum item conspicias in reliquis membranis omnibus, excepto Pal. quarto. *Gruterus.*

Delectum] Modus delectus fuit talis, Consules positis sellis curulibus sedebant, et summæ rei præsidebant: tribuni administrabant et exsequebantur per partes. Ipse delectus fiebat in Capitolio augustissimo loco. In campo delectum habitum tanquam novum notat Dionysius: sed eo factum, quo tribunitiæ intercessiones vitarentur, quibus ibi non erat locus. Eligebantur ex tribubus et classibus, ducta sorte: vel ut æmulatio tolleretur, ne hæc illi posthabita videretur, vel querela de onere oriretur, si forte delectus non iret per omnes. Præsidentibus itaque Consulibus, sedentibus tribunis, tribus vocata in centurias suas ivit, exceptis senioribus. Ex singulis tum centuriis, et pro censu ac classe, milites citati nominatim. Itaque, tabulæ ad manum, in quibus nomina, ætates, et opes scripta. Aliquando etiam sorte capti, raro tamen, nec nisi in re tumultus. Quin et hoste vicino aut repentino aliquo periculo imminente, militem confuse ac raptim, capiebant et educebant. Contumaces vel in vincula conjiciebantur vel damno affecti, bona eorum direpta et vendita, nonnunquam in servitutem rapiebantur, imo ad mortem. *Lips.*

Ea tempestate mihi imperium pop. Rom. &c.] Hæc est vulgata lectio, multorum mss. cod. fide comprobata. Non dissimulabo tamen pervetusti cujusdam libri scripturam: *Ea tempestate imperium P. R. multo maxime miserabile mihi visum est, cui cum ab occasu ad ortum solis omnia armis domita parerent, &c.* Popma.

Namque ex duobus senatus decretis] In mss. atque aliis vetustis est illa præpositio *ex* omissa. id quod rectius esse puto. Sed et *senati* habet volumen ipsum Fabricianum, qui est genitivus antiquus. Est inscriptio quædam in agro Veronensi, qua in inscriptione genitivus hic reperitur: SEX. ATTILIUS. M. F. SARANUS. PRO-COS. EX. SENATI. CONSULTO. INTER. ATTESTINOS. ET. VEICETINOS. FINIS. TERMINOSQUE. STATUI. JUSSIT. pro, ex senatusconsulto. Sisenna item apud Nonium, ‘ex senati consulto’ dixit historiarum III. *Rivius.*

Neque castris Catilinæ quisquam omnium excesserat] Omnes impressi codices: *Neque ex castris Catilinæ quisquam omnium discesserat.* Nos unius codicis fidem et auctoritatem secuti, *neque castris Catilinæ quisquam omnium excesserat*, scripsimus. Sic et Cæsar l. IV. de bello Gall. ‘Nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumque transierant.’ *Popma.*

Ex castris discesserat] Ita etiam autographi, et vett. edd. nihilo pejus eo, quod nobis ex unico libro oggerebat Popma, *castris excesserat.* Gruterus.

Tanta vis morbi, atque uti tabes plerosque civium animos invaserat] Sic fere in vetustis: τὸ *atque* non est in eo quod Gymnicus excudit. *Rivius.*

Tanta vis morbi atque uti tabes] Pal. octav. et nonus, non habent illud, *atque;* quod tamen constanter in codd. primæ notæ. Si non significat idem quod apud Virgilium illo versu Georg. I. ‘Atque illum in præceps prono rapit alveus amni;’ videtur turbandæ potius sententiæ, quam constituendæ. Forsan tres illæ voces *atque uti tabes*, sunt a glossa, arcessita huc aliunde, ut probaret, *morbum*, hoc loco, quod alio *tabem* nominarat. *Grut.*

CAP. 37 *Neque solum illis aliena mens erat*] Meus liber, *alia mens erat:* ut infra: ‘Longe mihi alia mens est P. C.:’ et infra: ‘haud sane alio modo belli eventum exspectabant.’ *Ciacc.*

Quoniam egestas facile habetur sine

EXECRABILISQUE. ESTO. BONA. EIUS. PUBLICANTO. AD. SACRA. CERERIS. ET. QUI. ALIQUEM. HAEC. AGENTIUM. OCCIDERIT. CAEDIS. EXPIATUS. ESTO.' Et infra: 'Tricesimo deinde anno a primis tribunis plebis, decem creati sunt, bini ex singulis classibus: itaque, cautum est, ut postea crearentur.' Plutarch. in Problem. contendit, hunc non esse magistratum: primum, quia purpurati non incedunt ut ceteri magistratus: et quia nec lictores habent, nec in sella curuli sedentes jus dicunt, nec initio anni, sicut ceteri magistratum ineunt, sed quarto ante idus Decembris, nec creato dictatore potestatem deponunt, sed quum omnis potestas et imperium ad Dictatorem redeat, soli omnium magistratum retinent, quasi imperium nudum gerentes, et alium quendam locum in republ. obtinentes, hique inter ceteros magistratus vocationem non habent, sed tantum prehensionem, ut Gellius scribit XIII. 12. Prehendere enim Tribuno pleb. licet, et in carcerem ducere consulem, prætorem, censoremque, C. Curiatii exemplo, qui tribunus pleb. D. Brutum et P. Scipionem Coss. viros honestissimos in vincula conjecit, ut in III. de Legibus Cicero tradit: et M. Drusi, qui Philippum Consulem, quia se concionantem interpellare ausus fuerat, in carcerem præcipitem egit, ita ut multus sanguis e naribus profunderetur, ut Valerius Max. IX. 5. scribit. Ipsique injuriam, quæ coram fieret, coërcere, et mulctam irrogare Dictatori, Consuli, ceterisque magistratibus poterant, ut ex Livio patet, et Tribunorum maxima erat in prohibendo potestas: uno enim prohibente, nihil alii, et si complures sint, efficere possunt. Id quoque animadvertendum est, quod tribunis pleb. intrare curiam non licebat, sed ante valvas positis subselliis decreta patrum attentissima cura examinabant, ut siqua ex eis improbassent, rata esse non sinerent: itaque veteribus Senatusconsultis T litera subscribi solebat: eaque nota significabatur, illa Tribunos censuisse, Valer. Max. l. II. tametsi posteriori tempore, tribunum frequenti senatu de rebus ad populum pertinentibus Senatum consuluisse, ibique subsellia habuisse, apud Livium, Ciceronem, Dionem legimus. Hique plebem consulere, et rogationes ad populum, ac super his leges promulgare, quæ plebiscita appellantur, poterant, ut Gellius l. XV. scribit. *Zanch.*

Contra eos summa ope nitebatur pleraque nobilitas, senatus sub specie pro sua magnitudine] In Florentino Venetoque est, *sub senatus specie:* pro eo quod est, quasi dignitatem senatus tueretur, quam esse quam amplissimam e rep. foret. In manuscriptis non est *sub:* id forsan in spatio quispiam, quod versus dirimit, annotarat super hac dictione *specie:* dein irrepsit, ut fit, in contextum: atque inde forsan est legi cœptum, *senatus sub specie, pro sua magnitudine*, id est, *pro sua potentia*. Aur. Augustinus in III. de civitate Dei, quædam e Sallustio citat, quæ hunc locum mirifice declarent: 'Plurimæ,' inquit, 'turbæ, seditiones, et ad postremum bella civilia orta sunt, dum pauci potentes, quorum in gratiam plerique concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine dominationem affectabant, bonique et mali cives appellati, non ob merita in remp. omnibus pariter corruptis; sed uti quisque locupletissimus et injuria validior, quia presentia defendebat, pro bono ducebatur.' *Rivius.*

Senatus sub specie, pro sua magnitudine] Alibi erat, *sub senatus specie.* et distinguendum post *specie.* Deinde inferendum *pro sua magnitudine.* Porro utriusque expositio post sequitur: 'Pars,' inquit, 'quo Senatus auctoritas maxima foret, bonum publicum simulantes, pro sua quisque potentia

cio. *Glareanus.*

Si in armis foret ex victoria talia sperabat] Recte: atque ita in libro meo. Alii: *Si victoria in armis foret.* Ciacconius.

Reipublicæ juxta ac sibi consuluisse] Sic infra: 'Ita cuncti suæ hostiumque saluti juxta pepercerant.' *Idem.*

Conturbari rempubl. quam minus ipsi valere mal.] Quidam pro *minus* legit *nimis*, diversa sane sententia: quod haud scio quam probem. *Glareanus.*

Ideo malum id adeo multos post annos in civitatem reverterat] Legendum *Id adeo malum*, ex vetustis. Ita Livius II. ab U. C. 'Id adeo malum ex provocatione natum.' *Rivius.*

Id adeo malum multos, &c.] Sic solum Pall. sept. et oct. reliqui; vel, *id eo malum multas*, quomodo expressum item in edd. priscis; vel, *ideo id malum.* Gruterus.

Reverterat] Hanc scripturam perantiquus quidam liber agnoscit. In aliis *redierat* scriptum offendi; quæ an purior et elegantior sit lectio, alii erunt judices. *Popma.*

CAP. 38 *Nam postquam Cn. Pompejo, et M. Crasso Coss. Tribunitia potestas restituta est*] Pædianus in Divinatione: 'Primus Sicinius trib. pl. nec multo post Quinctius, et postremo Palikanus perfecerunt, ut Tribunitiam potestatem populo darent Consules Cn. Pompejus Magnus, et M. Licinius Crassus,' &c. Ad quam rem indicandam in denariis Palikani Rostra Libertati sacra impressa sunt. *Ursinus.*

Tribunitia potestas restituta est] Scribit Appianus in II. belli Civil. Pompejum, cum a Curione tribuno plebis Senatus fuisset dissolutus, vehementer pœnituisse, quod tribunitiam potestatem a Sulla immutatam atque disjectam, denuo ipse in pristinum statum redegisset. *Zanch.*

Homines adolescentes] Tribuni enim plebis adolescentes creabantur, quod et Vellejus Paterculus testatur. *Zanch.*

Adolescentes] Ut fuit C. Cornelius, qui postea reus majestatis a Cicerone defensus est: item Rullus, qui Cicerone consule Agrariam legem ferre conatus est, quo tempore etiam Labienus rempublicam perturbavit. Cicero, Asconius, Dion. postea Curio et Antonius omnium seditiosissimi sceleratissimique fuerunt. *Cast.*

Homines adolescentes summam potestatem nacti, quibus ætas animusque ferox erat, cœpere, &c.] Primum videtur vox postrema resecanda: deinde, transpositis vocibus, restituendum, *homines adolescentes, quibus ætas animusque ferox, summam potestatem nacti, cœpere, &c.* vel sane interpolata sunt postrema, scripsitque auctor initio, *ætate animoque feroces, cœpere.* Potest quidem etiam defendi vulgata; ut nimirum non omnibus eandem ætatem, eandem attribuat ferociam: sed subtilius videtur quam verius. Si quis illa, *homines adolescentes* abjicienda putaret, non nimis ab eo dissentirem. *Gruterus.*

Summam potestatem nacti] Decimosexto anno post reges exactos, plebe a patribus in montem secedente, quinque tribunos, ut nonnulli tradunt, sibi plebs creavit: ut vero Cic. et Liv. duos, tresque ab illis duobus collegas cooptatos fuisse: hos neque juri dicundo, nec querelis civium noscendis, sed auxilio ferendo adversus consules, et illos qui insolenter in plebem insurgerent, utque præsides libertatis, custodesque essent, creatos accepimus. Liv. 'Brutus concionem congregans plebi consuluit, uti sacrum, inviolabilemque sancirent eum magistratum, lexque in hunc modum lata est: TRIBUNUM. INVITUM. TANQUAM. UNUM. E. MULTIS. NEMO. ILLUM. COGITO. AGERE. NEQUE. VERBERATO. NEQUE. ALTERI. UT. VERBERET. IMPERATO. NEQUE. OCCIDITO. NEQUE. OCCIDI. IUBETO. SI. QUIS. AUTEM. PROHIBITORUM. HORUM. ALIQUID. FECERIT. IMPIUS.

Fulvii hoc loco restituimus, adjuti ab antiquis exemplaribus. *Popma.*

Parens necari jussit] Quidam libri, *parens necari præcepit:* quo verbo in eadem significatione et in Jugurthino utitur. *Idem.*

Necari jussit] Antiquioribus temporibus eo rigor patriæ potestatis se extendebat, ut indicta causa filium morti tradere licitum esset. Quod abolitum l. ult. C. de Patr. Potest. Ita enim credebant prudentissimi mortales, legis hujus duritiem pietate plerunque paterna exstingui. Nam, ut ille loquitur, pro magno peccato paulum supplicii satis est patri. Ex antiquo autem jure et hoc remansit, quod filium contumacem pater judici offerre possit, qui ex præscripto patris pœnam infligeret, l. III. C. de Patr. Pot. Fuit et illud usitatum, domestica patres in filios habere judicia. Solebant tamen vel Senatum, vel Principem, vel uecessarios et propinquos consulere. Moris autem erat eos, quos in consilium advocaverant, domi exspectare. T. Arrius, vel, ut nonnulli legunt, Tarrius, filio parricidii intentati reo, Augustum consilii judiciique participem fecit. Venit Princeps, neque erubuit intra privatos penetrare penates, quia patris non Principis erat cognitio. Sedit pater tanquam accusator simul et judex, assedit quoque Princeps, rogavitque ceteros propinquos, ut sententiam tabulæ committerent, ne Principis auctoritas reliquorum vota ad se traheret, atque dissensum impediret. Filius Massiliam relegatus est. Cum itaque dicit Sallustius, *necari jussit;* patriam ostendit potestatem, quæ in filium patriæ hostem animadverti præcepit. Hæc etsi dura, tamen et justa sunt. Quippe *magnis sceleribus,* ut alibi scribit Seneca, *jura naturæ pereunt.* Thys.

Sed cujusque modi genus hominum] Mss. Pall. etiam Bong. ac Com. Prætulit tamen Carrio, *cujuscumque modi;* quomodo antiquitus editi. *Gruterus.*

Quod modo bello usui foret] Abundat iterum vox, *modo;* quin etiam, *foret:* et vero glossarchi esse commentum, detegit positura incerta. Mss. optimi eam expresserunt quam exhibuimus: in ceteris est, aut, *quod modo usui bello foret;* aut, *quod modo usui foret bello.* Idem.

CAP. 40 *Allobrogum*] Sunt Galliæ Narbonensis populi juxta Rhodanum. Hinc Ptolemæus: ‘postea a parte Orientali Rhodani fluvii septentrionales sunt Allobroges, quorum mediterranea civitas Vienna:’ hæc ille. Romano autem imperio tum parebant, ut testatur Strabo l. IV. Geogr.

Allobrogum] Stephanus: Ἀλλόβρογες ἔθνος δυνατώτατον Γαλατικὸν, ὡς Ἀπολλόδωρος. Interpres vetus Juvenalis: ‘Allobrogæ,’ inquit, ‘Galli sunt. Ideo autem dicti Allobrogæ, quoniam brogæ Galli agrum dicunt. Alla autem aliud.’ Quod sane verum esse nostra vernacula lingua prodidit: nam et nos novalia (broeck) hodieque vocamus. Alla autem sive (al) Gallicam, sive Germanicam esse vocem testatur vox *Alemannus.* Et Ausonius alibi dixit: ‘in his al Celtarum posuit.’ *Coler.* Vetus commentator Horatii: ‘Allobroges sunt Galli rufi et Sequanici dicti, incolentes illum tractum Alpium, qui est a Vesontio in Germaniam, qui vehementer res novas affectant, unde et ducibus suis raro fidem servant, habentque flavum præcipue capillum.’ Vide Strab. l. IV. Cimbri autem hodie *Albrogit* rufos et in totum versicolores appellant; sed melior est prior sententia: neque hic dicitur a rufo colore nomen accepisse. Allobrox quasi Albtoeck locum totum paludosum denotat. dict. vet. Belg. Broeck; Venne, ollant, goir, palus. Vid. Gloss. Pontan.

Præterea quod natura Gallica gens bellicosa esset] Codices in membrana descripti *gens Gallica:* ut adjectivum postponatur: et sic exemplar quoque

Beroaldinum. *Rivius.*

Natura Gallica gens bellicosa] M. Cato Orig. 2. apud Charisium l. II. 'Pleraque Gallia duas res industriosissime persequitur, rem militarem, et argute loqui.' Just. ex Trogo l. XXV. 'Neque reges Orientis sine mercenario Gallorum exercitu ulla bella gesserunt, neque pulsi regno, ad alios quam ad Gallos confugerunt: tantus terror Gallici nominis, sive armorum invicta felicitas erat, ut aliter neque majestatem suam tutam, neque amissam recuperare se posse sine Gallica virtute arbitrarentur. Itaque in auxilium a Bithyniæ rege invocati, regnum cum eo, parta victoria, diviserunt; eamque Gallogræciam cognominarunt.' Cicero de haruspresponsis: Artibus Græci, Galli robore, Hispani numero, Pœni calliditate valent. *Manut.*

Præterea quod natura gens Gallica bellicosa esset, facile] Scripsissem potius, *præterea natura bellicosos, facile*: ita, inquam ego scripsissem, qui Sallustius non sum, cui tamen nihil præscribo. *Gruterus.*

Gallica gens bellicosa esset] Gallos inter ferrum et arma natos feroces cum suopte ingenio, tum adversus Romanum populum, Livius testatur l. X. Idem in I. Decad. 3. de Annibale loquens: 'Trahere secum tot excitos Hispanorum populos, concitaturum avidas semper armorum Gallicas gentes.' Idem alibi: 'Gens ferox, et ingenii avidi ad pugnam, cum procul visis Romanorum signis, ut extemplo prælium initura, explicuisset aciem.' D. Brutus in quadam epistola ad Ciceronem, 'Gallos' dicit 'omnium bellicosissimos.' Justinus l. XXIV. 'Ex his portio in Italia consedit, quæ et urbem Romanam captam incendit, et portio Illyricos sinus ducibus avibus (nam augurandi studio Galli præter ceteros callent) per strages Barbarorum penetravit, et in Pannonia consedit. Gens aspera, audax, bellicosa.' Idem libro XXV. 'Denique neque reges orientis sine mercenario Gallorum exercitu ulla bella gesserunt, neque pulsi regno, ad alios, quam ad Gallos confugerunt: tantus terror Gallici nominis, sive armorum invicta fœlicitas erat, ut aliter neque majestatem suam tutam, neque amissam recuperare se posse sine Gallica virtute arbitrarentur.' Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris, atque æstus fuere, primaque eorum prælia, plus quam virorum, postrema minus quam fœminarum esse, Livius et Florus scribunt. Apud Romanos nulli bello Gallico immunitas erat, ut ait Cicero pro M. Fontejo, et auctore Appiano l. II. In sacerdotum et seniorum lege, quæ de immunitate lata est, exceptum fuit, nisi Celticum bellum instaret: eo enim instante sacerdotes, senioresque in armis esse oportebat: nam Gallica gente nulla Romanis formidabilior. *Zanch.*

Negotiatus] Umbrenus fuit libertinæ conditionis. Nobilibus enim sive patriciis apud Romanos interdicta erat mercatura. Testatur et Philosophus l. III. Polit. c. 3. legem fuisse apud Thebanos, ut nemo Reipub. admoveretur, nisi per decem annos mercatura destitisset. Et Plato alibi vilibus ministeriis annumerat mercaturam. Sed recte multum interesse inter vilem et magnificam negotiationem respondit M. Tullius Cicero. Romanis certe Senatoribus quocunque modo indecora habita est omnis negotiatio. Legem aliquando Claudiam adversus Senatum latam legimus, ne Senator, quive Senatoris pater est, maritimam navim plusquam trecentarum amphorarum haberet; eam enim sufficere ad vectandos fructus ex agris. Quid ibi Livius florentissimus auctor? hoc ita constitutum tradit, quia omnis quæstus patribus visus est indecorus. Extat et in eam rem Imp. rescriptum in l. VI. C. de

Dignitat. sed utique etsi hæc ita constituta a Romanis, houesta procul dubio negotiatio etiam laudem mereatur: fulcit Remp. dum opes variorum populorum in gremium patriæ veluti effundit, dum sæpe immensa maria metitur, ut votis et desideriis nostris satisfaciat, et tam dissitas gentes commercii fœdere jungit. Ita ligatur sibi invicem totus orbis. *Thys.*

Principibus civitatium] Ita a manu prima Pall. Naz. *Grut.*

Foro] Forum Romanum incipit a Capitolii radicibus, ubi nunc Septimii arcus est, et secundum longitudinem ad S. Mariam novam, ubi Titi arcus protenditur: secundum latitudinem a Palatini radicibus ad viam sacram, et Saturni ædem. Variis nominibus appellatum fuit. Ut enim Poëtæ nomine apud Græcos Homerus, ita fori, in Urbe, Romanum accipitur. Ovid. de Ponto: 'Te modo Campus habet, densa modo Porticus umbra, Nunc, in quo ponis tempora rara, Forum.' Per campum, Martius: per porticum umbrosam, Pompeja: per forum, Romanum his versibus intelligitur. Romanum dictum a dignitate Urbis, quod præ ceteris esset ornatissimum propter ædificia, et frequentissimum propter judicia. Etiam forum Latium et forum Magnum a Victore et Ovid. III. Fastorum dicitur. Ad extremum dicitur forum Vetus in vita M. Antonini apud Herodianum. Hoc in tres partes dividit et varia in eo hominum studia describit Plautus in Curculione: 'In foro infimo boni homines, atque dites ambulant, In medio propter Canalem, ibi ostentatores meri, Confidentes, garrulique et malevoli. Supra lacum, Qui alteri de nihilo audacter dicunt contumeliam, Et qui ipsi sat habent, quod ipsis possit vere dicier.' Per lacum significat Curtium, quem describit Fastor. Ovid. VI. Prope eum fuerunt rostra et statua Marsyæ coronati, ad quam homines litigantes conveniebant. Horat. 'Deinde eo dormitum, non sollicitus mihi quod cras Surgendum sit mane, obeundus Marsya.' De qua re itidem Plin. XXI. 3. E regione Marsyæ alius locus erat, ad quem conveniebant fœneratores, quem Libonis puteal nominabant, inter porticum Juliam et arcum Fabianum, ut Persii interpres scribit. Persius: 'Si puteal multa cautus vibice flagellas.' *G. Fabric.*

Miseriis suis remedium morte exspectare] In Fabriciano est, *mortem sperare:* in ceteris, *mortem exspectare.* *Riv.*

Miseriis suis remedium mortem exspectare] Mire hic variant exemplaria vetusta. Quædam habent, *miseriis suis remedium morte exspectare:* quibus consentiunt impressa nonnulla. Alia: *miseriis suis mortem sperare.* Alia: *miseriis suis mortem, et non remedium spectare:* quæ melior sit scriptura judicabunt alii: nos interim nihil mutamus. *Popma.*

Miseriis suis mortem exspectare] Monet Naz. alias legi, *sperare*, et ita habet noster Commelinianus et Pal. quintus ac sextus, neque displicet. *Gruterus.*

Hæc ubi dixit, Allobroges in spem maxumam adducti] Me non nolente, triga verborum princeps, rescindi posset a reliquis; tanquam invecta a Scholiaste. *Idem.*

Nihil tam asperum, neque tam difficile esse, quod non cupidissime facturi essent] Legendum e Veneto, *quin cupidissime, &c.* pro, *quod non.* Irrepsit ex glossa addita, ni fallor. *Rivius.*

Ab Roma aberat] In manuscriptis est, *Roma aberat*, omissa præpositione. Sed prior lectio verior, id quod e Prisciano colligi l. XV. potest. 'Inveniuntur tamen' (inquit) 'et cum præpositionibus nomina civitatum sæpe prolata, et maxime apud historicos.' Livius in 8. U. C. 'Venerant et ab Lanuvio Antioque Auxilia.' Sallust. in Catilin. 'Nam tum Brutus ab Ro-

ma aberat.' Cicero modo omittit præpositionem, ut in Epistolis. 'Quod video omnes bonos abesse Roma.' Addit, ut in Verrinis: 'Abesse a domo paulisper maluit.' *Rivius.*

Brutus Roma aberat] Ita Mss. nostri omnes, ita Bongarsii; sine præpositione, qua frustra onerarentur editiones aliæ. *Gruterus.*

Præterea Gabinium accersit] In vetustis *arcessit:* sed eodem sensu. nam est utrumque in veterum scriptis frequens. *Rivius.*

Quo major auctoritas sermoni inesset] V. l. *adesset.* Sed Tacit. Annal. 13. 'Quo plus auctoritatis inesset consiliis.' *Ciacconius.*

CAP. 41 *Diu in incertum habuere*] Sic solum Pal. tert. ceteri omnes *incerto*, etiam Comm. meus et Bongarsiani. ideoque sequendi. *Gruterus.*

Pro incerta spe, certa præmia] Nam Senatusconsultum factum fuerat, ut si quis indicavisset de conjuratione, quæ contra Rempubl. facta erat, præmium servo libertatem, et sestertia centum darent: libero impunitatem ejus rei, et sestertiorum ducenta millia. *Zanch.*

Illis volventibus] Id est, animo hæc reputantibus.

Tandem vicit fortuna Reipublicæ] Tacitus Annal. IX. 'Affuit ut sæpe alias fortuna P. R.' Ex quo legendum existimo hic *fortuna P. R.* non *Reipub.* Cic. Philipp. II. 'Sustulit illum diem fortuna P. R.' licet in antiquo libro sit, *fortuna reipub.* ut Gab. Faërnus testatur. Fortuna P. R. in nummis aliquando. *Ciacc.*

Tandem vicit fortuna Reipubl.] Fere reposuissem, *fortuna populi Romani;* quod invenissem in editionum prima, *fortuna P. R.* sed ei nullæ adlubescebant membranæ; et habet rationes luculentas quibus se tueatur vulgata lectio. legatur modo Tacitus l. XIV. Annalium. *Gruterus.*

Fortuna Reip.] Legitur et *Fortuna P. R.* atque ita aliquando in nummis invenitur argenteis: FORT. P. R. *Ursin.*

Fortuna] Veteres cuique suam Fortunam assignarunt, quæ cursum vitæ moderaretur: quin et Fatum et Fortunam sæpe confudit antiquitas. Nam quod fatum est respectu Dei, respectu hominum non male Fortuna dicitur. Ita Fortunam senum et puerorum dixit Manilius l. II. Astronom. Quid autem sit sors fortunæ explicat Scaliger in Manilium. Neque aliter hæc interpretatur ipse Augustinus, cum dicit: 'Fortuna intelligenda est, pro his rebus, quæ fortuito videntur accidere, cum hæc ipsa tamen, quæque fortuita videntur, causis occultis divinitus dentur.' Hinc orientales aliquando Fortunam cum ipso Deo confuderunt. Gad enim et Fortunam et ipsum Jovem denotat, sive τὴν ἀγαθὴν τύχην. Rabbini, גדה sive Geda dixere, Persæ Goda, quod et nostro Germanico *Godt* simile est. Fortunam autem singulis rebus ingenitam credidere gentiles. Unde et Fortuna Primogenia dicta est. Genius enim et Fortuna eadem, sicuti docet Sosipater Charisius. Et sicuti Fortuna et Genius singulis attribuebantur mortalibus, ita muris, civitatibus, Reipub. eadem erat superstitio. In Romana Urbe publice cultus fuit Genius sive Fortuna Urbis, ut Seneca tradit. Vide et Dionem Cassium l. XLVII. et L. Regni Genius laudatur a Claudiano, Genius Publicus ab Ammiano commemoratur, qui veluti anima erat imperii Romani. Atque Fortunam Reip. vel ut alii habent P. R. si ita hic intelligamus, absurdum nequaquam erit. *Thys.*

Q. Fabio Sangæ] Appianus: 'Legati ob id ipsum ambigentes, rem Fabio Sangæ annunciant (erat autem is Allobrogum patronus in urbe, ut ceteris populis olim Romæ adesse mos fuit) ab hoc Cicero certior factus, legatos ab Urbe discedentes et cum illis Volturcium intercepit, eosque in

Senatum subito inducit.' *Zanch.*

Cujus patrocinio] Mos fuit priscorum, ut singulæ nationes, civitatis patronos Romæ peculiares haberent, in quorum essent clientela, ut Siculi patronos Marcellos et Ciceronem habebant, Lacedæmonii in tutela Claudiorum extiterunt: ita Fabius Sanga patronus fuit Allobrogum. *Idem.*

Civitas] Allobrogum regnum tempore secundi Punici belli fuisse, Livius scribit l. XXI. Quorum multas civitates fuisse auctores tradunt; sed una erat præcipua, unde appellabantur. Cicero quoque in 3. Invect. Allobrogum civitatem dicit: 'quid vero, ut homines Galli ex civitate male pacata, quæ gens una restat, quæ popul. Rom. bellum facere posse, et non nolle videatur, spem imperii, et rerum amplissimarum ultro sibi a patriciis hominibus oblatam negligerent, vestram salutem suis opibus anteponerent, id nonne divinitus factum esse putatis?' *Zanch.*

Rem omnem, uti cognoverant, aperiunt] Minime video, cur non supervacua videri queant, *uti cognoverant.* Grut.

Aperiunt] Hujus Allobrogum proditionis, sciendum est, strictim meminisse Horatium Epod. oda 16. 'Æmula nec virtus Capuæ, nec Spartacus acer, Novisque rebus infidelis Allobrox.' Ubi hoc ad illud tempus refertur, inquit Porphyrio, quo Catilinæ factio conjuravit, et pene legati Allobrogum illi consenserant. Sed Juvenalis quoque versus illi mire huc faciunt: 'Quid Catilina tuis natalibus, atque Cethegi, Inveniet quisquam sublimius? arma tamen vos Nocturna, et flammas domibus templisque parastis, Ut braccatorum pueri Senonumque minores, Ausi quod liceat tunica punire molesta. Sed vigilat consul: vexillaque vestra coërcet. Hic novus Arpinas, ignobilis et modo Romæ Municipalis eques, galeatum ponit ubique Præsidium attonitis, et in omni ponte laborat.' Cic. lib. I. epist. 1. ad Atticum adtestatur, se novam orationem (quas Consulares vocat) habuisse ad populum, quo die Allobroges involgarunt. Cic. l. II. de suo Consulatu: 'At clades patriæ, flamma ferroque parata, Vocibus Allobrogum, patribus populoque patebat.' *Coler.*

CAP. 42. *Gallia citeriore atque ulteriore*] Gallia vel est Cisalpina, vel Transalpina. Cisalpina togata dicta, finiturque Alpibus et amne Rubicone, Italiæ antiquo limite: ita dicta quod more Romanorum toga uteretur. Transalpina vel est Comata, vel Braccata. Comata, ut volunt, a comam nutriendi studio dicta est. Hæc rursus in tres partes distinguitur: Belgicam, Celticam, Aquitanicam, sub qua et Aremorica. A Scalde ad Sequanam Belgica, ab eo ad Garumnam Celtica, inde ad Pyrenæi excursum Aquitanica. Ptolemæus tamen in quatuor partes distribuit, Aquitaniam, Lugdunensem, Belgicam, et Narbonensem. Quarum Aquitania a Pyrenæis montibus ad Ligerim usque juxta eundem extenditur. Narbonensis tamen Gallia a ceteris Braccata dicitur, Plinio judice, Italia verius quam provincia. Narbonensis autem provincia continebat, ut arbitror, totam Occitaniam, Provinciam, Delphinatum, et Sabaudiam, denique et Septimaniam. Magnitudinem situmque ita delineavit in urbibus Ausonius: 'Insinuant qua se Sequanis Allobroges oris, Excludunt Italos Alpina cacumina fines, Qua Pyrenaicis nivibus dirimuntur Iberi, Qua rapitur præceps Rhodanus genitore Lemanno, Interiusque premunt Aquitanica rura Cebennæ, Usque in Tectosegas, primævo nomine Volcas, Totus Narbo fuit.' *Pontan.*

In agro Piceno, Bruttio] V. c. habet *Brettio;* quæ vera scriptura est, nam Græca numismata habent, ΒΡΕΤΤΙΩΝ. *Ursinus.*

Bruttio] Bruttiam Græcis Βρεττία.

et apud Athenæum l. v. apud Diodorum Siculum in Eclogis, aliosque auctores βρεττανία dicitur. Dionysio Afro Brentii quoque appellantur. De iis ita Justinus xxiii. 1. ubi de Agathocle rege agit: 'Primi igitur hostes illi Brutii fuere, et qui fortissimi tum et opulentissimi videbantur, simul et ad injurias vicinorum prompti; nam multas civitates Græci nominis Italia expulerant: auctores quoque suos Lucanos bello vicerant;' et mox, 'Horum igitur (Lucanorum scil.) ex numero quinquaginta primo ex agris finitimorum prædari soliti, confluente deinde multitudine, sollicitati præda, cum plures facti essent, infestas regiones reddebant. Itaque fatigatus querelis sociorum Dionysius, Siciliæ tyrannus, sexcentos Afros ad compescendos eos miserat. Quorum castellum proditum sibi per Bruttiam mulierem expugnaverunt: ibique civitatem, concurrentibus ad opinionem novæ urbis pastoribus statuerunt, Bruttiosque se ex nomine mulieris vocaverunt. Primum illis cum Lucanis originis suæ auctoribus bellum fuit. Qua victoria erecti, quum pacem æquo jure fecissent, ceteros finitimos armis subegerunt, tantasque opes brevi consecuti sunt, ut perniciosi etiam regibus haberentur. Denique Alexander rex Epiri, quum in auxilium Græcarum civitatum cum magno exercitu in Italiam venisset, cum omnibus copiis ab his deletus est.' Vide et Diodorum l. xvi. qui et ideo Brettios appellatos scribit, quod servi essent et fugitivi Lucanorum. De iisdem scribit Strabo l. xvi. qui et peninsulam appellat Brutiorum agrum. Limites autem ejus fuere ad Hetruscum mare Laris amnis; ad Siculum mare et Tarentinum sinum Sybaris fluvius. *Chuver.* Leopard. l. iv. Emend. c. 13.

Apulia] Mari Adriatico contermina inter Dauniam et Calabriam, quæ et Japygia appellata fuit.

Ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor, ex Senatusconsulto, cognita caussa, in vincula conjecerat] Sic Gymnicus, ac recte. Ceterum est in quibusdam, ut et Merseburgensi, et Florentino, *ex sociis caussa cognita:* quæ res misere interpretem torsit. Compendiaria illa per notas scribendi ratio ansam errori præbuit. *Rivius.*

Q. Metellus Celer Prætor, ex Senatusconsulto, caussa cognita, in vincula conjecerat] Ita Mss. nostri, omnibus quidem literis Pal. sec. duabus tantum, S. C. Naz. ac Com. quod et in suis invenerat religiosæ industriæ Bongarsius noster. Pal. tertio tantum visitur inter lineas: at reliqui objecere nobis, *ex sociis Catilinæ caussa cognita:* stulte. Æque stulte, Carrionis editio, *ex sociis caussa cognita.* Gruterus.

Item in citeriore Gallia C. Muræna, qui ei provinciæ legatus præerat] Felicius Durantinus putat librariorum culpa hic mendose legi, C. Murænam citeriori Galliæ legatum præfuisse, quod ea tempestate Galliæ transalpinæ Cicero Murænam præfuisse tradat. Fuit autem C. Muræna legatus, frater L. Murænæ consulis designati. *Rivius.*

Cap. 43. *Paratis, uti videbatur, magnis copiis, constituerat*] Commentarius, qui Vallæ adscribitur, supplet, *paratis a Catilina.* Sed ego ambigue tamen id dictum existimo. Lector judicet. *Glareanus.*

Paratis, ut videbatur, magnis copiis] Naz. ac Com. *ut videbantur,* lectione non ita inficeta. *Gruterus.*

Constituerat, uti cum, &c.] Iidem Mss. *constituerant.* Idem.

Magnis copiis constituerat] In Naz. et Com. apud Gruterum legi notatur, *constituerant:* quod haud dubie verius, *Lentulus cum ceteris constituerant.* Ut apud Livium xxi. 60. 'Ipse dux cum aliquot principibus capiuntur.' Ubi plura hujusmodi congessimus. *Gronov.*

Belli gravissimi invidiam] Meus liber, *gravissimam invidiam*: sic infra, 'Magnam illi invidiam conflaverant.' *Ciacconius.*

Bellique gravissimi invidia optimo Consuli imponeret] Alii codices, et nominatim Gothi, habent *invidiam*, in accusandi casu: quasi diceret, in ejus humeros imponeret belli gravissimi invidiam. Sane non video, quomodo *impono* pro *decipio* hic locum habeat. *Glareanus.*

Eo signo dato, proxima nocte, &c.] *dato*, non est in Mss. nec in impressis vetustioribus. Sed nec Felicius Durantinus addit: addit tamen Aretinus. *Rivius.*

Cetera multitudo conjurationis, suum quisque negotium exsequeretur] Est quidem in Mss. duobus, *suum quæque negotium;* sed in meo *quisque* legitur. Refertur enim ad sensum, non ad vocem; estque id apud historicos frequens. *Idem.*

Sed ea divisa hoc modo dicebantur] Turbat hic potius, *sed*, quam ut adjuvet sententiam. imo ceteris vocibus omnibus, si quis moverit status controversiam, en et me paratum subscribere nomen. posset tamen tolerari, *ea divisa hoc modo: Statilius, &c.* Grut.

Statilius et Gabinius uti cum magna manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent] Cicero in III. invectiva in L. Catilinam, testatur L. Cassium, quem Sallustius infra in Galliam profectum scribit, sibi procurationem incendendæ urbis depoposcisse: et in IV. trucidandi senatus partes a Lentulo datas Cethego, ceteros cives interficiendi Gabinio, quem incendiis præponit Sallustius, urbis inflammandæ Cassio, totius Italiæ vastandæ diripiendæque Catilinæ. Itaque non per omnia consentiunt Cicero ac Sallustius. Sed et pro Sulla Cicero, 'Cum Catilina,' inquit, 'egrederetur ad exercitum, Lentulus in urbe relinqueretur, Cassius incendiis, Cethegus cædi præponeretur, Autronio ut occuparet Etruriam præscriberetur:' et reliqua. *Rivius.*

Filii familiarum] Particulam *Sed*, quæ in cunctis impressis libris reperitur, delevimus, sententiam nostram confirmante antiquo Prisciani codice, quem habet Sixtus a Popma. *Popma.*

Dies prolatando] V. c. *Protelando*, quod mendum est. Nam *prolatando* habet Tacitus libro V. cum ait: 'Sed ubi diem ex die prolatabant:' et paulo post, v. c. habet: 'Quod signatum ad cives suos perferunt:' nisi forte illud *suos* additum sit. *Ursinus.*

Dubitando, et dies prolatando] Fulvii liber, *Protelando*, et in Jugurtha, c. 73. *Protelandis consultationibus*, non, ut in vulgatis libris, *Prolatandis*. Manutius.

Et dies prolatando] Sic omn. Mss. quod perplacet Ursino. at mihi potius, quod offendit in suo codice, *protelando*. Gruterus.

Natura ferox, vehemens animo] Illud *animo*, omissum fuerat quibusdam in codicibus: sed cum alia adjectiva suos habeant ablativos, videtur hic quoque ponendus. *Glareanus.*

CAP. 44. *Quod signatum ad cives perferant*] Meus liber addit, *ad suos cives*. Ciacc.

Cum his P. Volturcium] Lege ex Mss. *cum his Titum Volturcium, &c.* Ita vocatur alibi: 'Dum hæc in Senatu aguntur, et dum legatis Allobrogum, et Tito Volturcio,' &c. *Putschius.*

Titum Vulturcium] Ita, ex vero, omnibus perscriptum literis, in edd. primoribus, in Mss. cunctis, ut mirer sinistram illius audaciam, qui hic substituerit *Publium*. Gruterus.

Quarum exemplum infra scriptum est] Exemplum litterarum ad Catilinam Lentuli, sic est in vetustis quibusdam, ut apud Ciceronem Oratione III. in Catilinam: 'Qui sim, ex eo quem ad te misi cognosces. Cura, ut vir sis, et cogita, quem in locum sis progressus, et vide, quid jam tibi necesse.

Cura, uti omnium tibi auxilia adjungas, etiam infimorum.' In manuscriptis tamen idem reperitur litterarum exemplum, quod in hisce recentioribus, nimirum hoc: 'Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Fac cogites in quanta calamitate sis, et memineris te virum esse. Consideres, quid tuæ rationes postulent; auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis.' *Rivius.*

Qui sim, ex eo quem ad te misi cognosces] Mirum in omnibus codicibus hæc verba alia atque alia inveniri. Aldinus codex, et Gothi nostri habent, ut vulgo legitur. At in aliis quibusdam vetustioribus, ita leguntur: 'Qui sim scies ex eo, quem ad te misi: cura ut vir sis, et cogita quem in locum sis progressus: et vide quid jam tibi sit necesse: cura, ut omnium tibi auxilia adjungas, etiam infimorum.' Qui hæc in Aldino codice emendarunt, in tertia Ciceronis Invectiva non mutarunt, ubi ea verba haud aliter atque hic præscripsi (excepta prima periodo, *Qui sim, ex eo quem ad te misi, cognosces*) leguntur; verum ita nostra ætate emaculantur codices. Ceterum hæc ultima verba: *Cura ut omnium tibi auxilia adjungas, etiam infimorum:* plane ostendunt proxime dein sequentia, hæc verba, *quo consilio servitia repudiet?* interrogative legenda, non enuntiative, quod tamen fere in codicibus neglectum videmus. *Glareanus.*

Quo consilio servitia repudiet] Videntur interrogationis notula insignienda, uti placuit Glareano. *Gruterus.*

CAP. 45 *C. Pomptino*] *Pomptinus* est apud Ciceronem, et Dionem Πομπτῖνος, ac alios. Male vulgo *Pomptinio.* In Epitome Liviana *Cn. Potitius* vitiose. *Ciacon.*

C. Pomptino] Ita Cicero, et Dio, qui Πομπτῖνον edit. Sed rectius habet v. c. *Pomptinio:* nam ita dicunt exstare in veteribus numismatibus. Et in Epitome Liviana CIII. manuscripta, *C. Pomptinius* est, pro eo quod mendose in vulgatis libris habetur, *C. Politius.* Ursin.

Rem omnem aperit, cujus rei gratia mittebantur] Codices in membrana descripti, *cujus gratia mittebantur:* et eodem modo Badianus. Sed in aliis ita fere est, ut hodie legitur. Quamvis autem Hieronymus hoc in Rufino carpat, tamen pace viri dicam, sæpenumero apud optimos quosque ac primæ notæ scriptores reperitur antecedens, jungiturque cum relativo ipso. Terent. in Heaut. 'Habet bonorum exemplum, quo exemplo sibi licere id facere quod illi fecerunt, putat.' Cæsar, 'Ultra eum locum, quo in loco Germani consederant:' et, 'Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent:' et 'Diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant:' et, 'Diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret.' Ita sexcenties fere apud eundem reperias. Sed et Cicero in Verrem, 'Advenit dies, quo die ex instituto,' &c. *Rivius.*

Rem omnem aperit, cujus gratia mittebantur] Sic membranacei omnes. Carrionis editio ejecit voculam *gratia;* qua tamen sublata, locus obscuratur. *Gruterus.*

Permittit illis homines militares, sine tumultu præsidiis colloc.] Illud, *sine tumultu*, ambiguæ distinctionis est, ad priora ne referas, an ad posteriora. Vetustiores paulo codices ad priora referunt, et a *præsidiis collocatis*, novam ordiuntur lectionem. Alii malunt ad posteriora referre. Judicet Lector, mihi ambiguum relinquitur. *Glareanus.*

Ita agant. Permittit illis homines militares sine tumultu, &c.] Sic putavi distinguendum, auctoritate meliorum codicum, et typis, et calamo exaratorum. Nimis licenter Carrio, nimis incuriose posteriores eum secuti, a quibus exclusum est, *permittit illis.* Neque enim quicquid supervacuum

nobis videtur: statim etiam propria auctoritate resecandum est; non: non: Iredices sumus, non vindices. *Gruterus.*

Homines militares] Sic infra: 'Homo militaris, quod amplius annos xxx. tribunus.' *Ciacc.*

Occulte pontem obsident] In Manuscriptis *obsidunt*, conjugatione tertia. *Rivius.*

Postquam ad id loci legati cum Volturcio venerunt] In codice Fabriciano est, *venere*. Idem.

Galli, cito cognito consilio sine mora] Lege, *Galli cognito consilio, &c.* Nam superabat vox illa *cito*. Putschius.

Galli, cito cognito consilio] Quam magis verso præcedentia ac sequentia, tam magis spurium quid latere videtur in tribus vocibus postremis. Nam quid hic attinet addere, *cito cognovisse consilium Gallos;* quos scimus, noctem qua proficiscerentur ideo indicasse Consuli, ut deprenderentur? quin jam illis tale quid constabat antequam exirent Roma: itaque si quis trigæ illius jugulum petendum putaverit, ei ego libens sicam. *Gruterus.*

CAP. 46 *Quibus rebus confectis, omnia propere*] M. l. *Quibus rebus ita confectis eam propere:* forte *ea*. Ciacc.

Pœnam illorum sibi oneri, immunitatem perdundæ reip. caussam fore credebat] In impressis vetustioribus non reperi *caussam;* nec in ipsis manuscriptis, quorum plerumque fidem sequor: sed nec magnopere sensus requirit. quare tollendum censeo. *Rivius.*

Impunitatem perdundæ reipubl. fore credebat] Quidam codices, *produndæ reipubl.* habebant. Sane *prodere remp.* tam in usu est atque *perdere* apud disertos: nihil tamen definio. *Glareanus.*

Perdundæ reipubl. fore credebat] Postrema dictio rursus mihi supervacua. Non est mihi dubium vix continere linguam suam Magistellos, ne ea me votis interficiat; tanquam qui cor et cerebrum auctoris eviscerem. Sed quid? feriant ut libet, dum in alia omnia vota descendant Scaligeri, Thuani, Bongarsii, Casauboni, Rigaltii, Dousæ, Velseri, Lipsii, Centeri, Vulcanii, aliorumque quibus cor sapit. *Gruterus.*

Itemque quemdam Cæparium Tarracinensem] Aldinus codex mutavit in *Q. Cæparium*, cum in Ciceronis Oratione tertia omnes codices atque adeo ipsius Aldi *M. Cæparium* habeant. Verum in propriis nominibus hæc omnia prosequi, in Livianis Decadibus expertus sum, quam sit prope impossibile; maxime in Romana historia. *Glareanus.*

Ceparium Terracinensem] V. c. habet: *Ceparium quendam Tarracinensem, &c.* ut supra: *P. Volturcium quendam Crotoniensem:* sed scribendum, *Terracenensem*, ex antiquo marmore. *Ursinus.*

Terracinensem] Scribe, *Tarracinensem*. Tarracina enim, non Terracina dicitur a Cicerone, Plinio, Mela, Paterculo, Ptolemæo, et aliis. Livius autem Tarracinas vocat Decadis primæ l. IV. *Cast.*

Tarracinensem] Tarracina urbs Volscorum, quam antea ab asperitate loci *Trachinnem* appellatam fuisse, Strabo l. v. auctor est. Ovidio Trachas dicitur, ita enim loquitur: 'Minturnæque graves, et quæ tumulavit alumnus, Atiphatæque domus, Trachasque obsessa palude.' Ita et Livius urbem pronam in paludes dixit. Plinius *Tarracinam* lingua Volscorum *Anxur* appellatum esse tradidit, quo vocabulo Poëtæ maxime utuntur: ubi et Jupiter ejusdem nominis colebatur. Virgilius: 'Qui saltus, Tiberine, tuos sacrumque Numici Litus arant, Rutilosque exercent vomere colles Circæumque jugum; queis Jupiter Anxurus arvis Præsidet, et viridi gaudens Feronia luco.' Coloniam quoque illuc deduxisse Romanos Livius auctor est. *Cluver.*

Consul Lentulum, quod prætor erat, ipse manu tenens perducit] Sic in quibusdam, ubi Gymnicus, consentientibus manuscriptis, *in senatum perducit:* quamvis autem nec Aretinus hoc addit, mihi tamen relinquendum esse videtur. *Rivius.*

Concordiæ] Templum Concordiæ Camillum vovisse, Ovidii carmina quæ sequuntur, ostendunt: 'Furius antiquus populi superator Hetrusci Voverat, et voti solverat ille fidem. Causa quod a Patribus sumptis secesserat armis Vulgus, et ipsa suas Roma timebat opes.' Hoc templum in foro fuisse, refert Plutarchus. Varro autem inter Capitolium et forum, cui adstipulatur S. Pompejus. Erat enim aut in foro, aut foro proxumum; nam et Valerius Max. commemorat Sempronium Aselionem pro æde Concordiæ sacrificium facientem ab ipsis altaribus a creditoribus fugere extra forum coactum. Octo ingentes columnæ hodieque extant in radice Capitolini montis. In pronao ejusdem templi fuit Victoria. Ejusdem templi etiam Cic. meminit Philip. 5. Habebantur præterea in hoc templo Senatus et orationes, ut idem pro Sextio et Lampridius testantur. Ita enim Lampridius inquit: 'Cum Senatus frequens in curiam, hoc est, in ædem Concordiæ, templum auguratum convenisset.' Varii alioqui fuere conventus in curia Hostilia, in Capitolio, alibi pro ratione temporum. S. Pompejus ex Nicostrato memoriæ prodidit, 'senacula Romæ tria fuisse: unum,' inquit, 'ubi nunc ædes Concordiæ, inter Capitolium et forum, in quo solebant magistratus cum senioribus deliberare: alterum ad portam Capenam: tertium intra ædem Bellonæ, in quo exterarum nationum legatis, quos in urbem admittere nolebant, senatus dabatur.' Martian. II. 10.

CAP. 47 *Volturcius interrogatus de itinere, et de litteris*] In Manuscriptis et aliis antiquioribus est illa copula *et* omissa, majore cum gratia et venustate, quam si addatur. *Rivius.*

Quid aut qua de causa consilii habuisset] Ordinem puto, *quid consilii, aut qua de causa habuisset:* vetus codex Gothi habebat: *Postremo quid consilii, aut qua de causa abiisset.* Est tamen dicendi hoc genus notandum. Et *fide publica,* hoc est, *impunitate promissa Vulturcio,* recte expositum est; quippe cui paulo post præmia decernuntur. Cum vero inquit: *nihil amplius scire quam legatos; tantummodo audire solitum, &c.* Hic quamquam distingui potest, illud tamen *ex Gabinio,* etiam ex legatis auditum intelligi vult. Idem vetus codex distinguit post *legatos.* Sed vide, ut oppido eleganter voluerit Sallustius impostoris tergiversationem Lectori ob oculos ponere. Nam ita facere solent, qui omnia et simulant et dissimulant. *Glarean.*

Primo fingere alia omnia, dissimulare de conjuratione] In hunc modum est hic distinguendus locus, contra quam in recentioribus habetur: nam, *alia omnia,* prioribus addes, non sequentibus. *Rivius.*

Alia omnia] Ex antiqua formula Sallustius posuit, pro contraria et diversa. 'Nam,' ut Festus ait, 'cum Consules sententiam senatores rogarent, ominis gratia, ne dicerent, qui non censetis, præibant, his verbis: qui alia omnia, in hanc partem; cum prius dixisset, qui hoc censetis, illuc transite.' *Ursin.*

At Lentulum dissimulantem coarguunt] Rectius in v. c. *Ac Lentulum, &c.* et paulo post: *Abdicatus magistratu, &c.* cum in vulgatis libris sit: *Abdicato magistratu.* Quod non ita resipit veterem formulam Romanam. *Ursin.*

Sibyllinis] Nugæ sunt et deliria Grammaticorum, qui Sibyllam quasi σιοῦ βουλὴν dictam existimant. Neque enim, ut volunt, σιοὺς Deos appellant Æoles, sed Lacones, ut Hesychius docet. Præterea nulla Sibylla

nobis videtur: statim etiam propria auctoritate resecandum est; non: non: Iredices sumus, non vindices. *Gruterus.*

Homines militares] Sic infra: 'Homo militaris, quod amplius annos XXX. tribunus.' *Ciacc.*

Occulte pontem obsident] In Manuscriptis *obsidunt*, conjugatione tertia. *Ricius.*

Postquam ad id loci legati cum Volturcio venerunt] In codice Fabriciano est, *venere*. Idem.

Galli, cito cognito consilio sine mora] Lege, *Galli cognito consilio, &c.* Nam superabat vox illa *cito*. Putschius.

Galli, cito cognito consilio] Quam magis verso præcedentia ac sequentia, tam magis spurium quid latere videtur in tribus vocibus postremis. Nam quid hic attinet addere, *cito cognovisse consilium Gallos;* quos scimus, noctem qua proficiscerentur ideo indicasse Consuli, ut deprenderentur? quin jam illis tale quid constabat antequam exirent Roma: itaque si quis trigæ illius jugulum petendum putaverit, ei ego libens sicam. *Gruterus.*

CAP. 46 *Quibus rebus confectis, omnia propere*] M. l. *Quibus rebus ita confectis eam propere:* forte *ea.* Ciacc.

Pœnam illorum sibi oneri, immunitatem perdundæ reip. caussam fore credebat] In impressis vetustioribus non reperi *caussam;* nec in ipsis manuscriptis, quorum plerumque fidem sequor: sed nec magnopere sensus requirit. quare tollendum censeo. *Ricius.*

Impunitatem perdundæ reipubl. fore credebat] Quidam codices, *produndæ reipubl.* habebant. Sane *prodere remp.* tam in usu est atque *perdere* apud disertos: nihil tamen definio. *Glareanus.*

Perdundæ reipubl. fore credebat] Postrema dictio rursus mihi supervacua. Non est mihi dubium vix continere linguam suam Magistellos, ne ea me votis interficiat; tanquam qui cor et cerebrum auctoris eviscerem. Sed quid? feriant ut libet, dum in alia omnia vota descendant Scaligeri, Thuani, Bongarsii, Casauboni, Rigaltii, Dousæ, Velseri, Lipsii, Centeri, Vulcanii, aliorumque quibus cor sapit. *Gruterus.*

Itemque quemdam Cæparium Tarracinensem] Aldinus codex mutavit in *Q. Cæparium*, cum in Ciceronis Oratione tertia omnes codices atque adeo ipsius Aldi *M. Cæparium* habeant. Verum in propriis nominibus hæc omnia prosequi, in Livianis Decadibus expertus sum, quam sit prope impossibile; maxime in Romana historia. *Glareanus.*

Ceparium Terracinensem] V. c. habet: *Ceparium quendam Tarracinensem, &c.* ut supra: *P. Volturcium quendam Crotoniensem:* sed scribendum, *Terracenensem*, ex antiquo marmore. *Ursinus.*

Terracinensem] Scribe, *Tarracinensem.* Tarracina enim, non Terracina dicitur a Cicerone, Plinio, Mela, Paterculo, Ptolemæo, et aliis. Livius autem Tarracinas vocat Decadis primæ l. IV. *Cast.*

Tarracinensem] Tarracina urbs Volscorum, quam antea ab asperitate loci *Trachinnem* appellatam fuisse, Strabo l. v. auctor est. Ovidio Trachas dicitur, ita enim loquitur: 'Minturnæque graves, et quæ tumulavit alumnus, Atiphatæque domus, Trachasque obsessa palude.' Ita et Livius urbem pronam in paludes dixit. Plinius *Tarracinam* lingua Volscorum *Anxur* appellatum esse tradidit, quo vocabulo Poëtæ maxime utuntur: ubi et Jupiter ejusdem nominis colebatur. Virgilius: 'Qui saltus, Tiberine, tuos sacrumque Numici Litus arant, Rutilosque exercent vomere colles Circæumque jugum; queis Jupiter Anxurus arvis Præsidet, et viridi gaudens Feronia luco.' Coloniam quoque illuc deduxisse Romanos Livius auctor est. *Cluver.*

Consul Lentulum, quod prætor erat, ipse manu tenens perducit] Sic in quibusdam, ubi Gymnicus, consentientibus manuscriptis, *in senatum perducit:* quamvis autem nec Aretinus hoc addit, mihi tamen relinquendum esse videtur. *Rivius.*

Concordiæ] Templum Concordiæ Camillum vovisse, Ovidii carmina quæ sequuntur, ostendunt: 'Furius antiquus populi superator Hetrusci Voverat, et voti solverat ille fidem. Causa quod a Patribus sumptis secesserat armis Vulgus, et ipsa suas Roma timebat opes.' Hoc templum in foro fuisse, refert Plutarchus. Varro autem inter Capitolium et forum, cui adstipulatur S. Pompejus. Erat enim aut in foro, aut foro proxumum; nam et Valerius Max. commemorat Sempronium Aselionem pro æde Concordiæ sacrificium facientem ab ipsis altaribus a creditoribus fugere extra forum coactum. Octo ingentes columnæ hodieque extant in radice Capitolini montis. In pronao ejusdem templi fuit Victoria. Ejusdem templi etiam Cic. meminit Philip. 5. Habebantur præterea in hoc templo Senatus et orationes, ut idem pro Sextio et Lampridius testantur. Ita enim Lampridius inquit: 'Cum Senatus frequens in curiam, hoc est, in ædem Concordiæ, templum auguratum convenisset.' Varii alioqui fuere conventus in curia Hostilia, in Capitolio, alibi pro ratione temporum. S. Pompejus ex Nicostrato memoriæ prodidit, 'senacula Romæ tria fuisse: unum,' inquit, 'ubi nunc ædes Concordiæ, inter Capitolium et forum, in quo solebant magistratus cum senioribus deliberare: alterum ad portam Capenam: tertium intra ædem Bellonæ, in quo exterarum nationum legatis, quos in urbem admittere nolebant, senatus dabatur.' Martian. II. 10.

CAP. 47 *Volturcius interrogatus de itinere, et de litteris*] In Manuscriptis et aliis antiquioribus est illa copula et omissa, majore cum gratia et venustate, quam si addatur. *Rivius.*

Quid aut qua de causa consilii habuisset] Ordinem puto, *quid consilii, aut qua de causa habuisset:* vetus codex Gothi habebat: *Postremo quid consilii, aut qua de causa abiisset.* Est tamen dicendi hoc genus notandum. Et *fide publica,* hoc est, *impunitate promissa Vulturcio,* recte expositum est; quippe cui paulo post præmia decernuntur. Cum vero inquit: *nihil amplius scire quam legatos; tantummodo audire solitum, &c.* Hic quamquam distingui potest, illud tamen *ex Gabinio,* etiam ex legatis auditum intelligi vult. Idem vetus codex distinguit post *legatos.* Sed vide, ut oppido eleganter voluerit Sallustius impostoris tergiversationem Lectori ob oculos ponere. Nam ita facere solent, qui omnia et simulant et dissimulant. *Glarean.*

Primo fingere alia omnia, dissimulare de conjuratione] In hunc modum est hic distinguendus locus, contra quam in recentioribus habetur: nam, *alia omnia,* prioribus addes, non sequentibus. *Rivius.*

Alia omnia] Ex antiqua formula Sallustius posuit, pro contraria et diversa. 'Nam,' ut Festus ait, 'cum Consules sententiam senatores rogarent, ominis gratia, ne dicerent, qui non censetis, præibant, his verbis: qui alia omnia, in hanc partem; cum prius dixissent, qui hoc censetis, illuc transite.' *Ursin.*

At Lentulum dissimulantem coarguunt] Rectius in v. c. *Ac Lentulum, &c.* et paulo post: *Abdicatus magistratu, &c.* cum in vulgatis libris sit: *Abdicato magistratu.* Quod non ita resipit veterem formulam Romanam. *Ursin.*

Sibyllinis] Nugæ sunt et deliria Grammaticorum, qui Sibyllam quasi σιοῦ βουλὴν dictam existimant. Neque enim, ut volunt, σιοὺς Deos appellant Æoles, sed Lacones, ut Hesychius docet. Præterea nulla Sibylla

decreto senatus sex optimatum filios Hetruscis in disciplinam tradi solitos, ut augurandi artem addiscerent, proditum est. Qua quidem arte Fesulæ claruerant, ubi et domicilium et collegium augurum fuit. Et initio ita a Romulo constitutum fuisse legimus, ut in tribus centuriis Ramnensi, Tatiensi, et Lucerum singuli essent augures, qui sacris cæremoniis prædictionibusque, et explanationibus eorum, quæ Dii monuissent, præessent: postea duobus adjectis, collegii numerus in quinarium excrevit (imparem enim esse debere numerum arbitrati sunt) donec tandem ne ultra novem augurarentur, Senatusconsulto cautum fuit. Sulla denium collegium, quindecim adjectis, ad viginti quatuor usque propagavit. Semel collatus auguratus, viventi non adimebatur, etiam gravissimis intercedentibus causis. In mortuorum loca legebantur alii comitiis Curiatis, quæ Pontificis maximi dicebantur, non a populo universo, sed minore parte, et iis, quibus sacerdotia conferre et demandare curæ erat. Nonnunquam a duobus unus nominari, et a toto deinde collegio acciri et cooptari poterat. Munus erat augurum et haruspicium præcipuum, auspicia captare et contemplari, id est, signa rerum futurarum Deorumque monita: et lætane essent illa, an piacularia, quidve apportarent, prosperane, an calamitosa expiandaque sacrificiis, et luctu publico, scrutari ac præmonere. Dignitas eorum tanta fuit ut velut internuncios et interpretes Deorum eos coluerit antiquitas. Quippe et Romulum haruspicinam fecisse, et ne quid, quod decretum esset, haberetur ratum, sine auguriorum consensu et suffragatione, constituisse annotatum. neque comitia haberi sine iis poterant. *Peucer.* de divinat. Vide et Camerar. de Divinat. et Boisardum.

Signa sua] Id est, sigilla ipsius Lentuli, ut nunc vulgo dicitur: in annulis virorum clarissimorum capita insculpebantur, hisque literas obsignabant. Valer. Max. III. 5. scribit, e manu Scipionis detractum esse annulum, in quo caput Africani patris insculptum erat. Tranquillus in Augusto: 'In diplomatibus libellisque et epistolis signandis sphynge usus est: mox imagine Magni Alexandri, novissime sua, Dioscuri manu sculpta, qua signare insecuti quoque principes perseveraverunt.' *Zanch.*

Signa] Signa multum differunt a sigillis: Signa quæ epistolis, quæ contractibus, quam publicis quam privatis, olim imponebantur, annulo fiebant signatorio. Sicuti et nunc epistolas claudimus. Sigilla vero posterioris ævi appenduntur funiculis, non ab annulis signatoriis imprimuntur, sed ab impressis grandioribus et ad hoc factis. Tympana vocat Robertus Montensis in supplemento Sigeberti. Græci extremo imperio τυποτήριον et βουλωτήριον appellarunt, antiquiores σφραγιστήριον. Latini signaculum, quin et ipsa instrumenta βούλλας sive bullas dixere. Ita enim vocavit infima Latinitas hujusmodi dependentia sigilla bullarum nomine, quia et bullæ formam haberent, et eodem modo dependerent ex chartis, ut illæ apud Romanos ex pectore prætextatorum. *Salmas.*

Ut abdicato magistratu Lentulus] Meus liber, *abdicatus magistratu.* Ciacconius.

Liberis custodiis] Liberas vocat sine vinculis. Ambros. in epist. Pauli: 'Habebantur in libera custodia.' Tradebantur autem viri illustriores magistratui, ut ex hoc loco videre licet, et Dione l. II. *Coler.*

Itaque Lentulus] Hinc deprehenditur error Plutarchi et Appiani, qui dicunt, deprehensos conjuratos Prætoribus in custodiam datos esse: nam nemo ex iis qui infra ab Sallustio nominantur, tunc (quod sciam) Prætor erat: hos autem eo anno Præ-

tores fuisse comperimus, Q. Metellum Celerem, Q. Pompejum Rufum, L. Valerium Flaccum, C. Pomptinium, Lentulum Suram, C. Sulpitium, de quo supra, cum de Cethego loqueremur, mentionem fecimus, C. Cosconium, de quo Cicero in Orat. pro Sulla. Appianus addit Cethegum; sed (ut supra diximus) decipitur. *Cast.*

P. Lentulo Spintheri] Valer. Max. IX. 15. 'Generosissimus consulatus collegio Lentuli et Metelli fuit; qui ambo in scena propter similitudinem histrionum propemodum spectati sunt. Sed alter ex quodam assecl arum cognomen Spintheris traxit: alter nisi Nepotis a moribus accepisset, Pamphili retiarii, cui simillimus esse ferebatur, habuisset.' *Zanch.*

P. Lentulo Spintheri] Id est, P. Corn. Lent. qui postea Spinther in consulatu, quod Spintheri histrioni simillimus erat, cognominatus est, ut referunt Valer. IX. 15. et Plinius VII. 12. Consul autem fuit cum Metello Nepote, anno post Urbem conditam 696. in quo magistratu maximam gloriam adeptus est, quod Ciceronem reduxit. Cicero et Dion l. IX. in Civilibus bellis Pompejanas partes secutus est, ut discimus cum ex aliis, tum maxime ex Cæsare. *Cast.*

Qui tum ædilis erat] Seu curulis. Plin. IX. 39. 'his P. Lentulus Spinther ædilis curulis, primus in prætexta usus dibapha improbatur: qua purpura quis non jam,' inquit, 'triclinaria facit?' Spinther ædilis fuit, Urbis conditæ anno septingentesimo, Cicer. Consule.

Qui tum ædilis erat] Postquam tribuni plebis creati fuerunt, plebs petiit a Senatu, ut permitteret sibi binos viros quotannis plebejos creare, qui omnia tribunis subministrarent, quæ eis opus essent: et ut judicarent eas causas, quas ipsi eis permitterent, ac sacrorum publicorumque locorum, et affluentiæ forensis curam haberent: quod cum a Senatu concessum foret, viros duos creavere, quos ministros tribunorum, et collegas judicesque vocaverunt, hique ædiles plebei dicti sunt: deinde cum iterum plebs contentione maxima cum patribus certavisset, ac tandem ut alter ex consulibus plebejus fieret, obtinuisset, patres pro communicato plebi consulatu, ædilitatem simul et præturam vindicarunt. Primum ædiles curules Cn. Quintum Capitolinum et P. Cornelium Scipionem, ex patribus creaverunt: postea cum Julius Cæsar rerum potiretur, tunc primum sex ædiles creati sunt: duo patricii, qui Cereales dicti, quia curam gererent annonæ forensis, copiæque cibariorum: quatuor vero ex plebe, ut Dion l. XLIII. his verbis meminit: *καὶ ἐς μὲν τὸ πρῶτον ἔτος, πρότερον καὶ ἀγορανόμοι, τότε πρῶτον, δύο μὲν καὶ ἐξ εὐπατριδῶν, τέσσαρες δὲ ἐκ τοῦ πλήθους. ὧν οἱ δύο τὴν ἀπὸ τῆς δήμητρος ἐπίκλησιν φέρουσιν.* Horum præcipuum munus erat, urbis, ædium sacrarum, publicarum, curam agere, ad eosque absentibus vel impeditis consulibus summa rerum, et majestas consularis imperii sæpe delata est: hi præcipue curabant, ut ædificia publica privataque fierent, ut templa, theatra, fora, porticus, curiæ et basilicæ, atque mœnia magnificis operibus reficerentur et ornarentur, quod Cic. in III. de Legibus ostendit: 'Sunto ædiles curatores urbis, annonæ, ludorumque, illisque ad honoris amplioris gradum primus accessus esto.' Idem in 7. Verr.: 'Nunc sum designatus ædilis, scio mihi ludos sanctissimos maxima cum cæremonia, Cereri, Libero, Liberæque faciundos: mihi Floram matrem populi plebisque Romanæ ludorum celebritate placandam: mihi ludos antiquissimos, qui primi Romani sunt nominati, maxima cum dignitate ac religione Jovi, Junoni, Minervæque esse faciendos: mihi totam urbem tuendam esse com-

missam.' Hique eis, qui plus quam lege definitum erat, agri possiderent, diem dicere, matronas adulterii accusare, fœneratores coërcere, et obsonia inhibere, atque in exilium mittere poterant; itemque ad ipsos Senatusconsulta in ædem Cereris deferebantur. *Zanch.*

Q. Cornificio] Hic est, qui petiit consulatum cum Cicerone et repulsam tulit. Cicero epistolarum ad Atticum l. I. et Asconius in expositione Orationis in Toga candida. *Cast.*

Q. Cornificio] Hic, ut opinor, in veteri denario dicitur, Q. CORNIFICIVS. AVG. IMP. Imperator scil. ex Africa Provincia, in Consulatu Ciceronis competitor, et in augnratu collega, ut in Epistolis Ciceronis ad eum scriptis intelligimus. *Ursinus.*

CAP. 48 *Gaudium atque lætitiam*] Lætitia, ut ait Festus, demonstratur gestu corporis: gaudium est in animo sine gestu aliquo exteriore. Cic. l. IV. Tusculanar. quæst. inquit: 'Nam cum ratione animus movetur placide atque constanter, tum illud gaudium dicitur: cum autem et inaniter et effuse animus exultat, tum illa lætitia gestiens, vel nimia dici potest: quam ita definiunt, sine ratione animi elationem.' Et paulo ante: 'ut sit lætitia præsentium bonorum, libido futurorum.' *Zanch.*

Namque alia belli facinora] Sic supra, 'cædem, incendia, aliaque belli facinora.' *Ciacc.*

Quidam L. Tarquinius] Post expulsos reges, *Tarquiniorum* nomen adeo Romanis invisum fuit, ut eo nomine nemo, quod apud scriptores exstet, fuerit appellatus: nam quod ex Sallustii Historiarum l. III. a Servio, Nonioque adducitur, 'medius inter Tarquinium et dominum Perpennam,' in antiquo lib. Farnesiano legitur, *Medius inter Tarquitium et dominum Perpernam.* Hic ergo, *Tarquitius*, legendum videtur. Apud Tacit. etiam Annal. XII. ubi in vulg. est, 'Statilium Taurum opibus illustrem, hortis ejus inhians, pervertit, accusante Tarquinio Prisco,' legitur in scripto libro *Tarquitio.* Ciacc. Nec item aliter in argenteis denariis quam C. TARQVITIVS nominatur *Ursin.*

Quidam L. Tarquinius] Frustra nobis obtrudetur Tarquinius, nisi id etiam confirmarint auctoritate sua libri scripti. Nostri omnes pugnant pro Tarquinio: et vero, Lector, vise inscriptionum nostrarum volumen; invenies id nominis, pagina XLIV. II. CCCCLXXI. 7. DCCCXXII. I. DCCCCXCVI. 6. *Grut.*

Aliique de conjuratione deprehensi] Exemplaria calamo descripta *ex conjuratione:* sed est idem utrobique sensus, et utrumque Latine dicitur. *Riv.*

Properaret ad urbem accedere] Pall. Naz. aut Com. non habent dictiunculam *ad*, et abesse potest: quamvis magis suspicer haud eam modo supervacuam, sed et sequens *accedere.* Gruter.

Quo et ceterorum animos reficeret, et illi facilius periculo eriperentur] Sic est e codice Fabriciano legendum. Quibus in verbis hæc a vulgata lectione discrepent, facile est videre. Primum addendum est *et, quo et ceterorum*, dein *e periculo* legendum. *Rivius.*

Tametsi verum existumabant] Meus liber *vera* habet. *Ciacc.*

Tanta vis hominis] Id est, tanta potentia. Nam præterquam, quod dives erat, gratissimus quoque populo habebatur, propterea quod facilis ad opem ferendam indigentibus erat: nam summa in appellandis civibus ac salutandis humanitas gravissimum illum populo faciebat; nemini enim tam sordido tamque humili Romanorum occurrebat, cui salutatus ipse salutem non redderet, ac proprio nomine compellaret. *Plutarch.*

Magis leniunda] Sic in manuscriptis. Vulgo *lenienda.* Rivius.

Plerique Crasso ex privatis negotiis obnoxii] Legendum, *ex negotiis privatis*, ut adjectivum sequatur. Sic enim est in manuscriptis, et in impressis vetustioribus. *Idem.*

Frequens senatus decrevit] In Manuscriptis iisdem, *decernit*. Idem.

Neque amplius potestatem faciundam] Alii libri addunt, *sui*: *sui potestatem faciundam*. Ciacc.

Esset mentitus] Gellius XI. 11. ex verbis P. Nigidii inter mendacium dicere et mentiri differentiam ponit: 'Qui mentitur,' inquit, 'ipse non fallitur, sed alterum fallere conatur: qui mendacium dicit, ipse fallitur.' Item hoc addit: 'Qui mentitur, fallit quantum in se est: et qui mendacium dicit, ipse non fallit, quantum in se est.' *Zanch.*

Erant eo tempore] Libri Augustani: *Fuere eo tempore*. Magis Sallustian. Supra: 'Fuere item, ea tempestate, qui,' &c. *Putschius.*

Tantam illam contumeliam] Alii lib. non habent *illam*. Sed infra: 'tanta mala ista effugiatis.' *Ciacc.*

Tantam illam contumeliam sibi a Cicerone paratam] Sic et Aldus. In antiquis rectius, *ab Cicerone impositam*: sic enim codices in membrana descripti. Jam *contumeliam imponere* est alicubi apud Ciceronem. 'Quibus tu,' inquit, 'privatim injurias plurimas contumeliasque imposuisti.' Eodem modo Florentinum. *Ricius.*

CAP. 49 *Q. Catulus*] Q. Lutatius Catulus omnium confessione Senatus princeps, qui consul fuerat cum M. Æmilio Lepido anno ab Urbe condita 675. hic (ut narrat Paterculus) cum dissuadens Gabinii legem, qua maritimum bellum Pompejo mandabatur, in concione dixisset, esse quidem præclarum virum Cn. Pompejum, sed nimium jam libere imperare reipublicæ: neque omnia esse in uno reponenda, adjecissetque: 'Si quid huic acciderit, quem in ejus locum substituetis?' succlamavit universa concio: 'Te, Quinte Catule.' Ciceró in Pisonem sic de hoc Catulo locutus est: 'M. Q. Catulus princeps hujus ordinis, et auctor publici consilii frequentissimo Senatu parentem patriæ me nominavit:' quæ verba adscripsi, quoniam Plutarchus et Appianus dicunt, Catonem, non Catulum, parentem patriæ Ciceronem appellasse: verum cum Cicero, Livius, Sallustius, Plinius, Tranquillus, Paterculus, Florus, Valerius, Eutropius, et alii hunc *Q. Catulum* vocent, unus (ut puto) Appianus *C.* appellat. *Cast.*

Q. Catulus, et C. Piso neque gratia] Refert Tranquillus Cæsarem inter conjuratos in Senatu nominatúm fuisse, sed credo id factum horum subornatione. 'Recidit,' inquit, 'rursus in discrimen aliud inter socios Catilinæ nominatus, et apud Novium Nigrum Quæstorem a L. Vettio indice, et in Senatu, a Q. Curio, cui quod primus consilia conjuratorum detexerat, constituta erant publice præmia, Curius e Catilina se cognovisse dicebat. Vettius etiam chirographum ejus Catilinæ datum pollicebatur: id vero Cæsar nullo modo tolerandum existimans, cum implorato Cicer. testimonio, quædam se de conjuratione ultro ad eum detulisse docuisset, ne Curio præmia darentur, effecit.' *Zanch.*

C. Piso] Etsi eo tempore quidam Cn. Pisones Romæ fuerunt, ut ex Hircio et Valerio cognoscimus: tamen non dubito, quin hic legendum sit *C. Piso*: is enim consul fuerat cum Acilio Glabrione, et postea Galliam administravit, ut ex Cicerone ad Atticum l. I. et Dione l. XXXVI. notum est. Inde reus factus, a Cicerone tum consule defensus est, et quoniam consul fortis constansque fuerat, incolumis est reipublicæ conservatus, ut ipse refert Cicero in oratione pro Flacco: quæ omnia conveniunt cum iis, quæ infra Sallustius ait: 'Piso oppugnatus in judicio pecuniarum

repetundarum propter cujusdam supplicium injustum:' accedit præterea auctoritas vetusti codicis, in quo *C. Piso* legitur. *Cast.*

Neque precibus, neque gratia, neque pretio Ciceronem impellere quiveret] Manuscriptum, *neque gratia, neque precibus, neque pretio.* Rivius.

Neque gratia, neque precibus, neque pretio, &c.] Extant isthæc omnia in Pallat. sed alio positu. Nazarian. enim ac Pall. secun. quint. septim. oct. decim. duodecim. *neque precibus, neque gratia, neque pretio.* At Pallat. tert. sext. non. *neque precibus, neque pretio, neque gratia:* solum undec. retinet, *neque precibus, neque gratia:* nam est in quarto; *neque precibus, neque gratia, neque precio:* posset illud *neque precibus* videri supervacuum; non est: nam et tria hæc etiam invenias junctim apud Auctorem ad Herenn. lib. tertio. *Gruterus.*

Impellere quiverunt] Ita reposuimus adnitente Prisciano, cum ante vitiose legeretur, *potuerunt.* Infra: 'neque inde maxima vi depelli quiverunt:' et mox: 'Neque diutius Numidæ resistere quivissent.' Verba illa, *neque precibus,* absunt a tribus libris. *Putschius.*

Uti per Allobroges aut per alium indicem] In Mss. non est illa repetitio præpositionis *per:* nisi quod in Fabriciano eadem est in spatio addita, quod versus dirimit. *Rivius.*

Nam uterque cum illo graves inimicitias exercebant] Hic ordo verborum et hæc collocatio est in manuscriptis. Porro, *uterque exercebant,* peculiaris est loquendi ratio historicorum. *Id.*

Piso oppugnatus in judicio pecuniarum repetundarum] Quamvis et descripti calamo libri sic habeant, non est in plerisque tamen, *pecuniarum:* et melius atque elegantius subauditur; irrepsit autem ex glossa. Ascon. 'Fuit,' inquit, 'Catilina patricius, et eodem illo tempore erat reus repetundarum.' Idem, 'Nam judicium quoque secutum repetundarum.' Non negaverim tamen apud Ciceronem addi solere: ut, 'Clamares te lege pecuniarum repetundarum non teneri.' et, 'Piso Frugi legem de pecuniis repetundis tulit.' *Idem.*

Pontificatus] Suetonius Julio c. 13. Ovid. l. III. Fastorum: 'Cæsaris innumeris quos maluit ille mereri Accessit numeris Pontificalis honor. Ignibus æternis æterni nomina præsunt Cæsaris, imperii pignora juncta vides.' Quo strenue defunctus Pontificales libros scripsit, qui citantur alibi a Festo, Varronemque bibliothecæ præfecit, qui ei libros suos rerum Divinarum inscripsit. Lactantius I. 6. 'Marcus Varro, quo nemo unquam doctior, ne apud Græcos quidem, nedum apud Latinos, in libris rerum divinarum, quos ad C. Cæsarem Pontificem Max. scripsit.' *Putschius.*

Pontificatus] Romæ fuit collegium Pontificum honoratissimum, quod Numa Pompilius primus instituit, qui Pontificem Marcium, Marci filium, ex patribus elegit, eique sacra omnia exscripta, exsignataque attribuit: quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque unde sumptus, pecunia erogaretur, ceteraque omnia publica privataque sacra Pontificis scitis subjecit, ut esset, quo consultum plebs veniret, ne quid divini juris negligendo patrios ritus, peregrinosque asciscendo turbaretur: nec cœlestes modo cærimonias, sed justa quoque funebria, placandosque Manes, ut is Pontifex edoceret. Liv. l. I. Pontifices auctore Dionysio, l. II. sunt rerum maximarum domini, mulctareque consueverunt, quos viderint jussis suis minime obsequentes: ipsi vero neque Senatui, neque pop. Rom. rationem reddere coguntur. defuncto autem eorum aliquo, alius in demortui locum substituitur, non a populo electus, sed ab eis ipsis, quicunque maxime idoneus ex civibus videtur; isque ita sacerdotium proba-

tus accipit, si bonorum eidem civium auguria eveniant. *Zanch.*

Extrema ætate] In fragmentis: 'Sed Mithridates extrema pueritia regnum ingressus, matre sua veneno interfecta.' *Putschius.*

Adolescentulo Cæsare] Anno ætatis 36. Pontifex enim maximus nominatus, et post ædilitatem creatus est: quæ cum biennio distet a quæstura, et quæsturam Cæsar gesserit anno ætatis 33. quod Suetonius declarat, Pontificatum consequi non potuit ante annum 36. Sic Cicero Curionem l. II. Famil. Ep. 1. *adolescentem*, et Ep. 12. l. II. ad Attic. *juvenem* nominat, cum ea epistola septem annis ante illam ad Curionem scripta sit. Nam in ea, Clodii tribunatum petentis mentio fit, eæ vero ad Curionem omnes, præter ultimam gratulationis officio fungentem, Calvino et Messalla Coss. scriptæ sunt: quo certe anno videtur Curio major annis 30. fuisse, cum biennio post trib. pleb. fuerat, Sulpitio et Marcello Coss. ut patet ex Ep. 12. l. II. Fam. In oratione etiam pro Muræna vocatur *adolescens Ser. Sulpitius*, cum minor annis 30. certe non esset. Habita enim oratio illa a Cicerone Consule: Sulpitius autem post annos 11. consulatum gessit. Et l. II. de Orat. cum dixisset Cicero de L. Crasso, non multa eum, quæ quidem exstarent, et ea ipsa adolescentem, scripta reliquisse, postea in lib. de Claris Orat. ejus orationem quam habuit pro Servilia lege, annos natus 34. exstare significat. *Manut.*

Magnam illi invidiam conflaverat, usque adeo ut illi equites Rom.] Manuscripta *usque eo;* sed eodem sensu; quod ipsum frequens apud Ciceronem est. *Rivius.*

Qui præsidii caussa cum telis erant circum ædem Concordiæ] In Merseburgensi est, *circum Concordiæ*, ut subaudias *ædem*, quomodo in similibus: velut 'ad Juturnæ' apud Ciceronem: 'ante Castoris,' apud eundem. Sic Plautus 'in Veneris' inquit, pro *in fanum Veneris.* Testatur autem Porphyrio alicubi, libenter facere auctores, ut hac ellipsi utantur, cum de locis sacris loquuntur. In ceteris manuscriptis est vulgata lectio. *Id.*

Circum ædem Concordiæ] Perperam Carrionis editio expunxit *ædem*, etsi enim sæpius subaudiatur, haud tamen eam perpetuo subticent auctores. hic certe comparet in Mss. omnibus, etiam Bongarsianis. *Gruterus.*

Seu animi nobilitate impulsi] Dictio ultima fere vacat. Ceterum ambigamus, magis ne hic quadret *mobilitate*, (quod editionibus jam omnibus invexit auctoritas Carrionis, et se sustentat alioquin fide codicum antiquiorum) an vero *nobilitate*, quod in membranis ceteris. Placuit mihi ultimum, ob caussas positas a me in Suspicionibus. *Idem.*

CAP. 50 *Liberti et pauci ex clientibus Lentuli*] Sic Mss. Pall. non *libertini;* quomodo antea editi. Sub *libertis* alii isti comprehenduntur: et verosimilius est plus sategisse recentiore affectos beneficio. *Idem.*

Vicis] De vicis vide Onuphrium. Ex multiplicatis domibus fit vicus. Ex vicis urbs. Urbani autem vici a via dicuntur, teste Varrone, quod ex utraque parte viæ sunt ædificia. Vicus extra urbem pluribus connexis ædificiis pagus dicitur l. 198. de V. S.

Atque libertos suos, lectos, et exercitatos in audaciam, orabat uti, &c.] Hæc positura in nullis visitur Mss. in nullis patrum memoria cusis: omnes enim, *exercitatos, orabat in audaciam, uti:* quod velim excutiant quibus otium est. Nam mihi fere duæ illæ voces suspectæ fiunt, tanquam ab interprete; et hercle non comparent in Palatino codice, quem signavi nota undecimi. *Gruterus.*

Grege facto] Id est, multitudine facta. *Vall.* Sic Jugurth. 'Romani grege facto locum capere.' *Ciacc.*

Quid de his fieri placeat, qui in custodiam traditi erant] Sic Mss. antiquiores: alii, ut etiam Bongarsii, *qui in custodia traditi erant*. Pal. præterea quartus et undecimus præfert, *qui in custodiis traditi erant;* sextus vero, *quid de iis facere debeant qui in custodiis tenebantur;* duodecimus denique, *qui custodia traditi erant*. Quæ mira varietas coëgit, ut aliquando hariolarer, scriptum primitus Sallustio *quid de custodiis fieri placeat*, abactis ad corvos vid. verbis ceteris omnibus. *Custodias* enim significare ipsos qui sub custodia tenentur jam sæculum est quod docuerint Critici. Videantur Animadversiones nostræ in Senecæ Epistol. 70. *Gruterus.*

Qui in custodiam traditi erant] Tacitus Hist. 1. 'Quod reliquos cæsorum ad pontem Milvium et sævitia Galbæ in custodiam habitos, in numerum legionis composuerat.' Servius ad II. Æneid. 'Includuntur in carcere: et, includuntur in carcerem.' *Ciacconius.*

Sullanus] Nos, *Silanus*, ex vetustis lapidibus, item Dione, Plutarcho, et Appiano scripsimus: huic nupsit Servilia Catonis soror, M. Bruti mater: quare Cicero de Claris orat. eum scribit fuisse vitricum Bruti. *Castil.*

In sententiam Tiberii Neronis] Suetonius in Cæsare, ubi de Prætura ejus, aliquanto hæc variat. Nam periculum Cæsaris, quod ab equitibus imminebat, longe majus facit; verum et alia variat. Invenies enim in plerisque codicibus ejus, *L. Autronium*: non, *Publium*. 'Decium vero Sullanum' ait 'non piguisse sententiam suam, quia mutare turpe erat, interpretatione lenire, velut gravius atque ipse sensisset exceptam.' Sallustius in Tiberii sententiam isse ait. *Glareanus.*

Quod de ea re, præsidiis additis, referendum esse censuerat] In Fabriciano ceterisque vetustioribus est, *præsidiis abditis:* quomodo interpres quoque. In iisdem, *referundum censuerat*, omisso illo verbo *esse*, quod nec Merseburgense volumen habet. *Rivius.*

Quod de ea re præsidiis abditis referendum censuerat] Ita etiam Pall. emaculatiores. Nam quart. *additis:* quint. *additus:* octav. *abdicatis:* quod ultimum arripuit editio Lærti; antepenultimum vero ea priores. Ego me ex his non expedio; cum non satis subveniant Cicero, Plutarchus, Appianus, Suetonius, alii. *Gruterus.*

Abditis] Hoc optimis codd. attribuit Gruterus: alios *additis*, *additus*, *abdicatis* exhibere ait: nec sibi expeditum, quid voluerit auctor, cum non satis subveniant Cicero, Plutarchus, &c. Voluit autem non prius hanc relationem faciendam, quam consules jure SC. cujus supra meminit, militem conscripsissent, et statione armata curiam munivissent ob metum tumultus. Idque solitum fieri, testantur Clodius et Milo. de illo Cicero l. I. ad Atticum: 'Clamare præclari Areopagitæ se non esse venturos, nisi præsidio constituto.' De hoc Suetonius Julio: 'ut si privatus redisset, Milonis exemplo circumpositis armatis causam apud judices diceret:' non potuit igitur aliter scripsisse quam *additis*. Tacitus XVI. annal. 'Additum et præsidium, mille legionarii, tres sociorum cohortes, duæque equitum alæ.' *Gronov.*

Cap. 51 *Omnis homines*] Existimat P. Victorius l. XXXI. Var. lect. c. 10. respexisse Sallust. ad orationem Cleonici apud Thucydidem: *μηδὲ τρίσι τοῖς ἀξυμφοροτάτοις, ἡ ὀργῇ, οἴκτῳ, καὶ ἡδονῇ λόγων καὶ ἐπιεικείᾳ ἁμαρτάνων.* *Ciacconius.*

Omnes homines, P. C. qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia vacuos esse decet, &c.] Aristoteles rhet. lib. 'Ο δ' ἐκκλησιαστὴς καὶ δικαστὴς ἤδη, ἐπὶ παρόντων καὶ ἀφωρισμένων κρίνουσι. πρὸς οὓς καὶ τὸ φιλεῖν ἤδη, καὶ τὸ μισεῖν, καὶ τὸ ἴδιον συμφέρον συνήρτηται πολλάκις· ὥστε μη-

κέτι δύνασθαι θεωρεῖν ἱκανῶς τὸ ἀληθὲς, ἀλλ' ἐπισκοτεῖν τῇ κρίσει τὸ ἴδιον ἡδὺ καὶ λυπηρόν. Et Demosthenes: ἐν τῷ περὶ ἐν Χεῤῥονήσῳ· Ἔδει μὲν τοὺς λέγοντας ἅπαντας ἐν ὑμῖν μήτε πρὸς ἔχθραν ποιεῖσθαι λόγον μηδένα, μήτε πρὸς χάριν, &c. Item Thucydides l. III. in concione Diodoti: Νομίζω δὲ δύο τὰ ἐναντιώτατα εὐβουλίᾳ εἶναι, τάχος τε καὶ ὀργήν· ὧν τὸ μὲν μετὰ ἀνοίης φιλεῖ γίγνεσθαι, τὸ δὲ μετὰ ἀπαιδευσίας, καὶ βραχύτητος γνώμης. *Manutius.*

Neque quisquam omnium libidini simul et usui paruit] Alibi ita legitur: *neque hominum quisquam libidini simul et usui paret:* quæ lectio mihi non displicet: nec scire possum, quid variare voluerit, quisquis hæc nobis nuper emendavit. Idem paulo post conjunctivum *consuluerint*, mutavit in *consuluerunt*, præteritum indicativi. *Glareanus.*

Ubi intenderis ingenium, valet] Tacit. 'Languescet alioquin industria; intendetur socordia.' et Jugurth. 'Intendere officia,' dixit. *Ciacconius.*

Animus nihil valet] Hæc omnino inducenda esse me monuit amplissimus Jacobus Bongarsius, quod a Sallustiana brevitate aliena sit hæc infaceta repetitio, quam suspicionem auget Ms. in quo sic legitur: *animus: nihil valet, in faciendo rectum.* Putschius.

Magna mihi copia est memorandi] Sic Jugurth. 'quod per amicitiam maxima copia fallendi erat;' et, 'habere eum magnam copiam societatis.' *Ciacconius.*

Qui reges, aut qui populi, ira aut misericordia impulsi, male consuluerunt] Manuscripta *consuluerint:* quomodo et Latinitatis ratio postulat; nisi si quis ἐνέρωσιν esse modi velit. Sed et codex Badianus eodem modo habet, et ceteri vetustiores. *Rivius.*

Memorandi qui reges atque populi] Sic fere manu exarati, tempore antiquiores, nisi quod nonnulli eorum, *qui populi atque reges.* Antea vulgabatur superfluitate nimia, *memorandi, Patres conscripti, qui reges, aut qui populi.* Mallem adhuc, *qui reges, qui populi*, ut est in Pal. quarto: sed nec reticeo extare in Naz. a manu prima: *memorandi, quæ reges atque populi ira aut misericordia impulsi consuluerint:* sine vocula *male.* Gruterus.

Sed postquam bello confecto de Rhodiis consultum est] Fabricianum, *consultatum est:* sed dissentientibus fere ceteris. *Rivius.*

Bellis Punicis omnibus] Tria enim Romani cum Carthaginiensibus bella gesserunt. Primum bellum susceptum fuit, quia Messana, Siciliæ civitas pop. Rom. socia quereretur de impotentia Pœnorum: quare popul. Rom. Appio Claudio Cos. primum fretum ingressus est, fabulosis infame monstris, æstuque violentum: sed adeo non exterritus est, ut ipsam ruentis æstus violentiam pro munere amplecteretur: statimque ac sine mora Hieronem Syracusanum regem tanta celeritate vicit, ut ipse ille se prius victum, quam hostem videre fateretur: et deinde Duillius consul in Sicilia adversus classem Pœnorum pugnavit, primusque Romanorum ducum navalis victoriæ duxit triumphum. Ob hanc causam ei perpetuus honos habitus, ut revertenti cœna tibicines canerent, et funale præferretur. Polyb. l. I. scribit, L. Lutatium consulem in Sicilia quoque pugnasse contra Carthaginienses, duce Amilcare, Carthaginiensiumque naves quinquaginta fractas vel submersas: septuaginta plenas captas fuisse, reliquas fugisse ferunt: e Carthaginiensibus vivi capti, præter eos qui inter certandum perierant, ultra decem millia hominum. Inde ab Lutatio cum Amilcare fœdus percussum est. de quo late Polybius eod. l. Duravit id bellum annos quatuor et viginti, quod et Livius l. IX. primæ Decadis testatur. Secundi vero belli Punici causa Annibalis Pœnorum ducis contra fœdus per Iberum transitus fuit,

a quo Saguntus sociorum popul. Rom. civitas, octavo mense capta est: de quibus injuriis missi legati ad Carthaginienses, qui quererentur, cum satisfacere nollent, bellum eis indictum est. Annibal superato Pyrenæo saltu per Gallias, fusis, qui obsistere ei conati erant, ad Alpes venit: et laborioso per eos transitu, cum montanos quoque Gallos obvios aliquot præliis repulisset, descendit, ibique sexdecim annos contra Romanos prospere pugnavit: tandem a Scipione Africano, qui primus victæ a se gentis cognomen invenit, bello finis impositus est: de quo multa Livius, Plutarch. et Florus tradunt. Tertii Punici belli initium altero et sexcentesimo anno ab Urbe condita, intra quintum annum, quam erat cœptum, consummatum omnino est: inter M. Porcium Catonem, et Scipionem Nasicam, quorum alterum sapientissimum virum in civitate habebant, alter vir optimus a Senatu judicatus erat, diversis certatum est sententiis, Càtone suadente bellum, et ut omnino deleretur Carthago, Nasica dissuadente: placuit nihilominus, eo quod contra fœdus naves haberent, et extra fines exercitum duxissent, quodque socio populi Romani et amico Massinissæ arma intulissent, et quod filium ejus Gulussam, qui cum legatis Romanis erat, in oppidum minime recepissent, bellum eis indici, priusquam ullæ copiæ in naves imponerentur. Uticenses legati Romam venerunt, se suaque dedentes: ea legatio veluti maximum belli omen grata patribus, acerba Carthaginiensibus fuit. Legati triginta Romam venerunt, per quos Carthaginienses se dedebant. Catonis sententia pervicit, ut decreto perstaretur, et ut Consules quamprimum proficiscerentur ad bellum. Macrino igitur consule, terra marique fervebat obsidio: operis portus nudatus: et primus sequens jam murus, tantum Byrsa, quod nomen arci fuit, quasi altera civitas resistebat, quamvis profligato urbis excidio, tamen fatale Africæ nomen Scipionum videbatur. Igitur in alium Scipionem conversa respubl. finem belli reposcebat. Hunc Paulo Macedonico procreatum, Africani illius magni filium, in decus gentis assumpserat, hoc scilicet fato, ut quam urbem concusserat avus, nepos everteret. *Zanch.*

Cum sæpe Carthaginienses et in pacé et per inducias] Perperam est in recentioribus alterum *et* omissum, non quidem ullo cum detrimento sensus, sed elegantiæ orationis tamen. *Rivius.*

Multa nefaria facinora fecissent] In Merseburgensi est, *nefanda:* sed eodem sensu. Est et apud Ciceronem 'nefandum scelus.' Idem alicubi 'scelus nefarium facere' dixit. Item, 'scelestum et nefarium facinus.' *Id.*

Nam si digna pœna pro factis eorum reperiretur, novum consilium approbo] Manuscripta, *reperitur*, indicandi modo, tempore præsenti: quo quidem et tempore et modo in statim subsequentibus cumque his cohærentibus utitur, *Sin magnitudo sceleris omnium ingenia exsuperat, &c.* Idem.

Victis acciderent] Occidere victos passim jus belli appellatur. Alcon ad Saguntinos apud Livium: 'Sed hæc patienda censeo potius, quam trucidari corpora vestra, rapi trahique ante ora vestra conjuges, ac liberos belli jure sinatis.' Et eleganter Cyprianus: 'Homicidium, cum admittunt singuli, crimen est; virtus vocatur, cum publice geritur; impunitatem sceleribus acquirit, non innocentiæ ratio, sed sævitiæ magnitudo.' Plus dicit Seneca: 'Quodcunque libuit facere, victori licet.' Quin et sacra, et profana eripere militare jus erat: Belli legem appellavit Cic. pro Servilio, et Plautus in Amphitr. 'Deduntque se, divina humanaque omnia.' Et de sacris profana facere posse JC.

innuit in l. inter stipul. §. sacrum. et l. continuus. §. cum quis. ff. de. V. O. In quantum cetera licita sint, id est, impunitatem habeant, vid. Grot. l. III. 4. et 5. de jur. bell.

Rapi virgines, pueros; divelli liberos a parentum complexu: matres familiarum pati quæ victoribus collibuissent] Sic Cicero Fam. l. v. Ep. 10. 'Tot ingenuos, matresfamilias.' Et oratione III. in Antonium: 'Matresfamilias, virgines, pueri ingenui abripiuntur.' In Verrem quoque: 'Mitto adhibitam vim ingenuis, matresfamilias violatas.' *Manutius.*

Matresfamiliarum] Auctore Boëtio libro Commentariorum in Topica Ciceronis secundo, tribus modis uxor habebatur: usu, farre, coëmptione: sed confarreatio solis Pontificibus conveniebat. Quæ autem in viri manum coëmptione convenerant, hæ matresfamilias vocabantur: quæ vero usu vel farre, minime: coëmptio vero certis solennitatibus peragebatur: ut sese in communicando invicem interrogarent. Vir ita, An sibi mulier materfamilias esse vellet? respondebat, velle. Itaque mulier in viri manum conveniebat, et vocabantur hæ nuptiæ per coëmptionem: et erat mulier materfamil. viro loco filiæ. Quam solennitatem in suis institutis Ulpianus ponit: ex sententia vero Gellii, materfamilias appellata est ea, quæ in mariti manu mancipioque esset, quando non in matrimonium tantum, sed in familiam quoque mariti, et in sui heredis locum venisset. Materfamilias non ante dicebatur, quam vir ejus paterfamilias hoc nomine dictus esset: nec possunt plures hoc nomine in una familia præter unam appellari: sed nec vidua nec quæ sine filiis appellari potest. Fest. Matrona vero, ut obiter et id dicamus, dicta est, quæ in matrimonium cum viro convenisset, quoad in eo matrimonio maneret, etiamsi sibi liberi nondum nati forent: dictaque est non a matris nomine adepto jam, sed cum spe et omine mox adipiscendo: unde et ipsum matrimonium dicitur. Gellius. Festus ait: 'Matronas appellabant eas fere, quibus habendi stolas jus erat: et matronæ a magistratibus non submovebantur, ne pulsari, contrectarique viderentur, neve gravidæ concuterentur. Sed nec viri earum, sedentes cum uxoribus in vehiculo, descendere cogebantur.' *Zanchius.*

Compleri] Variant hic veteres libri, cum sic nonnulli, alii *impleri* habeant: et quanquam idem est utrobique sensus, prior tamen lectio verior: nam in Jugurthino: 'Luctu atque cæde omnia complentur.' D. quoque Augustinus, libro primo de Civitate Dei ad Marcellum, *Compleri*, non *Impleri* legit. *Popma.*

Scilicet quem res tanta atque tam atrox non permovit, eum oratio accenderet] In vetustis, *accendet.* quomodo et Badianum exemplar. Quoddam e manuscriptis, *accendat*, ut δυνητικῶς ponatur, seu modo potentiali, ut vocant, pro *accendere possit.* Rivius.

D. Silanum virum fortem atque strenuum, certe scio, quæ dixerit, studio reip. dixisse] Volumen Fabricianum, *certo scio*, quomodo et Cicero ipse loquitur. nam is τῷ *certo* fere utitur, quoties quid sine dubio scire se significat. *Idem.*

Verum sententia ejus non videtur mihi crudelis (quid enim in tales homines crudele fieri potest?) sed aliena a rep. nostra videtur] Manuscripta, *Verum sententia ejus mihi non crudelis*, omisso verbo illo *videtur:* id quod brevitati Sallustianæ magis convenit: nam postea τὸ *videtur* sequitur. *Idem.*

Aliena a Rep.] Crimina nonnunquam impunita manere ipsius Reip. interest; majus aliquando periculum in pœna, quam in crimine. Suprema salutis publicæ lex esse debet. Nemo membra urit, secat, ut perniciem toti corpori inferat. Multi morbi qui,

ete sanantur, agitatione recrudescunt. Sæpe humores non movere purgando, via ad sanitatem est. Præcipue aliquando reos non punire Politicum est, si principem locum in Rep. teneant, magnas et validas clientelas habeant, inde metuenda sit præsens seditio. Heracleenses, ut Aristot. Polit. lib. v. tradidit, cum de crimine quodam pronunciassent, seditione ingenti tota concussa est Resp. Aliquando unius effusus sanguis sanguine totam regionem involvit. Satius itaque sæpe est crimina declinare, quam vindicare. Hippias, Themistocles apud Græcos, Coriolanus, Marius, Cinna, Cæsar, Antonius hostes appellati, vere hostes effecti sunt, maximumque postea Reip. intulere detrimentum. Ita autem absolvere, ut postea quis dolo perimatur, Politicæ considerationis est. *Thys.*

Te, Silane, Consulem designatum] Non video aut emphasin aut gratiam, in vocibus duabus postremis; si quis expungendas putaverit, ei accessero suffragator. *Gruterus.*

De timore, &c.] Cum duo proposuisset, metum et injuriam, et de metu dicere supervacaneum esse dixerit; aliam partem de injuria omisit, nisi librarii vicio deest, ut existimo. *Ciacc.*

Cum præsenti consilio] Ita emendavimus ex v. c. cum vix aliter constet sensus. Ita dictum ut Ciceroni: 'Hercules tantus ac tam præsens Deus.' Præsens est propitius. Varro rerum divinarum apud Servium: 'Juturna inter proprios Deos, nymphasque ponitur;' legendum, *inter propitios Deos. Propitios* idem quod *præsentes;* nam *proprios* apud Varronem nullum sensum habet, quod superiora Servii declarant. Dicta Juturna a juvando, ut idem Varro. 'Juturna nympha,' inquit, 'quæ juvaret; itaque multi ægroti, propter nomen, hinc aquam petere solent.' *Putsch.*

De pœna equidem possum dicere, id quod res habet] Ejice verbum *dicere*, quod nimis turbat elegantiam Sallustianam: præcessit enim, 'de timore supervacaneum est disserere.' *Putsch.*

De pœna, possumus equidem dicere, quod res habet] Præstat istud longe lectioni nupere vulgatæ, *possum equidem dicere;* quæ et plus invidiæ habet, et minus auctoritatis: et vero, primam illam custodiunt Mss. pene omnes, editique ante Pomponium. *Gruterus.*

In luctu atque miseriis mortem ærumnarum requiem, non cruciatum esse: eam cuncta mortalium mala dissolvere: ultra neque curæ, neque gaudio locum esse] Idem supra: 'Miseriis suis remedium mortem exspectare.' Et in Jugurtha: 'Morte graviorem vitam exigere.' Cicero quoque l. IV. Ep. 13. 'Sæpius mihi veniebat in mentem, queri, quod ita viverem, quam gaudere quod viverem.' Et v. 15. 'In ea tempora nostra ætas incidit, ut cum maxime florere nos oportet, tum vivere etiam puderet.' Et VI. 3. 'Ita vivere, ut non sit vivendum, miserrimum est: mori autem nemo sapiens miserum duxit, ne beato quidem.' Et VII. 3. 'Ubi non sis qui fueris, non esse cur velis vivere.' Idem quoque oratione 4. in Catilinam: 'Mortem sapientes nunquam inviti, fortes etiam libentes appetiverunt.' Et Livius l. II. Dec. III. 'Qui se bene mori, quam turpiter vivere maluit.' De Græcis autem Euripides in Theseo: Ταχὺς γὰρ ᾅδης ῥᾷστος ἀνδρὶ δυστυχεῖ. Et idem: τὸ γὰρ θανεῖν κακῶν μέγιστον φάρμακον νομίζεται. Et Xenophon in Rep. Lacedæmoniorum: Ἄξιον δὲ τοῦ Λυκούργου καὶ τόδε, ἀγασθῆναι, τὸ κατεργάσασθαι ἐν τῇ πόλει, αἱρετώτερον εἶναι καλὸν θάνατον ἀντὶ τοῦ αἰσχροῦ βίου. Et Æschylus: Κρεῖσσον γὰρ εἰς ἅπαξ θανεῖν ἢ τὰς ἁπάσας ἡμέρας πασχεῖν κακῶς. Contra autem in Jugurtha: 'Queis,' inquit, 'turpis vita integra fama potior fuit.' *Manutius.*

An quia lex Porcia vetat, aut aliæ

leges? Item condemnatis civibus non animam eripi, &c.] Legendum ex antiquis, *An quia lex Porcia vetat? At aliæ leges item condemnatis civibus non animam eripi, sed exsilium permitti jubent.* Sic et manuscripta habent, et sensus ipse postulat, modo et sequentia spectes, et locum accurate totum excutias. *Rivius.*

Aut alias leges: item condemnatis civibus non animam] Hoc loco et incerta distinctio est, et quid hæc verba sibi velint, minus certum: tum quid ad hanc argumentationem faciant, haud equidem scio. Lector ipse judicet. Quidam putant, *aut aliæ leges*, interrogative legendum: ac deinde inferendum, *item condemnatis civibus, &c.* quod rursus de lege Porcia intelligi volunt, et de aliis item legibus. Statim post: 'Quid autem acerbum, aut nimis grave est in homines tanti facinoris convictos?' Aldinus codex bis *aut* legit; *aut acerbum, aut nimis grave:* et *conjunctos*, pro *convictos:* quorum neutrum mihi placet. certe Gothi nostri codex habet, *convictos; non conjunctos.* Glareanus.

An quia lex Porcia vetat] Porciam legem designat, quæ ut ait Livius l. x. 'pro tergo civium Romanorum lata est.' De qua ita Cicero pro C. Rabirio: 'Porcia lex,' inquit, 'libertatem civium lictori eripuit.' In denariis autem argenteis Porciæ familiæ, quos P. Porcius Læca signavit, hujus legis symbola expressa sunt hæc. Vir togatus, sive ut in aliis, magistratus in sella sedens curuli, qui medius inter lictorem, et eum qui provocat, civis Romani libertatem lictori, ut inquit Cicero, eripit; cum hac inscriptione, PROVOCO. *Ursinus.*

At aliæ leges item, condemnatis civibus non animam eripi, sed exsilium permitti jubent] Liber ille Polonicus, *sed in exsilium permitti jubent;* quomodo etiam Pal. quart. sext. nam tert. et nonus exhibent; hic quidem, *at aliæ leges item de condemnatis civibus vitam eripi, sed in exilium mitti jubent;* ille vero, *at aliæ leges in condemnatis civibus non animam eripi sed in exitium mitti jubent.* Vix fit mihi dubium quin revocandum sit, *non animam eripi, sed in exilium permitti jubent:* ut dudum prodidi in Suspicionum libellis. Adeantur Notæ nostræ ad Senecæ Epist. 113. ad Mart. l. x. Epigramma 12. tantum ambigo, an non præterea, ob varietatem membranarum, tolli possint illa *condemnatis civibus* ceu commentum interpretis; ut subintelligantur *conjurati.* Gruterus.

Sin quia levius est] Vox *quia* abundare videtur. *Ciacconius.*

Qui convenit in minori negotio legem timere, cum eam in majori neglexeris] In Mss. ceterisque vetustioribus est, *minore, majore:* id rectius esse puto. Quod in Merseburgensi *observare* legitur, ubi nos *timere*, librarii mendum esse suspicor. *Rivius.*

At enim quis reprehendet, id quod in parricidas reip. decretum erit] In nonnullis est, *reprehendat:* idque melius. ut mihi videtur pro, *reprehendere possit.* Perperam in Badiano, *At tu dices, quis reprehendet, &c.* τὸ *dices* in spatio forsan quod versus dirimit, adscripserat quispiam: id postea irrepsit in contextum, incuria, ni fallor, librarii. Legendum igitur ita uti hodie fere est in exemplaribus; ut sit hypophora, cui mox idem per anthypophoram: 'Tempus, dies: fortuna, cujus libido gentibus moderatur.' *Idem.*

At enim quis reprehendet] Ita Mss. auctoritatis certæ: non *reprehendat;* ut editio Læti. Nam prima *reprehendit id.* Gruterus.

Cujus libido gentibus moderatur] Sic in orat. de repub. ordinand. 'Per superbiam cunctis gentibus moderantur.' *Ciacconius.*

Quid in alios statuatis] Forte, *quid in illos.*

Omnia mala exempla ex rebus domesticis orta sunt] Repræsentavi lectio-

nem Com. mei nec non Pal. pr. sec. senectutis omnes non contemnendæ: alii quippe, *omnia mala exempla ex bonis rebus orta sunt*, quod etiam retinent edd. antiquæ usque ad Aldinam; in qua *ex bonis initiis orta sunt*. Non male, si liceret præter libros quidvis inducere scriptoribus. Mihi hic mussandum est, nisi velim prælatos antiquissimis tres ævi infimi Pallat. inquam octavum, nonum, et dec. in quib. diserte: *omnia mala exempla ex bonis orta sunt*: et vero si attendamus menti auctoris, lectio istorum verissima est. *Gruterus.*

Sed ubi imperium ad ignaros cives, aut minus bonos pervenit] *Cives*, non reperi in vetustis. In Fabriciano est, *ad ignaros ejus*, id est, *imperii*: nam hoc supra scriptum erat in spatio ipso quod versus dirimit. *Rivius.*

Sed ubi imperium ad ignaros] V. c. habet, *ignavos*. Et paulo post videtur legendum: *tabulas, vestes*, pro eo quod vulgo legitur, *tabulas vestras*. Nam paullo supra dixit: 'Nam uti quisque aut domum, aut villam, postremo vas, aut vestimentum alicujus concupiverat.' *Ursin.*

Ad ignaros aut minus bonos pervenit] Probe factum a Carrione, quod ejecerit vocem *cives*, quæ antea adhærebat illi, *ignaros*, in ed. Aldina et seqq. non etiam prioribus; in quibus non magis visitur quam in membranis nostris. *Gruterus.*

Lacedæmonii devictis Atheniens.] Vide Justinum libro quinto, cap. octavo, nono, et sequent. Seneca de Tranquillitate, 'triginta tyrannos' vocat. 'Poteratne' (inquit ibidem) 'illa civitas conquiescere, in qua tot Tyranni, tot Satellites erant, nec spes quidem ulla recipiendæ libertatis animis poterat offerri;' et in sequent. eosdem *dominos* indigetat. Agellius libro decimoseptimo, capite vigesimo primo: 'Ad annum conditæ urbis trecentesimum quadragesimum septimum, triginta illi tyranni præpositi sunt a Lacedæmoniis Atheniensibus.' *Putsch.*

Triginta viros] Id factum esse ad annum fere Urbis 347. Gellius tradit XVII. 21. *Ciacconius.*

Triginta viros] Quomodo eversa fuerit Democratia Atheniensium prolixe Lysias orat. contra Agoratum. Lacedæmonii victores pacem nolebant, nisi ad decem stadia muri Atheniensium diruerentur. Theramenes Lacedæmona missus fraudibus eo rem perduxit, ut universi muri longi subverterentur, naves traderentur Lacedæmoniis, Piræei quoque muri subruendi erant, Triginta viri instituti. Constitutis autem Triginta, statim de iis qui illorum machinationibus restiterant, sententia in senatu lata est: quamvis ex populo etiam bis mille suum tribunal, judicandique auctoritatem haberent. Judicii modus hic fuit: Triginta sedebant subselliis. Duæ autem mensæ ante ipsos erant collocatæ: non enim in urnas calculum, sed in mensam omnium conspectui mittere oportebat. Ita ex metu nemo habuit liberum judicium. Ut autem uno verbo dicam, quotquot ad senatum judicii causa vocati sunt, quo tempore qui Triginta imperabant, capitis omnes condemnati sunt præter unum Agoratum. Ipsis itaque initiis, secus atque Sallustius existimat, Triginta illi Remp. male administrarunt. Quam enormia postea eorundem crimina fuerint, ut ne majora fingi potuerint, vel oratione comprehendi, docet Lysias contra Eratosthenem. Privata simultas pro crimine erat. Locupletes cives occidebantur, ut opes eorum sibi vindicarent tyranni, pauperes duos cum divitibus prehenderunt, ne divitiarum causa fecisse viderentur; tota Resp. innocentium sanguine, tumultu, factionibus turbatur. *Thys.*

Qui remp. eorum tractarent] Sic et manuscriptum volumen. In impressis vetustioribus, non est *eorum*, ac omitti citra detrimentum sensus po-

test. *Rivius.*

Hi primo cœpere pessumum quemque] P. Victorius ex Xenophontis lib. de rebus Græciæ, sumtum docet, ἔπειτα πρῶτον μὲν, &c. *Ciacc.*

Ea populus lætari, et merito dicere fieri] Merseburgense, *ea re populus lætari:* sed perperam; nam nec aliter Priscianus citat quam habet vulgata lectio: quamvis non ignorem, hoc verbum pereleganter cum ablativo jungi. *Rivius.*

Juxta bonos et malos libidinose interficere] Quid si legas, *juxta bonos ac malos?* Ego tamen, dissentiente manuscripto nihil mutare ausim. *Idem.*

Stultæ lætitiæ graves pœnas dedit] Manuscriptum *graveis.* Idem.

Homines scelestos et factiosos] In impressis vetustioribus est illa *et* copula omissa; idque Sallustianum magis. *Idem.*

Postremo vas, aut vestimentum alicujus concupiverat] Manuscripta, *postremo aut vas, aut vestimentum;* geminata videlicet conjunctione disjunctiva. *Idem.*

Dabat operam, ut is in proscriptorum numero esset] Manuscriptum, *uti is,* quomodo et alias fere. *Idem.*

Trudebantur] Tranquillus et alii *ducebantur* dicerent; nempe ad supplicium. *Ciacc.*

Quam Sulla omnes suos divitiis explevit] Legendum, *omneis suos,* ex vetustis. *Rivius.*

Arma atque tela militaria a Samnitibus] Hoc notatu dignum: nam non temere apud alios reperias auctores: nisi quis hunc locum corruptum putet, et pro *Samnitibus, Sabinis* legendum, aut alium quempiam populum, ab Roma non nimium distantem. *Glareanus.*

Tela militaria ab Samnitibus, &c.] Athenæus lib. VI. καὶ περὶ Σαμνιτῶν δὲ ἔμαθον θυρεοῦ χρῆσιν. Vide et Livium l. I. de Magistratuum insignibus. *Manutius.*

A Samnitibus] Samnites sunt populi Italiæ, qui inter Picenum, Campaniam et Apuliam jacent. Sabinos cum Samnitibus forte confudit; nam e Sabinis originem trahunt Samnites. Hinc Strabo l. v. ἔστι δὲ παλαιότατον γένος οἱ Σαβῖνοι, καὶ αὐτόχθονες, τούτων δ' ἄποικοι Σαμνῖται: id est, *Sabinorum antiquissima est gens et indigena; ab his originem duxere Samnites.* Varro de Lingua Latina l. VI. 'hoc enim a Sabinis orti Samnites tenuerunt.' Eidem et Sabelli Virgilio, Horatio, Livio, Plinioque dicuntur. *Thys.* Neque mirum est arma et tela militaria a Samnitibus sumpsisse, cum totius Italiæ fuerit bellicosissima natio. De qua Florus I. 16. 'Populus Romanus Samnites invasit, gentem, si opulentiam quæris, aureis atque argenteis ornatam armis, et discolori veste usque ad ambitum: si insidiarum fallaciam, saltibus fere et montium fraude grassantem: si rabiem et furorem, sacratis legibus humanisque hostiis in exitium urbis agitatam: si pertinaciam, sexies rupto fœdere, cladibusque ipsis animosiorem. Hos tamen L. annis per Fabios et Papyrios patres eorumque liberos ita subegit Populus Romanus, ac domuit, ita ruinas ipsarum urbium diruit, ut hodie Samnium in ipso Samnio requiratur.' Posterioribus quoque temporibus, bello sociali et in civili Mariano ingens eorum apparuit in arma ardor. Quod Strabo l. v. ostendit. Vide *Cluv.* Ital. III. 8. Quin et ipsi Samnites ab hasta nomen accepere: Festus, 'Populis Samnitibus nomen impositum ait Verrius propter genus hastarum, quas Saunia appellant Græci.' Paulus autem Diaconus II. 20. Samia non Saunia hastas fuisse dictas scribit: 'quarta decima,' inquit, 'Samnium intra Campaniam et mare Adriaticum, Apuliam, a Piscaria incipiens habetur. In hac sunt urbes Theate, Aufidena, Hisernia, et antiquitate consumpta Samnium, et ipsa harum provinciarum caput ditissima Beneven-

tus.' Porro Samnites nomen accepere olim ab hastis, quas ferre solebant, quasque Græci Samia appellant. Ubi vides diversum sentire a Festo. Sane Samia magis Latina vox quam Græca videtur. Hinc *Samiare* antiquum verbum acuere, et *Samius* acutus. Tutius igitur est ex Festo restituere Diacono *Saunia*. Hesychius: σαυνίον, ἀκόντιον βαρβαρικὸν, quam lectionem Plinius confirmat III. 12. Samnitium, quos Sabellos et Græci Saunitas dixere. Coronidem faciat Livii locus de armis Samnitum: 'Samnites præter ceteros apparatus, ut acies sua fulgeret, novis armorum insignibus fecerunt. Duo exercitus erant, scuta alterius auro, alterius argento cælaverunt. Forma erat scuti, summum latius, qua pectus atque humeri teguntur fastigio æquali: ad imum cuneatior, mobilitatis causa. Spongia pectori tegumentum, et sinistrum crus ocrea tectum, galeæ cristatæ.' *Col.* Hanc armaturam postmodum mutasse, Græcanicam autem assumpsisse magnus auctor Polyb. l. VI. testatur.

Tuscis] Codices in membrana descripti, *ab Tuscis*. Ciacc.

Tunc lex Porcia, aliæque leges paratæ sunt, quibus legibus exsilium damnatis permissum est] Τὸ *legibus* in quibusdam non est; sed quia id codex habet Fabricianus, nihil immuto. Sæpe enim veteres antecedens repetunt, ipsique relativo adjungunt; id quod alias quoque est a nobis annotatum. Sed et *tum lex Porcia*, pro *tunc*, manuscriptum habet. *Rivius.*

Tum lex Porcia, aliæque leges paratæ sunt, quibus legibus exsilium, &c.] Nihil defuerit ad sensum, si inducerentur aliquot voces, fieretque, *tum lex Porcia, aliæque paratæ, quibus exsilium, &c.* Gruter.

Per municipia] Observa morem Populi Romani in reorum custodia. Nam quos in carcerem non conjiciebant, eos vel militibus vel fidejussoribus, vel etiam sibi committebant, ut ait l. I. ff. de Custod. reor. vel eos magistratibus custodiendos tradebant: vel per oppida Italiæ dividebant: cujus moris nobile exemplum in illis mille Achæis quos bello Persei confecto Romani in Italiam acciverunt. Quemadmodum autem ad magistratus, sive privatos fidejussores aut vades periculum ex evasione custodiarum spectavit, sic ad urbes sive municipia, quibus rei fuerant traditi, ita ut oppidani pro hostibus et perduellibus haberentur, sicuti a Dione observatum est. *Casaub.*

CAP. 52 *Ceteri verbo, alius alii varie assentiebantur*] In quibusdam antiquioribus est *assentiebant*, sed eodem sensu. Nam quamvis hodie fere *assentior* dicimus, veteres tamen et *assentio* dicebant, ut est a Gellio annotatum; sed et Cicero sæpe est hac terminatione usus. Diomedes tamen *assentiebantur* hic legit lib. I. quo loco testatur non *assentio* solum, sed et *assentior* dici. *Rivius.*

Alius alii varie assentiebantur] Viri docti mendosum hunc locum putant. Ego in tanta codicum convenientia, insuper accedente Diomedis accuratissimi scriptoris auctoritate nihil quicquam mutandum duxerim. Plures dixisse sententiam, quam hic a Crispo commemorantur, docet Tullius lib. duodecimo, Epistola ad Atticum XXII. et Flavius Vopiscus in Aureliano. Itaque vult Sallustius propter varias sententias, varium variorum fuisse assensum. *Putsch.*

Longe mihi alia mens est, P. C. cum, &c. et cum, &c.] Demosthenes Olynthiaca tertia: Οὐχὶ ταυτὰ παρίσταταί μοι γινώσκειν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅταν τε εἰς τὰ πράγματα ἀποβλέψω, καὶ ὅταν εἰς τοὺς λόγους, οὓς ἀκούω, τοὺς μὲν γὰρ, &c.

Et cum sententias nonnullorum ipse mecum reputo] Duo e manuscriptis, *mecum ipse repeto*: nec aliter Florentinum. *Rivius.*

Atque focis suis] Domibus suis: *focus* enim proprie locus est, ubi ignis servaretur: et Diis Penatibus sacer erat. Unde Cato in libro de Re Rustica ait: 'Focum purum circum versum quotidie, priusquam cubitum eat, habeat: Calendis nonis festus dies cum erit, coronam in focum indat:' per eos itaque dies Lari familiari pro copia supplicet: nam Lar est ipse focus. *Zanch.*

Focis] Lares focis præerant; Lar autem sive Lars est Hetrusca vox et Principem denotat. Ausonius: 'Tertia opima dedit spoliatus Aremoricus Lars.' Quia autem antiquissimis temporibus in ædibus defuncti sepeliebantur, hinc et pro Diis familiaribus culti. Hinc et Latrones, Larunes, Arunes, et in pejorem postmodum partem latrones. Vide Gesner. Mithridat.

Nam cetera maleficia] Ita libri vetustatis minimæ; nam mediæ, *maledicta*; supremæ, *malefacta*; quomodo etiam editio prima. *Gruter.*

Tabulas vestras] Supra: 'nam uti quisque aut domum aut villam, postremo vas aut vestimentum alicujus occupaverat.' *Ciaccon.*

Non nunc agitur de vectigalibus, neque de sociorum injuriis] Codex Fabricianus, *non de sociorum injuriis*: id quod et acrius est et lepidius eodem modo ex impressis quidam. *Rivius.*

Multosque mortales ob eam caussam adversus habeo] In Mss. est, ut et impressis vetustioribus, *multosque mortaleis ea caussa, &c.* pro, ob eam caussam; quomodo Terent. 'Nec tu ea caussa, minueris hæc quæ facis.' Idem, 'Et ea me hic restitisse gratia;' pro ejus rei gratia. *Idem.*

Nullius unquam delicti gratiam fecissem] Sic Jugurth. 'Ceterum Boccho, quoniam pœnitet, delicti gratiam facit:' et l. IV. Histor. 'Post reditum eorum quibus Senatus belli Lepidiani gratiam fecerat.' *Ciaccon.*

Negligentiam tolerabat] Id est, patiebatur nos erga Rempub. negligentes esse: quia illius opes negligentiam nostram superabant. *Zanch.*

Sed hæc, cujuscumque modi videntur] In manuscripto quodam est, *sed cujus hæc cumque modi videntur*; ut sit τμῆσις, quomodo et exemplar habet Beroaldinum. *Rivius.*

Vera rerum vocabula amisimus] Thucyd. l. III. καὶ τὴν εἰωθυῖαν τῶν ὀνομάτων ἐς τὰ ἔργα ἀντήλλαξαν τῇ δικαιώσει, &c. *Manut.*

Sint misericordes in furibus ærarii: ne illi sanguinem nostrum largiantur] Etsi hæc est vulgata, receptaque lectio, multorum quoque veterum codicum auctoritate comprobata; non celabo tamen perantiqui cujusdam libri scripturam: *Sint misericordes in furibus ærarii; caveant, ne illis sit periculum, dum sanguinem nostrum largiantur, et dum paucis scelestis parcunt, bonos omnes perditum eant.* Popma.

Ne illis sanguinem nostrum largiantur] Sic vetustior editio, sic Mss. consensus; non *illi*, quod occupat jam omnes codices, ex quo suum extrusit Aldus senior; haud tamen vere. *Gruter.*

Sanguinem nostrum] Id est, vitam nostram: nam anima hominis in sanguine esse nonnullis creditur. Ita Empedocles et Critias censebant animam esse cordi suffusum sanguinem, quasi animæ essentia sit sanguis ipse, quod falsum. Ita tamen et loquitur nobilissimus Poëta, cum dicit: 'Purpuream vomit ille animam.' Quanquam et illud defendi potest, *animam* dixisse pro *sanguine* summum Poëtam; nam ubi corpus sanguinis ministerio destitutum est, anima foras erumpere, suumque involucrum deserere cogitur. Quod autem nonnulli crediderunt, sanguinem esse ipsam animam, hinc polluere ora cruore illicitum crediderunt, unde Pythagoras apud Ovid. conqueritur: 'At vetus illa ætas, cui fecimus aurea nomen, Fœtibus arboreis et quas humus edu-

cat herbis, Fortunata fuit, nec polluit ora cruore.' Atque eadem inculcant Porphyrius et Plutarch. Ratione mystica quoque esus sanguinis Judæis prohibitus fuit. *Thys.*

Paullo ante in hoc ordine de vita et morte disseruit] *In hoc ordine*, non est in impressis quibusdam, licet in manuscripto sit. *Rivius.*

Falsa existumans] Cato rigidæ virtutis exemplar meliorum Philosophorum sententiam amplexus est, animi immortalitatem, et post mortem cœlestia gaudia vel inferorum supplicia esse. Egregie Seneca: 'tunc animus noster habebit, quod gratuletur sibi, cum emissus tenebris, quibus volutatur, non tenui visu clara prospexerit, sed totum diem admiserit, et redditus cœlo fuerit, cum receperit locum, quem occupavit sorte nascendi: sursum illum vocant initia sua.' In eadem sententia fuere Thales Milesius, qui animum *φύσιν ἀεικίνητον ἢ αὐτοκίνητον*, naturam semper aut per se mobilem definiit, et antiquissimus Philosophus Pherecydes, atque ejus discipulus Pythagoras, et divinus ille Plato in Phædone inquit: *καὶ τὸ ἀναβιώσκεσθαι, καὶ ἐκ τῶν τεθνεότων τοὺς ζῶντας γίγνεσθαι, καὶ τὰς τῶν τεθνεότων ψυχὰς εἶναι, καὶ ταῖς μὲν ἀγαθαῖς ἄμεινον εἶναι, ταῖς κακαῖς κάκιον.* Id est, *Et reviviscere homines, atque ex mortuis viventes fieri; mortuorumque animas superesse, atque bonis quidem melius, malis vero deterius esse.* Et antiquissima magorum sententia et revicturos homines et immortales fore adstruit, ut testatur Diog. Laërt. Immortalitatis patroni plurimi occurrunt apud veteres Ethnicos Historicos, Oratores, et Poëtas. Tacite itaque carpendo Cæsarem, invidiam illi creat Cato. *Thys.*

Quasi vero mali atque scelesti tantummodo in urbe, et non per totam Italiam sint] In Fabriciano omissa illa *et* copula *non per totam Italiam*, legitur, quamvis secus in aliis. *Rivius.*

Ubi ad defendendum opes] Nazaria. prius habuit, *defendendam*, ut referatur ad *audaciam*, nec male; *ut defendere* notet *prohibere.* Gruter.

Si ita res esset, multo pulcherrumam eam nos haberemus] Volumen Fabricianum, *Si ita esset;* nec additur ibi *res.* Atque hoc modo etiam Aur. Augustinus in v. de Civitate Dei citat; utrumque autem recte dicitur, *sic est*, et *sic res est*, *οὕτως ἔχει*, et utroque Terentius in Andria utitur. *Rivius.*

Industria] Donatus *industriam* interpretatur scientiam et providentiam. Est autem *industria*, ingenium sive vis, qua ad aliquid struendum sumus idonei. *Zanch.*

Publice egestatem] Idem queritur Cicero de Haruspicum responsis: 'ærarium nullum est: vectigalibus non fruuntur, qui redemerunt: auctoritas Principum cecidit: consensus ordinum divulsus: judicia perierunt: suffragia districta tenentur a paucis.' Publicam egestatem et privatam opulentiam tanquam periculosam Reipub. improbat quoque Thucydides l. XII.

Inter bonos et malos nullum discrimen est] In manuscriptis, *discrimen nullum*, omisso verbo substantivo. Nec aliter Augustinus v. de Civitate Dei, c. 12. *Rivius.*

Separatim] Ubi non in commune consulitis, sed privatim sibi quisque providet. *Vall.*

Separatim] Hoc mali civis indicium statuit Hala Servilius Tribunus militum apud Livium l. IV. Indicia sunt factionis ista, respectusque rerum privatarum, quæ ut apud eundem l. II. Appius dicit, semper offecere, officientque publicis consiliis. Inde discordia, et porro Rerumpubl. interitus: et, ut eleganter eodem libro Livius loquitur: 'Id unum venenum, ea lues civitatibus opulentis reperta, ut magna imperia mortalia essent.' *Grasw.*

Nobilissumi] Quasi dicat: si homines humilis conditionis hoc fecissent, fortasse veniam dandam esse censerent. *Vall.*

Nobilissumi] Nobilitate crimina augentur, si tale sit crimen, quod extinguit splendorem sanguinis, et maximum Reipub. adfert detrimentum. Unde alibi Cæsares Valentinianus et Theodosius l. un. Cod. de conductor. lib. II. 'Gravior,' inquiunt, 'pœna constituenda in hos, qui nostri juris sunt, et nostra debent custodire præcepta.' Et alibi Theodosius, multo majore pœna eos esse dignos dixit, quibus plurimum honoris delatum sit. Ordinaria alioqui crimina in nobilibus mitius puniebantur apud Romanos. Quod apparet ex l. IX. §. istæ fere l. XV. l. XXVIII. §. non omnes et §. generaliter l. XXXVIII. §. actores et §. seq. l. ult. §. I. ff. de Pœnis; aliisque multis in locis. Atque in pœnis proportionem Geometricam servari oportere, magnus ille sapientiæ dictator Aristoteles asseruit, atque adeo proportionem harmonicam excogitavit Bodin. lib. VI. de Rep. quanquam et hic simplex et qualis in numero æqualitas dici potest ut loquitur Grotius, meriti ad pœnam, sicuti in contractibus mercis ad nummos, quanquam alibi merx eadem plus, alibi minus valet, itemque nummi. *Thys.*

Gallorum gentem infestissimam Romano nomini ad bellum accersunt] Codices in pergamenis descripti, *nomini Romano:* ac sic rectius legitur. Sed et *accersiunt* ibidem, non *accersunt;* quamvis eodem sensu. *Rivius.*

Gallorum gentem infestissimam Romano nomini] Nam et Livius ait: 'Unam sibi spem reliquam in Hetruscis restare, scire gentem opulentissimam armis, viris, pecunia esse: habere accolas Gallos, inter ferrum et arma natos, feroces cum suopte ingenio, tum adversus populum Rom., quem captum a se auroque redemptum haud vana jactantes memorant.' Ita ille. Galli enim bellicosissimi erant, et ob id imperatores Romani, eos refutandos potius, quam bello lacessendos censebant, ut scribit Cicero. *Zanch.*

Supra caput est] Imminet cervicibus nostris: nam in Hetruria erat. *Idem.*

Vos cunctamini etiam nunc et dubitatis quid intra mœnia] Tres libri melius, *Vos cunctamini etiam nunc quid intra m.* Infra: 'De crudelissimis parricidis, quid statuatis cunctamini.' *Putsch.*

Vos cunctamini etiam nunc, quid intra mœnia, deprehensis hostibus, faciatis] Secutus sum Commel. ac Pal. sec. et tert. quibus nullum vestigium illius, *et dubitatis*, quod nupere natum est. Nam edd. priscæ, ut et omn. fere Mss. *vos cunctamini etiam nunc dubitatis*, sine copula: ceterum fere etiam recepissem, *apprehensis*, quod erat in Commel. et Naz. loco *deprehensis.* Gruter.

Mœnia] Pro muris accipi solent et pro ædificiis ipsius Urbis. *Mœnia* a mœniendo; id est, ut nunc loquimur, a muniendo dicta. Ita Plautus dixit in Captiv. *circummœniti.* Et *mœne* singulari numero apud Ennium. Atque *munus* hinc proprie dictum, onus muris reficiendis, ubi primum unum in locum convenissent, ad oppidum.

Misereamini censeo, deliquere homines adolescentuli per ambitionem] Sic et manuscriptum et alia fere. Sed Merseburgense et Schurrerianum, *Miseremini.* Perperam videlicet: τὸ *censeo*, hic ad ironiam facit; neque enim hoc vult Cato, misericordiam esse deprehensis intra mœnia hostibus impertiendam, sed graviter in eos animadvertendum et severe vindicandum. Propterea et ironicam extenuationem criminis addit, quo nullum atrocius esse poterat. *Rivius.*

Næ ista vobis mansuetudo et misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam

convertetur] Hic exemplar Fabricianum *in miseriam vertet*. Idque cum verius multo, tum elegantius, pro, *vertetur* et *commutabitur*. Tacitus, 'Astusque hostium in perniciem ipsis vertebat.' Idem, 'Seu temere lapsa vox in præsagium vertit.' Livius, 'Verteratque Scipionum invidia in prætorem.' Idem, 'In perniciem adolescenti verterunt.' Sic Cn. Vellejus in annalibus apud Gellium, 'Postquam tempestas sedavit,' inquit pro *sedata est*. Pro passivo enim activum posuit: et Varro apud eundem, 'In priore verbo graves prosodiæ quæ fuere manent: reliquæ mutant,' inquit, pro, *mutantur*. Livius IX. Dec. IV. 'Mores quidem populi R. quantum mutaverint, vel hic dies argumento erit.' Idem VIII. belli Punici II. 'Non septies die, sicuti fama fert, temporibus statutis reciprocat:' pro, *reciprocatur*. Suetonius, 'Quoties terra in urbe movisset,' pro, *mota fuisset*. Talia apud Virgilium, 'Nox humida cœlo præcipitat:' et 'Ingeminant Austri:' pro, *præcipitatur*, *ingeminantur*. Nisi quis ellipsin malit pronominis *se*, quomodo, ni fallor, in illo, 'Accingunt omnes operi:' et, 'Tum prora avertit.' Livius II. ab U. C. 'Sicuti dedita opera passim ad illecebras propulsa pecora, præcipitavere in insidias:' hic *præcipitare* passive positum videtur. Quamvis Hadrianus fere semper veteres ita fuisse locutos adnotavit, maxime quoties de sideribus aut temporibus mentio incideret. Cæsar, 'Hiems jam præcipitaverat,' inquit. Est et apud Ciceronem, 'Sol jam præcipitans.' Sed et aliis de rebus loquentes hoc verbo in hunc modum utimur: ut Cicero, 'Fibrenus ex eo loco præcipitat in Lirem:' et, 'Loca ubi Nilus præcipitat ex altissimis montibus.' Idem, 'Præcipitantem igitur impellamus, et perditum prosternamus.' Sic apud eundem, 'Præcipitantem retinere, præcipitanti reip. subvenire,' &c. Quæ omnia passive intelligenda esse vides. Sed ad institutum. Est in quibusdam perperam, *Vereor ne ista mansuetudo, &c.* qua in re lapsus est Felicius quoque Durantinus. Nam ut exemplarium consensum omittam, Donatus in Andriam hunc locum ita citat, ut nunc vulgo legitur. Est autem *Næ* diphthongo scribendum, idemque omnino est quod Latinis *profecto*, et illa jurandi particula *Mediusfidius*. Cicero, 'Næ isti vehementer errant.' Idem, 'Næ tu, si id fecisses, melius famæ tuæ consuluisses.' Interdum idem conjungit *Næ* et *Mediusfidius*, velut ad Atticum alicubi, et in quæstionibus Tusculanis. *Idem.*

In maximis sæpe periculis] Scilicet, quæ ex omnibus bellis Gallicis, Punicis extiterunt maxima. *Zanch.*

Non votis neque suppliciis muliebribus auxilia Deorum parantur] Sic in orat. Lepidi, 'Non prolatandum neque votis paranda auxilia.' Supplicia autem, pro supplicationibus posuit Tacitus. *Ciaccon.*

Non votis, neque suppliciis muliebribus auxilia Deorum parantur] *Supplicia* hic pro *hostiis et sacrificiis*, sive *supplicationibus* Sallustius posuit, ut Tacitus l. III. cum dixit: 'Sed tunc supplicia Diis, ludique magni a Senatu decernuntur:' et supra ipse Sallustius: 'In suppliciis Deorum magnifici.' Eadem sententia usus est in oratione Lepidi, cum ait: 'Non prolatandum, neque votis paranda auxilia.' Videndus Festus in *Supplicia*. Ursin.

Votis] Solebant veteres vota jam suscepta scriptis subsignatisque tabulis confirmare, atque ipsas sæpe tabulas Deorum, quibus voverant, genibus cera affigere. Unde Juvenalis Sat. x. 'Ergo supervacua, aut perniciosa petuntur, Propter quæ fas est genua incerare Deorum.' Plinius Epistola ad Trajanum: 'Solennia vota pro incolumitate tua, qua publica salus continetur, et suscepimus

Domine, et solvimus, precati Deos, ut velint ea semper solvi, semperque signari.' Adde tot veterum Numismatum inscriptiones. VOTA PVBLICA, VOTA SVSCEPTA, VOTA SOLVTA. *Torrent.* Solennia autem Vota Publica in Capitolio concipiebantur. Unde Florens Tertullianus de Corona, 'Annua votorum nuncupatio quid videtur, prima in Principiis, secunda in Capitoliis, accipe post loca et verba, hunc tibi Jupiter bovem cornibus auro decoratis vovemus esse futurum.' Et Suet. in Nerone c. 46. 'votorum nuncupatione magna jam ordinum frequentia vix repertæ Capitolii claves.' Votis quoque caput obligare dixit Horatius, sed ibi pro devotione atque imprecatione magica sumitur. Ita et Virgilius dixit: 'Colchiacis animum defigere votis.'

Suppliciis] Id est, precibus in Deos immortales. Supplices velatis manibus incedere moris erat. Hinc Plaut. 'Postridie in castra ex urbe ad nos veniunt flentes Principes, velatis manibus orant, ignoscamus peccatum suum.' Sicuti et genua tum Deorum, tum mortalium supplices attingere moris erat, ut testatur Plin. II. 45. Vide Hadr. Junium Animadv. II. 11. In cultu autem divino aut ora Deorum osculabantur, ut testatur Cic. in Verrem lib. v. quod tamen rarius contigit, aut eorum dextras. Hinc Lucretius: 'tum portas propter, aëna Signa; manus dextras ostendunt attenuari Sæpe salutantum tactu præterque meantum.' Aut denique ipsos pedes. Apulejus: 'Exosculatis vestigiis Deæ, quæ gradibus hærebat argento formata, ad suos discedunt Lares. Verum quia verebantur plerumque Deos ipsos profano ore suo tangere, sæpe etiam eminus osculabantur porrecta manu, quam verenter ad os suum referebant et suaviabantur.' Hieronymus in Rufinum: 'qui adorant, solent deosculari manum, et capita submittere.' Idem et Orienti in usu. Unde Job. cap. 31. vs. 26. 'Si vidi solem, cum fulgeret, et Lunam incedentem claram, et osculatus sum manum meam ore meo:' id est, si Lunam aut Solem adoravi. Hinc et formatum adorandi verbum, quia manum ad ora admovebant; non ab ador, quod frumenti genus est, ut censet Grammaticorum vulgus. Ita autem admovebant oribus suis dextras, primo digito in erectum pollicem residente, ut expressit Apulejus lib. v. Milesiarum. Frontem quoque aliquando tangebant precantes, unde Servius: 'auris Memoriæ sacra, frons Genio; atque hinc venerantes Deum, tangimus frontem.' Oscula quoque januis et postibus templorum impertiebantur: unde Tibullus: 'Non ego si merui, dubitem procumbere templis, Et dare sacratis oscula liminibus.' Quin et crinibus passis templa verrebant in suppliciis. Livius lib. III. 'stratæ passim matres templa verrentes, veniam irarum cœlestium exposcunt.' Ita Polybius, Mamertinus in Panegyrico ad Maximianum, Apulejus, Lucanus, aliique locuti sunt. *Lips.*

Vigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt: ubi socordiæ tete, &c.] Cicero sic de Finibus, l. III. 'Minime convenit, cum ipsi inter nos abjecti neglectique simus, postulare ut Diis immortalibus cari simus, et ab his diligamur.' Et Metellus in oratione de ducendis uxoribus apud Gellium I. 6. 'Quid nos a Diis immortalibus diutius exspectemus, nisi malis rationibus finem facimus?' Item Euripides in Electra: *Ἀργὸς γὰρ οὐδεὶς θεοὺς ἔχων ἀνὰ στόμα, Βίον δύναιτ' ἂν ξυλλέγειν ἄνευ πόνου.* Et Demosthenes Olynth. II. *Οὐκ ἔνι δ' αὖ τὸν ἀργοῦντα, οὐδὲ φίλοις ἐπιτάττειν ἅπερ αὐτοῦ τι ποιεῖν, μέγιστα δὴ τοῖς θεοῖς.* *Manutius.*

Vigilando, agendo, bene consulendo] Sic quidem omnes habent codices prælo excusi. Perantiquus liber: *Vigilando, agendo, bene operando, vel*

consulendo. Si mihi tamen quod sentio, dicere liceat, puto hæc verba, *vel consulendo*, aliunde in textum orationis irrepsisse: cujus meæ suspicionis ea est ratio, quod in antiquo libro, *bene operando*, *vel consulendo*, scriptum inveni. Nam cum agendi duo possint esse actus, operari videlicet, et consulere, hæc primo in ora libri scripta fuerunt, eaque deinde scriptor librarius in contextum recepit. Huc etiam accedit, quod Servius verba illa, *bene consulendo* omiserit: ita enim hunc locum profert: *Non votis, neque suppliciis muliebribus Deorum auxilia comparantur: vigilando, laborando, prospere omnia cedunt. Ubi socordiæ tete atque ignaviæ tradideris, nequicquam Deos implores.* Popma.

Ubi socordiæ te atque ignaviæ tradideris, nequicquam Deos implores] Servius in Georg. III. sic citat: *Ubi socordiæ tete, &c.* quod ut mihi quidem valde placet, sic nullo in exemplari, quod sciam, reperitur. *Ricius.*

Socordiæ] *Socors* dicitur quasi sine corde. Credebant enim plurimi ex antiquis cor rationis fontem esse. Unde Cicero Tuscul. I. 'Aliis cor ipsum anima videtur; ex quo excordes, vecordes, concordesque appellantur.' Neque vero hic vulgaris error, sed ipse Hippocrates lib. de corde ita loquitur: γνώμη τοῦ ἀνθρώπου πέφυκεν ἐν τῇ λαιῇ κοιλίῃ, καὶ ἄρχει τῆς ἄλλης ψυχῆς. Id est, *mens hominis in sinistro cordis ventriculo sita est, ac reliquæ animæ imperat ac præest.* quanquam auctor l. de morbo sacro, qui et Hippocrati ascribitur, rectius cerebro sapientiam tribuat. Etiam Chrysippus inter Stoicos maximi nominis, in lib., quem de Anima scripserat, principatum cordi tribuit. Cor esse facultatum animæ principium non male dicitur, nec absque ratione Aristoteles etiam III. 10. de Part. anim. cordi prudentiam tribuit. Et Ciceroni l. II. de Fin. cor sapere dicitur. Quicquid sit, tum eruditorum, tum vulgi hæc fuit antiqua opinio. Unde Ennius: 'Egregie cordatus homo Catus Ælius Sextus.'

A. Manlius] Legendum *T. Manlius*, vel erravit Sallustius memoriæ vitio. Non enim huic *Aulo*, sed *Tito* prænomen fuit: quod et Fasti Capitolini et Livius l. VII. et VIII. Ciceroque de offic. l. III. et alii multi docent. Gellius IX. 7. de viris illustribus, c. 28. Eutropius l. II. Cassiodorus, Diodorus Siculus l. XVI. *Manutius.*

Aulus Manlius Torquatus] Sic omnibus literarum apicibus expressum in vett. Mss. antiquiores etiam aliis locis perpetuo nobis exhibent *Manlium*, non *Mallium*, quod nonnulli temere propugnant. Naz. loco *Aulus*, ridicule habet *Saulus*. Grut. Val. Maximus l. II. de disciplina militari, de utroque eandem scribit historiam. *Glar.*

Torquatus] *Torquatus* dicitur a *torque*, quo usus est quidam Gallus, quem ipse singulari certamine interfecit, et sibi assumpsit.

Bello Gallico] Et hoc contra testimonium Livii l. VIII. Valerii II. 2. et aliorum: nam *contra Latinos* Bellum gerebatur, non *contra Gallos*, cum filium Torquatus securi percuti jussit. Plutarchus item in parallelis a Torquatò *contra Samnites* hoc anno pugnatum scripsit contra historiæ fidem: nam ut dixi, *cum Latinis*, non *cum Gallis*, aut *cum Samnitibus*, pugnatum est. Et Dionysius Antiquitatum lib. VIII. idem, quod Sallustius, tradit. *Manutius.*

Bello Gallico] Livius, Gellius, Valerius, Auctor de Viris illust. Orosius III. 9. et Florus I. 14. scribunt, Manlium bello Latino securi filium percussisse. Dionysius tamen Antiq. l. VIII. facit cum Sallustio; bello enim Gallico id factum asserit. Illud notandum, quod Frontinus Strat. lib. IV. huic Manlio postea Imperioso cognomen fuisse tradit. At Seneca de Beneficiis III. 37. item Livius l. VII. ab Urbe condita ajunt, L. Man-

lium patrem hujus ab ostentatione sævitiæ, sibi Imperiosi cognomen adscivisse, et ut Diodorum Siculum missum faciamus, qui idem sentire videtur: fragmenta etiam vetustissimorum marmorum, quæ Romæ paucis abhinc annis effossa sunt, satis indicant, primum L. Manlium hujus patrem Imperiosum cognominatum. *Castil.*

Contra imperium] Extra ordinem sine supremi magistratus jussu manus cum hoste conserere illicitum: T. Manlius Torquatus filium suum, quod sine ejus jussu in certamen venisset cum Geminio Metio Duce Tusculanorum, vita privavit, ut in ceteris confirmaret imperium. Neque ingenita charitas liberorum, non tam arcta sanguinis necessitudo, non flos primæ ætatis, non denique virtutis grande testimonium a tam atroci exemplo patrem deterruit. Neque, mirum dictu, ut Frontinus commemorat, ipse filius tam rigidæ disciplinæ restitit, verum cum pro eo intercederet militaris pubes, seditionum tubam accenderet, negavit se tanti esse, ut propter se disciplina vetus Romanorum corrumperetur, obtinuitque tandem, ut mortis pœna beneficii loco sibi infligi posset. Idem Posthumium Tiburtum in filium eadem de causa factitasse legimus. Et quid Fabius? Fusis Samnitibus, parta victoria vix Papyrii Dictatoris manus evasit, nisi populus precibus idem efflagitasset, pater et adolescens ad genua Dictatoris procubuissent. Et vicit tamen imperii majestas; noxæ enim damnatus, concessus est populi Rom. precibus. Stesimbrotus cum contra Lacedæmonios feliciter pugnasset, victoriæ præmium coronam filio Epaminondas concessit, spreti imperii gladium, quo cervicem tam propinqui sanguinis amputavit. Mandati causa potior est rebus gestis. Præstat patrem filio orbari, quam patriam disciplina militari. Victoriam quis Imperatoris injussu obtinuit? Major victoria seipsum vincere, neque in pugnam prorumpere, ubi pugnandum non est. Et quid si victus fuisset? Incerta, vitrea est cruenti Martis alea, et quæ tum sæpe, cum maxime splendet, exiguo negotio frangitur. Præstat victum esse, quam victorem, modo anima Reip. constet, disciplina militaris; qua polluta, cuncta militaria officia turbantur, idem Ducis militisque munus erit. *Thys.*

Cethegi adolescentiæ] Hunc enim Cethegum Plutarch. in Luculli vita scribit obscœna vita, libidinum, flagitiorum, vitiorum, scelerum plenum fuisse. *Zanch.*

Nisi iterum jam patriæ bellum fecit] In Mss. est, *nisi alterum jam patriæ, &c.* sensu tamen eodem; quod in quibusdam *intulit* legitur, id ex glossa irrepsisse suspicor. *Ricius.*

Patriæ bellum] Hic enim Cethegus (ni fallor) Marianas partes secutus cum Mario, Cinna, et aliis urbem obsedit: ut leges apud Appianum bellorum Civilium libro primo: postea tamen urbe pulsus ad Sullam confugit. Nec illud nos perturbare debet, quod hic Cethegus conjurationis tempore dicatur adolescens, cum Cicero in oratione pro Mil. scribat Domitium jam ab adolescentia documenta maxima dedisse, quam contemneret populares insanias, significans (ut exponit Ascon.) constantiam Domitii, quam in prætura præstitit. Quo vero ætatis anno prætores per leges fieri possent, jam satis notum. *Cast.*

Nisi iterum jam bellum fecit] Arbitror enim, Sallustium his verbis innuere, hunc fuisse in conjuratione, quæ facta fuit cum Pisone adolescente, in qua magnum contra patriam parabatur periculum. *Zanch.*

Pensi] Vide supra Bell. Cat. c. 12.

Facile paterer vos ipsa re corrigi, quoniam verba contemnitis] Ita codices in membrana descripti: perperam in

Gymnico et aliis *verba mea:* nam *verba* in genere opponit ipsi rei. Sed et Badianum exemplar sic habet, et Beroaldinum. *Rivius.*

Catilina cum exercitu in faucibus urget] Risum hoc loco moverunt mihi jejuni illi Commentatores in hunc auctorem: quorum alius exponit *in faucibus;* scilicet, *ad devorandum:* alius, *in faucibus,* id est, *introitu civitatis:* tertius, *in faucibus Italiæ,* id est, *in Alpibus.* Ceterum non omnes codices habent *Italiæ:* ideoque malim, quando hoc tempore Catilina cum exercitu in Hetruria erat, exponere, *in faucibus Apennini,* quæ ipsæ tamen sunt Italiæ. *Glareanus.*

Parari, neque consuli] Nam si quid occulte facere voluerimus, continuo conjuratores in urbe sunt, qui consilia nostra palam faciant Catilinæ. *Vall.*

Quare ita censeo] In manuscriptis additur *ego,* haud male, ut opinor. *Rivius.*

Quare ita censeo] Mss. plerique, ut et vett. edd. adtexto pronomine, *censeo ego;* glossemate manifestario: ne quis forte loco medendum censeat, transpositu, *quare ita ego censeo.* Grut.

Nefario consilio] Pedianus: 'Nefandum,' inquit, 'est, non fandum: nefarium, quod polluit sacra, farre pio solita celebrari. ergo nefarii, sacrilegi.' *Zanch.*

Cædem, incendia, aliaque se fœda atque crudelia, &c.] In Mss. est, *aliaque fœda,* omisso pronomine *se,* idque melius. *Rivius.*

De confessis] Non opus est hic ex jure civili in eam rem leges concumulare. Notum est enim, quod is qui crimen in judicio interrogatus fatetur, pro convicto habeatur, nisi non appareat crimen, quod reus confessus est. Atque ita intelligo Divi Severi rescriptum, in l. I. §. D. Severus. ff. de Quæst. quo prohibemur confessiones reorum pro exploratis facinoribus habere. Hic vero conjurati non solum confessi erant, sed et certissimis indiciis convicti.

More majorum] Antequam lex Porcia ferretur: nam lex fuit, ut cives qui contra rempub. quicquam patravissent, capite punirentur: sicut Brutus duos filios virgis cædi, et securi percuti jussit, quod consilia prodendæ urbis sumpserant. Valerius v. 8. de severitate parentum in liberos: 'Brutus quoque gloria par Romulo (quia ille urbem, hic libertatem Rom. condidit) filios suos dominationem Tarquinii a se expulsam reducentes, summum imperium obtinens, comprehensos, proque tribunali virgis cæsos, et ad palum religatos, securi percuti jussit: et pater, ut consulem ageret, orbus vivere, quam publicæ vindictæ deesse maluit.' *Vall.*

Cap. 53 *Senatus decretum fit, sicut ille censuerat*] Exemplar Fabricianum, *sicuti ille censuerat:* sed et erasa ibi cultello erat ultima in *senat;* ut suspicer ibi fuisse *senati decretum:* quomodo et alias fere Sallustius. Priscianus quidem certe hic legit, *senati,* ut sit genitivus antiquus. Eodem modo Donatus in Hecyram Terentii, ubi adnotat veteres *tumulti* et *senati* dicere solitos. Sic supra Sallustius: 'Igitur senati decreto Q. Marcius Rex,' &c. pro *senatus decreto,* quod ipsum et Nonius observavit. Illud hic obiter addam ex Cicerone ad Atticum, non dixisse Catonem primum sententiam de animadversione, sed omnes ante eum præter Cæsarem. Cur ergo in sententiam Catonis? 'Quia verbis,' inquit, 'luculentioribus, et pluribus, rem eandem comprehenderat.' Mox, ubi leviter innuit, non se retulisse solum, sed et patefecisse, et cohortatum esse, et ante præterea quam consuleret, ipsum judicasse. 'Quæ omnia,' inquit, 'quia Cato laudibus extulerat in cœlum, perscribendaque censuerat, idcirco in ejus sententiam est facta discessio.' *Rivius.*

Senati decretum fit] Vulgati omnes,

quibus cum faciunt antiqui mei: *Senatus decretum fit*, habent. Nos *senati decretum fit* restituimus, ex Carisio locum hunc citante. Est autem *Senati* genitivus antiquus, qui etiam in inscriptione veteri reperitur, quæ in agro Veronensi extat, verbis ad hunc modum conceptis: SEX. ATTILIVS. M. F. SARANVS. PROCOS. EX. SENATI. CONSVLTO. INTER. ATTESTINOS. ET. VICETINOS. FINIS. TERMINOSQVE. STATVI. IVSSIT. Et in Sallustii libris Historiarum, 'Senati decreto serviendum ne sit.' Sed et *Senatuis* veteres dixerunt: id quod Helenius Acron, ad Terentianum illud in Adelphis, 'Nunc exacta ætate, hoc fructi pro labore ab his fero.' adnotavit: et 'senatis consulto' Sisenna Histor. l. III. 'simul et senatis consultis clarissimis amplificatis.' *Popma.*

Senatus decretum fit] *Senati*, locum hunc citans, Priscianus legit. *Zanck.*

Senatus decretum] Sicuti jus relationis ad solum magistratum pertinebat, ita neque alia de re invitus faciebat Senatusconsultum, quam de qua ad senatum relatum erat, nisi si infinite de Rep. non finite de singulis rebus retulisset. Itaque Valerius frustra a decemviris postulavit, ut dictis omnibus sententiis, quibus a majore parte exercitus decernebantur, id proponerent consulendum, FORMANE REIPVB. PLACERET: aut VT RVRSVS SENTENTIAE EXIGERENTVR. Dixit enim Claudius, semel omnium sententiis absolutis, rem pro judicata haberi. Nihil superesse, quam ut sententiæ numerentur. Ut novi aliquid agatur non posse, nisi iterum a magistratu relatio fiat. Quid vero? Indicat Halicarnassensis, ex his qui dixissent frequentes, ac fere universum senatum Valerio acclamasse. Numerus porro Senatorum, ut rarum ac legitimum esset Senatusconsultum, requirebatur. Unde apud Festum, 'NVMERA SENATVM. Divus postea Augustus numerum determinavit, pro singulis Senatusconsultorum causis ac formulis. Certe SCtum a paucioribus, quam quadringentis fieri non posse instituit; cum proximis temporibus numerus ille non foret necessarius. Itaque et pœnas auxit adversus eos, qui nullam ob justam caussam in senatum non venissent. Antea enim nihil erat ultra pignus et multam.' Ærod. Vincere quoque dicebatur sententia ea, cui plures accedebant. Cic. Philip. VIII. 'Victa est igitur propter verbi asperitatem, te auctore, nostra sententia. Vicit L. Cæsaris amplissimi viri, qui verbi atrocitate dempta, oratione fuit quam sententia lenior.' Formulæ decernendi hæ fuere: PLACERE SENATVI, SENATVM VELLE, ET AEQVVM CENSERE, SENATVM EXISTIMARE, ARBITRARI, SENATVI VIDERI. Primis etiam Senatusconsultorum, quæ libera Rep. fiebant, versibus poni solebant nomina eorum, qui ad ea conscribenda adhibiti erant, qua in re usu recepta erant verba hæc, SCRIBENDO AFFVERE. Etiam veteribus Senatusconsultis, ut Valer. Max. II. 11. auctor est, T. litera subscribi solebat, eaque nota significabatur, etiam Tribunos ita censuisse, at quotiescunque SCta intercessionibus impediebantur, auctoritate perscribi solebant. Auctoritatum perscribendarum rationem Dio explicat l. LV. *Brisson.*

Sed mihi multa legenti, multaque audienti] In Mss. duobus est omissa illa *que* conjunctio ἐγκλιτική, sicut in Beroaldino quoque. id Sallustianum magis esse videtur. *Rivius.*

Tanta negotia sustinuisset] Eodem modo dixit in bello Jugurthino: 'Quantum negotii sustineam.' Et Horatius illo versu: 'Cum tot sustineas, et tanta negotia solus.' Hic tamen videtur Sallustius, *Sustinere*, usurpasse, pro gerere, patrare. Ut in Bello Jug. 'At non perinde habeantur, ut eorum, qui ea sustineant, virtus est.' *Ursin.*

Ac veluti effœta parente, multis tempestatibus haud sane quisquam Romæ virtute magnus fuit] Hic perperam alii, *parentum:* quomodo quidem et manuscripti codices, et alii vetustiores. Quamvis autem et Marinus quispiam Scodrensis hoc modo legendum contendat, tamen, quod bona ejus venia dictum velim, nequaquam probo interpretationem ejus, ut quæ totum mihi Sallustiani loci corrumpere sensum videatur. Nam et perperam per *tempestates*, ipse *calamitates* intelligit, et per *parentes*, *minores*, quamvis adstipulatorem habeat Jacobum quendam Bononiensem. Ego vero *parente* legendum arbitror, ut Beroaldinum habet exemplar. et hoc Sallustium dicere velle puto, neminem jam multo tempore Romæ virtute præstantem et egregium exstitisse, idque *velut effœta parente*, hoc est, Tamquam jam exhausta et defecta viribus urbe Roma, quæ quasi parens est civium Romanorum. Est autem elegans metaphora a fœminis, quæ frequenti aut ægro partu non amplius pariant: qua tralatione et Virgilius *effœtos agros* dixit, quasi continua fertilitate lassatos. et Columella, 'Ubertate nimia prioris ævi defatigatum et effœtum solum nequire pristina benignitate præbere mortalibus alimenta.' Jam *tempestatibus* Sallustium pro temporibus usum esse, nihil mirum, cum id sæpe alias faciat, cujus et Servius in Georg. I. meminit: neque Sallustius modo, sed et Cicero et alii. Sic Poëta quispiam apud Ciceronem, 'Qua tempestate Pœnus in Italiam venit:' pro, *quo tempore*. Ac si quid est in me judicii maxime hac voce Sallustium, ut antiquarium, uti decuit. Jam *tempestatem* pro tempore apud Sallustium accipi oportere, indicio sunt ea quæ mox ibidem sequuntur: 'Sed mea memoria ingenti virtute, diversis moribus, fuere viri duo, M. Cato, et C. Cæsar:' nam multis illis antea temporibus, opponit memoriam suam, hoc est, seculum et ætatem suam. Hoc modo et Augustinus intellexisse hunc locum videtur, cum inquit, 'Laudat idem Sallustius temporibus suis magnos et præclaros viros, M. Catonem et C. Cæsarem, dicens quod diu illa resp. non habuit quemquam virtute magnum, sed sua memoria fuisse illos duos ingenti virtute, diversis moribus.' Hæc Augustinus v. de civitate Dei. Quod Sallustius ait, *multis tempestatibus*, id nimirum Augustinus *diu* interpretatur. Sed de hoc satis. Illud quoque non prætereundum, in manuscriptis ipsis reperiri, *ac sicuti effœta*, pro *veluti*, quod hodie legitur: nec secus in Veneto atque aliis quibusdam. Utitur autem et alias Sallustius τῷ *sicuti*, pro *tamquam* seu *veluti*, ne quem insolentia vocis in hoc significato offendat: ut, 'Nihilominus insontes, sicuti sontes circumvenire:' et, 'Constituere ea nocte paullo post cum armatis hominibus, sicuti salutatum introire ad Ciceronem:' et, 'Sicuti jurgio lacessitus foret,' pro 'tamquam foret lacessitus:' et, 'Alii sicuti jura populi defenderent,' pro, *quasi defenderent*. Rivius.

Veluti effœta parentum] *Effœta parente*, legit Badius in auferendi casu utrumque. Quæ lectio quidem placet: nam alteram per genitivum *parentum*, ego sane non intelligo; etiamsi et vetus codex ita habeat. *Glarean.*

Sicut effœta parentum] Optima locutio, quæque in scriptis fere omnibus habetur, nam illud *effœta parente*, quod tantopere dilaudat Rivius cum Glareano, hujus glossa est. Græcismus merus, qui efferunt ἀγαθοὶ ἀνδρῶν, τὰ καλὰ τῶν ζώων. Ut Plinius 'canum degeneres.' Tacitus, 'subjecta vallium,' 'avia saltuum,' 'ardua castellorum.' 'Antiqui autem' (inquit Philargyrius) 'fœtum pro gravido solent ponere, ut Varro Atacinus: 'Fœta feris Lybiæ.' Et Virgilius ipse: 'Scan-

dit fatalis machina muros, Fœta armis.'' Hinc *effœtum* derivatum, de quo vide Columellam, et Servium. Excidit hæc vox Petronio, quam repono, in Carmine Eumolpi, ' Juppiter omnipotens, et tu Saturnia tellus, Armis fœta meis, olimque onerata triumphis :' ubi perperam vulgatur, *Armis læta meis*. Lectio nostra perspicue vera est. *Putsch.*

Sicut effœta parentum] Hæc est concors lectio omnium Mss. nisi quod Palatinus decimus, *si effœta parentum*. Dictum autem eodem modo, quo infra in Bello Jugurth.: ' loca nuda gignentium.' *Grut.*

At sicuti effœta parentum] Locus in hunc diem frustra tentatus, et intellectus nemini. Nos quoque diu in eo operam lusimus : sed quod peccavit prior editio observationum, posterior correxit, monstravitque τὸ *effœta* respectum habere ad *virtute*, et in illa hanc vocem subaudiendam, et quasi bis posita esset, accipiendam. Et quasi illa virtus, quæ in parentibus et majoribus illustrium domorum fuit, lassata et effœta provenire ac propagari desiisset, longo tempore nemo apparuit eadem, qua majores, virtute magnus. *Gronov.*

Sed mea memoria ingenti virtute] Est in cunctis manuscriptis, atque item impressis quibusdam, *memoria mea*, ut pronomen sequatur. *Rivius.*

Diversis moribus fuere viri duo] Sic in manuscriptis. Nec aliter ab Hadriano citatur de modis Latine loquendi. Eodem modo codex Beroaldinus. *Idem.*

Cato] Virtutis rigidæ singulare exemplar: unde et virtutis exactos satellites Catones appellavit antiquitas; hinc Juvenalis : ' Tertius e cœlo cecidit Cato.' Hinc et Dionysius ille, quisquis est, qui disticha conscripsit, Catonis egregii morum Censoris sibi nomen assumpsit, ut a tanto viro carmina sua lucem acciperent. Cujus alioquin nemo antiquorum, quod sciam, meminit nisi Vindicianus in epist. ad Imp. Valentinianum. Vide *Scalig.*

Cæsar] Scipionem Africanum priorem primum Cæsarem vocatum tradidere, quod excisus utero matris fuerit. Sed hoc falsum est : nam ante bellum Samniticum Claudius quidam Cæsar extitit. Falsa etiam nominis ratio : nec enim Cæsar, a cæso utero dictus : id de Cæsone potius verum esset. Sed Cæsar antiqua vox Latina, qua τὸν κουριῶντα significat, unde Cæsaries, vel Cæsaria κόμη κουριῶσα. *Salmas.* Apposite hic Festus, ' Cæsar, quod est cognomen Juliorum, a Cæsarie dictus est, quia scilicet cum Cæsarie natus est.' Ab occiso Elephanto (qui Cæsar Maurorum lingua appellatur, tanquam aciei perruptor, كسّرا id est, *cassara*, enim Arabibus perrumpere) deducere, nimis longe petitum est.

CAP. 54 *Genus*] Catonis genus principium dignitatis et gloriæ sumpsit a proavo Catone, in primis claro, magnæque auctoritatis. Plutarch. ' Cæsaris vero genus fuit ex Venere : nam Venus ex Anchisa genuit Æneam, patrem Iuli Ascanii, a quo gens Julia ducitur.' Unde Suetonius Cæsarem ipsum in laudatione amitæ suæ, hæc dixisse ait : ' Nam ab Anco Martio sunt Martii reges, quo nomine fuit mater, a Venere Julii, cujus gentis familia est nostra.' *Zanch.*

Genus] Cæsar ad Iulum Æneæ filium genus suum referebat. Virg. Æn. l. I. ' Nascetur pulchra Trojanus origine Cæsar, Imperium Oceano, famam qui terminet astris : Julius a magno demissum nomen Iülo.' Eutropius autem, item Dionysius Ant. l. I. scribunt, Julios dictos esse a Iulo Ascanii filio. Sed quo pacto, et quando Julia gens Alba Romam translata fuerit, docet idem Ant. l. III. At Cato pronepos fuit M. Porcii Catonis Censorii, qui ortu Tusculanus fuit. Vide Gellium XIII. 19. Plinium VII.

14. Cornelium Tacit. l. XIII. Ciceronem l. II. de Legibus, Æmilium Probum, Plutarchum in utriusque vita, et Messalam Corvinum in libello ad Cæsarem Augustum. *Cast.*

Ætas] Plutarchus, Appianus et Tranquillus scribunt, Cæsarem quinquagesimo sexto ætatis anno occisum fuisse: quod si ita est, Cicerone consule Cæsar trigesimum septimum agebat annum. Nam Cicero consul fuit anno ab Urbe condita sexcentesimo nonagesimo: Cæsar vero interfectus est anno septingentesimo nono. Verum si Cæsar quinquagesimo sexto ætatis anno periit, necesse, ante legitimum tempus consul fuerit. Tempus enim legitimum petendi consulatum, erat annus quadragesimus tertius: quod patet, tum ex Cicerone Phil. 5. tum etiam ex annorum numero a natali die Ciceronis ad consulatum: quem suo se anno assecutum esse scribit ipse oratione secunda contra Rullum. Constat enim ex Gellio, Ciceronem Serrano et Cæpione consulibus anno ab Urbe condita 647. ante diem tertium Non. Jan. natum esse. Patet igitur, Cæsarem ante tempus legibus constitutum consulem fuisse. quod affirmat etiam Appianus Bellorum civilium l. III. verum is pugnantia loquitur: si enim, cum interfectus est, 56. annos habebat Cæsar, ἀδύνατον est, ut decem annis ante legitimum tempus consul fuerit. quod si quis annos computaverit, facile cognoscet. Gessit enim consulatum Cæsar anno Urbis conditæ 694. hæc adnotare libuit, ne quis ex Cæsaris consulatu ætatis conjecturam faceret: nam legibus solutus est. Cæsar igitur Cicerone consule 37. annos natus erat, Cato vero plus minus 32. anno enim ab Urbe condita 707. Cato sibi mortem Uticæ conscivit, annos natus vel 48. ut vult Plutarchus, vel 49. ut Livius, vel ut Appianus circiter quinquaginta. *Cast.*

Eloquentia] Ambo enim fuerunt eloquentes. Quintil. XI. 1. Catonem eloquentem Senatorem fuisse dicit. Idem l. X. de Cæsare ita inquit: 'C. vero Cæsar, si foro tantum vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur: tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat. Exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cujus proprie studiosus fuit, elegantia.' Cicero ad Brutum oratores enumerans negat se videre, cui Cæsar debeat cedere: aitque eum elegantem, splendidam quoque ac magnificam ac generosam quodammodo rationem dicendi tenere. Et ad Cornelium Nepotem de eodem ita scripsit: 'Quid? oratorum, quem huic anteponas eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententiis aut acutior aut uberior? quis verbis aut ornatior aut elegantior?' Vide quoque Tacitum in Dialogo de Oratore. *Zanch.*

Integritate vitæ] Cicero pro domo sua: 'Bello gerendo M. Catonem præfecisti, dices, quem virum? Sanctissimum, prudentissimum, fortissimum, amicissimum reip., virtute, consilio, ratione vitæ mirabili ad laudem, et prope singulari.' Item pro Muræna: 'In M. Catone hæc quæ videmus divina et egregia ipsius scitote esse propria: quæ nonnunquam requirimus, ea sunt omnia non a natura, sed a Magistro: fuit enim quidam summo ingenio vir, Zeno, cujus inventorum æmuli Stoici nominantur.' Hujus sententiæ sunt et præcepta ejusmodi: sapientem gratia nunquam moveri, nunquam cujusquam delicto ignoscere, neminem misericordem esse, nisi stultum et levem: viri non esse neque exorari, neque placari. *Cic.* Severitatem hanc a Stoicorum disciplina acceptam, ut nimiam culpat Cicero: cum quo facit et Seneca Controv. XII. cum ait: 'Nemo sine vitio est: in Catone moderatio, in Cicerone constantia desideratur.' *Grasw.*

Ille mansuetudine et misericordia clarus factus est] Τὸ *est* non reperi in manuscriptis, ac majore cum gratia abest. nec est in omnibus impressis. *Rivius.*

Misericordia] Quia secundum Plinium erat usque ad pœnitudinem clemens, illis enim pepercit, a quibus postea interfectus est: unde inter funebres ludos de eo cantatum dicit Suetonius, ex Pacuvii armorum judicio: 'Men' servasse, ut essent qui me perderent?' *Badius.*

In altero miseris perfugium erat] In quibusdam, *profugium:* utrumque apud Ciceronem reperitur: τὸ *erat*, non est in manuscriptis, nec in impressis quibusdam, ac rectius abest. *Rivius.*

Facilitas] Nam Cæsar facilis erat ad ignoscendum, ex hoc enim apparet, quam facilis fuerit: quia cum potitus fuisset rerum, cunctis adversarum partium in Italiam redire permisit, magistratusque, et imperia capere. Lege Dionem sub finem l. XLII. *Zanch.*

Constantia] Val. Max. II. 3. 'Hic,' inquit, 'spiritus ne quidem Catonis pueritiæ defuit, nam cum in domo M. Drusi avunculi sui educaretur, et ad eum Tribunum tunc plebis, Latini de civitate impetranda convenissent, a Q. Popedio Latinorum principe, Drusi autem hospite rogatus, ut socios apud avunculum adjuvaret, constanti vultu non facturum se respondit: iterum, deinde et sæpius interpellatus, in proposito perstitit. Tunc Popedius in excelsam ædium partem elevatum, abjecturum se inde eum, nisi precibus obtemperaret, minatus est: nec hac re ab incœpto moveri potuit. Expressa est itaque vox illa hominum: Gratulentur nobis Latini et socii, hunc esse puerum, quo senatore ne sperare quidem nobis civitatem licuisset.' Hoc et multa alia constantiæ Catonis exempla apud Plutarchum leges. *Idem.*

Nihil denegare quod dono dignum esset] In uno Fabriciano est, *bono dignum*, ceteris reclamantibus. Sed hic nihil pronuntio. Tantum diversam lectionem indico, non judicium interponens meum, sed integrum relinquens lectori suum. *Rivius.*

Sibi magnum imperium, exercitum] Quod autem Cæsar magni imperii ac novi exercitus cupidus fuerit, facta ipsius declarant. Nam cum esset quæstor in Hispania, atque jussu pop. Romani jure dicundo conventus circuiret, Gadesque venisset, ac ibi in Herculis templo magni Alexandri imaginem animadvertisset, ingemuisse fertur, et statim missionem efflagitasse, ad captandas quamprimum majorum rerum occasiones. *Zanch.*

Novum bellum exoptabat] Quod tandem obtinuit: nam post consulatum socero generoque suffragantibus, ex omni provinciarum copia, Gallias potissimum elegit: cujus emolumento et opportunitate idonea esset materia triumphorum: et initio quidem Galliam Cisalpinam, Illyrico adjecto, lege Vatinia accepit: mox per Senatum Comatam quoque, veritis patribus, si negassent, quod populus et hanc daret: quo gaudio elatus non temperavit, quin paucos post dies frequenti curia jactaret invitis ac gementibus adversariis se adeptum esse, quod concupisset. Tranquillus. *Idem.*

Ubi virtus ejus enitescere posset] *Ejus* non est in manuscriptis, nec impressis vetustioribus: ne Augustinus quidem addit, ubi hunc locum citat l. v. de civitate Dei. *Rivius.*

Non de divitiis, cum divite, neque de factione cum factioso, sed cum strenuo de virtute, cum modesto de pudore, cum innocente de abstinentia certabat] Ita nos totum hunc locum restituimus; cum antea in vulgatis receptisque libris legeretur, *non divitiis cum divite, nec factione cum factioso, sed cum strenuo, virtute; cum modesto, pudore; cum innocente, abstinentia certabat.* Confirmat autem veterum codicum scripturam Q. Curtius l. IV. 'Jam non de

gloria, sed de salute; et, quod saluti præponitis, de libertate pugnandum est.' Cicero in Divinatione in Verrem: 'Ecquis unquam tam palam de honore, tam vehementer de salute sua contendit?' *Popma.*

Abstinentia] Quam autem Cato abstinens fuerit testis fuit Epirus, Achaia, Cyclades insulæ, maxuma pars Asiæ provinciæ, Cyprus: unde cum pecuniæ deportandæ ministerium sustineret, tam aversum animum ab omni Venere, quam a lucro habuit, in maxima utriusque intemperantiæ materia versatus. Nam et regiæ divitiæ potestate ipsius continebantur, et fertilissimæ deliciarum totius Græciæ urbes, necessaria totius navigationis diverticula erant: atque Munatius Rufius Cypriacæ expeditionis fidus comes, scriptis suis signat, (cujus testimonium non amplector, proprio enim argumento laus ista nititur) quod ex eodem naturæ utero et continentia nata est et Cato. Hæc ex Val. Max. Plut. et in ipsius vita ait: Ab rege Deiotaro, ut filios et filiam suam eidem commendaret, vocatus, cum ipse Rex dona egregia protulisset, usque adeo super ea re commotus est, ut cum vespere ad eum venisset, postridie circiter horam tertiam abiret: et in itinere, cum ei majora dona misisset, epistola ipsum rogavit, uti si ea dona capere nollet, amicis saltem habere sineret. Sed nec ipse accipere voluit, nec amicos capere permisit, affirmans, omnem largitionem velamen honestatis facile reperire posse: amicos vero ejus habituros ex iis, quæ ipse juste possideat. *Zanch.*

Esse quam videri bonus malebat] Æschylus sic, ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις· Οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει. Æschyli dictum recitat Jo. Tzetzes l. v. de varia historia 16. Cicero quoque in Lælio: 'Virtute,' inquit, 'ipsa, non tam multi præditi esse, quam videri volunt.' *Manutius.*

Itaque quo minus petebat gloriam, eo magis illam assequebatur] *Illam*, non reperi in quibusdam, nec in Merseburgensi, et omitti potest, citra detrimentum sensus. Augustinus haud scio an memoria lapsus ita citat, *eo magis illum sequebatur;* nempe *gloria Catonem.* Forte non fuit ad manum liber, itaque memoriæ fisus, ut fit, perperam hoc modo citavit. In manuscriptis præterea non *Itaque*, sed *Ita* legitur, consentientibus exemplaribus Badiano et Beroaldino: ac si quid est in me judicii, rectius hoc modo legitur. *Rivius.*

Eo magis illam adsequebatur] Sic et antiquus Fulvii liber. D. Augustinus legit, *Eo illum sequebatur.* Alii, *eo magis sequebatur:* omnia recte. *Manutius.*

Cap. 55 *Discessit*] *Discedere in sententiam*, est alterius sententiam approbare. Antiquorum enim mos fuit, cum in tanto senatorum numero, longum foret, singulorum sententias audire, ut illi tantum, qui ceteros dignitate antecellebant, sententiam dicerent. Deinde duabus tribusve dictis sententiis, reliqui ad eos, quorum judicio sententias approbabant, transibant. Vide Gell. l. III. Noct. Att. c. 18.

Triumviros quæ ad supplicium postulabat, parare jubet] Oppido obscurus est hic sermo, cum sensus sit satis manifestus. Quidam putarunt plurali numero legendum, *postulabant*, quod etiam vetus codex habet: sed æque in obscuro manente sensu. Ego quid certo dicam non habeo, conjecturas illibenter adfero. *Glareanus.*

Triumviros, quæ ad supplicium postulabat, parare jubet] Proclive et mihi fuisset, expungere præpositionem *ad*, ut factum Carrioni; neque secus accidit a manu emendatrice Pal. sec. sed cum extet in Mss. ceteris pene omnibus præterquam in Pal. decimo, in quo, *quod supplicium, &c.* haud etiam ausim: præsertim quoniam Commeliniani censor non ipsum deleverit *ad*, sed *quæ:* unde esset suspicari,

principio scriptum auctori; *Triumviros supplicium parare jubet.* Sane Pal. undec. habet: *Triumviros quæ ad supplicium sumendum postulabat parare jubet:* octavus autem; *Triumviros quæ ad supplicium parare postulabat, jubet parare.* Gruterus.

Triumviros] Triumviros, scilicet capitales: qui, postquam Curius Dentatus de Samnitibus triumphavit, tunc primum Romæ creati sunt, qui de criminibus pariter cognoscerent: et in facinorosos, si quid scelere ac perfidia deliquissent, animadverterent: qui vigilias per urbem disponere, et ne qui nocturni cœtus fierent, observare, neu qui militares novarum rerum cupidi hostilia auderent, prospicere debebant, quæ posterioribus temporibus ad præfectum vigilum translata sunt: his quoque, ut carceribus latomiarum interior cura ageretur, carcerisque custodiam haberent, utque destinatis fasces, securis, et supplicii instrumenta omnia præsto forent, cura procuratioque impendebat, ut cum in reos animadverti oporteret, ipso interventu fieret. *Zanch.*

Tullianum appellatur] Carcerem Tullianum, cujus auctor Ancus rex, in capite fori sub Capitolio situm fuisse sic innuit Cicero: *cum de foro currum flectere incipiunt, illos duci in carcerem jubent.* Et Livius, *Fecit carcerem media urbe imminentem foro ad terrorem crescentis audaciæ.* Quod Vitruvii præceptis consentaneum est, qui ait ærarium, carcerem, curiam foro esse conjungendam. Unde autem carcer, et unde Tullianum diceretur, docent Varronis hæc verba: 'Carcer a coërcendo, quod exire prohibentur: in hoc pars, quæ sub terra, Tullianum; ideo quod additum a Tullo Rege; quod Syracusis, ubi hac de causa custodiuntur, vocantur Latomiæ, et de Latomia translatum.' Latomias vero, de quibus Varro meminit, Cic. in Verrem sic describit: 'Latomias Syracusanas omnes audistis, plerique nostis: opus est ingens, magnificum regum ac tyrannorum: totum est ex saxo in mirandam altitudinem depressum, et multorum operis penitus excisum. Nihil tam clausum ad exitus: nihil tam septum undique: nihil tam tutum ad custodias, nec fieri, nec cogitari potest.' Extat autem etiam nunc camera non absimilis ei, quam a Cicerone descriptam attulimus, ad cujus lævam per gradus in Tullianum erat descensus, extatque ibi in fronte titulus sequens: C. VIBIVS. C. FILIVS. RVFINVS. M. COCCEIVS. M. F. NERVA. COS. EX. SC. Ex quo conjicimus hunc carcerem post Anci et Tulli Regum tempora instauratum, ampliatumque fuisse. Est autem hodie D. Petro cognomento in carcere dicatus. *Marlian.*

Ubi paululum ascenderis ad lævam circiter duodecim pedes humi depressus] Dubium est, utrum *ubi ascenderis, duodecim pedes,* intelligamus: an *locus humi depressus duodecim pedes.* Sed posterius malim, propter reliquam loci descriptionem. Quidam codices, *Fornicibus vincta* legunt paulo post, a *vincio:* quod alii *juncta,* a *jungo.* et vetus codex *ascenderis* habet, non *descenderis.* Sed judicet Lector. *Glareanus.*

Ubi paululum descenderis] Ita clare Ms. Com. et Bongarsii, ut et a manu secunda Pal. sec. reliquis est *ascenderis,* quod pronum mutare cum Palmerio in *escenderis,* nisi vox *depressus,* item *demissus,* quæ sequitur, innuere viderentur descensum potius fuisse quam adscensum. *Gruterus.*

Camera] Cameras appellarunt sola culmina arcuata, sive ex lapide, sive ex contignatione facta essent. Vitruvius v. 10.: 'concamerationes vero, si ex structura factæ fuerint, erunt utiliores: sin autem contignationes fuerint, figlinum opus subjiciatur.' Vocat structuram, quod ex lapide structum est. Sic apud Hircium de Bello Alexandrino: 'incendio

fere tuta est Alexandria, quod sine contignatione ac materia sunt ædificia, et structuris, atque fornicibus contignentur.' Lacunaria autem proprie erant, quæ lacubus quadratis distincta erant. Et hæc lacunaria vel laquearia tabulis tecta erant, quæ Vitruvius a cameris distinguit, cum dicit: 'tunc autem machinis comparatis camerarum dispositiones in conclavibus expediantur, nisi lacunaribus ea fuerint ornata.' Ubi lacunaria tecta plana tabulis laqueata, et lacubus distincta. *Salmas.* De cameris Isidorus ita loquitur: 'Cameræ sunt volumina introrsum respicientia, appellatæ a curvo.' Κάμπυλον enim Græcis curvum: sed an non sit peregrina Gallica vox dubito, cum hodieque apud nostrates istud vocabulum usurpetur, atque incurvum etiam camusum Belgæ appellemus, quo vocabulo et usus princeps Poëtarum Virgilius Georg. 3. 'Et camuris hirtæ sub cornibus aures.' *Thys.*

Camera] Diversa sunt camerarum discrimina, quæ nos inquirere diligenter oportet, quibus lineis terminisque præfiniantur, etenim fornix est, et camera, et hemisphærium, et arcus illi, qui sunt harum quotæ partes. Hemisphærium, quod mediæ pilæ speciem habet, suapte natura ex circinatione, vestigiis, ichnographia circulari provenit: camera quadratis areis convenit, sicuti fornices quadrangularibus. Fornix excavati montis similitudinem refert: est enim in arcum flexa et protensa curvitas. Imaginemur parietem amplum, qui a summo sinuetur, et flectatur per porticus latitudinem transversam: camera vero arcum refert a meridie in septentrionem se flectentem, qui et alium habeat transversum ab oriente in occasum; cornua enim flexa: præter hemisphærium, est concursus multorum arcuum æqualium in centrum medii culminis: sunt et plura curvationum genera, alia delumbata ad circinum, vel quæ lunulata vocantur, et si quo alio modo testudinata sint, quæ multorum angulorum figuras ostendunt, quorum omnium incurvandorum ratio una est. *Barbarus in Vitruvium.*

Judices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregere] In vetustis est, *Vindices rerum capitalium,* pro *triumviri capitales,* quorum interventu supplicium de facinorosis sumebatur. De his autem historicum loqui, cum per se facile liquet, tum auctor libelli de magistratibus Romanis, quem Fenestellam vocant, testatur. Nam quo loco capitales dictos ostendit, quod capitalibus quæstionibus præessent, mox ibidem, 'Eorundem,' inquit, 'interventu triumvirorum, in eos qui cum L. Catilina conjuraverant, animadversum est, ut meminit Sallustius.' Ut autem Sallustius hic *vindices capitalium rerum,* sic alicubi Cicero 'vindices facinorum et sceleris' dixit. Est apud eundem 'peccatorum vindex,' 'vindex scelerum.' *Riv.*

Vindices rerum capitalium quibus præceptum erat, laqueo gulam fregere] Mire videntur feriata, *quibus præceptum erat.* Si quid juris haberem in auctorem; juberem hanc triadem alias sibi sedes quærere. Ceterum extat in Mss. aut *indices,* aut *judices,* non *vindices,* nisi forte a calamo primo in Pal. sec. imo in plerisque emendatum, *per indices rer. cap.* Naz. autem primum habuit; *Lentulus, dices rerum capitalium, &c.* correctumque post: *Lentulus et per indices, &c.* ut forte suspicari licet fuisse: *Lentulus, ei vindices rerum, &c.* Gruterus.

Vindices rerum capitalium] Ita potius legendum, non *judices.* Rivius exponit *Judices rerum capitalium,* pro Triumviri capitales: quæ quidem expositio non admodum mihi placet. Nonne consentaneum est, quod Triumviri, quamvis pararent quæ ad supplicium pertinerent, ut ipsi postea

Id tam levissimum munus exercerent, scilicet ut cujuspiam laqueo vitam finirent; et quod id affirmem, facit Plutarchus in Ciceronis vita, qui sic ait: 'Forum egressus consul, cum ad carcerem ventum esset, tradit lictori Lentulum, eumque strangulari jussit:' hocque pacto intelligimus judices vel vindices, id est, lictores: quorum munus hoc erat, ut morte damnatos strangularent, vel alio quodam genere mortis afficerent. *Zanch.*

Ita ille patricius] Juven. Satyr. x. 'Igitur fortuna ipsius et urbis Servatum victo caput abstulit. Hoc cruciatu Lentulus, hac pœna caruit, ceciditque Cethegus Integer.' Solent historici elatorum virorum exitus brevi aliqua clausula, tanquam funebri nænia prosequi, id parcius a Sallustio, fusius a Livio factitatum innuit Seneca suasoria vi. 'Quoties magni alicujus mors ab historicis narrata est, toties fere totius consummatio vitæ, et quasi funebris laudatio redditur. Hoc semel atque iterum a Thucydide factum, idem in paucissimis personis usurpatum a Sallustio, Livius benignius omnibus magnis viris præstitit. Sequentes historici multo id effusius fecerunt.' Sallustius supra: 'Ita ille egregius juvenis, immoderatæ fortitudinis pœnas dedit.' Curtius l. vii. de Parmenione: 'Hic exitus Parmenionis fuit, militiæ domique clari viri:' et l. ix. 'Hic fuit exitus clarissimi Persarum, nec insontis modo, sed eximiæ benignitatis in regem.' *Putschius.*

Corneliorum] Amplissima omniumque gentium nobilissima Cornelia ab antiquis est habita, et quidem jure ac merito: sive enim dignitatem spectes familiarum, sive etiam præclara in remp. merita, rerumque gestarum magnitudinem consideres, omnes certe omnium gentium virtutes, præclarissimæ hujus gentis splendore intereunt et obscurantur. Ac de origine quidem gentis nihil mihi quamvis diligentissime investiganti occurrit. Familias præcipuas quatuor reperio: quarum una Maluginensium est, altera Scipionum, Rufinorum tertia, postrema Lentulorum. Dolabellas enim, Cinnas, Merulas, et si qui sunt alii, plebejos potius quam patricios crediderim. Qua equidem in re veterum auctorum diligentiam requiro, qui cum in aliis, tum in Corneliis nobis describendis valde mihi videntur errare. et, ut omittam Florum, Eutropium, Orosium, Plinius certe antiquitatum auctore ceteroquin bonus et diligens, hac in re quam maxime lapsus videtur c. 3. libri vigesimi. *Strein.*

Dignum moribus factisque suis exitium vitæ invenit] Sic et volumen Fabricianum, et alia duo. In Merseburgensi vero ceterisque vetustioribus, *exitum vitæ;* quomodo Livius, 'Quod nemo eorum satis dignum splendore vitæ exitum habuit.' mihi utra lectio verior, haud dum liquet. *Rivius.*

Exitum vitæ invenit] Tacit. Annal. i. 'Ubi infelici dextera, et suo ictu mortem invenerit.' *Ciacconius.*

Exitium vitæ invenit] Sic fere manu formisque scripti antiquiores, cujus loco obrepsit deinde *exitum vitæ*, minus recte: consulatur Nonius Marcellus. *Gruterus.*

Cap. 56 *Duas legiones*] Vide supra c. 33.

Cohortes] Et est cohors, auctore Varrone libro de Lingua Latina, quod, ut in villa, ex pluribus tectis conjungitur, ac quiddam fit unum: sic his ex manipulis pluribus copulatur cohors, quæ in villa dicta, quod circa eum locum coërcetur: tametsi cohortem in villa Hysicrates dicit esse Græce cohortem apud Poëtas dictam. *Zanch.* Vide infra c. 59.

Pro numero militum] Unaquæque cohors quingentos quinquaginta quinque continet pedites, equites sexaginta sex, excepta prima, quæ reliquas

numero militum et dignitate præcedit, pedites mille centum quinque, equites loricatos centum triginta duos, et appellatur cohors milliaria, inquit *Vegetius* II. 6.

Ut quisque voluntarius] In scripto nostro legitur: *ut quisque voluntarius ex agris in castra venerat*. Putschius.

Aut ex sociis in castra venerat] In hanc lectionem conveniunt mss. numero quatuordecim; neque dubitandum de sinceritate scripturæ, *aut ex sociis; sed potius de hisce, æqualiter distribuerat; ac brevi spatio legiones numero hominum expleverat*. Auribus enim magis lenocinaretur, si scriberetur, *distribui*, item, *expleri*. Gruterus.

Amplius duobus millibus] Tacit. Annal. v. 'Unciario fœnore amplius exerceret.' Cicer. in Oratore: 'Non fere ternis amplius.' Et Verr. v. 'Hora amplius in demoliendo signo,' dixit: et noster 'amplius annos xxx.' *Ciacconius*.

Ceteri ut quemque casus armaverat, sparos, aut lanceas, alii præacutas sudes portabant] Servius in XI. Æn. *portare* legit, nisi sint mendosi codices, ut sit enallage modi; quæ figura propria historicorum est; sicuti idem in II. Æn. annotavit. *Rivius*.

Ut quemque casus armaverat] Nonius in *Sparos* legit, *ut quosque casus, &c.* Et paulo post legendum omnino, *in Galliam versus:* nam sic est in vv. cc. et Grammatici ita citant. Varro etiam ita locutus est libro IV. de Ling. Lat. cum dixit: 'Conum, quod cogitur in cacumen versus.' *Ursinus*.

Sparos] Alii Codices *spathas* habent. Sed illud verius est. A. Gellius x. 25. eadem tela conjunxit. *Coler*.

Sparos] 'Sparus est,' inquit Servius, 'rusticum telum, in modum pedis curvum.' Festus autem asserit, *spara* minimi generis jacula esse, a spargendo dicta; et sane *sparus* et *sparum* idem est, ut testatur Nonius. *Cast*.

Sparus] Alibi *sparum* Gallicum esse vocabulum, docet Festus, cum dicit; 'Rumex genus teli simile spari Gallici, cujus meminit Lucilius: Tum spara, tum rumices, portantur tragula porro.' Item Virgilius: 'Agrestesque manus armat sparus.' Ubi *sparus* videtur sudem denotare, nos hodie *een Sparre* appellamus. Nam Nonius, superiori Sallustii loco inductus, videtur negare esse telum bello proprie aptum: ait enim: 'Sparus, lancea, tela sunt non bellica.' Si tamen pro militari telo vel lancea libet accipere, accommodabimus huc illud Sisennæ ex tertio Historiarum: 'sparis ac lanceis eminus peterent hostem.' Atque ita *sparus* nostratium erit, Germanorumque *een Speer*, quod alias lanceam possis dicere. *Joh. Pontan*.

Lanceas] Hasta oblonga, a λόγχη derivat Festus: argute, haud vere. Et est Hispanica ipsa vox, ut Varro et Gellius xv. 20. testantur. Vel Gallica potius, ut Diodorus. De Gallis enim scribit l. VI. προσβάλλονται λόγχας, ἃς ἐκεῖνοι λαγκίας καλοῦσι, id est, *jaciunt hastas, quas ipsi lanceas appellant*. Vox quidem *lanceare*, quod est jacere, mittere, ipsis Hispanis Gallisque et hodie est in usu. Quo vocabulo usus quoque fuit Tertullianus adversus Marcion. III. 13. aliud est, si penes Ponticos, infantes in prælium irrumpunt, qui ante norunt lanceare quam lanciare. *Lips*. De Lancea quoque agit Casaubonus in l. IV. Strabonis. Sisenna tamen Historiarum l. III. apud Nonium in *Lancea* non Hispanis, non Gallis, sed Suevis hoc vocabulum tribuit.

Catilina per monteis iter facere] Sic Mss. hodie fere, *montes*. Et paullo inferius, 'reliquos Catilina per monteis asperos.' Nec multo post, 'octo cohorteis:' et, 'cohorteis paullatim incedere jubet.' Adnotavit autem l. v. Priscianus, quæ in *ns* et *rs* desinant, horum accusativum pluralem fere in *eis* exire. Hinc *fonteis* apud Virgilium, *parteis* et *bidenteis* apud eundem.

Parenteis apud Terentium. *Rivius.*

Modo ad urbem, modo Galliam versus castra movere] Priscianus super XII. versus Virgilii legit, 'in Galliam versus.' Ejus verba sunt: 'Versus quoque suppositum,' inquit, 'localibus nominibus, adverbium esse invenitur: ut, Italiam versus, Galliam versus. Sallustius tamen etiam præpositionem ei anteposuit in Catilina, in Galliam versus.' Hæc Priscianus, quem mehercule ipse memoria lapsum putarem, nisi eodem modo, atque ille citat, in codice manuscripto reperissem. Sed et Vellejus Paterculus I. 'Ante triennium,' inquit, 'quam Cassius censor a Lupercali in Palatium versus theatrum facere instituit, Cæsar VII. castra ex Biturigibus movet in Avernos versus.' Idem VI. 'T. Labienum cum legionibus tribus, ad Oceanum versus in eas parteis quæ Menapios attingunt, proficisci jubet.' Non dissimile illud Hirtii v. de bello Africano: 'Ad Cercinnam insulam versus ire jubet:' et, 'Classem ad insulas Baleares versus convertit.' Corn. Tacit. in Germania; 'Modico flexu,' inquit, 'in occidentem versus.' Tale forsan videri possit illud Ciceronis in Lælio: 'Atque is primum instituit in forum versus agere cum populo,' nisi quis participium esse malit τὸ *versus:* ut intelligas eum primum concionari cœpisse conversum non ad senatum et comitium, ita uti alii fecerint, sed ad forum. Ut jure hic mireris ruditatem et inscitiam eorum, qui, si diis placet, *versus agere*, pro habere orationem metro constantem interpretantur: nec minus illius, qui in editione Hervagiana operum Tullianorum hæc in Indicem conjecit: 'C. Licinius Crassus versibus cum populo primus agere instituit.' Strenuos et industrios homines, qui hæc in indice annotarunt! *Idem.*

Interea servitia repudiabat, cujus initio ad eum magnæ copiæ concurrebant] Legendum, *cujus initio:* ut est in manuscriptis: nam perperam additur *rei*, in libris recentioribus. Tu vide, si lubet, Priscianum l. XVII. ubi docet illud *cujus* singulare, ad rem et sensum potius esse, quam ad vocem referendum. *Idem.*

Interea servitia repudiabat, cujus initio, &c.] Quidam adjecerant *rei*, ut sit sensus, *cujus rei.* Quidam putant per syllepsin relativum ad intellectum genus relatum, hoc sensu, *cujus generis initio ad eum magnæ copiæ concurrebant.* Sed hercle relativum sæpe numerum mutat cum antecedente, ut hic singularem plurali. Contrarium est hoc Boëtii: 'Quid vero si corpus spectes, imbecillius homine reperire queas? quos sæpe muscularum quoque morsus necat:' qualia multa similia apud auctores reperias. Vetus codex habet: *Interea servitia repudiabat, quorum initio ad eum magnæ copiæ concurrebant:* quæ si vera est lectio, nullam prorsus habet difficultatem. *Glareanus.*

Interea servitia repudiabat, cujus initio ad eum magnæ copiæ concurrebant] Adfricata et istis multa a glossographis, clamat varietas Palatinorum: nam est in tert. *repudiare;* in quarto, non visuntur illa, *ad eum;* septimus vero habet, *concurrerant;* octavus et dec. *quorum initio;* nonus, *cujus initium;* sed et divertit editio princeps, *in qua magna copia concurrebat.* Equidem, si non licet tollere ceu spurium, *cujus initio ad eum magnæ copiæ concurrebant*, finxerim; *interea servitia repudiare, cujus initio magnæ copiæ concurrerant.* Gruterus.

Alienum rationibus suis existimans videri] Τὸ *existimans* non est in scripto nostro, et salvo sensu abesse potest. *Putschius.*

Caussam civium cum servis fugitivis communicasse] Τὸ *servis*, non est in vetustis quibusdam, neque id addit Felicius Durantinus. Forte ex glossa irrepsit; nam et apud Ciceronem sæpe sic reperitur: ut, 'Habet legionem, habet fugitivos;' et, 'Vivebat

cum fugitivis;' et, 'Arsenio princeps fugitivorum.' In epistola tamen Vatinii ad eundem additur *servus*; 'Dicitur mihi tuus servus anagnostes fugitivus Vardaci esse.' Est in Pandectis l. XI. titulus *de fugitivis*: ut subaudias, *servis*. Rivius.

Servis fugitivis] Servi enim, neque infantes jus militiæ habebant. Itaque cum ex eo numero Equitum, quos Deiotarus ad Julium Cæsarem misisset, unus servus inventus esset: hæc ei accusatio objiciebatur. Et hanc ægre excusat Cicero. At vero Antonio, Octavio, Lepido Triumviris, de servo inter numeros deprehenso ita supplicium exactum est, ut de rupe Capitolina dejiceretur: manumissione tamen prius intercedente, quo magis cum dignitate aliqua condemnatus esse videretur. Quinetiam, etsi sponte se obtulerint non ignari suæ conditionis, quamquam in numeros nondum relati essent, capitali supplicio afficiendos Trajanus Plinio rescripsit. Atque hoc jus valuit usque ad Justiniani tempora, ut patet ex l. XII. Cod. tit. XXXIII. observatum aliter tamen bello Punico II. 'aliam formam novi delectus,' ait Livius, 'inopia liberorum capitum ac necessitas dedit. Octo millia juvenum validorum ex servitiis, prius sciscitantes singulos, vellentne militare (unde Volones appellati, quia singuli VOLO respondissent) empta publice armaverunt. Hi omnes cum strenue se gessissent, a Sempronio Graccho sunt manumissi: et bello confecto, pretia dominis soluta.' Ærod. sub tit. Qui quand. mil. poss.

CAP. 57 *In agrum Pistoriensem abducit*] Manuscripta, et item illud a Badio excusum, consentiente Beroaldino, *abducit*; utrum rectius, alii judicent. *Riv.*

Pistoriensem] Etruriæ hoc oppidum dicitur *Pistorium*. Ptolemæo vero Πιστωρία. Unde etiam nunc vulgo vocatur *Pistoia*. Antonino videtur fuisse *ad Pistores*. In tabula vero itineraria *Pistoris* vocatur. Nescio vero an *e* corruptum sit in *i*, an vero pluralis numerus intelligendus sit, *Pistoris*, pro *Pistoriis*. Oppidani inde dicuntur Plauto in Captivis *Pistorienses*, sicuti et hic Sallustius noster *agrum Pistoriensem* appellat, et Jul. quoque Obsequens libr. de prodigiis Catilinam ibi victum narrat. *Cluver.*

Eo consilio] Bongarsius hæc delet ex Cod. Manusc., neque forsan spernendum est. *Grut.*

Tramites] Sunt loca saltuosa, et virgultis obsita. Propertius: 'Et si forte meo tramite quæris avem.' Ibi exponit Scaliger, Propertii sospitator, *tramitem* silvam. *Coler.*

Profugeret in Galliam Transalpinam] In quodam e manuscriptis reperi, *Cisalpinam*. Rivius.

In Galliam Transalpinam] Sine dubio locus hic corruptus est. Non enim volebat Catilina in Galliam Transalpinam fugere, sed in Cisalpinam: ut infra docebimus, auctoritate maxime Ciceronis: quam rem etiam ex Sallustii verbis percipere possumus. Nullo enim pacto occulte per tramites perfugere potuisset in Galliam Transalpinam, quæ longe ab agro Pistoriensi distat: est enim *Pistorium*, teste Ptolemæo, urbs mediterranea Tusciæ. Quare vel expungenda est dictio illa *Transalpinam*, vel legendum *Cisalpinam*, pro *Transalpinam*, ut Rivius in quodam manuscripto se reperisse testatur. *Zanch.*

In agro Piceno] Julius Obsequens: 'C. Antonius cum in agro Piceno Catilinam devicisset, laureatos fasces in Provinciam tulit.' Cassiodorus tamen in Chronico diversus abit: sic enim scribit: 'M. Pupio et M. Valerio Coss. Catilina in Pistoriensi a C. Antonio bello peremptus est.' *Coler.*

Montium] Apennini. Appianus vero et Sabellicus ajunt, pugnam, de qua postea, commissam esse sub Alpium radicibus, quod repugnat Sallustio,

Ciceroni, Dioni, Julio Obsequenti, et aliis. *Castil.*

Postquam videt montibus atque copiis hostium sese clausum] Illud *videt*, non est in Com. Pal. autem septimus, loco verborum postremorum habet, *hostium circumventum sese;* at Ms. Bongarsii non agnoscit, *montibus atque:* adeo ut si cui libeat suspicari et hisce adsuta emblemata interpolatorum, id tuto liceat. *Gruterus.*

Clausum] Catilina undique obsessus erat: non poterat enim in Galliam aufugere. Metellus radices montium occupaverat: Antonius vero ab Urbe venerat. Hinc Dion Cassius l. XXXVII. Hist. Rom. Antonius autem et Metellus, Fæsulis circumsessis, nullam ei progrediendi copiam faciebant. *Benn.*

Confligere] Hinc Dion Cassius loc. cit. Ibi demum in casum devenire coactus, ad Antonium (diversis enim locis Romani castra habebant) se convertit: quanquam is Metello et auctoritate præstantior, et copiis instructior esset. Catilinam vero movebat, quod eum participem conjurationis, de victoria sibi dedita opera concessurum sperabat. *Idem.*

Concione] *Concio* a conciendo dicta, quasi congregata et convocata multitudo. Hinc ceteræ significationes dependent. Ut cum concio pro oratione ad Populum dicitur.

Compertum habeo milites] In manuscriptis et impressis antiquioribus est additum, *ego:* quod perperam in nostris deest. *Rivius.*

Compertum ego habeo milites] Pronomen abundat, neque extat in omnibus Mss. respuitque editio prima. Si quis etiam sustulerit, ceu otiosum verbum, *habeo*, minime repugnaverim; plus namque efficaciæ habuerit Catilina, si præ se ferat, constare experientia omnis ævi, omnium nationum, oratione minime animari, quibus parum animi; quam si velit sibi id compertum. *Gruterus.*

CAP. 58 *Compertum ego habeo*] Oratio hæc aut revera a Catilina ad milites est habita, aut nimium graphice ab auctore excogitata: exprimit enim penitus animum talis hominis, in tali casu constituti, ita ut animum virilem sine felicitate et prudentia in eo cognoscas, plusque loquentiæ quam sapientiæ. Nititur autem milites suos ex desperatione salutis ad salutem manu quærendam inducere: quasi dicat illud Æneid. II. 'Una salus victis, nullam sperare salutem.' *Zanch.*

Verba virtutem non addere] Idem Sallustius in Jugurtha: 'Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent: nam strenuis abunde dictum puto.' Et Demosthenes in oratione *περὶ τῆς συντάξεως*: *Ἔστι δὲ κεφάλαιον ἁπάντων τῶν εἰρημένων, οὐδέ ποθ' ὑμᾶς οἱ λέγοντες, οὔτε πονηροὺς, οὔτε χρηστοὺς ποιήσουσιν. ἀλλ' ὑμεῖς τούτους ὁποίης ἂν βούλεσθαι*, &c. *Manutius.*

Verba virtutem viris non addere] Τὸ *viris*, non est in exemplaribus calamo descriptis, neque item in impressis paullo correctioribus. *Rivius.*

Verba virtutem viris non addere] Dictionem *viris* hoc loco restituimus in omnibus editionibus omissam: eamque addendam esse et Felicius Durantinus confirmat. Quin et ipse Sallustius in bello Jugurthino: 'plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent.' *Popma.*

Natura aut moribus] Duæ virtutum causæ apud Philosophum: Plato, *γενναῖον καὶ εὖ τετραμμένον ἦθος.* *Coler.*

Timor animi auribus officit] Amphibole in *animi*, dicere ne velit *timor animi*, an, *auribus animi*, per metaphoram: sed prior sensus magis arridet. *Glareanus.*

Timor auribus officit] Id est, nocet auribus: quia, si cui pericula, in quibus versetur, exponuntur, ipse sit magis timidus. *Zanch.* Sic Jugurth. 'Sed ne illos quidem timor animi satis munierat.' *Ciacconius.*

Cladem] Ab Agricultura desump-

mus prælium: quod si in Græcia concluserimus hominem tot viribus fretum, ac metu periculi necessitate compulsum, audebit omnia: et ob periculum omnibus præsto se offerens, quæ prolapsa contemptaque erunt, corriget atque emendabit, et omnino de summa rerum sanius consilium capiet. non igitur nobis hic pons, o Themistocles, evertendus est: sed alio, si fieri potest, constructo, homo ex Europa celeriter exigendus. Plutarch. *Zanch.*

Nam multitudo hostium ne nos circumvenire queat] *Nos*, manuscripta non habent, nec in impressis vetustioribus additur; ac sicuti ego existimo, abesse majore cum gratia poterit; sed nec Felicius Durantinus addit. *Rivius.*

Fortuna inviderit] Conatur iram addere, quæ non parum secundum Aristotelem tertio Moralium, fortitudinem refert: fortes enim et hi videntur, qui ira feruntur. Idem: 'Ira,' inquit, 'subministrat bilem fortitudini.' Qui autem propter hæc agunt, pugnaces quidem sunt, et non fortes: non enim ob honestatem agunt, aut ut ratio præscribit. *Bad.*

CAP. 59 *Signa canere*] Fuere apud veteres tubæ, cornua, buccinæ: tubas et cornua Tyrrhenorum inventum esse dixit Athenæus. Σάλπιγξ Græcis proprie, quæ Latinis tuba. Hæc ex ære recto, ut cornua ex ære flexo et in se recurvo, ad similitudinem veri cornu, vel quod olim revera ex cornu bubulo fierent, quæ postea ex ære facta sunt. Ovid. 'Non tuba directi, non æris cornua flexi.' Formam autem oblongam et directam et concavam Latini tubum dixerunt, a Græco τύπος, atque hinc tuba. Unde forma in aquæ ductibus, pro tuba. *Salmas.*

Signa canere] Vocantur et tubicines æneatores. Romæ autem et in castris longe diversissimus tubæ et cornu usus, vel æneatorum et Cornicinum. Romæ æneatores comitia tributa convocabant, Cornicines centuriata. In castris ad tubicinem milites tantum movebantur, ad Cornicinem etiam signa. Et cum in militem animadvertebatur, extra portam Decumanam, ut et Romæ exercitus, seu comitia centuriata convocabant, cum in caput civis Romani animadvertebatur, deducebaturque reus per Esquilinam portam. Unde classicum dictum, quod non nisi classis et exercitus per cornua evocarentur. Glossarium, *Classicarii σαλπισταί, qui sunt cornicines, et tubicines.* Latini quoque vocant buccinatores. *Scal.*

Deinde remotis omnium equis, quo militibus exæquato periculo animus amplior esset] Manuscriptum, *dein:* idque rectius. Venetum, *remotis omnibus equis:* id perperam. Nam et Hirtius eodem fere modo quo Sallustius: 'Cæsar,' inquit, 'primum suo, deinde omnium e conspectu remotis equis, ut æquato omnium periculo,' &c. Est et in quibusdam, *quo peditibus;* velut in Veneto, Argentoratensi, aliis plerisque. Nos hoc in medio relinquemus. *Rivius.*

Ab dextera rupe aspera] Sic et Fulvii liber. Alii, *A dextris rupes aspera.* utrumque recte. *Manutius.*

Ab dextera rupes aspera] Sic quidem ab emendatrice manu membranæ excellentiores: verum fuerat ibi initio tantum, *rupe:* alterum tamen in ceteris visitur; nisi quod in nonnullis sit, aut, *dexteram rupem asperam*, aut, *dextera rupem asperam.* Gruterus.

Cohortes] Ex manipulis conficitur cohors. Ea vox Græcanica, quod clausum vel septum in anteriore domo vel villa Χόρτον illi dixerunt. Latini cohortem vel chortem; nam et sic scribebant. Martialis *raucæ chortis aves* inde dixit. Cohors autem habuit tres manipulos, Hastatos, Principes, Triarios; adde et Velites, qui manipulos solebant comitari. Fuit igitur justa et plena cohors legionaria homines 420. si pleniores manipuli et

legiones, plenior et ipsa; et inde cohortes quingenarias et sexcenarias legimus. Græci cohortem vulgo vocant σπεῖραν, ut et Ennius usurpavit. Suidas *spiras* interpretatur numeros. Cohortes in legionibus omnes erant numero æquales, quia et manipuli tales. Sed quia primæ dignitas aliqua attribuitur, id non a numero, sed a splendore et primatu fuit, quod primi in ea centuriones generis cujusque, et forsan flos aliquis et electio virorum. *Lipsius.*

Reliqua signa in subsidiis locat] Quid si legamus? *Reliquas in subsidiis artius collocat*, ut ad cohortes præcedentem vocem referamus; nam infra dixit: 'Ille cohortes veteranas, quas tumulti caussa conscripserat, in fronte; post eas ceterum exercitum in subsidiis locat.' V. c. habet: *Reliquarum signa in subsidio artius collocat.* Quæ scriptura nostram conjecturam aliquo modo confirmat. Paulo post v. c. habet, *inermos*, quomodo Tacitus, *semermos*. Ursinus.

Reliqua signa] Codices quidam habent, *reliquarum signa:* ut ad cohortes reliquas referatur. Vetus codex, *Reliquorum*. Glar.

Ab his centuriones omnes, et evocatos] V. c. *Ab his centuriones omnes lectos, præterea, &c.* sed verbum *lectos*, glossema est vocis, *evocatos*, quæ in v. c. desideratur. Nam Servius in Æn. l. II. sic citat hunc locum: 'Ipse ab his omnes evocatos et centuriones, præterea,' &c. *Ursinus.*

Ab his centuriones omnes lectos et evocatos, &c.] Reduxi illud *lectos*, suasu omnium Mss. et vetuste cusorum; temere a Carrione, et sequacibus ejus, exclusum: nam ineptum fuerit cogitare omnes centuriones ablatos: non reliquit quot satis essent ordinibus curandis, excerpsitque lectissimos quosque. *Gruterus.*

Centuriones] Centuriones Consulum jussu aut permissu a tribunis electi, ex suo quisque genere, sæpe tamen virtutis causa e genere in genus ad honestiores ordines transferebantur. His assignabantur ordines per eosdem tribunos. Electio Centurionum duplex: prima electione eligebantur 30. totidem altera, nempe ex quoque numero, genere, situ, seu manipulo decem. Qui primo electus, nempe primopilus, eminuit; etiam eo, quod more et jure ad consilium militare veniret, in quod primo omnium Legati veniendi jus habebant, et tribuni; igitur parte quadam istis æquabatur. Interdum plerique omnes centuriones advocati in consilium, sed pro tempore, ac arbitrio Ducis magis, quam more. Interdum Equites admixti, digniores scil. militum, et Centurionibus æquandi. *Lips.*

Evocatos] *Evocati* dicebantur, qui ex provinciis sociisque civitatibus, æquo jure et fœdere junctis, non Latini nominis, militiæ munere fungebantur: qui non milites, sed pro militibus habebantur: auctore Servio in 8. Æneidos commentario: 'Evocatio,' inquit, 'militaris fiebat, cum ad diversa loca diversi propter cogendos mittebantur exercitus.' Evocatos autem fuisse honoratioris loci testantur Historici. Cæsar: 'Erat Crastinus evocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primipilum duxerat in legione decima' *Zanch.*

Optimum quemque armatum in primam aciem subducit] Hunc locum Clarissimus Lipsius in antiquitate Romana versatissimus ita interpretatur l. IV. de milit. Rom. Dial. IV. 'Ecce,' inquit, 'Centuriones omnes lecti et evocati in fronte statuuntur, sed præter morem sunt. Nisi esset, cur Sallustius signanter narraret? sed factum, ut robur omne illic haberet, et vi perrumperet ac laceraret. Non ergo omnes ibi de more Centuriones, imo tantum hastatorum: sed nec evocati omnes, duntaxat qui et sponte vellent, aut qui manipulo pro Centu-

rione essent.'

Aciem] Græcis, ἀκὶς, ἀκὴ, est cuspis, acies ferri. hinc acies, et quia ferro res agitur in bello, pro armato exercitu, cujus ordines ad pugnandum constituti sunt. Livius universum exercitum in tres partes distribuit. Primam aciem hastatos facit, id est, leves milites, ac scutatos, in eamque pubescentes ad militiam omnes conjicit, alteram Principes una cum scutatis, quos antepilanos vocabant: tertiam ex quindecim ordinibus constituit, quorum unusquisque tres partes haberet, earum unamquamque primum pilum vocabant: ex tribus vexillis constabat, Triariorum, Rorariorum, Accensorum, quorum rorarii inter antepilanos primo procurrebant, deinde etiam accensi eo procedebant, ut tum denique viribus hostium vel exhaustis, vel debilitatis, integri et recentes triarii pugnam capesserent. Polybius l. vi. eundem fere ordinem, sed clarius, describit. Legionem quadrifariam dividit, in pilarios, minimos natu, hastatos, ætate iis proximos, principes florentissimis annis, et triarios maximos natu, pilanos quidem, hastatosque et principes millenos ducenos, triarios autem sexcentos. Si major fiat legio, proportione partes augeri dicit, exceptis triariis, quos semper efficiant pares. Porro non uno semper modo acies instructa fuit, sed diversis, quod videre est tum apud Cæsarem, in ipsius Commentariis, tum apud Ælianum in libro singulari de instruenda acie, ad quos harum rerum studiosum lectorem remitto. Gellius x. 9. aliquot vocabula militaria, quibus instructa certo modo acies appellari soleat, recenset: qualia sunt, frons, subsidia, cuneus, globus, forfices, serra, alæ, turres, eaque dicit inveniri in libris eorum qui de militari disciplina scripserunt. atque ea de re egit Cincius l. vi. de Re mil. citante Gellio xvi. 4. *Rosin.*

Ipse cum libertis et calonibus] Perspicue vera est hæc lectio, quam reposuimus ex codice consultissimi Cujacii, pro vulgata et recens immissa, *cum libertis et colonis*. Glossæ, Calo, δοῦλος δημόσιος, σκευοφόρος. Item: θεράπων, ὑπηρέτης στρατιώτου, Calo. Acro ad Sat. ii. l. i. Bongarsii liber *colonibus*. Seneca ad Lucil. Epistola cx. 'Quoties occurrit, domus splendida, cohors culta servorum, lectica formosis imposita calonibus.' Vide Ciceronem de natur. Deor. iii. Pers. Satyr. v. Horat. i. epist. xiv. et eorum interpretes. Festum Pompejum et alios. *Putschius.*

Cum libertis et calonibus] Sic ex Cujaciano Putschius, et secutus est Gruterus, quia in Naz. et alio *colonibus*, illud *colonis* non sit nauci: pro quo nonnulli codices *coloniis*, *eoliniis*, *conlocationis*: itaque nescio quid de cohorte prætoria suspicatur. Salmasius probat *colonibus* ad Hist. Aug. et *colones* interpretatur clientes. Sed quicquid dicant, verum est *colonis*, quod nos quoque in membranis aliquot scriptum vidimus. Hi sunt veterani Sullæ positi ab eo in coloniis militaribus, civili præda subito locupletes, et ea per luxum ac dedecus consumpta novo motu novam proscriptionem quærentes. Hos ita describit Cicero secunda in Catilinam: 'exercitum collectum ex senibus desperatis, ex agresti luxuria, ex rusticis mendiculis et decoctoribus.' Et rursus: 'Tertium genus est ætate jam confectum, exercitatione robustum: quo ex genere est ille Manlius, cui nunc Catilina successit. Hi sunt homines ex iis coloniis, quas Fæsulis Sulla constituit, quas ego universas civium esse optimorum et fortissimorum virorum sentio: sed tamen hi sunt coloni, qui se insperatis repentinisque pecuniis sumptuosius insolentiusque jactarunt.' Pro Muræna: 'Catilinam inflatum cum spe militum, tum collegæ mei, quemadmodum dice-

bat ipse, promissis, circumfluentem colonorum Aretinorum et Fæsulanorum exercitu.' *Gronovius.*

Aquilam] Illud notabile, quod Dio scribit, templo parvo Aquilam impositam, vel, quod potius, ipsum aquilæ impositum. In columna Trajani qua conspicitur Aquila, quadratum illud, quod Aquilæ imponitur, effigiem sacelli quadrati non male refert, vel etiam aræ: atque hic etiam licet argutari Aquilam fulguris esse ministram. Nam Jovi eam fulmen ferre fabulantur veteres. Hæc itaque inter signa militaria recepta et sacrata. Quemadmodum autem fulguri, quod in terras ceciderat, eo loco, quo condebatur, solebat veluti sacellum imponi vel ara in summo foraminata; ita etiam Aquilæ fulminis ministræ et signorum sacratissimæ hujusmodi imponebatur ædicula, ad testandam ejus divinitatem quandam, et ad religionem sanciendam. Quod in aliis signis non fiebat, quamvis et ipsa sacrata haberentur. Fallitur autem Lipsius, qui locum Dionis de Sacello castrorum exponit, in quo signa reponebantur. *Salmas.*

Bello Cimbrico.] Cimbros Teutonosque e Germania veteri in Galliam transiisse bonitate agri illectos arbitror: nam illos avitarum sedium ad Germanicum mare prope Saxonas jam tædebat. Proinde facto per Chaucos et Frisios itinere trans Rhenum, in ultimis Galliarum oris ad Septentrionalem Oceanum consedere, inde per Galliam errabundi ad Rhenum usque venere, ibique sedes figere constituerant. Dum autem vagarentur in Gallia, conjunxerant se illis Tigurini AmbronesqueGallicæ nationes, et ipsæ regnis suis pulsæ novas sedes quæritantes. Itaque ferociores facti virium incrementis, cum terram a Romanis tanquam stipendium dari sibi postulassent, et repellerentur, contra legatos armis insurrexerunt, Sullanoque et Servilio Cæpione ac M. Manlio fugatis, castrensi præda, et quidem ingenti, potiti sunt. Hos postea vicit C. Marius, partim in tractu Cottiarum Alpium ad Aquas Sextias, partim in Italia, in Campo Raudino, uti ex historiis notum est. Tacitus quoque veterem Germaniam describens: 'Eundem,' inquit, 'Germaniæ sinum proximi Oceano Cimbri tenent, parva nunc civitas, sed gloria ingens; veterisque famæ late vestigia manent; utraque ripa castra ac spacia, quorum ambitu nunc quoque metiaris molem manusque gentis, et tam magni exitus fidem. Sexcentesimum et quadragesimum annum urbs nostra agêbat quum primum Cimbrorum audita sunt nomina.' Etiam Ptolemæus et Pomponius Cimbrorum ac Teutonorum maritimarum nationum in descriptione Germaniæ meminerunt. Etiam eorundem, ne ceteros nominem, D. Hieronymus eodem modo in Epistola ad Gerontiam meminit. *B. Rhenanus.* Cimbri autem et Cimmerii a Gomer nomen accepisse putantur. Festus tamen ita scribit: 'Cimbri lingua Gallica latrones dicuntur.' Quod a vero profecto non alienum videtur. *Kemper* enim nostrati lingua pugnatorem denotat. Sic et Sicambros quasi pro victoria dimicantes appellatos fuisse, Aventinus observavit. *Syck* enim nostratibus victoriam denotat, quinetiam ipsis hodieque Cimbris. Quod autem Cimbros Gallis latrones dictos affirmat, idem est, atque si dixisset, viros militares, bellatores. Ita apud Nonium Gracchus: 'qui apud regem in latrocinio fuisti et stipendia acceptasti.' Itaque non in totum admittendus est Scaliger, cum dicit: 'Cimbri λῃστρικοὶ καὶ πλάνητες fuerunt: sed non magis Cimber latronem significat, quam Isaurus piratam, Ambro dissolutum ac voracem, Opicus obscœnum. Sed quia tales fuerunt eæ nationes, de earum no-

mine vocamus qui tales sunt.' Vid. Scal. in Festum. Joh. Pontan.

Ille cohorteis veteranas, quas tumultus caussa conscripserat] Legendum, *quas tumulti caussa*, idque Sallustianum magis, nec aliter Nonius Marcellus. Sic apud eundem Ennius: 'Quid hoc tumulti est?' pro, tumultus: sic Terentius, 'Nihil ornati, nihil tumulti.' Sic Sallustius ante, 'Senati decreto, pro senatus.' *Rivius.*

In fronte, post eas ceterum exercitum in subsidiis locat] Sic supra, 'octo cohortes in fronte constituit, reliquas in subsidiis arctius collocat.' Nonius tamen in voce *tumulti*, sic legit: *In frontem positas, ceterum exercitum in subsidio locat.* Et verisimile est ita scripsisse Sallustium: nam Tacit. Annal. III. dixit, 'In frontem statuerat ferratos; in cornibus cohortes; a tergo semermos.' Et de vita Agricol. 'Veritus ne simul in frontem, simul et latera suorum pugnarent.' *Ciacconius.*

In subsidiis locat] Hanc lectionem ipse probo, quamvis in quibusdam sit *collocat:* sed eodem sensu. *Rivius.*

Equo circumiens unumquemque nominans] Meus lib. *quemque nominans.* Ciacconius.

Equo circumiens] Mirum quam hic hæsitent Commentatores, ac contraria et sentiant et exponant in re non admodum difficili. Ego per *ille*, Petreium, intelligo: per *Ipse*, Antonium: quod Lector ipse, simul atque priora cum sequentibus conferet, facile intelliget. *Glar.*

Pro aris atque focis certare] Bongarsii liber, *cernere*, nostri tamen pertinaciter propugnant alterum. Unde colligamus jam ab aliquot centum annis, mire glossographorum spleniis obductum auctorem. *Gruterus.*

Tribunus] Militum, scilicet, et Tribunorum militarium duo erant genera. primum eorum qui Rufuli dicebatur: hi in exercitu creari solent, quod et Livius, l. VII. Decad. I. scribit: 'Et cum eo anno primum placuisset tribunos militum ad legiones suffragio fieri (nam et antea, sicut nunc, quos Rufulos vocant, Imperatores ipsi faciebant) sunt comitati, qui Romæ comitiis designabantur.' Jurisconsultus in titulo de Re militari sic scribit: 'Officium tribunorum est, milites in castris continere, et ad exercitationem producere, querelas commilitonum audire, valetudinarios inspicere: et equites, ordinumque ductores omnes oriente luce accedunt ad tribunorum tentoria; Tribuni ad Consulum, ille quod instat agendum tribunis edicit; tribuni equitibus, ordinumque ductoribus; hi multitudini promunt tempore opportuno.' *Zanch.*

Aut præfectus] Præfectus legionis absentis legati vicem tenebat. Parebant ei tribuni hastati, pilati, centuriones, et denique totius exercitus arma. *Idem.*

Aut legatus] Unus enim quisque consul legatum habebat, quo præcipuo consultore ac ministro consiliorum in rebus regendis, delectuque habendo, totaque administranda provincia utebatur; quorum consilio et auctoritate vel prælia suscipiebant, vel bello abstinebant: qui etiam decreta consulum, et arcana consilia sæpissime exsequebantur cum fide et cura, ut supra dictum. *Idem.*

CAP. 60 *Sed ubi omnibus rebus exploratis, &c.*] Adverbium, *ubi*, expunxit aliquis corrector in Com. si me foret arbitratus, ei præterea socium adjungerem, *sed.* Gruterus.

Ferentarii] Qui levi sunt armatura milites instructi ad bellum, ut fundis et lapidibus, ense, telis et his armis quæ feruntur, non quæ tenentur: hos Varro a ferendo etiam dictos putat; verum eodem teste equites dicti sunt ferentarii, qui eo modo habebant arma, quo feruntur, ut jaculum; ejus-

modique equites pictos vidisse se inquit in Æsculapii æde vetere, et ferentarios asscriptos. Cato autem eos *referentarios* dixit, quod tela ac potiones militibus pugnantibus ministrabant. *Valtur.*

Maximo clamore cum infestis signis concurrunt] Ita referebant, præter antiquitus edd. membranæ emaculatiores consensu summo; Commelinianus inquam, ac Pall. prim. sec. tert. quart. quintus, quibus pro bonitate sua eum numerum inposui: nam sextus primum degenerat, habetque, *cum infestis signis utrimque concurrunt:* cui et adstipulatur octavus: quippe septimus ac duodec. ea voce liberi sunt, habentque ipsam alio loco; nonus quidem, dec. undecimus, hac specie: *utrimque maximo clamore cum infestis signis concurrunt.* Videretur elegantius, *maxumo clamore, infestis signis concurrunt*, ut repræsentavit Carrio: sed quis præscribet membranis? emendationes conjecturales inferre in contextum nefas duco: notis illinere fas: quod facio. *Gruterus.*

Pila] Missilia, quibus utebatur pedestris exercitus, Pila vocabantur. *Zanch.*

Pila] Pilum telum ligneum habet longitudine plerunque bicubitali, crassitudine digitali, spiculum unius spithamæ sive palmi majoris, eo usque attenuatum et acutum, ut mox primum post actum necessario flectatur, sitque inhabile ad remittendum. Alioqui commune fieret telum. *Polyb.* Ferrum trigonali figura novem unciarum fuisse Vegetius auctor est: erant autem pila Romanorum, sicuti *Gæsa* Gallorum, auctore Varrone. Servius ad illud Virgilii Æneid. VIII. 'Duo quisque Alpina coruscat Gœsa manu, scutis protecti corpora longis.' *Gæsa* interpretantur hastas viriles: nam etiam viros fortes Galli *Gæsos* appellant. Quod vocabulum etsi hodie per contemptum de homine vappa et mendicante dicatur, antiquis tamen in alio usu fuit. Sed ad rem. Obiter addendum ab his pilis pilatum agmen veteribus dici, quasi pilis confertum, densumque. Erat enim juxta Varronem duplex agmen: quadratum, quod immistis etiam jumentis incedit, ut ubivis possit considere; pilatum alterum, quod sine jumentis incedit, sed inter se densum est, quo facilius per iniquiora loca tramittatur. Veruta porro et Pila conjunxit Ammianus, l. XXVII. et Vegetius l. II. c. 15. duplex Romanis esse Pilum docuit, majus et minus: quorum illud pilum vulgo, illud inquit, tunc verriculum, nunc verutum dicitur. Forsan ibi legendum *veruculum*, qua voce Plinius usus. Vide *Becmann.*

Pila] Duo Pila militi erant, unum majus idque rotundum, diametri palmaris, vel etiam quadrangulum, magis crebrum et vulgarius: alterum minus, simile venatoriis hastis. Sibuna vel Sibyna huic minori similis. Fuit autem Sibuna venaculum sive jaculum venatorium: καπροβόλιον explicat Hesychius, id est, telum figendis apris. Pilorum istorum longitudo in ligno fere tres cubiti, totidem in ferro, quod habet hamatum, sive uncinatum, retro mucronem hamo satis lato: ne telum semel impactum facile esset evulsu. Erat pilum ponderosum et lentum, quia ferri pondus et gravitas talia faciebant, præsertim nullis adjutum pennis. Inerat et vis telo tanta, ut obvia quæque perfringeret, et arte directum scutatos pedites, et loricatos equites sæpe transverberaret. Sed notandum, ferrum in pilo non extitisse seorsim, ac totum prominuisse, sed partem ejus circiter dimidiam fuisse infixam vel affixam ligno. Eminuit ergo in mucronem et mansit cubitus et semis, alter ille modus periit in ligno. Itaque justa magnitudo pili totius fuit IV. cubitorum et semis, id est, pedum VII. paulo minus. Superavit ergo mensuram hominis, ideoque Si-

lius niti in ea milites facit. Sed hic pilum forma et magnitudine decrevit in ferro ævo inferiori: ferrum enim trigonum non tetragonum fuit. Idemque non nisi pedale. Et vox ipsa alio ivit, et videntur hastæ sic dictæ. Apud Belgas tamen hodie adhuc vox perseverat, qui sagittam vocant *pyl.* Ferrum autem ligno astringebatur crebris fibulis, non enim tubum vel auliscum tam grandem habuit ferrum, in quem lignum immitteretur, sed potius duas utrinque alas ferreas, quas fibulæ istæ comprehenderent, et firmarent. *Lips.*

Interea Catilina cum expeditis militibus in prima acie versari] Τὸ *militibus* non est in manuscriptis, et impressis antiquioribus. *Ririus.*

Arcessere] Existimat Priscianus, *arcesso* idem significare, quod *accerso*, dicique ab *arcio*, quod nunc *accio* dicimus, quod et locus hic declarat: sed *arcessere* significat accusare, et ab *arceo* nascitur: nam alium accusare, a maleficiis arcere est. inde a Cicerone dictum est, *arcessitur majestatis:* id est, accusatur crimine majestatis. *Accersere* vero, evocare, vel ire ad vocandum. *Zanch.*

Multum ipse pugnare, sæpe hostem ferire] Videri posset, alterum membrum a glossargis: nisi *ferire* poneretur ut illud Ennii: 'Hostem qui feriet mihi erit Carthaginiensis.' *Gruterus.*

Strenui militis, et boni imperatoris officia, simul exsequebatur] Videtur respexisse ad Homericum versum, quem de Agamemnone scripsit. *Popma.*

Magna vi tendere] Sic bene Carrio, eique adstipulantur Mss. nostr. male antea, *contendere.* Gruterus.

Cohortem Prætoriam] Erat et quædam cohors prætoria veluti extra ordinem edecumata, et grandis, quæ a Prætore non discederet, a Scipione Africano instituta. In hoc fere adoptati et adscripti amici et voluntarii, etsi alii fortibus potius viris implebant. Hi dicti Prætoriani; eorum arma, thoraces squamei, et scuta imbricata. Veteres unam solam habebant cohortem Prætoriam; postea per bella civilia auctæ. Augustus Romæ circa se habuit novem cohortes prætorias, firmamentum imperii et postea pestem. Talis fuit apud Macedonas cohors regia. *Lips.*

Lateribus] Id est, cornibus. Acies fere duplex aut triplex. Duplex, cum tota acies in cornua duo secta, dextrum et lævum. Ea sæpissime obtinuit in exercitu consulari, cum duæ legiones, et singulis sua auxilia adjuncta. Hæc sectio vetus et aliis quoque gentibus usurpata. Triplex autem est, cum præter cornua, alia etiam media exurgit. Id quoque crebrum, non solum ubi plures legiones, sed et cum duæ, istis scilicet in medio positis, sociis ad utrumque cornu. Sed est et alia ratio duplicis triplicisque aciei, cum præter simplicem illam divisionem, a tergo etiam sectio fit et discrimen: ut si quatuor legiones habeam, duas in fronte cum sociis suis pono, totidem a tergo suppono. Hæ præcipuæ ac receptæ Romanis instructiones, quas tamen leviter variabant promovendo, aut retrahendo. *Idem.*

Seque cum paucis relictum videt; memor, &c.] Haud aliter Pall. pretii gravioris; hoc est octo novem; item meus Commelinianus: editi inseruerant, *videt Catilina; memor:* non necessario æque enim hic abesse potest, ut vox *Romanos*, supra capite sexto: 'Igitur reges populique finitimi bello tentare.' *Gruterus.*

Memor generis] Familia Sergia a Sergesto Trojano, Æneæ comite, originem duxisse creditur. Quemadmodum testatur Virgilius Æneid. v. 'Sergestusque, domus tenet a quo Sergia nomen, Centauro invehitur magna.' *Benn.*

Cap. 61 *Cohors prætoria*] Vide supra. c. 60.

Paullo diversius jacebant, sed omnes tamen adversis vulneribus conciderant] In manuscriptis non est *jacebant*, et citra detrimentum sensus abesse poterit. *Rivius.*

Paulo diversius, sed omnes tamen adversis, &c.] Sic omnes antiqui lib. Carisius autem l. II. Prisc. l. XII. et Diomedes l. I. legunt, *Alis alibi stantes, omnes tamen adversis vulneribus conciderunt*; sive, ut apud Diomedem, *ceciderunt*. Alis autem pro alius, antique dictum. Priscianus libro XV. 'Aliter,' inquit, 'ab eo quod est, hic alis, hujus alis, huic ali, pro, alius, alius, alii, secundum supradictam analogiam profertur.' Lucretius autem libro primo, 'Quando alid ex alio reficit natura; nec ullam Rem gigni patitur.' Item: 'Sic alio ex alio per te tute ipse videre Talibus in rebus poteris.' Et 'namque alia ex alio clarescet, nec tibi cœca Nox iter eripiet.' Et libro II. 'Sic alio ex alio nunquam desistit oriri.' Et libro V. 'Sic alio ex alio peperit discordia tristis.' Catullus quoque de coma Berenices: 'cum regium adepta es conjugium, quo non fortior ausit alis.' Varro Meleagris apud Nonium Marcellum: 'Cum etiam aliis Menandri tunicam demissam habeat ad talos.' *Manutius.*

Paullo diversius, sed omnes tamen adversis vulneribus, conciderant] Hæc est concors lectio membranarum omnium, tam Pall. quam earum quas excussere alii. Neque sequins quoque in eis quas contulit sagacissimus Bongarsius. Eadem quoque lectio in Commel. meo, nisi quod is voce postrema, *occubuerant; illud, paullo diversi, aliis alibi stantes, omnes tamen, &c.* quod e Grammaticellis auctori nostro primum induxit Carrio; pus est et venenum: itaque dignum latrina tantum, et sellis Patroclianis. *Gruterus.*

Catilina longe a suis inter hostium cadavera repertus est] Iisdem verbis utitur Florus l. IV. c. 1. qui hoc amplius: 'Pulcherrima morte, si pro patria sic concidisset.' Sallustii autem verba hæc in Virgilii librum Æn. I. recitat Servius. *Manutius.*

Inter hostium cadavera] Servius *inter hostilia cadavera* legisse videtur, ut paullo infra. *Ciacc.*

Paullulum adhuc etiam spirans] Fabricianum, *paullum etiam spirans*, nec vero secus in impressis vetustioribus; nisi quod *paullulum* in his reperitur. Forsan aliquis *etiam*, pro *adhuc* positum annotarat. Id postea irrepsit in contextum. Quamvis non negem, hæc conjungi simul posse, velut apud Ciceronem, 'Facinus fortasse adhuc in nullo etiam vindicatum.' *Rivius.*

Ingenuus] *Ingenuus* est, qui ex matre libera natus est, vel is, qui statim, ut natus, liber est. Antiquitus ingenui dicebantur, qui patrem ciere possent, hoc est, ex legitimo matrimonio suscepti, qui iidem et patricii dicebantur. Livius l. X. 'An Romæ unquam fando audiistis, Patricios primo esse factos, non de cœlo demissos, sed qui patrem ciere possent, id est, nihil ultra quam ingenuos?' Hæc Livius, qui non obscure ingenuos iis opponit, quos posterior ætas spurios, recentior vulgo conceptos appellavit. Festus autem sub voce *patricios* locum illum Livii dilucide confirmat: 'Patricios,' inquit, 'Cincius ait in lib. de Comitiis, eos appellari solitos, qui nunc ingenui vocantur.' *Hotom.* Illud obiter notandum, ab antiquo γίνομαι vel γεννάω fieri antiquum *geno* pro *gigno*, *g* interjecto, ut etiam apud Græcos γείνομαι, γίγνομαι, γίνομαι. *Geno* quoque dicitur apud Varronem et Ulpianum: 'Si qua filia mihi genitur, ei heres meus centum dato.' Hinc *ingenuus, ingenitum*, proprie, *natura inditum*. Ita Lucretius 'ingenuos fontes,' et Ausonius 'ingenuam aquam' dixit. *Becmann.* Atque hinc *ingenuus* dicitur,

qui ex meliori natura, ex parentibus liberis natus est.

Nam strenuissimus quisque aut occiderat in prælio, aut graviter vulneratus discesserat] Quamvis Laurent. Valla in quibusdam repererit, *strenuus quisque*, tamen exemplar manuscriptum quod penes nos est cum vulgata hodie lectione facit. Sed et Cato de re rustica; 'Et ex agricolis,' inquit, 'et viri fortissimi, et milites strenuissimi gignuntur.' Et Corn. Tacitus l. xx. 'Sumi bellum etiam ab ignavis, strenuissimi cujusque periculo geri.' *Ririus.*

Occiderat in prælio] Tristis semper belli civilis exitus. Nam vincere et vinci Reipublicæ calamitosum est. Illa enim victoria non externo, sed domestico sanguine paratur. Unde Lucanus l. I. Bell. Civil. 'Usque adeo miserum est, civili vincere bello.' Et Cicero Epist. l. IV. Epist. 9. 'Omnia sunt misera in bellis civilibus, quæ majores nostri, semel quidem; nostra ætas sæpe jam sensit. Sed miserius nihil quam ipsa victoria.' Et idem l. x. epist. 6. 'Extremum malorum omnium est civilis belli victoria.' *Benn.*

Amicum alii, pars hospitem] Tristis belli civilis exitus. Lucanus l. IV. 'Postquam spatio languentia nullo Mutua conspicuos habuerunt lumina vultus, Et fratres natosque suos videre, patresque; Deprensum est civile nefas.' Valerius Flaccus l. III. 'Cognoscit in alta Strage virum sua texta parens, sua munera conjux.' *Putschius.*

Hospitem aut cognatum reperiebant] 'Instructi exercitus,' inquit M. Seneca Controv. l. II. Controv. I. 'sæpe civium cognatorumque conserituri manus, constiterunt, et colles equis utrimque complentur, et subinde omnis regio trucidandorum corporibus consternitur, illatorum multitudine cadaverum vel spoliantium. Si quæsierit aliquis, quæ caussa hominem adversus hominem in facinus coëgit? Nam neque feris inter se bella sunt; nec si forent, eadem hominem deceant. Placidum, proximumque divino genus, quæ tanta vos fert ira, cum una stirpe, ejusdemque sanguinis sitis; vel quæ furiæ in mutuum sanguinem egere? Quid tantum malum humano generi, vel sorte vel fato invectum? An, ut convivia poculis exstruantur, et tecta auro fulgeant, parricidium tanti fuit?' *Benn.*

Hospitem] Sciendum est, antiqui moris fuisse, ut hospitii necessitudo non modo inter privatos, sed etiam inter populos contraheretur. Conjungendi autem hospitii mos inter privatos hic fuit; cum quis peregre proficisceretur, ut e servis aliquot præmitteret ad urbem eam, ubi diversurus esset, qui inquirerent, an domini hospes amicusve paternus ibi quisquam esset. Si nullus erat, quærebant diversorium: si nullum erat, magistratum adeuntes, hospitalitatem postulabant: sibi vero quamque a magistratu datam capiebant: nonnunquam tamen usuveniebat, ut utriusque hospitis voluntate hospitium jungeretur, cum uterque alterius virtute illectus hanc hospitalitatem postulabat, et hujus privati hospitii nota pignusque erat tessera hospitalis: ut ille apud Plautum ait in Pœnulo: 'Deum hospitalem et tesseram mecum fero.' Livius l. v. de Timatheo Liparensi loquens: qui legatos Romanorum hospitio exceptos ad Delphos usque deductos, retro in urbem hospites reduxerat. 'Hospitium,' inquit, 'cum Senatusconsulto factum est, donaque publice data.' Cæsar in Commentariis de Heduis loquens: 'Quibus præliis calamitatibusque fractos, qui et sua virtute, et populi Romani hospitio atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare.' Hospes autem dicitur tam qui recipit, quam qui recipitur. Unde

Ovidius: 'Non hospes ab hospite tutus.' Arctum autem necessitudinis hujus fuit olim vinculum, atque etiam divina reverentia sanctum, quod juris hujus disceptationi præfecit antiquitas Jovem hospitalem, eum appellans et invocans, quasi hospitii præsidem et vindicem. *Zanchius.*

Hospitem] Fuit antiqui moris tesseram hospitibus dari dimidiatam, quam quicunque attulisset ad hospitem, continuo agnosci posset, et hospitio accipi tanquam amicus et vetus hospes. Hoc autem jus necessitudinis ad posteros transibat; propterea tesseram hospitalem diligenter asservabant, uti ex Plauto in Pœnulo patet. Atque is tesseram hospitalem fregisse dicebatur, qui jus hospitii violaverat, hoc est, ut ait Erasmus, qui sibi reditum in domum aliquam præcluserat.

Luctus atque gaudia agitabantur] Et hoc bene Carrio, neque abeunt Pall. nam editi prius, *gaudium:* quod quis etiam exoriretur, qui controversiam moverit voci, *agitabantur,* tanquam supervacuæ; ei equidem, clam palamve assensionem meam commodaverim. *Gruterus.*

COROLLARIUM

DE SALLUSTIO

QUÆDAM DISSIMULANTE IN CATILINÆ HISTORIA.

MULTA de Cicerone Sallustius in historia Catilinæ silentio prætermisit, eaque cum primis, quæ præcipue ad eximiam et singularem Ciceronis gloriam spectarent: consultone, ut qui ejus esset inimicus, an vero imprudens, haud facile dixerim. Eo tamen potius inclinat animus, ut dedita opera Sallustium hæc de industria omisisse credam, et illam historiæ legem, ne qua suspicio gratiæ sit in scribendo, ne qua simultatis, in his prætermittendis neglexisse, quæ nequaquam fuerint silentio prætereunda. Eorum hic aliqua subjicienda esse duxi.

I. Primum igitur Ciceroni gratiæ sunt amplissimis verbis actæ, quod virtute, consilio, prudentia sua Remp. periculis maximis liberasset: idque sine cæde, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione, tanta pace, tanto ocio, tanto silentio, ut ipsemet Cicero 3. Invectiva in Catilinam. De hoc verbum nullum Sallustius.

II. Dein Pater patriæ est a Q. Catulo ac M. Catone frequentissimo senatu nominatus: nec de hoc Sallustius quicquam. Juvenalis vero, 'Roma parentem, Roma patrem patriæ Ciceronem libera dixit.' Et in VII. Plinius. 'Salve,' inquit, 'primus omnium Parens Patriæ appellate, primus in toga triumphum, linguaque lauream merite.'

III. Præterea ejus nomine decreta Diis immortalibus supplicatio est: qui honos ante Ciceronem togato contigit nemini. 'Atque his decreta verbis est,' ut ipsemet inquit, 'quod urbem incendiis, cæde cives, Italiam bello liberasset. Quæ supplicatio,' inquit, 'si cum ceteris conferatur, hoc intersit, quod ceteræ de rep. bene gesta, hæc una conservata rep. constituta est.' Ne hujus quidem facta ab eo mentio.

IV. Ad hæc L. Gellius ei civicam a repub. deberi dixit. Est hoc quoque silentio præteritum, ut cetera pleraque, dum adversarium Crispus debita commendatione defraudat. Sed audiamus, quod ipsemet Cicero

in Pisonem de hoc atque aliis ad gloriam suam spectantibus: 'Me,' inquit, 'Q. Catulus, princeps hujus ordinis, et auctor publici consilii, frequentissimo senatu parentem patriæ nominavit. Mihi hic vir clarissimus, qui propter te sedet; L. Gellius, his audientibus, civicam coronam deberi a rep. dixit. Mihi togato senatus, non, ut multis, bene gestæ, sed ut nemini, conservatæ reip., singulari genere supplicationis, Deorum immortalium templa patefecit.' Idem ad Atticum, Cn. Pompejum affirmat in senatu, non semel, sed sæpe, multis verbis Ciceroni salutem imperii atque orbis terrarum adjudicasse.

V. Postremo statua eum inaurata Capuæ decuriones decorarunt, et patronum adoptarunt, propter salutem illius urbis consulatu conservatam suo: ut ipsemet pro P. Sestio testatur. Sed et in Pisonem: 'Quorum Capuæ,' inquit, 'te prætextatum nemo aspexit, qui non gemeret desiderio mei, cujus consilio cum universam remp. cum illam ipsam urbem meminerant esse servatam. Me inaurata statua donarunt, me patronum unum asciverunt, a me se habere vitam, fortunas, liberos arbitrabantur.' Hæc Cicero. Sed quid de hoc uspiam Sallustius? Quasi vero et hæc, et hoc genus alia non multo ad rem magis facerent, quam aut illa veterum Romanorum laus, deque corruptis seculi sui moribus querela: aut vero tam libenter ac prolixe tributum Cæsari Catonique præconium. Quorum ut uterque fuerit merito laudandus, Cæsaris tamen in laudibus, quum et ipse sit conjurationis creditus particeps, tamdiu commorari, supervacaneum esse mihi videtur, ne dicam præter decorum. Nam illa de origine Urbis et corruptis populi Romani moribus, initiisque motuum civilium, sive a proposito digressio, seu verius, altior repetitio, utcunque nominare lubeat, nec aliena prorsus ab historiæ argumento videtur, et Lectori accidit non ingrata. Sed de hoc jam satis, modo unum addidero. Mire Sallustius hoc dissimulat, Cæsarem fuisse inter conjuratos habitum: qua de re tam multa interim Suetonius, cujus cum primis probatur in historia fides. Nam his in suspicionem venisse illum testatur, quasi conspirarit cum M. Crasso consulari, item P. Sulla et Autronio, post designationem consulatus ambitus condemnatis. Cujus conjurationis meminerunt Tanusius Geminus in historia, M. Bibulus in edictis, C. Curio pater in Orationibus: de qua et Cicero in quadam ad Actium epistola significare videtur. Sed et auctores esse ait, qui cum Cn. etiam Pisone conspirasse Cæsarem testentur. Nam fuisse inter socios Catilinæ nominatum, et apud Novium Nigrum quæstorem a L. Vettio indice, et in Senatu a Q. Curio; quorum hic e Catilina sese cognovisse diceret, ille chirographum quoque ejus Catilinæ datum polliceretur; Suetonius ipse confirmat: quantumvis hoc dissimulare noster studeat. Itaque an hic nulla gratiæ in scribendo sit suspicio, aliorum esto judicium.. *Rivius.*

NOTÆ VARIORUM

IN

BELLUM JUGURTHINUM.

Bellum Jugurthinum] Jugurthinum ortum est anno U. C. DCXLII. P. Scipione Nasica, et L. Calpurnio Bestia Coss. Fuit autem hoc bellum atrocissimum, et in Jugurtha erat (ut Flori verbis utar) quod post Annibalem timeretur. Sicut autem alia fere omnia bella, ut ex Livio cognoscimus aliquid monstri præcessit, ita hoc quoque. Nam P. Scipione, et L. Calpurnio Coss. maxima pars urbis, cum æde Matris magnæ fuit exusta: lacte per triduum pluit, ut testatur Jul. Obsequens. Præstat sane hunc librum prius legere, quam Catilinarium, ut series temporis observetur. Nam bellum Jugurthinum, ut supra dictum, anno U. C. DCXLII. gestum est; Catilinarium DCXC. M. Tullio et C. Antonio Coss. Itaque consultum esset, ordinem vulgatum horum librorum immutari, et Jugurthinum Catilinario bello præponi. Descripserat hoc bellum Livius quoque, sed ii libri interciderunt. *Coler.*

CAP. 1 *Falso queritur de natura sua genus humanum*] Pall. nec eodem loco, nec eodem modo scriptum habent pronomen. Nam sept. *de sua natura*, oct. *de natura sui:* at Commeliniano meo totum abest: puto licet. *Gruterus.*

Falso] Non solum vulgus, sed etiam doctissimi plerique viri (ut apud Strobæum ceterosque auctores legimus) conquesti sunt, quod imbecilla sit hominum vita, brevique temporis spacio terminetur: itemque quod casui et fortunæ subjecta sit. In his præsertim fuit Theophrastus, qui (ut inquit Cicero Tusculan. Quæst. l. III.) moriens accusasse naturam dicitur, quod cervis et cornicibus vitam diuturnam (quorum id nihil interesset) hominibus (quorum maxime interfuisset) tam exiguam vitam dedisset: quorum si ætas potuisset esse longinquior, futurum fuisse, ut omnibus perfectis artibus, omni doctrina hominum vita erudiretur. Idem in Callisthene suo laudavit illam sententiam: 'Vitam regit fortuna, non sapientia,' Auctor Cicero Tuscul. quinta. Sed his respondet Sallustius,

satis firmam et longam vitam hominibus esse datam, si modo tota bene collocaretur; nec multum fortunam hominum vitæ dominari (ea enim virtutem neque dare, neque eripere cuiquam potest); et homines sapientes magis regere casus, quam a casibus regi. Sed hanc totam disputationem videre poteris apud Senecam libro de Brevitate vitæ. *Cast.*

Sorte potius quam virtute regatur] Manuscripta, quæcumque ipse viderim, *Forte potius*, pro, fortuito eventu: nam Fors pro Fortuna sæpe ponitur. Cicero ad Atticum, 'Sed hæc fors viderit, quæ talibus in rebus plus quam ratio potest.' Idem, 'Quemcumque fors tulerit casum.' Sed et impressa quædam sic habent: neque tamen priorem lectionem repudio, quæ et ipsa bene habet. *Rivius.*

Nam contra reputando, neque majus aliud, neque præstabilius invenies] Manuscripta, *invenias*, pro Invenire aliquis possit, δυνητικῶς, ac per ἑτέρωσιν, quomodo et ex impressis quædam. Est autem multo elegantius, quam quod Gymnicus habet. *Rivius.*

Neque majus aliud] Jure suo hoc dicit. Quid enim aliud ipse homo, quam parvus quidam mundus? Philo Judæus ut commune verbum retulit, parvum mundum hominem esse, magnum hominem, mundum. Macrobius itidem totidem pæne verbis: 'Physici mundum magnum hominem dixerunt, et hominem brevem mundum.' Quid ita? quia, ut ille rectorem in se Deum habet, sic homo divinum animum. Quid amplius? omnia, quæ mundus fere habet: quatuor in se elementa; capitis quoddam cœlum; inde flammantes oculos, ut stellas: ipsam formam rotundam, vel in matris utero; vel jam liber brachia et pedes expandit: lineæ enim ab extremis illis ductæ, faciunt justum fere orbem. Quid? quod omnia, quæ in mundo sunt, ipse continet, atque in capaci mente gestat? Ita est: Solus homo scientiam omnium et amat, et pro captu habet. Quid ei clausum est? Cœlos penetrat, et Deum ac divina mente adit. Manilius scite: 'quidem mirum noscere mundum Si possunt homines, quibus est et mundus in ipsis: Exemplumque Dei quisque est in imagine parva?' Audi hic Senecam: 'Ita est; carissimos nos Dii immortales habuerunt, habentque, et, qui maximus tribui honos potuit, ab ipsis proximos collocaverunt. Magna accepimus, majora non cepimus.' Egregie quoque Cicero: 'Deus hominem quasi contemplatorem Cœli ac Deorum, ipsorumque cultorem fecit; et hominis utilitati agros omnes et maria patentia.' Hæc ille. Jure addit omnia nobis parere et servire. Quid clarius? Terram habitamus, aramus, peragramus: ipsa maria indomitum elementum domamus: bestiis ferisque omnibus legem et imperium damus. Concludamus: Deus in nobis habitat, templum ejus sumus: Deus hominem requirit; deliciæ ejus sumus. *Lips.*

Qui ubi ad gloriam virtutis via grassatur] Est in manuscripto quodam, *vi grassatur;* quomodo et Calepinus quispiam citat. Verum priorem lectionem probandam magis esse duco. *Grassatur*, pro Toto impetu fertur, et quasi pleno gradu contendit. *Rivius.*

Neque fortunæ eget; quippe quæ probitatem, industriam, aliasque bonas artes neque dare neque eripere potest] Est in aliis perperam, ut opinor, *neque fortuna eget:* nam et idem alibi, 'Majores nostri P. C. neque consilii, neque audaciæ umquam eguere.' Cicero tamen ablativum fere huic verbo addit: sicuti et Sallustius interdum: quamquam ad Atticum Cicero, 'Egeo consilii,' inquit. M. Cato apud Gellium, 'Vitio vertunt,' inquit, 'quia multa egeo.' Accusativum huic verbo τῷ ἀρχαϊσμῷ addidit. Ne quid dissimulem tamen, est in manuscriptis, une

excepto, *fortuna*, casu ablativo: et haud scio, an apiculus ille, quo fit diphthongus perperam sit ibidem emissus. Illud quamvis leve, non tamen prætereundum esse duxi, *arteis* hic habere vetustos codices, non *artes:* idque Sallustianum magis. Sic postea '*quascumque urbeis* et agros manu ceperat:' pro *urbes*, quod in pervulgatis exemplaribus est. Habet et Ascensianus codex, *ceterasque artis bonas:* ubi hodie fere, *aliasque bonas artes*. In manuscriptis τὸ *bonas* adjectivum post substantivum ponitur. *Idem.*

Ceterasque bonas artes] Hæc lectio in omnibus pervulgatis exemplaribus, et quatuor manu descriptis reperitur. Verum in duobus pervetustis libris, *Aliasque bonas artes* scriptum animadverti; quomodo et Donatus citat, act. II. sc. 2. in Eunuchum Terentii. Nos tamen hic vulgatam, receptamque lectionem non mutavimus. Etenim apte sane quadrat cum illo Catilinarii loco: 'Namque avaritia, fidem, probitatem, ceterasque bonas artes subvertit.' *Popma.*

Sin captus pravis cupidinibus, ad inertiam et voluptates corporis pessumdatus est] In Fabriciano atque aliis quibusdam, divisim legitur, *pessum datus:* quomodo Tacitus 1. 'Postquam hic socordia senuerit, ille per libidines pessum datus sit.' *Rivius.*

Pessumdatus] In Glossario veteri scribitur: Pessundat, βυθίζει, καταποντίζει. Et in eodem: Pessum, βυθὸς καὶ βόθρος. Ibidem: καταβυθίζω, demergo, pessundo. Et: καταποντίζω, demergo, perundo, pessundo. Prudent. contra Symmachum: *pessum mergere*. Parum vulgo hujus verbi vim assequuntur. *Coler.* Quod Latini dicunt pessum ire, Græcis est ἐς βύσσον χωρεῖν. Ita utitur Columella XII. 6. 'Si pessum ibit, scies adhuc esse crudam:' id est, Fundum petit.

Ubi per socordiam vires, tempus, ingenium diffluxere] Sic in manuscriptis: ubi hodie fere, *defluxere:* id recte, an secus, aliorum esto judicium. *Rivius.*

Defluxere] Seneca de brevitate vitæ: 'Sed ubi per luxum et negligentiam defluit, nullæ rei bonæ impenditur, ultima demum necessitate cogente, quam ire non intelleximus, transisse sentimus. Ita est, non accepimus brevem vitam, sed fecimus.' *Putschius.*

Ubi per socordiam, vires, tempus, ingenium diffluxere] Ita malui, hortatu membranarum plurium, ac notæ primæ; quam quomodo fere cusi, *defluxere:* quam vocem etiam reformandam videri Senecæ Philosopho, fide codicum calamo exaratorum, monui in animadversionibus ad eundem scriptorem, c. 1. de brevitate vitæ. *Gruterus.*

Neque regerentur magis quam regerent casus] Ita manuscripta volumina, contra quam hodie legitur: ut subaudias, *casibus*, idque magis brevitati Sallustianæ convenit. Quale propemodum est illud apud Plinium l. VII. de Cicerone, 'Omnium triumphorum lauream adepte majorem:' nam subauditur, *laurea;* quod quidam non attendentes, neque rationem breviloquentiæ Plinianæ habentes, *triumphorum* pro Omni triumpho positum per enallagen existimarunt. In Merseburgensi est, 'neque regerentur magis quam ipsi regerent casus.' *Rivius.*

Neque regerentur magis casibus, quam regerent casus] Quidam in suis Mss. libris dativum, *casibus*, deesse, refert. Ego consentientibus antiquis libris, eum minime delendum censeo. In uno tamen Ms. permutato verborum ordine legitur: 'Neque casibus regerentur magis, quam regerent casus.' *Popma.*

Neque regerentur magis, quam regerent casus] Et hoc recte Carrio; juxtaque præscriptum Mss. plerorumque Pall. Male editi prius, *neque rege-*

rentur magis a casibus, quam regerent casus; aut, *neque regerentur magis casibus.* Videatur Rivius; nam Popmæ libri sane ætatem suam vere musteam nimis turpiter detegunt, dum stant ab olim vulgatis. *Gruter.*

Neque regerentur magis] Causa, quare homines putant naturam humanam casibus fortunæ esse subjectam, hæc est: quia sequuntur ea bona, quæ revera fortunæ subjecta sunt; sicuti sunt divitiæ: quæ cum ab eis auferuntur, dicunt naturam humanam fortunæ esse subjectam. Sed sequantur bona animi, sequantur virtutes, quæ ab eis auferri non possunt: et tunc intelligent, id quod est verum, videlicet naturam humanam casibus fortunæ non esse subjectam. *Sold.*

Neque regerentur, &c.] Nam sapiens quidem pol ipse fingit fortunam sibi, ut inquit Plautus. Vide Proverbium, 'Sui cuique mores fingunt fortunam.'

Casus] Fortunam. nam etsi (ut docet Aristoteles l. II. φυσικῆς ἀκροάσεως.) casus latius patet; nam quod est fortuna, casu est; quod vero casu, non omne a fortuna: tamen sæpe confunduntur. *Cast.*

CAP. 2 *Omnia orta occidunt*] Nihil hic opus lectione codicis Rittershusiani, *omniaque orta:* cum clara sint omnia, et lectio vulgata magis cohæreat, Minucius Octavius: 'Quis enim sapientum dubitat, quis ignorat, omnia quæ orta sunt occidere, quæ facta sunt interire?' Græcorum παροιμία: πᾶν τὸ γενόμενον καταθανεῖν ὀφείλεται. *Putsch.*

Æternus] Animas nullam in tempore originem habere creditum nonnullis veteribus. Unde dixit Sallustius, *omnia orta occidunt; animus vero, &c.* nisi omnia orta occidere intelligendum sit, de iis quæ corpus habent. De animis ita Plotinus Ennead. 3. l. 2. c. 7. 'animæ vero non ex eo quod mundus erat, huc venerunt, sed ante mundum fuerunt, ut in mundo quandoque forent, mundana curarent; sistendi causæ forent, gubernarent, efficerent: quocunque modo id facerent, sive præsidendo, ex se nonnihil attribuentes, sive immergendo se dederent, sive aliæ quidem sic, aliæ vero aliter id efficerent, providentia non est culpanda.' Hæc ille. Animas autem antea fuisse quam in hanc vitam descendatur, fuit error Philosophorum, qui ab Orpheo manavit, quod ut probarent, reminiscentiam superioris vitæ imaginarunt, et quod ob facinora in anteacta vita commissa in corpus traderentur. *Steuc.* de peren. ph. III. 28. Plato opinatus fuit Deum omnes animas ante corpora simul creasse, et in comparibus stellis constituisse, easque cœlestium rerum tædio affectas, per modum pœnæ in corpora tanquam carcerem conjecisse. Origenes quoque hunc errorem tenuit ut constat ex libro primo περὶ ἀρχῶν. Unde et Stoici originem animum habere ex cœlo, ex æterno illo igne, e siderum natura, et sine circuitu a Deo ipso, crediderunt. Seneca ad Helviam c. 7. 'animus, si primam ejus originem aspexeris, non est ex terreno gravique concretus corpore: ex illo cœlesti spiritu descendit.' Epictetus: αἱ ψυχαὶ μὲν οὕτως εἰσὶν ἐνδεδεμέναι καὶ συναφεῖς τῷ θεῷ, ἅτε αὐτοῦ μόρια οὖσαι, καὶ ἀποσπάσματα. Id est, *animæ illigatæ et conjunctæ Deo sunt, ut particulæ sint ejus et decerpta.* Plus addit Plutarchus Quæst. Platon. cum dicit: 'anima mentis et ratiocinationis consors, non opus solum Dei, sed et pars est, neque ab ipso, sed ex ipso est facta.' Crediderunt autem, quod animus, sive mens, non est quidem abscissus ab essentia Dei, sed quasi diffusus et extensus; sicut lumen a Sole diffunditur, sine Solis imminutione et noxa. *Lipsius.*

Agit atque habet cuncta, neque ipse habetur] Sic Aristot. περὶ ἔχειν in Categoriis, et Cicero l. IX. epist. ult. ad

Famil. de Aristippo Socratico Philosopho. *Ciacc.*

Agit, atque habet cuncta, neque ipse habetur] Verbum *habet*, et *habetur*, eodem, quo Græci sensu, Sallustius usurpavit, apud quos notum est illud Demosthenis, ἔχω τὴν Λαΐδα, καὶ οὐκ ἔχομαι. *Ursin.*

Dediti corporis gaudiis] Sic in orat. de repub. ordinanda, 'omissis pecuniæ et corporis gaudiis.' *Ciaccon.*

Cum præsertim tam multæ variæque artes sint animi] Est in manuscriptis et impressis vetustioribus, *tam multæ variæque sint artes animi:* id mollius est; alioqui sibilum efficit inamœnum et insuavem τὸ *s* in priore voce extremum, in insequente primum. *Rivius.*

Cap. 3 *Quoniam neque virtuti honos datur, neque illi quibus per fraudem jus fuit, utique tuti aut eo magis honesti sunt*] In manuscriptis duobus est, *quibus per fraudem is fuit:* pro, Quibus honos per fraudem contigit. Exemplar Ascensianum et Beroaldinum, *quibus per fraudem concessum jus fuit:* nisi quis pro *imperio potestateque publica*, *jus* accipere velit: τὸ *utique* non habent codices in pergamenis descripti: tametsi non me fugit, apud Ciceronem aliquoties hanc particulam reperiri, cum primis ad Atticum; sed et Merseburgense exemplar eam habet, et impressa cuncta quotquot ipse viderim. *Rivius.*

Vi quidem regere patriam, aut parentes] Sumpsit hoc a Platone in Epistola longa ad Dionis propinquos: Πατέρα δὲ ἢ μητέρα οὐχ ὅσιον ἡγοῦμαι προσβιάζεσθαι, μὴ νόσῳ παραφροσύνης ἐχομένους. ἐὰν δέ τινα καθεστῶτα ζῶσι βίον ἑαυτοῖς ἀρέσκοντα, ἐμοὶ δὲ μὴ, μήτε ἀπεχθάνεσθαι, μάτην νουθετοῦντα· βίαν δὲ πατρίδι πολιτείας μεταβολῆς μὴ προσφέρειν, ὅταν ἄνευ φυγῶν, καὶ σφαγῆς ἀνδρῶν, μὴ δυνατὸν ᾖ γίνεσθαι τὴν ἀρίστην. Et ex v. de Legibus: Πατρίδος δὲ οὔσης τῆς χώρας, θεραπεύειν αὐτὴν δεῖ μειζόνως ἢ μητέρα παῖδας. Quam sententiam expressit idem Plato in Critone, his verbis: Πανταχοῦ ποιητέον, ὃ ἂν κελεύοι ἡ πόλις τε, καὶ ἡ πατρίς· ἢ πείθειν αὐτὴν, ᾗ τὸ δίκαιον πέφυκε. βιάζεσθαι δὲ οὐχ ὅσιον οὔτε μητέρα, οὔτε πατέρα· πολὺ δὲ τούτων ἔτι ἧττον τὴν πατρίδα. Hunc Platonis locum Cicero cum significare vellet, sic ait in Epistola perjucunde: 'Id enim jubet idem ille Plato, quem ego auctorem vehementer sequor; tantum contendere in Republ. quantum probare tuis civibus possis: vim neque parenti, neque patriæ adferre oportere.' Et libro I. de Republ. apud Nonium: 'Sed quoniam plurima beneficia continet patria, et est antiquior parens, quam si quis, ut ajunt, creaverit, major ei profecto, quam parenti debetur gratia.' *Manutius.*

Cædem, fugam, aliaque hostilia] Meus liber, *cædem, fugam, incendia, aliaque hostilia:* ut Catil. 'cædem, incendia, aliaque belli facinora.' *Ciacc.* Sic supra in Bell. Catil. dixit: 'cædem, incendia, aliaque belli facinora.' *Ursinus.*

Cædem, fugam, incendia] Dictionem *Incendia* hoc loco restituimus, a librario properante, vel aliud agente in omnibus editionibus omissam: eamque addendam esse intelliges, si præcedentia cum sequentibus conferas, et locum accurate totum excutias. *Popma.*

Cædem, fugam, aliaque hostilia, &c.] Intrudi cuperet Popma, *incendia;* annuitque ferme Ursinus, ac Ciacconius: verum cum in nullo extet Pall. aliorumve, imo ne in editionibus quidem exoletis, valeat: adversatur sane menti auctoris quicquid illi dicant: neque unquam auditum incendiis quem grassatum ad emendationem morum. *Grut.*

Frustra niti, neque aliud, sese fatigando, nisi odium quærere, extremæ dementiæ est] Plato in Epistola ad Perdiccam, quam Ficinus Dionis esse putat: Εἰ μὴ μάτην μὲν κινδυνεύειν ᾤετο, πλέον δὲ οὐδὲν ποιήσειν. *Manut.*

Potentiæ paucorum decus a. l. s. gra-

tificari] Tacit. IV. ' Odiis Sejani per dedecus suum gratificabatur.' *Cinec.*

Decus atque libertatem suam gratificari] Illud *gratificari*, varie exponunt Commentarii. Soldus conjungit, *libido gratificari*, et exponit, *libido gratificandi*. Badius addit in expositione sua verbum *velint*, quod nulli contextus habent, sed subjungit: ' Si ordo hic est, Libido gratificari tenet, ponitur more Græcorum pro gratificandi. sin, libido tenet gratificari, tenet ponitur quasi pro cogit.' Hæc ille. Ego puto ordinem esse: *Nisi forte quem inhonesta et perniciosa libido tenet gratificari*; id est, gratis donare, *decus atque libertatem suam potentiæ paucorum*, quasi diceret: quos juvat fieri mancipia. *Glareanus.*

CAP. 4 *Certe quibus maxima industria videtur, salutare plebem, et conviviis gloriam quærere*] In Mss. est, *conviviis gratiam quærere*: pro *colligere gratiam*, et *captare atque aucupari favorem et benevolentiam multitudinis, apparandis conviviis*. Sed nec *gloriam* repudio: etenim apte sane quadrat. Quod si *gratiam* legere malis, id quod mihi magis arridet, ad liberalitatem et benignitatem opulentorum; sin *gloriam*, ad magnificentiam et splendorem, spectabis: nam et qui convivia libenter exhibent, aut epulum vulgo dant, *gratiam*: qui laute et sumptuoso apparatu, *gloriam* consequi solent. Intelliges autem hunc locum de publicis conviviis, quibus multitudinis studium et amorem sibi homines ambitiosi conciliabant: qua de re Cicero in oratione pro L. Murena. *Rivius.*

Et conviviis gratiam quærere] Qui hic adducunt *gloriam*, tanquam germanum magis, parum attendunt, aut historiis aut politicis. Salutant plebem; convivia præbent; non assecuti culmen honorum, sed qui adhuc eo adspirant; a quibus admodum longe abest industriæ illa proles gloria. Et vero Mss. nostri primam scripturam mordicus tenent. *Grut.*

Conviviis gratiam] Palmerius expuncta voce legit, *conviviis quærere*, mea sententia, nimis acute. *Coler.*

Q. Maximum] Fuit is ex Fabiorum familia. Fabii autem fuere Romani nobilissimi simul ac potentissimi: qui bellum adversus Vejentes soli cum suis clientibus et servis in se receperunt: cumque ex levibus aliquot præliis sæpius victoriam reportassent, tandem ad Cremeram fluvium insidiis circumventi, ad unum omnes capti sunt. Ovid. Fast. l. II. Ex tanta Fabiorum clade unus tantum superfuit, qui nondum armis per ætatem idoneus, in urbe relictus erat: ex cujus sanguine per longam nepotum seriem natus fuit Fabius ille Maximus, qui Dictator adversum Annibalem creatus, cunctabunda quadam prudentia rem Romanam, aliorum imperatorum temeritate labefactatam, primus restituit, adeo ut verissime de eo Ennius dixisse videatur: ' Unus homo nobis cunctando restituit rem.' Sed, qui primus Fabius, dictus est Allobrox, quod apud flumen Isarum Allobrogum regem cecidisset.

Q. Maximum] Qui Fabiæ gentis ortum a capite repetunt, ad Aborigines primos Latii populos originem generis, stirpem ad Fabium Herculis filium referunt, ut scribit Plutarchus in Maximo. Habuit hæc gens familias præcipuas quatuor. Prima eorum est, qui Vibulani, altera qui Ambusti, tertia qui Maximi, postrema eorum, qui Pictores nominati sunt. Vibulani a Vibone forsan opido, quod in Brutiis condidit Hercules. Ambusti, Auctore Festo dicti sunt a Fabio Eburno, quod fulmine ambustus sit. Maximi a Q. Fabio Rulliano, qui censor cum P. Decio, omnem forensem turbam secretam in quatuor tribus conjecit, Urbanasque appellavit. Quæ res adeo gratis animis accepta est, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac tempe-

ratione ordinum adeptus sit. Livius l. IX. 'Pictores autem dicti sunt a Q. Fabio C. F. qui primus ædem Salutis pinxit.' Plin. XXXV. 4. Hic libet monumentum Q. Fabii Maximi subjicere: Q. FAB. MAX. DICTATOR BIS. COS. V. CENSOR INTERREX. II. ÆD. CVR. Q. II. TRIB. MILITVM. PONT. AVGVR. PRIMO CONSVLATV LIGVRES SVBEGIT. EX HIS TRIVMPHAVIT. TERTIO ET QVARTO ANNIBALEM COMPLVRIBVS VICTORIIS FEROCEM SVBSEQUENDO COERCVIT. DICTATOR MAGISTRO EQVITVM, MINVCIO, CVIVS POP. IMPERIVM CVM DICTATORIS IMPERIO AEQVAVERAT, EXERCITVI PROFLIGATO SVBVENIT, ET EO NOMINE AB EXERCITV MINVCIANO PATER APPELLATVS EST. CONSVL QVINTVM TARENTVM CEPIT. TRIVMPHAVIT. DVX AETATIS SVAE CAVTISSIMVS, ET REI MILITARIS PERITISSIMVS HABITVS EST. PRINCEPS IN SENATV DVOBVS LVSTRIS FACTVS EST. Vide *Streinium*. Fulvius quoque Ursinus Labeones vocat in hac familia. nam in Denariis antiquis videre est: Q. FABIVS LABEO Prætor anno DLVIIII. ex Creta Insula navalem egit. Idem anno DLXX. Consul fuit cum M. Claudio Marcello, et anno DLXXIII. Pontifex factus est. Hunc scribit Cic. Offic. l. I. et ad Q. Fratrem, arbitrum Nolanis et Neapolitanis datum de finibus a Senatu, agrum, de quo lis erat, adjudicasse Populo Rom. Hæc obiter hic adjungere visum fuit.

P. Scipionem] Vel majorem, vel minorem Africanum. Fuit autem ex gente Cornelia. Cornelia gens in patricias divisa fuit familias et plebeias; patriciæ Blasiones, Lentuli, Scipiones, Cinnæ. Sisennæ et Sulla in argenteis denariis, quos ipsi vidimus, reperiuntur. *Ursin.*

Solitos ita dicere, cum majorum imagines intuerentur, vehementissime sibi animum ad virtutem accendi] Ita omnes Mss. nostri. amicus tamen meus putabat, aliquot verba cusa in officinis librariorum, iisque rejectis legendum: *solitos cum majorum imagines intuerentur, vehementer animo ad virtutem accendi:* non male quidem, si subvenirent membranæ, neque altera lectio quasi testimonium exhiberet hujus coloris. *Grut.*

Imagines] 'Imago, ut Polybius l VI. docet, 'est insignis alicujus viri simulachrum, oris similitudinem artificiose effictam coloribus pigmentisque adumbratam referens, quod in insigniori et celebriori domus parte, ligneo armario includebatur.' Hæc ille. Non autem omnibus imaginem sui ponere licebat, sed iis tantum, qui magistratus curules gessissent: quales fuerunt primum curules Ædiles, Prætores, Censores, et Consules. Cumque hi magistratus primum solis patriciis patuerint, sequitur etiam patricios primum solos jus imaginis habuisse. Postquam autem hi honores plebi communicati sunt: eos jus ponendi imaginem simul accepisse dubium non est. Ceterum et hoc observandum de imaginibus, Romanos festis diebus, apertis armariis, illas exornasse: cumque ex domesticis quispiam esset mortuus, eas in funere extulisse, addito, ut magnitudine quam simillimæ apparerent, reliquo corporis trunco: vestibus autem exornatas; si consulares aut cum imperiis fuissent, prætextis; si censores, purpureis; si triumphales, auro intertextis, atque curru, fascibus, et securibus, aliisque magistratuum insignibus prælatis, in Rostra esse perlatas, ut Polybius ibidem annotavit. Et facit huc egregius locus Plinii XXXV. 11. 'Aliter,' inquit, 'apud majores in atriis hæ imagines erant, quæ spectarentur, non signa externorum artificum, nec ærea, nec marmorea: expressi cera vultus singulis disponebantur armariis, ut essent imagines, quæ comitarentur gentilitia funera, semperque de funere aliquo, totus aderat familiæ ejus, qui unquam fue-

rat populus: stemmata vero lineis discurrebant ad imagines pictas: tablina in codicibus implebantur, et monumentis rerum in magistratu gestarum.' Porro poni solitas ejusmodi majorum imagines cum titulis suis in prima ædium patre, ut eorum virtutes posteri non solum legerent, sed etiam imitarentur, docet Valerius. *Rosin.* Itaque qui imagines ostendere poterat, nobilis censebatur, sicut jura. nunc insignium se habent, quæ antiquis Romanis ignota, bello sacro primam originem accepisse videntur. Quanquam Clodulfum ducem Austriæ Mosellanicæ, ante mille annos, ea habuisse insignia Gramajus auctor est. Speciem tamen ejus rei apud Romanos aliosque fuisse, verisimile est, sed alium in usum. nam antiquioribus temporibus scuta signis quibusdam distinxisse Vegetius auctor est. Fortium quoque virorum scuta picta, inertium pura fuisse, Servius ad Æneidos l. VI. docuit: ad hoc tirocinium etiam allusit Poëta, cum dicit: 'Ense levis nudo, parmaque inglorius alba.'

Vehementissime sibi animum ad virtutem] Ms. *virtutes*, melius. Et notant Grammatici Sallustio hæc talia pluraliter usurpata, *ut paces, luces, famas.* absunt in mox sequentibus ab eodem codice illa, *In sese*, quæ salva sententia induci possunt. *Putsch.*

Neque prius sedari quam virtus eorum famam atque gloriam adæquaverint] Vox *virtus* abundare videtur. *Ciaccon.*

At contra, quis omnium est his moribus, qui non de vitiis et sumptibus, non probitate, neque industria cum majoribus suis contendant] In manuscriptis est *quin divitiis et sumptibus;* pro *qui non:* et sic identidem Cicero hac particula utitur. Jam non *vitiis*, sed *divitiis et sumtibus* esse legendum, præter antiquorum fidem, etiam Ascensianus codex indicat. Conjunxit autem hæc Sallustius alibi quoque, nimirum ad Cæsarem de rep. ordinanda: 'Juventus,' inquit, 'probitati et industriæ, non sumtibus neque divitiis studeat.' *Rivius.*

Furtim et per latrocinia] Quidam Ciceronem notari putant. Sed quomodo de eo, quantumvis inimicus diceret (per latrocinia), qui in Catilina, sua eum laude non privavit? Soldus *per latrocinia* exponit, per ambitionem. Badius vero, fraude, occulta largitione. *Glar.*

Perinde quasi prætura et consulatus] Legendum *proinde quasi*, ut in manuscriptis est; quomodo fere semper apud Sallust. *Rivius.*

Nunc ad inceptum redeo] Sic infra: 'quamobrem ad inceptum redeo.' Hæc etiam imitari voluit Tacit. An. 4. 'Sed ad incepta redeo.' *Ciaccon.*

Nunc ad inceptum opus redeo] In manuscriptis non est *opus:* sed et postea Sallustius: 'Quamobrem ad inceptum redeo,' inquit. *Rivius.*

Cap. 5 *Numidarum*] Numidia Mauritaniæ ad ortum occurrit, quæ ab incolis modo Buzia dicitur, nomen a Buzia urbe regia Mauritaniæ trahens, quousque posterioribus temporibus fines suos extendit: licet simul cum Africa, etiam omnem illam tertiam mundi partem ab Ægypto ad Herculeum usque fretum Barbariam juniores appellent: hujus itaque Provinciæ situs sic se habet: latus occidentale juxta Mauritaniam Ampsago fluvio: orientale Bagrada fluvio altero (Plinius Tusca, quem ante Bagradam ponit): meridionale desertis interioris Libyæ: septentrionale pelago Africo terminatur. Numidia, quæ et Metagonitis terra (quod idem est) a Græcis appellatur, nomen ab effectu sumsit: non enim diu gentes eam inhabitantes eodem in loco permanere, sed frequentius sedes permutare dicuntur. unde illud: 'Numidæque vagi.' Nam quod illi, *nomi*, nos pabulum interpretamur: unde *Nomades*, id est, pastores. Plinius: 'Numidiæ Nomades a permutandis

pabulis, mapalia sua,' hoc est, domus plaustris circumferentes. Et Festus: 'Numidas dicimus, quos Græci Nomades, sive quod id genus hominum pecoribus negotiatur, sive quod herbis, ut pecora, aluntur, nam plerumque radices edere dicuntur, alios carne, et lacte, et caseo nutriri. Hanc terram feliciorem esse referunt, quam quæ Mauritaniæ proxima est Massæsylorum. Videlicet ista florentior et melius composita, quanquam propter res Carthaginiensium valde labefactata.' Similiter et Mela scribit, ac Plutarchus: Numidia namque in duas olim partes dividebatur, altera erat Occidentalis, quæ Mauritania Cæsariensis deinde dicta est, altera Orientalis, ad Bagradam flumen pertinens, vel ad Tuscum amnem, Ampsaga interlabente fluvio. Quæ vero in Mauritaniam cessit, ea, victa Carthagine, Masinissæ reddita: ejectus enim paterno regno, hoc est, Massulia, erat: hanc vero, quæ Carthaginiensibus affinis est, Syphace expulso captoque, dono acceperat, quandoquidem eo bella multa et præclara facinora pro populo Romano fecerat. *Dom. Maurus Niger.*

Deinde quia tum primum superbiæ nobilitatis obviam itum est] In quibusdam est, *de hinc*, velut manuscriptis: qua particula Cicero quoque utitur. In Veneto, quod est a Pincio excusum, *obviatum* legitur, pro *obviam itum:* sed perperam videlicet: quamvis eodem modo et Merseburgense habeat, et Florentinum. *Rivius.*

Obviatum est] *Obviam itum est*, quod Sallustio quam familiare, ex scriptis libris legendum est. Infra: 'Obviam ire et commori hostibus.' 'Obviam eundo periculis.' 'Ite obviam injuriæ:' Et locis pluribus. Neque vero *obviare* apud melioris ævi scriptores, legere memini: etiamsi eo utatur Macrobius. *Putsch.*

Superbiæ nobilitatis obviam itum est] Ita Pall. notæ melioris, item Comm. meus. Carrioni adlubescebat, *obviatum est*, proque eo juniores deinde arma induerunt tanquam pro Helena sua. sed ii profecto nondum norunt quid ea distet ab Hecale. *Grut.*

Sed prius quam hujuscemodi rei initium expediam] Manuscripta quædam, *expedio:* quomodo Cicero quoque interdum; velut de Or. 'Sed prius quam illa conor attingere, proponam breviter,' &c. et in Philipp. 'Cui prius quam de ceteris rebus respondeo, de amicitia pauca dicamus.' *Rivius.*

Quo dux Carthaginiensium Annibal] In Mss. est, *Carthaginiensium*. quomodo et alias fere in iisdem. Vult autem et Priscianus *Carthaginiensem* dici. l. IV. Sed et Ennianus ille versiculus, quem Cicero alicubi citat, cum Prisciano facit: 'Hostem qui feriet mihi erit Carthaginiensis:' nisi quis hoc metri ratione excusatum velit. Sic infra Sallustius, 'Victis Carthaginiensibus:' et, 'Bello Carthaginiensi.' Item, 'Syphacem et Carthaginienses.' Eodem modo in Catil. 'Cum sæpe Carthaginienses in pace,' &c. *Idem.*

Dux Carthaginiensium] Sic semper Palatinus Nazar. ac Comm. noster *Carthaginiensium;* cum tamen ceteris locis stet ab Scriptura altera. quod adnoto curiosiorum gratia. *Grut.*

Hannibal] Hamilcaris, Barchæ filius. Livius, Æmilius Probus, et Plutarchus. *Cast.*

Hannibal] Denotat Orientalibus dominum gratiosum. חנן, id est, Hanno, gratiosus. Unde et Anna et Johannes nomen accepit, בעל sive Baal autem dominum denotat.

Hannibal] Hannibal, Carthaginiensium dux aut Imperator, Amilcaris filius, qui ante aras Romanorum vindictam juraverat, in Hispaniam trajecit: Gallos ad Rhodanum superavit. Eutrop. III. Alpes pervias fecit: in Italiam venit: Saguntum cepit: Liv. l. I. decad. 3. Titum Sempro-

nium Consulem apud Trebiam profligavit: Flaminium Consulem fudit ad Thrasymenum lacum, 15000. Romanorum cæsis: a Fabio Maximo imminutus. Livius IV. Eutrop. III. Postea resumptis viribus Paulum Æmilium et Ter. Varronem Consules apud Cannas vicit 40000. peditum et 2700. equitum cæsis tribusque et dimidio modiis annulorum Carthaginem missis: castris prope Romam positis, tempestate coactus, in Campaniam venit: a Marcello apud Nolam victus est. Livius l. III. Eutropius III. Florus. Apud Cumas a Sempronio Gracchо, magna suorum cæde repulsus, navali pugna, Florus II. 6. Justinus XXXI. Carthaginem rediit, ut eam a P. Scipionis Africani obsidione liberaret: cum quo apud Zamam oppidum Africæ congressus, 20000 Pœnorum cæsa sunt, fere totidem captis; ipse ad Antiochum confugit, a quo auxilium ac vires sumpsit: cum quo postremo etiam superatus est. Livius III. Justinus XXXI. Plutarch. in Annibale. Ceterum a Romanis expostulatus apud Antiochum ac Prusiam reges, ipsorum fidem suspectam habens, hausto, quod annulo inclusum gestabat, veneno, se ipsum confecit. Plutarch. Eutrop. IV. Oros. IV. 20. quo loco ait lapidibus obrutum fuisse a Carthaginiensibus ob rem male gestam. Livius l. IX. cruci affixum fuisse tradit.

Masinissa] Masanissa seu Masinissa, Galæ Massæsulorum regis filius, cum a Carthaginiensibus esset, simulans se ad depopulandos Hispaniæ agros a Gadibus proficisci, clam ad Scipionem contendit, ab eoque in amicitiam receptus est: inde constantissimæ ad ultimam senectam in Romanos fidei fuit. Livius. *Castil.*

Syphace] Syphax rex Massæsylorum, quæ gens est Mauris vicina, opulentissimus erat: cum Scipionem, qui ab Hispania in Africam navigaverat, sua in regia hospitaliter et benigne excepisset, amicitiæ fœdera, et contra Pœnos consilia, cum Scipione inierat. Eam societatem, et tantam virium accessionem, ut a Romanis divelleret Asdrubal, Syphacis animum, Sophonisba filia in matrimonium ei data, amore scilicet, et complexu adolescentulæ occupat: ita ut ille libidinis hoc ardore, et Asdrubalis instigatione dementatus, amicitiæ Scipionis, antequam in Africam appelleret, per legatos renunciaret. Cujus perfidiæ magnas mox pœnas dedit, castris enim et exercitu una nocte deletis, bis acie fusus, ipse captus, et Sophonisba adamata orbatus, Romam, inde Albam in exilium relegatus, et a Scipione in triumphum ductus est, teste Polybio, quem alii tamen morte ante triumphum Tibure esse præoccupatum auctores sunt. *Stad.*

Quascumque urbes et agros manu ceperat] Legendum, *urbeis;* quomodo in impressis quoque vetustioribus. *Manu ceperat;* pro, *pugnando ceperat:* ut alibi idem loquitur. T. Livius III. ab U. C. 'Quem agrum miles pro parte virili manu cepisset, eum senex quoque voce qua una posset vindicaret.' *Ririus.*

Masinissæ] Masinissa rex Numidarum, filius Galæ, educatus et in literis excultus Carthagine, adolescens annorum 17. a patre contra Syphacem bellum deposcit. Hoste itaque finibus ejecto, ab Asdrubale ob virtutem et indolem regiam in generum cooptatur, desponsata ipsi filia Sophonisba; traductusque mox ad bellum in Hispaniam, spe nuptiarum ab Asdrubale frustratur, et a patris obitu regno suo excidit, quod tamen victis hostibus recuperat. Cum tota Numidia superiore tempore non posse fruges mansuetas ferre crederetur, oleribusque saltem vescerentur, solus et primus ipse demonstravit, nullum esse frugum vel fructuum genus, quod illa non gigneret, nihilominus, quam

ulla alia regio amplissimis in spaciis, agris fertilissimis instructis. Fuit et saluberrimo et robustissimo ac procero corpore, qui et cum standum esset, in iisdem vestigiis totum diem persisteret, sedens non surgeret, et equum sine adjutore conscenderet, et vexationem in equis sine ullo incommodo toleraret, in senectute etiam usque ad mortem. Cum multi ei filii et nascerentur et morerentur, nunquam pauciores decem habuit. Moriturus, P. Scipionem Æmilianum, obsidentem Carthaginem e castris evocavit, et regni inter liberos dividendi potestatem ipsi fecit. Obiit an. ætatis 90. al. 97. et 100. regni 60. mundi 3818. urbis 606. relinquens liberis regnum amplissimum, a Maurusiis Oceani accolis usque ad Cyrenensis ditionis mediterranea propagatum, et divitias maximas. *Henning.*

Deinde Micipsa filius ejus regnum solus obtinuit] Τὸ *ejus* non est in vetustis, nec in manuscriptis ipsis; et ex glossa irrepsisse videtur. In eisdem, *Dein* legitur; in Merseburgensi, *Dehinc.* Rivius.

Deinde Micipsa, &c.] Masinissa moriens 44. reliquit filios, ex quibus tres erant legitimi: Micipsa, Manastabal, et Gulussa, quem Appianus Gelossam vocat. Scipio Minor igitur, cui divisio regni permissa fuerat (sic enim jusserat Masinissa) regnum tribus legitimis dedit: mortuis autem Manastabale et Gulussa, solus Micipsa regnavit. Vide Appianum in Libyca hist. Orosium IV. 22. et Eutropium l. IV. *Castil.* Obiit A. M. 3848. U. 636. *Henningius.*

Manastabale] Cum superiore anno Sallustium, veterum librorum ope a me emendatum emitterem, præcipueque in eo adjutus essem antiquissimo Fulvii Ursini libro; eum ita diligenter inspexeram, nihil ut oculos meos effugisse arbitrarer. Sed cum postea eundem librum evolverem; cum alia multa minime negligenda secus in eo libro scripta animadverti, tum vero hoc nomen, *Mastanabale*, non *Manastabale:* et cum antiquo libro Carisius consentit, qui l. I. de nominibus in *al* terminatis: 'Si qua,' inquit, 'masculina inveniuntur, hæc barbara sunt, ut Hannibal, Adherbal, Mastanabal.' *Manutius.*

Manastabale] Com. et Naz. una cum Pal. sec. triga videlicet codicum fideliorum, *Mastanabale;* non hic modo, sed et mox infra. *Gruterus.*

Jugurthamque Manastabilis fratris filium, quem Masinissa] Illud *quem*, non Jugurtham, sed Manastabilem referre quidam putant: ideoque alteram lectionem quam habent vetustiores codices, non putant rejiciendam, quæ ita habet: 'Jugurthamque filium Manastabilis fratris, quem Masinissa, quod ortus ex concubina erat, privatum reliquerat:' intelligamus Manastabilem Micipsæ fratrem ex concubina ortum, non Jugurtham; neque obstare, quod postea dicit auctor, 'Hiempsalem etiam antea Jugurtham despexisse, quia materno genere impar erat.' *Glareanus.*

Quem Masinissa, quia ortus ex concubina erat] In Mss. aliisque vetustioribus, *quod ortus;* tametsi eodem sensu. *Rivius.*

CAP. 6 *Non se luxui atque inertiæ corrumpendum dedit*] Volumen Fabricianum, *non se luxu neque inertiæ;* pro *luxui:* quomodo veteres loqui consuesse annotavit Gellius IV. 16. Hinc Terent. 'Vestitu nimio indulges:' pro *vestitui:* et Virgilius, 'teque adspectu ne subtrahe nostro:' pro *adspectui:* et, 'Quod nec concubitu indulgent:' et 'Parce metu Citherea.' Sed et Cæsarem in Anticatone *dominatu*, pro *dominatui*, dixisse ostendit: et alibi *ornatu*, pro *ornatui*. Tacitus III. 'Per cultum et munditias, copiaque et affluentia luxu propior,' pro *luxui*, et XIV. 'Cruciatu aut præmio cuncta pervia esse,' pro *cruciatui*. Idem.

Equitare, jaculari] Servius hæc recitans l. II. Æneid. *equitari* videtur legisse: hic ego nihil pronuncio, contentus diversam lectionem ostendisse. *Manutius.*

Equitare] Massylii, Libyes, Numidæ, Getuli equitandi semper fuere peritissimi. Unde Lucanus l. IV. scribit, non ullo freno, sed virga tantum et voce gubernasse equos, cum dicit: 'Et gens, quæ nudo residens Massylia dorso, Ora levi flectit frenorum nescia virga.' Idemque asserit Virgil. l. IV. Æneid. 'Et Numidæ infreni cingunt.' Strabo l. XVII. 'Massylii et Libyes parvis equis utuntur, celeribus tamen et mansuetis, adeo ut sola virgula gubernentur.' Fuit et is Numidis mos, auctore Livio l. XXIII. 'quibus,' inquit, 'desultorum in modum binos trahentibus equos, inter acerrimam sæpe pugnam, in recentem equum ex fesso armatis transultare mos erat, tanta velocitas ipsis, tam docile equorum genus. Vid. *Herm. Hugonem* de milit. eq.

Cursu] Quo antiquitus certare familiare fuit. 'Quis nescit,' inquit Plutarchus, 'majores nostros inter alias exercitationes, ad spectacula, ad militaria exercitia, ad sanos habitus acquirendos cursum quoque habuisse?' Plato quoque ad bellicas exercitationes ita cursum commendavit, ut non modo viros et juvenes, verum etiam virgines, pueros, eos qui grandiores erant, et mulieres, omnesque tam nudos quam armatos exerceri voluerit, non in stadio solum, sed in dolichio, in diaulo, et in ephippio. Platonis sententiam secutus Vegetius milites cursui assuefaciendos, docet, ut majore impetu in hostem currant, ut loca opportuna celeriter, cum usus venerit, occupent, ut fugientium facilius terga comprehendant. Refert noster auctor alibi, de magni Pompeji exercitatione, eum cum agilibus saltu, cum velocibus cursu, cum validis vecte certasse, neque aliter Sertorio æquandum unquam fuisse, nisi se et suos milites hujuscemodi frequentibus exercitiis ad bella præparasset. Hujus tres effecisse species Antyllum reperio, alteram in anteriora currendi, alteram in posteriora, alteram in orbem; quamvis item apud Galenum et dolichum, et diaulum reperiri sciam; quorum alterum refert ipse, Græcis continuatum diu cursum significare, quem tamen major pars auctorum duplicis stadii spatium extitisse censet, alterum definiunt fere omnes cursum, quo stadium semel currebant, et recurrebant. Itaque stadium erat cursus unius tantum stadii, dolichus duplex uno cursu stadium, diaulus duplex et ipse stadium, sed reflexo cursu: ut fieri posse credam peristylii interioris ambitum, quem diaulum ob duorum stadiorum mensuram vocatum tradit Vitruvius, hujusmodi cursui inserviisse. *Mercurialis de Gymnast.*

Et cum omnes gloria anteiret] Legendum *omneis*: quomodo et Donatus in Andriam citat; ut est in vetustis exemplaribus. *Rivius.*

Leonem, atque alias feras primus aut in primis ferire] Sic in Fabriciano est; non *primas*. Idem.

Plurimum facere, et minimum ipse de se loqui] In Veneto et aliis quibusdam, *de se ipse* legitur. *Idem.*

Tametsi initio lætus erat, existumans, &c.] Audivi nonnullos qui arbitrarentur vocem *tametsi* syllaba una longiorem quam decebat, quod sequeretur statim, *tamen postquam*: sed hic locus sic rapitur in medicinam, fiatque *etsi*; idem necesse est induci locis minimum sexcentis; ubi duo ista copulavit auctor: ego potius rapuerim in dubium verbum *existumans*, tanquam spurium. *Gruterus.*

Exacta sua ætate, et parvis liberis] Manuscriptum, *exacta ætate sua*; ut pronomen sequatur. *Rivius.*

Vehementer eo negotio permotus, multa animo suo volvebat] Manuscripta

cum animo suo, addita præpositione. Quomodo et Aldinum exemplar; pro, *multa secum ipse agitabat, reputabat.* Idem.

Multa cum animo suo volvebat] Suavitatem sonitus reduxeris, rescribendo, *volvere*. Nec dubium mihi fit quin mille locis ea terminatio mutata sit in illam aliam. *Gruterus.*

Præterea opportunitas suæ, liberorumque ætatis] Legendum e vetustis, *suæque et liberorum ætatis*; eaque loquendi ratio, historica magis est. *Riv.*

Quæ etiam mediocres viros] Rittershusii liber: *quæ res etiam med.* Recte: sic supra in Catilina reposnimus ex scriptis, 'Si ita res esset.' Et sic amat loqui Crispus: 'Sed ea res longe aliter ac ratus erat evenit.' Paullo post: 'Quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia conjunxerat.' Et mox: 'Neque ea res falsum me habuit.' Occurrunt hæc singulis fere paginis. *Putschius.*

CAP. 7 *Ubi videt neque per vim, neque insidiis opprimi posse*] In Merseburgensi erat, *neque per vim, neque per insidias.* verum prior lectio melior: nam et post eodem modo, 'aut per vim, aut dolis tentare,' inquit. *Ricius.*

Hominem tam acceptum popularibus] Sic infra: 'hominem nobilem, magnis opibus clarum, acceptumque popularibus suis, et carus acceptusque ei semper fuerat.' Et Tacitus lib. XII. 'carus acceptusque popularibus.' *Ciacconius.*

Statuit cum objectare periculis] Tacit. lib. II. 'Ut ea specie dolo simul et casibus objectaret.' Virg. 'Caput objectare periclis.' *Idem.*

Equitum] Auxiliares equites primus, quod sciam, Romanis junxit Tullus Hostilius diruta jam Alba. Livius lib. I. equitum turmas decem ex Albanis legisse affirmat: nisi quis dicat Albanos jam non socios, sed Romanos factos, Alba tota Romam immigrante. Socii porro auxiliaresque equites divisi in alas. Alares enim proprie equites, non Legionarii; quanquam subinde etiam Legionarii in ala positi, ut Lipsio observatum. Dictæ alæ, auctore Cincio apud Gell. XVI. 4. quod circum legiones dextra sinistraque, tanquam alæ in avium corporibus, locabantur. Duplex ergo ala, dextra et sinistra, a situ. Variis autem nominibus hæ alæ seu turmæ fuere appellatæ, nempe vel a nomine Præfectorum, vel gentium, vel municipiorum: quæ nomina Lazius collegit lib. VI. de Rep. Rom. cap. 11. Eædem alæ postea vexillationes dictæ, auctore Vegetio II. 1. Numerus vero sociorum equitum duplex præ Romano erat. Id Polybius lib. VI. indicat: 'Multitudo sociorum peditum par quidem Legionibus Romanis, ut plurimum Equitum dupla.' Causam Lipsius adfert, quod socii late per oppida, per agros sparsi, facilius equos suppeditarent et alerent; Romani contra anguste clausi, paucos id temporis haberent equestri censu præditos. Quantæ vero hæ sociorum alæ, facilis conjectura est. Nam si socii Equites dupli ad Romanos, nimirum sexcenti, demendo de his ducentos extraordinarios, de quibus alibi Polybius, supererunt in alam socialem Equites quadringenti; subinde tamen plures. Apud Livium lib. X. Campanorum ala quingenti Equites. Numidarum ala Equites quingenti. Quin et Milliaria ala apud Hyginum, et in lapide prisco PRAEF. ALAE BRITANNICAE MILLIARIAE. Hæ sociorum alæ divisæ quoque in turmas et decurias, ut Romanorum centuriæ. Ita Tacitus lib. 11. Historiarum: 'quatuor equitum turmas, universam alam Trevirorum cum Julio Classico misit:' et Hyginus: 'Alia habet turmas sexdecim, decuriones, et reliqua, prout numerus turmarum.' Vide *H. Hugonem* de Milit. Equestr.

Qui tum Romanis imperator erat] Hæc vera lectio, quamvis et in Ms. quodam et in Beroaldino sit *Romanus*

imperator, casu nominativo. Est in Veneta, *præerat:* sed haud dubie perperam. *Rivius.*

Magis magisque eum indies amplecti] Sincerior erit lectio si τὸ *eum* expunxeris. *Putschius.*

Huc accedebat munificentia animi, et ingenii sollertia] Illa *et* copula non est in plerisque vetustis. *Rivius.*

Quibus rebus multos ex Romanis sibi familiari amicitia conjunxerat] In quibusdam est *quibus rebus Jugurtha.* Id quamquam et sententia postulat, et ambiguitatis evitandæ ratio (nam alioqui ad P. Scipionem referri verbum posset) tamen quia non incommode omitti potest, haud magno in discrimine pono, addas ipsum, nec ne. *Idem.*

Cap. 8 *Novi atque nobiles*] Apud Nonium in voce 'Tempestas,' *ignobiles* legitur: nescio quam recte, nam sequitur statim 'factiosi, domi potentes,' quod *ignobilibus* non convenit: quare apud Nonium mendum hærere opinor. *Ciacconius.*

Complures novi atque nobiles] Ita etiam omnino Mss. nostri, editique avorum sæculo. Nonii *ignobiles*, ortum a ratione scribendi prisca, *gnobiles.* Gruterus.

Novi atque nobiles] Id est, ignobiles et nobiles. *Sold.*

Qui Jugurthæ non mediocrem animum pollicitando] *Non mediocrem*, dixisse mihi quidem videtur, pro *non mediocriter:* quod quia Commentatores præterierant, nobis annotandum fuit. *Glareanus.*

Uti solus regno Numidiæ potiretur] In aliis est, *imperio Numidiæ:* quomodo et manuscripta cuncta habent; sed eodem plane sensu. *Rivius.*

Solus imperio Numidiæ uteretur] Pal. sec. *imperii:* sicque alias legi: adscriptum. Naz. neque secus lectio primitus cusa. *Gruterus.*

Omnia Romæ venalia esse] In Mss. et impressis vetustioribus, *Romæ omnia, &c.* id nimirum rectius est. *Riv.*

Prætorium] Dicebatur tabernaculum, quod duces exercituum, vel Imperatores, sive Consules, sive Dictatores, sive Prætores, sive Tribuni militum consulari potestate ii essent, occupabant. Nomen autem inde habet, quod initio Consules, qui plerumque bella administrabant, Prætores dicerentur. Ita Quæstorium erat tabernaculum Quæstorum. Forma prætorii fuisse videtur rotunda, testudinea, id est, curvata in cameram rotundiorem. Hac causa fortasse Josephus cum templo componit, quod templa pleraque talia: aut etiam quod eminebat in mediis castris, ut in Urbe aliqua templum. An et quia religio ibi et pars sacrorum? Certe in eo Augurale fuit, ubi sacrificare et auspicari Imperator solebat: nam ante illud ara fuit, in qua solenniter libamenta aliqua illata et cremata, quotidianæ religionis ergo: Auguratorium vocat Hyginus, qui et situm ejus parte dextra prætorii docet, ut tribunal læva. Tota igitur area sive pedatura Prætorii erat quaternum jugerum, seu potius versuum. Versum autem dicunt centum pedes quoquo versus quadratum. Pedatura vero Latinis est quod Græcis ποδισμὸς, etsi podismi ipsa Græcanica voce crebro in hac re Vegetius usus: ποδισμὸς autem dimensio, aut et dimensum ipsum per pedes, sicut σταδιασμὸς per stadia. Ad verbum est pedatura. Et accipiunt non pro ipsa mensura tantum, sed pro spatio, areaque, quam sic demensi. Situs prætorii in medio non quidem castrorum, sed aliorum ducum. Nam semper veteri et novo more, in medio Tribunorum, aliorumque ducum, Prætoris locus. Profecto, ut in acie Prætor seu Consul (confundimus hic ista) post Hastatos et Principes ante Triarios stabat, media fere acie, et ad latera Tribuni, ita hic; nisi quod pro Triariis, Ablecti, et Extraordinarii, et Evocati substituti. Et hic situs magnæ rationis

fuit. Primum non longe ab hoste, et ad Prætoriam portam, quæ illum fere semper spectabat: nimirum ut observet, si quid ille moliatur aut moveat, et nuncios quoque et exploratores statim admittat: causa altera, ut duces omnes circum se habeat, quorum consilio cum opus statim utatur, item jubeat aliquid aut mandet: tertia, ut in conspectu habeat subjecta castra, et militem totum, videatque, si quid peccent, aut turbent. Ipse ille aspectus coërcebat milites, qui sciebant, semper sub oculis sui ducis se versari, eoque in omnibus magis composite se gerebant: nec ducis tantum, sed ducum; quoniam Quæstor, Legati, Tribuni omnes fere huc spectabant. Denique causa etiam hic, honor et dignitas, quod media omnia honestiora, imo et tutiora. *Lips.*

Ne aliquibus largiri insuesceret] Manuscripta, *neu quibus.* idque melius atque elegantius. *Rivius.*

Suamet ipsum pecunia præcipitem casurum] Egregia emendatio; petita a plerisque manuscriptis. Et hujus quidem loci restitutio tanti mihi videtur, ut laborem quem in comparandis membranis impendi, plus quam ærumnabilem, abunde compenset: ita, inquam, plerique Mss. nisi quod litera adhuc amplius, *suam et ipsum pecuniam præcip. &c.* quæ tamen litera, deleta in Naz. a rubricario: hactenus toleravimus, *pecuniam et ipsum præcipitem casurum;* quod præ nostro insulsissimum. *Gruter.*

Cap. 9 *Quam rem tibi certe scio*] Vaticanus, *certo scio,* melius. Supra: 'Falso queritur de natura sua genus humanum.' *Putschius.*

Quam rem tibi certe scio gaudio esse] Ita quidem Comm. et aliquot præterea Pall. verum Naz. ut et nonnulli alii, nec non Bongarsianus, *certo,* quod repudiavimus ob sonum pinguiorem. *Gruterus.*

Tum virtute, tum gratia viri permotus] Manuscriptum, *cum virtute, tum gratia.* Rivius.

Beneficiis vincere] Sic infra: 'Nunquam pop. Rom. beneficiis victum esse.' Et Apulejus Apol. 2. 'Malum filium beneficio vinceret, me invidiæ liberaret.' Sed nescio an Sallust. *beneficiis vincire* scripserit. Cic. ad Atticum l. x. Epist. 6. 'Mea caussa autem alia est, quod beneficio vinctus ingratus esse non possem.' Et l. XIII. Epist. ad Memmium: 'Tum viros primos, et homines honestissimos, summo beneficio in perpetuum tibi tuisque devinxeris:' et Verrin. 6. 'Eleomenes ab isto donis beneficiisque plurimis devinciebatur:' et aliis infinitis locis. Sic infra Jugurth. 'Beneficiis suis ratus est nobis convinctum fore.' *Ciacconius.*

Pariter cum filiis hæredem instituit] Merseburgense, *pariter cum liberis:* verum eodem sensu. Paullo post. *Rivius.*

Hujuscemodi verba cum Jugurtha fertur habuisse] Manuscripta, *dicitur hujuscemodi verba, &c.* sed eodem sensu: nec secus exemplar Merseburgense, et ex impressis Badianum et Florent. *Rivius.*

Hujuscemodi verba cum Jugurtha fertur habuisse] Spartianus in Severo divinam hanc orationem vocat. 'Severus,' ait, 'imperator divinam Sallustii orationem, qua Micipsa filios ad pacem hortatur, ingravatus morbo, misisse filio dicitur majori; idque frustra.' *Manutius.*

Cap. 10 *Parvum ego te Jugurtha*] Sic cuncti impressi habent. Donatus *Parvulum* legit, Terentianum illud in Andria exponens: *Ego postquam te emi a parvulo:* 'tale est,' inquit, 'apud Sallustium: parvulum ego te Jugurtha.' *Popma.*

Quam liberis si genuissem] Vox *liberis* videtur abundare; legendumque, *quam si genuissem.* Itemque paulo post tollendæ voces, *ex tribus,* scribendumque: *Ne medius (quod apud Numidas honori ducitur) Jugur-*

tha foret. Ad hunc autem locum facit versus Virgilii de Didone, 'mediamque locavit,' cum supra accumberet Æneas, infra Achates. *Ursinus.*

Non minus me tibi, quam liberis, si genuissem, ob beneficia carum fore] Sic Mss. omnes: et non injuria quidem expungeretur illud *liberis*, ut monuit Ursinus: sed quis id audeat sine decreto membranarum? eadem enim auctoritate aliquis deleverit, *si genuissem;* quod posse fieri, retento illo τῷ *liberis*, ego arbitror. *Gruterus.*

Facta omittam] Manuscriptum, *facinora.* Rivius.

Me regnumque meum gloria decorasti] Quanto rectius in Mss. *meque, regnumque meum*, geminata conjunctione! hic est enim peculiaris mos loquendi historicorum: exempla pæne sexcenta apud Livium, Curtium, reliquos. *Idem.*

Moneo obtestorque, ut hos, qui genere tibi propinqui] Legendum *uti hos:* nam sic fere Sallustius. *Te* volumen Fabricianum habebat alterius manu additum in spatio quod versus dirimit: neque est in alio præterea quodam, nec in exemplari denique Beroaldino. *Idem.*

Non exercitus, neque thesauri, præsidia regni sunt, verum amici, &c.] Hunc locum sumsit ex Xenophonte, in oratione quam habuit ejus filiis atque amicis antequam moreretur. Οἶσθα μὲν οὖν καὶ σὺ, &c. *Manutius.*

Verum amici, quos neque armis cogere, neque auro parare queas, officio et fide pariuntur] Sic in manuscriptis atque aliis vetustis: non, *parantur:* quomodo in Eunucho Terentius, 'Cupio aliquos parere amicos beneficio meo:' et in Andria, 'Obsequium amicos, veritas odium parit:' sic alicubi 'amicitias parere' dixit Cicero: vocum affinitas ansam errori præbuit. *Rivius.*

Officio et fide parantur] Antiquus quidam codex: *Obsequio et fide parantur:* sic et Terentius in Andria: 'Obsequium,' inquit, 'amicos, veritas odium parit.' Non tamen sum ausus vulgatam scripturam delere, ceteris libris dissentientibus, in quibus ea reperitur. *Popma.*

Obsequio et fide pariuntur] Consului tres quadrigas Mss. Pall. sed in nullo reperi Popmæ *obsequio:* quod et nauci hoc loco: est enim *obsequium* inferiorum erga superiores. *Gruterus.*

Regnum vobis] Sunt quædam regna electiva, quædam successiva: successiva aut semel alicui, populi voluntate, delata sunt, et ad posteros transfunduntur, aut sunt in pleno jure proprietatis, quæ et alienari possunt, et testamento de iis caveri, sicut et regnum hic divisit Micipsa. Itaque hoc regnum Micipsæ erat in proprio ejus dominio, et ultima voluntate relinqui poterat. Sic et Dario Justinus; 'Regnum Artaxerxi, Cyro civitates quarum præfectus erat, legavit.' Sic Alexandri successores in jus illud plenum, ac proprietatem imperandi populis, qui sub Persis fuerant, pro sua quisque parte successere, aut etiam ipsi victoriæ jure id imperium sibi quæsivere. Ita Attalus rex ex eodem jure regni hæredem fecit populum Romanum, Nicomedes Bithyniæ. De Ptolemæo quoque Cicero de Lege Agraria: 'Quis ignorat regnum Ægypti, testamento regis Alexandrini, populi Romani esse factum?' Tale quoque regnum fuit Micipsæ, qui alioquin Jugurtham adoptivum filium in regni partem cum propriis filiis non vocasset. Alioquin, si id regnum non fuisset ἐν ἰδίᾳ κτήσει, non potuisset ita agere Micipsa, nisi populi eadem esset consuetudo. In regnis enim hereditariis, quæ primo quidem populi voluntate instituta sunt, successoris alius ordo observatur, neque testamenta valent. Sicuti apud Germanos regna eo jure minime habebantur. Nam quod Carolus Magnus et Ludovicus Pius, et alii postea etiam apud Vandalos et Un-

garos de regnis testati leguntur, id commendationis tantum vim apud populum habebat. Simile est, quod apud Livium legimus, Regem Macedonum Philippum, cum Persea a regno arcere, et ejus loco regem facere vellet Antigonum fratris sui filium, obiisse Macedoniæ urbes, ut Principibus illum commendaret. Alioqui testatur Herodotus, Historicus omnium antiquissimus, omnium populorum fuisse consuetudinem, ut natu prior regnum obtineat. Quin et ex consuetudine, si Ægyptum et Britanniam excipias, sequior sexus regno ut plurimum excluditur. Mortuo vero avo nepos ex filio defuncto, qui major natu fuerat, succedit, non vero frater minor: sicut et illa causa coram Ephoris apud Lacedæmonios agitata et decisa fuit. Et ex consuetudine ita servatur. *Grot.*

Qui ætate et sapientia prior es] In Merseburgensi et impressis vetustioribus, *quia ætate, &c.* sed eodem sensu. Forte aliquo in exemplari scriptum erat, *qui ætate*, ut in initio posterioris dictionis foret diphthongus *æ:* id aliquis non intelligens, illam *a* vocalem particulæ præcedenti addidit: atque ita forsan legi cœptum *quia*, pro *qui*. Verum hic nihil admodum pronuntio; tantum diversam lectionem est annotare visum. *Rivius.*

Colite et observate talem hunc virum] Tò *et* non est in Mss. nec aliis vetustioribus; et sic est Sallustianum magis. *Idem.*

Colite, veneramini et observate talem hunc virum] In omnibus antiquis, novisque, quæ vidi, exemplaribus, locus hic mancus, deminutusque fuit: eum nos replevimus ex Prisciano, locum hunc citante. *Popma.*

Colite, observate talem hunc virum] Nihil plus est in nostris: itaque facessat Popma cum suo prætereca, *veneramini:* mihi enim adhuc abundare videtur, *colite.* Gruterus.

Imitamini virtutem] Si verum est quod ferunt Grammatici, delectatum Scriptorem nostrum verbis pluralibus, haud ægre admiserim Prisciani, *imitamini virtutes ejus;* etsi pronomen supervacaneum videri queat. *Idem.*

Ne ego meliores liberos sumsisse, quam videar genuisse] Legendum e Fabriciano, *sumsisse videar, quam genuisse:* porro *sumsisse*, pro *adoptasse* dixit. *Rivius.*

Liberos sumpsisse] Ita Græci, Theophilus et Harmenopulus, λαμβάνειν pro *adoptare* usurpant. *Coler.*

Cap. 11 *Justa*] Id est, exequias funebres.

Justa] In codice Nazariano legitur, *justitium.* Quod excutiant homines Libitinæ amici; nam mihi profecto ferme se probat. *Grut.* Omnino rejiciendum, quid enim ea, *magnifice justitium facere?* Thys.

Etiam ante ignobilitatem Jugurtha] Legendum, *antea:* id et plenius est et sonantius. Quid si divisim legas, *et jam antea?* ubi nos conjunctim *etiam.* Rivius.

Dextera Adherbalem adsedit: ne medius ex tribus] Hinc de Didone dixit Virgilius versu supra citato: 'mediamque locavit:' quod is locus, ut ait Sallustius, *apud Numidias honori duceretur:* et fortasse voces, *ex tribus*, abundant, ut diximus supra. Quod autem paulo post ait, 'Inter alias res jacit,' id videtur imitatus Tacitus, cum dixit l. I. 'Quædam de habitu, cultuque et institutis ejus jecerat.' *Ursinus.*

Dextra Adherbalem adsedit, ne medius ex trib.] Quidam codices habebant, *ante Adherbalem adsedit:* sane illud *dextra* ambiguum est: nihil enim refert, sive dextra Adherbalis, sive Hiempsalis intelligas, modo Hiempsal Adherbali proxime adsederit. Sic enim vel ipse Hiempsal, qua juvenili erat audacia, fiebat medius, vel Adherbal, quod jure poterat. Si itaque *in medio sedere*, plus erat quam superiore alioqui loco, nihil refert in utram

Adherbalis partem assederit Hiempsal. Nullo enim pacto fieri potuit medius Jugurtha, siquidem duo hi contigui sedebant. Quare paulo post verbum, *in partem alteram*, Jugurthæ scilicet exponendum est; alioqui Adherbal se fecisset medium, unde Jugurtha nihil honoris habuisset, frustraque fatigasset fratrem, ut ætati concederet. *Glareanus.*

Deinde tamen ut ætati concederet] Manuscripta, *Dein tamen;* quæ particula sane est in veterum scriptis frequens: ita postea, 'Dein loca exusta solis ardoribus:' nam sic exemplar manuscriptum. ubi hodie fere, *Deinde.* Merseburgensis codex, *Dehinc tamen ut ætati, &c.* Rivius.

Vix in alteram partem traductus est] In manuscriptis est, *transductus.* quod antiquitatem magis redolet, et apud Terentium et Cæsarem reperitur. *Idem.*

Ibi cum multa de administrando imperio dissererent, Jugurtha inter alias res ait, oportere quinquennii consulta et decreta omnia rescindi] Manuscriptum, *inter alias res jacit;* pro, inter alia hoc significat et innuit, oportere quinquennii consulta, &c. nam sic interdum hoc verbo utimur. Cic. ad Atticum II. 'Sed illud quid sit, scire cupio, quod jacis obscure, jam etiam ex ipsis quinque viris loqui quosdam. Quidnam id est?' pro, quod obscure et tecte significas. T. Livius VI. ab U. C. 'Adhuc domi concionantis in modum sermones pleni criminum in patres. Inter quos cum omisso discrimine vera an vana jaceret, thesauros Gallici auri occultari a patribus jecit;' pro, significavit, quomodo et alias idem. Sed et verbo *jactare* Livius in eodem significato utitur. Ut v. ab U. C. 'Jactantibus non obscure Gallis, haud magna mercede se adduci posse, ut obsidionem relinquant.' Est apud Tacitum. 'Jacere fortuitos sermones:' l. v. idem; 'Si qua discordes jecissent,' inquit. Fuit credo qui quid sibinam vellet τὸ *jacit*, minus intellexerit: is igitur deceptus specie recti, ut est inscitia, substituendum putavit, *Ait.* Quod si cui vulgata lectio magis arridet, is persuasum sibi habeat, animum errore et vana specie atque imagine veri præoccupatum in caussa esse, ut ei minus castigatio nostra placeat. Hæc jam annotaram, cum ecce affertur et aliud manuscriptum, in quo ipso idem reperi: ut jam nullus scrupulus relinquatur. Ceterum *decreta rescindi* Sallustius, pro *irrita infectaque fieri*, sive *pro irritis haberi* dixit: quomodo et Cicero, 'Cæsaris acta rescindere, constituta ab alio rescindere, judicium vel res judicatas rescindere,' atque hoc genus alia, pro *infirmare, dissolvere, labefactare:* nam his verbis interdum eodem modo est usus. *Idem.*

Quod verbum in pectus Jugurthæ altius, quam quisquam ratus erat, descendit] Legendum, *quam quisquam ratus*, omisso illo verbo *erat:* quod ex glossa inepti alicujus et insulsi litteratoris irrepsisse credo in contextum. *Rivius.*

Quam quisquam ratus erat, descendit] Secutus antiquorum codicum fidem, locum hunc sic scripsi, damnata vulgata lectione, in qua verbum *erat* omissum est. Nam paulo ante, 'Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, evenit.' Quare minime illis assentior, qui verbum *erat*, ex glossa inepti alicujus et insulsi litteratoris irrepsisse putant. *Popma.*

Altius, quam quisquam ratus erat, descendit] Non video cur Popma ita pugnare debeat pro vocula *erat:* mihi sane, æque ac Rivio, notha videtur; arguuntque ipsammet Mss. nam in quibusdam ejus loco comparet *esset:* certe abest Palat. octavo: neque culpo Carrionem quod excluserit editione sua: idem et ipse facturus, ubi cognovero abesse etiam alteri alicui Ms. haud enim unius testimonio standum puto, etsi innocentissimi.

vos esse] *Ejus*, non est in omnibus vetustis: nec sensus magnopere requirit; nam genitivus ille *regni Numidiæ*, huc est referendus, qui antecessit. *Rivius.*

Jus et imperium ejus penes vos] Particula *ejus* diserte extat in Pal. antiquioribus ut et editis ante Carrionem. alias exturbassem et ego. *Grut.*

Quam maximo usui esse] Rittershusii: *quam maxime usui esse*; magis ad gustum meum. *Putschius.*

Vos in locum affinium] Vaticanus: *vos loco affinium*; quomodo et Rittershusii, nisi quod addat *que*, *vosque*. Idem.

Vos mihi cognatorum, vos in locum affinium ducerem] Ita Mss. ævo priores: quibus ætas minor, *vos adfinium loco ducerem*, quomodo editi ante Carrionem; neque displicet: sic enim etiam habere Vaticanum codicem quem contulit Bongarsius, indicant schedæ ejus. *Gruterus.*

Quæ præcepta patris mei cum agitarem] Τὸ *mei*, non est in omnibus vetustis: et est ab litteratore forsan aliquo adjectum, qui voluerit explicare, quo de patre loqueretur; proinde ac si non id satis e superioribus planum perspicuumque foret. Talia permulta passim sunt cum in Sallustio, tum in ceteris fere omnibus adjecta: id quod facile sentit, qui scripta veterum diligenter evolvit. Ne quid tamen dissimulem, est in manuscriptis duobus hoc loco *parentis mei*. Riv.

Quæ cum præcepta parentis mei agitarem] Hæc est lectio et dispositio Vaticani codicis, qui complexus est orationes Sallustii, hæc membranarum nostrarum; nisi quod Pal. oct. *Quæ cum præcepta patris agitarem*; nonus vero; *quæ cum præcepta agitarem parentis mei*; decimus, *quæ cum præcepta patris mei agitarem*; editi antea, *quæ præcepta patris mei cum agitarem*: aut fallor, aut illa, *præcepta parentis mei*, spuria sunt. *Gruterus.*

Jugurtha homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissimus] Canteri liber hoc modo hunc locum profert: *Jugurtha hominum, quos terra sustinet, sceleratissimus*: non contemnenda lectio. *Popma.*

Homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissimus] Sic etiam codd. nostri præstantiores: nam alii, *omnium hominum quos*: aut, *homo hominum quos*, aut *omnium homo quos*, ut videatur verius aliorum, *hominum, quos*, &c. rejecto illo *homo*. Gruterus.

Contemto vestro imperio] Manuscripta, *contemto imperio vestro*; ut pronomen sequatur, quomodo et Badianus codex. *Rivius.*

Etiam a stirpe socium atque amicum populi R.] Manuscriptum, *ab stirpe*. Hoc autem ideo Adherbal, quod Masinissæ nepos esset, qui rex, sociusque et amicus fuerat ab senatu appellatus: cujus nominis honorem et paucis admodum, et pro magnis erga se regum meritis atque officiis dare populus R. consuevit. *Idem.*

Ac maxime deberi mihi beneficia a pop. Rom.] Vox *beneficia* otiosa videtur. *Ciacc.*

Quibus utinam non egerem] Non est in ullo uspiam manuscripto, quod sciam, illa optandi particula, *Utinam*: ac mea quidem sententia rectius eadem abest. Qui locum expenderit, si cujus modo est in literis judicii, mecum haud dubie faciet. Nec exemplar eam Beroaldinum habet. *Riv.*

Secundum ea si desideranda erant, uti debitis uterer] Codices quidam in pergamenis descripti, consentientibus et impressis nonnullis: interque hos eo, qui a Pintio est Venetiis excusus, *sed ea si desideranda erant*. Verum priorem lectionem esse veriorem, e Prisciano liquet; is enim l. XIII. de præpositione agens, 'Secundum,' inquit, 'quando pro κατὰ et μετὰ accipitur, loco præpositionis est.' Sallustius in Jugurthino, 'Secundum ea, uti debitis uterer.' Lucan. VIII. 'secundum Emathiam lis tanta datur." Ita Priscia-

nus: videlicet hoc dicit, *Secundum* in Sallustii exemplo, *post* vel *proximo* significare: in Lucani, *pro:* ut mirari satis non queam, quid ille sibi velit, qui pro *super* accipi adnotavit: quem in scopulum tamen et Thomas Linacer impegit. *Rivius.*

Secundum ea] Pro, *post ea.* Sic Priscianus legit l. XIII. idque sententia confirmat. Fulvii liber, *Sed ea.* Manut.

Secundum ea si desideranda erant, uti debitis uterer] In nonnullis Mss. invenio: *Sed ea si desideranda erant, uti debitis uterer.* Quam lectionem et impressi quidam habent. Locus hic obscurissimus est, et doctos etiam homines diu torsit. Ego sensum hunc esse existimo. Conqueritur Adherbal optare se, ut a P. R. auxilium petere possit, non ob majorum beneficia, sed ob propria in Rempub. collata; tum enim iis, tanquam sibi debitis, uti posset. Sed quoniam contra accidit, et Jugurtham hominem sceleratissimum cognoverit, qui contemto P. R. imperio, Masanissæ nepotem et illorum amicum, regno fortunisque omnibus expulerit, illorum se nunc auxilium et opem implorare, quibus tamen, quod sibi miserrimum est, cogitur prius oneri, quam usui esse. *Popma.*

Quorum progeniem vos] Legerem, *quorum progenies vos*, hoc est, vos, qui illius populi progenies estis. Cic. de Universitate, 'veteres, qui se progeniem Deorum dicebant.' Varro de R. R. 2. 'Ibi contra progenies eorum.' *Ciacc.*

Quorum progeniem vos P. C. nolite pati me nepotem Masinissæ] Multi ad hunc locum multa, sed assentior Amplissimo Jacobo Bongarsio, existimanti hæc verba, *me nepotem Masinissæ*, glossam esse, et ex superioribus illis hujus paginæ, 'Masinissæ me nepotem, etiam ab stirpe socium atque amicum P. R.' huc irrepsisse. Refer autem *quorum* ad Masinissam et Micipsam, quorum progenies erat Adherbal. *Putschius.*

Quorum progeniem vos, Patres conscripti, nolite pati, me nepotem Masinissæ frustra a vobis auxilium petere] Aut legendum *progenies* cum Palmerio, aut delendum primo *vos*, jussu Mss. aliquot Pal. forsan etiam, *me nepote Masinissæ*, nec non, *a vobis*, quæ omnia plus quam subintelliguntur. *Gruterus.*

Sed si ad impetrandum nihil caussæ haberem] Illa particula *Sed*, non est in codicibus manuscriptis, nec in ceteris impressis. *Rivius.*

Nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes exspecto] In aliis est, *expeto*, utrumque mea quidem sententia sic quadrat, vix ut noris, utrum alteri præferas, nisi quod prius illud in codicibus manuscriptis. Cicero ad Atticum: 'Cæsariam opes meas, non ut ante opem exspectat.' Idem alibi, *auxilium expetere* dixit: quomodo et Terentius in Andria, 'auxilium expetens.' *Idem.*

Heu me miserum] In tribus manuscriptis est, *Eheu:* nec aliter citare Probus videtur. Quo loco docet hanc interjectionem etiam liberæ a numeris orationi, et cumprimis historiæ convenire. Quamquam autem Valla hanc particulam nulli casui servire docet, est tamen invenire, ubi cum accusativo juncta sit. Terentius in Phormione, 'Eheu me miserum,' inquit. Et Cicero in oratione antequam iret in exsilium, 'Eheu conditionem hujus temporis.' Sed Virgilius nullum ei addit casum in Buc. 'Eheu, quid volui misero mihi.' Et iterum, 'Eheu, quam pingui macer est mihi taurus in arvo.' Sed nec Tibullus, 'Eheu, divitibus video gaudere puellas.' Idem, 'Ferreus est eheu! quisquis in urbe manet.' Sunt qui et hoc et similibus locis, *heu heu* legere malint. Sane codex Merseburg. hic habet, *Heu heu me miserum.* et eodem modo Florentinus. Verum, ne quid

dissimulem, et *heu* sine casu sæpenumero ponitur; ut apud Ciceronem, 'Heu quam dispari domino dominaris.' Virg. 'Heu fuge nate dea.' Et, 'Heu nihil invitis fas quemquam fidere divis.' sic sæpe alias. velut Æn. II. 'Heu quæ nunc tellus, inquit, quæ me æquora possunt Accipere?' Et IV. 'Heu quid agat? quo nunc reginam ambire furentem Audeat affatu?' Et, 'Heu Furiis incensa feror.' *Idem.*

Semperne in sanguine, ferro, fuga versabitur] Manuscripti codices et impressi quidam, *versabimur* habent. id mihi quidem magis arridet. *Idem.*

In sanguine, fuga, ferro versabimur] Sic Mss. Pall. potiores; deteriores *versabitur*. Gruterus.

Dum Carthaginienses incolumes fuere] Florus potius dixisset duabus vocibus, 'Carthagine incolumi.' *Idem.*

Hostis a latere, vos amici procul] In manuscriptis est, *hostis ab latere;* idque melius. *Rivius.*

Læti pacem agitabamus, quippe quibus nullus hostis erat] In manuscriptis est, *quis hostis nullus erat*, pro, *quibus*. Ita in Officiis Cicero, 'A quis male pugnatum est,' inquit, pro, *a quibus*. Sallustius paullo ante, 'Legatos Romam mittit, quis præcipit.' Sic postea alicubi, 'Quis adjutoribus regem aggressus, impellit uti adversum Romanos bellum incipiat.' Rursus, 'Quis omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat:' et, 'Quis omnia regna adversa sint.' *Idem.*

Ecce autem ex improviso] In meo libro non est *autem*. Ciacconius.

Ecce autem ex improviso Jugurtha intoleranda audacia] Hæc vera lectio: ceterum est in Merseburgensi, *de improviso:* sed eodem plane sensu: dicimus enim, *improviso, ex improviso, de improviso*. Cicero pro Murena: 'Syracusani improviso in castra Hamilcaris irrumpunt.' Idem in Verrem: 'Ex improviso si quæ res notæ essent:' sic et *de improviso* alicubi dixit. *Rivius.*

In imperio vestro] Sic Cæsar l. I. Belli Gallici: 'Imperio pop. Rom. non modo de regno, sed etiam de ea quam habeat, gratia desperare:' et l. II. 'qui minus in imperio nostro eam rem consequi poterunt,' id est, nobis rerum potientibus. *Ciaccon.*

In imperio vestro] Eodem modo locutus est Cæsar l. I. de Bell. Gall. cum dixit: 'Quod in tanto imperio P. R. turpissimum sibi, et Reipub. esse arbitrabatur:' et l. II. 'Qui minus in imperio nostro eam rem consequi poterat.' *Ursinus.*

Sicut videtis, extorrem patria] Fabricianum, *sicuti videtis;* quomodo et alias fere. *Rivius.*

Eos multum laborem suscipere] V. c. *Eas multum laboris suscipere.* Ursinus.

Familia nostra] Id est, in potestate ejus videlicet. *Badius.*

Quod in familia nostra fuit, præstitit] Vel deest aliquid, vel mendum hæret in voce ultima: nam, de Masinissa isthæc accipi vix queunt, cum ipsi tamen magis quam Micipsæ accommodari possint. *Grut.*

Ut in omnibus bellis adesset vobis] Manuscripta, *uti in omnibus bellis.* Merseburgense, *adessent vobis*, numero plurali. *Rivius.*

Alter eorum necatus est] In Merseburgensi et alio quodam manuscripto non est verbum substantivum. *Idem.*

Alter ipse ego manus impias vix effugi] Egregia lectio: membranæ tamen quasi de compacto *alterius ipse ego:* itaque videtur revocandum, ut fecit Carrion: tunc enim minime videbitur jejuni alicujus Gramatici, *ipse ego*. Gruter.

Naturæ concessit] Sic in orat. de repub. ordinanda, 'anima naturæ cessit.' Tacitus 'concedere vita,' solet frequenter dicere. *Ciacc.*

Alium alia clade oppressit] Manuscriptum Fabricii, *clades*, consentientibus et aliis duobus. Verum Merse-

burgense *clade* auferendi casu. *Riv.*

In crucem acti] Quin de omni cruce dici possit altam fuisse; et sublimes pependisse, qui affixi huic ligno erant, non est dubium. Nam et nocentes in crucem tolli, levari dicebantur, aut etiam eam inscendere et ascendere. Sed qui putabit omnes ad unum exemplar erectas fuisse, sane erraverit. Sublimes extra ordinem aliquæ statuebantur: si exempla edenda forent in famosa persona, et ob atrox facinus, aut si hoc supplicio veniret afficiendus ille, cujus odium esset apud omnes flagrantissimum, aut quæcunque alia causa id flagitaret, Ceterum vulgares cruces non admodum altas fuisse, ex suppedaneo, quod habebant, si habuerint, ostendi potest. Non enim appositum illis suppedaneum, ut cruciarii corpus in illo pedibus sistentis requiesceret, et quasi sustineretur, ut vulgo persuasum doctis esse video. Ad hoc enim suppactum fuit, si tamen fuit, crucibus ὑποπόδιον, ut pede in eo posito cruciarius possit inscendere per se, et lignum quod in medio fixum erat insidere, eodem prorsus modo, quo eques pede stapedi imposito ad sublevandum se, equum adscendit. medium itaque crucis lignum, quod eminebat ex anteriore parte, equi lignei vicem habuit, quod inscendebat, et equitabat cruciarius. Unde et ἀποχεῖσθαι eo dixit crucifixum Justinus in Tryphonis dialogo. In eo ligno veluti subsidebant toto corpore sustentati, quia illud natibus premebant, cruribus hinc inde pendulis: hominis autem ita subsidentis brachia utrinque expansa, ad duas latitudinis partes extremas deligabantur, clavis etiam affixa: pedes in ima extremitate longitudinis vinciebantur, et clavis configebantur: caput reclinatum habebatur ad extremitatem longitudinis summam: nec is pedibus insistebat suppedaneo, quod falso imaginati sunt. Tribus autem partibus tota crux constabat, arrectario ligno, sive stipite, sive palo, qui erecta statione in terram defigebatur. Staticulum et statumen appellat Tertullianus. Hæc præcipua pars crucis, sive major, quia longior et densior. Altera pars transversaria est, quæ ideo antenna appellatur, nam arrectaria mali instar habet, transversaria antennæ. Hæc pars dispassis brachiis cruciarii et alligatis quasi vestita erat. Quæ directa defigebatur, totum corpus sustinebat rectum. Tertia fuit sedile, id est, lignum quod a medio staticulo sive stipite crucis erecto eminebat, cui insidebat cruciarius. Crucem similem esse Tau Samaritano ex Origene tradit Hieronymus: Ægyptio forsan Salebdi, dicere voluit, vel Tavi literæ Abyssinorum. Appendicis loco censetur fuisse suppedaneum. Sed de eo merito dubitatur, cum nulla ejus apud veteres mentio, nisi nos Greg. Turonensis auctoritas moveat. Ultimo erat superius tabula alba nigris literis notata, in qua causa mortis describebatur. Græci λεύκωμα dixerunt; quod idem est, teste Hesychio, atque tabula alba. *Salmas.*

Nunc vero exsul patria, domo, solus, atque omnium rerum honestarum egens, quo accedam, aut quos appellem] Manuscriptum, *atque omnium honestarum egens rerum.* Et quis *accidam* hoc loco, non, *accedam* legat: idque ex commentariis in Terentium Donati. At citat quidem in Hecyram Donatus locum Sallustii quendam, ubi is dixerit, 'Qua accidam, aut quos,' sed non hunc opinor e bello Jugurthino. Itaque lectionem vulgatam relinquendam puto. Ceterum *appellare* hic eo plane modo accipitur, quo apud Ciceronem, cum ait: 'Quem enim alium appellem? quem obtester? quem implorem?' et, 'Vos etiam atque etiam imploro atque appello sanctissimæ deæ.' Item, 'Quid agendum est? qui Deus appellandus? cujus

hominis fides imploranda?' Ergo *quos appellem* Sallustius, pro, *quos invocem? quorum fidem et misericordiam implorem atque exposcam? a quibus opem auxiliumque petam?* Rivius.

Quo accedam, aut quos appellem] Donat. in Hecyra Terent. 'Qua accidam, aut quos:' sed aliis locis compluribus Sall. *accedere* dixit: ut paulo ante 'quo potissimum infelix accedam?' et post: 'pleraque loca hostiliter cum equitatu accedit.' Item: 'Bocchus cum magna multitudine Jugurtham accedit.' Denique: 'Jugurtham placandi gratia accedit.' Tacit. XIV. 'ut quamque nationem accesserat:' et Hist. III. 'hæc ut quosque accesserat.' *Ciacc.*

Quo accedam, aut quos appellem] Ita Pall. ita Vaticanus, ita Bongarsiani. Carrion tamen intrusit, *quos accidam?* Gruterus.

Postremo, Masinissa, ita nos instituit] In nonnullis est, *Micipsa*, ut de patre suo, non avo loquatur: et sic quoque Florentinum: licet aliter codices in membrana descripti. *Rivius.*

Masinissa nos ita instituit] Haud aliter Mss. nostri. In nullo sane, reperitur aliorum *Micipsa*, quod ineptum est: nam vixerunt Micipsæ liberi etiam sub *Masinissa.* Gruterus.

Una occidendum nobis esse] Simili sententia usus videtur Livius l. XLV. et forte a Sallustio eam mutuatus est, cum dixit: 'Massanissam victoria Romanorum lætari mirum non esse, qui sortem omnem fortunæ regnique sui cum rebus Romanis immiscuisset.' *Ursinus.*

Virtute ac Diis volentibus] Sic in orat. Cottæ: 'Multa mihi pericula domi, militiæ multa fuere; quorum alia toleravi, partim repuli, Deorum auxiliis et virtute mea.' Ciacc. Cæsar quoque ita locutus, ut in nostris ad eum notis ostendimus. *Ursinus.*

Sociorum injurias curare licet] Sic supra, 'quibus pro magnitudine imperii, jus et injurias omnes curæ esse decet.' Verum meus liber, *tutare licet.* Plaut. in Mercat. 'Invoco vos Lares diales, me tutetis.' Et Nævius, 'Tuos qui celsos terminos tutant.' Vide Nonium. *Ciacc.*

Transversos agat] Supra: 'Quæ etiam mediocres viros, spe prædæ transversos agit.' Cato, 'transversos trudere,' dixit apud Agell. VII. 3. *Idem.*

Quos ego audio summa ope niti] Manuscripta, *maxima ope niti.* quomodo et Badianum exemplar et Beroaldinum, sed eodem sensu, pro, summis viribus. *Rivius.*

Summa ope niti] Eruditi nonnulli viri legendum arbitrantur: *maxima ope niti.* Priorem lectionem in meis libris inveni; et confirmat Sallustius in initio Catilinarii: 'omnis homines qui sese student præstare ceteris animalibus:' et in Jugurthino: 'nobis ob merita sua carus, ut idem senatui populoque Romano sit, summa ope nitemur:' et, 'sed ab iisdem regis fautoribus summa ope enisum:' item, 'contra eos summa ope nitebatur:' et, 'Vos pro libertate, quam ab illis accepistis, nonne summa ope nitemini?' et in oratione ad Cæsarem de rep. ordinanda: 'M. Livio Druso semper consilium fuit, in tribunatu summa ope niti pro nobilitate.' *Popma.*

In has miserias projectus sum] Cic. ante quam iret in exsilium: 'projicitur Tullius in exsilium.' *Ciacconius.*

Eadem hæc simulantem] Forte, *eadem sic simulantem.* Vide ad Livium XXVII. 7. *Gronovius.*

Omnibus malis excruciatus] In quibusdam additur, *ipse.* Rivius.

Tamen lætandum magis quam dolendum casum tuum puto] Manuscripta, *quam dolendum puto casum tuum.* Idem.

Quæ me premunt ærumnas] Scripti quidam libri: *quæ me premunt miserias:* ut paulo ante: 'cujus impio facinore, in has miserias projectus sum:' et iterum: 'fratris mei necis, mearumque ærumnarum graves pœnas red-

dat.' Si quis tamen non *miserias*, sed *ærumnas* legendum existimat, habet codices quos sequatur. *Popma.*

Quæ me premunt ærumnas] Hæc est concors scriptura Pallat. omnium, ne quis forte auscultet ad Popmæ *miserias*. Gruterus.

Cujus vitæ necisque potestas ex alien. opibus pendet] Manuscripta, *ex opibus alienis*; ut adjectivum sequatur. *Rivius.*

Ne vivere contemtus viderer] Locus corruptus. Badius legit *contentus*, et explicat suo more. Palmerius *vixe* pro *vixisse*, nimis comice. Ego, *nec vivere contemtus viderer*, unica addita literula, qua toti sententiæ medeor. Utinam, inquit, mors mea cum honestate conjuncta esset; tot injuriis affectus mihi vitæ finem facerem: nec etiam in posterum hominibus contemtus viverem, si ego stirpe regia satus, tot malis defatigatus, injuriæ cedam. Nunc quoniam neque vivere mihi libet, cum nequeam fratris mortem et injurias meas persequi; neque mori licet sine dedecore; rogo vos P. C. subvenite misero mihi. Atque hæc mihi loci hujus sententia videtur, quam tamen modeste propono examinandam. *Putschius.*

Ne vivere contemptus viderer] Omnes codices habent, *contemptus*, atque ita etiam Soldus legit: quippe qui exponat, 'Contemptus, id est, neglectus, spretus.' Badius autem putat, *contentus* legendum esse, quid illum moverit, non hercle intelligo: sed admonendus erat Lector, si forte alii aliud succurrerit, quod me fugerit. Item Badius non ita multo post, de *L. Opimio*, cum alii legant: *Eum Jugurtha, tametsi Romæ in amicis habuerat*; ipse *in inimicis*, pro *in amicis* legit, propter illud *tamen*, quod proxime sequitur; *tamen accuratissime accepit:* et habet sane veri speciem; sed lector judicet. *Glareanus.*

Sine dedecore, P. C. oro vos per liberos, atque p. v.] Fulvii liber, *Sine dedecore, per vos, per lib. &c.* quomodo locutus alibi idem Sallustius sæpius. Et Livius lib. IX. belli II. Punici: 'Per vos fidemque vestram P.C. priusquam eorum scelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quidquam rei gesseritis.' *Manut.*

Sine dedecore, Patres conscripti, per vos, &c.] Sic contubernium Mss. satis quidem abrupte imperitis, nisi aliquid tertiatis verbis simile, hoc loco appositissimum esset. A libris membranaceis nihil recedunt primitus impressi, quam quod supplendæ sententiæ interposuerint; *sine dedecore. Patres conscripti oro vos per liberos:* satis rustice minus forsan insubide fingi potuisset: *sine dedecore. Quare P. C. per vos;* ut *quare* periisset ob soni adfinitatem quæ ei cum postremis elementis verbi *dedecore*. Gruterus.

Oro vos per liberos atque parentes vestros] In manuscriptis non est *oro*, neque in Beroaldino, sed tantummodo *per vos, per liberos, &c.* quæ lectio haud dubium quin melior sit. nec aliter fere Livius IX. secundi belli Punici, 'Quibus per vos fidemque vestram P. C. prius quam eorum scelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quidquam rei gesseritis.' *Rivius.*

CAP. 15 *Legatis Jugurthæ largitione magis quam caussa freti*] Melius *legati*, casu nominativo: id operarum est incuria commissum. *Rivius.*

A Numidis interfectum] Codex Fabricianus, *ab Numidis*. Idem.

Extollere laudibus: gratia, voce, &c.] Revocavi posituram Mss. codd. et antiquitus cusorum: absque eis fuisset, hærere possemus: an non etiam distinguendum; *extollere: laudibus, gratia, voce, denique, &c.* Gruterus.

Sua quasi pro gloria nitebatur] In manuscriptis atque item impressis vetustioribus, *nitebantur*, numero plurali: id rectius esse puto. *Rivius.*

Subveniendum Adherbali] Manuscriptum, *subveniundum*. Jam constat ita fere antiquos loqui solitos, ut in ge-

rundiis loco *e*, vocalem *u* frequenter ponerent: id quod passim in fabulis Terentii Plautique occurrit: sic apud Jureconsultos *familiæ herciscundæ, finium regundorum, communi dividundo*, pro, *herciscendæ, regendorum, dividendo*. Annotavit hoc I. libro Priscianus. Quamquam autem is hoc fieri dicat in his verbis, quæ a tertia conjugatione nascantur, tamen in quarta etiam fieri constat. Nec est Priscianus male locutus: nam apud veteres una eademque conjugatio erat tertia et quarta: id quod vel e Donati methodo liquet. Nam is solum treis conjugationes ponit: ut omittam Probum, Diomedem, Victorinum, Servium, qui idem faciunt. Quartam ipsi tertiam productam vocant, cujus et Phocas meminit. *Idem.*

Severe vindicandam] Nonnulli codices *dire vindicandam*. Sed nos priorem lectionem sequemur, quam plurima exemplaria comprobant. *Popma.*

Æmilius Scaurus homo nobilis] Hic, ut puto, pater est ejus Scauri, cujus Ædilitas celebratur a scriptoribus, et in ejus denario describitur, cum titulo: M. SCAVR. ÆD. CVR. In quo item denario, ejusdem sub Pompejo Magno Pro Quæstura, et in Syria Præfectura, et gesta contra Aretam regem Arabum expressa sunt. *Ursinus.*

Is postquam vidit regis largitionem famosam imprudentemque] Lege, *impudentemque*: affinitas verborum, locum errori fecit. Est autem in manuscriptis *videt*, tempore præsenti: contra quam Gymnicus habet. *Rivius.*

Famosam impudentemque] Sic et vetus editio, et Mss. nostri: quod pronuncio, quia video Rivium hic laborare. *Gruterus.*

Veritus, quod in tali re fieri solet, ne polluta licentia invidiam accenderet] Τὸ *fieri*, non est in aliis; ac si quid ego judico, majore cum gratia abesse poterit: nec in manuscriptis voluminibus reperi. Sed et alibi Sallustius, 'Simulque id quod in tali re solet, alii portenta atque prodigia nuntiabant:' deest *fieri*. Rivius.

Ne polluta licentia] Forte: *polluti* et *accenderent*. *Ne polluti*, scilicet ea largitione, *accenderent invidiam*, majorem sibi et graviorem facerent, *licentia*, quod nimis manifesti essent. *Gronov.*

CAP. 16 *Qui Coss. C. Graccho et M. Fulvio interfectis, acerrime vindictam, &c.*] Omnes fere vulgati, impressique codices: *Quia Consul, C. Graccho et M. Fulvio interfectis, acerrime victoriam nobilitatis in plebem exercuerat*, habent. Ego hanc scripturam, quam in antiquis libris inveni, elegantiorem, verioremque arbitror. Cum enim C. Gracchus tribunus plebis, legem agrariam tulisset, eaque post tribunatum abrogaretur, cum Fulvio Flacco, vi sceleratorum hominum corroborata, Aventinum occupavit: quos tamen L. Opimius consul, ex senatus decreto, quo cautum erat, ne quid resp. detrimenti caperet, immissis sagittariis oppressit. Neque Opimio auctores seditionis necasse satis fuit, sed et tria millia hominum interfecit: quare a Q. Decio in judicium vocatus, defendente Carbone, senatus eum periculo liberavit. Tandem a Jugurtha magnitudine pecuniæ a bono, honestoque in pravum abstractus, reus Manlianæ rogationis factus, ejectus est a patria. Cicero invectiva prima in Catilinam: 'Decrevit quondam senatus, ut L. Opimius videret, ne quid respub. detrimenti caperet. Nox nulla intercessit. Mox interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus clarissimo patre natus, avis, majoribus: occisus est cum liberis M. Fulvius consularis.' Pro Sestio: 'Unus in hac civitate, quem quidem ego possum dicere, præclare vir de repub. meritus, L. Opimius, indignissime concidit: cujus monumentum celeberrimum est in foro, sepulchrum desertissimum in littore

Dyrrachino relictum est, atque hunc tamen flagrantem invidia propter interitum C. Gracchi semper ipse P. R. periculo liberavit, alia quædam civem egregium iniqui judicii procella pervertit.' Et in Pisonem: 'L. Opimius ejectus est a patria, is qui prætor, et consul a maximis rempub. periculis liberarat non in eo cui facta est injuria, sed in iis qui fecerunt, sceleris, ac conscientiæ pœna remansit.' Vide eundem in Bruto, et de Legibus. *Popma.*

Qui consul, &c. acerrime victoriam] Et hujus loci restituti gratia minime pænitet excussisse pulverem librorum pergameneorum, jam enim seculum est; quod legebatur: *acerrime vindictam nobilitatis*, omnino contra mentem auctoris, quam præter Mss. adhuc conservarunt typis excusi ante annos sexaginta. *Grut.*

Quia consul] Opes ait in senatu habuisse hoc ob ipsum, quod sævitia et ira implacabili in Gracchanos promeruisset, ut unicus defensor ejus ordinis existimaretur: ideo omnes nobiles et locupletes illum aspectasse, secutos, coluisse, ut propugnatorem senatus majestatisque vindicem suæ, quod de Appio Livius. Non igitur forte aptius, *qui consul*, quam *quia*, ut visum viro docto. *Gronov.*

Tametsi Romæ in amicis habuerat, &c.] Meus Commelin. initio aperte habuit, *in inimicis*, aut tale quid; et ita etiam invenitur fere in editionibus aliquot, nempe, *Romæ inimicum*, a quibus nihil divertit Pal. sept. nisi quod is *Romæ inimicos:* sed nihil novare placet, neque permittit ratio. *Gruterus.*

In amicis] L. *inimicum* ut habent teste Grutero aliquot editiones: i. e. non faventem suæ parti. *Gronov.*

Tamen accuratissime accepit] Manuscripta cuncta *recepit;* rectene an secus, aliorum esto judicium: quamquam cum his et Beroaldinum facit. *Rivius.*

In divisione regni, quæ pars Numidiæ] Τὸ *regni* manuscripta non habent et ex glossa forte irrepsit. *Idem.*

Agris virisque opulentior] Manuscripta quidem *agro virisque;* quomodo et in impressis quibusdam est, et in ipso Mersebnrgensi. *Idem.*

Quæ portuosior, et ædificiis magnis exornata erat] Ex scriptis tribus legend. *magis exornata;* quod vel antecedens *portuosior* ostendit. *Putschius.*

CAP. 17 *Sed quæ loca et nationes, ob calorem et asperitatem, item ob solitudines minus frequentata sunt*] In manuscriptis atque aliis vetustioribus est omissa præpositio, *item solitudines:* id rectius esse puto. *Rivius.*

Africam] Africa ab orientis parte Nilo terminata, pelago a ceteris, brevior est quidem quam Europa, quia nec usquam Asiæ, et non totius hujus litoribus obtenditur: longior tamen ipsa quam latior, et, qua ad fluvium attingit, latissima: utque inde procedit, ita media præcipue in juga exurgens, pergit incurva ad occasum, fastigatque se molliter, et ideo ex spacio paulatim adductior. Ubi finitur, ibi maxime angusta est. Quantum incolitur, eximie fertilis, verum quod pleraque ejus inculta, et aut arenis sterilibus obducta aut ob situm cœli terrarumque deserta sunt, aut infestantur multo ac malefico genere animalium, vasta est magis, quam frequens. Mare, quo cingitur, a septentrione Lybicum: a meridie Æthiopicum, ab occidente Atlânticum dicimus. Ab ea parte, quæ Lybico adjacet, proxima est Nilo provincia, quam Cyrenas vocant. Deinde, cui totius regionis vocabulo cognomen inditum est, Africa, cetera Numidæ et Mauri tenent. Ultra Nigritæ sunt, et Pharusii, usque ad Æthiopas. Hi et reliqua hujus, et totum latus, quod meridiem spectat, usque in Asiæ confinia possident. Ac super ea, quæ Lybico mari abluuntur, Lybies Ægyptii sunt et Leucoæthiopes, et na-

tio frequens multiplexque Getuli. *P. Mela.*

Ea fineis habet ab occidente fretum nostri maris et Oceani] *Fretum Herculeum* intelligit, quod vocat *Fretum nostri maris et Oceani;* quod inter nostrum mare et Oceanum est. Propius ad Geographicam veritatem dixisset: *Ea fineis habet ab occidente fretum nostri maris et Oceanum.* Verum hic auctor, quemadmodum et Livius parum pensi hæc habuit. C. autem Cæsar apud Latinos, et Herodotus apud Græcos haudquaquam hæc neglexissent. *Catabathmon* vero Africæ limitem ab ortu solis vetuste scilicet ponit, cum quidam etiam Nilum, quos Ptolemæus recte reprehendit II. 1. Hæc autem verba, 'Mare sævum et importuosum, et ager frugum fertilis,' &c. de tota *Africa;* non de *Catabathmo* intelligenda. Verum hoc quoque lectori considerandum; quo sensu ad finem hujus descriptiunculæ, antequam narret qui mortales initio Africam habuerint, subnectat: 'ad hoc malefici generis plurima animalia:' sic ne *adhæc,* pro prætèrea positum, ut sæpe alias, an *ad hoc,* id est, ut homines non veniant ad extremam senectutem. *Glareanus.*

Declivem latitudinem] Legerem *altitudinem.* Mela I. 8. 'Catabathmos vallis devexa in Ægyptum, finit Africam.' *Ciacconius.*

Declivem latitudinem] Ciacconius me volente legit, *altitudinem.* Est enim καταβαθμὸς, κατάβασις. Plin. v. 5. Pomp. Mela loco supra laudato. *Coler.*

Declivem latitudinem] Nullam exputo rationem, cur tot inveniantur, quibus adblandiatur, *altitudinem,* cum eis obstet et vox Græcanica sequens, et adjectivum *declivem.* Imo et locus Melæ, quem adducunt, contra ipsos facit. *Gruterus.*

Catabathmus] Καταβαθμὸς, τόπος ἐν Λιβύῃ μεταξὺ τοῦ Ἄμμωνος, καὶ τοῦ Παραιτονίου. ὁ οἰκήτωρ Καταβαθμίτης, ὡς Φελλὸς, Φελλίτης. Id est, *Catabathmus locus in Libya inter Jovem Ammonem, et Parætonium: cives Catabathmites, ut Phellos, Phellites.* Steph.

Quem locum Catabathmon incolæ appellant] M. Antonius Sabellicus in caput Plinii quintum lib. v. mendose plerosque cum in Plinio, tum in hoc etiam Sallustii loco *Catabathmum* legere, in eoque insigniter illos errare censet. Ipse *Catabathynon* legit. Verum Sabellicum, virum alioqui longe doctissimum, et de rep. literaria prolixe meritum, vehementer hic hallucinatum esse, cum res ipsa indicat, tum Hermolaus pluribus ostendit, qui et secum facere testatur Plinium, Strabonem, Pomponium, Diodorum, Eustathium, Stephanum, Dionysium, Martianum, Antoninum, Solinum. Dicitur autem καταβαθμὸς, ἀπὸ τοῦ καταβαίνειν, quod est, descendere. Ut jure hos rideas, qui vocem esse Punicam adnotarant. *Rivius.*

Mare sævum et importuosum] Τὸ *et,* non est in manuscriptis, nec impressis vetustioribus. *Idem.*

Mare sævum importuosum] Sic antiquus Fulvii liber. Servius tamen hæc recitans in Virg. Æn. lib. I. copulam addit. *Manutius.*

Ager frugum fertilis, bonus pecori] Citatur a Servio Æneid. I. ex Sallust. 'frugum, pabuli lætus ager.' Tacit. de morib. Germ. 'frugiferarum arborum impatiens, pecorum fæcunda.' *Ciacconius.*

Et ager frugum fertilis] Ne hic quidem copula additur in manuscriptis; in duobus *frugum sterilis* legitur, sed perperam. *Rivius.*

Arboribus infecundus] Manuscripta *arbori,* numero singulari. *Idem.*

Cælo, terraque penuria aquarum] Q. Curtius l. IV. 'Terra, cæloque aquarum penuria est.' *Ciacconius.*

Cælo terraque penuria aquarum] Servius hæc recitans Virg. Æn. l. I. copulam omittit. *Manutius.*

Ab ea fama, quæ plerosque obtinet,

diversum est] Verbum, *est*, non habet v. c. et fortasse illud, *plerosque*, in, *plerumque*, mutandum est. *Ursinus.*

Quamquam ab ea fama, quæ plerosque obtinet] Ita Mss. omnes, quod significare libet, quoniam locum istum laudo ad Epistolam Sallustii, quæ incipit: 'Populus Romanus antea obtinebat, regna atque imperia fortunam dono dare:' ibi enim libenter legi cuperem: *Populum Romanum antea obtinebat, &c.* Gruterus.

Interpretatum nobis est, utique rem sese habere] *Interpretatum* passive usurpavit. nam ea deponentia olim erant communia, ut apud Græcos sunt μέσα auctore Prisciano: et *utique* duæ sunt dictiones, pro *et uti*, id est, *et quemadmodum.* Gothi codex habebat, *utque:* quod placet, propter vitandam ambiguitatem. *Glareanus.*

Cap. 18 *Africam habuere in initio Gætuli et Libyes*] Manuscripta *initio habuere*, præpositione omissa, quomodo paulo ante, 'Sed qui mortales initio Africam habuerint.' *Rivius.*

Gætuli] Libyæ interioris populi, et Gætulia eorum regio, Ptolemæo et Stephano. Hos Athenodorus Gartheas vocat, ut scribit Villanovanus in suo Ptolemæo. Josephus eos Enilæos appellat. Plinius habet hic Gætulos Aurolales, et Getulos Daras. Idem habet Gætuliam in Mauritania Cæsariensi, vicinam Masæsulis. Gætulos describit in Tingitano Philostratus l. v. Inter Marmaridas et Nigretes Dionysius Afer. Apulejus quoque Madauram patriam suam (quæ Madaurus Ptolemæi est) inter Gætuliam et Numidiam ponit. Hæc sub Juba rege erat, teste Dione. Gentem unam arbitror, sed vagam. Est enim, ut Pomponius scribit, natio frequens multiplexque, et ut Silius l. III. inquit, 'Nulla domus, plaustris habitant, migrare per arva Mos, atque errantes circumvectare Penates.' *Ortel.*

Libyes] Lub etiam Hebræis Lybia dicitur. Libyes a colore dici affirmat vir undecunque doctus. 'Etenim,' inquit, 'λίβυς antiqua lingua Græca niger.' Malim ego Libyum nomen deducere ab Hebræo Lub, cujus diversa ratio est. Neque enim ab incolarum colore, sed a qualitate soli sumptum est: nempe لوب lub Arabice est sitis, et lub verbum siti languere, sicuti Giggejus testatur: itaque Lub sive Libya est terra sitiens, sicuti a Lucano appellatur: 'Per calidas Libyæ sitientis arenas.' Quod nomen sic toti convenit, ut tamen specialius videatur posse tribui illi Africæ parti, quam Græci Xerolibyen ex argumento nuncuparunt. Servius in illud Virgil. Æn. l. IV. 'Hinc deserta sitis regio, &c. Dicit,' inquit, 'Xerolybiam, id est, partem Africæ quondam, quæ est inter Tripolin et Pentopolin. Etiam Arabes hodieque Lub, sive Libyam appellant, uti liquet ex Avicenna, aliisque auctoribus.' *Bochartus.*

Humi pabulum uti pecoribus] Voces, *uti pecoribus*, alienas existimo: nam Mela, qui hunc locum æmulatus est, 'Humi,' inquit, 'quies, epulæque capiuntur, cibus est caro plurimum ferina.' Et infra, 'ubi dies deficit, ibi noctem agunt.' *Ciaccon.*

Vagi, palantes qua nox coëgerat, sedes habebant] Codices in membrana descripti præter unum *quas nox coëgerat*, ut subaudias *habere:* hoc est, ubicumque nox eos oppresserat, ubi commorabantur, cum alioqui sedem stabilem et domicilium certum non haberent. Exemplar a Pincio Venetiis excusum, ut et alia pleraque, *quo nox coëgerat:* quomodo fere a doctis citatur: pro, quem in locum nox compulerat, ibi manebant. *Rivius.*

Quas nox coëgerat] Lege ex scriptis *qua nox coëgerat* mendosum et hoc apud Sulpitium Severum Dialog. de virt. monach. orient. 'Vivunt herbarum radicibus, nullo unquam certo

loco consistunt, ne ab hominibus frequententur, quas nox coëgerit sedes bent:' ibidem; 'qua nox, &c.' Ex iisdem infra: 'Ea vero consueti Numidarum equi,' pro vulgato, *eo vero*. Post multa: 'Nam cum ea paullum processerant.' vulgati *cum ea*: qui superiora legit, facile colligit sententiam. Infra: 'eadem regreditur, non temere uti escenderat;' vulgo, *eodem*. Male. Vide veterem Scholiasten Horatii, Festum Pompejum, Isidorum in Originibus. Paulo post: 'Urbes in ora maritima condidere, eæque brevi multum auctæ:' leg. *eaque*: quod et alii monuerunt. *Putschius*.

Hercules] Fuit hic Hercules Ægyptius, vel potius Tyrius. Nos non latet Græcos Poëtas hanc ipsam expeditionem Herculi suo tribuisse, sed eos mendacii palam arguit templum vetus Gaditanum, in quo colebatur Hercules Phœnicio ritu, non Græco. Appianus Ibericis: 'Herculis fanum quod est apud columnas, Phœnices mihi videntur exstruxisse: colitur enim hodieque Phœnicio ritu. Et Deus ipse Thebanus non est, sed Tyrius.' Proinde et scribit Diodorus hoc templum Phœnices condidisse, et præter Arrianum l. II. et Philostrat. de Vita Apollon. II. 14. ita etiam loquitur Pomponius Mela III. 6. 'Templum Ægyptii Herculis, conditoribus, religione, vetustate, opibus illustre Tyrii condidere: cur sanctum sit, ossa ejus ibi sita efficiunt.' De Templo hoc Gaditano vide Strabonem. *Bochart*.

Amisso duce, ac passim multis sibi imperium petentibus] Manuscripta, *multis sibi quisque imperium petentibus:* verum perperam, nisi quis malit *quisque*, pro *quibusque* positum; facit cum manuscriptis Florentinum, atque item Beroaldinum. *Rivius*.

Multis sibi imperium petentibus] Græco genere loquendi, quomodo Aristoteles l. III. Rhet. dixit μετὰ δὲ ταῦτα δῆλων ὄντων, καὶ οἷα καὶ ἡλίκα, εἰς τὰ πάθη ἄγειν τὸν ἀκροατήν. Varro de vita pop. Ro. l. II. apud Nonium: 'Suum . quisque diversi commodum focillantur.' *Manutius*.

Multis sibi quisque imperium petentibus] Nihil in hac lectione vitii, ut visum Rivio: stabilitque eam, tum editio vetus, tum Mss. nostri, quorum tantum unus e junioribus: *multis sibi imperium petentibus quisque dilabitur*. Gruterus.

Medi] Sunt qui ad Medos revocant Sarmatarum originem. Plin. VI. 7. ubi de Mæotide agit: 'Incolunt Sarmatæ, Medorum, ut ferunt, suboles, et ipsi in multa genera divisi.' Mela l. IV. 'Sarmatæ gens habitu armisque Parthicæ proxuma.' De Parthis porro Trogus l. XLI. 'Sermo his inter Scythicum Medumque medius, ex utroque mixtus: vestis olim sui moris, posteaquam accessere opes, ut Medis perlucida, ac fluida: armorum patrius ac Scythicus mos.' Ex his videtur colligi, Sarmatas, Parthos, et Medos, gentes fuisse moribus affines. Orosius I. 2. 'Generaliter Parthia dicitur, quamvis scripturæ sanctæ universam sæpe Mediam vocant.' Ita et Æthicus, qui Orosium sequitur. *Bochart*.

Persæ] Discrimen illud, quod vulgo inter Persas et Parthos statuitur, neque Tarich agnoscit, neque probat Teixera. Est enim nominale tantum, perinde ac si ex Θεσσαλίᾳ et Θετταλίᾳ diversas quis facere velit regiones. *Scicardus*. Nomen ipsis fuit ab equitatu, quo maxime valebant: equitare a teneris edocti. Herodotus: παιδεύουσι δὲ τοὺς παῖδας ἀπὸ πενταέτεος ἀρξάμενοι, μέχρι εἰκοσαέτεος τρία μοῦνα, ἱππεύειν, καὶ τοξεύειν, καὶ ἀληθίζεσθαι. Id est, *liberos suos a quinto anno incipientes usque ad vicesimum tria duntaxat edocent, equitare, et sagittas jacere, et vera loqui*. Qua tamen disciplina primus illos imbuit Cyrus: antea enim, ut tradit Xenophon l. I. Cyropæd. in Persia, quia et equos alere et equitare difficile est, cum

montosa sit regio, vel videre equum rarum erat, et Cyro sic providente, ut narrat idem l. IV. Persæ ex peditibus equites facti, equis deinceps ita assueverant, ut nemo Persarum vir bonus videretur ultra pedes ire uspiam: Cyrus enim legem tulerat, ut turpe esset, si quis illorum, quos equis instruxerat, videretur pedes incedens, sive multum, sive parum itineris esset conficiendum. Itaque ex tam repentina mutatione factum, ut hæc regio, Paras, et incolæ Persæ dicerentur, id est, lingua Hebræa Arabicaque equites. Antea forsan Elymæi dicti. Unde in ea sententia est Josephus, qui Elymos et Elymæos fuisse dicit Persarum 'Αρχηγέτας, Persarum generis auctores. *Bochart.*

Armeni, Persæ] Per Armeniam, regio Minni intelligi videtur, cujus sacra scriptura meminit: quos, sicuti et Persas, qui Teixera teste iidem erant cum Parthis, multa cum Phrygibus communia habuisse verisimile est. Armenios ideo Phryges genere esse testatur Stephanus. Unde et Herculem Chon sive Cân, id est, dominum appellatum fuisse existimo. Phryges autem cum veteribus Germanis multa habuere communia, sicuti Persæ; quia autem arca Noë fatali illo diluvio Gordiæis primum consedit montibus: inde Phryges, qui eidem quoque cum Armeniis, post diluvium non male antiquissimi mortalium censentur. *Thysius.*

Sed Persæ intra Oceanum magis] Hoc, *intra Oceanum*, Badius et recte et erudite exponit *introrsus ad Oceanum*, sive Sallustius Oceanum, post Atlantes ad occasum, sive post Gætulos ad meridiem crediderit: nam sequentes loci complures ita exponendi, et intelligendi. Persarum enim et Gætulorum commercium cum Hispanis, tum Oceanus, tum Libyes medii, qui ad fretum Herculeum agitabant, prohibebant. Itaque illos, hoc est Persas, *mare magnum*, id est Oceanus, et *ignara lingua* prohibebant, quo minus cum Hispanis commercia haberent. At Libyes, etsi lingua diversi, propinquitate tamen locorum facile cum Hispanis res commutare poterant. Et vide, num *ignara lingua* dictum sit pro *ignorata;* ut infra, ad finem pugnæ Metelli cum Jugurtha, de Numidis loquens: 'Plerosque,' inquit, 'velocitas et regio hostibus ignara tutata sunt.' *Ignoratus* tamen apud eundem hunc auctorem est, ubi de Jugurtha victo ac vagante ait: 'Ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur, nocturnis aviis itineribus ignoratus Romanos palanteis repente aggreditur.' Nam quod Badius exponit, 'Et lingua Persarum ignara linguæ, scilicet Hispanorum,' non satisfacit mihi, cum auctori verba addat, quæ in nullis inveniuntur codicibus. *Glar.*

Neque materia in agris] Lege ex libro Bongarsii: *neque materies.* Supra Catilina: 'Ea materies omnium malorum fuere.' *Putschius.*

Mutandi copia erat] Antea *mutuandi*, nos *mutandi*, reposuimus ex Fulvii libro: sic enim locutus idem Sallustius: 'Eaque mutare cum vino advectitio, et aliis talibus:' et hac ipsa pagina: 'Freto divisi ab Hispania, mutare res inter se instituerant.' *Manutius.*

Mare magnum et ignara lingua] Mare magnum hic non pro Oceano, ut in illo: 'Ecce maris magni claudit nos obice Pontus,' accipitur, sed pro sævo et importuoso, ut Crispus loquitur ipse: 'Nam ubi mare magnum esse, et sævire ventis cœpit.' Lucretius libro secundo rerum naturalium: 'Suave mari magno turbantibus æquora ventis.' Virgilius Æneid. III. 'Continuo venti volvunt mare, magnaque surgunt Æquora:' apud quem l. I. ejusdem divini operis in quibusdam codicibus vitiose cuditur, 'Et mulcere dedit fluctus, et tollere ventos;' cum omnino ex re ipsa, et doc-

tissimo Servio, ultimam literam abjiciendo legendum sit, *tollere vento*, quod mirum quam ad Sallustium facit, quod enim hic *Mare magnum et sævire ventis* vocat, ille *tollere vento* dicit. *Putschius.*

Hi paullatim per connubia Gætulos sibi miscuere] Manuscripta, *secum miscuere*, pro *conjunxere sibi*: additur enim huic verbo interdum illa *Cum* præpositio cum suo casu. Cicero, 'Cum quibus tanquam purpuram misceri oporteat.' Idem 'Parentalia cum supplicationibus misceri.' Livius dativum IX. dec. IV. 'Cum concilii nostri eam fecerimus, et nobis miscuerimus.' Idem III. belli Punici secundi, 'Quod connubium vetustum multas familias claras ac potentes Romanis miscuerat.' *Riv.*

Mapalia] Festus, et ex eo Paulus, 'Mapalia casæ Pœnicæ appellantur.' Philargyrius Georg. l. III. 'Mapalia, casæ Maurorum, qui eremo habitare dicuntur.' Plin. v. 3. 'Numidæ vero Nomades a permutandis pabulis, mapalia sua, hoc est, domus plaustris circumferentes.' פלא palea vel pales Syris est agricola, hinc mapale deductum, proprie erat agricolæ tugurium, ut in illo Claudiani: 'Agricolæ reserant jam tuta Mapalia Mauri.' *Bochart.*

Quæ Mapalia illi vocant] Cum viderem quosdam dubitare. *Mapalia*, an *Magalia* scribendum esse: non alienum visum est hic adscribere Servii verba. Is igitur sic ad illud Virgilii Æn. l. IV. 'Ut primum alatis tetigit Magalia plantis, Magalia, Afrorum casas. Magalia et Mapalia idem significant. Sed Magalia ma producit; Mapalia vero corripit: ut, et raris habitata Mapalia tectis.' Festus Pompejus *Mapalia* nominat: et idem Sallustius infra c. 46. *Manut.* Glossarium: Magalia, καλύβαι. Item καλύβια Ἄφρον μαγάλια. Isidorus autem: 'Magalia quasi magaria dicta, quia Magar Punici novam villam dicunt.' Coler. Recte utique מגור, id est, Magur enim hodieque Orientalibus habitationem denotat: atque hinc Plautus in Pœnulo, *Megaria* dixit. *Boch.*

Oblonga incurvis lateribus tecta, quasi navium carinæ sunt] Alio pacto distinguendum existimo, ut sit: *oblonga curvis lateribus; tecta quasi navium carinæ sunt.* Ceterum Cato 'Mapalia rotunda veluti cohortes esse' ait: et Hieron. in prologo Amos, 'agrestes quidem casæ, et furnorum similes, quas Afri appellant Mapalia.' *Ciacc.*

Incurvis lateribus, tecta quasi navium carinæ sunt] Distinguendum omnino: *incurvis lateribus, tecta quasi navium carinæ sunt.* Præit Severus Sulpitius Dialogo primo, de virtutibus monachorum orientalium: 'parvum tugurium inter arenas conspicio, cujus tectum, sicut Sallustius ait, quasi carina navis erat.' *Putschius.*

Medis autem et Armeniis accessere Libyes] Meus liber, *Medi autem et Armenii arcessere Libyes*: ut supra, 'hi paulatim per connubia Gætulos secum miscuere.' Ergo ut Persæ Gætulos, sic Medi et Armenii Libyes arcessere. *Ciacconius.*

Medis autem et Armeniis accessere Libyes] Ita vulgata habet lectio: atqui, ut Persæ advenæ accessere Gætulis, ita Medi ac Armenii externi Libybus accessere; non Libyes Medis ac Armeniis: quare magis placet vetusta lectio, quæ ita habebat: *Medi ac Armenii accessere Libybus:* quod quidam temere mutarunt, horrentes dativum *Libybus*, rarius apud Latinos auditum, quamquam taleis aliquando invenimus. Quidam codices etiam habebant *Libyas* accusativum Græcum. hoc sensu: *Medi ac Armenii accessere Libyas*, præpositione ad verbum lata: quam lectionem ego neutiquam rejicio, et eam secutus est Badius. Porro quæ proxime sequuntur verba, 'Nam hi propius mare Africum agitabant, Gætuli sub sole magis

haud procul ab ardoribus;' in parenthesi legit Soldus, recte. Et illud, *hi*, ante *propius Libyas* refert, qui Gætulis conferuntur: at illud alterum, *hique*, quod post parenthesin ponitur, refert *Medos atque Armenios:* quod Badius, qui post Soldum scripsit, non advertit. Quamquam illud lector fortassis magis miretur; cum *Persarum* nomen in *Numidarum*, *Medorum* in *Maurorum* commutatum fuerit, in quid *Armeniorum* sit mutatum nomen. Sed credendum est, vel abjecta prima syllaba, cum *Medis* in *Mauros* concessisse *Armenios;* aut non admodum certam hanc, quod et auctor asserit, esse historiam. Varia hujusmodi nostra etiamnum ætate in Gentium nominibus invenimus, ut id nullo pacto mirum videri queat. *Glareanus.*

Ac postea Numidæ nomine] Alii *Numidiæ nomo.* Sed legendum contendimus, *Ac postea Numidæ propter multitudinem:* notarat vero quidam vocabulum *Numidæ* a nomo deductum. *Ciacconius.*

Numidæ nomine] Credo hominibus fide dignis affirmantibus in antiquo libro *Nomo* esse, non *nomine*, quod rectius videtur. *Manutius.*

Proxime Carthaginem Numidia appellatur] Fronto in Proxima, sic: *Proxima Carthaginem Numidia appellatur.* Idem.

Magis hi ad nostrum mare processerant, quia Libyes, quam Gætuli, minus bellicosi] Numidæ, inquit, qui domo digressi proxime Carthaginem consedere, majorem belli gloriam adepti sunt, quoniam facilius Libyas proximos, qui minus bellicosi erant, superaverunt. Numidæ vero, qui interiorem Africam habitabant, minorem sibi gloriam addidere: quippe quibus res erat cum Gætulis, qui non ita facile subigi poterant. In uno tamen ex nostris exemplaribus legitur: *Magis quam hi, qui ad mare nostrum processerant;* quam lectionem sequuntur nonnulli, et ita interpretantur: Medi et Armenii, qui sibi Libyes adjunxerunt, minorem belli gloriam adepti sunt, quam Numidæ, qui se Gætulis per connubia miscuere: quoniam Libyes minus bellicosi erant, quam Gætuli; sed, ut opinor, Sallustius de utrisque Numidis, non de Mauris loquitur; quare priorem lectionem magis probo: adjuvant etiam interpretationem nostram sequentia verba: 'Denique Africæ partem, quæ est ad mare nostrum, non quæ ad meridiem vergit.'

Inferior pleraque a Numidis possessa est] Illud *inferior* Soldus exponit de parte, quæ magis in plagam Australem descendens, meridiem respicit. Ego vero puto referendum esse ad cursum fluminum Africæ, quæ fere a meridie in Septentrionem currunt, ut Bagrada, Ampsaga, Mulucha, et reliqua. Quanquam potest et inferior intelligi, quæ ad occasum est, ut Cæsariensem quoque Mauritaniam complectatur. Nam eo Syphacis regio pertinebat, quam Masinissa a Romanis postea habuit: et ipse Sallustius paulo post dicturus est: 'Et Numidæ usque ad flumen Mulucham sub Jugurtha erant.' Mala autem flumen prope Mulucham, apud Ptolemæum duas separat Mauritanias. Sane quanquam Sallustius prætor in Africa fuerit, multa tamen negligenter de ea scripsisse videtur, quæ ad loca attinent, quod in posterioribus ostendemus. Quod et de Livio in Annotationibus nostris, maxime in tertiam Decada non semel conquesti sumus. *Glar.*

CAP. 19 *Phœnices*] Phœnices, quoad nomen et linguam cum Pœnis iidem sunt. Nam idem prorsus nomen Φοινὸς et Φοίνιξ: nam et Phœnices populi quibusdam dicti Φοινοί: Ex quo Pœni, qui origine Phœnices erant. In veteri inscriptione est: BELLO POENICIO, id est, Punico: et Φοίνιξ διάλεκτος lingua Punica apud

Absyrtum. Appellati autem Pœni a tinctura purpuræ; juxta Hesychium enim φοινὸν significat πύῤῥον, ἐρυθρὸν, atque hinc φοινίσσω, cruento, unde Homerus: 'Φοινίσσετο δ' αἵματι γαῖα.' Id est, *Sanguine rubro tingebatur terra*. A colore igitur tincturæ, quæ ibi primum reperta est, Φοίνικας Græci appellavere, ut Λίβυας et Μαύρους a colore vultus, quod nigri essent: etenim Λίβυς lingua antiqua Græca niger, ut et Μαυρός. At purpureum dices a Puniceo distat, purpureo autem Tyros et Phœnice laudata. Tibullus: 'Africa puniceum, purpureumque Tyros.' Illud autem puniceum Africanum coccineum est. Sed et Puniceum in purpura cernitur, præcipue Tyria ac rubente. Tyrio laus summa in colore sanguinis concreti, Plinio teste. Sanguinis color φοίνιξ sive φοίνιος. Unde et alibi Homero *purpureus sanguis* dicitur. Præterea purpuræ, quæ colligebantur in orientalibus litoribus, rubri coloris erant, Tales Tyriæ. Non dubium est inde nomen accepisse Φοίνικας, et in Africa Pœnos. Nec moror Græcos, qui ab Auctore Phœnice Agenoris filio gentis hujus nomen deducunt. Ita solent in omnibus. Eodem modo et Καρχηδόνα, cujus nominis evidentissima alias caussa est, a quodam Tyrio Carchedone conditam voluere. *Salmas.*

Phœnices] Magnam olim Phœnicum vim sub Josuæ tempora, bello sacro profligatam, maritimam Africæ regionem occupasse, hoc est, antequam dialectus primigenia degenerasset, testes sunt columnæ binæ, olim in Tingitana visendæ, et Phœnicio ejusdem sæculi sermone inscriptis verbis sic Græce sonantibus: ΗΜΕΙϹ. ΕϹΜΕΝ. ΟΙ. ΦΥΓΟΝΤΕϹ. ΑΠΟ. ΠΡΟϹΩΠΟΥ. ΙΗϹΟΥ. ΤΟΥ. ΛΗϹΤΟΥ. ΥΙΟΥ. ΝΑΥΗ. id est, *nos sumus, fugientes a facie Jehosuæ prædonis, filii Nun:* quod est idem, ac si dixissent, nos Cananæi seu Phœnices sumus. Cum autem Phœnicia lingua Hebrææ olim admodum similis fuerit, hinc et a Phœnicibus translata lingua magnam Afrorum partem usam fuisse testantur viri magni, utrique Afri, D. Augustinus Hipponensis de Civitate Dei XVI. 6. et Arnobius Siccensis in Psalmum CIV: quanquam et aliam, quæ Libyæ genuina, linguam in usu fuisse docent. Unde patet, cur Pœnorum et Afrorum linguas ita distinxerit Stephanus περὶ Πόλεων. *Selden.* Vide et Bernardum Alderbertum Cordubensem II. 2. voluminis, cui titulum vernacula lingua dedit, Varias Antiguedadas, de Espanna, Africa, y otras Provincias, ubi diligenter conquirit Punica veterum scriptorum verba.

Phœnices] Non est tam vanum, ut nonnulli putant, a Phœnice Phœnicas appellari. Phœnix idem est, qui rex Erythras; Erythras, qui Edom sive Esavus. De quo sacra scriptura: 'prodiit autem prior,' nimirum Esavus, 'rufus, similis totus togæ villosæ, quam ob causam vocatum est nomen ejus Esavus.' Dicitur itaque Esavus rubicundi vel potius rutili coloris fuisse, eo quod referret מאדמים uti Exod. c. XXV. habetur, id est, pelles arietum rutilantium. Quin et addit postea sanctissimus legislator Moses: 'et dixit Esau Jacobo: Sine me haurire de isto edulio rufo admodum, quia venatione fessus sum.' Idcirco vocavit iterum quisque nomen Edom. Edom itaque et Erythras idem est, qui Phœnix. Φοίνιξ enim significat ἐρυθρὸν, πύῤῥον, id est, rubrum, rufum: atque hinc mare rubrum sive Erythræum, unde scilicet in Syriæ litora migraverunt primi Phœnices. *Thys.*

Pars imperii cupidine sollicitata plebe, &c.] Dictiones *plebe, et*, otiosas puto. ait enim partem Phœnicum imperii cupidine solicitatam, alios novarum rerum avidos. *Ciaccon.*

Pars imperii cupidine solicitata plebe]

In scripto sic legitur: *pars imperii cupidine solicitata, et alii novarum rerum avidi.* Quid si? *solicita, et alii, &c.* Putschius.

Et alii novarum rerum avidi] Manuscripta quædam, *et aliis novarum rerum avidis:* quomodo et Badianum; ut sint duo ablativi absolute positi. Beroaldinum, *cupidis* habet, pro *avidis:* verum id ex glossa, ni fallor, irrepsit. *Rivius.*

Hipponem] Post promontorium Apollinis in magno sinu occurrit Hippo Diarrhytus, et in altero sinu post Rubricatum amnem Hippo Regius. Solinus Græcos equites utrumque condidisse vult, facta ex nomine conjectura. Quod falsum est, et ridiculum. Græcos enim in eam Africæ partem colonias misisse nemo scripsit, neque frequentasse ante Agathoclem. Itaque melior hic fides Sallustio: qui tamen per Hipponem, Diarrhytum intellexisse videtur: de quo in Scylace Geographorum quotquot extant longe vetustissimo hæc legere est: *Ab Utica ad Hippi promontorium Hippi urbs, cui palus adjacet. atque hæc palus Hipponitis vocatur.* Hanc urbem et Hippuacram appellat Diodorus l. XX. Stephanus, alii. Etiam media antiquitas Hipponem Zarithum appellavit, sicuti Zetam dixere pro dieta. Διάῤῥυτος autem a Græcis appellata, propter aquarum irrigua: nam in vicinia erat stagnum Hipponense, unde et Plin. ad Caninium l. IX. epist. 'est in Africa Hipponensis colonia, mari proxima: adjacet navigabile stagnum: ex hoc in modum fluminis æstuarium emergit, quod vice alterna, prout æstus aut repressit, aut impulit, nunc infertur mari, nunc redditur stagno. Omnis hic ætas piscandi, navigandi, atque etiam natandi studio tenetur.' Hæc ille. Ut ab hoc stagno Hippo Diarrhytus, ita Regius alter dictus, quia sub Numidiæ regum ditione. Unde Silius: 'antiquis dilectus regibus Hippo.' Hippo autem dictus non ab equis Græca appellatione, sed *Ubbo* Syris et Arabibus stagnum, sinum denotat. Qualem Hipponis situm fuisse docuimus. *Bochart.*

Adrumetum] Straboni est Ἀδρύμη, a multis cum spiritu scribitur, *Hadrumes, Hadrumetum,* et *Hadrumentum.* Maritima urbs est non incelebris in Bysacio, Africæ regione fertilissima inter Carthaginem et Syrtes. Oros. I. 2. Bysacium ergo ubi Adrumetum civitas. Ager hic fuit longe fertilissimus: unde vetus inscriptio: COLONIA. CONCORDIA. ULPIA. TRAIANA. AVG. FRVCIFERA. HADRVMENTINA. et Plinius XVII. 5. cum ait esse centena et quinquagena fruge fertilem. Addit procuratorem Augusti ei inde misisse ex uno grano (vix credibile dictu) quadringenta paucis minus germina: misisse Neroni similiter procuratorem CCCCLX stipulas ex uno grano, extareque ea de re epistolas. Adrumeti nomen Scaliger, et ex eo Drusius, Casaubonus aliique in literis primarii ἔπαυλιν Πλούτωνος, atrium Plutonis et Acherontis ostium explicant, ac si Adrumetum sit idem quod Hebræis חצרמות. Quæ derivatio non placet Bocharto. *Idem.*

Leptim] In Africa duæ sunt Leptes, una prope Adrumetum, altera inter Syrtes non procul ab ostio Cinyphii amnis. Illa in Ptolemæo *Leptis parva,* hæc in Plinio *Leptis magna* dicitur. *Leptis* autem nomen Punicum, et stationem denotat. *Idem.*

Hæque brevi multum auctæ] Manuscriptum, *eæque brevi, &c.* Rivius.

Nam de Carthagine silere melius] Apulejus in Cosmographia: 'de rectore, quippe omnium non, ut ait ille, silere melius est, sed vel parum dicere.' *Ciaccon.*

Carthagine] Cartha incolis, dicta, sive כרתא חדת *carta hadath,* id est, nova urbs. Solinus: 'Elissa mulier exstruxit, et Carthadam dixit, Phœni-

cum ore exprimit civitatem novam.' Inde est, quod utraque Carthago tam Libyca quam Iberica appellata sit *καινὴ πόλις*. Vide Stephan. et Eustathium: ex Carthada factum Καρχηδὼν, χ et θ permutatis. Quod Siculorum proprium est, qui pro ὄρνιθες dicunt ὄρνιχες: et nomen Latinum Carthago ex eadem est origine, sed ab Hispanis interpolata, quibus *gama* est dama, et *golphin* delphin. Carthaginis tres erant partes, Κώθων, Μέγαρα et Βύρσα. Cothon erat insula parva, rotunda, Euripo circumdata, utrinque habente in orbem navalia. Festus scribit *Cothones* appellari portus in mari interiores, arte et manu factos. Sed *incisionem* proprie denotat; nam apud Arabes (Katham) significat *incidere*. Circa mediam porro urbem arx fuit, quam Byrsam vocarunt: supercilium satis erectum circumquaque habitatum. Ambitus auctore Servio, fuit stadiorum XXII. vel juxta Eutropium, paulo amplius, quam duo millia passuum. Byrsa autem est tanquam בצרה *Bosra*, ad vitandam *κακοφωνίαν*, quia Græcæ linguæ genius non patitur ut S et R continuentur. *Bosra* autem Hebræis est munimentum. Byrsam undiquaque cingebat tertia pars Carthaginis, Magalia nomine, de quibus ex Corn. Nepote ita Servius: 'Carthago autem speciem habet duplicis oppidi, quasi aliud alterum amplecteretur, cujus interior pars Byrsa dicebatur, exterior Magalia. Magalia autem dicta, quasi magaria, quod magar Punici novam villam dicunt.' Unde et in Plauti Pœnulo legendum: 'Cum nutrice una periere a Magaribus.' Et ita Appianus quoque appellat. מגור sive *Magur* habitationem denotat. Hæc de Carthaginis partibus; ambitus idem fuit, qui Babylonis, id est, stadiorum CCCLX. latitudo solum XXV. saltem in australi parte, duobus hinc inde Euripis eam in arctum comprimentibus. Murorum altitudinem quadraginta cubitis, latitudinem viginti duobus definit Diodorus l. XXXII. nec multo aliter Eutropius l. IV. Apud Suidam Carthago legitur fuisse Urbs maxima totius terrarum et potentissima. Initio belli Punici Carthago civium habuit septingenta millia, et in Africa trecentas urbes sub sua ditione. Plura vide ex Strabone et Appiano. *Bochart.*

Igitur ad Catabathmon, qui locus Ægyptum ab Africa dividit, secundo mari prima Cyrene est] Hunc locum mendosum esse, ea quæ supra posui, satis ostendunt: nam ab Ægypto pergentibus post Catabathmon prima Cyrene est: legendum ergo haud dubie: *Igitur a Catabathmo. Secundo autem mari.* Ciaccon.

Secundo mari] Existimarem etiam Sallustium scripsisse, *secundum mare:* non, *secundo mari*, nisi hanc eandem dicendi formam invenissem apud Orosium I. 2. 'Inde,' inquit, 'secundo mari, usque ad aras Philenorum extenditur:' nec possumus interpretari, *secundo mari*, id est, cum fluxu maris: ut cum dicimus, secundo flumine. *Castil.*

Secundo mari prima Cyrene est, Colonia Theræon] Hic vero Commentatores nostri egregie cæcutiunt. 'Colonia, There,' inquit Soldus, 'nomina civitatum sunt.' Badius vero, 'Cyrene, Colonia, Thereon urbes,' inquit, 'illæ sic dictæ.' Haud dubie Badius juvenis scripsit. Nam dum ego illum novi, alius erat. Soldum non novi, qui meam præcessit ætatem. Herodotus libro quarto ostendit *Cyrenem* Coloniam esse Theræon, id est, populi Theræ insulæ. *Theræon* vero genitivus Græcus, ut paulo post *Philænon*, poterat alienus videri ab historico Latino, qui Theræorum et Philænorum magis amaret: ceterum *æ* diphthongo penultima scribenda, ut ut alia ceciderint. *Glareanus.*

Deinde aræ Philænon] *Deinde*, inquit, quasi post Syrteis ac Leptim

occasum versus sint Philenorum aræ: quod nullo pacto verum est. Ipse sane ab ortu incipit, ac post Catabathmon occasum versus. Cyrenen nominat: deinde Syrtim magnam, ad cujus intimum sinum, si Ptolemæo credimus, Philenorum sunt aræ, non post duas Syrteis ac Leptim. *Idem.*

Ad Mauritaniam Numidæ tenent] Vides Tingitanam solam Sallustio Mauritaniam dictam, Cæsariensem vero sub Jugurtha fuisse, Syphacis quondam regnum: quippe Mulucham flumen ejus facit fineis, quem Straboni ac Ptolemæo Molochath dictum existimo. Addit Strabo Molochath Mauritaniæ ac Masæsylorum fuisse terminum, cum Ptolemæus Malva (forsan legendum Malchan) collocet terminum, aliquanto magis ad orientem, quam Molochath. *Idem.*

Proxime Hispaniam Mauri sunt] Fulvii liber, *Hispanias.* Fronto *Proximi Hispaniæ Mauri sunt.* Manut.

Super Numidiam Gætulos accepimus] Ad fluminum lapsum retulit, et montana illa quæ Africæ secundum Cancri Tropicum imminent. *Glarean.*

Post eos Æthiopes esse] In manuscriptis legimus *Æthiopas:* et sic rectius, ut sit accusativus Græcus Αἰθίοπας. *Rivius.*

Æthiopas esse] Hujus nominis regiones duas habet Ptolemæus in Africa; unam, quam sub Ægypto cognominat: alteram, quam interiorem. Hæc hodie forte Zanzibar, illa autem nunc Abyssinis habitatur, vocaturque Abexim a Garcia ab Horto; Habas a Benjamino. Plinius scribit universam Æthiopiam olim Ætheriam et Atlantiam appellatam fuisse. Hi Æthiopes tam a se ipsis, quam ab Asiaticis omnibus Chusæi ab auctore suo, teste Josepho, appellantur. Vetus autem historia habet Æthiopes cum occidentales tum orientales, sicut et Homerus dicit, et eos nominat Heliodorus l. IX. Hos in Asia, illos in Africa. Unde et gravis auctor Pausanias II. Eliac. apud Seres populos eos statuit: sed hæc nostra Æthiopia in Africa est. *Ortel.*

Deinde loca exusta solis ardoribus] Manuscripta, *dein;* atque ita rectius. *Rivius.*

Dein loca exusta solis ardoribus] Perinde loquitur, atque Æthiopas citra Torridam Zonam esse crediderit: cum Ptolemæus, aliique Geographi intra Tropicos sub æquatore, ac nostra demum ætas ibi esse certo deprehenderit. *Glareanus.*

Usque ad flumen Mulucham] Fabricianum, *ad flumen usque Mulucham.* Rivius.

Mulucham] Est nomen urbis, et fluvii. Florus III. 1. 'et saxeo inditam monti Mulucham urbem per Ligurem aditu arduo penetravit.' *Ortel.*

Ignarus populi Roman.] Sic infra: 'et eo tempore ignarum nominis Romani.' *Ciaccon.*

Satis dictum est] Τὸ *est* manuscripta non habent, ac rectius abest. Sed et statim ante, 'De Africa et de ejus incolis:' in manuscriptis non repetitur illa præpositio *De,* nec in Ascensiano, aut Beroaldino. *Rivius.*

CAP. 20 *Postquam diviso regno legati Africæ discessere*] Sic et manuscripta: perperam in quibusdam est, *ab Africa:* nam et inferius: 'ubi eos Africa discessisse ratus est,' inquit. *Idem.*

Certum esse ratus quod ex amicis apud Numantiam acceperat] Sic et manuscripta: in aliis, *ad Numantiam;* quo modo perfrequenter Cicero loqui consuevit. Sic Virgilius 'ad Trojam' dixit; pro *apud Trojam;* et Livius, 'dum hæc ad Vejos agebantur:' pro *apud Vejos.* Hoc, ni fallor, e glossa nimirum irrepsit: nam annotarat forte aliquis, *ad* pro *apud* esse positum. Τὸ *esse* ibidem, non est in manuscriptis, ac citra detrimentum sensus abesse poterit. *Idem.*

In regnum Adherbalis animum intendit] Infra: 'Ad bellum quod gesturus erat animum intendit.' *Ciaccon.*

Multos mortales cum pecore] Legendum, *mortaleis*. Rivius.

In regnum suum se convertit] Τὸ *se* non reperitur in Beroaldino, neque in ullo manuscripto: quasi absolute ponatur hoc verbum. Sic alibi: 'clam cum paucis ad pedites convertit,' inquit, et Corn. Tacitus III. 'Postquam cædibus sævitum, et magnitudo famæ exitio erat, ceteri ad sapientiora convertere:' hic quoque sine casu ponitur. *Idem.*

Existimans Adherbalem dolore permotum, injurias suas manu vindicaturum] Manuscripta, *dolore permotum Adherbalem*: quæ collocatio verborum melior. *Idem.*

Injurias suas manu vindicaturum] Sic infra: 'vindicandum in eos, qui hosti prodidere rempublicam: non manu neque vi.' Et: 'qui dicerent manu vindicandum.' *Ciaccon.*

Injurias suas manu vindicaturum] Vide ancipitem reciprocationem in verbo, *suas*, Jugurthamne referat, qui intulerat, an Adherbalem, cui illatæ erant. *Ipsius*, quod medium verbum inter *suas* ac *ejus* Grammatici ponunt, sustulisset hanc dubitationem. *Glareanus.*

Secus cesserat] Infra: 'quod ubi secus procedit.' *Ciaccon.*

CAP. 21 *Prope Cirtam oppidum*] Strabonis codex libro ultimo Geographiæ habet, Adherbalem et obsessum, et occisum ad Uticam: ubi plane mendum puto. Utica enim hoc tempore in provincia erat Romanorum, qua legati paulo post Jugurtham literis evocant. Nemo igitur hunc locum ex Strabonis libro, sed contra illum ex hoc, qui bene habet, emendare conetur. *Glareanus.*

Quia diei extremum erat] Infra: 'et diei vesper erat:' item: 'et jam die vesper erat.' Ceterum Tacitus, qui multa hujusmodi a Sallustio accepit Hist. III. 'extremo jam die,' inquit, 'sua quisque in tentoria dilabitur.' *Ciaccon.*

Et quia diei extremum erat, prælium non est inceptum] Τὸ *est*, in manuscriptis non est. *Rivius.*

Plerumque noctis processit] Sic infra: 'plerumque noctis barbari more suo lætari.' Et: 'Sed ubi plerumque noctis processit.' Infra: 'multum diei processerat,' dixit. *Ciaccon.*

Obscuro etiam tum lumine] Citatur a Nonio fragm. ex IV. Histor. 'Cum interim lumine etiam tum incerto:' in voce, *Galliæ*. Idem.

Togatorum] Id est, Italicorum. Sane togati sunt proprie Romani. *Bad.*

Quæ Numidas insequentes a mœnibus prohibuit] In manuscriptis et impressis quibusdam omissa præpositio est, *mœnibus prohibuit*. Utrumque mihi placet, et utroque modo Cicero loqui consuevit. Cæsar belli Gallici l. I. 'finibus prohibere' dixit sine addita præpositione. *Rivius.*

Uno die inter duos reges cœptum atque patratum bellum foret] Sic Tacit. XII. 'Ac ni prælium nox diremisset, cœpta patrataque expugnatio eundem intra diem foret:' et III. 'tum demum liberius ortum patratumque bellum Senatui scripsit.' Est autem *patrare bellum*, conficere sive perficere. Quint. VIII. 3. 'Ductare exercitus, et patrare bellum, apud Sallustium dicta sancte atque antique, ridentur a nobis.' *Ciaccon.* V. C. *uno eodemque die*. Ursin.

Jugurtha oppidum circumsedit] In manuscriptis est, *Igitur Jugurtha*. Nec aliter in impressis quibusdam. *Rivius.*

Vineis] A similitudine vitis dicta, quæ jugata et in tectum allevata. Sub illa quia considere fas, et latere sic clausa, hæc quoque militaris nomen sumpsit. Describit etiam Vegetius IV. 15. 'Vineas dixerunt veteres, quas nunc Barbari militarique vocabulo causias vocant.' E lignis levioribus machina colligatur, alta pedibus octo, lata septem, longa sedecim. Hujus tectum duplici muni-

tione, tabulatis cratibusque contexitur. Latera quoque vimine sepiuntur, ne saxorum telorumque impetu penetrentur. Extrinsecus autem, ne immisso concrementur incendio, crudis ac recentibus coriis vel centonibus operitur. Cum plures factæ fuerint, junguntur in ordinem, sub quibus subsidentes tuti ad subruenda murorum penetrant fundamenta. E lignis igitur levioribus hæc machina colligabatur, nempe quia transferri opus, et a militibus moveri: hinc ad illum motum indicandum, vineas agere, procedere, proferre dicebant: nam eminus paratæ, paulatim admovebantur ad oppidum, sive, ut sub iis arietem admoverent, sive subruerent muros. Cratibus contexebatur eadem machina, atque hæc præcipua ejus materies et tegmen, ideo Græci γέῤῥα dicunt: interdum tamen si plura aut graviora in oppido tormenta, nec vim sufferrent hæ craticeæ, faciebant crassiore ligno; hinc Cæsar vocat Porticum, quia species ejus longior. Cæsar: 'pedalibus lignis conjunctis porticus jungebantur, atque hac agger inter manus proferebatur.' *Lips.* Vide et Stewechium.

Vineis] Posterior ætas Cattos appellavit, quin et ipse Vegetius ita appellavit: ita enim emendandus locus IV. 15. 'Vineas dixerunt veteres, quas nunc militari Barbaricoque usu Cattos vocant.' Ita enim habet in ora editio Parisina, non, ut vulgo, *Causias.* Catti autem ejusmodi sive vineæ, sub quibus miles, in morem felis, quem vulgo *cattum* appellamus, in subsessis aut insidiis latuit. *Joh. Isac. Pontan.*

Turres] In aggere erant turres, et statim ab eo structæ, imo et tunc, cum is nondum perfectus: et tutelæ operis ministrorumque causa imponebantur. Vineæ enim primum factæ, ut sub iis commeare miles et aggerere possit: sub eas, (id est, altius quam eæ, ipse agger, et in eo denique turres. Hæ igitur statim structæ, sed paulo ab urbe longius, et ne tela vitiarent aut impedirent. Apud Græcos, aut certe Siculos primum reperta. Ideo caute capiendus Athenæus, qui non dicit Diadem primum repperisse turres ambulatorias simpliciter, sed τοὺς φορητοὺς πύργους, id est, eas quæ circumferri possunt, solutiles (has forte Appianus vocat ἐπτυγμένους, plicatiles, quia per partes scilicet tollebantur, ponebantur, reponebantur: nec enim ad illas, quæ pegmatum modo deprimebantur attollebanturque per cochleas, puto respexisse Appianum) nam simpliciter ambulatoriæ aut subrietatæ, sane jam ante inventæ in Sicilia. Hæc igitur inventio non ipsarum turrium (fixæ illæ jam diu innotuerant in oppidis, in castris) sed mobilium, et quæ rotis agerentur. Agebantur rotis ad minimum quatuor, sed et sex aut octo etiam subditas, prout turrium modus esset, legimus. Et oportebat sane humum æquabilem densamque huic rei esse. Actæ igitur rotis, sed latentibus et internis, aut certe interius movendis. Hoc ideo, ne telis hostium, qui agerent, exponerentur, et turris tueretur suos motores: a tergo tamen quidam appliciti, qui propellerent, et licuit, quia non illinc metus. Turres autem triplices, majores, minores, mediæ. Minores erant 60 cubitorum in altitudine, basi quadrata unumquodque latus 17 cubitorum: 10 tectorum: supremum tectum quintam partem basis habebat. Majores autem et harum sesquialteras, 15 tectorum faciebant, in altitudine cubitos 90. Iterumque duplas, quæ 20 tectis constarent, altas cubitos 120. latas quaquaversum fere 24. Sed turres in tot tabulata non æqualiter surrexerunt, sed instar Phari Ægyptiacæ paulatim, et per ea singula decreverunt: qui modus sane aptior in speciem, in stabilitatem, in motionem. Proceritas autem

ipsarum tanta fuit, ut non solum muros, sed etiam turres lapideas altitudine superarent. Latitudo non ad normam artis adstricta, sed pro temporibus, et voluntate struentium mutata. Tecta vero sive tabulata, quæ et fastigia et vertices dicuntur, plerumque plura in turribus, ut defensores plures imponerent, tum ut tormenta; sed non maxima; scalas, pontes, et talia ad invadendum. Frontes harum turrium ferratæ erant, munimen contra ignes. Cum enim præcipuum in eas remedium et repugnatio esset, per jacula ignita, faces, malleolos, murices, repertum, ut rotæ ferro tegerentur, aut certe a triplici latere: sic enim stabiliores ob pondus, et igni incorruptibiles. Alia quoque materia turribus interdum circumdata, scilicet centones, coria, storiæ, et ita porro. *Lipsius.*

Machinis] Testudinibus, balistis, catapultis. De quibus Vitr. et Veg. *Cast.*

Velle et censere eos ab armis discedere, de controversiis suis jure potius, quam bello disceptare; ita seque illisque dignum esse] Locus hic in omnibus vulgatis libris, mancus, deminutusque fuit: quem nos additis his verbis: *De controversiis suis jure potius, quam bello disceptare*, supplevimus ex codice Parcensi, quem nobis præstitit Gosuinus Rivius, vir cum religiosus, tum humanus; et sane abesse non possunt: sed negligentia librariorum omissa sunt, qui auctorem nostrum et aliis locis frequentissime male multatum reliquerunt, ablatis aliquot verbis. *Popma.*

De controversiis suis jure potius quam bello disceptare, &c.] Sententia isthæc in nulla extat membranarum nostrarum, in nulla editionum antiqq. quia tamen asseverat Popma invenisse in calamo exaratis codd. haud ausus sum excludere: præsertim, cum optime quadraret clausulæ proxime sequenti. *Gruter.*

Ita seque illisque dignum esse] Tres libri *dignum fore*, quod probo. Sic infra, ubi vulgatur: 'Itaque delicta occultiora fuere;' Bongarsii codex præfert *occultiora fore*. Putsch.

Ita seque illisque dignum esse] Cum extent codd. in quibus, *dignum fore*, nihil certius, quam ejiciendam et hanc et aliam; retento solum, *ita seque illisque dignum*. Gruter.

Cap. 22 *Sed is rumor clemens erat*] Hoc est, non firmus aut constans, ut Cic. loquitur. *Ciaccon.*

Sed is rumor clemens erat] Perperam in Merseburgensi et aliis plerisque, *his rumor.* Porro *clemens*, pro *non nimius* ponitur. Cujus et Priscianus meminit. *Rivius.*

Is rumor clemens erat] Male hic Ciacconius. Vult enim auctor, rumorem infra verum fuisse, minusque atrocia vulgasse quam erant. *Gruter.*

Ab adolescentia sua ita se enisum] Augustanus delet τὸ *sua*, supra: 'Ita ab adolescentia vitam instituisse.' *Putsch.*

Virtute, non malitia P. Scipioni summo viro plac.] Incerta est distinctio, sitne dictum, *virtute* et *malitia*, ad priora referendum, an ad posteriora. Badius ad posteriora retulit, fortassis quod magis quis malitia placet, quam probetur: at ego puto æque malitia neminem placere, atque neminem probari. Ideoque ambiguum est. *Glarean.*

Ob easdem artes a Micipsa] Legendum, *arteis*. Rivius.

Adherbalem dolis vitæ suæ insidiatum, quod ubi comperisset, ejus sceleri obviam isse] Τὸ *ejus*, non est in omnibus vetustis, et addititium mihi videtur, ut et alia pleraque: sed in manuscriptis quibusdam est tamen. Porro *obviam ire*, hic est resistere: sic Cicero, 'malorum conatibus obviam ire' dixit. *Idem.*

Neque recte, neque pro bono facturum] Apulejus. Apolog. 2. 'Si hæc reputans, formæ aut divitiarum gratia,

me ad aliam conditionem reservarem; neque pro amico, neque pro Philosopho facturum.' *Ciaccon.*

Postremo de omnibus rebus legatos Romam brevi se esse missurum] In manuscriptis hæ duæ voces, *se esse*, desunt. An autem elegantius absint, aliorum esto judicium. *Rivius.*

CAP. 23 *Neque propter naturam loci*] Manuscriptum, *neque propter loci naturam:* quomodo et ex impressis quædam: Merseburgense vero, *neque per loci naturam;* ut sit sensus, Loci natura obstabat, quo minus expugnare Cirtham posset. *Idem.*

Vallo, atque fossa] Erat duplex oppugnatio urbium apud antiquos, subita et diuturna. Subita oppugnatio est, cum impetu, nec circumvallatione adhibita, incurrunt. Ad hanc rem corona primum usi ad terrendum, aut claudendum, sed etiam ad distinendum. Et hæc corona modo duplex, modo triplex erat, prout res exigebat. Josephus dicit urbem Jotapatam duplici peditum corona cinctam fuisse, et tertiam seriem Equitum exterius positam fuisse. Bonus ordo: notate. Introrsum pedites, quorum invadere; extrorsum equites, quorum inspectare et tueri. Et eminus quidem series ita duplex aut triplex; sed cum appropinquabant, ratio vult magis arctatos, multiplicatosque item fuisse, in gyro scilicet assidue angustiore. Hoc etiam amplius addendum, primos ordines peditum scutatorum graviorumque fuisse, qui cominus assultarent, invaderentque: retrorsum leves aut velites, ut funditores, sagittarios, qui eminus pellerent telis, et deturbarent pugnatores. Porro, ubi diuturna erat obsidio, fossam præducebant, vallum conficiebant. Fossa erat exterius vallo præducta. Sic enim ab ipsa re dicebant, 'Præducere fossam,' et 'deprimere fossam,' itemque 'percutere.' Ea fossa lata plurimum 8 pedes, et totidem alta: alii tamen adaugent. Non raro duplex fossa, ut et duplex vallum legitur, majoris firmitatis aut tutelæ causa. Hanc accincti fodiebant. *Vallum*, est aggestus e terra et sudibus, ad labrum interius fossæ velut murus. Duæ igitur ejus partes: *Agger* et *Sudes*. *Agger* est ipsa terra, cum cespites circumciduntur e terra, et ex illis velut murus instruitur, altus 3 pedibus supra terram. Cespes fiebat altus semissem, latus pedem, longus pedem semis: nam nec temere aut pro arbitrio hunc exscindere licuit, sed omnia ad normam. Si terra solutior, ut ad similitudinem lateris cespes non posset abscindi; tum sane aut fossa præducebatur, cujus intrinsecus agger excrescebat; aut sepibus ductis, vel interpositis stipitibus, ramisque arborum, ne terra facile dilabatur, agger erigebatur. Altus ille sæpe 10 pedes, totidemque latus. *Sudes*, qui proprie valli, et inde compositum ex utroque dixere *Vallum:* nam Vallum et Sudes idem sunt Servio. Magis prisci dixere et *Suros:* inde *Surculi*, et *Crebisurum* Ennio, vallum crebris suris, id est, palis munitum. *Sudium* tamen vox creberrima. Sudes erant ex quocunque et obvio ligno, robusto tamen, cum daretur: ex robore eas facit Valerius, ex acere Propertius. In oppidis etiam istæ sudes. Sudium forma: non fuerunt ex æquabili et simplici ligno, sed habuerunt duas eminentias, et velut cornua, aut tres, aut quatuor, id est, ramos in majori stipite, qui recisi, ut cornua eminebant: tales præsertim in summo erant. Studiose acutæ fuerunt illæ eminentiæ vallorum, ne quis facile possit apprehendendo evellere, lubrico scilicet ligno: et contra transgressum et transcensum. Itaque longiusculos fuisse oportuit hos vallos; cum pars in terram defigeretur, firmamenti causa; et pars emineret; etsi implexos et devinctos inter se etiam fuisse sciam. Valli

modus parte una 2017 pedum, altera plusculo major 2050. *Lipsius.*

Ad virtutem arrigere] In manuscriptis est, *erigere:* sed et prior lectio mihi placet: nam et alibi Sallustius, 'Eos non paullum,' inquit, 'oratione sua Marius arrexerat.' *Rivius.*

Ad virtutem erigere] Revocavi scripturam omnium scriptorum editionumque veterum, quorum nullus agnoscit Carrionis *arrigere.* Gruterus.

Bellum non posse trahi] In manuscriptis et aliis, *bellum trahi non posse.* Rivius.

Cap. 24 *Litteræ Adherbalis in senatu recitatæ sunt*] *Sunt* non est in manuscriptis neque ceteris vetustioribus. *Idem.*

Sæpe ad vos oratum mitto] Vaticanus, *sæpe vos oratum mitto,* pro vulgato, *ad vos:* deinde; *Micipsæ patris beneficia,* omisso vulgari *mei: an fame acrius urgear incertum est,* ubi vulgati *incertus sum:* forte delendum τὸ *est.* Putschius.

Quem tanta libido exstinguendi me invasit] Sic in cunctis; alioqui suspicari possis *Exstinguendi mei* legendum, ut videlicet vocales concurrentes locum errori fecerint: sed nihil immuto. *Rivius.*

Plura de Jugurtha scribere dehortatur me fortuna mea] Τὸ *me,* licet in Fabriciano sit, non reperi tamen in aliis vetustioribus: ac elegantius abesse poterit, nullo sensus detrimento. *Idem.*

Nisi tamen intelligo] Nisi valet *sed,* quomodo idem locutus c. 67. 'Nisi, quod illi in tanto malo turpis vita integra fama potior fuit, improbus, instabilisque videtur.' Et 'Nisi tamen resp. pariter ac sævissimo imperio bene atque decore gesta.' Sic et ab aliis usurpatur; dixit enim Cicero epist. 1. l. XIII. ad Memmium: 'Nisi tamen multo minus tibi concedi potest:' et ibidem, epist. 73. 'De re nihil possum judicare: nisi illud mihi certe persuadeo, te talem virum nihil temere fecisse:' et ad Atticum epist. 14. l. v. 'Nisi tamen id erit mihi gratissimum:' et ad eundem epist. 6. l. XI. 'Nisi illud erat infinitum:' et ibidem, epist. 28. 'Nisi illud quidem mutari non video posse:' et ad Hirtium l. IX. apud Nonium: 'Dicis, quid quæso istuc intererat? nescio: nisi tamen id erat mihi jucundum.' Item in oratione pro Sex. Roscio: 'Quid erat, quod Capitoni primum nunciarit, nescio: nisi hoc video, Capitonem in his bonis esse socium.' Et Plautus in Epidico, act. II. 'Si placebit, utiminor Consilium: si non placebit, reperitote rectius. Mihi istic nec seritur nec metitur: nisi ea, quæ vis, volo.' Et in Persa act. II. 'Dii deæque te omnes perdant, Nisi hodie, si prehendero, defigam in terram colaphis.' Et in Sticho act. I. sc. 2. 'Miror, quid siet: Nisi ut periculum fiat, visam quid velit.' Et Terentius in Andria act. IV. sc. 1. 'Nescio; Nisi mihi deos fuisse iratos scio, qui auscultaverim.' Quo in loco Donatum fœde errasse, mihi videtur, mutilum locum esse existimans; hæc enim dicit: 'Deest Quia; ut sit, Nisi quia.' Et Eunuch. act. III. sc. 4. 'Nequeo satis mirari, neque conjicere; Nisi, quicquid est, procul hinc libet prius, quid sit, sciscitari.' Et act. V. sc. 1. 'Nescio, nisi amasse credo Pamphilam.' Et act. V. sc. 6. 'Non dubium est, quin mihi magnum ex hac re sit malum, Nisi quia necesse fuit hoc facere, id gaudeo.' Et Heaut. act. II. sc. 2. 'Joco an serio, illæc dicat, nescio: nisi mihi quidem addit animum, quo lubeat magis.' Et act. IV. sc. 1. 'Nisi aliquid video, ne esse amicam hanc gnati resciscat senex.' Et Adelph. act. I. sc. 2. 'dixit velle uxorem ducere: Sperabam jam deferbuisse adolescentiam: Gaudebam: ecce autem de integro: nisi quidquid est Volo scire, atque hominem convenire.' Et act. IV. sc. 2. 'Nequeo satis decer-

-nere: Nisi me credo huic esse natum rei ferundis miseriis:' quo in loco male Donatus. Et act. IV. sc. 5. 'Nescio, nisi quia tam misere hoc cupio esse verum, eo vereor magis.' Et Phormione act. III. sc. 1. 'Nescio, nisi Phædria haud cessavit pro te eniti.' Et act. V. sc. 7. 'Nescio, nisi me dixisse nemini, id certo scio.' Et Hecyra act. I. sc. 2. 'Quid egerint inter se, nondum etiam scio: nisi sane curæ est, quorsum eventurum hoc siet.' Et act. II. sc. 3. 'Nec qui hoc mihi eveniat scio: Nisi pol filium multis modis jam exspecto ut redeat domum.' Gellius quoque X. 12. 'Item aliud, inquit, quod hercle an ponerem, dubitavi, ita est deridiculæ vanitatis, nisi idcirco plane posui, quod oportuit nos dicere.' Et Plinius XXXV. 11. 'Nisi accitus a rege,' &c. sic enim legendum ex omnibus antiquis libris; non, ut in pervulgatis, *Sed.* De Græcis autem Aristophanes: Εὖ τοι λέγειν ἔμοιγε φαίνεσθον πάνυ, πλὴν ἓν μόνον δέδοικα. *Manutius.*

Supra quam ego sum] Non me tantum Jugurtha petit, sed quod majus est, totius Numidiæ, et fortasse totius Africæ regnum: nec sperat, se posse et meo regno potiri, et vobis amicum esse; quare nemini dubium est, quin ipse, spreta amicitia vestra, etiam vobis invitis meum regnum malit. Et hoc est quod dicit hisce verbis: 'utrum gravius existumet, nemini occultum est:' id est, omnes sciunt, utrum gravius esse sibi putet Jugurtha, non posse, videlicet, sperare amicitiam vestram, an non posse sperare regnum meum. Nam palam est, eum gravius putare, non habere regnum meum, quam amicitiam vestram. *Cast.*

Utrum gravius existimet] Omnino legendum *utrum gravius æstimet.* Cæsar l. VII. 'hæc si gravia aut acerba videantur, multo illa gravius æstimari debere:' et lib. III. de Bello civili, 'Leviusque tempestatis quam classis periculum æstimaverunt.' Sic enim legitur in manuscriptis exemplaribus, non, *existimaverunt.* Ciaccon.

Imperatorem Numidis posuistis] In Catil. 'Lacedæmonii, devictis Atheniensibus, triginta viros imposuere.' *Idem.*

Nam ego quidem] Servius Fuldano ad I. Æneidos melius sic citat: 'Nam ego quidem vellem, et hæc quæ scribo, et illa quæ antea in Senatu questus sum, vana ferrent potius, quam miseriam meam verbis fidem.' Videtur posse legi, *vana fore potius, quam miseriam meam verbis fidem facere.* Putsch.

Quam miseria mea fidem verbis faceret] In nonnullis est: *vobis faceret.* sed alterum, quod in manuscriptis quoque est, magis probarim: pro, ad credendum mihi vos impelleret: seu, ad habendam fidem verbis meis induceret. *Rivius.*

Ut Jugurthæ scelerum ostentui essem] Id est, ut ostenderem: alias, ut ostentarem. Infra: 'Illa deditionis signa ostentui credere:' licet paulo diversiore significatu. Tacit. XII. 'Auribus decisis vivere jubet, ostentui clementiæ suæ.' Et XV. 'Iturum Tiridatem ostentui gentibus, quanto minus quam captivum.' Et, 'Ore ac membris in eum pallorem albentibus, ut ostentui esset multum vitalis spiritus egestum.' Est ergo, *Ut in me Jugurthæ scelera ostenderentur.* Ciaccon.

Tantummodo inimici imperium et cruciatus corporis deprecor] Hæc nimirum vera lectio est: quamvis in Beroaldino sit, *cruciatus corporis ut evadam deprecor.* Fuit, credo, qui non intellexerit elegantem usum verbi *deprecor,* is ea quæ supersunt adjecit de suo: atque hoc deinde forte e spatio irrepsit in contextum. *Rivius.*

CAP. 25 *Et quam primum Adherbali subveniendum*] Τὸ *et,* in duobus manuscriptis non erat. *Idem.*

Interim de Jugurtha consuleretur] Sic in manuscriptis; nisi quod in Fabriciano τὸ *uti*, quod Gymnicus habet, additum in spatio erat. *Idem.*

Summa ope enisum est, ne tale decretum fieret] In aliis, *summa ope enisum*, omisso verbo substantivo, et sic codices in membrana descripti. *Idem.*

Sed ab iisdem illis fautoribus regis summa ope enisum est] *Enisum est*, dixit passive, tanquam *enitor* esset passivum, ut supra: *interpretatum* ab *interpretor*. Glarean.

Legantur tamen in Africam majores natu nobiles, amplius honoribus usi] Legendum *amplis honoribus*; id quod frequens est apud Ciceronem. Operarum incuria hoc mendum irrepsit; quamvis eodem modo codex Basiliensis. *Rivius.*

In quis fuit M. Scaurus] In aliis, *M. Æmilius Scaurus. In quis*, pro *inter quos* dixit: est enim Græcismus, quomodo in Lælio Tullius, 'nisi in bonis amicitiam esse non posse,' pro *inter bonos*. Idem.

M. Scaurus] Vide et de eo Valerium Maximum non uno in loco, et S. Aurelium Victorem, sive quisquis Scriptor ille de Viris Illustribus, qui Cornelius Nepos eo credi solet, quia Nepotis nobis Epitomen dedit. Hominem fuisse sapientem, et tectum gravitate multa; et naturali quadam auctoritate pollentem, Tullius auctor est in Bruto, ubi et Historiam de Vita sua scripsisse ait ad L. Fufidium, quicum arcta ei amicitia erat. Verba sunt Ciceronis illa: 'hujus et orationes sunt, et tres ad L. Fufidium libri scripti de vita ipsius acta: sane utiles, quos nemo legit: at Cyri vitam, et disciplinam legunt, præclaram illam quidem, sed neque tam rebus nostris aptam, nec tamen Scauri laudibus anteponendam.' Meminit et Valerius l. IV. Plinius, Tacitus, alii. *Voss.*

De quo supra memoravimus] C. 15.

Et tum in Senatu princeps] Manuscripta duo: *Senatus princeps.* Quanquam utrunque recte, et utroque modo Cicero loquitur. Sed et in inscriptione quadam Arimini, PRINCEPS IN SENATV, legitur: ubi alias fere, *Princeps Senatus.* Livius: 'Princeps,' inquit, 'Senatus tertium lectus P. Scipio Africanus.' Hoc genus honoris, ut in Africani vita testatur Plutarchus, iis tantum deferri consuevit, qui auctoritatem et gloriam maximis in remp. meritis, præstantissimisque rebus gestis essent consecuti. *Rivius.*

Utica] Punicarum in Africa urbium, si Carthaginem demas, nulli cessit Utica. Sexaginta autem stadiis a Carthagine distabat, ut testatur Appianus; nempe versus occasum. Stephanus eam scribit Tyriorum coloniam fuisse. Quod et Justinus affirmat libro XVIII. 'Cum et opibus et multitudine Tyrii abundarent, missa in Africam juventute, Uticam condidere.' Itaque de antiquitate gloriabatur non parum; quin et eo nomine Carthagini præferebatur. Silius Italicus lib. III. 'Proxima Sidoniis Utica est effusa maniplis, Prisca situ, Veterisque ante arces condita Byrsæ.' Aristoteles in libro mirabilium: τῆς δὲ Λιβύης ἐν Ἰτύκῃ καλουμένῃ, ἣ κεῖται μὲν, ὡς λέγουσιν, ἐν τῷ κόλπῳ τῷ μεταξὺ Ἑρμαίας καὶ τῆς Ἵππου ἄκρας, ἐπέκεινα δὲ Καρχηδόνος ὡς σταδίους διακοσίους. ἣ καὶ πρότερον κτισθῆναι λέγεται αὐτῆς τῆς Καρχηδόνος ἔτεσι διακοσίοις ὀγδοήκοντα ἑπτὰ, ὡς ἀναγέγραπται ἐν ταῖς Φοινικαῖς Ἱστορίαις. Id est: *In Libyæ Utica, quam vocant, quam in sinu sitam esse ajunt inter Mercurii et Hippi promontoria, ultra Carthaginem stadiis fere ducentis, atque annis* CCLXXXVII. *ante Carthaginem esse conditam, ut in Phœniciis historiis scriptum legitur.* Vellejus Paterculus circa Codri tempora, qui Sauli fuit æqualis, Tyrios paucis annis post Gades Uticam condidisse refert. Urbi igitur tam vetustæ nomen fecit ipsa antiquitas. Utica enim vel Ityca Punice עתיקא, Itica, id est,

prisca dicebatur. *Bochart.* Qui nunc locus a Barbaris Mazachares appellatur. *D. Marius Niger.*

Uticam adpulsi] Utica igitur in Romana erat provincia, quam accedere postea Jugurtham jusserunt Legati. *Glar.*

Seque ad eum ab senatu missus] In manuscriptis est omissa conjunctio, *se ad eum, &c.* quomodo et in impressis vetustioribus. *Rivius.*

Porro animus cæcus cupidine, ad inceptum scelus rapiebatur] Manuscripta duo, *rapiebat;* ut subaudias *Jugurtham;* sed utrum rectius, aliorum esto judicium: nam ego mihi non liquere fateor. Paullo inferius. *Rivius.*

Casum] Pro *occasione* dixit. Sic infra: 'Fortunam illis præclari facinoris casum dare.' Et Tacit. l. VI. 'Tunc distractis Orientis viribus, et quonam inclinarent incertis; casus Mithridati datus est occupandi Armeniam vi militum.' *Ciacconius.*

Adherbalis potiretur] V. c. *Adherbale,* et ita legit Servius; licet pro *conveniret,* habeat, *videret:* Nonius tamen, *conveniret,* ut vulgatæ editiones. *Ursinus.*

Ac tametsi senatus verbis minæ graves nunciabantur] Sic in vetustis; ac si quid ego judico, elegantius adjectivum sequitur. Porro *senatus verbis,* pro Nomine senatus dixit. *Rivius.*

Quod ab oppugnatione non desisteret] Sine præpositione dixit lib. Histor. II. 'ut actione desisteret.' Et Terent. Phormione, 'Quid vis tibi dari in manum, herus his desistat litibus.' *Ciacconius.*

Quod ab oppugnatione non desisteret] In manuscripto quodam est præpositio omissa, quomodo Virgil. 'Mene incepto desistere victam.' Sed præpositionem addas, nec ne, parum sane refert. Cæsar, 'oppugnatione destitit,' inquit. Cicero: 'Quasi destiterim pristina caussa.' Sic Cæsar, 'consilio desistere:' 'itinere desistere' dicit. Cicero præpositionem interdum addit, 'ut ab illa mente desisteret.' Item, 'Cur sibi a caussa desistere necesse esset.' *Rivius.*

CAP. 26 *Italici*] Quos supra Jug. c. 21. *togatos* dixerat. Quæras unde illic Italici? Respondeo, ex provincia post divisionem regni per legatos, quasi pro præsidio impositi. *Bad.*

Italici] Italicos vel pro Romanis sumpsit, vel pro iis, qui in Provincia Italici nominis erant. Alioquin inter cives Romanos, Latinos, et Italicos erat differentia. Quippe Latinos Latii incolas, populi Romani fœderatos, jure Latii donatos ex antiquitate liquet: sic Italicos reliquæ ad Rubiconem Italiæ habitatores, populi Rom. Fœderatos, jure Italico præditos commode definiri posse censemus. Italiæ enim domicilium eos secrevit a Gallis et Provincialibus: fœderis communio ab iis, vel civibus Romanis, vel peregrinis et exteris, qui quacunque de causa in Italiæ oppidis versarentur: jus Italicum ab iis Italis, qui tum Italiam tenerent, non jure tamen Italico fruebantur. Italicorum porro numerum expleverunt ad mare Tyrrhenum trans Tiberim Etrusci, quod Latinos ultra Lirim Campani, Lucani, in Siculo Brutii, in Ionio Messapii, et Sallentini, ad Adriaticum Apuli, Frentani, Picentes, et Senones: Mediterranei; Umbri, Sabini, Marsi, Vestini, Marrucini, Peligni, et Samnites. *Sigon.*

Italici] Hic vel pro quibuscunque Latinis Romanisque sumuntur: vel pro iis, qui ad Imperium Romanum in Provincia Africana pertinerent.

Adherbali suadent, uti sese et oppidum Jugurthæ tradat] Manuscripta, *uti seque et oppidum.* Hic est peculiaris fere loquendi mos Historicorum et Comicorum. Sallustius postea: 'Aqua modo seque et jumenta onerare.' Idem, 'Philœni conditione probata, seque vitamque suam reip. condonavere.' Idem in Catilin. 'Æquitate seque et remp. curabant.' *Rivius.*

Si adversaretur] Fabricianum, *advorsaretur;* quod antiquitatem magis

redolet, quam unice observat Crispus. *Idem.*

Jugurtha in primis Adherbalem excruciatum necat] Fabricianum, *Igitur Jugurtha in primis, &c.* Perperam hoc in impressis omissum videtur, cum mire interim ad sententiam faciat: quamvis non sit in Merseburgensi atque aliis. *Idem.*

CAP. 27 *Et res in senatu agitari cœpit*] Manuscripta, *agitari cœpta.* Quamquam idem est utrobique sensus. Cicero in Bruto; 'Qua in urbe primum litteris oratio est cœpta mandari:' pro *cœpit*; et III. de Oratore, 'Post adhiberi cœpta est ad ornatum etiam et dignitatem.' Livius III. ab U. C. 'Sed contemni,' inquit, 'cœpti erant a finitimis populis:' pro *cœperant.* Idem.

Memmius] Is est, qui postea, cum peteret consulatum, a Saturnino tribuno plebis fuit interemptus, ut Livius l. LXIX. Cicero in Oratione IV. in Catilinam, Orosius v. 17. Florus III. et Appianus Bellorum civilium l. I. literis mandarunt. Fuit Memmius mediocris orator, ut ait Cicero in Bruto. *Cast.*

Uti per paucos factiosos, Jugurthæ scelus condonaretur] Sic et manuscripti codices, et ceteri vetustiores; atque ita mollius est. Quam duriter enim et aspere concurrunt, *factiosos scelus!* Hoc quamvis leve, non tamen prætereundum esse duxi. *Rivius.*

Prolatandis consultationibus] Fulvii liber, *Protelandis.* quo modo item c. 43. Catilin. idque magis olet antiquitatem. *Manutius.*

Prolatandis consultationibus] Ita legendum, non ut alii volunt: *Proletandis consultationibus.* Sallustius in Catilinario: 'illos dubitando, et dies prolatando magnas opportunitates corrumpere.' Idem in oratione Philippi, libro Historiarum primo: 'Non prolatandis seditionibus, inquies ipse, nos in solitudine retineas.' Livius l. II. ab U. C. 'prolatandis igitur comitiis cum magistratu dictator abisset, res ad interregnum rediit.' *Popma.*

Prolatandis consultationibus] Sic quoque Mss. Pall. ideoque minime admittendum aliorum, *protelandis.* Gruterus.

Lege Sempronia] Singulis annis senatus futuris Coss. duas provincias decernebat: eas creati Coss. sortiebantur, aut inter se comparabant. Hoc factum fuit lege a Sempronio Graccho de ea re lata. Cic. in orat. de provinc. Coss. 'decernendæ nobis sunt lege Sempronia duæ provinciæ.' *Ciacc.* Videndus Festus in *Parare.* Ursinus.

Lege Sempronia] Quæ sit illa lex, mihi non constat: nec satis faciunt Commentarii, quorum alter ait: 'Sempronius Gracchus legem tulerat, ut Italia et Numidia provinciæ per Coss. regerentur.' Badius autem: 'Sempronium legem tulisse,' inquit, 'ut si quando bellum timeretur, Coss. futuri in provincias destinarentur:' hæc ille. Atqui magis sollicitum me tenet, quomodo Memmius, designatus tantum Tribunus, populum edocuerit, per nobilium avaritiam Jugurthæ scelus condonari; num concione advocata, an per alias technas? Ac idem illud cum ait, *Coss.que declarati:* quid illud *declarati,* proprie hoc loco significet? nam *designati,* id est, in futurum annum pronuntiati, quod Badius exponit, non placet, cum statim hic Consul in Africam proficiscatur; neque vero ante initum magistratum in provincias ire consueverunt. Et ipse Calpurnius non ita multo post Romam ad magistratus rogandos proficiscitur. Fieri potest, ut non integris annis, sed dimidiatis (quod quidam scriptis prodidere) ante designarentur, quam inirent magistratus. *Glareanus.*

Provinciæ futuris consulibus Numidia atque Italia decretæ sunt, consulesque declarati sunt P. Scipio Nasica, &c.] Tò *sunt* neutrobi habent codices manuscripti: et irrepsisse ex glossa videtur. Sed et *consules,* ibi nulla ad-

dita conjunctione, legitur. *Rivius.*

L. Bestia Calpurnius] V. c. non habet nomen *Calpurnius*, quod videri potest adjectum ab aliquo, vel certe scribendum *L. Calpurnius Bestia.* Ursinus.

CAP. 28 *Quippe cui Romæ omnia venum ire, in animo hæserat*] Livius l. III. 'legem fecerunt, ut liberi liberæque venum irent.' Tacit. *veno* dixit l. XIV. 'et posita veno, irritamenta luxus:' et l. XIII. 'nisi in his quæ veno exercerent.' *Ciacc.* V. c. habet, *omnia venire.* Ursinus.

Quippe cui Romæ omnia venum ire in animo hæserat] Manuscripta duo *venire* habent; sed vulgata lectio melior, *venum ire.* Id enim est, quod et initio dixit, et post repetit, 'Omnia Romæ venalia esse.' Itaque permagnam Jugurtha in avaritia nobilitatis, et in pecunia sua spem habebat. *Rivius.*

Cui Romæ omnia venire in animo hæserat] Nescio cur ab hac lectione abhorreat Rivius, nixa duobus ejus Mss. extat sane etiam in Pall. selectioribus: ideoque ejeci, *venum ire.* Gruterus.

Ut omneis mortaleis pecunia aggrediantur] In quibusdam, *omneis mortaleis uti pecunia aggrediantur:* ut sit ὑπέρβατον, legitimo dictionum ordine mutato, quomodo Cicero, 'Vix ut intelligantur,' inquit, pro, *ut vix.* Sed et Sallustius postea, 'Alii signo dato locum uti desererent.' Tametsi, ne quid dissimulem, in manuscriptis non est *ut*, rectiusque subaudiendum videtur: nec est eo in exemplari quod Ascensius excudit, castigavit Alcander. *Rivius.*

Nisi regnum ipsumque deditum venissent] In aliis, *ni regnum.* Idem.

Italia decederent] Duo sunt de Legatis, quæ ad jus gentium referri passim videmus; prius, ut admittantur, deinde ne violentur. De priore locus est Livii, ubi Hanno Senator Carthaginiensis in Annibalem sic invehitur: 'Legatos ab sociis, et pro sociis venientes, bonus imperator noster, in castra non admisit: jus gentium sustulit.' Quod tamen non ita crude intelligendum est: non enim omnes admitti præcipit gentium jus: sed vetat sine causa rejici. Causa potest esse, ex eo qui mittit, ex eo qui mittitur, ex eo ob quod mittitur. Sic ex eo qui mittit, Senatus Romanus negavit, se Carthaginiensium legationem admittere posse, quorum exercitus esset in Italia. Secundo, ex eo qui mittitur, exemplum est in Theodoro, qui ἄθεος vocabatur, quem a Ptolemæo ad se missum audire Lysimachus noluit. Tertium ubi causa mittendi suspecta aut odiosa est. Ita Jugurthæ legatis edictum intra decem dies Italiæ finibus excederent, ni regnum et regem deditum venissent. Optimo itaque jure etiam rejici possunt, quæ nunc in usu sunt legationes assiduæ, quibus quam non sit opus, docet mos antiquus, cui tales legationes plane ignotæ fuerunt. *Grot.* de jur. Bell. et Pac. II. 18.

Illi infectis rebus ita domum reversi sunt] Concinnius duo libri: *Ita illi infectis rebus domum reversi sunt.* Sic supra Catilina: 'Ita illi janua prohibiti tantum facinus frustra susceperant.' Sic infra ex scripto legend. 'Ita Jugurtham spes frustrata, qui copias in quatuor partes distribuerat.' *Putsch.*

Ita infectis rebus illi domum discedunt] Sic Mss. sic impressi omnes etiam Aldini: ut mirer unde invexerit editioni suæ Carrio, *illi infectis rebus ita domum reversi sunt.* At hunc tamen alii deinceps constantissime secuti, luscum ducem cæci: quibus tamen de se si creditur ipsis, omnes excussæ membranæ, omnes editiones: tam quidem superstitiose, ut plus de auctore nostro meriti sint, quam de Theseo extracto ab inferis ipsemet Hercules. *Gruterus.*

Interim Calpurnius parato exercitu

legit sibi homines nobiles, factiosos] In Fabriciano est, *legat sibi:* quomodo et exemplar habet Merseburgense, a verbo *legare;* quemadmodum Cicero sæpe; velut: 'Dolabella me sibi legavit,' et 'Cæsar Cassium sibi legavit.' Item: 'Ego me a Pompejo legari ita sum passus, ut,' &c. Item, 'Isti quos legatos tute tibi legasti:' et; 'Ne legaretur A. Gabinius Cn. Pompeio expetenti.' Facilis autem et proclivis error fuit, unius immutatione litteræ. Quod ad ὀρθογραφίαν attinet, legunt alii *Calphurnius*, addito Spiritu. Sed Volateranus alterum magis probat: quicum origo ipsa nominis facit: nam Plutarchus in vita Numæ ἀπὸ τοῦ κάλπου, qui fuerint e Numæ liberis, τοὺς Καλπυρνίους dictos putat. *Rivius.*

Legat sibi, &c.] Id est, legatos sibi assumit. Erant autem Legati, qui singulis legionibus præerant: erantque plerumque prætura functi. *Ciacc.*

Munita fore] Quid si legas *Impunita fore.* Id certe sensus ipse respuere non videtur, quamvis reclamantibus exemplaribus. Nisi *munita* positum dicas, pro, Velut præsidio quodam confirmata, et quasi in tutum collocata. Sed et supra: 'C.' (inquit) 'Bæbium tribunum plebis magna mercede parat, cujus impudentia contra jus et injurias omnes munitus foret:' pro, Armatus et quasi septus atque vallatus. *Rivius.*

De cujus natura et habitu supra memoravimus] Supra capite 15. Sed ibi nihil de habitu. *Ciacconius.*

Belli haud ignarus, firmissimus contra pericula] Sic et exemplar manuscriptum: pro, *constans* et *intrepidus:* licet in nonnullis, *fortissimus contra pericula* reperiatur. *Rivius.*

Rhegium] Urbs in litore Calabriæ e regione Messanæ, secundum alios in Brutiis sita, quibus ego me conjungere malim: quanquam Siciliæ urbs D. Hieronymo in locis Hebraicis. Hanc Strabo conditam a Chalcidensibus, et a Dionysio rege solo æquatam, et a Dionysio juniore ejus partem restauratam scribit, et Phœbeiam appellatam. Aschenas olim dictam docet ex Josepho Gabriel Barrius. Idem addit eam ab Antiocho apud Halicarnassæum Posidoniam sive Neptuniam appellatam. Probus Grammaticus in vita Virgilii dicit ex Catonis originibus incolas Taurocinos a flumine præterfluente nominatos. Hujus descriptionem lege 12. Variar. apud Cassiodorum. Hodie Rezzo vocatur Leandro teste. *Ortel.*

Atque inde Siciliam] Omittit aliquando præpositiones Sallustius in provinciarum nominibus, additque urbibus, quod Cic. etiam et alii faciunt: sed maxime omnium Tacit. ut Annal. I. 'Et comite uno Fabio Maximo Planasiam ventum:' et lib. VII. 'Samum trajecerunt.' *Ciaccon.*

Porro ex Sicilia in Africam transvectæ sunt] Sallustius addit hic præpositionem, quam in verbis quæ præcedunt, omisit, cum dixit: 'Per Italiam Rhegium, atque inde Siciliam.' Sic Tacitus l. I. 'Et comite uno Fabio Maximo Planasiam ventum;' et l. VII. 'Samum trajecerunt.' Quod vero sequitur, *pugnando cepit*, id pertinet ad antiquam formulam, de qua alibi diximus. *Ursinus.*

Sicilia] Quæ et Sicania et Trinacria: aut Triquetra, Plinio teste. Trinacrin eam vocat Ovid. Fastor. l. IV. Τρινακίη habet Dionys. Alexandr. et Θρηνακία Suidas, nisi vitiosus sit codex, quo nomine etiam ejusdem insulæ urbem habet Diodorus Sic. Insula autem maris Mediterranei est celeberrima. Cyclopum terram eam Homerus nominat: Tricervicem Lycophron, et Tricuspidem Pindarus. Sed hæc potius Epitheta, quam Synonyma sunt. *Ortel.* Vid. et Cluver. de Sicil.

In Africam transvectæ sunt] Τὸ *sunt* in Mss. non est. Rivius.

In initio paratis commeatibus] Ma-

nuscripta non habent additam præpositionem *in:* quomodo et Cicero frequenter, ut in epistolis, 'Quemadmodum senatus initio censuit:' et iterum, 'Redeo ad illud quod initio scripsi.' Item alibi, 'Iste qui initio proditor fuit, deinde perfuga.' Sic et alias. *Idem.*

Acriter Numidiam ingressus est] In quibusdam *aggressus est*, pro invasit: sed prior lectio est in manuscriptis. *Idem.*

Multos mortales et urbes aliquot pugnando cepit] Legendum *mortaleis* nam sic fere Sallustius. Porro peculiare est historicis *mortales* dicere, pro hominibus; neque id adeo est apud oratores frequens: verum historici et verbis et figuris Poëticæ licentiæ sæpenumero utuntur, locutionibusque et dicendi modis non perinde aliis scriptoribus usitatis. Hinc *prosapia* apud illos pro progenie, vox ab ultimis repetita temporibus, ut Fabius inquit. *Tempestas*, pro Tempore. Hinc illudque geminatum, velut 'Meque regnumque meum.' Hinc ἐνέργειαι illa modi, 'festinare,' 'parare,' 'alius alium hortari,' 'hostibus obviam ire,' pro festinabant, parabant, &c. Hinc ellipsis verbi substantivi sæpe ac aliorum. Hinc frequens Synecdoche, ceteraque hoc genus pleraque, ut *arma*, pro bello. Tacitus, 'Et unum militem, quo tam civilium armorum partem,' pro civilis belli. *Idem.*

CAP. 29 *Ceterum socius et minister omnium consiliorum adsumitur Scaurus*] In manuscriptis est, *socius et administer:* quomodo Cicero, 'Timarchides omnium rerum transactor et administer:' et alibi, 'Administri et satellites Sex. Nævii.' Vocat autem *administrum* Sallustius participem negotii, et adjutorem in re agenda. *Idem.*

De omnibus pactionibus præsens agere] Vocem *pactionibus* otiosam puto. *Ciacconius.*

Statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere] In manuscripto quodam *agitare* legitur: ac solet plerumque frequentativo Sallustius pro perfecto uti. *Rivius.*

Ceterum interea fidei caussa mittitur] Infra: 'Non possum fidei caussa imagines, &c. ostentare.' *Ciacc.*

Vacca] Oppidum insigne Numidarum: etiam in Lusitania Urbs ejusdem nominis est, quæ forsan hujus Vaccæ fuit Colonia. Cujus meminit alibi Plinius. Etiam Vacca fluvius medio inter Durium et Mundam intervallo in mare influit: quemadmodum et Munda parvas habens navigationes, ut Strabo ait. Vaccæorum quoque populorum præter Plinium etiam Livius meminit, quippe L. Posthumium in Hispania ulteriore bis cum Vaccæis egregie pugnasse, et ad XXXV. millia hominum occidisse tradit. *Resend.* de Antiq. Lusit.

De invidia sui facti] Manuscripta *facti sui*, ut sequatur pronomen, atque id nimirum rectius. *Rivius.*

Deinde postero die] Manuscripta, *dein.* Idem.

Per saturam] Lactantius I. 21. 'Pescennius Festus in libris historiarum *per saturam* refert.' *Ciacc.*

Quasi per satyram legem, sententiis exquisitis, in deditionem accipitur] Manuscripta, *quasi per saturam sententiis exquisitis:* ut subaudias *legem. Saturam* vero pro *satyram:* quomodo ubique *Sullam*, hic auctor, pro *Syllam;* nam *y* in *u* Latinis sæpe mutatur: unde in antiquis inscriptionibus, *Polucarpus* legitur, et *Poluandrion:* et Ennius, ut testatur Cicero, *Purrhum* semper, nusquam *Pyrrhum; Phruges*, non *Phryges* dixit; quod ipsum antiqui declarant libri. Sed et Diomedes cum manuscripto facit, l. III. nam quo loco docet veterib. *satyram* farciminis genus fuisse, variis reb. refertum, unde postea satyra nominata sit lex, quæ uno rogatu multa simul comprehendat, mox ibidem, 'Cujus,' inquit, 'legis Lucilius meminit in I.

'Per saturam ædilem factum qui legib. solvat:' et Sallustius in Jugurtha, Dein quasi per saturam sententiis exquisitis, in deditionem accipitur.'' Videsne, ut hic in citatione Diomedes legem omittat? Sed nec in Merseburgensi additur. Sex. quoque Pompejus eodem modo citat, quomodo in manuscriptis est. 'Satura,' inquit, 'est cibi genus ex variis rebus conditum. Est et lex multis aliis conferta legibus. Itaque in sanctione legum adscribitur. NEVE PER SATVRAM ABROGATO AVT DEROGATO.' Annius Luscus in ea quam dixit adversus Tib. Gracchum: 'Imperium quod plebes per saturam dederat, id abrogatum est.' Paullo post idem hoc e Jugurtha Sallustii exemplum affert. 'Dein postera die, quasi per saturam sententiis exquisitis in deditionem accipitur.' Quamquam hodie corrupte in exemplaribus hic locus apud Festum legitur. Sic autem *satura* sine addito substantivo dicitur, ut apud Fabium *civica*. 'Divus Augustus,' inquit, 'cum ei Galli torquem aureum C. pondo dedissent, et Dolabella per jocum, tentans tamen joci sui eventum, dixisset, Imperator torque me dona: Malo te, inquit, civica donare:' subauditur autem *corona*. Sic apud Senecam de beneficiis v. Sunt et alia hujuscemodi pleraque, quæ sine substantivo addito ponantur; velut cum dicimus *tertiana, quartana, cotidiana;* deest enim febris. Sic *Tusculanum, Ocriculanum, Narniense,* subauditur *prædium.* Sed et absolute interdum *suilla, bubula, ferina* dicimus; ut subaudiatur, *caro.* Sic et *repetundarum damnatus* apud Vellejum; ubi deest substantivum *pecuniarum.* Sed ut ad *saturam* revertar. Quid si nihil ibi subaudias, sed simpliciter intelligas, ut verba sonant? *Per saturam exquisitis sententiis,* hoc est, Nullo ordine in sententiis exquirendis servato, nec ut seniores prius sententiam rogarentur, sed ut consuli ipsi libuisset: quomodo Justinianus in præfatione quadam digestorum, 'sparsim et quasi per saturam collectum opus' dicit; 'utili inutilibus mixto, maxima tamen parte inutilibus deputata,' ut ipse inquit. Nam variarum rerum mixturam sparsim ac nullo ordine congestarum, *satyram* veteres appellabant. Mecum Alciatus facit. Neque admodum eorum probo opinionem, qui hic *saturam legem* intelligunt, quæ multas ipsas res complectatur, quemadmodum Jugurtha sit in deditionem acceptus, sed multis præscriptis conditionibus, ut XXX. daret elephantos, pecus atque equos multos cum magno argenti pondere: nam sic fere et Erasmus Roterodamus, et Franciscus Philelphus. Verum prior sententia magis arridet: ut videlicet, per *saturam*, ad participium *exquisitis*, non ad verbum *accipitur*, pertinere judicemus. *Rivius.*

Satyram legem] Dictionem, *legem*, sustulimus, veterum exemplarium auctoritate adducti. *Manutius.*

Dein postero die, quasi per saturam sententiis exquisitis, &c.] Sic Justinianus in præfatione quadam Digestorum: 'sparsim et quasi per saturam collectum opus dicit: utili inutilibus mixto, maxima tamen parte inutilibus deputata.' Et Carisius l. II. 'Omnia in se capit, quasi collecta per saturam' (sic enim lego, non *collectam,*) 'concessa sibi rerum varia potestate.' Vide et Diomedem et Festum, a quo miror hunc Sallustii locum iisdem verbis in voce *Satura* recitari, ex L. Lælii oratione, quam pro se dixit; cum procul dubio Sallustii sit. *Idem.*

Per saturam] Lex porro Satyra lege Cæcilia et Dedia abrogata fuit, id quod Cicero in Orat. pro domo sua testatur: 'Decrevit,' inquit, 'Senatus M. Drusi legibus, quæ contra legem Cæciliam et Dediam lata essent, populum non tenere:' et infra: 'Quæ est quasi alia vis, quæ sententia Cæciliæ legis, et Dediæ, nisi hæc: ne

populo necesse sit in conjunctis rebus compluribus, aut id quod velit suscipere, aut id quod nolit repudiare?' *Popma.*

Non cum parvo argenti pondere] Vox *non*, abundat in meo libro. *Ciaccon.*

Equi multi, cum parvo argenti pondere, Quæstori traduntur] Sic libuit restituere, suadentibus libris antiquissimis Naz. ac Com. Alii enim adhærent editis, habentque, *cum non parvo, &c.*: quod cur hic admitti necesse sit, non video. *Gruterus.*

CAP. 30 *Romæ per omnes locos et conventus*] Legendum, *per omneis.* Rivius.

Patres solliciti erant, probarentne] Τὸ *erant* non est in scripto. *Putsch.*

Supra diximus] Capite 27.

Memmii] De C. Memmio videndus Cicero in Bruto: et fortasse is est, ad quem pertinent denarii, cum inscriptione, C. MEMMIVS C. F. *Ursinus.*

Ac potissimum ea dicam, quæ in concione] Fortasse verbum *dicam* abundat. *Ciacc.*

Ac potissimum eam dicam, quam in concione post reditum Bestiæ] Fabricianum, *ea dicam, quæ in concione, &c.* sic et aliud quoddam calamo descriptum. *Rivius.*

Ac potissimum dicam quam in concione, &c.] Fulvii liber, *Ea dicam quæ in concione:* nec displicet; nam, si legatur, *Eam dicam quam in concione,* non video, qui possit apte verbum, *Disseruit*, quod subsequitur, accommodari; quis enim probet hoc loquendi genus, *Orationem disserere?* liberum tamen cuique judicium relinquo. *Manut.*

Ac potissimum eam dicam] Concinnius legas? *ac potissimum ea, quæ in concione.* Putsch.

CAP. 31 *Multa me dehortantur a vobis Quirites*] Dictiones *a vobis* non sunt in meo libro. Ceterum hoc orationis initium scriptum est ex oratione Catonis contra Servium Galbam Orig. 7. 'Multa me dehortata sunt huc prodire: anni, ætas, vox, vires, senectus: verum enim vero cum tantam rempub. agier arbitrarer.' *Ciacc.*

His annis quindecim] Haud dubie de eo loquitur tempore, quo post Gracchos occisos, nobiles victoria elati in plebem immodice sæviebant. Ceterum a Tiberii Gracchi cæde hic vicesimus tertius decurrit annus, a Caji autem undecimus. Quare quid sibi hoc in loco numerus quindecim annorum velit, non satis intelligo: corruptum esse valde vereor, sed judicet Lector. *Glarean.*

Annis quindecim] Ego legerem, *his annis viginti:* vel, *his annis viginti quinque;* ut non sit subtilis annorum computatio: in manuscripto tamen Codice, qui est in Bibliotheca Divi Salvatoris, scriptum est, *his annis duodecim:* ut fortasse intelligat auctor id tempus, quod fuit a cæde C. Gracchi et M. Fulvii. *Cast.*

Quamque multi] Fulvii liber, *Quamque inulti:* malo *multi;* etsi nec *inulti*, rejicio. *Manutius.*

Quam fœde, quamque inulti perierint vestri defensores] Ita legendum e manuscriptis, non, ut vulgo, *multi perierint:* hoc est, Nulla de his sumpta pœna, qui insectati eos fuissent. Similitudo scripturæ ansam errori præbuit, nam ex præpositione illa *in*, facile *m* fit, si parum animum attendas. *Rivius.*

Ne nunc quidem, obnoxiis inimicis exsurgitis] Sic Manuscripta quædam, non *obnoxii:* quomodo et sensus ipse exposcit: pro, Reis et causam dicturis inimicis. *Idem.*

Obnoxii inimicis] Etsi video scriptum esse in quibusdam libris, *obnoxiis inimicis;* tamen *obnoxii* magis probo: pro, *subjecti, subditi, vosmet eorum potestati dedentes.* Quod Memmius reprehendit. *Manutius.*

Ne nunc quidem, obnoxiis inimicis, exsurgitis] Ita diserte etiam Nazar. noster; sed extrita deinde litera ultima in *obnoxiis;* pessimo facinore

meo quidem animo; nam qui probant *obnoxii*, id sibi solis probent non mihi. *Gruterus.*

Quibus vos decet terrori esse] Manuscripta, *quibus decet*, omisso pronomine, quod rectius subauditur: nec aliter in impressis quibusdam. *Rivius.*

Quibus vos decet esse terrori] Ita v. c. cum in aliis desit, *vos*. Supra in Bello Catil. dixit.: 'His obnoxii, quibus si resp. valeret, formidini essemus.' *Ursinus.*

Quod sæpe majores vestri fecere] Manuscripta, *majores nostri*: sed vulgata lectio magis arridet. *Rivius.*

Nihil secessione opus est: necesse est suomet ipsi more præcipites eant] Voces, *necesse est*, hic non necessarias esse puto. *Ciacconius.*

Sed sane fuerit regni reparatio plebi sua jura restituere] Manuscripta, ut Beroaldinum, *regni paratio;* pro eo quod est affectatio. Nam et ante dixit, *quem regnum parare ajebant*. Τὸ *jura* non habet ullum manuscriptum, neque ex impressis quædam. *Rivius.*

Quidquid sine sanguine civium ulcisci nequit, jure factum sit] In Mss. duobus est, *nequitur:* quomodo veteres loqui solitos testatur Sex. Pompejus. '*Nequitum*,' inquit, 'et *nequitur*, pro *non posse* dixerunt.' Plaut. in Saturione, 'Retrahi nequitur, quoquo progressa est semel.' Cato Originum I. 'Quod Termino fanum fuit, id nequitum exaugurari.'' Diomedes quoque adnotavit I. veteres et *quitur* et *potestur* interdum dixisse; affertque hujus rei ex Poëtis Accio, Cæcilio, et Ennio exempla, quæ nobis non necesse est subjicere hoc loco. Cum manuscriptis facit Beroaldinum. *Idem.*

Ulcisci nequitur] Sic sunt locuti antiqui. Plautus Satyrione, 'Retrahi nequitur, quoquo progressa est semel.' Vide Festum. *Ciacconius.*

Ærarium expilari] Merseburgense, *expoliari:* sed vulgata lectio melior. Est apud Ciceronem frequens hoc verbum, ut pro Cluent. 'Expilato aerario, pecunia ablata:' et pro L. Manil. 'expilare socios,' diripere provincias.' Sed et alibi, 'Proserpinæ fanum expilavit.' *Rivius.*

Reges et populos liberos vectigal pendere] Idem in Catil. 'nam postquam respublica in paucorum potentium jus atque ditionem concessit, semper illis reges, tetrarchæ vectigales esse; populi, nationes stipendia pendere.' *Ciacconius.*

Sed incedunt per ora vestra] Apud Tacit. Hist. IV. 'præter suorum ora,' legitur, et Livium l. XXXVIII. 'præter omnium oculos.' Sed Livius l. XXI. 'vestros liberos traductos per ora hominum.' *Idem.*

Sed incedunt per ora vestra magnifice] V. c. *Magnifici*. Ursinus.

Servi ære parati, injusta imperia dominorum non perferunt] Sumtus locus ex Catonis lib. de Falsis pugnis, ubi ita loquitur: 'Servi injurias nimis ægre ferunt: quid illos bono genere natos, magna virtute præditos,' &c. Gellius X. 3. *Ciacconius.*

Servi ære parati, injusta imperia dominorum non perferunt] Sic et manuscripta et impressa fere: et hanc veram esse lectionem arbitror. Ceterum Venetum, Argentoratense, alia pleraque, *Servi ære comparati*, habent, pro *pecunia emti*. Quod ad sensum attinet, haud magno in discrimine ponam, utrum legas. nam et *parare* et *comparare*, pro *emere* interdum ponitur. Inde apud Ciceronem: 'Trans Tiberim hortos aliquos parare:' et, 'Agros sibi uspiam parare.' Item: 'Studiose comparare supellectilem.' Sic et apud Suetonium in C. Julio Cæsare, 'Gemmas, toreumata, signa, tabulas operis antiqui comparare:' pro *emere*. Idem in Caligula, 'Magisteria sacerdotii ditissimus quisque et ambitione et licitatione maxima vicibus comparabant:' et postea ibidem, 'Cum ad saginam ferarum muneri præparatarum, carius pecudes compararentur:' pro *emerentur*. Co-

lumella quoque, 'Qui nequam vicinum,' inquit, 'suis nummis parat.' *Rivius.*

Vos, Quirites, in imperio nati] Tacit. in vita Agricolæ: 'Nata servituti mancipia.' *Ciacconius.*

In imperio nati] Quidam libri præpositionem omittunt: utrumque sententiam habet satis commodam. *Manutius.*

Vos Quirites in imperio nati] Merseburgense, *imperio nati*, omissa præpositione: pro, *ad imperandum aliis nati;* quomodo sequentia probe quadrant. *Rivius.*

Vos Quirites in imperio nati] V. c. *Vos Quirites imperio nati:* et sic locutus est Cicero, cum dixit in oratione de provinciis consularibus: 'Syri natio, nata servituti:' et Tacitus in vita Agricolæ: 'Nata servituti mancipia.' Ursinus.

Immani avaritia nocentissimi et iidem superbissimi] Legendum, *iidemque superbissimi*, ex manuscriptis. *Rivius.*

Itaque quam quisque pessime fecit, tam maxime tutus est] Manuscripta, *Ita quam quisque, &c.; ut sit ἐπιφώνημα:* ubi interdum utimur illa particula, *ita, adeo*, et similibus. Leve hoc quidem, sed non ideo prætereundum: sicut nec illud, quod statim sequitur. *Idem.*

Quos omnes cupere eadem] Legendum, *quos omneis.* Idem.

Quod si tantam vos curam libertatis haberetis, quam illi ad dominationem accensi sunt] Manuscripta, *Quod si tam vos curam*, et quæ sequuntur: ut invicem respondeant, *tam* et *quam.* Rivius.

Quod si tam vos libertatis curam haberetis, quam illi, &c.] Sic omnino Mss. nostri. abeat igitur Carrionis, *quod si vos tantam libertatis, &c.* etsi non negem posse adhuc deleri pronomen *vos.* Gruterus.

Bis per secessionem armorum Aventinum montem occupavere] L. I. Histor.: 'tunc plebs,' inquit, 'armata montem sacrum atque Aventinum insedit.' Sed duplicem Livius opinionem tetigit l. II. 'Quo facto maturata est seditio; Sicinio quodam auctore, injussu consulum, in sacrum montem secessit, trans Anienem amnem, tria ab urbe millia passuum. ea frequentior fama est, quam, cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse.' Et l. III. 'Eunt,' inquit, 'agmine ad urbem, et Aventinum insidunt.' Ergo bis Aventinum insedisse ex Pisonis opinione dixit, sacrumque atque Aventinum, ex aliorum. *Ciacconius.*

Bis per secessionem armati Aventinum montem occupavere] Utramque secessionem ponit Livius. Sed primam quidem l. II. ex opinione Pisonis, qui Sicinio quodam auctore injussu Consulum scripserit plebem secessisse in Aventinum. Alteram vero l. III. in quo refert plebem rursus in Aventinum secessisse. Idem tamen Livius magis probat opinionem eorum, qui non in Aventinum, ut Piso, sed in sacrum montem secessisse primam plebem dicunt, trans Anienem amnem tria ab urbe millia passuum: deinde iterum in Aventinum montem. Ad quam opinionem respexisse videtur Sallustius lib. I. Histor. cum dixit: 'Tunc plebs armata montem sacrum, et Aventinum insedit,' &c. quibus verbis utramque secessionem indicavit. *Ursinus.*

Aventinum montem] Aventinus mons ab Anco rege, crescente civium numero, ex parte Urbi additus, non totus habitatus, Tatii Regis Romanorum, et Aventini Albanorum sepulchris celebris: variis appellatus nominibus; a Remo Romuli fratre, Remurius: a Murciæ socordiæ Deæ sacello, Murcius: a Dianæ templo, collis Dianæ. Martialis l. XII. 'Cum tu forsitan inquietus erras, Clamosa, Juvenalis, in Subura, Aut collem dominæ teris Dianæ.' Propter longitudinem certo describi nequit: sed ta-

mcn tentabimus. Ad ortum in meridiem declinantem respicit mœnia: ad meridiem, campum Figulinum: ad occasum, flumen: ad septentrionem, montem Palatinum. Ortum versus, sed valde in meridiem flexum, propinqua est porta Capena; meridiem, porta Ostiensis, Cæstii pyramis, mons Testaceus; occasum, Navalia, Salinæ, spelunca Caci; septentrionem, Dianæ templum, et Naumachiæ initium; Aventinus, vel ab Aventino rege dictus, qui in eo exstinctus bello et sepultus fuerit, ut IV. Fast. Ovidius ait, vel ab Avente Sabinorum fluvio, ut scribit Varro. V. *Fabric.*

Majus dedecus est parta amittere, quam omnino non paravisse] Similia illa in Catilina: ' Virtus atque sapientia major in illis fuit, qui ex paucis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus.' Et in Jugurtha: ' Nobilitatem certe peperisse, quam acceptam corrupisse, melius est.' Et Thucydides l. II. in concione Periclis: *Αἴσχιον ἔχοντας ἀφαιρεθῆναι ἢ κτωμένους ἀτυχῆσαι. Manutius.*

Dicet aliquis, quid igitur? censes vindicandum in eos, qui hosti prodidere remp. Non manu, neque vi, quod magis vos fecisse, quam illis accidisse, indignum est; verum quæstionibus, et indicio ipsius Jugurthæ] In hunc modum exemplar in pergamenis descriptum. Sed quam male sit hic locus in recentioribus distinctus, facile videbit qui conferre non gravetur. *Rivius.*

Non manu, neque vi] Quidam, *non manu neque vi censeo*, legunt: sed in meis Mss. et codice Aldino, verbum *Censeo* omissum est: præcedenti enim versu, *quid igitur censes*, inquit; idque errori occasionem dedit: et in Catilinario Sallustius: ' Placet igitur eos dimitti, et augeri exercitum Catilinæ? minime: sed ita censeo; publicandas eorum pecunias; ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ maxime opibus valent, neu quis de his postea ad senatum referat, neve cum populo agat: qui aliter fecerit, senatum existimare eum contra rempub. et salutem omnium facturum.' Neque enim hoc loco verbum, *Censeo*, bis repetitum est, in antiquis, et impressis quibusdam libris: et ob id, cum multo verior, tum elegantior est hæc lectio. *Popma.*

Qui si deditus est; profecto jussis vestris obediens erit] Sic in quibusdam reperi, velut Merseburgensi, Veneto, atque aliis, sed Gymnicus hoc loco recte *Dediticius*: pro, Si in deditionem venit. Utitur hac voce Cicero quoque ad Brutum, quum inquit: ' Id S. C. plerique interpretantur etiam ad tuos sive captivos, sive dediticios pertinere.' Titus Livius VII. ab U. C. ' Quicquid deinde patiemur dediticii vestri passuri:' et paulo inferius, ' Ut dediticiis suis parcerent.' Sed et Cæsar identidem hac voce in Commentariis usus est. Cum Gymnico facit exemplar Fabricianum. In Badiano, quod castigavit Aleander, *Dedititius* est, sed haud dubie perperam. Nisi quis ita Sallustium pro *Dediticio* dixisse *dedititium* putet, uti Marcellinus alicubi *Subdititios* dixit, pro *subditicios*, l. XXVI. Sed quid si incuria librariorum hoc commissum forte est? nam fuit proclivis ex alterutro in alterum lapsus. Quanquam et Plautus in Amphitryone (si mendo vacant codices) *Subdititium*, pro *subditicio* dixit. *Rivius.*

Sin ea contemnit, scilicet existimabitis qualis illa pax aut deditio sit] Mss. vero *æstimabitis:* id quod sensus magis postulat. *Idem.*

In rempubl. damna] V. c. *At in remp. damna:* illud vero *At*, a librariis in *Ad* conversum, ex consuetudine mutandi *t*, in *d*, occasionem dedit aliis scribendi, *Ad rempub. &c.* Ursinus.

Dominationis eorum satietas] Notant Grammatici a Sallustio *Satias*, pro *Satietas*, scriptum esse, ut l. II. Hist. ' ex inopia gravi satias facta:' quod

a Cicerone, Terentio, aliisque usurpatum est, et a Cornel. Tacito ac Livio: quare videndum an hoc etiam loco, *Satias*, sit legendum. *Ciacc.*

Et illa quam hæc tempora magis placent, cum regna, &c.] Badius legisse videtur, *et illa tempora magis placent, cum regna, &c.* omissis verbis, *quam hæc;* et planior multo est sensus absque illis. Comparat enim illa tempora, quando regna, provinciæ, leges, jura, judicia, bella atque paces, postremo divina et humana omnia, penes paucos erant, quod certe factum est post Gracchorum cædem, ad ea tempora quæ olim fuerunt, quando plebs in vera fuit libertate. Nisi quod malim legas: *et quam illa, hæc tempora magis placent:* ita ut *illa* referatur ad pristinam libertatem; et *hæc* ad præsentia, post Gracchorum mortem: nec multum ambigo ab Sallustio ita scriptum, sed ab sciolo quopiam, ut fieri solet, temere mutatum. *Glarean.*

Bella atque paces] Sergius in artem II. Donati: 'Legimus apud Sallustium, paces, et luces, in numero singulari.' *Ciacc.*

Vos autem, hoc est, populus Rom.] Voces, *hoc est pop. Rom.* mihi suspectæ sunt. *Idem.*

Vos autem invicti ab hostibus] Impressorum, antiquorumque codicum lectio est, *Vos autem, hoc est populus Romanus, invicti ab hostibus.* Ego verba illa: *Hoc est populus Romanus,* delevi. Fieri namque solet, ut in margine, glossematis vice, quædam adjiciantur, quæ deinde ab iis qui libros exscribunt imperitis (ut id genus hominum esse solet) in textum irrepant. *Popma.*

Vos autem, hoc est, populus Romanus invicti ab hostibus, &c.] Injuste hæc mutilant homines; minime attendentes emphasi egregia inferri, *hoc est populus Rom.* et vero comparent in Naz. ac Com. ut etiam in Pall. ceteris atque edd. primis. *Gruterus.*

Atque ego tametsi virum flagitiosissimum existimo, impune injuriam accepisse] Quid si legas, *tametsi viro flagitiosissimum* pro *fœdissimum* atque *turpissimum.* Id e manuscripto propemodum colligo. nec aliter sensus ipse postulat. *Rivius.*

Atque ego tametsi viro flagitiosissimum existimo injuriam impune accepisse] Scripti *viros flagitiosissimos:* alii variant, *Virum, vero, verum.* Sed legendum, uti reposuimus, *viro flagitiosissimum.* Miror tamen cur illud Rivius ejecerit, cum alias nullus sensus commodo elici queat. Atque illud quidem cum emphasi hic poni capiendum est; ut supra: 'Verba viris virtutem non addere.' Et: 'At ego vobis si viri esse vultis.' Et: 'Memineris te virum esse.' Valerius Flaccus: 'Sed turpe viro timuisse futura.' Conjecturam hanc non modo probare, sed et confirmare Janum Dousam notis ad fragmenta, postea comperi. Deinde in nostro scripto legitur: 'Nisi demum faciundi licentia erigitur,' et 'vobis alterna solicitudo remanebit.' *Putschius.*

Virum flagitiosissimum existimo impune injuriam accepisse] Suspectus locus. quod si *Virum* deleas, quomodo in Gryphianis libris impressum est, hæc erit sententia: *Tametsi flagitiosissimam rem existimo, ut aliquis injuriam acceperit impune;* id est, impunito eo, qui injuriam ipsam intulerit: tamen, &c. Alii, *Viro,* reponunt; quod improbo; impressam lectionem comprobat Fulvii liber. *Manutius.*

Virum flagitiosissumum] Quid si de Jugurtha loquatur? ut ita intelligatur: etsi Jugurtham virum flagitiosissimum impune injuriam nostram in suum commodum accepisse arbitror, quippe cum quocunque modo sibi consultum voluerit in belli necessitate. *Thys.*

Tamen vos sceleratissimis hominibus ignoscere] Legendum, *hominibus sceleratissimis:* id et sonantius et lenius, et præterea Sallustianum magis est,

nec aliter codices in membrana descripti. *Rivius.*

Nam et illis quantum importunitatis habent] M. l. *quantum importunitati habent.* Sed locus est obscurus. *Ciacc.*

Nam et illos, quantum importunitatis habent, parum est impune male fecisse] In manuscriptis aliisque vetustioribus est, *illis*, casu dativo. *Rivius.*

Nam et illis, quantum importunitatis habent] Com. noster *oportunitatis:* editio autem prima, *inoportunitatis:* sed nihil mutandum censeo: etsi non satisfaciat lectio vulgata; nisi etiam, *quantum importunitatis habent*, notat idem atque *præ ea qua sunt importunitate;* non adsequor quid velint. *Gruterus.*

Nisi deinde faciundi licentia eripiatur] Manuscripta fere, ut et Beroaldinum, *eripitur;* indicandi modo: quam veriorem esse lectionem puto. *Rivius.*

Æterna solicitudo] Alii libri, *alterna.* *Ciacconius.*

Et vobis æterna solicitudo remanebit, cum intelligetis aut serviendum esse, aut per manus libertatem retinendam] In nonnullis est, sed impressis, *alterna solicitudo:* pro, *quæ vicissim jam de hoc, jam de illo angat et cruciet.* Sed hic nihil pronuntio: tantum diversam lectionem indico, suum cuique judicium relinquens. *Rivius.*

Nam fidei quidem et concordiæ quæ spes est] In manuscriptis est, *aut concordiæ*, conjunctione disjunctiva; quomodo et in impressis vetustioribus. *Idem.*

Facere illi injurias, vos prohibere] Sic et manuscriptum exemplar: perperam in nonnullis est, *injuriam.* Sic alicubi Cicero: 'facere injurias omnibus:' et, 'Gravissimas injurias voluntaria oblivione contriveram.' *Idem.*

Hosti acerrimo prodita Senatus auctoritas] Tacit. Annal. I. 'An cives vos appellem, quibus tam projecta Senatus auctoritas.' Sed Livius utraque junxit: 'Projectas,' inquit, 'ac proditas ad inconsultam atque improvidam pugnam legiones.' *Ciacconius.* *Projecta* igitur dixit, pro eo quod Sallustius dicit *prodita.* Ursinus.

Proditum imperium vestrum est] Tò *est*, non reperi in manuscriptis, ac majore cum gratia abesse poterit. *Rivius.*

Neque ego vos, Quirites, hortor, ut jam malitis cives vestros perperam quam recte fecisse] Ego hunc sensum hercule non probe intelligo, neque ullus Commentatorum explicat, nisi intelligamus fuisse lætam plebem, si qui ex magnatibus peccarint, ut ipsi occasio esset pœnæ ex inimicis sumendæ. Ultimam porro orationis hujus periodum quam frigide tractant! Badius ad proxime præcedentem confert sententiam de memoria vel præstiti beneficii, vel perpetrati sceleris. Ego autem puto hoc eum dicere velle: *Si puniantur scelerati*, quod tota oratione, ut fieret, egit, *non toties egebitis auxilio tribunitio*, quippe non tot injuriæ erunt. *Glareanus.*

Neque ego vos, Quirites, hortor, ut malitis cives vestros perperam, quam recte fecisse] Hoc loco particulam *jam* sustuli ex consensu omnium Mss. codd. quæ in vulgatis libris post verbum *Malitis* erat. Sensus autem horum verborum et Glareanum, et multos post illum torsit, diu me quoque suspensum tenuit; tandem puto ita accipiendum esse. C. Memmius cum superbiam et avaritiam nobilium accusaret, quod ante oculos civium magnifice incederent, triumphos ostentarent, senatus auctoritatem proderent, domi, militiæque rempubl. venalem haberent; videbantur cives injuriam reipub. et sibi illatam effrenato et præcipiti furore vindicaturi. Eos his verbis, atrocitatem rei leniens, hortatur Memmius, ne id facerent, neve putarent omnia perperam, et sine caussa ab iis facta esse, sed viderent ne semper ignoscendo malis, bonos perditum irent. Atque hæc interpre-

tatio nostra ipsius Memmii verbis confirmatur: nam paullo ante: 'neque ego vos,' inquit, 'hortor, quod sæpe majores vestri fecere, uti contra injurias armati eatis.' *Popma.*

CAP. 32 *L. Cassius*] Hic fuit vir summæ severitatis; nam multa ejus extant severitatis exempla. Hic etiam Tribunus plebis plures leges tulit, ad minuendam nobilitatis potentiam. Hujus extant leges de suffragiis ferendis non voce, sed per tabellam. *Soldus.*

L. Cassius] Hic est L. Cassius, qui non multo post consul a Tigurinis in Gallia cæsus est; quod scribunt Livius l. LXV. Cæsar de Bello Gallico l. I. et Orosius v. 15. *Cast.*

Secuti morem imperatoris sui] 'Quales,' inquit Cicero, in epistola, perjucunde, 'in Rep. Principes essent, tales reliquos solere esse cives: ut apud Platonem nostrum scriptum est divinitus.' Platonis verba sunt libro tertio de Legibus: *Μηδεὶς ὑμᾶς πειθέτω, ὦ φίλοι, ἄλλῃ θᾶττον, καὶ ῥᾷον, μεταβάλλειν ἄν ποτε πόλιν, καὶ τοὺς νόμους, ἢ τῇ τῶν δυναστευόντων ἡγεμονίᾳ.* Eadem prope Xenophon l. VIII. de Cyri Pædia: *Ὁποῖοί τινες ἂν προστάται ὦσι, τοιοῦτοι καὶ οἱ ὑπ' αὐτοὺς ἐπὶ τὸ πολὺ γίγνονται.* Et Isocrates *ἐν τῷ πρὸς Νικοκλέα, περὶ τοῦ βασιλεύειν· τὶ τῆς πόλεως ὅλης ἦθος ὁμοιοῦται τοῖς ἄρχουσι.* Et idem in ea quæ inscribitur Nicocles: *φιλεῖ τὸ πλῆθος ἐν τούτοις τοῖς ἐπιτηδεύμασι τὸν βίον διάγειν ἐν οἷς ἂν τοὺς ἄρχοντας τοὺς ἑαυτὸν ὁρῶσι διατρίβοντας.* *Manut.*

Fuere qui auro corrupti, elephantes Jugurthæ traderent] Manuscriptum, *elephantos.* Nota est varietas inflexionis in hoc nomine. ut quod modo per tertiam, modo per secundam declinetur. Cic. in Catone majore: 'Nec adolescens vires tauri aut elephantis desiderabam.' Idem alibi: 'Elephanto belluarum nulla prudentior.' *Rivius.*

Tanta vis avaritiæ in animos eorum invaserat] Tacitus, 'in hostes invadere,' sæpe dixit; sed cum eadem sententia totidem verbis scripta sit in Catil. 'Tanta vis morbi, atque uti tabes, plerosque civium animos invaserat:' dictionem *in* abundare existimo, ut in quibusdam libris impressis reperi. Sed utroque modo Cicero loquitur. *Ciaccon.*

Tanta vis avaritiæ in animos eorum, veluti tabes invaserat] Sic et codex in pergamenis descriptus: in vetustis nonnullis omissa præpositione legitur, *animos eorum invaserat:* quomodo et in Catilina, 'Tanta vis morbi, atque uti tabes, plerosque civium animos invaserat.' Sed utrumque recte ac Latine dicitur, et utroque modo Cicero loquitur. Nam in Offic. 'Panætius,' inquit, 'negat ullam pestem majorem in vitam hominum invasisse.' Idem in epistolis: 'Mirus furor invasit improbos.' *Rivius.*

Cassius prætor] Antea in vulgatis libris, *Cassius populi R.* quod mendosum duxi. Itaque reposui, *Prætor,* pro *populi R.* non differentibus antiquis notis, quorum ignoratio errorem peperit. Nam prætor scribebatur sic PR. Populi R. sic P. R. Præterea historiam sum secutus: nam Cassius præturam gerebat; quod ante paucos versus ostendit Sallustius. Cum hæc scripsissem, eundem Fulvii librum inspexi, qui conjecturam meam confirmat: nam in ea diserte ita scriptum est: 'Cassius Pr.' *Manutius.*

Perculsa omni nobilitate] Sic infra: 'Nobilitas, noxia, atque ideo perculsa;' et: 'Ita perculsa nobilitate.' *Ciaccon.*

Quoniam se populo Romano dedidisset] Sic antea in omnibus vulgatis libris legebatur. Ego *dedisset* reposui ex conjectura. *Manutius.*

Quo se populo Romano dedisset] Soldus exponit, ut se populo Romano daret, ac ab eo veniam peteret, quasi Jugurtha non antea jam se dedisset. Quare rectius Badius *quoniam,* pro *quo* legisse videtur, hoc sensu: *quo-*

niam se populo Romano dedisset: potest et *quando* legi pro *quo*. Glareanus.

Privatim præterea suam fidem interponit] Cic. pro Sext. Roscio: 'Si hanc ei rem privatim Sextus Roscius mandavisset, et cum Chrysogono transigeret atque decideret, inque eam rem fidem suam interponeret.' Et Cæsar l. v. de Bell. Gall. 'inque eam rem se suam fidem interponere.' *Ciaccon.*

CAP. 33 *Contra decus regium*] Sic infra: 'alio atque alio loco sæpe contra decus regium noctu requiescere.' Tac. Hist. I. 'donec Otho contra decus imperii thoro insistens.' *Idem.*

Contra vis et injurias omnis munitus foret] In editione Coleri, pessimo exemplo mutatum, *jus et injurias.* Credo usum vocis hujus non assequebatur, quem exponit Priscianus l. VI. Lucretius l. II. 'Sed quam multarum rerum vis possidet in se Atque potestates.' M. Messala Augur apud Macrob. 'Quæ vis cœli maxima, duas vis dispares colligabat.' *Putschius.*

At Cajus Memmius advocata concione, &c.] Ita meliores Mss. non *Ac.* quod est in vulgg. *Gruter.*

Quamquam regi infesta plebs erat] In vetustis plerisque, *plebes*; idque cum antiquius est, tum Sallustianum magis. *Rivius.*

Pars nisi socios sceleris sui aperiret] In vetustis, *ni socios sceleris aperiret*, pro, Ni conscios et participes sceleris indicaret. *Idem.*

Dignitati quam iræ magis consulens] Magis attendens dignitatem populi Romani, quam iram: quia non decebat populum Rom. facere id, quod ira suadebat. Nam si de Jugurtha supplicium sumpsisset, contra dignitatem suam fecisset: quia fidem datam Jugurthæ violasset. *Sold.*

Postremo confirmare fidem publ. per sese inviolatam fore] Vide num necesse sit geminare verbum *sese.* Si *Memmium* refert, ut Soldus exposuit, non videtur geminandum: sin *rempubl.* ut Badius effert, fortassis videbitur, quod omnes codices ita habent. *Glareanus.*

CAP. 34 *Sed se suasque spes corrupturum*] M. l. *opes corrupturum.* Ciacc.

Multitudo quæ in concione aderat] Voces, *in concione*, additas esse auguror. *Idem.*

Terrebat eum clamore, vultu, sæpe impetu] Badius *eum* putat exponendum *Jugurtham*, non *Bæbium*: quia alioqui diceret, *Terrebat Bæbium, vicit tamen impudentia ejus.* Sed errat, deceptus malo exemplari, quod *Bæbii* habebat ante *impudentia.* Nam quomodo rex loqueretur dediticius, cum Tribunus, populi Rom. magistratus prohibebat? Aut quare rex Tribunum corruperat, si is nihil pro eo facere voluisset? Denique quorsum attinebat Bæbium imperare, si regi licebat contra Bæbii jussum loqui? Clamabant igitur in Bæbium, non in regem. At ille, qua fuit impudentia, nauci fecit, tanta vis pecuniæ erat. *Glarean.*

Quæ ira fieri amat] Sic infra: 'Scilicet ea quæ secundæ res amant, lascivia atque superbia incessere;' alias autem Sallustius, *amat*, dixit, pro *solet*, Græcorum imitatione, qui φιλεῖ *Amat* et *Solet* dicunt. Notavit hoc Quintilianus IX. 3. 'Ex Græco,' inquit, 'translata Sallustii plurima: quale est, 'vulgus amat fieri.'' Sic Tacit. Annal. IV. 'ut fere amat posterior adulatio.' Apul. Florid. l. III. 'Quod genus in Comœdia fieri amat.' *Ciacc.*

Ex concione discessit] Fabricianum, *discedit*, tempore præsenti. *Riv.*

Ex concione discedit] Com. *discessit*, ut et aliquot Pal. nec non avorum ævo editi: stat tamen pro priore Naz. ac Pal. sec. Si mei foret arbitrii, voces tres postremas abjicerem, ceu irreptitias. *Gruter.*

CAP. 35 *Erat ea tempestate Romæ quidam nomine Massiva*] Manuscripta,

Numida quidam, &c. nec secus in impressis vetustioribus. *Riv.*

Erat ea tempestate Romæ Numida quidam] *Numida*, verbum omittit Aldinus codex: quod alii omnes habent; nec ego omittendum puto. *Glarean.*

Huic Spurius Albinus, is qui proximo anno, &c.] Sic codex in pergamenis descriptus: in recentioribus pronomen *is* deest. *Riv.*

Sp. Albinus] Spurius Posthumius Albinus, (Orosius) hic rogatione Mamilia sublatus est. *Cast.*

Cum Q. Minucio Rufo consulatum gerebat] Videndum an hic sit, qui in argenteis denariis Q. MINVT. RVF. dicitur. *Ursin.*

Q. Minucio] Marcum Minucium appellat Livius l. LXV. *Cast.*

Jugurtham ob scelera invidia cum metu urgeat] Naz. ac Pal. sec. *Jugurthamque;* nec est quod refugiamus tales nexus. *Gruter.*

Ipsi provincia Numidia, Minucio Macedonia evenerat] Sic et manuscripta. In quibusdam est, *obvenerat;* quomodo Cicero: 'Simul atque ei sorte provincia obvenit.' Idem: 'Verri sorte provincia obvenit.' Utitur et verbo *obtingere* nonnunquam in hunc modum: velut ad Atticum, 'Asiam Quincto suavissimo fratri obtigisse audisti.' Idem in Vat. 'Cum tibi aquaria provincia sorte obtigisset.' Exemplar Badianum, *evenerat.* Superius tamen Sallustius, 'Scipioni Italia obvenit,' inquit. Livius quidem verbo 'Evenire' plerumque utitur, velut III. ab U. C. 'Cui ea provincia evenerat:' et IV. 'Cui ea provincia sorte evenit:' neque unquam fere aliter Livius. In VII. tamen semel quam sciam 'Ea,' inquit, 'provincia Cn. Manlio obvenit:' pro quo *obtigit* alibi dixit. *Riv.*

Macedonia] Europæ celebris regio: hanc a Septentrione, a Dalmatia Mœsiaque montana sejungunt: ab occasu mari Adriatico sive Ionio; ab ortu Ægeo abluitur. Meridianam oram Epiroticæ gentes et ipsa Græcia excipit. *Passim.* Emathia ante dicta fuit, Plinio et Trogo testibus. Pœoniam primo vocatam scribit Livius l. XL. deinde Æmoniam. Item Edonia et Pieria Solino. Etiam Bœotiam quondam dictam Trogus auctor est. Ejus partem Μακετίαν Hesychius et Stephanus appellant, et inde totam regionem nomen accepisse refert Eustathius in Dionysium. Posterioribus sæculis hujus pars *Salutaris* dicta fuit, ut constat ex libro Notitiarum; quæ partim Macedoniæ, partim Daciæ adscribitur. Item *Prævalis* seu *Prævalitana* apud S. Rufum. Est etiam Macedonia maritima apud Dionem: quam dicit a Pæonibus habitari circa Rhodopen montem. Hæc Macedoniæ regio prima vocatur apud Liv. l. XLV. Is enim Macedoniam in quatuor regiones dividit. Macedones atque Illyrios liberos esse voluisse Romanos idem scribit. Posterioribus temporibus Macedoniæ tantum primæ et secundæ mentio, et frequens memoria in Conciliis. *Ortel.*

Macedonia] Per Macedoniam כתים sive Chittim in sacra Scriptura intelligi, nequaquam dubito, etsi variæ hac de re sint doctorum sententiæ. Auctor primi libri Machabæorum, haudquaquam contemnendus scriptor, putavit haud dubie Citthim esse Macedones. Quippe statim initio libri narrat Alexandrum Macedonem egressum esse ex terra Chetim, ἐκ τῆς γῆς Κεθιὶμ: et c. VIII. vs. 5. Perseum illum Macedonem, de quo Romani triumpharunt, Κιτιέων Βασιλέα, regem Citieorum, appellat: cui sententiæ non parum roboris videtur accedere, quod Esaias c. 26. vs. 1. Tyriis excidium interminatus, addit, erupturum hoc malum ex terra Chittim, quod referunt ad Macedones, qui Alexandro duce Tyrum oppugnarunt et devastarunt: quin et nomen Macedoniæ eo alludit: antiqui enim Ma-

cettiam vel Macetiam teste Hesychio dixerunt. Vide tamen *Bochartum* in suo Phaleg. III. 5.

Alium mala fama et timor animi impediebat] Ex scripto reposuimus, *timor animi impediebat;* quod vere Sallustianum. Supra: 'timor animi auribus officit.' Et, 'virtus animi.' Infra: 'Sed nec illos qui procul manserant timor animi satis muniverat.' Post de Metello: 'Vir egregius in aliis artibus nimis molliter ægritudinem animi pati.' Sic ibi lego ex scriptis. *Putschius.*

Alium mala fama et timor impediebat] Sic Mss. primarii omnes; notæ deterrimæ *et timor animi*, vel *timor populi:* scias utrumque figmentum interpretum. *Gruter.*

Itinera egressusque ejus] Tacit. XVI. 'Et quia aditu Neronis prohibebatur, egressus obsidens, audiret insontem.' *Ciacc.*

Illumque obtruncat] Manuscripta, consentiente Beroaldino, *illum obtruncat;* omissa conjunctione *que.* Riv.

Sed ipse deprehensus multis hortantibus] Vide ut acceperit illud *hortantibus;* certe pro *jubentibus* ac *cogentibus.* verum id pusillum. Quod continuo sequitur, ingentem habet difficultatem, cum inquit: *Fit reus magis ex æquo et bono, quam ex jure gentium Bomilcar comes ejus, qui Romam fide publica venerat.* Commentatores exponunt, jus gentium esse, propter fidem publicam datam, ut Jugurtha cum suis non violaretur: ergo eum puniri non debere, sed in locum suum reverteretur, ac deinde juri sisteretur; quæ expositio mihi prorsus displicet. Puto enim auctorem hoc dicere velle, quando Bomilcar contra jus gentium peccaverat, et fidem publicam facto irritam fecerat, quippe qui perfugam occiderat, et prorsus hostilia fecerat; tamen clementia ac benignitate Romanorum, ex æquo et bono, hoc est, æquitatis consuetudine magis fit reus quam jure gentium, qui jam judicatus erat: quod regem haud latuit: ideoque cum in Numidiam remisit, ne judicio damnatus occideretur, regno in hoc magis quam vadibus consulens rex. Vades autem a rege pro Bomilcare datos intelligendum, quod postea auctor, ubi Metellus Bomilcarem de regis proditione solicitat, fatetur his verbis: 'Igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Jugurtha fuerat, et inde vadibus datis de Massivæ nece clam judicium fugerat, quod ei per maximam amicitiam maxima copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur:' quæ ideo adduximus, quod hic non satis liquet quid referat illud *qui*, cum inquit: 'qui Romam fide publica venerat:' Jugurthamne an Bomilcarem? Badius ad Jugurtham refert. Verum propter quid ea verba posuerit auctor, aut quo referantur, id vero haud satis constat, nisi intelligamus et Bomilcarem fuisse in fide publica, quam tamen facto hostili, ut dictum est, violaverat. Nec enim minus quibus datur, quam qui dant, eam irritam facere possunt, quod etiamnum nostra ætate servatur. Verum ne hoc quidem satis perspicuum, vadesne Numidæ fuerint, an Romani. 'Ex amicis,' inquit, 'quinquaginta vades dederat.' Dein illud obscurissimum est quod ait: 'Igitur quamquam in priore actione ex amicis, &c.' Nam si de Memmii actione, qua Jugurtham in judicium traxit, intelligit, quid ad Bomilcarem, pro quo, non pro Jugurtha, vades dati sunt, ea attinet? Totus igitur hic locus cum judicio legendus, quo ego me nondum explico. *Glarean.*

Indicium profiteretur] Tacit. v. 'et summum supplicium parabat, ni professus indicium foret.' Suetonius in Domit. c. 13. 'Professus conspirationis indicium, et ob hoc admissus, legenti traditum a se libellum: et attonito suffodit inguina.' Plin. l. III. Epist. ad Nepotem: 'Eadem apud Claudium, uxori Scribonii, cum illa

profiteretur indicium.' Et in l. v. ad L. Cornel de Sicar. et l. xxiv. D. de Fals. *Ciaccon.*

Fit reus magis ex æquo et bono, quam ex jure gentium Bomilcar] Manuscripta, consentiente Beroaldino, *magis ex æquo bonoque*. Porro quid *jus gentium*, quid *æquum et bonum*, de eo prolixe Budæus in annotationibus in Pandectas. Ideo autem Bomilcarem Sallustius *magis ex æquo bonoque reum fieri, quam ex jure gentium* ait, quod cum comes esset ejus qui Romam fide publica venerat tutum esse eum ab omni injuria par erat. Sed interim reclamabat æquitas, ut qui facta cæde fidem ipse publicam violasset, non de homicidio reus fieret. Nisi contra quis hunc esse sensum velit, Bomilcarem quamvis ob rescissam ab se patrata nece publicam fidem nullo modo foret ad caussæ dictionem admittendus, tamen clementia quadam populi R. hoc est, ex æquo bonoque magis quam jure summo reum factum esse, cum potius fuisset indicta caussa mox ad supplicium rapiendus. *Fidem publicam* Sallustius pro eo posuit, quod vulgo *salvum conductum* vocant: inde apud Ciceronem, 'postulare fidem publicam,' Glept begeren, et 'fidem alicui publicam dare,' Glent zusagen. quod Sallustius 'interponere fidem publicam' supra dixit. *Rivius.*

Jure gentium] Sallustius hic non ex jure gentium, sed ex æquo et bono Bomilcarem comitem Jugurthæ reum fuisse scribit. Bonum et æquum, id est, merum naturæ jus patitur pœnas exigi, ubi reperitur, qui deliquit; at jus gentium legatos, et qui his similes fide publica veniunt, excipit. Quare ut rei fiant legati, contra jus gentium est, quo vetari multa solent, quæ jus naturæ permittit. Sicuti igitur legati, vel qui fide publica venerunt, ita et comites, et vasa legatorum sui generis sanctimoniam habent, sed accessorie. *Grot.*

Quinquaginta vades dederat] Jugurtha quinquaginta amicos invenit, qui certam pecuniæ summam promiserunt, ni sisteretur reus: eosque Romanos, non Numidas fuisse existimo. Sic etiam apud Livium Decadis primæ l. III. multis vadibus Virginius vadatus est Cæsonem Quintium reum. Non enim id vadimonium tale fuisse existimo, ut vadibus ipsis moriendum esset, si ab reo Bomilcare deserti fuissent. *Cast.*

Clam in Numidiam Bomilcarem demittit] Legendum, *dimittit*, ita ut et codices in pergamenis descripti, et impressi fere habent; nec aliter sensus postulat. *Rivius.*

Veritus ne reliquos populares metus invaderet parendi sibi] Fabricianum exemplar, *populareis;* qua terminatione antiquitas uti amat. *Idem.*

Paucis diebus] In quibusdam libris, *Paucis post diebus*, sed perperam: non enim mutatione opus est: cum *paucis diebus*, idem sit, quod, *Paucis post diebus;* quod Ciceronis, aliorumque exempla declarant. *Manut.*

Italia decedere] Livius l. LXIV. ait Jugurtham ob Masinissæ cædem, cum Romæ periclitaretur (causam enim capitis dicere jussus est) clam profugisse. *Cast.*

Si emtorem invenerit] Eutropius, Paulus Diaconus, *inveniret*. Ciacconius.

Cap. 36 *Albinus Aulo fratre in castris pro prætore relicto, Romam discessit*] Sic et e manuscriptis duo, et Venetum quoddam: sed *decessit*, quomodo Gymnicus, mihi magis placet. Nam id proprie significat a mandato custodiæ suæ loco recedere. Unde consules, proconsules, prætores dicuntur *e provincia decedere:* item præsidia de urbibus atque castellis, ita uti diligenter annotavit Valla. Cum Gymnico facit unum e manuscriptis. *Rivius.*

Romam discessit] Sic iterum reponendum putavi, ejecto aliorum *deces-*

cettiam vel Macetiam teste Hesychio dixerunt. Vide tamen *Bochartum* in suo Phaleg. III. 5.

Alium mala fama et timor animi impediebat] Ex scripto reposuimus, *timor animi impediebat;* quod vere Sallustianum. Supra: 'timor animi auribus officit.' Et, 'virtus animi.' Infra: 'Sed nec illos qui procul manserant timor animi satis muniverat.' Post de Metello: 'Vir egregius in aliis artibus nimis molliter ægritudinem animi pati.' Sic ibi lego ex scriptis. *Putschius.*

Alium mala fama et timor impediebat] Sic Mss. primarii omnes; notæ deterrimæ *et timor animi*, vel *timor populi:* scias utrumque figmentum interpretum. *Gruter.*

Itinera egressusque ejus] Tacit. XVI. 'Et quia aditu Neronis prohibebatur, egressus obsidens, audiret insontem.' *Ciacc.*

Illumque obtruncat] Manuscripta, consentiente Beroaldino, *illum obtruncat;* omissa conjunctione *que*. Riv.

Sed ipse deprehensus multis hortantibus] Vide ut acceperit illud *hortantibus;* certe pro *jubentibus* ac *cogentibus*. verum id pusillum. Quod continuo sequitur, ingentem habet difficultatem, cum inquit: *Fit reus magis ex æquo et bono, quam ex jure gentium Bomilcar comes ejus, qui Romam fide publica venerat.* Commentatores exponunt, jus gentium esse, propter fidem publicam datam, ut Jugurtha cum suis non violaretur: ergo eum puniri non debere, sed in locum suum reverteretur, ac deinde juri sisteretur; quæ expositio mihi prorsus displicet. Puto enim auctorem hoc dicere velle, quando Bomilcar contra jus gentium peccaverat, et fidem publicam facto irritam fecerat, quippe qui perfugam occiderat, et prorsus hostilia fecerat; tamen clementia ac benignitate Romanorum, ex æquo et bono, hoc est, æquitatis consuetudine magis fit reus quam jure gentium, qui jam judicatus erat: quod regem haud latuit: ideoque cum in Numidiam remisit, ne judicio damnatus occideretur, regno in hoc magis quam vadibus consulens rex. Vades autem a rege pro Bomilcare datos intelligendum, quod postea auctor, ubi Metellus Bomilcarem de regis proditione solicitat, fatetur his verbis: 'Igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Jugurtha fuerat, et inde vadibus datis de Massivæ nece clam judicium fugerat, quod ei per maximam amicitiam maxima copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur:' quæ ideo adduximus, quod hic non satis liquet quid referat illud *qui*, cum inquit: 'qui Romam fide publica venerat:' Jugurthamne an Bomilcarem? Badius ad Jugurtham refert. Verum propter quid ea verba posuerit auctor, aut quo referantur, id vero haud satis constat, nisi intelligamus et Bomilcarem fuisse in fide publica, quam tamen facto hostili, ut dictum est, violaverat. Nec enim minus quibus datur, quam qui dant, eam irritam facere possunt, quod etiamnum nostra ætate servatur. Verum ne hoc quidem satis perspicuum, vadesne Numidæ fuerint, an Romani. 'Ex amicis,' inquit, 'quinquaginta vades dederat.' Dein illud obscurissimum est quod ait: 'Igitur quamquam in priore actione ex amicis, &c.' Nam si de Memmii actione, qua Jugurtham in judicium traxit, intelligit, quid ad Bomilcarem, pro quo, non pro Jugurtha, vades dati sunt, ea attinet? Totus igitur hic locus cum judicio legendus, quo ego me nondum explico. *Glarean.*

Indicium profiteretur] Tacit. V. 'et summum supplicium parabat, ni professus indicium foret.' Suetonius in Domit. c. 13. 'Professus conspirationis indicium, et ob hoc admissus, legenti traditum a se libellum: et attonito suffodit inguina.' Plin. l. III. Epist. ad Nepotem: 'Eadem apud Claudium, uxori Scribonii, cum illa

profiteretur indicium.' Et in l. v. ad L. Cornel de Sicar. et l. xxiv. D. de Fals. *Ciaccon.*

Fit reus magis ex æquo et bono, quam ex jure gentium Bomilcar] Manuscripta, consentiente Beroaldino, *magis ex æquo bonoque.* Porro quid *jus gentium*, quid *æquum et bonum*, de eo prolixe Budæus in annotationibus in Pandectas. Ideo autem Bomilcarem Sallustius *magis ex æquo bonoque reum fieri, quam ex jure gentium* ait, quod cum comes esset ejus qui Romam fide publica venerat tutum esse cum ab omni injuria par erat. Sed interim reclamabat æquitas, ut qui facta cæde fidem ipse publicam violasset, non de homicidio reus fieret. Nisi contra quis hunc esse sensum velit, Bomilcarem quamvis ob rescissam ab se patrata nece publicam fidem nullo modo foret ad caussæ dictionem admittendus, tamen clementia quadam populi R. hoc est, ex æquo bonoque magis quam jure summo reum factum esse, cum potius fuisset indicta caussa mox ad supplicium rapiendus. *Fidem publicam* Sallustius pro eo posuit, quod vulgo *salvum conductum* vocant: inde apud Ciceronem, 'postulare fidem publicam,' Glept begeren, et 'fidem alicui publicam dare,' Glent zusagen. quod Sallustius 'interponere fidem publicam' supra dixit. *Rivius.*

Jure gentium] Sallustius hic non ex jure gentium, sed ex æquo et bono Bomilcarem comitem Jugurthæ reum fuisse scribit. Bonum et æquum, id est, merum naturæ jus patitur pœnas exigi, ubi reperitur, qui deliquit; at jus gentium legatos, et qui his similes fide publica veniunt, excipit. Quare ut rei fiant legati, contra jus gentium est, quo vetari multa solent, quæ jus naturæ permittit. Sicuti igitur legati, vel qui fide publica venerunt, ita et comites, et vasa legatorum sui generis sanctimoniam habent, sed accessorie. *Grot.*

Quinquaginta vades dederat] Jugurtha quinquaginta amicos invenit, qui certam pecuniæ summam promiserunt, ni sisteretur reus: eosque Romanos, non Numidas fuisse existimo. Sic etiam apud Livium Decadis primæ l. III. multis vadibus Virginius vadatus est Cæsonem Quintium reum. Non enim id vadimonium tale fuisse existimo, ut vadibus ipsis moriendum esset, si ab reo Bomilcare deserti fuissent. *Cast.*

Clam in Numidiam Bomilcarem demittit] Legendum, *dimittit*, ita ut et codices in pergamenis descripti, et impressi fere habent; nec aliter sensus postulat. *Rivius.*

Veritus ne reliquos populares metus invaderet parendi sibi] Fabricianum exemplar, *populareis;* qua terminatione antiquitas uti amat. *Idem.*

Paucis diebus] In quibusdam libris, *Paucis post diebus*, sed perperam: non enim mutatione opus est: cum *paucis diebus*, idem sit, quod, *Paucis post diebus;* quod Ciceronis, aliorumque exempla declarant. *Manut.*

Italia decedere] Livius l. LXIV. ait Jugurtham ob Masinissæ cædem, cum Romæ periclitaretur (causam enim capitis dicere jussus est) clam profugisse. *Cast.*

Si emtorem invenerit] Eutropius, Paulus Diaconus, *inveniret.* Ciacconius.

CAP. 36 *Albinus Aulo fratre in castris pro prætore relicto, Romam discessit*] Sic et e manuscriptis duo, et Venetum quoddam: sed *decessit*, quomodo Gymnicus, mihi magis placet. Nam id proprie significat a mandato custodiæ suæ loco recedere. Unde consules, proconsules, prætores dicuntur *e provincia decedere:* item præsidia de urbibus atque castellis, ita uti diligenter annotavit Valla. Cum Gymnico facit unum e manuscriptis. *Rivius.*

Romam discessit] Sic iterum reponendum putavi, ejecto aliorum *deces-*

tius hiemantibus. Arruntius in libro primo belli Punici ait. Repente hiemavit tempestas.' Et quæ sequuntur. Dicat quis nescire nos locum hunc innuat Seneca, an vero alium ex deperditis historiarum libris: malim tamen asserere locum hunc in animo habuisse Senecam, quam temere quid mutare, aut frustra investigando in historiarum libris fatigari. *Putschius.*

Hiemalibus aquis paludem fecerant] Produxit editio Carrionis, *hiemantibus aquis*, neque culpo. Sed nostrum tuetur se toto grege manuscriptorum Pall. neque aliter Commelinianus. *Gruterus.*

Vineas agere, aggerem jacere, aliaque quæ cœpto usui forent, properare] Quamvis et manuscriptum, et Badianum exemplar *præparare*, tamen *properare* magis placet, pro festinanter comparare. Sic apud Tacitum: 'properare deditionem.' Item: 'voluntariam mortem properare:' pro Celeriter sibi consciscere. Virgilius VIII. 'Hæc pater Æoliis properat dum Lemnius oris:' pro, Properanter facit. et est honesta locutio, inquit Servius. In manuscripto volumine, pro *cœpto*, *incepta* legitur. ut et in impressis quibusdam; sed vulgatam lectionem relinquendam esse duco. *Rivius.* Vide supra c. 21. et 22.

CAP. 38 *Subdole ejus augere amentiam*] In manuscriptis est, *subdolus:* quæ nimirum verior lectio est. *Idem.*

Subdole ejus augere amentiam] Sic et antiquus Fulvii liber. *Subdolus*, reposui, quod ita scriptum in plerisque antiquis libris comperissem. *Manutius.*

Vitabundus] Vitans, fugiens. Considerent docti, num Diomedes Grammaticus hunc locum citet I. 6. ubi sic ait: 'Item cum legimus apud Sallustium: Vitabundus,' inquit, 'per saltuosa loca recedebat.' *Cast.*

Denique Aulum spe pactionis pepulit, uti Suthule relicto] Manuscripta, *perpulit.* Rivius.

Die, noctuque] Servius in I. Georg. profert alium Sallustii locum huic similem, in quo est: 'Die noctuque laborare, festinare.' Tacitus l. XV. 'Continuum die noctuque iter properabant:' infra tamen dixit Sallustius, 'Diu, noctuque:' ut l. I. histor. citante Charisio, in quo erat: 'Noctu diuque stationes et vigilias tentare.' Item: 'Diu noctuque fatigare animum.' *Ursinus.*

Intempesta nocte cum multitudine Numidarum Auli castra circumvenit] *Cum*, non est in ullo manuscripto, ac rectius abest, sed nec Florentinus codex id habet, neque Beroaldinus. *Rivius.*

Auli castra circumvenit] Non possum quin indicem Nazarianum a prima ac secunda manu variare perpetuo in nomine *Auli.* A prima enim est, *Albini;* a secunda, *Aulini:* nisi fine capitis XXXVI. ibi enim initio fuit, *Albinus Aulo fratre in castris:* mutatum tamen et ibi statim *Aulino.* Gruterus.

Arma capere alii, alii sese abdere] Etsi omnes excusi codices, quibuscum consentiunt Mss. quidam, *Arma capere, alii sese abdere*, habeant, longe tamen, meo quidem judicio, concinnior et elegantior est hæc lectio, quam hic restituimus. Hoc eodem in libro Sallustius: 'alii fugere, alii arma capere:' et, 'monere alii, alii hortari:' et iterum; 'quam plurimas uxores alii, alii denas habent.' *Popma.*

Confirmare, trepidare omnibus locis. vis magna hostium] Introduxi aliam distinctionem ab ea, quæ hactenus fere obtinuit, coactus auctoritate membranarum; sed et alioqui prima editio, *confirmare. Trepidare omnibus locis vis magna hostium:* quam distinctionem minime posthabuerim vulgatiori, præferente; *confirmare; trepidare: omnibus locis vis magna hostium. Trepidare* hic notat, Satagere cum fructu. *Gruterus.*

Cohors una Ligurum] Celticam hanc

fuisse gentem ex Servio ad Virgil. Æneid. l. x. ubi de origine Urbis Pisarum agit, apparet, cum dicit: 'Alii Pisum Celtarum regem fuisse Apollinis Hyperborei filium tradunt, et postmodum eandem regionem Teutones habitasse, ipsum oppidum Teutam appellatum refert.' Etsi autem ejus verba mirum in modum sunt mutilata ac conturbata, tamen ista Celtarum, Teutonum, Teutarumque vocabula, genus Ligurum aperte ac manifesto indicant: quippe ad Arnum usque flumen, et urbem Pisas olim pertinuere Ligures. Itaque Celticæ sive Germanicæ originis sunt Ligures. Atque id, præter alia, etiam oppidorum nomina satis evincunt. Strabo Brigantium, Scincomagum vicos eorundem dicit. Caturigum, qui Liguribus accensentur, oppidum recenset Ptolemæus, Eborudunum, quod nunc est Embrun. Duo itineraria antiqua, Antonini et Hierosolymitanum, eodem tractu habent Caturigas, locum, qui Tabulæ Itinerariæ est Catorigomagus, prope quem in eadem Tabula est Istudurum. At Dunum, Magus, Durum, Briga, Brigantium Celtica esse vocabula dubium non est. His insuper adde quæ Plinius tradit III. 16. his verbis de Pado: 'Metrodorus Scepsius dicit Ligurum lingua amnem Bodincum vocari, quod significet fundo carentem.' Cui argumento, adest juxta Industria, vetusto nomine Bodincomagum; ubi præcipua altitudo incipit. Certe hodieque omnibus pariter Germanicis gentibus fundus vocatur *Bodem*, et *Boddem*. Quam certissime igitur liquet Celticam gentem esse Ligures. Porro de his ita Florus II. 3. loquitur: 'Ligures imis Alpium jugis adhærenteis inter Varum et Macrum flumen, implicitosque dumis sylvestribus, major aliquanto labor erat, invenire quam vincere. Tutum locis et fuga, durum atque velox genus, ex occasione magis latrocinia, quam bella faciebat.' Hactenus Florus. Ligures autem omnes fallaces esse dixit l. II. Orig. Cato. *Cluv.*

Turmis] *Turmæ* proprie sunt equitum. Nam Turma triginta equites continet, dicta quasi ter dena, eo quod terdeni equites ex tribus tribubus, Tatiensium, Ramnensium, ac Lucerum fiebant: erant autem in legione turmæ tricenariæ 10. seu equites 300. Sunt ergo turmæ in ala, quot cohortes in legione; et decuriæ quot manipuli: ternæ enim in turma. *Lips.*

Thracum] Thracia, Europæ regio celebris ad Pontum Euxinum. Xenophon Sexto Cyripæd. præter hanc Europæam, Asiaticam quoque habuit. Herodotus scribit eos Bithynos dictos, postquam in Asiam transfretassent. Ammianus l. XXVII. ejus sex provincias nomine numerat, item S. Rufus, suntque illæ: Thracia speciali nomine, Mœsia secunda, Scythia, Europa, Rhodopa, et Hæmimontum. Hodie uno nomine Romania nuncupatur. *Ortel.*

Centurio primipili] *Primi pilus* et *primus pilus*, non idem sunt. Vide Quæsita per epistolam. *Manut.*

Primipili] Primipilus erat caput et ductor omnium centurionum. Etiam in collegam suum sinistrum Primipilum, jus aliquod habebat. Nam hæc de dextro accipienda et summo, nisi tamen imperium hoc habuere per vices. Imperabat quidem suæ duntaxat centuriæ, sed quia mandata Imperatoris, aut Tribunorum sæpe per illum edebantur in vulgus, etiam in acie, in agmine illum aspectabant, et ad ejus nutum sistebant, aut procedebant, ideo quia Aquilam regebat, primum signum. Et ita præerat Aquilæ, ut etiam sub iter ipse evelleret refixam, et signifero suo in manus daret: quin etiam in ipsa acie assistebat, et tuebatur. Quia igitur Aquila in Primipili tutela, et ei velut assignata, inde manavit, ut Aquila

pro ipso illo munere et Primipilatu usurparetur. Huic muneri non modo dignitas, sed et opes adjunctæ. In Codice Justiniani et Theodosii, Primipili munus ministerium magis fuit, quam honos: sic enim dicti, qui ad pascendos milites solenniter ad limitem destinantur. *Lips.*

Tertiæ legionis] Legiones apud Romanos plerumque nomen a numero sortiebantur: unde apud Ciceronem, Cæsarem, Tacitum, et alios primam, secundam, tertiam, quartam, quintam, et ne longius prosequar, decimam, vigesimam, et trigesimam legionem invenies. *Cast.*

Tametsi ipsum cum exercitu fame ferroque clausum tenet] Est in quibusdam, *teneat:* id Latinitatis ratio exposcere magis videtur, nisi si ἐνέφασιν modi esse malis. *Rivius.*

Sub jugum] Tribus hastis jugum fit, humi defixis duabus, superque eas transversa una deligata. Livius l. III. ab U. C. et Dionysius Ant. Rom. l. III. *Cast.*

Quæ quanquam gravia, et flagitii plena erant] Manuscriptum, *Quæ gravia quamquam:* et sic sæpe Tacitus: velut v. 'Hæc mira quamquam, fidem ex eo trahebant.' Laur. Valla haud scio an memoria lapsus, *flagitio plena* legit libro elegantiarum III. quo loco docet Ciceronem *Plenus* cum genitivo jungere solitum, plerosque eodem sæculo cum ablativo. Mox enim subdit cum Varronis e tertio de re rustica, 'Utrum his piscibus stagnum habeat plenum, an ranis,' tum hoc e Sallustio exemplum, *flagitio plena;* quo id comprobet. Quod Ciceronem affirmat semper hoc nomen cum genitivo jungere consuevisse, in eo plane est memoria lapsus; id quod exempla sequentia ostendunt. 'Ornamentis fanorum plena domus:' et, 'Otiosa vita, conferta et plena voluptatibus:' et, 'Litteræ gravissimis verbis sententiisque plenæ.' Sed et 'noctem plenam timoribus,' apud eundem legis. *Rivius.*

Mortis metu mutabantur] Sic in Catil. 'Pace bellum mutavit;' et in orat. Philippi: 'Quorum nemo non diurna mercede vitam mutaverit.' Hunc locum non recte interpretatur Turneb. Advers. XVIII. 7. cum enim illi miseri mortem exspectarent, eum mortis metum cum ignominia commutatum facile tulerunt. Infra: 'cunctaque præsenti ignominia mutastis.' Nonius, 'mutare, aliud pro alio accipere. Lucill. Publicanus vero ut Asiæ fiam scripturarius, pro Lucillio; id ego nolo, et uno hoc non muto omnia.' *Ciaccon.*

Mutabant] Manuscripta et alia quædam, *mutabantur*, pro permutabantur: id est, quia hæc patienda potius quam moriendum censebant. vel, quia vitam hac re suam redimebant. Nam mutatio fit, quum aliud pro alio substituitur. Legitur et *multabantur*. Rivius.

Sicuti regi lubuerat] Passim in omnibus exemplaribus excusis sic legitur. Libri duo calamo exarati: *Sicuti regi placuerat:* quo verbo sæpe Sallustius utitur: nam supra; 'propter dissensionem placuerat dividi thesauros:' et infra; 'atque hoc utinam a principio tibi placuisset:' et iterum; 'Ita Jugurthæ placuerat speranti mox effusos hostes invadi posse.' Nos tamen nihil mutamus. *Popma.*

CAP. 39 *Sed ubi ea Romæ comperta sunt*] Vulgati receptio; codices ita habent. Priscianus, 'Hæc ubi Romæ comperta sunt,' legit. Sed et ipse Sallustius in Catilinario, 'Hæc,' inquit, 'ubi Romæ comperta sunt, Senatus Catilinam, et Mallium hostes judicat.' Nos tamen nihil mutamus. *Idem.*

Sociis et nomine Latino] Notandum Latinos et Italicos sæpe absolute *socios* appellari. Quin et aliquando Latini et Italici confundebantur. Ita Valerius Pelignos, qui Latini non erant, ita tamen appellavit. Latium

autem discrevit Latinos ab Italicis, qui non erant in Latio: fœdus ab iis civibus Romanis, qui agrum Romanum possidebant aut colebant in Latio; jus Latii ab iis Latinis; qui cum agrum Latinum tenerent, non tamen Latii jure fruebantur. Ex fœdere autem, quod cum Latinis est percussum, jus illud emanavit. Quod est jus Latii, vel Latinitas appellatur, quod constat quidem jure civium Romanorum fuisse deterius, Italico vero aliquanto commodius. Quod autem jus habuere illi, qui fuere Latini nominis? Jus privatum quod attinet, diversum erat a jure Quiritium. Nam et beneficii loco illud iis concedebatur. Non enim, si per leges Romanas civis Romanus neque a privato verberari, neque a magistratu cædi potuit, propterea etiam Latinus non potuit: nec si quid juris patricii aut plebeji Romæ habuerunt, idem etiam Latini usurparunt. Nam sacrorum jura quædam et connubiorum, et patrum in liberos, et legitimi dominii, et testamentorum et tutelarum, propria civium Romanorum fuisse, ita ut nullis aliis, nisi jure Quiritium impertito, communicata sint, ita perspicuum est, ut longiorem orationem non desideret. Age vero videamus, quod ad jus publicum pertinet. Militasse primo Latinos pro Romanis, non est dubium. Hoc enim et aliis ante fœderibus et maxime Cassiano est provisum, ut Latini Romanorum arbitrio copias pedestres et equestres darent, quarum opera ipsi in bello uterentur. Suffragium porro illorum in Civitate Rom. quod attinet, ita illo usi sunt, ut, quantum ex Annalium veterum monimentis, et Populi R. Actionibus colligi potest, nec tribum certam, in qua suffragium ferrent, habuerint, nec nisi ad leges jubendas et judicia facienda vocati sint, nec intercedente vel Consule, vel Tribuno plebis jus ullum suffragii ferendi habuerint: sed sæpe Urbe in quam suffragiorum causa venerint, abire jussi. Hoc autem Cassiano etiam fœdere impetratum apparet. Civitatem vero neque omnino cum suffragio, neque sine suffragii latione datam, sed ad arbitrium magistratuum, ex Dionysio apparet, qui ita loquitur: 'Cum Cassius Hernicos iisdem fœderis conditionibus, quibus Latinos obstrinxisset, atque agrum Hernicis ademptum, plebi Romanæ, Latinis Hernicisque divisurus esset, eique rogationi intercederetur; Latinos et Hernicos, quam plurimos potuit, ad suffragium ferendum accivit. Qui cum frequentes venissent, urbem hospitum turba repleverunt. Quod cum ad Virginium collegam ejus delatum esset, per compita edici jussit, ut qui in Urbe domicilium non haberent, intra certum diem exirent. Cassius autem contra edixit, ut qui civitate donati essent, donec lex accepta esset, manerent.' Ex hoc quoque jure illud est, quod Livius refert contigisse anno Urbis DXLI. AP. CLAVDIO, Q. FVLVIO Coss. Italia Bello Punico secundo flagrante, in judicio M. Posthumii Pyrgensis ad populum: 'Testibus,' inquit, 'datis tribuni populum summoverunt, sitellaque allata est, ut sortirentur, ubi Latini suffragium ferrent.' Hæc ille. Neque vero, nisi jus suffragii aliquod habuissent, sortitione ante tribuum opus fuisset, in quibus suffragium ferrent, nec si tribum, ut jure optimo cives obtinuissent, ubi suffragium dicerent, sortiendum fuisset. Extremum fuit jus magistratuum petendorum Romæ. Asconius: 'Cn. Pompejum transpadanis colonis jus dedisse Latii, ut possent habere jus, quod ceteræ Latinæ coloniæ, id est, ut petendi magistratus gratia civitatem Romanam adipiscerentur.' Quid est autem, petendi magistratus gratia civitatem adipisci? Quid est enim? An ut cives Romani fierent tantummodo, ut Romæ honores peterent?

Non videtur. Qui enim credibile est, omnes Latinos jus petendorum Romæ magistratuum habuisse, qui ne suffragium quidem, nisi quo dictum est modo, haberent? Est enim jus magistratus magnificentius multo quam suffragii. An ut qui jus Latii haberent, præter cetera civitatem etiam Romanam assequerentur, ubi apud Latinos magistratum petiissent, vel potius gessissent? Equidem ita arbitror. Id enim aperte tradit Appianus l. III. cum inquit: 'Novum Comum Cæsar ad jus Latii redegit, apud quos qui annuum gessissent magistratum, cives Romani fiebant.' Hanc enim vim habuit Latinitas. Hoc vero jus Latini populi usque ad annum DCLXII. usurparunt, quo ex L. Julia universo Latio est concessa civitas, paucis quibusdam oppidis exceptis, quibus civitatis et suffragii jura singulari populi Romani benignitate fuerant ante concessa. *Sigon.*

Populi injussu] Sic Livius l. IX. 'Coss. profecti ad Pontium in colloquium, cum de fœdere victor agitaret, negarunt injussu populi fœdus fieri posse, nec sine fecialibus, ceremoniaque alia solemni. Itaque non, ut vulgo credunt, Claudiusque etiam scribit, fœdere pax Caudina, sed sponsione facta est,' &c. Et paulo inferius: 'Spurius Posthumius, qui sponsionem fecerat, in Senatu, sententiam a Coss. rogatus, ita disserit: Quæ sententia testis erit, mihi an legionibus vestris pepercerim: cum me seu turpi seu necessaria sponsione obstrinxi: qua tamen, quando injussu populi facta est, non tenetur populus Romanus; neque quicquam ex ea, præterquam corpora nostra debentur Samnitibus. Dedamur per feciales nudi, vinctique exsolvamus religione Populum, si qua obligavimus,' &c. Et paulo inferius: 'Neque ego inficias eo, Patres Conscripti, tam sponsiones, quam fœdera sancta esse apud eos homines, apud quos juxta divinas religiones fides humana colitur: sed injussu populi nego quicquam sanciri posse, quod populum teneat.' *Ciaccon.*

Postquam eo venit] In nonnullis est, *Postquam eo ventum est;* quomodo et alias. *Rivius.*

Animo ardebat] 'Ardere ira,' 'dolore,' 'desiderio,' dixit Cicero; et, 'ardet animus:' ut Sall. in orat. de repub. ord. 'ardet omnibus animus.' Cæsar VII. 'Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adjungeret.' *Ciaccon.*

Animo ardebat] In quibusdam, *animus ardebat;* videlicet Albini consulis. Sed prior lectio melior, pro, studio et cupiditate flagrabat: sic enim et manuscripta. *Rivius.*

Quos præter fugam soluto imperio, licentia atque lascivia corruperat, et copia rerum] In manuscriptis ceterisque vetustioribus, *ex copia rerum, statuit sibi nihil agendum:* pro, Ut res sese dabant, sive Pro statu et conditione rerum. Sic postea Sallustius, 'Tum Marius ex copia rerum consilia trahit:' id est, *ex tempore;* vel, *pro re nata.* Tacitus, 'Ex re consulere,' dixit. *Idem.*

Ex copia rerum statuit nihil sibi agitandum] Sic infra: 'Marius ex copia rerum consilium trahit:' contra: 'Tamen ex inopia quod optimum videbatur, consilium capit.' *Ciaccon.*

CAP. 40 *Interea Romæ C. Mamillus Limetanus tribunus plebis, rogationem ad populum promulgat*] Hic tam varia est in exemplaribus lectio, ut quæ potissimum probanda, haud facile judicare possis. In Veneto est, *C. Manilius Limitanus tr. pl.* nec secus in Argentoratensi, atque aliis plerisque. In Parisiensi, quod est a Badio excusum, castigatum ab Aleandro, *G. Mamillus Limentanus.* In Fabriciano, quam lectionem maxime omnium probandam puto *G. Mallius Limetanus.* Quamquam in spatio quod versus dirimit, adscriptum ibidem est, *Mamil-*

lus. Sed et postea ubi in aliis fere, *ex Manlii rogatione;* in Badiano, *ex Mamilli;* in manuscriptis est, *ex Malliana.* Sed quid multis? Aut hæc lectio vera est quam habet manuscriptum, aut ea quæ in pervulgatis est exemplarib. dialogi de claris oratorib. quem Brutum vocant, quo loco Cicero de C. Galba Sergii F. loquens hujusce trib. pl. meminit: 'nam rogatione,' inquit, 'Manilia, Jugurthinæ conjurationis invidia cum pro se ipse dixisset, oppressus est.' Ibidem paullo post de L. Bestia loquens: 'Nam invidiosa lege Manilia quæstio C. Galbam sacerdotem, et IV. consulares L. Bestiam, C. Catonem, Sp. Albinum, civemque præstantissimum L. Opimium, et quæ sequuntur.' Nisi quis *Mamilia* ibi, non *Manilia* legendum esse contendat, ita uti de doctis quidam censent: tametsi Erasmus quidem in postrema editione Chiliadum, *rogatione Manilia* legit, hunc Ciceronis e Bruto locum citans. Similis fere error est in *Octavio* illo *Tusculano*, apud T. Livium I. ab U. C. quem *Mamilium* alii vocant, alii *Manilium;* quod posterius in Anthropologia comprobat Volaterranus, quicum eruditi quidam faciunt. Sex. Pompejus F. *Maniliorum familiam* diversam facit ab ea quam *Manliam* alii vocant. 'Mamilia,' inquit, 'turris, intra Suburræ regionem, a Mamilio nomen accepit. Mamiliorum familia a Mamilia filia Telegoni, quam Tusculi procreavit, est appellata, quando id oppidum ipse condidisset.' Mox, 'Manliæ gentis patriciæ decreto, nemo ex ea Marcus appellatur, quod M. Manlius qui Capitolium a Gallis defenderat, cum regnum affectasset, damnatus necatusque est.' Hæc totidem ferme verbis repetit Sipontinus. Quod nisi mendum est in exemplaribus Sex. Pompeii, ut esse suspicor, errat et Volaterranus ipse, et quicumque alii *Manilium* vocant principem illum Latini nominis *Octavium Tusculanum.* Sed mihi legendum apud Festum videtur, *Maniliorum familia, a Manilia, &c.* Livii exemplaria variant; nam est in aliis *Manilius*, in aliis *Mamilius.* Sed et auctor libelli de magistratibus R. *Mamilium* vocat, cum *Manilium* alias legi, sit in margine adnotatum. Contra, qui de viris illustribus scripsit, eundem *Manilium* appellat, quemadmodum et Florus l. I. et e recentioribus Alexander Neapolitanus. Quin et apud Ciceronem II. de Natura Deorum, quo loco sic Hervagius, 'Cum A. Postumius dictator cum Octavio Mamilio Tusculano prælio dimicaret,' &c. ibi Aldus, *Manilio* excudit; tametsi idem Aldus in epistolis ad Atticum, 'Manlium' dicit, 'Male,' inquit, 'Tarquinius, qui Porsenam, qui Octavium Manlium contra patriam:' quomodo et aliud quoddam Venetiis impressum, et illud Basileæ ab Hervagio excusum. Cura me hercule non deesset, ut Livii nostri verbis utar, si qua ad verum via inquirentem ferret. Nunc mirari magis, adeo discrepare inter se codices, quam quid veri sit, discernere queas. Quod si Græci nobis exemplaris copia D. Halicarnass. foret, perfacile huic rei inveniri remedium posset. Sed de hoc satis. M. Manlius qui Capitolium defendit, a Plutarcho Μάλλιος dicitur. Is vero unde lex *Manilia* nomen habet, Μανίλιος ab eodem in Ciceronis vita; sed in Pompeii, Μάλλιος, mendose ut opinor, et incuria librariorum: quando, ut dixi, diversa Romæ fuit prosapia *Manliorum* et *Maniliorum.* Hoc ceu auctarium addere libuit. Pro *Interea*, est in manuscriptis *Interim*, nec aliter in impressis vetustioribus. *Rivius.*

C. Mamilius Limitanus] Alii, *Limentanus;* quod mendosum est. Sincerum autem, *Limitanus*, aut, *Limetanus:* cum *i*, et *e* vicissim veteres usur-

paverint. Est autem hic C. Mamilius is, qui legem Mamiliam celebrem tulit de limitibus, cujus mentio est in libro De limitibus agrorum et apud Ciceronem De legibus, et in Bruto. Nummum præterea argenteum ipsi vidimus apud clarissimum virum Andream Lauretanum, patricium Venetum, in quo est, C. MAMILII. LIMETAN. *Manutius.*

C. Mamilius Limetanus] Ita nos jampridem emendavimus ex auctoritate veterum codicum, itemque numismatum, in quibus est, C. MAMIL. LIMETAN. *Ursinus.*

Quorum consilio Jugurtha senatus decreta neglexisset] Manuscripta duo, *senati decreta:* qui est genitivus antiquus, atque ob id Sallustio antiquario magis conveniens. Sic Plaut. 'Senati columen' dixit. *Rivius.*

Occulte per amicos, ac maxime per homines Latini nominis, et socios Italicos impedimenta parabant] In Mss. ceterisque vetustioribus, *per homines nominis Latini:* nam hoc ordine verborum et alias quoque utitur. Nec aliter in vetustis inscriptionibus, ubi fere primis tantum litteris hæc verba notantur, in hunc modum, N. L. quibus litteris significatur, *nominis Latini:* unde conjicere licet, hac serie fere collocanda esse hæc verba, et hunc fuisse usum publicum et observationem communem: idque maxime, si obscenius alioqui concurrant litteræ, nisi ordinem verborum immutes. T. Livius, 'Quina millia socium Latini nominis,' inquit, quomodo et alias idem sæpe. Sed cum tale obstat nihil, ordine priore verborum fere utitur; velut x. dec. IV. 'Fabius sociis atque nomini Latino remittere delectum:' et II. dec. ejusdem, 'Circa nomen Latinum a prætore missæ litteræ.' Sic alibi, 'Ut socii nominis Latini,' inquit; item, 'Ut cum sociis ac nomine Latino,' &c. *Idem.*

Socios Italicos] Vide supra B. J c. 26. in princ.

Sed plebs, incredibile est memoratu] Manuscriptum aliaque, *plebes;* id nimirum rectius est. *Idem.*

Sed quæstione exercitata aspere violenterque] Manuscripta duo, *exercita;* idque haud scio an melius: nam et judicium et quæstio exerceri dicitur. Cicero; 'Qui cum prætor quæstionem inter sicarios exercuisset.' Livius, 'Quam acriter quæstiones exercuisset.' Neque tamen priorem lectionem repudio: nam peculiare est Sallustio nostro frequentativis uti pro primitivis, quomodo alicubi, 'agitare prædas,' pro *agere* dixit, et 'ductare exercitum,' pro *ducere.* Rivius.

CAP. 41 *Ceterum mos partium popularium et senatus factionum*] Valde discrepant libri: editio princeps præfert, *et Senatorum factionum.* Naz. *mos partium popularium et factionum,* sine voce *Senati;* quæ nec in Comm. nisi a calamo recenti: etiamque interpolata in Pal. sec. nam tert. *mos partium popularium, Senatus factionum,* sine copula: sext. *mos partium pop. et mos Senatus, &c.* nisi fallor restituendum: *ceterum mos partium et factionum,* omissis ceteris. Imo si quis adhuc amputarit, *et factionum,* ei apud me præmium. *Gruterus.*

Et paucis ante annis] Tò *et* perperam est in Gymnico additum. *Rivius.*

Quæ prima mortales ducunt] Sic infra: 'et alia quæ prima ducuntur:' et, 'prima habere.' *Ciaccon.*

Nam ante Carthaginem deletam] Vellejus Paterculus l. II. 'Potentiæ Romanorum prior Scipio viam aperuerat, luxuriæ posterior aperuit: quippe remoto Carthaginis metu, sublataque imperii æmula, non gradu sed præcipiti cursu a virtute descitum, ad vitia transcursum, vetus disciplina deserta, nova inducta: in somnum a vigiliis, ab armis, ad voluptates, a negotiis in otium conversa civitas.' Latius hæc apud Augusti-

num libris de civitate Dei, qui et in eam rem luculentissimas Sallustiani naufragii tabulas conservavit, quas habes infra, primo historiarum libro. *Putschius.*

Metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat] Alii *continebat:* sed eodem sensu; quamquam posterius mihi quidem magis arridet: nam et Florus eadem de re loquens, eo ipso verbo est l. IV. usus. Sunt apud Vellejum Paterculum quæ huc faciant, ea subjicere visum. 'Potentiæ,' inquit, 'Romanorum prior Scipio viam aperuerat, luxuriæ posterior aperuit. Quippe remoto Carthaginis metu, sublataque imperii æmula, non gradu, sed præcipiti cursu, a virtute descitum, ad vitia transcursum, vetus disciplina deserta, nova inducta; in somnum a vigiliis, ab armis ad voluptates, a negotiis in otium conversa civitas.' Sallustius in I. historiæ: 'At discordia, et avaritia atque ambitio,' inquit, 'et cetera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis excidium maxime aucta sunt. Nam injuriæ validiorum, et ob eas discessio plebis a patribus, aliæque dissensiones domi fuere jam inde a principio: neque amplius quam regibus exactis, dum metus a Tarquinio et bellum grave cum Etruria positum est, æquo et modesto jure agitatum.' Hæc ex Augustino, II. de Civitate Dei. *Rivius.*

Sed ubi illa formido mentibus decessit] Manuscripta, *discessit.* Tu vide utrum rectius 'Discedere spem alicui,' est apud Cæsarem: ut et 'formidinem discedere,' non absurde forsan dicere possis. *Idem.*

Sed ubi formido illa mentibus discessit] Produxi cum Carrione scripturam Mss. codicum, improbato illo, *decessit.* Gruter.

Amant] Græcismus. Ita enim et φιλεῖν dicunt. Vide supra Ciaccon. in fine c. 34. B. Jug.

Otium postquam adepti fuere, acerbius, asperiusque tulere] Rejecta vulgata lectione, hanc scripturam amplector, ut sinceram, et cum iis quæ sequuntur, congruentem, et consentaneam. *Popma.*

Otium postquam adepti sunt, asperius acerbiusque fuit] Ita sine ullo dissensu Pall. ut mirer quid Popmæ venerit in mentem isthæc fœde interpolanti, etiam contra consensum editionum exoletarum. *Gruterus.*

Namque cœpere nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubidinem vertere] Sic est in manuscriptis, quæ ipse viderim, contra quam Gymnicus habet. Utra lectio verior, aliorum esto judicium. *Rivius.*

Cœpere nobilitas dignitatem; populus libertatem] Libri scripti præferunt: *cœpere nobilitas dignitatem in superbiam, populus libertatem:* alii codices; *nobilitas dignitatem in dominationem.* Multus est Sallustius in commemoranda superbia nobilitatis. Paullo post: 'nobilitas factione pollebat,' legendum, inducto *magis*, quod abest a scriptis. *Putsch.*

Namque cœpere nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubidinem vertere] Sic Mss. ætate provectiores: et recte, nam libidine laboratum æque in plebe juxta ac nobilitate. Libri plane recentes, duo Pall. sept. ac dec. ignoratione vocis *lubidinem*, invexerunt amplius, *nobilitas dignitatem in dominationem, populus, &c.* vel etiam, *nobilitas dignitatem in superbiam:* stulte: tollenda enim utraque vox; fortassis quoque præterea, *cœpere.* Gruter.

In multitudine dispersa] Contra infra: 'In patribus summa auctoritas erat, vis multo maxuma in plebe.' *Ciac.*

In multitudinem minus poterat] Reduxi posituram verborum ac distinctionem, quæ in Mss. editisque vett. quibus tamen *in multitudine*, ut forsan binæ illæ dictiones sint ab librariis; certe præpositio, quæ alioqui non est in Pal. nono. *Gruter.*

Belli domique] Sic dixit ut *belli*

militiæque; infra: 'animus belli ingens, domi modicus.' Et in Orat. Cotta: 'domi bellique impeditissima respublica.' *Ciaccon.*

Resp. agitabatur] *Resp.* non est in ullo manuscripto, nec in codice Beroaldino. *Rivius.*

Uti quisque potentiori confinis erat] Quamvis in quibusdam sit *affinis*, tamen prius illud magis arridet, et ad sensum magis facit: pro, *conterminus*, ut Plinius loquitur. *Idem.*

Neque sancti habere] Id est, et nihil sancti habebat: hoc refertur ad id quod dixit, *polluere. Nihil sanctum habere*, est omnia sancta violare; nam id dicitur *sanctum*, quod violari nefas est: ut fides, pietas, justitia, religio: hæc omnia et his similia sancta dicuntur, quia ea pollui et violari non licet. Sed nobiles Romani nihil sancti habebant, quia omnia violabant, quæ violari non licet: nam fidem et justitiam pro pecunia violabant, ut ante dixi. *Sold.*

Semetipsam præcipitavit] Legendum, *semetipsa*, ex vetustis quibusdam. *Rivius.*

Quasi permixtio terræ oriri cœpit] Verba duo postrema non videntur legitima auctoris. Naz. habet, *quasi permixtione terra fore cœpit:* emendatumque deinde, *terræ oriri;* ac refert Commel. *quasi permixtione terræ oriri cœpit*, quomodo et a manu recenti Pal. sec. cui prius fuerat, *quasi permixtione terrere cœpit:* sed nec satis intelligo hanc permixtionem terræ. *Gruter.*

Quasi permixtio terræ] Fortasse: *rerum.* Gronov.

CAP. 42 *Quorum majores Punico, atque aliis bellis multum Reipubl. addiderunt*] Gracchi multa præclara facinora bello gesserunt, et in bello Punico, et in aliis. Nam Sempronius Gracchus consul et collega P. Cornelii Scipionis, patris Scipionis Africani majoris, ad insidias missus contra Carthaginienses, bello navali feliciter dimicavit, septem navibus captis, ceteris in fugam versis. Idem apud Placentiam contra Hannibalem feliciter pugnavit, pulso hoste in castris. Tiberius autem Gracchus Hannonem ducem Pœnorum cum exercitu fudit apud Luceriam, ex quo prælio paulo minus duo millia hominum cum ipso duce fugerunt. Item P. Sempronius consul in agro Crotoniensi cum Hannibale conflixit, fuso fugatoque exercitu quatuor millia hostium occidit: paulo minus trecentos cepit, undecim signa militaria capta sunt. Ex his patet, quomodo majores Tiberii et Caji Gracchorum multum reip. addiderunt. Denique Tiberius Gracchus pater eorum, bis consul fuit, ac bis triumphavit. *Sol.* Vide Liv. Decad. III. lib. III. IV. et V. et Decad. V. lib. I. *Cast.*

Modo per socios, et nomen Latinum] Vide supra c. 39.

Deinde paucos post annos] Manuscriptum *dein.* Rivius.

Paucos post annos] Inter utriusque cædem undecim, vel summum duodecim anni interfuerunt. Tiberius enim, Scævola et Calpurnio, Cajus autem, Fabio et Opimio consulibus occisus est, inter quorum consulatus undecim anni intercesserunt. *Cast.*

Eadem ingredientem] Id est, Eadem molientem et conantem, quæ ipse Tiberius conatus fuerat: videlicet ferentem leges Agrarias. *Sold.*

Cajum, Tribunum] Post *Cajum*, distinguendum, atque deinde divisim inferendum: *Tribunum pl. alterum* (nempe, Tiberium) *alterum Triumvirum* (nempe Cajum) *coloniis deducendis.* M. enim Fulvius Flaccus non cum Tiberio, sed Cajo occisus est: ut auctor est Florus in altera Epitome l. LXI. Quod admonendum duximus; quoniam hic locus in plerisque codicibus corrupte legitur, et a Commentatoribus misere tractatur. *Glarean.*

Haud satis animus moderatus fuit] Immo intemperatus fuit Gracchus

cupidine victoriæ; unde ab Juvenale seditiosissimi innuuntur Satyra secunda, ubi dicit: 'Quis tulerit Gracchos de seditione querentes?' *Badius.*

Ex lubidine sua] Vox *sua* mihi suspecta est. *Ciaccon.*

Ex lubidine sua] Inter voluntatem et libidinem hoc interest, secundum Ciceronem in quarto Tusculanarum: 'Voluntas est, quæ quid cum ratione desiderat: quæ autem ratione adversa incitata est, ea libido est, vel cupiditas effrenata' Ergo desiderium in bono *voluntas* dicitur, desiderium in malo *libido* vocatur. *Badius.*

Multos mortales] Legendum *mortaleis.* Riv.

Quæ res plerumque magnas civitates pessumdedit] Manuscriptum, *pessum dedit*, ut sint duæ dictiones, non una composita. Corn. Tacit. III. 'Quod multos etiam bonos pessum dedit.' Sic et *pessum ire* divisim dicitur: velut apud Plin. 'Pessum iere vitæ pretia:' et Plaut. 'Pessum abeat.' Ne multis, *pessum dedit* sic divisim dicitur, ut in oratione Lepidi Sallustius *venum datam* dixit, 'quasi Cimbricam prædam venum aut dono datam:' et Livius, 'Ignaros omnium se venum a principibus datos;' pro, *venundatos.* Apulejus v. 'Nisi eam pessum de tantis opibus ejecero:' pro, 'nisi exturbaro atque evertero tantis bonis.' *Idem.*

Alteri alteros vincere] Ex Catone hoc sumtum apud Gellium, 'alteri alteros occidere.' *Ciaccon.*

Tempus quam res maturius me deseret] In manuscriptis quibusdam non reperi *me*, ac citra detrimentum sensus omitti potest. *Rivius.*

CAP. 43 *Post Auli fœdus exercitusque nostri fœdam fugam*] In aliis *fugam fœdam.* Quomodo supra: 'Nostri fuga fœda, plerique abjectis armis, proximum collem occupavere.' Est autem 'fœdum, turpe et flagitiosum, dedecorisque et ignominiæ plenum.' Nec inepte hoc epitheton tribuitur formidolosæ fugæ. Cicero ad Atticum, 'Mitto illam fugam ab urbe turpissimam.' Idem, 'Quid fœdius, quid perturbatius hoc ab urbe discessu? sive potius turpissima fuga?' Titus Livius IV. ab U. C. 'Per aversam portam fuga turpi deseruntur.' Idem VI. belli Punici secundi, 'Hinc omne Punicum nomen maria terrasque fœda fuga impleturum:' et II. ejusdem, 'Cum multa cæde ac fœda fuga retro ad naves compulsi sunt.' Idem I. belli Macedonici. 'Vix tentato certamine turpi fuga repetunt castra:' et VII. 'Deinde redire in pugnam jubebat, pavorem et turpem fugam increpans.' *Idem.*

Q. Metellus] Hic est Q. Cæcilius Metellus, qui postea Numidicus est appellatus. Fuit vir magni animi; quippe qui in legem Saturnini jurare unus noluit, et de civitate maluit, quam de sententia, dimoveri. Cicero in Orationibus post Reditum ad Quirites, et in Senatu, pro Cornelio Balbo, pro Sestio, in Pisonem, de Claris Oratoribus, et in Epistolis ad Lentulum. Livius l. LXV. et LXVI. Paterculus libro priori. Auctor de Viris Illustribus c. 46. Valerius Maximus IV. 1. Orosius v. 15. et 17. Eutropius l. IV. Appianus Bellorum Civilium l. I. Plutarchus in Mario et in Lucullo. *Cast.*

Silanus] M. Junius Silanus, qui paulo post adversus Cimbros infeliciter pugnavit: ut leges apud Livium lib. LXV. Paterculum in Volumine priori, et Florum III. 3. quare miror, cur Eutropius contra scripserit; inquit enim: 'A M. Junio Silano collega Q. Metelli Cimbri in Gallia victi sunt.' *Idem.*

Partiverunt] Valde verisimile est Sallustium scripsisse *paraverant*, ut existimat Victorius. Vide Obs. I. 1. 10. *Gruter.*

Metelloque Numidia evenerat] Sic et manuscriptum; quamvis in aliis, *obvenerat*: sed eodem sensu. *Rivius.*

Alia omnia sibi cum collega communia ratus] *Communia*, Fulvii liber non habet. *Manut.*

Alia omnia sibi cum collega communia ratus] Τὸ *communia*, non reperi in ullo manuscripto, nec in impressis vetustioribus; at sensus tamen id exposcere videtur, ut opinor. *Rivius.*

Milites eligere, scribere] Τὸ *eligere*, non est in manuscripto. *Idem.*

Et reges ultro auxilia mittendo] Magis Sallustiane scriptus, *auxilia mittere*. Putsch.

Cum propter bonas artes] In antiquis, *cum propter arteis bonas*: sic inferius, *certanteis*, ubi hodie *certantes*: sequitur autem adjectivum in manuscriptis et impressis vetustioribus. *Rivius.*

Cap. 44 *Exercitus ei traditur Spurii Albini proconsulis iners*] Ita optimi codicum, Naz. ac Com. non ut alii editique, *traditur a Spurio Albino proconsule*. Quod si cui libitum resecare adhuc illud *proconsulis*, faciet auctoritate Pal. quarti. *Gruter.*

Comitiorum mora] *Mora* nominandi casu dictum est, ut recte exposuit Badius. Soldus putavit auferendi casum esse, ideoque hunc locum mire exponit. *Glarean.*

Quantum temporis in imperio fuit, plerumque milites in statutis castris habebat] Manuscriptum, *stativis castris*: quomodo Cicero, 'Iste novus imperator pulcerrimo Syracusarum loco stativa sibi castra faciebat.' Cæsar III. de bello civili, 'Eodemque die uterque eorum ex castris stativis a flumine Apso exercitum educunt.' Ibidem, 'Scipio in castris stativis biduo moratus.' *Rivius.*

Quantum temporis æstivorum imperio fuit] V. c. addit præpositionem, *in*; nam habet, *in imperio fuit*. Ursin.

Neque muniebantur ea, neque more militari vigiliæ ducebantur] Locus hic in omnibus editionibus mancus, deminutusque fuit: eum nos ope et auxilio antiquissimi codicis restituimus. Neque hæc priora verba adulterina, vel e glossemate alicujus inserta sunt, sed Sallustiano stylo, et sententiæ hujus loci optime conveniunt: loquitur enim de castris; id quod verba paulo ante præcedentia ostendunt. *Popma.*

Sed neque more militari vigiliæ deducebantur] Quod hic interserat Popma, *Sed neque muniebantur ea, neque more militari, &c.* sciamus oportet, nihil tale inveniri in libris Palatinis, adeo ut putem codicem ejus antiquissimum nihil habere præter nomen. Plane, si examinaverimus trigam illam verborum, reperiemus falsum esse: non modo, quod ubi castra, ibi etiam munitio; sed quod verosimile, galeatos istos lepores probe sibi cavisse vallo ac fossa a superventibus hostium. *Gruter.*

Vigiliæ] *Vigiliæ* et *excubiæ* sæpe confunduntur. Proprie autem *vigiliæ* erant nocturnæ, *excubiæ* diurnæ. De utrisque breviter agendum. *Excubiæ* autem erant ad portas et vallum castrorum; atque adeo Romanis mos fuit totas cohortes et turmas habere, et ponere quietas ante ipsas portas, non unum aut alterum militem, ut hodie fieri solet: illi, plures, atque etiam cum periculum esset, alios super alios, et longius abjunctos. Id vocabant ab ipsa re stationes: stabant enim, tam equites quam pedites. Hæ stationes olim quidem totum diem habitæ, sed mutavit Æmilius ob causas, et binas in diem statuit. Utiles valde, quod nunquam hostis imparatos, aut paucos deprehendebat, imo qui essent resistendo, donec succurreretur. Anxie autem servatæ, et omnino capitale (nisi magna vi abriperentur potius, quam pellerentur) deseruisse. Has stationes puto ex omni genere militum, exceptis velitibus, obiisse: ad singulas portas non minus cohorte et turma una; interdum et plures, cum juxta hostis. Quatuor autem portæ: in universum

40. cohortes et totidem turmæ, exceptis iis, qui ad Prætorium extraordinarii aut selecti, hi enim erant ab hac re immunes. Ergo munus rediit decimo quoque die; imo quinto, si illum medium dividis cum Æmilio. Porro in vigiliis nocturnis locum habebat tessera, ipsa vigilia, et circuitio. Tesserarius quotidie sole jam inclinante ad Tribuni tentorium venit, et signum petiit: illud Tribuni ab Imperatore accipiebant, in milites per centuriones transfundendum. Signum aut tessera militaris erat tabella latiuscula e ligno, inscripta: nempe ipso nocturno signo, aut dicto, quod esse vellet Imperator. Tesserarius, accepta tessera a tribuno, non loci aut dignitatis ordine dabat, incipiens a primis manipulis: sed contra redibat ad suum et ultimum manipulum, et centurioni dabat in tabernaculo adhibitis testibus, quo, si in ea re peccatum esset, constare posset: ille acceptam proximi manipuli centurioni, ille iterum proximi, donec ad primos manipulos perventum esset: bonus hic ordo dupliciter: tum ut vigiliæ in ultimis castris et hosti propinquis statim constituerentur, tum ut tessera sic via recta, et sine flexu ad Tribunos rediret. Porro in vigiliis vigiles quaterni se diviserunt in quatuor partes, ita ut singuli vigiliam unam noctis obirent, sorte dividente, per ternas quique horas. Erant igitur quatuor vigiles, et ii una; sed unus ex iis sua vigilia quisque perstabat intentus et vere vigil: alii adjacebant aut accubabant. Itaque his quies aliqua, et ille stans, si auxilium posceret, ad manus habebat. Qui vero ex vigiliis destinati sunt, ex singulis eorum excubiis uniuscujusque manipuli Tergiductor seu Optio ducit vesperi ad Tribunum, qui primas vigilias sint acturi. Probabile autem est illos primos tesserulas, aliorum quoque vicem, quis futurus esset ordo vigiliarum, accepisse. Optio omnibus vigiliam acturis dat tesserulas plane exiguas pro quaque vigilia. Hæ tesserulæ diversæ fuerunt a priori: illa uniusmodi fuit, et signum aut dictum nocturnum, quo sese ab hoste internoscerent; istæ diversiformes, et propriæ cujusque vigiliæ. Etiam in modulo discrimen. Illa tabula latiuscula, istæ plane exiguæ, aut velut talleolæ. Omnino non aliud fuisse videntur, quam ligella, cum nota duplici impressa: altera manipuli, altera vigiliæ ipsius. Id hoc fine, ut Tribunus, ea reddita, statim conspiceret, quis in quoque manipulo, et quota vigilia munus fecisset, aut non fecisset. Circuibant vigilias equites, nonnunquam et ipsi Tribuni, si propius discrimen. Quin et ipse Imperator interdum et cum eo Legati. At sub Vegetii ævum Circitoris proprium munus fuit, et militiæ gradus. Initio porro vigiliarum omnia signa cecinerunt, aut potius paulo ante ipsas, cum nimirum Prætorium dimitteretur, et hoc signum erat imperii. Erant autem vigiliæ quaternæ, et singulæ in horas ternas, ut supra diximus, divisæ. Has Primipilus clepsydris discernebat: habebant enim vascula aquaria, sive mensuras ex aqua, quibus illa tempora æqualiter distinguebant. Vigilabant autem armati, olim tamen scutum iis ademptum, ne, ubi fessi sint, innixi pilo, capite super marginem scuti posito, sopiti starent. Postea vero redditum. Qui autem illo die in expeditione fuerat, ne vicibus quidem suis vigilabat: causa ab humanitate, et quia tales egebant quiete. *Lips.*

Lixæ] Fulgentius de prisco sermone *lixam* interpretatur mercenarium. Ad opinionem illius accedere video Festum: 'Lixæ,' inquit, 'qui exercitum sequuntur quæstus gratia, dicti, quod extra ordinem sint militiæ, eisque liceat, quod libuerit. Alii eos a Licha appellatos dicunt, quod

usu, quia prompta, iterata facilis, tum etiam quia longe et fortiter feriret. Nam sæpe adversum bellatores cassidibus, catafractis, loricisque munitos, teretes lapides de funda vel fustibalo destinati, sagittis sunt omnibus graviores: cum membris integris lethale tamen vulnus importent, et sine invidia sanguinis, bestiis lapidis ictu intereat. Ergo per ipsa arma interfecit, etsi sine sanguine; quia contusio plerumque et confractio ex ictu lapidis. Glans tamen profecto penetrabat. Quod cum ita sit, telum tamen hoc parum honestum habitum, et junioribus aut vilioribus assignatum. Itaque ipsi Romani raro usi, inter Auxilia habebant. Præter communem illam Fundam, quæ vulgo in usu, fuerunt etiam distinctæ quædam species, ut Achaica, Cestrosphendone, Fustibalus. *Lips.* Vide Stewechium.

Sagittarii] Romanis ipsis ab antiquo vix fuerunt Sagittæ. Sed post Punicum bellum secundum creberrime in Romanis castris Sagittarii, sed Auxiliares, non cives. In hoc numero maxime Cretenses, quos et excelluisse hac peritia certum est; et quidam originem primam ad eos trahunt: alii ad Persas: alii ad Scythas: et certe nostrate lingua *Sagittare*, etiam nunc est *schieten*, forsan a Scythis. Scythæ igitur inter inventores censentur, et celebratur arcus Scythicus, cujus forma τοῦ C Græcorum: sed et Parthi hoc tali arcu usi. Ab arcu Festus notat Arquites dictos, arcu præliantes, qui nunc Sagittarii. Ipsæ sagittæ dictæ etiam virgæ. Sic et Græci usi voce ῥάβδον, item calami, quia sæpe ex leviori illa materia. Etsi quædam firmiores atque etiam grandiores. Et Arabes majoribus usi. Pleræque autem sagittarum hamatæ, et ne facile evelli possent, quædam etiam triplici hamo; quædam quadruplici. Hippocrati τετράγωνα βέλη, id est, quadrangulæ sagittæ. At illæ Parthorum mirificæ, quæ videntur aciem super aciem habuisse, quæ tenui ferro nexæ, aut ut involucrum insertæ, in corpore fere manerent, et rumperentur, si quis tentaret educere. Tanta autem violentia sagittæ mittebantur, ut arma perfringerent, et per omne quod obstaret durum aut molle penetrarent, quibus neque thorax ullus, neque scutum posset resistere. Fuerunt et thecæ sagittis, quas pharetras aut corycos prisci dixerunt. Leo imperator pharetras vocat cocura, sive cocurra: vox nostras, *een koker*. Festo scorteum. *Lips.*

Velites] Prisci *velites* vere Anippi dicendi sunt, hoc est, equitibus juncti. Ut enim desultores veri equites erant, qui de pedibus pugnabant, ita Velites veri pedites erant, sublati tamen in equos, ut equitibus eadem celeritate adessent, eosque in pugna de pedibus juvarent. Tales eos Valerius describit l. II. c. 3. §. 3. 'Velitum,' inquit, 'usus eo primum bello repertus est, quo Capuam Ful. Flaccus Imperator obsedit: nam, cum Equitatui Campanorum, crebris excursationibus equites nostri, quia numero pauciores erant, resistere non possent, Q. Nævius centurio e peditibus lectos expediti corporis, et veloci saltu jungere se equitibus, et rursus celeri motu relabi instituit, quo facilius equestri prælio subjecti pedites, viros pariter et equos hostium telis incesserent.' Quod hic Valerius subobscure dicit, 'equitibus se jungere et rursus relabi,' Livius explicate scripsit l. XXVI. 'Ex omnibus legionibus electi sunt juvenes maxime vigore ac levitate corporum veloces, &c. eos singulos in equos suos accipientes equites assuefecerunt, et vehi post se, et desilire perniciter, ubi signum datum esset.' Hactenus Livius. Igitur equites erant ante pugnam, pedites plerumque in pugna: nam ex equis pugnasse subinde Vegetius in-

dicat III. 24. 'Velites,' inquit, 'juvenes erant levi armatura, corpore alacri, qui ex equis missilia optime dirigebant.' Auctoritate forsan Dionysii hæc scripsit Vegetius, qui II. 2. scribit, ex equis pugnasse Celeres, ubi campus ad equestre certamen erat commodus. Ita ille. Celeres autem Velitibus multo sunt antiquiores. Velitibus similes Ferentarii nostri, *Drageons*, nisi quod paulo etiam digniores; quippe qui soli propriis equis vectantur, cum illi alienis, et post singulorum equitum terga. *H. Hugo.*

Et militiæ inerat] *Erat*, Fulvii liber. *Manutius.*

Et militiæ inerat] Quamvis in manuscripto ceterisque vetustioribus *erat* legitur; tamen priorem lectionem magis probo: nam libenter geminabant præpositionem antiqui, ut ostendit Priscianus. Sic Cicero, 'Nullum dedecus reperiri potest, quod in hoc non insit.' Idem, 'Inest enim natura philosophia in hujus viri mente quædam.' Rursus, 'Manere in vita, in qua nihil insit nisi miseria.' Sic persæpe alias. *Rivius.*

Absens vel præsens] Ita editiones principes, ita Mss. pretii majoris: nam alii, partim *absens et præsens;* partim, *absens an præsens:* ex quibus varietatibus animadverto, restituendum, *absens præsens*, sine ulla voce intermedia. *Gruterus.*

Pacem an bellum gerens] Nescio an aliquid hic desit. *Ciacconius.*

Pacem an bellum gerens perniciosior esset] Bongarsii vetus liber, *pernitior;* quod si tolerari potest, restituendum item ejusdem formæ verbum infra c. 85. 'tanto horum socordia flagitior;' sic enim idem liber, pro eo quod vulgo est, *flagitiosior:* quod utrumque adnotatum ad liberi oram amico illi meo e multis certis certissimo. *Gruterus.*

CAP. 47 *Vacca*] Vide supra c. 29.

Italici generis] De Italicis, vide supra c. 21.

Huic consul simul tentandi gratia, &c. præsidium imposuit] Manuscripta, *Huc consul;* ut sit adverbium. Sic postea, 'igitur Vaccenses, quo Metellus initio Jugurtha pacificante præsidium imposuerat.' Quamquam autem vulgata lectio bene habet, altera hæc tamen verior. *Rivius.*

Huic COS. simul tentandi gratia si paterentur] Hic locus mirum in modum corruptus est, neque in ullo codice mihi recte emendatus. Juvant tamen Lectorem aliqua parte ex diversis, quamquam corruptis, codicibus collati loci. Badius conatus est hunc emendare, sed non potuit: existimavit enim Metellum præcepisse præsidii militibus importare oppidanis frumentum, quod nunquam facerent Romani, nisi alia caussa urgeret. Ceterum pro *huic*, etiam putat legi posse *huc*, et pro *paratis rebus*, *pacatis rebus*, quod non rejicio. Deinde quod *comportare* pro *præparare* quidam codices habent, nihil refert, cum neutrum requirat sensus, et ego utrumque plane supposititium existimo. *Imperare frumentum, et quæ bello usui forent*, eum Latine, tam frequenter dicitur. Quare hunc locum ita legendum existimo: 'Huic COS. simul tentandi gratia, si paterentur, simul propter opportunitates loci, præsidium imposuit. Præterea imperavit frumentum, et alia, quæ bello usui forent: ratus, id quod res monebat, frequentia negotiatorum, et commeatum juvaturum exercitum, etiam pacatis rebus, munimento fore.' *Glareanus.*

Et si paterentur opportunitates loci, præsidium imposuit] Legendum existimo, *Et si pateretur:* ut inde colligeret, pacem, firmam ne, an fictam crederet. *Et si pateretur, loci ipsius opportunitate adductus præsidium imponere statuit.* Ciacconius.

Frequentiam negotiatorum, et commeatum juvaturum exercitum] Alii libri *commeatu*, et infra *paratis rebus.* Quid si *patratis* legas? *Idem.*

Frequentiam negotiatorum et commeatuum juvaturum exercitum, etiam paratis rebus munimento fore] In vetustis quibusdam, sed impressis, desunt hæc verba, *juvaturum exercitum;* ac si quid est in me judicii, rectius omittuntur, præsertim cum illud participium *juvaturus* nusquam fere lectum sit, nisi apud Plinium in epistolis semel, nec ejus ulla usquam apud Priscianum mentio, qui alioqui diligentissime solet, si quid tale uspiam exstat in veteribus, adnotare: præterea quamvis in cunctis fere, quæ ipse viderim, exemplaribus legatur, *etiam paratis rebus;* tamen ego libentius profecto legerim, *pacatis*, hoc est, *tranquillis*, cum jam nullum fuerit bellum; et sic quoque sensus ipse postulat. *Rivius.*

Juvaturum exercitum] Tanquam minus Latinum inducit Palmerius, quam bene, ipse viderit; ego scio quodcunque in bonis auctoribus a Grammaticorum legibus abhorret, non statim inducendum aut censoria virgula damnandum esse: hoc eodem itidem utitur elegantissimus Petronius in Satyrico. 'Nam neque sacra quenquam volgaturum, et si quod præterea aliud remedium ad tertianam Deus illi monstrasset, adjuvaturos nos divinam providentiam vel periculo nostro.' *Putschius.*

Frequentiam negotiatorum et commeatum, juvaturum exercitum, et jam paratis rebus munimento fore] Ita quoque Mss. meliores, nisi quod unica voce repræsentent, *etiam;* quæ tamen dictio abest Naz. poniturque inter lineas. At enim Pall. octavus non agnoscit, *juvaturum exercitum;* ut nec editiones primæ Valentiniana ac Mediolanensis; ut arbitrer invectum a temeritate sciolorum, ejiciendumque, restituto: *frequentiam negotiatorum ac commeatum, etiam paratis rebus munimento fore.* Gruterus.

Quos item consul uti priores illectos ad proditionem domum dimittebat] In vetustis, *Quos item uti priores consul inlectos.* Hæc collocatio verborum melior. Mihi mehercules illa inversio ordinis verborum, nullo modo ferenda videtur, quantumvis alii forsan negligant. Porro *inlectos* quondam dixere, ubi hodie fere *illectos* dicimus: id quod et mollius et suavius esse videtur. *Rivius.*

CAP. 48 *Ager hostibus cognitus*] Contra mox inf. 'Regio hostibus ignara.' *Ciacconius.*

A quo mons aberat ferme millia passuum XX.] Nonius hunc locum adducit in *Vastescant;* et ibi XXX. legitur, sed si diligentius consideremus, propinquum satis locum cognoscemus: nam ab eo monte præmissus Rutilius ad flumen eodem die eo pervenit, et castra munivit; ac eum vacuum animo est adortus Bomilcar, prælioque victus; et tamen Metello obviam proficiscitur: quæ omnia, si tantum spatii interesset, fieri minime potuissent. Quare legendum videtur, *millia passuum* III. tribus X. in tres I. ut a librariis sæpe fit, versis; aut certe VII. Et præterea in quibusdam Nonii codicibus, *vastatus* legitur, non *vastus*, in aliis, *vastus*, et, *humano cultu*, ut male acceptus hic locus jam olim fuerit, Tacit. Annal. II. 'milesque nullo illic hominum cultu, fame absumtus.' Ibidem, 'insulam immitem et sine cultu hominum esse.' *Idem.*

Quæ humo arida atque arenosa gignuntur] Fabricianum, *arido atque arenoso:* recte an secus, aliorum esto judicium. Ipse conjecturam meam subjiciam. Adnotavit igitur libro VI. Priscianus, *humum* neutro etiam genere inveniri apud veteres, citatque illud Livii in Adone, 'Humum humidum pedibus fodit:' et Gracchi in Thyeste, 'Mersit sequenti humidum plantis humum.' Jam in manuscripto, *humi* quidem jam legitur, sed aut *humo* ibidem, aut *humu* fuit; nam erasa est littera ultima, et suppositum *i.* Porro *humu* veteres pro *humo* dixisse, testatur alicubi Non. Marcellus. Ecce autem.

cum jam hæc adnotassem, ac Priscianum forte in manus sumsissem, idem reperi quod in Fabriciano. Nam libro XVIII. 'Humi,' inquit, 'sum, es, est. Sall. in Jugurth. quæ humi arido atque arenoso gignuntur.' Quid si Sallustius est ita locutus, ut identidem Tacitus? velut I. 'Ut occulta saltuum scrutaretur, pontesque et aggeres humido paludum et fallacibus campis imponeret.' Rursus, 'Illi sanguine suo et lubrico paludum lapsantes.' Sed et *aridum* substantive positum videri alicui possit, ut subaudias *solum*. Cæsar IV. 'Cum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progressi,' &c. Idem paullo inferius, 'Nostri simul in arido constiterunt:' et postea, 'Quasque in aridum subduxerat,' pro, *in terram*. Atque hoc modo *humi* adverbialiter poni necesse est. Nos hic nihil pronuntiamus, contenti et diversam lectionem ostendisse, et conjecturam nostram subjecisse, tametsi et in altero quodam manuscripto fuerit eodem modo, id quod etiam nunc videre licet. Sed et Beroaldinum volumen habet, *quæ humi in arido atque arenoso loco gignuntur:* unde ut nihil aliud, illud certe colligitur, mendosam esse hodie lectionem vulgatam. *Rivius.*

Humi arido, atque arenoso] Sic legit Priscianus lib. XVIII. nec omnino discrepant veteres libri: quemadmodum ab aliis quoque jam animadversum ac notatum video. *Manutius.*

Quæ humi arido atque arenoso gignuntur] Sic quoque Naz. ac Palat. sec. reliqui enim *quæ humo arida et arenosa, &c.* Com. noster præfert, *quæ humo aridaque arena gignuntur*. Gruterus.

CAP. 49 *Igitur in eo colle, quem transverso itinere porrectum docuimus*] Nusquam hoc docuit. *Ciacconius.*

Quem transverso itinere porrectum docuimus] Nisi Latiniora essent, quam ut facile venirent sub stylum glossatorum, dicerem spuria. Interim errat insigniter Ciacconius; arbitratus nusquam hoc ante prodidisse Sallustium: factum enim linea ab hac fere quinta; ubi est: 'Sed ex eo medio quasi collis oriebatur in immensum,' &c. *Grut.*

Jugurtha extenuata suorum acie consedit] Aliter hæc verba Priscianus refert lib. XVIII. quo loco docet verbum *Sedeo* apud Latinos diversos habere casus; subjiciens hæc duo exempla Virgilii: lib. VII. 'Tali intus templo Divum patriaque Latinus Sede sedens.' Idem lib. X. 'Summa petit scopuli, siccaque in rupe resedit.' Et mox Sallustii: 'Jugurtha extenuata suorum acie, montem insedit.' Verum ego Priscianum memoria lapsum existimo: nam et antiqui libri receptam lectionem retinent; et paulo ante *collis* meminit: 'ex eo,' inquit, 'medio quasi colle oriebatur in immensum pertingens.' Itaque nihil immutandum censeo. *Pop.*

Elephantis] *Elephantis* antiquos in acie usos notissimum est. Tractæ autem hæ belluæ ad bella a Persarum regibus, eo quod ictibus non cederent, adversarios mole sua terrerent, cutemque haberent, quæ nulla vi transmitti, nullo ferri acumine penetrari posset. Quod apud Cassiodorum traditur, lib. decimo variarum cap. 30. Illud maxime hic quærendum videbatur, quo tempore scilicet has bestias ipsi Romani in bellum primum eduxerint. Id bello Philippico, P. Sulpitio Galba, C. Aurelio Cotta Coss., id est, anno urbis DLIII. factum ex Livio didici: is l. XL. inquit: 'Ante prima signa locatis elephantis, quo auxilio tunc primum Romani, quia captos aliquot bello Punico habebant, usi sunt.' His bestiis sæpe ante aciem, ut primum impetum sustinerent, interdum post exercitus terga ordo datus est pugnaque incepta, iisdem illico via per ordines patefacta, ut de subito visu suo et hostes et equos pariter perterrefacerent. Appiano teste de Bello Hispaniensi. Interdum ipsis equitum

turmis immiscebantur: Hirtius de Bello Africano. Etiam in munere gladiatorio in circum productas Romæ has bestias, per funes quoque incessisse, aliaque ludicra exercuisse docet Plin. VIII. 2. 3. 6. 7.; et Dio in Pompejo. Testatur porro auctor de Viris Illustribus, Pyrrhum Epirotarum regem, Lævinum Consulem apud Heracleam Elephantorum novitate turbasse. Novum quippe Consuli erat, has bestias videre in aciem produci. Elephantes autem quinquaginta in usum biennii a Ptolemæo Macedonum rege hoc bello mutuum eundem accepisse Justinus scribit. Quando elephanti pugnaturi erant, et in aciem procedebant, aderant his belluis rectores in acie, qui pro numero bestiarum, quibus præerant, varia nomina sortiti, de quibus consulendus Ælianus. Turres autem dorsis eorum imponebantur, in quibus cum variis telis milites. Polybius l. V. 'Classicum canentes, primum cum Elephantis se mutuo invadunt. Pauci ex iis, quos Ptolemæus habebat, in adversos feruntur. Ex quibus optimam certe faciebant milites pugnam, jacientes hastas, et se invicem crebris vulneribus afficientes.' Hæc ille. Sicuti autem elephantis et quidem turritis pugnatum est, ita neque hoc reticendum est, captivas has bestias cum turribus in triumphum deductas fuisse. Meminit ejus Florus cap. 18. lib. primi: 'sed nihil libentius Populus Romanus aspexit, quam illas, quas timuerat, cum suis turribus belluas, quæ non sine sensu captivitatis, submissis cervicibus victores equos sequebantur.' Porro in pugna antiqui velites, ut Vegetius auctor est, adversus Elephantos ordinaverunt. Appianus de Bellis Punicis, cum de Equitatu Italico, id est, auxiliaribus Scipionis, loquitur, ita inquit: 'singuli horum adjunctum habebant velitem armatum multis telis, quibus arceret belluas.' Ibidem paulo post: 'Scipio Equites Italicos ex postrema acie inductos, et levius armatos, jussit ex equis territis desilire, et in elephantos hoc illuc ruentes tela conjicere, primusque ipse descendit, et elephantum procurrentem sauciavit: hoc exemplo confirmatis aliis, et undique jam eos vulnerantibus, retrocedebant. Dum autem in hoc certamen velites missi sunt, latiori ferro hastas gestasse videntur, ut in magnis corporibus majora forent vulnera.' Illud insuper Livius l. XXXVII. Eutropius l. III. et post eos Isidorus l. IX. prodidit, elephantos retroactos, cum regi a suis non possent, fabrili scalpro intra aures adacto necatos fuisse. Idque Asdrubalem primum instituisse Livius scribit. Quinimo et verutis conjectis Romani pedites elephantos Hannibalis avertere, et insecuti aversos sub caudis, quia maxime molli cute vulnera accipiunt, fodiebant, teste Livio l. XXX. Ignibus etiam ex castris Romanorum exactos ab eodem Livio traditur l. XXXV. Item secures multi extulerunt, quibus pedes Elephantorum amputarunt. Curtius l. VIII. Imo et gladios habebant leviter curvatos, falcibus similes, quos Copidas vocabant, quibus belluarum manus appetebant, teste eodem Curtio libro citato. Sudibus quoque in prima acie armati constitui solebant ad terrendos prohibendosque Elephantos. De cetero adeo vehementes in prælio has bestias fuisse accipimus, ut manu sua vel proboscide arma virosque corripuerint, et super se regentibus tradiderint, quod scribit Curtius l. IV. *Stewechius.*

Ipse propior monti cum omni equitatu et peditibus delectis collocat] In manuscripto est, *propior montem:* quomodo Hirtius VIII. belli Gallici, 'Alter quo propior hostem in vallo collocatus esset,' &c. nec aliter in Florentino, et Beroaldino. *Ricius.*

Turmas] Vide supra cap. 38.

Manipulus] *Manipulus* ducentos mi-

lites continebat, id est, duas centurias. Nam antiquis hic mos fuit, cum adhuc reges Romæ regnarent, ut manipulos miscerent ex Romanis et Latinis: ita ut una centuria Romanorum et una Latinorum unum manipulum conficerent, et unum sequerentur signum: *Manipulus* autem dictus est, quia dum Romani adhuc pauperes essent, manipulos fœni perticis alligabant, et eos pro signis sequebantur; ut Lucanus: 'Pertica suspensos portabat longa maniplos.' *Sold.*

Jugum] Vide supra cap. 38.

Quæ ab Imperatore decuerint omnia suis provisa] Videndum an scribi debeat; *Quæ ab Imperatore debuerint, &c.* nam Tacitus qui hunc locum imitatur lib. XXI. sic ait: 'Quæ provideri astu ducis oportuerit providisse, campos madentes, et ipsis gnaris paludes, hostibus noxias.' *Ursinus.*

Ut prudentes cum imperitis] Legendum, *uti:* sic enim fere semper Sallustius. *Rivius.*

Cum bello melioribus] *Belli* Fulvii liber. *Manutius.*

Illum diem aut omnes labores, &c.] Hunc locum sic imitatus est Tacit. Annal. XII. 'Enimvero Caractacus huc illuc volitans, illum diem, illam aciem testabatur, aut recuperandæ libertatis, aut servitutis æternæ initium fore.' Et Hist. IV. 'isque præcipuus illi dies magnæ offensæ initium et magnæ gloriæ fuit.' Thucydides 2. ἥδε ἡ ἡμέρα τοῖς Ἕλλησι μεγάλων κακῶν ἄρξει. Plautus Capteiveis: 'Hic ille est dies, cum nulla vitæ meæ salus sperabilis est.' *Ciacconius.*

Omnes labores] Legendum, *omneis:* ita et hoc, et superius illud in vetustis. *Rivius.*

Dum interim Metellus ignarus hostium, monte digrediens, cum exercitu conspicitur. Primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet] Sic in cunctis fere, quæ ipse viderim, exemplaribus reperi. ceterum Donatus in Terentii Eunuchum, *conspicatur* hic legit, non *conspicitur;* idque ita sensus quoque exigere videtur, ut sit a *conspicor* deponenti, quod est, *videre.* Nam hoc dicit Sallustius, Metellum vidisse ipsum quidem hostes qui se occultarant, sed ita uti non satis eos propter virgulta, inter quæ consederant, internoscere, aut quid tandem rei esset, dijudicare posset; id enim est quod sequitur, *Primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet.* Florentinum, *cum exercitu conspicit eos,* non *conspicitur.* Idem.

Cum interim Metellus ignarus hostium, monte digrediens cum exercitu conspic.] Mire mutatum dicendi genus. Cum enim dicere vellet, Jugurtham ante absconditum, nunc Metello visum, ait: *Metellus cum exercitu conspicitur.* Omnia enim continuo sequentia indicant, Jugurtham nunc primum Metello videri, qui in eo colle, quem transverso itinere porrectum auctor docuit, consederat. Metellus dubius erat, non Jugurtha. Verum id magis mirandum; quomodo Metellus monte digrediens hic dicatur, quem nusquam ascendentem descripsit. Sed neque semel hoc dixisse contentus auctor, bis paulo post repetit; ut hunc locum non dubitem prorsus corruptum. Prima quidem verba, si non bis postea descendisse repetisset, ita legi poterant: *Cum interim Metello ignaro hostium monte digrediens cum exercitu conspicitur,* scilicet *Jugurtha.* Inde enim dubius primum Metellus, statim deinde agmen constituit. Plura dicere nolo. Commentatores nihil ad rem dicunt, et nos conjecturas nostras referre nolumus. Lector ipse sibi judicium suum reservet. Adjuvat judicium nostrum, quod quidam codices habent paulo post, *incerti cum natura loci, tum dolo ipsi:* ubi alii habent *incertum;* ut non sit mihi dubium locum esse mutilum. *Glareanus.*

Monte digrediens] Sic supra 'neque colle digredi.' Tacit. Hist. I. 'Cæcina propiore transitu Peninis jugis digredi jussus.' Citat hunc locum

Donat. in Eunucho 2. 3. *Ciacconius.*

Incerti quidnam esset] Forte, *incertati*, a verbo *incerto*: vide Nonium; ut sit, *incertati, occultati, obscurati.* Idem.

Deinde brevi cognitis insidiis, paullisper agmen constituit] Volumen Fabricianum, *dein*, et, *paullisper agmen constitit*, ist still gestanden: ut sit *agmen* casus nominativi. Aldinum exemplar facit cum pervulgata lectione. Q. Curtius III. 'Tunc consistere agmen jubet.' Livius I. belli II. 'Constitit utrumque agmen, et prœlio sese expediebant:' licet perperam in Ascensiano *constituit* legatur. *Rivius.*

Agmen constituit] Plautus Bacchid. 'Navem ex templo statuimus:' in aliis est *constitit*, ut sit *agmen* nominativus casus. Atque hoc modo et Livius, et Curtius loquuntur. *Ciaccon.*

Paulisper agmen constitit] Placet lstud. ceterum in Mss. nostris, editisque omnibus visitur, *constituit*. Grut.

In dextro latere, quod proximum hostib. erat] Manuscripta duo, *quod proximum hostes erat*: pro eo fortasse quod est, *proxime hostes*. Nam Cicero quoque loqui identidem sic consuevit: velut cum ait, 'Ut cum suis copiis quam proxime Italiam sit:' et iterum, 'Habemus exercitum quam proxime hostem;' sic et alias idem. Sed et Sallustius supra, 'Proxime Hispaniam Mauri sunt.' Si quis nomen esse malit τὸ *proximum* haud multum equidem reluctabor. *Rivius.*

Funditores et sagittarios] Vide supra cap. 46.

Transvorsis principiis] Paulo post: 'Ipse cum sinistræ alæ equitibus, qui in agmine principes facti erant.' *Ciacconius.* Vide Gronov. l. IV. Observ.

CAP. 50 *Rutilium legatum*] Hic est P. ille Rutilius Rufus (ut puto) qui Consul fuit cum C. Manlio anno ab U. C. 648. nec multo post innocentissimus in judicium vocatus de pecuniis repetundis damnatus est. Cic. in Bruto, pro Fonteio, pro C. Rabirio Posthumo, in Pisonem, de Oratore l. I. de Officiis l. II. Livius l. LXX. Cornelius Tacitus l. III. Paterculus in priori volumine, Valerius Max. VI. 4. Orosius v. 17. Asconius in Divinationem, Seneca de Beneficiis l. v. et VI. Epistolarum l. III. de Divina providentia. *Cast.*

Præmisit ad flumen] Scilicet Muthul.

Transvorsis præliis] Id est, præliis ex transverso et a latere, non a fronte factis. Nam Metellus agmen instructum dirigebat non contra collem, nec contra Jugurtham, sed versus flumen: ita ut frons agminis respiceret flumen, latus vero dextrum respiceret collem atque Jugurtham: ut necesse esset Jugurtham, si conaretur invadere Romanos, eos a latere et ex transverso, non a fronte, neque ex adverso invadere. *Sold.*

Post principia habere] Sic Sisenna hist. l. III. apud Nonium: 'Post principia paulatim secedunt: atque inde fugæ se mandant:' quo in loco mendose *post ricipia*, legitur. Sic et Gnatho Terentianus actu IV. Sc. 8. 'Tu hosce instrue hic, ego ero post principia: inde omnibus signum dabo.' Et C. Gracchus apud Gellium XV. 12. 'Sed in convivio liberi vestri modestius erant, quam apud principia:' sic enim est legendum, non ut vulgatis *principem*. Et Cicero ad Marcum Brutum. 'Spes libertatis nusquam, nisi in castrorum principiis est:' quo in loco male quidam, *præsidiis*. Et Varro de Re Rust. III. 4. 'Et vero, ut ajunt, post principia in castris.' *Manutius.*

Sinistræ alæ equitibus] *Ala* proprie dicitur equitum ordo, eo quod pedites tegant alarum vice. Virgil. l. IV. Æneid. 'Dum trepidant alæ, saltusque indagine cingunt.' Sed hoc loco *alam sinistram* accipit pro latere sinistro. *Sold.*

Ne forte cedentibus adversariis receptui] Vox *adversariis* glossema esse

videtur. *Ciacconius.*

Deinde] Fabricianum, *dein.* Rivius.

Numidæ alii postremos cædere] Ita in Mss. non *postremo cedere.* Atque ita sensus quoque ipse postulat. *Idem.*

Ludificati in incerto prælio] Manuscripta, *incerto prælio*, omissa præpositione, idque rectius. *Idem.*

Incerto prælio] Qui non poterant conserere manus, cum hostis tentaturus modo accederet, modo retrocederet. *Badius.*

Non confertim in unum se recipiebant] Manuscripta, *non confertim, neque in unum;* quomodo et Aldinus codex. *Rivius.*

Numero priores] Numero plures, numero superiores: et hæc est sententia hujus loci: Jugurthini equites, qui numero plures erant, si Romanorum turmas a persequendo deterrere non poterant, alius alio quam maxime diversi sese recipiebant. Quare Romani eos persequentes dividebantur, et ita statim a Numidis, qui plures erant, circumventi cædebantur. Itaque *priores*, erit nominandi casus, non accusandi. *Cast.*

Numero priores] Sic habent plerique libri; quidam tamen illud *priores* in *plures* mutarunt, male, moti raritate sermonis. *Glareanus.*

Disjectos] Id est, dissipatos; nam supra dixit: Jugurthinos conturbasse ordines Romanorum. *Sold.*

Ea vero consueti Numidarum equi facile inter virgulta evadere] Duo ex manuscriptis, *eo vero consueti, &c.* ut sit, ad eum collem. *Rivius.*

CAP. 51 *Dispersi a suis, pars cedere, alii insequi*] In quibusdam, *Diversi a suis.* Verum eodem plane sensu, pro disjecti et disjuncti. *Idem.*

Equi, viri, hostes atque cives permixti] Τὸ *atque*, non est in duobus manuscriptis. *Idem.*

Sors omnia regere] Manuscripta, *Fors*, pro fortuna. sed est idem utrobique sensus. Facit cum manuscriptis Florentinum atque alia pleraque. *Id.*

Itaque multum diei processerat] Videtur scribendum, *Et jam multum diei processerat*, vel ut est in v. c. *die*, pro *diei.* Sic enim habetur infra, v. c. 'Et jam die vesper erat.' Item: 'Jamque dies consumtus erat.' *Die* vero ἀρχαϊκῶς dixit, ut Plautus Pseudolo: 'Vides, jam die multum esse:' et Virgilius Georgicis, 'Libra die somnique pares ubi fecerit horas.' *Ursinus.*

Denique omnibus modis, &c.] Τὸ *modis* non habent codices in membrana descripti, neque ceteri vetustiores. *Rivius.*

Denique omnibus labore, et æstu languidis] In solo Aldi codice invenio additum verbum, *modis: Denique omnibus modis labore, et æstu languidis:* quod displicet; pendet enim oratio a sequentibus, non a præcedentibus. Item paulo post: 'Neu paterentur hosteis fugientes vincere.' Soldus *fugientes* nominativi casus existimavit, et supplet *Rom.* Badius accusandi, et conjungit ad *hosteis:* sed magis placet Soldus hoc loco; vehementer enim timuit Metellus, ne sui succumberent. Mox etiam, illud obscure dictum: 'Quos firmos cognoverat, eminus pugnando retinere.' Soldus tamquam clarum pulcre transsilit. Badius, *retineret*, inquit, ne ad suos accederent, pugnando eminus. Badius igitur verbum *quos*, ad Romanos retulit, ut *dubiis* verbum, quod præcedit. idque mihi placere debet, donec melius vel invenero, vel edoctus fuero. *Glar.*

Paullatim milites in unum conducit] Tacit. Annal. IV. 'At Sabinus donec exercitum in unum conduceret.' l. XV. 'Et auxilia regum in unum conducta.' *Ciacconius.*

Cohortes legionarias] Addit *legionarias*, quia erant etiam cohortes auxiliares. *Cast.*

Simul orare et hortari milites] Illa *et* copula non est in omnibus vetustis. Et jam sæpe monui libenter Sallustium facere, uti asyndeto utatur: quod, ut alias, ita hic quoque habet

instans ac urgens quiddam, ac sententiam mire juvat. *Rivius.*

Neque illis castra esse, neque munimentum ullum, quo cedentes tenderent] Fabricianum, *neque illis munimentum ullum:* ut pronomen *illis* denuo repetatur. Nam interdum per pleonasmum abundat hoc pronomen, sed non sine gratia; velut apud Virgilium, 'Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra.' et Terent. in Adelphis, 'Quem neque fides, neque jusjurandum, neque illum misericordia repressit, neque reflexit.' Sit hæc conjectura; quamquam mihi quidem ad sententiam mire facere videtur hæc repetitio pronominis, et non gratiam modo, sed et vires addere sensui, et affectum orantis atque hortantis quasi ob oculos ponere: id aliquis non intelligens, ut est audax inscitia, cum frustra repetitum crederet, e medio illud removit. *Idem.*

Neque illis castra esse, neque ullum munimentum] Ita omnes Mss. præter Naz. qui habet, repetito pronomine; *neque illis castra esse, neque illis munimentum ullum:* de quo visantur castigg. Rivii. Nam mihi videtur analphabetarii interpretatio; etsi enim hisce talibus sua venustas, sua vis in re oratoria; at non institutum hic Sallustio pandere eam artem: argumenta tantum, veluti punctis, signasse sufficit; itaque adimi adhuc possit vocula una atque altera, et scribi: *neque castra, neque munimentum ullum.* Gruterus.

In armis omnia sua] Legendum, *sita.* Rivius.

Cap. 52 *Et jam diei vesper erat*] In manuscriptis duobus est, *Et jam die vesper erat,* pro *diei:* ut sit genitivus antiquus, cujus et Priscianus VIII. meminit, et Gellius ipse IX.: ubi docet C. Cæsarem in lib. de Analogia II. 'hujus die' et 'hujus specie' dicendum putare: seque in Jugurtha Sallustii summæ fidei et reverendæ vetustatis libro, *die* casu patrio scriptum invenisse, ubi ille inquit: 'Vix decima parte die reliqua.' Sed et Servius alicubi Sallustium *acie* pro *aciei* dixisse testatur. Ridiculum vero, quod in manuscripto, nescio quis, annotarat, *die*, subaudiendum *deficiente.* Idem.

Regio hostibus ignara] Vide Nonium. *Ciacconius.*

Ad flumen] Scilicet Muthul.

Quietus] Sine strepitu aut sonitu alio.

Neque remittit, quid ubique hostis ageret explorare] Ex scripto legend. *neque interim remittit quid, &c.* Putschius.

Neque remittit, quid ubique hostis ageret, explorare] Editiones mediæ infarcierunt hic adverbium *interim;* sed non conspicitur in ullo Mss. nisi inter lineas; neque agoscunt editionum primæ. *Gruterus.*

Omnes numero quadraginta] Est in manuscriptis, *numero* XXX: nec aliter in Florentino. *Rivius.*

Omnes numero quadraginta interfecti] Ita emendatum in plerisque Mss. quamvis aliquot referant, XXX. Commel. quidem initio habuerat XXXX: sed eo deleto repositum est, XL: ut pateat errorem inde ortum quod arbitrarentur scribæ, quadragenarium numerum minime exprimendum quatuor X. *Gruterus.*

Fessi lætique erant] Colerus: *lentique erant,* nos ex Ms. nostro, qui nunc est bibliothecæ Lugdunensis, reposuimus *fessi lassique erant.* Neque vero *lassus* tanquam barbarum, aut minus Latinum rejiciendum: eo utuntur Petronius, Justinus, alii. Ovidius Amor. III. 'Sæpe tulit lassis succus amarus opem.' *Putschius.*

Fessi lætique erant] In vetustis nonnullis est, *fessi lassique erant,* pro *defatigati:* quomodo et sententia postulat. etiamsi secus exemplaria manuscripta. *Rivius.*

Fessi lætique erant] Haud mihi recedendum putavi a lectione Mss. Palatinorum; præsertim cum ab ea item constanter starent membranæ Rivi-

anæ. Regnat quidem in hunc usque diem per editiones, *fessi lassique:* sed quæ differentia utriusque vocis? mihi enim ambo idem notant: nostra, hoc vult; nihil obstitisse Rutilianis lassitudinem ac gaudium, quo minus Metellianis obviam irent: quod insolens. Nam huic, effectus talis, ut nolit obtemperare præfectis; illi, ut nequeat: haud aliter istæc intellecta veteribus, haurire est ex Palatino tertio, ubi verba ad hanc faciem: *quamquam itinere atque opere fessi, et prælio læti erant, &c.* Gruterus.

Strepitu veluti hostes adventare; alter apud, &c.] Reduxi scripturam antiquam, etiamnum conspicuam in edd. rejectitiis. Minus recte hodie libros occupat *adventarent:* nam *adventare* est infinitivus, loco imperfecti, forma locutionis auctori creberrima. *Idem.*

Et pæne imprudentia esset admissum facinus miserabile] In manuscripto quodam, *foret* reperitur, non *esset*. In Fabriciano vero, neutrum horum est, ut nec Beroaldino. *Rivius.*

Et pæne imprudentia admissum facinus miserabile foret] Quidam legi volunt: *Et pæne imprudentia admissum esset facinus miserabile:* alii et verbum *foret*, et *esset*, sustulerunt; qua ratione ducti id fecerint ignoro. Fecisse tamen suspicor non sine caussa. Ego tamen hoc loco verbum *foret* reposui: codices duos Mss. secutus atque ita esse legendum declarat locus ille in Catilinario: 'Eo die, post conditam urbem Romam, pessimum facinus patratum foret.' Utitur sæpe verbo *foret* Sallustius. *Popma.*

Et pæne imprudentia admissum facinus miserabile] Qui hic adtexit e duobus Mss. *foret*, oportet aures habeat parum exercitatas ad elegantiam Latiarem, neque, vel per somnium, meminerit eorum quæ occurrunt Agellii l. v. c. 8. Palatini certe neutiquam agnoscunt id vocis, etiamsi eorum nonnulli exarati a librariis non admodum doctis: unde est, quod apparet in tertio; *admissum facinus miserabile esset patratum, &c.* Grut.

Igitur pro metu repente gaudium exortum est] Τὸ *est*, non reperi in manuscriptis. Id cum hoc loco, tum alias sæpe ex glossa addita irrepsit in contextum. Adnotavit autem et Gellius, *Est, erat, fuit*, plerumque abesse cum elegantia, sine detrimento sententiæ, libro v. capite 8. *Rivius.*

Sua quisque fortia facta ad cœlum effert] Manuscripta, *ad cœlum fert*. Utrumque apud Ciceronem reperitur, 'in cœlum ferre,' et 'in cœlum efferre laudibus.' *Idem.*

Bonos detrectant] Id est, efficiunt, ut etiam male audiant boni. *Ciacc.*

Adversæ res etiam bonos detractant] Ita plerique habent codices, *detractant;* per *a* in secunda syllaba: Aldinus vero *decretant* legit, quod verbi non intelligo. Soldus more suo transsilit: in expositione tamen ait: 'Apud victos etiam, qui fortes, tanquam ignavi vituperantur.' Badius, 'Res adversæ,' inquit, 'detractant, id est, deprimunt et vituperant etiam bonos.' Ego (si modo recte legitur *detractant*) exponerem: 'Res adversæ bonos detractant, hoc est, bonis' derogant.' Nam inde Detractores, qui famæ alicujus derogant, dicti videntur. Fuisse tamen priscum aliquod verbum per sciolos amotum valde vereor. *Glareanus.*

Cap. 54 *Cum cura reficit*] Adducit hunc locum, aut alium similem Seneca l. de benef. iv. c. 1. *Ciacconius.*

Pro victoria satis pugnatum, reliquos labores pro præda fore] In quibusdam, *satis jam pugnatum;* Mox, *prædæ fore:* pro Ad prædam spectare, seu, prædæ gratia subeundos esse, licet manuscripta *pro præda* habeant. *Rivius.*

Quod præter regios equites nemo omnium] Manuscripta duo, *præter equites regios;* ut adjectivum sequatur. *Idem.*

Nemo omnium Numidarum ex fuga regem sequitur] Quidam codices habe-

bant *sequebatur*, et ita legisse videtur Badius, sed verba sequentia optime indicant legendum esse *sequitur*, in præsenti, non *sequebatur* in præterito imperfecto. Paulo post: 'Minore detrimento illos vinci;' minore damno Numidarum intelligendum, ut recte exponit Badius: et inde legendum, *quam suos vincere;* ubi verbum *suos*, in quibusdam exemplaribus male omissum est. *Glareanus.*

Quod nisi ex illius libidine geri non posset] In quibusdam, *lubidine*, quomodo veteres fere, ut alibi ostendimus: sic et *libet* et *lubet* dicimus. *Rivius.*

Praeterea inimicum certamen sibi cum hostibus] Legendum, *iniquum certamen;* ita sensu postulante, et consentientibus quibusdam vetustis; quamvis manuscriptis reclamantibus. Sed cur *iniquum?* quia minore detrimento hostes vinci ait, quam suos vincere. *Idem.*

Praeterea inimicum certamen cum hostibus minore] Nihil hic innovassem, nisi institissent Mss. veterumque edd. qui ad unum omnes una cum Rivianis, præferunt *inimicum*, damnato illo altero, quod libros hodie occupat, *iniquum:* et cur ita loqui non posset auctor? *Gruterus.*

Sed alio more bellum gerendum] In quibusdam, *alio modo;* sed eodem sensu. Præterea *gerundum* est in manuscriptis, non *gerendum*. Rivius.

Interfici jubet] Ex scripto nostro, et Servio veram lectionem reposuimus: *puberes interfici jubet; alia omnia militum præda esse:* antea vitiose legebatur; *puberes interficit; jubet alia omnia militum prædam esse*. Putschius.

Quippe cujus spes omnis in fuga sita erat] In nonnullis est, *cui spes omnis*. sed quod ad sensum attinet, parum refert utrum legas. *Rivius.*

Qui sua loca defendere nequiverat] Forte, *qui suis locis se defendere:* infra; 'Jugurtham nisi ex insidiis, aut suo loco pugnam facere.' *Ciacconius.*

In alienis bellum gerere] Illud *alienis*, ut exponendum, vix equidem scire possum. Soldus, ut notum, transilit. Badius exponit, 'In alienis, id est, non a se delectis ad pugnam locis:' quæ verba ego sane non intelligo. Tu vide si *alienis* exponendum sit pro *alienatis*. Glareanus.

In alienis bellum gerere] Hæc verba varie conjectandi materiam subministrarunt iis, qui in Sallustium annotationes scripsere. Glareanus quidem se ignorare confitetur, quid illud *Alienis* significet. Badius rationem conjecturamque iniit quandam haud mihi satis probatam. Quamobrem hanc esse existimo hujus loci sententiam. Metellus cum agros vastaret, oppida, castellaque temere munita caperet, ea formidine Numidæ perterriti frumentum, omniaque quæ ei usui essent, dederunt: unde majorem cladem Jugurtha accepit, quam si parum feliciter cum Metello pugnasset. Nam cum omnem spem in fuga poneret, magnisque itineribus Metellum antevenerat, eum sequi cogebatur: et dum propria loca defendere non posset, in iis nunc, quæ ab eo defecerant, et in Metelli potestatem venerant, bellum gerere oportebat. Hunc esse horum verborum sensum, conjecturam inde capio, quod paulo ante dixit, 'Jugurtham a Metello superatum, sese in loca saltuosa, et natura munita recepisse.' Eum vero Metellum in alienis locis insecutum, his verbis ostendit: 'Exercitum plerumque in iisdem locis operiri jubet, ipse cum delectis Metellum sequitur.' *Popma.* Videndus Gronovius IV. Observ. capite 16.

Exercitum plerumque in iisdem locis opperiri jubet] Hoc est, Majorem exercitus partem. Sic supra dixit, 'ubi plerumque noctis processit:' et, 'plerumque noctis barbari more suo lætari,' et, 'Qua tempestate Carthaginienses pleræque Africæ imperitabant.' Nam quod dixit infra: 'qui

plerumque exercitum ductare seorsum a rege solitus erat:' *plerumque*, ibi, *sæpe* significat. Livius l. XXIV. 'Hic finis fuit inclyti per Europæ plerumque atque Asiam omnem regni.' *Ciacconius.*

Aviis itineribus ignoratus] Tacit. Hist. IV. 'Eadem in Voculam parabantur, nisi servili habitu per tenebras ignoratus evasisset:' et Hist. III. 'Ignoratus apud Cornelium Primum, paternum clientem, delituit:' et ibidem, 'ni arreptis scutis, ignorati vincula et libramenta tormentorum abscidissent.' *Ciacconius.*

Romanos palantes repente aggreditur] In vetustis quibusdam, *palanteis*, quomodo fere Sallustius: et in manuscripto, *adgreditur:* vetusto illo scribendi more. *Rivius.*

CAP. 55 *Cognitis rebus Metelli*] Fabricianum, *cognitis Metelli rebus.* Idem.

Ut sese et exercitum more majorum gereret] Manuscripta, *ut sequi et exercitum;* nec aliter Florentinum. *Idem.*

Ut seque et exercitum more majorum gereret] Quid quæso est *exercitum gerere?* insolens Latinis auribus ista locutio. Servius ad ista l. v. Æneidos: 'Hnc illuc vinclorum immensa volumina versat.' Sic scribit: 'VERSAT. considerat: Sallustius, Exercitum more majorum verteret, hoc est, consideraret:' ita diserte extat in editione Petri Danielis, sed in vulgatis tantum erat: *exercitum vertere:* quod tanquam novum fragmentum inter incerta retulerat Carrio, scilicet quia in toto Sallustio, nec vola, nec vestigium istius locutionis exstabat; nobis vero illud, *exercitum more majorum verteret*, ansam dubitandi dedit, et huc referendi. Legamus hic itaque, *ut seque et exercitum more majorum verteret:* et τὸ *exercitum vertere* quod inter incerta malo mehercule exemplo collocatum est, ejiciamus: quod nos facere omisimus, ne fucum sibi factum lector curiosus quereretur. *Puts.*

Ut seque et exercitum more majorum gereret] Scio quid habeatur in Servio: sed aliud loquuntur nostri Mss. nullo dissensu; et vero *gerere* hic notat *regere*, aut mutandum est in eam vocem; ut pluribus disserui in libellis suspicionum. Unde et infra c. 85. habemus: 'me vosque in omnibus rebus juxta geram,' *Gruterus.*

Ut in adverso loco victor tantum virtute fuisset] Legendum, *victor tamen:* sic enim, ut omittam consensum exemplarium veterum, et sensus ipse postulat, facilis autem lapsus fuit, propter scripturæ similitudinem. Τὸ *ut* non reperitur in exemplaribus calamo descriptis, ac citra detrimentum sensus abesse poterit. *Rivius.*

In adverso loco, tamen victor fuisset, virtute host. a. p.] Aldinus et Gothi codices habent: *Ut in adverso loco victor tantum virtute fuisset, hostium agro potiretur.* Quæ verba ego non intelligo: mihi placet, ut post *loco* distinguatur, item ut *tamen*, non *tantum* legatur, et ante *virtute* distinguatur. Nec tamen *hostium virtute* construendum, sed *virtute potiretur hostium agro.* Glareanus.

Supplicia decernere] Ita legendum, non, ut quidam habent codices: *Supplicationem decernere.* Frequenter enim Sallustius, *suppliciis* pro *supplicationibus* utitur: id quod in Catilinario c. 9. et. 25. et supr. Jugurth. c. 46. ostendimus. *Popma.*

Post gloriam invidiam sequi] Τοῖς μὲν διὰ τοῦ ἡλίου πορευομένοις ἕπεται κατ' ἀνάγκην σκιὰ, τοῖς δὲ διὰ τῆς δόξης βαδίζουσιν ἀκολουθεῖ φθόνος, ut legimus apud Stobæum. *Cast.*

Diversi agebant] Ms. *agitabant.* quod probum. Supra itidem ex scripto reponendum, *pecoris et mancipiorum prædas certatim agitare*, ubi vulgant, *agere.* Infra, 'pro muro dies noctesque agitare:' mox; 'pro castris agitare jubet.' *Putschius.*

Aquarum fontes] Lege *fonteis.* Rivius.

Aquarum fontes, &c.] Fontes veneno inficere, quod ipsum aut latet, aut non diu latet, Florus ait esse non tantum contra morem majorum, sed et contra fas Deum, sicuti jura Gentium Diis adscribi ab probatis auctoribus solent. Et sunt quædam hæ bellantium tacitæ conventiones. Ceterum non idem dicendum de aquis sine veneno ita corrumpendis, ut bibi nequeant, quod Solon et Amphictyones leguntur in Barbaros justum censuisse: et Oppianus de piscatu IV. ut suo sæculo solitum commemorat. Id enim perinde habebatur, atque si avertatur flumen, aut fontis venæ intercipiantur, quod et natura et consensu licitum est. *Grot.*

CAP. 56 *Zama*] Africæ Urbs, quinque dierum itinere a Carthagine distans, versus Occidentem, ut addit Polybius: trecentis M. P. ab Adrumeto, teste Æmilio Probo. Regiam Jubæ dicunt Strabo et Hirtius, sicuti arcem regni noster Sallustius. COLONIA. ÆLIA. HADRIANA. AVGVSTA. ZAMA. REGIA. est in antiqua inscriptione Thesauri Goltzii. 'Αζάμα corrupte apud Ptolemæum. Zamora novo nomine vocat Marmolius. Est et ejusdem nominis fons, qui in Africa canoras voces facit, ut testatur Isidorus ex Vitruvio VIII. 4. ejusdem quoque nominis urbs et in Cappadocia, et in Chamanæ præfectura invenitur. *Ortel.* Canorum autem hunc Zamam dictum a זמר Samar, quod canere significat, existimat Bochartus. Hæc urbs postea a Romanis diruta est, ut testatur Strabo.

Oppidanos hortatur, ut mœnia defendant] In manuscriptis, ceterisque vetustioribus non est *ut*, ac majore cum gratia abesse poterit nullo detrimento sensus. *Rivius.*

Additis auxilio perfugis] Est in manuscripto quodam, *addit auxilio perfugas;* utramque lectionem admittit sensus. *Idem.*

Quod genus ex copiis regis, quod fallere nequibat, firmissimum erat] Sic et manuscriptum; sed Badianum, *quia fallere nequibat*, eodem sensu. *Fallere* pro *latere* dixit: quomodo sæpe et Livius et Tacitus; id quod in Terentium est a nobis diligenter annotatum. Firmissimos vero perfugas fuisse ait, nimirum quod metuerent, ne si pax cum Romanis fieret, ipsi per condiciones ad supplicium traderentur; vel quod victo ab Romanis Jugurtha, nullam veniæ atque impunitatis spem haberent. Itaque horum forti fidelique opera Jugurtha usus est, spemque in his summam habuit. *Idem.*

Ac paullo post cognoscit] Manuscripta et ex impressis quædam, *post paullo:* quomodo Cæsar l. VII. 'Ipse post paullo silentio egressus:' et l. I. de bello civili, 'Post paullo tamen, internunciis ultro citroque missis, quæ ignorabant de L. Domitii fuga cognoscunt;' pro, *paullo post*. Livius V. ab U. C. 'Cum senatus post paullo de his rebus in curia Hostilia haberetur.' Priscianus l. XVIII. quo loco docet *paullo ante*, itemque *paullo post*, sic a Latinis dici, ut a Græcis ὀλίγῳ πρότερον, καὶ, ὀλίγῳ ὕστερον. ibidem ex Horatio de *post paullo* exemplum subjicit. *Idem.*

Sicca] Vocatur et hæc Sicca Venerea, atque eo quidam referunt Succoth Benoth Assyriorum; fuit enim eorundem in Africa colonia. Trium illa dierum itinere sive M. Pass. plus minus CXX. a Carthagine dissita. De colonia illa Valerius Max. II. 6. 'Siccæ est fanum Veneris, in quod se matronæ conferebant, atque inde procedentes ad quæstum, dotem corporis injuria contrahebant.' Ita legit ex Mss. Pigius. Non Succoth autem solummodo, sed et Siccuth, quod propius a Sicca abest, tabernacula sonat Ebraice, et probabile satis est idem sonasse Punice, atque eidem Deæ, id est, Veneri, eisdem sacris, seu simillimis, ex Phœnicia in Africam translatis, coloniam ipsam postea deduc-

tam, nomen suum debuisse. Nam Phœnices hunc cultum, hos ritus, et τὸ Succoth Benoth a Babyloniis etiam accepisse facile persuasum habeas. et consules, si placet, B. Athanasii adversus gentes orationem, et Sozomen. hist. Eccles. I. 5. et v. 9. Ut autem Latinæ et Græcæ vocabulorum terminationes in adscitis barbaris servarentur, Sicceuth Benoth in Siccam Veneream mutari oportuit. Σίκκα Οὐενερία dicitur Ptolemæo et Procopio l. II. Vandalic. Sicca Veneria Antonino in Itinerario, Veneria tantum Solino, et Sicca tantum Plinio v. 3. sicuti et hic Sallustio. Urbs quoque Punica cum y Syca appellata fuit. Quod adhuc propius accedit ad propositum. *Seldenus.*

Siccam] Siccam Veneriam Ptolemæus l. IV. et Antoninus appellant. quod autem quidam scribunt, fuisse in Africa alteram Siccam Syphacis regiam, minime id verum est. Siga enim, non Sicca Syphacis regia appellabatur. de qua Strabo l. XVII. Ptolemæus l. IV. Plinius v. 2. et Pomponius Mela v. 5. *Cast.*

Casum] Id est, Occasionem præclari facinoris.

Signa inferre] *Inferre signa*, est Signa contra hostem ferre, ut cum eo prælio contendat. Marius igitur signa contra Jugurtham, qui se in portis opposuerat, tulit: et repulso Jugurtha per vim evasit. *Sold.*

Tanta mobilitate sese Numidæ gerunt] Manuscripta quædam, *agunt*. quomodo apud Vopiscum Aurelianus, 'In hospitiis caste se agant,' inquit. Nos hic nihil pronuntiamus, sed diversam solum lectionem ostendimus: quamquam, ut verum fatear, prior lectio mihi magis probatur; nam sic persæpe Cicero, 'honeste se gerere,' 'turpissime se gerere,' 'prudenter,' 'perdite,' aut alio modo 'gerere sese.' *Riv.*

Mobilitate] De levitate Numidarum Ammianus Marcellinus loquitur, cum ad omnes dissensionum motus perflabiles gentes Mauricas appellavit. Tertull. lib. de Anima: 'tamen vulgata jam res est gentilium proprietatum: Comici Phrygas timidos illudunt. Sallustius vanos Mauros, et feroces Dalmatas pulsat.' Ita Tertull. De Dalmatis vero id puto in Historia scripserat. De Numidis etiam Festus Avienus intellexit, in orbis terræ descriptione: 'His fluxa fides, et inhospita semper Corda rigent, trahitur duris vaga vita rapinis.' *Coler.*

Milites Jugurthini paulisper ab rege sustentati] Illa verba *ab rege* absunt a codice Bongarsii. *Putschius.*

Paulisper a rege sustentati] Manuscriptum, *ab rege*. Rivius.

CAP. 57 *Zamam*] Vide supra c. 56.

Cuncta mœnia cum exercitu circumvenit] Illa præpositio *cum*, non est in codicibus manuscriptis, nec impressis vetustioribus, ac rectius abest: irrepsit autem ex glossa. *Rivius.*

Clamor ingens exoritur] Manuscripta, *oritur*: consentientibus et aliis vetustioribus. Sensus utrumvis admittit. *Idem.*

Infensi intentique] Supra: 'intentoque atque infesto exercitu in Numidiam procedit.' *Ciacconius.*

Glande] Videlicet fundis: glans est plumbum in glandis modum formatum, quod funda jacitur. *Sold.*

Lapidibus] Qui aut manu, ut plurimum, aut ballista conjiciebantur. Jaciebant autem vulgo, et minoribus ballistis, lapides fere centenum pondo, atque eo sensu Lucillo ipsa ballista centenaria dicitur. At majoribus, amplius jaciebant, vel pondo 300. Nostra ista fulmina hodie non capiunt, aut pervehunt tantum pondus. Igitur non solum contundebant, sed diffringebant omnia, et disjiciebant. Tanta autem hujus tormenti vis erat, ut scribit Hegesippus, ut percussus unus ex sociis Josephi, qui propter adstaret, comminuto capite rueret, et occipitium ejus usque ad tertium sta-

Sed cetera pingui Uncta pice, atque atro circumlita sulfure fumat. Fulminis hæc ritu summis e mœnibus arcis Incita, sulcatum tremula secat aëra flamma.' Sed satis jam ignium. *Lips.*

Jacula] Illa duorum fuere generum: Rudia et ferrata. Rudia appello, quæ simplici ligno constabant, non alia materia ad lædendum. In eo genere sudes et faces. Jacula ferrata pluria multigenera sunt, nec alia in re fœcundius Martialia luserunt ingenia. Crebriora fuere hasta, lancea, gesum, tragulum, securis, aliaque. *Idem.*

Tormentis] Omnis machina, qua aliquid vi emittitur, dicebatur tormentum: sicut nunc vulgo balistæ et bombardæ vocantur. *Seld.*

Cap. 58 *Portam irrumpit*] Portæ in castris quatuor, ad unumquodque latus una. Atque inter eas prima Prætoria. Solet ea plerumque obverti hosti, ut Decumana averti: et per hanc plerumque exercitus in prælium ductus. Livius vocat Extraordinarium, ab iis ipsis turmis et cohortibus, quæ illuc tendunt. Duæ laterales et proximæ portæ principales, e quibus læva altera, ad discrimen, altera dextra: ita dictæ, quod ibi tendunt principes ordines, capita et apices castrorum, ut tribuni, præfecti, primique centurionum: vel etiam a Principiis ipsis, sed tum magis essent principales. Quarta decumana, a cohortibus Decimis ibi tendentibus dicta. Ea est opposita Prætoriæ, et remota ab hoste. Hæc eadem Quæstoria olim dicta. Extra hanc supplicia a militibus delinquentibus sumpta. Inferior ætas minores quasdam portulas interstruxit. Fores et januæ etiam iis impositæ, ad serandum ac reserandum. Turres etiam in portis ad defensionem fuere. Quæ talia tamen non nisi in stativis et diuturnioribus sedibus habuisse credendum est: in unam noctem ne foribus quidem valde opus. Portæ singulæ 50. pedum: latiore enim ingressu opus vehiculis et jumentis. *Lips.*

Magna pars, vulnerati aut occisi sunt] *Sunt*, non est in ullo manuscripto, ac rectius subauditur. *Rivius.*

Neque inde maxima vi depelli quiverunt] In nonnullis, *quivere*. Idem.

Minus frustrari] Id est, Tela frustra non remittebant, nam quo hostes numero plures essent, vehementius aliquem assequebantur, et telo eos acriter conficiebant. *Sold.*

Fugam ad se vorsum fieri] Sic infra: 'ubi animadvertere exercitum ad se vorsum pergere.' *Ciacconius.*

Cum alii super vallum præcipitarentur] Infra: 'præterea alios super vallum in munimentis locare, vigilias ipse circumire.' Legendum tamen existimo: *Cum alii se per vallum præcipitarent.* Cæsar l. III. de bello civili: 'Plerique ne in angustias inciderent, decem pedum munitionis sese in fossas præcipitabant.' Sed vide Livium. Tacitus, 'seque e vallo præcipitantibus.' *Ciacconius.*

Vallum] Vide supra c. 22.

In loca munita sese recepit] In quibusdam, *recipit*, tempore præsenti. *Rivius.*

Cap. 59 *Igitur postero die priusquam ad oppugnandum egrederetur*] Ita manuscripta quoque: sed in quibusdam est, *regrederetur;* id quod sensus quidem non repudiat. Nam et superiore die fuerat oppidum aggressus, tametsi infecto negotio reversus in castra esset. *Idem.*

Qui in proximo locati fuerant] Lege ex Ms. *qui in primo:* ita dictum, ut sæpe apud historicos: 'In primis.' Supra in Catilina: 'in primis pugnantes cadunt:' illic est *in primis* quod hic *in primo:* nam quod quidam commentatur *inprimo* adverbialiter hic poni, præter rem est. *Putschius.*

Non uti equestri prælio solet] Acies igitur tum diversa fuit a pure equestri. Pediti enim ordinaria committebatur pugna, non equiti, nisi fugiente

jam hoste. Vegetius l. III. c. 14. 'Sciendum est, stantibus duobus ordinibus, tertium et quartum ordinem ad provocandum cum missilibus et sagittis primo loco semper exire, qui, si hostem in fugam vertere potuerint, ipsi cum equitibus persequantur.' Hæc ille. Clare igitur equiti tribuit partes quiescendi, donec hostis in fuga sit. Pugnabant igitur pedites primi, equites ultimi decernebant. Porro veteres equestribus turmis in pugna subinde ita miscebant pedites, ut quasi unam efficerent turmam, et vir viro, pedes equiti interponeretur, ut testatur Vegetius l. III. c. 16. Qui mos propter periculum, ne pedes ab equite conculcetur, hodie in usu non est, secus atque apud antiquos. *H. Hugo.*

Sequi, deinde cedere] Manuscriptum, *dein cedere*. Rivius.

Sequi, dein cedere] Alibi etiam hunc morem descripsisse videtur Sallustius. Hæc enim verba ex historiarum fortasse libris citantur a Servio in Æn. II. 'More equestris prælii sumptis tergis ac redditis.' *Cast.*

Aciem] Romanorum. Quæ dicta est *acies*, quod in morem cuneorum anteriorem partem ad insultum commode faciendum acutiorem habet: unde et cuneus dici solet pars exercitus sic instructa, ut cunei figuram exhibeat. *Bad.*

Ita expeditis peditibus suis hostes pene victos dare] Jugurthini equites adversis equis concurrentes, implicantes, ac perturbantes Romanorum aciem, præbebant peditibus suis Romanos pene victos: expediti enim pedites facilius perturbatam Romanorum aciem superabant; et ita *expeditis peditibus suis* sunt dandi casus. *Cast.*

CAP. 60 *Zamam*] Vide supra cap. 56.

Oppugnare, aut parare] Infra: 'contra hæc oppidani festinare, parare:' forte legendum, *propugnare*. Gellius XV. c. 1. 'Cum L. Sulla oppugnaret Piræeum, et contra Archelaus, Mithridatis præfectus, ex oppido propugnaret.' *Ciacconius.*

Oppugnare] Obsessi nunquam simpliciter dicuntur *oppugnare*, sed *propugnare*: quemadmodum vicissim obsidentes nunquam *propugnare*, sed *oppugnare*. Itaque hic reponendum *propugnare* docuimus IV. Obs. *Gronov.*

Avidius alteri alteros sauciare, quam semet tegere] Fabricianum quidem, *quam semetipsos tegere*, sed in aliis nonnullis, *semetipsi*. Id rectius esse puto, consentiente manuscripto quodam. *Rivius.*

Consulto lenius agere] Legerem *lentius agere*. Ciacconius.

Studia suorum astrictis] Hoc est, *occupatis*; infra, 'quæ Jugurthæ fesso, aut majoribus astricto, superaverant.' *Idem.*

Jam scalis egressi milites] Sic supra, 'prope ad summum montis egressus est.' Tacit. Hist. IV. 'Multos in mœnia egressos pugionibus fodere.' *Ciacconius.*

Et jam scalis adgressi milites, prope summa ceperant, &c.] Videor quidem intelligere cur Carrioni placuerit, *scalis egressi*, contra vett. edd. contra Mss. sed tamen quid si legamus? *repente magna vi murum scalis adgressi milites, prope, &c.* vel etiam: *repente magna vi murum adgreditur; et jam scalis milites prope summa, &c.* Grut.

Deinde ubi unæ atque alteræ scalæ comminutæ sunt] Τὸ *sunt*, non habent codices in membrana descripti, neque ceteri vetustiores. Et cum statim sequatur, 'qui supersteterant afflicti sunt,' an non inelegans nimis fuerit hujusce verbi repetitio? *Rivius.*

Ceteri quoquo modo potuere] Ex scripto reponendum *quo quisque modo potuere*. Sic amat loqui Sallustius; 'Sibi quisque regnum petentibus.' *Putschius.*

Ceteri quoquo modo potuere] Haud aliter Pall. nobiliores: nam de plebe *ceteri quo modo pot.* vel *ceteri quoquo*

ratio potuere, vel, *quoque modo potuere*. Est etiam in quo visas, *ceteri quoque quomodo potuere:* scias non assecutos genium locutionis alterius. Ceterum nihil periret sententiæ, quamvis jugularetur, *potuere*. Gruterus.

CAP. 61 *Aut de suo loco pugnam facere*] Quamquam eleganter addi præpositio videtur, ea tamen in manuscriptis ceterisque vetustioribus non est. *Rivius*.

Zama] Hujus descriptionem vide supra c. 56.

Et in iis urbibus quæ ab rege defecerant] In aliis quibusdam, *quæ ad se defecerant*. Priorem lectionem citat l. VIII. Priscianus, pro *a rege desciverant*, ut ipse interpretatur: proinde relinquendam puto, quamquam, utrocumque modo legas, est idem utrobique sensus. *Rivius*.

Quæ ab se defecerant] Ita belle Nazar. et Pall. secund. neque nimis recedit Commelin. in quo, *a se, deficit ab se*, qui ultro se dedit, magis quam vi subactus, aut metu. Ita aliquoties utitur Plautus meus? neque aliter iterum noster c. LXVI. 'Civitates abs se defecerant, formidine,' &c. Vulgatæ edd. valde fluctuant; ut etiam calamo scripti. adolescentioribus enim abest: aut, *quæ ad se defecerant*, aut, *quæ ab Jugurtha defecerant;* at olim impressi, *quæ ab rege defecerant*. Gruterus.

Uti ad se colloquendi gratia occultus veniat] In quibusdam, *occulte:* id ex glossa irrepsisse suspicor. Plus est enim elegantiæ in lectione priore, quamvis utrumque Latine dicatur. *Rivius*.

CAP. 62 *Et genti Numidarum optime meritæ*] Est in manuscriptis quibusdam, *optume merenti*. Idem.

Multos mortales captos] Lege *mortaleis*. Idem.

Eorum consilium habet] Tacit. III. 'Quod si mecum ante viri strenui ædiles consilium habuissent.' *Ciacconius*.

Eorum et aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet] Ms. *eorum atque aliorum*. quomodo et impressa vetustiora. *Rivius*.

Adducti] Tria millia amplius perfugarum reddidit Jugurtha, et præterea 300. obsides dedit. *Orosius*.

Cum ipse ad imperandum Tisidium vocaretur] Cicero epist. 25. l. IX. 'Nunc ades ad imperandum, sive ad parendum potius.' Sic enim antiqui loquebantur. Seneca lib. de benef. VI. c. 16. *imperatorem* posuisse videtur, pro eo, *cui imperatur:* et Alfenus in l. medicus D. de operis libert. 'Medicus libertus, quod putaret si liberti sui medicinam non facerent, multo plures imperantes sibi habiturum.' Duarenus primo dispunct. c. 54. et Alciatus: sed Duarenus gerundia tantum active et passive significare ait, non etiam alia tempora: neque unquam, *imperare*, significare, *parere*, etsi *imperandum* id significet: contra Alciatum. *Ciacconius*.

Dum ipse ad imperandum Tisidium vocaretur] Codex in pergamenis descriptus, *cum ipse ad imperandum:* pro, *ut ei imperaretur*; nam passive ponitur. Id cum adscriptum habet in margine exemplar Fabricianum, tum Servius adnotavit in Eclogam VIII. Maronis. Sic Poëta, 'Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis;' pro, *dum incantatur*. Sed et alibi Sallustius,' Pauca supra repetam,' inquit, 'quo ad cognoscendum omnia illustria magis:' pro, *ut cognoscantur*. Est in margine exemplaris Basiliensis adnotatum, ad *Imperatorem*. Sed e dictis liquet, vulgatam lectionem bene habere. Qui adjecit, non videtur hunc intellexisse locum. *Rivius*.

Ad imperandum] Ut imperaretur; et sane gerundia tam ab agentis, quam a patientis significatione proferuntur, ut sæpe testatur Servius: et scriptorum auctoritate comprobatur. Inquit ergo Sallustius: Cum Jugurtha, ut imperaretur, vocatus esset a Me-

tello Tisidium, &c. Recte autem dicimus, Jugurtha imperaretur: etsi id minus frequens. Horatius epist. 5. libri prioris: 'Hæc ego procurare et idoneus imperor, et non Invitus.' Servius interpretans illud Virgilii Ecloga 8. 'Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis:' ita inquit: 'Cantando a passivo ait, cum supra ab activo dixerit: ut, Cantando tu illum? tale est illud in Sallustio:' Cum ipse ad imperandum Tisidium vocaretur: id est, ut ei imperaretur.' Hæc ille.

Cum ipse ad imperandum Tisidium vocaretur] Mss. notæ selectæ habent fere *dum;* neque aliter olim cusi; ut fere suspicer legendum, *Igitur Jugurtha ubi, armis virisque et pecunia spoliatus, ipse ad imperatorem Tisidium vocaretur.* Nam quicquid garriant Grammatici, numquam mihi persuadebunt, *imperare* poni passive, nimirum initio fuit, *ad imp.* inde factum ab rudibus librariis, non *imperatorem*, sed *imperandum*. Gruterus.

Tisidium] *Tisidium* oppidum puto, quod Ptolemæus vocat Thisicam, inter Thabracam civitatem et Bagrada flumen, medium inter Uticam et Carthaginem in provincia Romanorum: ad quam urbem verisimile est Metellum Jugurtham vocasse, ut in suum nidum. *Glar.*

Interdum ipse secum reputaret] Manuscripta, *secum ipse:* quomodo et impressa quædam. *Rivius.*

Quam gravis casus in servitutem ex regno foret] Poëta Tragicus: 'In servitutem cadere de regno grave est.' *Ciaccon.*

De integro resumit bellum] In manuscriptis ceterisque vetustioribus, *de integro bellum sumit.* Sed mihi prior lectio bene habere videtur, et est familiaris veteribus abundantia illa præpositionis *re;* licet idem sit utrobique sensus: pro, Instaurat renovatque bellum. *Rivius.*

CAP. 63 *Uticæ forte*] Vide supra c. 25.

C. Mario] Plutarchus in vita Marii, paulo post id factum fuisse scribit, postquam videlicet Marius a Metello dimissus erat ad petendum consulatum. *Cast.*

C. Mario] Cajus Marius municeps Arpinas, humili atque obscuro loco natus, nulla majorum commendatione, amplissimos honores est consecutus. Contigit illi quod haud scio an ulli, ut duabus in Ædilitate acceptis repulsis, septies tamen Consul summo populi studio crearetur. Vir, quem neque propter dignitatem laudare satis quisquam commode, neque propter crudelitatem abunde vituperare potest. Nemo unquam tanto metu et periculo remp. liberavit, nemo majori calamitate eandem affecit. Qui enim gladios Cimbrorum et Teutonum in remp. districtos a jugulis civium rejecerat; qui faces jam accensas ad urbis excidium extinxerat; qui urbem et Italiam ex ore atque faucibus hostium eripuerat, ipse ille libertatis Romanæ vindex, primus in remp. gladium distrinxit, primus sceleratas faces patriæ intulit, vastitate denique Italiam; cædibus, incendio, ruina urbem replevit. Justas ergo et debitas pœnas reip. persolvit. Armis Sullanis ejectus, in Minturnensium paludibus latuit: terra marique jactatus, in oris Africæ desertissimis jacuit. Filius non ita multis post annis in cuniculis Præneste trucidatur, memoria simul et nominis et generis interiit. Extat Epigramma vetus in libro urbis antiquæ, quod res ejus gestas indicat, ejusmodi: C. MARIVS PR. TR. PL. Q. AVGVR. TR. MIL. EX. SORTEM BELLVM CVM JVGVRTHA REGE NVMID. VEL. PROCOS. GESSIT, EVM CEPIT, ET TRIVMPHALIS IN JOVIS ÆDEM SECVNDO CONSVLATV ANTE CVRRVM SVVM DVCI IVSSIT. III CONSVL ABSENS CREATVS EST. IIII TEVTONORVM EXERCITVM DELEVIT. V. CONSVL CIMBROS FVGAVIT. EX

IBIS ET TEVTONIS ITERVM TRIVMPHAVIT. REMPVB. TVRBATAM SEDITIONIBVS, ET. TR. PL. ET. PRAETOR. QVI ARMATI CAPITOLIVM OCCVPAVERANT, VI VINDICAVIT. POST LXX. ANNVM PATRIA PER ARMA CIVILIA PVLSVS, ARMIS RESTITVTVS VII COS. FACTVS EST. DE MANVBIIS CIMBRICIS ET TEVTONICIS ÆDEM HONORI, ET VIRTVTI VICTOR FECIT VESTE TRIVMPHALI, CALCEIS PVNICEIS. *Strein.*

Hostias] Servius censet dici *hostias* sacrificia, quæ ab his fiunt, qui in hostem pergunt: *victimas* quæ post victoriam. Contra legitur apud Gellium hostiam immolari a quovis sacerdote post cæsos hostes, victimam cadere ejus, qui vicerit. Adstipulatur Ovidius in Fastis: 'Victima quæ cecidit dextra cervice vocatur: Hostibus a victis hostia nomen habet.' Festus putat hostiam ex eo dictam, quod *hostire* tantundem veteribus fuerit atque ferire. Hostiarum variæ erant species: quædam enim eximiæ vocabantur, quod sacrificiis destinatæ eximerentur ex grege. Quædam præcidaneæ, quæ mactabantur ante sacrificia solennia, quæ cæderentur præ aliis. Erant et succedaneæ, quæ si primis hostiis litatum non erat, cædebantur post illas. Amburvales item et ambarvales, quæ circum terminos urbis vel circa arva duci solebant. Injuges, quod nunquam fuissent domitæ, aut subditæ jugo, ex Trebatii mente apud Macrobium Saturnal. III. c. 5. Erant et caviares hostiæ, quod caviaria, id est, hostiæ pars duceretur cauda tenus, atque adeo in sacrificio collocaretur in Pontificum collegio quinto quoque anno. Erant prodigiæ hostiæ quæ in totum prodigebantur, id est, consumebantur. Denique Aringam hostiam intelligit Scaliger, cujus adhærentia inspiciebantur exta. *Funger.* De ritibus in hostiis sacrificandis non opus est multum disserere. Vide passim Antiquarios.

Aruspex] Vide supra c. 47.

Ad quem capiendum, præter vetustatem familiæ, omnia abunde erant] Fabricianum, *ad quem capiundum:* et, *alia omnia abunde erant.* Rivius.

Præter vetustatem familiæ] Ælianus ποικ. ἱστορ. XII. 6. ὅτι γελᾷν ἔξεστιν ἐπὶ τοῖς μεγάλως φρονοῦσι διὰ τοὺς πατέρας, εἴγε ἐν Ῥωμαίοις μὲν Μαρίου τὸν πατέρα, οὐκ ἴσμεν, αὐτὸν δὲ θαυμάζομεν διὰ τὰ ἔργα. Κάτωνος δὲ τοῦ πρεσβύτου καὶ αὐτὸν τὸν πατέρα ἀναζητεῖν χρή· quod repetit XIV. 35. Val. Maximus VI. 9. in memorabilibus. 'Ex illo Mario tam humili Arpini, tam ignobili Romæ, tamque fastidiendo candidato, ille Marius evasit, qui Africam subegit, Jugurtham regem ante currum egit, qui Teuthonum Cimbrorumque exercitus delevit:' et quæ sequuntur. *Putschius.*

Domi modicus] Respuo, quod a quibusdam legitur, *Domi pudicus:* nam et sententia recipit, *modicus;* et vero ita recitat Nonius in verbo Modicus. *Manutius.*

Arpini alitus] Manuscriptum Fabricii *altus.* quomodo et in aliis plerisque. Hoc Cicero quoque utitur: velut pro Plancio, 'Locus ille mutus, ubi quisque altus aut doctus est:' et in Bruto, 'Urbs in qua nata et alta est eloquentia.' Sic et alias. Sed et Diomedes I. *altus* hoc loco legit, atque item Priscianus, qui tamen ipse in quibusdam codicibus etiam *alitus* inveniri testatur: quo sane modo nos quoque in duobus manuscriptis reperimus. *Rivius.*

Altus] Ex hoc loco conjectare licet jam Prisciani ætate mendosos codices Sallustii exstitisse, cum notet in quibusdam *alitus*, in quibusdam *altus* legi. Sed idem sæpe facit in Virgilio Servius. *Putschius.*

Arpini alitus] Sic legit Diomedes l. I. et Priscianus: nec est, quod quisquam de mutatione amplius dubitet. *Manutius.*

Arpini altus] Valerius quoque Maxi-

mus Marium Arpinatem fuisse scribit. Ita autem loquitur vi. 8. 'Jam C. Marius maxima Fortunæ luctatio est. Omnes enim ejus impetus tam corporis quam animi robore fortissime sustinuit. Arpini honoribus judicatus inferior, quæsturam Romæ petere ausus est. Patientia deinde repulsarum irrupit magis in curiam, quam venit.' Mox: 'Ex illo Mario tam humili Arpini, tam ignobili Romæ, tamque fastidiendo candidato, ille Marius evasit, qui Africam subegit, Jugurtham regem ante currum egit, qui Teutonorum, Cimbrorumque exercitus delevit.' Unde Juv. Sat. viii. 'Arpinas alius Volscorum in monte solebat Poscere mercedes alieno lassus aratro: Nodosam posthæc frangebat vertice vitem, Si lentus pigra muniret castra dolabra. Hic tamen et Cimbros et summa pericula rerum excipit; et solus trepidantem protegit Urbem.' *Cluver.*

Arpini] Vetustissima hujus oppidi mentio apud Livium l. viii. post Romam conditam CCCCXLVIII. Biennio post municipium factum fuisse Romanum ostendit Livius sub initium l. x. et l. xxxviii. de Arpinatibus ita loquitur: 'De Formianis Fundanisque municipibus et Arpinatibus C. Valerius Pappus tribunus plebis promulgavit, ut iis suffragii latio (nam ante sine suffragio habuerunt civitatem) esset. Huic rogationi quatuor tribuni plebis, quia non ex auctoritate senatus ferretur, intercederent: edocti, populi esse, non senatus, jus, suffragium, quibus velit, impartiri, destiterunt incepto. Rogatio perlata est, ut in Æmilia tribu Formiani et Fundani, in Cornelia Arpinates forent.' Festus quoque inter præfecturas Arpinum connumerat, nempe eas, in quas ibant præfecti, quos prætor urbanus in quæque loca miserat legibus. *Clur.* Arpi autem aliquando Argos Hippion, juxta Plinium, mox Argyripa dicti juxta eundem. At Virgil. Æn. xi. 'Ille urbem Argyripam patriæ cognomine gentis Victor Garganei condebat Iapygis oris.' 'Diomedes,' inquit Servius ad hunc locum, 'fuit de civitate, quæ Argos Hippion dicitur, de qua Homerus' Ἄργος ἱππόβοτον. Horatius, 'Aptum dicet equis Argos.' Hic in Apulia condidit civitatem, quam patriæ suæ nomine Argos Hippion dixit, quod nomen postea vetustate corruptum, et factum est, ut civitas Argyripa diceretur, quod rursus corruptum Arpos fecit. Polybius corrupte Ἀργυπανὴν appellavit. Meminere quoque hujus urbis præter alios Strabo, Appianus, Ptolemæus, Varinus, Lycophronis Scholiastes. *Leopard.*

Arpini altus] In villa Cirrhæatone. *Plutarch.*

Ubi primum ætas militiæ patiens fuit] Vox *ætas* abundat, ut existimo. In Catil. 5. 'Jam pridem juventus simul ac belli patiens erat:' ergo ipse Marius ubi primum militiæ patiens fuit. *Ciaccon.*

Ita inter bonas artes integrum ingenium brevi adolevit] Legendum, *inter arteis bonas:* ut est in vetustis: nam hac terminatione Sallustius amat uti et adjectivum hic sequi debet. Sic mox, *per omneis tribus:* ubi hodie fere, *per omnes;* verum perperam. *Ricius.*

Tamen is ad id locorum] Sic infra: 'Neque post id locorum.' *Ciaccon.*

Ad id locorum] Id est, Usque ad id tempus.

Per manus] Id est, Per successionem: quia cum aliquis nobilis deponebat consulatum, alii nobili tradebat ipsum consulatum.

Neque tam egregius factis erat, quin is, &c.] Quamvis in Fabriciano ceterisque vetustioribus sit, *neque tam egregiis factis*, tamen vulgatam lectionem magis probandam esse duco, ut quæ antiquitatem magis redoleat, cujus est amantissimus Sallustius: pro, Sic factis excellens ac præstans. Cicero cum præpositione et casu ejus junxit hoc nomen. 'Lælius,' inquit,

'in laude bellica egregius:' et, 'Vir in procuratione civitatis egregius.' *Rivius.*

Neque tam egregiis factis erat] Scriptus Augustanus, *egregius factus erat:* unde fortassis legend. *neque tam egregius factis erat.* Putschius.

CAP. 64 *Igitur ubi Marius haruspicis dicta eodem, quo cupido animi hortabatur, intendere videt*] Sic manuscripta, consentientibus aliis vetustis: in recentioribus est ordo non nihil mutatus. *Rivius.*

Ab Metello Consulatum petendi gratia missionem rogat] Illud *Consulatum*, omissum est temere in Aldino codice; quasi Marius ob alias caussas missionem petierit, ac Consulatum dissimularit, cum aperte postea Metellus ad hunc ipsum Marium dicat, 'satis mature illum cum filio suo Consulatum periturum.' *Glar.*

Ne tam prava inciperet] Sic infra in Orat. Philippi: 'Denique prava incœpta consultoribus noxæ esse.' *Ciacconius.*

Is eo tempore in contubernio patris ibidem militabat] Tò *in* manuscripta non habent, neque impressa vetustiora. *Rivius.*

Contubernio patris] Contubernium dicitur tabernaculum, in quo milites habitant plures.

Annos natus circiter viginti] Plutarchus in Mario hunc Metelli filium tunc admodum puerum fuisse tradit, his verbis, ἦν δ' ὁ παῖς τοῦ Μετέλλου παντάπασι μειράκιον, quare videtur legendum XV. Solebant enim adolescentes militiæ usum discendi gratiâ cum magistratibus contubernales in provincias proficisci. Cicero pro Planco: 'Hic adolescentulus cum A. Torquato profectus in Africam, sic ab sanctissimo viro dilectus est, ut et contubernii necessitudo et adolescentuli modestissimi pudor postulavit.' Et filios aliquando suos contubernales Imperatores habebant. Frontinus in Strategematis: 'P. Rutilius Cos. cum secundum leges in contubernio suo filium possit habere, in legione militem fecit.' Verum cum Sallustius dicat, 'militabat;' et militaris ætas fuerit annorum XVII. nonnihil dubito. *Ciaccon.*

Annos natus circiter viginti] Ætas consularis legibus Romanis erat annorum 43. ut docet Cicero Phil. 5.

Quæ res Marium pro honore, quem affectabat, contra Metellum vehementer accenderat] Codices in membrana descripti, *Quæ res Marium cum pro honore quem affectabat, tum contra Metellum, &c.* pro, Quæ res Marium cum ad acrius contendendum pro adipiscendo consulatu quem appetebat, tum vero ira in Metellum incenderat atque inflammarat. Ita vero legendum prorsus esse, aliis etiam conjecturis quibusdam ducor. Nos hic nihil pronuntiamus, contenti diversam lectionem ostendisse; quamquam cum manuscriptis facit exemplar Florentinum. *Rivius.*

Criminose simul et magnifice de bello loqui] Manuscripta, *ac magnifice:* quod, ut nihil aliud, certe sonantius est. *Idem.*

Dimidia pars exercitus sibi permitteretur] Non improbo vulgatam lectionem, licet magis placeat manuscriptus liber, qui habet: *Dimidia pars exercitus si sibi permitteretur:* nam particula, *si*, potest videri a librario omissa, propter sequentem primam syllabam vocis, *sibi*. Ursinus.

Ab imperatore consulto trahi] Sic etiam Mss. nostri omnes, absque voce, *bellum*, inserta ab impressoribus. *Gruterus.*

Quæ omnia illis eo firmiora videbantur, quia diuturnitate belli] Manuscripta, *quod diuturnitate:* sed eodem sensu. *Rivius.*

CAP. 65 *Secundum heredem*] Secundus heres dicitur, qui heredi instituto substituitur. Boëtius in Comment. in Top. Ciceronis.

Morbis confectus, et ob eam caussam mente paullulum immutata] In manuscriptis duobus ceterisque vetustiori-

bus est, *imminuta*, pro, Desipiens ipse ac parum mente consistens. Hæc est vera lectio, quam et sensus ipse postulat: nam et postea de eodem, 'Hominem,' inquit, 'ob morbos animo parum valido.' Id nimirum est, Parum mentis compotem: vel, ut ante dixit, 'mente paullulum imminuta.' *Rivius.*

Et ob eam caussam mente paullulum imminuta] Forte, *Et ob ea mente paululum imminuta.* Supra, 'Et ob ea fideliter acta Diis immortalibus supplicia decernere.' Ubi etiam *fideliter acta* auribus meis sordet. *Idem.*

Morbis confectus, et ob ea mente paullum imminuta] Sic libri quatuor notæ pretiosioris, reliqui *paullulum*, ut habetur in editis. Mihi videntur illa, nimirum *et ob ea mente paullum imminuta*, valde heic superflua, cum sequatur infra, 'hominem ob morbos animo parum valido.' Quid enim attinebat bis idem dici? *Gruterus.*

Petenti more, &c.] Transposui interpunctionem: nam in aliis editionibus, *petenti more regum, ut sellam, &c.* perperam. Nec enim secutus est morem regum in eo, quod petierit sellam juxta Metellum: non: sed voluit etiam sibi tribui, quod scierat datum Masinissæ, Micipsæ, Jugurthæ, aliisque sui, et peregrini sanguinis regibus. *Idem.*

Custodiæ caussa, &c.] Satis quidem fidenter ille, qui notat ad hunc locum: 'solebat populus Romanus confederatis regibus turmam equitum præsidii caussa adjungere:' sed unde hoc ille eruerit, scire admodum aveam: ego enim id nego, ac pernego. *Idem.*

Quod contumeliosum in eos foret, si equites Rom.] Vide ut *eos* dixerit, tamquam notos, nempe de quibus jam. Itaque cum omittere potuisset, nihilominus repetiit, propter sensum indignitatis explicandum. *Glarean.*

Secunda oratione] Id est, Obsequenti sermone; quia Marius dicebat ea, quæ grata erant Gaudæ.

Per legem Maniliam, &c.] Sic et codex manuscriptus, et ille Parisiis a Badio excusus. Verum exemplar Gymnici habet in margine *Manliam*, quomodo et Venetum, Argentoratense, et alia pleraque. Sed et illud ibidem Gymnicus, hac lege cautum fuisse, uti re male gesta ab nobilitate, mandarentur novis hominibus magistratus. Atqui hanc ipsam legem Franc. Philelphus latam a Mamilio tribuno pl., Pomponius vero Lætus a Manilio dicit: nisi sint mendosi codices. In re quidem ambo consentiunt, nempe latam fuisse: ut quoniam res a nobilibus male gestæ forent, etiam ii jam ad magistratus admitterentur, quorum majores in rep. magistratum non gessissent: cujusmodi homines novi appellentur. Hæc uterque totidem fere verbis. Ceterum in nomine dissentiunt: nam Mamilius a Philelpho qui legem tulerit, Manilius a Pomponio dicitur. Ego plerisque conjecturis adducor, uti suspicer hunc eundem ferme esse, de quo et superius est a Sallustio mentio facta. Quo loco satis multa diximus. Nisi quis trib. pl. L. Manlium Mantinum intelligere malit. de quo sic infra Sallustius: 'Itaque,' inquit, 'perculsa nobilitate, post multas tempestates novo homini consulatus mandatur, et postea populus a tribuno plebis L. Manlio Mantino rogatus, quem vellet cum Jugurtha bellum gerere, frequens Marium jussit.' *Riv.* Vide supra c. 40.

CAP. 66 *Vaccenses*] Vide supra c. 29.

Seditiosum ac discordiosum] *Discordiosum*, rarum apud auctores vocabulum, sed bona analogia dictum, ut quidam putant. Ego suspectum habeo, nisi sit a vetere aliquo. *Glarean.*

Deinde compositis inter se rebus] Manuscriptum, *Dein.* Riv.

Turpilium Sillanum] In vetustis, *Sullanum:* antiquo illo scribendi more. *Idem.*

T. Turpilium Silanum] Ita et Pall. nostri, nisi quod Naz. videatur prius habuisse *Sulanum*: aut *Sillanum*; quomodo item alii aliquot. *Gruter.*

Eos omnes præter Turpilium] Legendum, *eos omneis*. Riv.

Postea milites palanteis, inermes, quippe in tali die] Manuscripta duo, *inermos*: nam mutari non numquam in hoc nomine inflexionem, haud fere quisquam ignorat. Utitur autem hac declinatione Tacitus sæpe; velut I. 'Qui semisomnos, inermos, aut palanteis ceciderant:' pro, Inermes: et, 'Quem ignarum inermumque quamvis firmatus animo centurio ægre confecit.' *Idem.*

Quippe in tali die, et sine imperio] In vetustis, *ac sine imperio*: tametsi hoc quidem sane quam leve, et nullius fere momenti, nisi quod melius sonat! *Idem.*

Idem plebs facit] Manuscriptum, *plebes*. Idem.

Pars edocti a nobilitate] Ibidem, *ab nobilitate*. Idem.

CAP. 67 *Romani milites perculsi improviso metu incerti ignarique quid potissimum facerent*] Τὸ *perculsi* non est in ullo Ms. nec in impressis vetustioribus; sed nec sensus magnopere requirit. *Idem.*

Trepidare arcem oppidi] Hic locus varie legitur, et ni fallor, etiam corrupte. Ex Aldini codicis lectione nullus sensus est. Gothi codex ita habebat: *Trepidare arcem oppidi, ubi signa et scuta erant* (hic quidam adscripserat, *petere*) *præsidium hostium, portæ antea clausæ fugam prohibebant.* Ego in alio quodam codice hanc reperi lectionem: *trepidare: ad arcem oppidi, ubi signa et scuta erant, præsidium hostium, et portæ ante clausæ fugam prohibebant*: hoc sensu, Milites Romanos trepidabant, quia hostium præsidium prohibebat fugam ad arcem; sed portæ clausæ omnem fugam prohibebant: ut zeugma a fine cum syllepsi numerorum. *Glar.*

Scutum] Cui nomen παρὰ τὸ σκῦτος, a loro, e quo factum, non a secando, aut excutiendo, quod Varro et Isidorus putant; differt a clypeo forma: quæ enim rotunda, et in orbem justum relata, clypeos dixere: quæ in longum exibant, *scuta*. Clypeus Græcis ἀσπὶς, scutum θυρεός. Dio tamen, et inferior ætas, confundunt. Duplex scutorum genus: unum ovatum, inæquali longitudine, ac patet magis, produciturque circa umbilicum, extremis angustioribus: alterum genus rarius, imbricatum, quod undique æquali latitudine; et velut januæ formam habet, sed incurvæ, et sectum canalem aut imbricem refert. Forma et facies utrorumque in sculpturis antiquis. Latitudo scuti in gibba superficie duorum pedum et semis; longitudo pedum quatuor. Prominuerunt ergo, et oblonga magis quam lata fuerunt: nam totum hominem tegebant leviter se inclinantem. Majus etiam palmo excedit: et videntur id Triarii, et digniores principum, gestasse. E pluribus minutisque tabellis hoc corpus junctum, nam pluribus lignis et asserculis constitit: atque hæc ex certis arboribus. Fuit taurino glutino cum linteo compactum, quod et linteum tabellis junxit, et tabellas ipsas inter sese et corium firmavit. Videntur et nervo aut ferro vinxisse. Exterior superficies corio vituli, aut potius bovis tegebatur; imo sæpe illa coria multiplicata. Sed inde etiam detracta legimus, et urgente fame pro cibo mollita: ut in obsidione Hierosolymæ, Sagunti, Casilini. Extrema curvatura, seu margo in scuto ferreus erat, instar tenuis bracteæ aut lamellæ; Græci σιδήρωμα, et λεπίδα dicunt. Inventum Camilli, qui laminam ferream scutis in orbem adaptavit, contra immanes Gallorum gladios, ligno solo parum ictus sustinente; tum etiam ad scuti tutelam et servamen. Inclinabant enim sæpe in terram, et fere sic ante tentoria, aut in

excubiis, habebant, pilis etiam acclinatis. Ne ergo putesceret lignum, munimen a ferro. Umbo in scuto ut plurimum et vulgo e ferro. Poëtæ etiam aureum faciunt; et satis indicat Sidonius, ditiores argentum in ambitu, et aurum in umbone gestasse. Non is luxus olim. Est autem Umbo media illa pars scuti, quæ protuberat et exseritur cum rotundo tumore. Ideo Umbo, quod Græcis est ἄμβων. Montes et eminentias hac voce Statius sæpe vocat. Sed et Latini vestis positum, qui ad pectus exibat in tumorem, sic dixerunt. Usus, ad avertendos vehementiores ictus lapidum et sarissarum, et cujuscumque violenti teli. Eo etiam hostes avertebant: nam in conflictu et pugna cominus utebantur eo ad impulsum, ubi etiam pars humeri brachiique projecta et incurvans adjutrix in hoc nisu. Origo scutorum a Regibus, imo a primo ipso Rege Romulo: exemplum a Sabinis; item Liguribus, quorum tamen scuta a Romanis differunt; teguntur enim Ligures scuto longo, ad Gallicum modum facto. Solebant Græci, Romani, Barbari, varias picturas, formas aut colores scutis addere, sive ad insigne, ut cognobiles essent: sive ad decorem. Hæc autem insignia in scutis depicta etiam aliis gentibus notata, Saguntinis, Gallis, aliis. Et ab illis peculiaribus nata insignia et argumenta familiarum, quæ hodie in usu; an abusu? ignavissimi usurpant. *Lips.*

Et portæ ante clausæ] Illa *et* copula non est in manuscriptis, ac rectius abest. *Rivius.*

Multi obtruncati] Nisi me conjectura fallit, legendum est, *Inulti;* pro Impune, et qui ulcisci hostes non possent. Sic idem est in Catilina usus, 'Cavete ne inulti animam amittatis.' Jam *inulti* esse legendum, ea quæ statim præcessere, indicant, 'neque caveri anceps, malum, neque a fortissumis infirmissumo generi resisti posse.' Id nimirum erat, *inultum obtruncari.* Jam non multos obtruncatos, sed omnes plane, ipsemet Sallustius ostendit, quum Turpilium ait, unum de omnibus Italicis profugisse intactum. Ex similitudine scripturæ defluxit error. *Rivius.*

In ea tanta asperitate, tamque sævissimis Numidis] Ita legendum ex vetustis libris, qui hac in parte sinceri, incorruptique sunt, vulgatis omnibus mendosis, in quibus particula *tamque* omissa est. Confirmat hanc correctionem meam, eodem in libro Sallustius: 'tanto tamque utili labori meo, nomen inertiæ imponant.' Et in Catilinario: 'In tanta itaque, tamque corrupta civitate.' *Popma.*

Id misericordiane hospitis, an pactione, an casu ita evenerit, parum comperimus, nisi quod illi in tanto malo turpis vita, &c.] Codex in pergamenis descriptus habet *nisi quia illi in tanto malo, &c. improbus intestabilisque videtur.* Τὸ *nisi,* hic eodem modo accipitur, quo apud Terentium in Andria, 'Nescio,' inquit, 'nisi Deos mihi iratos fuisse satis scio, qui illi auscultaverim.' Sed et Cicero aliquoties in hunc ipsum modum, velut in epistolis, 'De re nihil possum judicare: nisi illud mihi persuadeo, te talem virum nihil temere fecisse:' pro, *nisi quod mihi persuadeo:* vel, *nisi quatenus, &c.* Idem pro Sex. Roscio: 'Quid erat quod Capitoni primum nuntiarit, nescio: nisi hoc video Capitonem in his bonis esse socium.' Sunt qui *nisi* pro *sed* positum, seu pro *verumtamen,* in his atque similibus locis putent, in quibus est Linacer: id quod ne mihi quidem displicet, ac in exemplis supra positis probe quadrat. *Rivius.*

Intestabilis] Tacitus Annal. xv. 'Incusat ultro intestabilem et consceleratum.' *Ciacconius.*

Intestabilis] Intestabilis utique hic idem significat, quod in illo ex xii. Tabulis: 'Improbus, intestabilisque esto.' Gellius eodem modo utitur li-

bro septimo, capite decimo octavo: 'Qui ad Hannibalem non redissent, usque adeo intestabiles invisosque fuisse, ut tædium vitæ ceperint, necemque sibi consciverint.' Proprie vero *intestabilis* is est, qui nec testimonium dicere, nec aut testamentum facere, aut e testamento consequi aliquid potest. Inde metaphorice pro tetro detestabilique, et execrando ponitur. Plin. XXX. de magica loquens: 'Proinde ita persuasum sit,' inquit, 'eam intestabilem, irritam, inanem esse.' Horatius: 'Intestabilis et sacer esto.' *Rivius.*

CAP. 68 *Metellus ubi postquam de rebus Vaccæ actis comperit*] In Mss. ceterisque vetustioribus non est *ubi*; sed tantum *postquam*. Quod si priorem lectionem recipis, abundat forsan altera harum particularum, ut in illo, 'post deinde,' apud Terentium in Andria: 'una simul,' in Heautontimorumeno: 'misere nimis,' in Adelphis: in Phormione, 'fere plerumque.' Quid si ex glossa irrepsit τὸ *postquam*, quod aliquis forsan suprascripserit, explicare volens quid significaret *ubi?* nam istis glossis mendosiores sunt antiqui codices facti. *Idem.*

Paullisper mœstus e conspectu abiit] Codex Fabricianus, *abit*, tempore præsenti. *Idem.*

Pariter cum occasu solis] Sic infra: 'Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur.' Etiam: 'uti simul cum occasu solis egrederentur.' Infra: 'pariter cum capta Thala legati venerant.' *Ciacconius.*

Horam tertiam] Horæ semper fuere duodecim apud Romanos ab ortu Solis ad occasum. Itaque prout ratio erat temporis, vel horæ majores vel minores erant. Antiquissimis temporibus nulla mentio fuit horarum apud Romanos. Trecentis autem annis jam inde ab U.C. ignorasse hoc nomen Romanos, evincere conatur Solinus, tum etiam Plinius VII. 60. quod in XII. tabulis mentio tantum fiat ortus et occasus. Ita enim loquuntur: 'Occasus Solis suprema tempestas esto,' id est, Novissumum tempus. Horas ab Horo nomen accepisse Macrobius scripsit. Quippe ille Ægyptiis Sol appellatur. Or enim lucem denotat, unde et οὐρανὸς nomen accepit, quod lucidis distinguatur stellis. Quando horæ in usum civilem venerint, non satis constat. Achazi regis Judæ in usu fuisse ex sacra Scriptura constat. Cujus II. Reg. XX. et Esai. XXXVIII. fit mentio. In Horologio illo horæ nominantur מעלות, id est, *Mahaloth*, sive ascensiones, propter Solis et umbræ ascensum. Graduum enim, quos alii per hoc nomen intelligunt, in computo veteri nullus fuit usus. Verum itaque non est, quod Plin. tradit II. 76. primum Lacedæmone horologium Anaximenem Milesium invenisse. Sed hoc constat, quod multo serius ejus usus innotuit Romæ, quandoquidem Varro scriptum reliquit bello Punico primo horologium in publico secundum rostra in columna a M. Valerio Consule statutum fuisse, Catina in Sicilia capta. Pomponius Lætus annotat, fuisse in campo Martio insigne horologium, quod in circuitu habuerit septem gradus, et lineas inaurato metallo distinctas, solo etiam campi strato lapide amplo quadrato. Meminit ejus et Plinius XXXVI. 10. qui ejus auctorem fuisse docet Cæsarem Augustum. *Fungerus.*

Vaccam non amplius mille passuum abesse] Mirum vero, si non amplius mille passuum aberant Romani, Vaccenses non rescivisse. Ego numerum ante millia desiderari valde vereor, ut duo vel tria. Badius adjicit, *mille* esse ablativi casus, quod mihi non videtur: substantivum tamen esse necesse est, siquidem lectio bene habet. Sed idem Badius paulo post *cives* per *concives* exponit, quasi quisquam veterum *concivis* dixerit: cum Cicero,

Sallustius, ac veteres omnes perpetuo *cives* protulerint, numquam *concives*, Vallæ temporibus natum. Illud etiam quod ibidem auctor ait, 'Equites in primo latere,' plane non intelligo. Badius autem exponit; 'In primo latere, quia ex transverso agebatur agmen.' *Glareanus.*

Equites in primo latere, pedites quam arctissume, &c.] *Latere* glossam resipit et additamentum librarii, nisi forte syllaba una tantum ab ipso est, fuitque *late;* uti visum Palmerio. *Grut.*

In primo latere] Non est additamentum ut suspicatur Gruterus, sed corruptum ex *late*, ut Palmerio et Colero visum, qui tamen perperam faciunt adverbium *imprimo.* Vide Gronovium ad Livium x. 14.

Pedites quam arctissime pergere, et signa occultare jubet] Manuscripta, *quam arctissime ire:* quomodo est in ceteris item vetustioribus. Incuria quadam typographi hoc mendum irrepsit, propterea quod in proximo versu *pergere* sequitur. *Rivius.*

Cap. 69 *Vaccenses ubi animadvertere, ad se versum exercitum pergere*] Manuscripta duo, *ad se versum:* quod, ut antiquario, magis convenit; nec secus exemplar Basiliense. *Idem.*

Animadvertere] Mss. incorruptiores, *animum advertere.* Gruterus. Approbat ad Livium xxiv. 48. Gronov.

Civitas magna atque opulenta, pœnæ cuncta aut prædæ fuit] Manuscripta, *civitas magna atque opulens;* quæ vox frequens veteribus erat. Utitur ea Politianus in Commodo Herodiani, 'Solicitum se ajebat esse, ne quis opulens ex nobilitate domum occuparet principis:' nec aliter est in Beroaldino. *Rivius.*

Nam is civis ex Latio erat] Mallem abesset *nam.* Nec enim arbitror ideo severius punitum, quod Latinus; ut placet viris clarissimis. Quippe Porciæ Valeriæque leges non valebant in castris: imo contra, ibidem gravius animadversum in Romanos quam socios, aut auxiliarios, pluribus ostendi in libellis Suspicionum. *Gruterus.*

Nam is civis ex Latio erat] Ald. codex *Collatia* habet, quæ lectio verior videtur. Erat igitur Collatinus civis, non Romanus; alioqui lex Portia vetuisset eum mori. *Glareanus.*

Nam is civis ex Latio erat] Legitur et *Collatia.* Collatia memoratur Ciceroni, Ovidio, Livio, Dionysio, Straboni, Plinio, aliisque. Virgil. l. vi. 'Hic tibi Nomentum, et Gabios, Urbemque Fidenam, Et Collatinas imponens montibus arceis Laude pudicitiæ celebreis.' Livius equidem oppidum id interius in Sabinorum agro collocare videtur l. i. verum aliter alii tradiderunt auctores, ex quorum sententia in Latio cis Anienem fuit. Inter quos Plin. iii. 5. Festus: 'Conlatia opidum fuit prope Romam, eo quod ibi opes aliarum civitatum fuerunt conlatæ, a qua porta Romæ Collatina appellata fuit.' Situm igitur hujus opidi ut investigare possimus, ipsa primum dispicienda erit porta atque via Collatina: hanc nostri sæculi homines tradunt eandem esse, quæ Pinciana vocatur porta, media inter Salariam et Flumentanam, quarum hæc via Flaminia exit. A Pinciana Porta illi viam brevem admodum, mox in Salariam viam incidere ajunt; verum errant isti quam vehementissime, si Frontino antiquo auctori credimus. Is quippe in lib. de Aquæduct. Romanis: 'Hic,' inquit, 'ramus via Prænestina ad milliarium vi. diverticulo sinistrorsum passuum ɪↃↃccccʟxxx. proxime viam Collatinam accipit fontem.' Et paulo post: 'Agrippa Virginem in agro Tusculano collectam, Romam perduxit. Concipitur via Collatina, ad milliarium viii. palustribus locis.' Ex hoc maxime loco prædicti scriptores colligunt, Portam Collatinam esse eandem cum Pinciana, quia apud hanc aquam Virgo Romam intrat. At Frontinus non de ingressu ejus in urbem,

sed de concepta loquitur. Fuit autem Collatina via media Prænestinam inter et Tiburtinam, sive inter Prænestinam et lævam Anienis ripam. De Collatia ita Strabo l. v: 'Erant autem Collatia, Antemnæ, Fidenæ, aliaque id genus tunc equidem opidula, nunc vero vici, privatorum prædia, xxx. aut xl. paulo plus ab Roma stadiis dissita.' Ergo via Collatina, ut ex superioribus Frontini verbis patet, ultra opidi Collatiæ locum extensa fuit, nisi in computatione fallatur. Ex intervallo igitur, quandoquidem stadia xl. millia passuum v. faciunt, tum ex viæ Collatinæ ductu, ipsa Collatia deprehenditur fuisse in iis collibus seu tumulis, qui inter viam Prænestinam sternuntur, et lævam Anienis ripam; qua pars aquæ Crabræ (hæc vulgo nunc dicitur la Marana) Anieni miscetur, ad sextum fere ab Urbe lapidem. Itaque prope Romam fuisse in Latio liquet. Quanquam nunquam satis clare neque e Livio, neque e Dionysio dispexeris, quæ ex illis Sabinorum, quæ Latinorum fuerint. Cicero quoque hujus urbis in Oratione prima contra Rullum meminit. Strabo, ut vidimus, vicum appellat. *Cluv.*

CAP. 70 *Et ipse eum suspiciens*] Hic locus a Nonio citatur in, *Suspicere;* et apud eum vox *ipse* non legitur; nec necessaria est. Porro Tacitus sæpe *suspectum* dixit, quod Sallustius *suspiciens.* Ciacc.

Suspectus regi, et ipse eum suspiciens] Idem Badius exponit 'suspiciens, id est, clam ejus conatus inspiciens:' at ego relative, de eodem tamen Bomilcare, dictum intelligo. 'Bomilcar erat suspectus regi, et ipse eum suspiciens, id est, in suspicione habens;' quippe de cujus erga se fide dubitabat. Uterque igitur alteri suspectus erat, ut vulgo loquimur. *Glareanus.*

Ad perniciem ejus dolum quærere] Nonius ibidem, *et perniciem ejus dolo quærere,* quod placet. *Ciacconius.*

Hominem nobilem, magnis operibus clarum] In manuscriptis omnibus est, *opibus.* Rivius.

Qui plerumque seorsum ab rege exercitum ductare, et omnes res exsequi solitus erat] Hæc verborum collocatio seriesque est in manuscriptis et impressis vetustioribus. *Idem.*

Superaverant] In vetustis quibusdam, *supererant:* sed perperam. Irrepsit autem ex glossa. Nam et A. Gellius priorem lectionem l. I. citat. Est autem *superare* hoc loco, reliquum esse et restare. ut sit sensus: Nabdalsam ea exequi solitum, quibus ipse Jugurtha propter occupationes vacare non posset. In hoc significatu Cicero identidem utitur. *Idem.*

Ex tempore parari placuit] Est in quibusdam, *Pro tempore:* id est, Prout ipsum tempus moneret, vel utcunque occasio ferret. Prior lectio mihi verior esse videtur. Gymnicus perperam *parare,* cum in ceteris fere *parari* sit. *Idem.*

Nabdalsa ad exercitum profectus est] Τὸ *est* non reperi uspiam in ullo manuscripto. *Idem.*

Is postquam magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non venit] Manuscripta, *percussus:* quomodo et Florentinum: verum eodem sensu: nam Cicero utroque utitur ad hunc modum. 'Ad tempus,' pro, Ad diem constitutum. *Idem.*

Bomilcar simul cupidus incepta patrandi, et timore socii anxius] In manuscriptis omnibus est, *cupidinibus;* non *cupidus.* Rectene an perperam, aliorum esto judicium. *Idem.*

Jugurthæ exitum adesse] In vetustis est, *exitium:* quomodo nimirum et sensus ipse postulat; pro eo quod est, Interitum ac perniciem. *Idem.*

Proinde reputaret animo suo, præmia an cruciatum mallet] Manuscripta, *reputaret cum animo suo:* idque rectius. Nam eodem modo et Florentinum habet et Beroaldinum. *Idem.*

CAP. 71 *Sed cum hæ litteræ adlatæ*

sunt] Τὸ *sunt*, non habent codices in membrana descripti, nec ex impressis quidam. *Idem.*

Forte Nabdalsa exercituto corpore fessus, in lecto quiescebat] Manuscripta, *exercito corpore:* quomodo et Beroaldinum habet, et Nonius Marcellus alicubi citat. *Idem.*

Omnium consiliorum nisi novissimi particeps] Tacit. v. 'novissimi consilii expertes.' *Ciacconius.*

Et ea consuetudine ratus] Τὸ *et* in manuscripto quodam non est: nec id sensus magnopere requirit. *Rivius.*

Ex consuetudine ratus, &c.] Mss. melioribus præmittitur dictio: *et ex consuet.* qua tamen minime opus. *Grut.*

Dormiente illo, epistolam super caput in pulvino temere positam sumit ac perlegit] Sic in manuscripto quoque. Ceterum in plerisque est, *pulvinari;* perperam, ut ego opinor. Cicero certe in hoc significatu fere priore utitur: posteriore haud temere unquam, quod sciam: nam magis *pulvinaria Deorum* dicere solet: velut, 'Ad omnia pulvinaria supplicatio decreta est.' Rursus, 'Qui pulvinaribus Bonæ Deæ stuprum intulit:' et, 'Qui sacerdotem ab ipsis aris pulvinaribusque detraxisti:' sic et alias. Contra, 'pulvinos poscere,' apud eundem: et, 'Lectica in qua erat pulvinus Melitensi rosa factus.' Q. Curtius III. 'Epistolamque sigillo annuli sui impressam pulvino cui incumbebat subjecit.' *Rivius.*

Deinde propere cognitis insidiis] Legendum, *dein.* Idem.

Nabdalsa paullo post experrectus] In Fabriciano atque aliis vetustis, *post paullo;* id Sallustianum magis est. Similis error postea, ubi ait, 'Sæpe in fuga, ac post paullo in armis spem habere:' nam perperam est in recentioribus, *paullo post.* Quamquam quod ad sensum quidem attinet, nihil admodum refert, utrum legas. Eundem ad modum Cicero *post aliquanto,* dicere solet. *Idem.*

Ex perfugis] Quibus (ut puto) quia fallere nequibant, custodiam corporis sui tradiderat. Quare cum illi Nabdalsæ satellites essent, circumstarentque tabernaculum, viderunt Numidam ingredientem: idque postea ei retulerunt. In uno scripto codice legimus: *Ex servis.* Ceterum Frontinus Strat. I. I. rem aliter narrat: ait enim Jugurtham Metelli literas intercepisse, et inde cognitis suorum insidiis, in eos animadvertisse. *Castil.*

Ex perfugis] Ita interpretari vix licet, sicut Badius intellexit: ex iis nimirum, qui id nunciaturi ad ipsum perfugerant. Neque enim Numida adhuc Jugurthæ indicaverat. Quorsum alioqui Nabdalsam persequi jussisset? nisi perfugæ illud indicaverint, Numidam illis obviam venisse. *Thys.*

CAP. 72 *Placide respondit*] In uno Ms. *benigne respondit* scriptum fuit: utrumque mihi placet, et utroque modo loqui consuevit Sallustius. Nam et supra; 'tamen pro tempore benigne respondit:' et infra; 'Ad ea Rex satis placide verba facit:' et alibi conjungit; 'Ad ea Bocchus placide et benigne simul pauca pro delicto suo verba facit.' *Popma.*

Placide respondit] Nihil variant Mss. nostri. Itaque scire licet aliorum, *benigne,* esse a glossa. *Gruterus.*

Bomilcare atque aliis multis] Manuscripta, *aliisque multis:* quomodo et vetustissimum quodque ex impressis. *Rivius.*

Iram oppresserat, ne qua ex eo negotio seditio oriretur] Quomodo iram oppresserat, ne qua ex eo negotio seditio oriretur, qui tot homines interfecerit? an quia Nabdalsæ pepercit, quem dixit 'acceptum popularibus suis et magnis opibus clarum?' quod videtur verisimile, alioqui hic locus vix intelligetur. *Glareanus.*

Et omni strepitu pavescere] Citaverat hæc Arusianus Messus de Elocutionum generibus, ex secunda Sal-

lustii historia, innuens bellum Jugurthinum. Male igitur inter Fragmenta hactenus collocatum induxi: nam et alibi primam Sallustii historiam citari memini pro Catilina. *Putsch.*

Interdum somno excitus, arreptis armis, tumultum facere] Tò *arreptis armis*, codices in membrana descripti non habent, præter unum Fabricianum; ac ne is quidem, nisi in spatio quod versus dirimit, idque alterius manu. *Rivius.*

Interdum somno excitus, arreptis armis tumultum facere] Apud Diomedem l. I. ita scriptum est: 'Interdum experrectus somno, arreptis armis, tumultum facere.' *Manutius.*

CAP. 73 *Volentia de ambobus acceperant*] Non ausus sum inducere scripturam hanc Carrionis, quæ valde animo adlubesceret. a Mss. tamen non agnoscitur; in quibus summa concordia, *volenti animo de ambobus.* Gruterus.

Magis studia partium, quam bona, aut mala sua moderari] Obscurus locus; 'Moderari linguam,' dixit infra. *Ciacc.*

Ceterum in utroque magis studia partium, quam mala aut bona sua moderantur] In manuscriptis est, *quam bona aut mala sua moderata;* quomodo in Beroaldino quoque. *Rivius.*

Præterea seditiosi magistratus vulgus exagitare] Fabricianum exemplar, *culgum;* quomodo apud Nonium Sisenna, 'Imperitum concitat vulgum.' *Idem.*

Marii virtutem in majus celebrare] Sic et manuscripta. In quibusdam tamen, *immanius celebrare* pro Nimis prædicare, ac Supra modum efferre et extollere laudibus. Nam *immane* non solum dicitur *importunum* et *ferum*, quomodo Cicero alicubi, 'Tetra et immanis bellua,' inquit; sed etiam *ingens* ac *nimium*: ut, 'immanis pecunia,' apud eundem. Priorem tamen lectionem haud dum immutare ausim, propter nescio quem scrupulum. Sed et Liv. IV. ab U. C. 'In majus, ut fit, celebrantes,' inquit. *Idem.*

Denique plebs sic est accensa] In manuscriptis, *plebes:* quomodo et antea est sæpe usus. Nec aliter vetustissimum quodque ex impressis. Tò *est*, nullo in manuscripto neque in Beroaldino ipso reperitur. *Idem.*

Quorum res fidesque in manibus sitæ erant] In orat. de republ. ordin. 'quorum omnis vis virtusque in lingua sita est.' Ceterum hic *fides* idem significat quod Barbaris *Creditum.* Cicero: 'Scimus Romæ solutione inpedita fidem concidisse.' Sall. Catil. 'pecuniam sua aut amicorum fide sumtam mutuam.' *Ciacconius.*

Frequentarent Marium] Sic Tacit. Hist. II. 'digressisque qui Sacrarium frequentabant.' *Ciacconius.*

Itaque perculsa nobilitate] Legendum e manuscriptis et impressis vetustioribus, *Ita.* Rivius.

L. Manlio Mantino] Sic est in libris scriptis omnibus, et plerisque typis excusis. *Cast.*

CAP. 74 *Regem Bocchum*] Bocchus rex Maurorum erat, qui Numidiæ confines sunt.

Cum neque bellum geri sine ministris posset] Manuscripta, *sine administris;* idque rectius. *Rivius.*

Vagus incertusque agitabatur] In manuscriptis est, *varius incertusque;* non, *vagus:* atque hæc melior lectio est. *Idem.*

Neque illi res ulla, neque consilium] *Ulla*, non est in ullo manuscripto, nec in Veneto aut Florentino. *Idem.*

Parati instructique sunt] Tò *sunt* abest a scriptis, quod probo. *Putschius.*

Ibi aliquamdiu certatum est] Tò *est*, manuscripta non habent. *Rivius.*

CAP. 75 *Quamquam inter Thalam flumenque proximum*] Quam vellem, flumen hoc nominasset auctor! Sic enim Thalæ situs clarior esset. Ptolemæus non ita longe a Bagrada

Thabbam ponit, quam quidam Thalam putant. Quippe paulo post: 'Legati ab Lepti ad Metellum veniunt.' Qui quidem situs non ita longus est, atque sunt Mauritaniæ Cæsariensis loca, sub Jugurthæ etiam imperio. *Glar.*

Tamen spe patrandi belli] Badius *committendi* exponit, Soldus *finiendi*, quod magis placet. Nam et postea de Mario in Africam recens profecto dicturus est, 'Neque belli patrandi copiam cognovit,' pro *finiendi* dixit, ut puto. *Idem.*

Omnes asperitates supervadere, ac naturam loci etiam vincere aggreditur] Legendum, *omneis asperitates*. Præterea *loci*, non est in impressis antiquioribus, nec in manuscriptis: sed nec inferius additur, ubi de hoc ipso Sallustius: 'denique,' inquit, 'naturam ipsam ceteris imperitantem industria vicerat.' Notanda vero locutio, *asperitates supervadere*. pro *difficultates omneis superare* seu *perrumpere*, ut Plinius loquitur. *Rivius.*

Ceterum ut res modo, et alia aquæ idonea portari] Non divisim legendum, sed conjunctim, *utres modo*: facilis et proclivis error. Sed et perperam in quibusdam additur, *vasa*: id ex glossa, ut opinor irrepsit. *Idem.*

Domiti pecoris] Id est, Jumentorum: sicuti sunt equi, muli, equæ, asini, et cetera hujusmodi.

Vasa cujusque modi, sed pleraque lignea] Mela de eisdem, 'vasa ligno fiunt aut cortice.' *Ciacconius.*

Sed pleraque lignea] Tò *sed*, non est in ullo manuscripto, licet sit in impressis vetustioribus. *Rivius*

Quam plurimum quisque aquæ portaret] Perperam in quibusdam, *ut quisque*: nam elegantius particula *ut* omittitur. *Idem.*

Proximam aquam oppido] Scil. Thalæ: et tamen non erat propinqua; sed intervallo quinquaginta millium, scil. passuum. Et est dictum sicut illud Æn. v. 'Proximus huic, longo sed proximus intervallo, Insequitur Salius.' *Badius.*

Deinde ubi ad id loci ventum est] *Est*, non reperi in manuscriptis, ac majore cum gratia abesse poterit. Sic inferius, *præda omnis a perfugis corrupta est*: in manuscriptis non est additum ibi verbum substantivum, nec in impressis antiquioribus. *Rivius.*

Quia Numidæ, sicut plerique, in nova deditione officia intenderant] Locus minime contaminatus est; nedum ut aliorum modo corrigendus veniat. Est enim omnium, intendere officia a deditione, non Numidarum tantum. *Gruterus.*

Milites religione pluvia magis usi] Sic incorruptissimi codd. neque variant ceteri; nisi quod aliquot eorum, *pluviæ*; itaque minime ambigendum de sinceritate lectionis. Vult enim, Milites arbitratos imbrem illum, non casu excussum, sed munere Deorum, animis auctos, &c. *Idem.*

CAP. 76 *Nihil jam Metello infectum credens*] Hoc est, nihil esse quod Metellus efficere non posset, qui tam ardua toties superaverat. Tacit. tamen in Vita Agric. 'ut obstupefacti hostes, qui classem, qui navem, qui mare, exspectabant, nihil arduum, aut invictum crediderint, sic ad bellum venientibus:' ut forte Sallust. *Metello invictum* scripserit. *Ciacconius.*

Nam talia consilia per otium ex opportunitate capi] In quibusdam est *consilia solent, &c.* verum perperam. Ex glossa irrepsisse videtur, quam insulsus aliquis et ineptus litterator adjecerat. Fabricianum, *per otium et ex opportunitate*; addita illa *et* copula. *Rivius.*

Opportunitate] Commoditate temporis. Et ideo, cum non moraretur amplius uno die, aut una nocte in uno loco, non dabatur opportunitas temporis alicui ad capiendum consilium proditionis. *Sold.*

Deinde jubet locis ex copia maxime idoneis vineas agere] Τὸ *jubet*, non habet Gymnicus, cum sit interim in omnibus manuscriptis, et impressis vetustioribus. *Rivius.*

Vineas agere] Vide supra c. 21.

Superque eas aggerem jacere] Illud *eas* Aldinus codex sustulit, territus fortassis, quod non sit verisimile aggerem supra vineas institui: quippe apud nullum auctorem, quod sciam, lectum. Atqui nisi ita legerimus, non est clarum quid sibi velit illud, *Superque aggerem jacere.* Badius, ut illud *eas* defenderet, dicit fortissimo fundamento fuisse stabilitas vineas. Verum locus totus male habet, præsertim in Aldino, atque adeo in aliis codicibus multis. Si quid divinationi meæ tribuendum, certe suspicor ita ab auctore scriptum: *insuper aggerem jacere, superque aggerem impositis turribus opus ministros tutari.* Quæ lectio egregie sensum elicit, et auctoris stylo est conformis. Illud vero quod præcedit *ex copia*, quid referat, mihi non satis clarum est. Soldus *de locorum multitudine* intellexit, quibus vineæ admoveri poterant mœnibus: quod malim quam *de militum copia*, ut quosdam exposuisse refert Badius. Denique *administros* pro *ministros*, quare substituerit Aldinus codex, mihi non liquet. Quod si infinitivos per præterita imperfecta exponemus, non opus erit verbo *jubet*, nec verbo *duobus*, quæ habent quidam codices: et sane ad eumdem modum infinitivi sequuntur, *festinare, parare, fieri.* Glareanus.

Vineas agere, superque aggerem jacere, et super aggerem, impositis turribus opus, et administros tutari] Quidam antiqui et impressi codices: *Vineas agere, superque eas aggerem jacere.* Glareanus ex ingenio reponendum putat: *Insuper aggerem jacere; superque aggerem impositis turribus, opus ministros tutari.* Ego aliquando putavi locum hunc transpositis verbis a Sallustio scriptum fuisse: *Vineas agere, easque super aggerem jacere,* quod hanc lectionem sensum planum, et apertum continere arbitrarer. Sed cum in duobus manu descriptis, quos multis in locis sinceros et incorruptos esse cognovi, diversam ab impressis lectionem invenerim, (in una enim particula *super* deerat, in altero, *opus administrosque tutari* legebatur) venit mihi in mentem dubitare, anne etiam, *Vineas agere, aggerem jacere, et super aggerem impositis turribus opus administrosque tutari,* legendum sit. Suspicionis meæ ea est ratio, quod eodem in libro ita locutus est Sallustius: 'Vineas agere, aggerem jacere: aliaque quæ incepto usui forent, properare.' *Popma.*

Turribus] Vide supra c. 21.

Hi postquam murum arietibus feriri, resque suas adversas vident] Manuscripta, *adflictas vident*, pro *perditas*, vox est apud Ciceronem frequens: eodem modo Florentinum. *Rivius.*

Arietibus] Aries machinamentum fuit, quo muros urbium frequenti ictu feriebant, evertebantque. Ejus inventionem Plin. l. VII. c. 56. Epeo tribuit, existimans ab equo repertum Trojano. Ita enim scribit: 'Equum, qui nunc aries dicitur, in muralibus machinis Epeus invenit ad Trojam.' Tertullianus libro de pallio, Carthaginiensibus adscribit, secutus fortasse Vitruvium, qui ita habet l. X. c. 24. 'Primum ad oppugnationes Aries sic inventus esse memoratur: Carthaginienses ad Gades oppugnandas castra posuerant; cum autem castellum ante cepissent, id demoliri sunt conati: postquam non habuerunt ad demolitionem ferramenta, sumserunt tignum, idque manibus sustinentes, capiteque ejus summum murum continenter pulsantes, summos lapidum ordines dejiciebant, et ita gradatim ex ordine totam munitionem dissipa-

verunt.' Hæc ille. Sequiori ævo quoque Cancer appellatur. Atque hæc de origine ac nomine. Rem ita descripsit Flavius Josephus tertio Excidii: 'Est,' inquit, 'Aries trabs prægrandis, quæ malum navis assimilat. Is solidatur in capite gravi ferro, in arietis formam, unde et nomen assumsit: dependet medius, funibus suspensus ex alia trabe, velut trutina; quæ trabs tignis utrinque firmis munita est et fulta. Repulsus porro magna virorum manu retrorsum, iisdemque antrorsum statim et cum inpetu reflectentibus, quatit muros prominulo ferro. Neque est ulla turris tam valida, aut mœnia tam lata, quæ ut primas maxime plagas tulerint, sustinere et subsistere eas assiduas possint.' Accedat his illud Lucan. 'Tu quoscunque voles in planum effundere muros, His aries actus dispergit saxa lacertis.' Et hoc Sidonii: 'Nec Pharii nunc regna precor, nec ut hisce lacertis Frangat Hydaspæas aries inpactus Erytras.' Ex his Poliorceticon auctores, et qui omnium circumspectissime et cum cura id argumenti tractavit Clarissimus Lipsius, triplicem aut duplicem arietem facit, Rudem, et a prima inventione, quem manibus lacertisque validi homines sustinentes egerint; alterum compositum, qui ex trabe altera ex transverso erecta dependerit, quo vi majore, conatu leviore libraretur: tertius fuerit Testudo arietaria. Quæ sane distributio, licet haud improbanda, tamen quod ad compositum attinet, non satis rem exprimit; nam præter rudem, et præter dependentem, exque alia trabe, velut jugo aut trutina, ut habent verba Josephi, funibus suspensum, etiam Aries proprie compositus fuit ex pluribus trabibus inter se connexis, et laminis ac vinculis ferreis arctissime circumligatus et compaginatus. Cujus effigies Campis Trans-Isulaniæ oppido hodieque videtur. Hinc jam intelligentur Lucani et Ammiani Marcellini loca, quæ de Ariete hunc in modum composito habentur, hactenus aliorsum, ad priorem compositionem, minus, ut existimo, recte traducta. Lucani verba ita se habent: 'nunc conjunctas adstringere nodis Instabat ferroque trabes, quo frangeret altos Portarum postes, quateretque morantia claustra.' Ammiani hæc sunt l. xx. ubi ait, Arietem vetustum dissolutum fuisse, ut facilius veheretur, iterumque instructum. Ubi primum in verbis Lucani conjunctas trabes, quæ nodis et ferro erant adstringendæ; de ariete ejusmodi, qui ex duobus aut tribus malis compositus constabat, omnino acceperim. Nam et Ammianus cum inquit, Arietem ut facilius veheretur, dissolutum iterumque instructum, quis non de trabe similiter solutili, aut potius de trabibus eum, ut indicavimus, in modum in se compositis atque aptatis id quoque ipsum intellexerit? *Joh. Isac. Pont.*

Domum regiam comportant] Omissa est præpositio. *Ciacconius.*

Ibique vino et epulis onerati] Quod in vetustis quibusdam *gravati* legitur, id ex glossa addita irrepsit: et quamvis idem est utrobique sensus, prior tamen lectio verior. Sic et Curtius v. 'mero onerati,' inquit et alicubi, 'Oneravere se vino.' Idem tamen vi. 'utrumne vino gravatus effudisset illa:' et viii. 'Graves mero suas vires extollere.' Sed et Livius iv. ab U. C. 'Vino epulisque gravatos,' dicit. Idem ix. 'vino oneratos sopiunt,' inquit. *Rivius.*

Cap. 77 *Lepti*] Vide supra c. 19.

Lepti] Scilicet magna.

Et cuncta a Bestia, Albino, Metelloque impetrata gnaviter fecerant] In Fabriciano est, *imperata*; idque sensus ipse postulat. Sed et *nare* ibidem, consentientibus aliis, haud scio an rectius, pro *impigre, strenue, gnaviter*, ab adjectivo *navus*, quod est *diligens* et *industrius*; ubi hodie fere *gnavus*

dicimus. Magis autem antiquitatem resipit hoc adverbium, cujus est cum primis observans Sallustius: quamquam Priscianus quidem et Diomedes priscum magis esse putant *gnaviter*, sicuti et *ignaviter*, quod Lucilius alicubi dixerit. Qui volet Priscianum legat xv. de adverbiis. Diomedis in I. verba sunt: 'Quædam sunt nomina in *us* syllabam terminata, quæ ex se bina adverbia faciunt: ut est veterum auctoritas. transit enim in quibusdam rationem, et aliter ipsa enuntiat, aliter consuetudo usurpat: nam navus naviter dicunt, quod nos nave; largiter, quod nos large.' *Rivius.*

Missæ sunt eo cohortes Ligurum] Manuscripta, *Emissæ eo;* nec est additum ibi verbum substantivum. *Idem.*

CAP. 78 *Sidoniis*] A Sidoniis et Phœnicibus per totum terrarum orbem multæ conditæ sunt coloniæ urbesque. Habuere Sidonii sicut et Tyrii ingenium acre, vividum, et ad omnia flexile. His artibus opes illorum brevi in immensum crevere, dum iis vacare licuit per longæ pacis otium. Nam pacate diu vixisse præ ceteris mortalibus vel hinc colligas, quod lib. Jud. c. 18. Sidonii proponuntur in exemplum summæ securitatis. Verum autem esse puto, quod Sidonem scribit Trogus a piscium ubertate sic appellatam fuisse, nam *Zaid*, id est, piscatio, hodieque Sidon dicitur, ut Galilææ oppidum Bethsaida, quasi domum piscationis dixeris. Nec Sidoni minus congruit, quam Hebræi nos docent esse ad mare piscosissimum. Itaque cum Gen. x. 15. Sidon fuisse dicitur Chanaanis primogenitus, per Sidonem intellige Sidoniorum patrem, vel Sidonis conditorem, quocunque fuerit nomine. Sidonem ex hoc loco discimus fuisse valde vetustam, ut quæ conditorem habuerit Chami nepotem, Noachi pronepotem. Itaque licet Tyrum Sidonis æmulam, antiquam et Cadmæam et Ogygiam Poëtæ passim appellent, et iidem antiquitatis nomine plurimum se efferant, tamen Sidoni Tyrus cogitur submittere fasces. Homerus plurimis in locis Sidonis et Sidoniorum, nunquam Tyri meminit: Sidon autem a Tyro fere distabat stadiis ducentis. Ita habetur in Strabone. In medio Sarepta nomen habet ab æris fusione, cujus ibi magnus proventus, unde Homerus: Ἐκ μὲν Σιδῶνος πολυχάλκου εὔχομαι εἶναι· id est: *Ærifera ex Sidone genus mihi glorior esse.* Bochart.

Id oppidum a Sidoniis conditum] Alii a Tyriis malunt. Plin. v. 19. 'Tyrus olim partu clara, Urbibus genitis Lepti, Utica.' Silius l. III. 'Sarranaque Leptis.' Sarrana, id est, Tyria. Sed sive Leptis a Tyriis aut a Sidoniis orta sit, eam saltem esse Phœniciam in consensu est omnium. Sic a Sallustio supra didicimus, Phœnices Hipponem, Adrumetum, et Leptim in ora Africæ maritima condidisse: et in veteri oraculo: 'Imperium mundi Pœna reget urbe profectus.' Id est, Severus Lepti Tripolitana oriundus, de quo Statius l. IV. sylvarum: 'Ten' in remotis Syrtibus avia Leptis creavit?' Et mox: 'Non sermo Pœnus, non habitus tibi, Externa non mens.' Pœnam linguam pro Africana dixit, nam illam assumsisse Leptitanos auctor Sallustius. *Idem.*

Syrtes] Duæ Syrtes: Cephalas altum sylvosumque magnæ Syrtis initium, quæ et nomine et ingenio par alteri est, ceterum multo major, namque ambitum 400. et 30. mil. passuum complet. Taphura grandis vicus: a quo Syrtis parva insinuare se incipit, 300, mill. pass. a Carthagine distans, 200. in reductione, quæ aliquanto magna, clementior est: ab tractu denominatæ, quod omnia ad se trahant, et appropinquantia vadoso mari hæreant. Nam et Strabo difficultates ibi esse ait, propter fundum multis in locis cœnosum; ex quo contigit, ut multi in brevia incidentes inhærescant. Sinus quidem sunt importuosi,

atque atroces, infestique ob alternos motus pelagi affluentis, ingruentibus in eas ventis, cum littora circum declivia sint, ex quo Austrinis flatibus mare ibi maxime fremit, devolventibus in illud arenas et saxa, quæ illinc revomit; quo fit ut inæqualitas fundi magna sit, alio quidem loco mare profundissimum, alio vadosum sit; et sævienti æstu, quæ modo eminebant, in imo residant; quæ vero in imo jacebant, supra undas extollantur; ex quo omnis locorum facies simul cum ventis mutatur. Vide Strab. l. XVII. *D. Marius Niger.*

Impares magnitudine, pari natura] In quibusdam est, sed impressis, *pares natura:* verum eodem plane sensu, quamvis prior lectio, si quid est in me judicii, verior est. *Rivius.*

Impares magnitudine, pari natura] Servius hæc ita recitat in Virg. Æn. l. I. ' Impares magnitudine, pares natura :' utrovis modo legas, parvi refert. *Manutius.*

Impares magnitudine] Vide Plinium v. 4. et Strabonem l. II. et XVII. etsi locus hic posterior corruptus est: scriptum est enim, ibi majoris Syrtis ambitum esse 930; diametrum vero 15000: quod esse minime potest, ut ambitu suo diameter sit major. *Cast.*

Proxima terræ] Sallustium reliquisse *terram* probavimus in Obs. *Gronovius.*

Ubi mare magnum esse, et sævire ventis cœpit] *Mare magnum*, omne tempestate tumidum et inflatum, Hist. l. III. ' Immensum aucto mari, et vento gliscente :' alias, ' mare magnum' est, *latum*. Supra : ' mare magnum, et ignara lingua, commercium prohibebant.' Cæsar l. III. Bell. Gall. ' Cum sævire ventus cœpisset.' Mela ad æquor *sævitiam* retulit ; et Sallust. Jugurth. c. 17. ' mare sævum, importuosum.' *Ciacconius.*

Ita facies locorum cum ventis simul mutatur] Tacit. l. XIII. ' Non ut hominum vultus, ita locorum facies mutantur.' *Idem.*

Syrtes ab tractu nominatæ] Non sunt hæc in veteri editione, et amicissimus meus Jungermanus glossam omnino putat, quam aliquis, ut solet, margini alleverit : jam enim dixerat, ' quibus nomen ex re inditum.' Et clare, ' Limum arenamque, et saxa ingentia fluctus trahunt :' *trahunt* id ipsum est σύρουσι, unde Σύρτις. Vide Apoll. l. IV. Arg. et ipsius Scholiast. Gloss. Græcolat. Σύρσις *tractus, tractio:* lege Σύρτις. Statius primo Thebaid. ' Syrtes destituunt :' ubi Lactant. ἀπὸ τοῦ σύρειν. Græce σύρειν i. *. . . . sine dubio addendum *trahere.* Allusit et Rufus Avienus. ' Late trahit æquora Syrtis.' Sic supra Crisp. de Catabathmo rationem nominis etiam breviter innuisse satis habet : ' declivem latitudinem, quem locum Catabathmon incolæ appellant.' Quid enim καταβαθμὸς aliud quam *descensus?* Putschius.

Quæ eo facilius retinebantur] Manuscripta, *retinebant*, quomodo et ex impressis quædam, ut *quæ* casus sit accusativi. *Rivius.*

CAP. 79 *Cyrenenses*] Cyrenæ oppidum Cyrenaicæ regionis, quæ et Pentapolis dicta Plinio, originem referens ad Græcos, Aristippi Philosophi patria, a Cyrene Hypsei filia dicitur etymon suum arcessere. Ab illa Carthaginis æmula tota regio etiam Cyrene dicta. Nostro hoc tempore dicitur Corcu, teste Cirava. Fuit hæc civitas nobilitata a fonte Solis, qui meridie frigebat, media nocte calebat.

Ager in medio arenosus] Multa loca arenosa et deserta in regione Cyrenaica, præsertim ubi olim Jovis Hammonis oraculum. Quem ideo Hammonem appellatum existimant Græci, quod Ἄμμος iis arenam denotet. Sed falluntur egregie. Uti enim tum ab aliis, tum novissime a Bocharto in suo Phaleg demonstratum est, cum Chamo Jupiter Ammon idem est. Chamum ibi Noachi filium inter Deos relatum fuisse certum est ; Ægyptii

quippe mollito sono Ἀμμοῦν vel Ἀμοῦν dixerunt. Unde et tota Africa aliquando Ammonia dicta. Stephanus: Ἀμμωνία ἡ μεσόγαιος Λιβύης, καὶ αὐτὴ δὲ πᾶσα ἡ Λιβύη οὕτως ἐκαλεῖτο ἀπὸ Ἄμμωνος: id est, *Ammonia Africa mediterranea, sed et ipsa Africa universa sic ab Ammone vocatur.* Hæc obiter. Vide *Bochartum.*

Neque flumen, neque mons erat, &c.] Naturalis illa est finium regionum separatio, quod vel fluminibus vel montibus separentur. De fluminibus ita Tacitus dixit: 'certum jam alveo Rhenum, quique terminus esse sufficiat.' Diodorus Siculus, ubi controversiam narrat, quæ inter Egestanos et Selinuntios fuit, ποταμοῦ, ait, τὴν χώραν ὁρίζοντος: id, *amne fines discriminante.* Et Xenophon l. IV. Exp. Cyri, talem amnem simpliciter τὸν ὁρίζοντα, id est, *finitorem* vocat. Narrant veteres Acheloum amnem incerto cursu modo sectum in partes, modo circumactum obliquo agmine (unde tauri et serpentis formam induisse dicitur) diu de agro adjacente belli causam Ætolis et Acarnanibus præbuisse, donec eum Hercules aggeribus domuit, eoque beneficio Œnei Ætolorum regis filiam in matrimonium accepit. Sicuti hæc in fluminibus usurpata, ita et in montibus locum habuere; unde Tacitus de Germania: 'a Sarmatis Dacisque mutuo metu aut montibus separatur.' Plinius l. XXXVI. de Alpibus loquens: 'Evehimus ea, quæ separandis gentibus pro terminis constituta erant.' Grot. II. 3. de Jur. Bell. qui ibidem quæstionem movet, an, ubi flumen regionis alicujus terminus est, atque alveum mutaverit, etiam fines regionis mutentur. Sed hæc hujus loci non sunt.

Quæ res eos magno diuturnoque bello inter se habuit] Manuscripta, *in magno,* addita præpositione: quomodo et vetustissimum quodque ex impressis. *Rivius.*

Quo in loco inter se obvii fuissent, ibi communis utriusque populi finis haberetur] Manuscripta et alia quædam, *is communis utriusque populi, &c.* Quod ad sensum attinet, utrumvis probe quadrat; et cum lectione vulgata facit Pomponius Mela: 'Ut ubi legati,' inquit, 'concurrerent, certo tempore utrimque dimissi, ibi termini statuerentur:' posterior lectio mihi elegantior esse videtur. *Rivius.*

Quibus nomen Philænes erat] Manuscripta, *Philænis:* idque rectius ac Latinius, ut de elegantia nihil dicam. Est enim secundæ inflexionis hoc nomen: nec aliter usquam Sallustius usurpat. *Idem.*

Quibus nomen Philænis erat] *Philænis* dativum in *Philænes* Aldinus codex mutavit, temere meo quidem judicio: nam ad finem hujus historiæ ipsemet auctor in secunda, non in tertia Latinorum declinatione *Philæni* inclinat, quod et alii secuti sunt auctores Latini, nominatim Valer. Max. l. V. et Pomponius Mela l. I. apud quem tamen locus mutilus est. Quare hic legendum, *quibus nomen Philænis,* per tertiam vocalem in ultima syllaba. *Glareanus.*

Ubi per loca æqualia, et nuda gignentium] *Æqualia,* sunt plana; *gignentia* vero arbores et stirpes appellat, quæque alia e terra gignuntur. Sic infra: 'Forte in eo loco grandis ilex coaluerat, inter saxa paulum modo prona, deinde inflexa atque aucta in altitudinem, qua cuncta gignentium natura fert.' Sallust. imitatus Apulejus in libro de Platonis dogmate, ut in optimo exemplari manuscripto legitur: 'Gignentiumque omnium instar ceræ, formas et figurationes ex illa exemplorum impressione signari.' Et paulo post: 'Animam vero animantium non esse corpoream, nec sane perituram, cum corpore fuerit absoluta, omniumque gignentium esse seniorem, atque ideo et temperare et regere ea quorum curam fuerit diligentiamque sortita.' Hoc est,

omnium quæ gignuntur. Vitruvius vero quod Sallust. dixit *gignentia*, *nascentia* ipse appellavit, ut l. v. c. 1. 'Non minus quam etiam nascentium oportet imitari naturam, ut in arboribus teretibus:' et statim; 'ergo si natura nascentium ita postulat.' Et l. VIII. c. 1. 'Si invenientur nascentia, tenuis juncus, salix erratica.' Inde infra 'et illis dolentia, et plebi volentia.' De *Philænis* Mela et Val. Maximus. *Ciaccon.*

Per loca æqualia et nuda gignentium] *Gignentia* dixit etiam Ambrosius Orat. de fide Resurrectionis: 'Denique multa gignentia quamvis jugi serenitate, humo arida arenosaque nascuntur, quoniam et ipsa terra ad humorem sufficit,' &c. Lactant. de ira Dei I. 13. 'Aiunt enim multa esse in gignentibus, et in numero animalium, quorum adhuc lateat utilitas, sed eam processu temporis inveniri.' *Ursinus.*

Pœni] Id est, Carthaginienses: et dicuntur Pœni, quasi Phœni. Nam de Phœnice regione in Africam profecti sunt, qui Carthaginem condiderunt. *Sold.* Vide supra c. 19.

Quos fines populo suo peterent, ibi vivi obruerentur] Nescio an sit scribendum *quo fines*. Ciaccon.

Ut vel illi, quo fines populo suo peterent, ibi vivi obruerentur] Manuscriptum, *quos fines*, quomodo et in aliis plerisque, idque fortasse rectius: nam sequitur *ibi*, hoc est, *in iis finibus;* nisi quis ex iis, quæ mox sequuntur, ita intelligere malit, ut vel illi, quo loco fines populo suo peterent, eo in loco vivi obruerentur: vel eadem conditione sese, quem in locum vellent, processuros. Præterea, *quærerent* in quibusdam legitur, pro *peterent;* quamquam eodem sensu. *Rivius.*

Aras] Hæ Strabonis ætate non extabant: ut ipse refert Strabo l. III. *Castil.*

Aliique illis domi honores constituti] Manuscripta, *instituti:* quomodo quædam etiam typis excusa, pro, Decreti: quamquam et *constituere honores* dicitur, id quod apud Ciceronem reperitur. *Rivius.*

CAP. 80 *Præterea regis Bocchi proximos magnis muneribus et majoribus promissis, ad studium sui perducit*] In vetustis nonnullis est, *perlicit;* pro *sibi conciliat et devincit.* Atque hæc lectio mihi magis arridet, etiamsi prior illa in manuscriptis quoque est. 'Perlicere ad societatem armorum,' est apud Livium x. ab U. C. et 'Donis perlicere,' VI. belli Punici II. Non inficior tamen, et priorem in eodem lectionem reperiri, velut v. belli Asiatici, 'Et alios,' inquit, 'principum donis ad suam caussam perduxit.' *Idem.*

Id ea gratia facilius procliviusque fuit] In manuscriptis ceterisque vetustioribus est, *pronius:* verum prior tamen lectio mihi valde placet. Est apud Sallustium non semel, 'in proclivi esse;' pro, Facile: ut cum inquit, 'Cujus si dolum caveris, alia omnia in proclivi erunt.' Sic et in Andria Terentius. *Idem.*

Id ea gratia facilius proniusque fuit] Ita rursus Pall. omnes, nec video cur cedere debeat aliorum *proclivius:* mallem potius ejici, *ea gratia;* natum in officina interpretum, fortassis etiam illud *facilius*. Gruterus.

Quam rem opportunissimam incæpto bello pauci impediverant] Hanc lectionem et ipse probandam esse duco. Nec tamen dissimulandum reor in manuscriptis omnibus, quæ ipse viderim, reperiri, *incepto belli*, non *bello*. Rivius.

Rem opportunissumam incepto belli] Ita etiam Mss. nostri, ut quisque est virtute melior: deteriores enim, *bello*. Gruterus.

Etiam ante Jugurthæ filia] Nonius Marcellus citat hæc valde corrupte in hunc modum: *Etiam jam ante Jugurthæ filia Boccho nupserat, verum ea*

necessitudo, quæ etiam timidos fortis facit. Coaluerunt turpiter duo fragmenta, quæ sic divide et supple: *Et jam ante Jugurthæ filia Boccho nupserat, verum ea necessitudo apud Numidas Maurosque levis ducitur.* Idem Catilina: 'Præterea necessitudo, quæ etiam timidos fortis facit.' *Putschius.*

Etiam antea Jugurthæ filia Bocchi nupserat] In nostro probatissimo codice sic legitur: non uti vulgo, *Boccho nupserat;* quæ verba cum diligentius considerarem, in eam opinionem adductus sum, ut existimem, ita Sallustium scripsisse. Namque Plut. asserit Jugurtham Bocchi generum fuisse, in Mario. Accedit præterea auctoritas Flori, qui et ipse l. III. c. 1. scribit, Bocchum Jugurthæ socerum fuisse. Hæc jam adnotaveram, cum et in illo codice, qui in bibliotheca divi Salvatoris Bononiæ servatur, eodem modo scriptum esse reperi: ut jam non dubitandum sit, quin hæc sit antiqua et germana lectio. *Cast.*

Quia singuli pro opibus quisque quam plurimas uxores, alii denas, alii plures habent] Manuscripta, consentientibus et aliis vetustioribus, *quod singuli pro opibus, &c. alii plures habeant.* Rivius.

CAP. 81 *Profunda avaritia*] Sic in Epistol. Mithrid. 'cupido profunda imperii et divitiarum.' Et in orat. de repub. ordin. 'profundam libidinem,' dixit, pro, Immensa: ut Cicero in Pisonem, 'Quum partem ejus prædæ profundæ libidines devorassent:' et pro Plancio, 'mare profundum et immensum.' *Ciaccon.*

Eandem illos caussam belli habere cum Boccho, quam secum et cum aliis gentibus libidine imperitandi] Duo e manuscriptis habent, *libidinem imperitandi,* casu accusativo: idque rectius esse puto; nam et alibi, 'Libidinem dominandi caussam belli habere,' inquit. *Rivius.*

Libidinem imperitandi] Huc respexit Mela III. 8. 'Bella cum finitimis gerunt, caussas eorum ex libidine arcessunt, atque imperitandi prolatandique quæ possident.' *Ciaccon.*

Item regem Persen] Perses rex Macedoniæ fuit: hunc Paulus Æmilius consul prælio apud Olympum montem commisso vicit, captumque cum liberis in triumphum duxit. In eo prælio, ut tradit Plutarchus, XXV millia hostium cæsa sunt. Biduo omnis Macedonia se Æmilio dedidit. *Sold.*

Post uti quisque opulentissimus videbatur] Manuscripta, *videatur.* Rivius.

Iter constituunt] Sic Cicero de Divin. l. I. 'Iter propositum et jam constitutum.' *Ciaccon.*

Ita Jugurtha ratus aut capta urbe operæ pretium fore, aut si dux Romanus, &c.] Manuscriptum, *pretium fore:* sed erat alterius manu in spatio quod versus dirimit, litterulis minutis, *operæ:* verum in aliis solum legitur, *pretium;* ut quin ita legendum sit, dubitatio jam nulla relinquatur. *Riv.*

Pretium fore] Sic reposui ex plerisque antiquis libris: quo modo locutus c. 110. 'Fuerit mihi pretium eguisse aliquando amicitiæ tuæ.' Fulvii tamen liber, *Operæ pretium fore.* Ego dictionem, *operæ,* induxi, aliorum veterum librorum auctoritate adductus. *Manutius.*

Aut capta urbe, operæ pretium fore] Illud *operæ* extat in omnibus Mss. nostris, ideoque non ausus sum ejicere quasi per vim: posse tamen abesse certum est. *Gruterus.*

Aut si dux Romanus auxilio suis venisset] *Dux,* non est in ullo manuscripto; ac rectius abest. *Rivius.*

Ne mox agitando, aliud quam bellum mallet] In vetustis quibusdam, *ne moras agitando,* quomodo et Florentinum et Beroaldinum, pro differendo ac prolatando. Citat eodem modo Riccius Lugiensis, quamvis secus Badianum. *Idem.*

Bocchi pacem imminuere, ne moras agitando aliud quam bellum mallet] *Imminuere* pro *interrumpere* accepisse

videtur. Sed pro *Ne moras*, idem Aldinus codex habet, *ne mox agitando:* quæ lectio melior est, si *agitando* pro *cogitando* acceperis. *Glareanus.*

CAP. 82 *Mauris*] Mauritania, uti notum, dividitur in Tingitanam et Cæsariensem. Sed primum hæc divisio facta, teste Dione, a Claudio. Hæc major a Victore Uticensi vocatur. Massyliam quoque et Massæsyliam appellavit Strabo. Hodie regnum Tremissenum hoc loco videtur, ut Girava et D. Niger attestantur. Tingitanam a Bogud rege Bogudianam aliquando cognominatam, tradit Plinius. Sitiphensis et Hispania transfretana ab Honorio et S. Rufo: et in libro Notitiarum Hispania Tingitana appellatur. Inferior Mauritania a Solino in descriptione Nili, et a Xiphilino in vita Severi nuncupatur, ubi dicit Atlantem non longe ab Oceano Atlantico exoriri, prope Macenitas qui sunt in Mauritania Inferiore. Regnum Maroci ejus loco statuit Augustinus Curio, Fessæ vero Niger. In numismatibus antiquis Mauritania per *e* legitur. Incolæ, ut Strabo testatum reliquit, Maurusii a Græcis, a Latinis Mauri appellantur. *Ortel.*

Nam consulem factum, antea acceperat] In impressis quibusdam, *jam antea acceperat:* licet aliter manuscripta. *Rivius.*

Vir egregius in aliis artibus] In nonnullis est omissa præpositio *in:* sed præterquam quod exemplaria manuscripta additam habent præpositionem, Cicero quoque sic est loqui solitus: ut cum inquit, 'Lælius in laude bellica egregius:' pro, Excellens et Præstans. *Idem.*

In superbiam vertebant] Infra: 'Ne modestiam in conscientiam duceret.' Tacit. Hist. II. 'Ornatum ipsius municipia et coloniæ in superbiam trahebant.' Infra: 'omnia non bene consulta in virtutem trahebantur.' *Ciaccon.*

Quam rem alii in superbiam vertebant] Fabricianum, *vortebant:* quod antiquitatem magis sapit, cujus cum primis studiosus est Crispus. *Rivius.*

Magis honore Marii quam sua injuria excruciatum] Sic quidem etiam Palatinus, Nazarianus, aliique. Atenim Commeliniano est *injuria exercitum:* quod ipsum germanum magis auctoris, meo quidem judicio. *Gruterus.*

Neque tam anxie laturum fuisse, si adepta provincia alii quam Mario traderetur] Mss. *si ademta provincia:* sic et sensus ipse postulat: et proclivis sane fuit lapsus, una omissa litera. *Rivius.*

CAP. 83 *Alienam rem suo periculo curare*] Manuscripta, *periculo suo*, ut sequatur pronomen. *Rivius.*

Alienam rem] Id est, Rem ad alium, seu ad Marium pertinentem. *Sold.*

Rem alienam] Id est, Triumphum, aut victoriam Marianam. *Bad.*

Habere tum magnam copiam societatis amicitiæque conjungendæ quæ potior bello esset] Sic in omnibus fere. Sed quid si legas, *habere eum, &c.?* sane facilis ac proclivis lapsus fuit, similitudine litterarum. Nihil tamen adhuc muto, sed conjecturam solum affero. Hæc jam adnotaram, cum ecce allato et inspecto codice Florentino, *eum* ibi reperi. *Rivius.*

Habere eum magnam copiam societatis] Mirum est, tam alte radices egisse scripturam falsam. Nam etiam nostri omnes, *habere tum magnam, &c.:* aut, *habere tam magnam.* Gruter.

Omne bellum sumi facile, ceterum ægerrime desinere] Quamvis in cunctis manuscriptis *acerrime* legatur, atque etiam in impressis quibusdam, velut Florentino, tamen vulgatam lectionem probandam magis esse puto. Opponuntur enim, *facile* et *ægre.* Cicero de senectute, 'Omnis conglutinatio recens ægre, inveterata facile dissolvitur.' Idem alibi, 'Inveterata vitia ægrius depelluntur,' pro Difficilius. *Rivius.*

Bellum sumi facile, ceterum acerrime desinere] Scripti, *ægerrime desinere:* quod magis probo. *Putschius.*

Non deponi nisi cum victores velint] In manuscriptis omnibus est, *deponi cum victores velint:* et hæc lectio magis arridet. *Rivius.*

Proinde sibi regnoque consuleret] In vetustis quibusdam, sed impressis, *sibique regnoque:* id historico magis convenire videtur. *Idem.*

Ille probare partim, alia abnuere] Editio prima; *illa probare, partim abnuere;* sine voce *alia:* qua etiam destituti Mss. aliquot; quorum meliores, *ille probare: partim abnuere.* Ævo juniores, *ille probare partim, partim abnuere.* Gruterus.

Probare partim, alia abnuere] Scribe: *probare, partim abnuere,* ejecto τῷ *alia.* Vide Gronov. ad Liv. III. 37.

Cap. 84 *Dictitare sese consulatum ex victis illis spolia cepisse*] *Ex vitiis illorum,* aut *ex mollitie illorum,* videtur legisse Plutarchus; scribit enim, σκῦλόν τε βοῶντος αὐτοῦ τὴν ὑπατίαν φέρεσθαι τῆς τῶν εὐγενῶν καὶ πλουσίων μαλακίας. *Ciaccon.*

Militiæ] Sic antiquus Fulvii liber: in vulgatis, *Militia.* Sed antiquus loquendi modus, 'Domi militiæque,' adduxit me, addita præsertim veteris libri auctoritate, ut locum mutarem. *Manutius.*

Homines emeritis stipendiis] Veteranos: qui cum implessent stipendia, ad militiam inviti cogi non poterant. Legibus enim Romanis decem tantum annos militare cogebantur, ut ait Plutarchus in Gracchis. Verum id haud semper servatum est, quod leges apud Polybium l. VI. Cornelium Tacit. l. I. item apud Jureconsultos l. VII. tit. 64. et l. X. tit. 54. Codicis. *Cast.*

Stipendiis emeritis] Sicuti septimo et decimo anno militiæ initiabantur, ita militem liberatum anno demum ætatis quinquagesimo, atque ea de re legem latam scribit Lipsius ad Taciti Annales. Videndus Petrus Crinitus l. VIII. de honesta discipl. cap. ult. Quando vero diximus quinquagesimo anno finem militiæ esse, non ita intelligendum, ut a prima ætate militiæ capaci ad illud usque tempus militare quis cogeretur, sed de iis, qui serius ad militiam transvecti, quietem illos quinquagesimo anno habuisse. Quot autem olim emeritæ militiæ stipendia et anni fuerint, diversimode inter auctores disceptatur. Alexander Neapolitanus Genial. VI. 22. adnotatum reliquit, modo undecim, modo sexdecim annos militiæ finem fecisse. Apud Tacitum quadragena quidam, alius tricena stipendia numerat. Sæpe ea res variavit, sub principibus præsertim, ut discimus ex Annalibus Taciti. 'Edixit,' inquit, 'Tiberius militare ærarium eo subsidio niti: simul imparem oneri remp. nisi vicesimo militiæ anno veterani dimitterentur. Ita proximæ seditionis male consulta, quibus sexdecim stipendiorum finem expresserant, abolita in posterum.' Sed idem quoque ab Augusto ante fuisse constitutum testatur Suidas: imo et libera rep. viginti stipendia pedites fecisse docemur a Polybio l. VI. viginti item stipendia appellari video l. IX. c. de veteranis: videnda quoque l. de veteranis, c. quando provocare non est necesse, et l. ult. c. de his qui non implent. Atqui dissentire videtur Modestinus, dum inquit: 'Nam qui viginti annos militaverit, similis illi est, qui expleverit militiam.' Justus porro Lipsius apud Tacitum auctor est, prima stipendia annis viginti quinque fuisse definita. Ad cujus opinionem inscriptionem hanc ex tabula veteri adhibendam putavi: IMP. CAES. DIVI. TRAIANI. PARTHICI. F. DIVI. NERVAE. NEPOS. TRAIANVS. HADRIANVS. AVG. PONT. MAX. TRIB. POT. XII. COSS. III. P. P. IIS. QVI. MILITAVERVNT. IN. CLASSE. PR. MISENENSI. QVAE. EST. SVB. IVLIO. FRON-

TORE. SEX. ET. VIGINTI. STIPEND. E-MERIT. DIMISSIS. NON. MISS. QVOR. NOM. SVB. &c. Qui militant, stipendia mereri dicuntur. l. miles, et l. item miles. ff. de re judicata: hinc emerita stipendia, quæ Justinianus impleta vocavit, c. de his qui non impletis stipendiis. inde et emeriti milites, quos etiam veteranos vocarunt. Martianus in l. deferri. ff. de jure fisci: 'Veterani,' inquit, 'sacris constitutionibus delatores esse prohibentur, propter honorem utique et merita militiæ:' item, 'milites propter honorem stipendiorum, quæ merent, deferre prohibentur.' Si quid ego video, legendum priori loco, proxime ad ductum vulgatæ scripturæ, *propter honorem utique meritæ militiæ*. Sed considerent hoc eruditiores. Ceterum qui emeritis stipendiis militare rursum cogebantur, vocabantur *Evocati*, teste Dione l. XLVIII. Isidorus *Evocationem* fuisse dicit, cum ad subitum bellum, non solum milites, sed etiam ceteri vocabantur. *Stewechius.*

De ullo negotio negare audebat] Scripti, *abnuere audebat*. Putschius.

Abnuere audebat] Est in manuscriptis quibusdam, *negare audebat*: sed irrepsit ex glossa, ni fallor. *Rivius.*

Quia neque plebi militia volenti putabatur] Hunc loquendi modum a Græcis tractum annotavit Priscianus, adducto Demosthenis loco, et hoc Sallustii. Apud eum sic est: *Demosthenes, ὁ βουλομένοις ἦ τούτοις ἀκούειν*. Sallust. Jugurth. bello, 'Neque plebi militiam volenti putabatur.' Similis locus cap. 100. 'Non tam diffidentia futurum' (sic enim lego) 'quod imperavisset, quam uti militibus exæquatus cum imperatore labor volentibus esset.' Tacit. l. I. 'Ut quibusque bellum invitis aut cupientibus erat, spe, dolore, accipitur:' et XV. 'Hæc atque talia plebi volenti fuere.' Et in vita Agricolæ: 'Eoque initio erecta provincia, et quibus bellum volentibus erat.' Et Macrobius Saturn. II. 9. 'Si vobis volentibus erit.' In quibus omnibus cum verbum, *est*, reperiatur, videndum an apud Sall. hoc loco legi debeat: *etiam lætus decreverat: ac quia neque plebi militia volenti erat, putabatur Marius aut belli usum, aut studia vulgi amissurus.* Ciaccon.

Neque plebi militia volenti] Est Græcismus. Vulgo, *neque plebe militiam volente*, id est, nolente et recusante militiam plebe. Vel exponamus, *neque*, id est, nec etiam: ac si dixisset, Non solum nobilitate, sed etiam plebe recusante militiam. *Castil.*

Et eos non paullum oratione sua Marius arrexerat] Quamvis in quibusdam *erexerat*; tamen hæc lectio magis arridet; quam et manuscripti codices, et exemplar Aldinum habet. Utitur autem Sallustius alias quoque hoc verbo; velut inferius, 'Hujuscemodi oratione habita Marius, postquam plebis animos arrectos videt:' quo in loco tamen in vetustis est, *erectos*: verum perperam, ut opinor; tametsi Cicero quidem altero magis utitur: velut, 'Oratio consulum animum meum erexit, spemque attulit dignitatis recuperandæ.' Idem, 'Is civitatem ad spem libertatis erexit.' *Rivius.*

CAP. 85 *Imperium*] Consulatus et prætura proprie dicuntur imperia, sicuti aperte hoc loco Sallustius ostendit, nam paulo post dicit: 'Nam quanto pluris est universa Respublica, quam consulatus, aut prætura:' totum hoc referens ad id quod prædixerat. *Sold.*

Deinde per ignaviam et superbiam ætatem agere] In Veneto quodam *dein*; sed in manuscripto, *dehinc*, quod et ipsum aliquoties apud Tullium reperitur. *Rivius.*

Nam quo universa resp. pluris est quam Consulatus] Meus liber: *Nam quo pluris est universa resp. quam Con-*

salutus. Et forte vox *nam* abundat. *Ciacconius*.

Quantum cum vestro maximo beneficio] Infra: 'Sed in maximo vestro beneficio.' Vide an sic quoque sit legendum, non, *cum*. Idem.

Ad hoc alii si deliquere] In eandem sententiam Cic. de lege Agraria: 'Quemadmodum cum petebam, nulli me vobis auctores generis mei commendarunt; sic si quid deliquero, nullæ sunt imagines, quæ me a vobis deprecentur.' *Idem*.

Ad hoc alii si deliquere, vetus nobilitas, majorum fortia facta, cognatorum et affinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præsidio adsunt] Sic et manuscriptum. In Veneto autem quod excudit Pincius, Pomponius castigavit, *omnia præsidio adsunt*, legitur pronomine omisso. eodem modo quibusdam in aliis, velut eo quod Argentorati est a Schurrerio impressum; verum perperam: nam et Donatus priorem lectionem agnoscit in Terentii Phormione, cujus subjicere verba lubet: nam super eo loco in actus primi scena 2. 'Qui fuerit pater, quæ mater, qui cognata tibi sit, omnia hæc confingam:' 'Omnia hæc,' inquit, 'non ex abundanti posuit, sed oratorie, quasi tam multa, et est ἀρχαϊσμός. Nam post enumerationem veteres hæc dicebant. Sallust. in Jugurth. 'Hæc omnia præsidio adsunt." *Rivius*.

Majorum fortia facta] In manuscriptis, *majorum facta fortia:* atque ita forsan rectius; ne sit in oratione soluta hemistichium hexametri, vel totus pœne hexameter: id quod vitiosum esse volunt; quamvis id non semper observant auctores. Nam et Sall. infra, 'Jamque dies consumtus erat,' inquit: quod et ipsum est hemistichium heroici. Sic et Livius initio statim historiæ, 'Facturusne operæ pretium,' id quod Fabius observavit. *Idem*.

Mihi spes omnes in memet sitæ sunt] Legendum existimo: *Mihi spes atque opes omnes in memet sitæ*. In extremo hoc libro, 'Ea tempestate spes atque opes civitatis in illo sitæ.' Et infra: 'Et spes opesque ejus omnes ex patre suo penderent:' supra tamen: 'Quippe cujus spes omnis in fuga sita erat.' *Ciacconius*.

Quas necesse est virtute et innocentia tutari] In manuscriptis aliisque vetustioribus, *et virtute et innocentia*, geminata copula. *Rivius*.

Quippe mea reip. benefacta procedunt] Sic Catilin. 'Neque insidiæ, quas Consuli fecerat, prospere cessere,' seu, ut ego lego, *processere*. Ciacconius.

Quippe beneficia mea reip. procedunt] In manuscripto est aliisque vetustioribus, *benefacta mea reip. præcedunt:* quomodo et Venetum habet, cujus modo facta a nobis mentio est, et Florentinum. Ut intelligas Marium ante collatum in se honorem gratuito benefecisse, eaque re æquos bonosque omnes favere. *Rivius*.

Quippe beneficia mea reipub. procedunt] Si hæc verba prorsus abessent, sensus hujusce periodi clarior esset. Cur autem Aldinus codex *Reipub.* dandi casum in accusandi *Rempub.* mutaverit, non equidem intelligo. Et verbum *procedunt*, Soldus, *utilia sunt*, exponit. Alii *procedunt* exponunt, *prospere cedunt*, ut Terentius in Andria: 'Nisi id putas, quia primo processit parum, Non posse jam ad salutem converti hoc malum.' Itaque post *procedunt*, distinguendum ac inferendum: 'Nobilitatem locum invadendi quærere.' Et mox: 'ut neque vos capiamini:' rursus verbum *neque*, usurpat suo more, non cum socio, non ut sequentia neget. 'Et illi,' inquit, 'frustrati sint:' ubi Aldinus codex *frustra* legit, pro *frustrati*. Glareanus.

Ut neque vos capiamini] Legendum, *uti*. Rivius.

Benefacere jam ex consuetudine in naturam vertitur] Manuscripta duo, *vertit:* pro quo in impressis quibusdam est, *convertitur:* id ex glossa forsan

irrepsit. Ponitur autem et hic et similibus in locis absolute hoc verbum, summa cum elegantia et venustate. Q. Curtius l. VII. 'Posteaquam desiderat esse quem odissent, invidia in misericordiam vertitur.' Quid si legas, *vertit?* ut absolute ponatur. *Idem.*

Ecquem ex illo globo nobilitatis] In manuscriptis omnibus est, *si quem ex illo, &c.* idque rectius, ni fallor. nec secus Florentinum. *Idem.*

Hominem veteris prosapiæ] Nonius, 'prosapies,' inquit, 'generis claritudo.' Cato Orig. l. I. 'veteres prosapias:' ubi leg. videtur, *veteris prosapies.* Cum autem constet Sall. plurima ex Originibus Catonis sumsisse, considerandum an ille hic scripserit, *veteris prosapie*, ut *acie* dixit pro *aciei*, et *die* pro *diei*. Ciacconius.

Multarum imaginum] Id est, multorum honorum. Antiqui, si rem aliquam præclaram pro repub. gessissent, decreto Senatus statua donabantur, ut posteri ad imitandam eorum virtutem provocarentur. Unde quia in domibus nobilium plerumque imagines et statuæ multæ erant majorum suorum, qui vel in consulatu, vel in prætura, vel in alio magistratu præclarum aliquid gesserant: ille dicebatur homo multarum imaginum, qui multas imagines et multos magistratus familiæ suæ et majorum suorum ostendere poterat. Vide supra c. 3.

Sumat aliquem ex populo monitorem sui officii] In manuscriptis, *officii sui:* ut sequatur adjectivum. *Rivius.*

Nam legere quam fieri tempore posterius, re atque usu prius est] V. c. *Nam gerere quam fieri.* Et hunc locum sic est æmulatus Tacit. l. II. 'Nam culpa quam pœna tempore prior; emendari quam peccare posterius est.' P. Victorius VI. 15. putat sumptum esse ex Olynth. Demosth. τὸ γὰρ πράττειν τοῦ λέγειν καὶ χειροτονεῖν ὕστερον ὂν τῇ τάξει, πρότερον τῇ δυνάμει καὶ κρεῖττόν ἐστιν. *Ciacconius.*

Eorum partem vidi, alia egomet gessi] Sic in antiquioribus. Τὸ *egomet* perperam est in recentioribus omissum. *Rivius.*

Eorum partem vidi] Reponendum *partim* multis docuimus Obs. III. 2. *Gruterus.*

Contemnunt novitatem meam, ego illorum ignaviam] Tale quiddam Catonis illud apud Agellium XV. 22. 'Vitio vertunt, quia multa egeo; at ego illis, quia nequeunt egere.' *Ursin.*

Naturam unam et communem omnium] Euripides: τὸ γὰρ πάλαι καὶ πρῶτον ὅτ' ἐγενόμεθα, διὰ δ' ἔκρινεν ἁ τοκοῦσα γαῖα βροτοὺς, ὅμοιαν χθὼν ἅπασιν ἐξεπαίδευσεν ὄψιν. ἴδιον οὐδὲν ἔχομεν. *Manutius.*

Sed fortissimum quemque generosissimum esse] Infra: 'egentissimus quisque oportunissimus;' et, 'fortissimum quemque tutissimum.' *Ciaccon.*

Albini aut Bestiæ] Istos nominat, quia licet nobiles essent, tamen consules in hoc bello Jugurthino male rem gesserant: sicuti supra visum est.

Faciant idem majoribus suis] Non defuere, qui et sententiam, et loquendi genus ignorantes, hunc locum depravare conati sunt; arbitrati pro, *Faciant*, legendum, *Faciunt:* quasi dixerit Sallustius; eodem modo majores suos despiciunt, sicuti me: quod aperte falsum est, et pulcerrima sententia deteriore commutatur. Est autem horum verborum hæc significatio *si me jure despiciunt, faciant idem, quod majores sui fecere:* id est, *imitentur majores suos in recte factis: non enim debent et me despicere, et majores suos non imitari.* Græca loquendi ratio, parum explorata, sententiæ tenebras offudit. sic locutus ante Sallustium Lucretius, post Horatius. Lucretius l. II. 'animalia cum sint, Atque animalibus sint mortalibus una eademque:' pro Unum, et idem, quod animalia mortalia sunt. Et l. III. 'Sceptra potitus, eadem aliis sopitus quiete est;' pro, Eadem, qua alii. Et l. IV.

'Nempe eadem facit, et scimus facere omnia turpi;' pro Eadem, quæ turpis. Horatius autem in libro de arte poëtica ad Pisones: (sic enim malo appellare, quam, ut quidam, epistolam) ex Quinctiliano VIII. 3. Prisciano, Diomede III. 1. Donato in Terent. Adelph. act. V. Sc. 4. Servio in Virg. Æn. I. et Probo; etsi Carisius l. II. adversetur: 'Invitum qui servat, idem facit occidenti:' pro, Idem ac si occideret. De Græcis autem Sophocles in Ajace. *ὑμεῖς θ' ἑταῖροι ταὐτὰ τῇδέ μοι τάδε Τιμᾶτε.* Et in Tyranno: *ἢν γὰρ εὑρεθῇ λέγων σοὶ ταὔτ', ἔγωγ' ἂν ἐκπεφευγοίην πάθος.* Euripides quoque apud Gellium XIII. 24. *Δὶς ταὐτὸν ἡμῖν εἶπεν ὁ σοφὸς Αἴσχυλος· Ἥκω γὰρ εἰς γῆν φησὶ καὶ κατέρχομαι. Ἥκω δὲ ταὐτόν ἐστι τῷ κατέρχομαι. Νὴ τὸν Δί' ὥσπερ εἴ τις εἴποι γείτονι, Χρῆσον σὺ μάκτραν, εἰ δὲ βούλῃ, κάρδοπον.* Et Xenophon in Cyri Pædia sic: *Τὸ αὐτὸ ἡμῖν σπεύδεται*: et infra in eadem sæpe. Item Isocrates: *'Απολλωνιάτης* in oratione *πρὸς Δημόνικον*: *Ταὐτὰ πάσχει τοῖς ὄρμασι.* Et Aristoteles in libro de arte poëtica: *Αὐτὸς ἂν εἴη μιμητὴς Ὁμήρῳ Σοφοκλῆς.* Et Rhetor. l. III. *ἔφη ὅδε, οὐκοῦν σὺ ταὐτὰ τούτοις ἔθου*; *Manutius.*

Faciant idem majoribus suis] Naz. et a prima manu Pal. alter et quart. *item*; sicque alias legi subnotatum ad Pal. tert.; nam quint. *faciant idem de majoribus.* Manutius multa heic commentatur præter rem. Quis enim non videt, velle auctorem; nihilo magis se despici posse a globo nobilitatis, quam eorundem majores, homines æque novos atque ipse? *Gruterus.*

Ergo invideant labori et innocentiæ periculis etiam meis] Illa *et* copula, non est in manuscriptis, ac majore cum gratia abest: quamvis in Beroaldino bis eadem ponitur, *et labori et innocentiæ.* Rivius.

Næ illi falsi sunt, qui diversissimas res pariter expetant, voluptatem, et præmia virtutis] Manuscriptam, *exspectant*: quomodo et in ceteris fere. Præterea ibidem, *ignaviæ voluptatem*, quod est in recentioribus omissum, idque, nisi fallor, ignavia et incuria typographorum. Per *præmia virtutis*, *honores* intelligit Sallustius: nam hi propter magna merita claris viris deferuntur et dantur. Paullo inferius 'bonorum præmia' dicit, eodem sensu. 'Nam ubi flagitiis,' inquit, 'se dedecoravere turpissimi viri, bonorum præmia ereptum eunt.' *Idem.*

Et profecto ita res se habet] Est in quibusdam, *habent*, ut in Veneto et Schurreriano, sed perperam, ut mihi videtur. Nam sic fere dicimus, *Ita se res habet*, vel omisso accusativo, *Ita res habet*, pro *est sic*, quomodo Græci *οὕτως ἔχει*. *Idem.*

Majorum gloria posteris quasi lumen est] Τὸ *quasi*, non est in ullo manuscripto. sed mihi recte sane addi videtur. nam ad hunc modum et Cicero sæpenumero hac particula utitur. *Idem.*

Verum id quod multo præclarius est, mea facta mihi dicere licet] In vetustis *meamet facta mihi, &c.*: id rectius esse puto. Nam illud *met* adjecticium, facere magnopere ad rem videtur; id quod perfacile sentiet, qui superiora diligenter expenderit. 'Meamet,' inquit, 'facta, non majorum meorum, ita uti nobiles isti *faciunt*:' nam hi fere oratione majores suos extollunt, et eorum fortia facta memorando clariores sese putant; ut idem inquit. *Rivius.*

Quam acceptam corrupisse] Fuit prius in Naz. *corruisse*; sed emendatum ad nostram faciem, ab eadem manu. Alias potuisset alicui placere alterum. *Gruterus.*

Ne quis modestiam in conscientiam duceret] Modestia esset tacere, et non respondere maledicentibus: sed ego nolui tacere, ne quis diceret, me tacere non propter modestiam: sed,

quia conscius sum, adversarios vera dicere. *Sold.*

Nam me quidem ex animi sententia] V. c. habet, *ex animi mei sententia.* Quæ videtur optima lectio: est enim antiqua formula loquendi, qua utuntur frequenter veteres Jurisconsulti, ut l. III. Paragrapho ejusdem, Digestis de testamentis: 'Ex sententia animi tui te æstimare oportet:' et Petronius Arbiter in Satyra, fœderis tabulas in hæc verba factas esse commemorat: 'Ex tui animi sententia Tryphena, ut nec injuriam tibi factam a Gytone quereris, neque si quid ante hunc diem factum est, objicies, vindicabisve, aut ullo alio genere persequendum curabis:' et infra: 'Licha ex tui animi sententia, ut tu Eumolpum nec verbo contumelioso insequeris nec vultu.' *Ursinus.*

Quippe vera necesse est prædicet] In manuscriptis est, *bene prædicet:* quomodo et sententia postulat, et Beroaldinum habet. *Rivius.*

Etiam atque etiam reputate] Sic et manuscriptum: pro *diligenter considerate.* In quibusdam est, *animis reputate;* haud scio quam recte: quamvis et antea Sallustius, 'reputate,' inquit, 'cum animis vestris;' addita videlicet præpositione *cum:* quomodo Cicero, 'Cogitate cum animis vestris,' inquit. *Idem.*

Num eorum pœnitendum sit] Manuscriptum Fabricii, *num id pœnitendum sit:* nempe quod summum mihi honorem et maximum negotium imposuistis: pro quo ante dixit, *num id mutari melius sit.* In aliis tamen est vulgata lectio. *Idem.*

At si res postulet] Emenda Nonium Marcellum, apud quem in voce *Phaleræ* vitiose legitur: *Ac sibi restitui et hastas:* pro, *At si res postulet hastas.* Putschius.

Phaleras] Id est, Ornamenta equorum.

Phaleras] Qui hostem dejecerit, aut spolia legerit, duplex jam hinc præmium; diversum pro genere militiæ: nam pediti datur phiala sive armilla, equiti phalera. Phaleræ distinctæ a torquibus: illæ demissæ ad pectus pendebant, hæ stringebant magis et ambibant ipsum collum. Diversitas etiam in forma, quod illæ planiores, et magis jacentes; istæ contortæ, et ex annulis aut catellis plexæ. Unde ipsæ Catellæ dictæ sunt. *Lips.* Proprie autem phaleræ ornamenta equorum, φάλαρα Græci dixerunt, atque Etymologicon magnum in fronte et buccis equorum ornatum esse dixit.

Præterea cicatrices adverso corpore] Sic et manuscriptum volumen; in quibusdam est, *in adverso corpore:* sed eodem sensu. Est apud Ciceronem, 'Cicatrices adverso corpore exceptas ostendere:' pro quo idem, 'Cicatrices adversas,' alicubi dixit; quomodo et Sallust. in historiis: ut est apud Gellium libro noctium Attic. II. 27. Q. Curtius, 'Multis adverso corpore vulneribus acceptis.' l. IX. *Riv.*

Non sunt composita verba mea] Optime ex sententia Marii Sempronius Asellio l. XIII. rerum gestarum 'facta sua spectari oportere, dicta non, si minus facundiosa essent.' Varro: 'Majores nostri, quum allia et cæpe verba illorum olerent, tamen optime animati erant.' *Putschius.*

Illis artificio opus est, ut turpia facta oratione tegant] Thucydides l. III. Ποιήσατε δὲ τοῖς Ἕλλησι παράδειγμα, οὐ λόγων τούτοις ἀγῶνας προθέσοντες, ἀλλὰ ἔργων. ὧν ἀγαθῶν μὲν ὄντων, βραχεῖα ἡ ἐπαγγελία ἀρκεῖ· ἁμαρτανομένων δὲ, λόγοι ἔπεσι κοσμηθέντες προκαλύμματα γίγνονται. *Manutius.*

Hostem ferire] In manuscriptis omnibus, *hostes* reperi; sed vulgata lectio mihi magis arridet: quamquam quod ad sensum attinet, parum refert, utrum legas. *Riv.*

Hostes ferire] Sic et nostri Pall. præter Pall. quart. quint. sext. sept. nonum; in quo *hostem,* quod æque

mihi arridet ac Rivio. *Gruter.*

Præsidia agitare] Id est, Expellere oppidis præsidia, scilicet hostium. Vel, Præsidia hostium in fugam agere. *Bad.*

Neque illos arcte colam, me opulenter] In Veneto quod est a Pincio excusum, *ut me opulentent:* in aliis quibusdam, *ut me opulentem.* Cui otium est, excutiat hunc locum diligenter. Mihi vulgata lectio bene habere videtur, ut inter sese opponantur, *arcte* et *opulenter*, est enim sensus: Non ego illos arcte contenteque habebo, me ipsum molliter et delicate: vel, Non tractabo illos nimis aspere atque injuriose, me ipsum indulgenter. Nam hunc esse sensum, ea quæ sequuntur indicant. 'Namque cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est dominum, non imperatorem esse.' Simile quid Livius de Catone scribit l. IV. dec. IV. 'Sed in consule,' inquit, 'ea vis animi atque ingenii fuit, ut omnia maxima minimaque per se adiret, atque ageret: nec cogitaret modo imperaretque, quæ in rem essent, sed pleraque ipse transigeret: nec in quemquam omnium gravius severiusque quam in semetipsum imperium exerceret, parsimonia, et vigiliis, et labore cum ultimis militum certaret, nec quidquam in exercitu suo præcipui præter honorem atque imperium haberet.' Est a sciolo quopiam hic depravatus locus, qui putarit *arcte colere* idem esse, quod *ambitiose nimis colere, et quasi laxiore imperio habere eos quibus præsis:* quomodo Cicero, 'arcte complecti aliquem' dixit. *Opulentare* vero idem quod *opulentum et divitem reddere.* Nam sic nescio quis interpretatus hunc locum fuerat, sed perperam videlicet: tametsi *opulentare* quidem reperitur apud Columellam VIII. pro Instruere et exornare. 'Et eisdem,' inquit, 'familiarem focum mensamque pretiosi dapibus opulentent.' *Riv.*

Neque gloriam meam laborem illorum faciam] Sic in vetustis, atque etiam manuscriptis: ubi *labore* fere est in recentioribus, idque perperam si sensum spectes. *Idem.*

Namque cum tu per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est dominum esse, non imperatorem] In manuscriptis est, *cum tute;* quæ syllabica adjectio facere ad rem mihi videtur. In eodem, *per mollitiam*, ut sit primæ inflexionis nomen. Utrumque reperitur apud Ciceronem et *mollities* et *mollitia.* 'Qui officia,' inquit, 'deserunt mollitia animi,' id est, Laborum et dolorum fuga. Idem, 'Civitatum mores lapsi ad mollitiem.' *Idem.*

Esse dominum] Id est, Tyrannum et superbum regem, non imperatorem liberi populi. *Bad.*

Exercitum supplicio cogere] Hoc est, *malo cogere.* Infra: 'pudore magis quam malo exercitum coërcebat.' *Ciacc.*

Id est dominum esse] Manuscripta cuncta, *hoc est dominum esse, &c.* sed eodem sensu. Cicero utroque modo loqui consuevit. *Riv.*

Id est dominum non imperatorem esse] Sic optimi Mss. nostri, non, *hoc est dominum;* eodem quidem redit, sed legitimus partus ubique prævalet supposititio: si cui tamen utraque vox eradenda videtur, eidem suffragio meo accedam. *Gruter.*

Hæc atque alia nostri majores faciendo] Legendum e manuscriptis, *Hæc atque talia.* Riv.

Virtutem non relinquere] Legendum *reliquere:* operarum incuria est hoc commissum. *Idem.*

Neque dono datur neque accipitur] Sic in Orat. Cottæ: 'Ut sine dedecore cum civibus fama et fortunis integer agas, id dono datur atque accipitur.' *Ciacc.*

Convivium exorno] Seneca: 'Utrum tandem sapientiorem putas, qui versatilia cœnationum laquearia ita coagmentat, ut subinde alia facies at-

que alia succedat, et toties tecta, quoties fercula mutentur: an eum, qui et aliis et sibi hoc monstrat, quam nihil nobis natura durum ac difficile imperaverit?' Idem alibi Seneca: 'tenet me summus amor parcimoniæ: placet minister incultus, et rudis vernula, argentum grave rustici patris, sine ullo nomine artificis, et mensa non varietate macularum conspicua, nec per multas elegantium dominorum successiones civitati nota: sed in usum posita, quæ nullius convivæ oculos, nec voluptate moretur, nec accendat invidia.' Porro quæ ad structuram conviviorum pertinebant, in magnificentia sua fere omnium fidem excedebant. Tricliniares lecti magna ex parte e ligno precioso erant adfabre facti, aut testudinum sectis laminis, ebore, argento, atque etiam auro vestiti, aut etiam solidi. Scribit Plinius XXXVII. 2. Cn. Pompejum in tertio triumpho, quem de Pyratis, Asia et Ponto duxit, lectos tricliniares tres ex auro transtulisse. Lectis opere et materia pretiosis superbisque et magnificis vestibus instratis, pares adhibebantur mensæ aut etiam pretiosiores; ex citro enim arbore magna ex parte constabant, quæ quanto in precio haberentur, unus Plinii locus ostendit XIII. 15. 'Asinius Gallus citream mensam decies sestertium mercatus est.' Mensis coronæ argenteæ, aureæ, interdum et gemmis distinctæ addebantur. Ita tradit Scævola in l. qui uxori, ff. de Aur. et Arg. legat. Illud omnem luxuriam excedit, privatos cives Romanos tantum argenti ad mensæ apparatum possedisse, quantum tota Carthago, Romanæ urbis æmula, terrarum orbis avida, cum maxime floreret, habuerit, ut testatur Plinius. In ipsis autem epulis profusissimi erant mortalium Romani, præcipue nobiles. Lucullum extemporali cœna, quam ut quotidianam Ciceroni et Pompejo dedit, μυριάδας πέντε, hoc est, fere quinque scutatorum millia insumpsisse, Plutarchus auctor est in ejus vita. Quis facile crederet Lucilii ætate singula ostrea mille nummis (hoc est scutatis decem) empta fuisse? Quin et nonnunquam ubi preciosa fercula inferebantur, ministri coronati cum tibicine procedebant, ut testatur Macrobius III. 15. Inter cœnandum acroamata omnis generis adhibebantur. nam aut symphonia personabat triclinium, aut instrumenta, organaque varia concinebant, aut Tragœdiæ, Comœdiæque, Mimique agebantur, aut spectacula alia jucunda inducebantur; incendebantur et odores naribus gratissimi: Vide Senecam de Vit. Beat. c. 11. Itaque recte Histriones quoque addidit Sallustius. Atque hæc quidem in privatis conviviis, nam cum celebrabantur cœnæ Pontificales, Augurales, triumphalesve, apparatus adhuc multo solebat esse magnificentior. *Ciaccon.* de Tricl. Vide et Bullinger. de conviv.

Neque pluris pretii coquum quam vilicum habeo] Illud *pretii*, non omnes habent codices, nec ego quid hic eo opus sit, video. Quidam pro *pretii*, *petii* legendum putarunt; pro *emi*; certe Lau. Valla tolleret, ut puto, *pretii*. Paulo post; 'Ibi senectutem agant in conviviis, dediti ventri:' incertum est, ubi distinguendum, ante ne, an post, *in conviviis*. Glarean.

Omnibus bonis oportere plus gloriæ quam divitiarum, arma non supellectilem decori esse] Sic in cunctis manuscriptis atque item Florentino; quamvis aliter Gymnicus: utra lectio verior, alii judicent. *Riv.*

Nam ubi flagitiis se dedecoravere turpissimi viri, bonorum præmia ereptum eunt] In manuscriptis duobus est, *Nam vos flagitiis qui dedecoravere, &c.* quod non sane displicet. *Idem.*

Ita injustissime] Hoc modo, inquit, hæc duo vitia, luxuria et ignavia, nihil nocent illis, qui ipsa vitia possi-

dent, et nocent innocenti reipublicæ, quæ res injustissima est. Hoc autem ideo dicit, quia injustum est, ut luxuriosi et ignavi honores habeant, quæ sunt præmia bonorum virorum. *Sold.*

Nihil officiunt] Id est, Nihil nocent: quia quamvis luxuriosi et ignavi sint, tamen honores eis demandantur. *Idem.*

Cladi sunt] Id est, Damno et detrimento.

Nam quæ usque ad hoc tempus Jugurtham tutata sunt] Manuscripta, *quæ hoc ad tempus*, omissa illa particula *usque*; quomodo etiam pleraque ex impressis; pro, Quæ hactenus Jugurtham tutata sunt: τὸ *usque* ex glossa irrepsit. *Riv.*

Removistis] Videlicet avaritiam, quæ in Bestia fuit et Albino, et imperitiam in Aulo, et superbiam in Metello. *Badius.*

Magis strenuus quam felix] Locus non videtur integer. *Ciacc.*

Egomet in agmine aut in prælio] Quædam, *atque in prælio:* manuscripta ad hunc modum, *Egomet in agmine, in prælio, consultor idem et socius periculi vobiscum adero.* Hæc mihi lectio maxime omnium placet. *Riv.*

Consultor idem et socius periculi vobiscum adero] Sic infra: 'Uti fautor consultorque adsis.' Tacitus l. IV. 'Ipse consultor aderat omnibus.' *Ciacc.*

Omnia matura sunt, victoria, præda, laus, quæ si dubia aut procul essent] Respexisse videtur ad illud Catonis de Re Rust. c. 106. 'Nullus sumtus est: et si sumtus esset, tamen valetudinis caussa experirer:' vel ut est in aliis, *experturus.* Idem.

Tamen omnes bonos reip. subvenire decebat] Manuscripta duo, *tamen omnibus bonis:* verum perperam, ut opinor, nisi quis Hellenismum esse putet, quomodo Terentius, 'Ita nobis decet:' quo loco tamen interpres antiquos ait, si adderent statim infinitivum, *nos decet facere*, loqui solitos: sin minus, *nobis decet.* Itaque cum hic infinitivus addatur, si quid interpreti credimus, vulgata lectio relinquenda erit. *Riv.*

Etenim ignavia nemo immortalis factus est] Τὸ *est* non habent exemplaria in membrana descripta. *Idem.*

Neque quisquam parens] Sumpsit Sallustius hanc sententiam ex Platone. Sic enim inquit in Epitaphio: *οὐ γὰρ ἀθανάτους σφίσι παῖδας εὔχοντο γενέσθαι, ἀλλ' ἀγαθοὺς καὶ εὐκλεεῖς. Manut.*

Uti boni honestique] Quia sciunt, nemini nisi per famam æternitatem concedi. *Bad.*

Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent] In Catilina: 'Compertum ego habeo milites, verba virtutem non addere, neque ex ignavo strenuum, neque fortem ex timido, exercitum orati ne imperatoris fieri.' Et Xenophon libro tertio Cyri Pædias, *Οὐδεμία γὰρ οὕτως ἔσται καλὴ παραίνεσις, ἥτις τοὺς μὴ ὄντας ἀγαθοὺς, αὐθήμερον ἀκούσαντας, ἀγαθοὺς ποιήσει. Manutius.*

CAP. 86 *Manlium*] Plinius XXXIII. 1. *Manilium* vocat. *Idem.*

Cum his A. Manlium legatum proficisci jubet] Hic, ut opinor, in aureo numismate L. Sullæ Quæstor describitur, cum hac inscriptione, A. MANLI. A. F. Q. et fortasse L. Manlii frater est, qui in argenteis denariis, L. item Sullæ, PRO Q. dicitur hoc titulo: L. MANLI. PRO. Q. *Ursinus.*

Cum his A. Manlium legatum proficisci jubet] Sic et manuscriptum. Ceterum Plinius *Manilium* vocat: qui legatus C. Marii fuerit Jugurthino bello, quam recte, alii viderint: mihi librarii errore commissum hoc videtur, ac proclivis error fuit propter affinitatem vocum: tu si lubet, Plinium vide XXXIII. 1. *Riv.*

Non more majorum, &c.] Id est, Non secundum ritum et consuetudinem majorum. Nam majores perscribere consueverant milites ex classibus:

Marius autem scripsit etiam ex his, qui non erant in classibus: nam multos capite censos scripsit. Servius Tullius, qui sextus a Romulo Romæ regnavit, primus censum instituit: ex quo belli pacisque munia et onera non viritim, ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum populum universum in classes centuriasque ex censu descripsit atque divisit. Ex his qui centum millium æris aut majorem censum haberent, octoginta confecit centurias quadragenas seniorum ac juniorum. Primæ classis omnes appellati seniores, ad urbis custodiam ut præsto essent: juniores, ut foris bella gererent. Secunda classis, intra censum usque ad quinque et septuaginta millium censum instituta est. Ex his senioribus junioribusque viginti conscriptæ centuriæ. Tertia classis, in quinquaginta millium censum esse voluit: totidem centuriæ. Quarta classis, quinque et viginti millium: totidem centuriæ factæ. Quinta classis aucta: nam centuriæ triginta factæ sunt. Hæc classis undecim millibus censebatur. Hæ classes sicuti numero, ita armis distinctæ erant. Nam prima classis arma habebat, galeam, clypeum, ocreas, loricam, omnia ex ære, quæ corporis tegumenta essent: tela in hostem, hastam et gladium. Secunda classis scutum pro clypeo, et præter loricam omnia eadem habebat. Tertia classis eadem habebat, præter ocreas. Quartæ classis arma mutata, nihil præter hastam et verutum datum. Quinta classis, fundas lapidesque missiles gerebat: in hac accensi, cornicines tibicinesque in tres centurias distributi. Minor census reliquam multitudinem habuit. Inde una centuria facta immunis a militia. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, Equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias. Quando igitur bellum gerere oportebat, ex his quinque classibus milites conscribebantur. Servi, capite censi, et qui exclasses erant, ad militiam non recipiebantur, utpote propter inopiam suspecti. Capite censi dicebantur, ut tradit A. Gellius, qui aut nullo, aut perquam parvo ære censebantur: hi pro capite tributa pendebant, a censione capitis nominati. *Sol.*

Capite censos plerosque] Agellius XVI. 10. *Ciacc.*

Cui neque sua cara, quippe quæ nulla sunt] In manuscriptis omnibus est, *cui neque sua curæ;* quomodo et Florentinum. *Riv.*

Cui neque sua curæ] Commelinianus refert *cura;* additumque, *cara:* et vero, *cara*, restat in omnibus item Mss. hoc modo nempe; *cui neque sua cara:* solum Pal. sextus *cui neque sua cura;* ut item editio prima. *Gruterus.*

CAP. 87 *Ceterum alia levia aliis locis facere*] Leg. credo, *Ceterum levia, alia aliis locis facere.* Ciacconius.

Novi veteresque coaluere] Sic in orat. de rep. ordin. 'Concordia inter veteres et novos coalescat.' *Idem.*

CAP. 88 *Contra spem suam lætissimis animis accipitur*] In manuscriptis est, *excipitur;* id quod rectius esse puto: nec in Beroaldino secus. *Riv.*

Juxta carus] Quia revera optimus imperator fuerat, et bellum sapienter et feliciter gesserat.

Gætulos] Vide supra cap. 18.

Ex nostris sociis prædas agentes] Manuscripta, *ex sociis nostris:* ut sequatur pronomen: quomodo et impressa pleraque. *Rivius.*

Ex sociis nostris] Videlicet ex urbibus, et ex agris populorum Numidiæ, qui se populo Rom. dediderant.

Cirta] Vide supra cap. 21.

Neque belli patrandi, &c.] Additur vulgo, *copiam*, et sic constantissime habent tam manuscripti, quam typis impressi codices; et sententia ita quoque aperta est. *Quæ postquam gloriosa modo, neque belli, &c.* Priscianus etiam, hunc locum citans l. XVIII. co-

piam omittit, et *causam* subaudiri testatur. Atque ita legi potest quoque, *Neque belli patrandi cognovit:* ut subaudiatur, *esse*, pro, Non spectare ad conficiendum bellum, non facere ad bellum patrandum. Ita Hirtius de Bello Alexand. 'Multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quæ dissolvendæ disciplinæ severitatisque essent.' pro, quæ pertinerent ad dissolvendam disciplinam. Eodem modo Livius interdum, velut quinto ab U. C. 'Quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum? quam dissolvendæ maxime tribunitiæ potestatis rentur esse.' Idem VII. Dec. 3. 'Nam tum quidem quæ temere agitassent, ea prodendi imperii, tradendæ Annibali victoriæ esse:' pro, Spectare ad tradendam victoriam. *Rivius.*

Neque belli patrandi cognovit] Sic Priscianus legit: sic et antiquus Fulvii liber: quomodo et Livius l. v. et Hirtius de bello Alexandrino locuti sunt, quod ab aliis quoque est animadversum. His verbis hæc est subjecta sententia: *Neque ad bellum patrandum pertinere cognovit.* Manutius.

CAP. 89 *Metu aut præmia ostentando*] Sic supra: 'Formidine, aut ostentando præmia.' *Ciacconius.*

In manus venturum] Supra: 'Si qui in manus venerant, obtruncare.' Livius, 'ubi ad manum venisset hostis.' *Idem.*

In manus venturum] Libentius legerem, *Ad manus venturum:* quo modo habent quidam impressi codices. et ita sane loquitur etiam Cic. in Verr. orat. 7. 'Nonnunquam etiam res ad manus, atque ad pugnam veniebat.' *Cast.* De hujus loci explicatione consulendus Gronovius ad Livium II. 46.

Oppidum magnum, atque valens, nomine Capsa] Ptolemæus Capsa meminit ad occasum Tritonidis paludis. Strabo l. ultimo ait, Jugurthæ thesauros fuisse in eo oppido, cum hic noster auctor in oppido Suthul eos fuisse supra dixerit. Fieri autem potuit, ut in diversis locis, firmis ac munitis, thesauros suos habuerit Jugurtha: ut de Thala quoque supra dicit, plerosque ejus thesauros ibidem fuisse. *Glareanus.*

Hercules Libys] Orosius v. 15. Capsam ab Hercule Phœnice conditam scribit; ibique ait fuisse thesauros Jugurthæ; quod etiam affirmat Strab. l. XVII. Mendum est apud Ptolemæum in codice verso, ubi *Campsa* pro *Capsa* legitur. Græcus enim recte habet. *Cast.* Vide supra cap. 18.

Muniti adversum hostes] Manuscriptum, *advorsum hostes:* id antiquario convenire magis videtur. *Rivius.*

Nam præter oppida propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus] Legendum, *præter oppido propinqua*, uti ex manuscriptis duo habent; ut de locis loquatur *oppido vicinis*, vel quæ circa oppidum sint: quomodo Tacitus dixit, 'Per urbem et urbi vicina conquisiti.' Sic sensus exposcit: quamvis Fabricianum, *præter oppidum propinqua.* Idem.

Infesta serpentibus, &c.] Huc facit egregius locus Nicandri, quo docet quando potissimum a serpentibus cavendum sit. Ita autem loquitur: Εἰ δέ που ἐν δακέεσσιν ἀφαρμάκτῳ χροῒ κύρσῃς Ἄκμηνος σίτων, ὅτε δὴ κακὸν ἄνδρας ἰάπτει, Αἶψα κὲν ἡμετέρῃσιν ἐρωήσειας ἐφετμαῖς· Τῶν ἤτοι θήλεια παλίγκοτος ἀντομένοισι, Δάγματι πλειοτέρῃ, καὶ ὀλκαίην ἐπὶ σειρήν· Τοὔνεκα καὶ θανάτοιο θοώτερος ἵξεται αἶσα· Ἀλλ' ἤτοι θέρεος βλάβερον δάκος ἐξαλέασθαι, Πληϊάδων φάσιας δεδοκημένος, αἵθ' ὑπὸ Ταύρου Ὀλκαίην ψαίρουσαι, ὀλίζωνες φορέονται· Ἢ ὅτε σὺν τέκνοισι θερειομένοισιν ἀβοσκὴς Φωλειοῦ λοχάδην ὑπὸ γωλεὰ δίψας ἰαύει, Ἢ ὅτε δὴ λίπτῃσι μεθ' ὃν νομὸν, ἢ ἐπὶ κοῖτον Ἐκ νομοῦ ὑπνώσσουσα κίῃ κεκορημένη ὕλης. Quod ita Latinis versibus interpretatur doctissimus L. Gorræus: 'Sin nullo occurras serpentibus

sanguine tutus Atque cibi vacuus; gravis est tum noxa ferarum, Vitabis morsus, animo hæc præcepta recondens: Fœmina præcipiti ante omnes agitata furore Occurrit, rictu patulo, caudaque tumente; Inde ferit fati multo graviore periclo. Et vitare feras debes æstate nocenteis, Pleiadum observans ortus, quæ corpore Tauri Extremo affixæ, non omnes æthera tranant: Aut ubi cum pullis per aprica jacentibus antra Dormit in insidiis sitiens impastaque serpens: Aut avida ad pastum properat; vel lumina somno Condens, a pastu petit exsaturata cubile.' Vide ejusdem Gorræi notas in Nicandrum.

Inopia cibi acrior] Vox *cibi* abundare videtur. *Ciacconius.*

Haud dissimiliter situm munitumque] Nam sicut supra visum est, Thala urbs inter ingentes solitudines posita est: siculi etiam Capsa, de qua nunc agitur. *Sold.*

Jugi] Id est, Fontana.

Quæ procul a mari incultius agebat] In Veneto ac plerisque aliis non est additum, *a*. Cicero fere in similibus præpositionem addit, velut, 'Insula Delos tam procul a nobis;' Idem, 'Procul a terra abripi;' et, 'Non procul a suis finibus.' Nisi ubi poëtice loquitur, ut in Arato, 'Et procul Arcturo.' Item in epistolis e Poëta quopiam, 'Patria procul:' Plinius tamen v. 9. ubi Nilum ait originem habere in monte inferioris Mauritaniæ, 'Non procul Oceano,' inquit; et Curtius IV. 'Procul hostium conspectu.' Paullo post, 'Haud procul Carthaginis muris locaverant castra:' et, 'Haud procul munimentis urbis emersit:' et postea, 'Jamque haud procul Memphi erat.' Idem v. 'Haud procul mœnibus fluxerat:' et IX. 'Haud procul amne per quem erat navigaturus.' Idem tamen præpositionem interim addit; velut v. 'Qui haud procul ab urbe tendebat:' et IX. 'Haud procul a Perside aberant.' Sed et X. 'Esse haud procul a continenti insulam palmis frequentibus consitam.' Nisi quis mendum forte subesse putet. *Rivius.*

Quia Numidæ plerumque lacte et ferina vescebantur] Manuscripta, *ferina carne*, sed mihi prior lectio magis arridet; ut subaudias substantivum, quomodo Virgilius I. Æneidos, 'Implentur veteris Bacchi, pinguisque ferinæ.' Ita fere dicimus, *suilla, bubula, caprina:* ut subaudiatur *caro*. Linacer tamen cum manuscripto facit, ut et ex impressis quædam. Sed et supra Sallustius, 'Quis cibus erat caro ferina,' inquit, de Gætulis loquens. *Idem.*

Neque salem] Hoc mirum est, cum sal veluti necessarium condimentum vitæ sit, quandoquidem humiditates nimias absumit, exterget, a putredine conservat, virtutem nativam colligit atque constringit. Nisi sale quidem usi, sed eatenus non quærerent, quatenus esset incitamentum gulæ vel etiam libidinis. Propter quam causam Ægyptios præcipue sacerdotes sal rejecisse, tanquam libidinis incitamentum legimus. Atque hinc ipsa quoque Venus ἁλιγενὴς dicitur. *Thysius.* Quid mirum de sale, cum etiam carne ferina eos usos sine pane Leo Africanus auctor est?

Cibus illis adversus famem atque sitim, non libidini, neque luxuriæ erat] Codex Fabricianus, *adversum famem et sitim:* quomodo et ille Parisiis a Badio impressus. Utrumque apud Ciceronem atque alios primæ notæ scriptores reperitur, *adversus* et *adversum*. At in exemplari Veneto, Argentoratensi, aliis plerisque, est additum quiddam, quod in superioribus, si minus necessarium est, abest: si opus est, deest: *Cibus potusque illis adversus famem atque sitim:* videlicet ut *cibus* ad famem, ad sitim *potus* referatur. Mihi utra lectio verior, haud dum satis liquet: nisi quis ideo probandam esse ducat lectionem vulga-

tam, quod et cibi pariter et potus vicem præbeat lac, quo illi fere vescebantur. Qua de caussa iidem et γαλακτοφάγοι dicebantur; quasi dicas, lacte vescentes. atque item γαλακτοπόται, sicuti l. VII. testatur Columella, quo loco 'nationibus quibusdam frumenti expertibus victum commodare lac' docet. *Rivius.*

CAP. 90 *Nam contra tantas difficultates consilio satis providere non poterat*] Volumen Fabricianum, omissa illa particula *contra*, *nam difficultates tantas, &c.* haud scio an perperam; nisi quis *providere*, pro eo quod est, *prætavere tantas difficultates*, positum velit. Quomodo Terentius in Andria, 'Quæ si non astu providentur,' pro *caventur*, *vitantur*, ut adnotavit ibidem interpres. Mihi vulgata lectio bene habere videtur, ac potest incuria librarii τὸ *contra* omissum esse; nam in aliis manuscriptis est. *Idem.*

Oppidum Laris] Si ita legas, erit *Laris* patrius casus, ut apud Virgil. 'Urbem Patavi,' id est, Patavium. Veteres tamen impressi codices habent, *oppidum Larim*: a Ptol. Λάρης dicitur. *Castil.*

Ad oppidum Laris] *Lares* Cirtesiorum oppidum ponit Ptolemæus aliquanto magis ad meridiem, quam Vaccam (ipse Vagam appellat), ad Juliam Cirtam. Ceterum cum paulo ante retulerit auctor, Marii cum duobus regibus pugnam ante Cirtam, interea vero aliquot oppida castellaque capta: denique venisse in mentem ei, ut Capsam tentaret, quæ satis longe a Cirta abest, atque a Laribus: Commentatoribus venia dari potest, etiamsi ea ne verbo quidem attingunt, cum auctor ipse tam negligens in re seria fuerit, ipse inquam Africæ provinciæ Prætor, quam non absque nominis sui infamia spoliasse fertur. Ubi enim Tanam flumen, quod hic subjungit, fuisse existimemus? Itinere a Cirta Capsam, flumina duo sunt a Ptolemæo descripta, Rubricatus et Bagrada, præterea paludem Sisaræ et Hipponitidos flumen. Fieri tamen potest et plura alia interfuisse, sed dubitet Lector mecum. Nam, ut antea conquestus sum, ex Africæ topographia non temere apud hunc auctorem et Livium te explices. *Glar.*

Sic incæpto suo occultato] Hoc est: *consilio*; infra, 'prava incœpta consultoribus noxæ esse.' *Ciacconius.*

Tanam] Manuscripti codices multi, item excusi quidam, *Tanaim* habent, nec aliter vocat Sabellicus. Nomen tamen celeberrimi fluminis, quod Europam ab Asia dividit, errati hujus ansam librariis præbuisse existimamus. *Cast.*

CAP. 91 *Pecus exercitui per centurias, item per turmas æqualiter distribuerat*] Manuscripta, *per centurias, item turmas*, omissa repetitione præpositionis *per*, quomodo et ex impressis habet codex Badianus, atque alii quidam. *Rivius.*

Æqualiter distribuerat] Legerem, *distribuebat*. Sequitur enim, 'ut fieret curabat.' *Ciacconius.*

Omnibus sarcinis abjectis, aqua modo seque et jumenta onerare] Est in nonnullis, *omnibus abjectis sarcinis*; quæ collocatio verborum melior. *Rivius.*

Contra jus belli] Jus belli est, ut qui se dedunt, serventur incolumes, secundum fidem datam. Nemo enim se dederet, nisi salus et incolumitas promitteretur ei. *Sold.*

Contra jus belli] Sed et acceptos in deditionem sine conditione ulla legas sæpe apud Historicos interfici, ut a Romanis Pometiæ principes, a Sulla Samnites, a Cæsare Numidas, et ipsum Vercingetorigem: imo mos hic ferme perpetuus Romanorum in hostium duces sive captos, sive deditos, ut triumphi die occiderentur, quemadmodum nos Cicero docet quinta Verrina, Livius tum alibi, tum lib. XXVIII. Tacitus Annal. XII. et alii multi. Eodem Tacito memorante, Galba decimari jussit, quos depre-

cantes in fidem acceperat: et Cæcina in deditionem accepto Aventico, in Julium Alpinum e Principibus, uti concitorem belli, animadvertit: ceteros veniæ vel sævitiæ Vitellii reliquit. Quin et incendere urbes deditorum belli fuit licentia. Hinc Tacitus Annal. XIII. 'Oppidani portis sponte patefactis Romanis permisere, quod salutem illis tulit: Artaxatis ignis immissus.' *Grot.* Quod itaque hic contra jus belli factum dixit Sallustius, hoc alibi apud Historicos licitum dicitur.

CAP. 92 *Omnia non bene consulta, in virtutem trahebantur*] Sic et Aldinum pariter ac manuscriptum: in Veneto autem, cujus aliquoties memini, atque item aliis quibusdam, addita nonnulla sunt, nimirum hæc, *rerum etiam casu data.* Ego quamvis priorem lectionem probo, tamen quid hic suspicer, paucis dicam. Fortasse legendum, *omnia non bene consulta modo, verum etiam casu data, in virtutem trahebantur:* ut sit sensus; *Non solum quæ erant sapienter prævisa, sed et ea quæ casu aliquo ac felicitate quadam acciderant, virtutis esse existimabantur:* hoc est, non temere neque casu facta, aut forte fortuna, sed virtute consilioque potius gesta esse credebantur quæcumque bene evenerant. Sic et Q. Curtius de Alexandro lib. III. 'Jam primum,' inquit, 'nihil nisi divina ope aggredi videbatur: nam cum esset præsto ubique fortuna, temeritas in gloriam cesserat.' *Rivius.*

Omnia non bene consulta in virtutem trahebantur] Aliquid esse etiam hic minus integri, produnt membranæ Commel. in quibus *trahuntur;* forte fuit, *in virtutem trahi:* nam quæ hoc loco citat ex aliis editionibus Rivius, nititurque emendare; sciamus licet, nata, post editiones primas, ab Pomponio Læto. *Gruterus.*

Omnia non bene consulta in virtutem trahebantur] His verbis quidam codices hæc addunt verba; *verum etiam casu data in virtutem trahebantur.* Sed sive ea legamus, sive omittamus, intelligenda videtur conjunctio *etiam;* ut sit sensus: *Omnia etiam non bene consulta.* Soldus ad *hosteis* retulit. 'Si hostes,' inquit, 'non bene consulebant, et Marius ita vinceret, laudabatur a plerisque.' Badius addit *solum: Omnia non solum bene consulta, verum etiam, casu data, in virtutem trahebantur.* Ita copiosa est ignorantia nostra, quoties hæremus; quemadmodum non ita multo post quod sequitur, *aut Deorum nutu cuncta portendi:* ubi Badius exponit *significari et addici,* scilicet, *illi.* Soldus *Diis auctoribus fieri:* quod magis placet. *Glareanus.*

Namque haud longe a flumine Mulucha] Manuscriptum, *Muluchæ:* rectene an secus, haud dum equidem scio: nisi si quis putet sic dictum, ut Virgilius 'urbem Patavi' dixit Æneidos primo; et 'fontem Timavi,' ibidem; et septimo, ni fallor, 'flumen Hymellæ:' aut Cicero, 'in oppido Antiochiæ:' si modo sic idem scriptum reliquit. *Rivius.*

Namque haud longe a flumine Mulucha] Vide, ut saltum faciat auctor, a Capsa ad Mulucham, quæ tam longe distant invicem loca, nisi excusemus, quod ait: 'Multis locis potitus.' *Glareanus.*

Quod Jugurthæ, Bocchique regnum disjungebat] Sic idem Histor. l. IV. 'Qua in parte Cappadocia ab Armenia disjungitur. *Ciacconius.*

Quod Jugurthæ, Bocchique regnum disjungebat] Manuscripta et alia pleraque: *disjungebat:* pro Regni fines discernebat, disterminabat. Nam hic amnis ingentium olim regnorum terminus Bocchi Jugurthæque fuit, uti Pomponius inquit. Vulgo, *dividebat.* Rivius.

Mons saxeus] Vide Frontinum, Strab. l. III. c. 9. Florus autem l. III. c. 1. urbem Mulucham vocat. *Castil.*

Nam omnis natura, velut opera atque consulto præceps] In manuscriptis est, *opere:* sed eodem sensu. In quibus-

dam, sed impressis, *præceps erat;* quod non sane displicet. Illud non probo quod in antiquioribus est, *nam per omnia natura, &c.* id ex glossa addita irrepsisse in contextum videtur. Codex Badianus ad hunc modum, *nam omnia natura velut opera atque consulto præceps habebat.* Mihi legendum videtur *omnis,* ita uti fere in recentioribus est. Hoc autem dicit Sallustius, *totum montem fuisse natura præcipitem, ac si humana industria sic, et opere manuque, factus esset.* Forsan aliquis illud *omnis* explicare volens, in spatio quod versus dirimit suprascripserat *per omnia:* cum intelligi vellet, *ex omni parte,* ut Cæsar loquitur; id postea in contextum irrepsit. Julius Frontinus III. Strategematum, totum hunc locum, sed aliis interdum verbis repetit. *Rivius.*

Aggeribus] Vide supra c. 22.

Turribusque] Vide supra c. 21.

Machinationibus] Aliter: *Machinationis.* Id est, testudinibus, balistis, catapultis. De quibus Vitruvius et Vegetius.

Nam cum eæ paullo processerant] In nonnullis est, *paullulum:* quomodo Cicero, 'aliquantulum procedere' dixit: sed prior lectio est in manuscripto quoque. *Rivius.*

Igni aut lapidibus] Vide supra c. 57.

Milites neque inter vineas sine periculo administrare, &c.] Manuscripta, consentientibus aliis, *milites neque pro opere consistere propter iniquitatem loci, neque inter vineas sine periculo administrare, optumus quisque aut cadere aut sauciari;* sic fere et Venetum exemplar. Itaque vides quam multa desint in recentioribus. *Rivius.*

Neque inter vineas sine periculo administrare] Etiam atque etiam considerandum, num *intra vineas* legendum potius, quamquam ego nihil assevero. *Glar.* Vide supra c. 21.

CAP. 93 *Trahere cum animo suo*] Id est, Cogitabat an relinqueret oppugnationem inceptam hujus castelli.

An fortunam opperiretur, quæ sæpe prospere usus erat] Τὸ *erat,* non est in vetustis omnibus, ac citra detrimentum sensus abesse poterit. In manuscriptis *fuerat* legitur. Rivius.

Quod adversum præliantibus erat] Leg. censeo, *aversum.* Ciacconius.

Quod advorsum præliantibus erat] Ego reclamantibus omnibus exemplaribus, legendum puto, *aversum;* non, *adversum.* *Adversa* enim pars anterior erat, ubi prælium fiebat, *aversa* autem posterior, ubi solitudo ac securitas. Lector ipse hujus totius loci verba sequentia secum perpendat, et videbit nos non temere id asseruisse. *Glarean.*

Quod advorsum præliantibus erat] Quidam contra omnium exemplarium fidem *Aversum* legendum esse contendunt, nos autem nihil mutamus. Cur enim non potuit Ligus, cum non longe abesset ab eo latere castelli, quod Romanis oppositum erat, paulatim cochleas legens, ad summum montis pervenire? *Castil.*

Animum advortit] Tacit. Histor. III. 'Advortit ea Vespasiani animum, an potius accendit.' *Ciacconius.*

Animadvertit] Et hic Mss. *animum advertit:* ut vid. est apud Grut. Vid. c. 69.

Cochleas] *Cochleæ* non tantum antiquis in pretio, atque cœnis expetitæ, ut testatur Plinius l. IX. c. 56. sed et hodieque nonnullis gentibus in deliciis. De iis ita Dioscorides: 'terrestres cochleæ stomacho utiles sunt, et non facile corrumpuntur. Optimæ Sardonicæ, Africanæ, Astypaleicæ, et quæ in Sicilia, aut Chio gignuntur, et quæ in Liguriæ Alpibus, Pomatiæ, id est, operculares cognominatæ. Quæ vero vepribus frucetisque conglutinatæ cohærent, ventrem, stomachumque turbant.' Hæc Discorides. Addit Matthiolus, cochleas, quæ in apricis admodum locis odoratis victitant herbis, gustu præstare ceteris, quæ in opacis ac palustribus degunt; nam illæ insipidæ habentur, vel palustrem resipiunt li-

mum. Ita per absynthium depastæ amaritudinem reddunt. Et prout pastus est, commendantur vel vilescunt. Nobis Batavis non contingit esse tam delicatis. Cum autem hic superius Africanas cochleas commendet Dioscorides, non mirum est ad delicias gulæ tanto cum studio collegisse militem.

Humanæ cupidinis] Hæc est incorrupta et vera lectio, quam ex Gellio l. IX. c. 12. et Nonio reposuimus, cum antea legeretur: *More ingenii humani cupido difficilia faciundi:* etsi Nonius in dictione (ignarus) ubi citat hunc locum, pro *More*, legit *Amore:* et pro *Cupidinis*, *Cupiditatis*. Cast.

· *More humanæ cupidinis ignara visundi, animum vortit*] Mss. cuncta, *animum vortit:* quo modo exemplar quoque Beroaldinum. Vulgo *animadvertit*. Nonius Marcellus, quo loco *ignarum* esse dicit et qui nescit et cui quid sit incognitum, ita hunc locum citat: *More humanæ cupidinis ignara visundi:* pro, Ignota explorandi et inspiciundi. Nam *cupidinis*, pro *cupiditatis* dixit, ut alias sæpe. Hanc lectionem magis ad sensum Sallustii quadrare suspicor. Nam habet eodem modo Gellius quoque l. IX. c. 12. quo loco et ipse docet, *ignarum* utroversum dici, non solum qui ignoret, sed et qui ignoretur. Id vero sic se habere, cum ex hoc ipso auctore, ut cum ait, 'Præter nomen cetera ignarus populo Romano:' tum ex aliis etiam liquet. Tacitus: 'Per occulta et vigilibus ignara.' Idem: 'Nihil tam ignarum Barbaris, quam machinamenta et astus oppugnationem.' Contra, *gnarum*, pro cognito apud eundem. 'Idque nulli magis gnarum,' inquit, 'quam Neroni;' et, 'Campos madentes et ipsis gnaros,' pro Cognitos. *Rivius*.

More humanæ cupidinis ignara visundi] Pro, *visundi ea, quæ ignorantur:* sic Gellius l. IX. c. 12. et Nonius in verbo *Ignarus* recitat. Quo modo Tacitus locutus l. II. 'Per occulta, et vigilibus ignara:' et l. III. 'Non sibi quidem ignara quæ vulgabantur:' et l. XII. 'Nihil tam ignarum Barbaris, quam machinamenta, et astus oppugnationem:' et idem Sallustius: 'Regio hostibus ignara.' *Gnarus* item, pro *cognitus*, apud eundem Tacitum: 'Idque nulli magis gnarum, quam Neroni:' et, 'Campos madentes, et ipsis gnaros.' *Manutius*.

More humani ingenii cupido] Locum corruptum testatur Non. Marcell. qui sic citat in, *ignarum:* 'Amore humanæ cupiditatis ignara visundi.' Et Agell. l. IX. c. 13. 'More humanæ cupidinis ignara visundi:' et explicat *ignara* τὰ ἄγνωστα. Sed Nonius corruptus est, apud quem lege ex Ms. *more cupidinis humanæ:* et lectionem veram apud Sallustium repone: *Ubi postquam solitudinem intellexit, more humanæ cupidinis ignara visundi, animum vortit*. Optima locutio et Sallustiana: Sulpitius tamen Severus Crispi, quantum tempora et ætas illa ferebat, æmulus: 'His more humani ingenii consilium fuit.' Et Apul. in Florid. 'Propius accessit, ut etiam cognosceret more humani ingenii quisnam esset.' Petron. 'Vitio gentis humanæ concupiit scire quis aut quidnam faceret.' *Putschius*.

Castelli planiciem perscribit] Alii libri, *pervenit*. Ciacconius.

Castelli planitiem præscribit] Manuscripta duo, *perscribit*. Quomodo, et sensus postulat. Error ex affinitate vocum ortus. *Rivius*.

Eadem regreditur] Fabricianum, *eodem:* nempe qua prius egressus ad summum prope montis erat. *Idem*.

Eodem regreditur] Lego; *eodem degreditur*. Gronovius.

Non temere, uti ascenderat] Manuscriptum Fabricii, *qua ascenderat*. Verum prior lectio mihi magis arridet, et eandem sensus exposcit: non ut temere ascenderat, sic etiam temere descendit; sed, uti mox sequitur,

tentans omnia ac circumspiciens. *Rivius.*

Itaque Marium propere adiit] Manuscripta rectius *adit*, tempore præsenti: quomodo et ex impressis quædam. Sed et ea verba, quæ statim sequuntur, ejusdem temporis sunt; ut *edocet*, *hortatur*. Idem.

Ab ea parte qua ipse ascenderat] In manuscriptis est, *descenderat*. id, si quid ego judico, magis ad sententiam facit: habent eodem modo ex impressis quædam. *Idem.*

Pollicetur sese ducem itineris, periculique nihil esse docet] In manuscriptis τὸ *docet* non est, ac majore cum gratia abesse citra detrimentum sensus poterit. In iisdem tamen, *pollicetur sese itineris periculique ducem.* Idem.

Quorum alii, uti cujusque ingenium erat] Τὸ *alii*, non est in ullo manuscripto, nec in impressis vetustioribus: e glossa nimirum irrepsit. *Riv.*

Ex copia tubicinum, et cornicinum quinque delegit] Sic: *Ex omni copia necessarios quinque delegit.* Ciacconius.

Itaque ex copia tubicinum et cornicinum] In divisione classium et centuriarum, supra diximus, accensos et tubicines et cornicines in quinta classe, in tres centurias fuisse distributos: Tubicines, qui tuba: Cornicines, qui cornu canunt. Tubicines igitur et cornicines, quia ex classibus scribebantur, cum honore in ordines redigebantur: igitur ex his Marius quinque velocissimos delegit, et cum his quatuor centuriones: et hos omnes Ligurem sequi, et ei parere jussit. *Sold.*

Quatuor centuriones] Et ita quadringentos milites, qui forent præsidio, id est, protectioni. *Bad.*

CAP. 94 *Ex præcepto tempus visum est, paratis compositisque omnibus*] Permutatis dictionibus, leg. puto: *Sed ubi ex præcepto, paratis compositisque omnibus, tempus visum est.* Vide Turneb. XVIII. c. 7. *Ciacc.*

Illi qui centuriis præerant edocti] Ita editio Aldi vetus: nec non Pall. sextus, septimus, octavus. Nam primitus natæ, partim, *illi qui et assensuri erant edocti*, partim, *illi qui et ascensuri erant:* quod ipsum nullo negotio mutari posset in *escensuri*, de quo ita paratragœdiatur Carrio, sed præter rem et scripturam Mss. meliorum. Ligus enim mutavit arma centurionibus solis, non etiam tubicinibus; utpote quibus ore utendum erat, non manibus, nisi quatenus eis sustinerent tubam: præterea membranæ potiores habent Naz. quidem ac Pal. sec. *illi qui & centuriæ præerant;* neque aliter Commelinianus, nisi quod illud *&* repræsentet notam, qua in inscriptionibus antiquis designatur aut *centuria* aut *centurio;* ut vix mihi dubium sit, expressum primitus illud *centuriis*, sive adeo *centuriæ*, non omnibus literis, sed nota sua peculiari: quod ipsum tamen errorum caussa. Nam in Pal. tert. visas; *illi qui ex centuriis præerant:* quart. *illi qui et centuriis præerant:* quint. *illi qui ascensuri erant.* Gruterus.

Capite atque pedibus nudis, uti prospectus nisusque per saxa facilius foret] Sic in cunctis exemplaribus et antiquis et recentioribus: ut *facilius* adverbium sit. Ceterum in Julio Frontino III. Strategematum, ubi totidem ipse verbis locum hunc repetit, *facilior foret* legitur: sed eodem sensu, nec aliter volumen Florentinum. *Riv.*

Numidica] Quæ Numidæ Citura appellabant. Vetus Scholiastes Juvenalis ad illa verba Satyræ II. 'Et Gætulus Oryx.' Oryx animal minus quam bubalus, quem Mauri uncem vocant: cujus pellis ad cituras proficit, scuta Maurorum minora. כשירה, id est, Ceschira pro clypeo in Chaldaica Paraphrasi sumitur Prov. VI. 11. Cetram tamen brevioris clypei genus Virgilius quoque Oscis tribuit, Hispanis Plutarchus et Silius, Hesychius Iberis et Celtis, Tacitus Britannis. *Bochart.*

Ponderis gratia] Nam scuta Romana ex ferro graviora sunt.

Offensu] Id est, Contacta a lapide, streperent lenius, scilicet quam ferrea. *Bad.*

Inermos mittere] Sic infra: 'ab inermis pedibus.' Notatur hoc a Nonio, et eo sæpe utitur Tacitus. *Ciacconius.*

Ac sæpius eadem ascendens et descendens] Legendum monuerunt alii: *ac sæpius eadem escendens et descendens:* quod verum puto. Notarat et *escendere* in Sallust. Fronto, sed Manutius locum corruptum putabat. Verbum hoc incuria descriptorum male acceptum in veterum libris, ac plerumque in *descendere* mutatum. Varro de L. Latina l. IV. 'Tertius gradus quo Philosophia ascendens pervenit:' ubi veteres libri *descendens pervenit:* sed legendum, *escendens.* Putschius.

Sicut aliis diebus adversum hostes aderant] Putabam olim: *advorsum hostes ierant:* quia infra: 'Cum Sulla, profligatis iis quos advorsum ierat, rediens ab latere Mauros incurrit.' Nunc nihil muto. Apulejus Milesia secunda: 'Prima face cubiculum tuum adero:' ita codices notæ melioris, et editio Florentina. *Idem.*

Marius ubi ex nuntiis cognovit, quæ Ligus egerat] Quanto rectius ac modulatius in manuscriptis, *Marius ubi ex nuntiis, quæ Ligus egerat cognovit!* Rivius.

Quamquam toto die intentos prælio Numidas habuerat] In plerisque est, *suos habuerat:* sed prior lectio bene habet; nam et ante Sallustius 'intentos prœliantibus fuisse Numidas' dixit. *Idem.*

Testudine] Isidorus lib. XVIII. cap. de fundis: 'Testudo series armorum, umbonibus inter se connexorum.' Idem libro eodem cap. de clypeis: 'Est et testudo scutorum connexio curvata in testudinis morem.' Item vetus onomasticon: 'Testudo connexio scutorum.' hactenus nominis rationem habes. Res ipsa ab Historicis petenda. Livius originem a ludicro Circensi deducit l. XLIV. 'Juvenes,' inquit, 'etiam quidam Romani ludicro Circensi ad usum belli verso, partem humillimam muri ceperunt.' Ceterum ex eodem discamus primum id genus exercitii, quod armaturæ, quæ sub campiductoribus erant, inter varia spectaculorum genera, Romæ exhibere solent in Circo. Livius dicto loco: 'Inter cetera,' inquit, 'sexageni ferme juvenes, interdum plures, ab apparitoribus ludi, armati inducebantur:' horum inductio, in parte simulacrum decurrentis exercitus erat; ex parte elegantioris exercitii, quam militaris artis, propiorque gladiatorium armorum usum. Cum alios decursus edidissent motus, quadrato agmine facto, scutis super capita densatis, stantibus primis, secundis submissioribus, tertiis magis, et quartis, postremis etiam genu nixis; fastigiatam, sicut tecta ædificiorum sunt, testudinem faciebant: hinc quinquaginta ferme pedum spatio distantes duo armati procurrebant, comminatique inter se, ab imo in summam testudinem, per densata scuta cum evasissent; nunc velut propugnantes, per oras extremæ testudinis; nunc in media inter se concurrentes, haud secus quam stabili solo persultabant. Ad imitationem testudinis jam propositæ duplicem excogitarunt Romani, alteram in campis patentibus, alteram in oppugnationibus. In campis patentibus, si quando circumfusis undique hostibus, pares esse non possent: in genua milites procumbebant, et clausis undique extremis gravis armaturæ scutis, receptis in medio impedimentis, et levi armatura, requiescebant: post cum visum esset, tanquam redivivi redintegrabant prœlium. Si forte mihi nolis, at crede Historiarum scriptoribus: Lucius Florus IV. 10. 'Deletus,'

inquit, 'reliquæ copiæ forent, nisi urgentibus telis, in modum grandinis, quædam forte, quasi docti procubuissent in genua milites, et elatis supra capita scutis, cæsorum speciem præbuissent. Tum Parthus arcus inhibuit: deinde Romani, cum se rursus extulissent, adeo res miraculo fuit, ut unus ex barbaris emiserit vocem, Ite, et bene valete Romani, merito vos victores fama gentium loquitur.' Meminit et Plutarchus in Antonio, et Appianus de bello Parthico. Quinimo in testudine hac construenda, præter impedimenta, et levem armaturam; etiam equites in medium recipi solent: qui ne quid aliis incommodarent, etiam equos genua flectere, seque inclinare docebant. Testis luculentissimus Dio Nicæus in Augusto. Itidem usi testudine Romani in invasione murorum. Livius eodem loco, quo supra, ubi de testudine illa Circensi: 'Huic,' inquit, 'testudini simillima, parti muri admota, cum armati superstantes subiissent, propugnatoribus muri fastigio altitudinis æquabatur, depulsisque iis, in urbem duorum signorum milites transcenderunt. Id tantum dissimile fuit, quod et in fronte extremi, et ex lateribus, soli non habebant super capita elata scuta; ne nudarent corpora; sed prætecta pugnantium more. Ita nec ipsos tela ex muro missa subeuntes læserunt, et testudini injecta imbricis in modum lubrico fastigio innoxia ad imum labebantur.' Hæc ille. Idem genus oppugnationis etiam Batavos nostros a Romanis didicisse, et usurpasse, ex Tacito probabo libro quarto Historiarum. De Batavis loquitur castra Romanorum oppugnantibus: 'Appositis plerique scalis, alii per testudinem suorum jam quidem scandebant.' Simili testudine Persæ quoque regem suum a balistarum ictibus, et sagittarum multitudine servavere incolumem: apud Ammianum libro vigesimo. Ejusdem quoque modi testudo composita fuit in navali prœlio; de qua luculentum testimonium apud eundem Ammianum l. XXVI. 'Conjunctis,' inquit, 'tribus navigiis testudinem hac specie superstruxit; densatis cohærentes super capita scutis, primi transtris instabant armati, alii post hos, semet curvantes humilius, tertiis gradatim inclinatis submisse, ita ut novissimi suffraginibus insidentes, formam ædificii fornicati monstrarent: quod machinæ genus contra murales pugnas ideo figuratur hac specie, ut missilium ictus, atque saxorum per decursus cadentes labiles, instar imbrium, evanescant.' Ita Ammian. Præterea si exercitu proficiscente, in locis concavis, angustis, et lutosis hæsura videbantur impedimenta, tali testudine facta, milites, equos, et ipsa etiam vehicula transmittere solent; quod nos vult credere idem Dio, loco quo supra. *Stew.*

Testudine] Usi ea Romani in triplici discrimine, in oppugnando, pugnando, repugnando: unde et triplex testudo. In oppugnando fuit, cum scutis super capita elatis muro succedebant, primis altioribus, et ordine paulatim, tecti simplicis in morem, decrescente. Causa, ut tela injecta per proclive laberentur, et minus insidere possent aut infigi. In has ergo testudines manipulatim aut centuriatim se conglobabant. Hujus testudinis finis unus, succedere et subruere: aliter, succedere et ascendere. Nam ascendebant alii super alios, ut fastigio altitudinis muri æquarentur. Id Tacitus vocat Iteratam testudinem, et quasi duplicatam: imo etiam tertii super duplicem illam seriem ascenderunt. Testudo altera in pugna est, cum globo facto, et tecti scutis, sic invadebant ac perrumpebant. Ea densatio firma utilisque fuit in equitatum repellendum. In hac autem secunda testudine nec latera semper tecta, nec item subsessio illa et inclinatio per gradus. Tertia testudo est

in Repugnando, cum ab equitatu aut levi armatura cincti, huc decurrunt, ut in orbem se muniant, mediis altioribus, extremis undique desidentibus. Accuratissime hanc descripsit Dio, l. XLIX. his verbis: 'Testudo talis est, et fit hoc modo: Impedimentis, et levi armatura, et equite omni in medium acceptis, gravis armaturæ pedites illi, qui oblongis et in tubi dimidiati modum factis scutis utuntur, in extremis partibus pro muro ponuntur, et reliquos omnes ipsi extra spectantes ambiunt. Ceteri, qui latiora scuta gerunt, in medio densi locantur, et scuta cum super se, tum super alios tollunt, ut in tota phalange non aliud sit, quam scuta cernere, et a telorum jactu omnes tutos esse, ob densitatem instructionis. Adeo enim valide firmant, ut et super eam homines aliquot ingredi possint; imo etiam equi et currus agi, quoties in cavo et angusto aliquo loco constipantur. Hæc est forma ejus instructionis, et nomen a testudine cepit, ob firmitatem, et quia optime tegit. Usus autem duplex.' (Illum pugnæ omittit, quia rarus Romanis.) 'Nam et in oppugnanda munitione aliqua subeunt, et sæpe in ipsum murum quosdam attollunt: aut circumventi a sagittariis, inclinant se omnes simul; (nam et equi docti sunt in genua submittere se et inflectere) sic opinionem hostibus defatigationis suæ præbentes, iis appropinquantibus, statim terrore injecto, consurgunt atque incurrunt.' *Lips.*

Tormentis] Vide supra c. 57.

Sagittariisque et funditoribus] Vide supra c. 46.

Vineis] Vide supra c. 21.

Secundis rebus] Id est, Prosperis, quia sæpe subverterant vineas Romanorum, nec eos muris appropinquare permiserant. *Sold.*

Deinde super occisorum, &c.] Manuscripta fere *dein.* Rivius.

Certantes murum adscendere] Codices in membrana descripti, quos ego viderim, omnes ad unum habent, *murum petere:* non, quod in impressis fere est, *adscendere.* Judicet lector. *Idem.*

CAP. 95 *Ceterum dum ea res agitur*] Manuscriptum *geritur.* Idem.

Latio et sociis] Vide supra c. 39.

L. Sisenna] Bello Numantino, ut Vellejus Paterculus loquitur, historiarum auctor jam tum Sisenna erat juvenis: sed opus belli Civilis Sullani post aliquot annos ab eo seniore editum est. Fuit hic Historicus e gente Cornelia, ut Festus testatur. Cujusmodi fuerit orator et Historicus Cicero docet. Is enim in Bruto ita loquitur: 'Doctus vir et studiis optimis deditus, bene Latine loquens, gnarus Reip. non sine facetiis; sed neque laboris multi, neque satis versatus in causis.' De historia ejus ita ibidem: 'Sisennæ omnis facultas ex historia ipsius perspici potest: quæ cum facile vincat omnes superiores, tum indicat tamen, quantum absit a summo, quamque genus hoc scriptionis nondum sit Latinis literis illustratum.' Et in primo de Legg.: 'Sisenna omnes adhuc nostros Scriptores, nisi forte qui nondum ediderunt, de quibus existumare non possumus, facile superavit. Is tamen neque orator in numero vestro unquam est habitus, et in historia puerile quiddam consectatur: ut unum Clitarchum, neque quenquam præterea de Græcis legisse videatur, eum tamen velle duntaxat imitari: quem si assequi posset, aliquantum ab optimo tamen abesset.' Quod argumentum in Historia sua Sisenna tractaverit, ex fragmentis satis cognoscitur. Nam inde ab iis orsum liquet quæ contigere post urbem a Gallis captam; desiisse autem in rebus Sullæ. De quibus non libere scripsisse Sallustius hic noster testatur. Vertit idem et Milesiacas fabulas Aristidis: unde Ovid. Trist. l. II. 'Vertit Aristidem Sisenna, nec obfuit

illi Historiæ turpes inseruisse jocos.' Meminere etiam veteres Grammatici commentarii ejus in Plautum: neque mirum in eo auctore enucleando illum operam suam posuisse, cum de eo scribat Cicero: 'qui recte loqui putaret esse inusitate loqui.' Eum Siciliæ aliquando, itidem Achaiæ prætorem fuisse, ex veterum monumentis apparet. *Voss.*

L. Sisenna] Designat L. Cornelium Sisennam, qui Historiarum libros XXII. conscripsit, quique Sisenna in ænea apud me tabella Prætor inter cives et peregrinos describitur M. Lepido, Q. Catulo Coss.: cujus filius Cn. Cornelius Sisenna habetur in argenteis denariis cum inscriptione CN. CORNEL. L. F. SISENA, unico N antique. *Ursin.*

Igitur Sulla patriciæ gentis nobilis fuit] Τὸ *nobilis* ejiciendum monet tenor orationis, et Servius, qui sic citat: 'Igitur Sulla patriciæ gentis fuit, familia jam exstincta majorum ignavia.' Infra l. III. historiarum: 'At Cn. Lentulus patriciæ gentis, collega ejus,' &c. *Putschius.*

Familia prope jam extincta] Illud *prope*, non habet Servius, qui Sallustii locum citat l. VII. Æneid. nec Tacitus, qui l. IV. ait: 'Utque familiæ ipsæ jam exstinctæ sint, reperies qui ob similitudinem morum aliena facta sibi objectari putent.' *Ursinus.*

Igitur Sylla patriciæ gentis nobilis fuit] Manuscripta, sicut et impressa fere, *gentis patriciæ;* ut adjectivum sequatur. *Rivius.*

Literis Græcis] Is etiam reliquit libros rerum gestarum, quorum ex secundo aliquid adfert Gell. I. 12. et XX. 6. Iis in libris de rebus suis egit, Plutarcho teste in vita Sullæ. Nec absolvere potuit morte præventus. Sed quod non quivit Sulla, id fecit libertus ejus Epicadus. Suetonius in illustribus Grammaticis: 'Cornelius Epicadus, Lucii Sullæ Dictatoris libertus, calatorque sacerdotio augurali, filioque ejus Fausto gratissimus fuit: quare nunquam non utriusque se libertum edidit. Librum autem, quem Sulla novissimum de rebus suis reliquerat, ipse supplevit.' Apud Plutarchum semel iterumque lego, Sullam commentarios suos dicasse Lucullo, idque ea conditione, ut is digereret, poliretque. Sed Epicadus, ut credo, fecit, quod potuit: hinc Lucullo obtulit, ut is supremam manum adderet. Alioquin Epicadi tanquam idonei auctoris meminere Victorinus, Charisius, Macrobiusque. *Voss.*

Literis Græcis juxta atque doctissime] In aliis libris vacat *atque*. Ciacconius.

Otio luxurioso esse, tamen ab negotiis nunquam eum voluptas remorata] *Eum*, non habent exemplaria in pergamenis descripta, neque ceteri codices vetustiores, et rectius subauditur, quam exprimitur.

Potuit honestius consuli] Sulla cum decimas Herculi solvens prandia populo daret, Metellam uxorem jam animam agentem repudiavit, ac in aliam domum viventem adhuc transferri jussit, idque fecit hortatus ab amicis, ne voluptates interrumperentur. Hoc igitur fortasse significavit Sallustius hoc loco: vel potius illud, quod Sulla Valeriam in theatro lascive nimis blandientem sibi uxorem duxit. Vide Plutarchum. *Cast.*

Amicitia facilis] Ms. verbo auget, *aditu et amicitia facilis:* id postulat copula. *Putschius.*

Altitudo ingenii] Turnebus Advers. III. 15. *Ciaccon.*

Atque illi felicissimo omnium ante civilem victoriam, nunquam super industriam fortuna fuit] Ante civilem victoriam Sulla omnium fortunatissimus fuit: quia fortuna ei in omnibus propitia erat: sed tamen non minus virtute et industria, quam fortuna valebat. Sed post civilem victoriam fortunatus non fuit, quia dominatum

aliquamdiu tenuit, sed pristinam virtutem amisit: et eam in impietatem crudelitatemque convertit: nam parta victoria, totam urbem civili sanguine replevit Sulla: Cajum Marium urbe pepulit: deinde Cinnam quinquies consulem, qui contracto exercitu Cajo Mario favebat, victum occidit. Item C. Carbonem et Marium juniorem crudeliter necavit. Postremo parta ex omnibus victoria, crudelissimus omnium totam urbem civili sanguine replevit. *Sold.*

Multique dubitavere, &c.] In elogio isto Sullano, subodoror emblemata aliquot sciolorum: certe, nonne hoc loco præstitisset, *multis dubitantibus;* aut solummodo, *dubium fortior an felicior?* Gruterus.

Pudeat magis an pigeat disserere] Nonius, *Pudeat ne an pigeat magis disserere.* Ciaccon.

CAP. 96 *Ut supra dictum est*] Codex Fabricianus, *uti:* quomodo et alias fere. *Rivius.* Illa, *uti supra dictum est*, sunt ab homine mire oblivioso, non a Sallust. *Gruterus.*

Multis rogantibus, aliis per se ipse beneficia dare, invitus accipere] Ita v. c. et ita infra: 'Et mehercule Sulla ante te cognitum, multis orantibus, aliis ultro, egomet opem tuli.' *Ursin.*

Invitus accipere, sed ea properantius, quam æs mutuum reddere, ipse ab nullo repetere] Hunc locum transpositis dictionibus in integrum reponi sic posse existimo; *Invitus accipere, sed ea properantius reddere: æs mutuum ipse ab nullo repetere.* Ciaccon.

Beneficia] Beneficiorum sacratissimum jus, ex quo amicitia oritur. Eadem accipienda nonnunquam, ita tamen, ut citius reddamus. Alacrior pietas est, si ad reddenda beneficia cum vincendi spe quis venerit. Magni animi est, beneficium perdere, et dare. Ad dandum non debet nos adducere cogitatio avara, nec sordida: sed humana, liberalis, cupiens dare etiam cum dederit, et augere novis ac recentibus vetera; quin et ultro dandum est. Beneficium sero dedit, qui roganti dedit. Vide Senec.

Ut illi quamplurimi deberent] *Illi* pro *ipsi* capitur: *sibi* noluit dicere, ne in debitores reciprocaret: est autem notandum hoc locutionis genus. *Glar.*

Seria et joca] Maximum plerumque Nobilitatis venenum superbia, et contemptor vulgi animus. Sapiens nullum ab amicitia sua abigit, nisi improbum. Ita vitam instituit, ut in pectora etiam infimorum descendat, et amorem sui veluti invitis extorqueat. Neminem itaque contemnet. Omnes, si ad primam originem revocentur, a Deo sunt. Plato ait nullum regem non ex servis esse oriundum, nullum non servum ex regibus: omnia ista longa varietas miscet. Modestia itaque et cum humilibus familiaritas, radix est et altrix veræ honestæque famæ.

Cum humillimis agere] Servius in I. Æneid. 'Cum humillimis exercere.' *Ciacconius.*

In operibus, in agmine, atque ad vigilias multus esse] Manuscripta, *adesse:* nam libenter geminabant præpositionem antiqui; cujus alicubi meminit Priscianus. Sic Tacitus XIII. 'in agmine,' 'in laboribus frequens adesse,' inquit. *Rivius.*

Vigilias] Vide supra c. 44.

Multus] Id est, Frequens.

Famam lædere] Livor et obtrectatio passim bonorum operum impedimenta, aut venena. 'Minuti illi sunt,' inquit Lipsius, 'qui non se attollunt, nolunt etiam alios: et factis cum obstare non possunt, conantur linguis, et spargunt verborum ista levia tela. Atque id eminus, ut Parthi fugientes: nam cominus non se componunt, ne rectis oculis virtutem alicujus intueantur. Nemini detrahere, virtutis proprium est. Et semper bene dicentis sermo melior est, quam male dicentis.'

Quibus rebus et artibus] *Et artibus* non est in scriptis duobus, et abesse potest. *Putschius.*

Mario militibusque carissimus factus est] Τὸ *est* neque in manuscripto quodam, neque in impressis plerisque est; sed nec Beroaldinum exemplar habet. *Rivius.*

CAP. 97 *Capsam*] Vide supra c. 89.

Ipsique Boccho pollicetur Numidiæ tertiam partem] Manuscripta, *ipsique Mauro;* sed est idem utrobique sensus. Prius illud ex glossa irrepsit: nam et sæpe alias Maurum, ipsum Bocchum vocat, per antonomasiam: quomodo Pœnum Livius Hannibalem. *Rivius.*

Vix decima' parte diei relicta] Hunc locum Gellius ita legit, *vix decima parte die reliqua;* id quod supra quoque ostendimus. *Rivius.*

Vix decima parte die reliqua] Antea in vulgatis *diei* legebatur, quemadmodum est in Fulvii libro. Emendavi *die,* ex Prisciano libro VIII. et Gell. l. IX. c. 14. cujus hæc sunt: 'Ego in Jugurtha Sallustii, summæ fidei et reverentiæ vetustatis libro, *die* casu patrio scriptum inveni. Verba hæc ita erant: 'Vix decima parte die reliqua:' non enim puto argutiolam istam recipiendam, ut *die* dictum, quasi *ex die,* existimemus.'' Supra quoque: 'Et jam die vesper aderat,' pro *diei.* Non enim adsentior Fulvii libro, in quo *diei* scriptum est, litera, quasi errasset librarius in scribendo, superscripta. Et infra: 'Quæ dubia nisu videbantur:' sic enim habent quidam veteres libri. Et rursus: 'Ubi castra locata, et die vesper erat;' quo item loco, *diei* habet Fulvii liber. *Acie* quoque pro *aciei.* Manutius.

Vix decima parte die reliqua] Explicandum: Die vix quod ad decimam partem rèliqua. Vide sis Gronovium ad Livium XXIX. 7.

Contra, Romanis utrumque casum in tenebris difficilem fore] Manuscripta, *difficiliorem fore;* id quod sententia magis exigere videtur: nec Beroaldinum secus. *Rivius.*

Equos escendere] Varro l. I. de Agricultura: 'e vinea in arbores escendit.' Et in eodem? 'in carnarium escendat.' *Ciacc.* Antiquum etiam Glossarium habet: *Escendit,* ἐμβαίνει, &c. licet ibi corrupte sit, συμβαίνει. *Ursin.*

Equos escendere] Sic Fronto legit. In quo dubitarem mendum inesse, nisi ab eo literarum ordinem servatum viderem. Hæc enim recitat in verbo *Escendo.* Manut. Vide Turneb. Adversar. XX. c. 30.

Equites, peditesque permisti] Exemplar Fabricianum; *equites, pedites,* ut sit asyndeton. *Rivius.*

Equites, pedites, permixti] *Equites, pedites,* de Numidis tantum intelligi; sed verbum *alios,* de Romanis, declarant verba quæ paulo post sequuntur; 'quod hostes,' inquit, 'numero plures.' Igitur cum judicio locus legendus est. *Glareanus.*

Pedites permixti cædere alios, alios obtruncare, multos etiam, &c.] Locus hic in omnibus editionibus fœde depravatus fuit, eum nos adjuti a Canteri codice, pristinæ integritati restituimus. *Popma.*

Obtruncare multos] Sublato verbo, *Alios,* quod in vulgatis libris erat, in quibus legebatur, *Alios obtruncare, multos contra, &c.* mutata etiam distinctione; locum, ut opinor, illustravi; quam correctionem eidem Fulvii libro deberi fatendum est. *Manut.*

Veteres novique et ob ea scientes belli] Voces *novique* suspectæ mihi sunt. Non enim convenit; propterea quod novi essent, scientes esse belli. *Ciacconius.*

Veteres novique, et ob ea scientes belli] *Novi,* et *scientes belli,* contraria sunt. Quare videndum an illud, *novique,* adjectum sit. *Scientes* autem *belli* dictum est Græca forma, εἰδότες πολέμοιο. *Ursin.*

Denique Romani veteres novique et ob ea scientes belli, &c.] Illud *ob ea,* vel

veteres refert, remotius adjectivum: vel exponendum cum Badio, Ob ea, id est, ob eas res, quod veterani quoque adessent. *Glar.*

Romani veteres novique, et ob ea scientes belli] Bona lectio. Intermixti erant veteribus novi, exercitiisque iisdem habiti; ideoque etiam gnari præliorum. Respicit ad ea quæ dixit c. LXXXVII. 'Sic brevi spatio novi veteresque coaluere, et virtus omnium æqualis facta.' Emendationes aliorum, nauci non sunt. *Gruterus.*

Si quos locus aut casus conjunxerat, orbes facere] Sic et manuscripta. Ceterum in plerisque est, *orbem facere*, numero singulari, pro, In unum conglobari: vel, Orbem colligere, quomodo Livius loquitur et Cæsar. Cum illi orbe facto sese defenderent, inquit. *Rivius.*

Orbes] Eo genere defensionis resistere adversarii milites exercitati queunt, etsi numero multo inferiores; sed commodissimum putatur, si qui orbem compositurі sint, locum paulo editiorem vel montem occupare possint. Sic equites Romani, cum auctore Sexto Temponio decurione totam Volscorum aciem perrupissent, atque eadem ratione, id est, cuneo, ad suos redire non possent, tumulo occupato et orbe instructo, magnam diei partem et totam noctem ibidem se tutati sunt, et maxima cum gloria ad suos tandem rediere. Testis Livius l. IV. *Stewech.*

Atque ita ab omnibus partibus simul et tecti et instructi hostium vim sustentabant] Sic in quibusdam. In manuscriptis deest alterum *et*, quod ut nihil aliud, ad elegantiam interim facit. Nihil tamen immuto. *Riv.*

CAP. 98 *Quam ex fortissimis magis, quam ex familiarissimis paraverat*] Manuscripta, *quam familiarissimis*, omissa repetitione præpositionis *ex*: id Sallustianum magis est; nec Beroaldinum secus. *Rivius.*

Consulere militibus, quoniam imperare conturbatis omnibus non poterat] Convenientior lectio videtur, *Consulere multis, quoniam conturbatis omnibus non poterat.* Ciacc.

Invadere] Hic distinguerem ego, ut postea sit: *Consulebat militibus manu.* Cast.

Invadere manu, consulere militibus] Incerta distinctio. Quidam post *manu*, distinguunt, ut sit sensus, *Invadebat manu*, id est, *turma sua, quam ex fortissimis habebat:* ita codex Aldinus. Alii, ut Badius, ante *manu*, quasi diceret: *Manu indicium dabat militibus, quoniam imperare conturbatis omnibus non poterat*, ut ait auctor: idque intelligendum, Donec dies erat: nam mox sequitur: 'Jamque dies consumtus erat,' quæ est hepthemimeres Heroica, et syllaba longa; hoc est, carminis Heroici quatuor primi pedes; casune an studio ab auctore factum, incertum. Livius tamen ita orsus est historiam Romanam, si Quintiliano, auctori in primis gravi, quicquam credimus. Sed et sesquiheroicum carmen apud auctorem Livium libro secundo decados tertiæ, ostendimus in annotationibus in eumdem editis. *Glar.*

Quorum in uno castris parum amplo fons aquæ magnus erat: alter usui opportunus, quia magna parte edita et præcipiti pauca munimenta quærebat] Legendum ex impressis vetustioribus, *alter usui opportunior, quia magna parte editus et præceps, pauca munimenta quærebat.* In manuscriptis et aliis quibusdam, *gerebat* legitur; ubi Gymnicus, *quærebat:* sed judicent alii. *Rivius.*

Castris parum amplo] Quia hic collis non erat tantæ capacitatis, ut castra Romana capere posset, et continere. *Solt.*

Neque minus hostibus conturbatis] Locus difficilis. *Ciacc.*

Dein custos pleno gradu in collem subducit] Apud Nonium, *Cunctos* legitur, hæc recitantem in verbo, *Subducto.* De pleno autem militum gradu viden-

dus Vegetius l. I. c. 12. et epistola Trebonii XVI. l. XII. *Man.*

Utroque colle multitudine circumdato] Quid si *circumdata* legas? Ipse Sall. Hist. l. I. ' Occupatusque collis editissimus apud Ilerdam, et cum multa opera circumdata.' *Ciacc.*

Deinde crebris ignibus factis] Manuscripta, *dein.* Riv.

Strepere pedibus, vocibus] Τὸ *pedibus;* non est in ullo manuscripto. neque in Beroaldino: sed addendum sit nec ne, aliorum esto judicium. *Idem.*

Ipsi duces feroces, quod non fugere] Si mei judicii res esset, legerem inductis supervacaneis: *Ipsi duces feroces, ac pro victoribus agere.* Putsch.

Et ipsi duces feroces] Id est, Indomiti atque elati. Duces feroces erant, quia non fugiebant, sed tanquam victores se gerebant, obsessis collibus, in quibus erant Romani. Aut *pro victoribus agere:* id est, Gerebant se pro victoribus; quia tanquam victores Romanos obsessos in collibus tenebant. *Sold.*

Quod non fugere] In codicibus quibusdam Lugduni impressis est: *Quod sui non fugerant.*

Quod non fugere] Hic *non fugere*, pro *non fugerent*, aut *non fugissent* positum videtur. Badius tamen *fugere* præteriti perfecti temporis existimat. *Glar.*

Quia non fugere, ut pro victoribus agere] Non abii a vetuste editis, aut Mss. antiqq. nisi quod eorum *aut* refinxerim, litera abjecta. abest quidem ea vox tota Pal. quarto, sed soli; absque eo fuisset, libens etiam exturbassem: codd. infimæ ætatis habent ejus loco *atque*, aliaque adhuc sensui supplendo quem non capiebant. At nostra scriptura hoc vult, gessisse reges se tanquam vicissent, quod non etiam fugissent, ut solent homines, mentis abrepti vecordia; ut pluribus ostendo in Dissertatiunculis ad Tacitum. Mediæ edd. habent; *quod non fugere ac pro victoribus agere.* Grut.

Pro victoribus agere] Curtius, ' Pro victore gerere,' et alii dixere. *Ciacc.*

Ac pro victoribus sese agere] Τὸ *sese* non habent codices in pergamenis descripti, nec est in impressis quibusdam vetustioribus. *Rivius.*

CAP. 99 *Ne signa quidem*] Noluit, ut tuba canerent ea nocte, sicut fieri solet, quando custodes exercitus dant signa.

Vectigales tubicines.] Qui sunt *vectigales tubicines?* Ciacc.

Vectigales] *Vectigal* proprie dicitur tributum, quod pro vectura penditur: unde populi vectigales dicebantur, qui populo Romano annuatim tributa solvebant. Unde hoc loco fortasse *tubicines vectigales* dicit, qui missi erant ab alienigenis populis, videlicet ab his, qui populo Romano vectigalia pendebant; sed hanc expositionem infirmam relinquo. Non enim satis placet. *Sold.*

De improviso vectigales] Soldus *vectigales* exponit, id est, *a vectigalibus missos*, hoc est, *a tributariis.* Badius *Vectigales tubicines* exponit, *qui præcinere solent vectigalibus*, id est, *tributariis*, aut qui ipsi vectigales erant. Ego cum Soldo hæreo: nam neque illi sua satisfacit expositio, et neque id verbi ita positum alibi me legere memini. *Glar.*

Tubicines simul omnes signa canere] Pro *Signa*, erat in vulgatis libris, *tuba:* est autem absurdum, si dicas, *Tubicines tuba canere:* nam, si tubicines sunt, quis dubitet, quin tuba canant? Itaque reposui, quod scriptum vidi in antiquissimo Fulvii libro. *Tubicines* autem *signa canunt*, cum tubarum clangorem spiritu excitant. Paullo ante dixit, ' Ne signa quidem canere jubet:' et in Catilina c. 59. ' Signa canere jubet.' Utroque enim modo dici potest, *Signa canunt*, ut *Signa* sit nominandi casus, et, *Tubicines signa canunt*, ut sit accusandi casus. *Tubæ* vero *signa* vocantur, quia militibus signum dant, quid eis agendum sit:

nam, si referre, aut inferre pedem oportet, si consistere, et aut locum ordinemve mutare, varie signa canunt. *Man.*

Mauri] Quibus præerat Bocchus.

Gætuli] Quibus præerat Jugurtha.

Strepitu, clamore] Hic clamor *barritus* appellabatur veteri Gallica voce. Inconditum murmur nos hodieque *baren* appellamus, sicuti et fluctus marinos. Unde lucem accipit Ammiani Marcellini locus lib. XVI. 'Excipiunt eos jam gesturientes barritum ciere vel maximum: qui clamor ipso fervore certaminum a tenui susurro incipiens, paulatimque adolescens, ritu extollitur fluctuum cautibus illisorum.' Unde emendandus locus Festi, qui ita scribit: 'Barbaricum appellatur clamor exercitus, videlicet, quod eo genere Barbari utuntur.' Pro *Barbaricum*, lege, *barritum*. Cui rei autem hic immensus clamor? Proculdubio ut terrorem injicerent, et quo testatior esset eorum virtus. Audi hic Cæsarem lib. III. Belli civilis: 'neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent, clamoremque universi tollerent, quibus rebus et hostes terreri et suos incitari existimarunt.' Vide Joh. Isaac. Pontan. in Glossar. Gall.

Tumultu, terrore, formidine, quasi vecordia ceperat] Ms. noster: *tumultu, formidine, terror quasi vecordia ceperat.* Quod non temere rejiciendum. *Putschius.*

Quasi vecordia ceperat] Id est, Quasi amentia et insania cunctos occupaverat, nam nesciebant, quid facerent.

CAP. 100 *Quadrato agmine*] Id est, Exercitu quadripartito. Et statim declarat, quomodo quadratum erat agmen; nam disposuerat Marius, qui a dextra et sinistra parte, a fronte et a tergo curarent. *Sold.*

Sulla cum equitatu apud dextimos] Fabricianum, *apud extremos:* sed vulgata lectio verior, pro, In dextra parte; nam sequentia palam ostendunt, sic legendum esse: ea sunt, 'in sinistra parte A. Manlius, cum funditoribus et sagittariis,' &c. Mox: 'primos et extremos cum expeditis manipulis tribunos locaverat.' Videsne, ut hic extremorum meminerit, et ut dextimos opposuerit sinistræ parti? Sed quid multis? Legit eodem modo Priscianus l. II. de superlativo agens. 'Excipiuntur,' inquit, 'dextimus et sinistimus.' Dein subdit hoc e Sallustio exemplum, aliaque præterea ex Varrone Cælioque, quæ nos brevitatis caussa omittimus. Docet et Sex. Pompejus, *dextimum*, et *sinistimum* antiquos dixisse. *Riv.*

Funditoribus et sagittariis] Vide supra c. 46.

Cohortes Ligurum curabat] Vide supra c. 38.

Minime cari] Et ideo periculis objiciebantur. Hæc tamen duo verba non sunt in omnibus exemplaribus. *Castil.*

Perfugæ minime cari et regionum scientissimi] Monstro simile est, tres illas voces, *minime cari et*, exulasse libris nostris jam supra sæculum: cum tot interim jactariut collatum a se Sallustium cum veteribus codicibus. Neque enim solum editiones principes, sed Mss. ad unum omnes, voces illas diserte expresserunt: sustulit autem primum Pomponius Lætus; prorsus injurie: sunt enim auctoris genuina; ac volunt periculosissima quæque mandata fuisse perfugis, vili damno si periissent. Valde enim falluntur perfugæ, si se alicui esse putant caros, nisi quatenus expedit. *Grut.*

Omnia providere, apud omnes adesse, laudare, increpare mærentes] Manuscripta sine diphthongo *merentes*, pro, *qui aut laudari aut increpari mererentur.* Facit cum his Beroaldinum; quamquam, ne quid dissimulem, Venetum, Argentoratense, alia pleraque, *laudare fortes, et increpare verentes:*

perperam videlicet. Τὸ *forteis* ex glossa irrepsisse suspicor: huic aliquis *verenteis* opponi putavit, hoc est, *timidos et ignavos*. Ita sciolorum audacia est hic locus depravatus, qui non intellexerint quid sibi vellet, *merentes*, cum Sallustius innuat, *pro merito quemque esse aut laudatum aut increpitum*. Rivius.

Neque secus, atque iter faceret, castra munire] Ex his verbis videtur Marius hoc tempore cum exercitu in itinere non fuisse; sed jam consedisse et castra posuisse: cum tamen supra dixerit, illum in hyberna proficiscentem quadrato agmine incessisse. Et sine dubio hoc tempore in hyberna proficiscebatur atque in itinere erat. Sed vide quid dicat: Marius quanta providentia et diligentia utebatur, ut cum exercitus incederet et iter faceret, tanta diligentia utebatur, cum castra locabat. Nam sicuti caute incedebat quadrato agmine, et quæstore ac legato, nec non tribunis dispositis, qui universo exercitui præessent: sic cum castra locabat, ea ipsa castra fossa ac vallo muniebat, equites ante castra disponebat, qui ad custodiam exercitus excubarent: Vigilias fieri, et vallum custodiri videbat. *Sold.*

Excubitum in portis] Manuscripta omnia, *in porta*, numero singulari, quomodo Beroaldinum quoque. *Rivius.*

Excubitum] Id est, Ad excubandum et vigilandum.

Pro castris] Id est, Ante castra.

Vigilias ipse circuire] Vid. sup. c. 44.

Non tam diffidentia futuri, quæ imperavisset] Existimo scripsisse Sallustium: *Non tam diffidens futurum quæ imperavisset*. Ita enim antiquos locutos fuisse notat Agell. I. 7. ut Quadrigarius in III. Ann. 'Dum ii conciderentur, hostium copias ibi occupatas futurum.' Et Valerius Antias l. XXIV. 'Si hæ res divinæ factæ, recteque perlitatæ essent, aruspices dixerunt omnia ex sententia processurum.' Et Cicero v. Verrina, 'Hanc tibi rem præsidio sperant futurum:' quæ, et multa alia sunt apud Gell. Tacit. Hist. III. 'Vacuam arcem furtim tradi futurum.' *Ciaccon.*

Diffidentia futuri, quæ imperavisset] Bongarsii liber, *quæ imperavisset*, inducit, cui in hoc omnino assentior. *Putschius.*

Non tam diffidentia futuri, quæ imperavisset] Forte: *non tam diffidentia: futura quæ imperavisset*. Gronov.

Uti militibus exæquatus cum imperatore labor volentibus esset] Uti libentius milites laborem paterentur, cum viderent, Imperatorem æque sibi laborem sumere. *Cast.*

Pudore magis quam malo] Terent. Adelph. 'Pudore liberos retinere satius esse credo quam metu. Nam malo coactus qui suum officium facit,' &c. Apulejus Florid. II. 'Nullo nisi tuo annq ad coërcenda peccata plus pudor quam timor valuit.' Supra: 'Exercitum supplicio cogere.' *Ciacconius.*

Quam malo] Hoc est, Supplicio, aut duro imperio.

Quod multi per ambitionem fieri ajebant, pars, quod a pueritia] Hic locus egregie corruptus est. Commentatores verum sensum magis somniarunt, quam explicuerunt. Badius tamen propius vero est. Sed notandum, Sallustium duas opiniones de Mario judicantium adferre: alteram æmulorum, qui id ambitionis gratia a Mario factum interpretabantur: alteram amicorum, qui laudi dabant hoc in Mario, optimæque educationi adscribebant. Ceterum auctor suum judicium non interponit. Hoc tamen dicere videtur, utcunque id interpretemur: Certe hoc Marii pudore, quo de retulit, respubl. non minus quam sævissimo aliorum imperio, bene atque decore gesta est. Item illud *nisi*, quod quidam habent codices, forte tollendum est. *Glar.*

Quæ ceteri miserias vocant] Sic Tacitus Historiarum iv. 'Virgulta postremo et stirpes, et internatas saxis herbas vellentes, miseriarumque patientiæque documenta fuere.' Alio sensu dixit supra, 'Capsensium miserias.' *Ciaccon.*

Nisi tamen Reipublicæ pariter ac sævissimo imperio bene atque decore gesta] Ordo et sensus pendet a superiori. Multi enim dicebant, imperatorem labores subire et durissima sustinere propter ambitionem: sed ego nescio, utrum hoc fecerit propter ambitionem; nisi quod hoc solum scio, illum ita utiliorem fuisse Romanæ reipublicæ, mitem scilicet et mansuetum, sed laboris patientissimum se præbendo, quam si crudelem et sævissimum se præbuisset in imperio. Locus iste videtur obscurus, nisi diligenter sensus consideretur. Vult ostendere, Marium in imperio mitem fuisse, et laboris patientissimum: et tamen reipubl. magis profuisse, dum mitis est, et patiens laborum, quam si sævissimus, et crudelissimus fuisset, et imperiosus, sicuti solent esse duces. Nam duces solent ipsi delicate et molliter vivere, et imperiose cogere milites ad labores et pericula. Sed ipse Marius aliter faciebat; nam Marius semper primus erat, qui labores et pericula subibat: atque ita faciendo, non quidem superbe et crudeliter imperando, milites pudore cogebat, ut facerent, quod ipse faciebat. Et dum hoc facit, ita rempublicam magis utiliter administravit, quam si sævissimus in imperio fuisset. Sed forte diceret aliquis, An fortasse qui crudeles et sævissimi sunt in imperio, utiles sint reipublicæ? Sallustius hoc ideo dicit, quia ferme hoc evenire solet, ut duces, nisi severi sint et imperiosi, contemnantur a militibus. Quando autem dux contemnitur, res benigne geri non potest. Sed hoc evenit in ducibus, qui sine opere nihil valent. Nam dux qui neque imperio neque opere aliquid valet, jure contemnitur. Sed Marius, quamvis mitis imperio esset, tamen non contemnebatur: quia opere multum valebat, et omnes ad æmulationem exemplo provocabat, ut tam reipubl. prodesset bene agendo, quam severe et duriter imperando. *Sold.*

Nisi tamen resp. pariter ac sævissimo imperio, bene atque decore gesta omnia] Codices in pergamenis descripti *omnia* non habent, et sensus ipse respuit atque repudiat. Nam illud *gesta* ad id quod paulo ante præcedit, nempe *Resp.* spectat: ubi tamen exemplar Venetum, Basiliense, alia pleraque *Reipublicæ*. Quæ res credo ansam errori præbuit, quasi omnia sint a Mario bene atque decore ad utilitatem Reip. gesta. *Rivius.*

Pariter ac sævissimo imperio] Id est, Tam utiliter, quam si sævissimo imperio Marius ea gessisset. *Sold.*

CAP. 101 *Igitur quarto denique die omnia haud longe*] Τὸ *omnia*, cum sensus ipse aspernatur, tum codices vetusti non habent. *Rivius.*

Sed quia divorsi redeuntes, alius ab alia parte, atque omnes idem significabant] Non dubito verum esse, quod margini codicis sui alleverat Bongarsius noster, glossam redolere illa, *alius ab alia parte, atque*. Gruterus.

Ita Jugurtham spes frustrata] Hactenus perperam editum, *Igitur Jugurtham:* est id quidem in Mss. etiam nostris, sed notæ posterioris; nam primæ notæ alterum habent; aut *Item*. Idem.

Ratus ex omnibus æque aliquos ab tergo hostibus venturos] Vide ut acceperit verbum, *æque*. Badius exponit *æque*, id est, pariformiter. Ego exponerem, Æque venturos, id est, Æquali fortitudine restitutos: sed judicet lector. *Glarean.*

Ratus ex omnibus æque aliquos ab tergo hostibus venturos] Si conjecturæ locus detur (nam codices ita omnes habent) illud adverbium *æque* trans-

ferrem, et ita legerem: *Qui copias in quatuor æque partes distribuerat, ratus ex omnibus aliquos ab tergo hostibus venturos.* Castil. Videtur legendum: *utique*, hoc est, Minimum, duntaxat. *Gronov.*

Ipse aliique Mauros invadunt] In quibusdam, sed impressis, τὸ *que* geminatum est. *Rivius.*

Ipse aliique Mauros invadunt] Amplexus sum, quod erat in emaculatissimis codd. prius quod legebatur, *ipseque aliique Mauros, &c.* vulnerat aures; neque visitur in editionibus Pomponiana prioribus. Interim notandum primitus fuisse in Nazar. *ipsi aliique.* Gruterus.

Neque in priori pugna, in itinere morati adfuerant] Non potest displicere quod est in Palat. quinto a manu prima, in primo a secunda, *pugna, itinere morati;* nisi malimus *remorati*, ut habet Palatin. tert. velitque non venisse tempori, ob itineris difficultatem. *Idem.*

Dein Numida, cognito Bocchi adventu] Hic locus duas habet difficultates: Unam, Jugurthane locutus hic sit, an alius quispiam Numida: alteram, apud quosnam locutus sit. Soldus alium quempiam, non Jugurtham locutum censet. Badius hæret. Ego Jugurtham locutum existimo. Nam de eo etiam supra dixerat, sub Scipione Æmiliano apud Numantiam militasse, ubi Latine loqui didicerat. Et est sane hoc unum ex strategematis illius. Porro et ad Romanos locutum contendo, quod et Badius existimavit. Nam quid attinebat Numidis Latine loqui? Verum hoc additum oportuit, quo in latere hoc factum: cum Jugurthæ oppositus esset Marius, ut paulo ante dixit auctor: ut hercle non posset Regis strategema de occiso Mario eo latere obscurum esse. Verum quia auctor *clam* adjecit, verisimile videtur clamantem Jugurtham non ad primos constitisse, sed concessisse ad latus sinistrum Romanorum, ubi A. Manlius erat. Porro in dextro latere Sulla erat cum equitatu, apud primos Marius; postremam aciem invaserat Bocchus. Ergo a sinistro latere Jugurtha invasit Romanos: ubi et hoc strategema, quando aliquantulum aberat Marius, locum habet. *Glar.*

Apud Numantiam] In exercitu Romano, quando Micipsa rex Numidiæ auxilia peditum et equitum misit ad bellum Numantinum, quibus Jugurtham præfecit. *Sold.*

Oblitum] Id est, Inquinatum.

Oblitum ostendere] Priscianus *oblitum ostentans* refert, quod magis Sallustianum, cui oppido quam familiare verbis iterativis uti. *Putschius.*

Jamque paullo a fuga aberant] Manuscripta, *jamque paullum, &c.:* in aliis, *paullulum:* cum manuscriptis facit Badianum. *Rivius.*

Dextra et sinistra omnibus occisis] Manuscripta, omissa illa copula *et*, *dextra, sinistra;* quod, ut opinor, Sallustianum magis est. Tali asyndeto Livius quoque, 'Terra, mari trepidatur,' inquit. Sic in Catil. Sallustius, 'Rapi virgines, pueros.' Ibidem, 'Cædem, incendia fieri.' In Jugurtha, 'Ipse acer, bellicosus.' Rursus, 'Urbes, agros vastare:' et, 'Ut omnes labores, pericula consueta habeam.' *Idem.*

Circumventus ab equitibus dextra sinistraque omnibus occisis] Si de equitibus Romanis loquitur, distinguendum post verbum, *equitibus:* sin de Jugurthæ loquitur equitibus, pro *ab* præpositione legendum, *et:* quod miror in Aldino codice neglectum. *Glarean.*

Inter tela hostium vitabundus erumpit] Sallust. Histor. l. III. 'Inter molem atque insulam mari vitabundus classem hostium ad oppidum pervenit.' Agellius II. 15. *Ciacc.*

Fugatis equitibus, accurrit auxilio] Scripti, *fatigatis equitibus*, optime; quod forte reponendum: non enim jam fugabantur Romani, sed paulu-

lum a fuga aberant. *Putschius.*

Marius, fugatis equitibus, adcurrit] Est in Pal. pr. *fagatis:* unde factum putem, ut in nonnullis membranis, inveniatur *fatigatis:* male. Loquitur enim de Numidis, non de Romanis: quod vel satis indicat membrum sequens, 'adcurrit auxilio suis.' *Grut.*

Denique hostes undique fusi] Aliquid ante desiderari videtur. *Ciaccon.*

In campis patentibus] Infra: 'repente in campis patentibus.' Tacit. Hist. II. 'Si cum exercitu Cæcina patentibus campis tam paucas cohortes circumfudisset.' Hunc locum æmulatur idem in vita Agricolæ, 'Tum vero patentibus locis grande et atrox spectaculum, sequi, vulnerare, capere.' *Idem.*

Non modo] Id est, Tantummodo conabantur surgere: sed statim cadebant, quia vulnerati erant. *Soldus.*

Omnia qua visus erat, constrata telis] Tacitus Annal. II. 'Constrata equorum virorumque corporibus littora.' *Ciaccon.*

Humus infecta sanguine] Xenophon in lib. de Agesilao: *ἔπει δ' ἔληξεν ἡ μαχὴ, παρῆν δὴ θεάσασθαι ἔνθα συνέπεσον ἀλλήλοις. τὴν μὲν γῆν αἵματι πεφυρμένην, νεκροὺς δὲ κειμένους φιλίους καὶ πολεμίους μετὰ ἀλλήλων, ἀσπίδας δὲ διατεθρυμμένας, &c.* Qui locus etiam ad Catilinæ prælium pertinet c. 61. Pet. Victor. XXVII. 10. *Idem.*

CAP. 102 *Postea loci*] Id est, postea: nam *loci* syllabica adjectio est, sicuti *Minime gentium.*

Initio profectus intenderat] Id est, Ad quam urbem a principio discedens ire disposuerat. *Sold.*

Profectus intenderat] *Proficisci* interdum est *discedere*, et *incipere iter facere.* Livius Dec. IV. lib. V. 'Quintius, quo profectus erat, Demetriadem contendit.' Plautus Aulular. 'Nunc, quo profectus sum, ibo.' *Castil.*

Acciti] Vocati a rege. Quanquam acciti ibant, tamen placuit ante ad regem verba facere. Hoc ideo dicit, quia magis convenire videbatur, ut regem audirent, quam apud regem loquerentur, qui eos acciverat. *Sold.*

Adversum] Manuscripta, *Aut aversum uti flecterent:* pro, A Romanis alienatum. Ita Cicero ad Atticum: 'Qui aversissimo a me animo Patris fuit;' pro Maxime alieno. *Rivius.*

Cujus facundiæ, non ætati concessum est] Τὸ *est* non reperitur in manuscriptis: sic paullo post, *visum;* ubi hodie fere *visum est.* Idem.

Magna nobis lætitia est] Hæc series verborum est in manuscriptis et impressis vetustioribus. *Idem.*

Simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter et te errantem, et illum sceleratissimum persequi] In recentioribus est alterum *et* omissum, contra et veterum codicum fidem, et orationis elegantiam. Porro *necessitudinem* Sallustius, ut ante ipsum alii quoque, pro *necessitate* posuit: hoc enim dicit, ne Romanis necessitatem imponeres utrumque persequendi: seu, ne invitos cogeres Romanos persequi et te et Jugurtham; nam infinitivus ille *persequi*, pro gerundio ponitur, Græco more. Sic et Terent. in Hecyra, 'Tempus concedere:' et Cæsar, 'Consilium ex urbe profugere' dixit, pro Concedendi et profugiendi. Sed et Cicero sæpe est hoc ἑλληνισμῷ usus. *Idem.*

Pariter te errantem, &c.] Rivius intulerat copulam *et*, quæ etiam in aliquot Mss. notæ non bonæ: haud item in aliis, neque est hercle ornatui; mea quidem pronuntiatione. *Gruterus.*

Ad hoc, &c.] Sed et populus Rom. usque a principio, quando erat pauper, semper melius esse putavit acquirere amicos, quam servos. Amici sunt, qui sponte se cum populo Rom. conjungunt, et ejus societatem habere conantur: servi sunt, qui resistentes bello subiguntur, et subacti obediunt imperio pop. Rom. *Sold.*

Jam a principio inopi] *Inopi*, non legitur in quibusdam antiquis libris; et sane abesse potest incolumi sententia. *Manutius.*

Ad hoc populo Rom. jam a principio inopi, melius visum amicos quam servos] Lectio clara, et sustentata editionibus antiquis, nec non Pal. sexto, septimo, octavo, cui tamen nebulas adspergunt Mss. ceteri; nam Naz. *Ad hoc utinam a principio tibi melius visum amicos, &c.* neque secus fuit initio in Pal. sec. qui tamen deinde reformatus est ad lectionem vulgatam: at tertius habet: *Adhoc P. R. nam a principio melius inopi visum fuit amicos:* quart. *Ad hoc populo Rom. jam a principio melius est visum, &c.* quint. *Adhuc populo Rom. inopi a principio melius est visum amicos, &c.* quæ ultima scriptura non ita fatua. Supervacuum tamen etiamnum ibidem illud, *a principio*. Gruterus.

Tutius rati, &c.] Id enim (inquit Livius l. VIII.) firmissimum longe imperium est, quo obedientes gaudent.

In quo offensæ minimum, gratia par, ac si prope adessemus] Perperam codices recentiores, *offensæ minimum est:* nam hoc verbum rectius hic subauditur, quam exprimitur; neque enim est in manuscriptis. *Rivius.*

Quod parentes abunde habemus, amicorum] Supra dixerat Romanis a principio melius visum esse, amicos quam servos quærere: nunc servos appellat *parentes* Græcorum more, qui subditos ὑπηκόους et ἀρχομένους vocant. Ergo a *parendo* deductum. Victorius IV. 16.

Amicorum nobis, neque cuiquam hominum satis fuit] Legendum, *neque nobis, neque cuiquam hominum*, geminata videlicet illa particula *neque*, ita uti assolet. Sic autem codices habent in pergamenis descripti, ne quis conjecturam me sequi meam putet: in iisdem *omnium* legitur, non *hominum*. Rivius.

Neque cuiquam hominum] In Ms. Sallustii exemplari optimæ notæ, *hominum* scriptum esse testis est Josephus Scaliger, cum glossa ad oram *hominum*, id est *hominum*. Et ita notant in Crispo, *civitatium et locupletium*, Grammatici: sed vereor ne vox illa nata sit ex alia huic quam simillima *omnium*, et describentium vitio mutata in *hominium*, facili lapsu, et librariis solemni. Accidit hoc Corippo Africano l. III. de laudibus Justini Junioris: 'Una in naturis extans persona duabus, Consimilis Deitate patris, hominique profecto.' Vulgo vitiose legitur *omnique*. At vitiosius illud quod ibidem in ora, *pneumæque*, quod Editor vult. *Putsch.*

Neque cuiquam omnium satis fuit] Ita Mss. nostri omnes, excepto octavo, in quo *hominum*, tantopere placitum Rivio: per me, utrumque abesse poterat, ut abesse membranis suis, quas contulit, notatum solertissimo Bongarsio. *Gruterus.*

Cui scilicet placuit et vim] Scriptus unus: *cui scilicet prius vim quam gratiam nostram experiri placuit:* quo facit conjectura domini Bongarsii supra legentis: 'quam mala perpessus es.' In cujus codice paulo post: *Multa opportuna habes*, omisso *atque*, legitur. *Putsch.*

Cui scilicet complacuit, vim et gratiam nostram te experiri] Fabricianum, Venetum, alia pleraque, *cui scilicet placuit:* quamquam autem apud Terentium legatur, *complacita est*, tamen haud scio an *complacuit* apud illos primæ notæ scriptores invenias. *Riv.*

Cui scilicet placuit et vim et gratiam nostram experiri] Gruterus *placuisse* nullo apice minus in Ms. inveniri ait, et solere *scilicet* infinitivo conjungi. Recte: sed præterea ut constet oratio, lege: *cui scilicet placuisse, et vim et gratiam nostram experirere.* Gronov.

Nam bello quid valeat, tute scis] In plerisque, sed impressis, *quam valeat*, pro *quantum valeat et possit*. Sed lectio prior mihi non sane minus quam

posterior arridet: aut etiam multo magis, ut verum dicam. Ita Cicero, 'Ignari quid virtus valeret.' Idem, 'Hoc verbum quid valeat, non vident:' sed nec secus manuscripta. *Rivius.*

Nam bello quid valeat, tute scis] Dixi quod populus Romanus nunquam victus est beneficiis: quia non est necesse ut dicam, quod e contrario injuriis etiam vinci non potest. Nam tu hoc scis: quia es expertus, quod injurias bello ulciscitur. Et ideo non est necesse, ut dicam: quia tu scis et expertus es, quantum bello valeat ad injurias vindicandas: velis ergo potius experiri, ut amicus gratiam populi Romani, quam ut hostis vim ejus. *Sold.*

Nam Numidiæ partem unde Jugurtham expulerit, jure belli suam factam] Supra, 'Jugurtha Boccho pollicetur Numidiæ tertiam partem, si Romani Africa expulsi essent.' Ergo leg. forte, *unde Romanos expulerit*, vel *si inde Romanos expulerit*, vel *unde eos.* Ciacc. De hac ipsa re ita infra: 'Numidiæ partem, quam nunc peteret, tunc ultro adventuram.' *Ursin.*

Jure belli] Non intelligo, promissione Jugurthæ facta in eo bello: licet enim dictum est, quod Jugurtha promiserat illi tertiam partem Numidiæ, si voti compos evaderet, sine regni imminutione: non tamen congrueret huic loco, ut id Bocchus confiteatur; sic enim significaret se mercede conductum ad bellum alienum, et ita pro excusatione afferret avaritiam suam, odiosissimum malum; quod non procedit. Intelligam itaque, antequam Jugurtha illi filiam suam daret (nisi Bocchus sit socer) notam fuisse litem de confinibus regni, et partem a Boccho invasam, illi pro dote ab Jugurtha concessam, propter bellum, quod ab Romanis metuebat. *Bad.*

Copia facta mittendi] Verbum *mittendi* sustulimus, tanquam glossema, opinionem nostram confirmante Fulvii libro. *Manut.*

CAP. 103 *Marius interea, exercitu in hibernaculis composito*] Tacitus lib. XIV. 'Cohortes alæque novis hibernaculis locatæ.' Sed prior Livius l. XL. 'hibernacula' usurpavit, a Sallustio, ut videtur, id nominis mutuatus. *Ursinus.*

Marius interea exercitu in hibernaculis composito] Sic et codex in membrana descriptus, et exemplar Beroaldinum: verum est in aliis, *hibernis*; quamquam eodem sensu. *Rivius.*

In loca sola] Id est, Loca deserta.'

Tum rursus Bocchus seu reputando] Locus hic valde depravatus fuit: antiquis libris nullam mihi opem adferentibus. Scripturam tamen veterum codicum proponam, ut quam inquinatus sit, omnes videre possint. In nonnullis ita scriptum legitur: *Tum rursus Bocchus feliciter flexus, seu reputando.* In aliis: *Tum rursus flectitur Bocchus seu reputando ea, quæ sibi, &c.* In aliis vero: *Tum rursus Bocchus flexus erga Romanos, seu reputando.* Ego conjectura ita hunc locum emendavi, quam ita probant quidam, ut non dubitent, quin ita a Sallustio scriptum sit. *Popma.*

Tum rursus Bocchus feliciter seu reputando] Non recte Carrio, qui vulgato exclusit binas voces, quæ in Mss. atque editis omnibus, fecitque, *tum rursus, seu reputando.* Nam quod reduxi extat in editis ante annos centum viginti; posteriores enim, *tum rursus Bocchus scilicet seu rep.* quod solum inveni in Pal. octavo; ceteri omnes ostentant lectionem illam aliam, et Pal. quidem quintus ac sext. cum augmento tali: *tum Bocchus feliciter egit erga Romanos.* Ego me his non expedio: posset quidem illud *feliciter* nullo negotio mutari in *velociter*, sed aliud quid latet. Itaque satis est repræsentasse scripturam membranarum meliorum. *Gruterus.*

Eos ad Marium, ac deinde si placeat

Romam] Legendum, *dein*. Rivius.

Licentiam ipsis permittit] Hoc est, *potestatem*. In orat. Lepidi: 'Denique necis civium et vitæ licentia.' Tac. XIV. 'Data et absolvendi licentia.' Ibidem: 'Licentia habendi oblivionem attulit.' Et infra: 'nulla benefaciendi licentia.' *Ciacconius*.

Licentiam ipsis permittit] Sic quidem editio prima: at in Mss. visitur *illis*, ut arbitrer hoc atque illud pronomen, esse ab exscriptoribus, nisi forte ita una cum prioribus refingenda sunt: *eos ad Marium, ac deinde, si placeat, Romam, cum rerum agendarum et quocunque modo belli componendi licentia, permittit*; ut nimirum alia omnia infarserint homines, ignorantia vocis *permittere*, de qua nos multa in Suspicionibus, et nonnulla ad Senecam Philosophum. *Gruterus*.

Gætulis] Vide supra c. 18.

Sine decore] Id est, Ornatu aut apparatu legatis debito.

Pro Prætore] Sic supra: Albinus Consul, 'Aulo fratre in castris pro Prætore relicto, Romam decessit.' Hi legati Pro Prætore alibi dicuntur a Sallustio, et in veteribus numismatibus; quod extraordinaria imperia his titulis ornarentur. Sulla itaque, qui Marii quæstor erat, Quæstor Pro Prætore, hoc loco, ut videtur, nominandus esset. *Ursinus*.

Pro prætore in castris reliquerat] Hunc locum restituimus, ope antiquorum codicum, vulgatis omnibus mendosis; in quibus hæc verba *in castris* desiderantur. Et hanc veram, et genuinam lectionem, intelliges, si totum hunc locum diligentius attendas. *Popma*.

Pro vanis hostibus uti meriti erant] Nam facta copia a Sulla et Manlio mittendi Legatos Romam pacem petitum, ab amicis flexus illud omiserat, et rursus hostilia fecerat. *Ciacc.*

Ut meriti erant] Legendum, *uti*, quomodo et alias fere. Nam illa mox ibidem operarum incuria commissa sunt, *famam Romanorum avaritiæ salsam*, pro *falsam*: ita namque in vetustis est. Et, 'nam etiam non largitio multis ignota erat,' pro, *etiam tum*; ut antiqui codices habent. *Riv.*

In sese amicum rati sunt] Τὸ *sunt* non est in omnibus manuscriptis, nec in codice Beroaldino. *Idem*.

Nam etiam tum] Citat hunc locum Nonius in voce *Munes*: sed apud eum legitur, *Animamque tum largitio multis ignota erat*: ut scribendum sit, *Namque tum*. Videndum præterea, an pro *Munificus*, *munesque* scripserit Sallustius, cum in ea voce adducatur a Nonio, ut sit, *munesque nemo putabatur*. Ciacconius.

Nam etiam tum, &c.] Hæc ex Pacuvii Duloreste, a Nonio recitari video, in verbo *Munes*; ut fortasse vel a Pacuvio Sallustius hoc sumserit, vel aliquid in Nonio desideretur. *Manut*.

Utilia aut benevolentiæ] Supra 'Magnifica pro se, et illis dolentia.' *Ciacc.*

Deinde Sylla omnia pollicito] Manuscriptum quidem Fabricii nihil hic habet; nam plurima desunt: sed in aliis est, *dein Sulla, &c.* Rivius.

Dein Sulla omnia pollicitus] *Pollicitus* in *pollicito* mutavit codex Aldinus, quod placet. Mox: 'Marius ubi confecto negotio:' alii *infecto* legunt, quæ contrarietas ex hoc auctore solvi non potest. Atqui aliud hic Lectorem merito moratur, ubinam Sulla fuerit, quando Bocchi regis Legati a Numidis circumventi spoliatique ad eum venerunt, Uticæ ne an Cirtæ? Mihi quidem videtur Cirtæ fuisse, quippe Marius eum illic pro Prætore reliquerat. Verum quo pacto Marius sic Sullam ad se Uticam vocat? Quapropter malim κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligere, Sullam interea, dum Marius profectus est obsessum regiam turrim, a Cirta Uticam concessisse, Marium autem Cirtam rediisse, ac omneis, quibuscum concilium habere constituerit, Cirtam ad se vocasse. Itaque et Sallustii locum ita

legendum: *Marius ubi confecto negotio, quo intenderat, Cirtam rediit: de adventu Legatorum certior factus, illos et Sullam ad se venire jubet, itemque L. Bellienum Prætorem ab Utica:* nam ita alter vetustus codex habebat. *Glareanus.*

CAP. 104 *Marius postquam infecto negotio*] Ita bene Carrio; neque aliter editio vetustiss. nam Lætus aliique obtruserant nobis, *Marius ubi confecto negotio.* Gruterus.

Illos et Syllam venire jubet] Legendum e vetustioribus, *illosque et Sullam.* quomodo fere historici. *Rivius.*

Illosque et Syllam, &c.] In nostris manuscriptis locus hic mansit incorruptus. Ita enim illi habent: *Illosque et Sullam ab Utica venire jubet.* Præter enim priscorum codicum auctoritatem, sunt etiam rationes, quibus hanc esse sinceram lectionem confirmare possemus. *Cast.*

Bellienum] Aliter, *L. Belligerum.* Prior lectio non displicet. Fuit is fortasse pater L. Bellieni, de quo Cicero Phil. 2. mentionem fecit. Legimus etiam in excusis quibusdam libris, *L. Belliginum.* Cast.

L. Bellienum] Ita legendum. Fuit hic avunculus Catilinæ, ut testatur Asconius. *Coler.*

Præterea omnis undique, &c.] Hæc ita legenda censeo: *Præterea omnes undique Senatorii ordinis, quibuscum mandata Bocchi cognoscit. Legatis potestas eundi Romam fit ab COS. Interea induciæ postulabantur.* Ita habent codices, quamquam non omnes omnia, sed singuli tamen aliquid ad plenam lectionem eruendam profuerunt. Duo itaque regis erant postulata, alterum de legatis mittendis Romam, alterum de induciis interea dandis, de quibus nunc consultatur. Sive igitur *ea*, sive *eæ* legas, nihil refert: *ea* enim referre *postulata: eæ, induciæ;* nam Legatis potestas eundi Romam jam facta erat. *Glareanus.*

Semper in advorsa mutant] Ita fecimus, cum prius vitiose legeretur *mutantur.* Ita supra: 'Quæ quia mortis metu mutabant, sicuti regi lubuit, pax convenit.' Varro de L. L. 'In priore verbo graves prosodiæ, quæ fuerunt manenti, reliquæ mutant.' Idem l. VI. rerum divinarum: 'Inter duas filias regum quid mutet, inter Antigonam et Tulliam est advertere.' Sic in Catilina *convertit* absolute ponitur, pro quo male Ciacconius substituerat, *in superbiam dominationem se convertit,* nam *convertit* illic ita ponitur, ut hic *mutant.* Supra: 'benefacere ex consuetudine in naturam vertit.' *Putsch.*

Semper in adversa mutantur] Sic rursus octo Mss. non, *sæpius in adversa,* quod extat in vulgatis patrum ævo exemplaribus; non *mutant,* quomodo novissime cusi. Adblanditur tamen animo *sæpius,* aut *sæpe,* ut est in Bongarsiano. *Gruterus.*

Quæstor in Africam] Hic non erat Marii Quæstor, sed ejus qui Africam provinciam cum imperio obtinebat: nam Sulla Quæstor Marii erat, ut supra retulit Sallust. *Ciaccon.*

Postquam errasse regem, et Jugurthæ scelere lapsum deprecati sunt] In Veneto, Beroaldino, ceterisque vetustioribus, *deplorati sunt:* pro eo quod est, *conquesti sunt,* ut sit antiquo more dictum. Quomodo et alias Sallustius *comperior,* pro *comperio* dixit; *punior* Cicero, pro *punio;* cujusmodi apud eundem *assentire* et *assentiri, revertere* et *reverti, impertire* et *impertiri, remunerare* et *remunerari, elucubrare* et *elucubrari.* Et quæ Fabius observavit, *luxurior luxurio, fluctuor fluctuo,* quæ utroque modo efferri testatur l. IX. capite de figuris verborum. Livius V. dec. IV. 'Celtiberi parumper incertis animis fluctuati sunt,' inquit. Cicero fere altero utitur. Quin et *communicor* Livius pro *communico* dixit IV. ab U. C. 'Nec adversarum rerum quærere socios, cum quibus spem integram communicati non sint:' pro,

non communicaverint. Sed et Gellius *feneror* et *fenero*, *pigneror* et *pignero* dici eodem significatu annotavit. Quemadmodum Priscianus, *populo populor*, *bello bellor*, *mereo mereor*, atque hoc genus alia. Suetonius quoque in Aug. *multatus est*, pro *multavit* dixit. *Impertiri* Terentius, pro *impertire*. Talia sexcenta fere ab antiquis Grammaticis recensentur. Mihi quidem certe sensus ipse repudiare vulgatam lectionem videtur; neque quisquam unquam sic est, quod sciam, locutus, 'deprecari aliquem errasse, et alterius scelere lapsum;' sed *deplorare* potius et *conqueri*: nisi quis forte violentam aliquam comminisci et afferre interpretationem velit, ut, postquam regis errorem excusarunt, et culpam omnem in Jugurthæ scelus averterunt: vel, postquam hac usi deprecatione sunt; ut et errorem faterentur atque agnoscerent regis, et culpam in Jugurtham conferrent: nam sic fere deprecamur: *erravit, lapsus est, temere fecit, pœnitet*. Hæc atque talia perfacile quis comminisci posset. Expendat qui volet hunc locum diligenter, et si cujus modo in litteris judicii est, verisimilem esse conjecturam nostram fatebitur. Quin et in manuscripto quodam est in spatio, quod versus dirimit, suprascriptum, vel *deplorati sunt*: unde propemodum colligo, locum esse depravatum. *Rivius*.

Senatus et P. R. beneficii] Scriptus: *Senatum et populum R. beneficii et injuriæ memorem* (esse), *ceterum Boccho, quoniam pœnitet, delicti gratiam facit: fœdus et amicitiam dabuntur* (forte *dabit*) *cum meruerit*. Putschius.

Ceterum Boccho, quoniam pœnitet, delicti gratiam facit] Incerta distinctio est in *delicti*; ad utrumque enim referri potest, *pœnitet delicti*, et *gratiam delicti facit*. Plusculum gratiæ habet ad sequens relatum, ni judicio fallor. *Glareanus*.

CAP. 105 *Is missus cum præsidio equitum atque peditum*] Mirum hic Sullam cum præsidio mitti, qui antea cum A. Manlio apud eumdem regem fuerat, nulla præsidii facta mentione. An quia tum recens facta strages Jugurtham cohibebat, quæ nunc non cohibet? Sed et illud *Funditorum Baleariorum*, κατ' ἐπεξήγησιν dictum est. Continuo post: 'Præterea iere sagittarii.' Aldinus codex omisit *iere* verbum, temere meo quidem judicio. *Glareanus*.

Funditorum Baleariorum] Rectius in aliis libris, *funditorumque Balearium*, eos enim nominat Cæsar de bello Gall. l. II. et Plinius III. 5. ait: 'Baleares insulas funda fuisse bellicosas.' Funda autem ibi, ut ait Servius, reperta est. *Manutius*.

Funditorum Baleariorum] Sic proxime Mss. nempe *Baleatorum*, quemadmodum et olim impressi. *Balearium*, Carrionis in nullo invenitur exemplari. *Gruterus*.

Balearium] In Balearibus insulis præstantissimi et forsan primi funditores. Balearides eas insulas Strabo nominat. Gymnesias a Græcis appellatas scribit Dioscorides et Plinius. Duæ sunt numero, quamvis Balearis in singulari usus est Suetonius. Χοιράδες ab Apollonio vocari annotavit Gerbelius. et idem tradit ex Timæo Isacius Tzetza. Maris Mediterranei insulæ sunt, juxta Hispaniam, de quibus Aristoteles in Admirandis. Hodie Majorca et Minorca indigitantur: quasi Latine diceres Major et Minor, uti eas Pomponius et Procopius quoque nominant. Sic eas etiam distinguit Antoninus, qui majorem Columbam, minorem Nuram vocat. Alteram harum Aphrodisiadem vocari scribit Isidorus, nescio qua fultus auctoritate. *Ortel*.

Balearium] Eorum originem Græci conantur sibi asserere, aliis e Bœotia cum Lycophrone, aliis illos e Rhodo deducentibus. Nomen ipsum tamen Phœnicium est. Unde recte Strabo: 'Ajunt autem Gymnetas a Phœnici-

bus Balearides dici, quia exercitationes Balearides vocant.' Pœnos hujus regionis potitos aliquando constat ex Livio l. XXVIII. ubi de Magonis et Pœnorum classe ita loquitur: 'In minorem inde Balearium insulam trajecerunt, fertilem agro, viris armisque haud æque validam: itaque egressi navibus supra portum loco munito castra locant, ac sine certamine urbe agroque potiti, duobus millibus auxiliariorum inde conscriptis, missisque Carthaginem ad hibernandum, naves subduxerunt.' Jamno autem et Mago ab iis condità oppida, sicuti tradit Mela. Gens hæc aliena fuit ab omni cultu, domus illis antra fuere, vestes, ut quidam ajunt, æstate nullæ, hyeme ex pellibus. Pro unguentis, queis se inungerent, oleum lentiscinum, cum adipe suillo. Ignotum argenti pondus et auri. Vini ultra modum avidi, quo tamen carebat regio, et ita mulierosi, ut in nuptiarum solennibus cognati et amici omnes cum sponsa concumberent, priusquam ea viro permitteretur. Itaque in bello pro stipendio nihil exigebant, quam vinum et mulieres. Et pro muliere captiva λύτρῳ dabantur viri quatuor. Cadavera fustibus minutatim concerpta et in vasis recondita lapidibus obruebant. Unicum in bello telum, fundæ tres e Melancræna seu Melancrani junci genere, quarum diversus usus. Aliæ enim propius, aliæ eminus feriebant. Una circa caput aut circa collum, altera circa ventrem et lumbos, tertia in manu fuit. Tam certi ictus et destinati, ut raro aut nunquam a scopo aberrarent, et tam validi, ut a balista viderentur aut catapulta missi, frangerentque scuta, et galeas atque omne genus armorum. Nempe id unum erat omnibus ab infantia studium. Et cibum puer a matre non accipiebat, nisi quem ipsa monstrante percusserat: (quod et superius dictum.) Hinc et Baleares Græce Gymnetes dicti sunt, et insulæ Gymnesiæ propter eorum nuditatem; quia in bellum prodeunt solis instructi fundis, quo referenda hæc Hesychii: Γυμνῆτες, οἱ μὴ ἔχοντες ὅπλα· οἱ δὲ, τοὺς σφενδονιστὰς, οἱ δὲ, τοὺς γυμνοὺς μαχομένους: Id est, *Gymnetes, qui sunt inermes: alii funditores exponunt, alii eos qui nudi pugnant*. Sunt qui Gymnetas dici volunt, quia æstatem nudi exigunt. Ita Livius et Diodorus. *Bochart.*

Præterea iere sagittarii, et cohors Peligna] Τὸ *iere* perperam est in Gymnico omissum, cum sit in manuscriptis, atque impressis vetustioribus. *Rivius.*

Cohors Peligna] Peligni. Peligni Italiæ populi, apud Plinium, Ptolemæum, Strabonem aliosque. Πελίγνοι male vocantur apud Memnonem. Ex Illyrico ortos tradit Festus. Vulgo nunc Valva vocari, refert Ciofanus in Sulmonis urbis descriptione, vel Talvenses, ut placet Leandro. *Ortel.* Dictum supra ex Festo Pelignos esse Illyrici generis. Locus adscribi meretur. Ita autem se habet: 'Peligni ex Illyrico orti. Inde enim profecti ductu Volsini regis, cui cognomen fuit Lucullo, partem Italiæ occuparunt. Hujus fuerunt nepotes Pacinus, a quo Pacinates; et Pelicius, a quo Peligni.' Hæc ille. Quinam hi fuerint, et an omnino ulli fuerint Pacinates, nemo facile dixerit, quando nulli aliorum auctorum memorantur, nisi Πακίανες Stephani sint, quos Pelignos esse alibi docuimus. Pelignos vero tametsi Illyrici fuisse generis ea maxime persuadet ratio, quod Liburnorum quædam pars ex eodem Illyrico Piceni etiam agri portionem quondam tenuit: tamen alii auctores Italici generis eosdem fuisse ab Sabinis ortos tradiderunt. Ovid. Fast. l. II. 'Et tibi cum proavis, miles Peligne, Sabinis Convenit.' Marrucinis simulque Vestinis ab ortu Solis hiberni continuabantur Peligni. Quos et ipsos inter μικρὰ ἔθνη,

id est, parvas gentes, censet Strabo l. v. Ab occasu æquinoctiali Marsis, ab Austro Samnitibus jungebantur. Versus ortum æstivum ac septentriones a Frentanis submovebantur Peligni montium jugo, quod a Rasini Sagrique confluentibus ad Fori usque procurrit fontem. *Clurer.* Oppida illorum fuere præcipua, Sulmo, Cortinum, et Superequum.

Velitaribus armis] Velitaria arma facit Polybius μάχαιραν, καὶ γρόσφον, καὶ πάρμην, hoc est, *gladium, hastam, parmam.* Varro περὶ φιλαργυρίας: 'Quem sequuntur cum rotundis velites leves parmis.' *Coler.*

Itineris properandi caussa] Sic infra: 'properato itinere.' Tacitus Annal. I. 'Inoffensum iter properaverat:' et, 'Continuumque die noctuque iter properabant.' *Ciacconius.*

Neque his secus atque aliis armis adversus tela hostium, quod et levia sunt, muniti] Videtur dicere, hos qui velitaria portant arma non secus atque alios munitos adversus tela hostium, quod et ea levia sint. *Ciacc.* Legendum censeo; *Neque hi secus atque alii armis, &c.* Ursinus.

Neque his secus atque aliis armis adversus tela hostium, quod ea levia sunt, muniti erant] Τὸ *erant*, non est in ullo manuscripto, ac citra detrimentum sensus abesse poterit: ne Beroaldinum quidem habet. *Ririus.*

Ampliorem vero] Tacitus et Livius, 'majorem vero,' solent dicere. *Ciacc.*

Igitur se quisque expedire: arma, atque tela tentare, intendere] Tacit. Hist. IV. 'Quidam expedire arma, telisque tanquam in aciem accingi.' Et Livius l. VIII. 'Et expedire tela, animosque equitibus justis.' Et ibidem: 'Qui tela equosque expedivissent.' Videndum igitur an scribi debeat: *Igitur pro se quisque expedire arma, telaque tentare.* Idem.

Timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus adversum eos quos sæpe vicerant pugnaturis] In Veneto ceterisque vetustioribus est, *quippe victoribus, et adversum eos quos sæpe vicerant;* addita videlicet illa *et* copula, omissoque participio *pugnaturis:* id quod perperam est in recentioribus additum, cum non sit in manuscriptis. Fuit credo, qui non habita ratione breviloquentiæ Sallustianæ, deesse aliquid suspicaretur; is de suo forsan participium addidit ad sensum absolvendum, quem imperfectum esse putaret. Id alias quoque factum, non raro est a nobis animadversum, et interdum annotatum. *Ririus.*

CAP. 106 *Se a patre Boccho*] Antea vitiose legebatur, *dicitque se a patre Boccho.* et infra; 'dicitque a speculatoribus cognitum:' nos ejecimus. Quam sæpe hæc talia deliramenta ex scriptorum vitio in textum irrepserint, nemo paulo humanior ignorat; in scriptis hæc talia ubique fere inculcantur. Catilina: 'omnia uti gesta aperit, se paucis diebus,' scripti male: *dicitque se.* Deinde: 'præterea ab incenso Capitolio,' scripti: *præterea docebat,* male. Et locis præterea infinitis. Vitiose hæc leguntur apud Servium v. Æneidos, quem ex hoc emendes licet. *Putsch.*

Incerto] I. e. mobili et instabili vultu, quia in vultu colorem mutabat. *Sold.*

Satis credere] Id est, Satis confidere: nam *credere,* significat *confidere:* Virg. in Bucol. 'O formose puer, nimium ne crede colori.' *Idem.*

Mansurum potius, quam perditis, quos ducebat, turpi fuga, &c.] In vetustioribus est, *proditis,* pro *desertis;* ita et sententia postulat. Nam Maurus Sullam uti clam secum noctu profugeret hortabatur: id Sulla facturum negat, quod turpe sibi duceret, proditis ac desertis iis, quos ducebat, fuga salutem petere. In hoc significatu Cicero, 'Quem ego sum secutus,' inquit, 'is me deseruit ac prodidit:' et Cæsar, 'Deserite,' inquit, 'milites, si vultis, aquilam, atque

hostibus prodite.' Idem II. de bello civili, 'Desertos enim se ac proditos a vobis dicunt.' *Rivius.*

Post paulo] De eo ordine harum particularum vide nostras notas ad Livium 22. 60. *Gronov.*

In castris, ignesque quam creberrimos fieri] Mss. *Ignesque in castris quam creberrimos fieri.* Ciacconius.

Prima vigilia] Romani noctem in quatuor vigilias dividebant. Unde apud auctores primam, secundam, tertiam, et quartam vigiliam invenimus, qui mos fuit etiam Græcorum, ut ex Phavorino et Suida discimus. *Cast.*

CAP. 107 *Ab injuria prohibet*] Id est, Nece, contra jus gentium. *Bad.*

Nec decere quemquam qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere] Ita antiquus liber, et Nonius adducens hunc locum, in *Inermis.* Infra: 'Adversum Deos Penates manus armare.' Sumtum locum ex III. Pædias Cyri annotavit Victorius II. c. 2. Μῶρον γὰρ τὸ κρατεῖν βουλομένους τὰ τυφλὰ τοῦ σώματος, καὶ ἄοπλα, καὶ ἄχειρα, ταῦτα ἐναντία τάττειν τοῖς πολεμίοις φεύγοντας. *Ciacconius.*

Ab inermis pedibus] Antea, *inermibus:* ego *Inermis* reposui ex Nonio hæc recitante in commentariolo *de mutata declinatione.* Facile autem est conjicere, homines imperitos antiquæ vocis insolentia offensos, supposuisse aliam, quæ ad illius similitudinem proxime accederet. *Manutius.*

Nudum et cæcum corpus] Id est, Inerme, et ita intendit argumentum: In maximo metu decet corpus inerme contra hostes vertere? quanto magis vos armatos decet ire contra hostem, et non fugere? Tota enim intentio Sullæ est, hortari milites, et persuadere eis, ut non fugiant, sed forti animo sint. *Sold.*

Cæcum] Cæcum autem dicit, quando sine respectu per media tela erumpit: quia 'Una salus victis, nullam sperare salutem:' (sic autem fere exponitur hic locus) sed quia negotia præposita utrumque sequentium negare videntur, malim dicere: Et neque decere vertere corpus nudum, id est, inerme abjectis armis; et cæcum, id est, non habens respectum, quo se præcipitet, ut faciunt fugientes in maximo metu. *Bad.*

Quoniam hostilia faceret] *Hostilia facere,* Tacito etiam aliquoties usitata phrasis. *Ciacconius.*

Nihil dolo factum] Seu factum esse dicebat, ut Jugurtha iter obsideret. Nam hac de causa Sulla se a Voluce proditum esse credidit, quia Jugurtha copiis suis iter obsederat, qua transiturus erat. Sed hoc dolo Volucis factum non erat, sed potius astutia Jugurthæ, qui per speculatores iter Volucis exploraverat. *Sold.*

Ceterum, quoniam ingentem multitudinem non haberet, et spes opesque ejus omnes ex patre suo penderent] In manuscriptis est, *quoniam neque ingentem multitudinem haberet,* et quæ sequuntur: sicque rectius legitur, ut ego sentio. *Rivius.*

Quare optimum factum videri] Apulejus Milesia prima: 'Optimum itaque factum visum est antelucnlo furtim evadere, et viam licet trepido vestigio capessere:' et errat qui in verisimilibus *horrendum spectatu* pro *spectatum* reponit. Supra Catilina: 'Optimum factum credens exercitum augere.' Deinde: 'Optimum factum ratus noctem:' et sic reponendum ex libris Rittershusii. Arnobius adversus gentes l. I. 'Incredibile dictum est et cæcis obscuritatibus involutum:' ubi male Criticus *dictu.* Symmachus l. I. Epistola III. 'Difficile factum est ut honor angustis rebus addatur,' quæ male mutant viri docti. *Putsch.*

Per media castra] Mirum mihi hoc videtur, quandoquidem Sulla Jovem Maximum tanquam testem perfidiæ Volucis invocaverit, illud consilium postea approbasse, ut per castra Ju-

gurthæ transirent, cum facillime Volux, si voluisset, proditionem instituere potuisset. Quinetiam quid Jugurthæ inausum contra Romanos? Nata vero illi erat optima se vindicandi occasio. *Thys.*

Quo ire intenderant perventum] Existimo abundare vocem *ire*. Infra: 'Quo initio intenderat pervenit:' item; 'Quo intenderat, Cirtham rediit.' *Ciacc.*

CAP. 108 *Mauro ob ingenii multa bona carus acceptusque*] In Veneto atque aliis, *Ob ingentia facta:* sed utrum rectius, nos in medio relinquemus. Vulgata lectio magis probanda videtur. *Riv.*

Quem Bocchus fidum esse Romanis] Verbum hoc postremum quidam tollendum putant; quasi vero nihil referret, essetne Romanis fidus is, cui tantis de rebus negotium committendum erat, præsertim cum fere omnes proximi reges ab Jugurtha corrupti essent. *Cast.*

Quem Bocchus fidum Romanis] Illud *Romanis*, non habent omnes codices; nec ad regis commodum quicquam attinebat, eum Romanis fidum esse, sed potius gratum Romanis, ac fidum regi. Badius etiam omisit. *Glar.*

Paratum sese facere quæ vellet] Mss. *quæ populus R. vellet;* quomodo et vetustissimum quodque ex impressis. *Rivius.*

Consulta sese omnia cum illo integra habere] Cicero ad Atticum VIII. 'Omnia sunt integra nobis:' et 'Si mihi integra omnia ac libera fuissent.' Et l. x. 'Integra omnia sustinuimus.' Videndum ergo an vox *consulta* otiosa sit. *Ciacc.*

Accitum esse] Sic nulli Mss. In octo codicibus Gruteri tantum unus *illum accitum:* alter, *quod eo advocatus esset.* Indicio hæc inserta ab iis, qui vetere scriptura quod agerent non inveniebant. In qua nihil mutandum, nisi τὸ *quo* in *quin.* Sensus est: Ne putaret obstare sibi Asparem quo minus libere diceret ageretque quæ in rem utriusque essent; nam illum necessario admittendum fuisse ut aliæ Jugurthæ insidiæ excluderentur. *Gronovius.*

Quo res communis licentius gereretur] *Licentius*, Badius exponit, *audentius, et cum permissione majore.* Soldus ut notum transilit. Ego sane quid sibi velit, non clare admodum intelligo. Nec illud planum est, cum Bocchus potentior esset Jugurtha, quomodo, nisi per Asparis legati præsentiam ab ejus insidiis cavere potuerit. *Glar.*

Caveri nequivisse] Non dicit Bocchus, se aliter non potuisse cavere ab Jugurthæ insidiis, sed Sullam; ideo loquitur per verbum impersonale, ut vocant Grammatici. *Cast.*

Sed ego comperior Bocchum magis Punica fide, quam ob ea quæ prædicabat, simul Romanos et Numidas, spe pacis detinuisse] Quamvis in Veneto et aliis plerisque *comperio* reperitur, tamen legend. haud dubie *comperior*, ex Prisciano l. VIII. capite de generibus verborum. Corn. Tacitus IV. 'Hunc ego Lepidum temporibus illis gravem et sapientem virum fuisse comperior.' Gellius Sallustii æmulus, hoc est, et ipse usurpator veterum vocabulorum l. III. c. 2. 'Verum esse comperior,' inquit, 'quod quosdam bene litteratos homines dicere audivi.' Diomedes l. I. comperior et comperio differre ait. 'Nam comperior,' inquit, 'est mea opinione colligo; comperio, ab alio cognosco.' Ceterum pronomen *ea*, omittendum censeo, legendumque, *quam ob quæ prædicabat:* quomodo Plautus in Persa, 'Omneis res relictas habeo, præ quod tu velis:' hoc est, *præ eo quod tu velis.* Sallust. in oratione I. Philippi in senatu, 'Quæ ille adversum divina et humana omnia cepit, non pro sua, aut quorum simulat injuria, sed legum ac libertatis subvertendæ:' id est, *non pro eorum injuria, quorum pro injuria simulet.* Nec dissimile admodum est illud Ciceronis, 'Ut hujus rei caussa, dedita

opera, mittat aliquem Balbus, ad quos videbitur:' pro, *ad eos quos volet:* Idem, 'Recipe te ad nos, ad quod tempus confirmasti.' *Rivius.*

CAP. 109 *Igitur Sullam pauca se, &c.*] In aliis, ut et manuscripto quodam, est, *Igitur Sulla respondit, pauca se coram Aspare locuturum: cetera occulte aut nullo aut quam paucissimis præsentibus: simul edocet quæ responderentur.* In alio manuscripto non reperi neque τὸ *se*, neque *occulte*, atque haud scio an ex glossa utrumque irrepserit in contextum. In eodem non est *respondit*, neque *Sulla* casu nominat. sed accusat. *Sullam.* Idem.

Uti præceptum fuerat] Seu a Sulla: quia, uti dixi, Sulla docuit et præmonuit, ut Bocchus ita sibi responderet: in hoc autem colloquio intelligimus Asparem fuisse præsentem. *Sold.*

Deinde ambo in sua castra dig.] Si Sulla ad amicum venit, ad quid indigebat castris? Si ad inimicum, ut quem dubiæ fidei censebat, quid juvissent tantula castra in tanto regno? Sed magis mirum, quid Bocchus castris in suo regno indiguerit. Hoc est æquare Thucydiden! Mox: 'Plerumque noctis processit:' hæc verba inter parenthesin satis inepte posuit Ald. codex. *Glar.*

Dabar internuntius, sanctus vir, jurat ex sententia amborum] Alii libri, *Dabar internuntius sancte jurat ex sententia amborum.* Vide quæ scripsi in Annotationibus Cæsaris ad lib. I. Bel. Civilis. *Ciacc.* Hæc lectio confirmatur loco Cæsaris ex libro I. de B. G. *Ursin.*

Præterea Dabar internuntius, sanctus vir, ex sententia ambobus jurat] Sensus est: Dabar internuncius jurejurando affirmat, se fideliter utriusque orationem interpretaturum. *Cast.*

CAP. 110 *Homini privato*] Id est, Qui non esset rex, nec imperator, qualis erat Sulla. *Bad.*

Gratiam deberem] Id est, Obligatus essem. Ille gratiam debet, qui ob beneficium acceptum alicui obligatus est.

Et hercule Sulla ante te cognitum, multis orantibus aliis ultro egomet opem tuli, nullius indigui] Perperam est in recentioribus, *ante cognitum*, omisso pronomine *te*. Sed et Priscianus XVIII. nobiscum facit qui *ante te cognitum*, pro eo positum testatur, quod est, *antequam te cognoscerem.* Error inde irrepsit, quod bis poneretur *te*, ita alterum est incuria quadam omissum. Quæ res et alibi sæpe locum errori fecit. Id quod in castigationibus nostris in Cicer. ostendimus prolixius. *Riv.*

Id imminutum] Aliter: *Id immutatum.*

Fuerit mihi pretium eguisse aliquando tuæ amicitiæ, qua apud animum meum nihil carius habeo] Pro, Fuerit tanti, sive operæ pretium fuerit, eguisse amicitiæ tuæ. Sic Corn. Tacitus II. 'Res eo anno prolatas haud referrem, ni pretium foret.' Et I. 'Germanico pretium fuit convertere agmen.' In vetustioribus non est *pretium*, rectene an secus, aliorum esto judicium. *Riv.*

Fuerit mihi pretium aliq. eguisse tua amic.] Quæso, bone Lector, quid sententiæ aut omnino sensus ex his verbis elici queat? At ita habet codex Aldinus, quem fere indocti ac mali judicii homines sequuntur. Badius propius vero exposuit, sed tamen perperam in genitivo legit, *tuæ amicitiæ:* cum locus ita sit legendus: *Fuerit mihi eguisse aliquando pretium tua amicitia:* ut *tua amicitia* in nominandi casu intelligatur hoc sensu; *Aliquando eguisse fuerit mihi pretium amicitia tua:* quasi diceret, pro damno quod eguerim, amicitia tua est mihi pretium: quod adulandi gratia dixisse videtur. *Glar.*

Pretium] Τὸ *pretium* non esse Sallustii vel ex eo apparet, quod in codicibus fere scriptis alio loco inculcatum est: nimirum, *fuerit mihi*

eguisse aliquando pretium tuæ amicitiæ. Nonnulli, *pretii.* Sed deleatur utrumque et recipiatur, quod est in optimis: *fuerit mihi eguisse aliquando amicitiæ tuæ.* Genus loquendi illustravimus l. IV. Observ. c. 8. *Gronovius.*

Arma, viros, pecuniam, postremo quidquid animo libet] Antiqua exemplaria cum impressis consentiunt. Donatus aliter hunc locum legit, Terentii illa verba in Eunuchum enarrans: 'Et habetur et refertur a me Thais:' 'qui habet,' inquit, 'apud se gratiam, nondum rettulit: rettulit qui destitit habere: multum ergo dixit: Et habetur gratia, et refertur. Quem sensum transtulit Sallustius in bellum Jugurthinum: 'Arma, pecuniam sume, utere; et quoad vixeris, nunquam redditam tibi gratiam putaris: semper apud me integra erit.'' Proinde re diligenter animadversa, venio in eam conjecturam, ut existimem verba illa, *postremo quidquid animo libet*, errore librarii defecisse. Liberum est, et suum cuique judicium. *Popma.*

Et, quoad vives, nunquam tibi redditam gratiam putaveris, semper apud me integra erit] Hoc est, Donec vives, nunquam existimes me tibi gratiam retulisse pro tuis erga me beneficiis: sed me tibi debere ita, ac si nunquam tibi aliquam gratiam retulissem. *Sold.*

Denique nihil frustra voles, me sciente] Manuscripta, nec non ex impressis vetustioribus quædam, *denique nihil me sciente frustra voles:* quæ verborum collocatio melior. *Ricius.*

Bellum populo Romano numquam paravi, neque factum volui] In manuscriptis est, *Bellum ego populo Romano neque feci, neque factum umquam volui.* Perperam est in recentioribus omissum pronomen *ego.* Perperam item, *numquam paravi;* pro, *neque feci.* Facit nobiscum exemplar Badianum. *Idem.*

Finis meos] Mulucha flumen dividebat regnum Bocchi a regno Numidiæ. Sed Bocchus revera fines suos egrediens, gesserat bellum contra Romanos in Numidia. Quomodo ergo dicit fines suos tutatum esse, cum non fines suos, sed Numidiam defendere voluerit? Hoc ideo dicit, quia sicuti etiam supra dixit, partem Numidiæ jure belli suam factam esse putabat; sed Romani hoc ferre nolebant, videlicet ut Bocchus partem Numidiæ sibi vindicaret, et eam tanquam suam bello defenderet. *Sold.*

Ego flumen Mulucham, quod inter me et Micipsam fuit, non egrediar] Hic Jacobus quispiam Bononiensis *Mulucha* legendum contendit, non *Mulucham:* sed cunctis refragantibus, quotquot ipse viderim, exemplaribus. Tametsi, ne quid dissimulem, e vetustis quidam grammaticis neutrum esse hoc nomen volunt. Nam Phocas: 'Barbara,' inquit, 'neutri generis duo lecta sunt apud Sallustium nomina fluminum: hoc Mulucha, hoc Turia.' Quod ad posterius attinet, facit cum eo Probus. Dissentit ab utroque Priscianus v. 'Quod autem Turia,' inquit, 'et similia fluminum nomina masculina sint, ostendit etiam Sallustius, in *am* terminans ejus accusativum, in secundo Historiarum: *Inter læva mœnium et dextrum flumen Turiam.* Nam si esset neutrum, similis esset accusativus nominativo.' Idem sexto: 'Quod autem non sint neutra,' inquit, 'Turia et Mulucha, et similia, ostendit etiam natura ipsius sermonis Punici, in quo omnia nomina vel masculina sunt, vel fœminina.' Hæc Priscianus, cujus est opinio verior. Sed et Pomponius eodem genere utitur, quo est Sallustius usus: 'Mulucha ille,' inquit, 'quem diximus.' *Ricius.*

Flumen Mulucham] Ita legi debet, quidquid dicat Phocas. Vide Priscianum statim in principio libri sexti. *Cast.*

Præterea si quid me vobisque dignum petieris, haud, &c.] In Mss. atque aliis vetustioribus est, *si quid meque vobisque dignum petieris,* geminata conjunc-

tione. Nove autem dixit, *haud repulsus abibis*, pro, Impetratum a me auferes: vel, Non feres repulsam. *Riv.* Ita Virgil. 'Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit.' Id est, Suum quisque honorem et munus reportabit.

CAP. 111 *Ad ea Sulla pro se breviter et modice, de pace, et de communibus rebus multis disseruit*] Vox, *multis*, si cum verbo *disseruit* conjungatur, potest videri adjecta: nam contraria est illis, *breviter et modice*. Nec habet eam vocem Tacitus, qui Sallustii locum sic æmulatus est l. XX. cum ait: 'Domitianus de absentia patris fratrisque ac juventute sua pauca et modice disseruit.' *Ursinus.*

Ad ea Sulla pro se breviter, et modice; de pace, et de communibus rebus multis disseruit] Valde hallucinatur hic Ursinus, quod minus adsequeretur mentem historici; quæ hæc: respondisse bifariam Boccho Sullam: ei parti orationis, quæ de se erat, breviter et modeste; quæ de pace et rebus populi Rom. diffuse et composite. Imitatus est Tacitus l. II. Annal. 'Ad ea Germanicus, de societate Romanorum Parthorumque magnifice; de adventu regis et cultus sui, cum decoro ac modestia respondit.' *Grut.*

Non in gratia habituros] Codex vetustus habet, *in gratiam*: quod, quia vetustum est, et hic auctor antiquitatis imitator, talia quæpiam affectasse videri poterit, non est omnino rejiciendum: *habituros* autem puto a sciolis introductum, pro *habiturum*. Soldus inepte legit, *ingratos abituros*, adeo decipit non attentum aspirationis omissio. *Glarean.*

Quam sua] Scilicet Bocchi. Quasi dicat: Quod jam armis desistat, plus esse ad utilitatem Bocchi jam fere victi, quam Romanorum, qui victores erant. *Bad.*

Amicitiam, fœdus, Numid. partem, &c.] Fortassis *adventura*, plurali numero, genere neutro legendum; habet enim hoc peculiare hic auctor, ut in Catilina; 'Huic ab adolescentia bella intestina, cædes, rapinæ, discordia civilis grata fuere:' sed judicet lector. *Glareanus.*

Fœdus intervenisse] Scilicet inter ipsum et Jugurtham: quod quidem percutiebatur cum obtestatione Deorum, et sui maledictione, si non servarent. Dicebant enim: 'Ita fœde me percutiat magnus Jupiter, ut fœde hunc porcum macto, si pacta fœderis non servavero.' *Bad.*

Fœderis] Fœderum maxima semper religio fuit apud Gentes. Varius illorum percutiendorum ritus. Polybius scribit in fœdere icto inter Carthaginienses et Romanos, solitos hos fuisse per Jovem Lapidem jurare. Verba ejus sunt: 'Romani, per Jovem Lapidem secundum vetustissimum ritum, ac per Martem et Enyalium juraverunt.' Ritus jurisjurandi per Jovem Lapidem fuit hujusmodi: Fœcialis sumpto in manibus lapide, postquam de fœdere inter partes convenerat, hæc verba dixit: Si recte ac sine dolo malo hoc fœdus atque hoc jusjurandum facio, Dii mihi cuncta felicia præstent: sin aliter aut ago, aut cogito, ceteris omnibus salvis in propriis legibus, in propriis Laribus, in propriis templis, in propriis sepulchris, solus ego peream, ut hic lapis e manibus meis decidet. Nec plura locutus lapidem manibus dejiciebat. Solebat quoque fœdus juxta Romanorum non solum, verum etiam aliarum gentium morem effusione sanguinis seu animalium cæde confirmari, præcipue porcæ: unde Virgil. 'Post idem inter se posito certamine reges, Armati Jovis ante aras, paterasque tenentes, Stabant, et cæsa jungebant fœdera porca.' 'Talibus inter se firmabant fœdera dictis Conspectu in medio procerum: tum rite sacratas In flammam jugulant pecudes, et viscera vivis Eripiunt.' Hujus fœderis

formula hæc fuit, auctore Livio: 'Audi Jupiter, audi Pater patrate, ut illa palam prima, postrema ex illis tabulis cerave recitata sunt sine dolo malo, utque ea hic hodie rectissime intellecta sunt; illis legibus Populus Romanus prior non deficiet: si prior defecerit publico consilio, dolo malo, tu ille Diespiter populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque.' Id ubi dixit, porcum saxo silice percussit. *Fung.* Quia ergo seipsos execrabantur, si contra fœdus fecissent, etiam religiosi erant in iis servandis. Quod hic prætexit rex Bocchus.

Ne fluxa fide usus] Tacitus Hist. II. 'fluxam per discordiam militum fidem, et periculum ex singulis:' et Hist. II. 'fluxa, ut est barbaris, fide, pactus Amiceti exordium.' *Ciaccon.*

Quis et Jugurtha carus, et Romani invisi erant] Manuscriptum, *invisi essent:* id quod sententia quoque ita postulat; nisi quis ἐνέργειαν esse modi velit. *Rivius.*

Quis et Jugurtha carus et Romani invisi essent] Non ambigo quin illud *essent* sit a mangonibus: certe ejus loco est in Pal. sec. quint. sext. sept. *erant*, qui præterea secundus nullam agnoscit copulam *et*, nedum geminatam. Itaque deleatur et illa. *Grut.*

Leniter, et ex voluntate Sullæ] Ita legit vetustus codex. Aldinus conjunctionem *et* sustulit, alius autem codex habebat, *lenitur, et ex voluntate Sullæ omnia se facturum promittit;* atque ita legit Badius: ego nihil definio. *Glar.*

CAP. 112 *In castra Jugurthæ venit*] Manuscripta, *proficiscitur;* quomodo et ex impressis quædam. *Rivius.*

Et ei nuntiat, Jugurtham cupere omnia] Manuscripta *denuntiat:* haud scio an perperam. *Idem.*

Pacem conventum frustra fuisse] Sicuti pax facta cum Calpurnio Bestia consule, et cum Aulo fratre, Albino consule. Nam Senatus utramque pacem improbavit et rescidit: sicuti visum est supra. *Sold.*

Cum talem virum in potestatem habuisset] Manuscripta cuncta quæ ipse viderim, et vetustissimum quodque ex impressis, *in potestate habuisset.* Atque id rectius esse arbitror, nisi quis τῷ ἀρχαϊσμῷ dictum putet, quomodo Cicero 'esse in potestatem' alibi dixit. *Rivius.*

Tum fore, uti jussu senatus aut populi Romani fœdus foret] In vetustis, *uti jussu S. P. Q. R. fœdus fieret.* Idem.

Neque hominem nobilem non sua ignavia, sed ob remp. in host. potestate relictum iri] In aliis, *non sua ignavia captum, sed ob rem populi R.* Quamquam ne quid dissimulem, *captum* non habent codices in pergamenis descripti. Exemplar Basiliense, *non sua ignavia, sed ob rempubl. captum.* Nos integrum lectori judicium relinquimus. *Idem.*

Non sua ignavia, sed ob Rempub.] Pal. pr. initio habuit, *non signavia,* deletaque inde litera prima; unde factum ut habeat Pal. tert. *non ignavia.* Agnoscunt tamen pronomen Mss. reliqui. Est in sexto; *non sua ignavia captum, sed ob Remp.* et ita quoque editio prima. Octavus præfert; *non sua ignavia captum, sed ob rem populi Rom.* Pal. sec. non agnoscit vocem *relictum.* Adeo ut appareat latere hic aliquod monstrum. Forte fuit, *non sua ignavia, sed ob Remp. hostium potitum, &c.* Gruter.

CAP. 113 *Dolo, an vere cunctatus*] *Vero* Bong. ac Pal. octavus. Videtur dictio ultima aliquid habere spurii. *Idem.*

Illi læti pariter, ac bonæ spei esse pleni] Manuscriptum, *ac spei bonæ;* ut adjectivum sequatur. *Riv.*

Ac statim immutata voluntate, &c.] Hoc *Immutata voluntate* referendum est ad illud superius dictum: 'Hæc Maurus secum ipse diu volvens, tandem promisit.' Nam habebat tunc in animo, ut Sullam Jugurthæ trade-

rat. Hic contra in animo habet Jugurtham tradere Sullæ. *Glar.*

Remotis ceteris] Haud dubie vox *ceteris* abundat. Ait enim, 'adhibitis amicis, ac statim remotis:' quod erat signum varii animi, et immutatæ voluntatis. *Ciaccon.* Sic et Ursinus.

Remotis ceteris] Quid si legas, *Remotis arbitris?* pro, Nemine præsente, solus ipse existens: nihil tamen immuto. *Riv.*

Remotis ceteris] Non temere monuit solertissimæ diligentiæ Fulvius Ursinus, locum videri maculosum. Nam illud *ceteris* non est in Naz. sed ejus loco fuit initio, *sceleris*, cui deinde erasa litera princeps. Præterea pro *amicis* præfert *amisso:* posset quidem fingi; *Maurus adhibitis amicis, ac statim immutata voluntate, remotis; sceleris secum ipse multum agitare:* nisi forte eradicandum adhuc illud *sceleris.* Nam non comparet *ceteris*, ulla litera in Pal. quarto; qui tamen largiter acceptus a glossographis, habetque: *Maurus adhibitis amicis, omisso priori consilio, ac statim immutata voluntate, remotus dicitur ipse, &c.* Gruter.

Vultu corporis pariter atque animo varius] Hæc vera lectio est: nec satis mirari queo emendatorum supinitatem, qui glossis librariorum, quam Sallustianis verbis adhærere maluerunt. Quid enim hæc quam mera glossemata, *colore ac motu?* Putschius.

Vultu, colore, ac motu corporis, pariter atque animo varius] Fulvii liber, *vultu corporis pariter atque animo varius.* Servius Æneid. III. *vultu et oculis pariterque animo varius.* Alii; *vultu pariter corporis atque animo varius.* Manutius.

Quæ scilicet tacente ipso occulta oris patefecisse] Ita quidem Carrionis editio; neque male, nisi quatenus arbitrer adhuc ejiciendum illud *oris:* verum ne quid dissimulem, habeo isthæc omnia pro spuriis atque irreptitiis: certe minime hoc loco requiruntur. Nemo enim aliquo judicio præditus non a se colligat, animi mentem præferri ipso vultu; nedum ut id tam ambitiose inculcare necesse Sallustio: et ut hujus nihil esset, vel varietas membranarum prodit fucum. Nam Pal. pr. habet; *quæ scilicet ita tacente ipso occultare et oris patefecissent:* ad oram vero ponitur; *ore patefecit:* secund. *quæ scilicet ita tacente ipso occulta cordis et oris patefecissent:* tert. *quæ scilicet ita tacente ipso occultare specie oris patefecisse:* quart. *quæ scilicet ita tacente ipso, occulta pectoris, patefecissent:* quint. *quæ scilicet tacente ipso, occulta peccatoris dicitur patefecisse:* sext. *quæ scilicet ita tacente ipso occulta cordis et oris immutationem patefecisse:* octavus; *quæ scilicet ipso tacente occulta pectoris oris mutatione patefecit:* at septimus his refert omnino apicibus: *Q. S. ita tacente ipso occulta pectoris immutatione oris dicitur patefecisse.* Grut.

Occulta oris patefecisse] Vv. cc. variant: nam alii habent: *Occulta pectoris, specie oris patefecissent:* alii: *Occulta pectoris oris immutatione patefecisse.* In aliquibus est: *Occulta pectoris patefecisse dicitur.* Sed unus apud me liber vetustissimus: *Occulta pectoris patefecissent.* Quæ lectio vera videtur. *Ursin.*

Quæ scilicet tacente ipso, occulta oris mutatione, patefecisse] Fulvii liber, *quæ scilicet tacente ipso, occulta pectoris specie oris patefecissent:* alii, *quæ scilicet ipso tacente, occulta pectoris oris immutatione patefecisse:* vel, *quæ scilicet tacente ipso, occulta oris immutatio patefecit:* vel, *quæ scilicet, tacente ipso, occulta cordis, specie oris patefecissent.* Manutius.

Tamen postremo Syllam accersiri jubet] Quamvis in Fabriciano sit *accersi*, quomodo et superius, ubi hodie fere, *ex hibernis accersiri jubet;* tamen priorem lectionem relinquendam esse duco, quæ in ceteris manuscriptis est. Nam, ut Ciceronem omittam, Corn.

Nepos in vita Attici, 'Agrippam,' inquit, 'generum ad se accersiri jussit;' et Livius III. ab U. C. 'Placere itaque patrem accersiri.' Tacit. quoque, 'Pisonem Licinianum accersiri jubet.' l. XVII. *Riv.*

Ceteri obtruncati, Jugurtha Syllæ vinctus traditur] Venetum illud a Pincio excusum, nec non alia pleraque, *ceteris obtruncatis*, ut sint duo ablativi absolute positi, sed est idem utrobique sensus: quomodo in Fabriciano fuerit, haud scio; nam finis deest. In duobus manuscriptis est vulgata lectio. *Idem.*

Jugurtha Sullæ vinctus traditur] De hac Jugurthæ traditione, quæ a Fausto Sullæ filio in numismatibus quoque veteribus signata est, Plinius XXXVIII. 1. sic ait: 'Sulla Dictator traditione Jugurthæ semper signavit:' et Valer. Max. VIII. 15. 'L. autem Sulla, etsi ad neminem Scriptorum animum direxit, tamen Jugurtha a Boccho rege ad Marium perducto, totam sibi laudem cupide asseruit, ut anulo, quo signatorio utebatur, sculptam illam traditionem haberet.' *Ursin.*

CAP. 114 *Adversum Gallos*] Adversum Cimbros, ut refert Livius: vel adversum Cimbros et Teutonas, ut Valerius Max. IV. 7. et Paterculus l. II. volunt: alii autem, ut Orosius et Eutropius, Manlium et Cæpionem a Cimbris, Teutonis, Tigurinis et Ambronibus victos fuisse scribunt: sed cum constet, fuisse Cimbros et Teutonas, Germanos, Tigurinos vero et Ambronas, Gallos; in eam opinionem adducor, ut existimem Sallustium, cum (ut infra docebimus) id bellum Cimbricum et Teutonicum, nunquam nisi hoc loco, quod sciam, Gallicum appellatum sit, hic Gallos etiam Germanos vocavisse, ut Gallorum nomine etiam Germani contineantur; quandoquidem etiam Germania aliquando Gallia vocata sit. Procopius de Ædificiis Just. l. IV. κάτεισι μὲν ἐξ ὁρίων τῶν ἐν Κελτοῖς ποταμὸς Ἴστρος, οὓς τανῦν Γάλλοι ἐπικαλοῦνται. Satis constat Gallos omnes et Germanos uno vocabulo veteres Græcos Celtas, Romanos autem Gallos nuncupasse: quam rem etiam Volaterranus animadvertit. Germaniæ enim vocabulum (ut docent Cor. Tac. in libro de Morib. et populis Germaniæ et Strabo Geogr. l. VII.) recens erat Sallustii tempore, et nuper additum: unde nemini mirum videri debet, si is Gallorum nomine etiam Germanos nuncupavit. Recte itaque Livius a Manlio et Cæpione male adversus Cimbros pugnatum esse scribit, non autem adversus Gallos: ut hic Sallustius inquit. Nam (uti diximus) hic Sallustius sub nomine Gallorum intelligit etiam Germanos. Auctoritate etiam veterum comprobare possemus, Manlium et Cæpionem a Cimbris victos fuisse: id enim ex iis, quos supra citavimus, Valerio et Paterculo, item ex Cornelio Tacito, in lib. de Situ et Mor. pop. Germ. et Plutarcho in Camillo et in Lucullo cognoscimus. *Cast.*

Per idem tempus adver. Gall. &c.] L. Florus Livii racemator, l. LXVII. ex eodem ait, 'bello adversus Cimbros male ab his ducibus pugnatum esse,' non autem adversus Gallos, ut hic Sallustius perhibet. Sane Cimbri Germani sunt, quorum Chersonesus est in extremo Germaniæ angulo, Septentrionem versus, ut præter alios auctores etiam Ptolemæus meminit. Videtur itaque Sallustius Livio contrarius in historia. Sed id sciendum, Livium per totam Romanam historiam iniquum Gallis fuisse, haud scio qua de caussa, cum esset homo ipse in Gallia natus. Sed hercle ad Antenorem maluit referre Patavinorum originem, quam ad egregiam omni hominum memoria Galliæ gentem; Venetosque non ex Aremoricis illis civitatibus, sed ex Paphlagonibus Henetis, si Diis placet, sum-

sisse exordium. Verum pro Sallustio est auctor Græcus Strabo, in historiæ veritate, atque adeo in rerum omnium descriptione eminentissimus, qui unus externorum auctorum res atque loca Alpinarum gentium et verisimile et diligentissime descripsit. Nam quid ego Plinium ac Cornelium Tacitum commemorem, nostrarum regionum oculatos testes, ut ipsi jactant? cum in rerum Germanicarum descriptione Rheni maximum illum 'Brigantinum lacum' vel ignorarunt, vel negligenter omiserunt: ut nihil dicam de tot 'Helvetiorum lacubus' et 'Rheni cataractis.' Strabo autem Græcus scriptor, etsi *cataractarum* non meminit, lacum tamen illum ita depinxit, ut etiam populorum circa habitantium certissimam fecerit nomenclaturam. Verum de his alias. De hoc bello, cujus hic meminit auctor, sciat Lector Livium ideo scripsisse, Cimbrorum bellum fuisse, quod Cimbri ejus concitatores fuerant, at bellatorum multitudo et principes ejus expeditionis, non Cimbri tantum, sed majori ex parte Galli fuere, et ex Gallis potissimum Helvetii, eorumque complices: denique ex Helvetiis maxime Tigurini atque Tugini; cujus rei locupletissimus testis est idem Strabo lib. VII. Porro locus apud Strabonem cum in Latinis, tum in Græcis exemplaribus corrupte legitur. Interpres malo exemplari deceptus, *Luetios* pro *Helvetios* traducit, quasi aliam quandam ab Helvetiis gentem, cum de eisdem Helvetiis loquatur Strabo. Verba ipsius ex Posidonio, quia Sallustii dictum adversus Livium plurimum adjuvant, atque adeo ipsam veritatem, adponere placuit, ut simul ab errore hic locus emaculetur. Ea ita habent: Φησὶ δὲ καὶ Βοΐους τὸν Ἑρκύνιον δρυμὸν οἰκεῖν πρότερον· τοὺς δὲ Κίμβρους ὁρμήσαντας ἐπὶ τὸν τόπον τοῦτον, ἀποκρουσθέντας ὑπὸ τῶν Βοΐων, ἐπὶ τὸν Ἴστρον καὶ τοὺς Σκορδίσκους Γαλάτας καταβῆναι. εἶτ' ἐπὶ Τευριστὰς καὶ Ταυρίσκους, καὶ τούτους Γαλάτας. εἶτ' ἐφ' Ἑλουητίους, πολυχρύσους μὲν ἄνδρας, εἰρηναίους δέ· ὁρῶντας δὲ τὸν ἐκ τῶν λῃστηρίων πλοῦτον ὑπερβάλλοντα τοῦ παρ' ἑαυτοῖς, τοὺς Ἑλουητίους ἐπαρθῆναι· μάλιστα δ' αὐτῶν Τιγυρηνούς τε, καὶ Τωυγενοῦς, ὥστε καὶ συνεξορμῆσαι. Πάντες μέντοι κατελύθησαν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων. Quæ interpres ita vertit: *Boios vero prius Hercyniam habitasse sylvam asserit, et Cimbros agmine facto, hunc invasisse locum, a Bojisque ejectos, Istrum et Scordiscos gentem Gallicam petentes descendisse. Mox Teuristas et Tauriscos, et hos nationis Gallicæ, Luetios adiisse, viros quidem plurimo locupletes auro, ceterum in pace vitam agentes: cumque conflatas latrociniis opes longe suis ampliores esse viderent, in Helvetios sese contulisse, et ex eis præcipue Tigyrenos et Toygenos, eosque secum sollicitasse: universos vero delevere Romani.* Hæc ille: atqui ex his verbis nullus sensus colligetur. Quare ab hoc loco, 'Mox Teuristas,' &c. ea vero ita vertenda erant: 'Dein in Teuristas et Tauriscos, et hos Gallicæ gentis, mox in Helvetios, auro quidem abundanteis viros, ceterum in pace degentes. Porro cum Helvetii, illorum,' nempe Cimbrorum, 'ex latrociniis conflatas opes suis longe ampliores vidissent, ipsos commotos, maxime vero ex eis Tigurinos ac Tuginos, simul cum illis,' scilicet Cimbris (in expeditionem adversus Romanos) 'excitos esse. Universi vero deleti sunt a Romanis,' &c. Interpretem decepit (ut dixi) exemplar, quod pro Ἑλουητίους habuit Λουητίους, quos duos populos esse crededit. Præterea illud ὁρῶντας idem existimavit referre Cimbros, cum referat Helvetios. Quod luculenter ex libro ejusdem Strabonis quarto patet: Φασὶ δὲ (inquit) πολυχρύσους τοὺς Ἑλουητίους εἶναι, μηδὲν μέντοι ἧττον ἐπὶ λῃστείαν τράπεσθαι, τὰς τῶν Κίμβρων εὐπορίας ἰδόντας. Quæ verba interpres ita vertit: *Helvetios magnam auri*

vim possidere traditur: qui cum Cimbrorum opes cernant, nihilominus ad latrocinandum studia converterunt. Hic ἀόριστον ἰδόντας, ut antea ὁρῶντας, non recte vertit: sed eum ita interpretari oportuit hæc verba: 'Fama est auro locupletes Helvetios esse, nihilominus tamen ad latrocinia versos, posteaquam Cimbrorum opes vidissent.' Hæc, contra atque nostra fert consuetudo, diffusius tractavimus: partim ut Lectori ostenderetur, quam incorrectus hic optimus auctor in manibus hominum versetur: partim, ut notum fieret, quam non omnia oraculi vice sint, quæ apud Livium descripta leguntur. Pluris facio Strabonis Sallustiique quam Livii in veritate historiæ auctoritatem. Nam qualis qualis alioqui fuerit Sallustius, certe in rerum gestarum narratione veritatem veritus est, quod in hoste Cicerone satis aperte ostendit. Livius odium in Gallos per totam historiam nusquam non prodit, nusquam non idemtidem eis vitia odiosissime objectat: cum nulla alia gens Romanis terribilior fuerit; quorum adventum non bellum, sed tumultum vocabant; contra quem, quicquid Romæ arma ferre poterat, conciebatur: ut si fortuna pro Gallis ita stetisset, atque pro Romanis, facile Galli Romanos domuissent. Nec ratione caruit, quod C. Cæsar ærarium effregerit, exsecratione liberatam urbem asserens, quod ipse Celtas vicisset, ut est apud Appianum. Veteris Galliæ veram imaginem habent hodie Helvetii libertate et populari dominio, præterea linguam veterem Gallicam et mores. Deinde Sequani, Rhenani, et ferme Rhenus, nisi quod aliquot ex Germanis populi littoribus utraque ex parte Rheni occupatis, linguam suam cum nostra Celtica miscuere: quæ Germanorum lingua in thematis a Celtica non admodum distat, pronuntiatione vero et diphthongis multum. Verum qui de his copiosius scitu dignissima legere velet, videat volumen D. Ægidii Tschudi Claronensis, v. c. apud Helvetios, quod de antiquitate Rhætiæ inscripsit, ubi Plinii, aliorumque auctorum loca de gentibus Alpinis et vere et eleganter, ut nemo hac ætate melius, explicavit. *Glareanus.*

Ducibus nostris] Vide Lucium Florum in Epitome Liviana, in l. LXVII. et LXVIII.

Q. Cæpione] Corrupti duo loci sunt apud Plutarchum; alter in Camillo, alter in Lucullo, ubi hic *Scipio*, non *Cæpio*, perperam vocatur. Ceterum is Q. Servilius Cæpio consul fuerat cum C. Atilio Serrano, quem Gellius Q. *Serranum* nominat, anno ab U. C. 647. Val. Max. tradit Cæpionem in carcerem conjectum, ab L. Regino amico liberatum fuisse. Conjecit enim eum in carcerem C. Norbanus tribunus plebis, ut ex l. II. Cicer. de Orat. discimus. Id vero notandum, dissentire Strabonem a Livio, quippe qui scribat Cæpionis filios heredes bona paterna dissipasse; cum Livius (uti vidimus) asserat Cæpionis bona publicata fuisse. Vide Gellium III. 9. et Proverbium apud Erasmum, 'Tolosanum aurum.' *Cast.*

M. Manlio] *Marcus* is vocatur etiam ab Eutropio l. V. et Tacito de populis Germaniæ. At Livius et Orosius in locis supra citatis *Cajum* appellant. Fuit autem consul cum P. Rutilio Rufo anno Urbis conditæ 641. *Idem.*

Male pugnatum] Hoc enim dicit, quia Q. Servilius Cæpio consul, et M. Manlius proconsul, a Gallis et Cimbris victi prælio, castrisque binis exuti sunt, militum millia octingenta occisa, calonum et lixarum quadraginta millia. Bona Q. Cæpionis, ut supra vidimus, cujus temeritate clades accepta est, publicata sunt, imperium ei abrogatum est. *Sold.*

Cum Gallis pro salute, non pro gloria certare] Tacitus in Vita Agricolæ,

'Romanis redit animus, ac securi pro salute, de gloria certabant.' *Ciaccon.*

Romam vinctum] Jugurtham cum duobus filiis Marius in Triumphum duxit, teste Plutarcho: atque Jugurtha in carcerem post triumphum tractus, nudusque in barathrum conditus est, ibique sex dierum fame contabuit, suspensum semper spe vitæ spiritum trahens, ut ita Manibus fratrum, quos scelerate necaverat, egregie parentaret. Numidia hoc bello in Provinciæ formam redacta non est, ut quidam scribunt: observo namque Numidiam Regibus P. R. sociis quatuor fuisse donatam, Hiempsali, qui Marium exulem fovit, teste Plutarcho; Hiarbæ, qui quod Marianas partes adjuverat, Sullæ auspiciis per Cn. Pompeium victus et captus est, qui Numidiam cum Gætulis Hiempsali (ut Cicero in Agraria testatur) tradidit. Hiempsali Juba filius successit, quem Cæsar, quod Pompeji partes sequeretur, profligavit, vicit, Numidiamque occupavit, et provinciam fecit. (Ita Hirtius et Dion.) Crispumque Sallustium ei primum præfecit. *Stad.* De Jugurthæ captivitate vide etiam Florum.

Marius consul absens factus est] Id per leges Romanas fieri non poterat, sed in tanto periculo legibus solutus est. Vide Plutarchum. *Idem.*

Isque Kalendis Januariis magna gloria triumpharit] Manuscripta *KL. Januarii;* quomodo et ex impressis quædam: tametsi quod ad sensum ipsum attinet, utrumvis probe quadrat. *Rivius.*

Ea tempestate] Id est, Victis Cimbris, tertium Romæ conditorem Marium populus Rom. appellabat; ut auctor est Plutarchus. *Bad.*

Ea tempestate spes atque opes civitatis in illo sitæ] Ant. Cæsarii Cæsenatis, et Pauli Hyantaphii Sabini libri duo scripti, *ex ea tempestate;* habent præterea, *sitæ erant*, non *sitæ*. Alii judicent: impressa lectio mihi quidem satis lepida videtur, quomodo locutus et Sulpitius Severus Sacræ historiæ lib. I. de Josepho: 'Ea tempestate spes atque salus Ægypti in illo sitæ erant.' *Manutius.*

Ex ea tempestate] In Mss. potentioris fidei: nam quibus minor auctoritas, exclusere illud *ex*, vel mutarunt in *et:* sunt etiam qui præferant, *et ex ea temp.* Gruterus.

Spes atque opes civitatis in illo sitæ] Ejeci Carrionis, asseclarumque, *sitæ erant;* quod non compareret in plerisque Mss. arceretur que alioquin editionibus obsoletis; denique proderent id falsi Mss. aliquot in quibus, *sitæ sunt.* Idem.

NOTÆ VARIORUM

IN

FRAGMENTA HISTORIARUM.

LIBER I.

Res populi] In tanta rerum antiquarum obscuritate, tamque densis errorum tenebris, quæ prima sint in his C. Sallustii Crispi historiis, quæ secunda, difficilis est dijudicatio; atque eo difficilior, quod neque veteres eam rem oratione persecuti sunt: et si qui ætatis posterioris idem agere tentarunt, iisdem etiam vestigiis, quibus insistimus, inhærere, et per omne scriptorum genus errare debuerunt; neque certam aliquam scribendi rationem, quasi viam, tenere potuerunt. Igitur nos, quibus in rebus hujusmodi diligentius inquirendis industriam graviorum disciplinarum tractatio negavit, et in inveniendis ingenium natura satis parce est elargita, ita hæc historiæ Sallustianæ fragmenta, et veluti e naufragio tabulas, componemus, ut si navem integram et sartam tectam esse præstare non possimus; (quis enim id speret?) saltem efficiamus, ut minus lacera, minusque dissipata, et in partes pauciores dissoluta esse videatur. Hæc autem primo historiæ loco posui, quod Tib. Donatus sub initium Æneidos, Virgilium, qui prius rem, deinde posuerit personam, ita tueatur; ut Sallustium omni metrorum ratione liberum hic historiam cœpisse scribat: primo ut rem, mox pop. Rom. personam poneret. Adde quod Ausonius in Protreptico suo, historiarum Sallustii argumentum breviter recensens, ita canat: 'Jam facinus, Catilina, tuum, Lepidique tumultum, Ab Lepido et Catulo jam res et tempora Romæ Orsus, bis senos seriem connecto per annos: Jam lego civili mistum Mavorte duellum, Movit quod socio Sertorius exsul Ibero.' Quæ Ausonii ac Donati, commode, ni fallor, ad hæc verba referri possunt: quæ cum bis a Prisciano, primo genitivum *Romæ* pro adverbio notante, deinde idem posterius repetente, tum vero etiam apud Rufinum, sive quis alius auctor est libelli de *Metris Comicis*, a Pompejo Messalino adducuntur. Messalini verba ex libro *de Pedibus et Numeris oratorum* adscribam: neque enim parum ad eam, quam exprimendam curavi, scriptu-

ram confirmandam, et vero multum ad Priscianum vehementer duobus l. xv. in locis corruptum emendandum faciunt. 'Nunc si videatur,' inquit, 'Sallustianæ periodi numeros inspiciamus. Res popu, *dactylus*. li Romani Marco *tres spondei*: Lepido, *anapæstus*. Quinto Catulo, *spondeus et anapæstus*: Consulibus, *pæan primus*: ac deinde, *dichoreus sive ditrochæus*: militi, *dactylus*: et domi, *creticus*: gestas, *spondeus*: composui, *choriambus*.' Hactenus ille. quod ita certum loci hujus constituendi argumentum sit, ut vehementer mirer homines quosdam, cum in hunc scriptorem incidissent, magis etiam, quasi dedita opera ejus scripturam vitiare voluisse: tamen et apud Messalinum et apud Rufinum, copulam *et*, ex veteribus Prisciani libris, cum in alio etiam vulgato exstaret, necessario reposui. Fuerunt consules M. Aimilius Q. F. M. N. Lepidus, et Q. Lutatius Q. F. Q. N. Catulus, anno U. CIƆCLXXV. *Carrio.*

Res Pop. R. M. Lepido, Q. Catulo Coss. ac deinde militiæ et domi gestus composui] Videtur Sallustius æmulatus esse exordium, quo Thucydides historiam suam exorsus est, cum dixit Θουκυδίδης Ἀθηναῖος συνέγραψε τὸν πόλεμον τῶν Πελοποννησίων καὶ Ἀθηναίων, ὃν ἐπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους. Nam verbum *composui*, eodem modo usurpavit, quo Græcus scriptor, συνέγραψα, quod positum est pro συγγράφω. Ad Sallustium respexit Tacitus cum dixit l. II. 'Res Imperatoris Domitiani composui.' M. autem Lepidi, et Q. Catuli consulatus, descriptus est in veteri apud me Senatusconsulto, quod in ænea tabella incisum est ita: ΕΠΙ ΥΠΑΤΩΝ ΚΟΥΝΤΟΥ ΛΥΤΑΤΙΟΥ ΚΟΥΝΤΟΥ ΥΙΟΥ ΚΑΤΛΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΚΟΥ ΑΙΜΙΛΙΟΥ............ ΜΑΡΚΟΥ ΥΙΩΝΟΥ ΛΕΠΙΔΟΥ, &c. *Ursinus.*

Cato] Id est M. Porcius Cato Censorius, Historicus eximius, et aliis quoque nominibus laudatissimus. Siquidem, ut Plinius scribit l. VII. c. 27. 'tres summas in homine res præstitisse existimatus est, optimus Orator, optimus Imperator, optimus Senator. Cujus et illud proprium,' ut ibidem dicitur, 'quater et quadragies causam dixisse; nec quenquam sæpius postulatum, et semper absolutum.' Unde et Elogium ejus apud Val. Max. VIII. 7. Vitam ejus scripsit Plutarchus. Florere cœpit bello Punico secundo, in quo sub Fabio Maximo militavit. Vitam autem produxit usque ad bellum Punicum tertium, ad quod ille imprimis concitavit Romanos. Scripsit præter Grammaticos, etiam libros de Re militari, Vegetio teste. Sed præcipue celebres sunt Originum libri, in quibus non tantum Italicarum urbium origines, auctore Dionysio, sed et res gestas Populi Romani persecutus est, ut Festus testatur. Quid continuerint hi libri et quæ ejus vita fuerit, egregie ostendit Cornelius Nepos. Atque hi libri iidem sunt cum Historiarum libris, secus atque Colerus existimat. Cicero ejus Orationes atque Originum libros impense laudat. In orationibus omnes oratorias virtutes extollit idem Cicero, florem et lumen eloquentiæ in Originum libris laudat; etsi hæc non probet Brutus. *Vossius.*

Fannius vere] Adducit hunc locum Marius Victorinus, apud quem legitur: 'Fannius vero brevitatem;' pro quo alii reposuerunt, *Fannius vere.* Sed cum Sallustius brevitatem Catoni tribuerit, fortasse pro *brevitatem*, scribendum erit *ubertatem*: nam illud *vere* non placet, et factum videtur ex eo, quod in vulgatis est, *vero.* Ursinus.

Fannius] Duo fuere Fannii, cujus utriusque meminit in Bruto Cicero: 'Horum ætatibus adjuncti duo C. Fannii, Caji Marcique filii fuerunt: quorum Caji filius, qui consul cum Domitio fuit, unam orationem de so-

cis et nomine Latino, contra Gracchum reliquit: sane et bonam et nobilem:' et post aliqua: 'Aliter autem et Fannius M. F. C. Lælii gener, et moribus, et ipso genere dicendi durior. Is soceri instituto, (quem, quia cooptatus in Augurum collegium non erat, non admodum diligebat: præsertim cum ille Q. Scævolam sibi, minorem natu generum prætulisset: cui tamen Lælius se excusans, non genero minori dixit se illud, sed majori filiæ detulisse) is tamen instituto Lælii Panætium audiverat: ejus omnis in dicendo facultas ex historia ipsius non ineleganter scripta perspici potest: quæ neque nimis est infans, neque perfecte diserta.' Ejus quoque Annalium meminit Cicero primo de LL. et l. II. de Orat. item ad Atticum l. XII. epist. 5. ubi et indicat a Bruto fuisse in compendium redactos. *Voss.*

Nobis] Ex Prisciano l. V. Exemplar S. Martini Lovaniensis duas voces a vulgata editione variat. primum enim legit, *nobis super primæ:* deinde, *agitur*, pro *agit:* quod posterius, licet probante Thosano codice, nondum admisi. Sic in Critico emendationum Sallustinianarum emendavimus apud Sallust. bello Jugurthino c. 25. 'Porro animus cupidine cæcus ad inceptum scelus rapiebat.' Cum vulgo ubique legeretur, *rapiebatur;* loco ab hominibus ineptissimis Sallustianas loquendi rationes ignorantibus fœde depravato. *Carrio.*

Semper in certamine libertatis, aut gloriæ, aut dominationis agit] Quidam pro *agit*, *agitur* rescribere instituerunt, veteris (ut videtur) codicis fidem secuti: unde suspicio est *agitat* in Sallustio scribi debere: et certe mecum facit Priscianus, hujus Fragmenti laudator; qui *agitur* hoc loco (lego *agitat*) pro *agit* positum observasse videri potest. Quid? quod plerumque frequentativis evenire solet, ut pro simplicibus ab Historico nostro ponantur: qua de re exempla, quod in promtu sint, præterfluere sino. *Douza.*

Ad bellum Persi] *Persi*, pro *Persis*, usurpavit etiam Tacitus Sallustium imitatus, cum dixit l. IV. 'Per bella Persi.' *Ursinus.*

Persi] Perses Philippi ex pellice Gnathænia filius, Demetrium fratrem justa matrefamilias ortum, regnique successorem, invidia, calumniis, et confictis criminationibus apud patrem perniciose degravatum, ex insidiis et patris mandato, ut per Didam Pæoniæ prætorem veneno interficeretur, effecit. Philippus mœrore ob innoxii filii mortem senioque consumptus, in apparatu belli contra Romanos moritur. Perses, regnum, quod parricidio scelereque occupaverat, accipit, et quasi hereditarium sibi cum P. Romano a patre bellum relictum esset, ita omnia consilia ad ejus apparatum et causas convertit, regesque populi Romani socios invadit. Abrupolin Saporum regulum regno expellit. Aretarum Illyriorum interficit. Eumenem Pergamenorum regem Delphis gravissime per submissos percussores affligit. Græciam contra Rom. ad arma sollicitat. Legatos P. Romani ad res repetendas missos, superbe et contemptim exceptos, regni finibus intra triduum exire compellit: atque iis de causis ipsi bellum indictum est, quod a Perse Persicum, et Macedonicum secundum dictum est. P. Licinius Crassus Cos. contra regem profectus, tertio et vicesimo anno ex quo petenti Philippo pax data erat, equestri prælio ad Sycutium Thessaliæ juxta Ossam oppidum a Perse victus est: pacem tamen petenti regi, nisi senatus arbitrio sese permitteret, negavit: iterumque cum rege in Phalannæo agro congressus, meliore successu pugnavit. Licinio Hostilius successit, sub quo soluta est per licentiam militaris disciplina; socios tamen cum fide coluit, et a regis injuria egregie defendit. Q. Marcius

Philippus Cos. Macedoniam per invios saltus ingressus, regem nec inopinantem adventu suo ita perterrefecit, ut præcipiti fuga, omnes aditus reliquos, quos præsidio sepserat, nudaverit, aurique magnam vim Pellæ demergi jusserit, et classem Thessalonicæ incendi. Quartus in Macedoniam consul L. Paulus Æmilius venit, et ad Pidnam Pieriæ urbem collatis signis III. Nonas Septembris, Perseum, XX. M. peditum cæsis, equitatu cum rege fugiente, vicit, castris exuit, atque Macedonum urbes per deditionem accepit. Rex ab amicis desertus in Samothraciam templi religione se defensurus fugit, sed a Cn. Octavio classis præfecto, cum tribus filiis, Philippo, Alexandro, (tertii nomen nusquam repperi) captus et in triumphum ductus est. Hunc regem avaritia sua sociorum auxilia ab se dissociasse scribunt, crudelitate sua ab amicis desertum, indignumque majestate tanti nominis, ob servilem et degenerem animum, et Demetrii fratris sui Manibus servitute et domus suæ calamitate parentasse: ipse enim Albæ squaloribus carceris et filii duo perierunt. Alexander quidem filius scriba Romanorum fuit. *Stadius.*

Ad bellum Persi] Omissa est computatio annorum. Fuerunt DXXCIII. C. Hostilio Mancino, C. Atilio Serrano Coss. *Coler.*

Omni Galliacis Rhenum] Ammianus Marcellinus eadem l. XV. tradidit: sed verbis ita corruptis, ut qui ea ex ingenio emendare sunt conati, magis etiam corrupisse videantur. 'Galliæ regiones,' inquit, 'præcipue quæ confines Italicis, paullatim levius odere, sub imperium venire Romanum: primo tentatæ per Fulvium prœliis parvis, quassatæ per Sextium, ad ultimum per Fabium Maximum domitæ, cui negotii plenus effectus asperiore Allobrogum gente devicta, hoc indidit cognomentum: nam omnes Galliæ, nisi quæ paludibus inviæ fuere, ut Sallustio docetur auctore, post decennalis belli mutuas clades * societatique nostræ fœderibus junxit æternis.' Verba Ammiani attuli: primum ut ea ad historiæ fidem examinarem: deinde, ut quid alii, dum corrigere voluerunt, promoverint, ostenderem; postremo, ut cum nostro hoc loco componerem. Igitur, ut ne ulteriora attingamus, quæ ab ipso pæne urbis Romæ natali repetenda erant, utque bella Gallica Cisalpina prætereamus, anno ab U. C. IↃCXXVIII. M. Plautio Hipsæo, M. Fulvio Flacco Coss. bellum Allobrogicum exarsit: qui M. Fulvio biennio post de Liguribus, Vocontiis et Salviis triumphavit: de quibus iisdem sequenti deinde anno a C. Sextio Calvino procons. ut a C. Cassio Longino de Allobrogibus, Arvernis, et Ruthenis triumphus actus est. Post Allobroges cum rursus viribus refectis Romanis sese opponerent, in eosque pro gentis suæ consuetudine continuum bellum gererent, tandem a Q. Fabio Maximo Procons. una cum rege Arvernorum Bituito superati, ab eodem anno IↃCXXXIII. in triumphum ducti sunt. atque, hoc est, quod ait Marcellinus, Gallias a Fulvio tentatas, a Sextio quassatas, a Fabio Maximo devictas in Romanorum potestatem concessisse. Quod vero ait ex Allobrogibus devictis Fabii Maximi cognomentum inditum fuisse; id equidem semper ne verum esset, summopere sum veritus: cum in Fastis Capitolinis, etiam ante triumphum hunc Maximi titulo insignem esse inveniatur. Additur in Marcellino: 'post decennalis belli mutuas clades, societatique nostræ fœderibus junxit æternis:' quæ ejus oratio apertis vitiis non caret: iisque ejusmodi, ut a me sine veteribus libris purgari nequeant: nam quod quidam supposuerunt: 'Cæsar societati nostræ fœderibus junxit æternis:' hoc cum et contra rei gestæ veritatem, et præter historiæ fidem sit, concoquere nullo modo possum.

Augustinus enim II. 18. plura hic Sallustium de Sullæ vitiis ceteraque fœditate reipub. tradidisse scribit. *Idem.*

Id bellum] Agellius l. IX. hæc adducens, Pompeji metum, interpretatur, non quod Pompejus metueret, sed quod metueretur. Quod et Nonium Marcellum in voce (*metu*) observare memini: apud quem tamen prima vox est emendanda. *Idem.*

Pompeji] Cn. Pompejus ex magnitudine rerum gestarum *Magni* nomen accepit, L. Sullæ partes secutus, ab eoque ad ulciscendos inimicos in Africam missus, Domitium expugnavit, deinde et Iarbam regem cepit, de quo triumphavit, ante legitimam ætatem. Quare ab exercitu Sullæ *Magnus* est salutatus. Inde contra Sertorium in Hispaniam profectus, Metelli copiis se conjungens eum cum tota factione sustulit. Mox delectus Imperator ad bellum pyraticum, tribus mensibus id confecit. Dein successor L. Lucullo missus, de Mithridate triumphavit. Tigranem Armeniæ regem, ad genua procumbentem in regnum restituit. Inde Iberos, Albanos, Judæos, debellavit, capto eorum rege Aristobulo. Tandem vero sequentis belli civilis calamitate, (nam Pharsalica pugna a Cæsare copiis longe inferiore superatus) in Ægyptum fugiens regis perfidia ab Achilla præfecto interfectus est.

Hiempsalem] Qui post devictum Jugurtham, cum tribus aliis, de quibus supra in fine belli Jugurthini actum est, Numidiæ regnum partitus est. Et postmodum ejectus regno civilibus motibus, a Pompejo restitutus est.

Mithridatis in tempore bellaturi] Tac. Annal. XII. 'Tamquam adversus desertores, et in tempore rebellaturos:' quo modo existimo hic legendum. Donatus tamen in Phormion. act. 2. sc. 4. ita citat: 'Regis Mith. in tempore bellaturi.' *Ciacc.*

Mithridatis] Mithridates rex Ponti, vi tanta fuit et animi, et corporis, ut sexjuges equos regeret, duarum et viginti gentium ore loqueretur. Hic dissidentibus Romanis sociali bello, Nicomedem Bithynia, Ariobarzanem Cappadocia expulit: Græciam insulasque omnes, excepta Rhodo, occupavit: cives Romanos tota Asia negotiantes, nocte una occidendos curavit: Q. Oppium Proconsulem et Apulejum legatum in vincula conjecit: sed a Sulla apud Dardanum fusus, cum L. Lucullo apud Cyzicum congressus, tanta suorum clade superatus est, ut rebus suis diffidens ad Tigranem Armeniæ regem confugerit: cujus ope cum bellum instaurasset, a Pompejo omnibus prorsus viribus exutus, tandemque a Pharnace filio in regia obsessus veneno vitam abrumpere tentavit. Verum cum ea via parum proficeret, quod corpus multis antea antidotis firmavisset, immissum percussorem Gallum, auctoritate vultus ejus territum revocavit, et in cædem suam, manum trepidantis adjuvit. Hic Mithridates arguitur maximæ crudelitatis: nam Laodicen conjugem et sororem, præterea matrem, fratremque ac tres filios impuberes totidemque filias interfecit.

Mithridatis] Rectius legitur *Mithradates* juxta Goltzium. Nomen autem a mitra accepisse videtur. Mitra autem antiquis erat incurvum pileum, de quo pendebat buccarum tegmen, qua Phryges et Lydii utebantur, ut scribit Servius. Eustathius mitram exponit ἀνάδημα τῆς κεφαλῆς, id est, Redimiculum capitis et fasciam. Et quia hoc insigne regium, inde forsan Mithridates nomen accepit: nisi quod et *Mitri* dominum denotat Orientalibus.

Quin lenones] Corrige locum Charisii adfectissimum libro primo, ubi hæc Sallustii adducit: 'Lanius dicitur, ut Terentius, Lanii et coci. et Sallustius, Quin vinarii laniique.'

Ubi illud quoque notamus, *vinarium* dici. Lanio autem quasi diminutio lanii. Et ita habet v. c. Nobiliss. Douzæ. *Putsch.*

Compositi] Nonius in iisdem verbis, *compositi*, exponit, *redempti*. Carr.

Ne aut ipsi, nefanda quæ non existimatis] Forte, *Nefanda quæ vobis existimatis:* et a dictione, *præsertim*, usque ad *eximat*, parenthesi inclusa esse debent. *Ciacc.*

Aut ipsi, nefanda quæ æstumatis] Ita in plerisque exemplaribus hodie legitur: *Ne aut ipsi, nefanda quæ non existumatis, ea parum credendo de aliis, circumveniamini.* Ego malim id quod in quibusdam libris visus sum animadvertere: *Ne quæ ipsi nefanda æstumatis.* Atque ita optime et sibi et nobis constituta est sententia alioqui inexplicabilis, ut significet Lepidus Populum Roman. alios ex suo ingenio probare consuesse, et quoniam ipsorum mores a tyrannide, omnique adeo perfidia impensissime abhorreant, ceteros omnes etiam sui similes putare, eoque ipsos nimia sua crudelitate per fidem facilius decipi, ac dolis Sullanis opprimi posse, quum quæ ipsi nefanda sibi atque abominanda existimant, ea haud temere in quemquam mortalem cadere posse arbitrantur. Quid? quod ita hunc locum interpretandum esse, clamant ea quæ præcessere. Ceterum quod de Sulla ab omnibus Scriptoribus prædicatur, eum A. U. DCLXXIV. qui hunc Lepidi Consulatum antecesserat, Dictaturam deposuisse; falsum alicui, neque hercule injuria, videri possit, qui quidem hanc Æmilianam Orationem secum et cum animo suo paulo curiosius perpenderit; in qua de abdicatione dictaturæ verbum nullum, de dominatione aucta sermo plurimus. Sed tamen (ut, quod res est, fabuler) verisimile non est, Sulla Rempubl. tractante, locum adeo liberæ orationi in urbe concessum fuisse, parituræ alioqui præsens haud dubie incommodum tam auctori quam auditoribus; quos frequentes quidem et conglobatos adfuisse oportuit: si tamen ea publi præsenti in concione, pro Rostris habita fuerit, ex more Romano. Quo magis in eam sententiam inclinat animus, ut credam deposita quidem a Sulla Dictatura hæc verba M. Æmilium Cos. ad Quirites fecisse; sed deposita modo titulo tenus: quippe cujus vis etiam postea per idoneos homines retenta, ex lubidine Sullaturientium partium aspere violenterque exerceretur in plebem; eorum, inquam, opera, qui malo Reip. creverant, quorum cum primis intererat, ne Acta Sullæ rescinderentur. Testis Appianus, qui hoc genus hominum perpetuos dignitatis Sullanæ propugnatores etiam post ejusdem excessum fuisse asserit. In hos igitur potius quam in Sullam, magnam harum invectionum partem convenire persuasum est mihi: cui sententiæ nostræ non minimam fiduciam tribuit ter iterata in hac ipsa Oratione Satellitum Sullanorum mentio, quos ille, dum Dictator fuerat, quo fidos sibi obnoxiosque magis in perpetuum faceret, ex præda civili acerbissima ditatos dilargitis proscriptorum bonis, ad summos insuper honores extulerat: in quorum stabili possessione quoniam se, Sulla jam privato, permanere posse diffiderent, ideo pro ipsius Actis, summis porro opibus atque industriis, haud sequius quam pro aris et focis nitebantur. Utut est, illud certe extra controversiam, in hunc primum Lepidi Consulatum, qui gestus fuit Anno Urbis DCLXXV. Sullæ mortem incidisse; quum anno ante Dictatura se abdicasse ab Historicis prodatur. *Douza.*

Nefanda] In Gymnico τὸ *nefanda* perperam deest. *Riv.*

Intestabilior] Vulgo; *instabilior*: male. Sic idem Jugurth. 'Improbus intestabilisque:' verbis ex legibus XII. tab. derivatis, quæ in jure nos-

tro civili sunt frequentia. *Carrio.* Tacitus IV. Histor. 'Quum interim intestabilior et sævior exortus est.' *Ciacc.*

Quo captivis libertatis curam miseria eximat] *Captivis*, scilicet *vobis*, quos ille pro *captivis*, ac proinde ut servos seu capite diminutos habet. *Douza.*

Aut si provideritis, in tutandis periculis magis quam ulciscendo teneamini] Mira locutionis ratio; nisi a Sallustio hæc esset. Et profecto fuit tempus, quum probissimam lectionem solicitare ausus, pro *Tutandis*, *Vitandis*, (id quod in nescio quo exemplari reperisse mihi videbar) rescribendum censerem. Nunc aliquando ad verum conversus mutata sententia, muto pariter factum; et *Tutandis periculis*, propulsandis ac defendendis interpretor. *Idem.*

Satellites quidem ejus] Tò *ejus* in Gymnico deest. *Riv.*

Satellites quidem ejus] In Ms. Nobiliss. Puteanorum: *Satellites quidem ejus, homines maximi nominis, optimis majorum exemplis*: quod probo. Nam illud *non minus*, ex superioris vocabuli repetitione conflatum videtur. *Putsch.*

Et utrumque per injuriam malunt] Cum statim sequatur, *quam optimo jure liberi agere*; ut contraria contrariis opponantur, legendum videtur, *et vincti per injuriam malunt.* Ciacc.

Nam quid a Pyrrho, Hannibale, Philippoque, et Antiocho defensum est aliud, quam libertas, et suæ cuique sedes, neu cui, nisi legibus pareremus] Recte atque ordine: Legibus enim parere tutissimum, omnesque mortales æquo ac modesto inter se jure agitare decet: neque cujusquam supra Leges potentiam esse. Hoc siquidem Albanæ tyrannidi, quam justo imperio, aut bene constitutæ Reipub. propius et convenientius videtur. Ceterum notandum ejus dicti insolentiam: 'Defensum a Pyrrho, Hannibale,' pro, A vi, impetu, atque injuria Pyrrhi, Hannibalis, &c. vindicatum atque assertum. Eo dico, ne quis Romanorum libertatem ab hostibus defensam Sallustium hoc loco dixisse immerito calumniam ausit, notamque vanitatis certissimo Historico falso inurere. Id enim verba ipsa prima fronte præ se ferre manifesto videntur: Phrasi alioqui inferioris notæ scriptoribus, Ciceroni, Cæsari, aliis passim frequentata. Verbi gratia; Urbem, Vitam, Dignitatem; a vastatione, ab inimicis defendere. *Douza.*

Pyrrhus] Æacidæ filius, Epirotarum rex, paternum genus ad Achillem, maternum ad Herculem referebat. Habuit cognatam Olympiadem Alexandri magni matrem, utpote Neoptolemo avunculo genitam. Hic cum a suis ob odium paternæ crudelitatis, ad necem quæreretur, clam a matre subductus, ad Illyricos defertur, traditusque Heroæ Glauci regis uxori nutriendus fuit. Quumque natus annos undecim esset, revocatus a suis tanta virtute crevit, ut, quum imperium orbis agitaret, et Romanos potentes videret, Apollinem de bello consuluerit. Ille ambigue respondit: 'Aio te Æacida Romanos vincere posse.' Hoc ad se dictum putans, auxilio Tarentinis contra Romanos venit, adversus quos vario eventu pugnavit. Periit ictu tegulæ percussus, cum Argos cepisset. Vide vitam ejus latius apud Plutarchum.

Pyrrhus] Pausanias l. I. non ita longe ab initio Græcum neminem ante Pyrrhum bellum Romano imperio intulisse refert: nempe ex vera illa et veteri Græcia; nam antea cum multis Italiæ Græcis populis, et ipsis Tarentinis conflixere Romani. *Freinshemius.*

Hannibale] Vide supra Jug. c. 5.

Philippo] Sub hoc fuit bellum Macedonicum primum. Philippus enim Demetrii filius Macedoniæ rex, cum Annibale, post Cannensem calamitatem animo ad Pœnos inclinato, fœ-

dus et societatem belli per legatos contra P. R. sanxerat. Romani interceptis legatis et literis de hoc fœdere edocti, ut Philippum ab Italia jacerent in Macedoniam, Valerio Lævino prætori imperium mandant: is Apolloniam et Oricum a Macedonibus obsessas liberat, Philippumque regem in regnum suum abire coëgit, ann. DXXXIX. Lævinus deinde cum Ætolis, cum Attalo Pergameno, Pleurato et Scerdilaido Illyriorum regibus societatem adversus Philippum confirmat, Cos. declaratus in Urbem revocatur ann. DXLI. Huic successor missus Sulpicius Galba Proconsul, qui adversus Philippum et Achæos rem bene gessit: quousque et hujus successor P. Sempronius proconsul inter Ætolos eorumque socios et Philipppum pacem fecit ann. DXLIX. Romani autem Africano bello levati, infensique iterum Philippo ob infidam cum Ætolis ceterisque Græciæ sociis pacem, tum quia nuper auxilia in Africam Annibali Pœnisque submiserat, et Athenienses de ejusdem injuria questi, calamitate sua commiserationem commoverant; bellum cum Philippo omnes centuriæ jusserunt, Sulpitio Galba et Aurelio Cotta Coss. anno DLIII. *Stadius.*

Defensum] Pro, A vi, impetu atque injuria Pyrrhi, Hannibalis, &c. vindicatum atque assertum. Eo dico, ne quis Romanorum libertatem ab hostibus defensam Sallustium hoc loco dixisse immerito calumniari ausit, notamque vanitatis certissimo Historico falso inurere. *Douza.*

Ne cui] Venetum exemplar, *neu cui*, id rectius est, pro *neve alicui.* Riv.

Romulus iste] Per contemptum: id est; Sulla, qui se alterum Romulum dicit.

Sed tum crudelior, quum pleroque secundæ res in miserationem ex ira vertunt] Lego, *plerisque.* Caussa depravationis Correctorum improbitas, quibus (ut et ipse Sallustianum loquendi genus in rem meam accommodem) omni ætate in Scholiasticis sordibus acta, quidquid non intelligunt corrumpere, consuetudine jam pridem in naturam vertit. *Douza.*

In post futuros] Quia etiam nondum natis servitutem intulit.

Quis prius injuria, quam vita certa esset] Ita Schurrerianum, id quod sententia quoque postulat. Nam Sullam ait unum omnium post hominum memoriam supplicia in post futuros composuisse, hoc est, proscriptorum liberos a rep. submovisse, ac petendorum honorum jure prohibuisse. Ut ita nimirum injuria iis prius, quam vita certa foret. *Riv.* Vulgo, *certasset.*

Non prolatandum, neque votis paranda auxilia] Hujus sententia, quasi interpretamentum habes in ejusdem Catilina, ubi Catonem ita probabiliter argumentantem inducit: 'Non votis, neque suppliciis muliebribus Deorum auxilia parantur, vigilando, agendo, consulendo prospere omnia cedunt:' et cetera quæ ibidem sequuntur. *Douza.*

Quæ multi probi] Sic in Veneto et Argentoratensi; non, *quam;* ut neutro genere ponatur, et ad substantiva illa diversorum generum referatur, *quietem et alium.* Riv.

Nam quod ultra? quæve humana superant, aut divina impolluta sunt] Non minus recte fortasse legetur: *Nam quid ultra superat? quæve humana aut divina impolluta sunt?* Sic infra: 'est ne juris reliqui aliquid?' *Ciacc.*

Servilia alimenta] Quinos frumenti seu farris modios in singulos menses intellige. Id enim (uti ad Phormionem notavit Donatus) servorum demensum erat: qua de re Crispus etiam postea in Oratione Macri Tribuni Pl.: 'Nisi forte repentina ista frumentaria lege munia vestra pensantur, qua tamen quinis modiis libertatem omnium æstimavere.' Ita

enim et locum eum, et priorem Donati ex Seneca castigandum commonefecit nos princeps in ablectissimo illo Electorum suorum Commentario Justus Lipsius. *Douza.*

Sociorum et Latii] V. sup. Jug. c. 39.

Estne viris reliqui aliud, quam solvere injuriam aut mori per virtutem] *Viris* recte, non *Juris*: hoc enim, *Muliebri ingenio*, quod deinceps sequitur, opponitur a Crispo: cui lectioni magis etiam firmandæ est ejus scripturæ parilitas, quæ in Oratione Memmiana bello Jugurthino comparet: quam cur Rivius voce *Viro* ejecta mala manu eviraret, caussa non erat. Locus sic habet: 'Atque ego tametsi viro flagitiosissimum existimo inpune injuriam accepisse, tamen vos,' &c. Ita enim inibi legendum, vel potius *Viris*, ob ea quæ sequuntur, pro certo persuasum est mihi. non autem, *Verum*, aut *Virum*, ut perperam in aliis impressum exstat: quorum neutrum mihi nec vero, nec viro dignum, vel consentaneum videtur. *Douza.*

Quoniam quidem unum omnibus finem natura vel ferro septis statuit] Hoc est, obseptis circumquaque, et quasi vallatis ferro, pro muro, seu munimento, propugnaculoque ferreo, ni fallor. Egregia γνώμη, et consimilis Propertianæ illi: 'Ille licet ferro cautus se condat, et ære, Mors tamen inclusum protrahet inde caput.' Neque aliter primus Oratorum Demosthenes Oratione de corona: πέρας μὲν γὰρ ἅπασιν ἀνθρώποις ἐστὶ τοῦ βίου ὁ θάνατος, κἂν ἐν οἰκίσκῳ αὑτὸν καθείρξας τηρῇ. Quod exemplum sententiæ huic opportunissimum, mihi ab oculatissimo Lipsio suggestum, silentio præterire, non fuit consilium. *Idem.*

Neque quisquam extremam necessitatem, nihil ausus, nisi muliebri ingenio exspectat] Forte, *Nequicquam e. n. nihil ausus muliebri ingenio est.* 'Extrema' autem 'necessitas,' pro *morte*, usurpatur a Tacito sæpe. *Ciacc.*

Qui præmia turbarum queror] Meliores libri Mss. *Quia præmia*: ut infra, '*quia jura pacis.*' *Idem.*

Præmia turbarum queror] Legendum videtur *quæro*, hoc est, petere vel affectare videor. *Gronov.*

Quia jura, &c.] Venetum *qui*. Riv.

Scriba] *Scribæ* dicti sunt, qui rationes publicas scriberent in tabulis: ob idque apparebant singulis magistratibus. Cic. Ver. 5. 'Est vero honestus ordo, quod eorum hominum fidei tabulæ publicæ, periculaque magistratuum committuntur.' Distributi autem erant in aliquot decurias, quarum in aliqua locum sibi emere consueverant, qui scribæ fieri volebant. Æmilius Probus in vita Eumenis, ait Scribæ munus multo esse apud Græcos honorificentius, quam apud Romanos. 'Nam apud nos,' inquit, 'revera, sicuti sunt, mercenarii scribæ existimantur: at apud illos contra nemo ad id officium admittitur, nisi honesto loco, et fide et industria cognita, quod necesse est omnium consiliorum eum esse participem.' Hinc et dicebat idem Eumenes, Philippi regis et post Alexandri Magni Scriba: se vitam potitus positurum esse, quam fidem. Scriba quidem clarissimus in Nov. 64. dicitur: sed is erat in Provincia quasi Prætor tutelaris quidam. Alioquin et servi publici et Scribæ apud Capitolinum conjunguntur: ita enim ille loquitur; non Scribæ, non servi publici, non censuales illis actibus interessent.

Cimbricam prædam, &c.] Id est, Venditam, aut dilargitam, quomodo idem locutus est antea. Sed corrigendum haud dubie, *data*. Etenim ad bona civium, non ad Cimbricam prædam referendum. *Douza.*

Venum aut dono datam] *Data* dicere debuisset, si ad *bona* respexisset: nunc ad *pacem* retulit. *Ciaccon.*

Satis illa fuerint, quæ, rabie contracta, toleravimus] Haud dubie legendum, *rabie contacti toleravimus.* Apuleius 1.

ix. de cane rabida: 'certe venenatis morsibus contacta nonnulla jumenta, efferata simili rabie.' Livius l. II. 'Bona Tarquiniorum diripienda plebi data, ut, contacta regia præda, spem in perpetuum eum his pacis amitteret.' Cicero de Divin. l. II. 'Vel suspicor contactum aliquo morbo bovis cor fuisse.' Tacitus sæpe, 'contactu,' dicit: ut l. v. 'plures infecti quasi valetudine et contactu.' Et l. I. 'Discedite a contactu, et dividite turbidos.' Sic infra oratione Philippi est in Vat. libr. 'Neu patiamini licentiam scelerum quasi rabiem ad integros contactu procedere.' *Idem.*

Ut et facta in gloria numeret] Ceterum hæc eo pertinere arbitror, quod Sulla post depositam Dictaturam, dimisso a se publico præsidio, palam in foro edixerat, sese omnium ab se gestarum rerum paratum esse rationem reddere. Auctores Appian. et Plutarch. *Douz.*

Sed vestra socordia quam captum iri licet] Deesse quædam existimo post *socordia*: et Cato *secordiam* scripsit. Festus. *Ciacc.* V. c. *secordia.* Videndus Festus Pompejus in *secordia*, quam dicit ex *se* et *corde* compositam. *Ursin.*

Quam captum iri licet] Ciacconius ante hæc verba aliquid deesse putat. Forte scribendum: *Ne alius alium principem exspectantes, ante capiamini (non opibus ejus, quæ futiles et corruptæ sunt, sed vestra socordia) quam captum ire libeat, et quantum audebitis tum videri felicibus.* Antequam vobis libeat ire captum Sullanos, et esse tam felicibus, quam tum audere volueritis. *Gronov.*

Pessumis servorum] Tacit. I. 'complebant templa pessimis servitiorum:' et Hist. I. 'deterrimi servorum.' *Ciacc.*

Bonorum omnium dehonestamentum] Venetum *honorum*, et sic sensus exigere videtur, ut per *honores* intelligas *magistratus*. Riv.

Cui per tot vulnera et labores nihil præter tyrannum quæsitum est] Credo illud volt dicere Lepidus: Maxima spes, imo confidentia est fore, ut exercitus, a Sulla tandem ad Remp. deficiat, postquam viderint suorum vulnerum ac laborum præmia ad alios, nempe satellites ejus (quos Brutorum, Æmiliorum, ac Lutatiorum prolem appellitaverat supra) immeritissimo transire, atque per tot pericula et ærumnas bellorum, nihil aliud se præter tyrannum lucrifecisse. *Douza.*

Per arma condita a majoribus] Lege, *conditam*: nam refertur ad tribuniciam potestatem. *Riv.*

Relegati in paludes] Hanc Æmilii Lepidi orationem ex l. I. historiarum Sallustii esse, præterquam quod magno satis argumento sit oratio Philippi, qua Æmilio bellum moventi resistit, idem tamen Messus demonstrat, qui libello de Elocutionum exemplis primo historiarum libro has voces, *relegati in paludes*, tribuit. *Carrio.*

In contumeliam, &c.] Τὸ *in* exemplar Venetum non habet, neque Argentoratense. *Riv.*

Quia secundæ res] Sententiam hanc Seneca pater Thucydidæ tribuit, locum tamen Demosth. laudat, qui Olynth. secunda legitur: αἱ γὰρ εὐπραξίαι δειναὶ συγκρύψαι καὶ συσκιάσαι τοιαῦτα ὀνείδη. In hac, inquit Seneca controversia xxv. sententia Græca tam brevi, habes quæ salvo sensu detrahas: deme vel συγκρύψαι vel συσκιάσαι, constabit sensus, etsi non æque comtus, æque tamen integer. At in Sallustii sententia nihil demi sine detrimento potest. Sic Criticus ille. Verum Fabii et Paterculi auctoritate facile adductus sum ad credendum, a Thucyd. primum id pronunciatum: cujus maxime æmulus fuit, cum Demosthene. Sallustii locum itaque dum studiose investigo, tandem aliquando in Thucyd. l. III. in orat. Cleonis repperi. Quare propius factum est nihil, quam ut cum Archime-

de Geometra apud Vitruvium l. II. Architecturæ exclamarem, εὕρηκα, εὕρηκα. Thucydidæ verba adscribam, ut ex comparatione precium operæ sit: Εἴωθε δὲ τῶν πόλεων, αἷς ἂν μάλιστα καὶ δι' ἐλαχίστου ἀπροσδόκητος εὐπραξία ἔλθῃ, ἐς ὕβριν τρέπειν. Qui idem est cum eo, qui apud Clementem Alexandrinum l. IV. Stromatᵫ habetur: Εἰώθασιν δὲ οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, οἷς ἂν μάλιστα ἀπροσδόκητος εὐπραγία ἔλθῃ, εἰς ὕβριν τρέπεσθαι. Quem et Philistus Historicus sic est imitatus: τὰ δὲ πολλὰ κατὰ λόγον τοῖς ἀνθρώποις εὐτυχοῦντα, ἀσφαλέστερα παρὰ δόξαν καὶ κακοπραγίαν· εἰώθασι γὰρ μάλιστα οἱ παρὰ δόξαν ἀπροσδοκήτως εὐπράσσοντες, εἰς ὕβριν τρέπεσθαι. Solon quoque Atheniensium legislator, idem et Poëta, et ab illo mutuatus (ut pleraque in gnomas suas ex illo transtulit) Theognis Megarensis eandem sententiam per παρῳδίαν extulit: Τίκτει τοι κόρος ὕβριν, ὅτ' ἂν πολλῷ ὄλβος ἕπηται. 'Nascitur ex magnis opibus petulantia major.' Sed cum Græcis Latinus quoque historicus symbolam conferat: Trebellius enim Pollio, 'Claudii,' inquit, 'plerique milites, secundis rebus elati, quæ sapientum quoque animos fatigant.' Hæc est Cl. Andreæ Schotti super hoc loco sententia, quam hic, ita ut in suis ad me literis eam edi voluit, candide repræsentavi, ne manum in alienam segetem misisse viderer. Neque interim satis mirari queo Lud. Carrionem in antiquis suis lectionibus, et Nicol. Fabrum J. C. notis ad Senecæ Rhetoris controversias, negare Sallustii illud dictum supra commemoratum in Thucyd. exstare, cum tamen id Seneca diserte affirmet, et Cl. Schottus locum jam indicaverit. *Putsch.*

Nisi forte specie concordiæ et pacis] Scriptura haud dubie corrupta, et cui medicina sit opus, quam hac ratione facere posse videor: *Nisi forte spes est concordiæ et pacis.* Nam ni ita legatur, quis sensus commode elici possit, haud sane video. Conjecturam nostram confirmat prorsus huic parissimum loquendi genus, quo hac ipsa Oratione usus paullo ante: 'Nisi forte speratis, per tædium jam, aut pudorem tyrannidis,' &c. *Douza.*

Neque aliter] V. c. *neque aliter pacem et belli finem ait:* non inepte. Sequitur enim, 'Quæ si vobis pax et concordia intelliguntur.' *Putsch.*

Turbamenta Reip.] Ex hac oratione accepit, ut videtur, Tacitus vocem 'turbamenta,' cum ait l. XVII. 'Quæque alia turbamenta vulgi.' *Ursin.*

Suimet sanguinis cæde] Omnino legendum, *mercede.* Douza.

Circumveniendum] Id est, Decipiendum. *Sold.*

M. Æmilium Consulem, ducem et auctorem sequimini, &c.] Id ex veteri formula sumtum videtur, cujus exstat typus quidam apud Livium l. XXXIV. in quo est: 'Clamitans, ut qui salvam remp. vellent, auctorem et ducem libertatis sequerentur.' *Ursin.*

Tunc vero et posci] Videtur deesse nomen proprium ducis, quod ex his reliquiis, licet corruptis, concinnandum est, legendumque: *Tum v..... posci, cum ceteri ejusdem caussa ducem se nactos rati, maximo gaudio irritare.* Idem.

Curionem] Ex Prisciano l. X. videtur autem Curio se Æmilio Lepido opposuisse et præferri voluisse. *Carrio.*

Curionem quæsivit, &c.] Hoc est, qui honorum ad id usque tempus petitionis expers, per immaturam ætatem prensationibus publicis abstinuerat. Ita enim malo quam adempta præpositione sententiam ex illustri obscuram efficere. *Douza.*

Ætati concederet Mamerci] Sic in Jugurtha: 'Itaque Sulla, cujus facundiæ, non ætati a Manlio concessum.' Per Mamercum porro Lepidus significatur. Mamercus enim Æmiliorum prænomen. Ceterum Curionem pariter cum Lepido Consulatum pe-

tiisse ex hoc loco colligi potest; quem tamen non hoc, sed proximo anno DCLXXVII. simul cum Cn. Octavio primum adeptum. Neque illud prætermittendum, *Quæsirit*, in hoc Fragmento, pro Rogavit, obsecravitque positum esse, ab antiqui verbi formatione, *Quæso*, *Quæsere:* ne quis præteritum istud e *Quæro* derivandum, rei similitudine deceptus, falso porro sibi persuadere insistat, quod a mente Historici nimis quam alienum fuerit. Neque alio referendum exemplum Phocæ, qui *Quæsere*, apud Tullium et Sallustium nostrum lectum esse diserte notavit. Quod alii quo referrent ignorantes, verbum istud, ut Fragmentum, inter incerta Crispi inscite posuerunt. *Douza.*

Philippus] A Servio l. IX. Æn. non expresso historiæ numero hæc afferuntur: quæ quod fragmento proxime consequenti est L. Philippi oratio, huc pertinere non dubitavi. *Carrio.*

Maxume vellem Patres Conscripti] Et reliqua quæ sequuntur. Confer, quæso, hic mihi inter se capita illa rerum contraria, videbisque Reipubl. quietæ aptissime seditionum turbas opponi; defensioni Reipubl. seditiones contra eorum hominum, quos maxime easdem prohibere decebat, prava denique incœpta, tantum abesse dicit, ut consultoribus suis noxæ, vel incommodi aliquid pariant, ut contra etiam a Senatu iis obtemperetur: quæque pessimi ac stultissimi decreverint, ea bonis et sapientibus adversus animi sui sententiam sint exsequenda. *Douza.*

Flagitiosorum postremus] In epist. Mithridatis: 'Postremus servorum Archelaus.' *Ciacc.*

Qui pejor, an ignavior sit, deliberari non potest] Eadem fere loquendi ratione usus postea. quo loco nobis Cn. Lentuli naturam et mores duobus verbis, ac suo more, quasi in speculo cernendos proponit. Fragmentum sic habet: 'Perincertum stolidior, an vanior.' *Douza.*

Et se e contemto] In aliis deest *e*, sed perperam. *Riv.*

Vatum carminibus] Vide supra B. Cat. c. 47.

Atque id jure: quoniam ex rapinis Consulatum] Unde perspicue palam est, historiæ ordinem male in hac editione servatum, et Fragmentum, quod statim porro a calce Orationis hujus sequitur, ante eandem conlocandum esse. Id enim sic habet: 'Uti Lepidus et Catulus decretis exercitibus maturrime proficiscerentur.' Uterque scilicet ad Provincias sibi decretas: Lepido enim Gallia ulterior, Catulo ejusdem collegæ Italia ex Senatus consulto forte obvenerat. *Douza.*

At scilicet ii, qui ad postremum usque, legatos pacem, concordiam, et alia hujuscemodi decreverunt, gratiam ab eo peperere] Ita est in nuperis editionibus, sensu satis perspicuo: sed quoniam cum in impressis, tum calamo exaratis libris lectiones mirifice variant, suspicor locum levi immutatione et addito pronomine rescribendum ex vestigiis veteris scripturæ: *Gratiam ab eo reperere sibi*, cui phrasi prorsus consimilis, ne dicam gemina, est Plautina illa in Prologo Rudentis: 'Veniam sibi invenire a Diis.' Sed et Plinius alibi; 'Gratiam invenire,' scripsit. Neque est quod quemquam moveat vox illa *sibi* pro supplemento adscripta. Cui conjecturæ meæ primitus occasionem præbuit lectionis ejus affinitas, quæ in aliis libris concepta legitur ad hanc faciem: *Gratiam habeo peperisse.* Scin', quid suspicer? nempe aliquem ex Sallustianis exscriptoribus compendium notarum facere voluisse? et secundam verbi syllabam contruncatam abbreviasse ad hunc modum: *Pepere si.:* atque hinc porro aliis succedentibus geminas voces coaluisse in unam: unde *Peperisse* istud natum denique. *Douza.*

Peperere] Omnes testantur in Mss. esse *peperisse.* Recte igitur Palmerius

Mellerus, *At scilicet eos, &c. peperisse.* Adi librum III. Observ. c. 9. *Gronov.*

Et ignoscendo Populi Rom. magnitudinem auxisse] In scripto libro est, *Et ignoscendo Pop. Rom. magnit.* Faërnus legebat, *Populum Rom.* Forte ex Catilin. de Populo Rom. 'Et accepta injuria ignoscere quam persequi malebant. Sed ubi labore atque justitia respub. crevit.' *Ciacc.*

Lepidum progressum videbant] Scribe: *qui gentis Æmiliæ benefacta extollebam, et ignoscendo populi Romani magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum dicebam.* Posses etiam, *populum Romanum;* sed *auxisse* dicit, pro auctam esse, ut Cato: 'Eo res eorum auxit.' *Gronovius.*

Quorum nemo] Glareanus: *nemo diurna mercede vitam mutaverit:* alii, *quorum nemo diuturna mercede vitam mutaverit:* atque contra sentit Philippus, eos vel diurna mercede eductos, vitam etiam nihil facturos. *Carrio.*

Flagrantes inopia et cupiditatibus] Venetum, *cupidinibus;* idque Sallustianum magis est. *Rivius.*

Quies in seditionibus] Quia tunc solum contenti sunt.

Bellum ex bello serunt] Perperam alii, *ferunt.* Rivius.

Bellum ex bello serunt] Sic in epist. Mithridat. 'Bella ex bellis serendo magni facti.' Liv. l. XL. 'Ex bellis bella seruntur:' et Tacitus 'prælia serere' dixit Hist. V. *Ciacconius.*

Sulpicii] Nam P. Sulpicius tribunus plebis, auctore C. Mario, perniciosas leges promulgavit, ut exules revocarentur, et novi cives libertinique distribuerentur in tribus, &c. qui cum in quadam villa lateret, indicio servi retractus et occisus est. Servus ob mercedem manumissus est, sed ob infidelitatem saxo dejectus est. *Bad.*

Marii] Vide supra Jug. c. 63.

Damasippi] Vide supra Cat. c. 51. vel lege, *Damacii.* Nam Lucius Damacius prætor ex jussu Marii omnem nobilitatem, quæ in urbe erat, trucidavit. *Bad.*

Hispaniæ armis solicitatæ] *Solicita* est in duobus scriptis exemplaribus. *Ciacconius.*

Mithridates] Vide supra p. 684.

Præter idoneum ducem] Vide, ut Mamercum fastidiose et contemtim conterat Philippus, cui ne id quidem dignum habet tribuere, quem pro idoneo duce ad remp. evertendam agnoscere velle videatur. *Ciacconius.*

Quod vos oro] Sic alibi: 'Quod ego vos moneo quæsoque, ut minus.' *Ciacconius.*

Exspectatis, dum exercitu rursus admoto] Hoc contra historiæ fidem esse omnia veterum monumenta consentiunt. Neque enim Lepidus ante postremam expeditionem illam, et pugnam commissam cum Catulo, quo victus deserta Italia in Sardiniam refugit, ad Romana mœnia exercitum umqnam admovisse legitur: nedum ut urbem ferro et flamma invaserit. Unde mihi dubium non est, quin, *invadant*, legi atque emendari debeat: quod si mihi Critici concedant, referendum erit ad homines illos omnium ordinum corruptissimos, veris supra coloribus a Philippo depictos, Cinnanos, puta, et Marianos satellites, quorum in patriam reditu quantum civilis sanguinis exhaustum fuerit, Plutarchus, Appianus, Eutropius testes, postremo omnes veteres Memoriæ. *Douza.*

Quod multo propius est ab eo quo agitat statu] Cicero Tuscul. I. 'Antiquitas quæ quo propius aberat ab ortu et divina progenie.' Et ad Att. lib. I. 'quoniam propius abes.' Sed Plin. l. XIV. c. 4. 'Tam prope,' inquit, 'ab origine rerum sumus.' *Ciacconius.*

Quod multo propius est ab eo, quo agitat, statu, quam ex pace et concordia ad arma civilia] Scriptura haud dubie mendosa, et quam juxta cum ignarissimis intelligo: nisi tamen totus

locus interpolandus, et fortasse in hunc morem constituendus: *Quam ad pacem et concordiam ab armis civilibus:* sententia apertissima, quam tamen absque libris auctoribus integram et sinceram esse, nondum satis acceptum est mihi. *Douz.*

Qui videmini intenta mala quasi fulmen optare se quisque ne attingat, sed prohibere ne conari quidem] Ab aliquo illustri Scriptore Græco hæc sententia sumta videtur. Tacit. Annal. III. 'Ob intenta pericula.' *Ciacconius.*

Quasi fulmen] Fulmina enim feralia habebantur. Et qui locus fulmine tactus, bidental appellabatur. Glossarii auctor recte exposuit: Bidental, τόπος κεραυνόπληξ. Quin Persius ipsum hominem κεραυνοπλῆγα bidental vocat: 'Triste jaces lucis, evitandumque bidental.' Bidental autem vocatur, quod talibus locis ovibus sive bidentibus sacrificia fierent. Artemidorus. lib. II. ὁ κεραυνὸς τὰ ἄσημα τῶν χωρίων ἐπίσημα ποιεῖ διὰ τοὺς ἐνιδρυμένους βωμοὺς, καὶ τὰς ἐν αὐτοῖς γινομένας θυσίας. Græci bidental vocant ἐνηλύσιον. Glossæ Græcorum: Ἐνηλύσια, τὰ κατασκηφθέντα χωρία. nam σκηπτὸς, fulgur. *Scalig.*

Animos movent] In V. C. *animos movere.* Quæ forma loquendi Terentio perfamiliaris est. *Ursin.*

Civitatem confirmari qui ademtam negat] In codice Puteani est: *quibus ademptam negat:* hinc legendum propono: *civitatem confirmari qui civibus ademtam negat.* Putsch.

Luctus curæ sunt] Potius legerem, *sint.* Ciaccônius.

Nostri proditor, istis infidus] Optime idem codex, *Istis infidus:* opponit proditorem infido. *Putsch.*

Invidus] Aliter et melius, *infidus.*

Te neque hominum, neque Deorum pudet] Hoc eo spectare videtur, quod Lepidus, cum legem Sulla mortuo de Actis ejus rescindendis promulgasset, ut qui a Sulla proscripti fuerant, et civitatem, et bona sua recuperarent: cumque eidem Catulus collega, ceterique obnixe adversarentur, re in concionibus agitata, Lepidus a Senatu sacramento adactus bellum se patriæ non facturum, in Galliam ulteriorem, quam sortitus erat, profectus, ad Comitia, tamquam exacto consulatu suo bellum illaturus, non venit. Appianus, Florus. Atque hoc est, quod perfidiam et perjurium Lepido objectat Philippus. *Douza.*

Quos perfidia aut perjurio violasti] Libri veteres, *per fidem aut perjurio.* Livius I. 'Cujus ad solemne ludosque per fas ac fidem decepti venissent,' &c. *Ciacconius.*

Perge, qua cæpisti] *Qua cæptas* habent duo Mss. exemplaria. *Ciacc.*

Quam maturrime] Tacit. Annal. V. 'ut templum Divo quam maturrime publica pecunia poneretur.' Et noster infra: 'Uti Lepidus et Catulus decretis exercitibus quam maturrime proficiscerentur.' Et Cæsar lib. I. B. G. Alia exemplaria hic *maturissime.* Citat Charis. lib. II. in *maturissime,* M. Catonem dier. dict. de cons. suo: 'Item uti a Thermopylis atque ex Asia maximos tumultus maturissime disjeci atque consedavi.' Vide eundem in *Maturrime.* Ciacc.

Rempub. intutam] Ald. *inultam legit.* Tacitus Hist. III. 'non intuta mœnium firmare,' dixit. et Hist. I. 'proinde intuta quæ indecora.' *Idem.*

Delectus] Vide supra Bell. Catil. cap. 36.

Nam qui turbas, et cædem civium odisse ait] Si quis penitius loci hujus constructionem ac sententiam investiget, ne illi facile odorari fuerit, vel ex posteriore periodo tantum, numeri rationem in verbis illis tribus, *Ait, retinet, censet,* perperam a sciolis inversam esse. Quod tamen a nato nemine usque adhuc animadversum demiror; præsertim cum ejus rei ipsos commonefacere potuerit numeri illius diversitas, quæ in isto argutissimo epiphonemate comparet. Ita

illi a vobis pacem, vobis ab illo bellum suadent. In quo enarrando quomodo isti sibi satisfecerint nescio: hoc scio, lectionem receptam et secum, et cum Sallustiana elegantia pugnare. Nam quæ obsecro locutionis ratio sit illa? Lepidus, armato Lepido, vos inermes retinet. Quocirca vel meo periculo (neque enim capitis res est) fidenter castigandum pronuncio: *Nam qui turbas, et c. c. o. ajunt, et ob id a. L. v. i. retinent; quæ v. t. s. e. c. f. p. p. p. censent.* Non enim de Lepido, sed de factiosis Lepidi fautoribus, quos ipse satellites indigitare amat, intelligendum. *Douza.*

Armato Lepido vos inermes retinet] Libri Mss. duo, *inermos.* Ciacconius.

Torpedo animos oppressit] Priscianus, hunc locum ex I. hist. recitans, ita legit. Apud Nonium vero in verbo, Torpedo, *Obrepsit*, scriptum est. *Manut.*

Scelerum Cinnæ] Nam Cinna et Marius cum Carbone et Sertorio Janiculum occupaverunt, et fugati ab Octavio consule recesserunt. Marius Antium et Aritiam et Lavinium colonias devastavit: et cum nulla omnino spes esset optimatibus resistendi, Cinna et Marius, in urbem recepti, eam velut raptam cædibus et rapinis vestaverunt. *Bad.*

Decus atque omnes ordines interierunt] Sic in v. c. leguntur, *Decus ordinis hujus interiit.* Ciacconius.

Parate vobis Cethegi] Vet. c. *Cethegos.* Ciacconius.

Sin libertas et bella magis placent] Vv. cc. *et vera magis placent:* infra lib. III. Hist. orat. Lepidi, 'si vera et honesta flagitium superaverit.' *Idem.*

Decernite digna nomine, et augete ingenium viris fortibus] Quid est, *Augere ingenium?* an quod alii dicunt, *Animos augere alicui?* Gerræ germanæ. Proinde inducatur, atque ejus vicem mea auctoritate, fiducia, quamvis audacter, reponatur: *Augere imperium viris fortibus*, hoc est, Rempublicam vestram: cui haud dissimile illud oratione ad Cæsarem: 'Quæ res populos, nationesve magnis auctoribus auxissent.' *Douza.*

Et ad hoc] Conjunctio *et* abest a vett. cod. recte. *Ciacconius.*

Fortuna meliores sequitur] Tacit. Hist. IV. 'Fortuna melioribus affuit.' *Idem.*

Cum pessumis et hostibus reipubl. contrahit, ordinis auctoritatem ad urbem ducit] Legendum, *contra hujus ordinis auctoritatem, &c.* facilis quidem et proclivis de similitudine vocum, sed fœdissimus error. *Ricius.*

Interrex] Id est, fungens imperio aut consulatu interea, dum novi consules creabantur: quia Lepidum dixit secundum consulatum petere. Olim autem verus erat interrex, et verum interregnum, cum mortuo rege, donec novus creabatur, cessabat regnum: erat tamen, qui interea officio regis fungeretur. *Bad.*

Interrex] Antiquis temporibus is magistratus statim a morte Romuli est institutus. Nam cum in metu omnes essent, ne civitatem sine imperio vis aliqua externa adoriretur: rem inter se centum patres consociant, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, decem imperitabant: unus cum insignibus imperii et lictoribus erat; quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in ordinem ibat. Hæc fere Livius. A quo non longe discedit Plutarchus; nisi quod vix unius diei imperium uni interregi tribuere videtur. Postea exactis etiam regibus, quoties comitia ea a Consulibus, aut morbo, aut bello, aut seditione impeditis, haberi non poterant, si Dictatorem dici non placuisset, Interrex creabatur. Qui cum quinque dies magistratum obtinuisset (nam hoc Interregni tempus fuisse satis constat) alteri imperium tradebat.

Ille, nisi quid impediret, Senatusconsulto de Comitiis consularibus facto, Consules creabat. Solus hic patricius magistratus cum plebe communis factus non est. Neque enim populi suffragio creabatur, sed a patriciis coëuntibus auspicato prodebatur, ut testatur Appius Claudius apud Livium. Creabatur autem, ut Pedianus docet, ad III. Kalendas Februar. Ejus officium erat omnia ea obire, quæ vel Regum, vel Consulum fuissent. Itaque jus dicebat, Senatum vocabat, Rempublicam quoque turbulentis temporibus, sub extremi atque ultimi Senatusconsulti formula sæpe accipiebat, surrogatisque magistratibus Comitia habebat. *Janus Gulielm.*

Uti Lepidus, et Catulus, &c.] Videndum an de Bell. Ital. hic agatur. Lepidus enim et Catulus Consules habentur in æneа apud me tabella, in qua Italici belli fit mentio. *Ursin.*

Neque auribus aut lingua competere] Tacit. lib. III. 'Oppidani neque oculis, neque auribus satis competebant:' et Hist. III. 'Trepidus miles, dux segnis, et veluti captus animi, non lingua non auribus competere.' Citatur a Donato in Adelph. Act. III. sc. 2. 'Sallust. de Septimio: Neque animo neque lingua satis compote.' *Ciacc.*

Prudens omnium] Tacitus in vita Agricolæ: 'Ceterum animorum provinciæ prudens.' *Idem.*

Profectus] Sunt qui legendum putent, *profectis;* alii vero, *operibus confectis:* sed in re ambigua quid asseveres? *Carrio.*

Oppidum cepit] Videtur legendum *obsidium.* Nam Tacitus, Sallustii æmulator, sic locutus est lib. IV. cum dixit: 'Obsidium cepit per præsidia, quæ opportuna jam muniebat.' *Ursinus.*

Domitium proconsulem] Non puto designari Cn. Domitium Calvinum Consulem anno DCCXIII. cum C. Asinio Pollione, quippe ex Hispania, de qua Procos. triumphaverat. Imp. describitur in argenteo denario Oscæ signato, cum inscriptione DOMIT. COS. ITER. IMP. OSCA. *Ursin.*

Dyrrhachium] *Dyrrhachium* posui pro *brachium*, quod ita in libro Elnonensi esset. Quo etiam modo legendum esse cum quidam conjecissent, alii pro certo id, sine ulla librorum auctoritate, audacter receperunt. *Carrio.*

Dyrrachium] Aliter Epidamnus dicitur, Thucydidi Dalmatiæ aut Macedoniæ colonia; et oppidum propter inauspicatum nomen a Romanis Dyrrachium appellatum fuisse, tradunt Livius, Strabo, Plinius, et Mela. Quibus assentitur quoque Dion lib. XLI. ita tamen ut subdubitet, num duo diversa sint oppida. Appianus autem II. Civil. hoc plane adfirmat, ait enim Epidamnum paullum remotum a mari Dyrrachium vero prope ipsum mare (in peninsula, teste Strabone); Epidamnique navale esse dicit. Additque hoc falso a quibusdam Epidamnum dictum: postea tamen sic nominatum a Corcyrensibus, quod Dyrrachii nomen ominosum habebatur, vetustam autem appellationem vicisse, et Dyrrachii nomen manere. Discrepat a ceteris omnibus Appianus, hic namque Dyrrachii nomen ominosum, ceteri Epidamni faciunt; Hic nominis mutationem Corcyrensibus, alii Romanis tribuunt. Hodie vetus nomen obtinere videtur. Durazzo enim urbs interior et Cabo Durazza maritima nominatur in tabulis Geographicis recentioribus. *Drazio* legit Marius Niger. *Ortel.*

Illo profectus, vicos, &c.] Et hoc Fragmentum, contagione credo rei quam narrat, periculum vastationis vix effugit, non quidem a Volcani violentia, sed librariorum ignorantia conflatum syllabas abbreviantium. Quo de genere sum questus jam antea, quorum comitate effectum videtur, ut tres dictiones in unam concreverint: quod conjectores isti Sallustiani non advertentes, sibique cum

simplici excetra rem modo esse arbitrantes, mirum quas nobis Lernas peperere: dum partim *securo*, alii *securissimo;* nonnulli etiam *vetustissimo* nobis objectare non dubitant, quod eo illis firmius visum, quoniam in manuscripto forte *fecundissimo* repperissent. Sed his plorare jussis in rem præsentem venire melius est, lectorique de conjecturæ nostræ ratione gratiam facere. Ea vero hæc est: *Neque elato, aut securo esse animo, metu gentis, &c.* sententia apertissima; et quam a Sallustio esse arguta ejus brevitas etiam me tacente indicium facit. *Douza.*

Cornicines occanuerunt] Priscianus l. x. 'Quidam occanui, pro, occinui protulerunt.' Servius Virg. Georg. II. 'A cano,' inquit, 'veteres non *cecini*, sed *canui* dixerunt. Sallustius: Cornua occanuerunt.' *Carrio.*

Equi sine rectore] Hoc fragmentum idem Priscianus citat ex l. I. epistolarum; corrupte, ut puto, pro Historiarum: neque enim Sallustium epistolas vulgasse alibi lectum. *Coler.*

Equi sine rectoribus exterriti] Ad hunc locum respexisse videtur Tacitus Annal. I. 'Equis maxime vulnera ingerit. illi sanguine suo et lubrico paludum lapsantes, excussis rectoribus, disjicere obvios,' &c. *Ciacc.*

Hilerdam] Ilergetum urbs Ptolemæo, et Stephano, in Hispania Tarraconensi: Lerida est Vasæo. Fluvius Ilerda est ibidem, nisi fallat Vibius. *Ortelius.*

Ardebat enim Hispania] Cæsar l. v. 'Ardere Galliam.' Tacitus Annal. XII. 'Arsisset bello provincia.' *Ciacc.*

Et ponere validam] Suspicabar leviter legendum esse, *Hipponem*, docente Stephano περὶ πόλεων, Ἱππὼν πόλις Λιβύης, eamque a Phœnicibus conditam sciebam. Sallust. Jugurtha: 'Postea Phœnices, alii multitudinis domi minuendæ, pars imperii cupidine sollicitata plebe, et aliis novarum rerum avidis, Hipponem, Adrumetum, Leptim, aliasque urbes in ora maritima condidere.' Sed cum viderem viros doctos in Mss. Nonii codicibus reperisse *Digonem*, non dubitavi scribendum esse, *Vizonem*. Stephanus, Βιζώνη, πόλις Ποντική. Probus, qui mihi dux ad hanc conjecturam, in Zo: 'Hac quoque syllaba nullum nomen reperi terminatum, nisi unum barbaræ civitatis lectum in Sallustio, Vizo Vizonis.' *Putsch.*

Et ponere validam urbem] Vetus codex Nonii habet, *Et Digonem:* ex quo excogitari debet nomen urbis ejus, de qua loquebatur. *Restare* autem, pro Resistere, dixit, ut Tacit. Annal. III. 'Paulum more attulere ferrati, restantibus laminis adversum pila et gladios.' Et Liv. l. XXXIV. 'Qui pauci plures vincere soliti estis, nunc paucis plures non restatis.' *Ciacconius.*

Pugnando vicit] Simile est illi, quod habetur in veteri inscriptione Duilii, PUGNANDO CEPIT. *Ursin.*

In Mauritania] Vide supra. Lipsius, *In Mauritaniam*, epist. IV. 14. Nam scribit Plutarch. Sertorium cum tribus millibus militum confugisse Carthaginem novam. Idem paullo post corrigit. 'Furtim abiit; celeritate vitare prælium.' *Coler.*

Furtivaque celeritate] Ante erat, *Furtim aut celeritate:* ex quo faciebat Achilles Statius, *Furtim ac celeri rate.* Ciacconius.

Transgressus] Agell. x. 26. et Nonius Marcell. tit. de impropriis, qui Agellii verba more suo describit, hæc citant, apud quem duo fragmenta turpiter coaluerunt in unum, sic separanda et emendanda: 'Transgressus a pedum gradu proprie dicitur, sed auctoritas vetustatis liberiorem usum loquendi dedit, ut Sallustius hist. l. I. et de iis qui navigassent, et de ipsis navibus eo verbo uti voluit, in quibus gradus non sit. de Sertorio: Nactus obscuram noctem æstu secundo, furtivaque celeritate

vitare prælium in transgressu conatus est, ac inde: Transgressos recipit omnes mons præceptus a Lusitanis.' Hanc veram esse hujus loci scripturam suffragabitur quilibet, qui Nonii mentem diligentius excusserit: eodem porro modo loquitur Sisenna l. III. 'Transgressus fluvium qui secundum Herculaneum ad mare pertinebat.' Et 'naves ambulare' dixit Ennius: 'Inde Paron per cærula navibus ambulabant.' Et 'claudas' vocat Lucretius. l. IV. 'At maris ignaris in portu clauda videntur Navigia aplustris fractis obnitier undis.' Et 'currere' dicit Virgilius lib. I. Æneid. 'Defessi Æneadæ quæ proxima littora cursu Contendunt petere.' Quo loco et Serv. 'saltationes etiam navium dicebant, quod est animalibus terrestribus proprium.' Eas optime sentiunt qui vi ventorum et procellarum aliquando jactati fuerunt. *Putsch.*

Mons Ballera] In membranis Fuldensibus *Belloia*, hinc forsan *Belona*, cujus meminit Stephanus. *Putsch.* De monte Ballera nihil legere me recordor. Servius 'Ms. Fuldensis montem istum Belloiam vocat.' Sed puto et illud vitiosum. Pallenæ quidem montis Avienus meminit: 'hic mellifluis Pallena sub antris.' Verum is non in Hispania. *Coler.*

Et mox Fufidius] Ita emendarunt ex *Stipidius*. Mallem tamen, *Sulpicius*. Ciacconius.

Et mox Fufidius] Lipsius: *Aufidius*. Sic de bello Sertoriano accipietur. videndus Plutarch. *Coler.*

Postquam tantas asperitates] Vv. cc. habent, *spiras*, non *asperitates*: quod verbum ab aliis repositum est. Festus exponit *spiram* hominum multitudinem. Profertque Ennii versum: 'Spiras legionibus nexunt.' *Ursinus.*

Fugam maturabat] Virgilius: 'Maturate fugam.' Tacit. Annal. v. 'Fugam maturavit spe auxilii.' *Ciacc.*

Ægrotum collegam] Potius est, ut Sallustium scripsisse credam, *ægroto collega*. Idque de Lipsiana sententia. *Douza.*

Tarenti] Calabriæ hæc sive magnæ Græciæ urbs est. Suidas et Ælianus in Militaribus adscribit Tarentum Siciliæ. Ex quo patet, hujus tempore hanc Italiæ partem (ut nunc quoque) Siciliam appellatam. In regum titulis enim utriusque Siciliæ memoria est. Taras appellatur Straboni et Ptolemæo. Romanam coloniam esse ex Strabone et Plutarcho discimus. Œbalia a Virg. vocatur, teste Servio. Sed arcem Tarentinam sic vocari annotavit Philargyrius. Eleganter hanc Urbem describit Florus lib. I. 'Tarentus Lacedæmoniorum opus, Calabriæ quondam et Apuliæ, totiusque Lucaniæ caput, cum magnitudine et muris, portuque nobilis, tum mirabilis situ: quippe in ipsis Hadriatici maris faucibus posita, in omnes terras, Histriam, Illyricum, Epirum, Achaiam, Africam, Siciliam vela dimittit.' Hæc ille. Tarento hodie vocatur. Tarentini aliquando Spurii vocati sunt, ut scribit ex Trogo Justinus lib. XX. Partheniatas vocatos scribit Servius ad Æneid. III. item Phalantiades a Phalanto quodam cive eorundem celeberrimo, ut tradit Stephanus. *Ortel.* Vide et Strabonem lib. VI. et Plin. III. 10. præcipue vero Cluver. Ital. lib. IV.

Iter vortit ad Corycum urbem inclytam: pastusque nemore, in quo crocum gignitur] Omnino hic nomen nemoris desiderari existimo; id quod imperito librario occasionem præbuisse videtur locum depravandi, atque ejus vicem nobis *Pastusque* istud supponendi: quod nihili verbum esse, distinctionemque post *Inclutam* removendam, indicasse contentus, felicioribus ingeniis nomen porro nemoris istius, quod ego frustra in Ciliciæ descriptionibus persecutus, litteris recomminisci nondum potui, investigandum relinquo. *Douza.*

Corycum] Plinio et Ptolemæo Ciliciæ oppidum, quod Curco Nigro, Chura Mercatori appellatur. Plinius oppidum, portum et antrum uno nomine appellat Corycos. Est et Ciliciæ mons quoque Plinio, Vibio, et Stephano. Promontorium quoque est Straboni, et in eo antrum Corycium, in quo optimus crocus nascitur. Meminit et ejus Q. Calaber. *Ortel.* Corycius autem crocus celeberrimus, quem Isidorus l. XIV. c. 8. *Coriscon* nominat, addens inde plurimum et optimum venire crocum. Hinc et Cilicum florem *crocum* appellat Statius Papinius lib. II. Sylv. aliique.

Ad Olympum atque Phaselida] Urbes sunt Lyciæ maritimæ et maximæ, quæ piratarum et prædonum domicilium et receptaculum fuerunt, et ea de causa bello Piratico a Servilio expugnatæ et deletæ sunt. Strabo lib. XIV. Cic. in Verrem 4.

Ad Olympum] Et hæc ad superiora quodammodo pertinent: scribit enim Pedianus Verrina tertia, P. Servilium bellum in Cilicia gessisse, deque ea triumphasse, captis Coryco, Olympo, et Phaselide, tribus magnis ejus terræ urbibus, sed in Asconio depravatum est, *Fasilide.* Carrio.

Apud Læte oppidum] Hæc ita conjunximus ex sententia clarissimi D. Jani Douzæ, cujus opinionem firmat Silius Italicus, Sallustii in locis describendis imitator, de bello Punico lib. II. 'Quæque super Gravios lucentes volvit arenas, Inferni populis referens oblivia Læthe.' *Putsch.*

Læte] Macedoniæ Urbs Stephano. Ad Thermæum sinum, Plinio. Eadem Mygdoniæ regionis in Macedonia, apud Ptolemæum. Sed hæc forsan alia Urbs. *Ortel.*

Cui nomen oblivionis condiderant] Legam, *indiderant;* et de Lethe Hispaniæ flumine intelligam, quod Limiam appellant Strabo lib. III. et latius Mela: 'Et cui oblivionis cognomen est, Limia.' *Ciacconius.*

Mutina] Galliæ Togatæ oppidum, vulgo nunc Modona et Modena vocitata. Memoratur Polybio, Ciceroni, Livio, Paterculo, Straboni, Melæ, Plinio, Ptolemæo, aliisque. Coloniam fuisse Romanorum complures testantur auctores. Cicero Philipp. V. Mutinam firmissimam et splendidissimam Populi Romani Coloniam appellavit. Quo anno deducta fuerit Colonia, Livius ostendere voluit l. XXXVIII. 'Eodem,' inquit, 'anno Mutina et Parma Coloniæ Romanorum civium sunt deductæ: bina millia hominum in agro, qui proxime Bojorum ante Tuscorum fuerat, octona jugera Parmæ, quina Mutinæ acceperunt.' Nempe is annus erat Urbis Romæ IↃLXVIII. quo anno Consules fuere Q. Fabius Labeo, et M. Claudius Marcellus. Polybius autem lib. III. ante Coloniam jam inde a P. Cornelii Scipionis, et Ti. Sempronii Longi consulatu annis triginta quatuor ante extitisse affirmat. Addendum hoc, quod refert Plin. Mutinensi agro exire e petra flammam statis Vulcano diebus. Nec alienum fuerit mirum ejusdem agri portentum hoc loco inserere, quod idem Plinius l. II. c. 83. refert, quo ipsa natura soli noscatur: 'Factum est,' inquit, 'ingens terrarum portentum L. Marcio, Sex. Jul. Consulibus, in agro Mutinensi: namque montes duo inter se concurrerunt, crepitu maximo adsultantes, recedentesque; inter eos flamma fumoque in cœlum exeunte, interdiu, spectante e via Æmilia magna Equitum Romanorum familiarumque et viatorum multitudine. Eo concursu villæ omnes elisæ, animalia permulta, quæ intra fuerant, exanimata sunt: anno ante sociale bellum; quod haud scio an funestius ipsi terræ Italiæ fuerit, quam civilia bella.' *Cluver.*

Præneste] Urbs Latii mediterranea, ducentis fere stadiis dissita ab Urbe

Roma, Ptolemæo Πραίνεστος, quamquam Strabo scribit olim dictam Πολυστέφανον, Plinius etiam Stephanen, nomenque habere a quodam Prænestè (ita enim fabulantur) Ulyssis nepote, et filio Latini, qui primus ejus fuerit conditor, sicut asserit Solinus ex Zenodoto. Ceterum Servius a silicibus, qui πρῖνοι veteribus Græcis, quorum ibidem maxima copia, dictam affirmat: Græcanicam esse hanc urbem origine, sicut et Tybur aliquanto vicinius Romæ, affirmat idem Geographus l. v. Utramque rursus urbem loci natura munitam prædicat, etsi Præneste excelleret, cui arcis loco mons imminebat excelsus, idemque avulsus angusto quodam transitu, et quasi collo a reliquis montanis locis contiguis. Accedebat ad hanc munitionem naturalem, quod urbs undique occultis cuniculis perforata fuerit, in quorum uno Marius Junior obsessus periit. *Fungerus.* Leander Albertus dicit hodie Pilestrina nominari.

Medio diei] Ita locutus est Tacitus, Sallustii locum, ut videtur, imitatus l. xviii. cum dixit; 'Sed medio diei exarserant.' *Ursin.*

Militiæ peritus] Supra dixit: 'Doctus militiam.' In utroque Græcos imitatus, qui dicunt, εἰδὼς μάχης, sive πολέμοιο, ut apud Homerum, οἱ εἰδότες μάχην. *Idem.*

Sertorius] Neque habeo certi, quod hoc de loco definiam; etsi Servius l. ix. Æneid. quid sibi voluerit Sallustius satis indicat. 'Muri,' inquit, 'olim alti non erant, sed ad impetum tantum repellendum. Ut etiam Sallustius ostendit, ubi Sertorium humeris sublatum muros ascendisse memorat:' quæ postrema qui pro Sallustianis accipiunt, frustra sunt; cum huc referri debeant. *Carrio.*

Sertorius Parthis] Videtur illud, *Parthis*, esse mendosum, et fortasse, *portis*, scribendum, ut integra lectio sit: *Sertorius portis turba morantibus, &c.* Erant igitur portæ ita turba occupatæ, ut nec Tribunus, nec ipse Imperator pervadere posset. *Imperii* autem posuit, ut videtur, pro *Imperatoris.* Ursin.

Dubitavit acie pars] Priscianus extremo sept. lib. tradit veteres consuevisse frequenter in quincta conjugatione tam genitivum quam dativum ablativo similes proferre: et hæc ex prima Sallustii historia allegat: prout vulgati habent libri. Nam a manuscriptis abest numerus: et in historiis ita scripsisse Sallustium in Catholicis refert Probus: nec librum nominat; uti nec Servius l. i. Georg. Virg. Probi hæc sunt: 'E, sive correpta, sive producta, nullius generis casus genitivus reperitur terminatus, nisi antique. Virgilius: Libra die somnique pares ubi fecerit horas. Sallustius: dubitavit acie pars.' *Carr.*

Idem fecere] Quæ sequuntur ad finem usque libri i. addidimus ex quadam Servii editione, quam debemus diligentiæ et solertiæ Cl. viri Petri Danielis. Nam si absque illo esset, multa Sallustii loca non haberemus, multa deteriora essent, quæ nunc ad Sallustianæ navis tabulas coæquandas multa optima habemus. *Putschius.*

Ea paucis quibus] Servius ad illud xii. Æneidos: 'me verius unum Pro vobis luere: Alii veteri more dictum accipiunt. Verum enim quod bonum et rectum esset appellabant. Terentius: Idne est verum modo, id est pessumum genus. Idem, Quod si astu rem tractavit, Dii vostram fidem, quantam et quam veram laudem capiat Parmeno. Sallustius in primo: Ea paucis quibus peritia, et verum ingenium est abnuentibus. Idem, Perpenna tam paucis profectus vera est æstimanda.' Locum integrum ascripsi, ut eliciant aliquid meliora ingenia. Ego muginabar: 'Perpenna tam paucis profectus vera est æstimanda:' sensu non pleno, quem pendere a sequentibus reor. *Idem.*

LIBER II.

Sardinia in Africo mari facie vestigii humani] Fraudi, uti spero, futurum mihi non est, si has Sallustiani velut naufragii tabulas assulis aliquantis auctiores reddidero: non quidem de meo, ne quis erret, (unde enim mihi, quæso, Romanæ historiæ proferre pomœria, scriptorum præsertim codicum armamentis destituto?) sed de Isidori schediis et pluteis, quos jam dudum, conjuratis tot barbarorum sæculorum procellis, et plus quam decumanis ignorantiæ fluctibus, a reliqua Sallustiana rate disjectos, ac avulsos fuisse persuasum est mihi: atque hanc inde conjecturam facio, quod idem ille centonum, quem dico, sarcinator unicus lib. IX. Originum suarum, quo loco de Gentium vocabulis disserit, Maurorum et Numidarum prima quasi incunabula, atque incrementa, retractans, iisdem pæne verbis, ordine paullum immutato, narrationem longissimam a Sallustiano Jugurtha petitam ad se traxit, suppresso auctoris, unde eam acceperat, nomine, quod ille passim etiam in aliis solemne quasi suum servasse videtur. Exemplum Isidori sic habet: 'Sardis Hercule procreatus cum magna multitudine a Libya profectus Sardiniam occupavit, et ex suo vocabulo insulæ nomen dedit. Hæc in Africo mari facie vestigii humani, in Oriente quam Occidente latior, prominet; ferme paribus lateribus, quæ in Meridiem et Septentrionem vertunt: ex quo ante commercium a navigantibus Græcorum ἴχνος appellata est. Terra patet in longitudinem millia CXL. latitudine XL. In ea neque serpens gignitur, neque lupus, sed solifuga tantum, animal exiguum, hominibus perniciosum. Venenum ibi quoque non nascitur, nisi herba per scriptores plurimos et poëtas memorata, apiastro similis, quæ hominibus rictus contrahit, et quasi ridentes interimit. Fontes habet Sardinia calidos, infirmis medelam præbentes, furibus cæcitatem, si sacramento dato oculos aqua ejus tetigerint.' Hactenus Isidorus; quæ universa ut a Sallustio esse præstare non ausim, ita pleramque partem eidem deberi quovis pignore sponsionem facere sum paratus. Fragmentum certe istud eodem insertum plane arguit suspicionem hanc nostram de nihilo non esse. Et vero (ut rem loquar meram) si paucula quædam, quo de genere sunt illa, 'Infirmis medelam, furibus cæcitatem præbere:' item hoc, *Græcorum* ἴχνος: quod ad proximum Sallustii Fragmentum, (illud, 'Unde Ichnusa appellata,' volui dicere) haud dubie pertinere, atque inde adeo emendandum ipsa res clamat: Isidori sordes potius, quam Sallustianam munditiam redolentia istinc excipias, quidnam his additamentis Historico nostro tantopere indignum insit, non video. Ceterum caussam descriptionis Sardiniæ Lepidum Sallustio præbuisse verisimiliter inducor, quem male re gesta versoriam in eam insulam capere coactum, atque inibi paullo post tabe colliquisse veteres nobis Memoriæ confirmant. *Douza.*

Facie vestigii humani] Imitatur Phrasin Solinus, c. 47. 'Equus C. Cæsaris nullum præter Cæsarem dorso recepit, cujus primores pedes fa-

cie vestigii humani tradunt fuisse.' Apulejus de asino IV. 'Hæ arbores in lauri faciem prolixe foliatæ, pariunt in modum floris inodori porrectos caliculos modice punicantes.' *Putschius.*

Ichnusa] Scribit Plinius, cum Sardinia aliis Sandaliotis appelletur, Melissum eam a similitudine plantæ humanæ Ichnusam dixisse; quod posterius Solinus, Plinii transscriptor Chrysippo tribuit; ut quidem vulgo est: nam in veteribus libris Crispum, non Chrysippum esse, deque Sallustio Crispo accipiendum videri olim observavimus; et V. C. Martin. Delrius cum laude multa in his studiis versatus, in Scholiis Solinianis notavit: quod eo mihi propius vero est, quod videam Silium Italicum, qui in plerisque, ut alibi docemus, Sallustium studiose imitatus est, idem in poëma suum transtulisse. Versus ejus l. XII. sunt: 'Insula fluctisono circumvallata profundo Castigatur aquis: compressaque gurgite, terras Enormes cohibet nudæ sub imagine plantæ. Inde Ichnusa prius Grajis memorata colonis: Mox Libyci Sardus generoso sanguine fidens Herculis, ex sese mutavit nomina terræ.' *Carrio.*

Dubium an insula sit] Videtur legendum, *Continens, dubium an insula sit, quum Euri, &c.* Ciaccon.

De reditu ejus legem ferentem] Notat Agellius X. 20. Sallustium proprietatis in verbis retinentissimum consuetudini concessisse, et privilegium quod de Cn. Pompeji, Magni Pompeji patris reditu ferebatur, legem appellasse. *Carrio.*

Genus militum suetum a pueritia latrociniis] Videtur Q. Curtius respexisse ad hunc locum, cum dixit l. VI. 'Mardorum erat gens confinis Hispaniæ, cultu vitæ aspera, et latrociniis assueta.' *Ursinus.*

Inter læva mœnium] Loquitur de prælio apud flumen Durium a Cn. Pompejo commisso. Pompejus ad Senatum: 'Castra hostium apud Sucronem capta, et prælium apud flumen Durium, et dux hostium C. Herennius cum urbe Valentia, et exercitu deleti, satis clara vobis sunt.' *Putschius.*

Flumen Turiam] Non bene quidam miscuerunt *Turiam* cum *Durio*, idem ambobus nomen facientes, credo ob Hispanicarum rerum ignorationem, quia Turia non tam celebris est. Fluit autem Turia juxta Valentiam, de quo Pomponius libro secundo: 'Setabin, et Turiam, et Sucronem non magna excipit flumina:' et Plin. III. 3. 'Valentia Colonia tribus M. pass. a mari remota: flumen Turiam.' Ita enim legendum et apud Pomponium, et apud Plinium erudite et vere contendit Hermolaus. Corrupte autem hic vulgo legitur *Durium*. Turiam enim vocari id flumen, de quo Pomponius loquitur, ostendit Plutarchus in Sertorio: 'Remedia,' inquit, 'in rebus adversis, magis claram ejus virtutem faciebant, veluti in ea pugna, quæ apud Sucronem contra Pompejum commissa est, et rursus in ea quæ apud Turiam, adversus Metellum simul et Pompejum.' Claudianus tamen etiam Durium Turiam appellavit, in Laudibus Strenæ: 'Te nascente ferunt, per pinguia culta tumentem Divitiis undasse Tagum, Gallæcia risit, Floribus et roseis formosus Turia ripis Vellere purpureo passim mutavit ovile.' Nam cur fluvium parvum et alias ignobilem, prætermissis Ibero, Bæti, Ana, ac Durio, Minioque maximi momenti fluminibus, tanta pompa seligeret, ac formosum roseis ripis vocatum ipsi Tago, fluminum Hispanorum vulgatissimæ famæ conjungeret? Vide *Resend.* de Antiq. Lusit. Est igitur Turia sive Durias Hispaniæ Tarraconensis fluviolus in Sucronensem sinum effluens. Guadalajar Clusio hodie est. Durius autem Plinio Hispaniæ maximus fluvius, in Pelendonibus ortus, Astu-

LIBER II.

Sardinia in Africo mari facie vestigii humani] Fraudi, uti spero, futurum mihi non est, si has Sallustiani velut naufragii tabulas assulis aliquantis auctiores reddidero: non quidem de meo, ne quis erret, (unde enim mihi, quæso, Romanæ historiæ proferre pomœria, scriptorum præsertim codicum armamentis destituto?) sed de Isidori schediis et pluteis, quos jam dudum, conjuratis tot barbarorum sæculorum procellis, et plus quam decumanis ignorantiæ fluctibus, a reliqua Sallustiana rate disjectos, ac avulsos fuisse persuasum est mihi: atque hanc inde conjecturam facio, quod idem ille centonum, quem dico, sarcinator unicus lib. IX. Originum suarum, quo loco de Gentium vocabulis disserit, Maurorum et Numidarum prima quasi incunabula, atque incrementa, retractans, iisdem pæne verbis, ordine paullum immutato, narrationem longissimam a Sallustiano Jugurtha petitam ad se traxit, suppresso auctoris, unde eam acceperat, nomine, quod ille passim etiam in aliis solemne quasi suum servasse videtur. Exemplum Isidori sic habet: 'Sardis Hercule procreatus cum magna multitudine a Libya profectus Sardiniam occupavit, et ex suo vocabulo insulæ nomen dedit. Hæc in Africo mari facie vestigii humani, in Oriente quam Occidente latior, prominet; ferme paribus lateribus, quæ in Meridiem et Septentrionem vertunt: ex quo ante commercium a navigantibus Græcorum ἴχνος appellata est. Terra patet in longitudinem millia CXL. latitudine XL. In ea neque serpens gignitur, neque lupus, sed solifuga tantum, animal exiguum, hominibus perniciosum. Venenum ibi quoque non nascitur, nisi herba per scriptores plurimos et poëtas memorata, apiastro similis, quæ hominibus rictus contrahit, et quasi ridentes interimit. Fontes habet Sardinia calidos, infirmis medelam præbentes, furibus cæcitatem, si sacramento dato oculos aqua ejus tetigerint.' Hactenus Isidorus; quæ universa ut a Sallustio esse præstare non ausim, ita pleramque partem eidem deberi quovis pignore sponsionem facere sum paratus. Fragmentum certe istud eodem insertum plane arguit suspicionem hanc nostram de nihilo non esse. Et vero (ut rem loquar meram) si paucula quædam, quo de genere sunt illa, 'Infirmis medelam, furibus cæcitatem præbere:' item hoc, *Græcorum* ἴχνος: quod ad proximum Sallustii Fragmentum, (illud, 'Unde Ichnusa appellata,' volui dicere) haud dubie pertinere, atque inde adeo emendandum ipsa res clamat: Isidori sordes potius, quam Sallustianam munditiam redolentia istinc excipias, quidnam his additamentis Historico nostro tantopere indignum insit, non video. Ceterum caussam descriptionis Sardiniæ Lepidum Sallustio præbuisse verisimiliter inducor, quem male re gesta versoriam in eam insulam capere coactum, atque inibi paullo post tabe colliquisse veteres nobis Memoriæ confirmant. *Douza.*

Facie vestigii humani] Imitatur Phrasin Solinus, c. 47. 'Equus C. Cæsaris nullum præter Cæsarem dorso recepit, cujus primores pedes fa-

cie vestigii humani tradunt fuisse.' Apulejus de asino IV. 'Hæ arbores in lauri faciem prolixe foliatæ, pariunt in modum floris inodori porrectos caliculos modice punicantes.' *Putschius.*

Ichnusa] Scribit Plinius, cum Sardinia aliis Sandaliotis appelletur, Melissum eam a similitudine plantæ humanæ Ichnusam dixisse; quod posterius Solinus, Plinii transscriptor Chrysippo tribuit; ut quidem vulgo est: nam in veteribus libris Crispum, non Chrysippum esse, deque Sallustio Crispo accipiendum videri olim observavimus; et V. C. Martin. Delrius cum laude multa in his studiis versatus, in Schollis Solinianis notavit: quod eo mihi propius vero est, quod videam Silium Italicum, qui in plerisque, ut alibi docemus, Sallustium studiose imitatus est, idem in poëma suum transtulisse. Versus ejus l. XII. sunt: 'Insula fluctisono circumvallata profundo Castigatur aquis: compressaque gurgite, terras Enormes cohibet nudæ sub imagine plantæ. Inde Ichnusa prius Grajis memorata colonis: Mox Libyci Sardus generoso sanguine fidens Herculis, ex sese mutavit nomina terræ.' *Carrio.*

Dubium an insula sit] Videtur legendum, *Continens, dubium an insula sit, quum Euri, &c.* Ciaccon.

De reditu ejus legem ferentem] Notat Agellius X. 20. Sallustium proprietatis in verbis retinentissimum consuetudini concessisse, et privilegium quod de Cn. Pompeji, Magni Pompeji patris reditu ferebatur, legem appellasse. *Carrio.*

Genus militum suetum a pueritia latrociniis] Videtur Q. Curtius respexisse ad hunc locum, cum dixit l. VI. 'Mardorum erat gens confinis Hispaniæ, cultu vitæ aspera, et latrociniis assueta.' *Ursinus.*

Inter læva mœnium] Loquitur de prælio apud flumen Durium a Cn. Pompejo commisso. Pompejus ad Senatum: 'Castra hostium apud Sucronem capta, et prælium apud flumen Durium, et dux hostium C. Herennius cum urbe Valentia, et exercitu deleti, satis clara vobis sunt.' *Putschius.*

Flumen Turiam] Non bene quidam miscuerunt *Turiam* cum *Durio*, idem ambobus nomen facientes, credo ob Hispanicarum rerum ignorationem, quia Turia non tam celebris est. Fluit autem Turia juxta Valentiam, de quo Pomponius libro secundo: 'Setabin, et Turiam, et Sucronem non magna excipit flumina:' et Plin. III. 3. 'Valentia Colonia tribus M. pass. a mari remota: flumen Turiam.' Ita enim legendum et apud Pomponium, et apud Plinium erudite et vere contendit Hermolaus. Corrupte autem hic vulgo legitur *Durium.* Turiam enim vocari id flumen, de quo Pomponius loquitur, ostendit Plutarchus in Sertorio: 'Remedia,' inquit, 'in rebus adversis, magis claram ejus virtutem faciebant, veluti in ea pugna, quæ apud Sucronem contra Pompejum commissa est, et rursus in ea quæ apud Turiam, adversus Metellum simul et Pompejum.' Claudianus tamen etiam Durium Turiam appellavit, in Laudibus Strenæ: 'Te nascente ferunt, per pinguia culta tumentem Divitiis undasse Tagum, Gallæcia risit, Floribus et roseis formosus Turia ripis Vellere purpureo passim mutavit ovile.' Nam cur fluvium parvum et alias ignobilem, prætermissis Ibero, Bæti, Ana, ac Durio, Minioque maximi momenti fluminibus, tanta pompa seligeret, ac formosum roseis ripis vocatum ipsi Tago, fluminum Hispanorum vulgatissimæ famæ conjungeret? Vide *Resend.* de Antiq. Lusit. Est igitur Turia sive Durius Hispaniæ Tarraconensis fluviolus in Sucronensem sinum effluens. Guadalajar Clusio hodie est. Durius autem Plinio Hispaniæ maximus fluvius, in Pelendonibus ortus, Astu-

riam, a Vettonibus, et Lusitaniam a Gallæcis disterminat. Duèro nostra ætate vocatur. Doris Ptolemæo, et Dorias Straboni appellatur, qui eundem eodem fere loco l. III. Durium appellavit *Ortel.* Durius igitur claritate sua et scriptorum testimonio celebratissimus, aquarum mole ipsum Tagum superat, nisi quod compressiore, ut fere inter montes, alveo fluit, Tago per liberos et planos campos ad ostentationem se dilatante: Turia autem, uti jam monuimus, exiguus est fluviolus. *Resend.*

Flumen Thuriam] Ita scribendum videtur. Græci quoque Scriptores Θουρίαν ποταμὸν edunt, licet diversus ab eo flumine, a quo Thurios appellatos esse dicunt, quod ex ipsis etiam Thuriorum numismatibus constat, in quibus Crathis quidem fluvius taurina forma impressus est, Thuria vero fons, Leonis capite aquam fistula ex ore fundente. Hic autem de Thuria intelligendum, qui Vibonem, sive Valentiam præterfluit. *Ursin.*

Valentia] Plures hujus nominis urbes: sed hæc Valentia est Contestanorum in Hispania Tarraconensi urbs Ptolemæo: Edetanis eam ascribit Plinius. Valentia hodie Clusio. Aliam Valentiam in Hispania habet Livii Epitome 55. quam ad habitandum concessum Viriati veteranis militibus a Junio Bruto tradit. Sita ad Minium fluvium, Tidæque objecta est. Vide Joh. Marianam III. 7. de Reb. Gest. Hispan. *Ortel.*

Macedonia] V. supra Jugurth. c. 35.

Dardania] Orosio, Ptolemæo, et aliis, Europæ regio, Mysia Mediterranea vocatur in Codice; quæ a Wolfg. Lazio *Bossen* appellatur. Illyriæ pars, teste Æliano in Variis, et Nicolao, apud Stobæum: qui scribit hos tantum ter in vita lavari; cum nascuntur, in nuptiis, et in funere. Dardanos Serviam et Rasciam habitasse, Cuspinianus, et Volaterranus testantur. Σέρβια, et Ῥασκία, habet Sophianus. *Ortel.*

Sed ipsi ferunt taurum] Et hoc Fragmentum ex Isidoro haud medioeri accessione augeri, nostraque comitate ex supplemento ejusdem redivivam lucem accipere potest. Id vero est hujusmodi ex l. XIV. Originum c. 6. 'Corsicæ insulæ exordium incolæ Ligures dederunt, appellantes eam ex nomine ducis. Nam quædam Corsa nomine Ligus mulier, cum taurum ex grege, quam prope littora regebat, transnatare solitum, atque per intervalla corpore aucto remeari videret, cupiens scire incognita sibi pabula, taurum a ceteris digredientem usque ad insulam navigio prosecuta est. Cujus regressu insulæ fertilitatem cognoscentes Ligures, ratibus eo profecti sunt, eamque nomine mulieris auctoris et ducis appellaverunt.' Vides ut ex omni parte pulcre fundata et constituta sit hæc navis, paucis exceptis, in quibus nos non materiarius, verum architectus frustratur: quæ tamen Sallustii non esse suo se indicio produnt; veluti extremum illud de nomine mulieris Liguris auctoris et ducis vocabuli Corsicæ; quod semel antea dictum Sallustiana a se breviloquentia spernit procul, nam majorem partem ejus Historici esse, argumentis, si sit opus, vincere me posse confidentia est: fortassis et ea quæ sequuntur, de quibus tamen lente et suspensa manu judicium meum profero. Dividitur autem a Sardinia XX. millium freto, cincta Ligustici æquoris sinu ad prospectum Italiæ. Est autem multis promontoriis angulosa, gignens lætissima pabula, et lapidem quem Catochitem Græci vocant. Utut est hujusmodi tam accurata regionis descriptio, a Sallustianæ historiæ ratione abhorrere non nimium videtur: quem et multum in hoc genere atque adeo curiosum fuisse, similium locorum conlationes arguere possunt. *Douza.*

Ne illa tauro] Particulam *ne*, pro, *nedum*, positam docent Grammatici. Sic Apulejus Apologia I. ‘At ego Æmiliano, non huic Afro, sed illi Africano et Numantino, et prætcrea Censorio vix crediderim, ne huic frutici credam, non modo odium peccatorum, sed saltem intellectum inesse.’ *Ursin.*

Dædalum ex Sicilia profectum] Videtur ex historia legendum; *Dædalum in Siliciam profectum, cum Minois, &c.* Herodotus l. VII. Λέγεται γὰρ Μίνω κατὰ ζήτησιν Δαιδάλου ἀπικόμενον ἐς Σικανίην, τὴν νῦν Σικελίην καλουμένην, &c. Unde in alio fragmento est: ‘Aristæus cum Dædalo in Sardiniam transivit.’ Nisi forte dicamus Dædalum in Siciliam primo profectum, ex Sicilia rursus in Iapygiam Apuliæ conterminam venisse. Quam sane a Iapyge ejus filio dictam docent Græci scriptores, et confirmat Græcum vetus numisma in Apulia apud Daunios signatum Arpis sive Argyrippæ, in cujus altera parte alatum Iapygis, sive Icari, Dædali filii, simulacrum expressum est, in altera Diomedeæ aves duæ, ea plane qua Plinius et alii tradunt forma, Diomedis urnam sepulcralem, ut idem ait Plinius, circumstantes, qui Argyrippæ conditor dicitur. *Ursin.*

Dædalus] Hic insignis fuit Mathematicus et statuarius, artificum omnium suæ ætatis ingeniosissimus, primusque omnium vela et antennas navi imposuisse dicitur: unde forte fabula alarum Dædali: nam et Virgilius inquit: ‘Velorum pandimus alas.’ Statius quoque immobilibus, abditis quibusdam nervis effecit, ut huc atque illuc moverentur. Exul ob dejectum tecto per invidiam sororis suæ Perdicis filium, in Cretam ad Minoëm se recepit, atque ibi Labyrinthum, ad Ægyptii formam construxit, multiplici et intriçata viarum perplexitate irremeabilem, in qua postea ipse una cum Icaro filio fuit inclusus. Itaque inde navigio ad Cocalum Siciliæ regem se contulit. Plura Tzetzes, Pausanias in Achaicis et Arcadicis, Diodorus, Suidas, alii. Lucianus in libro de Astrologia scribit Dædalum fuisse Mathematicum, et filium Icarum docuisse Astrologiam, sed eum juvenili ardore et persuasu doctrinæ elatum a vero, et decidisse in mare rerum immensæ profunditatis. Neque vero solum simulacra fecit, sed præclarum opus, compactilem sellam, quæ in Minervæ delubro apud Athenienses dicata fuit. Plato in Menone commemorat quædam Dædali ἀγάλματα, quæ soluta aufugiunt, sed vincta manent. Unde Socrates apud eundem in Euriphrone argumenta non consistentia Dædaleis operibus videri similia dicit.

Minos] Cretæ rex, qui Dædalum classe persecutus ad Cocalum Siciliæ regem, ab Cocali filiabus calidis aquis per caput infusis extinctus est. Multa de eo Plutarchus, Pausanias in Achaicis, Diodor. Siculus, Herodotus. alii.

Bithynia] Βιθυνία, Asiæ Minoris regio. Per *ei* in secunda, nummus antiquus Hadriani Imp. habet. sic et alii quoque. Hæc olim Mygdonia Μυγδονία, et Bebrycia Βεβρυκία, dicta fuit, Marciano Capellæ: item Cronia, Maliande, Strymonis, et Thessalis Plinio. Phrygiam Majorem vocatam, dicit Sallustius apud Servium, ad Æneid. v. Ejus incolas Halyzonas, (ἀλαζόνες, est in Græco) vocat Suidas et Herodotus. et idem dicit eos primum Strymonios (Στρυμόνιοι) dictos. Thynos, priusquam ex Europa in Asiam transmigrassent, dictos, ex Hesychio, et Plinii v. 31. docetur. Bithyniæ ea pars, quæ spectat ad Pontum Euxinum a Bospori initio, ad Heracleam urbem usque, Asiatica Thracia, teste Xenophonte, nuncupatur. Eadem Thracesium, ut Eustathius ait. Metapontus videtur a Justino, l. XVI. nominari; ubi scribit

Salances et Esibopes, qui Terram Virginem nactus, plurimum argenti ærisque eruisse dicitur in Suanorum gente, et alioquin velleribus aureis inclyto regno.' Sed et illius aureæ cameræ, et argenteæ trabes narrantur, et columnæ atque parastatæ. Hinc adeo istis heroibus sacra illa fames, et cupiditas, et ardor, et pericula, et lues, et dissidia, et cædes, et moræ atque ambitus itinerum. Hoc nempe illud erat, ad cujus famam universa Græcia aures arrigeret; hæc illa præda, quam jam animo atque oculis destinaverat, quæque istos patriis sedibus excitos ad terram inhospitam mitteret. Vide *Snellium* in præfatione ad Typhin Batavum.

Æetæ] Æetes, uti ex fabulis notum est, a filia Medea proditur Jasoni, et aureo vellere et duobus filiis orbatus est.

Tartessus] Fuit hæc in Hispania urbs opulentissima inter duo Bætis ostia. Plinius autem et Arrianus Tartessi nomine pro Gadibus abutuntur. Sciendum itaque est, quod triplex fuerit Tartessus apud Veteres: una proprie dicta in insula ad Bætis ostia, qui et ipse Tartessus de nomine Urbis dictus est: duæ sic dictæ καταχρηστικῶς, Carteia nimirum, quæ et ipsa Tartessus dicitur a Strabone, Mela, Plinio, Appiano, deinde et Gades ita appellatæ. Sicuti autem Tartessi nomen Gadibus tribui docuimus, ita contrario errore Tartessus a nonnullis Gaddir dicitur. Auctor hic Sallustius, et Avienus in oris maritimis. De Tartesso urbe ita Stephanus: Ταρτησσὸς ἐστι πόλις Ἰβηρίας, ἀπὸ ποταμοῦ τοῦ Ἀργυροῦ ὄρους ῥέοντος, ὅστις ποταμὸς καὶ κασσίτερον ἐν Ταρτησσῷ καταφέρει. Id est, 'Tartessus est Iberiæ urbs a fluvio dicta, qui fluit ex argenteo monte, et stannum etiam Tartessum defert:' et in Marciano Heracleota: Ἡ λεγομένη Ταρτησσὸς ἐπιφανὴς πόλις, Χρυσόν τε καὶ χαλκὸν φέρουσα πλείονα. Id est: 'Tartessus urbs est celeberrimi nominis, Unde auri et æris fertur ingens copia.' Et quid mirandum? Philosophus tradit primos Phœnices magna argenti vi inde allata ad immensas opes brevi evectos esse. Ita autem loquitur: τοὺς πρώτους τῶν Φοινίκων ἐπὶ Ταρτησσὸν πλεύσαντας, λέγεται τοσοῦτον ἀργύριον ἀντιφορτίσασθαι, ἔλαιον καὶ ἄλλον ναυτικὸν ῥύπον εἰσαγαγόντας, ὥστε μηκέτι ἔχειν δύνασθαι μήτ' ἐπιδέξασθαι τὸν ἀργυρόν. Id est: 'Primos Phœnices, aiunt, cum Tartessum navigassent, tantam argenti vim oleo aliisque nauticis sordibus permutavisse, ut nec capere naves, nec ferre possent.' Addit, inde discedentes (sit fides penes auctorem) ex argento conflasse anchoras, et reliquam suppellectilem. Quibus similia habet ex Posidonio Diodorus. Sic Colæum Samium, qui primus Tartessum navigavit, quæstum ex mercibus maximum fecisse testatur Herodotus lib. IV. Successere Phocæi, qui eodem auctore amicitiam contraxerant cum Tartessi rege Argantonio. Tartessus itaque a veris Gadibus multum differt, qui extremus noti orbis apud antiquos terminus erat, teste Solino. *Bochartus.*

Mutato nomine Gaddir] Fest. Avienus: 'Gaddir prima fretum solida supereminet arce, Adtollitque caput geminis inserta columnis: Hic Cotinusa prius fuerat sub nomine prisco, Tartessumque dehinc Tyrii dixere coloni: Barbaraquin etiam Gades hanc lingua frequentat, Pœnus quippe locum Gaddir vocat undique clausum.' Dixerat etiam haud dubie Sallustius hujus appellationis Punicæ caussam: ex quo itidem suo more sumsit Isidorus l. XIV. Sed et iste Avieni locus huc merito transcribendus videtur: 'Gaddir est oppidum. Nam Punicorum lingua conseptum locum Gaddir vocabat. Ipsa Tartessus prius Cognominata multa opu-

lens civitas Ævo vetusto: nunc egena, nunc brevis, Nunc destituta, nunc ruinarum agger est. Nos hic locorum præter Herculaneam Sollemnitatem vidimus miri nihil. At vis id illis tanta vel tantum decus Ætate prisca sub fide rerum fuit, Rex ut superbus omniumque præpotens, Quos gens habebat forte tum Maurusia, Octaviano principi acceptissimus, Et litterarum semper in studio Juba, Interfluoque separatus æquore, Inlustriorem semet urbis istius Duumviratu crederet.' *Coler.*

Uti soluerat] Ex Prisciani lib. x. *soluerat* autem est, solitus fuerat. *Carrio.*

Præminent] Lipsio nostro legi placet, *præminet*; ut de monte quopiam reliquis editiore loquatur: cui ego non hac in parte modo, sed etiam in ceteris omnibus assentior lubens: sed montis nomen quæro quod sit. *Douza.*

Barbulejum appellabant] An hoc de *Hirtulejo* dictum, cujus mentio est infra? Ita, ut ait Suetonius, 'Tiberius Nero, per jocum dictus, Biberius Mero.' *Ursin.*

Barbulejum] Priscianus ille toties a me laudatus lib. VI. hoc affert. Vult Sallustius, nescio quem Romanorum ob corporis gestum et linguæ procacitatem nomine histrionis cujusdam Barbuleji fuisse appellatum. An ille est, de quo supra etiam Sallustius, Curio pater? Est profecto. Ita enim vero mihi auguratus videor ex Plin. VII. 12. Quem tamen rectius puto scribere Barbulejum, quemadmodum et Solinus, et Valer. Maximus IX. 14. 'At M. Messala Consularis et Censorius Menogenis: Curioque omnibus honoribus abundant Barbuleji; ille propter oris adspectum, hic propter parem corporis motum, uterque scenici nomen coactus est recipere.' *Coler.*

Ibi Fimbriana seditione, qui regi per obsequelam orationis, et maxime odium Sullæ, graves carique erant] Disputant varie super hoc loco viri docti. In manuscripto Nonii, qui hæc pro exemplo adducit, extabat, *graves scarique*, in altero *ob odium Sullæ cari erant*: sed lectio quam expressit Carrio optima videtur, si τὸ *graves* sumatur et habeatur pro fortibus, ut sæpe Sallustius: 'Ea continentia vir gravis, et nulla arte cuiquam inferior.' Et in fragmentis novis: 'Hispaniæ gravem civitatem.' *Putsch.*

E muris] Idem Nonius sportas a sparto, quasi sparteas, aut ab asportando dictas esse vult. *Carrio.*

Fortunam in temeritatem declinando] Videtur legendum: *Fortia in temeritatem declinando*; nam præcessit, 'adversa in pravitatem, secunda in casum.' *Ursin.*

At Metellus, &c.] Totum hunc locum citat Macrobius Saturnal. III. 13. pro eo, quod est in Macrobio, 'Concurrentibus undique virili et muliebri sexu,' posui aliquando, *concurrentium undique virile et muliebre sexus*; primum quod ita Nonio legeretur: deinde quod Charisius, et ille ipse Nonius observent hic *sexus* neutro genere: quod hic alioqui probari non poterit; quamquam et apud Charisium et Probum legitur *secus*, pro *sexus*. Sosipatri lib. I. Instit. Gramm. verba hæc sunt: '*Secus* neut. generis nomen, unde et Sallustius dixit, virile *secus*, hoc est, virilis *sexus*, quod per omnes casus integra forma declinatur: est et *secus* adverbium.' Probus Catholicis; '*Secus*,' inquit, 'duas res significat, adverbium separandi, et sexum. Sallustius: Virile et muliebre secus.' Hactenus illi. Fuit cum divinarem utrumque esse hallucinatum, et *sexus* apud Sallustium neutro genere esse retinendum; quod etiam in Plauto Priscianus notavit. Is enim lib. V. 'Plautus,' inquit, 'hoc *sexus* neutro genere protulit in Rudente: Virile *sexus* nullum umquam habui.' Sed cum in

Festi veteribus libris, *secus* esse, non *sexus*; in exemplis autem a Festo citatis *sexus*, non *secus*; monuerit Antonius Augustinus J. C. elegantissimus; scripturam, quam expressi, retinendam judico; neque virum doctissimum mihique familiarem audio, qui cum in veteri scriptura *secus* esse fateretur, *sexum* tamen neutro genere, apud Festum aliosque scriptores a Festo adductos, reponi volebat. Hoc enim esset arbitrarias deque opinione factas emendationes libris veteribus, et a quibus libri veteres longe vincuntur ætate, Grammaticorum, quos dixit, ætati præponere; quod nemo, credo, doctus temere fecerit. Neque enim in librorum correctionibus Pythagoricum illud, *αὐτὸς ἔφη*, sed ea quæ modo laudavi, vetustatis testimonia solidissimis rationibus adjuta, apud bonos harum rerum judices valere consueverunt. Adde quod idem Charisius eodem lib. I. ita scribat: 'Alia nominativum et ablativum habent; ut tabes, pluris, siremps; facit ab hac tabe, plure, sirempse.' Cinna autem in Smyrna, *hujus tabis* dixit, nullo auctore. Alia unius tantum casus sunt, ut hoc secus, adfatim, adincitas, infitias, suppetias, pedum, sponte, dicis ergo, nequam, nihili, frugi: ita enim locus ille Charisii, reliquis, quæ interposita sunt, ejectis, de veteri libro restituendus est. *Carrio.*

Concurrentium undique virile et muliebre secus] Huc respexit Tacitus, si modo ejus verba mendo vacant, quæ leguntur lib. IV. 'Virilis et muliebris sexus omnis effusus.' *Ursin.*

Exornatis ædibus per aulæa et insignia] Legendum, *et signa*. De republ. ordin. 'Domum signis, aulæis, aliisque operibus exornare.' *Ciacconius.*

Aulæa] Sunt stragula versicoloria, ut scribit Servius, enarrans illud Virgilianum: 'Aulæis jam se Regina superbis, Aurea composuit sponda.' Sic autem ideo dicta sunt, quod in aula Attali Regis Pergamenorum in Asia primo inventa fuerint. Babylon quidem colores varios pictura prima vestibus dedit: hinc Babylonica. Unde Petronius Arbiter de pavone ita loquitur: Plumato amictus aureo Babylonico.' At aurum intexere in Asia Attalus rex invenit. Unde Propertius: 'Porticus aulæis nobilis Attalicis.' Et Silius: 'Quæque Attalicis variata per artem Aulæis scribuntur acu.' Peristromata quoque dicuntur picta et versicoloria. Sunt et quæ peripetasmata ad ornandum locum suspensa extenduntur. Intellexit de his Horatius in Satyris: 'Interea suspensa graves aulæa ruinas In patinam fecere, trahentia pulveris atri,' &c. *Grapald.*

Croco sparsa humus] Crocum hic intelligit aqua dilutum, qui odoratissimus ex Cilicia mittebatur, unde Martialis festivissimus Poëta: 'Et Cilices nimbis hic maduere suis.' Atque ab Apulejo 'odorus imber;' apud Senecam 'odoratus imber,' dicitur.

Transenna] Transennam Servius Æneid. l. v. extensum funem interpretatur. Nonius vero, 'non transitum, ut quidam,' inquit, 'putant, sed fenestram.' Servii autem interpretatio et melior est, et cum hoc loco magis convenit. *Carrio.*

Victoriæ simulachrum] Illam præpetem sive alatam fingebant, quod ejus fama statim se humo tollat, amplexaque gloriam longe lateque per summum volet æthera, perque immensos terrarum tractus expatietur. Itaque alatum extitit ejus in Olympia simulachrum, ipsiusque alias signum accipiter est, volucres reliquas agilitate remigii alarum superans. Porphyrius: τὰς δὲ Μούσας ἐπτέρωσαν καὶ τὰς Σειρῆνας. κατὰ τὰ αὐτὰ δὲ καὶ τήν τε Νίκην, καὶ τὴν Ἶριν, καὶ τὸν Ἔρωτα, καὶ τὸν Ἑρμῆν: id est, 'Musas autem et Sirenas alatas fecere, eodemque modo et Victoriam, et Irin, et Amorem, et Mercurium.' Ovid. l. II. Tristium:

'Ausoniumque ducem solitis circumvolat alis, Ponat ut in nitida laurea serta coma.' Addendum obiter hoc est, statuam aureæ Victoriæ fuisse olim Romæ in Jovis Capitolini templo, sicuti testatur P. Victor. Antiquissimum templum, præter ædiculas duas, in Aventino conditum fuit ab Arcadibus, teste Dionysio Halicarnassæo. Ludos quoque quinquennales in ejus honorem, decennales, vicennales institutos testantur veterum monumenta. *Funger.*

Toga picta] *Toga picta*, toga palmata est. Plutarcho θριαμβική. Plinius de hac intelligit l. VIII. cum dicit Pictas vestes jam apud Homerum fuisse, unde triumphales natæ. Isidorus l. XIX. 'Toga palmata dicebatur, quam merebantur ii, qui reportabant de hostibus palmas. Ipsa vocabatur et toga picta, eo quod victorias cum palmis intextas haberet.' Olim tamen aliam fuisse pictam scribit Festus in schedis: 'Picta quæ nunc toga dicitur, purpurea ante vocitata est, eaque erat sine pictura:' ejus rei argumentum est pictura in æde Vertumni et Consi, quarum in altera M. Fulvius Flaccus, in altera L. Papirius Cursor triumphantes ita picti sunt. Hoc ita esse ex Livio quoque patet, nam quam l. XXX. togam pictam, l. XXXI. *purpuream* appellat. *Coler.*

Toga picta] Toga picta, vestis Etrusca fuit, purpurei coloris, auro distincta, a triumphantibus geri solita, quam subactis Thusciæ populis Tarquinius Priscus Romam transtulit: Macrobius, Plinius, id non Prisco, sed Hostilio tribuunt. Picta vocabatur, quod in ea figuræ ita fingerentur, ut ea species ad picturæ similitudinem accederet. Duos historiæ memorant quorum virtuti tributum sit, ut picta toga, quanquam privati, uterentur, Paulum Æmilium et Pompejum. Pingebatur acu ex invento Phrygum indice Plinio. Vide *Sigonium.* Aurum intexere in Asia invenit Attalus rex, colores diversos picturæ intexere Babylon maxime celebravit et nomen imposuit: plurimis vero liciis texere, quæ polymita appellant, Alexandria instituit, scutulis dividere Gallia, ut Plinius testatur. Primitus autem forma semicirculari fuisse Halicarnassæus auctor est.

Epulæ quæsitissimæ] Tac. Annal. II. 'Excepere Græci quæsitissimis honoribus.' *Ciacc.*

Ruuntque pars magna] Ita reposuimus ex felicissima Christophori Coleri conjectura, cum antea vitiose legeretur: *Ruinaque pars magna, &c.* Putsch.

Vice pecorum] Livius l. XL. 'Modo,' inquit, 'pecorum fugientes per saltus avios.' Et Tacitus l. XII. 'Modo pecorum barbari trahebantur.' In orat. M. Lepidi dixit, 'more pecorum.' Sed Tacitus illud *vice* usurpavit eodem sensu l. VI. cum ait: 'Qui omnia facta dictaque vice legis observans.' *Ursin.*

Occurrere, &c.] 'Sagum,' inquit Nonius, 'vestimentum militare est:' et hæc Sallustii ex II. historia affert. Pro *uti*, non recte, ibi est, *ut:* pro *Hirtuleio*, *Herculeio:* de quo nihil me quidquam memini legere. Præterea in vet. cod. manifeste est *Hirtuleio*, quem Eutropius l. VI. Epitome Liviana XC. et XCI. Orosius l. V. *Sertorii ducem* nominant, voce nonnihil in omnibus corrupta. De eodem hoc Hirtuleio ita scribit Frontinus Strategematum l. II. c. 7. 'Q. Sertorius, cum ante decertaret, Barbarum, qui ei nuntiaverat, Hirtuleium periisse, pugione trajecit, ne et in aliorum id notitiam perferret, et ob hoc animi suorum infirmarentur:' quanquam et alius Hirtulejus hujus ducis frater fuisse videtur, qui in bello Sertoriano quæstor fuerit, ut Epitome Liviana nominat: ideoque Plinius et Orosius Hirtuleios fratres a Q. Metello Pio in Hispania oppressos scribunt. *Carrio.*

Sagum] *Sagum* Gallicam esse vocem Strabo aliique monuerunt. Pli-

nius insuper l. VIII. c. 48. inventum esse Gallorum dixit, scutulis saga dividere. Scutulatum ergo sagum a reticulato distinctum fuit, in speciem cancellorum. Nam idem Plinius scutulas appellat plagas in retibus itemque cassibus araneorum. Unde intelligi jam Virgilium liquet, qui VIII. Æneidos de Gallis dixit, 'Virgatis lucent sagulis,' quamvis ibi *virgatum sagulum*, purpureum insuper interpretatus est Servius. Trabeata saga, apud Trebellium in Gallieno, huc quoque fecerint. Porro militare hoc proprie indumentum fuisse ex Cæsare aliisque colligere est, licet Tacitus quinto Historiarum improprie etiam vela navium sagula nominavit: 'Sagulis,' inquit, 'versicoloribus haud indecore pro velis navium juvabantur.' Pontan. Nos, si conjectare licet, hodieque *Saeien* dicimus. Dictionarium Vetus Belgicum expeditam in militia vestem, atque ideo detonsam nominat.

Avidisque, &c.] De pugna in Saguntinis campis a Sertorio commissa loquitur, in qua Memmius Pompeji Legatus contra conserta manu acerrime pugnans occubuit. Metellus Imperator multa suorum strage defensus, ictu tragulæ a Sertorio sauciatus decessit. Vide Plutarchum in ejus vita. Quo etiam pertinere judico Fragmentum illud lib. incerti: 'Sed Metellus in volnere.' *Douza*.

Ictu tragulæ] Usus et hac voce Suidas: Τραγόλας, inquit, ὅπλον, ᾧ χρησάμενος ὁ Κόττας, οὕτω βίαιον ἀφῆκε πληγὴν, ὥστε τὸν βληθέντα, καὶ διὰ τῶν πλευρῶν διαπεῖραι, καὶ τῇ γῇ προσηλῶσαι. *Ursin.*

Tragula] Genus teli similitudine hastæ, ita dictum, quod scuto infixum trahatur.

Renunculo] Quam vocem Agellius l. x. c. 21. pro navigio piscatorio accipit. *Carrio.*

Renunculo] Non improbamus hanc scripturam, licet in notis ad Cæsarem dixerimus, *Lenunculum*, pro *renunculum*, reperiri in veteribus lapidum monumentis. Quomodo Ammianus usurpavit l. XVII. cum ait; 'Lenunculo se commisisse piscantis.' Tacitus tamen *Lembunculum* dixit l. XIV. 'Nando deinde occursu lembunculorum,' &c. *Ursin.*

Actuaria navigia] Velocia et facilia ad circumagendum, quæque huc atque illuc facile flecti, moverique possunt. Græcis κωπῆρεις dicuntur.

Omnia sacrata corpora] Fallor ego? an de Chiis loquitur Crispus? quos a Zenobio, Mithridatici exercitus duce, exutos armis, post MM. talentorum exactionem, caussante deesse aliquid justo ponderi, mares seorsum a mulieribus et pueris in naves impositos, atque ita dispulsos a patria in Euxinum porro deportari jussos memorat Appianus. Sacrata corpora ergo, destinata morti, et quæ devota dis manibus, interpretor. Neque absimiliter Maro Sacratum caput Sinonis scripsit. *Douza.*

Ruebant] Donatus Adelph. act. III. sc. 2. 'Ruere,' inquit, 'est toto corpore uti ad impellendum; quod faciunt, qui ipsi præcipites alios prosternunt.'

Capite affligebant] Puto legendum, *caput*, ex Frontone, qui fragmentum adducit, nam ita Sallustius locutus est l. III. cum dixit: 'Aut afflicti alveos undarum vi:' et Tacitus Sallustii æmulator l. XIV. 'Fuste caput afflixit:' et alibi; 'Lapide caput afflixit.' *Ursin.*

Sed Metellus in ulteriore provincia] Forte est idem quod loco præced. 'At Metellus in ulteriorem Hispaniam:' ubi tamen legendum videtur, *ulteriorem provinciam*. Ciacc.

Immane quantum animi exarsere] Hac respexit Tacitus l. XIX. cum dixit: 'Flavianus exercitus immane quantum animo,' &c. et l. XX. 'Immane quantum suis pavoris et hostibus alacritatis indidit.' Ipse Sallustius su-

pra: 'Immane dictu est quanti,' &c. et Horatius eodem modo: 'Immane quantum discrepat.' *Ursinus.*

At illi quibus] Fragmentum hoc ex incertis ad librum hunc reduximus, ex auctoritate Ms. codicis Fulvii Ursini, in quo diserte legitur, Sallustius l. II. Historiarum: nam quod in vulgatis bello Jugurthæ tribuitur, ineptum est et vitiosum, quodque non nisi ab imperitis descriptoribus manavit, qui secundum historiarum librum bellum Jugurthinum interpretabantur, primum, bellum Catilinarium, Sallustium nihil ultra scripsisse rati: eodem modo peccatum est in fragmento a Prisciano bello Jugurthino tributo, quod tamen in toto illo opere non comparet: nos inter incerta retulimus. Sic quod hoc eodem libro delevimus: 'Circumspectare omnia, et omni strepitu pavescere:' in bello Jugurthino, totidem verbis perscriptum extat. Citaverat illud Arusianus ex secunda Sallustii historia, innuens bellum Jugurthinum. Prima tamen historia a Charisio pro primo historiarum libro adducitur, in *Aliter.* Hæc paulo aliter in codice Serviano Petri Danielis leguntur: 'At illi quibus aderant, ruere cuncti ad portas, incondita tenere.' Sallustiane magis. *Putsch.*

LIBER III.

Bacchanaliorum] A Baccho Bacchanalia dicta, quæ fiebant apud Romanos decimo quinto Calend. Aprilis, quod Ovidius etiam testatur l. III. Fast. 'Tertia post Idus lux est celeberrima Baccho.' Originem horum sacrorum in Italia Servius ad Julium Cæsarem refert, in suis commentariis ad Eclogæ v. Virgil. hos versus: 'Daphnis et Armenias curru subjungere tigres Instituit, Daphnis thyrsos inducere Baccho, Et foliis lentas intexere mollibus hastas.' Sed fallitur: nam et ante Cæsarem Bacchi sacra fuerunt, ut indicat Livius l. XXXIX. 'Græcus quidam homo ignobilis, sed ejusmodi sacrorum antistes, primo in Hetruriam attulit, ibique ritus eorum docuit. Ex Hetruria ea mali labes mox Romam penetravit.' Eorum ritum turpissimum primo sic describit Livius eodem loco: 'Initia,' inquit, 'erant, quæ primo paucis tradita sunt, dein vulgari cœpta per viros et mulieres: additæ voluptates religioni vini et epularum, quo plurimum animi illicerentur. Quum vinum animos, et nox, et misti fœminis mares ætatis teneræ majoribus discrimen omne pudoris extinxissent, corruptelæ primum omnis generis cœptæ, quum ad id quisque, quo natura pronioris libidinis esset, paratam voluptatem haberet: nec unum genus noxæ; stupra promiscua ingenuorum, fœminarumque erant, falsi testes, falsa signa, testimoniaque ex eadem officina exibant, venena identidem intestinæque cædes, ita ut ne corpora quidem interdum ad sepulturam extarent, multa dolo, pleraque per vim audebant.' Sed his mox longe atrociora subjicit ex Hispanæ libertinæ indicio, quæ ancilla dominæ comes his sacris aliquando interfuerat. Ea coram Sp. Posthumio Albino consule confessa est, primo sacrarium id fœminarum fuisse, nec quenquam virum eo admitti solitum: tres in anno statutos dies habuisse, quibus interdiu

Bacchis initiarentur: sacerdotes invicem matronas creari solitas fuisse. Pacullam vero Minnam Esoponam sacerdotem, omnia tanquam Deorum monitu immutasse, nam et viros eam primam suos filios initiasse, et nocturnum sacrum ex diurno, et pro tribus in anno diebus quinos singulis mensibus dies initiorum fuisse sacros. Ex quo inde promiscua sacra sint, et permisti viri fœminis et noctis licentia accesserit, nihil ibi facinoris, nihil ibi flagitii prætermissum: plura virorum inter se quam fœminarum esse stupra; si qui minus patientes dedecoris sint, et pigriores ad facinus, pro victimis immolari: nihil nefas ducere: nec id multis cognitum, quum nulla vox vociferantium aut queritantium præ ululatu, tympanorum cymbalorumque strepitu exaudiri possit, et mortui ex conspectu illico in specus abdantur. Hanc summam inter eas religionem esse: viros velut mente capta, cum jactatione fanatica corporis vaticinari, matronas Baccharum habitu crinibus passis cum ardentibus facibus decurrere ad Tiberim, demissasque in aquam faces, quia vivum sulphur cum calce insit, integra flamma efferre. Raptos a Diis homines dici, quos machinæ alligatos ex conspectu in abditos specus abripiant; eos esse, qui aut conjurare, aut sociari facinoribus, aut stuprum pati noluerint. Multitudinem ingentem, alterum jam prope populum esse, in his nobiles quosdam viros fœminasque. Biennio proximo institutum fuisse, ne quis major XX. annis initiaretur, captari ætates, et erroris et stupri patientes. Hæc omnia Livius, refert etiam Valer. Max l. VI. Quæ pleraque privatim in sacrario circa initiationes eorum, qui his sacris interesse cupiebant, facta arbitror: publice autem non minus horrenda ab iis perpetrata sunt. 'Nam,' ut Varro ait, 'tanta turpitudinis licentia Liberi patris sacra in omnibus compitis peragebantur, ut in ejus honorem virilia colerentur pudenda, palam exultante nequitia.' Nam Liberi membrum per hunc diem festum magna celebritate plostellis per agros prius, mox et in urbem vectabatur, quo toto tempore unusquisque spurcissimis abutebatur verbis, donec per forum transveheretur membrum illud, cui, inspectantibus omnibus, matremfamilias honestissimam necesse erat imponere coronam. Sic Deus ille propitiabatur. Atque hæc sacra Romæ et per totam Italiam vetita, Sp. Posthumio Albino, et Q. Martio Philippo Coss. Progressu vero temporis, turpes et ociosas superstitiones, ut Tertullianus loquitur, restituerunt Romani, abrogatis tamen illis, quæ nimiam et profligatam haberent turpitudinem. Vide Ovidium l. III. Fastor. Hoc ipso præterea die, quo Bacchi solennia fiebant, et antecedente etiam cum processione pergebant ad templum Castoris et Pollucis, quod consecratum fuit apud aquam Juturnam, iis in locis, quæ appellata fuerunt Argea, sicut Ovid. loco supra citato docet. *Hospinian.*

In agro Lucano] Ager Lucanus Apuliæ conterminus fuit juxta Bradanum amnem. Lucanos hospitales et justos vocavit Heraclides de Rebus publicis. A Samnitibus originem traxisse auctores sunt Plin. l. III. c. 5. et Strabo l. V. eosque Œnotriis ejectis eorum sedem invasisse tradit, atque eos cum Brutiis et generis sui auctoribus Samnitibus ita bellorum cladibus attritos docet, ut eorum oppida destinguere difficile sit. Terminos tamen Lucanis statuit ad Tuscum mare, simul cum aliis auctoribus, a Picentinis Silarum, a Brutiis Lacum amnem. Ad ipsum quoque Silari ostium celebre Junonis Argivæ templum olim ab Jasone conditum fuisse idem memorat: quanquam templum hoc Plin. l. III. c. 5. ad dextram ponit ripam, in Picentinorum agro. *Cluver.*

Publipor] Priscianus l. VI. 'Antiqui

Publipor et Marcipor, pro Publii puer et Marci puer dicebant: quæ O non producunt in obliquis casibus.' Probus Catholicis: 'Legi unum novo modo figuratum apud Sallustium, Publipor Publiporis; est enim quasi proprium:' sic erat et *Quinctipor*, Varroni ad Fufidium; apud Nonium *gargaridare*, et *edolare*: de quo vide nostrum Antiq. lect. Comment. III. c. 7. *Caipor*, Festo, *Marcipor*, eidem Festo, Plinio l. XXXIII. c. 1. et Quinctiliano l. I. c. 4. *Carrio.*

Omnis vis controversiarum] Excipitur, inquit Priscianus l. VI. *hæc vis, hujus vis*, cujus plurale similiter *vis*, tam Lucretius quam Sallustius protulerunt. Lucretius l. II. 'Sed quam multarum rerum vis possidet in se, Atque potestatem.' *Idem.*

Equis et armis decoribus] Vide quæ diximus c. 7. Belli Catilinarii. *Ciacc.*

Contra ille] Quis credat tam apertis verbis mendum inhærere? sed docet Futyches, qui in Ms. habet, *quærit extis num somnio thesaurus portenderetur.* Putsch.

Parte consumta] Quid, si quarta vox secundo loco transponatur, rescribaturque potius hoc modo? *Parte cadaverum consumta, reliqua ad, &c.* quamquam et volgatam lectionem ferri posse haud negaverim. Ceterum monendus lector, iis me exemplaribus assentiri potius, qui Fragmentum istud in quartum librum rejiciunt. Utut est, huic certe loco convenire non potest. Namque Epistola Pompeji, quæ statim porro huic Fragmento subjungitur, tribus ante, quam hæc accidere, annis, scripta fuerit necesse est. Ego enim Historicum nostrum de Calaguritanis obsessis loqui autumo; quorum invictæ in rebus perditis animi firmitudini hujusmodi testimonium a Valerio Maximo tributum legimus: Calaguritani, quo perseverantius interemti Sertorii cineribus, obsidionem Cn. Pompeji frustrantes, fidem præstarent, quia nullum jam aliud in urbe eorum superaret animal, uxores suas, natosque ad usum nefariæ dapis verterunt, et cadaverum reliquias salierunt. *Douza.*

Si advorsus vos] Hæc epistola Cn. Pompeji ad senatum pro stipendio et commeatu habendo scripta, fiduciæ plena est: ut agnoscamus ab eo scriptam, qui magnifico et incorrupto animo rem gerebat. *Bad.*

Totiens labores et pericula, &c. quotiens, &c.] Vett. codd. *tot* et *quot* habent. *Ciacc.*

Projectum ad bellum sævissimum] Sic Livius: 'projectas et proditas ad inconsultam et improvidam pugnam legiones.' *Ciacc.*

Ad bellum sævissimum] Quale erat contra Sertorium in Hispania.

Quantum est in vobis, fame miserruma omnium, et morte confecistis] Legendum, *fame, miserruma omnium morte confecistis*: ut omissa copula, per appositionem, quam sic grammatici vocant, conjungas: λιμῷ δ' οἴκτιστον θανεῖν, ut ille canit. *Famem* alicubi Livius 'ultimum supplicium humanarum rerum' vocat. *Rivius.*

Hac in spe] Latinus Latinius, *Haccine spe*: sive ut est in æreis legibus frequens: *hacine.* Ciacc.

Utrum censetis me vicem ærarii præstare] Diomedes l. I. c. 4. ex III. hist. recitat, 'Utrum vicem me præstare creditis.' *Manut.*

Me vicem ærarii præstare] Id est, Hic esse pro ærario, id est, ut mea pecunia possim exercitum sustinere.

Alpes] Montes longissimi tractus, qui Italiam a Germania et Gallia tanquam muro nativo separant. Albia, et Alpionia olim dictos fuisse, scribit Strabo; Stephano etiam Ἄλπεια, et Ἄλπειοι, dicuntur. Ὄλπια sunt Phavorino. Hodie multis locis, in Germania, adhuc *Alben* vocantur: ut circa Saltburgum Wißlacher Alben, Swanberger Alben, &c. Isidorus, item Jun. Philargyrus ad Virgilii Georgica scribit altos montes Gal-

lorum Alpes vocari. Locutos ergo Gallos olim Germanica lingua, conjicere ex eo quis poterit, et ni fallor, vere: quod multis argumentis nuper docuit doctissime doctissimus noster Goropius, et nos pluribus quoque possemus; si quam verum, tam gratum illi genti putaverimus. Immo omnes Celtas hac una eademque (quid mirum?) lingua usos; differente etsi, (quod commune omnibus linguis) dialecto. Celtæ autem ubi, et quam late olim habitaverint (ne eadem bis repetamus) legere licet ad nostram Europæ veteris tabulam. Salpii, Σάλπιοι, videntur a Lycophrone appellari, ut sentit ejus commentator Isaacius. Ἄλπις quoque singulari numero (ut et hoc addam) usus est Lucanus et Dionysius Alexandrinus; item Juvenalis, et Ovid. III. amandi: 'Nec quot in Alpe feræ.' Abax vocat Serapio, cap. de resina. Celticos montes eos vocat Procopius I. Gothic. De Alpibus vide Alciatum, in Commentariis in libellum Taciti de Germania: sed in primis Josiam Simlerum, in libello quem de Alpibus inscripsit. Alpes Juliæ Tacito, in Foro Julio, regione Italiæ. Zeliæ Leandro, Julien Schudo hodie. Julias Alpes a Mela Taurum appellari putat Gaud. Merula. Eas quoque Carnicas, et Noricas, nominari scribit Simlerus, sed lege ipsius de Alpibus commentarium. Sed et Pyrenæus nomine Alpium sæpe venit, ut ex hoc loco apparet. *Ortel.* Vide P. Cluv. in descript. Ital.

Pyrenæus] Πυρήνηα, Ptolemæo et ceteris, mons qui Hispaniam a Gallis dividit. Stephanus Πυρήνη legit, Silius Italicus I. III. Pyrene. Ab Æmilio Probo nuncupatur *Saltus Pyrenæus.* Alpes vocantur a Gellio ex Varrone. nominat enim horum accolas, Hispanos Alpinos. Bebrycios videtur eos appellare Silius III. Etsi hodie varia, pro ratione locorum, sortiantur nomina: Hispani tamen vulgo Los Pireneos vocant. Pyrenæi hi montes, quod monendum duxi, non tamen inter Galliam et Hispaniam sunt, sed et hinc ad Occidentalem usque Oceanum, testibus Pomponio 3. Dione 53. et Orosio VI. c. 21. Addo, ad Celticum promontorium usque, ubi hactenus Pyrenæos ab accolis vocari, testis mihi fide dignus et oculatus D. Georgius Austriacus Præpositus Harlebeecensis, vir harum et similium rerum in peregrinando observator diligentissimus. Pyrenæus quoque mons Germaniæ, et pars Alpium: hujus meminit Appianus, et Plinius Cæcilius in Panegyrico, item Seneca de Consolatione ad Albinam, c. 6. ubi non fero quorundam censuram, qui hic *Poenium* substituunt. Pyrrhenes est in Prisciani Dionysio: apud ipsum Dionysium vero πυῤῥηναῖον. Bassi quoque Epigramma huc adferendum, quod ita vertit Guil. Stuckius: 'Saxa Pyrenæi et depressæ vallibus Alpes, quæ Rheni fontes haud procul adspicitis.' Brennum vocat Philargyrus: unde Mellam fluvium oriri addit. Brenner vel Prenner ab urendo nempe, hactenus a Germanis nominatur, quem in Comitatu Tirolensi aliquando superavimus, frigoreque urere in media æstate experti fuimus. *Ortel.*

Lacetaniam, Ilergetum] In aliis est, *Laletaniam*, uti etiam in omnibus iis, quos modo jam nominavi, libris, *Indigetes* non *Ilergetum:* sunt autem Laletani et Indigetes Plinio l. III. c. 3. noti. *Carrio.*

Novis quidem militibus] Vox *quidem*, abest ab scriptis libris. *Ciacc.*

Ex ambitione mea egi] Quod postremum quid sit, explicat nobis Gracchanum illud apud Agellium l. XV. c. 12. ex Oratione ejus ad pop. in concione habita post reditum suum ex Sardinia: 'Versatus sum in provincia, quomodo ex usu vestro existimabam esse, non quomodo ambitioni meæ conducere arbitrabar.' *Dousa.*

Sucronem] Sucro Plinio et Ptolemæo Hispaniæ Tarraconensis fluvius. Xucar Beutero, et C. Clusio dicitur. Est etiam Sucro Livio, Straboni urbs eodem tractu, quæ hodie Cullera a Christophoro Stella nominatur. Sucronensis sinus est ibidem apud Pomponium. *Ortel.*

Durium] Vide supra p. 701.

Valentia] Vide supra p. 702.

Quod ego vos moneo] Eadem verba repetita habes, postea in Oratione Marci Trib. pl. 'Quod ego vos moneo quæsoque, ut animadvortatis, neu nomina rerum ad ignaviam mutantes,' &c. Item supra in Philippi: 'Quod ego vos oro, atque obsecro P. C. ut animadvortatis, neu patiamini,' &c. Quæ eo magis visum est adscribere, ut ex hujusce et consimilium exemplorum collatione perspicere possit juventus, quam sui similis Sallustius in historia ubique. *Douza.*

Necessitatibus] Carisius l. I. 'Necessitas,' inquit, 'imperii est; necessitudo, sanguinis conjunctio.' Sallustius tamen, *necessitudinem* sæpe pro *necessitate*, ponit: nec unquam pro necessitudine, necessitatem, aut ipse aut quispiam veterum: ita Carisium emenda. *Carrio.*

Præter maritimas civitates, quæ ultro nobis sumtui onerique] Dictio, *quæ*, abest a duobus libris. *Ciacc.*

Aluit, et nunc, malis fructibus, ipsa vix agitat] Aut vacat particula, *et*, aut legendum, *at*. *Agitat*, vero absolute positum videtur, pro, *vivit*. Tacit. Annal. III. 'Non modo apud illos homines qui tunc agebant:' et Terent. 'Quam vos facillime agitis.' Et in ejus vita Portius, 'his per idem tempus qui agitabant facillime:' ad hæc pertinet quod infra *agitandi inops*. Ciacc.

Malis fructibus] Id est, Infœcundis et imminutis: quia eo anno non erat magnus proventus frumenti in Gallia: et ita caritas annonæ. *Bad.*

Tum externorum agros] Lipsius l. IV. epist. 14. emendavit ingeniose: *Hi saltibus occupatis Termestinorum agros invasere.* Termestini populi sunt citerioris Hispaniæ, teste Tac. l. IV. Oppidum Termes nuncupatur Plinio l. v. Florus Terme vocat. *Coler.*

Immensum aucto mari] Tacit. Annal. IV. '*In urbem trepidam ob multitudinem familiarum, quæ gliscebat immensum, minore indies plebe ingenua.*' Ciacc.

Et vento gliscenti] Nonius, 'gliscit,' inquit, 'est congelascit, colligitur, ignescit, crescit:' in veteri est, *gliscenti*, pro vulgato, *gliscente*: recte; ad ipsum enim mare, non ad ventum referendum. *Carrio.*

Omnium ordinum extrema munia sequi] Legam: *Omnium ordinum munia exsequi.* Catilin. c. 60. 'Strenui militis, et boni imperatoris officia simul exsequebatur.' *Ciacc.*

Phaselo] *Phaselus* est navigium Campanum, ut a Nonio scribitur, qui super hoc Varronem, Sallustium et Sisennam citat. Meminit et Cicero ad Atticum. Sunt qui a Phaselide loco deduci opinantur. *Pictos Phaselos* appellat Poëta eo versu: 'Et circum pictis vehitur sua rura Phaselis.' Legitur elegans Catulli Epigramma, quo Gemellis Castoribus *Phaselum* dedicat. Alii *Phaselum* navem oblongam esse scribunt, quali stagnante Nilo Ægyptii utuntur, ut Virgilius. Atque inde Horatius 'fragilem solvere Phaselum' dixit. Isidorus vero in Etymologico inquit; 'Phaselus est navigium, quod corrupte basellum dicimus, nostro vero nunc tempore vasellum appellamus.' Gyrald. Hodieque Hispani vetus vocabulum retinent, et dicunt *Vascello*. Straboni et Appiano navigii genus est, mistam habens formam ex oneraria et longa triremi, quod tam velis quam remis agi poterat. Unde Catullus: 'Phaselus ille, quem videtis hospites, Ait fuisse navium celerrimus, Neque ullius natantis impetum trabis Nequisse præterire, sive

palmulis Opus foret volare, sive linteo.'

Marique placido] Tacit. Annal. XIV. 'Noctem sideribus illustrem et placido mari quietam.' *Ciacc.*

Myoparonibus] *Myoparo* pyratarum navis est, quod Nonius M. Tullii, Sallustii et Sisennæ auctoritatibus comprobat. A Tyrrhenis Myoparo inventus creditur. Sextus Pompejus inquit, Myoparonem esse genus navigii ex duobus dissimilibus formatum. Sunt quidem Parones, quos et Pirones vocat Ethicus Hister. His navibus, eodem auctore Histro, utuntur Albani, Mæotæ, Mazetæ, Gangines. Hæ et alio nomine Tulchiæ vocantur. Porro Parones dictos Suidas innuit ab insula Paro, cui et Aristophanis interpretes assentiuntur. *Gyrald.* Quid si Gallica vel potius Germanica vox sit; nam et *Parones* sive *Varones* a navigando dictos vetus Lexicon Belgicum attestatur. *Vaeren* enim navigare. *Thys.* *Myoparo* ex Myo et Parone componitur. A forma autem μυάνες, hoc est, angusta et oblonga: ut Myobarbum, angustus et oblongus Liberi patris cantharus. *Scalig.*

Scapha] Scaphæ, teste Nonio, naviculæ sunt, quæ majores naves consequuntur. Unde Jabolenus JC.: 'si navem,' inquit, 'cum instrumento emisti, præstari tibi debebit scapha navis.' Cæsar in commentariis: 'Quod cum animadvertisset Cæsar, scaphas longarum navium, item speculatoria navigia militibus compleri jussit.' Sane crebra est apud auctores scapharum mentio: nunc vulgo pro *scapha* nostri nautæ *scyphum* appellant, sic quidem et ab eruditis putatur. Sed certe et *scyphus* nomen est navigii. Id quod Aurel. Macrobius vir multæ eruditionis apertissime ostendit Sat. V. Sunt et qui *scaphas* Liburnis associari dicant, exploratoriasque vocari, ut est apud Vegetium. Sunt et qui ab Illyricis inventas tradant. Sane venter navis *scapha* antiquis dicebatur, teste Suida. *Gyrald.*

Quam maxumos utres, &c.] Historia eo haud dubie pertinet, quod Lucullus, tametsi Cyzicum terra marique tam arcte obsideretur, ut angustissimus etiam pelagi meatus, qui oppidum a continenti dirimebat, regiis navibus teneretur, parvo tamen navigio ex Dascylitide stagno in mare translato, Cyzicenis de nocte auxilia submiserat: quorum ducem, Florus auctor est, utri incubantem per medias hostium stationes ad Cyzicum usque nando se penetrasse: atque hoc hujus Sallustiani loci argumentum fuisse videtur. *Douza.*

Omni corpore quietus, &c. ea inter molem atque insulam mari vitabundus] Mallem: *Omni corpore (supinus, aut pronus, aut extentus) &c. atque inter molem et insulam vitabundus.* Ciacc.

Afflicti alveos] Puto Præpositionem desiderari, atque emendandum: *Afflicti ad alveos undarum vi:* quomodo et Plautus: 'Affligam te ad terram colaphis.' Accipioque *alveum* pro carina; hoc est, extima navis alvo, ne quis aquæ fundum, seu vadum interpretetur insciens.

Multato fœde corpore] Tac. I. 'Magna pars nudo aut mulcato corpore.' *Ciacconius.*

Forum] *Forum* generis masculini observat Nonius: ego vero de navium foris loqui eum non dubito: atque ita vana erit hæc Nonii, ut pleræque aliæ, observatio. In quibusdam lib. I. in aliis hæc assignantur tertio. *Carrio.*

Si Quirites] Oratio Macri Tribuni pl. ad populum de Tribunicia potestate, quam Cassio Varo et M. Lucullo Coss. habitam indicant illa verba: 'Lucullus superiore anno.' Vulgo inscribitur M. Lepido, turpi mendo: nam Lepidi cognomen habuit Aimilia gens patricia, cui non patebat aditus ad Tribunatum: at Macri cognominati Licinii plebeji, ut ex historiis

notissimum est. *Auson. Popma.*

Existumaretis] Donatus Phorm. act. I. sc. 1. 'existumans,' inquit, 'dixit Terentius pro *æstumans*:' et Sallustius: 'si Quirites parum existumaretis:' sic enim ibi legendum est, non, *pacem*. Carrio.

Præmiis] Inepte pleræque editiones, *prætiis*; quod jam olim arbitrario jure constituimus; pro quo nunc omnes libri dicunt. *Carrio.*

More pecorum] Sic de republ. ordinanda, 'Vulgi more magis quam judicio.' Supra, 'vice pecorum.' *Ciacc.*

Nisi quia vosmet ipsi] Ciacconius e libris *vobismet ipsis*. Scribe: *vobismet ipsi*. Sic enim ut plurimum malebant. *Gronovius.*

Si vestra receperitis, ad vos redibunt] Illud *redibunt* non est vv. cc. nam ad verbum *Concessere*, quod præcedit, refertur oratio. *Ursin.*

Rarus enim] Emenda ex tribus libris, *raris enim*. Gron.

Rarus] Legendum *raris* pro paucis, hoc est, quoto cuique animus est? &c. *Rivius.*

L. Sicinius] Varie hoc nomen est corruptum: alii, *L. Cinium:* alii, *Cincium:* alii, *Sincium* appellarunt. *Sicinium* præter vet. cod. Dionysius, et Pædianus nominant: neque vero *Sicinii* in Rep. R. ignobiles fuere. Vidi enim præter cetera numisma, in cujus fronte hæ erant notæ: Q. SICINIVS III. VIR. in tergo hæc, C. COPONIVS. P. R. S. D. quanquam Cinciam legem de donis et muneribus, neve quis ob caussam orandam, pecuniam accipiat, JC. noverunt: sed nihil ad rem. *Carrio.*

L. Sicinius] Sunt hæc ex eadem oratione, ad quæ faciunt illa Asconii in Divinationem: 'Primus,' inquit, 'Sicinius Tribunus plebis, nec multo post L. Quinctius, et postremo Palicanus perfecerunt, ut Tribuniciam potestatem populo darent Consules Cn. Pompejus Magnus, et M. Licinius Crassus.' *Ursin.*

Quam vos injuria pertæsum est] Hæc ex III. Hist. recitat Fronto in verbo, *Tædet*. Manut.

Catulus] Qui collega Lepidi in consulatu ipsum Italia expulit: quod acta Sullæ rescindere tentaret. *Bad.*

Dein C. Curio ad exitium usque insontis tribuni dominatus est] Venetum, *ad exitum usque;* sed prior lectio mihi arridet magis. *Rivius.*

Animis ierit in L. Quinctium] L. Quinctium, probo; atque eumpse illum intelligo, quem (uti refert Plutarchus) acta Sullæ in concionibus assidue exagitantem, et turbare molientem civitatis otium, hinc privatim mulcendo, hinc publice monendo ab incœpto deduxit Lucullus: quod hic tangit Marcus. *Douza.*

Incassum agerentur] Vett. libri, *incassum agebantur:* recte. *Ciacconius.*

In tempus arsere] Tacit. Annal. I. 'sensit miles in tempus conficta:' et lib. IV. 'quod unum malorum suffugium in tempus erat.' Item lib. XIV. 'et scena in tempus structa.' *Idem.*

Quid censes igitur? aliquis vestrum subjecerat] Tres postremas dictiones, quasi a glossa, et Sallustiana brevitate indignas, loco movere ausi sunt quidam: in quo largiter sane mihi peccasse videntur: argumento est exemplum illud, quo in consimili fere argumento in Jugurtha Memmius, et ipse Trib. pleb. ad populum supra est usus: 'Dicet aliquis, Quid igitur censes? vindicandum in eos, qui hosti prodidere Remp.' Ita enim locum eum interpungendum transposita interrogatione hujus ipsius exempli auctoritate confirmo. *Douza.*

Omittendum morem hunc quem agitis] Fronto adducens hunc locum legit, *amittendum*, si codex non fallit. *Ciacc.*

Ultra concionis locum memores libertatis] Postrema hujus sententiæ clausula septuosa sane, et perplexabilis, quam partim Plautinis, partim Sallustianis verbis sic explicare posse videor aliquatenus: 'Inertes opera, lingua factiosi, cujus acumine gladio-

rum etiam aciem præstinguitis domi, verbis tenus modo arma tractantes, neque ultra concionis locum, hoc est, neque longius, quam dum hanc Fori partem frequentes insistitis, dumque hæc Rostra, unde me concionantem audire potestis, in re præsenti intuemini, dictis nostris aures vestras calefacientibus, fortes ac memores libertatis paternæ: ceterum animos et verba ista magnidica statim dimissuri, simul atque hinc domum quisque suam diversi ac socordes abieritis.' *Douza.*

Quo Trib. pleb. &c.] Mss. duo: *quum tribunos plebis.* Ex quo effectum esse puto, *quo modo trib. pleb.* aut, *quo trib. pleb. modo.* Liber perantiquus Fulvii Ursini habet, *quos.* Legendum existimo: *Queis tribunos plebei patricium magistratum, libera ab auctoribus patribus suffragia majores vestri paraverunt.* Quasi dicat: Deinde, etiamsi vos non hortor, ut illa virilia facinora majorum vestrorum imitemini, quibus per secessionem armati, et tribunos plebis ad conservationem juris et libertatis suæ, et patricium magistratum, hoc est, consulatum et censuram ad æqualitatem honoris sibi paraverunt: et postquam Patres omnia quæ populus in comitiis ageret, approbassent, et eorum auctores fierent: tamen ipsi posthæc libera haberent suffragia, et cuicunque vellent magistratum mandare possent: etsi ad hæc virilia, inquit, vos non hortor: tamen quamvis potestas in vobis sit, Jovem potius consultorem exspectatis, quam vobismet ipsis ipsi consulitis. Hic est verus sensus hujus loci: nunc per partes eum exponam: Tribunos plebis populum armatum per secessionem sibi parasse auctor est Livius lib. II. 'Agi deinde,' inquit, 'de concordia cœptum, concessumque in conditiones, ut plebei sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio esset adversus consules, neve cui Patrum eum magistratum capere sibi liceret: ita tribuni plebei creati duo,' &c. Et iterum lib. III. Idem ait Pædianus in Corn. de patricio magistratu. Idem Livius lib. VIII. 'Dictatura popularis, et orationibus in patres criminosus fuit: et quod tres leges fœcundissimas plebi, adversas nobilitati tulit: unam, ut plebiscita omnes Quirites tenerent: alteram, ut legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium patres auctores fierent: tertiam, ut alter utique ex plebe, cum eo ventum sit, ut utrumque plebeium fieri liceret, censor crearetur.' De liberis suffragiis post auctores patres, et hoc loco, et alio lib. I. 'Decreverunt, ut cum populus legem jussisset, id sic ratum esset, si Patres auctores fierent: hodieque in legibus magistratibusque rogandis usurpatur idem jus vi ademtum: priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum Patres auctores fiant:' et Cicero pro Plancio id innuit: 'Nam si ita esset, quod Patres apud majores nostros tenere non potuerunt, ut reprehensores essent comitiorum.' Aut si placet retinere vocem *modo;* scribe, *queis trib. pl. modo patricium magistratum, et libera ab auctoribus patribus suffr.* Sic enim sæpe loquitur Sallustius. *Ciacconius.*

Quo tribunos plebei modo patricium magistratum] Mendosus locus: quod si legas, *Quum tribunos plebei mandando patricium magistratum;* mendum tolletur, mutatione parva, et sententia patefiet. *Man.*

Quo trib. pl. &c.] Scribendum: *Ne vos ad virilia illa vocem, quo tribunos plebei modo, patricium magistratum, libera ab auctoribus patriciis suffragia majores vestri paravere.* Vid. l. I. Observ. c. 25. *Gron.*

Quamvis, Quirites, in vobis sit] Scripti libri *quamvis omnis.* Latinus Latinius Viterbiensis, *Quum vis omnis:* rectissime. Sed totum locum sic legendum censeo: *Deinde ne vos ad virilia illa vocem, queis tribunos plebis m. m. p. m. l. a. a. p. s. majores vestri pepe-*

rere, quum vis omnis, Quirites, in nobis sit, ut quæ jussa nunc pro aliis toleratis, p. v. a. a. n. a. certe possitis, Jovem aut a. q. d. c. exspectatis? Ciacconius.

Neque ego vos ultum injurias hortor] Et hæc recitat Fronto, ex III. hist. libro, in verbo, *Hortor:* omisso verbo, *Ego*. Man.

Sertorium] Qui proscriptus ingens bellum in ulteriore Hispania excitavit, et cum Cn. Pompejo dubia victoria pugnavit: Metellum autem et Perpernam cum duobus exercitibus prælio fudit: cujus victoriæ partem cupiens auferre Pompejus, parum prospere pugnavit. Obsessus deinde Calagurii assiduis irruptionibus, non leviora damna obsidentibus tulit. Mox Mithridates cum eo fœdere icto, bellum populo Romano intulit: sed tandem ab Antonio et M. Perperna et aliis conjuratis in convivio interfectus est.

Absit periculum et labos] Credo scripsisse Sallust. *ab iis absit periculum et labos, quibus nulla pars fructus est.* Ciacconius.

Repentina ista frumentaria lege] Apparet latam fuisse legem factione Patrum, ut quini modii tritici singulis mensibus viritim dividerentur. *Idem.*

Munia vestra pensantur, &c.] Totus hic locus valde perturbatus, neque tamen ex antiquo libro, qui valde a vulgatis omnibus dissentit, elicere quidquam potui, quod sententiam illustraret: fortasse in hoc felicior erit aliorum industria. Ego, ut in antiquo l. scriptum vidi, ita testatum relinquam: est autem in eo sic: 'In unia vestra pensantur: qua tamen quiu is modis libertatem omnium æstimavere, qui profecto non amplius possunt alimentis carceris: neque utilis exiguitate mors prohibetur: senescunt vires, sic ut neque absolvi cura familiari tam parva res: et ignavi quisque tenuissimas perfrustratur: quæ tamen quamvis ampla, quoniam servitii pretium ostentaretur,' &c. Man.

Non amplius, &c.] Positum videtur pro eo quod est, non amplius quam alimenta. Sic enim Tacitus, 'amplius unciario fœnore' dixit, et Sallustius ipse supra, 'amplius una die aut nocte.' *Possunt*, vero, pro *premittunt*, tum Plautus pluribus locis, tum Terentius usurpavit in Heautontimor. 'Alimenta autem carcerum, et servorum quini modii' (ita enim habet vetus etiam codex meus) 'erant, dabanturque singulis mensibus, et dicebatur dimensum.' Seneca Epist. CCXI. 'Servus est, qui quinque modios accipit:' et epist. XVIII. 'Liberaliora sunt alimenta carceris. sepositos ad capitale supplicium non tam anguste, qui occisurus est, pascit,' &c. Sallustius in oratione Lepidi: 'Populus Romanus paullo ante gentium moderator, &c. neque servilia quidem alimenta reliqua habet,' &c.: quibus verbis quinos hos modios intellexit. *Ursin.*

Namque uti illis, &c.] Ut dicat: quemadmodum quæ in carcere dantur alimenta, quod exigua sunt, prohibent quidem mortem, sed senium accelerant. Simili quadam sententia usus est Tacitus lib. XVI. cum dixit: 'Vidua implexa luctu continuo, nec ullis alimentis, nisi quæ mortem arcerent,' &c.: et Hieronymus in Commentariis ad c. IV. Ezechielis, Demosthenem edit auctorem sententiæ, cum ait: 'Decem panis unciæ diurnæ, et aquæ tertiæ sextarii pars, anima magis trahitur, quam sustentatur.' Demosthenis autem verba ex Olynth. III. sunt hæc: ἃ τοῖς ἀσθενοῦσι παρὰ τῶν ἰατρῶν σιτίοις διδομένοις ἔοικε, καὶ γὰρ οὔτε ἰσχὺν ἐκεῖνα ἐντίθησιν, οὔτε ἀποθνήσκειν ἐᾷ. *Idem.*

Ignavissimi quique] Correximus *ignavi cujusque tenuissimas spes frustratur:* et postea, *Qua quamvis ampla*, ut illud *qua* respiciat τὸ *decipi:* deinde, *et vestra muneruntibus pro injuria gratiam debere.* III. Obs. 2. *Gronovius.*

Cavendus tamen dolus est] Leg. *tantum*. Idem.

Malle principem volentibus vobis esse, quam illis dominationis socium] Supra Jug. c. 102. 'tutiusque rati volentibus quam coactis imperitare:' alia exempl. *malle p. v. vobis, quam illius dominationis esse socium.* Ciacc.

Neque enim ignorantia res claudit] Donatus citat in Terent. Eun. act. I. sc. 2. ex Sallustio: 'Item nihil socordia claudebat.' *Idem.*

Abunde libertatem rati, quia tergis abstinetur] Existimo vocem, *libertatem*, glossema esse. Tacit. Hist. II. 'Ipse abunde ratus si præsentibus frueretur.' *Idem.*

Munere ditium dominorum] Quam ad rem potissimum clausulam istam attinere dicerem, sæpe mecum et cum animo meo agitavi jam antea; neque tamen unquam ad certam aliquam conjecturam quivi evadere: nunc vero ad eam sententiam accedit animus, ut *munera*, non autem *munere*, consentientibus manuscriptis, emendari placeret, quod quidem per appositionem additum, atque hoc pacto interpunctum: *Et huc, et illuc ire licet, munera ditium dominorum;* ad Munera theatralia, et gladiatorum familias referundum arbitror, quibus Marcus iste pop. Rom. addici contendit; eos Munera ditium dominorum (quod genus Munerarii, hoc est, Munerum exhibitores cluebant) contumeliose satis pro rei indignitate appellans; eoque ignaviæ processum dicens, ut cives ingenui, et (quæ ratio maxima est) Romani, non servitio, sed imperio nati, præclare secum agi existument; si tergis abstineatur, hoc est, si non scapulas suas ad quotidianam virgidemiam præbentes, alienæ superbiæ ludibrio, ac flagitribæ sint, neque (sic tamquam legitimi gladiatores in dominorum leges auctorati, Uri, vinciri, verberari) animis corporibusque addictis Lanistæ alicui Thraci in custodiam porro, atque in disciplinam tradantur, Ludo gladiatorio inclusi, unde pedem efferre, donec dominus jusserit, fas impune non sit: aut in immundissimam saginam detrusi arenæ denique reserventur, ferro et feris in tempore objectandi: sed libere et sine custodia habiti, huc illuc ipsis ire liceat, quo animo lubet, hoc solo discrimine ejusmodi nugas hominum venalium vincentes. Munera ergo, Munerales quasi factos interpretor, pudendo probro, et quo in animos ad servitutem (quam idem tota hac Oratione Quiritibus objectat) paratos addictosque, nihil aliud dici possit asperius, aut amarulentius. *Douza.*

Munere] Id est, Beneficio ditium dominorum, qui pecuniam largiendo, eos a laboribus pro tempore liberabant. *Thys.*

Cyzicum] *Cyzicum* insula in Propontide, quæ duobus pontibus continenti adhæret, estque in ea urbs clarissima, de qua Florus: 'Cyzicum nobilis civitas, arce, mœnibus, portu, turribusque marmoreis, Asiaticæ plagæ litora illustrat. Hanc ille quasi alteram Romam toto invaserat bello,' &c. Lege Strabonem l. XII. Valerius Flaccus l. II. Argon. 'Nec procul ad tenuis surgit confinia Ponti Urbs placitis demissa jugis, rex divitis agri, Cyzicus.' Ovid. l. I. Trist. 'Hincque, Propontiacis hærentem Cyzicon oris, Cyzicon Æmoniæ nobile gentis opus.'

Ad Cyzicum] An loquitur de Lucullo, qui egregia victoria Cyzicum liberarat? *Coler.*

Ut sustinere corpora plerique nequeuntes, fessi, &c.] *Fessi*, a Sallustianis censoribus additum; idque (uti ipsis persuasum est) ex Servio observantes: 'Sustinere corpora plerique nequeuntes,' pro *fessi*, positum hoc loco: quippe Sallustiani contextus quasi interpretamentum: quod si recte iidem illi (uti par erat) attendissent, nunquam profecto glossemate Serviano Sallustianam historiam miscendo commaculassent, cum vox *fessi* in

Frontone idem hoc exemplum producente nusquam gentium compareat. Idem error in *stantes*, qui ex eodem Frontone corrigendus hoc modo; 'Arma sua quisque instans incumberet.' *Douza.*

Ut sustinere, &c.] Arusianus: 'incumbit illam rem.' Servius l. VII. 'Stant longis aduixi hastis, et scuta tenentes,' 'Romani moris est et bellicæ necessitatis, ut Sallustius commemorat, fessi arma sua quisque incumberent.' Sic enim ibi legendum, et apud Arusianum, vox *fessi* inserenda: totus denique locus ex hoc constituendus. *Carrio.*

Quia a Sertorio] Multifariam hæc apud Servium leguntur: sed ex omnibus hanc habe veram lectionem: *Quis a Sertorio triplices insidiæ per idoneos saltus positæ erant, prima quæ fonte venientes exciperet.* Huc respexisse Charisius videtur cum scribit l. I. Institutionum Grammaticarum: 'Inimicitiæ et insidiæ pluraliter dici debent, sed Sallustius de insidia prima inquit, et Accius inimicitiam dicit.' Legerim tamen lubens in Charisio: *Sed Sallustius de insidiis, prima inquit.* Porro quod ait de Accio Charisius, vereor ne reponendum sit Ennii nomen ex Agellio XIX. 8. qui hos versus adducit: 'Eo, inquit, ingenio natus sum, amicitiam Atque inimicitiam in fronte promtam gero.' *Putsch.*

Ingens ipse virium] Tacit. Annal. I. 'Fœmina ingens animi,' *Ciacc.*

Ingens ipse virium] Loquitur de Sertorio. Vide Valerium lib. VII. *Coler.*

Pugionem] Parvus gladius, quo facile quis trajici poterat. Frontin. l. II. Strateg. 'Q. Sertorius,' inquit, 'cum acie decertarent, Barbarum, qui ei nunciaverat, Herculeium periisse, pugione trajecit.' Pugiones, qui a zonis balteisve militaribus dependentes portantur, parazonia dicuntur. *Grapald.*

Castrisque collatis] *Castra castris conferre* dixit etiam Cæsar l. VII. ut ad eum locum notavimus. Item Ennius Hectoris lytris: 'Castrisque castra ultro jam conferre parat.' Sic enim legendum apud Nonium in *Occupatus.* Ursin.

Ingenio loci prohibebatur] Tacit. Annal. V. 'Locorum ingenio se tutabatur.' Sic in Epist. Mithrid. de hoc ipso fortasse loco: 'Quia multitudinem arctis locis pugna prohibuere.' *Ciacc.*

Sed Pompejus, &c. similem fore se credens Alexandro Regi] Plutarchus tradit, Cn. Pompejum ita similem forma fuisse Alexandro Magno, ut sermone fautorum, fuerit Alexander appellatus. *Ursinus.*

Post reditum eorum, quibus Senatus belli Lepidani gratiam fecerat] Sic locutus est in Bell. Cat. et in Bello Jugurth. cum dixit: 'Delicti gratiam fecit.' *Ursin.*

Aptis armis] Pro connexis et colligatis accipio cum Nonio; vel quod potius placet, aptatis, expeditis, atque ita compositis, ut ubi usus veniat, ad manum, atque in promtu esse possint: interpretatione a Catullo petita, cujus est ille versus notissimus: 'Aptis sarcinulis, et expeditis.' *Douza.*

Laxiore agmine] Hoc præter morem disciplinæ militaris, Romanæ præsertim: et melior tutiorque ordo ille, quem Metellus in agmine, ad Vaccenses viam affectans, bello Jugurthino milites suos servare jubet, ubi legitur: 'Sic animis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites quam artissime ire, et signa occultare jubet.' *Idem.*

Atque eum, &c.] V. c. habet, *Cupio*, ut fortasse, *Scipio* legendum sit, vel, *Cæpio.* Videndus Livius l. XXVII. de Massiva a Scipione dimisso. *Ursin.*

Atque eum, &c.] Ciacconius, qui multa Sallustio loca feliciter restituit, infelici sane conatu emendat: *Atque eum Scipio;* et refert ad laudationem

illam Scipionis apud Livium Masanissæ, quo quid ad hunc locum excogitari possit absurdius, non video. Ego vulgatam lectionem probo. Curio is ille ipse est, qui Dardanos vicit, multis magnisque honoribus cumulatus: ejus meminit Epitome Livii. *Coler.*

Paludamenta adstari] Sensum idoneum elicere nondum potui, videbatur tamen legendum: *paludamenta aptari*. Putsch.

Paludamenta] Hæc appellatio propria est Imperatoriæ vestis: quamquam et tribuitur aliquando aliis etiam militibus. Forma paludamenti erat, ut extrema longitudinis essent utrinque angusta, imis latioribus. Color ejus eximius et quidem e cocco. Erat etiam album quo interdum usi, sed rarius, crebrius cocceo. Imperatores inter vota et immolationes exibant, et tunc vestem hanc capiebant; quæ profectio etiam celebris esse solebat frequentia deducentium prosequentiumque. *Lips.*

Paludamenta] Paludamentum, teste Nonio, est vestis, nunc chlamys. *Carrio.*

Fine inguinum] Apul. de Asin. l. II. 'Asini inguinum sane licinia remota;' sive, ut in aliis est, *inguinum sine*. Sed legendum ex hoc loco, *inguinum fine*. Cato de Re Rustica cap. 28. 'Postea operito terra radicibus fini.' Vide an legendum sit, *radicum fini:* ut c. 113. 'Amphoras nolito implere nimium, ansarum infimarum fine.' Et Oppius de bello Africo, 'Multiplici fine.' *Ciacc.*

Fine inguinum] Quod mihi, ab aliis (ut videtur) haud satis intellectum, *inguinum tenus*, interpretari placet. *Douza.*

M. Antonius] Idem Arusianus: 'Genitus illi rei facundiæ.' Hic autem est ille Antonius dissolutissimus, qui gratia Cottæ Consulis et Cethegi, curationem nactus totius oræ maritimæ, Siciliam et provincias omnes depopulatus est; et ad postremum inferens Cretæ bellum, morbo periit. Asconius Pædianus IV. Verr. Cicer. *Carrio.*

Ex axe vinctæ trabes] Turnebus legit, *Et axe vincti orbes*.

Ericii] Servius Æneid. l. IX. 'In armorum,' inquit, 'generibus milites sumunt ab animalibus nomina.' Sallustius: 'in modum hirci militaris.' Ericium autem bellicam esse machinam, præter ceteros, satis ostendit Cæsar l. III. de bello civili. *Carrio.*

Verula] Inter jacula ferrata etiam *verutum*, cui nomen et formatio ab ipso veru, quod refert, itaque alii *veruinam* dixerunt. Non nemo etiam *veru*. Est spiculum tenue et longum, aptum forare. Σαύνιον Græci *verutum* dicunt. Etsi Samnites primo et proprie usi, tamen et alii Itali. Livius levi armaturæ tribuit, sed veteri. Hastæ velitares haud longe iverunt ab istis, si non eadem. *Lips.*

Igitur discubuere] Hoc fragmentum, cum olim mendosissimum circumferretur, nos ex VV. CC. et auctoritate vetustorum numismatum, in pristinum nitorem, quantum fieri potuit, restituimus. L. autem hic Fabius Hispaniensis, et item L. Tarquitius, Sertorianarum, ut apparet, partium, habentur in argenteis denariis, quos protulimus in libro de familiis Romanorum. *Ursin.*

Igitur discubuere, &c.] Apud Romanos locus dignior habitus ultimus medii lecti. Dominus vero, tertii lecti primum locum premebat. Sic fiebat, ut dominus in primo loco accubans tertii lecti, et honestissimus convivarum in ultimo secundi lecti loco positus, sese contingerent, in fine uterque sui lectuli locatus, hic in summo tertii, ille in imo medii. Et hanc rationem inter alias reddit Plutarchus, cur medii lecti locus ultimus tribueretur convivarum dignissimo, quia proximus esset convivii domino, qui in primo tertii discumbebat;

verba Sallustii hoc manifeste indicant, quæ ita interpungenda sunt. ‘ Igitur discubuere, Sertorius inferior in medio, supra L. Fabius Hispaniensis senator ex proscriptis. Antonius in summo, infra scriba Sertorii Versius. Alter scriba Mæcenas in imo, medius inter Tarquitium et dominum Perpernam.’ hic habes lectos, medium, summum, et imum. Perperna dominus convivii, et Imperator erat. Sertorius dignitate super ceteros, et Imperator. Non medius illi locus assignatur ut Imperatori, quemadmodum hariolantur, sed infimus in medio lecto, qui Consularis atque Imperatorius, atque honoratissimo debitus. In medio lecto duo tantum discubuere, Sertorius inferior, qui supra se habebat L. Fabium Hispaniensem. Quod si tres fuissent, Sertorius utique infimus discubuisset, infra eum etiam, qui medium locum detineret. Quia duo tantum fuere tum in illo lecto, inferior fuit, qui locus ἐντιμώτατος. Post medium lectum, in quo accumbebat convivarum qui præcipua erat dignitate, sequebatur summus lectus. De eo accipiendus Sallustius, in verbis supra citatis: ‘ Antonius in summo, infra scriba Sertorii.’ Sic duo tantum in illo convivio hunc summum lectum obtinuere, Antonius et scriba Sertorii Versius, hic inferior in dextra nempe lecti parte, ille superior in sinistra. Sequitur tertius lectus et unus: alter scriba Mæcenas in imo, medius inter Tarquitium et dominum Perpernam. Locus non est mancus, ut opinatur Ciacconius, qui dicit non plane referri, qui inter Tarquitium et Perpernam dominum convivii accubuerit. Immo nihil pote planius. Alter scriba Sertorii Mæcenas in imo lecto accubuisse dicitur, medius inter Tarquitium et Perpernam. Imus lectus domini proprius, et in eo primus sive summus locus. Hic est, quem in eo convivio obtinuit Perperna. Inter eum et Tarquitium medius accubuit Mæcenas. In illo tertio et imo lecto plerumque infra dominum accumbebat uxor et liberi. Si uxor una non cœnaret, umbris is locus distinabatur, et vilioribus personis: unde Juven. ‘ Tertia ne vacuo cessaret culcita lecto, Una simus ait.’ Ex his possumus distincte colligere, quid sit infra et supra discumbere, quid in imo et summo. Quæ docti viri distinguere nesciunt. In imo discumbere, et in medio, et in summo dicebatur, qui in summo lecto et medio, et imo discumbebat. At supra et infra, qui summus aut imus accumberet, hoc est, in primo vel ultimo loco lecti. Miror vero, unde Servius exsculpere potuerit ex his Sallustii verbis, medium locum apud veteres domino convivii proximum ac distinatum fuisse. Nihil enim minus quam hoc illa tinniunt. Aliud fuit, quum Stibadio accumbebant, hoc est, toro continuo ac semi rotundo, quod in sigmatis literæ figuram factum erat, unde et nomen. In his Stibadiis, quum una serie continenter discumberent, verisimile non est eandem rationem observatam circa loci dignitatem atque honorem, ut in tribus lectis seorsim stratis ac separatis. In stibadio itaque is primum locum tenere censebatur, qui omnium summus erat, et qui supra omnes accumbebat, ut contra ultimus, qui infra ceteros. Is in dextro cornu stibadii locum habebat. Qui locus respondet ultimo loco tertii lecti. Contra ea convivarum dignissimus in sinistro stibadii discumbebat, et supra omnes erat. Sacerdotes hunc ordinem accumbendi in cœnis aditialibus tenebant, sive in lectis discumberent divisis, sive in stibadio vel sigmate. Festus: ‘ Itaque in conviviis solus Rex supra omnes accumbit, sed Dialis supra Martialem et Quirinalem: Martialis supra proximum, omnes denique supra Pontificem. Pontifex quinto loco accum-

bebat infra omnes: Rex sacrorum primo supra omnes, quia potentissimus ac dignissimus habebatur.' Hujus ergo locus in summi lecti prima parte ad sinistram, vel in sinistro cornu stibadii. Sunt qui velint maximum honorem loci fuisse in cornu dextro. Ergo et proximus eum locum accumbens dignissimus. Hoc enim sequitur. At contra fuit. Quippe proximus ad cornu sinistrum secundus a primo habitus, non proximus decumbenti in cornu dextro. Quare si proximus accumbenti in cornu sinistro dignior est illo, qui proxime tangit accumbentem in cornu dextro, utique et qui in sinistro cornu locum habet, dignior eo censendus, qui dextrum premit cornu. Consequentia hæc necessaria. Apud Sidonium Imperator dextro cornu collocatur, quia invitaverat, atque dominus erat convivii. Ita autem Reges et Principes facere solebant, ut invitatis locum honoratiorem præberent, secus atque hodie. *Salmasius.* Vide Ciacconium de Triclinio Romano.

L. Fabius Hispaniensis] Lucii Hispaniensis in veteribus libris nulla, quod sciam, mentio: in numismatibus plurima. Extat apud c. v. Latinis et Græcis literis juxta ac doctissimum Lævinum Torrentium, apud quem hujusmodi cimeliorum infinita copia est. Exstat et apud Abrahamum Ortelium, Geographum exactissimum, numisma argenteum cum hac inscriptione: L. FAB. HISP. cujus utramque partem, historiæ illustrandæ, apposuimus: et alioqui L. Fabium Hispaniensem, in conjuratis fuisse constat. *Carrio.*

Medius inter Tarquitium, &c.] Vide quæ annotavimus ad c. 48. Catilin. *Ciacc.*

Unam epistolam] Una hæc fuit ex Epistolis nobilium, qui Sertorium ad invadendam Italiam invitaverant. Eas epistolas Pompejus variis modis inquisivit et concremavit. *Coler.*

Scorpione] Scorpiones Ballistis vicini, sed tamen diversi ab his et Catapultis. Describit Tertullianus: 'Scorpio spiculum et fistula est, paulla tenuitate in vulnus: et virus, qua figit, effundit.' Vegetius *Manuballistas* ait vocari *Scorpiones.* Vir unus dirigebat et utebatur; ideo non magni fuerunt. Ut illi ergo parvi, sic proportione et foramina illa, ac cavi. *Lipsius.*

Scorpione] Scorpionem aliud machinamentum esse ab Onagro, testatur Vitruvius lib. decimo de Architectura, c. 1. Ubi de tractoriis machinis agens: 'Sunt,' inquit, 'ex his alia, quæ mechanicôs, alia quæ organicôs moventur. Inter machinas et organa id videtur esse discrimen, quod machinæ pluribus operibus, aut vi majore coguntur effectus habere, uti balistæ torculariumque prela: Organa autem unius opere prudenti tactu perficiunt quod propositum est, uti scorpionis, seu anisocylorum versationes.' Atqui Isidorus scorpionem non pro tormento, sed telo accipit, libro decimo octavo, c. de sagittis: 'Scorpio,' inquit, 'est sagitta venenata arcu vel tormentis excussa, quæ dum ad hominem venerit, virus, qua figit, infundit, unde et Scorpio nomen accepit.' Ea dum scripsit Isidorus, visus respexisse ad illud Tertulliani Scorpiaco: 'Bellicam,' inquit, 'machinam et retractu tela vegetantem de scorpio nominant, id spiculum et fistula est, paulla tenuitate in vulnus: et virus, qua figit, effundit.' Superiorem Isidori definitionem nemo admirabitur, qui sciet scorpionem, modo pro spiculo sumi. Itidem et catapultam interim tormentum, interim telum quod ea machina emittitur, designare testis mihi Turnebus l. xv. Adversar. c. 1. *Stewechius*

LIBER IV.

At Cn.] Ex Agellio XVIII. 4. de stolidi et vani differentia disserente: et certe M. quoque Tullius Cicero in oratione, quam pro Quinctio habuit, eodem modo vanitatem accepit cum eam veritati opponeret. Clodianum autem Latinæ gentis esse, patet ex Varrone, Quinctiporem Clodianum, Epistola ad Fusium nominante. *Carrio.*

Cn. Lentulus] Clodianus collega fuit in consulatu P. Licinii Crassi. Est, ut arbitror, hic ille Lentulus, de quo Cicero in Bruto sic scribit; 'Cn. autem Lentulus multo majorem opinionem dicendi actione faciebat, quam quanta in eo facultas erat.'

Omnes, quibus senecto corpore animus militaris erat] Ita enim scribendum, inducto τῷ *ætas*, id quod recens quidam de suo infarsere. Sic in Catilina: 'Delecti quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum erat.' *Douza.*

Dein lenita] Lubens duas has Sallustianæ navis ex tanto naufragio superstites tabulas conpegero: siquidem per cos liceat quibus ea res in manu: 'Dissidere inter se cœpere, neque in medium consultare, dein lenita jam ira postero die liberalibus verbis permulcti sunt.' *Putsch.*

Dein lenita jam ira] Liberalia verba sunt, quæ Plauto *dicta dapsila* dicuntur. Videtur autem de Sertoriano exercitu esse sermo, quem ob cædem Imperatoris sui merito concitatum Perperna postero die coactus fuit magno ambitu, partim minis extis, hoc est, pretio, partim largiloquis dictis onustos tranquillare. *Douza.*

Implicitæ rates ministeria prohibebant] Malim cum Prisciano, *Implicatæ*, quam cum nostris, *Implicitæ*. Quid si *Magisteria* legamus? quippe hoc navali regimini aptius, accommodatiusque, qua ad rem, qua ad proprietatem verbi: videturque Fragmento huic non absurde conjungi posse illud inter incerta rejectum: '*Impediebant jussa nautarum;* addita copula hoc modo: *Implicatæ rates magisteria prohibebant, impediebantque jussa nautarum;* ad quod Servius: 'Celeuma, est quasi præceptum, unde Sallustius,' &c. *Idem.*

Anxius animi] Sic Tacitus l. v. et XIX. 'incertus animi' dixit. *Ursin.*

Magnam exorsus orationem] Et huc fortasse pertinuerit illud, *In hunc modum disseruit:* unum ex duobus Fragmentum ut fiat. Videtur autem de Mithridate loqui, quem Appianus narrat, postquam in Paphlagoniam venisset, classium prius decursione facta, concionem ad milites habuisse magniloquam, tum de suis majoribus, tum de se ipso, quod exigua regni pomœria in immensum auxisset, nec unquam præsens victus esset a Romanis, &c. *Douza.*

Amisus] Ἀμισὸς, Ptolemæo, Polyæno, et Plinio in Epistolis. Aminsus, Ἀμινσὸς, Straboni, et Photio, Galatiæ oppidum: Heneta a Poëta dictum, scribit Zenodotus apud Strabonem. Henetus Solino. Henetosa forte Martiani. Idem Strabo tradit illud ab Atheniensibus frequentatum, et Piræcum dictum. Plinius auctor est, Mithridate victo, Pompeopolim vocatum. Niger putat hodie Simiso dici; sed Amid et Hemid Leonclavius. Aliam ab hac Amisum habet Stephanus, in Ponto. *Ortel.*

Castella custodias] Ex Servio XI.

Æneidos, Charisio l. I. Inst. Gram. *custodias*, pro, *custodiæ*: ita enim Asper intelligit, licet alii accusativum esse velint. Verba autem Charisii aliter vulgo, aliter in membranis, quarum usus, ut reliquarum Coloniensium omnium, mihi, dum in Ubiis essem, vir eruditione singulari et eximia humanitate ornatus Melchior Hittorpius libenter expensum ferebat, hunc in modum perscribi video: 'Paterfamilias et materfamilias, antiqui magis usurparunt; propterea quod nominativo singulari *s* literam adjiciebant, ut facerent genitivum: hæc familia, hujus familias: hæc Maja, hujus Majas: quam declinationem et Sallustius in tertio secutus est: Castella custodias thesaurum, in deditionem acciperentur, sed emendatius custodiæ, Majæ, et familiæ dicitur.' *Carrio.*

Reliqua cadavera salita] Diomedes I. 4. 'Veteres,' inquit, 'ambiguitatis caussa *salitus* dixerunt a *salo*, non *salio*.' Nescio autem an hæc ad III. historiarum pertineant librum, et eodem cum illo referenda sint fragmento, quod a me undecimo positum est loco; an vero decimum illud libri tertii fragmentum in hunc potius librum conjiciendum sit: infinita enim sunt in Diomede menda: eaque emendatorum audacia mirum ac pœne incredibile dictu quantum excreverint; ita ut primam ejus editionem omnium, quæ hactenus sunt visæ, integerrimam, aut certe minime corruptam præstare ausim. *Idem.*

Arsaci] Ejus nominis vestigia in Persarum شاه, Scah, qui illis Regem denotat. Unde et Scacchiæ ludus dicitur. Hinc Scahmat regem quoque illis perplexum denotat.

Omnes qui secundis rebus] Hæc epistola Mithridatis regis Ponti, ad Arsacem regem Persarum est. Nam ut Servius attestatur, omnes reges Persarum *Arsaces* dicebantur. Eam autem dedisse videtur, quando ad Tigranem regem Armeniæ fugere cogebatur: dissimulat tamen adhuc timorem et egestatem, ut facilius Arsacem ad societatem belli contra Romanos ineundam pelliciat: cujus gratia etiam (ut in tali re fieri solet) ostendit Romanos communes omnium regum hostes; quod etiam Jugurtha Boccho scripserat. Dicit ergo in principio, Arsaci utile esse communibus armis communes hostes propellere: quia etiamsi in pace vivere velit, a Romanis non permitteretur. Deinde ostendit etiam honestum, quia gloriosam et ab omnibus laudabilem consequeretur victoriam. *Bad.*

Tibi perpetua pace frui liceret] Frustra, inquit, a me ad societatem belli petereris, si ea esset rerum tuarum conditio, ut tibi perpetua pace liceret frui, nisi in ipsis regni tui faucibus hostes essent opportuni et sceleratissimi; nisi denique egregia fama, Romanis oppressis, te esset secutura. *Carrio.*

Tibi perpetua pace frui liceret] Non cohæret oratio: et vereor hercule, ne coagmentum aliquod desideretur. Quid si ita legamus? *Aliter neque petere audeam societatem;* uti in Oratione ad Cæsarem: 'Aliter neque privata res, neque publica,' &c. aut ultima certe primis inserendo, ordo totius dictionis mutandus: donec tandem commoda aliqua sententia existat, cujusmodi haud alienam sane hac constructione electurus videor: 'Tibi perpetua pace frui liceret; neque petere audeam societatem, et frustra mala mea cum tuis bonis misceri sperem; nisi hostes opportuni, et scelestissimi:' opportuni, cui rei? injuriæ forte patiundæ ne, an faciundæ? credo istuc postremum velle dicere. Ceterum *bona* et *mala*, quæ inter se hic opponi vides, reperias et apud Plautum illo Aulularia versu: 'Bonis tuis rebus meas res irrides malas.' *Douza.*

Nisi hostes opportuni] Verba sunt ex

epistola Regis Mithridatis, quæ videtur fere tota translata ex oratione Corcyræorum ad Athenienses apud Thucydidem l. I. Ad hunc antem locum facit, quod habeatur in Bello Jugurthæ: 'Cavere tamen oportet, necubi hostis opportunus fieret.' *Ursin.*

Atqui ea, &c.] *Atque*, habent alii: unde ego exsculpsi: *Ad quæ, ea quæ te morari, &c.* hoc est, ad jungendam mecum societatem, atque ita conjunctis opibus Romanos opprimendos: sicque optime sibi et constabit et cohærebit sententia, tota a superiori oratione dependens, hiulca prorsus et incomposita, si aliter legatur. Atque huic simile illud ad Cæsarem: 'Ad quæ te illi iidem hortantur,' &c. *Douza.*

Tigranes] Rex majoris Armeniæ, qui auxilium ferens Mithridati regi, victus est primo a Lucullo, deinde a Pompejo Magno in deditionem acceptus, et in regnum restitutus, persolutis sex talentorum millibus. Strabo l. II. Lucan. l. II.

Meæ res parum prosperæ] Quia ter infeliciter pugnavit cum Romanis, et tandem sibi mortem inferre coactus est, quod veneno non potuit: quia medicamento, quod ab eo Mithridaticum vocant, præmunitus longo usu, veneno confici non potuit, pedetentim autem veneno assuescere quis potest, dum veluti in alimentum vertitur. Pater autem ejus, etiam Mithridates nomine, erat Romanis amicissimus. Docet autem, ex adversa fortuna se meliorem et prudentiorem ad bellum effectum. *Bad.*

Et, quod florentibus optabile est, &c.] Sententia vere Mithridatica, prorsus ad illud Poëtæ accommodata: 'Felix, quem faciunt aliena pericula cautum.' *Douza.*

Ac mox a Philippo] Notat Carrio in Vaticano lectum, *mox tracto Philippo.* Scribe: *at mox fracto Philippo Antiochus, &c.* Gronovius.

Decem millibus talentorum] Ex Livio, et Appiano in bell. Syriaco, legendum est: *Quindecim millibus talentorum.* Livii verba sunt hæc ex l. XXXVII. 'Asiaque omni, quæ cis Taurum est, decedite: pro impensis deinde in bellum factis, quindecim millia talentum Euboicorum dabitis: quingenta præsentia, duo millia et quingenta, cum Senatus populusque Roman. comprobaverint, mille deinde talentum per duodecim annos.' *Ursin.*

Talentorum] De Talentorum æstimatione juxta varietatem gentium mendosus est locus Festi, et qui non patitur emendationem. Hoc unum recte est, Talentorum non unum esse genus, et Atticum esse sex millium denarium. Cetera incerta sunt. Plin. XXXV. 11. 'Talentum Atticum denariorum sex millibus taxat M. Varro.' Ita enim scribendum est. Pollux l. IX. dicit Talentum Atticum esse sex millium drachmarum Atticarum, Babylonicum septem millium, Æginæum decem millium, Syrium mille et quingentarum drachmarum, item Atticarum. De Talento Attico idem elicitur ex Livio l. XXXIV. Athenæo IV. 6. et aliis. Sed Babylonicum esse septuaginta duarum minarum Atticarum scribit Ælianus I. 22. de Var. Hist. Id est, septem millium et ducentarum drachmarum. Omne autem talentum est sexaginta minarum; minæ autem singulæ centenas drachmas continent, ut Africanus et Julius Pollux scribunt. Sic fit, ut Euboicum talentum sit sexaginta minarum Atticarum, et totidem millia denariorum, ut verbo *Talentorum* Festus scribit: quod etiam Plinius ait XXXV. 11. et Athen. IV. 6. et Pollux l. IV. Itaque si LXX. minæ Euboicæ æstimantur LXXII. Atticis, et eadem proportio est in drachmis et denariis, triginta quinque drachmæ Euboicæ æstumantur Atticis drachmis triginta sex. Talentum vero Euboicum æstumatur drachmis Atticis, sive denariis centum et septuaginta, uno supra sex millia. *Scal.*

Deos Samothracas] Mysteria Cabirorum Deorum Samothraciæ semper fuere celeberrima. Credebantur enim iis imbuti justiores fieri et sanctiores, et in quibuscunque periculis præsentissimos habere Deos. Quo errore occæcati Jason, Orpheus, Hercules, Castor, Agamemnon, Ulysses et Pollux et heroum plerique, sed et Alexandri pater Philippus Samothraciæ sacris voluerunt initiari. Vide Diodorum l. v.: et Apollonii Scholiastem in primum Argonauticon, et Plutarchum in Alexandro, et Suidam in Σαμοθράκη. Hæc porro sacra esse Phœnicia docet ipsum Cabirorum nomen: Cabiri enim vel Caberi sunt Dii Phœnicum, qui Beryti maxime colebantur. כביר, id est, Cabir, Ebræis et Arabibus magnum et potentem denotat. Hinc et alii observarunt, inde appellatos Cabiros, id est, divos potes, ut Varro et Tertullianus explicant, θεοὺς μεγάλους καὶ δυνατοὺς, Orpheo ἐνδυνάτους. Singulorum Samothraciæ Cabirorum nomina refert Apollonii Scholiastes l. I. ex Mnasea: Τέσσαρες, inquit, εἰσὶ τὸν ἀριθμὸν, Ἀξίερος, Ἀξιόκερσα, Ἀξιόκερσος. Ἀξίερος μὲν οὖν ἐστιν ἡ Δημήτηρ, Ἀξιόκερσα δὲ ἡ Περσεφόνη, Ἀξιόκερσος δὲ ὁ Ἅδης. ὁ δὲ προστιθέμενος τέταρτος Κάσμιλος, ὁ Ἑρμῆς ἐστιν, ὡς ἱστορεῖ Διονυσόδωρος. Id est, *Quatuor sunt numero, Axieros, Axiokersa, Axiokersos. Axieros vero est Ceres, Axiokersa autem Proserpina, et Axiokersos Pluto; quartusque, qui additur Casmilus, est Mercurius, ut narrat Dionysidorus.* Idem referunt Phavorinus et Etymologus in Κάβειροι. Uti autem Casmilus sive Mercurius hic additur, ita plerique illum ponunt in inferiori ordine, et pro ministro duntaxat habent. Varro: 'Casmilus nominatur in Samothraces mysteriis, Deus quidem administer Diis magnis.' Vetus auctor apud Phavorinum, Cadmilum illum a Cadmo derivat. Quippe Cadmum Agenoris filium, cum Europam quærens Samothraciam pervenisset, perceptis his mysteriis uxorem duxisse Harmoniam auctor est Diodorus l. v. Cabirorum simulachra Vulcani simulachris fuisse simillima tradit Herodotus l. III. Forma nimirum et species utrisque ridicula. Proinde, ut ibidem narratur, Cambyses Cabirorum fanum solis sacerdotibus permissum cum adiisset, simulachra concremavit, multis in illa invectus verbis. Cabirorum sacerdos Hesychio Κόης appellatur, quod refert Hebræum כהן id est, Cohen sacerdos. Cabiris Samothracum sacra fuit spelunca quædam Zerinthus nomine, in qua canes Hecatæ immolabantur, ut Lycophron, ejusdemque Scholiastes testatur. *Bochart.*

Insomniis accidere] Recte correxi, *insomniis occidere*, voce Sallustiana, quam apud eundem in Catilinario Criticus noster reponit: 'dies noctisque festinare: vigilare: neque insomniis, neque labore fatigari:' et oratione de Rep. 'profecto, si id accidat, neque tibi nox, neque dies curam animi sedaverit; quin insomniis excitus, furibundus, atque alienata mente feraris:' error ex eo natus, quod veteres, *insomnIs*, scriberent, *pro insomniis, I* longa videlicet, pro geminata. Certe antiquissime vulgati, qualis est apud eruditissimum Nicolaum Fabrum, *insomnia*, agnoscunt. Dicunt Latini *insomnia* utroque numero; pro eo quod est iisdem vigilia, et Græcis ἀϋπνία. Priore quidem numero Pacuvius Antiopa: 'Perdita illuvie atque insomnia.' Item Cæcilius Plocio: 'Consequitur comes insomnia: ea vero insaniam adfert.' Posteriore vero Terentius Eunucho: 'Aut mox noctu te horsum adigent insomnia.' Sic enim Donatus illa Terent. accepisse visus est, etsi non dissimulet, *adiget insomnia*, alibi scriptum reperiri. Virgilius: 'Sed falsa ad cœlum mittunt insomnia Manes.' Quanquam ibi, *somnia* significari volunt Grammatici, addita

scilicet præpositione: ut Græci dicunt ἐνύπνια; sed idem Virgilius, *insomnia*, etiam plurali pro vigiliis posuit, 'Quæ me suspensam insomnia terrent?' Quamvis et hic somnia intelligi possunt, quibus tereri potuerit. Ita Carisium emenda. Falluntur autem, qui, *insomnium*, pro eodem extitisse antiquos crediderunt: cujus exempla nulla sunt, itaque apud Suetonium Caligula scribe ex vetere libro, 'Incitabatur insomniis maxime: neque enim plusquam tribus nocturnis horis quiescebat;' non, *insomnio;* ut vulgo. Quod vero propius ad rem attinet, Persen Philippi F. inter ceteras de morte illius opiniones, ἀϋπνίᾳ exstinctum esse, scriptoribus plerisque placuisse a Plutarcho relatum est. *Carrio.*

Post Attalum] Attalus, Pergami rex, pecuniæ ditissimus et splendida abundantique suppellectile. Plin. l. VIII. Propertius: 'Nec sit in Attalico mors mea nixa toro.' Hic a populo Romano donatus est eo regno: cum liberos non haberet, populum Romanum heredem fecit: ejusque substantia amplissima Romam est allata: unde Attalicæ vestes splendidæ, et opes ac conditiones Attalicæ.

Miserrumum servorum] Quia ultro inservientem. Dederat enim ingentia munera Scipioni, quæ in se acceptorum pro tribunali, idem Scipio dixit. *Bad.*

Simulatoque impio testamento] Omnino ad Attalum pertinent: de cujus testamento, ut omittamus multos scriptorum veterum locos, proferemus unum tantum Porphyrionis manuscripti, apud quem ita habetur in Horatii versu ex Ode 18. l. II. 'Neque Attali Ignotus heres regiam occupavi.' Attalus Rex Asiæ, Pergami regnavit, cujus hereditatem Pop. Rom. accepit. Dicendo autem, 'ignotus heres occupavi,' suspicionem dat, qua existimemus, falso testamento Romanos hanc sibi hereditatem vindicasse, &c. *Ursin.*

Aristonicum] Variant inter se veteres Historici non parum. Nam Liv. epitoma l. LVIII. Eumenis Regis filium dicit, et item Justinus l. XXXVI. qui non justo matrimonio, sed ex pellice genitum scribit. At Florus, regii sanguinis ferocem juvenem appellat; Pomponius vero Lætus auctor recens, Eumenis nepotem tradit: quod placeet, si veteres historici auctoritate nititur. Rursus Eumenem alii dicunt Attali patrem, alii patruum, ut in tanta Historicorum varietate, fortasse locus sit aliquid suspicandi de mendo vulgatæ lectionis. *Idem.*

Nicomede mortuo] Qui moriens populum Romanum fecit heredem: regnum ejus in Provinciæ formam redactum est. *Bad.*

Cum filius Nusæ, &c.] Scriptura præ aliis insignite prava, et quæ Sallustio non modo fraudi fuit, sed etiam viros maximos in errores gravissimos induxit: quorum alii partim, an hæc Sallustii essent, dubitarunt, nonnulli Nusam, sive Nysam Nicomedis Regis Bithyniæ filium esse crediderunt; alii etiam eadem occasione locum Suetonii, ea de re, qui recte habet, corrigere tentarunt. Vetus editio; *cum filius Nusa, quam regiam appellaverat, genitus haud dubie esset*, minimum a veritate. Fabri et Briconeti; *quem Regem jam appellaverant;* in qua scriptura illud, *appellaverant*, rectum videlicet. Vaticanus, *Nysa, quam Reginam:* hinc lege, quod et humanissimo doctissimoque Puteano placuit; *cum filius Nusæ, quam Reginam appellaverant, genitus haud dubie esset.* Vult enim Mithridates, Nysæ Nicomedis filiæ, quam Romani reginam appellaverant, priusquam Bithyniam diriperent, filium regni heredem natum fuisse; non tantum verisimiliter, sed omnino vere. *Nysam* enim muliebre nomen esse e Plutarcho constat; qui in vita Luculli magni illius Mithrida-

hic ex nescio quibus libris inserere, repugnante sententia. *Putsch.*

Finem Oceanus] Dionysius Halicarnass. 'Romana urbs imperat toti terræ, qua quidem inaccessa non sit, habitaturque ab hominibus; sed et toti mari imperat, non solum huic intra columnas Herculeas, sed ipsi Oceano, quacumque est navigabilis, PRIMAQUE ET SOLA ab omnis ævi memoria terminos sibi potentiæ fecit, Orientem et Occasum.'

Nisi raptum habere] Id est, Armis quæsitum, aut per injuriam: id quod Lepido Philippus objecerat supra; et fortasse hic ablativus ille reponendus, ut fiat: *Nisi armis partum habere.* Et certe hoc altero illo multo numerosius. *Douza.*

Conjuges] Verbum, *conjuges*, non alio, quam ad raptum Sabinarum refertur. Galgalus etiam apud Tacitum in vita Agricolæ, Raptores orbis appellat Romanos. *Ursin.*

Peste conditos orbis terrarum] Quid si legamus, *Pesti?* hoc est, exitio sive in pestem atque perniciem orbis terræ procreatos a Romanis videlicet in servitutem redacti. *Douza.*

Trahant, excidantque, omniaque, et maxime regna, hostilia ducant] Hæc verba, ex eadem quoque epistola, ita in vv. cc. leguntur: *Trahant, excidant, omniaque non serva, et maxime regna hostilia ducant.* Quæ lectio non displicet; nam paulo supra dixit: 'Me, quia fama erat divitem, neque serviturum esse, per Nicomedem bello lacessiverunt.' Paulo post Faërnus legebat: 'Regnum Persidis inclutum divitiis,' non, *inclytia.* Item in vv. cc. est: *Quod haud difficile est*, pro eo quod vulgo legitur, *quod difficile non est.* Ursin.

Non serva et maxume regna] Quid illud, quod in libris omnibus legitur? *omniaque non serva et maxime regna hostilia ducant:* nisi forte, *non serva*, pro iis quæ libera sunt, nulliusque imperio parent, acceperit. *Carrio.*

Cui Seleucia maxuma urbium] 'Seleucia Elimaidis, Persicæ regionis civitas.' Plin. Item Comagenæ, ad Euphratem fluvium Straboni, Plinius, eam Parthorum cognominat, et Babyloniam quoque vocari addit. Bachad Nigro, Mosal Masio dicitur: Baudra autem, Pineto: Novem Seleucias extruxisse Seleucum Antiochi filium auctor est Appian. in Syriacis.

Seleucia] Non semel illa apud antiquos cum Babylone confunditur; quippe Seleuciæ vicinitate Babylonem exhaustam Plinius dicit in solitudinem rediisse. Nec multo aliter Strabo l. XVI. 'Babylonis partem Persæ diruerunt, partem consumpsit tempus, partem Macedonum negligentia, præsertim postquam Seleucus Nicanor Seleuciam ad Tigrin condidit, stadiis tantum trecentis a Babylone dissitam.' Hæc ille. Itaque in Babylonis opes et nomen successit Seleucia, quæ non solum Babylonia (ut apud Plinium et alios διακριτικῶς, quia non una fuit Seleucia) sed et Babylon appellata est, sicuti Stephanus de Urbibus ostendit, cum dicit: Βαβυλὼν Περσικὴ πόλις, μητρόπολις Σελευκία καλουμένη. En Babylonis ipsum nomen Seleuciæ tributum. Quo etiam referenda hæc Sidonii carmina: 'Non coctam Babylona personabo, Quæ largum fluvio patens alumno, Inclusum bibit hinc et inde Tigrin.' Porro in eodem, quo Seleucia loco, vel certe in proximo, Bagdad postmodum conditam fuisse oportet, cum utramque ad ripam Tigridis et fere in eadem a Veteri Babylone distantia describant Geographi. Nam trecenta illa stadia, quibus a Babylone Seleuciam distare scribit Strabo, sunt milliaria prope XXXVIII. id est, diurnum illud iter Bagdadum et rudera Babylonis interjectum juxta Texeiram, qui ex Emirchondo Persarum Historico testimonia quoque de ejusdem urbis situ in medium profert. *Bochart.*

Regnumque Persidis inclutis divitiis est] Faërnus *inclutum divitiis est*, legebat. *Ciacc.*

Regnumque Persidis inclutis divitiis] Vereor ne *inclutæ* scripserit Crispus. hoc enim semper fere cum auferendi casu copulatum reperio: nisi quis fortasse *inclutum* legi malit: quod nec mihi quidem displiceret, nisi hoc a vestigiis receptæ scripturæ longius aliquanto recedere videretur. *Douza.*

Exstinguent omnia, aut occident, &c.] Id est, Romani hac via grassando aut pessum dabunt omnia, aut ibunt ipsi. Dicam planius: Aut universa perditum ibunt, aut peribunt ipsimet, non radicitus modo, verum etiam eradicitus; valentiores scilicet adversarios nacti, seu nos, sive alios vindices in tempore adfuturos: quod difficile non est, si modo viribus in unum conjunctis mutuas pariter operas tradere velimus, &c. Visum est hoc etiam inter alia levioris notæ animadversione dignum: ne quis videlicet scripturæ similitudine deceptus, et *occident* istud penultima longa efferendum autumans, alios porro secum in erroris nassam a vero possit abducere. *Idem.*

Quod difficile non est] Mss. *Quod haud difficile est.* Ciacc.

Si tu Mesopotamia, nos Armenia circumgredimur] Hic locus in vett. libris emendate legitur, ad hunc modum: 'Si tu Mesopotamia, nos Armenia circumgredimur exercitum sine frumento, sine auxiliis; fortuna aut nostris vitiis adhuc incolumem.' *Nostris vitiis* autem dixit, pro, Nostra culpa et segnitia aut discordia. *Ciacc.*

Circumgredimur: exercitus] Locus qua a scriptura, qua ab interpunctione valde mendosus: scribe, *circumgredimur exercitum sine frumento, sine auxiliis, fortuna aut nostris vitiis incolumem.* Carrio.

Auxilio profectum magnis Regibus] Hoc non sui honoris ipsius modo, verum et Tigranis, generi sui gratia dicere videtur: quippe qui, ultra mortalium morem, prorsus barbarico fastu tumens, ac ceterorum omnium præ se contemtor, et Magnus, et Rex Regum audire volebat: eo magis, quoniam non-contentus Mediæ, Syriæque, ac Palæstinæ ditiones Armeniæ regno adjectas, lege belli suas fecisse; gentesque omnes finitimas sub immanissimum jugum misisse victas, rebus ei supra votum fluentibus, Parthis insuper ob interna mala afflictis, Asiæ imperio per vim extorto, opes eorum tantum non ad internecionem attriverat. Nam de Mithridate ipse melius silere puto, quam pauca dicere, qui non Magni modo, sed et Maximi Regis cognomento ornandus ex rebus gestis videretur, nisi major Mithridate, qui Mithridat. devicit Magnus: 'Ille tremor Ponti, sævi quoque terror Hydaspis.' Major, inquam, illo, imo ipso etiam sese, quod tanti hostis, postea debellati cadaver ad se delatum oculis usurpare non sustinens, dignum insuper habuit, quem ob virtutem ac rerum gestarum gloriam funebri laudatione honestans, Regem ætatis suæ præstantissimum appellitaret: qua de re Appianum, qui volet, consulat. Merito ergo Magni Regis cognomentum et Tigrani, et sibi, tribuit Sallustianus Mithridates. *Douza.*

Neu malis pernicie nostra unum imperium prolatare] Præclare et illi libri hoc loco habent: *Neu malis pernicie nostra tuam prolatare*, quasi nil aliud sit, Mithridatem non juvare, quam tantisper, dum Mithridates vincitur, Arsacem suam perniciem prolatare, quæ tamen, Mithridate victo, in illum sit casura. *Ciacconius.*

Pernicie nostra unum imperium] Alii, *nostra tuum imperium.* Vaticanus, *pernicie nostra tua prolatare.* Optime vetus editio, ut et Fabri et Bricanneti: *non malis pernicie nostra tuam prolatare, quam societate victor fieri.* Carrio.

Pernicie nostra unum imperium pro-

latare] Placet scriptura, quam alii, partim ex membranaceis libris, partim ex veteri editione eruerunt: *Neu malis pernicie nostra tuam prolatare, &c.* Eodem significatu, quo paullo superius scripserat: 'Ptolemæus pretio diem belli prolatans.' Hoc vult Mithridates, Tigrane secum a Romanis oppresso, Arsacem finem belli (id quod cum argumentis, tum exemplis aliorum Regum ostenderat antea) haud quaquam futurum, sed ulterius gradum, impetumque adeo in regnum ipsius facturos: quod eos jam pridem totis animis invasisse dicit, cupidine profunda imperii, ac divitiarum. Quod ut animadvertat, monet; neu fallacibus ipsorum dictis fidem habeat: quibus hoc unum student, ut belli moram ab Arsace redimant modo; fidem haud longius servaturi, quam dum utrumque, hoc est, et Mithridatem et Tigranem afflixerint. Qua re patrata, præsens ipsi exitium a Romanis paratum esse: ac duobus Magnis regibus victimarum in morem mactatis, tertium Arsacem quasi succidaneum datum iri. Suadet itaque Arsaci, ut dolum ipsorum in præsens, ac bellum in posterum caveat: neu solum firmiorem se ad resistendum fore speret, quam si fœdere inito Reges tres potentissimi, veluti Geryon aliquis tricorporeus, uno animo pergentes, sociatisque opibus undique Romanos, hoc est, latrones gentium pariter eant oppressum; victores haud dubie discessuri. Cujus rei etiam facilitatem summa cum gloria conjunctam ostentat, eo magis, quod exercitus ipsorum procul ab domo, auxiliorum, commeatuum, omnium denique honestarum rerum inopiam patiens, parvo labore confici, ac disperdi posse videatur. Hoc honestius certe, sapientius, securius denique, quam ut dum alienis laboribus tutum fore se sperat, armis abstinendo, ac se quasi medium gerundo, occasiones sui bene gerundæ amittat: atque hoc modo et belli, et perniciei suæ diem prolatans, tandem pro intempestivis falsæ quietis induciis, mox futuri mali sortem pariter cum usura dependat. *Douza.*

Vulcanalia] Ea vetus Calendarium refert ad diem 23. Augusti: Festus autem ad diem 29. ejusdem mensis. Celebrabantur autem in honorem Vulcani, et ludi fiebant in Circo Flaminio: quo die etiam populus pro se animalia in ignem mittebat. Hæc festa diversa a Vulcanalibus, seu tubilustriis, quæ habita undecimo Calendas Junias, vel, ut aliis placet, decimotertio: quod Vulcani Festum fuit institutum ad lustrationem Tubarum, unde Ovidius sic cecinit: 'Proxima Vulcani lux est, quam Lustria dicunt, Lustrantur puræ, quas facit ille, tubæ.' Templum Vulcani a Romulo extra muros Urbis fuit positum, vel quod filius Martis quum existimaretur, propter fabulosam illam Vulcani adversus Martem Veneris causa simultatem, Vulcanum in eadem urbe eodemque cum Marte domicilio esse noluit: vel, quod verisimile est, quum Romæ ab incendiis statim a primis temporibus multum esset periculi, colendum quidem Deum igni præfectum, sed extra Urbem locum ei assignandum statuerunt, ut Plutarchus refert in Quæst. Rom. Quæst. 47. *Hospinianus.* Vulcanus, in cujus honorem Vulcanalia instituta sunt, idem est procul dubio cum Tubalcaino. Ab hoc igitur Vulcano ærariam et ferrariam artem, atque ejusmodi conficiendorum instrumentorum, quæ sacra historia paucis attingit, rationem primum repertam esse ipsimet Ethnici scribunt. Itaque ferreos et æreos opifices illi consecratos esse docet Plato l. II. de LL. Quare sic pingebant, ut refert Albericus lib. de Imaginibus Deorum, fabri similitudine, malleum manu tenens, et ad latus officinam habens ferrariam. Apud Homerum

Iliad. l. xviii. mentio fit admirandorum tripodum a Vulcano fabrefactorum. Sed et arma ab iisdem diis facta scribit ex Ethnicis auctoribus, Lactantius i. 17. quanquam Pausanias l. ix. ait, nullum in tota Græcia egregium Vulcani opus extare, præter sceptrum Agamemnonis. Vulcanus quoque ex mente Ethnicorum Deus artium appellatur ab Augustino de Civit. Dei, iv. 10. Quod et ante eum Plutarchus in tractatu de Aquæ et Ignis comparatione dixit. Nam usum ignis ad fundendum et conflandum metalla primus invenit Vulcanus iste, ut ait Lactantius ii. 6. et lib. de Ira Dei, c. 13. Sicuti autem Tubalcainus cum Vulcano idem, ita et Nahama soror Tubalcaini eadem cum Venere, נעם naham enim venustam, formosam denotat. Porro apud Festum legas, quotannis mense Junio trans Tiberim piscatorios ludos fieri solitos a Prætore Urbano pro piscatoribus Tiberinis, quorum quæstus perveniret in aram Volcani, quod id genus pisciculorum vivorum datur ei Deo pro animis hominum. *Funger.* Hoc addo, ideo fictum fuisse Poëtarum fabulis in Lemnon Vulcanum cecidisse, quod illa ignibus esset obnoxia; unde Seneca in Hercule Œtæo: ‘ Quæ tanta nubes flamma Sicantas vomit, Quæ Lemnos ardens?’ Ignis autem Lemni erumpebat maxime e monte Mosychlo, de quo Hesychius et Nicander in Theriaicis, ad quem Scholiastes citat ex Antimacho: ‘Ηφαίστου πυρὶ εἴκελον, ἥν ῥα τιτύσκει Δαίμων ἀκροτάταις ὄρεος κορυφαῖσι Μοσύχλου. Id est: ‘ Quales in summa rupe Mosychli Mulciber accensis fornacibus excitat ignes.’ Vide *Bochartum* de Colon. Phœnic. i. 12.

Quam maximis itineribus per regnum Ariobarzanis contendit] *Ariobarzani* tam hic, quam in epistola Mithridatica, proinde ut vulgo legitur, censeo reponendum, quicquid dicant alii, antiquo casu. Sic et *Regnum Persi Macedonicum* idem dixerat supra, pro *Persis.* Sed et Cicero, ‘ Filium Verri,’ pro *Verris*, et Virgilius, ‘ Immitis Achilli,’ pro *Achillis.* Qua de re Probum vide in Catholicis. *Douza.*

Euphraten] Vide infra, ubi de Tigride et Euphrate ejusque alveis late agitur.

Cappadocia] Καππαδοκία, Asiæ Minoris regio. Hodie Almasia est Jacobo Castaldo; Genech Theueto, Toceatu Alalulien Pineto. Straboni et Halicarnassæo hæc Cappadocia quoque Leucosyria dicitur, Λευκοσυρία. Cappadoces a Græcis Syros nominari, scribit Herodotus l. i. Pyrhætos cognominatos aliorum differentia, scribit Eustathius: quod ex igne futura prædicebant. Capthorim Hebræis dici, docet ex Onkelo Arias. Joseph. lib. Antiq. i. dicit Hebræis Meschinos (Μέσχινοι) nuncupatos incolas. Strabo tradit Cappadociam in duas satrapias a Persis divisam, in eam quam proprie Cappadociam, et Cappadociam ad Taurum, item Magnam cognominarunt: et alteram, quam Pontum, et Cappadociam Ponticam dixere. Hæc Pontica eodem auctore, sub Archelao rege, in quinque præfecturas distincta fuit. In Lavinasenam Λαυινασηνὴν, nempe, (vel Laniasinam, Λανιασινὴν) Sargusenam Σαργυσηνὴν, Saravenam (hoc in Græco non invenio) Cammanenam Χαμανήνην, et Maromenam, Μαριμηνήν. De hac Cappadocia intelligit vetus Adagium, ‘ tria Cappa pessima;’ uti ex Isidori Pelusiotæ Epistolis videtur. In totidem quoque idem Strabo dividit eam quam Magnam dixit, scil. in Melitenam Μελιτηνὴν, Cataoniam Καταονίαν, Ciliciam Κιλικίαν, Tyanitim Τυανῖτιν, et Isauritim Ἰσαυρῖτιν. Sed quod hic quoque addam, est, quod Ptolemæus Sargarausena, Σαργαραυσηνὴ, et Garsauria, Γαρσαυρία, legit. Apud eundem Melitena, Cataonia, et Lavianensis, in Armenia Minore; et Isauris, in Galatia ponuntur. Tempore

Greg. Nazianzeni Cappadociam in Cæsariensem et Tyanensem dividebant. Porphyrogenneta eam dividit in Charsianam, Armeniacam, et Cappadociam Minorem, item in Cataoniam, Tauricam, et Mediterraneam. Cappadociæ regionibus jungit Plin. VI. 3. Gazazenam, et Colopenam. Liber Notitiarum habet Honoriadem Cappadociæ regiunculam: hujus mentio etiam fit in Cedreno, et Novellis Justiniani. Appianus de bellis Syriacis nominat quoque Cappadociam Seleucidem, a Seleuco rege sic cognominatam. Pro Sargauria apud Ptolemæum legunt ejus interpretes Gardaucreta, mendose omnes: unum Noviomagum semper excipio. *Ortel.*

Naves codicariæ] Festus in epitoma: 'Caudicariæ,' inquit, 'naves ex tabulis crassioribus factæ.' At in veteri inscriptione, CODICARI NAVICULARI INFERNATES. Item: CODICARII NAVICULARII ET QVINQ. CORP. NAVIGANTES. Videndus Seneca in Comment. de vitæ brev. ubi de Claudio Caudice, et Varro de vita pop. Rom. l. III. apud Non. qui citat locum Sallustii; nam habet: 'Quod antiqui plureis tabulas conjunctas codices dicebant, a quo in Tiberi naves codicarias appellamus.' *Ursin.*

Equites Cataphracti] Huc pertinet alterum Sallustii fragmentum, quod eodem loco Servius profert his verbis conceptum: 'Equis paria ornamenta erant, quæ lintea ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant,' &c. Ex quo loco satis aperte Servius docet, Cataphractos equites esse, qui et ipsi ferro muniti sunt, et equos similiter munitos habent. Videndus Tac. l. XVII. Ubi de Cataphractis ait: 'nobilissimo cuique tegmen ferreis laminis,' &c. et Liv. l. XXXV. cujus verba sunt: 'Equitum mirabilem vim trajici Hellespontum in Europam partim loricatos, quos cataphractos vocant, partim sagittis ex equo utentes.' *Ursin.*

Equites Cataphracti, &c.] Justinus l. XLI. 'Munimentum (Parthis) equisque loricæ plumatæ sunt, quæ utrumque toto corpore tegunt.' Similia et infra dicit Sallust. ubi Plumæ similitudinem Sallustius et Justinus expressere, quam alii plerunque squammam vocant, unde et squammatæ loricæ. Certe non differunt squammæ et plumæ specie modoque contextus. Utramque similitudinem Maro junxit l. XI. sub finem, addens materiem æneam: 'Spumantemque agitabat equum, quem pellis ahenis In plumam squammis, auro conserta tegebat.' De equitibus non ita mirum, sed illud, equos similiter ferro totos quidem et usque ad ungulas tectos fuisse. Egregie Claudianus II. in Rufinum de lamellis consutis: 'Flexilis inductis hamatur lamina membris Horribilis visu: credas simulachra moveri Ferrea, cognatoque viros spirare metallo: Par vestitus equis.' Hæc fuere olim Equorum Equitumque munimenta et tegumenta, an verius impedimenta. Nam certe pondus subinde et rigor (etiamsi squammata essent) impediebant inferre vulnera, æque atque accipere. Tacitus l. I. Histor. de Sarmatarum armatura: 'Tegmen ferreis laminis, aut præduro corio consertum, ut adversus ictus impenetrabile, ita impetu hostium provolutis inhabile ad resurgendum.' De iis ita Vegetius III. 22. 'Cataphracti equites, propter munimina, quæ gerunt, a vulneribus quidem tuti, sed propter impedimentum et pondus armorum capi eos facile est.' *H. Hugo.*

Menstrua solvenda] Tacit. Histor. V. de Asphalto, 'Fugit cruorem, vestemque infectam sanguine quo fœminæ per menses exsolvuntur.' *Ciacc.*

Menstrua solvenda] Turnebus XV. 1. ait, 'hoc loco menstrua solvere, esse sacra solvere, quæ mense quoque dabantur.'

Menstrua solvenda] Si in loci hujus

enarratione frustra me dixero alias fuisse, profecto haud ementiar. Nec tamen mirum, cum (ut Petroniani Bollenii expurgatione in rem meam utar) et homo sim, et adhuc juvenis; adde Lucretii (at quanti Poëtæ!) auctoritate inductus; apud quem istiusmodi exemplum legeram: 'Tempore eo si odorata est, quo menstrua solvit:' ubi de muliere menstruali, ac sanguinis profluvio abundante loquitur. Itaque in eadem fortassis nunc etiam persuasione hærerem, nisi me errantem humanitus, comitate (ut solet) sua, facile in viam reduxisset Lipsius, pariter autem vellendo, et admonendo, existimare se *Menstrua* hoc loco non pro Mensibus genitalibus, sed pro Sacris potius accipienda; iis dico, quæ quot mensibus pro exercitus incolumitate, et maxime salute suorum, persolvi, nescio an Romani, Barbari certe moris antiquitus fuisse videtur: quam quidem ego hominis ingeniosissimi, et omnium sine controversia doctissimi, interpretationem, non amplius primam pronunciare ausus, ipse mecum et cum animo meo curiosius aliquamdiu agitassem, accessit tandem ad Lipsianam sententiam auctoritas Plutarchi, apud quem (ut forte an consilio in Crassum ejus incideram) hæc verba inveni: *οἱ δ' ἐπειρῶντο μὲν τὴν αἴσθησιν ἀποκρύπτειν, τὰ κρανῆ καταμπέχοντες· ὀφθέντες δ' ὑπὸ δυοῖν γυναικῶν προθυομένων τοῖς πολεμίοις, ἐκινδύνευσαν, εἰ μὴ Κράσσος ὀξέως ἐπιφανεὶς, μάχην ἔθετο πασῶν καρτερωτάτην*. Id est: 'His imperat (Crassus) ut quam possint occultissime iter faciant, qui studentes hostem fallere, galeas frondibus contexere. conspecti autem a duabus mulieribus, quæ sacrificabant pro salute hostium, in periculo fuissent, ni celeriter interveniens Crassus pugnam commisisset multo acerrimam,' &c. Vides, quantam a Plutarcho Sallustius, a Sallustio contra Plutarchus accipiat lucem. Nam absque illo foret, nec per quas mulieres, Italicine, an exotici generis; nec a quo loco, nec quo diei tempore: nec qua occasione insidiæ istæ militares detectæ fuerint, compertum quicquam haberemus. Nunc ex Historici nostri reliquiis discimus, lumine adhuc incerto, hoc est, sub matutinum crepusculum, opera mulierum maxime, et quidem nationis Gallicæ istud ipsum evenisse: hoc amplius; caussam deprehensionis ejus, turbæ vitationem, fortuitumque secessum, atque ascensum exstitisse, in solum ac devium (uti apparet) montem ejus rei gratia factum, quo videlicet majore cum silentio ac religione, extra conventum, sacra illa peragi possent. Unde et liquido est animadvertere, quam curiosa ubique Rerum, Temporum, Locorum, Hominum denique tractatione Historiam suam executus Sallustius. Qua sane mihi ad miraculum usque disertus ac prudens omnem humani ingenii captum supergressus videtur; Historicorum quantum est, erit, aut fuit unquam, haud dubie princeps: et cui illud de Mæonio Poëta volgatum optimo jure tribui possit, 'Longe erit a primo, quisque secundus erit.' *Douza.*

Pluteos] Tabulæ, quibus aliquid præsepitur, auctore Pompejo, *Plutei* dicuntur; et crates crudo corio intextæ, quæ militibus opus facientibus opponi solebant, sub hoc vocabulo significantur.

Simul eos, et cunctos jam inclinatos, &c.] Videndum an legi possit: *Cunctos jam inclinatos laxitas loci, et plures cohortes, &c. pariter arces invadunt.* Ursini.

Hi locorum perignari] Puto corrigendum, *Hi locorum pergnari*. Sic supra: 'fiducia gnaritatis locorum.' Item *foret*, pro *fuerat*. Sed et illud, *Ad eam artem*, non placet; malimque, *ad eas artes*: idque ex veterum librorum fide, in quibus diserte expressum legitur, *ad eas arces*, mutatione facili *t* scilicet in *e* facta. *Douza.*

Parma] Est exiguum et rotundum scutum, sicuti et pelta fuit scutum parvum et leve, a quo peltastæ et peltati pedites dicuntur. Cetra quoque inter exigua scuta fuit, ut scribit Marcellus.

De pecore] Carisius l. I. notat *pecu* et *pecus pecoris*, et hæc duo Sallustii verba adfert. Servius autem l. III. Georgicon et Martianus l. III. reliqua commemorant, nullo tamen adjecto libri numero, quæ ego primum inter se conjunxi, deinde hoc libro, hoc etiam loco posui, quod cum eo, quod præcedit, optime congruerent: dicit enim Sallustius eos scuta e viminibus nexuisse, illisque coria de pecore recens detracta imposuisse, quæ quasi glutino adolescebant: quo etiam pertinet, quod idem scribit Servius, Sallustium dicere Lucanos de vimine facta scuta coriis tegere, Æn. l. VII. Carisius l. II. 'glutinum,' inquit, 'dixit Varro in Scauro, glutinum Dædalum invenisse, quam declinationem Sallustius sequitur, cum dicit; quasi glutino adolescebant:' idem eodem: 'Varro in Scauro, glutinum ferunt Dædalum invenisse: quasi, gaudium, præmium. itaque Sallustius istius potius declinationis usum secutus, Glutino, inquit, adolescebant, ut gaudio, præmio:' quas duas postremas voces cum exempli causa adferat Carisius, easque superius etiam cum Varronianis composuerit, mirari satis nequeo eorum ignaviam, dicam, an imperitiam, qui eas ut Sallustianas habuere. *Carrio.*

Tartanium] Amnem Bithyniæ.

Eos qui hoc malum, &c.] Retulit inter hujus libri reliquias Ludovicus Carrio, sed cum in Nonii Marcelli codicibus tum recentioribus cusis, tum etiam Mss. vetustioribus, unde hæc desumsit Carrio, fragmento huic Sisennæ, non Sallustii nomen præfixum sit, eo unde sumtum est me quidem judice relegabitur tantisper, donec hujus constitutionis ratio redatur. *Putsch.*

Improbo patibulo eminens affigebatur] Hoc in navibus factum fuisse, ex eo apparet, quod ante dixit, 'aut malo dependens verberabatur.' Igitur legendum videtur, *in prora patib. e. aff.* Ciaccon.

Immutilato corpore, improbo, &c.] Ciacconius: *In prora patibulo eminens.* Lipsius l. II. Antiq. legit: *In proris.* Neutrum placet. Ego ad Criticum Senatum adferre hanc meam emendationem non dubito: 'Aut immutilato corpore improbe, patibulo eminens affigebatur.' Coler.

Immutilato corpore improbi] Multa multis ad hunc locum dicta, quæ recitare quid attinet? Mihi dubium non est veram esse lectionem *in puppi*, quam Illustrissimus Scaliger in Ms. Nonii exstare indicio fuit sic scriptam, *in pouppi.* Putsch.

Improbo patibulo] Locus non injuria de mendo suspectus: neque tamen quo mendum tollatur reperio. Sunt qui legant, *in prora;* non placet: itaque amplius cogitandum. *Carrio.*

Improbo patibulo] Improbum patibulum hic excelsum denotare videtur. Sic *improbius natus*, pro grandioris staturæ homine: item *improbiora labra.* Aliæ enim cruces aliis fuerunt. Enimvero fatendum est, quod altitudinem crucis spectat, alias aliis majores statui solitas, etiam in vulgari et ordinario latronum et servorum supplicio. Nam prout robustiores essent, et altioris staturæ, qui erant cruci affigendi, vel infirmiores, ita crux illis altior, aut humilior compingebatur. Patibulum quidem proprie dicitur de transverso ligno, sicuti et patibulum pro sera sive vecte, qua ostia occluduntur, dictum a Titinnio notat Nonius. Cum tamen hæc vox pro cruce ponitur, tota ea intelligenda est. Sicuti hic apud Sallustium nostrum. Itaque errat hic Lipsius, quanquam locum ex Carbonaria Plauti apud Nonium adducit: 'Patibu-

lum ferat per urbem, deinde affigatur cruci.' Sed fallitur. Vide Salmas. de Cruce.

Clausi lateribus pedem] Laudat Fragmentum istud Fronto, confirmare se studens auctoritate Sallustii, probe oppido, ac Latine dici: *Altus pedes tot*. Sed cum in hoc exemplo nec vola, nec vestigium elocutionis ejus usquam gentium compareat; cui dubium esse potest, quin vox *altus* mala manu istinc sublecta reddonari Sallustio debeat, restituique fortasse hoc modo: *Clausi lateribus pedem altis?* Douza.

Naphthas] Probus Catholicis, hoc hujus Naphthæ genus olei cedrino similis, Sallustius l. IV. hist. dixit.

Naphthas] Alioqui et flos tenuissimus bituminis ita vocatur, circa Babylonem copiosissime proveniens, cui tanta est cum igne cognatio, ut flamma transiliat in eam undecunque visam. Auctor Plinius II. 105.

LIBER V.

At Lucullus, &c.] Hic consul fuit A. U. CCLXXXV. una cum L. Metello, fratre Q. Metelli Cretici, qui (ut auctor est Pedianus) Consule Pompeio Siciliæ Pætor fuit. Sed et ipso sub initium Consulatus sui, et successore suo, antequam Magistratum eum iniret, defunctis; nemineque in locum porro ejus subrogato, solus eo anno Consulatum gessit; cujus hic mentionem injicit Crispus, haud alio referundam, quam quod Lucullus, comperto Regem istum cum tribus Legionibus in Ciliciam (quæ eidem provincia cum exercitu decreta erat) per Lycaoniam tendere, suis militiam detrectantibus, ac jam abnuentibus omnia, auxilium ejus adversus Mithridatem imploravit: sed frustra; id quod ad proximum Fragm. docebimus. *Douza.*

Lycaoniam] Lycaonia, Asiæ Minoris, in Cappadocia, regio: vicina Isauriæ, Ptolemæo. Idem alios Lycaones habet in Lycia, ad Lycum fluvium; quos aliquando Æzeos (Αἴζειοι) dictos scribit Halicarnassæus I. Hi postea in Italiam profecti Œnotri dicti fuere. Pro Αἴζειοι suspicatur Sylburgius 'Αζῆνες scribendum. Est et Phrygiæ Minoris urbs Lycaonia, D. Hieronymo, in locis Hebraicis. *Ortel.*

Ciliciam] Cilicia Κιλικία, Asiæ Minoris regio. Josepho dicitur hæc Tarsus. Item Stephano. Chalah tamen Hebræis nominari, auctor est mihi Arias Montanus. Aoan, 'Αωαν, aliquando vocatam, tradit Etymologicon. Hodie vocatur Turcomania et Finichia, a vico quodam magno; ut refert Marius Niger. Incolas prius Achæos appellatos scribit ex Herodoto Stephanus: ego Hypachæos apud eum lego. Idem Stephanus tradit eos etiam Trachiotas vocari; quorum mentio etiam apud Strabonem II. Item XIV. ubi Ciliciam in asperam et campestrem distinguit. Lithia appellat Serapio, cap. de cocco infectorio. Cilicia etiam Cappadociæ præfectura Ptolemæo: quæ Straboni Eusebia ad Argæum nominatur. Eadem, ni fallor, cum ea quam Joan. Chrysostomus Epistol. 125. ad Cyriacum, Taurociliciam nominat. *Idem.*

Legiones Valerianæ, &c.] M. Acilium Glabrionem intelligit, qui A. U. DCLXXXVI. cum P. Pisone Consul fuit, eique provinciæ istæ una cum Mithridatico bello decretæ. Sed ha-

rielor rescribendum: *Consuli datam, sese missos esse:* quæ conjectura eo mihi firmior videtur, quo propior cum ad priores omnium editiones, tum vero etiam ad scriptorum codicum fidem accedit, in quibus probe et plane exaratum legitur, *Consuli datam esse, missos esse;* quod quam proclive fuerit imperito cuipiam exscriptori, ex nostro hoc τῷ *sese*, architectari, quis non videt? Ceterum, *sese missos esse*, ab armis dimissos, et quasi militaris sacramenti nexu exsolutos interpretor. Hic enim color erat, quem Legionarii illi Valeriani, animis a Lucullo pariter abalienatis, rebellioni suæ prætexebant. Desiderantur autem verba, quibus periodi istius clausula explebatur, puta, *Caussantes*, seu *Prætendentes*, militiam detractavere: quæ Priscianus, cui nos et hujus et prioris Fragmenti conservationem debere par est, per incuriam, ut solet, citare porro neglexerit. Quod ego hic a me dictum cupio, non quidem contextus augendi, sed interpretandæ sententiæ tantum: quæ clarius ut liqueat, haud abs re fuerit, historiæ argumentum altius aliquanto repetere. Ea vero sic habet: 'Post Triarii cladem cum Lucullus advenisset; isque Mithridatem facile opprimere posse, si in eum perrexisset, videretur, ab exercitu suo desertus, nihil profecit.' Fuerunt autem Legiones, quæ primum sub Valerio Flacco, post sub Flavio Fimbria meruerant, quæ a P. Clodio solicitatæ, quum stipendia sua se confecisse dicerent, dicto audientes esse, ac Imperatorem in Mithridatem sequi recusarunt: præsertim vero, ubi Acilium Glabrionem Consulem Lucullo successorem Roma missum adesse cupientissimis animis accepere, quæ Lucullo caussa fuit, ut, cum militum suorum seditione, tum quod ne a Marcio quidem, qui (uti dictum jam antea est) Ciliciæ cum imperio præerat, auxilium impetraret, omnibus modis proditus desertusque a suis, Mithridate veteri hoste relicto, retro in Tigranem convertit.

Comperto, lege Gabinia Bithyniam, &c.] Sic Tacitus II. 'Comperto quoque Græcam literaturam,' &c. Et l. I. 'Cæcina, comperto vanam esse formidinem.' Et Livius l. XXXI. 'Satis comperto Erdacam petituros Romanos.' Simile est quod supra, *audito*. Ciaccon.

Bithyniam] Vide supra p. 703.

Regem aversabatur] Tacit. Hist. IV. 'Vulgus aversari Regem, invidere Ægypto, sibi metuere.' *Ciaccon.*

Ceteri negotia sequebantur] Videtur legendum: *Ceteri negotia exsequebantur.* Quomodo notavimus supra ad fragm. l. III. scribendum esse, ubi est: 'Cunctique ordinum munia exsequi:' et in bello Catilinæ dixit: 'Cetera multitudo conjurationis suum quisque negotium exsequebatur.' *Ursin.*

Et uxori ejus frater erat] Sic supra in bell. Jugurth. dixit, 'Liberis ejus avunculus erat:' et Tacitus libro IV. 'Asinius Gallus, cujus liberis Agrippina matertera erat.' Sic enim apud Tacitum legendum videtur, non ut in vulgatis editionibus, *liberorum*. Ursin.

Et uxori ejus frater erat] Huic elocutioni parissima illa, quam supra libro primo habuimus, *Liberis ejus avunculus erat.* Innuitque haud dubie P. Clodium, qui, quod frater uxoris Luculli foret, primo se apud Imperatorem loco esse volebat: quod, quum ob flagitiosæ vitæ impuritias, summamque improbitatem atque insolentiam, minus ei ex sententia procederet, excogitavit homo malitiose et arroganter confidens, quanam potissimum ratione et quibus artibus Lucullum de Imperii fastigio dejectum præcipitem daret. Itaque invidia, atque ira, pessimis consultoribus grassatus, comperto, Fimbrianos milites (quos supra Legiones Valerianas, a Valerii Flacci Imperatoris quondam sui nomine appellavit) ad singula seditionum momenta jam pridem arrectos, intentosque diem novandis

rebus circumspectare; eosque, ac ceteros de factione, quorum cognoverat promtam audaciam, comparatis delinimentis subire instituit: persuasitque facile animis lubricis, et jam inde ab antiquo turbare ac tumultuari assuetis, se non amplius sacramenti religione teneri: cujus rei species erat rogatio legis Maniliæ, qua provinciæ atque exercitus omnes, quibus ad id usque tempus cum imperio Lucullus præfuerat, Pompejo recens a Piratico bello reduci mandabantur, adjecta etiam Cilicia, quam Glabrio obtinebat. Proinde sic quasi ex Senati decreto una cum ipso Imperatore suo exauctorati, traducebant illi otiose in Gordyene tempus, Pompejum, aut quem alium Imperatorem ad succedendum Lucullo missum exspectantes. Ex quibus omnibus perspicue patet, in Fragmento isto ordinem perperam ac præpostere servatum esse; et, quod nunc quintum legitur, ante superiora illa quatuor principe loco collocari debere. Quo etiam haud absurde meo quidem animo pertinere judico exemplum proximum, illud, quod istud antecessit, volui dicere: 'Ceteri negotia sequebantur familiaria Legatorum, aut Tribunorum, et pars sua (subaudi, negotia sequebantur) commeatibus mercatis:' Id est, militiæ vacatione, seu missione, non data, sed emta pretioque conciliata a ducibus suis: arte nostris etiam Strategis non ignara. Unde magis etiam videre est, quanta lubido Romanos istos manipulares tenuerit, veterem Imperatorem novo commutandi, ac relicto Lucullo se cum Pompeii victoris, ac bis Triumphalis copiis ambitiose conjungendi. *Douza.*

Sæpe celebritatem nominis intelligo timentem] Videndum an legi debeat, *Sed te celebritatem, &c.* Ursin.

Nam si, &c.] Fragmentum istud, Catuli Orationis partem fuisse, summatim a Sallustio recensæ, pro certo mihi persuadet Plutarchus, ita super hac ipsa re in Pompejo suo disserens; Κατόλου δὲ κατὰ τοῦ νόμου προσελθόντος, πολλὴν μὲν αἰδούμενος ὁ δῆμος ἡσυχίαν παρῆγεν. ἐπεὶ δὲ πολλὰ μετὰ τιμῆς ἀνεπιφθόνως ὑπὲρ τοῦ Πομπηΐου διελθὼν, συνεβούλευε φείδεσθαι, καὶ μὴ προβάλλειν τὸν τοιοῦτον ἄνδρα κινδύνοις ἐπαλλήλοις, καὶ πολέμοις· ἢ τίνα, εἶπεν, ἕξετε ἄλλον, ἂν ἀπολέσητε τοῦτον; Id est: 'Procedente ad dicendum (advorsus legem Gabiniam) Catulo, magnum silentium tenuit reverentia ejus populus. Postquam hic multis Pompeii laudibus candide commemoratis, suasit ut parerent ei; nec periculis et bellis aliis ex aliis talem virum objicerent: Aut quemnam (inquit) habituri estis alium, hunc si amiseritis?' &c. *Douza.*

Si Pompejo, &c.] Quo hoc fragmentum spectet, coner demonstrare illo Paterculi loco l. II. 'Digna est memoriæ Q. Catuli cum auctoritas, tum verecundia, qui cum dissuadens legem in concione dixisset, esse quidem præclarum virum Cn. Pompejum, sed nimium jam liberæ Reipubl. neque omnia in uno reponenda; adjecissetque, si quid huic accidérit, quem in ejus locum substitueretis? Succlamavit universa concio, Te, Q. Catule.' Meminit et Cicero pro L. Manilia, et Valerius Maximus VIII. 15. Plutarchus in Pomp. *Coler.*

Quibus de caussis] Verba ipsa de Pompejo accipienda judico, cui uni ad se accedenti Sullam assurgere solitum Appianus l. I. tradidit. *Carrio.*

Quibus de caussis] Honoris scilicet. Servius ad Æneidos X. 'Quatuor erant apud Romanos, quæ ad honorificentiam pertinebant, equo desilire, caput aperire, via decedere, assurgere; hoc etiam præcones præeuntes magistratus clamare dicebantur.' Arnobius l. VII. 'Si quispiam viso potentissimi nominis viro, via decedat, assurgat, caput revelet, vehiculoque desiliat, tum deinde salutet.' *Putschius.*

NOTÆ VARIORUM

IN

FRAGMENTA

INCERTORUM LIBRORUM.

Ne] Ex quarto an ex quincto historiarum libro hæc in voce, *sublicium*, Festus adducat, nemo facile dixerit, sic enim in Antonii Augustini exemplo scriptum est: *Sallustius lib. qu.* qua nota quartus non minus quam quinctus designari potest: præterea de verbis ipsis Sallustianis, cum ingens in Festo sit lacuna, minor dubitatio est, et ea re Festum ipsum exprimere, quam, nescio quid novum comminiscendo, in temeritatem incurrere, malui. *Carrio.*

Cujus duas insulas propinquas] Sunt qui fragmentum hoc VII. sunt qui X. Sallustii historiæ, sunt qui XI. adscribant: sed cum præter V. superiores historiarum libros nullos a Grammaticis recenseri videam, et veteres codices sexto postrema hæc tribuant; omnino hunc numerum retinere malui. Neque enim mihi fit verisimile, reliquos eos, si modo præter sex, ut jam dixi, alii etiam a Sallustio scripti sunt, ita prorsus intercidisse, ne verbum quidem ex iis ut a Grammaticis afferatur; maxime cum novator verborum Sallustius sui ubique sit simillimus: et aliis suis libris, si quos forte scripsisset, non minorem Grammaticis novas, imo veteres, loquendi rationes in iis observandi occasionem dedisset, quam iis, quos mutilos, laceros, conscissos, perturbatos, et nulla ex parte sibi respondentes nunc in lucem edimus, suppeditaverit. Adde, quod illa ipsa fragmenta, quæ ex quibus historiarum libris sint desumta, incertum est, cum ad hos quidem superiores libros pertinere certum sit, cui tamen unumquodque eorum debeat assignari, non temere dixeris, sed ad fragmentum. Loquitur, quantum divinare valeo, de insulis fortunatis, ad quas victum voluisse ire Sertorium e Sallustio in historiis esse traditum, scribit in librum Epodon Horatianus interpres, sive is Acron est, sive Porphyrio; sed silentio prætereundum non est, me, pro *satis constabat*, scripsisse, *sitas constabat:* quod ne cui paulo humaniori non probem, non timendum mihi esse existimo. *Carrio.*

Cujus duas insulas] Multæ super

hoc loco doctorum opiniones. Aldus Manutius nono, Ludovicus Carrio sexto historiarum libro adscripsit. Colerus inter incerta referendum censuit. Nos vero cum videremus in quibusdam Nonii codicibus IX. in aliis XI. in aliis VI.: historiarum libro tribui, ad quartum relegandum putavimus. In Ms. fuit IV. quod non intelligentes inepti illi librarii in VI. in IX. in XI. mutaverunt, quæ omnia ex hac priore scriptura manasse nemo paullo humanior negabit: neque vero mihi cum doctiss. Colero fit verosimile, Crispum ultra V. historiarum libros conscripsisse, persuasus auctoritate Grammaticorum, qui sane non insuper habuissent, verborum a communi usu remotorum delectum, et elegantiam, uti ex superioribus ita et ex his libris, si unquam fuissent, scriptis suis inserere. *Putschius.*

Gadibus] Gades Pomponio, Gadira Γάδειρα, Ptolemæo, et Apollodoro: Erythia Ἐρύθια, Pherecydi, ut Strabo tradit: Ἐρύθεια, et per syncopen Ἐρύθη, Stephano: Gadir Pœnis, auctore Solino et Plinio; qui *sepem* eorum lingua significare addit. Pavimentum lapidibus stratum interpretatur Joan. Tzetza. Hodie autem una exstat tantum insula, cum urbe cognomine. Gadiz enim Hispani, et insulam et urbem, sed nautæ nostrates Calis malis vocant. Juxta est exiguus scopulus, quem S. Petri Hispani nominant. Urbs Gadiz, quæ Cæsari l. II. Civilium Gades pluraliter nominatur, Juliæ Gaditanæ Augustæ nomen habet apud Plinium. In insulæ vero meditullio duæ hodie supersunt vetusti ædificii turres, Torres de Hercoles incolis dictæ. Herculem hic olim delubrum habuisse, auctores sunt Strabo, Plinius, et Mela. De Gadibus multa Philostratus v. Has vero Fortunatas insulas nec nomino, nec nosco: nisi ex Plutarchi Sertorio, qui eas sub nomine Atlantidum descripsit. Corruptus autem hic Nonius: nam pro *decem stadium*, *decem millibus* legendum, ex hoc loco Plutarchi. *Ortel.*

Serum bellum in angustiis] *Serum* hic explicant Grammatici crudele atque sævum. Virg. v. 'Seraque terrifici cecinerunt omnia vates.' Valerius Flaccus Argonauticon l. VI. 'Cum Juno Æsonidæ non hæc ad vulnera cernens Esse viam, nec sic reditus regina parandos, Extremam molitur opem, funesta priusquam Consilia, ac seras aperit rex perfidus iras.' *Putsch.*

Illi tertio, &c.] Arusianus Messus; *citius sive celerius hac re:* sic enim ibi scribendum est. Hoc autem fragmentum, etsi non dubito, quin ad librum quartum pertineat, quo bellum Mithridaticum describitur, tamen, ut certum, eo referre religio mihi fuit. *Carrio.*

Pontum] Provincia Asiæ minoris, clauditur juxta Strabonem ab Occidente Haly flumine, ab Oriente Colchide: a Meridie minori Armenia, a Septentrione mari Euxino. Etsi Ptolemæus l. v. paulo aliter disterminet: 'Pontus,' inquit, 'ab occasu ore Ponti et Thracio Bosporo: a meridie, regione, quæ proprie Asia dicitur, a septentrione parte Euxini maris disterminatur.'

Pompejus] Suet. de claris gramm. c. 14. 'Lenæus,' inquit, 'tanto amore erga patroni memoriam exstitit, ut Sallustium historicum, quod Pompejum oris improbi animoque inverecundo scripsisset, acerbissima satyra lacerarit, lastaurum, lurconem et nebulonem, popinonemque appellans, vita scriptisque monstrosum: præterea priscorum Catonisque verborum ineruditissimum furem.' *Carrio.*

Pompejus, &c.] Dii Criticis istis male velint, vel faciant potius, oris quidem improbissimi, animo vero multo inverecundiore; qui Sallustiano stigmate non contenti, quo Historicus ille animi verecundi notam

Censoria tetricitate Pompejo in perpetuum inussit; nobilem illam, omnibusque priscorum monumentis decantatam oris ejus probitatem, in dubium insuper vocare sunt ausi: et quidem, quod indignissimum est, contra omnium librorum auctoritatem. Atqui, si non aliud, at certe Sallustiana eos scribendi ratio a criminatione ista reprehendere, ac retinere debebat; qui bis eandem rem dicturus non fuit; nisi forte eum ab antiquo solemni illo suo, quod principem in ipso virtutis locum obtinere videmus, in hac historiæ parte recessisse dicamus. Sed hoc verisimile non est: potius crediderim hoc Censorum genus, ceteros omnes ex suo ingenio probare consuetos, quoniam ipsis qua ore, qua animo, nihil improbius, nihil confidentius, eo probissimum illud caput, Pompejum dico, sui similem ratos, in hoc album, atque in has Tabulas retulisse, in quas ipsi jampridem, non sine multorum et famæ, et rei dispendio, nomina dedisse convincuntur. Hoc profecto verius, quam ut Crispum ullius aut tautologiæ, aut manifesti mendacii insimulare audeamus. Quod hercule ipsi evenire necesse fuerit, si de eorum, quos dixi, Phormionum sententia, improbitas oris hoc loco cum animi inverecundia copuletur: quæ duo germana, ac tantum non gemina esse res ipsa vociferatur. Siquidem ita natura comparatum videmus, ut qui os ferreum frontemque perfrictam gerunt, abesse non possit, quin iidem animo pariter inverecundo, hoc est, in recessu impudentes reperiantur, et quidem semper: non e transverso, id quod ex hoc Sallustiano de Pompejo testimonio comparebit, si tamen ita (ut in reliquis fere editionibus est) ad pristinam formam reconcinnetur: *Pompejus oris probi, animoque inverecundo.* Argute sane, ut in hoc scriptore omnia, maxime ob antitheta illa; *Animi*, dico, *inverecundiam;* cujus rei testes cum primis invidia, atque ambitio Pompeji, quibus idem Lucullo (at cui viro?) victoriam cum imperio modo non e manibus impudentissime extorsit: (Nam de Carbonis ter Consulis, patroni, sive (ut verius cum Plauto dicam) Genii sui parricidio, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat disserere) ingenuam deinde probitatem, quam in ejus viri ore, ac vultu toto, summa cum modestia habitasse, seque non sine rubore gratioso, quoties ad dicendum accederet, prodidisse extrinsecus, in tantis testimoniorum undique affluentium copiis probare necesse non habens, unico Plinii modo indicio contentus lectorem absolvam. Id vero lib. XXXVII. cap. 2. legitur istiusmodi: 'Imago Cn. Pompeji e margaritis, illa regio honore grata, illius probi oris, verecundique per cunctas gentes, illa inquam ex margaritis, severitate victa, et veriore luxuriæ triumpho.' *Douza.*

Simulans sibi alvum purgari] In Servio est, *Simulans alvum purgare:* sane bene, (atque ut multa paucis proloquar) Sallustianum in morem. Hoc est, adstricte, ut ejus historici omnia. Cui simile Tibullianum illud: 'Mox simulat transire domum.' Item apud Tullium: 'Ulysses furere assimulabat:' putoque eum de Mario loqui, qui (ut Plutarchus in vita ejus tradit) cum sub noctem eum principes civitatis adissent, atque in Saturninum concitarent, his insciis admisit illum altera janua. Mox alvi profluvium apud utrosque caussans, modo ad hos, modo ad illum in ædibus transcurrit, eosque ita inter se commisit atque inflammavit. Scio, statim hic mihi objectum iri, facinus istud Marianum (quod a Plutarcho commemoratur) multis annis ante Lepidi et Catuli consulatus (unde Historiæ hujus initium Sallustium fecisse, cum ex principe prioris libri Fragmento, tum ex Ausoniano Pro-

treptico compertum habemus) evenisse: quæ mihi plane confiteri lubet. Sed quid vetat paulo altius Historiam suam repetivisse Sallustium, quo videlicet ad mox futura porro instructior veniret lector? cui opinioni stabiliendæ, et Jugurthini et Catilinarii belli, ultima ex origine deducti, exordia esse possunt. Nisi quis hæc ad dedecorem Carbonis exitum referri maluerit, quem idem Plutarchus narrat, post quæstiones a Pompejo aspere in eum ac violenter pro tribunali exercitas, abduci inde, ac trucidari jussum, ut gladium stringi vidit, locum et spatium breve ad alvum exonerandam sibi concedi postulasse. *Idem.*

Communem habitum transgressus] Hæc in magnum Pompejum convenire, credi quid vetat? *Idem.*

Exercitum argento fecit] Tacitus Annal. v. 'Mittit qui auxilia mercede faceret.' *Ciaccon.*

Togam paludamento] Hoc est a pace ad bellum migravit. Togis enim in pace utebantur Romani, ubi bellum advenerat, paludamentis: et Paludati in libris Auguralibus armati. Festus: 'Paludati in libris Auguralibus significat, ut ait Veranius, armati, ornati; omnia enim militaria ornamenta paludamenta dici.' Ita quoque accipio notissimum Lucilii versum: 'Pone paludatus stabat rorarius velox.' Emendandus quoque Servius ad illa Maronis: 'Vestro si munere tellus Chaoniam pingui glandem mutavit arista: Glandem vero mutavit arista, ita ait ut, totam paludamento mutavit:' lege, *ut, togam palud.* respicit locum hunc Sallustii. *Putsch.*

Hiero rex, &c.] Hiero, Syracusanus, cum esset ex duce rex factus, populi Romani perpetuus amicus fuit: ac cum omnis expers disciplinæ in morbum incidisset, erudiri cœpit, ac sese ultro sermonibus Physicis accommodare, donec paulatim, dum per valetudinem licuit, Poëtis Pindaro et Simonide accersitis usus est. *Ælianus* de varia historia. Hic corporis pulchritudine et viribus adeo præstitit, ut omnibus pene miraculum esset. Justinus l. XXIII.

Quirites] Hæc oratio dicitur C. Cottæ consulis: quod ex eo patet, quod ipse in ea dicat, 'C. Cotta Consul.' Offendi tamen in Epitomatis L. Flori, quod M. Aurelius Cotta Consul, ad Chalcedoniam prælio a rege victus est, rexque, a Pompejo et Metello victus. Itemque judicia per M. Aurelium Cottam, ad equites Romanos translata sunt: quo tempore Mithridates desperatione rerum suarum ad Tigranem regem Armeniæ confugit. Unde sive idem Cotta sit, sive alius, certum est, quod postquam male ab eo pugnatum erat, et rursus in patriam ac civitatem receptus erat, hanc orationem habuit: in qua commiserationem populi ex infortunio suo et voluntaria (si exigatur) devotione implorat. *Bad.*

Quirites, &c.] Oratio C. Cottæ Consulis ad populum, ut tolerent adversa. Quam inscriptionem ea verba oratione hac extrema posita satis videntur confirmare: 'Adsum en C. Cotta Consul:' ex quo autem historiarum libro, nondum cogitando assequi potui: dubitavi aliquando, neque dum possum statuere, e tertione an potius e quarto histor. lib. hæc olim fuerint exemta. Nam et tertio libro frequens Cottæ mentio est: et quarto Mithridates etiam Cottam nominat: quanquam ibi *Marcus;* hic vero, nisi nos libri fallunt, *Cajus* appellatur: et sane, si in re incerta omnino aliquid statuendum est, malim hæc tertio quam quarto historiarum libro dare. Duobus enim annis continuis e Cottarum familia et gente Aurelia Consules fuerunt, anno nempe U. CIϽ CLXXIIX. quem tertio libro noster descripsisse videtur. L. Octavius Cn. F. Cn. Nepos collegam habuit C.

Aurelium M. F. C. ni fallor, nepotem Cottam, sequenti dein anno Coss. fuerunt L. Licinius L. F. L. N. Lucullus, et M. Aurelius M. F. C. ni fallor, nepos Cotta: de quibus quarto libro egit Sallustius. *Carrio.*

Neque decretis labos] Sic recte, contra quam Schurrerius impressit; nam testatur in primum Æneidos Servius, 'ubique pæne Sallustium *labos* dixisse, pro *labor*.' *Rivius.*

Senecta jam ætate] Exemplaria et aliæ editt. *acta jam ætate*, quod restituendum existimo, intelligoque effœtam et decrepitam senectam: ut in oratione ad Cæsarem: 'Non orbi liberi, non parentes exacta ætate.' Item bello Jugurthino de Micipsa quod scribit: 'Exacta ætate sua, et parvis liberis.' *Douza.*

Et vobis genitus hic] Mss. *et bis genitus hic*: recte; cum paulo post: 'Vos Quirites rursus mihi patriam, deos penates, cum ingenti dignitate dedistis.' Sic etiam Cicero diem, quo ab exsilio fuit restitutus, natalem suum appellat. Ad Attic. lib. III. 'Natalem diem reditus mei cura ut in tuis ædibus amœnissimis agam tecum.' *Ciaccon.*

Bis genitus] Quia postliminio renatus videbatur, cum iterum esset patriæ datus. *Bad.* Recte Badius, quod frustra fastidiunt Carrio et alii, qui aut *vobis genitus*, aut, sive *bis* sive *vobis* deleri malunt. Iterum genitum se significat, quum factione Mariana, quam cum aliis nobilibus fugerat, per Sullam oppressa in urbem redit: ut Cicero quoque suum ab exilio reditum παλιγγενεσίαν vocat. In eandem sententiam eunt Turnebus, Ciacconius, Colerus. Qui quoniam omnes eadem dicunt, unum iis addam proprie nostrum, locum videlicet Ciceronis in Bruto pœne extremo: 'Sed me cupidissimum audiendi primus dolor percussit, Cotta cum est expulsus.' Et paulo post: 'Tumultus interim pro recuperanda republica et crudelis interitus oratorum trium Scævolæ, Carbonis, Antistii: reditus Cottæ, Curionis, Lentulorum, Pompeji.' *Gronov.*

Cum omnia memorata] Mss. *quin omnia.* Ciacc.

Callidam facundiam] Sunt qui *caninam facundiam* Sallustium scripsisse existiment; quod dissentientibus libris nondum probare possum. Scio quidem a Sallustio Ciceronis facundiam seu potius ab Appio ita appellatam fuisse; sed quid ad rem? *Carr.*

Callidam facundiam] Nonius in Rabula sic citat aliud fragmentum, quod modo indicavimus: 'Sallustius,' inquit, 'Canina, ut ait Appius, facundia exercebatur.' Columella in operis præfatione: 'Sed ne caninum quidem, sicut dixere veteres, studium præstantius, locupletissimum quemque adlatrandi, et contra innocentes, ac pro nocentibus, neglectum a majoribus, a nobis etiam concessum intra mœnia, et in ipso Foro latrocinium?' Isidorus de summo bono III. 60. quid sit canina facundia docet, cum ait: 'Antiqui Forensem eloquentiam, caninam facundiam nuncupabant, eo quod causidici in certaminibus caussarum omissis quæ agunt, veluti canes, alter alterum se lacerant, jurgiaque caussarum ad injurias suas commutant.' Prudentius in Hamartigenia: 'Inde canina Foro latrat facundia toto.' *Ursin.*

Qui victus] Mss. *queis victus.* Ciacc.

Quoniam post defectionem] Scribo ex libris omnibus, *quoniam defectione sociorum, et Sertorii per montes fuga:* quorum postrema in omnibus, maxime tamen Glareani libris sunt corrupta: in quibus est; *et Sertorii per montes, neque fuga, neque manu certare possit, neque utilia parare:* quod alii corrigentes legunt; *et Sertorii per montis juga neque manu certare.* Utrumque absurde καὶ ἀπροσδιονύσως. *Carrio.*

Macedonia plena hostibus est] Vene-

tum, hostium est. Quomodo et Argentoratense; tametsi, quod ad sensum attinet, parum refert utrum legas. *Rivius.*

Parva] Quia dum bella geruntur, non possunt vectigalia tam abunde colligi: et si colligantur, in periculo sunt, ne intercipiantur. *Badius.*

Ita classe, qua commeatus vehebatur] Mss. libri, *ita classe, quæ c. vehebat:* et *ita*, pro, præterea, positum videtur. *Ciaccon.*

Ita classe, qua commeatus vehebatur, minore quam antea navigamus] Non hercle percipio quid velit, (ita septuose dictio a Cotta datur) et vereor sincere satis hæc devotionis formula concepta ut sit, nec ipsis (sat scio) Quiritibus intellecta: si tamen ita legendum, ac non potius, quod mihi, sub acumen styli natum, in mentem venit modo verbis aliquantum transpositis ad hoc exemplum: *Ita classe, quam antea commeatus vehebatur, minore navigamus:* ut significet Consul eo angustiarum redactos Romanos, ut navium armatarum, seu bellicarum numerus jam minor sit, quam antea classis fuerat, qua commeatus transvehebantur. *Douza.*

Agite, uti libet, et ita supplicium sumite] V. c. *agite, ut monet ira, et supplicium sumite.* Ciacc.

Quare indigna vobis, nobisque et reipub. incipitis] Venetum et Schurrerianum, *rep.* casu ablativo. *Riv.*

Ingenuo] Carrio legit, *ingenio corporis.*

Neque mox ingenio corporis, honestius quam pro vestra salute finem vitæ fecerim] Sic legend. primo docuit Ludov. Carrio ex Ms. et veteri editione: locutio rara quæ exstat apud Agellium I. 1. ut docet idem Carrio: ceterum *ingenium corporis*, naturam, ita alibi *ingenium loci* naturam ejus designat. Florus lib. II. 'Callidissimus imperator patentibus in campis, observato loci ingenio, quod et sol ibi acerrimus, et plurimus pulvis et Eurus ab oriente semper quasi ad constitutum staret.' Tertullian. de habitu mul. 'Herbarum ingenia adduxerant.' Glossa: *Ingenium. εὐφυΐα, φύσις. Putsch.*

Fecerit] V. c. *fecerim:* recte. *Ciacc.*

Cui mandetis] Tacite innuit se adhuc utilem fore reipubl. cum non sit facilis repertu melior. *Bad.*

Et pacis] Ms. *et maris.* recte. *Ursin.*

Per vos igitur, Quirites, et gloriam majorum, precor, tolerate adversa] Τὸ *precor*, non est in Veneto, neque in Argentoratensi; ac rectius abesse poterit: nam alias eodem modo Crispus. *Rivius.*

Per vos igitur] Vox *igitur* non est in Mss. *Ciacc.*

Germani] Ex Isidoro lib. XIX. in voce, *renones:* quem eundem locum intellexit Servius lib. III. Georgic. Sallustium vestes de pellibus renones vocare scripsit: quo de commentario II. Antiquar. lect. diximus. *Carrio.* Isidorus XIX. 23. 'Renones sunt velamina humerorum et pectoris usque ad umbilicum, atque intortis villis adeo hispida, ut imbres respuant, quos vulgo reptos vocant, eo quod longitudo villorum, quasi reptat: de quibus Sallustius: Germani intectum renonibus corpus tegunt.' Legerim tamen: *Germani intecti rhenonibus corpus tegunt.* Intecti enim plerumque corpus erant. Tacitus: 'Tegumen omnibus sagum fibula consertum: cetera intecti toto dies juxta focum atque ignes agunt.' Et paulo post: 'Gerunt et ferarum pelles.' Cæsar lib. VI. bell. Gall. 'Pellibus aut parvis rhenonum tegumentis utuntur, magna corporis parte nuda.' Hoc autem nomen Gallos pellibus ferinis indidisse putat Scaliger eruditissimus, quod Græci ῥῆνας τὰ μῆλα nominent. Nam et ipsos Gallos aliquando Græce locutos esse. Germani nostri etiamnum juvencum seu vitulum Rind vocant. *Coler.*

Et Marius duplicaverat bellum] Ta-

citus: 'Per Gallias Germaniasque duplicaverat bellum.' *Ciacc.*

Fugam nostris fecere] Videndum an legi debeat, *nostri*; nisi illud sit quod alibi citatur, *nostri fœda fuga*; et legendum ex Jugurtha, 'Post Auli fœdus, et exercitus nostri fœdam fugam.' *Ciacc.*

Panormitanos] Panormus est insignis Siciliæ civitas, ita dicta quod ob multitudinem appellentium navium omnium veluti portus communis esset. Hodie Palermo dicitur. Magna hic dubitatio est, an Panormus Græca sit civitas, quod nomen indicare videtur, an Punica. Pervetustam esse urbem ex Thucydide constat, cujus verba Latine lib. VI. ita sonant: 'Phœnices præterea circa omnem habitabant Siciliam, occupatis extremis ad mare partibus, parvisque insulis ei adjacentibus, negotiandi cum Siculis caussa. At postquam multi Græcorum illuc cum navibus trajecerunt, relictis plerisque, Motyam et Soluntem ac Panormum, finitima Elymis oppida sedibus ibi positis una incoluerunt; cum Elymorum freti societate, tum quod exiguo inde ad Carthaginem trajectu Sicilia distat.' Bochartus alio nomine Punico appellatam Urbem existimat, ut puta Leptis, quod stationem denotat. Cluverus Græcam esse urbem contendit.

Quo cupidius in ore ducis] Tacitus lib. XIX. 'Julianus ad Vitellium productus, et vulneribus fœdatus, in ore ejus jugulatur.' Sed in Bello etiam Jugurthæ Sallustius ita locutus est. *Ursin.*

Ventis per cava terræ citatis] Huc fortasse pertinet fragmentum, quod supra lib. IV. habetur ex Nonio: 'Atque hiavit humus multa et profunda.' Nam Sallustius agebat hic, ut apparet, de ingenti quodam terræ motu, et fortasse de eo, de quo Athenæus facit mentionem lib. III. ex historiis Nicolai Damasceni, in quibus scriptum erat: 'Ἀνεφάνησαν περὶ τὴν χώραν αὐτῶν λίμναι τε αἱ πρότερον οὐκ οὖσαι, καὶ ποταμοὶ, καὶ ἄλλαι ὑπὸ τῆς κινήσεως ἀνεῳχθεῖσαι. Ad Sallustii certe locum respexit Tacitus, cum dixit de terræ motu quodam lib. II.: 'Neque solitum in tali re effugium subveniebat in operta prorumpendi, quia deductis terris hauriebantur, sedisse immensos montes, visa in arduo, quæ plana fuerant, effulsisse inter ruinam ignes memorant.' *Ursin.*

Ubi multa] Censorinus, inquit Priscianus libro decimoquarto, de accentibus sic scribit: 'super præpositio est apud Virgilium I. Æneid. Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa. Sallustius vero in historiis adverbium hoc protulit: Ubi multa nefande casu super ausi atque passi. Sed mihi videtur Sallustius quoque loco præpositionis hoc præpostere protulisse.' Hæc Priscianus. quorum postrema in eo scribuntur quasi Censorini sint, non Prisciani: cum tamen Priscianus ab illo in alia omnia discedat, et hic præpositionem postpositionem, Græca figura, factam esse velit: hinc etiam, *casu*, non *casus*, quod vulgo est, scribi, et postremas duas voces, quæ ab editionibus absunt, ex veteribus libris adjici oportere judico. An autem hic Censorinus, cujus de Grammatica, de accentibus, aliisque eodem pertinentibus Cassiodorus non semel libros nominat, idem sit cum illo, cujus de die Natali volumen multis defectibus suppletis locupletius, locisque infinitis correctius brevi in lucem dabimus, dubitare me non nego. *Carrio.*

Saguntium] Huc possunt referri, quæ refert Hieronimus in Commentario in Abacuc, cum ait: 'Crispus loquitur in Historia: Saguntini fide atque ærumnis incluti, per mortalium studium majores, quam opibus; quippe quorum etiam tum semiruta mænia, domus intectæ, parietesque templorum ambusti, manus Punicas ostentabant.' *Ursinus.*

Saguntium] Pro *Saguntinorum* dictum esse notat Charisius l. I. Sed vix est ut credam bellum Saguntinum in historiis descripsisse Sallustium, cum a Lepido et Catulo usque ad bellum Catilinarium scripserit. Videtur aliquis pro concione apud Sallustium, aut alia quacumque oratione, an epistola Saguntinorum meminisse. *Coler.*

Tota autem] Martianus libro quinto; 'Si brevis,' inquit, 'fuerit monosyllaba, iambus, aut anapæstus, antecedat: ut ait Sallustius: Toga autem,' &c. eadem sunt apud Consultum Chirium (sive Carium) Fortunatianum libro tertio Rhetoricorum: ut quidem vulgo, et in ipsa etiam Nannii castigatione editus est: duplici profecto vitio: nam et ea, quæ de officio oratoris agunt, usque ad elocutionem, D. Augustini, non Fortunatiani sunt: et quæ dehinc consequuntur, a nebulone nescio quo, ad verbum ex Martiano translata, et illis fuerunt adjecta. Ita homines male industrii ex diversissimis liquoribus egregium istum cinnum temperarunt. *Carrio.*

Immodicus animi] Tacitus l. XVII. huc respexit, cum dixit: 'Corpore ingens, animi modicus.' *Ursin.*

Tantum antiquitatis] Lectio ab hoc loco aliena, nihilque ad Genium Sallustianæ antiquitatis faciens, quam hoc modo me conjectore restituas licebit: *Tantum anxietatis, curæque, &c.* Dousa. Cum Servio tamen *antiquitatis* retinendum existimat Gronov. ad Liv. l. I. c. 32.

Tantum antiquitatis] Legunt viri docti, *tantum anxietatis*, refragante Servio ad II. Georg. 'ANTIQUASQUE DOMOS, aut revera antiquas, aut charas, ut Sallustius, Tantum antiquitatis,' &c. *Putschius.*

In silva Sila] Sila Sylva, Σίλα, Straboni in Bruttiis prope Urbem Mamertinum. Plinius hujus etiam meminit. Syla est apud Virgilium et Vibium. Rheginorum Saltum a Solino vocari annotavit Barrius: hujus vina laudat XII. Variarum Cassiodorus. Bruttianum vocant, inquit Niger. La Sila hodie per excellentiam vocari ab incolis scribit Laur.. Ananiensis, patereque in circuitu ad ducenta M. P. scribit Scipio Mazzella. Carminianensis videtur vocari, in Libro Notit. An et Carmeianus quoque in libro de Limitibus? Arborum tanta varietate distinctam, ut id Naturæ opus mortalium solertia distributum videri possit, scribit Gabr. Barrius fol. 113. suæ Calabriæ. Sila urbs, (mihi obscura) est apud Strabonem VI.: quam dicit a Japygia distare milliaria IↃLXII. versus Aquilegiam, ut videtur. *Ortel.*

Apollinis] Ex Probi Catholicis: credo autem hæc ad Sardiniæ descriptionem pertinere, ut videtur. *Carrio.*

Cujus adversa voluntate] Recte est, *adversa voluntate*, hoc est, animadversa a Sullanis Scipionis Cos. voluntate. Nam de Scipionis exercitu accipiendum clamat res ipsa; docetque nos Plutarchus in Sulla his verbis: 'Ο δὲ Σύλλας ἔτι πολλοῖς στρατοπέδοις καὶ μεγάλαις δυνάμεσι περικεχυμένους αὐτῷ τοὺς πολεμίους ὁρῶν πανταχόθεν, ἡττᾶτο δυνάμει, καὶ δι' ἀπάτης προκαλούμενος εἰς διαλύσεις τὸν ἕτερον τῶν ὑπάτων Σκιπίωνα, δεξαμένου δ' ἐκείνου, σύλλογοι ἐγίνοντο, καὶ κοινολογίαι πλείονες· ἀεὶ δέ τινα καταγωγὴν καὶ πρόφασιν ἐμβάλλων ὁ Σύλλας, διέφθειρε τοὺς περὶ Σκιπίωνα τοῖς ἑαυτοῦ στρατιώταις ἠσκημένοις πρὸς ἀπάτην καὶ γοητείαν ἅπασαν, ὥσπερ αὐτὸς ὁ ἡγεμών· εἰσιόντες γὰρ εἰς τὸν χάρακα τῶν πολεμίων, καὶ ἀναμιγνύμενοι, τοὺς μὲν εὐθὺς ἀργυρίῳ, τοὺς δὲ ὑποσχέσεσι, τοὺς δὲ κολακεύοντες, καὶ ἀναπείθοντες, προσήγοντο. Id est: 'At Sulla multis adhuc exercitibus, et ingentibus copiis hostium circumfusum se videns, omnibus impar viribus, dolo invitavit alterum Consulem Scipionem ad fœdera. Non aspernante illo, congressus et colloquia crebra fiebant. Sed semper moram

aliquam Sulla et caussam injiciendo, militibus suis ad omnem fraudem et præstigias, sicut ipse dux erat, compositis, exercitum Scipionis corrupit. Nam ingressi in hostium castra, iisque admisti, alios pecunia, pollicitis alios, nonnullos delinimentis inductos, ad se illexere.' Ab his initium factum Appianus scribit, clam Scipione, secreto cum Sulla, si propius accederet modo, de transitione agendi pariterque hosti proditum, quasi sub cultro (ut apud Flaccum est), linquendi Imperatorem. Et fortasse huc etiam pertinuerit locus, quem paullo ante indicavimus, hoc exemplo: 'Inde ortus sermo percunctantibus utrimque: Satin' salvæ? quam grati ducibus suis? quantis familiaribus copiis agerent?' *Douza.*

A Graccho] Citat Augustinus libro vicesimo primo, de civitate Dei. puto hæc ad primum librum historiarum ejusque statim exordium referenda. *Carrio.*

M. Atilius] Ex Quinctiliano l. IV. c. 2. et Hieronymo adversus Helvidium. Agellius quoque l. I. c. 15. noct. Att. quatuor ultimas adducit voces, easque ex hoc Eupolidis sumtas esse asserit: λαλεῖν ἄριστος, ἀδυνατώτατος λέγειν. *Idem.*

Palicanus humili loco] Videndum an ad hunc pertineat denarius argenteus, in quo Rostra expressa sunt cum titulo, PALIKANVS, quod is Trib. pl. cum esset, Tribuniciam potestatem auctore Pompejo restituit, ut scribit Asconius Pædianus et alii. A nobis tamen cognomen Palikanus Lolliæ familiæ tributum est in libro de familiis, et fortasse non ita recte. *Ursin.*

Loquax magis quam facundus] In hoc homine plus loquentiæ quam eloquentiæ fuisse docet et M. Tullius Cicero in Bruto: 'Cn. Carbonem et Marcum Marium, et ex eodem genere complures, minime dignos elegantis conventus auribus, aptissimos cognovi turbulentis concionibus, quo in genere (ut et in iis perturbem ætatum ordinem) nuper L. Quintus fuit, aptior autem etiam imperitorum auribus Palicanus.' *Putsch.*

Insolens vera accipiundi] Tacitus Annal. XV. 'Audiendi quæ faceret insolens erat.' *Ciacc.*

Insolens vera accipiundi] More tyrannis consueto, quorum, quamquam alieno ex ore sapientium, auriculas teneras mordaci radere vero fas nato nemini, qui quidem vitalem se esse postulet: nihil nisi quod animo complacitum, fictumque ad voluntatem siet audire sustinentes: unde veritas et fides sese ab Aula secernunt procul. Neque vero dubium mihi est, quin hæc de Tigrane Mithridatis genero sint accipiunda: quem dulci fortuna ebrium ita insolentem dominationem agitasse perhibet Appianus, ut ex tam infinita populorum multitudine ejus imperio parentium, nemo cum tantis cervicibus repertus, qui de adventu Luculli jam Euphratem cum Romano exercitu transgressi quidquam Regi suo præsignificare ausus fuerit, pariter omnibus metuentibus sibi, uniusque tenebrionis periculo perdoctis, linguæ repagula frenare; quem Rex ille, ob nuncium adeo liberum, patibulo statim suffigi, numerumque porro suspendiosorum augere jusserat. *Douza.*

Curubis] Curobis, κούροβις, Africæ proprie urbs, Ptolemæo. Curubis est apud Plinium, D. Augustinum, et Antoninum. Marmolius habet Calibia, castellum in promontorio Mercurii; quod a nonnullis pro Clupea, ab aliis pro Curobis Ptolemæi haberi scribit. *Ortelius.*

Tharros] Tharros, nomen urbis apud Probum Grammaticum, ex Sallustio, ut inquit, Τάῤῥον, Ptolemæi puto, in Africa. *Idem.*

Camisos] Camisa, urbs Camisenæ regionis, in Parthia, Straboni. Eumeis hæc Antonini est, ut placet Simlero ad eundem. Camisa tamen An-

tonino circa Armeniam Minorem urbs est: in Camisena regione verisimile. Camisanæ civitatis episcopalis meminit Gratianus, Decr. 2. Caussa 16. *Ortelius.*

Luces] Pompejus: ' Sunt quædam generis feminini tantum singularia; ut, *pax, lux:* licet legerim *has paces, luces.*' Hæc ille: *paces* quidem in bello Jugurthino a me adnotatum est: *luces*, nec reperiri, nec adnotari potuit. *Carrio.*

Japydiam] Hæc et Histria dicitur Italiæ regio, et terminus versus Dalmatiam.

Carbo turpi formidine] De pudenda hac, et Consulari adeo Imperatore indignissima formidine, fugaque Carbonis, ita Appianus: Γαλάται τε ὅσοι ὑπὸ Ῥαβέννης ἐπὶ τὰ Ἄλπεια παρήκουσιν, ἀθρόως ἐς Μέτελλον μετετίθεντο, καὶ Λεύκολλος ἑτέρους τῶν Καρβωνείων ἐνίκα περὶ τὴν Πλακεντίαν· ὧν ὁ Κάρβων πυνθανόμενος, τρισμυρίους ὅμως ἔτι ἔχων περὶ τὸ Κλούσιον, καὶ δύο τέλη τὰ Δαμασίππου, καὶ ἕτερα περὶ Καρρίναν καὶ Μάρκιον, Σαμνιτῶν τε αὐτῷ χειρὶ πολλῇ προθύμως ἔτι περὶ τὰ στενὰ κακοπαθούντων, ἀπογνοὺς ἁπάντων, ἀσθενῶς ἔφευγε σὺν τοῖς φίλοις ἐς Λιβύην ἐξ Ἰταλίας, ὕπατος ἔτι ὤν, ὡς Λιβύην παραστησόμενος ἀντὶ τῆς Ἰταλίας. Hoc est, ' Præterea tota Cisalpina Gallia defecit ad Metellum, et Lucullus contra Carbonianum exercitum alium prospere pugnavit ad Placentiam: quibus auditis Carbo, quamvis haberet adhuc armatorum XXX. M. circa Clusium, et duas Damasippi legiones, et totidem alteras sub Carinate, Marcioque; adhæc Samnitium magnam manum gnaviter angustias perrumpere molientium, omnibus tamen rebus desperatis, segniter profugit cum amicis in Africam, Consul Italiam deserens, quasi hac amissa illam occupaturus. *Douza.*

Mithridate corpore ingenti, perinde armatus] Hoc exemplum brevitatis nomine commendatur a Fabio l. VIII. c. 3. Neque hercule mirum, quippe a Sallustio, uno et unico illo brevitatis amatore. si tamen ita inibi legendum; ac non potius *animatus*, id est, spiritus animosos, vereque regios gerens. In qua sententia doctissimum Belgarum Lips. esse video, cujus ego singulas conjecturas, singula oracula puto. Lusit in hujus vocis ambiguitate lepide Varro, ubi scribit: ' Majores nostri, quum allia et cepe verba illorum olerent, tamen optime animati erant.' Quod si quis receptam tamen lectionem tueri maluerit, haud magnopere pugnabo; præsertim qui de Appiano didicerim, Mithridatis arma, Delphos Nemeamque ab ipso transmissa, miraculo fuisse visentibus; indeque conjecturam posteris factum, de ejusdem immani staturæ modo, corporisque totius vastitudine. *Idem.*

Mithridates corpore ingenti perinde armatus] Quamvis eam lectionem sollicitent, et *animatus* substituant, vulgata tamen mihi nihil vitii habere videtur. *Freinshem.*

Tyrannumque et Cinnam] Citantur hæc ter apud Servium, bis in codice Fuldano, semel ad quartum Æneidos, quo loco sic scriptum est: ' Et nunc ille Paris cum semiviro comitatu. Paris, Paridi similis, et injuria a persona; probrosis enim non lenibus veteres convitia dicebant, ut Sallustius, Tyrannumque excivitam maxima voce appellans.' Lege *Probrosis enim nominibus.* Paridis enim nomen probrosum sicut et Cinnæ, ut patet ex Sallustio supra: ' Si tanta torpedo animos oppressit, ut obliti scelerum Cinnæ, cujus in urbem reditu decus atque ordines omnes interierunt.' Sallustiana quoque verba emenda apud Servium ad primum et quartum Æneidos. *Putsch.*

Nomenque, &c.] Acro, sive qui Acronis nomine in librum Horatii de Poëtica arte: ' Notandum est,' inquit, ' apud Horatium flumen Rhe-

num genere neutro: ut in Sallustio in historiis, nomen Danubium.' *Carrio.* *Danubius*, Δανούβιος, Europæ maximus fluvius Ptolemæo et ceteris. Ister Ἴστρος, quoque vocatur, teste Plinio et Strabone: hic, horum nominum mutationem ponit ad ejus cataractas: ille, ubi primum Illyricum alluit: Ptolemæus ad Axiopolin urbem: Appianus ad Savi fluminis cum eo confluentiam. Itaque ut superior pars Danubius, inferior vero Ister vocetur. Bessorum lingua Istrum nominari, addit Jornandes. Stephano Matoas Ματόας, quondam dictus fuit. Idem eum Danubim Δάνουβιν, et Danusim Δάνουσιν, appellavit. Addubanus nominatur apud Festum, nisi locus depravatus sit. Antiqua numismata Danuvius legunt. Hyperboreum Istrum vocat Corippus. Danubii fontem accurate describit Joannes Pedius, in opere de bellis Ducis Wittenbergensis, Huldiricho illatis. Done et Donaw hodie appellatur, ab undarum sono vel strepitu, ut Althamerus habet. Hunc Danubium Lycophron sub nomine Celticæ aquæ describit. Aristoteles I. Meteorolog. c. 13. scribit eum ex Pyrenæis montibus oriri. In Celtis ab urbe Pyrrhena. Herodotus in Euterpe. Bar vocatur hodie locus, ubi originem sumit: teste Althamero. Danubium scribit Seneca VI. Natural. Europam Asiamque disterminare: pro quo Tanaim restituendum, nisi obstiterit auctoritas Acronis ad Horatium, ubi dicit Tanaim etiam Danubium dictum. De hoc flumine legendus Stukius ad Ariani Periplum maris Euxini: etiam quæ scripsimus ad Daciæ Parergi nostri tabulam. *Ortel.*

Septimium, neque animo, neque lingua satis compotem] Huc pertinent illa, quæ habentur supra: 'Neque auribus, aut lingua competere.' Ad quæ respexit Tacitus, cum dixit lib. III. 'Oppidani neque auribus, neque oculis satis competebant:' et lib. XIX. 'Trepidus miles, dux segnis, et veluti captus animi, non lingua, non auribus competere.' *Ursinus.*

Septimium] Donatus act. III. sc. 2. Adelph. hoc autem fragmentum idem esse cum illo, quod a me libro primo positum est; 'sic vero quasi formidine attonitus neque animo, neque auribus aut lingua competere;' olim suspicabar: nunc mihi ipsi cum hac omni mea conjectura omnino non placeo. Donatus enim *compotem*, Marcellus vero *competere*, plane agnoscunt. Præterea animadverti Cornel. Tacitum facundiæ Sallustianæ, uti sæpe dixi, æmulum, eandem plane rem verbo illi (*competere*,) multis in locis subjicere: quare nihil mutandum statuo. *Carrio.*

Vulgus amat fieri] Quinctilianus libro IX. c. 3.: sic idem Sallustius bello Jugurthino: 'Multitudo, quæ in concione aderat vehementer accensa, terrebat eum clamore, vultu, sæpe impetu, atque aliis omnibus, quæ ira fieri amat.' *Idem.*

Vulgus amat fieri] Seneca lib. de consolatione ad Marciam c. XVI. 'Nullum,' inquit, 'amat frustra cadere telum, quod in confertum agmen immissum est.' Sic enim legitur hic locus in V. c. *Ursinus.*

Non pœniturum] Et hoc quoque in Sallustio nusquam quidem, quod sciam, apparet: quod ab eodem Fabio l. IX. c. 3. hunc in modum recitatur: 'Usque adeo est processum, ut non pœniturum, pro non acturo pœnitentiam, *et visuros*, ad videndum missos, Sallustius dixerit: ubi ex vet. cod. legendum est, non acturum.' *Carrio.*

Vecte] Baculus, quo aliquid suspensum et sublatum vehitur, inque alto gestatur, quomodo etiam ὀχὺς fit ab ὀχέω.

Cicero caninam] Videnda, quæ supra notavimus ad orationem M. Lepidi, in qua ex hoc loco mutavimus *callidam facundiam*, in *caninam facun-*

dium. Lactantius l. VI. c. 18. ad hoc fragmentum respexit, cum scripsit: 'sed quia ipse caninam illam facundiam, sicut Sallustius ab Appio dictum refert, exercuit, voluit quoque hominem canino more vivere, ut remorderet lacessitus.' Hieronymus in epist. ad Augustinum: 'Sed incidit,' inquit, 'tempus difficillimum, quando mihi tacere melius fuit, quam loqui ita, ut nostra studia cessarent, et juxta Appium, canina exerceretur facundia:' et adversus Luciferianos: 'Proxime accidit, ut quidam Luciferi sectator cum alio Ecclesiæ alumno, odiosa loquacitate contendens caninam facundiam exercuerit.' *Ursin.*

Magna gloria] Suspicor scribendum esse *T. Didio Imp.* ut habetur in argenteo Didii hujus denario, in quo T. DIDI. IMP. descriptus est, licet Plutarchus habeat ὑπὸ Δειδίῳ στρατηγῷ, quod esset, *Didio prætore.* Videtur autem librarius illud IMP. quod erat IMPERATOR, vertisse in verbum *Imperante.* Idem.

Magna gloria] Agellius libro secundo, c. 28. Sallustii de Sertorio duce orationem, cum iis quæ Demosthenes habet de Philippo rege, contendens, nobis hoc fragmentum, quamquam nec ab ordine, nec a scriptura satis, uti mox ostendam, integrum, conservavit. Demosthenis autem verba statim subjiciam, si prius tamen quod mei hoc de loco sit judicii exposuero. Quod itaque vulgo legitur, *tribus millibus;* id nec rectum esse, nec a Sallustio positum, historiæ series arguit. Sertorium enim tribunum militum fuisse præter ceteros rerum Romanarum auctores Plutarchus memoriæ prodidit, neque vero melius, imo aliquanto etiam deterius est hoc, quod quidam suis in libris excudi voluerunt, *T. Didius imperator:* quam illud, quod antea in Agellio legebatur, *T. Didio imperante:* et Sallustium de Sertorio loqui, præter Agellium res etiam ab eo gestæ declarant; et quod in Hispania non fuerit T. Didius tribunus militum, sed Sertorius. Deinde quod vulgo est, *quæ rupta,* sententiam nullam habet. Fuerunt qui scriberent, *correpta:* ego veteris editionis scripturam sum secutus, quamquam, verum ut fatear, ne eo ipso quidem mihi satisfacio. quid enim illud? primo per ignobilitatem, deinde per invidiam scriptorum celebrata sunt: et quæ alii afferunt, nihilo similiora veri sunt: jam *cominus faciem suam ostentabat; non quæ eminus ostentabant,* in eadem antiqua editione disertim legitur. Postremo extrema Sallustianæ orationis verba paullo aliter apud Donatum in Terent. Eunuch. act. III. sc. 2. neque satis probe, hunc in modum leguntur: 'hæc, id est, cicatrices, sunt virtutis insignia; dehonestamento tamen esse corpori maxume lætabatur.' Locum, ut opinor, utcunque constituimus, nunc hujus a nobis constitutionis factæ, et omne id quod dixi verum esse, Plutarchi auctoritate probatum est. Σερτώριος (inquit) μετὰ τὸν Κίμβρων καὶ Τευτόνων πόλεμον, ἐκπεμφθεὶς ὑπὸ Δειδίῳ στρατηγῷ χιλίαρχος ἐπὶ Ἰβηρίας, ἐν τῇ πόλει Κάστλων παρεχείμαζεν Κελτιβήρων. Quo loco interpretes *imperatorum* vertere debuerunt, hoc enim στρατηγὸς sonare nemo, vel mediocriter in Græcis scriptoribus versatus potest ignorare: præsertim cum et Sallustius Didium Imperatorem dixerit. Idem paulo infra: τοῦ γὰρ Μαρσικοῦ πολέμου συνισταμένου στρατιώτας τε προσταχθὲν αὐτῷ καταλέγειν καὶ ὅπλα ποιεῖσθαι. σπουδὴν καὶ τάχος προσθεὶς τῷ ἔργῳ, παρὰ τὴν τῶν ἄλλων νέων βραδύτητα καὶ μαλακίαν, ἀνδρὸς ἐμπράκτως βιωσομένου δόξαν ἔσχεν· οὐ μὴν ὑφήκατο τῆς στρατιωτικῆς τόλμης, εἰς ἀξίωμα προεληλυθὼς ἡγεμόνος, ἀλλὰ καὶ χεῖρας ἐπιδεικνύμενος ἔργα θαυμαστὰ, καὶ τὸ σῶμα τοῖς ἀγῶσιν ἀφειδῶς ἐπιδιδούς. τῶν

ὕφεων ἀπέβαλε τὴν ἑτέραν ἐκκοπεῖσαν. ἐπὶ τούτῳ δὲ καὶ καλλωπιζόμενος ἀεὶ διετέλει. τοὺς μὲν γὰρ ἄλλους οὐκ ἀεὶ τὰ μαρτύρια τῶν ἀριστείων περιφέρειν, ἀλλὰ καὶ ἀποτίθεσθαι στρεπτὰ, καὶ δόρατα, καὶ στεφάνους. αὐτῷ δὲ τῆς ἀνδραγαθίας παραμένειν τὰ γνωρίσματα, τοὺς αὐτοὺς ἔχοντι τῆς ἀρετῆς ἅμα, καὶ τῆς συμφορᾶς θεατάς. Quæ ita Sallustii sententiam exprimunt, ut eum a Plutarcho tum hic, tum vero etiam alibi, fere ad verbum imitatum crediderim. Quod autem me pæne fugit scribere, verba Demosthenis de rege Philippo hæc sunt: *Ἑώρων δὲ αὐτὸν Φίλιππον, πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ ἀγὼν ὑπὲρ ἀρχῆς καὶ δυναστείας, τὸν ὀφθαλμὸν ἐκκεκομμένον, τὴν κλεῖν κατεαγότα, τὴν χεῖρα, τὸ σκέλος πεπαρμένον, πᾶν ὅτι ἂν βουληθῇ μέρος ἡ τύχη τοῦ σώματος παρελέσθαι. τοῦτο προϊέμενον, ὥστε τὸ λοιπὸν μετὰ τιμῆς καὶ δόξης ζῆν. Carrio.*

Multaque tum ductu ejus, &c.] Hæc ita legenda putamus: *Multaque tum ductu ejus curata, primo per nobilitatem, deinde per invidiam scriptorum celata sunt, &c.* 'Paratu' vero 'militum et armorum' usurpavit item Tac. l. XVII. cum dixit: 'Igitur navium, militum, armorum paratu strepere provinciæ:' et in vita Agric. 'Paratu magno, majore fama, uti mos est de ignotis, oppugnare ultro castella adorti.' *Ursin.*

Per invidiam scriptorum] Non displicet Ciacconii correctio: *Per invidiam s. celata sunt;* licet Lipsius in Epistolicis acute defendat talem scripturam: *Per invidiam proscriptorum celebrata sunt.* Coler.

Curetes, quia] Lactantius I. 21. 'Totam,' inquit, 'hanc opinionem quasi a Poëtis fictam Sallustius respuit, voluitque ingeniose interpretari, cur Jovis cultores dicantur Curetes fuisse:' et sic ait, 'Quia, &c. quantum vero erraverit homo eruditus, res ipsa declarat,' &c. Servius quoque in l. III. Æneid. 'Jupiter,' inquit, 'in Creta dicitur esse enutritus: quod ideo fingitur, ut ait Sallustius, quia primo Cretenses constat invenisse religionem.' Idem Servius l. III. Æneid. 'Sallustius dicit primo Cretenses invenisse religionem.' Fortasse quispiam audacior legendum suspicabitur: *Sallustius dicit libro primo.* Quod autem quibusdam in libris, iisque etiam castigationem, nescio quam, præ se ferentibus, est, *in majus componentes;* hoc rectius a nobis positum est, *in majus componentem,* de qua loquendi ratione Comment. II. Antiq. lect. diximus: posset et legi, *in majus componentes:* ut Curetes ipsi factum illud inventæ a se religionis in majus extulerint: sed prius illud placet impensius. *Idem.*

Rhegium nominatum] Oblitus sum monere typographos, posteriora verba hujus fragmenti *inde Rhegium nominatum*, sequenti adjungenda hoc modo: 'Italiam conjunctam Siciliæ constat fuisse, sed medium spatium aut per humilitatem obrutum est aquis, aut propter angustiam scissum, inde Rhegium appellatum.' *Putsch.*

Italiam conjunctam Siciliæ, &c.] Hujus descriptionis caussam Sallustio callida Spartaci consilia, irritique conatus præbuisse videntur: quem Plutarchus tradit navigia Cilicum prædatoria aliquot in freto nactum, quo fortasse referendum Fragmentum illud superius l. II. 'Ad hoc pauca piratica, actuaria navigia:' duobus armatorum millibus in eam Insulam expositis, de bello Servili, illic paullo ante sopito, rursus integrando consilia agitavisse: sed desertum a Cilicibus, proditumque, coactum se recipere a mari, atque in Rheginorum peninsula considere: ubi post a Crasso fossa, ac vallo circumdatus, obsessusque. Quis scit? an et his conjungendum exemplum libri quarti, tertium a fine dico; coaptandumque hoc modo, præmisso Pronomine, ut cohæreat narratio: 'Quod (scilicet *Rhegium*) ad Siciliam vergens faucibus non amplius patet millibus V. et

xxx.' Ceterum consulendus de hoc spatio Plinius. *Douza.*

Siciliæ] Siciliam ab incontinenti abruptam fuisse etiam Virgilius auctor est his versibus: 'Hæc loca vi quondam et vasta convulsa ruina (Tantum ævi longinqua valet mutare vetustas) Dissiluisse ferunt, quum protinus utraque tellus Una foret; venit medio vi pontus, et undis Hesperium Siculo latus abscidit, arvaque et Urbeis Litore deductas, angusto interluit æstu.' Eadem inter Poëtas referunt Silius Italicus l. xiv. Ovid. Metam. l. xv. Valerius Flaccus Argon. l. i. Claudianus de raptu Proserpinæ l. i. Statius Thebaid. l. iii. Præter Poëtas Mela ii. 7. Festus Pompejus, Isidorus Origin. xiii. 18. Plinius ii. 8. Solinus c. 8. Eustathius ad Dionysium. Strabo l. xi. Diodorus l. iv. et novissime in Siciliæ suæ descriptione Fasellus. Verum notandum, quod Diodorus tradidit, Hesiodum Poëtam contrarium statuisse. Locus Diodori l. iv. ita se habet: 'Ἡσίοδος δὲ ὁ ποιητής φησι τοὐναντίον, ἀναπεπταμένου τοῦ πελάγους, Ὠρίωνα προσχῶσαι τὸ κατὰ τὴν Πελωριάδα κείμενον ἀκρωτήριον, καὶ τὸ τέμενος τοῦ Ποσειδῶνος κατασκευάσαι, τιμώμενον ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων διαφερόντως. Id est, 'At vero Hesiodus Poëta contrarium statuit. Latius enim diffuso illic mari, Pelorum promontorium, et templum in eo Neptuni, quod religiose colunt incolæ, ab Orione aggerum motibus eductum esse.' Hactenus ille. Tantum scilicet abest, uti vel motu aliquo terræ, vel fluctuum vi diruptam aliquando fuisse Siciliam ab Italia crediderit Hesiodus; uti etiam e contrario, quum latius diffusum foret hoc fretum, totam illam humum arenaceam atque depressam, in quam Pelorus per aliquot millia passuum in mare excurrit, ab Orione ceu vallum quoddam sive aggerem aggestum statuerit. At Hesiodus ccc. annis ante Æschylum fuit, qui Rhegium ἀπὸ τῆς ῥήξεος τοῦ ἰσθμοῦ, id est, *a diruptione Isthmi*, dictam voluit. Hesiodo autem non minus credendum, quam Æschylo. *Cluver.*

Siciliam] Si utramque oram Calabriæ pariter et Siciliæ, qua maxime inter se vicinæ sunt istæ terræ, bene consideres; facile observabis minime eas potuisse esse inter se connexas. non enim tam angusto spatio extimus ille Siciliæ excursus Italiæ est oppositus, uti oculo colligere liceat facile insulam, propter aliquam supra dictarum causarum, a continenti potuisse divelli. Sed per xx. amplius millia passuum latus Sicilia opponit Italiæ; juxta quod fretum Messanense fertur, antequam ex Tyrrheno mari in Adriaticum se exoneret. quod spatium necesse est, uti omne fuerit diruptum, quo meatus freto aperiretur. Nec est quod extremo tantum Pelori promontorio conjunctam fuisse Italiam adseveres; rupturamque in eo solummodo factam; quia hoc totius hujus tractus Italiæ est proximum: quippe ut ait Ovid. Metam. l. xv. 'Zancle quoque juncta fuisse Dicitur Italiæ; donec confinia pontus Abstulit, et media tellurem reppulit unda.' At a Peloro ad usque Messanam millia sunt xx. Imo Rhegium oppidum, quod v. millia infra Messanam in latere Calabriæ positum est, præcipuum esse volunt istius ruptionis locum, atque inde nomen accepisse. Totum igitur hoc terræ spatium diruptum fuerit, necesse est. Id quod creditu perquam difficile est: quando tot per terræ orbem magnæ juxta atque parvæ conspiciuntur peninsulæ, quarum Isthmi licet sint angustissimi, tamen neque fluctibus adluentis utrimque maris, neque terræ aliquo motu, neque diluvii aquis unquam in insulam converti potuerunt. Quare, quæso, duo illi Isthmi Peloponnesi, et Thraciæ Chersonesi, quum haud latiores sint xl stadiis, sive passuum millibus, nunquam potuere scindi? cur

Tauricæ Chersonesi in Sarmatia Isthmus, prædictis istis etiam angustior, etiam nunc durat? Item et alii, qui passim in mari interno visuntur, hic duum milliarium, ille unius, alius minoris etiam intervalli, cur nunquam per ejusmodi vim fuere rupti? an una sola Sicilia, per xx. millium Isthmum Italiæ connexa, fatum hoc necessario pati debuit, ceu fragili constans vitro? Sed quis porro credat tam pulchrum, tam absolutum, tamque admirandum opus; cujusmodi est portus Messanensis, quem Deus omnium rerum summus artifex tanquam in circino tornavisse videtur, casu quodam superasse tam ingentem vim, qualis oportet fuerit in ejusmodi rupturа? Tum abyssus illa profunditatis, quæ est in hoc freto, poteratne violentia alicujus diruptionis inter utramque terram infundi? Sane ego certo statuo, Siciliam omni ævo fuisse insulam, postquam a Deo condita fuit. *Valguarnera* tract. de primis Sicil. incolis.

Pompejus devictis Hispanis] Non hostica tropæa modo, verum et corporis sui ipsius simulachrum atque effigiem, factis monumentum suis; multum hercle dissimilem illi, quam postea Mithridatico bello patrato ex margaritis dedicavit, consecravitque; si quidem Plinio credimus, ita porro cum Pompeii persona delitiganti xxxvii. 11. 'E margaritis, Magne, tam prodiga re, et fœminis reperta, quam gerere te fas non sit, hinc fieri tuos vultus? sit te pretiosum videri? Nonne illa similior tui est imago, quam Pyrenæi jugis imposuisti?' Sed commonefaciendus est lector, binas hic voces perperam in singularem coaluisse, hujusmodi me mensore spatio disterminandas: *Pompejus de victis Hispanis, &c.* Douza.

Mare] Non ita salsum quam cetera.

Mare Ponticum dulcius] Sic locutus est Tacitus cum dixit: 'Quanto violentior cetero mari Oceanus.' An hunc autem auctoris nostri locum videtur respexisse Isidorus? cum ait l. xiii. c. 16. de sinu Pontico: 'Quod mare ex multitudine fluminum, dulcius quam cetera, nebulosumque, et brevius est,' &c.: et fortasse totum fere caput ex Sallustio descriptum est. *Ursin.*

Mare Ponticum, &c.] Caussa est multitudo amnium dulces aquas inferentium. Id quod et Isidorus videtur ex Sallustio observasse l. xiii. Pertinet hoc fragmentum, ut et alia, ad l. iv. in quo de Ponto et Mæotide scripserat luculenter, quem et in descriptione oræ maritimæ se secutum ait Festus Avienus: 'Interrogasti, si tenes, Mæotici Situs quis esset æquoris. Sallustium Noram id dedisse, dicta et ejus omnibus Præjudicatæ auctoritatis ducier. Non abnuebam. ad ejus igitur inclutam Descriptionem, qua locorum formulam Imaginemque expressor efficax styli Et veritatis pene in obtutus dedit Lepore linguæ; multa rerum junximus Ex plurimorum sumpta commentariis.'

Equis paria operimenta erant, &c.] Credo Tigranis equitatum describi a Crispo, super quo Plutarchum consule in vita Luculli. De Cataphractis vide supra p. 736.

Rebus supra, &c.] Tacitus Hist. iii. 'Cunctis super vota fluentibus.' *Ciacc.*

Rebus supra, &c.] Pompeji res prosperas, uti opinor, designat.

Ænum] Ænos urbs Thraciæ ab Ænea condita. Ita vocant Plinius, Mela, Servius ad illud Virgilii: 'Feror huc et littore curvo Mœnia prima loco, fatis ingressus iniquis, Æneadasque meo nomen de nomine fingo.' Dionysius tamen *Æneam* vocat. De Maronea Plin. l. iv. *Coler.*

Ænum] Ænus Αἶνος, Thraciæ oppidum liberum, cum Polydori tumulo, ut Plinius habet. Hoc aliquando Poltiobria, Πολτιοβρία, dictum fuit,

Strabone teste. Poltymbria Πολτυμβρία, habet Stephanus: cui quoque Absynthus dicitur. Œno hodie dici, Niger asserit. Inos et Ygnos legit Leunclavius. Aliam ab hac Ænum habet in Thracia Suidas, ab Æno Gogii fratre cognominatam. Ænos Stephano Thessaliæ urbs est. Apud Locros Ozolos quoque. Et circa Thapsacum, ad Euphratem fluvium. *Ortel.*

Maronea] Μαρώνεια, Thraciæ urbs Ptolemæo, quæ prius Ortagurea, Plinio teste, appellata fuit. Et ab Homero Ismarus, Ἴσμαρος, dicta, ut Hesychius, et Suidas auctor est; item Isacius in Lycophronem; an recte, nescio. Plinius certe duas diversas Thraciæ urbes facit. Hanc Maroneam, Hipparchiam postea dictam fuisse, legitur in Diogenis ad hujus cives epistola; quæ inter Laconicas habetur. Hodie Marogna vocatur, ut Sophianus et Niger docent, aut Marolia, ut placet Leunclavio. *Ortel.*

Impediebant jussa nautarum] Tacit. Annal. II. 'Miles pavidus, et casuum maris ignarus, dum turbat nautas, vel intempestive juvat, officia prudentium corrumpebat.' *Ciacc.*

Ut tanta repente mutatio non] Non procul hinc locum habuisse suspicor id Fragmenti, quod habet supra: 'Et ei voce magna vehementer gratulabantur.' Putoque de Pompejo agi a bello Piratico reduce, de quo hunc in modum Plutarchus: αἰσθόμενοι δὲ πάντες ἐξεχύθησαν εἰς τὴν ὁδὸν, ὥσπερ οὐ πρὸ ἡμερῶν ὀλίγων ἐκπέμψαντες αὐτόν· ἐποίει δὲ τὴν χαρὰν, τὸ παρ' ἐλπίδα τῆς μεταβολῆς τάχος, ὑπερβάλλουσαν ἀφθονίαν τῆς ἀγορᾶς ἐχούσης. Id est: 'Qua re nunciata, obviam effusi sunt omnes, quasi non paullo ante eum emisissent. Faciebat inexpectatæ conversionis celeritas gratulationem, foro omnium rerum venalium copia superfluente.' Nisi si quis gratulationem istam a reversione ejus ex Africa factam intelligi mali'; unde domito Domitio, capto Iarba, Regnis, Regumque negotiis compositis victor in Italiam revocatus a Sulla; qua de re sic idem scriptor: ποθόμενος δὲ τἀληθῆ, καὶ πάντας ἀνθρώπους αἰσθανόμενος δέχεσθαι καὶ παραπέμπειν τὸν Πομπήϊον ὡρμημένους μὲν εὐνοίας, ἔσπευδεν ὑπερβαλέσθαι, καὶ προελθὼν ἀπήντησεν αὐτῷ, &c. Hoc est, 'Postquam omnes adverteret (Sulla) ad excipiendum benigne Pompejum, et procedendum obviam effusos, tetendit eos vincere, progressusque prodiit illi obviam,' &c. Sed omnium verisimillimum istud, quod, quum legitimo stipendiorum tempore expleto (qui mos R. Equitibus erat) equo et ipso ad Censores adducto, redditaque militiæ ratione, ejus peteret vacationem. Quo tempore ab altero Censorum, natu major qui erat, interrogatus his verbis: Quæro ex te, Magne Pompeje, ecquid omnia stipendia impleveris? Pompejus alta voce respondit: Omnia se implevisse; et quidem ipso semet Imperatore: ad quam vocem populum frequentem acclamasse testatur Plutarchus; nec sedari præ lætitia clamores potuisse, consurgentibus pariter Censoribus; a quibus honorifice demum, affectante universa plebe, eique cum maximo plausu gratulante, etiam deductus est domum. *Douza.*

In ore gentibus agens, populo, civitati] Desumta est hæc Sallustianæ historiæ tabula ex Donato interpretante hæc Terentii: 'In ore est omni populo:' ubi ut ait: 'In ore est omni populo. Sallustius: In ore gentibus agens, populo, civitati.' Sed qui hæc posteriora pro Sallustianis habuerunt, Sallustium a Donati verbis non distinxerunt, qui illo *civitati* interpretatur Terentii *populo!* sint igitur hæc Sallustii: *In ore gentibus agens;* cetera Grammatici: quem sic distingue: 'In ore est omni populo, Sallustius: in ore gentibus agens. Populo, civitati.' *Putsch.*

In ore gentibus agens] Ex hoc dissentaneum non est, ut de laudatissimo illo, ac vere Magno Pompejo scriptum habeatur. *Douza.*

Hunc igitur, &c.] Ibidem Donatus Sallustium, cum de descriptione Celtiberiæ loqueretur, ita scripsisse tradidit. fortassis legendum est, *Tarquitius*, de quo in bello Sertoriano, pro *Tarquinius*. Carrio.

Dein campi Themyscirii] Varia loci hujus apud Servium l. XI. Æneid. exstat scriptura. In quibusdam enim legitur, *Dein campi Themiscirei:* ceteris cum hac nostra lectione consentientibus: in aliis vero, *Dein campi Threissi, quos habuerunt Amazones ab flumine, incertum, quam ob caussam digressæ.* Primum autem illud quod expressimus, et antiquius est, et cum Sallustiana oratione magis convenit; nisi quod, pro *Threissi*, aut *Themiscirei*, voce paullulum immutata scribendum est, *Themyscirii:* Amazones enim campos Themyscirios insedisse nemo nescit. *Carrio.*

Amazones] Hæ, uti creditum veteribus, Scythiam primum juxta Tanain, et inde prope Thermodonta habitarunt. Fuere et tales, si credimus Diodoro, ad mare Hyrcanum et in Libya. Hodieque prope Angolam in Africa ex mulieribus totum consistere regnum asseverant, qui viderunt, masculum omnem natum occidere: cum peregrinis rem habere. In America quoque hodie Rio de las Amazones. Quamvis itaque Strabo exactissimus auctor l. XI. neget unquam Amazones fuisse, non tamen constante sibi tota antiquitate rejiciendum videtur, cum et nostra tempora idem confirment.

Ubi eum tota] Idem Servius l. XII. Æneid. Sallustium hæc de Appio dixisse memorat: quamquam explicatio potius verborum Sallustii, quam ipsa Sallustianæ orationis verba esse videantur. *Carrio.*

Longa spes] *Longa spes*, eodem Servio l. X. Æneid. interpretante est spes longe posita. *Idem.*

Equestris prælii sumtis, &c.] Ita enim bina isthæc Fragmenta mala (uti apparet) manu divulsa rursus in unum conglutinari posse de argumenti similitudine conjectare lubet, traductis alio verbis illis: *Castra sine vulnere introitum*, quæ nunc media (si Diis placet) interjecta leguntur. Ceterum reciprocam istam, accessim et recessim, equestri prælio, quasi serra velitandi rationem explicat idem multo clarius nobis in Jugurtha, de Numidarum equitatu loquens: 'Quibus illi freti, non (uti equestri prælio solet) sequi, dein cedere, sed advorsis equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem.' *Douza.*

Multos tamen, &c.] Tribus in locis verba hæc Sallustiana adducuntur; primo a Donato, in Eunuch. act. 2. sc. 2. eo quo a me edita sunt modo; dein a Servio libro decimo Æneid.; nonnihil diverse: *multos a pueritia bonos insultaverat.* Postremo ab eodem Servio l. X. *multos ab adolescentia bonos insultaverat;* id est, inquit, Impetum fecerat. *Carrio.*

Cosa] *Cosa* civitas Tusciæ, quæ numero singulari etiam secundum Sallustium dicitur. Servius l. X. Æneid. *Idem.*

Equis atque, &c.] Sic et supra: 'Equis et armis decoribus cultus.' De Pompejo loqui videtur, Sullæ Dictatori a victoria obviam accedente: quam rem ita commemorat Plutarchus: γνοὺς δὲ ὁ Πομπήїος ἐγγὺς ὄντα, προσέταξε τοῖς ἡγεμόσιν ἐξοπλίζειν, καὶ διακοσμεῖν τὴν δύναμιν, ὡς καλλίστη τῷ αὐτοκράτορι καὶ λαμπροτάτη φανείη, Id est, 'Cum (Sullam) appropinquare Pompejus certior factus, Legatis imperat, ut exercitum arment, et instruant, quo quam pulcherrimam speciem præbeant Imperatori.' *Douza.*

Fessus] Idem Servius IIX. *Fessus*, inquit, *hic est egens consilii:* nam corpore fatigatum dicimus, animo fessum. *Carr.*

Apud latera, &c.] *Certus* aut velocem significat aut fidelem, aliquando etiam firmum, ut ait Sallustius, *apud latera certos collocaverat.* Servius l. I. Æneid. *Idem.*

Hispaniam] Ibidem, 'patria,' inquit, 'id est, civitas in provincia esse potest, non tamen ut ipsa provincia patria sit, licet in Sallustio lectum sit, Hispaniam sibi antiquam patriam esse: sed illic ad rem, non ad veritatem.' Idem l. III. 'Hispaniam sibi patriam esse, provinciam pro patria posuit.' *Carrio.*

Lyciæ] Λυκία, Ptolemæo et ceteris: Asiæ regio est. Mylias, Μυλίας, olim dicta fuit, etiam Ogygia, 'Ωγυγία, Stephano teste. Incolas Termilas Τερμίλας vocatos, scribit Herodotus: Τρέμιλοι, Tremili Stephano. Trimilis ergo est apud Liberalem: et Solymos, Σόλυμος, apud eundem Stephanum. Regionem novo vocabulo Bricquia appellari tradit Girava. *Ortel.*

Pisidia] Ciliciæ regio, Ptolemæo, quæ Turcis Varsacili, ut ait Leunclavius. *Idem.*

Sorte ductos fusti necat] Puto legendum, *eductos*, accipiendumque de severa ac militari Crassi disciplina, qua idem in fugitoribus coërcendis usus. Ex duabus Memmianis Legionibus contra edictum Imperatoris in hostem (Spartacum) pugnare ausis, profligatisque, quingentos primos, unde initium fugæ factum fuerat, sorte eductos decimari præcepit. Quod vetus supplicii genus intermortuum, ac desitum jampridem, postliminio in castra Romana reductum a Crasso. Auctor Plutarchus in ejus vita. *Douza.*

Omnis, &c.] Sint ne hæc certa Sallustianæ orationis verba, vehementer dubito.

Bruttium et Salentinum] Japygium promontorium, ut Ptolemæus, vel, ut Plinius habet, Acrajapygia. Idem a Sallustio et Ptolemæo quoque Salentinum, Σαλεντίνη, dicitur. Plinius addit hic Italiam longissime in maria excurrere. Pomponius Sale tantum (nisi locus mutilus sit) vocat. Cabo de S. Maria appellatur Leandro: sic quoque Mayvella: S. Maria de Finibus terræ nempe. C. de Leuca, Collenutio. Stalatum indigenæ appellant, inquit Barrius. *Ortelius.*

Italia, &c.] Dubito num legi debeat: *Italia plana ac humilis.* Virg. 'Humilemque videmus Italiam.' *Putsch.*

Italia plana, &c.] Guntherus Poëta: 'Campos ac plana jacentis Prospicit Italiæ.' Idem l. II. Zonæ formam habere ait Italiam: 'Hæc Apennini rigidis hinc rupibus, inde Alpibus aëriis pressa atque coërcita tellus Longa, sed angustam Zonæ sortita figuram.'

Qua tempestate, &c.] Huc respexit Tacitus l. XII. cum scripsit: 'Quippe Byzantium fertili solo, fecundoque mari, quia vis piscium in Pontum erumpens, et obliquis subter undas saxis exterrita, omisso alterius litoris flexu, hos ad portus defertur.' *Ursin.*

Qua tempestate] Etiam citatur a veteri Scholiaste Juvenalis, qui sic scribit: 'Qui in Ponto et Mæotide capiuntur pisces immanes et pingues ex ipsa tarditate, quoniam quando gelat, in glacie hærent. Sallustius: Itaque tempestate piscium vis ponto erumpit.' Plinius IX. 15. 'Piscium genus omne maxima celeritate adolescit, maxime in Ponto.' Festus Avienus: 'Qua piscosa jacet spacio porrecta Propontis.' *Coler.*

Introrsus prima, &c.] An vero cuiquam dubium esse potest, quin hinc mutuatus Bithyniæ suæ descriptionem Isidorus? unde et hoc Crispi Fragmentum (id quod supra in Corsicæ ac Sardiniæ topographia præstitimus) haud mediocri supplemento succenturiari posse videtur, facie verborum nonnihil immutata; quæ ita apud eum sarcinatorem consuta leguntur: 'Prima Asiæ minoris Bithynia in Ponti exordio ad solis orientis

partem adversa Thraciæ jacet, multis antea nominibus appellata. Nicomedia urbs in ea est, ubi Hannibal fugiens veneni haustu animam exhalavit.' Quorum postremam particulam de Juvenalis flosculis decerptam, est verisimile ita de Mario scribentis: 'Si circumducto captivorum agmine, et omni Bellorum pompa, animam exhalasset opimam, Cum de Teutonico vellet descendere curru.' Videtur autem Sallustius a Bithyniæ descriptione exorsus, caussas porro summatim solens exposuisse belli a Romanis sumti advorsus Mithridatem, per Nicomedem Bithyniæ Regem (id quod ex Epistola illa Pontici Regis didicimus) ipsorum maxime instinctu, armis lacessitum. *Douza.*

Introrsus prima Asiæ Bithynia] Recte Doctissimus ac Nobilissimus Douza fragmentum hoc Sallustii apud Isidorum auctius exstare odoratus erat, nam ita ut edidimus, legitur apud Servium quem habemus liberalitate Cl. Petri Danielis. sed Isidori locum non pigebit adscribere, ut mendum, quod ei jamdudum inhæsit, eluatur: 'Prima Asiæ minoris Bithynia, in Ponti exordio, ad solis orientis partem adversa Thraciæ jacet, multis antea nominibus appellata: nam prius Beritia (*lege* Bebritia) dicta, deinde Mygdonia: mox a Bithynio rege, Bithynia appellata, ipsa est et major Phrygia.' Val. Flaccus l. IV. 'Proxima Bebricii raduntur limina regni, Pingue solum, et duris regio non invida tauris.' Ceterum cum Servius citet hæc Crispi, ut doceat Bithyniam, et Bebriciam dictam, nullaque ejus rei in fragmento hoc exstet mentio, non dubito Sallustium augere hoc pacto: 'Igitur introrsus prima Asiæ Bithynia est, multis antea nominibus appellata. Ipsa enim est et major Phrygia, prius Bebricia dicta, mox a Bithynio rege Bithynia.' *Putsch.*

Exercitum] Ibidem Servius interpretatur, *vertere*, dictum esse pro considerare. *Carrio.*

Se regibus] Duo hæc fragmenta seorsum apud Servium l. IV. Georg. exstantia, orationis serie suadente, conjunxi; vere an false, nihil laboro. certe verisimiliter: quanquam prius de Celtiberia, posterius vero de Parthis et Medis Sallustium protulisse, Servius asserere videatur. *Carrio.*

Se regibus devovent] De Parthis loquitur, si bene suspicor. Philargyrius, antiquissimus Virgilii interpres, de Parthis: 'His autem gentibus, ait Sallustius, adeo ingenita est sanctitas religionis:' ubi emendandum ex eopse Sallustii loco: *Sanctitas regii nominis.* Coler.

Dum inferior, &c.] Sensus efflagitare videtur, ut pro *via*, *vi* rescribamus. *Douza.*

Narbone] Narbo ob id Martius nuncupatus, quod in eum Cæsar Dictator colonos ex Martia legione milites deduxisset. Cicero speculam et propugnaculum Italiæ appellavit. Plinius ait Coloniam fuisse decumanorum: et Mela insuper Atacinorum. Sita est ad ostia Atacis fluminis XII. m. p. a mari distans, hodieque et munitissima et pulcherrima civitas, tum et Archiepiscopali sede aliisque ornamentis clara. Olim quoque pulcherrimo epitheto eam affecerat Martialis, qui et *Paternam* dixerat, modo codicis manu exarati lectionem sequamur nobis a Scriverio indicatam: 'Docti Narbo Paterna Votieni.' Vulgo enim dicitur: 'Docti Patria Narbo Votieni.' Sed firmat lectionem scriptam ista præsertim Epigraphe: COL. JUL. PATERNA. NARBO. Julia Paterna videlicet, ut intelligeretur Julii Patris Dictatoris, non Julii Filii, id est, Octaviani, auspiciis deductam. Martialis versus hi sunt: 'Quem pulcherrima jam redire Narbo, Docti patria Narbo Votieni, Ad leges jubet annuosque fasces.' Lymphatur quodammodo in ejus laudibus Sidonius Apollinaris: 'Salve Narbo potens salubritate, Ur-

be et rure simul bonus videri, Muris, civibus, ambitu, tabernis, Portis, porticibus, foro, theatro, Delubris, Capitoliis, monetis, Thermis, arcubus, horreis, macellis, Pratis, fontibus, insulis, salinis, Stagnis, flumine, merce, ponte, ponto, Unus qui venerere jure divos Lenæum, Cererem, Palem, Minervam, Spicis, palmite, pascuis, trapetis.' Ibidemque statim subjicit: 'Non tu marmora bracteata utrimque, Non testudinis Indicæ nitorem, Non si quas eboris trabes, refractis Rostris, Marmarici dedere barri, Figis mœnibus, aureasque portas Exornas Asaroticis lapillis: Sed per semirutas superbus arces Ostendens veteris decus duelli, Quassatos geris ictibus molares, Laudandus pretiosior ruinis.' Nam furore Gothorum et Attilæ etiam immanitate exustam Annales testantur. De mœnibus ergo urbisque passim ruderibus, quod innuit Sidonius, nos quoque alibi in Carmine fide oculata retulimus. Innumeri enim cum Inscriptionibus antiquis exteriori murorum orbitæ ita impacti sunt lapides, ut eminus quidem adspici, vix tamen adiri aut legi, ob aquæ et fossæ circumductæ profunditatem, possint. Ideoque scripsimus: 'Aucta auro contra pretiosis mœnia saxis.' Inferioris ævi scriptores, inter quos Ammianus Marcellinus, Clusæ hic meminisse reperio. At Ammianus: 'In Narbonensi Clusa est Narbona et Tolosa, quæ principatum urbium tenent.' *Pontan.*

Sociorum et Latii] Vide supra p. 578.

Ad Jovis mandem nostra] Ita et in Donato, exemplaribus nostris, inscita prorsus, ac perplexabili sententia, imo nulla potius. Ita ut dubium mihi non sit, quin, *Id Jovi mandem nostro*, debeat emendari: quasi dicas: Jupiter ista viderit: vel, Hæc Deo sint curæ, qui supra nos negotium curabit. Sic et Martialis suppalpans Domitiano: 'Hoc satis est; ipsi cetera mando Deo.' *Douza.*

Morbi graves ob inediam insolita vescentibus] Sic legendum; nam Tacitus habet: 'De obsidione cunctantibus, solita insolitaque alimenta deerant.' Videndum autem an ad hæc fragmenta addi possit illud, quod ab Ambrosio citatur epist. ad Marcellin. v. 'Brevi,' inquit, 'multitudo diversa atque vaga, concordia civitas facta erat,' &c. Nam paulo ante nominatur Sallust. ut ad eum hæc quoque referri possint. *Ursin.*

Morbi graves, &c.] Credo utique de exercitu Mithridatis agi Cyzicum obsidente, eo usque inediæ redacto, ut ne humanis quidem carnibus abstinerent; alii, pecorum in morem, herbis radicibusque evulsis uterentur pro cibo. unde et gravium morborum et pestilentiæ caussæ, eo magis, quod itinera terrestria, qua commeatus subvehi possent, omnia a Lucullo obsessa circumquaque; et aquæ, per anni tempus hiemantes, maritimas importationes præpedirent. Quam incommoditatem obsessor ipse Cyzicenus questus erat supra, in Epistola sua ad Arsacem: ubi in hunc modum res, ita ut gesta erat, quam brevissime enarratur: 'Apud Cyzicum, magno cum exercitu, in obsidione moranti frumentum defuit, nullo circumadnitente, simul hiems mari prohibebat.' Quid enim? potuitne brevius? *Idem.*

Frigere] Legendum forsan, *afflixere*, vel *fregere*. Ciacc.

Nam quidem Pyrrho, Annibali, &c.] Existimo esse ex actione Lepidi; in qua legitur, *Nam quid a Pyrrho, &c.* Ciacc.

Pyrrho] Vide supra p. 686.

Hannibali] Vide supra Jug. c. 5.

Neque est defensus] Nec est defessus dominationem Sulla. Videtur sumptum ex aliqua Oratione. *Coler.*

Charybdis] Servius lib. Æneid. 'Charybdis,' inquit, 'secundum Sallustium circa Tauromenitanum egerit litus.' Verba autem Sallustii, quæ a Servio

absunt, primus e schedis viri omnis antiquitatis studiosissimi, juxta ac perltissimi Petri Danielis in lucem dedit amicus noster Joseph. Scalig. de quo illud habeo affirmare, plus eum in Græca quam Latina lingua, externa, domestica antiquitate, omni denique omnium artium encyclopædia memoria tenere, quam quisquam eorum qui se doctos et esse et dici volunt, hac quidem ætate, ignoret. Hæc autem Sallustiana Silius in librum suum XIV. ita transtulit: 'Et qui corruptas sorbentem vorticis haustu, Atque iterum e fundo jaculantem ad sidera puppes Tauromenitana cernunt de sede Charybdin.' Sic enim liber Coloniensis: non, *Taurominitana*. Strabonis locum, qui de Sallustiano ad verbum expressus est, pæne me fugit apponere. Est igitur hic: Δείκνυται δὲ καὶ ἡ Χάρυβδις μικρὸν πρὸ τῆς πόλεως ἐν τῷ πορθμῷ, βάθος ἐξαίσιον, εἰς ὃ αἱ παλίῤῥοιαι τοῦ πορθμοῦ κατάγουσιν εὐφυῶς τὰ σκάφη τραχηλιζόμενα μετὰ συστροφῆς καὶ δίνης μεγάλης· καταποθέντων δὲ καὶ διαλυθέντων τὰ ναυάγια παρατύχεται πρὸς ἠιόνα τῆς Ταυρομενίας, ἣν καλοῦσιν ἀπὸ συμπτώματος τούτου κοπρίαν. *Carrio.*

Charybdis, &c.] Quo loco notandum raram significationem in voce *Naufragia;* quæ pro quassarum, et quasi assulatim dedolatarum navium fragminibus, lacerisque armamentorum reliquiis posita; recte. Ceterum rescribendum: *Per millia sexaginta:* eodemque etiam referendum videri alterum illud libri IV. quod habes supra: 'Ubi se laniata navigia fundo emergunt.' *Douza.*

Charybdis] Hæc Poëtarum carminibus celebris, nihil aliud quam mare vorticosum, et quasi in hiatum descendens. Hinc Didymus Homeri Scholiastes: Χάρυβδις θαλάσσης βάθος ἀναποτικόν, id est, 'Charybdis, gurges, quo mare absorbetur.' Ceterum in ipso Freto Siculo hanc Charybdin fuisse satis constat. De ea ita Tzetzes ad Lycophron. Ἡ Χάρυβδις καὶ ἡ Σκύλλα πλησίον εἰσίν· ἡ μὲν γὰρ Χάρυβδις περὶ Μεσσήνην ἐστὶ, ἡ δὲ Σκύλλα περὶ τὸ Ῥήγιον. Id est: 'Charybdis et Scylla vicinæ inter se sunt: Charybdis enim est circa Messanam, Scylla vero circa Rhegium.' Audi præter Strabonem lib. VI. Senecam Epist. LXXIX. Charybdis an respondeat fabulis mihi perscribi desidero. Et si forte observaveris, fac nos certiores, utrum uno tantum vento agatur in vortices, an omnis tempestas æque mare illud contorqueat: et an verum sit, quicquid illo freti turbine abreptum est, per multa millia trahi conditum, et circa Tauromenitanum litus emergere. A Siculis hodie Calopharum, teste Fazello, dicitur, quod Latine bonum sive pulchrum lumen est; ob id, quod ad proximum brachium S. Rainerii, curvum litus, altera sit specula, quæ cautum præternavigaturis contra vicinæ Charybdis minas lumen præerigit. Atque hoc non, ut tradit Homerus, singulis diebus ter absorbet ingenti gurgite removetque aquas, sed quoties vehementiori ventorum flatu fretum concitatur, maxime vero Austro. Unde etiam Silius l. XIV. 'Ausoniæ pars magna jacet Trinacria tellus Ut semel, expugnante Noto, et vastantibus undis, Accepit freta, cæruleo propulsa tridente.' Etenim, quum longe impetuosior velociorque sit undarum fluxus ab septentrionibus in Austrum, quam hinc refluxus versus septentriones; si quando vehementiores flatus ab Austro exoriantur; ea scilicet geminata et sibi invicem obvia in angusto freto vis, hinc venti, illinc fluxus, ita aquas comprimit et inter se collidit, ut in sublime evehantur; rursumque ingenti sua mole ac pondere in imum dehiscant, non tamen in tantum, juxta Poëtam Tibullum, uti, 'interrupto nudetur gurgite pontus.' Atque ita navigia præcipue minora abripiuntur, quæ tandem in Tauromenitanum litus de-

feruntur: non quidem per subterraneos quosdam specus, sed vehementioris fluxus, e Septentrionibus in meridiem provolutione: quia huc usque fluxus refluxusque freti ab Vaticano Italiæ promontorio per LXX. fere millia passuum se extendit. Itaque Thucydides, antiquissimus juxta et rerum gravissimus auctor, lib. IV. non unum locum, sed totum fretum Charybdin appellavit. *Cluver.*

Tauromenitana] Tauromenia, Siciliæ colonia, priscis Naxus vocata; ut Plinius et Solinus testantur. Tauromenium Ταυρομένιον, habet Ptolemæus, et Paterculus. Taurus olim, locus vocabatur, Diodoro teste XV. Vibius dicit, aliter Euseboneora nuncupari. Naxon Schison hodie nominari, scribunt Fazellus et Aretius. Tauromena Anonymus quidam. Tauromenium et Naxos, diversa sunt apud Strabonem. COL. AVG. TAUROMEN. est in Tiberii nummo. testis Goltzii Thesaurus. *Ortel.*

Saguntini] Æstuat in hujus loci emendatione Colerus. Lege nulla licentia: *quippe quis etiam tum*, pro *qui*, optimo sensu et conveniente; *quis* pro *quibus* pueri norunt. *Putsch.*

Apud Corduennos, &c.] *Levis* odor est suavis et fragrans, ut contra gravis. Valerius Flaccus lib. XIV. 'Illic pestiferas subter juga concava torquet Ater aquas Acheron, vastoque exundat hiatu, Tumens et sæva sequitur caligine campus, Linque gravem fluvium, et miseris sua fata colonis.' *Idem.*

Amomum] Quodnam hodie sit dubitatur: vide Matthiolum et Monardem.

Namque omnium] De Taurorum crudelitate Lactantius lib. I. 'Erat lex apud Tauros inhumanam et feram gentem, uti Dianæ hospites immolarentur, et id sacrificium multis temporibus celebratum est.' *Putsch.*

Tauri sunt] Tauri populi, in Sarmatia Europæa, Tacito XIV. Annal. colunt Achillis currum, ut scribit Eustathius, et Procop. IV. Ædif. Sunt aliis Tauroscythæ. *Taurinia* eorum regio vocatur, apud Stephanum, in voce ψῆσσοι: et Taurio eorum urbs, a Suida. *Ortel.*

Triplici fluctu] Græcis τρικυμία, Latinis Decumanus fluctus: atque hoc de Charybdi accipio, quam eandem intelligit Virgil. lib. III. divini operis: 'Dextrum Scylla tenet, lævum implacata Charybdis Obsidet, atque imo barathri ter gurgite vastos Sorbet in abruptum fluctus.' Et Homerus: Τῷ δὲ ὑπὸ δῖα Χάρυβδις ἀναῤῥοιβδεῖ μέλαν ὕδωρ. Τρὶς μὲν γάρ τ' ἀνίησιν ἐπ' ἤματι, τρὶς δ' ἀναῤῥοιβδεῖ Δεινόν. *Putsch.*

Triplici fluctu, &c.] Ita vocabant maximum fluctum, ut Latini Decumanum. Servius annotat Græcis dici τρικυμίαν. Hesychius: τρικυμία. ἡ ζάλη, ὅταν τρία κύματα εἰς ἓν συνάρθῃ καὶ συνάφθῃ. *Coler.*

Charybdi mare vorticosum] Scribo: *Charybdis, mare vorticosum*. Plinius l. III. c. 8. ex Sallustio: 'In eo freto est scopulus Scylla.' Item: 'Charybdis, mare vorticosum, ambo clara sævitia.' Seneca l. IV. c. 1. de beneficiis: 'Turbinum motus vagus est et disjectus, et ut Sallustii verbis utar, vorticosus.' *Idem.*

Tempore anni mare, &c.] Hieme enim non navigabatur, sed appetente vere maria iterum aperiebantur.

Quæ mapalia sunt] Desumtum est hoc ex codice Fuldano Servii, ubi sic legitur: 'Quæ magalia sunt circumjecta civitati, suburbana ædificia magalia:' separo hæc et duo fragmenta facio: 'Quæ magalia sunt circumjecta civitati.' Et, 'Suburbana ædificia magalia:' vel si lubet postrema, *suburbana æ. m.* pro glossemate sunto ex Servii commento. *Putsch.* Vide supra Jug. c. 18.

Traditur fugam] Existimaverim hæc de Sertorio accipienda esse, et fortasse per *longinqua Oceani* intelligendas insulas fortunatas. Acron mihi idoneus auctor esse possit. 'Sallus-

tius,' inquit, 'in Historiis tradit Sertorium victum voluisse fugere ad insulas fortunatas.' *Coler.*

Cum murum hostium] Refero ad librum primum. ad ista nempe *Sertorius portis, &c.* Putsch.

Ex parte cohortium præcipere] Emenda, *ex parte cohortium præcipue instructa stationes locatæ pro castris.* Putsch.

Sin vis obsistat] Reduco ad III. Histor. librum, de exercitu apud Cyzicum fame confecto.

Qui nullo certo exsilio] Supra in Catilina, 'Qui Ænea duce profugi sedibus incertis vagabantur.' Nam quod Palmerius ibi, *sedibus cunctis* legat, more suo facit, id est, abutitur ingenio. *Putsch.*

Sanctus] Supra lib. I. histor. verba habes ab his non multum discrepantia, 'Sanctus aliter et ingenio validus:' quæ cum his eadem putabam, sed refutavit me Charisius, qui hic *aliter* pro *alias* notat, et Servius ibi *alias* accusativo ponit, ut, *At cetera Grajus.* Quæ diversitas fecit, ut hic et diverse a me ponerentur. *Idem.*

Luxo pede] Id est, Vacillanti. *Probus.*

Maurique] Citat hæc Priscianus ex Crispi nostri Jugurtha; quæ cum ibi non legantur, huc inter incerta referenda duxi. quod boni mihi vitio non vertent, cum sæpe in adducendis veterum testimoniis a Grammaticis peccatum sit; ut apud Nonium in *lustrare.* '*Lustrare,* patefacere. Sallustius Catil. lib. I. Si lustrantur, si erumpunt omnia, muta jam istam mentem,' cum omnino legendum sit, Cicero Catil. I. in cujus orationibus hæc exstant, non in Sall. Catil. Falso quoque adscribit Sall. fragmentum ex libris Ciceronis de Republ. Antonius Augustinus sub finem notarum P. Ciacconii Antverpiæ editarum. *Putsch.*

Antipodes] Uti notum, illi dicuntur, qui adversa nobis urgent vestigia. Cic. in Academ. 'Antipodes e regione nobis, e contraria parte terræ adversis vestigiis stant contra vestigia.' Idem dicit in Som. Scip. eorum partim obliquos, partim versos, partim etiam adversos stare nobis.

Maximum esse Nilum] Hoc præter Agellium testatur etiam Festus Avienus, elegantibus versibus: 'Non olli compar quisquam fluit, incluta quanquam Undique se totis eructent flumina terris, Nilus et immensos ulnam dispergit in agros, Et fovet invecto sata gurgite. Nilus honorem Telluri reparat: Nilus freta maxima pellit.' *Coler.* Nilum antiquis Ægyptum dictam fuisse testatur Plinius eruditionis ingens Bibliotheca v. 9. *Αἴγυπτον* autem Hebræorum שיחור referre, notum est, unde Græci Sirin suum effinxerunt, quod eleganter demonstrat Dionysius *ἐν περιήγ.* cum dicit: *Ὃς δή τοι Λιβύηθεν ἐπ' ἀντολίην πολὺς ἕρπων, Σῖρις ὑπ' Αἰθιόπων κικλήσκεται, οἱ δὲ Συήνης Ἐνναέται στρεφθέντι μετ' οὔνομα Νεῖλον ἔθεντο.* Eadem de ratione *Μέλας* dictus, ideo nimirum quod nigro limo quotannis Ægyptum pinguefaciat. Unde vero Nilus nominis originem acceperit, Josephus Scaliger ingenue fatetur se ignorare, colligi tamen illud potest ex Pomponio Mela, qui III. 18. ita loquitur: 'In horum finibus fons est, quem Nili esse aliquibus credibile est, Nuhul ab incolis dicitur, et videri potest non alio nomine appellari, sed barbaro ore corruptius, (sive potius) corruptum.' In quibusdam exemplaribus *Neal* scriptum invenimus, quapropter, optime, nisi fallor, divinavimus, sicuti Hebræi nomine *τοῦ* נחל Nilum intellexerunt, ita et Græcos deinde ex Hebraico vocabulo *τὸν Νεῖλον* effinxisse. Quod facile fieri potuisse inde liquet, quoniam Græci aspirationem in mediis vocabulis non assumunt. Vocabulo autem illo insigniri Nilum apud Hebræos, ex Sacra Scriptura liquido apparet. Locus insignis

est Jos. xv. 4. 'atque inde pertransiens in Azemona et perveniens ad torrentem Ægypti.' Fateor quidem inter auctores non convenire, quis ille torrens sit. Nonnulli existimant fuisse torrentem Bezor. Septuaginta patres vertunt ad Rinocoluram, quos sequitur D. Hieronymus Epist. 129. ad Dardanum. Per torrentem autem, rivulum Nili quidam intelligunt. Sed falso. Cum ipsa Sacra Scriptura vocem torrentis per τὸ Sichor Paral. xiii. 5. et i. Reg. 17. interpretetur. Neque novum est ab inundatione, et singulari undarum agitatione torrentem vocatum esse, cum et Tigris Persarum propter celeritatem a sagitta illorum lingua dictus, et ipse Euphrates ab inundatione. Quod ex Arabum Lingua doceri potest. Quibus فرط inundare significat, افراط autem inundationem, quod quidem nomen corruptum, postea in Græcorum Euphratem migravit. *Thys.*

Tigris] Τίγρις, Ptolemæo, et ceteris Latinis, etiam Straboni et aliis Græcis scriptoribus, Asiæ flumen celebre. Sylax Σύλαξ, quondam vocatum, scribit Eustathius. Sollax Σόλλαξ, habet Plutarchus, in opusculo de Fluminibus. Hidekel Hebræis dicitur, testis Ben Ar. Montan. Diglath Δίγλαθ, vocat eum Josephus (et sic quoque hodie vocari scribit Masius) Diglito eum appellari, ex parte nempe, qua tardior fluit, Plinius auctor est. Thera Θήρα, vocatur in quodam oraculo Juliano Apostatæ dato: ut habet Theodoritus iii. 18. Ejus descriptio ampla exstat apud Trogum 42. Tegil hoc nominari, scribit Castaldus; et Sir, Pinetus: Set autem Joseph. Barb. Postello (Morato) est sic quoque in Itinerario Antonii Tenreri. Thevetus vult accolis Hidecel, et aliis Derghele dici. Pasitigris Πασιτίγρις, a Plinio et Arriano dicitur pars Tigris, eo loco, quo bifidus factus, insulamque circumiens, denuo in se redierit. Ab incolis sic nuncupari, scribit Curtius v. Apud ostia sic nominari tradit Strabo xv. cui suffragatur Arrianus in Indicis. Hujus meminit etiam Plutarchus in Eumene. Præter hunc Tigrim notissimum, habet Herodotus duos alios, in Armeniam influentes. Eustathius quoque in Paphlagonia Tigrim habet, ex Xenophonte, ut addit. *Tigris* تير id est, *tiir*, hodieque sagittam denotat Persis, sicuti et Curtius a celeritate, qua defluit, ita dictum, tanquam Sagittam antiquis ostendit.

Euphratem] Est fluvius Mesopotamiæ, quem Strabo scribit ex Niphate monte Armeniæ magnum, profundum, et celerem nasci. Influere autem in mare Rubrum, prius tamen Babyloniam per medium dividere et Tigri conjunctum Mesopotamiam facere.

Euphratem] Plinius: 'scinditur Euphrates a Zeugmate lxxxiii. m. passus, circa vicum Massicen: et parte læva in Mesopotamiam vadit, per ipsam Seleuciam, circa eam præfluenti infusus Tigri.' Ptolemæus: Σχίζεται εἴς τε τὸν διὰ Βαβυλῶνος ῥέοντα, καὶ τὸν διὰ Σελευκείας, ὧν ὁ μεταξὺ καλεῖται Βασίλειος ποταμός. Id est, 'scinditur in eum alveum, qui per Babylonem fluit, et qui per Seleuciam, quorum medius vocatur regius fluvius.' Medius ille fluvius, quem Βασίλειον ποταμὸν, Regium amnem, Ptolemæus, et Polyb. l. v. τὴν Βασιλικὴν διώρυχα Regiam fossam vocari scribunt, est Arabum الملك Id est, Almelic, cujus meminit Nubiensis Geographus. Chaldæi נערמלכא id est, Naarmalcha appellant. Ammianus l. xxiv. 'Ventum est hinc ad fossile flumen, Naarmalcha nomine, quod amnis regum interpretatur.' Flumen autem regium dictum, quia regia cura effossum. Atque inde quoque Chobar forsan dictus (cujus et in Eze-

chiele mentio) quod ille huic operi præfectus esset. Plinius: ‘ Sunt, qui tradunt Euphratem Chobaris præfecti opera deductum, ubi eum diximus findi, ne præcipiti cursu Babyloniam infestaret: ab Assyriis vero universis appellatum Armalchar (lege Naarmalcha) quod significat regium flumen.’ Porro juxta Geographum Arabem Euphrates dividitur in quinque alveos, quorum unus in Tigrin influit e regione Bagdad, reliqui quatuor infra Rahabam, (id est, Rehoboth. Gen. 36. 37.) ex Euphrate derivati merguntur in varios lacus. Primus est ab Oriente fluvius Tsatzar naviger, cui adjacet urbs cognominis a Bagdado distans novem millibus. Secundus est fluvius Almelic, id est, Regius, sex millibus a priore dissitus, ad quem est Alcatsar, id est, castellum filii Hoboira. Tertius ad Suram tendit. Quartus ad Cufam: quas urbes ab invicem distare scribit Benjamin itinere sesquidiei. *Bochart.*

Pelorum] Pelorus, Πέλωρος, Ptolemæo Siciliæ promontorium. Cabo de la torre del Faro, nunc, Castaldo teste. Della Martella, Laurentio Ananiensi. *Ortel.*

Aristæus] Sicuti in fabulis est, juxta Pindarum, ex Cyrene Penei amnis filia, et Apolline editus. Nymphis postmodum a matre traditus nutriendus, a quibus, quum lac coagulare, mel atque oleum conficere didicisset, primus ea in usum hominibus tradaxit. Unde a posteris ut Deus cultus est, Arcadiæque regnum obtinuit, sicuti auctores sunt Diodorus, Justinus, Plinius, aliique.

Ceam] Insula in mari Ægæo.

Aristæus, &c. cum Dædalo in Sardiniam transirit] Ex Servio Georg. l. I. Idem Æn. l. VI. ‘ Dædalus,’ inquit, ut scribit Sallustius, primo Sardiniam, post delatus est Cumas.’ Illud in l. XII. transtulit Silius; sic enim canit: ‘ Fama est, cum laceris Actæon flebile membris Supplicium lueret spectatæ in fonte Dianæ, Attonitum novitate mali fugisse parentem Per freta Aristæum, et Sardoos isse recessus: Cyrenen monstrasse ferunt nova littora matrem.’ *Carrio.*

Cumas] Est urbs Campaniæ celebris. Vide Cluver.

Sallustius duces laudat] Ut de L. Scipione Sulla, Pompejus de D. Bruto castris collatis apud Mutinam obsesso. Sed, *Reportarunt*, malim. Et fortasse huc pertinuerit, quod habes supra: ‘ Castra sine vulnere introitum.’ Quod ipsum tamen ad Pompeji Epistolam Senatui inscriptam, post victoriam de Bruto, quam dixi, referri oportere, potest, ut credam, hoc Plutarchi testimonio adductus, ἔλυσε δὲ τὸν φόβον ἐπιστολὴ παρὰ Πομπηΐου κομισθεῖσα, κατορθωκότος ἄνευ μάχης τὸν πόλεμον. ὁ γὰρ Βροῦτος, εἴτε παραδοὺς τὴν δύναμιν αὐτὸς, εἴτε προδοθεὶς μεταβαλλομένης ἐκείνης, ἐνεχείρισε τῷ Πομπηΐῳ σῶμα, &c. Id est, ‘ Hanc formidinem allatæ a Pompejo litteræ discussere; bellum sine certamine esse perpetratum: Brutus enim, quia vel exercitum ipse tradidit, vel, transitionem ille quum faceret, proditus fuit, seque et vitam suam in Pompeji permisit fidem.’ Addam corollarii vicem, hujusmodi victoriæ genus, in re tamen diversa, et quæ ad Venerem potius spectet, quam Martem, etiam præcipue Triumpho dignum censeri a Poëta Sulmonensi: In qua (ut idem festivissime argutatus) utcunque est, sanguine præda caret. *Douza.*

A Troja] Servius Æn. l. I. paulo aliter: ‘ A Troja Capys Campaniam, Helenus Epirum, Antenor Venetiam, alii Sardiniam, secundum Sallustium, occuparunt.’ Eodem pertinet illud Silii l. XI. ‘ Hinc Tros, hinc Ilus, generis tunc ordine longo Assaracus, nulloque minor famave manuve Tum Capys, ut primis dederit sua nomina muris.’ *Carrio.*

Scyllam] *Scylla*, Plinio scopulus in

Freto Mamertino, inter Siciliam et Italiam. Scyllam et Scyllæum vocat Strabo. Hodie Scyllo dici, auctor mihi est Fazellus. Scylla, Brutiorum oppidum, apud Melam, quod hodie Siglio nuncupatur, ut Leander tradit. Scylla nomen insulæ desertæ, circa Thraciæ Chersonesum, ut ex Plinio videtur. *Ortel.*

Cale] Ex Sallustio Calem in Gallia, et Calensem villam, ab urbe Parisiorum quasi centum stadiis distantem, habet Greg. Turonensis. Haud procul a Matrona flumine, ut Gagninus ait. *Idem.*

Curribus falcatis] Hujusmodi, pugnacis vehiculi genus, quod armis præter morem videtur instructum, reperit Parthicæ pugnæ necessitas; sed hoc singulis bene munitis invecti equis duo viri, vestitu, et armis, ferro diligenter muniti, citato cursu in pugnam rapiunt: cujus posterior supra currum pars cultris in ordinem extantibus communitur, videlicet ne facilis a tergo cuiquam præbeatur adscensus. Falces vero acutissimæ axibus ejusdem currus aptantur, in lateribus suis ansulas habentes, quibus innexi funes, pro arbitrio duorum equitum laxati quidem explicant, repressi autem erigunt falces: qualia vero hujusmodi machinæ funera hostibus immittant, vel quas turbatis ordinibus strages efficiant, dicent melius, qui usu bella cognoscunt. Vide *Steweck.*

Paphlagonum] Παφλαγόνια, Asiæ Minoris regio, Ptolemæo et aliis. Hæc aliquibus, ut Plinius scribit, Pylemænia dicta fuit. Josephus Riphathæos, Strabo l. IV. Henetos vocat: Flagania nominari, in Anonymi libro de Bello Sacro putat Reineccius. Henetus locus est apud Solinum. Paphlagoniam Macedoniæ conterminam, versus Boream, habet Martianus Capella. Hanc me ignorare fateor. An *Pelagonia* legendum? *Ortel.*

Κρίου μέτωπον] Ptolemæus, Strabo, Plinius: et Priscianus in exegesi: 'Arietis hanc rupem simulantem vertice frontem, Pro merito Graji κρίου dixere μέτωπον.'

Orchomenum, &c.] Ὀρχόμενος, Ptolemæo et Plinio, Bœotiæ urbs; Diadæ olim vocatam, scribit Niger, citans male ex Eusebio hunc locum: 'Cecrops in Bœotia Diadas condidit, quam Bœoti Orchomenum vocarunt.' Pro *Bœotia* et *Bœoti*, *Eubœa* et *Euboici* legit Chronicon Eusebii. Minyeum Μινύειον quondam, nunc Bœotium vocant Orchomenum, inquit Thucydides libro quarto. Orchomenium locum non semel nominat Theophrastus, qui insulas fluitantes in eo describit. In Bœotia, hujus meminit et Plinius XVI. capite tricesimo sexto. *Chæronea* autem urbs Bœotiæ. *Id.*

Et iterum ad Amisum] Vide supra p. 725.

FRAGMENTA tria, ex vetustis, et Servianis doctissimi Petri Danielis schedis, necdum publicatis, Lutetiæ descripta, atque inde porro ad C. V. Justum Lipsium ab adolescente lectissimo, Andrea Schotto, gratificandi caussa Lugdunum nostram transmissa; alius neminis, quam Sallustii esse quovis pignore contendere ausim. Cui rei argumenta, primo stylum, dico: quem ego adeo omni ex parte Sallustiano dicendi generi respondere, probare posse videor; ut lac lacti similius esse non queat: deinde Servilis belli tractationem, quam Sallustium in his Historiarum suarum libris exsecutum esse, cum ex aliquot superioribus Fragmentis, tum vero ex Ausoniana illa duodecim annorum computatione ita examussim compertum jampridem, atque exploratum habemus; ut satis acceptione nobis ejus rei caussa opus non sit. Abessent tantum cæcæ lituræ illæ, tot barbariæ mendis ac maculis coopertæ; quibus ipse hercule elucendis sat esse non possum: neque enim Fullonicam didici; uti Iapse exarata accepi, ita repræsentavi. Ceterum fides sit penes Exscriptores. *Douza.*

NOTÆ VARIORUM

IN

EPISTOLAS DUAS

AD

C. CÆSAREM.

ORATIONES DUÆ] De Scriptore duarum (ut quidem nunc inscriptio est) Orationum ad C. Cæsarem, cur ambigerent literati homines, caussa non erat; præsertim cum et codicum membranaceorum consensus, et, quæ ratio maxima, geminissimus dicendi character, tantæque in iis Censoriæ notiones exercitæ, sese ab alio nemine, quam a severo et serio illo Historico esse, haud indicium modo, sed et fidem merebantur multo certissimam. Quid enim? E summo puteo (uti apud Comicum nostrum est) similior nunquam potest aqua aquæ sumi, quam hæc ipsa sunt, et altera illa, quæ de Sallustianis naufragiis reliqua Deorum nobis benignitas fecit. Nam quod de Tacito, aut alio etiam rerum illius ætatis auctore hallucinati sunt quidam, quid simile? Primum, numquam ea linguæ Latinæ puritas in Tacito: deinde; temporum ratio putetur: magnum sane inter Flaviani ac Juliani seculi scriptores intervallum. Neque ipsi id infitentur. At brevitas illa, quæ in Historico nostro familiam ducit, non æque credo in his Orationibus, ac in ceteris ejusdem scriptis, comparet. Ridicula res vero: mirorque ubinam et oculos, et animi mentem habuerint, qui hujusmodi ante nos sententias dixere: nisi tamen forte hæc ipsa, sicuti peregrinantes, perlegerint, quod hercle pernegari non potest. Quæ etiam caussa fuisse videtur; ut quo in lingua Latina astrictius nihil, aut concisum magis, dici, scribi, vel fingi ne ab ipso quidem Sallustio possit, id isti immodice longum ac Sallustiana breviloquentia indignum arbitrari sint ausi: haudquaquam cogitantes, ejuscemodi delicias longas dici non posse: quibus (ut Martialis Tribuni intercessione pro Crispo Prætore nostro utar) nihil est, quod demere possis; ut omittam cetera, quæ in Cosconium noto ibidem Epigrammate leguntur, in hujusmodi novos Laconas

potius, quam veterem illum Celtiberi Poëtæ criminatorem convenientia. Verum aliquando in rem præsentem, in qua ego omnibus verbis vindicare, manumque cum hoste, (si usus venit) apud Prætorem, quem dico, conserere sum paratus: non quidem vitilitigandi studio (a qua scabie, meditate semper cavi, ut ungues tenerem) sed veritatis, et Sallustiani honoris defendundi. cui hoc loco assertorem me venisse haud pœnitet, magis reticuisse pigeret. Nam sive hæc, sive alia studiosis probabuntur, a me quidem pro virili dictum et adjutum fuerit. Reliquum est, ut quid de pervolgata hac inscriptione sentiam, quam brevissime potero, exponam. Nam Orationum nomine censendas persuadere mihi non possum. Proinde (more majorum quod liceat) Epistolas, non orationes judico inscribi oportere: conjecturam ex eo ducens, quod auctorem ipsum, non orantem, sed scribentem postea inducit Sallustius, his verbis: 'Forsitan, Imperator, perlectis litteris decernes, quem numerum Senatorum fieri placeat, quoque modo in multa, et varia officia,' &c. Et aliquanto post: 'Ea mihi omnia generatim describere haud difficile factu fuit, prius laborandum visum est de summa consilii,' &c. Denique etiam sub finem: 'Quæ mihi utilia factu visa sunt, quæque tibi usui fore credidi, quam paucissimis potui, perscripsi.' Ubi manifesto vides, et litterarum et scriptionis per litteras interpretes factæ, non autem Orationis ad Cæsarem habitæ fieri mentionem. Quod quoniam satis superque argumentis ostensum ac declaratum arbitror, in promtu erat, aliquot ex omni numero exempla decerpta proponere: unde, tamquam ex volpe leonem, cuivis promtum sit oculo præsente arbitrari, Epistolas, quas dico, utrasque sine probro lectas, hoc est, puras putas Sallustianas esse: neque quicquam in iis adulterinum deprehendi, quod parentem suum infitiari possit. Sed quis modus quæso observationum futurus, si nobis lubido fuerit omnia examussim persequendi? Proinde nos quidem properantes, quæ restant Grammaticorum curiositati linquemus, omissuri etiam compendii faciundi caussa; simul ne communium miseriarum, quas per tot annos ægre ac duriter exantlavimus, non ipsi in memoriam inducamus, tot tantasque in illustri positas pro rep. indignationes: quibus solens cum seculi sui vitiis rixari amat Sallustius; gravissimus alienæ et publicæ luxuriæ castigator. Quas si quis cum Catilinarii, et Jugurthini Belli querimoniis inter se contendere voluerit, facile videbit, ejusdem imaginis formam possidere utrasque: neque aliud in his majus discrimen comparere, quam quo Menæchmum surreptum a Sosicle discrevit Plautus. Quare his, ut dixi, præteritis, aliquot prius a me emendatiunculas daturus, rem ad exordium aliquando deducam. *Douza.*

EPISTOLA I.

DE REPUBLICA ORDINANDA.

Altera Sallustii oratio ad Cæsarem, quam male præponunt, quum ea scripta sit post Pompejum victum, altera ante eam victoriam. *Mercerus.*

Populus Romanus antea obtinebat regna] Duo Longobardicis litteris scripti libri habent, *Pro vero antea obtinebat, regna atque imperia fortuna dono dare.* Sed Latinus Latinius legit, *fortunæ dono dari.* Forte, *Pro vero antea obtinebam regna atque imperia fortunam dono dare.* Ciaccon.

Populus Rom. antea obtinebat, regna atque imperia fortunam dono dare: item alia, quæ per mortales avide cupiuntur, &c.] Ita hæc distinguo: nec puto quicquam desiderari; multo minus locum corruptum, aut deploratum esse; id quod censent Critici. Proinde: *Obtinebat*, novo significatu, a novatore verborum Sallustio positum accipio, *Opinabatur*, seu potius, *persuasum habebat sibi, &c.* pleno ac perspicuo intellectu. *Douza.*

Populus Romanus, &c.] Imperiti homines qui non intelligebant, *obtinebat*, positum esse pro, opinio obtinebat, sive vulgo credebatur, cum aliquid deesse persuasum haberent, ex ingenio, quod maxime probabile visum suppleverunt, duobus his verbis, *Populus Romanus* initio præpositis: quæ duo verba clarissimam alioquin et illustrissimam sententiam tenebris plus quam Cimmeriis involverunt. Legendum autem: *Antea obtinebat regna atque imperia fortunam dono dare, item alia quæ per mortales avide capiuntur, &c.* Mer. Casaubonus in notis ad Antoninum pag. 41. Testatur Carrio in libris Fabri et Briconeti lectum *Populus Romanus vero.* Fortassis igitur, *pro vero antea obtinebat.* Appulejus in Apol. 'Certus equidem eram, proque vero obtinebam, maxime Claudi.' *Gronov.*

Cuiquam incorrupta, &c.] Multa de hac re dicta Philosophorum et Poëtarum apud Stobæum λογ. ργ. Et in memoria sunt vetera et recentia exempla, quæ ut vulgo nota, non hic inculco. Illum tantum Val. Maximi Epilogum, non possum quin huc apponam: 'Caduca nimium hæc sunt, quæ vires atque opes humanæ vocantur. Affluunt subito, repente dilabuntur; nullo in loco, nulla in persona, stabilibus nixa radicibus consistunt, sed incertissimo flatu Fortunæ huc atque illuc acta: quos in sublime extulerunt, improviso decursu destitutos profundo cladium miserabiliter immergunt. Itaque neque existimari, neque dici debent bona, quæ ut inflictorum malorum amaritudine desiderium sui duplicant, propensiore favore primo delinitos, majore postea malorum cumulo opprimere solent.' *Coler.*

Fabrum esse suæ quemque fortunæ] Duo Longobardicis literis scripti libri, *fabrum suæ esse quemque fortunæ.* Ad hæc allusit Livius l. xxxix. cum de Catone loquens, ait: 'In hoc viro tanta vis animi ingeniique fuit, ut quocunque loco natus esset, fortunam sibi ipse facturus fuisse videretur.' Plautus Trinummo: 'Nam sapiens

quidem pol ipse fingit fortunam sibi.' *Ciacc.*

Prætergressus] Omnes libri, *Prægressus.* Carrio.

Uti prius defessi sint homines laudando facta tua] Sic in sequenti Epistola: 'Quod prius defessi sunt homines laudando atque admirando munificentiam tuam, quam tu faciendo quæ gloria digna essent.' *Ciaccon.*

Uti fabricata] Videtur Sallustius paullatim id agere, ut Cæsarem adducat ad ordinandam novis legibus Rempublicam, et quidem necessario. Hæ enim anima sunt civitatis. Ut corpora nostra sine mente, sic civitas sine lege suis partibus ac nervis, ac sanguine uti non potest: ait M. Tullius in ea pro Cluentio. quod sane dixit ad imitationem sui Demosthenis, qui scripserat πόλεως ψυχὴν εἶναι τοὺς νόμους. Plane ad hanc Sallustii mentem illud Valerii Max. dictum: 'Quid prodest foris esse strenuum, si domi male vivitur? Expugnentur licet urbes; corripiantur gentes; regnis manus injiciantur; nisi foro et curiæ officium ac verecundia sua constiterit, partarum rerum cœlo cumulus æquatus sedem stabilem non habebit.' *Carrio.*

Et quamvis bonus, atque, &c.] Id est: Quia illi copia est male faciendi, vel, quia in manu ejus potestas plus potest, clemensne, an Tyrannus esse velit, ideo metuitur, non amatur. *Douza.*

Id evenit] Fabri et Briconeti libri, *id convenit.* Carrio.

Nequiores] Id est, Minus queuntes aut valentes: unde *Nequam* non dicitur perversus aut luxuriosus: sed homo nihili, id est, nullius virtutis, ut qui nequit quicquam. *Bad.*

Sed tibi hoc gravius est] Ait, Gravius esse Cæsari ordinare Remp. quam cuiquam unquam Romanorum fuerit, has ob caussas. Primum, quod bellum nimis placidum et aliorum pace mollius gesserit; dein, quod victi cives sint, et ab iis prædam petant victores. Jure laudatur C. Cæsar ob duas virtutes, Modestiam et Clementiam, quarum victor post bellum civile observantissimus fuerit. Quis enim omnium post victoriam Cæsaris non optasset potius hostis fuisse Cæsaris, quam in pace amicus Marii, aut Sullæ? Pauci victores Modestiam aut Clementiam coluere. Id adeo Naturæ quodam instincta inter mortales fieri solet. Nam dum hostis ab hoste summam se accepisse injuriam existimat, post victoriam animus augescit, crescit cupiditas. Scimus Sulla bellatore nihil fuisse mitius, victore nihil truculentius aut crudelius. Est et alia caussa insolentiæ ejusmodi, quippe secundis rebus etiam egregios Duces insolescere testatur Tacitus. Rarissimum igitur hoc exemplum in Cæsare, quod etiam Historica auctoritate stabilio. Scribit enim de hac victoria Florus, 'Pax incruenta, pensatumque clementia bellum. Nemo cæsus imperio præter Afranium (satis ignoverat semel) et Faustum Sullam: didicerat generos timere, filiamque Pompeii cum patruelibus ex Sulla: hic posteris cavebatur.' Hæc Florus. Hinc de præda militibus dividunda, magna in hac re difficultas Cæsari objecta erat. Nam et milites prædatores et victi cives. Invidiosum omnino factum fuerat Cæsaris, bona civium prædæ dare. Jam valebat Romæ fama de crudelitate Cæsaris, ex mera invidia ficta. Tangit eum Cicero ad Atticum scribens: 'Qui quidem incertum est, Phalarimne an Pisistratum sit imitaturus.' Unde et illud verissimum esse liquet, quod idem Cicero scribit: 'Omnia sunt in bellis civilibus misera, sed nihil miserius quam ipsa victoria, quæ etiamsi ad meliores venit, tamen eos ipsos ferociores impotentioresque reddit, ut etsi natura tales non sint, necessitate esse cogantur.' Illud vero nonne

miserrimum post bellum civile, quod non solum non fiunt, quæ velit victor, verum quod iis mos gerendus, quibus adjutoribus parta est victoria, ut scribit idem Cicero Epist. XII. 18. Et id bene etiam scivit Æschines: στάσις ἐμφύλιος ἐς ἑκάτερα κακόν. καὶ γὰρ νικέουσι καὶ ἡσσωμένοις ὁμοιώθη φθορή. Atqui tamen Cæsari ultionem post victoriam adhibendam fuisse dicat aliquis, quia ultio plerumque justa post bellum, quam et Seneca l. I. de clement. ait duas res præstare, injuriæ solatium, et in reliquum securitatem. Verum tamen ego non suasissem Cæsari, ob belli speciem, ut ante dictum. Non externum aliquem hostem, non socios perfidos vicerat Cæsar, sed cognatos, amicos, cives. Reliquum igitur belli jus silebat. Neque vero secundum Senecam etiam ultio Cæsari ullam securitatem præstitisset: quippe nec in armis securus sis, ubi tuos nimis læseris. Quærenda igitur in tali negotio vera et solida pacis stabilimenta, solius opinor Clementiæ et Misericordiæ tibicine fulcienda. Id suadet Augustinus: 'præterita vindicando iram pascimus, misericordes si simus, in futurum consulimus. Hoc igitur Cæsaris munus erat, Modestia et Clementia civium odia vincere, omniaque ad eorum commoda et salutem referre.' Præclare Cicero in nobilissima Epist. ad Q. Fratrem: 'Est non modo ejus, qui sociis et civibus, sed etiam ejus, qui servis, qui multis pecudibus præsit, eorum, quibus præsit, commodis, utilitatique servire.' Etiam Afris, Hispanis, Gallis, immanibus ac barbaris nationibus, eorumque commodis et utilitati salutique consulere humanitatis est. *Col.*

Componere bellum] Vaticanus: *Componere: quod bellum.* Carrio.

Evadendum] Id est, Invento honesto medio, quo neutri lædantur, e discrimine eundum.

Magna mediocrique sapientia] Agit de consiliariis, quos Cæsari adhibendos censet, non tantum acutos et sapientes, sed etiam mediocri sapientia. Neque enim acuti solum, sed etiam hebetiores aliquando optimi consultores. Certe hos magni facit Thucydides, Politicus et ipse insignis: Οἱ φαυλότεροι τῶν ἀνθρώπων πρὸς τοὺς ξυνετωτέρους, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἄμεινον οἰκοῦσι τὰς πόλεις. Hæc Sallustiana decore illis, quæ Just. Lipsius in Notis ad Polit. disputat, apponi possent. *Coler.*

Cum homine claro] De claritudine Pompeji supervacuum est ex Cicerone, Plutarcho, Dione aliquid addere. Hoc tantum addo, Pompejum fama et claritate etiam supra Crassum et Cæsarem fuisse. Florus l. IV. 'Forte tunc Crassus genere, divitiis, dignitate florebat, vellet tamen auctiores opes. C. Cæsar eloquentia et spiritu, et jam consulatu allevabatur. Pompejus tamen supra utrumque eminebat.' *Idem.*

Avido potentiæ] Vellejus: 'Potentiæ, quæ honoris caussa ad eum deferretur, non ut ab eo occuparetur, cupidissimus.' Non ita, puto, Sallustius intellexit. Sed cum Vellejo sentit etiam Plutarchus, Cicero, alii. *Id.*

Majore fortuna] Contra sentit Lucanus et Cicero. Nam causam quidem bonam Pompejus, sed fortunam iniquam et Deos adversos habuit. *Badius.*

Majore fortuna] Hoc negat Cicero. Et Vellejus ei diserte Prudentiam militarem tribuit. Sed Sallustius Pompejum cum Cæsare confert. Ideoque dicam, prudentiam in Pompejo respectu Cæsaris non admodum magnam fuisse. hac certe vicit Cæsar. Cicero de Pompejo ad Atticum: 'Nihil actum est a Pompejo nostro sapienter, nihil fortiter.' Et alibi de Cæsare: 'Sed hoc τέρας horribili vigilantia, celeritate, diligentia est.' *Coler.*

Quem secuti sunt pauci] Intelligo

nobiliores illos, Lentulum, Marcellum, Scipionem, Catonem. Ipse Cæsar l. I. de Bello Civ. 'Paucorum factionem' appellat. Hæc omnia copiose ipse Cæsar et Plutarchus. Paucos autem isto ævo et ista Reip. forma, vocabant, quos Cicero optimates. Aut certe ita invidiose dixit Sallustius. Nam voce paucorum ὀλιγαρχία significatur. *Idem.*

Inimici] Inimicitias refero ad Catonem, affinitatem, ad Scipionem. *Idem.*

Cetera multitudo] Pompejus belli caussa discedens ab urbe, in senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, et qui in castris Cæsaris fuissent. Hoc ipse Cæsar l. I. Bel. Civ. Quo effecit Pompejus, ut discedentem tam plebis quam nobilitatis agmina sequerentur. *Idem.*

Post alius alium] Supra bello Jugurth. 'Deinde ab eo magistratus alium post alium sibi peperit:' et rursus, 'aliis post aliis minitari.' Videndum ergo an hic legi debeat, *Alius post alium*, an, *post alium alius.* Ciacc.

Quibus omnia probro] Conjicio non fuisse infimi ordinis homines, sed equestri censu. De Curione quidem res est pervulgata. Is quasi conciliator et pararius Cæsarianorum fuit, obque id maximo ære alieno liberatus a Cæsare, ut scribit Dio. Sed eadem via alios etiam nonnullos sibi obnoxios fecerat Cæsar. Ea res cum apud Pompejanos magnam invidiam faceret, invidiam auxerunt, et perditissimum quemque in Cæsaris castra ire jusserunt, quippe ubi et civium spolia darentur et creditum condonaretur affatim. At illi, ubi viderunt contra esse, neque Cæsarem creditum condonare, nulloque modo, ut Ciceronis verbo utar, Sullaturire, defluxerunt. Reliqui in castris esse maluerunt, quibus Romæ non licebat, ob creditorum multitudinem. *Idem.*

Quæ corruptus animus jubebat] Vetus editio, *quæ corrupto animo jubebat*, hinc scilicet vulgarem scripturam nasci. Omnes Mss. *quæ corrupto animo lubebat.* Carrio.

Civiliter deponas] Victori duo facere necesse est, ut pacem non tantum bene constituat, sed etiam bellum civiliter deponat. Puto autem civiliter deponit bellum, qui magis victis ignoscit, quam indulget ultioni; quod jure belli fieri posse et solere supra dixi. Sed quid tamen magis cum periculo conjunctum quam talis etiam compositio, præsertim post bellum civile? Hic præcipue illud verum erit, quod Tacitus scribit lib. II. Hist. inter victores victosque nunquam solidam coaluisse pacem. Curtius l. VIII. 'Quos viceris, amicos tibi esse cave credas, inter dominum et servum nulla est amicitia.' *Idem.*

Illa ut quam justissima] Glareanus; *illa quidem justissima.* Fabri et Briconeti, *illi quam justissima.* Pro nobis est Vaticanus. *Carrio.*

De te ipso primum, quia compositurus es, quod optimum factu est] Vv. cc. habent, *qui ea compositurus es, quid optimum, &c.* Videndum item an, *optimum factum* scribi debeat, pro, *optimum factu.* Sic enim locuti sunt veteres scriptores. Seneca de vita beata, c. 11. in v. c. 'Quamvis, quid optimum factum sit, non quid usitatissimum:' et Sallustius ipse in Bell. Jugurthæ: 'Quare optimum factum quidem tibi,' &c. Sic enim est in vv. cc. Item Cicero in Catil. I. ut est in v. c. 'Ego si hoc optimum factum judicarem:' et Plautus Aularia in v. c. 'Hoc mihi factum optimum est,' &c. *Ursinus.*

Quia compositurus es] Vaticanus: *qui ea compositurus es.* Carrio.

Equidem ego cuncta, &c.] Præfert manifeste Sallustius clementiam ultioni; huic crudelitatis nomen imponit, retrahens scilicet Cæsarem ab exemplis Sullæ, Marii, et talium. Et

revera ita est: nullum unquam imperium crudele aut tyrannicum fuit diuturnum. Aurea verba Eusebii huc scribo, quæ exstant apud Stobæum *περὶ ἀρχῆς*: *Ἀρχὴν ἔχων μὴ ἀπομνησικάκει πρὸς τοὺς ἐν διχοστασίῃ σοι πρότερον γεγενημένους· οὐ γὰρ ὅπως ἀμύνῃς ἐχρῆν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν παρῃρημένος, ἀλλ' ὅπως καὶ τῆς παρ' ἄλλων ἐπιβουλῆς, ἀσφαλέας καὶ ἀνεπιβουλεύτους φυλάξῃς τοὺς ὑπό σου τεταγμένους, καὶ ὅπως τοῦ ὀρθοῦ φύλαξ εἴης καὶ θεοῦ μεγάλης δικαιοσύνης ὑπηρέτης τε καὶ ἐξηγητής.* Hæc in aures, imo in mentem demittant illi, qui hodie non Principes, non Reges amplius, sed Monarchas audire se postulant, quos tamen ob sævitiam satius esset appellari Tyrannos. Sed revera talis crudelitas perpetuam quasi umbram pone se habuit Dei ultricem manum. Notavit pie et serio Cominæus in Richardo Angliæ rege, et Ferrando Neapolitano. *Idem.*

Eam vitam bellum æternum et anceps gerere] Vox, *vitam*, abundat, ut videtur, legendumque puto: *Eum, bellum æternum gerere, &c.* vel retenta etiam voce, *anceps*, si placet. *Ursin.*

Contra, qui benignitate] Ad hanc plane faciem Jamblichus in Epistol. *Ἀλλ' ὅταν χρηστότητι καὶ φιλανθρωπίᾳ τὸ σεμνὸν κραθῇ καὶ αὐστηρὸν τῆς ἐπικρατείας, ἐμμελὲς, καὶ πρᾶον, καὶ προσηνὲς, καὶ εὐπρόσιτον καθίσταται. καὶ τοῦτο μάλιστα τὸ εἶδος ἡγεμονίας φιλεῖται ὑπὸ τῶν ἀρχομένων.* Id est, 'Si vero grave austerumque imperium benignitate et humanitate temperetur, concinnum, mite, mansuetum et adeuntibus facile redditur, quale genus imperii imprimis amant subditi.' *Coler.*

Expiandum] Fabri et Briconeti libri, *Expianda*. Carrio.

Paulo ante] Mirum est, quam accurate operam det Sallustius, ut Cæsar omnia arma manibus excutiat, atque adeo ad mansuetudinem magis magisque transducat; quasi monstri aliquid alere Cæsarem, licet alioquin mitissimum, suspicetur. Nemo enim unquam victor post bellum ejusmodi non aliquam crudelitatem exercuit. Id Florus quoque tangit, in fine lib. IV. 'Victores, quod non temere alias in civilibus bellis, pace contenti fuerunt.' *Coler.*

Oblivio abstulit? interfecit Domitium, &c.] Historia nota. Ceterum illud nobis haud satis probatum, *τὸ Interfecit*: eo minus, quod statim intra eandem periodum repetitum legatur, *Interfectos*: quod ipsum sententiæ explendæ satis cum sit, miror, undenam alterum illud in contextum irrepserit. *Douza.*

Oblivio abstulit? interfecit] In Mss. *obtinio interfecit Domitium.* Carrio conjecit *oblivio abstulit*, et *τὸ interfecit*, quod nullum locum habere possit propter sequens *interfectos*, delet: deinde et tentat: *obticeo? Domitium.* Idem *interfecit* confodiunt Douza Pater et Freinshemius. Fortassis: *An illa, quæ paullo ante hoc bellum in Cn. Pompejum increpabantur, oblivio intercepit? Domitium, Carbonem, Brutum, &c.* Gronovius.

Interfecit Domitium] De Bruto, Carbone, Domitio interfectis, ita res habet. Post bellum civile Marianum, victor exstitit L. Corn. Sulla. Post hanc victoriam, tanta proscriptionum vis, tanta civium mactatio insecuta est, quanta ante Romæ nunquam audita fuerat. Sed aliud novum insuper ex hoc bello enatum, quod Sertorianum appellant, quodque eleganter Florus scribit nihil aliud fuisse, quam Sullanæ proscriptionis hereditatem. Contra hunc Sertorium, ut jam hostem P. R. missi sunt, Metellus, et Cn. Pompejus, paulo post victores: Sertorio exstincto, novum continuo bellum exarsit, revocante Lepido maximam partem proscriptorum. Huic se opposuerunt Lutatius Catulus, Cn. Pompejus, Sullanæ dominationis successores et jam antesignani. Sed quæ de Bruti, Carbonis, Domitii nece scribit Sallustius, ea pleraque facta

sant bello Mariano et Sullano. Nam L. Domitius, et Q. Mutius Scævola, Pontifex Maximus, in ædem Vestæ fugiens, jussu Marii in ipso ædis vestibulo occisus est, ut plerique existimant a Damasippo; ut Appianus vult, a Bruto Prætore urbano. Carbonem autem Pompejus occidit in Sicilia, muliebriter etiam flentem. Idem et Brutum interfecerat bello Lepidi. Hi igitur omnes, non jure belli, sed per summum scelus trucidati fuerant, quæ facinora Sallustius Juris publici peritissimus his verbis infamat: 'Alios item non armatos, neque in prœlio belli jure, sed postea supplices per summum scelus interfectos.' *Coler.*

In villa publica] Id ipsum quoque bello Mariano accidit. Florus III. 21. 'Quatuor millia deditiorum inermium civium in villa publica interfici jussit.' In numero tamen interfectorum dissentiunt auctores. Corn. Nepos IX. millia ponit: Livius VIII. Plutarchus VI. Augustin. l. III. de Civit. Dei. VII. Porro, villa publica in Campo Martio fuit, domus illa quidem amplissima et recipiendis hostium legatis destinata. *Coler.*

In villa publica] Quæ a Didio fortasse restituta vel ornata in altera parte antiqui denarii signata est. Cicero ad Att. l. IV. ita scribit: 'Efficiemus rem gloriosissimam: nam in campo Martio septa Tribuniciis comitiis marmorea sumus et tecta facturi, eaque cingemus excelsa porticu, ut mille passuum conficiatur: simul adjungetur huic operi villa etiam Publica.' Livius: 'Macedones deducti extra urbem in villam Publicam, ibique iis locus et lautia præbita.' M. Varro de Re Rustica I. 11. 'Comitiis Ædilitiis,' inquit, 'cum sale caldo ego atque Axius Senator tribulis suffragium tulissemus, et candidato, cui studebamus, vellemus esse præsto, cum domum rediret, Axius mihi inquit, dum dirimuntur suffragia, vis potius Villæ Publicæ utamur umbra, quam privati candidati tabella, dum ita ædificemus nobis,' &c. *Ursinus.*

Pecoris modo conscissam] Supra 'more pecorum' dixit; et Hist. l. II. 'vice pecorum obtruncabantur.' Tacit. XII. 'modo pecorum a barbaris trahebantur,' et Livius l. XL. 'Modo pecorum fugientes per saltus invios consectati ceciderunt.' Videndum ergo an hic *pecorum*, pro *pecoris*, legi debeat: et ipse supra, 'bonus pecori agere;' quamvis Cæsar dixerit, 'Magna vis pecoris.' *Ciacc.*

Conscissam. Heu quam illa] Lege: *concisam. Heu qua illa.* Gronovius.

Vastatio domorum] Omnes libri, *domuum.* Carrio.

A te victoriam omnia] Postremam vocem ignorant vetus editio Fabri et Briconeti, itaque dele a sententia optime. *Carrio.* Ego potius illam retinerem: delerem autem τὸ *ement.* Gronovius.

Utriusque vestrum arbitrio] Scribe de libro Vaticano et Fabri: *Utrius vestrum arbitrio injuriæ fierent:* scilicet, inquit, id a vobis civilibus istis actum esse bellis, tuone an vero Pompeji arbitratu fierent injuriæ. *Carrio.*

Etiam tum dubia victoria] In exercitu Pompeji, etiam dubia victoria, luxus, convivia, scortationes, rapinæ viguerunt. Testatur ipse Cæsar l. III. 'In castris Pompeji videre licuit triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli, et nonnullorum tabernacula protecta hedera, multaque præterea, quæ nimiam luxuriam et victoriæ fiduciam designarent, ut facile existimari posset, nihil eos de eventu ejus diei timuisse, qui non necessarias quærerent voluptates.' Idem tradit Plutarchus, et queritur ipse etiam Lucanus l. VII. 'Capit improba plebes Cespite patricio somnos vacuumque cubile.' Magnum hoc in Pompejo

rei militaris dedecus, magnum ad tales eventus omen. *Coler.*

Gesserit] Fabri lib. *gesserint.* Carrio.

Scorta aut convivia, &c.] Eadem loquendi ratione usus et Plautus Amphit. 'Hæc nox scita est exercendo scorto conducto male.' Item Catullus: 'Æmulus iste tuus, qui vestrum exercet amorem.' *Douza.*

Tales voluptates] Exemplar Venetum, *talis voluptatis.* Riv.

Cives cum civibus] Ait alibi discordia maximas res dilabi; quod præcipue de civitatibus intelligendum esse docet Democritus: Ἀπὸ ὁμονοίης, inquit, τὰ μεγάλα ἔργα, καὶ ταῖς πόλεσι τοὺς πολέμους δυνατὸν κατεργάζεσθαι, ἄλλως δ' οὔ. Hæc bellorum civilium vis ac potentia, ut civitates alias inexpugnabiles facillime perdant. Sed vere puto de Roma scripsit Florus l. IV. 'Jam pæne toto orbe pacato majus erat imperium Romanum, quam ut illud externis viribus exstingui posset: itaque invidens fortuna principi gentium populo, ipsum illum in exitium suum armavit.' Hæc etiam de Romanis sententia fuit Hetruscorum, teste Livio. *Coler.*

Vetera instituta] Intelligit leges sumptuarias et cibarias, Liciniam, Fanniam, Didiam, Orchiam et alias ejusmodi. Has leges optimas in contemptum ob corruptos civitatis mores abiisse non tantum hic scribit, sed exprobrat Romanis Tertullianus quoque Apologet. c. 6. 'Quonam illæ leges abierunt sumptum et ambitionem comprimentes, quæ centum æra non amplius in cœnam subscribi jubebant, nec amplius quam unam inferri gallinam, et eam non saginatam?' Video enim centenarias cœnas a centenis jam sestertiis dicendas. Hoc autem salubre Sallustii consilium, quin Cæsari maxime probatum fuerit, nemo est qui dubitet, quippe recordatus legum Juliarum, quæ sub ipso etiam Augusto latæ, quarum non postrema fuit sumptuaria, de qua Suetonius et Agellius. *Idem.*

Et finem] Conjunctionem *et* dele. vult enim unicuique facultates suas et rem familiarem modulum sumtuum esse. accedunt libri. *Carrio.*

Statueris] Caussas discordiæ ex abdito eruit. Nam ut ex sumtibus et luxuria egestas, ita ex egestate rapinæ procedunt. Rapaces autem discordiæ civilis faces. Priorem caussam idem scriptor gravissime in Bello Catilin. et alibi declarat: eamque inter alias Rerumpublicarum pestes primam retulit Pythagoras, quem ait dixisse Stobæus: εἰσιέναι εἰς τὰς πόλεις πρῶτον τρυφὴν, ἔπειτα κόρον, εἶτα ὕβριν, μετὰ δὲ ταῦτα ὄλεθρον. Apposite Florus l. III. 'Magnificus apparatus conviviorum, et sumtuosa largitio, nonne ab opulentia paritura mox egestatem? Hæc Catilinam patriæ suæ impegit.' *Idem.*

Homines adolescentuli] Intelligit juventutem Romanam, quæ si corrupta est, Respubl. nunquam valebit. Nihil autem ad prodigalitatem propensius, quam juvenum animi. Ubi vero ille mos incessit, quem Sallustius ait, jam non amplius admonitione, sed censura et correctione opus. Intra pudoris itaque et modestiæ septa a pueris includenda et continenda Juventus, in omni civitate. Id severe Plato quoque l. v. de Republ. præcipit, ubi inter cetera, παισὶ δὲ, inquit, αἰδῶ χρὴ πολλὴν οὐ χρυσὸν καταλείπειν. De modestia vero sive mediocritate juventutis eleganter Hippotamus Pythagoræus: Τὸ καθόλου δὲ πειρᾶσθαι διὰ τούτων, ὡς ὅτι μάλιστα ποιεῖν τὴν πόλιν, ὅπως ὁμολογήσῃ καὶ σύμφωνος τοῖς αὐτοῖς μέρεσιν, ἀλλὰ μὴ στασιάζουσα καὶ διαμαχομένα· ἐσεῖται δὲ τοῦτο, αἴκα τὰ πάθεα τὰς ψυχὰς παιδεύηται τῶν νέων καὶ εὖ τὸ μέτριον τηρῆται. Id est, 'Et universe hoc eniti decet, ut his modis, quantum fieri potest, civitatem consonam partibusque suis concinnam et æqualem reddamus, ne dis-

cordia et seditionibus commoveatur. Hoc ita eveniet, si juvenilium animorum affectus regentur, et ad modestiam ducentur.' Contra si fiet, illud sequetur, quod nemo melius aut gravius quam Sallustius dixerit; 'Ergo animus ferox, prava via ingressus, ubi consueta non suppetunt, fertur accensus in socios modo, modo in cives: movet composita, et res novas veteribus adquirit.' *Coler.*

Tollendus fœnerator] Fœnoribus enim juventus, quasi quodam aucupio irretitur, et a bonarum artium studio arcetur. Bodinus legendus l. v. c. 2. Hoc tantum addo, nullam esse tamen inter leges Julias, de fœneratoribus. Et de antiqua illa Genutia res est nota: de Duilia item. *Idem.*

Suas quisque res] Hæc incommoda ex fœneratoribus in civitate: aliena agere, sua negligere: non publica causa magistratum, sed privata gerere, hoc est, magis creditoribus, quam populo: magnificum esse in minuenda, non augenda Republ. Ad hoc speculum Socraticum voco magnarum hodie Germaniæ civitatum magistratus, ut se ibi intueantur et examinent. *Coler.*

Sapientes pacis caussa] Ita Cicero: 'Ita bellum suscipiatur, ut nihil aliud, quam pax quæsita videatur.' Probat etiam sanctus Augustinus: 'Cui,' inquit, 'licentia iniquitatis eripitur, utiliter vincitur.' Et alibi, 'Apud veros Dei cultores etiam illa peccata non sunt, quæ enim non cupiditate aut crudelitate, sed pacis studio geruntur, ut mali coërceantur, et boni subleventur.' Adtraho et illud Flori III. 21. 'Vincentibus, quibus pax et quies potior.' Seneca Hercule Furente: 'Si æterna semper odia mortales agant, Nec cœptus unquam cedat ex animis furor, Sed arma felix teneat, infelix paret, Nihil relinquent bella.' Et iterum: 'Pacem reduci velle victori expedit, Victo necesse est.' *Idem.*

Uti soles, pervade] Sic recte olim correxi: nam quod in aliis est, *persuade*, id rectum esse, cui, quæso, persuaderi poterit? *Cario.*

Aut acerba judicia invocat] Supra, 'Deinde ne vos ad virilia illa vocem.' Tacitus Hist. I. 'non ad bellum, vos, neque ad periculum voco.' *Ciacc.*

Ea vero clementia, &c.] Libri scripti melius: *Ea vera clementia e. c. ne merito c. p. e.* hoc est, ita rempubl. constituisse, et bonis artibus moribusque ornasse, ne cives ea committant, propter quæ merito patria expelli possint. Sed libentius legerem *expellantur*, quam, *expellerentur*. Vel potius sic, *Ea vera clementia erit ne merito cives patria expellantur, retinuisse ab stultitia, falsis voluptatibus:* omissa voce, *consuluisse*. Idem.

Cives patria expellerentur] Plurimi exulabant post bellum civile, et plerique sua sponte, vel metu Cæsaris. Cum autem illa res sit adversa libertati, data opera Cæsarem non ipsum tantum a proscriptionibus civium absterret, sed ultro etiam instigat, ut eos ab omni seditiosorum injuria et exsiliis liberos et securos præstet. Nam cives patria expelli, hoc demum asperum et acerbum est imperium, non clementia. Cicero etiam manifeste dicit exilium non esse pœnam judicii. Sic enim loquitur in Orat. pro domo: 'Quid enim est exul? Ipsum per se nomen calamitatis, non turpitudinis.' *Colerus.*

Retinuisse ab stultitia et falsis voluptatibus] Quo etiam facit sententia illa Aululariæ Plautinæ: 'Hoc servi esse officium reor, retinere ad salutem; non herum, quo incumbat, eo impellere.' *Douza.*

Falsis voluptatibus] Quibus juventus pleraque dedita: sic autem dixit, quia et vera voluptas est. Isocrates ad Dæmonic. Τὰς ἡδονὰς θήρευε τὰς μετὰ δόξης. Τέρψις γὰρ σὺν τῷ καλῷ μὲν, ἄριστον· ἄνευ δὲ τούτου, κάκιστον. Id est, 'Voluptates venare, quæ tibi laudi sint. Oblectatio enim cum ho-

honestate conjuncta, longe optima: sine hac vero, pessima.' *Coler.*

Pacem concordiamque] Recte hæc duo conjungit: nam nisi concordia utrimque intercedat, magis pactio erit, quam pax, ut loquitur Florus. Augustinus dixit pacem esse concordiam ordinatam; quod erudite explicat Albericus Gentilis Juriscons. III. 1. de jure belli. *Idem.*

Præsens gaudium, &c.] Elegans descriptio voluptatis: gaudium cum mox futuro malo. Veterum quispiam dixit voluptates non tantum sequi, sed etiam præcedere mala, quippe cum semper aliquid existat triste ac calamitosum, ex quo quasi semine generantur voluptates. Democritus: Διὰ ταχέος ἡ ἡδονὴ παροίχεται, καὶ οὐδὲν ἐν αὐτοῖσι χρηστόν ἐστιν, ἀλλ' ἡ τέρψις βραχεῖα: 'Paulo momento voluptas transit, nihilque in ea boni, quam parvula delectatio:' et ut idem ait λῦπαι πολλαί. *Idem.*

Maxume erectus est] Omnes libri, *maxime fretus.* Carrio.

Negotii magnitudine] Proprium alti et heroici animi, non tam parvis quam magnis rebus patrandis aptum esse. *Idem.*

Quia tibi terræ, &c.] Ita modeste vocat Romanum imperium, quod terra et mari potentissimum erat. Supra tamen non sibi temperavit, quin diceret: 'Neque, si pati potuisset, orbis terrarum bello concussus foret.' Et Cicero satis magnifice, in Orat. de Provinc. Consul.: 'Nulla gens est, quæ non aut ita subacta sit, ut vix extet, aut ita domita, ut quiescat: aut ita pacata, ut victoria nostra imperioque lætetur.' Nescio quam vere hoc dixeris, Cicero, ante clausum ab Augusto Janum. Quid enim ad septentrionem conversa plaga postea non est ausa? Quid Pannonii, Dalmatæ, Mysii, Thraces, Daci? Ipsam Germaniam victam noluissetis. Florus ait lib. IV. 'Germaniam quoque utinam vincere tanti non putasset; magis turpiter amissa est, quam gloriose adquisita.' Sed omitto Augusti seculum. Diu fuit, ut magis victi Germani, quam domiti dici debuerint. *Coler.*

Et quia tibi terræ] Potius est, ut Sallustium, 'Terra et mari,' scripsisse credamus. *Douza.*

Largitionibus] Quibus magis capitur, quam ullis honoribus. Livius lib. VI. Plebs ad eas leges, quæ ad ipsius lucrum et sublevationem bonorum pertinent, tutandas potius animatur, quam ad eas, quæ ad solum honorem spectant, eumque illi tribuunt. Romæ certe leges Fœnebres et Agrariæ magis auditæ, quam de Consulatu aut aliis muneribus honorariis. Largitionum usus, morum corruptor unicus, diu Romæ incognitus fuit. Testatur Sallustius, gravissumus suæ Reipublicæ censor, in bello Jugurth.: 'Nam etiam tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur.' Sed de alia largitione loquitur Sallustius, quam illa plebeia. Quid ex legibus etiam illis Agrariis et Frumentariis calamitatis in Rempubl. invectum sit, tot seditionibus illustratum est. Florus IV. 13. 'Sed hæc ipsa in perniciem redibant, et misera Respubl. in exitium suum merces erat. Nam et a senatu in equitem translata judiciorum potestas, vectigalia, id est, imperii patrimonium supprimebat, et emptio frumenti, ipsos Reipubl. nervos, exhauriebat ærarium.' Hæc Florus. *Idem.*

Si pecuniæ usum atque decus demseris] Male alii *dedecus.* Sic infra: 'verum si pecuniæ decus ademeris:' et, 'ergo in primis auctoritatem pecuniæ demito.' *Ciacc.*

Maxima omnium pernicies] Oraculum illud est tripode Val. Maximi lib. IV. 'Ii demum Penates, ea civitas, id regnum æterno in gradu facile steterit, ubi minimum Veneris pecuniæ-

que cupido sibi vindicaverit.' Cornelius Tacitus, auctor præstantissimus adfirmat, Aurum atque opes non tantum inutiles esse Principibus, sed etiam infensas. Hoc etiam Civitatibus dictum, ut et illud Eusebii : *Πλοῦτος ἐν πόλει τῇ μελλούσῃ εὐδαιμονέειν ἀρετῆς μήποτε προτιμηθείη, ὅπως μὴ διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἐκείνου ἐπιθυμίην πάντων συῤῥεόντων, ὀλιγωρίη καὶ ἀνασκησίη ἀρετῆς ψυχαῖς ταῖς κατὰ πόλιν ἐμφυῇ· ἀρετῆς γὰρ ἀτιμαζομένης πλοῦτος μοῦνος σπουδαζόμενος καὶ ἐνδυναστεύσας, ὕβριός τε καὶ ὑπερηφανίης ὑπηρέτης καὶ πάντων κακῶν ὑπ' ἐξουσίης τε καὶ τοῦ ἀνεπιπλήκτου.* Id est: 'In civitate felicitatis studiosa nunquam opes anteponi debent virtuti, ne hanc ob caussam omnibus divitiarum desiderio captis, contemptus et neglectus virtutis innascatur animis, in Repub.' Isocrates quoque prudenter : *Πλοῦτος κακίας μᾶλλον ἢ καλοκαγαθίας ὑπηρέτης ἐστίν. ἐξουσίαν μὲν τῇ ῥαθυμίᾳ παρασκευάζων, ἐπὶ δὲ τὰς ἡδονὰς τοὺς νεοὺς παρακαλῶν.* Id est: 'Divitiæ non tam honestati, quam malitiæ serviunt: dum socordiæ hominum facultatem faciunt, et juvenes ad voluptates instigant.' *Idem.*

Usum atque decus] Usum propter abusum, decus propter stultitiam vulgi, quod non aliter delectatur ac fovetur auri et argenti colore, quam solis radiis, ut ille apud Euripidem : *Ὦ χρυσὲ δεξίωμα κάλλιστον βροτοῖς, Ὡς οὐδὲ μητὴρ ἡδονὰς τοίας ἔχει, Οὐ παῖδες ἀνθρώποισιν, οὐ φίλος πατήρ· Ἣν δ' ἡ Κύπρις τοιοῦτον ὀφθαλμοῖς ὁρᾷ, Οὐ θαῦμ' ἔρωτας μυρίους αὐτὴν τρέφειν.* 'O aurum, hominum occupatio pulcherrima, Non mater ulla tam voluptate affici, Non tantum amare liberos patres queunt, Non tantum amare liberi patres queunt; Quod si radiaret ocellulis paribus Venus, Non mirum, amari a pluribus talem deam.' Usum verum pecuniæ neque Plato tollit. Scribit enim : *Χρύσιον τοίνυν καὶ ἀργύριον, καὶ τ' ἄλλα τὰ δοκοῦντα χρήματα εἶναι, τούτῳ ἂν μόνῳ χρήσιμα εἴη, ὅστις τυγχάνει ἐπιστάμενος, ὡς χρηστέον τούτοις.* Hoc est : 'Aurum igitur et argentum, et reliqua, quam pecuniam vocamus, *χρήματα* dicta propter usum, illi tantum utilia fuerint, qui recte illis uti norit.' Præstet tamen omnino usum nullum esse. Nam revera ita est, ut canit Naumachius : *Χρυσός τοι κόνις ἐστὶ καὶ ἄργυρος* : 'Aurum atque argentum pulvis merus.' Corn. Tacitus de veteri Germania argute : 'Argentum et aurum propitii an irati Dii negaverint dubito.' *Idem.*

Clarissimi viri] Repone ex omnibus libris, *Clari viri.* Carrio.

Magnis auctoribus] Ita quidem Vaticanus, sed Fabri et Briconeti, *magnis auctionibus:* animo meo rectius. *Idem.*

Quæ res, populos nationesve magnis auctoribus auxissent] Scripti libri, *Quæque res.* Præterea legendum censeo, *magnis auctibus auxissent.* nam apud Livium lib. XXIX. Africanus Scipio Deos ita precatur ; 'Eaque vos bene juvetis, bonis auctibus auxitis :' et lib. IV. 'Cujus primum sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere.' Tacit. Hist. I. 'Tiberis immenso auctu, prorupto ponte sublicio,' &c. Quibus in locis et alium Tacit. Hist. IV. emendandum existimo, ubi in vulgaribus libris sic legitur : 'At Civilem immensis actibus universa Germania extollebat, societate nobilissimis obsidum firmata :' erit ergo, *immensis auctibus.* Ciacc.

Neque aliter extollere sese] Isocrates : *Ἄρχε σεαυτοῦ μηδὲν ἧττον ἢ τῶν ἄλλων. καὶ τοῦτο ἡγοῦ βασιλικώτατον, ἐάνπερ μηδεμιᾷ δουλεύῃς τῶν ἡδονῶν, ἀλλὰ κρατῇς τῶν ἐπιθυμιῶν μᾶλλον ἢ τῶν πολιτῶν.* Id est : 'Non minus te ipsum quam alios regas, idque vel maxime regium esse existima, si nulli voluptati servias, sed affectibus imperes magis, quam civibus.' Diogenes Pythagoricus : *Δεῖ τὸν βασιλέα μὴ νενικῆσθαι ὑφ' ἁδονᾶς, ἀλλὰ αὐτὸν νικῆν ταύταν.* Similia passim. Colar.

Omissis pecuniæ, &c.] Nam avarus Princeps, nullus. Sapienter dictum puto ab Antisthene: Φιλάργυρος οὐδεὶς ἀγαθὸς, οὔτε βασιλεὺς, οὔτε ἐλεύθερος: 'Avarus nemo bonus, nemo Rex, nemo liber.' *Idem.*

Sed in labore] Nam πολλὰ δεῖ μοχθεῖν τὸν ἥξοντ' εἰς ἔπαινον εὐκλεῶς. Id est, 'Multum oportet ut laboret, qui venatur gloriam,' ait Theodectes: quin et Euripides: Οὐκ ἔστιν ὅστις ἡδέως ζητῶν βιοῦν Εὔκλειαν εἰσεκτήσατ', ἀλλὰ χρὴ πονεῖν. Et hoc magis de futuro principe. *Idem.*

Bonisque præceptis] Philosophicis, et cum primis Historicis. Est enim Historia, ut ait egregie Cicero, Magistra vitæ. Tu vero seu Rex, seu princeps, seu magistratus alius eris, illud Demetrii mecum memoria repete, cujus illud citat Stobæus, auctoritate Isæi: Δημήτριος ὁ Φαλερεὺς Πτολεμαίῳ τῷ βασιλεῖ παρῄνει, τὰ περὶ βασιλείας καὶ ἡγεμονίας βιβλία κτῆσθαι, καὶ ἀναγινώσκειν. ἃ γὰρ οἱ φίλοι τοῖς βασιλεῦσιν οὐ θαῤῥοῦσι παραινεῖν, ταῦτα ἐν τοῖς βιβλίοις γέγραπται. Id est, 'Demetrius Phalereus Ptolemæum Regem hortabatur, ut libros de regno scriptos emeret, ac legeret: nam de quibus amici reges admonere non auderent, ea in libris esse scripta.' *Idem.*

Factis fortibus] Militaribus. Princeps enim aut quicumque per illa vestigia pergit, debet diu multumque in bello et factis egregiis esse periclitatus, ut scribit Plinius in Panegyrico. Nec satis est enim talem a sola Historia magistra duci, potiusque tali veteranorum aliquis doctor adsistet nonnunquam, quam Græculus Magister, ut ibidem præclare Plinius loquitur. Neque tamen omnino ita studio militari adsuescendum, ut Hannibal adsueverat, aut Marius, litterarum contemptores; sic a primis annis licebit, Εὐγνώμων, φιλόμουσος, ἐρωτικὸς, εἰς ἄκρον ἁδύς: 'Musarum et Charitum, et Veneris jucundus alumnus,' juxta Theocriti sententiam. Egregie Aurel. Victor: 'Quare compertum est,' inquit, 'eruditionem, elegantiam, comitatem præsertim principibus necessarias esse: cum sine his naturæ bona, quasi incompta, aut etiam horrida, despectui sint, contraque ea Persarum Regi Cyro æternam gloriam paraverint. Talis fuit Cæsar, Trajanus, Julianus, aliique inferiores Principes.' *Idem.*

Nam domum aut villam] Tangit nonnullos civium Romanorum, qui nimis splendidas ædes construant. Nam et tales sumtus minus necessarii, et corruptam luxuria civitatem palam arguunt. Talis fuit Crassi domus, Catuli, et multo superbissima illa C. Aquilii. Post deinde vero certamen quoddam exortum est prodigalitatis dicamne an levitatis. Plinius XXXVI. 15. 'Parva sunt cuncta quæ diximus, et omnia uni comparanda miraculo, antequam nova adtingam. M. Lepido, Q. Catulo coss. ut constat inter diligentissimos auctores, domus pulchrior non fuit Romæ, quam Lepidi ipsius. At hercule intra annos XXXV. eadem centesimum locum non obtinuit.' Plura leguntur ibi, ad quæ obstupescas. *Coler.*

Villam] Non intra muros tantum, sed extra peccabatur. Exstat Catonis reprehensio apud Festum: 'Dicere possem, quibus villæ atque domus expolitæ maximo opere, citro, atque ebore, atque pavimentis Pœnicis stent.' Incurrunt hic in notam censoriam Lucullus, Q. Scævola, et ipse etiam Cicero. Cogor iterum auctoritate Plinii invidiam amoliri. Scribit XVIII. 6. 'Modus hic probatur, ut neque fundus villam quærat, neque villa fundum.' *Idem.*

Signis, aulæis] Quæ omnia Romam cum Asiatica luxuria commigrarunt. Conqueritur Sallustius in Bello Catilin. Plinius XXXIII. 2. XXXVII. 1. Augustinus de Civit. Dei III. 31. *Idem.*

Quam semet] Similiter Epictetus

ille: Μὴ πίναξι καὶ γραφαῖς τὴν οἰκίαν σου περίβαλλε, ἀλλὰ σωφροσύνῃ κατάγραφε. τὸ μὲν γὰρ ἀλλοῖον καὶ τῶν ὀφθαλμῶν ἐστιν ἐπίηρος γοητεία. τὸ δὲ σύμφυτος καὶ ἀνεξάλειπτος, ἀΐδιος οἰκίας κόσμος. Id est, Noli tabulis pictis domum tuam circumducere, sed temperantiæ pictura ipsam exorna: illud alienum quid et inconveniens est, et jucunda oculorum captio: hoc vero ingenuum, indelebilem, et æternum domui tuæ ornatum addit.' *Idem.*

Bis die, &c.] Ergo tantum cœnas celebraverunt prisci. Unde in prandia invehuntur Satyrici. Sed quomodo dicit Martialis: 'Imperat extructos frangere nona toros?' nisi quod jam etiam prandia recepta: quæ Plato Italis vitio dedisse legitur. *Badius.*

Bis die] Cœnabant antiqui lautius, prandebant tenuius. Prandii autem mentionem faciunt tum alii scriptores permulti, tum inprimis apud Græcos Hippocrates lib. II. de victus ratione, et in Œconomico Xenophon, apud quem narrat Ischomachus se leviter prandere, ut largius cœnet. Quod eo lubentius indicavi, ne cui forte veterum quorundam et Isidori imponat auctoritas, qui negat prandia in usu antiquis fuisse. Galenus lib. VI. de tuenda valetudine dicit, se, nisi tardius lavaret, cibum interdiu non sumpsisse, et illum quidem cum sumeret, solo pane uti absque potu. Moderatum quoque designat prandium Plin. lib. III. Epistol. cum inquit: 'post cibum, quem interdiu levem, et facilem veterum more sumebat.' Cicero quoque in Quinta Tusculana leve et simplex prandium videtur probasse, cum dicit: 'vita illa beata quæ ferebatur. plena Italicarum Syracusanarumque mensarum nullo modo mihi placuit, bis in die saturum fieri.' Itaque hic reprehendit eos auctor, qui integros dies conviviis et comessationibus frangebant. Vide Ursini appendicem ad Ciaccon. de Triclin.

Aut inæqualis] Aphorismus insignis: Militia ne injusta aut inæqualis sit. Hinc enim indignationes, hinc seditiones et in Duces conspirationes: seditiosæ ob hanc caussam Pannonicæ legiones sub Tiberio, teste Corn. Tacito, apud quem insignis concio Percennii, cui similis illa apud Livium Manliana. *Colerus.*

Cum alii triginta] Ex hoc loco apparet numerus legitimus stipendiorum, quem vellem addidisset eruditissimus Lipsius iis, quæ ad I. Annal. Taciti commentatus est de stipendiis. Quæ autem hic præcipit Sallustius de stipendiis et emeritis, ea postea omnia suo more et modo Augustus recensuit et ordinavit. *Coler.* Vide supra.

Reliquam est optare, uti quæ tibi placuerint, ea Dii immortales approbarent, beneque evenire sinant] Sic et in II. ad Cæsarem: 'Quæ mihi utilissima facta visa sunt, quæque tibi usui fore credidi, quam paucissimis potui, perscripsi. Ceterum Deos immortales obtestor, ut quocunque modo agas, ea res tibi, reique publicæ prospere eveniat.' Et Demosth. Olynth. I. Χρηστὰ δὲ εἴη παντὸς εἵνεκα. Et III. Σχεδὸν εἴρηκα ἃ νομίζω συμφέρειν. ὑμεῖς δὲ ἕλοισθε ὅ, τι καὶ τῇ πόλει, καὶ ἅπασιν ὑμῖν συνοίσειν μέλλει. *Manut.*

Uti quæ tibi placuerint, ea Dii immortales approbent, &c.] Livius lib. VI. 'harum omnium rerum caussa vobis antiquandas censeo istas rogationes. Quod faciatis Deos velim fortunare.' *Ciaccon.*

EPISTOLA II.

DE REPUBLICA ORDINANDA.

EPISTOLA] Vel ex hac Epistola satis apparet, amicum valde Cæsari vixisse Sallustium. Ita solebant in otio degentes viri præ ceteris cari et rerum periti, absentes et rem foris gerentes amicos excitare, et quasi sui officii commonefacere. Talis est illa quantivis pretii Epistola M. Ciceronis ad Q. Fratrem. Et videtur sane hæc scripta ad Cæsarem, antequam ad Petrejum Afraniumque proficisceretur in Hispaniam. Bello adhuc flagrante scriptam esse satis apparet. *Coler.*

Quia fortuna] De hac re multa supra. Unde et consilia plerumque non ex se, sed ex eventu judicantur. Balbus et Oppius Ciceroni: 'Nedum hominum humilium, ut nos sumus, sed etiam amplissimorum virorum consilia ex eventu, non ex voluntate a plerisque probari solent.' *Coler.* Unde et evenire solet, ut optima consilia pessime aliquando succedant, pessima Fortuna amplectatur et in melius dirigat.

Post tuam, &c.] Id est, Minoris facere, quam tuam dignitatem. *Bad.*

Periculum facere] Hoc est, Adire discrimen. Tacit. XIII. 'Corbulo meritæ tot per annos gloriæ non ultra periculum faceret:' et XIV. 'ejusdem pecuniæ periculum facerent, cujus ii, qui imperatorem appellavere:' et infra; 'qui optatius habent ex tua calamitate periculum libertatis facere, quam per te pop. Rom. imperium maximum ex magno fieri.' *Ciacc.*

Majorem in adversis] Hoc proprium est viri fortis, docet Cicero l. I. Officiorum. Quanto igitur major Cæsar Romanis suis, quos Florus scribit, in malis semper majorem Fortunam habuisse? Recte Cæsar: ita viros decet. Minus est, quod de se prædicat Cotta, apud Sallustium: 'Malæ secundæque res, opes, non ingenium mihi mutabant: Cæsari mutarunt ingenium et fecerunt majus.' Ulysses quoque Homericus in adversis dictitabat: Τολμήεις μοι θυμός. *Coler.*

Sed per ceteros mortales] V. c. habet: *super ceteros mortales, &c.* Videtur autem legendum: *Sed præter ceteros mortales, &c.* nam supra eadem usus sententia, dixit: 'Atque in te maxime, qui tantum alios prætergressus es,' &c. Unde videtur paulo supra alio item loco scribendum: *Quibus præter ceteras gentes maxumi et clari estis, &c.* non *per ceteras gentes.* Hæc autem epistola, quantum conjicere possumus, ad Cæsarem scripta est antequam in Hispaniam contra Petrejum et Afranium profectus est. *Ursinus.*

Per ceteros mortales] Elegantissime Fabri et Briconeti, *sed per Deos immortales.* Carrio.

Nihil tam ex alto reperiri posse] Quid si legamus, *ex alto repeti posse?* Virgilius Æneid. 'Quid caussas petis ex alto?' *Ursinus.*

Inter labores militiæ] Nam parva sunt foris arma, nisi est consilium domi, teste M. Tullio Cicerone lib. I. Officiorum. Parum sane, imo nihil consilii tum temporis Romæ. Tota civitas nulla parte sana et omnibus membris capta erat. *Coler.*

Inimicorum impetu] Inimicitias apertas Reipub. caussa vindicandas esse censet. Hujus rei neglectus nimius Cæsari necem properavit. *Idem.*

Populi beneficia] Consules erant, si recte conjicio, C. Claudius Marcellus et L. Corn. Lentulus. Favor autem plebis, optimum munimentum contra impetum Consularis potestatis. Caute sane et sapienter nisus ope populari Cæsar. Parum abest, quin totum illud Isocratis Cæsari accommodem: Ὅλως δὲ οὐδὲν παραλείπων ὧν προσεῖναι τοῖς βασιλεῦσι πρέπει· ἀλλ' ἐξ ἑκάστης πολιτείας ἐκλεγόμενος τὸ βέλτιστον: καὶ δημοτικὸς μὲν ὢν, τῇ τοῦ πλήθους θεραπείᾳ· πολιτικὸς δὲ, τῇ τῆς πόλεως διοικήσει· στρατηγικὸς δὲ, τῇ πρὸς τοὺς κινδύνους εὐβουλίᾳ. τυραννικὸς δὲ, τῷ πᾶσι τούτοις διαφέρειν. Id est, *Omnino nihil eorum negligens, quæ adesse regi oportet; verum e qualibet Politicæ parte optima quæque deligens. Popularis, dum vulgus suum facit. Civilis, administratione Reipublicæ. Imperator, circumspectus in periculis. Regius, omnia hæc superans.* Idem.

Ne inimici quidem queri] Id est, Conqueri: quod aut illi visum, aut ea tempestate sic fuit: postmodum tamen multos habuit, qui aliter sentirent: inter quos etiam in Officiis Cicero. *Bad.*

Nisi de magnitudine] Quæ et coëgit adversarios, Cæsaris facta tyrannidem appellare. Quis tamen tyrannum illum dicat merito, cujus virtutes aditum sibi in cœlum struxerunt? ut loquitur de ipso Val. Maximus l. VI. c. 8. *Idem.*

De summa Reipubl.] Lege *de summa Republ.* quomodo fere prisci illi, Plautus, Terentius, omnisque illa Catoniana ætas loqui consuevit, cujus dicta sententiasque præ ceteris æmulus Sallustius fuit. *Douza.*

De summa Reipublicæ] Omnes libri, *de summa Republica:* quam loquendi rationem multis exemplis asseruimus, in castigationibus nostris Orationum Ciceronis in Catilinam. *Carrio.*

Animi pravitate] Postulata Cæsaris ante Civile bellum, passim laudari video, et quæ porro securitas, quis contemptus Cæsaris, quæ superbia? *Coler.*

Quia nihil maluit] Quasi caussam belli civilis explicet. Suspecta tua fides, Sallusti, suspecta amicitia ista hæc. Florus candidius utrumque culpæ reum agit: 'Jam Pompejo suspectæ Cæsaris opes, et Cæsari Pompejana dignitas gravis: neque hic ferebat parem, nec ille superiorem.' Atque in hanc sententiam consentiunt Plutarchus, Dio, Lucanus. Caussa autem universalis hujus calamitatis, eadem, quæ omnium, nimia felicitas; quod Historica veritate comprobat idem Florus, scriptor serius, et sui similibus tantum legendus. Neque tamen non possum indignari Pompejanis, qui tot æquas conditionis leges tenuerint. Sed quanta vis Fati fuit, ut unus imperio terrarum orbis potiretur! *Coler.*

Eisdem tibi restituenda est] Omnes libros habere *restituendum est*, testatur Carrio. Itaque videtur hic genus loquendi antiquum latere: sive fuerit, *in manus jaceret; rempublicam, quibus ille rebus conturbavit, eisdem tibi restituendum est:* sive; *quibus ille rebus rempublicam conturbavit, eis eam tibi restituendum est.* Ut Varroni, 'Animadvertendum tempora;' Plauto, 'agitandum vigilias;' Columellæ, 'curandum ulcera.' Vide I. Observat. 7. *Gronovius.*

Primum omnium] Locus hic antea corruptissimus, jam ni fallor utcunque constitutus: sic enim legebatur: *primum omnium summam potestatem moderandi de vectigalibus, sumtibus, judiciis, senatoribus paucis tradidit plebs Romana.* Quod autem animadverterem eum de Pompejo loqui, factum hoc Pompejo, non plebi Romanæ dedi, et pro, *plebes Romana*, scripsi, *plebem Romanam*, quod sæpe ex notis hujusmodi errores natos scirem, et hoc ipsa postularet sententia. Libri manuscripti pro me testimonium dicunt. *Carrio.*

De vectigalibus] Obtinuit certe Pompejus per legem Maniliam tantum non totius Romani Imperii potestatem, ut aperte testatur Plutarchus et Dio. Consulatus ejusdem nimis immoderati fuerunt. Quia vero potestatem illam moderandi, de vectigalibus, sumptibus, judiciis, non sine amicorum consilio et auxilio adeptus esset, eandem ad eos transtulisse, non sine invidia dictum a Sallustio. Vectigalia porro eleganter Florus 'Imperii patrimonium' appellat: Cicero, 'nervos Reipublicæ.' *Coler.*

Senatoribus paucis] Et hoc invidiose dictum. Quid enim tam justum quam recipere plebem jus suum a patribus? ne populus gentium victor, orbisque possessor extorris aris ac focis ageret. ait Florus l. III. in simili re. *Idem.*

Cujus antea summa] Cicero pro Cn. Plancio: 'Est enim conditio liberorum populorum, præcipueque hujus principis populi, et omnium gentium domini ac victoris, posse suffragiis vel dare, vel detrahere, quod velit.' *Idem.*

Judicia] Laudat tamen istam Pompeji circa judicia ordinanda curam Dio lib. XL. Sed ea quæ sequuntur magis pro Cæsare, quam pro fide dicta accipio. *Idem.*

Seditio aut dissensio] Civile bellum non vult dicere, parcit auribus Cæsaris. At enimvero neque seditio, neque dissensio, neque bellum civile, satis exprimat hujus belli atrocitatem: sed potius 'commune quoddam, et plus quam bellum' Flori verbis appellabimus. *Idem.*

Tametsi a Sulpicio] Aurea correctio, ad quam veteres libri manu ducunt; *Lucius Sulla, cui omnia in victoria lege belli licuerunt, tametsi supplicio hostium partes suas muniri intelligebat, tamen paucis interfectis ceteros beneficio, quam metu retinere maluit:* peream, si quis est, qui sensum communem habet, et hanc scripturam cum alia quavis mutare vult. *Carrio.*

Ceteros beneficio quam metu retinere maluit] Sic Terent. Heautont. 'Pudore et liberalitate liberos retinere satius esse credo quam metu.' *Ciacconius.*

Commutare volunt] Vaticanus, *commutare nolunt:* recte: sic enim Sallustius frequenter loquitur, et alioquin utroque idem significatur: eamque scripturam in vetere editione et libro Fabri, posterius observavi. *Idem.* Alterum foret, in quem ut sint contumeliosi, vitam impendere sunt parati: alterum, in quem ut sint contumeliosi vitam beneficio ejus accipere nolunt. *Gronov.*

Quonam modo rem stabilias, communicesque] Venetum, *communicasque.* Mihi legendum videtur, *stabilias, communiasque:* nec aliter sensus postulat, quantumvis reclamantibus exemplaribus: pro *confirmes.* Rivius.

Patres et plebem] Romuli hoc institutum fuit ad imitationem Atheniensium. Dionys. Halicarnassæus libro II. Postea tamen tertius ordo civitati accessit, Equites; isque medius, ut scribit Appianus l. II. de bello Civili. Plinius eum confirmatum putat a consulatu Ciceronis, quo se quoque Cicero provectum esse celebraverit, ejusque vires peculiari popularitate quæsiverit. Sed ante etiam tantæ dignitatis et æstimationis fuit, ut penes hunc ordinem fata fortunæque patrum, vitæque principum et vectigalia diu fuerint. Tandem vero L. Drusus senatui pristinum jus et dignitatem adseruit. De qua re ex M. Varrone Florus sic scribit l. III. c. 17. 'Judiciaria lege C. Gracchus diviserat P. R. et bicipitem ex una fecerat civitatem.' *Col.*

Vis multo maxima in plebe] Contra in Jugurth. 'Ceterum nobilitas factione magis pollebat, plebis vis soluta, atque in multitudinem dispersa, minus poterat.' Sed diversa tempora;

aut sane pro arbitrio et usu dicentis. *Ciacconius.*

Humillimus quisque in armis] Non placet hæc scriptura; neque credibile est, rem eandem bis a Sallustio iteratam. Quid enim *militia* opus erat, cum *armis* dixisset? Apage tautologiam istam a scriptoris nostri Laconismo. Quin potius ad consuetas divinandi artes confugimus, quam hanc Crispo maculam, ab imperitis impressam diutius residere patiamur? Quam rem uti et ego mea ex parte agere aliquando intendam, magna contra hanc labem remedia statuere non decrevi, sed tantum literæ (quæ media est) inversione facta, ac initiali pede sublato, *m* in *u* commutare, quod ex *Armis*, *Arvis* fiat; ut vitam rusticam, studiumque agriculturæ designet: quam rem industriosissime persequuti Romani illi veteres, cujusque adeo cultores (si quidem Varroni credimus) non sine caussa urbanis ac togatis umbraticolis anteponebant. Quam conjecturam meam eo etiam impensius amplector, quod de Agris sequatur; unde tunicatam plebem validiorum injuriis expulsam gravissime apud Cæsarem conqueritur, quisquis tandem hic fuerit, callentissimus utique ac vere Sallustianus consultor. *Douza.*

Dispalata] Id est, Dispersa.

Quippe, &c.] Hoc est, Cum scilicet ita sit, quod cura retinendæ libertatis orietur his, scilicet civibus, adhuc liberis: tum, id est, multo magis cura servitutis amittendæ orietur his, scilicet ære alieno oppressis, et quasi in servitutem redactis. *Bad.*

Res militaris] In coloniis enim tam optimorum equitum, quam peditum copiam semper habebant Romani. Tales fuerunt Bononia, Mutina, Parma, Placentia, quæ etiam equites solos habuit Latinos, teste Livio. *Coler.*

Ubi bonum publicum] Ubi bonum publicum etiam privatim usui est, id non aggredi, socordis et ignavi est. Hoc de rege vel principe Sallustius. At Cicero de omnibus l. III. Off. ‘Unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas, unius cujusque et universorum; quam si ad se quisque rapiat, dissolvetur omnis humana consociatio.’ Atque si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicunque sit, ob eam ipsam caussam, quod is homo sit, consultum velit; necesse est secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. *Coler.*

Marco Livio Druso] Fabri et vetus editio, *Marco Lubio:* inepte. Sunt enim Drusi in gente Livia. A Vaticano abest, *Livio*, neque adesse necesse est: probat scriptorum usus. *Carrio.*

M. Livio Druso] Adversus omnibus modis in hac Epistola nobilitati est Sallustius. Inde de M. Druso ingerit Cæsari. De hoc Druso Livius, Florus l. III. c. 17. Val. Maximus l. IX. c. 5. Vellejus. Cicero pro Milone: ‘Domi suæ nobilissimus vir, senatus propugnator, atque illis quidem temporibus, pene patronus, avunculus hujus nostri judicis, fortissimi viri M. Catonis, tribunus plebis M. Drusus occisus est.’ Ejusdem potentiæ meminit idem Orat. pro C. Rabirio: ‘Notabile vero exemplum de amicis ambitione tantum et largitionibus quæsitis. Execranda illa vox in libera Republ. M. Drusi: Nihil se ad largitionem ulli reliquisse, nisi si qui aut cænum dividere vellet, aut cœlum.’ *Colerus.*

Auctores fierent homines] Locus qui et ab interpunctione et a scriptura male habet. Vetus editio, *nisi illi auctores fuerant se homines factiosi.* Fabri et Briconeti, *nisi illi auctores fuerant, sed homines factiosi.* Tu scribe de Vaticano: *nisi illi auctores fierent, sed homines factiosi, quibus dolus atque malitia fide cariora erant, ubi intellexerunt per unum hominem, &c.* non enim

vult homines factiosos Druso in tribunatu rei alicujus auctores fuisse, sed nobilitatem. *Carrio.*

Sua ipsius consilia disturbaverunt] Carrio e libris, *sua et ipsius*. Malim, *sua ipsorum*. Gronovius.

Gloria honorem] *Gloria*, id est, cupiditas gloriæ vincit honorem, qui virtuti debetur. *Badius.*

Et malis, et bonis rebus ea creatur] Videtur sine dubio, pro, *rebus*, scribendum, *rationibus;* nam peccatum librarii agnoscimus ex *rationibus*, in, *rebus*. Sic Cato dixit 'agrum bonis et malis rationibus colendum.' Et Metellus apud Agellium I. 6. 'Quid ergo nos, a Diis immortalibus divinius exspectemus, nisi malis rationibus finem facimus.' Cicero pro Rabirio Postumo dixit, 'Augere rem bonis et honestis rationibus.' Idem error irrepsit in l. I. Cæsaris de bel. civil. in quo est: 'Tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat:' cum, pro *rebus*, debeat legi, *rationibus*, ut ad eum locum notavimus. *Ursin.*

Ex pecunia legi] Nam laudabiliter constitutum fuit Romæ, ut Prætores jurati optimum quemque in selectos judices referrent: ut testatur Cicero pro A. Cluentio. *Coler.*

Ut cuique sors tulit] Recte Carrio *fors*. *Cuique* facilius tolerarem, si sequeretur *cecidit*, non, *tulit*. Nunc potius placet, *utcunque fors tulit*. Gronovius.

C. *Gracchus*] Probat C. Gracchi plebiscitum, quo rogaverat, ut ex confusis quinque classibus forte et sine accurato delectu centuriæ vocarentur. Ratio: ut coæquati dignitate cives et pecunia, virtute alius alium anteire properaret. Sed tamen neque hanc, neque alias rogationes Gracchanas Optimates tulerunt. *Idem.*

Nam hi si virtute] Tangit satis acerbe Cæsaris æmulos nobiles, M. Bibulum, L. Domitium, M. Catonem, L. Posthumium et Favonium præcipuos. De singulis aliquid vel Sallustii vel fidei caussa dicendum videtur. Et sane possit Sallustius in vituperandis nonnullis pro parum candido, et falso haberi. L. Domitius iste Ænobarbus dictus. Ejus rapacitas et timiditas etiam a Cæsare arguitur l. I. de bello Gall. et Plutarcho, et Seneca. De Bibuli consulatu legendus Dio lib. XXXVIII. et Plutarchus in Cæs. Itane vero de M. quoque Catone scriptum oportuit? Nimia isthæc libertas, imo dicacitas. Et de Græcis literis quale judicium? Majorem gratiam debebas, Sallusti, Græciæ, et ipsi adeo Thucydidi tuo. De hoc quidem Catone Vellejus Paterculus scriptum reliquit: 'Hic genitus proavo M. Catone, principe illo familiæ Porciæ, homo virtuti simillimus, et per omnia ingenio diis quam hominibus propior, qui nunquam recte fecit, ut facere videretur, sed quia aliter facere non poterat.' L. Posthumii mentio rara. De Favonio apud Cæsarem, Dionem, Plutarchum legat, qui vult. Porro elogium illorum ita restituit Lipsius l. IV. Epist. 14.: 'L. Posthumius et M. Favonius mihi videntur quasi magna navis supervacua onera esse, ubi salvi pervenere, viri sunt: si quid adversi coortum est, de illis potissimum jactura fit, quia precii minimi sunt.' *Coler.*

Marci Bibuli fortitudo] Is collega erat Cæsaris; unde in gratiam et assentationem ejus, hæc in eum dicit. *Badius.*

Maximo dedecori] Qui nihil in eo præclare gessit: sed penitus collegæ Cæsari cessit. *Idem.*

Cujus nullum membrum, &c.] Totum hunc locum æmulatus est ille, quisquis fuit, qui Sallustii nomine declamationem in Ciceronem edidit; nam sic scribit: 'Cujus nulla pars corporis turpitudine vacat, lingua vana, manus rapacissimæ, gula immensa, pedes fugaces; quæ honeste nominari non possunt, inhonestissima.' *Ciaccon.*

Factione] Est enim *factio*, ubi quis-

que suo consilio suæque utilitati innititur, et ita consilia et facta sua seorsum facit. *Bad.*

Sicut in statua] Veteres editiones, *sicut instituto*. Fabri et Briconeti, *sicut instituo:* a vulgatis est Vaticanus. Petrus Pithœus legendum putabat, *sicut in Stajeno*. Justus autem Lipsius, cum quo mihi omnia vincula sunt antiquissimæ necessitudinis, *sicut in statua*, quam suam conjecturam multis argumentis et in Variis et in Epistolicis confirmatam mihi, credo etiam aliis, omnino probavit. *Carrio.*

Ubi salvi pervenire visi sunt] Vetus editio: *ubi salvi pervenire usi sunt*. Lipsius ingeniosa sane conjectura vitium tentavit tollere, legitque, *ubi salvi pervenere, viri sunt*. Corrige de Vaticano: *ubi salvi pervenere, usui sunt*, quam proxime a vetere editione. *Carrio.*

Animum in litteris] Perversa scriptura et improba hominum ineptissimorum emendatio, in qua sententia, nec pes, nec caput, ut ille ajebat, usquam apparet. Sic enim ibi legitur: *sed animum in litteris, quod natura firmus erat, in laboribus habui*. Vetus editio *animum in litteris agitavi: quod natura firmius erat, id in laboribus habui;* docet Vaticanus. *Idem.*

Vera consilia] Florens et beata respublica, in qua vera consilia valent. Ea sunt, quæ neque gratia, neque timor, neque voluptas corrupit. Alios etiam affectus ab omni vero consilio procul esse jubeo, ut odium, iram, misericordiam, quibus officientibus animus verum haud providet, ut alibi præclare disserit Crispus. *Coler.*

Una Respublica] Quemadmodum Reipublicæ corpus dissensione ordinum discerpitur, ita æque laceratur separatione publici et privati commodi. οὐ γὰρ δὴ κεχώρισται τὸ κοινὸν συμφέρον τοῦ ἰδίου· πολὺ δὲ μᾶλλον ἐν τῷ ὅλῳ καὶ τὸ καθ' ἕκαστα λυσιτελοῦν περιέρχεται, καὶ σώζεται ἐν τῷ παντὶ τὸ κατὰ μέρος, ἐπί τε τῶν πόλεων, καὶ τῶν ἄλλων φυσέων. Id est, ait apposite Jamblichus, 'Commodum enim publicum non separatum est a privato; quinimo in universo, singulorum etiam utilitas continetur, et partes in toto conservantur, tum in civitatibus, tum in aliis quoque naturis.' *Coler.*

Ex aliena libidine] Misera Respublica, in qua ex aliena libidine, ex factiosorum quorundam nobilium nutu pendet senatus auctoritas, et consilium publicum. Patres enim et auctoritatem inviolatam et consilia constantia habere fas est. Alludit forte ad tempus illud Sallustius, quo Senatus circumscriptus, et tantum non oppressus est a Pompejo et Crasso, anno U. C. sexcentesimo nonagesimo nono. De qua re Dio libro XXXIX. *Idem.*

Interdum alia] Turpis in omni consilio levitas: de qua jocus aliquando fuit Caroli V. sapientissimi et fortissimi Imperatoris, quem is jacere solebat in comitia Germanorum: quæ ille viperis assimulabat. Quia ajebat, ut istæ matres suas tollunt; sic illorum posteriora decreta. Serius jocus, et in conventibus nostris, identidem recogitandus. *Idem.*

Coæquari gratiam] Demosthenis est πάντων δυσχερέστατον εἶναι τὸ πολλοῖς ἀρέσκειν· quod et Aristoteles repetit in Diatribis. *Coler.*

Quod in certamine] Hoc est, Priusquam victi sunt, et dubitant, an vinci debeant, recipiunt in se jugum seu legem contendentium, tanquam ii vicerint. *Bad.*

Si numero auctus] Numerum senatorum auxerat primus Tarquinius. Morem diu desitum reduxit Jul. Cæsar, teste Suetonio et Dione. Multos enim per bellum Civile per malas artes Senatores factos removit, aliosque allegit. Qua re et dignitatem senatoriam mire amplificavit, et auctoritatem suam stabilivit. Sed hoc quoque bonum initium malos eventus habuit. Confluentibus enim amicis Cæsaria-

nis, tandem in mille patres erupit senatus: quæ res invidiam Cæsari facile peperit. Correxit igitur Augustus, et redegit ad DC. ut scribit Suetonius, Dio. Ceterum sub Tiberio vilior viliorque facta, et sub aliis postea principibus pene ad nihilum redacta senatus auctoritas. *Col.*

Tabella] Per tabellam, in quam puncta scribebantur: et ita major numerus punctorum vincebat, nec sciebatur certus auctor sententiæ: quæ res odium demebat. *Bad.* Per tabellam sententiam fieri vult, ut major libertas consultandi et ferendi sit. Sed fuit hic mos etiam olim, ut scribit Asconius ad Verrinas; verum alia de caussa: nimirum ne dictam sententiam revocare liceret. Hoc Sallustii consilium apparet valde ursisse et in usum vertisse Cæsarem et Augustum. *Idem.*

In multitudine] Libertas Reipubl. stabilitur multitudine Senatorum. Sed hic fucum facit Sallustius ordini honestissimo, quem nunquam nimis florentem Principes optavere. Falsissime et fallacissime Nero jactat apud Tacitum l. XIII. Annal.: 'Non se negotiorum omnium judicem fore, ut clausis unam intra domum accusatoribus et reis paucorum potentia grassaretur. Nihil in penatibus suis venale, aut ambitioni pervium, discretam domum et rempublicam. Teneret antiqua munia senatus.' *Coler.*

Judicia primæ classis] Olim judicia penes Senatum, equites, et Tribunos ærarios fuerunt, lege Aurelia, ut scribit Asconius. Cæsar tribunos ærarios sustulit, teste Suetonio. Ea porro, de quibus Sallustius loquitur, digessit omnia Augustus postea. Vide Dionem l. LV.

Hoc itinere] Hac via et ratione procedendi. *Bad.*

Quam primum, &c.] Haud occulte monet, bona et salutaria consilia celeriter arripienda et exsequenda esse. Egregie Otho apud Tacitum Annal. l. I.: 'Nullus cunctationi locus est in eo consilio, quod non potest laudari, nisi peractum.' *Coler.*

Libertatem cariorem] Vulgo, *clariorem.* Veteribus potius impressis assentior, qui *cariorem* præferunt. *Carrio.*

Gallica gente] Hoc ad gloriam Cæsaris spectat. Galli enim natura bellicosi, ut testatur Sallustius in Bello Catil. Et fine Jugurth. ait, amplius cum Gallis pro salute, non de gloria certari. Idem de Gallis alii Historici. M. Cato Orig. 2. 'Pleraque Gallia duas res industriosissime persequitur: rem militarem, et argute loqui.' Insigne vero illud elogium Cæsii Bassi apud Diomedem: 'Romani Gallis devictis sunt victores. Durat adhuc et durabit laus fortissimæ gentis.' *Coler.*

Summam discordiam] Sic dictum velim; pro quo ceteræ editiones *socordiam* ostentant: quam quidem scripturam ego nupera et novitia ista multis millibus habeo cariorem. *Douz.*

Divino numine invisi] Ita etiam sinceri Philosophi omnes sentiunt, nihil Deum latere. Secus Epicurus cum suo grege: quem quasi etiam Cæsar sectatus fuerit, innuit Cato apud Sallustium in Catilin. *Coler.*

Sæpe invidia] Simile Theophrasti dictum: *Φθόνος τοῖς ζῶσι πρὸς τὸ ἀντίπαλον· τὸ δὲ μὴ ἐμποδὼν, ἀνανταγωνίστῳ εὐνοίᾳ τετίμηται· Invidia tantum in vivos est. Mortuus vero, ut qui nemini obstat, constanti et libera benevolentia colitur.* Idem.

Ea res eveniat, &c.] Prudenter videtur hic, quisquis est, consultor desinere; qui animum suum in rempubl. ostendit: et Cæsari, quæ sensit, honeste suasit. Verum quia jam rerum potiebatur Cæsar, etiam sibi prospexit. Nam judicio ejus omnia permittit. *Badius.*

NOTÆ VARIORUM

IN

DECLAMATIONEM

IN

M. TULLIUM CICERONEM.

Audacissimo cuique] Invide de uno Cicerone id dicit. *Badius.*

Ubi M. Tull. leges, jud. populi R.] *Populo Rom.* in dandi casu habet codex Aldinus, sed vetustus in gignendi quod malim. Illud autem, *in ordine*, quod proxime sequitur, quid sibi velit, apud me non admodum planum est. *Glar.*

Quod collibuisset alteri] Quasi dicat, Puer exposuisti pudicitiam tuam cujuscunque libidini: sed mirabile est, tantam diffamandi et taxandi viri consularis licentiam fuisse. Nam si innocens fuit, non debuerunt ea impune objici, cum etiam famosi libelli lege prohibiti essent: sin nocens fuerit, mirabile est, talem virum eo dignitatis promotum: sed ea tempestate erat commune adolescentiæ vitium: quo et Julius Cæsar ab omnibus notatus est. *Bad.*

Pellex matris] Habens rem cum patre, sc. Cicerone, et ita pellit matrem e cubili. *Idem.*

Publii Crassi] Hominis ditissimi: ad quem alludit Persius, dicens Satyra secunda: 'Nunc Licini in campos, nunc Crassi mittit in ædem.' *Idem.*

In consilio Deorum immortalium] Quia in plerisque concionibus et invectivis dixit, 'Non humanis opibus, nec arte magistra ita reipubl. consultum, sed divina miseratione.' Sed ad invidiam concitandam omnia trahunt adversarii in majus. *Idem.*

Absque carnificis nomine] Id quoque contumeliose, cum ille dixerit; sine cæde et sanguine rempublicam servatam. *Idem.*

Incommodum civitatis] Id acriter et subtiliter: quia vult ob consulatum Ciceroni mandatum conjurationem factam, et omne malum obortum. *Idem.*

Cum legis Plauciæ] *Planciæ*, cum *n*, non cum diphthongo *au* habebat codex Aldinus hoc in loco: at in Catilina cum diphthongo, ut alii libri, *Plauciæ*, legebat. Diximus autem in Catilina de hac lege nobis nihil certi constare. *Glareanus.*

Homo novus Arpinas ex M. Crassi

fam.] Ita fere habent codices: at ego non dubito ita a Sallustio scriptum: *Homo novus Arpinas ex C. Marii familia; non ex M. Crassi.* Fuerat enim et Marius Arpinas, et homo novus. Ergo subjungit εἰρωνικῶς, *ejus virtutem imitatur:* cum ille summus bellator, Cicero summus orator: ille manu, hic lingua promtus. *Idem.* Vide supra Jug. c. 63.

Illud vero amicitia tant. ac virt. est an.] Aldinus codex nominativos in genitivos mutavit. Vetustus codex sic habebat: *aliud vero amicitiæ tantum ac virtus est animi:* sed ex neutro sensus clarus est, nec ego clare expedio. Non est mihi dubium, cum confutationis hujus duæ sint partes, prior per quæstionem, altera per inficiationem; prioris esse hanc particulam, ut altera pars incipiat ibi: *Imo vero homo levissimus.* Lectori hæc innuo dumtaxat, ut occasionem dem altius cogitandi ac exemplaria diligentius inspiciendi. *Glar.*

O fortunatam, &c.] Ineptulus quidem est versus: unde Juvenalis citans eum, dicit illi minus obfuisse eloquentiæ, si non elegantius Philippicas in Antonium scripsisset, quam tales versiculos jactasset: verba Juvenalis sunt: 'O fortunatam natam me consule Romam! Antonî gladios potuit contemnere, si sic Omnia dixisset: ridenda poëmata malo, Quam te conspicuæ divina Philippica famæ.' *Badius.*

Quasi vero togatus] Id sæpe asseruit Cicero in Invectivis in Catilinam: 'Cedant arma togæ,' inquit Cicero: quia, plus consuluit urbi et reipub. in toga, quam alii Imperatores in armis. *Idem.*

Quem amicum, &c.] Ingenue fateor, me hæc verba, ut in Aldino sunt codice, atque adeo etiam in vetusto, ac cunctis aliis, quos mihi videre contigit, non intelligere. Ideoque mutio, admonito tamen Lectore, ut mecum ipse dubitet, aut felicius, si queat, eruat. Transilire, ut notum, facile erat, si quosdam imitari velim, quos pudet fateri se non omnia vel scire, vel intelligere. *Glar.*

Quem amicum] Id est, Quales amicos, vel inimicos habes? Amicos perditissimos quosque cives, inimicos Reipub. amantissimos. *Thys.*

Dyrrhachio] Vide supra p. 695.

FINIS NOTARUM VARIORUM.

NOTITIA LITERARIA

DE

C. CRISPO SALLUSTIO,

EX

Jo. Alb. Fabricii Bibliotheca Latina, a Jo. Aug. Ernesti auctius edita. Tom. I. Lib. I. c. 9.

[EX ED. BIPONT. 1807.]

C. Crispus Sallustius [1] natus Kal. Octobr. A. U. C. 668. secundum fastos Idat. Amiterni, oppido Sabinorum, ab Appio Censore an. 704. senatu ejectus,[2] a Cæsare Dictatore Senatoriæ dignitati restitutus,[3] evectusque ad præturam, et præfectus (sive potius, expilator [4]) Numidiæ, Juba victo et occiso:[5] vitæ ipse profligatæ,[6] quantumvis in scriptis veritatis studiosus et alienorum

NOTÆ

[1] Alius Sallustius Crispus nostri sororis filius inventor æris, quod ab eo Sallustianum est appellatum. Plin. xxxiv. 2. Ad hunc Horat. Od. II. 2. Vide et Lips. ad I. Taciti Annal. num. 85. Fuit præterea Crispus quidam Sallustius, qui Apuleii Milesiarum libros et Apologeticum recensuit, ut notatum est in antiquo cod. Florent. De aliis Sallustiis vide, si placet, Suidam et Onomastic. Glandorpii. A Sallustio ludimagistro additam literam K legas in Vincentii Bellovacens. Speculo doctrinali II. 8. Inter rec. Medicos clarus est Salustius Salvianus, cujus libri III. varr. lectt. de re medica prodierunt Romæ a. 1588. 8. ut alia ejus scripta prætercam.

[2] Dio lib. XL. p. 150.

[3] Adi Hanck. de Romanar. rer. scriptoribus I. 6. quod est de Sallustii vita, et Jo. Nic. Funccium de ætate virili linguæ Lat. parte II. p. 181. sq. Sallustii effigiem e numo Reginæ Christinæ habes in Tom. III. Thes. antiquitt. Græcar. Gronoviani, litera *ddd*.

[4] Dio Cass. lib. XLIII. p. 217.

[5] Appian. II. Civilium bellorum. p. 490.

[6] Scholiast. vetus Horatii ad verba Sat. I. 2. 41. *ille flagellis*. 'Hoc de C. Crispo Sallustio dicitur, qui depre-

vitiorum, Catonis ac Thucydidis exemplo,[1] acerbissimus insectator, obiit quadriennio ante pugnam Actiacam, quæ commissa est anno Urbis 723. ante Ch. 31. Numum ornatum Sallustii capite imberbi edidit primum Fulvius Ursinus cum inscriptione 'Salustius Autor.' Annotat porro Jo. Faber, numum illum fuisse contorniatum, 'autoris' vero vocabulum aliter accipi quam ab ipso Sallustio, qui c. 3. Catil. auctorem rerum a scriptore distinguit. Inscriptiones etiam antiquiores et ætati Sallustii vicinæ apud eundem Ursinum p. 90. sicut et Quintiliani et Marciani Capellæ codices, et Horatii, nomen illud non cum simplici, sed geminata litera LL efferunt:[2] unde concludit Faber, illum numum diu post Sallustii ætatem cusum fuisse, et fortasse tum, cum aliorum quoque ill. virorum numi eadem forma sunt percusi. Constat autem, ejuscemodi numos, quibus memoria veterum clarorum virorum conservaretur, cœpisse cudi post Constantinum M. et maxime sub Honorio. Dolebat Gisbertus Cuperus, non proditam ab Ursino partem numi aversam, nisi nudam fortasse reperit. Etiam Car. Patinus edidit numum, in quo circa caput viri, sed quod male barbatum pro nudo exhibet, legitur Salustius Autor. Illum vero neutiquam referendum putat ad scriptorem belli Jugurth. sed pertinere ad Sallustium, qui cum Leontio Consul fuit A. U. C. 1096. Ch. 344. imperantibus Constantino juniore, Constantio et Constante, qui Consul certe a Zabarella Sallustius Autor cognominatur. In aversa parte tres viri togati, e quibus medius manu tenet ædificium, sive, ut Sigebert. Havercampius (qui eundem numum offert in libro de numis contorniatis pag. 149.) hydraulicum organon, ad oram ascriptis verbis: PETRONI PLACEAS. Quam Ursinus quoque adjunxit numi faciem tres figuræ decorant, sed fœminarum, et verba MONE......GEAS. Apud Paulum vero Pedrusium T. v. p. 36. in aversa parte conspicitur figura hominis sedentis, viri, non fœminæ: unde nec Numidiam, nec cum Pedrusio p. 39. Historiam ab illa denotari crediderim. Similis plane figura in numo Alexandri Severi, ib. p. 266. ubi iterum Historiam Pedrusius vult intelligi parum verisimiliter.

NOTÆ

hensus ab Ann. Milone in adulterio cum uxore Fausta, Syllæ filia, flagellis cæsus esse dicitur, ut refert Asconius in ejus (Milonis) vita.' Adde Gellium XVII. 18. Suetonium de Grammatic. c. 15. et Lactant. II. 12.

[1] Thucydidis æmulum vocat Velleius II. 36.

[2] In Plutarchi, Dion. Stephani Byz. Suidæ et aliorum Græcorum libris Σαλούστιος.

Fuit et Crispus Sallustius junior Rhetor, de quo intelligendum, quod in priscis Taciti et Apuleii codicibus Florentinis aiunt reperiri: ' Ego Crispus Sallustius legi et emendavi Romæ fœlix, Olybrio et Probino Coss. in foro Martis controversias declamans Oratori Endelechio.' Non plane intelligo, quid hæc verba sibi velint, nec quo tempore Olybrius cum Probino consulatum gesserit: licet Olybrium consulem fuisse constet an. C. 526. ante Mavortium, quem in emendando Horatio Felix [1] orator urbis Romæ adjuvit. Alii Q. Sallustius Hermes et Q. Sallustius Felix in vet. epitaphio ap. Montfauc. Antiquitatis explicatæ Tom. v. supplementi pag. 65. tab. xxviii. et xxix. De Sallustio vet. Historico conferre licebit Dan. Guil. Molleri dissertationem editam Altdorfii 1684. et orat. Christ. Coleri, Norimb. 1598. 8. Vitam scriptam a Joan. Clerico [vid. p. 17. ed. præs.] et in Wassii edit. obviam servavit in Sall. suo Cajetan. Vulpius: etiam Thyvonus translatam Gallicæ suæ adjunxit versioni, sed additis animadversionibus, Sallustii famam defendentibus. Citatur Sall. a Græco scriptore Jo. Antiocheno in excerptis Peirescianis p. 793. Καὶ Σαλλούστιος ὁ Ῥωμαῖος *συγγραφεὺς ἔφη καλοῖς αὐτὸν (τὸν Σύλλαν) ἐγχειρήμασι κάκιστον ἐπενηνοχέναι τὸ τέλος.* Codicem Ms. Sall. repertum in cœnobio Benedictinorum Martisburgensi Jo. Rivius utendum se accepisse testatus est a G. Fabricio. Msti sui cod. qui Reinesii olim fuit, meminit Conrad. Sam. Schurzfleisch. præfat. ad Orthogr. Lat. Quatuor codd. Mss. Sall. Tegnagelius in Bibl. Cæsarea; duodecim Mediceos laudat Norisius in Cenotaphiis Pisanis pag. 463. ternos etiam nuper habebat Bibl. Rostgaardiana p. 464. Habeo et ipse binos Sall. codd. non contemnendos, scriptos in membrana, atque in his unum antiquissimum. Ambo nactus sum e Bibl. V. C. Marquardi Gudii. Ex eadem ad me pervenerunt quoque [2] lectiones duorum codd. membranaceorum Cathedralis Eccles. Remensis, quas enotavit idem vir doctissimus, testatus priorem forma oblongiore, ut quartam paulo excederet, scriptum anno MCLXVIII. indictione prima. Librarius nomen suum prodidit his verbis: ' Omnes qui lecturi estis, orate pro Matthæum scriptorem, ut Deum semper habeat propitiatorem.' Alter membranaceus in quarto, annorum amplius septingentorum. Omnino

NOTÆ

[1] Vide Pet. Relandi Fastos Consulares p. 696.

[2] Tres hosce codd. a. 1722. libenter misi ad Gottl. Cortium; qui illis usus est ad præclaram suam edit. Sallustii adornandam.

nullius alius scriptoris veteris tot codd. scripti extant, quam Sallustii, et auctoris librorum ad Herennium: unde patet, eos libros a multis lectos esse, ut opinor, propter brevitatem et acumen orationis et πάθος: sed ea frequentia exemplarium peperit multitudinem mendarum, glossarum, interpolationum, quæ et in edd. primis reperiuntur. Laudat Quintil. x. 1. pag. 886. 'Sallustianam brevitatem,' qua nihil apud aures vacuas atque eruditas possit esse perfectius: et pag. 914. 'immortalem Sallustii velocitatem,' quam diversis virtutibus Livius sit assecutus: tamen Conciones a Crispo frequentiores longioresque, atque, ut ipsi quidem videtur, insipidiores historiæ inspersas moleste fert V. C. Nic. Hieron. Gundlingius præfat. ad Nic. Burgundi Hist. Belgicam. Fuit hoc ab aliis etiam reprehensum, sicut notum illud Senecæ Patris præf. lib. III. controvers. 'Ciceronem eloquentia sua in carminibus suis destituit: Orationes Sallustii in honorem historiarum leguntur.' Sed notum itidem est, quid excusando illi mori eloquentiam in historia ostentandi, lectoremque delectandi vel morandi, ab aliis responsum fuerit. Sane licebit properanti tetrico et fastidioso lectori illas orationes veluti scopulos præternavigare, dum interim alii, quibus lectu dignæ et insignium documentorum plenæ videntur, ex iisdem voluptatem capere et fructum permiserint.

Extant Thucydidea gravitate et acuta brevitate styli, Catonianæque[1] colore orationis ab *nobilissimo* hoc *historico*[2] descripta:

1. Bellum Jugurthinum, contra Jugurtham Numidiæ regem anno urbis 643. sq. gestum, de quo consulendi sunt viri docti ad Flor. III. 1. ubi in editione Græviana Jug. quoque imaginem in numo Syllæ contemplari poteris. Ex libris Punicis Hiempsalis nonnulla de situ Africæ tradit Sallustius belli Jug. cap. 17. sq. Orationem ex cap. 10. qua Micipsa filios ad pacem et concordiam hortatur, Severus Imp. morti vicinus commendavit Bassiano filio suo natu majori, ap. Spartianum c. XXI.

2. Bellum Catilinarium, sive de Conjuratione Catilinæ liber, quæ incidit in an. U. 691. quo Cicero consul fuit. Hunc librum, quem separatim cum Comment. suo edidit Theodorus I. F. Graswinkelius

NOTÆ

[1] Vet. epigramma ap. Quintil. VIII. 3. 'Et verba antiqui multum furate Catonis Crispe Jugurthinæ conditor historiæ.'

[2] Augustin. Ep. v. ad Marcell. c. 16. edit. novæ. T. II. Ep. 138.

Lugd. Bat. 1642. 12. prius scripsisse Sallustius videtur; sed Jugurthinum, quia prius gestum est, præmittere placuit.

3. E sex libris Historiarum[1] populi Romani, a morte Syllæ, quæ contigit M. Lepido et Q. Catulo Coss. anno U. 676. usque ad Catilinæ conjurationem, Fragmenta collecta a Lud. Carrione in sua Sall. edit. et ab Ant. Riccobono ad calcem libri de Historia, Venet. 1568. 8. et Basil. 1579. 8. p. 163–216. et ab Aldo Manutio, Pauli F. Sed Carrionis præstat industria, quam fere editores Operum Sall. sequuntur. Isaac. Vossius Epist. ad Nic. Heinsium data a. 1651. Holm. d. 12. Jul. ‘Hoc ipso die, quo hæc scribo, incidi in duo folia stupendæ antiquitatis: quæ postquam diligentius aspexi, statim conjeci esse fragmenta deperditarum Sall. Historiar. Continent illa bellum servile Crixi et Spartaci.’ Ob hoc potissimum opus, Lucullo inscriptum, Sallustius Martiali XIV. 191. audit ‘Romana primus in Historia.’ Reperiuntur fragmenta et in ed. Cortii.

4. Duæ Orationes (sive Epistolæ potius) de Rep. Ordinanda ad Cæsarem missæ, cum in Hispanias proficisceretur contra Petreium et Afranium, victo Cn. Pompeio. Has Sallustii esse Lipsius lib. I. Var. lect. c. 8. dubitavit; citra magnam causam negavit Carrio; ceterum tam de Sall. meritus haud male, quam non bene Jul. Pompon. Lætus. Quicquid enim ferme adversus Codd. fidem in Sall. immutatum est, id Pomponio huic tribui debere notat Vossius de Hist. Latinis lib. III. pag. 615. Duas hasce Orat. separatim notis illustravit Christoph. Colerus, Ambergæ, 1599. 8. Jo. Loccenius Lips. 1673. 8. et cum orat. in Cicer. Ciceronisque responsoria Gallice vertit Petr. Saliat, Paris. 1537. 8. ap. Sim. Colinæum. Hanc in Cicer. quam cum declamatione in Catil. Porcio Latroni vel Vibio Crispo alii tribuunt, (conf. Pet. Victorium XV. 3. Var. lect. et Jo. Sichardum in Quint. V. 13. p. 474.) ad Sall. auctorem ex Quintil. IV. 1. Institut. Orator. refert Paulus Colomesius. Eidem sine controversia tribuunt Sanctius, et ad ejus Minervam p. 387. Perizonius.

5. Declamatio in Catil. et alia in Cic. Porcii Latronis potius, aut Vibii Crispi, vel alterius non insulsi Rhetoris antiqui, quam Sall. esse creditur a viris doctis. Vide Lips. Orat. VII. Voss. lib. III. de vitiis sermonis c. VI. In cod. Ms. Ulm. Raymundi de Kraft

NOTÆ

[1] Male alii libros XI. vel IX. computant.

extat hoc titulo: 'Sallustii in Ciceronem controversia, et hujus in illum.' Minime tam despicabilis, quam Carrioni videtur, qui ineptissimum Sophistam vocat, etsi tam antiquus non est, quam videri cupit judice Barthio XXXIV. 16. Adversar. Veterem interpretem in Sall. Catilinariam ex membranis Paul. Stephani, laudat Goldastus notis ad Eginhard. p. 175.

Sallustii Historias e vett. Gramm. illustraverant Asper et Statilius Maximus, laudati a Charisio. Historiar. pariter libros et bellor. Jug. et Catil. (ita enim intelligo vocab. βελλῶν) Græce interpretatus est Zenobius, Suida teste. Sed hæc omnia hodie desiderantur, perinde ut Asinii Pollionis liber, quo Sallustii scripta, ut nimis priscorum verborum affectatione oblita, reprehendit, teste Suet. in Gramm. c. 20. Junium Maximum Sallustii Historias in Compendium misisse, innuit Statius IV. 4. Sylvar. Græca Sallustii versione usus est Stephanus Byz. in ἄξιλις.[1]

NOTÆ

[1] His adde: Turcii Rufi Aproniani notas ex antiq. lib. scripto insertas notis in Sallustium Angeli Mariæ Peverati separatim editis Ferrar. 1731. 4.

RECENSUS

EDITIONUM C. CRISPI SALLUSTII,

AUCTIOR FABRICIANO

ET SECUNDUM ÆTATES DIGESTUS.

ÆTAS I. NATALIS.

1470—1485.

....EDITIO primaria princeps, s. an. loc. et typogr. 4. (Parisiis, circa annum 1470. per Udalr. Gering, Mart. Crantz, et Mich. Friburger.) Incipit: 'Caii Crispi Salustii, de Lucii Catilinæ coniuratione liber fœliciter incipit.' In aliis tamen exemplaribus legitur: 'Caii Crispi Salustii, nobilissimi ciuis ac consularis romani, de Lucii Catilinæ coniuratione liber fœliciter incipit.' In fine:

'Nunc parat arma virosque simul [sibi] rex Maximus orbis
  Hostibus antiquis exitium minitans.
Hunc igitur bello studeas gens Pariseorum,
  Cui Martis quondam gloria magna fuit.
Exemplo tibi sint nunc fortia facta Virorum,
  Quæ digna memorat Crispus in historia.
Armigerisque tuis Alemannos adnumeres, qui
  Hos pressere libros, arma futura sibi.'

Maittair. pag. 293. Catal. de la Bibl. du Comte de Rewiczky pag. 112. sq. Panzer Tom. II. pag. 270.

1470 Venetiis. Fol. per Vindelinum de Spira. Editio princeps secunda, Jano Grutero, Wassio et Cortio consulta, sed principibus aliorum auctorum editionibus longe inferior. In calce legitur:

'EXPLICIT. M.C.C.C.C.L.X.X.
Qui cupis ignotum Iugurthæ noscere letum
  Tarpeie rupis pulsus ad ima ruit.

Quadringenta dedit formata uolumina crispi
Nunc lector uenetis spirea uindelinus,
Et calamo libros audes spectare notatos
Ære magis quando litera ducta nitet.'

Maittair. pag. 289. Panzer Tom. III. pag. 64.

— (Romana) sine nota loci et typographi. Fol. min. s. 4. maj. Editio princeps tertia, ab Havercampio adhibita, et in Præfatione laudata, omniumque antiquissima habita. Fluxit ex egregio Codice. In ejus fine legitur: 'Salustius finit feliciter. A. R.' quibus literis forsan designatur Adam Rot.

1471 Venetiis. Fol. min. per Vindelinum Spirensem. In fine:

'EXPLICIT. M. CCCC. LXXI.

Qui cupis ignotum' &c. ut in edit. 1470.

Accesserunt autem secundæ huic Vindelini editioni: 'Crispi Sallustii auctoris clarissimi Vita.' Ejusdem 'in M. Tullium Ciceronem invectiva. Ciceronis in Crispum Sallustium responsio seu invectiva.'—Maittair. pag. 306. Panzer Tom. III. pag. 72.

1472 Venetiis. Fol. per Philippum Venetum.—Panzer Tom. IV. pag. 429.

1474 Venetiis. Fol. min. In fine: 'Venetiis fuere impressa ductu et impensa Iohannis Coloniæ Agripinensis: nec non Iohannis Manthem de Gerretshem, qui una fideliter vivunt, anno a natali Christi MCCCC.LXXIIII. die XXIII. Martii.'—Maittair. pag. 338. sq. Panzer Tom. III. pag. 100.

— 'Sallustii Chrispi (sic) Historici clarissimi de Catilinæ conjuratione; accedit de Bello Iugurtino.' In fine: 'Mediolani per Ant. Zarotum Parmensem MCDLXXIV. die IV. mensis Augusti.' Fol.—Maittair. pag. 243. Panzer Tom. II. pag. 16.

— Sallustius de conjuratione Catilinæ, sine nota loci. MCCCCLXXIV. Fol.—Panzer Tom. IV. pag. 12.

1475 Valentiæ. 4. Incipit volumen a bello Catilinario sine ulla inscriptione. In fine belli Jugurthini legitur: 'Hæc Crispi Salustii opera quam optime emendata Valentiæ impressa anno MCCCCLXXV. die XIII. Iulii finiunt feliciter.' Sequitur Vita Sallustii. Hanc excipiunt Sallustii Invectiva in Ciceronem et Ciceronis in illum. Oratio Lucii Catilinæ responsiva in M. T. Ciceronem.—Maittair. pag. 349. Panzer Tom. III. pag. 57.

— Brixiæ. Fol. In fine: 'Explicit Sallustius de bello Catilinario et Iugurtino per me Eustacium Gallum Brixiæ fœliciter impressus

die vigesima sexta Augusti M.CCCC.LXXV.'—Panzer Tom. IV. pag. 266.

—'Ex libris Historiarum C. Crispi Salusti Excerpta.' (Sunt orationes V. et epistolæ III.) In fine: 'Impressus Rome: In domo nobilis uiri Petri de Maximis Per M. Arnoldum pannartz alamannum. Anno Salutis M.CCCC.LXXV. Die XXV. mensis septembri. Sedente Syxto IIII. Pon. Max. Anno eius Quinto. Deo Laus.' 4.—Crevenna Tom. V. pag. 146. sq. Panzer Tom. II. pag. 457.

1476 Sallustii Opera. In fine: 'Hæc Crispi Salustii opera quam optime emendata Mediolani fuere impressa: ductu et impensa Philippi Lavanii Anno a natali christiano MCCCCLXXVI. quinto klas Decembres.' Fol.—Maittair. pag. 366. Panzer Tom. II. pag. 23. Biblioth. publ. Argentor.

1477 C. Sallustii Crispi Bellum Catilinarium. 'Impressum Mediolani per magistrum Iacobum de Marliano M.CCCC.LXXVII.' Bellum Jugurth. et Orat. Catilin. in Cicer. et Crispi Jugurthini oratoris vita; et ejusd. in Cicer. Invect. et Cicer. in Crisp. In fine: 'Hæc Crispi Iugurthini opera quam optime emendata Mediolani fuere impressa ductu et impensa magistri Iacobi Marliani; anno a natali Christiano MCCCCLXXVII. vigesimo secundo Kalendas Decembres.' Fol.—Maittair. pag. 379. Panzer Tom. II. pag. 30.

1478 Venetiis. Fol. Textui præmissa est Vita Sallustii, auctore Hier. Squarzafico. In fine legitur: 'Crispi Sallusti historiographi clarissimi Catilinarii ac Iugurtini belli finis. opere et impenssa magistri Philippi petri magna: cum diligentia: atque arte impressi anno dni. Millesimo CCCCLXXVIII. die XXII. Iuni. Ioanne Mozenigo principe felicissimo imperante. Explicit Invectiva M. T. C. in Salustium.'—Extat in Bibl. publ. Argentor.

— Florentiæ. Fol. Caii Crispi Sallustii de conjuratione Catilinæ liber; et de bello Jugurthino liber. In fine: 'Impressum Florentiæ, apud Sanctum Iacobum de Ripoli, M.CCCC.LXXVIII.'—Catal. du Duc de la Valliere Tom. III. pag. 144. Panzer Tom. I. pag. 406.

1479 C. Crispi Sallustii bellum Catilinarium. In fine versus:

'Si quisquam cupiat magnas res noscere gestas
Unde viris virtus maior inesse solet.

Nunc opus hoc crispi terse pressum sibi querat,
Quo nova vis lucet artis et ingenii.
Sistet enim priscis quæ gloria, quanta potestas
Romulidus (Romulidis) fuerit, dum probitate nitent.
Et contra (vitiis ipsa virtute subacta)
Itur ut in facinus, et labat omne decus.'

Sequitur ejusdem bellum Jugurthinum. In cujus fine legitur: 'C. Crispi Sallustii de bello Iugurthino liber finit. Impressus parisiis in vico Sancti Iacobi, in intersignio follis viridis' (per Petrum Cæsaris et Joh. Stoll.) 'Mil. CCCC. LXXIX.' Bellum Jugurthinum excipiunt Ciceronis quatuor Catilinariæ et Sallustii oratio in Tullium. 4.—Maittair. pag. 400. Panzer Tom. II. pag. 281.

— Sallustii bellum Catilinar. et Jugurthinum. In fine: 'Deo favente impressum est opificio ac industria magistri Antonii Zarothi Parmensis, Mediolani MCCCCLXXIX. die III. Novembris.' Fol. —Maittair. pag. 400. Panzer Tom. II. pag. 35.

1480 Venetiis. Fol.—Maittair. pag. 410. Panzer Tom. III. pag. 160.

1481 C. Crispi Sallustii de conjuratione Catilinæ liber; et de bello Jugurthino liber. In fine Jugurthæ: 'Finis. Crispi Sallustii opus feliciter impressum Venetiis. M.CCCC.LXXXI.' Sequuntur: Crispi Sallustii oratoris clarissimi Vita: Crispi Sallustii in M. T. Ciceronem invectiva: M. T. Ciceronis in Crispum Sallustium responsio seu invectiva: Registrum chartarum. Tandem: 'Venetiis per Baptistam de tortis. MCCCCLXXXI. die XXIII. decembris.' Fol.—Maittair. pag. 418. Panzer Tom. III. pag. 173.

1482 Caii Sallustii Crispi Bellum Catilinar. et Jugurthin. In fine: 'Hoc L. Catilinæ gestorum atque Vitæ, Iugurtini quoque Crispi opus, Mediolani impressum est per Leonardum Pachel una cum Ulderico Scinzenzeller, eius Socio Anno domini MCCCCLXXXII. nono Kalendas Februarii.' Fol.—Maittair. pag. 432. Panzer Tom. II. pag. 45.

— Caii Crispi Sallustii Bellum Catilinarium, et Bellum Jugurthinum. In fine: 'Crispi Sallustii opus Rome feliciter impressum: finit: anno MCCCCLXXXII.' Accedunt in eodem volumine: Crispi Sallustii oratoris clarissimi vita: Crispi Sallustii in M. T. Ciceronem invectiva: M. T. Ciceronis in Sallustium responsio sive invectiva. In calce: 'Finis. Impressum Rome: Anno dni

MCCCCLXXXII. die XVII. mensis Aprilis.' 4 min. (ex offic. Euchar. Silber.)—Maittair. pag. 438. Panzer Tom. II. pag. 479.

1483 Sallustius cum commento. Venetiis. Fol.—Maittair. pag. 460. Panzer Tom. III. pag. 202.

1485 C. Crispi Sallustii historia de conjuratione Catilinæ et de bello Jugurthino. Sallustii vita, &c. quæ exhibentur in edit. Ven. an. 1481. In fine: 'Venetiis per Bernardinum Benalium et socios. M.CCCC.LXXXV. die XXIIII. aprilis.' Fol. — Maittair. p. 746. Panzer Tom. III. pag. 222.

— C. Crispi Sallustii Opera. In fine: 'Libello inscripta huic si quispiam noscere petat. Primo Iugurtini Crispi Libros duos, eius esse attingere sciat. Secundo, Orationem Catilinæ responsivam in M. T. Ciceronem. Tertio, Crispi Iugurtini Oratoris clarissimi Vitam. Quarto, eiusdem Crispi Sallustii in M. T. Ciceronem Invectivam. Quinto, M. T. Ciceronis in Crispi Iugurtini responsionem, sive Invectivam, quæ finem eodem libello præbet. Hoc Lucii Catilinæ gestorum atque Vitæ, Iugurtini quoque Crispi opus, Mediolani impressum est An. Domini MCCCCLXXXV. die IV. mensis Madii.' Fol. — Denis Suppl. pag. 205. Panzer Tom. II. pag. 53.

•• s. a. l. et typogr. Fol. Incipit a verbis: 'C. Crispi Sallustii de bello Iugurthino contra populum romanum liber feliciter incipit.' In fine fol. 40. a. 'C. Crispi Sallustii de bello Iugurthino liber feliciter finit.

De morte Iugurte disticon

Qui cupis ignotum, Iugurte noscere letum:

Tarpeie rupis trusus ad ima ruit.'

Fol. 41. a. 'C. Crispi Sallustii de Lucii Cataline coniuratione liber felicit' incipit.' Fol. 60. b. 'C. Crispi Sallustii de coniuratione Catiline feliciter finit.' Char. goth. uti videtur Martini Flachen, Argentoratensis typographi, cujus specimen in æs incisum exhibet Cat. Biblioth. de la Vall. Tom. III. pag. 143.—Panzer Tom. I. pag. 89. sq.

•• s. a. l. et typogr. 4. Incipit a Prologo belli Catilinarii. In fine fol. 28. versus octo leguntur, quorum ultimus:

Itur ut in facinus, et labat omne decus.

Fol. 29. incipit bellum Jugurthinum. In fine: 'C. Crispi Sallustii de bello Iugurtino liber finit.' Sequuntur versus quatuor de morte Jugurthæ, et decem alii, quorum primus:

Quos Bellona viros olim concusserit armis.

Agmen claudunt : M. T. Ciceronis invectivæ in L. Catilinam. In fine: 'Et in hoc finitur quarta invectiva M. T. Ciceronis in L. Catilinam.' Char. Petri Cæsaris, typographi Parisiensis.—Panzer Tom. II. pag. 342.

.. s. a. 4. Sallustii libri de conjuratione Catilinæ et de bello Jugurthino, cum Ciceronis invectivis in Catilinam. 'Parisiis per magistrum Udalricum cognomento Gering.' (an. 1479. ut putatur.) —Panzer Tom. II. pag. 340. Differt ab edit. principe.

.. s. a. et l. fol. Sallustii Opera. In fine legitur Justiniani Romani epistola, ex qua discimus Joannem Vercellensem et Franciscum Madium impressores fuisse.—Panzer Tom. III. pag. 501.

.. s. a. 4. Sallustii de conjuratione Catilinæ liber. 'Svollis per P. Os de Breda.'—Panzer Tom. IX. pag. 104.

.. s. a. l. et typogr. Fol. 'C. Crispi Salustii liber de conjuratione, L. Ser. Catiline. Præcedit C. Crispi Salustii vita.' (Lipsiæ.)—Panzer Tom. IX. pag. 501.

.. s. a. l. et typogr. 4. Excerptæ orationes ex libris historiarum C. Crispi Sallustii. Incipit ab oratione Lepidi Cos. ad R. P. et terminatur his versibus :

Christe Deus, vere sancte genetricis amore
Corporis ac anime sit tibi cura mee.
Hostis ab insidiis cunctis hac nocte tuere ;
Peccavi, fateor, tu miserere mei.

Char. goth. Joh. Schalli, typographi Mantuani.—Panzer Tom. II. pag. 10.

.. s. a. l. et typogr. 4. Orationes ex Sallustio et aliis.—Panzer Tom. IV. pag. 169.

.. s. a l. et typogr. 4. 'Salustii invectiva contra M. T. Ciceronem. Responsio Ciceronis contra invectivam Salustii. Epistola Enee Silvii contra vernandum legisperitum de recommendatione poësis,' &c. Char. Arnoldi Therhoernen, typographi Coloniensis. Panzer Tom. IV. pag. 186. coll. Tom. IX. pag. 227.

ÆTAS II.

1490 1508.

Nomen habeat a Pomponio Læto, qui et Sallustium recognovit, et ex Cod. Vaticano fragmenta aliaque eidem adjudicata protulit.

... ad Rup. pag. 457. Quicquid in Sallustio ... idem immutatum est, id Læti importunæ ... docti. At Jo. Cuspinianus in præf. Flori testa- ... llustii opuscula a Pomp. Læto correcta emen- ... illius prima habeatur, nemo dixit. Sitne igi- ... rimo loco ponimus, an quæ sequitur Veneta, ... c vero ætate quoque illustres interpretes acce- ... Badius, cet.

... sti liber de coniuratione L. Sergii Catilinæ: ... undem: de Bello Iugurthino liber: Orationes ... datione Pomponii Læti.' In fine: 'Impressus ... rarium Silber alias Franck. Anno Salutis ... a Nonas Aprilis. Sedente Innocentio VIII. ... Sexto.' 4 min.—Maittair. p. 520. Panzer

... m Vercellensem et F. Madium.—Panzer ... Hanc Wassius tractavit.

... llum Catilinarium cum Laurentii Vallensis ... Latronis Declamatio contra Catilinam. Sal- ... num. Ejusdem variæ orationes. Ejusdem ... legitur Pomponii Læti Epistola ad Augus- ... fine operis: 'Laus omnipotenti Deo. ... Bernardinum Benalium.' Fol. sine nota ... pag. 40. n. LXXIX.

... historiæ ex recensione Pomponii Læti, cum ... allensis in Conjurationem Catilinæ. 'Ve- ... rii de Caneto. M. CCCCXCI. Maii uudeci- ... III. pag. 306.

... hæc continentur. Pomponii Epistola ad ... m. C. Crispi Salustii bellum catilinarium ... tii vallensis. Portii Latronis Declamatio ... C. Crispi Salustii bellum iugurtinum. C. ... orationes ex libris eiusdem historiarum ex- ... Salustii vita. Romæ per Pomponium emen- ... ligentissime impressa.' In fine: 'Impressum ... um de Ferraris de Pralormo M.CCCCLXXXXII. ... Fol.—Panzer Tom. III. pag. 325.

... mine hæc continentur. Pomponii Epistola ad Maphæum. C. Crispi Salustii bellum catilinarium

cum commento Laurentii Vallensis. Portii Latronis Declamatio contra Catilinam. C. Crispi Salustii bellum iugurthinum,' &c. ut in edit. anteced. In fine: 'Impressum Venetiis per magistrum Theodorum de ragazonibus de asula Anno domini M.CCCC.LXXXXII. die VIII. Iulii. Deo gratias Amen.' Fol. min. —Panzer Tom. IV. pag. 445.

1493 'Crispi Sallustii Catilinaria cum commentariis Laurentii Vallæ: item Portii Latronis Declamatio contra Catilinam: Sallustii Bellum Iugurthinum. Eiusdem variæ orationes et vita: Romæ per Pomponium emendata ac Mediolani diligentissime impressa.' Cum Epistola Pomponii. In fine: 'Anno incarnationis Christi Iesus Salvatoris Millesimo quadringesimo nonagesimo tertio, Ianuarii mensis die ultima, impressum Mediolani est præsens opusculum arte et ingenio Ulderici Scinzenzeller.' Fol.—Denis Suppl. pag. 355. Panzer Tom. II. pag. 69.

— C. Crispi Salustii bellum Catilinarium cum Laurentii Vallensis commentariis. Ejusdem Bellum-Jugurthinum, orationes ex libris ejusdem excerptæ, ejusque vita. Præmittitur Pomponii Læti Epistola ad Augustinum Maffeum. In fine voluminis: 'Venetiis impressum est hoc Salustii opus cum commento per Ioannem de cereto de Tridino Anno domini M. CCCC. LXXXXIII. V. die Augusti.' Fol.—Pl. Braun P. II. pag. 250. n. XXII.

1494 Sallustii opera. 'Taurini per Nicolaum de Bededictis et Iacobinum Suigum.' Fol.—Maittair. pag. 574. Panzer Tom. III. pag. 46.

— Venetiis. Fol.—Maittair. pag. 789. Panzer Tom. III. pag. 364.

1495 'Hoc in volumine hæc continentur. Pomponii Epistola ad Augustinum Maphæum. C. Crispi Sallustii bellum catilinarium cum commento Laurentii vallensis. Porcii Latronis Declamatio contra L. Catilinam. C. Crispi Sallustii bellum Iugurthinum cum commentariis præclarissimi fratris Ioannis Chrisostomi Soldi Brixiani. C. Crispi Sallustii variæ orationes ex libris eiusdem historiarum exceptæ. (sic) C. Crispi Sallustii vita,' &c. In fine: 'Opera et diligentia Bernardini Misintæ Ticiensis, impensa vero Angeli et Iacobi Britannicorum fratrum impressa Brixiæ idibus Ianuarii M.CCCC.LXXXXV. accuratissime per Pomponium Lætum et per Iohannem Britannicum revisa.' Fol.—Maittair. pag. 413. Panzer Tom. I. pag. 254. Abundat vitiis operarum variis crassisque, teste ven. Tellero, qui ea usus est.

1496 'Hoc in volumine hæc continentur. Pomponii Epistola ad Augustinum Mapheum. C. Crispi Salustii bellum catilinarium cum commento Laurentii Vallensis. Portii Latronis Declamatio contra L. catilinam. C. Crispi Salustii bellum iugurthinum. C. Crispi Salustii varie orationes ex Libris eiusdem historiarum excerpte. C. Crispi Salustii vita.' Hæc in fronte. In fine: 'Accipe-opus-Salustii-accuratissime et fideliter impressum Lugduni per magistrum iohannem de vingle impressorem insignem. Anno ab incarnatione seu nativitate Milleno quadringenteno. XCVI. Altera die epyphanie domini que est septima dies Mensis Ianuarii.' 4.—Maittair. pag. 610. Panzer Tom. IX. p. 248.

— Sallustius ex Læti recognitione, cum Laur. Vallæ comment. in Catilinam et Jo. Chrys. Soldi in Jugurtham. Venetiis per Philippum Pincium. Fol.—Panz. Tom. III. pag. 399.

1497 'Hoc in volumine hæc continentur. Pomponii Epistola ad Augustinum Mapheum. C. Crispi Sallustii bellum Catilinarium,' &c. ut in ed. Brixiensi. an. 1495. In fine: 'Scito humanissime lector hæc opera Salustii cum commentariis et aliis cum declamationibus: tum orationibus: opera et diligentia magistri Andree Brocart. Impensa vero Iohannis Alexandri, et Iohannis Petit librariorum Parisiis quam diligenter revisa atque impressa fore idibus Ianuariis,' 1497. Fol. min.—Maittair. p. 635. Panzer Tom. II. p. 316.

·· s. a. l. et typogr. fol. 'Hoc in volumine hæc continentur. Pomponii Epistola ad Augustinum Maphæum. C. Crispi Salustii bellum Catilinarium cum commento Laurentii Vallensis. Portii Latronis declamatio contra L. Catilinam. C. Crispi Salustii bellum Iugurthinum cum commentariis preclarissimi fratris Ioan. Chrysostomi Soldi Brixiani. C. Crispi Salustii variæ orationes ex libris eiusdem historiarum exceptæ. C. Crispi Salustii vita. Romae per Pomponium emendata Brixiaeque per Ioan. Britannicum diligentissime revisa.' Præcedunt Epistolæ duæ Joh. Chrysostomi Soldi ad fratrem suum Bartholomæum. In fine nulla subscriptio.—Panzer Tom. IV. p. 186. Brixiæ minime dari posse hanc edit. monet Audiffr. in Specimine edd. Italic. Sec. XV. pag. 203.

1500 Venetiis. Fol. In prima pagina folii primi conspiciuntur quatuor figuræ, auctorem et tres ejus commentatores exhibentes. His voluminis hujus contenta leguntur subjecta. I. C. Crispi

Salustii Bellum Catilinarium cum Laurentii Vallæ et Omniboni Leoniceni commentariis. II. Partii Latronis Declamatio contra L. Catilinam. III. Salustii Bellum Jugurthinum cum Joan. Chrysostomi Soldi commentariis. IV. Ejusdem variæ orationes ac vita.—Ad finem habentur: Oratio Salustii invectiva in Ciceronem, hujus responsio, et Catilinæ Oratio responsiva in Ciceronem. In calce voluminis legitur: 'Impressum Venetiis opera et impensa solertissimi viri Ioannis Tacuini de Tridino: regnante inclito Principe Augustino Barbadico Anno domini M. CCCC. die XX. Lui.' Adjecta sunt chartarum registrum et typographi symbolum. Pl. Braun P. II. pag. 324. n. XVIII.

1501 'Crispi Salustii liber de Bello Iugurthe regis Uniusdarum emendatus atque impressus impensis Iac. de Breda Daventriæ.' 4.—Sic Bibl. Emtinck. P. III. p. 151. n. 398. Conf. Panzer Tom. IV. pag. 484.

1502 'Hoc in volumine hæc continentur. Pomponii Epistola ad Augustinum Mapheum. C. Crispi Salustii bellum Catilinarium cum commento Laurentii Vallensis: et Omniboni Leoniceni. Portii Latronis Declamatio contra L. Catilinam. C. Crispi Salustii bellum Iugurthinum cum commentariis præclarissimi fratris Ioannis Chrysostomi Soldi Brixiani. C. Crispi Salustii variæ orationes ex libris eiusdem exceptæ. C. Crispi Salustii vita. Romæ per Pomponium emendata, Brixiæque per Ioan. Britannicum diligentissime revisa.' In fine: 'Impressum Venetiis opera et impensa solertissimi viri Ioannis Tacuini de Tridino: regnante inclito Principe Leonardo Lauredano Anno Domini MCCCCCII. die x. Iulii.' Fol. — Panzer Tom. VIII. pag. 352.

1503 'C. Crispi Sallustii Opera. Hic erit, ut perhibent doctorum corda virorum, Primus CRISPUS in historia.' In fine: 'Opus hoc impressum Florentiæ opera et impensa Philippi Iuntæ Florentini Bibliopolæ. Anno salutis millesimo quingentesimo tertio, sexto calendas Februarias, Petro Soterino Vexillifero fœlicissimo.' 8. — Panzer Tom. VII. pag. 7. Præmittitur Benedicti Philologi editoris nuncupatoria.

1504 Salustius. 'Blesis, quarto nonas Iunii MCCCCCIIII.' 8. (curante Thoma Murchio, Genuensi, qui pauca præfatus est.—Harles. Introduct. in not. Lit. Rom. p. II. pag. 250.

— C. Crispus Sallustius ab Ascensio familiariter expositus. 'Iehan Petit. Quæ omnia venundantur Parrhisiis in vico Sancti Iacobi sub Leone argenteo: et in monte divi Hilarii ex adverso Collegii

Itali. Anno salutis Christianæ M.D.IIII. Tertio Calen. Novemb.' In fine: 'Finis reliquiarum C. Crispi Sallustii et plusculorum fragmentorum unde unde corrasorum et ab Ascensio utcunque explicatorum et ab eodem diligenti accuratione coimpressorum anno salutis Christianæ MDIIII. tertio Calend. Novemb.' fol. — Panzer Tom. VII. p. 510.

— Sallustii opera. 'Lugduni apud Barthol. Trot anno millesimo quingentesimo quarto, die quinta Novembris.' 8. — Maitt. Ind. II. pag. 224. Panzer Tom. VII. p. 281.

1505 C. Crispus Sallustius de conjuratione L. Serg. Catilinæ. 'Constantiæ per Io. Schaeffeler MDV. die XII. Iunii.' 4. — Panzer Tom. VI. pag. 446.

1506 'Opera Salustiana. In Ca. Crispi Salustii opera Ascensii familiaris interpretatio. In cuius complexu hæc opera continentur omnia. Epistola Pomponii leti de eiusdem recognitione—Orationes due ad Cæsarem senem de republica.—Venundantur Lugduni a Stephano gueynard prefate civitatis bipliopola et cive. In vico Mercuriali vulgariter En la rue merchiere: prope sanctum Antonium.' In fine: 'Finis Reliquiarum C. Crispi salustii Et plusculorum fragmentorum undeunde corrasorum. Et a Iohanne de vingle diligenti accuratione coimpressorum. Anno salutis christiane M.CCCC. sexto. Sexto Calen. Novembris.' fol. min.—Repetitio ed. Paris. an. 1504. Panzer Tom. VII. pag. 283.

1508 Sallustius. Mediolani per Ioh. Angelum Scinzenzeir. Fol. — Panzer Tom. VII. pag. 385.

— Sallustius cum plusculis additamentis. Parisiis apud Ascensium. 8.—Panzer Tom. VII. pag. 530.

— Sallustius de bello Jugurthino. In fine: 'Impressum Hantwerpiæ in foro frumentario post Curiam Civitatis haud longe a rubeo Scuto per me Hadrianum de Bergis 1508.' 4.—Maittair. Tom. II. pag. 189. Panzer Tom. VI. pag. 4.

— Sallustii bellum Jugurthinum. 4. s. l. quam Cortius sibi e biblioth. Viteberg. transmissam, putat Lipsiæ excusam a Martino Herbipolensii. Vide ejus Præf. pag. XII.

— Sallustii bellum Catilinarium et Jugurthinum. s. l. 8.—Panzer Tom. IX. pag. 110.

ÆTAS III. ALDINA.

1509—1536.

Quam inchoavit Aldus Pius Manutius, firmavit Franc. Asulanus,

alterius Aldinæ curator. Ille quidem ex duobus Mss. antiquissimis e Gallia a Jo. Lascaris et Jo. Jocundo allatis Venetias, excudit Sall. Catil. et Jug. in melius jam emendatos: hic denuo summa cura recognitos omnique prorsus, ut quidem profitetur in præfatione, qua plurima marcescebant, repurgatos labe, ac suo demum restitutos candori, dedit Mss. fide.

1509 C. Crispi Sallustii de Conjuratione Catilinæ. Ejusdem de Bello Jugurthino. Ejusdem oratio contra M. T. Ciceronem. M. T. Ciceronis oratio contra C. Crispum Sallustium. Ejusdem orationes quatuor contra Lucium Catilinam. Porcii Latronis declamatio contra Lucium Catilinam. Orationes quædam ex libris Historiarum C. Crispi Sallustii. ' Venetiis, in ædibus Aldi, et Andreæ Asulani soceri, Mense Aprili MDIX.' 8.—Crevenna Tom. v. pag. 142.

— C. Crispi Sallustii Opera ab Ascensio explanata. In fine: ' C. Crispi Sallustii Catilina et Iugurthina cum reliquis collectaneis ab Ascensio utcunque explanatis, hic suum capit finem. Lugduni diligenti recognitione impressus per Claudium Davost, alias de Troys. Impensis honesti viri Simonis Vincentii a. dom. millesimo quingentesimo nono. XVIII. Iun.' Fol. min.—Panzer Tom. VII. p. 292. Harles. Suppl. ad brev. Not. lit. Rom. P. I. pag. 299.

— Sallustii oratio invectiva in Ciceronem cum Responso. Francofordii, per Balth. Murher. Fol.—Panz. Tom. VII. pag. 51.

1510 C. Crispi Salustii liber de conjuratione L. Ser. Catilinæ. In calce: ' Opus Salustii in romana historia principis: de coniuratione Catilinæ elegantissimum, et ab Herbipolensi Martino exactissime optimis, (ut vides) typis [n. gothicis] iam denuo impressum: et vigilantissima cura: ex multis probis codicibus collatis: apprime emendatum emaculatumque. Anno incarnationis decimo supra millesimum quingentesimum.' Fol.—Extat in bibl. publ. Erlangensi, teste Harlesio in Introduct. in Not. Lit. Rom. p. II. p. 251. In Panzeri Ann. typ. Tom. VII. p. 168. n. 303. vero citatur ex Cat. Tott. ' Sallustii bellum Catilinarium et Iugurthinum. Lipsiæ per Martin. Herbipolensem, MDX.' Fol.

— Coloniæ. 4. Sall. Opera, ex officina Quenteliana.—Panzer Tom. VI. pag. 369.

— C. Crispi Sallustii liber de bello Jugurthino. Impressum Lyptzk per Jacobum Thanner. Fol.—Panzer Tom. VII. pag. 169.

— C. Crispi Sallustii de conjuratione L. Ser. Catilinæ: Lipsiæ typis Jacobi Thanneri. Fol.—Panzer ibid.

— Crispi Sallustii de coniuratione Catilinæ: Et bello Iugurtino cum duobus expositoribus Laurentio Valla: Et Ioan. Chrisostomo Brixiano fidelissime correcta. Additæ sunt nonnullæ eiusdem orationes ex libris historiarum excerptæ: cum invectivis in Ciceronem: et Ciceronis in Sallustium: nuperrime omnia ex vetustissimis codicibus quam diligentissime castigata. In fine: 'Impressum Mediolani in Æd. Leonardi de Vegiis Anno Domini M.CCCCC.X. Die VIII. Novembr.' Fol.—Panzer Tom. VII. pag. 389.

1511 Opera .Salustiana. Opera C. Crispi Salustii divini historiographi—Ascensii expositione elucidata ac clarissime exposita, &c. In fine: 'C. Crispi Salustii Catilina et Iugurthina cum reliquis collectaneis ab Ascensio: utcunque explanatis: hic suum capit finem diligenti recognitione Impressus [Lugduni] per Iacobum mareschal. Anno domini millesimo quingentesimo undecimo die vero decimaseptima Mensis Octobris.' 4. maj.—Panzer Tom. IX. pag. 511.

— C. Crispi Sallustii de conjuratione Catilinæ, et bello Jugurthino, historiæ, nuper ad archetypon Aldi Manutii quam vigilantissime emendatæ ac impressæ. In fine: 'Viennæ Pannoniæ in ædibus Hieronymi Vietoris et Ioannis Singrenii sociorum, expensis vero Leonhardi et Lucæ Alantseæ fratrum. XII. Calend. Novemb. Anno M.D.XI.' 4.—Denis Wiens Buchdr. Gesch. pag. 45. sq.

1512 C. Crispi Salustii bellum Catilinarium. Item bellum Jugurthinum. Item variæ rationes ex libris ejusdem historiarum excerptæ. Item C. Crispi Salustii vita.—In calce: 'Argentorati ex ædibus Schurerianis. Mense Aug. a. MDXII. Tempus observa.' 4. Pauca præfatus est 'Balthasar Fidelis I. U. D. et Modœciensis ecclesiæ archibraesbiter' (sic).—Harles. Supplem. ad brev. Not. Lit. Rom. P. I. Præf. pag. X. Panzer Tom. IX. pag. 360.

— C. Crispi Sallustii Opuscula cum plusculis additamentis. Parisiis per Guilelmum le Rouge pro Dionysio Roce. 8. Præmissam habet Iod. Badii Ascensii Epistolam.—Maittair. T. II. p. 233. Panzer T. VII. p. 569.

1513 Opera C. Crispi Sallustii cum variorum commentariis. In fine: 'Impressit Venetiis Bartholomæus de Zannis de Portesio

MDXIII. die III. mensis Februario.' Fol.—Panzer Tom. VIII. pag. 411.

— C. Crispi Sallustii de conjuratione Catilinæ. Ejusdem de bello Jugurthino. Ejusdem oratio contra M. T. Ciceronem. M. T. Ciceronis oratio contra C. Crisp. Sallustium. Ejusdem orationes quatuor contra L. Catilinam. P. Latronis declamatio contra L. Catilinam. Orationes quædam ex libris Historiarum C. Cr. Sallustii. Florentiæ, sumptibus Philippi de Giunta Florentini, Mense Julio, 1513. 8.—Crevenna Tom. V. pag. 142.

— C. Crispus Sallustius de conjuratione Catilinæ et bello Jugurthino, ex secunda recognitione, &c. T. O. Argentorati ex ædibus Schurerianis. MDXIII. mense Decembri. 4.—Panzer Tom. VI. pag. 63.

— C. Crispi Sallustii Opera. Parisiis, apud Badium Ascensium. 8. Panzer Tom. VIII. pag. 4.

— C. Crispi Salustii Opera cum Laur. Vallæ. Omniboni Leoniceni. Io. Badii Ascensii in ejusd. bellum Catilinarium, in bellum Jugurthinum vero Chrysostomi Soldi Brix. et Ascens. in cæteris autem omnibus Ascens. interpr. nonnullis etiam rationibus de conscribenda historia additis ex ejusdem historiarum monumentis excerptis. Romæ per Pomp. Lætum alias emendata, nunc vero Venetiis recogn. &c. Venetiis per Bernardinum de Vianis de Lexona Vercellens. MDXIII. Fol.—Panzer Tom. VIII. pag. 417.

1514 Opera Sallustiana. Venetiis, opera Joan. Tacuini de Tridino. Fol.—Panzer Tom. VIII. pag. 420.

— Opera Salustiana cum Iodoci Badii expositione, Pomponii Læti recognitione, et ejusdem vita, &c. Lugduni per Johannem de Platea MDXIV. die XV. Novembr. Fol. min.—Panzer Tom. VII. pag. 306.

1515 Sallustii Bellum Catilinarium et Jugurthinum. Lipsiæ in ædibus Valentini Schumann. 4.—Panzer Tom. VII. pag. 191.

1516 C. Crispi Sallustii, de conjuratione Catilinæ, et bello Jugurthino, historiæ, nuper ad archetypon Aldi Manutii quam vigilantissime emendatæ ac impressæ. In fine: 'Laus Deo. Vinnæ (sic) Pannoniæ per Hieronymum Vietorem. Expensis vero Leonardi et Lucæ Alantsæ fratrum. Mense Octobr. Anno Domini M.D.XVI.' 4.—Denis Wiens Buchdr. Gesch. pag. 157.

— Sallustii bellum Catilinarium. Lipsiæ per Valentinum Schumann. 4.—Panzer Tom. VII. pag. 196.

1517 C. Sallustii Romanæ historiæ facile principis Bellum Catilinarium. In fine: 'Daventriæ ex officina literatoria Alberti Paeffraed Anno salutis nostræ millesimo quingentesimo decimo septimo.' 4.—Extat in biblioth. Acad. Heidelberg.

— C. Crispi Salustii de conjuratione Sergii Catilinæ historia. nuper ad Aldi Manutii Archetypon. quam diligentissime et emendata et impressa. In fine: 'Impressum Lyptzk per Iacobum Thanner Herbipolitanum Anno dni. Millesimo quingentesimo decimo septimo.' 4.—Præcedunt Sallustii librum, 1. 'Testimonium elimati codicis per Aldum, ex epistola eius præliminari.' 2. 'Excerptum ex libris Petri Criniti de historicis ac rhetoribus latinis.' 3. 'Crispi Sallustii oratoris clarissimi vita.' Exscripta est hæc editio, si duo folia prima excipias, literis Romanis.—Freytag Apparat. lit. Tom. II. pag. 1339. sq.

— C. Crispi Sallustii de bello Jugurthino liber. Ex secunda recognitione ad Aldi Manutii archetypon. Item C. Crispi Sallustii vita. Index præterea. Lipsiæ ex ædibus Valentini Schumann. In fine: 'Lipsiæ in ædibus Valentini Schumann. Anno domini Millesimo quingentesimo decimo septimo.' 4.—Panzer Tom. VII. pag. 200.

— C. Crispi Sallustii Bellum Catilinarium, item Bellum Jugurthinum ejusdem. Index præterea eorum, quæ ex hoc opere veniunt notatu memoratuque digna. In fine: 'Argentorati ex ædibus Schurerianis mense Octobri Anno MDXVII.' 4.—Præfatus est Nic. Gerbelius. Panzer Tom. VI. pag. 85.

— Sallustius, cum plusculis additamentis. Parisiis. 8. per Joh. du Pré et Jac. Messier.—Cat. bibl. Bunav. Tom. I. pag. 292.

1518 C. Crispi Sallustii de conjuratione Sergii Catilinæ historia. 'Lipsiæ ex ædibus Valentini Schumann. Anno domini Millesimo quingentesimo octavo decimo.' 4.—Panzer Tom. IX. pag. 495.

1519 Bellum Catilinarium Sallustii cum elegantissima oratione Ortwini Gratii. Coloniæ in ædibus Quentelianis. 4.—Panzer Tom. VI. pag. 382.

— C. Crispi Sallustii de bello Jugurthino liber. Item Crispi Sallustii vita. Lipsiæ ex officina Schumanniana. 4.—Panzer Tom. IX. pag. 496.

— Opera Sallustiana, cum expositione Ascensii. 'Lugduni per Ioannem Marion Anno M. quingentesimo XIX. die vero VII. Iulii.' 4.—Panzer Tom. VII. p. 324.

1521 C. Crispi Sallustii de conjuratione Catilinæ. Ejusdem de bello Jugurthino. Orationes quædam ex libris Historiarum C. Crispi Sallustii. Ejusdem Oratio contra M. T. Ciceronem. M. T. Ciceronis oratio contra C. Crispum Sallustium. Ejusdem orationes quatuor contra L. Catilinam. Porcii Latronis declamatio contra L. Catilinam. Quæ omnia solerti nuper cura repurgata sunt, ac suo quæque ordine optime digesta. In calce: 'Venetiis in ædibus Aldi et Andreæ Asulani Soceri, mense Ianuario M.D.XXI.' 8.—Editio egregia. Extat in bibl. Bipont. olim Ducali.

— Crispi Sallustii de conjuratione Catilinæ. Ejusdem de bello Jugurthino. Ejusdem oratio contra M. T. Ciceronem. M. T. Ciceronis oratio contra C. Crispum Sallustium. Ejusdem orationes quatuor contra L. Catilinam. Portii Latronis declamatio contra L. Catilinam. Orationes quædam ex libris historiarum C. Crispi Sallustii. In fine: 'Basileæ, in ædibus Andræ Cratandri, mense Februario Anno M.D.XXI.' 8.—Panzer Tom. VI. pag. 228.

— C. Crispi Sallustii de conjuratione Catilinæ, et bello Jugurthino, historiæ, nuper ad archetypon Aldi Manutii quam vigilantissime emendatæ ac impressæ. In fine: 'Viennæ Pannoniæ per Ioannem Singrenium. Expensis Lucæ Alantsee. Octavo Cal. Maii. Anno Domini M.D.XXI.' 4.—Denis Wiens Buchdr. Gesch. pag. 221.

— C. Crispi Sallustii Bellum Catilinarium. Item Bellum Jugurthinum ejusdem. Index præterea eorum, quæ ex hoc opere veniunt notatu memoratuque digna. Argentorati. In fine: 'Ex officina Hulderici Morhardi Mense Augusto MDXXI.' 4.—Panzer Tom. IX. pag. 571.

— C. Crispi Salustii opus, cum commentariis Laur. Vallæ, Omniboni Leoniceni et Iod. Badii Ascensii in ejusdem bello Catilinario: in bello vero Jugurthino Jo. Chrysost. Soldi, ejusdemque Ascensii: accedunt alia. Venetiis, per Bernardum Viani Vercellensem. Fol.—Biblioth. Emtinck. Part. III. pag. 36. n. 300.

— Crisp. Sallustius. Selestadii, in ædibus Lazari Schurerii. 4.—Panzer Tom. VIII. pag. 292.

1522 Antwerpiæ. 4.

1523 C. Crispi Sallustii de conjuratione Catilinæ. Ejusdem de bello Jugurthino, &c. 'Parisiis, excudebat Sim. Colinæus

MDXXIII. Idibus Iulii.' 8.—Bibl. Emtinck. Part. III. pag. 312. n. 629. Panzer Tom. VIII. pag. 83.

— Sallustii Opera, cum commentar. Ascensii. ' Lugduni impress. per Antonium Blanchard M. quingentesimo XXIII. pridie Calend. Sextilis.' 4.—Panzer Tom. VII. pag. 335.

1526 Opera Sallustiana. Lugduni per Iacobum Myt. Fol.—Panzer Tom. VII. pag. 340. Badianam sequitur.

1527 C. Crispi Sallustii de conjuratione Catilinæ. Ejusdem de bello Jugurthino. Orationes quædam ex libris historiarum C. Cr. Sallustii. Ejusdem oratio contra M. T. Ciceronem. M. T. Ciceronis oratio contra C. Cr. Sallustium. Ejusdem orationes quatuor contra L. Catilinam. Porcii Latronis declamatio contra L. Catilinam. Quæ omnia solerti nuper cura repurgata sunt, ac suo quæque ordine optime digesta. In fine: ' Florentiæ per heredes Philippi Juntæ. Anno domini M.D.XXVII. Mense Iunii.' 8.—Panzer Tom. VII. pag. 44.

1529 C. Crispi Sallustii de conjuratione Catilinæ et bello Jugurthino historia, &c. Lugduni, Seb. Gryphius Germ. excud. 1529. 8.—Crevenna Tom. V. p. 143. Panzer Tom. VII. pag. 347.

— C. Crispi Sallustii in Catilinam atque Jugurtham opuscula, per Hulder. Huttenum, Equit. atque Phil. Melanchthonem scholiis ut brevissimis ita doctissimis illustrata. Hagenoæ apud Jo. Secerium. 8.—Panzer Tom. VII. pag. 104.

— C. Crispi Sallustii de conjuratione Catilinæ historia, et de bello Jugurthino. M. T. Ciceronis orationes IV. in Catilinam. Sallustii in Ciceronem invectiva, et hujus responsio, cum fragmentis Sallustii. Basileæ apud Andream Cratandrum. 8.—Panzer Tom. VI. pag. 270.

1530 Salustius cum alphabetico flosculorum Salustianorum ab Huldericho Hutteno, Eq. selectorum Indice. Parisiis, apud Simonem Colinæum. 8.—Panzer Tom. VIII. pag. 135.

1532 Crispi Sallustii historici clarissimi de Catilinæ conjuratione et bello Jugurthino Historiæ, &c. In hæc omnia Philippi Melanchthonis annotationes. Coloniæ. 8.—Panzer Tom. VI. pag. 423.

1534 C. Crispi Sallustii de conjuratione Catilinæ. Ejusdem de bello Jugurthino. Ejusd. oratio contra M. T. Ciceronem. M. T. Ciceronis oratio contra C. Cr. Sall. Ejusdem orationes IV. contra L. Catilinam. Porcii Latronis declam. contra L. Catilinam. Ora-

tiones quædam ex libris historiarum Sallustii. Annotatis suo loco flosculis ac locutionum modis. In fine: 'Basileæ ap. Ioh. Hervagium.' 8.—Panzer Tom. IX. pag. 407.

1535 C. Crispi Salustii in M. T. Ciceronem Oratio. M. T. Ciceronis in C. Crispum Salustium responsio. Cum Scholiis rhetoricis F. Iammetij Textoris. Parisiis, apud Hieron. Gormontium. 8.—Crevenna Tom. V. pag. 143.

— C. Crispi Sallustii de L. Sergii Catilinæ conjuratione et bello Jugurthino historiæ, cum reliquis orationibus. His accesserunt Philippi Melanchthonis annotationes. Lugduni, apud Seb. Gryphium. 8.—Panzer Tom. XI. pag. 457.

1536 C. Crispi Sallustii de conjuratione Catilinar. et de bello Jugurthino. (cum Melanchthonis et Jac. Bononiensis notis.) Coloniæ excudebat Jo. Gymnicus Anno MDXXXVI. 8.—Panzer Tom. VI. pag. 437.

— Sallustius, cum Orationibus, Fragmentis et Notis Philippi Melanchthonis. Lugduni, apud Seb. Gryphium. 8.—Panzer Tom. VII. pag. 367.

— Parisiis. 8. cum commentariis Jac. Britannici. 8.—Maittair. Tom. II. pag. 841. Panzer Tom. VIII. pag. 204.

— Sallustius, cum floribus Sallustii per Hulder. Huttenum. Parisiis, apud Sim. Colinæum. 8.—Panzer Tom. VIII. pag. 194.

. . s. a. l. et typogr. 8. 'Textus Sallustii. C. Crispi Sallustii Oratoris de coniuratione Catilinæ et de bello Iugurthino liber recognitus atque ab omnibus mendis tersus. Una cum crebris annotationibus textus materiam enucleantibus. In marginibus a Ludovico de bosco-nuper additis auspicato incipit. Adiectæ sunt insuper historiæ omnem totius libri materiam comprehendentes. Eiusdem oratio contra M. T. Ciceronem. M. T. Ciceronis oratio contra C. Cr. Sallustium. Eiusdem orationes quatuor contra L. Catilinam. Orationes quædam ex libris historiarum C. Crispi Sallustii.' Præcedit Aldi Manutii Epistola ex ed. Veneta 1509. In fine distichon:

Si quis belliferos cupiat pertingere calles
Inclita Sallusti dogmata cuncta legat.

Cum icone Petri et Pauli, sudarium Christi tenentium, ut in Ciceronis Officiis per Jacobum Mareschal, alias Rolant 1512. Lugduni impressis.—Panzer Tom. IX. pag. 530.

. . s. a. l. et typogr. 4. 'C. Crispi Salustii liber de coniuratione L.

Ser. Catilinæ et de bello Iugurtino.' Hæc cum insigniis regni Poloniæ et urbis Cracoviæ in fronte. A tergo vita Sallustii, quam excipit opus absque mentione editoris. In fine: 'Finis. Laus deo.'—Panzer Tom. IX. pag. 452.

. . s. a. Fol. C. Crispi Sallustii liber de conjuratione L. Serg. Catilinæ et de bello Jugurthino. Lipsiæ per Martinum Herbipolensem.—Panzer Tom. I. pag. 502.

. . s. a. l. et typogr. 8. C. Crispi Sallustii Opera. Char. Rom. Parisiis, ut videtur.—Bibl. Panzeri pag. 205. n. 1521.

. . s. a. 4. C. Crispi Sallustii bellum Catilinarium. In fine: 'Explicit Crispi Sallustii de coniuratione catiline liber. Antwerpiæ opera et impensis Godefridum (sic) Back impressus.'—Panzer Tom. IX. pag. 206.

. . s. a. et l. Fol. C. Crispi Salustii liber de conjuratione L. Sergii Catilinæ, cum vita auctoris. (Lipsiæ.)—Panzer Tom. IX. pag. 501.

. . s. a. l. et typogr. Fol. C. Crispi Salustii liber de bello Jugurtino. In fine: 'C. Crispi Salustii de bello Jugurtino Finis.' Scutum Martini Herbipolensis.—Panzer ibid.

. . s. a. Fol. C. Sallustius de bello Jugurthino. Liptz per Baccalarium Martinum Herbipolens.—Editio sine dubio diversa ab antecedente. Panzer ibid.

ÆTAS IV.

1538 — 1572.

Cui originem dedit diligentia Joan. Rivii Germani, in emendando textu ex Cod. quem secuti sunt sqq. Eodem fere tempore Henr. Loritius Glareanus emendd. ex Cod. Ms. et annott. scripsit; suo Codici autem nimium tribuens iniquius invasit in lectionem Aldinam, melioribus forsan Codd. nixam. Præter eos P. Manutius hac ætate bene de Sallustio promeritus est colligendis fragmentis. Agmen claudit Cypr. a Popma.

1538 Henr. Loritii Glareani Annotationes in Sallustium. Basileæ. 8.

1539 C. Crispi Sallustii de conjuratione L. Sergii Catilinæ ac bello Jugurthino historiæ, una cum castigationibus Jo. Rivii &c. Lipsiæ. 8.

— Lugduni, ap. Seb. Gryphium. 8.

1542 Lipsiæ. 8. ex Jo. Rivii castig. Repetitio ed. an. 1539.

— Lugduni, ap. Seb. Gryphium. 8.

1543 Antwerpiæ. 8.—Hæc Aldinam secundam reddit.

— C. Crispi Sallustii Opera, &c. Parisiis, apud Sim. Colinæum. 8. —Bibl. Rœver. P. II. pag. 74. n. 481.

1544 C. Crispi Sallustii Historiæ, cum variis lectionibus. Parisiis, ap. Rob. Stephanum. 8.—Bibl. Rœver. ibid. n. 482.

1545 Lugduni, ap. Seb. Gryphium. 16.—Cat. de M. de Boze pag. 312. n. 1699.

1547 C. Crispi Sallustii de C. Sergii Catilinæ conjuratione, ac bello Jugurthino historiæ. Ejusdem in M. T. Ciceronem invectiva. M. T. Ciceronis in C. Cr. Sallustium recriminatio contra C. Catilinam. Fragmenta quædam ex libris historiarum C. Cr. Sallustii. Lugduni, apud Seb. Gryphium. 12.—Crevenna Tom. v. pag. 143.

— C. Crispi Sallustii Opera, cum Laur. Vallæ et aliorum commentariis et variis additionibus. Venetiis, ap. Roffinelli. Fol.—Bibl. Fayana pag. 380. n. 3176.

1549 Lugduni, ap. Seb. Gryphium. 8.—Bibl. Emtinck. P. III. pag. 312. n. 632.

— Coloniæ, ap. Jo. Gymnicum. 8. cum annott. Melanchth. et Jac. Bon.

1550 Romæ. fol.

1551 Lugduni. 8.

1553 Antwerpiæ. 8.

1554 Commentarius in Catilinarium Sallustii, nunc primum in lucem editus, auctore Bartholom. Zancho. Venetiis, apud Bartholomæum Turratum. 8.—Crevenna Tom. v. pag. 143.

1556 Historiæ C. Crispi Salustii de L. Sergii Catilinæ conjuratione, ac bello Jugurthino. Ex castigatione Jo. Rivii, et aliorum doctorum virorum novissime recognitæ. Cum annotationib. marginalib. Phil. Melanch. &c. Coloniæ. Agripp. excudebatur Gualthero Fabricio. 8.—Bibl. publ. Argentorat.

— C. Cr. Salustius de conjuratione Catilinæ et de bello Jugurthino, in M. T. Ciceronem Oratio, M. T. Ciceronis ad Sal. responsio; ejusd. Ciceronis in L. Catilinam Oratt. &c. P. Latronis declamatio in L. Catilinam; fragmenta quædam ex libris historiarum Salustii, cum annott. Io. Badii, Laur. Vallæ, Jo. Chrys. Soldi, B. Marliani, Fr. Sylvii, Jac. Crucii. Venetiis. ap. Jo. Gryphium. Fol.—Bibl. Hulsiana Tom. I. pag. 193. n. 3096.

— Gandavi. 8.

1557 C. Salustii Crispi de conjuratione Catilinæ, et de bello Jugurthino. Ejusdem orationes quædam ex libris historiarum. Orationes contrariæ, quarum altera Salustio tribuitur, altera Ciceroni. Venetiis, apud Aldum. 8.—Crevenna Tom. v. pag. 143.

1559 Venetiis. Fol. cum explan. Ascensii et varr. not.

1560 C. Sallustii Crispi de conjuratione Catilinæ, et de bello Jugurthino. Ejusdem orationes quædam ex libris historiarum. Orationes contrariæ, &c. Index rerum memorabilium. Venetiis, apud Aldum. 8.—Renouard Annal. Vol. I. p. 324.

1561 C. Crispi Sallustii Opera, cum brevibus Phil. Melanchthonis annotationibus. Lugduni ap. Ant. Vincentium. 12.—Catal. bibl. Bunav.

— Basileæ. Fol. cum notis varr. et additt.

— Coloniæ. 8.

1563 C. Sallustii Crispi conjuratio Catilinæ, et bellum Jugurthinum. Ejusdem nonnulla ex libris historiarum. Fragmenta ejusdem historiarum, e scriptoribus antiquis ab Aldo Manutio, Pauli f. collecta. Oratio Sallustii in Ciceronem, et altera in Sallustium, Ciceroni falso attributa. Scholia Aldi Manutii. Index rerum et verborum memorabilium. 'Venetiis M.D.LXIII. apud Paulum Manutium, Aldi F.' 8.—Renouard Annal. Vol. I. pag. 338.

— Basileæ. 8. per Henr. Petri. c. n. Glareani et Jac. Bon. Flosculis Hulder. Hutteni et Indd.

1564 C. Crispi Sallustii conjuratio Catilinæ et bellum Jugurthinum. Ejusdem nonnulla ex libris historiarum; oratio Sallustii in Ciceronem, et altera in Sallustium Ciceroni falso attributa; cum variis lectionibus et doctis annotationibus juxta Aldi Manutii editionem. Antwerpiæ, ap. Plantinum. 8.—Repetita ex Aldina an. 1563.

— Basileæ. Fol. per Henr. Petri. c. n. integris Vallæ, Badii, Soldi, Jac. Bon. Omniboni, Zanchii, Castilion. Rivii et Glarean.—Huic editioni accessit Constantii Felicii Durantini liber de Conjur. Catil. ad Leonem x. Omissæ vero sunt Præfationes interpretum omnes, quarum Zanchianam maxime desiderat Th. Crenius Animadv. P. III. p. 12. sq. Cortius eam inspexit.

— Sallustius cum scholiis P. Manutii. Venetiis, ap. Aldum. 8.—Renouard Annal. Vol. I. p. 344. Spuria editio.

1565 C. Salustii Crispi de conjuratione Catilinæ et de bello Jugurthino historiæ, &c. cum Iodoci Badii Ascensii explanationibus, et aliorum doctiss. virorum commentariis et annotationibus. Venetiis. Fol.—Bib. Emtinck. P. III. p. 36. n. 303.

1567 C. Sallustii Crispi conjuratio Catilinæ et bellum Jugurthinum. Fragmenta ejusdem Historiarum, e scriptoribus antiquis ab Aldo Manutio, Paulli f. collecta. Scholia Aldi Manutii. Index rerum et verbor. memorabilium. 'Aldus Manutius Paulli f. A. N. Venetiis M.D.LXVII.' 8.—Renouard Annal. Vol. I. pag. 363.

— Coloniæ. 8. ex rec. Rivii et alior. cum annott. Melanchth. acc. Glareani et Jac. Bon. annott.

1568 Venetiis. 8. Sallustii Fragmenta collecta ab Ant. Riccobono c. n.—Eadem libro Riccob. de Historia subjuncta Basil. 1579.

1570 Antwerpiæ. 8.

1571 C. Crispi Salustii de conjuratione Catilinæ et de bello Jugurthino historia. Londini, ex officina Jo. Kingston. 8.—Brüggemann pag. 526.

— Basileæ. 8. cum notis Glar. et Cœl. Sec. Cur. Jac. Bon. cet.

1572 Lovanii. 12. cum notis Cypriani a Popma.—Notæ quidem parvi æstimantur: sed variantes lectiones ex VI. Codd. habet.

ÆTAS V.

1573—1606.

Auctores habet Ludovicum Carrionem, Lipsii amicum et æmulum, qui Sallustii scripta, quæ supersunt, multis millibus, ut ipse profitetur, locis meliora edidit, et Fragmenta historiarum atque Orationes ad Cæsarem docte illustravit: tum P. Ciacconium, tribus Codd. usum, et Hel. Putschium. Præter eos P. Victorius, F. Ursinus, Muretus et Chrph. Colerus, hac ætate profuere Sallustio.

1573 C. Crispi Sallustii Opera quæ extant, edente et recensente Lud. Carrione. Antwerpiæ, ex offic. Plantin. 8.—Præstans editio.

— Venetiis. 8. apud Aldum.—Renouard Annal. Vol. I. pag. 385.

— Sallustii Crispi conjuratio Catilinæ et bellum Jugurthinum. Londini, excudebat Henr. Middletonus. 8.

1574 Sallustii Opera a Lud. Carrione collecta et restituta, cum annott. et schol. ap. Pet. Sant Andreanum. 8.

— Parisiis. 8. Eadem repetita.

1576 Florentiæ. 8. e rec. P. Victorii ex Ms. Medic.

— Lugduni, apud Ant. Gryphium. 12. cum schol. et emendatt. Aldi Manutii, Cypr. a Popma, et Lud. Carrionis.

1577 Venetiis. 8. ap. Aldum. cum Scholiis Aldi Manutii Paulli f.— Renouard Vol. I. pag. 396.

— Parisiis. 16. cum versione Gallica Victoris de la Roche. Conf. infra Verss. Gall.

1579 C. Crispi Sallustii Operum quæ extant, nova editio, edente et recensente Ludovico Carrione. Accedunt Jo. Rivii Castigationes, Aldi Manutii P. F. Scholia, Cypriani a Popma Emendationes et Lud. Carrionis Scholia. Antwerpiæ, apud Christoph. Plantinum. 8.—Accesserunt huic ed. anno sequente ex eadem officina:

1580 Jani Dousæ ad Sallustii historiarum libros Notæ. Antwerpiæ apud Christoph. Plantinum. 8.

1583 Londini. 8.—Repetitio ed. Londinensis an. 1573.

1584 Sallustii Historiarum libri, ex recensione Lud. Carrionis, et cum emendationibus Aldi Manutii. Lugduni, apud Ant. Gryphium. 16.—Cat. de M. de Boze. pag. 312. n. 1700.

1587 Antwerpiæ, ap. Plantin. 24. c. fragmentis.

1588 C. Sallustii Crispi conjuratio Catilinæ, et bellum Jugurthinum. Fragmenta ejusdem historiarum, e scriptoribus antiquis ab Aldo Manutio P. F. collecta. Scholia Aldi Manutii. Index rerum et verborum memorabilium. Venetiis, ex bibliotheca Aldina. 8.— Renouard Annal. Vol. I. pag. 415.

1590 Basileæ. 8. cum Henr. Glareani et Cœlii Secundi Curionis annotationibus; Jac. Bononiensis scholiis et Ulr. Hutteni flosc.

— Venetiis. Fol. c. n. Vallæ, Badii, Soldi, Marliani, Rivii et Glar.

1594 Lugduni Bat. ap. Raphel. 8. cum Petri Ciacconii notis.—Editio præstans.

1595 F. Ursini notæ in Sallustium. Insunt in histor. vet. fragm. coll. ab Ant. Augustino et ab Ursino emendatis. Antwerpiæ, ap. Plantin. 8.— Usus est Cod. Rom. multaque illustrat inscr. et numism. Neque tamen tulit suffragium Wassii.

1597 Antwerpiæ, apud Christoph. Plantin. 8. ex ed. Lud. Carrionis.

1599 Noribergæ. 8. ex recens. et cum notis Christoph. Coleri.

1601 C. Crispi Sallustii Opera, cum notis Petri Ciacconii Toletani. Londini. 8.

— Lugduni, ap. Jac. Stoer. 12. cum n. Manutii, Popmæ et Carrionis.

1602 C. Crispi Sallustii Opera omnia, quæ extant. Helias Putschius

ex fide vetustiss. codicis correxit et notas addidit: idem fragmenta centum locis auxit et interpolavit. Adjectæ Petri Ciacconii Toletani notæ. Ex officina Plantiniana Raphelengii. 8.—Breviores sunt Putschii notæ, in quibus se Sallustianæ saluti magis quam cultui studuisse profitetur. Secundam quidem ille a se expectari jusserat editionem; sed morte præventus juvenis annorum xxv. Stadæ anno 1606. die 9. Martii, promissis non stetit. Freytag. Apparat. litter. Tom. III. pag. 609.

1604 Lugduni. 12. cum scholiis et emendationibus Aldi Manutii, Cypr. a Popma, et Lud. Carrionis.—Bibl. Emtinck. P. III. pag. 452. n. 247.

— Ingolstadii. 8. A. M. Mureti Notæ in Sallustium aliosque auctores.

1606 Basileæ. 8. Repetitio ed. 1590.

ÆTAS VI.

1607—1706.

A Jano Grutero maxime progrediens per centum annos ad Wassium usque. Gruterum vero principem lectionis Sallustianæ ex XIV. Mss. et edd. vett. repurgandæ, corrigendæ et stabiliendæ secuti sunt et alii illius curatores, e quibus Jo. Phil. Pareus præ reliquis laudandus, et Aus. Popma.

1607 C. Crispi Sallustii Opera omnia, ex recognitione Jani Gruteri. Accedunt castigationes, annotationes, notæ et scholia Glareani, Popmæ, Aldi Nepotis, Palmerii, Coleri, Rivii, Carrionis, Ursini, Dousæ, Putschii. 'Francofurti, e collegio Paltheniano. Sumtibus Jonæ Rhodii.' 8.—Nulla in titulo facta mentio notarum Ciacconii. Coleri notæ promissæ, sed omissæ. Omissæ etiam Præfatt. superiorum edd. Unde Plantiniana 1579. illi adjungi debet ob Præf. Carrionis, &c.

1609 C. Crispi Sallustii Opera. Inter Scriptores Hist. Rom. Aureliæ Allobr. Fol. Tom. I. pag. 856. sqq.

1612 C. Crispi Sallustii Opera, ad Petri Ciacconii, Heliæ Putschii aliorumque notas et observationes recognita. Lugduni Bat. 8.

1615 C. Crispi Sallustii Opera, cum notis Petri Ciacconii Toletani. Londini. 8.

— Coloniæ, ap. Ant. Hierat. 12. ad P. Ciacconii, Hel. Putschii, &c. notas recognita.—Quam ob oculos habuit Cortius.

1617 Neapoli Nemetum (s. Neostadii) imp. Jo. Car. Unckelii, ty-

pogr. Henr. Starck. 12. ex rec. Phil. Parei.

1619 C. Crispi Sallustii Opera quæ extant, et L. Cœlii Sisennæ Historiarum Fragmenta. Ausonius Popma recensuit, et scholiis illustravit. Franekeræ, ap. Jo. Lamrinck. 8.

1621 Amstelodami, ap. Jansson. 24. ex museo Isaaci Pontani.

1622 Francofurti. 8. ex recensione Jo. Phil. Parei, cum notis criticis.

1624 Venetiis. 4. cum comment. Paulli Benii Eugubini; qui sensus artemque ad regulam scribendi exigit.

1625 Amstelodami, ap. Hondium. 12.

1627 C. Crispus Sallustius, ex museo Jo. Is. Pontani. Amstelodami, ap. Jansson. 24.

1628 Fragmenta Sallustii addita Livio Francof. ad Mœn. Fol.

1634 C. Sallustius Crispus, cum veterum Historicorum Fragmentis. Lugduni Bat. ex officina Elzeviriana. 12.

1639 Amstelodami, ap. Jansson. 24. ex museo Is. Pontani.

1641 Amstelodami, ap. Jansson. 12.

1642 C. Crispi Sallustii Catilina. Theodor. I. F. Graswinckelius commentario illustravit. Lugduni Bat. ap. Isaac. Commelinum. In fine: 'Lugduni Batavorum excudebat Johannes Jansonius a Dorp anno MDCXLII.' 12.

1645 Lugduni Bat. ap. Elzevir. 12.

1649 C. Crispi Sallustii Opera, quæ extant. Ex nova recensione Jo. Philippi Parei edebat cum animadversionibus et notis Daniel Pareus. Francofurti ad Mœn. 12.

— C. Crispi Sallustii Opera quæ extant omnia, cum selectissimis variorum observationibus, ex recensione Ant. Thysii. Lugduni Bat. 8.—Haud magni pretii editio.

— Amstelodami, ap. Jansson. 24. ex museo Is. Pontani.

— Venetiis, ap. Juntas et Babam. 12.

1653 C. Sallustius Crispus, seu bellum Catilinarium et Jugurthinum, cum commentariis Jo. Minellii. Roterodami. 8.

1654 C. Crispi Sallustii Opera quæ extant omnia, cum selectissimis variorum observationibus, ex accurata recensione Ant. Thysii. Ed. sec. Lugduni Bat. typis Hack. 8.

1656 Lugduni Bat. ex offic. Elzevir. 12.

1658 Amstelodami. 12. ap. Elzevir.

1659 C. Crispi Sallustii Opera quæ extant omnia, cum selectissimis variorum observationibus, ex accurata recensione Ant. Thysii. Lugduni Bat. typis Hack. 8.

1660 Amstelodami. 24.

1661 C. Sallustius Crispus, cum veterum historicorum Fragmentis. Recensitus a Rutgero Hermannide. Amstelodami, apud Ægidium Janssonium Valckenier. 24.

1662 Lud. Liebhardi Commentatio in C. Crispi Sallustii primordia. Baruthi. 4.

1665 C. Crispi Sallustii Opera, (curante J. F. Gronovio) cum variorum observationibus ab Ant. Thysio collectis. Lugduni Bat. et Roterod. ap. Franc. Hack. 8.—Quam Thysius instituerat curam in ed. cum n. varr. eam Gronovius continuavit, eoque majorem fidem auctoritatemque illi conciliavit.

1666 Amstelodami. 12. e rec. Rutgeri Hermannidæ.

1667 C. Sallustius Crispus, cum veterum Historicorum fragmentis. Editio novissima. Amstelodami, apud Jansson. 12.

1669 Amstelodami, ap. Jansson. 24. ex museo Is. Pontani.

1671 Christoph. Ad. Ruperti Observationes civiles, morales et grammatico-philologicæ ad C. Cr. Sallustii Bellum Catilinarium, Jugurthinum, Fragmenta et Orationes de republica ordinanda. Norib. ap. Joh. Dan. Tauberum. 8.

1673 Salmurii. 12. (curante, quod creditur, Tan. Fabro.) Thysianam reddit.

1674 C. Sallustii Crispi quæ extant. In usum Delphini recensuit, et notulas addidit Daniel Crispinus. Parisiis, apud Fredericum Leonard. 4.

1675 Amstelodami, ex offic. Jansson. Waesberg. 12. ex rec. Rutg. Herm.

— Dresdæ. 12. ex ed. Hartnacii.

1676 C. Crispi Sallusti Opera quæ extant. Ex nova recensione Joh. Phil. Parei edebat cum animadversionibus et notis Daniel Pareus. Francofurti ad Mœn. impensis Christ. Hermsdorffii. Typis Jo. Georg. Drullmanni. 12.

1677 Thysio-Gronoviana II. C. Crispi Sallustii Opera omnia, cum commentariis integris Jo. Rivii, Aldi Manutii, P. Ciacconii, F. Ursini et H. Putschii, et selectis aliorum. Accedunt Jani Melleri Palmerii spicilegia. Lugduni Bat. ex offic. Hack. 8.—Editio auctior priori an. 1665.

— Lipsiæ. 12. ex ed. I. Vorstii.

1678 C. Crispi Sallustii Opera, cum indicibus et variis lectionibus. Oxonii, e theatro Sheldoniano. 12.

1679 Cantabrigiæ. 12. teste Bibl. Emtinck. Part. III. pag. 462. n. 246.

1684 C. Sallustius Crispus, cum veterum historicorum fragmentis. Editio novissima. Amstelædami, apud Jansson. Waesberg. 24.

1685 C. Sallustius Crispus, primus in historia, seu bellum Catilinarium et Jugurthinum: cum commentariis Johannis Minellii. Hagæ Comitum, apud Arnoldum Leers. 24.

1686 Thysio-Gronoviana III. Amstelodami. 8.

1690 Thysio-Gronoviana IV. Amstelodami, ex officina Henrici et viduæ Theod. Boom. 8.

1694 Francofurti et Lipsiæ. 8. cum comment. Jo. Minellii.

1695 Roterodami. 12. ap. Leers. cum commentariis Jo. Minellii.

1697 C. Crispi Sallustii quæ extant. In usum Delphini recensuit. et notulas addidit Daniel Crispinus. Londini, impensis Timoth. Childe. 8.—Repetitio ed. Paris. 1674.

1699 Dresdæ et Lipsiæ. 12. curante Sam. Grossero.

-- Roterodami. 12. Cum not. Jo. Minellii.

1701 C. Crispi Sallustii Opera, cum indicibus et variis lectionibus. Oxonii, e theatro Sheldoniano. 12.

1706 C. Sallustius Crispus primus in historia, seu bellum Catilinarium et Jugurthinum: cum commentariis Joh. Minellii. Francofurti et Lipsiæ, apud Hieron. Christ. Pauli. 8.

ÆTAS VII.

1710—1802.

Sallustianæ lectionis a Wassio Anglo recognitæ, a Cortio Lipsiensi partim in melius rectæ, partim versæ, ab Havercampio Batavo ad Gruteri et Wassii lectionem restitutæ.

1710 C. Crispi Sallustii quæ extant, cum notis integris Glareani, Rivii, Ciacconii, Gruteri, Carrionis, Manutii, Putschii, Doussæ. Selectis Castilionei, C. et A. Popmæ, Palmerii, Ursini, J. Fr. Gronovii, Victorii, &c. Accedunt Julius Exsuperantius, Porcius Latro, et Fragmenta Historicorum vett. cum notis A. Popmæ. Recensuit, notas perpetuas, et Indices adjecit Josephus Wasse. Præmittitur Sallustii Vita, auctore Jo. Clerico. 'Cantabrigiæ, typis academicis, apud Corn. Crownfield, celeberrimæ Academiæ typographum.' 4.—Wassius lectionem Gruterianam secundum Codices Mss. pæne LXXX. et edd. aliquot vett. constituit, notasque optimorum interpretum et suas adjunxit, quibus Sallu-

stium cum Græcis scriptoribus, a quibus is profecit, sedulo comparat. Plura tamen præter rem sibi permisit.

1713 C. Sallustii quæ extant. (Cum Indice et variantibus lectionibus, cura Mich. Maittaire.) Londini, ex officina Jacobi Tonson et Joh. Watts. 12. maj.

1714 Lugduni. 12. Lat. et Gallice.

1715 Londini. 8.—Repetitio ed. Dan. Crispini in usum Delphini.

1717 Rothomagi. 12. cum not. varr.

1719 Halæ. 12. cum n. germ. auct. Schumanno (Kuehlio.)

1720 Ultrajecti. 8. cum n. Jo. Minellii.

1722 C. Crispi Sallustii quæ extant. Accedunt Julius Exsuperantius, Porcius Latro, et Fragmenta historicorum veterum. Patavii, excudebat Josephus Cominus. 8.—Editor, Cajet. Vulpius, emendationes Gruteri sequitur.

1724 C. Crispi Sallustii quæ extant. Item Epistolæ de republica ordinanda, Declamatio in Ciceronem et Pseudo-Ciceronis in Sallustium. Nec non Jul. Exsuperantius de bellis civilibus, ác Porcius Latro in Catilinam. Recensuit diligentissime, et annotationibus illustravit Gottlieb Cortius. Accedunt Fragmenta veterum historicorum, Constantius Felicius Durantinus de conjuratione Catilinæ, et Index necessarius. Lipsiæ, apud Jo. Frid. Gleditschii b. filium. 4.—Basin fecit textum Wassii, sed eum cum XXX. amplius Mss. partim bonis, partim sequioribus, et aliquibus edd. vett. (Aldina II. non usus, sæpe cum illa convenit) collatum sæpius emendavit aut restituit, sæpe vero etiam illis ut suis (quis enim suos non habet cariores?) abusus, sumtoque jure vel arbitrio ex suis regulis, ex uno Sallustii ingenio factis, ita vertit lectionem, uti in multis a vero aberrasse videatur, ea pleraque anxius secutus sit, ex quibus nescimus quæ vetustas redoleret, (ab ipso Sallustio, illustri ingenio, minus certe quam ab Arruntio quæsita; conf. Senec. Ep. 114.) Multis in locis vel corruptis vel mutilis vestigia codd. prætergressus, nihil opis attulit laboranti. Notas tantum suas addidit, sed eas sane plus justo copiosas, quibus nimirum sua ausa vel conjecta pro ingenio illustraret, aut aviditati eorum, qui verba phrasesque sectantur, satisfaceret, multa sæpe ingerendo, quæ minime ad textus veritatem comparata sunt. Vitam Sallustii nullam præmisit, sed præfationem unam ad editionis suæ rationes direxit. Indicem denique Latinitatis subjunxit, e quo in melius proficiat lector. Ita in illo uno æquitatem

fuisse intelligas erga bona malaque documenta, qualia populus criticorum et interpretum dare solet.

1725 Londini. 12. ex ed. Mich. Maittaire.

— Sallustius in capita distributus, cum parvis in usum tironum notis. Parisiis. 24.

1726 C. Sallustii Crispi Opera quæ extant, cum interpretatione et notis Dan. Crispini, in usum Ser. Delphini. Editio secunda. Parisiis, ap. Barbou. 4.

— Londini. 8.—Repetitio ed. Dan. Crispini in usum Delphini.

1727 C. Crispi Sallustii Opera, cum notis Germ. (Schumanni.) Halæ, ap. Renger. 12.

1728 Parisiis. 24. maj.

1729 Parisiis. 12. ad usum scholarum Univ. Paris.

1731 Angeli Mariæ Peverati Annotationes in C. Sallustii historiam de conjuratione Catilinæ et bello Jugurthino, nec non Synopsis de Historia. Ferrariæ, typis Bernardini Pomatelli. 8.

1734 Londini. 8. cum versione Anglica Jo. Clarke.

1735 Londini. 8. ex ed. et cum notis Dan. Crispini.

1737 C. Crispi Sallustii quæ extant, ex recensione et cum annotationibus Gottl. Cortii. Accedunt Fragmenta veterum historicorum. Constantius Felicius Durantinus de conjuratione Catilinæ. Venetiis, Jo. Bapt. Pascali. 4.

1738 C. Crispi Sallustii quæ supersunt. Londini. 18.

1739 C. Crispi Sallustii Opera, cum notis ad modum Minellii, cur. Christ. Junckero. Lipsiæ. 12.

1740 Hafniæ. 8. cum commentariis Joh. Minellii.

1741 C. Crispi Sallustii belli Catilinarii et Jugurthini historiæ. 'Edinburgi, Gulielmus Ged, aurifaber Edinensis, non typis mobilibus, ut vulgo fieri solet, sed tabellis seu laminis fusis, excudebat.' 24.

1742 C. Crispi Sallustii quæ extant. Cum notis integris Glareani, Rivii, Ciacconii, Ursini, Carrionis, Manutii, Coleri, C. et A. Popmæ, Palmerii, Putschii, Dousæ, Gruteri, Ruperti, Graswinckelii, et Jos. Wasse; atque selectis Castilionei, Zanchii, Jo. Fr. Gronovii, Jani Brouckhusii, &c. Accedunt Julius Exsuperantius et Porcius Latro, ut et fragmenta historicorum, cum notis integris A. Popmæ, Coleri, Ruperti, Wasse, Brouckhusii, &c. cura Sigeberti Havercampi. Cum Indicibus copiosissimis. Amstelædami, apud Changuion, &c. Hagæ Com. ap. Gosse, &c.

Ultrajecti, ap. Neaulme. 2. voll. 4.—Textum sequitur præcipue Wassii, tum Gruteri, a quorum lectionibus nunquam discessit; sed contulit XI. Mss. Belgica. Notas ed. Gruterianæ integras dedit: quod non semper fecerat Wassius. Varias lectt. Mss. et edd. medio inter textum et notas loco posuit. Ipse de suo nihil addidit, et tamen textus velut cymba in oceano, ita in notis natat; oneratque potius lectorem, quam adjuvat.

1743 sqq. Heidelbergæ. Fol. Inter Scriptores Historiæ Romanæ a Ben. Casp. Haurisio editos.

1744 C. Sallustii Crispi quæ extant. (ex ed. Mich. Maittaire.) Londini, typis J. Brindley. 12.

— C. Sallustii Crispi quæ extant Opera. Lutetiæ Parisiorum, sumtibus Mich. Steph. David filii. 12.—Vita Sallustii, huic editioni præmissa, quam se collegisse et ordinasse professus est editor Steph. Andr. Philippe, fere tota Jo. Clerici operam, verbis subinde mutatis, refert; neque hunc auctorem nominavit. Ceterum nitida est editio, sed absque interiori nota.

— Londini. 4. cum versione Anglica Henr. Lee.

1745 C. Crispi Sallustii Opera. Dublini. 8.

— Londini. 12. ex ed. Mich. Maittaire.

1747 Amstelodami, ap. J. Wetstenium. 16. ex doctor. vir. emendatione.—Textus per totum Cortianus. Præmittitur vita et a Petro Crinito et amplior a J. Clerico scripta.

— Taurini. 12. maj.

1749 C. Crispi Sallustii Opera quæ supersunt omnia. Ex recensione Gottlieb Corte. Glasguæ, in ædibus academicis excudebant Rob. et Andr. Foulis. 12.

1750 Parisiis. 12.

1751 C. Crispi Sallustii Opera quæ extant. Accedunt Julius Exsuperantius, Porcius Latro, et Historicorum veterum fragmenta. Curante Jo. Petr. Millero. Berolini, ap. Haude. 8.

— Glasguæ. 12. ap. Rob. et Andr. Foulis. Ex recensione Gottl. Cortii.

1754 Parisiis. 12. ap. Barbou.—Repetitio ed. Steph. Andr. Philippe. Vid. ad an. 1744.

1755 C. Crispi Sallustii belli Catilinarii et Jugurthini historia. Edinburgi, apud G. Hamilton et J. Balfour. 12.—Elegantissima editio.

— Halæ. Sumtibus Orphanotrophei. 12.—Lectionem reddit, quæ fuit ante Wassium et Cortium.

1756 Edinburgi. 12. ex rec. Gottl. Cortii, una cum versione Anglica Jo. Mair.
— Venetiis. 8. cum veterum hist. fragmentis.
1759 Lipsiæ. 8. cum n. Jo. Minellii.
1761 Venetiis. 8. cum versione Etrusca Jo. Bapt. Bianchi. Vid. infr. Versiones Italicas sub h. a.—Sequitur Vulpii ed. et Hackianam c. n. Varr. 1677. et emendationes Cortii subinde affert in notis. Nec tamen præstare videtur.
— Parisiis. 12. ap. Barbou. Ex edit. Steph. Andr. Philippe.
1762 Londini. 12. Repetitio ed. Mich. Maittaire.
1763 Parisiis. 12. cum versione Gallica Jo. Henr. Dotteville.
1768 Orationes ex Sallustii, Livii, Curtii et Taciti historiis collectæ, ad usum scholarum universitatis Parisiensis. Nova editio. Parisiis, apud Paulum Dionysium Brocas. 24.
— Londini. 8. ex ed. et cum notis Dan. Crispini.
1769 Parisiis. 12. cum Dottevillii versione Gallica.
1770 Parisiis. 12. cum versione Gallica Beauzei.
1771 Londini. 12. ex editione Mich. Maittairii.
— C. Crispi Sallustii Opera, cum duabus orationibus ad C. Cæsarem, et declamationibus una in Ciceronem, in Sallustium altera. Norimbergæ, in offic. Felseckeriana. 8.
1772 Madriti, ex offic. Joach. Ibarræ. 4 max. cum versione Hispanica celsissimi Principis Gabriel de Bourbon, Infantis Hispaniæ. De splendidissima hac ed. conf. ven. Tellerum in editione Berol. 1790. pag. 173. sqq. Titulum vide inter Versiones Hisp. Textum sequitur ed. Elzevir. an. 1634. comparatum cum duobus Mss. bibl. Regiæ Escurialensis, et tertio ex bibl. Principis, variisque editionibus antiquis.
1773 C. Crispus Sallustius, et L. Annæus Florus. Birminghamiæ, typis Jo. Baskerville. 4.—Editio splendida.
— C. Crispi Sallustii bellum Catilinarium et Jugurthinum, ex rec. Gottl. Cortii, et selectis illius annotationibus illustrata. Accedit Index uberrimus. Curavit J. Christ. Briegleb. Coburgi, ap. Abl. 8.—Nemini præter discipulos desiderabilis, nec tamen satis curata. Vita præmittitur carptim ex Ger. Jo. Vossio sumta.
1774 C. Crispus Sallustius, et L. Annæus Florus. Birminghamiæ, typis Jo. Baskerville. 12.
— Parisiis. 12. ap. Barbou.
1775 Parisiis. 12. cum versione Gallica Beauzei.
1776 C. Crispi Sallustii Catilinarium et Jugurthinum bellum, Gui-

donis Ferrarii diligentia illustr. ad usum scholarum. In hac novissima ed. accedunt reliqua Sallustii quæ extant omnia, una cum Porcii Latronis in Catil. Declam. et veterum historicorum fragmentis. Bassani, et prostant Venetiis ap. Remondini. 12.—Lectionem Aldinam maxime sequitur.

— C. Crispus Sallustius, et L. Annæus Florus. Birminghamiæ, typis Jo. Baskerville. 12.

1777 Glasguæ. 12. ex recensione Gottl. Cortii.

1778 C. Crispi Sallustii quæ extant, cura Jo. Jac. Hottingeri. Turici, typis Orelli, Gesneri, Fuessl. et Socc. 8.—Textus totus est Cortianus. Hottingerus non præfatus est auctori, sed consilio edendi: subjunxitque varietatem lectionis ad Catil. et Jugurth. ex Cortiana et Havercampiana selectæ suo judicio subinde permixtam. Neque vita auctoris, neque Index hist. subjunctus. Editio nitide excusa et accurata.

— Noribergæ. 8. c. præf. Theoph. Christ. Harlesii, qui textui subdidit lectt. varr. 2. Codd. Tegernseensis et Erlangensis.

1779 C. Crispi Sallustii Opera, novissime recognita, varietate lectionum notisque selectis aucta, studiis Societatis Bipontinæ. Biponti, ex typographia Ducali. 8 maj.

— Manhemii. 8 min.—Textum Cortianum reddit.

— Herbipoli, ap. Stahel. 8.

1780 C. Crispi Sallustii Opera, novissime recognita, emendata et illustrata. Præmittitur vita a Jo. Clerico scripta et notitia literaria. Studiis Societatis Bipontinæ Editio sec. accuratior et auctior. Biponti, apud Petr. Hallanzy. 8. m.—Secunda hæc editio nostra novis per totum ac diligentioribus curis recognitum et emendatum textum habet, in quo constituendo neque superstitione, qua plerique editores laborant, ulli priorum editionum ita astringi nos passi sumus, ut etiam errores propagaremus, et vel ab ipsa nostra prima, ubi nondum satis examinata vel emendata videbatur, discedere nostrum duximus. Quicquid igitur boni post priscos editores Aldus, ejus affinis Fr. Asulanus, Rivius, Glareanus, Carrio, Ciacconius, Putschius, A. Popma, Gruterus, Pareus, Rutgerus Hermannides, Wassius, Cortius, alii, ex melioribus Codd. dederunt, aut ex eorum et priscarum editionum vestigiis sui ingenii ope invenere, id quidem recepimus, vel probavimus: alia, quæ affinxerant magis, quam vere conjecerant, modeste refutavimus: ac si quæ præterea minutius quæsita erant, qualia

admittunt maxime hoc ævo nonnulli, verborum magis aucupes, quam mentis antiquæ custodes, sprevimus. Ipsi vero etiam in pluribus locis, quæ aliis desperata erant, aut male sanata, novam inivimus emendandi et restituendi rationem, eamque, quantum decebat, munivimus: sæpissime aptiori interpunctione aut breviori expositione lectioni consuluimus antea dubitatæ vel male intellectæ: quod quidem uti facile videbunt, quibus auctorem perlegere dulcius est, quam carpere aut circumrodere, ita nec loca, quibus subvenisse nobis videmur, hoc loco indicare, nos animus monet. Neque ab ipsis historiarum fragmentis, ceterisque, quæ Sallustio affingi solent, recognoscendis omnino abstinuimus: sed iis, quibus tantum otii est, ut in uno auctore curando annos consumant, relinquendum duximus ut in fragmentis denuo ordinandis illustris viri de Brosse, interpretis Sallustiani, qui et ipse historias reparare molitus est, ratione vel ingenio utantur. Gravius vero his, qui in minimis magnam doctrinæ laudem quærunt, et scribendi ratione, quam veteres libri nonnulli offerunt, reddenda vim ingenii ac sermonis antiqui ponunt, seniliter vel pueriliter peccasse videbimur, quod inanem illam speciem, studiosis haud raro officientem, post Manutium, aliosque sapientiores Latii procuratores, remisimus. Ita quidem Priscianus L. VII. p. 775. docuit: 'Omnium, quæ tam nominativum quam genitivum similem habent, eorum accusativus raro in *es*, frequenter in *is* solet terminari, ut hic et hæc *omnis*, hujus *omnis*, hos et has *omnis*. Sallustius Catil. *Omnis homines, qui sese student.* Terentius in Andria *omnis nos gaudere.* Virgilius,' &c. et sic sane Mss. Virgilii ac lapides veteres multi habent. Sed et veterum alii, quos Gruterus in Ciceronis libris a se castigatis, et editores Terentii maxime sequuntur, illud *is* longum maluere per *eis* scribere, ut *omneis, civeis, forteis:* et alii regulam egressi eam transtulere etiam ad alia, ut *majoreis, monteis*, de quo vide apud Sosip. Charisium pag. 111. et P. Consentium p. 2040. qui tamen ipse monet, pleraque ex istis regulis consuetudine esse immutata, neque earum vim perpetuo custoditam. In qua inconstantia maluimus in libello præ ceteris juventuti hodie destinato usitatiorem rationem sequi, ex præcepto Quintiliani VII. 17. ne quid 'iis præcipue, qui ad lectionem instituentur, impedimento sit.' Tacemus alia, nisi quod eo etiam consuluimus studiis juvenum, quod notulas aspersimus, quo minus hæreant.

— Monachii. 8. Sallustii bellum Catilinarium, in usum minorum scholarum Boioariæ, cum selectis interpretum, Cortii, Hottingeri, et Bipontinorum, suisque animadversionibus edidit Henr. Braunius.
1782 Parisiis. 12. cum Dottevillii versione Gallica.
1784 Londini. 8.—Repetitio ed. Crispini in usum Delphini.
1788 Hanoveræ. 8. ap. Ritscher. Sallustii bellum Catilinarium.—In Lectionibus historicorum Latinorum in usum scholarum editis a Jo. Henr. Just. Kœppen.
— Avenione. 12. cum Dottevilii versione Gallica.
1789 C. Crispi Sallustii Opera omnia, excusa ad editionem Cortii, cum editionibus Havercampi et Gabrielis Antonii collatam. Londini, apud Payne. 8. sine notis, addito tamen indice variarum lectionum.
1790 C. Crispus Sallustius. Accedunt recensio novissimæ versionis Hispanicæ, Examen variarum lectionum, Interpretatio locorum, Index Latinitatis (curante Guil. Abr. Tellero.) Berolini, ex officina Jo. Frid. Ungeri. 8.
— C. Crispi Sallustii Opera quæ extant, &c. ex rec. Gottl. Cortii. Noribergæ, ap. Riegel. 12. sine notis.
— C. Crispi Sallustii bellum Catilinarium, cum versione Germanica et notis histor. A. G. Meissner. Lipsiæ, ap. Breitkopf. 4.
— C. Cr. Sallustii Catilina et Jugurtha, cum versione Germ. Alb. Xav. Weinzierl. Monachii, ap. Lentner. 8.—Conf. Verss. Germ. h. a.
1796 Parisiis. 18. Sallustius, Cicero et P. Latro in Catilinam. 3. voll. c. figg.
1797 C. Crispi Sallustii bellum Catilinarium et Jugurthinum, ex rec. Gottl. Cortii, cum varietate lectionis ex tribus Codd. Mss. excerptæ, et cum præfatione Theoph. Christoph. Harles. Editio altera auctior et emendatior. Noribergæ, ap. Felsecker. 8.
1798 Sallustius cum notis atque emendationibus Jo. Hunteri. Apud Morison, typogr. Universit. S. Andrew. 8.
1799 C. Crispi Sallustii bellum Catilinarium, ad exemplar S. V. Telleri edidit, notisque, maximam partem suis, illustravit Henr. Kunhardt. Lubecæ, ap. Bohn. 8.
1800 Sallustii Catilina, mit erklærenden Anmerkungen herausgegeben von Joh. Christ. Wilh. Dahl. (Est pars XIII. Encyclopædiæ Campianæ.) Brunsvici. 8.—Editor præter alia subsidia

usus est Cod. Rostoch.[1] Animadversiones sunt doctæ, eæque criticæ non minus quam historicæ et philologicæ.

1801 C. C. Sallustii Catilinaria et Jugurthina bella. Editio stereotypa. Parisiis, ex offic. stereotypa P. Didot natu majoris, et F. Didot. 12.

— C. Crispi Sallustii bellum Catilinarium et Jugurthinum, variantibus et notis illustravit A. Winding-Brorson. Hafniæ. 8 maj.

1802 C. Crispi Sallustii bellum Catilinarium et Jugurthinum, juxta editionem J. H. Dotteville. Lugduni. 18.

VERSIONES.

HISPANICÆ.

1548 En Medina. P. de Castro. 4. Citatur in Catal. Thott. Tom. IV. pag. 111.

1554 Salustio Catilinario y Jugurta, traduzido por Fr. Vidal de Noya. Anvers. 8.

1615 Obras de Cayo Crispo Salustio, traduzidas por Manuel Sueiro. Anvers. 8.

1632 Eadem Madriti. 8.

1772 La conjuration de Catilina y la guerra de Jugurtha por Cayo Salustio Crispo. In fine: En Madrid por Joachim Ibarra Impressor de Camera del Rei nuestro Sennor MDCCLXXII. 4 max.— Auctor hujus versionis est celsissimus Princeps Gabriel de Bourbon, filius regis Hispaniarum.

GALLICÆ.

1490 Lucain, Suetone et Saluste, traduits en françois. In fine: 'Cy finist Lucan Suetone et Saluste en françois. Imprime a paris Le XXII°. jour de decembre mill. IIII. CC. IIIIXX. et X. par Pierre de Rouge Libraire du roy nostre sire pour Anthoine Verard marchand libraire demourant a Paris sur le pont nostre dame a lymage saint Jehan l'evangeliste.' Fol. c. figg.

1528 L'histoire Catilinaire de Saluste, traduite par Jean Parmentier. A Paris, par Symon du Boys. 8.

1537 L'Oraison que fit Crispe Saluste contre M. Tulles Ciceron, et l'Oraison du dit Ciceron, résponsive à celle de Saluste, avec deux autres Oraisons du dit Saluste à Jules Cæsar, afin de redresser la République Romaine, traduites par Pierre Saliat. à Paris, par Simon de Colinez. 8.

[1] De hoc Codice Ms. vid. p. 845.

.. L'histoire de C. Crispe Saluste, de la conjuration de L. Serge Catilin, avec la premiere Harangue de M. Tulles Ciceron contre icelui: ensemble la guerre Jugurtine, aveo l'invective de Portius Latro contre ledit Catilin, trad. par Loys Meigret. A Paris, par Chrestien Wechel. Fol.

1556 Eadem. à Lyon, par Jean de Tournes. 12.

1577 Les Œuvres de Saluste, assavoir la Conjuration Catilinaire; la Guerre Jugurthine; la Declamation de Portius Latro; les Oraisons adversaires de Saluste et Ciceron; les Invectives de Ciceron contre Catilina; la Vie de Saluste, et les Temoignages des Modernes: traduites par Victor de la Roche. A Paris, par Claude Micard. 16. c. textu Lat.

1629 Les Œuvres de C. Saluste, traduites en François et illustrées d'annotations par J. Baudoin. A Paris. 4.

1654 L'histoire Romaine de Saluste, traduite en François par Mr. D. M. A Rouen. 8.

1670 Histoire Romaine de Saluste de la traduction de M. Tu Teil. A Paris. 12.

1675 L'histoire de la guerre de Romains contre Jugurta Roi des Numides, et l'histoire de la conjuration de Catilina, ouvrages de Salluste, trad. nouvellement du Latin par A. D. C. A. F. (Jacques Cassagnes.) A Paris, chez Barbin. 12.

1713 Histoire de la guerre des Romains contre Jugurta Roy des Numides, et l'histoire de la conjuration de Catilina; traduites du Latin de Saluste, avec une ample Préface sur l'art historique, et un Jugement sur les Œuvres de Saluste, par M. l'Abbé Masson. A Paris, chez Faucault. 12.

1714 L'histoire de la guerre des Romains contre Jugurta roi des Numides, et l'histoire de la conjuration de Catilina, ouvrages de Saluste Latin-François. Traduction nouvelle. A Lyon, chez Ant. Molin. 12.

1716 Nouvelle Traduction de Salluste: La Conjuration de Catilina contre la Republique Romaine, et la guerre de Jugurtha, Roy de Numidie contre les Romains; par l'Abbé Masson. Seconde edition. A Paris, chez Nic. le Clerc. 8.

1730 Salluste, ou Histoires de la Conjuration de Catilina contre la Republique Romaine, et de la guerre des Romains contre Jugurtha, traduites en François. On y a ajoûté la traduction de tous les morceaux, qui se trouvent en entier dans les Fragmens de cet

Historien. Le tout accompagné de Dissertations et de Remarques critiques, historiques et geographiques. Par l'Abbé Thyvon. A Paris, chez Huart. 2 voll. 8.

1763 Nouvelle Traduction de Salluste, avec la vie de cet historien, et des notes critiques, et augmentée du texte latin à coté de la traduction, avec des variantes choisies, par J. H. Dotteville. Seconde edition. A Paris, chez Lottin. 12.—Repetita ibid. an. 1769. et 1782. 12. Avenion. 1788.

1770 Salluste Latin et François, avec le texte revu et corrigé et des notes critiques par M. Beauzée. A Paris. 12.—Recusa ibid. an. 1775. 12.

1795 Conjuration de Catilina contre la République Romaine par Salluste. Nouvellement traduite sur les meilleures éditions de cet auteur; avec un Discours préliminaire et des Notes littéraires et politiques, par J. B. L. J. Billecoq. A Paris. 12.

ANGLICÆ.

.. Here begynneth the famous cronycle of the warre, which the romaynes had agaynst Jugurth usurper of the kyngdome of Numidy: whiche cronicle is compyled in latyn by the renowned Sallust. And translated into englyshe by sir Alexander Barclay preest, at the commaundement of the right hye and mighty prince Thomas duke of Nortfolke. Fol. s. a. l. et typogr.

.. Eadem repetita Londini. fol. sine anni nota. In cujus fine legitur: Thus endeth the famous cronycle of the war—And imprented at London by Rycharde Pynson, printer unto the kynges noble grace, &c.

1557 The conspiracie of Catiline, written by Constancius Felicius Durantinus, and translated by Thomas Paynell: with the Historye of Jugurth, written by the famous Romaine Salust, and translated into Englyshe by Alexander Barcklaye. In fine: Thus endeth the conspiracy of Catiline. Imprinted at London in Foster-lane by John Waley. Fol.

— Here begynneth the famous Cronycle of warre, whyche the Romaynes hadde agaynst Jugurth usurper of the kyngedome of Numidie: whiche Cronicle is compiled in Laten by the renowned Romayne Saluste: and translated into englishe by sir Alex. Barklaye prieste. And nowe perused and corrected by Thomas Pay-

nell. Newely imprinted in the yere of oure Lorde God. M.D. LVII. 8. (Londini ap. Jo. Waley.)

1629 The Works of Sallust translated into English by William Grosse. London. 8.

1687 The Works of the famous Historian Sallust, viz. 1. The History of the War of Catiline against the Senate of Rome. 2. The War which Jugurth many years maintained against the same State, with all his historical Fragments. To which is prefix'd the Life of Sallust, made English according to the present Idiom of the Speech. London, printed for R. Wild. 8.

1689 A new Translation of all the Works of the faithful Historian Sallust, containing the Wars which Catilin and Jugurth maintained against the Senat of Rome, his historical Fragments, &c. London, printed for R. Wild. 8.

1709 The Works of Sallust translated into English by J. Rowe. London. 12.—Repetita ibid. 1716. 1726. 1730. 12.

1734 C. Crispi Sallustii belli Catilinarii et Jugurthini historiæ. With a free English translation. By John Clarke. London, printed for M. Bettesworth and Hitch. 8.

1744 The Works of Sallust, translated into English, with political Discourses upon that Author, and a Translation of Cicero's four Orations against Catilina. (by Thomas Gordon.) London, printed by T. Woodward and John Peele. 4.—Recusa ibid. an. 1769. 4.

— C. Cr. Sallust's History of the Catiline and Jugurthine Wars, translated by Henry Lee. London, Hitch. 4. c. textu Lat.

1746 A new Translation of the Works of Sallust, with large explanatory notes and a Review of the Roman history, from the Jugurthine war to Catiline's conspiracy. By William Cooke. London. 8.

1751 The history of Catiline's conspiracy, and the Jugurthine war. By C. Cr. Sallust. With a new translation of Cicero's four Orations against Catiline. To which is prefixed the life of Sallust. (by William Rose.) London, Griffiths. 8.—Repetita ibid. an. 1757. 8.

1756 C. Crispi Sallustii bellum Catilinarium et Jugurthinum, ex optima atque accuratissima Gottl. Cortii editione expressum. Or Sallust's History of Catiline's conspiracy and the war with Jugurtha, &c. With an English Translation as literal as possible, and large explanatory notes. By John Mair. Edinburgh. 12. —Repetita ibid. 1774. 8.

1795 The History of Catiline's conspiracy; with the four Orations of Cicero. To which are added Notes and Illustrations. By George Fred. Sydney. London, Longman, 8.

BELGICÆ.

1613 C. Crispus Salustius van de t'samenzweringe Catilinæ; item van den Jugurthynschen oorloge, overgesettet door Sibr. Vomelium. tot Franck. 8.

1651 t'Zammenzwering van Catilina, beschreven door C. Sallustius, en vertaelt door Dr. Her. Beu. t'Amst. 12.

1683 C. Salustius Crispus Roomsche historie van de t'zamenzweeringe van Catilina, en den oorlog met Jugurtha, vertaelt door F. v. H. tot Rotterd. 12.

1798 C. Crisp. Sallustius over de Zamenzweering van L. Sergius Catilina, benevens vier Redevoeringen van M. T. Cicero over hetzelfde Onderwerp; uit het Latyn vertaald en met Aamerk en Ophelderingen vermeerdert door J. ten Brink. Amst. 8.

GERMANICÆ.

1515 des hochberompten lateinischen historischreibers Salüstij: zwo schon historien: Nemlichen von des Catilinen vnd auch des Jugurthen kriegen: Darbey auch die durch æchtlich Oration die Cicero wider Catilinam gehalten auch des Catilinen verantwœrtung: volgenn, pald darauff nach enndung der Catilinarien. Durch Herrn Dieterichen von Pleningen zu Schonbegck: vnd zu Eysenhofen Ritter vnd Doctor getheutscht. In fine: Geendet zu Worms auf dem heiligen Reichstag am Aylfften tag des Monats Januarij im funffzechen hundersten vnd dreyzechenden. Vnd gedruckt in der Fürstenlichen Stat Landsshut durch Johann Weyssenburger an erichtag nach Egidy im xv. Jare. Fol.

1530 Argentorati Germanice prodiit Sallustius apud Jac. Polychorium, fol. quam esse versionis Schrayerianæ editionem primam, suspicatur cl. Degen in dem Versuch einer vollstændigen Litteratur der deutschen Uebersetzungen der Rœmer, zweite Abtheilung pag. 330.

1534 Chronica C. Crispi Salustii von dem Rœmischen Bundschuch, Rottung oder Empœrung wider eyn Obergkeyt vnd Gemainen Nutz zu Rom, vnder dem ersten Burgermaisterthumb Marci Tullii Ciceronis, durch Lucium Catilinam angestift vnd practicirt.

Hiebei findstu auch den Krieg der Rœmer wider Jugurtham der Numidier Kœnig. Alles lustig zu lesen. Gedruckt zu Strassburg durch Jacob Cammerlandern in der Frieburger Gassen. Anno M. D. XXXIIII. Fol.—Auctorem hujus versionis esse Georgium Schrayerum, asserit Theoph. Sincerus in Thesauri Bibliothecalis Vol. III. p. 293.

•• Cornelius Nepos vom Ursprung des Rœmischen Reichs, den Sieben künigen, wie die regiert, auch wie sie zuletst vertrieben seind worden, vnd das Burgermeisterthumb angefangen. Darnach folgt das leben vnd thaten etlicher waidlicher vnd herlicher Burgermeister biss vff Gn. Pompeium Magnum. Item C. Crispus Sallustius von der Zusammenrottung Catiline, wie die Cicero erfaren vnd gestrafft. Zuletst findest du auch den Krieg der Rœmer wider Jugurtham, der Numidier künig, wie der vom Mario vnd L. Sylla gefürt, auch ain end hat genummen durch verreterey Bochi, der Moren künig, darumb Jugurtha gefangen gen Rom gefürt, vnd im gefenckuus mit dem strick gericht worden. Alles von neuwen verteutscht vnd lustig zu lesen. Getruckt zu Strassburg bey M. Jacob Cammerlandern von Mentz. s. a. fol.—Ita hujus ed. titulum dedit Freytagius in Appar. liter. Tom. III. pag. 663. Degen eam sub an. 1535. recenset. Ad quem vero interpretem sit referenda, ad Petrum ne Selbet, an ad Georg. Schrayerum, de eo uterque vir doctus non consentiunt.

1565 Chronica C. Crispi Salustii von dem Rœmischen Bundschuch, &c. ut 1534. Frankfurt am M. 8.—Repetitio ed. 1534.

1606 Dess weitberhümten historienschreibers Crispi Sallustii vorred oder eingang, über sein Buch von Catilina vnd desselben Anhang, auss der Lateinischen in die teutsche Sprach gebracht durch H. Bilibald Pyrckeymer.—Legitur in Theatro Virtutis et Honoris. Norimbergæ 1606. 8. pag. 153. sq.

1629 C. Crispi Salustii von Catilinarischer Rottirung und Jugurthischen Krieg verteutscht, samt etlichen Anmerkungen und angehængten Kriegs-Discoursen durch Wilh. von Calchum, genannt Lohausen. Bremen. 4.

1662. C. Sallustii Crispi Rœmische Geschicht-Beschreibung, den liebhabenden alter Rœmischen Geschichten, in teutsch übersetzet, von M. Balth. Kindermann. Gedruckt zu Wittenberg. 12.—Eodem anno

— Danielis Albini versio lucem vidit Hamburgi. 8. Mox repetita ibid. hoc titulo:

1663 C. Crispus Sallustius von Catilinarischer Zusammen-Rottung und Jugurtischen Krieg verteutschet durch M. Daniel Albinus sambt dess von Calchum Anmerkungen und Kriegs-Discoursen. Hamburg. 8.

1702 — von Hartnaccius. Hamburg. 8.

1719 C. Crispi Sallustii Beschreibung des catilinarischen und jugurthinischen Krieges, welcher in die reine teutsche Sprache übersetzet worden ist und nach Art des bereits gedruckten Cornelii Nepotis der latein-begierigen Iugend zum besten herausgegeben wird von M. Casp. Gottschling. Halle in Magdeb. 12.— Futilis versio, repetita tamen an. 1734.

1739 Rede des Marius an das Volk wider den Adel aus dem Sallustius übersetzt von D. H. G. Schellhafern.—In den Schriften der deutschen Gesellschaft in Leipzig 1739. 8. pag. 645. sqq.

1763 et 67 Zwey Reden von Cato und Cæsar, übersetzt von Bachmann.—Vid. der Greis, eine Wochenschrift. Leipzig 1763 et 67. Th. 15. St. 182. und 183.

1767 Sallustius von der Zusammenrottung des Catilina, übersetzt von weil. Herrn Thomas Abbt. Stadthagen. 8.—Repetita eodem an. Francofurti, sed ab anonymo interpolata.

1770 Eadem recusa Lemgoviæ. 8.

— Des Marius Rede an das rœmische Volk, von einem Ungenannten.—In den gesellschaftlichen Beschæftigungen. Berlin. 1770. 8.

1771 Sallustius Geschichte vom Katilinarischen und Jugurthinischen Kriege, aus dem Lateinischen, von Gottfr. Konrad Bœttger. Leipzig. 8.

1772 Sallustius vom Kriege der Rœmer wider den Jugurtha, ins deutsche übersetzt von Joh. Franz. Wagner. Lemgo. 8.—Repetita ibid. an. 1783. 8.

1783 Sallusts Katilina und Jugurtha. Aus dem Lateinischen übersetzt von Joh. Karl Hœck. Frankfurt am M. 8.

1790 Caii Crispi Sallustii bellum Catilinarium sive de conjuratione Catilinæ ejusque sociorum. Kaius Krispus Sallustius vom Katilinarischen Kriege, übersetzt und mit historischen Anmerkungen begleitet von A. G. Meissner. Leipzig. 4. c. textu Lat.

— K. K. Sallustius Author Katilina und Jugurtha, teutsch und lateinisch mit dem Leben des Geschichtschreibers, einer durch-

gængigen Analys und Bemerkungen so wohl über die allgemeine Vorzüge des Historiographen, als die Uebersetzung selbst, herausgegeben von Alb. Xav. Weinzierl. München. 8.

1794 Sallusts Catilina, übersetzt von Joh. Christoph Schlüter. Münster. 8.

1795 Sallusts Jugurtha nebst dessen Episteln an C. J. Cæsar über die Staatseinrichtung, übersetzt von Joh. Christoph Schlüter. Münster. 8.

1796 Sallusts Katilina und Jugurtha; übersetzt und mit Anmerkungen begleitet von Joh. Karl Hœck. Zweite verbesserte Auflage. Frankfurt am M. 8.

1800 Sallustius von der Zusammenrottung des Catilina, übersetzt von Th. Abt. Zweyte Auflage. Lemgo, b. Meyer. 8.

1806 Sallusts Werke, lateinisch und teutsch, von Joh. Christoph. Schlüter. 2. Theile. Münster, b. Peter Waldeck. 8.

ITALICÆ.

1518 Sallustio con altre belle cose volgarizzate per Agostino Ortica della Porta Genovese. In fine: Impresso in Vinegia per Bernardino Vinitiano de Vitali nel anno del Signore M.D.XVIII. adi XXIII. di Aprile. 4.

— Salustio con alcune altre belle cose, volgareggiato per Agostino Ortica de la Porta Genovese. In fine: Impresso in Vinegia per Zorzi di Rusconi Milanese. Nell' anno della incarnatione del nostro Signore Messer Jesu Christo. M.D.XVIII. Adi XXIII. di Aprile. Regnante l' inclito Principe Leonardo Lauredano. 8.

1523 Salustio, &c. (ut supra) In fine: Impresso in Vinegia per Marchio Sessa et Piero de Ravani Compagni del M.D.XXIII. Adi 18. Magio. 8.

— Salustio, &c. In fine: In Vinegia per Gregorio di Gregori nel M.D.XXIII. del mese di Decembrio. 8.

1531 Sallustio Historico eloquentissimo con alcune altre belle cose, di latino nella volgar lingua per Agostino Ortica della porta Genovese tradotto. Novamente revisto et stampato. In fine: Stampato in Vinegia per Marchio Sessa nel Anno del Signore M.D.XXXI. 8.

— Ibid. per Francesco Bindoni e Maffeo Pasini. 8.

— Ibid. sine nota impressoris. 8.

1545 Sallustio, &c. nella volgar lingua per Agostino Ortica della

porta Genov. tradotto. In fine: Stampato in Venetia. M.D.XLV. 8.—Ex ed. 1531. repetita.

1550 L'Historia di C. Crispo Sallustio, nuovamente per Lelio Carani tradotta. In Fiorenza. 8.

1556 La Historia di C. Crispo Sallustio, nuovamente per Lelio Carani tradotta. Con una numerosissima Tavola di tutto quel piu segnalato, che nell' opera si contiene; et una utilissima dichiaratione nel fine, di tutti i nomi antichi, e moderni, delle provincie, citta, castella, popoli, monti e fiumi, et molte altre cose notabili, de' quali l'Autore fa mentione. In fine: In Venetia per Gio. Griffio. Ad instanza di Lodovico delli Avanzi. MDLVI. 8.

1564 La Historia di Gajo Sallustio Crispo nuovamente tradotta dal Signor Paulo Spinola. Seguendo i migliori Testi, e conservando le Figure e le Forme del dire, con tanta diligenza, che nella favella Italiana non s' è veduto ancora si bel ritratto di perfetto Scrittore Latino. Le postille del Dottor Valvassori brevemente comprendono la somma, e l'artificio. Le Sentenze Morali Scelte. Con la Dichiaratione de' vocaboli antichi. In Venetia, per Gio. Andrea Valvassori. M.D.LXIIII. In fine: In Venetia per Gio. Andrea Valvassori, detto Guadagnino. MDLXIIII. 8.

1644 Sallustio, &c. da Carlo Corsini Patrizio Fiorentino. Fiorenze per Luca Franceschini, e Alessandro Logi. 4.

1656 Congiura di Catilina tradotta da Sallustio. Inserta legitur in Primi studj di Antonio Loredano Nobile Veneto Divisi in Traduttioni, Discorsi, e Sentenze. Venetia MDCLVI. 12.

1681 La Congiura di Catilina, &c. In Bologna. 8.

1761 Le Guerre Catilinaria e Giugurtina di C. Crispo Salustio tradotte in lingua Toscana del Testo Latino emendato secondo le migliori edizioni e con varie note illustrate dal Dottor Gio. Battista Bianchi di Siena Maestro di Lettere Umane nel Seminario Arcivescovale di detta Città. Ad uso del medesimo Seminario. In Venezia, MDCCLXI. appresso Tommaso Bettinelli. 8.

DANICA.

1702 Hafniæ. 8. Sallustium Danice vertit Samuel Hans Wallenberg. —Novæ versionis Danicæ specimen, scil. Cæsaris et Catilinæ orationes in Conjuratione Catilinæ, legitur in Minerva et Maanedskrivt, Hafniæ m. Jul. an. 1788. 8.

HIC finitur Index Editionum Sallustii, auctior Fabriciano, et secundum ætates a sociis Bipontinis digestus. Restat, paucula quædam ab iisdem omissa nunc breviter indicare.

Quod ad ipsissimam editionem quæ omnium antiquissima habeatur, de qua inter bibliographos quæstio est, hic controversiam non movebimus: at ex iis primariis editionibus quas possidet Bibliotheca Spenceriana, unam saltem non invenimus inter *natales* Bipontinorum; eam nempe quæ impressa fuit (inter annos forsan 1470. et 1473.) a Cæsaris et Stol,[1] qui typographicam artem a Gering edocti fuerant, et in eodem prælo, Parisiis, consocii laborabant. Res ita se habet, ni forsan hanc editionem, ut alias quasdam, vulgatis bibliographicis quiddam discrepantes descripserint. Nec mirum si quædam Bipontini præterlapsi fuerint, cum unam Sallustii primariam editionem (nempe 4to. 1470.[2] sine typographo et loco) ipse præterlapsus est Audiffredius.[3] At plerumque Bipontinorum Recensus, quoad antiquas Sallustii editiones, fertilis et accuratus videtur; ut qui non solum ipsi, proculdubio, plurimas editionum primariarum, quas descripserunt, inspexerint; sed in describendis Romanis et Italicis ducem habuerint virum clarum Audiffredium,[4] et ab eo ne vel minimum erravisse videantur. Similiter quod ad editiones Aldinas, fideliter et tuto Renouard,

NOTÆ

[1] Biblioth. Spenceriana, Vol. II. n. 411. Bipontini notaverunt edit. impress. a Cæsaris et Stol cum anni nota 1479. Prior vero prodiit sine anni nota; et differt tam ab hac quam ab illa circa 1470. per Udal. Gering. Editio anni 1479. est forsan repetitio hujusce, sine anni nota, jam memoratæ.

[2] Ibid. n. 409.

[3] Si modo Editio supra memorata, Romæ, ut dictum est, revera impressa sit. Nulla Romana editio, ab ipso Audiffredio recensita est a. 1470. nulla ante a. 1475.

[4] Catalogus Historico-Criticus Romanarum editionum sæculi XV. Romæ, 1783. et Specimen Historico-Criticum editionum Italicarum sæculi XV. Romæ, 1794.

Aldinarum historiographum,[1] secuti sunt, et ne vel unam sæc. XVI. (nempe Aldinarum) omiserunt, quam Renouard recensuerat. Sunt fortasse nonnullæ sæc. XV. quæ Bipontinos effugerant, et quæ nos etiam effugerunt. Quod ad editiones sæc. XVI. et deinceps spectat, unam et alteram notabimus quas Bipontini non descripserunt. In Museo Britannico sunt:

Editio Paris. 1521.—Edit. Lugd. apud Gryph. 8vo. 1586. Edit. Lugd. 1589.

Sæculi XVII. sunt, ni fallimur, paucæ omissiones: inter quas notes unam Amstelodami 1647.

Quod ad sæculi XVIII. editiones, effugisse eosdem videntur editt. Parisinæ (per Didot) 1795. et 1798. sed stereotypicam (ut audit) editionem ejusdem Didot, 1801. in ordine descripserunt. Abideni Firmici quoque editio, ad usum universitatis Braydensis, a Nardini multum laudata, præterlapsa est eos.

Hæc sequens non omittitur a Bipontinis, sed annus prave ponitur 1741. nempe C. Crispi Sallustii Belli Catilinarii et Jugurthini Historiæ. Hæc in tituli pagina: 'Gulielmus Ged, aurifaber Edinensis, non typis mobilibus, ut vulgo fieri solet, sed tabellis seu laminis fusis excudebat.' 1744.

Si Bipontini hanc editionem omnino omisissent, non fuisset mirandum, quippe paucis Germanis forsan visam aut notam; at eam penitus præterlapsos esse bibliographos Britannicos valde miramur. Editio ipsa (12mo.) est forma levis, et quod ad typos chartamque simplex munditiis; sine notis et quidem aliis quæ solent editiones commendare: at tamen re et significatione gravis, ob id quod artis stereotypicæ specimen præbet plus quam quinquaginta annos antequam sua Gallis dederit Didot. Vide quæ nos supra, sub Recensu Editionum Virgilii, in Parte VII. hujusce operis, p. 4554. et si quis plura velit, consulat Dissertationem viri ingeniosi Alexandri Tilloch in The Philosophical Magazine,

NOTÆ

[1] Annales de l'Imprimerie des Aldes, &c. par Ant. Aug. Renouard, à Paris, 1803.

vol. x. p. 257.[1] Ob has causas hanc parvam editionem notare ausi sumus, nil obstante Bipontinorum recensione.

Prorsus omittitur editio Andreop. 1795. quæ repetita est 1796. cura Hunteri, editoris Scoti sæpius memorati et commendati.

Occurrunt etiam in bibliotheca Bodleiana Oxon. quorundam Fragmentorum Sallust. editiones, quæ apud editores Bipontinos, ni fallimur, non inveniendæ sunt; nempe, Fragmenta Historicorum, Francofurt. 1588.—Conciones ex Sallustio excerptæ: excudebat Henricus Stephanus, 1570.—Harangues Militaires et Concions de Princes, Capitaines, &c. Paris. 1575. par Franc. de Belle Forest.

His addas versiones quasdam omissas:

Versio Ital. 12mo. Ven. 1550. *Mus. Britann.*

Salluste: Histoire de la République Romaine, trad. par C. de Brosse, 3 Tom. 4to. Dijon, 1777. Opus splendidum, mappis et tabulis numismatum ornatum, ab interprete ipso sic explicatum: 'En partie traduite du Latin sur l'original; en partie rétablie et composée sur les fragmens qui sont restés de ses livres perdus; remis en ordre dans leur place véritable, ou la plus vraisemblable.'

Sallustio: la Conjuration de Catilina, y la Guerra de Jugurtha. Fol. min. cum iconibus, Madrid. 1773. Trad. par Man. Sueyro.

Repetitio (Edit. 3.) Gallicæ Versionis par M. Beauzée, revue, corrigée, et augmentée, à Paris. 1781.

NOTÆ

[1] Eorum, si qui sint in his rebus curiosiores, causa, hic loci observare liceat, fere sub eodem tempore quo Sallustius arte stereotypica apud Edinburgenses excudebatur, alium etiam librum, Scougali 'Life of God in the soul of Man,' 1742. fuisse ita impressum. Apparet e Dissertatione supra memorata Tilloch ipsum exclamare posse, 'quorum pars magna fui,' quippe qui, adjuvante celebri archetypo Foulis Glasguensi, multis abhinc annis (nempe 1783.) arte stereotypica in libris tam Græcis quam Latinis, usus sit: inter quos Xenophontis Ἀνάβασις, 1783. Apparet etiam e Niew Algemein Konst en Letter Bode, 1798. n. 232. Belgicos supra centum annos matrem hanc fertilem (artem stereotypicam) filiarum forma pulcherrimarum et perfectissimarum agnovisse. Hæc in transitu, sed, ut speramus, loco non aliena.

Las IV. Oraciones Catilinarias de Ciceron, trad. par Laguno, 4to. Madrid. 1796.

The History of Catiline's Conspiracy, with the four Orations of Cicero: by Geo. Fred. Sydney, 8vo. Lond. 1795.—Subjunguntur Notæ et Illustrationes.

Sint etiam qui inter hæc annumerare vellent opera quæ magna ex parte fere deriventur a Sallustio: exempli gratia, Catiline's Conspiracy, a Tragedy; a nostro Benjamino Jonson, 4to. Lond. 1611. Quippe tragœdia hæc (adeo a Shakspearii Julius Cæsar et Antony and Cleopatra differt) magis est Belli Catilinarii versio (et ita Jonson se gessit in aliis) quam poëtica vel dramatica civilis tumultus, secundum τὴν Ἀριστοτέλους ποίησιν, imitatio. Et ita de illa commentatus est Drydenus.

Hisce omissis in Bipontinorum Indice additamenta subjicimus pauca:

Ipsorum Bipontinorum (Deuxponts' 8vo. 1789.) edit.—Bipontini editores ab initio professi sunt pro basi sua optimas auctorum classicorum editiones accipere: sed tamen suum judicium quod ad variantes lectiones tam codd. Mstorum quam veterum editionum exercere, eas, quæ optimæ judicarentur editiones, non in omnibus nec serviliter secuturi. Quo recte, quo prave, non hic loci.

Bipontinorum repetita editio, nempe tertio recognita, emendata, et illustrata. Hæc prodiit præcedentibus auctior, 8vo. Argentorati, sed ex studiis et typographia Societatis Bipontinæ, 1807.

C. C. Sallustii Historiarum libri III. Fragmentum cum quinque aliis in Bibliotheca Parisina olim repertum: edente J. G. Kreyssis 8vo.—Repetita Schneb. 1811.

C. C. Sallustii Opera, exceptis Fragmentis, omnia: ed. Henricus Kunhardt. 2 vol. 8vo. Lips. 1812.—Procemia habet, et notas; et est repetitio edit. 1790. de qua Bipontini in loco.

In Opere Posthume di Vittorio Alfieri, Tomus IV. complectitur versionem Ital. Sallustii de Bell. Catilin. et Jugurth. cum brevi præfatione interpretis, at sine notis. Lond. 1814.

Sallustii Opera quæ extant, præter Fragmenta, omnia: ed. G. Lange. 8vo. Halis. Sax. 1815.—Editor textum multum recognovit et illustravit.

Catilinaria et Jugurthina Bella, 18mo. Paris. 1817.

C. Crispi Sallustii quæ supersunt omnia, quibus accesserunt excerptæ aliquot e deperditis ejus libris illustrium Virorum Epistolæ et Orationes, ex edit. Gottlieb Cortii, 18mo. Lond. 1818.—Sallustio subjicitur Justinus. Editio nitida quod ad typos, et quod ad textum correcta.

Caii Sallustii quæ extant: adjiciuntur Declamatio in M. T. Ciceronem, Sallustio forsan falso ascripta, et in Sallustium Declamatio, falso forsan M. T. Ciceroni. 12mo. Lond. 1818.

In vol. I. Classicorum Latinorum, seriatim editorum, cum notis et comment., agmen ducunt Sallustii opera Bartholomæi Nardini cura recensita et illustrata. Præfiguntur Præfatio et Vita Sallustii ex Italica ejusdem editoris Sallustii interpretatione desumta et Latine versa. Subjunguntur Nova Fragmenta, ex laboribus Angeli Mai Ambrosianis, quæ vero non publici juris facta sunt cum iis ab eodem viro docto divulgatis Mediol. 1815. 1816. Declamationes Ciceronis adversus Sallustium et Sallustii adversus Ciceronem rejiciuntur. Brixiæ, 8vo. 1819.

C. C. Sallustii Opera: ex edit. Gottlieb Cortii, cum notis in usum Delphini, sed sine Interpretatione marginali. In usum Scholarum. Ex ædibus Valpianis, 8vo. Lond. 1820. —Hæc editio continet tantum Bella Catilinaria et Jugurthina, sine Indice.

Versio Italica a Nardini, cum vita Sallustii Italice scripta, Brixiæ, 1806.—Idem Nardini (in edit. 1819. supra memorata) notat Elizabetham, reginam nostram inclytam, Sallustium Anglice interpretatam esse: minus recte, ni fallimur, sententiæ Rogeri Ascham (in The Schoolmaster) de Sallustio non obliti. Est quidem in Biblioth. publ. Cantab. Xenophontis Ἀναβάσεως Angl. versio, jure forsan Elizabethæ ascripta, nunquam vero edita: et pro certo nulla Sallustii versio ab eadem unquam vulgata fuit.

The Works of Sallust. By Henry Steuart, LL. D. 2 vol. 4to. Lond. 1806.—Opus splendidum. Præfiguntur duo elaborati Tractatus, cum notis historicis, biographicis, et criticis, totum pæne primum volumen complentibus; Sallustii etiam effigies, ex antiquo marmore in Palatio Farnesiano Romæ servato, quæ alteram illam Sallustii effigiem splendidissimam in versione ejus Historiæ Hispanica, Don Gabriel Principi ascripta, longe superat, immo majestatem spirat.

The Works of Sallust, translated into English by Arthur Murphy, Esq. Lond. 1807.—Idem hic interpres qui vertit Anglice Tacitum. Præfigitur vita Sallustii, et etiam effigies, sed a tabulæ præcedentis archetypo diversa.

Histoire de Salluste; par Dureau de la Malle, 1 Tom. 8vo. et 2 Tom. 12mo. Paris. 1808.—Hæc est nova versio, et cum Gallica interpretatione textum habet Latinum.

RECENSUS CODICUM MSS.

QUI IN BIBLIOTHECIS BRITANNICIS SERVANTUR.

C. C. Sallustii Codices in Museo Britannico.

De exteris, ut antea, non hic loci. Sed tamen Notitiam, et quidem admirandam, unius memorabimus codicis, qui in Bibliotheca Rostochiensi asservatur; et cujus præcipuæ lectionum varietates a Joanne Christiano Gulielmo Dahl et Petro Daniele Friederico Zaepeliehn Lipsiæ publice exhibitæ sunt 1791. Transcripta videnda est in *The Classical Journal*, No. XIX. p. 144. Quam Notitiam memorare

visum est, si modo erroris corrigendi causa qui in nota 2. apparet, ubi legitur editionem Sallustianam Ascensii repetitam, Fabricio, Ernestio, Harlesio, et Bipontinis editoribus incognitam esse. Quod ad tres priores nihil moramur: sed a Bipontinis sociis notatam fuisse apparebit eos consulenti in loco.

Collectiones *Regiæ, Cottonianæ, Sloanianæ,* et *Lansdounianæ* nihil Sallustii tenent: nihil saltem quod nostram notitiam requirat.

Biblioth. Harl. 2460. Caii Crispi Sallustii Conspirationis Catilinariæ Historia, et Bellum Jugurthinum, cum aliis. Ad finem cod. hæc verba, nisi calamus eadem transfoderit: 'cum in Sallustio restituendo usus sum hoc Ms. libro, quem mihi commodavit . . . . . . (deest nomen) tum humanus tum religiosus.'

'Cÿprianus a popma phrÿsiüs.' Chartac. cent. XV.—Latina Versio τῆς Κύρου Παιδείας Xenophontis præfixa a quibusdam ascribitur celebri Pogio Florentino.

2475. Cod. qui cum aliis Sallustii Bellum Catilinarium et Bellum Jugurthinum continet.—Sub finem annus datur quo codex exscriptus fuit, nempe 1291.

2499. Continet, cum aliis, Conspirationis Catilinariæ Historiam. Chartaceus, cent. XV.—In Sallustium sunt notæ quædam: sub initio quam plurimæ.

2520. Est Historia Catilinariæ Conspirationis et Belli Jugurthini; partim membran. partim chartaceus, cent. XIV. In fine duo folia absunt, et sub finem Belli Jugurthini unum.

2522. Aliud exemplar, cum paucis scholiis, membran. cent. XIV.

2539. Codex Conjurationis Catilinariæ cum Cicerone de Officiis conjunctus. Sine notis, chartac. cent. XV.

2540. 2542. Continent etiam in distinctis codd. Conspirationis Catilinariæ Historiam et Belli Jugurthini. Codices XIV. vel XV. cent.

Harl. Collectio alios quam plurimos Sallustii codices exhibet, numeratos usque ad quindecim, n. 2597. 2598.

2643. 2657. 2704. 2711. 2716. 3289. 3443. 3872. 4865. 5374. 5412. 5429. 6516. Horum plurimi membran. et illumin. XIV. vel XV. sæc.

Codd. Burneienses. N. 245. Cod. Ms. membran. completus (secundum Colophonem in fine) die 22. Feb. 1477. (in Catal. non recte 1471.) continens Bellum Jugurthinum et Bellum Catilinarium; in duobus vel tribus locis collat. ad pag. edit. Havercampi, Amstel. 1742. Ubi de divisione Africæ a Sallustio agitur (fol. 9.) habet hic codex schedulam geographicam: habet etiam lectiones quasdam bonas. Elegans, membran. et illumin. cum glossis paucis.

Codices Cantabrigienses.

In *Bibliotheca Publica,* n. 1306. cod. membran. in 4to. continens, 1. Lib. Crispi Sallustii de Conspiratione Catilinæ et sociorum ejus. 2. Lib. ejusdem de Bello gesto in populum Romanum cum Jugurtha Rege Numidarum. 3. Invectivam ejusdem in Mar. Ciceronem. 4. Invectivam in Sallustium Crispum. 5. Invectivas quatuor ejusdem in Lucium Catilinam. 6. Orationem ejus ad Cæsarem pro Marco Marcello.—Cent. XIV. vel XV. sine notis.

Aula Pembrochiana habet cod. oblongum 8vo. min. membran. Belli Catilin. conclusio non recte posita est, sed prope sex pagg. a codicis fine. In Bell. Jugurth. est schedula quædam geographica. Notatum est a quodam librario de hoc codice Msto., a libris impressis in *ordine* verborum discrepare. Codicis hist. ætates et scriptura non per omnia congruunt: abundat punctis, maxime periodis, sæpe ad antiquarum quarundam inscriptionum similitudinem. Forsan circa sæc. XII. vel XIII. Sine notis.

Codices Oxonienses.

Bibliotheca Publ. Auctar. Laud. Lat. 59. membran. Sallust. exhibet. Subjungitur Aristotelis Epistola Alexandro.

K. D. 42. Sallust. membran. XIV. vel XV. cent. Continet etiam fabulam de Cantabro et Cantabrigia, a Chronico Croylandiæ, et Tractatum de Indulgentia.

Canonici Lat. 142. Sallust. de Bell. Rom. circa sæc. XIV.—Canonici Lat. 143. membran. illum. circa sæc. XV. —Canonici Lat. 144. Sallust. de Bell. Jugurthino: cui subjungitur Tullius de Senectute. Verba hæc inania sub fine: 'Quis scripsit hunc librum sua anima in Paradiso.' Hi codd. Mss. Canonici, ut supra dictum est, non adhuc in ordinem sunt redacti.

Codices D'Orvilliani. X. 1. 3. 18. inter plura Ciceronis continet orationem Sallustii in Ciceronem.

X. 1. 3. 20. inter plura Ciceronis habet C. Sallustii invectivam in Ciceronem.

X. 1. 3. 30. Sallustius de Bello Catilinario et Jugurthino. Cod. membran. ff. 53. in Fol. scriptus X. die Decembris a. 1417.

X. 1. 3. 31. Sallustius de Bello Catilinario, ff. 1—24. Continet etiam Quasdam Declamationes Coluthi Florentini· Vatis de laudibus Lucretiæ.[1]

Ex Collegiis *Magdalense* habet, n. 218. Sallustii Bellum Catilinarium et Bellum Jugurthinum, una cum explicatione quarundam vocum Sallustii. Hæc explicatio duas paginas et dimidium implet. Amplectitur etiam hic cod. Ciceronis Officia eadem manu scripta, item Guarini Veronensis Orationes. In fine unius ex orationibus indicatur annus quo exscriptus fuit hic codex, 1448.

Novum Collegium possidet cod. Ms. qui cum Cicerone de Officiis amplectitur Sallust. de Conjuratione Catilinæ, ejusdem invectivam in Ciceronem, invectivam Ciceronis in Sallustium, et Sallust. de Bello Jugurthino.

Coll. S. Johan. Bapt. habet Sallustii Opera, circa sæc. XV.

NOTÆ

[1] Codd. Mss. et impressi D'Orvilliani cum notis Mss. qui in Bibliotheca Bodl. asservantur. Oxon. e Typographio Clarendoniano, 1806.

Catal. Mss. Angl. et Hib. notat codicem Sallustii Bellum Catilinarium et Jugurthinum continentem in biblioth. Colleg. Baliol. et in vol. distincto anonymi Glossam super Sallustium.

Codex in Biblioth. Archiepiscopal. Lambeth.

Bibliotheca Archiepiscopi Cantuar. Lambeth, inter Codices Mss. quamplurimos varii generis, quosdam tenet auctorum Classicorum: inter quos æstimandus est Sallustius de Bello Catilinario et Bello Jugurthino, in 4to. circa Sæc. XIII. Pulchre exaratur et illuminatur. Membran. sine scholiis, at perfectus: sub finem hi versus:

Sex Jugurtha dies pereuntem carcere Rome
Spectatum te dira fames scelerate peremit
Ut Plutarchus ait vir qui celeberrimus auctor.

Vix necesse ducimus lectorem submonere, ne quæ de codicum singulorum ætate adhuc dicta sint, ad literam, quasi per lineam facta, interpretetur, et ubi, per operis festinationem aut scientiæ tenuitatem, quiddam erraverimus, quod pro certo possit accidere, nimis implorare et supplicare. Norunt quippe harum rerum periti, codicibus antiquis figuras, quæ commonstrarent annum quo sint exarati, dari quam rarissime, antiquissimis nunquam:[1] et etiamsi quædam sint signa, tam in characteribus quam in membrani vel chartæ vetustate atque mucore, aut in colore atramenti, talibusque, cernenda, quæ diversorum sæculorum scripturam fere denotent, tamen in his rebus versatissimos posse interdum capi. Quod doctissimus

NOTÆ

[1] Excipiendæ vero sunt Chartæ et Bullæ, ut vocantur, quæ plerumque Principis vel Papæ, Regni vel Dominicæ Incarnationis, annum habent notatum.

Montfaucon dicit de Græcis codicibus antiquioribus, dici etiam potest de Latinis; scilicet, inter hos ipsos codices discrimen ætatis assigniare non ita esse facile.[1] Immo idem dici possit de magis hodiernis, ad XIV. XV. et XVI. sæc. vergentibus; nempe characterum, etiam apud nostros, diversorum sæculorum, ab Hen. I. usque ad Hen. VIII. sæpe scriptiones variari, et inter se mutari.[2] Hæc cum ita sint, gratum est appropinquare veritati, ubi ad ipsam usque veritatem accedi non potest:[3] meliusque forsan in rebus hujusmodi nonnunquam minus accurate loqui, quam omnino tacere.

NOTÆ

[1] Palæographia Græca, Lib. III. c. 1. p. 185.

[2] Vid. exempla in Appendice ad 'The Reports of the state of the public Records of the Kingdom,' et stylos scripturarum ab Hen. I. ad Hen. VIII. in Wrightii 'Court Hands.'

[3] Vide quæ de hac re prædicat vir in antiquis scripturis explicandis versatissimus, David Casley, in Præf. ad Catalogum Reg. Codd. p. 6.

INDICES

IN

C. C. SALLUSTIUM.

INDEX PRIMUS,

SIVE

RERUM MEMORABILIUM

QUÆ IN SALLUSTII OPERIBUS HABENTUR.

C *Catilinarium*, J *Jugurthinum Bellum*, numerus caput indicat. F *Fragmenta* designat cum pag. et lin.

M

N

O

P

T

U, V

INDEX SECUNDUS,

SIVE

GRAMMATICUS ET CRITICUS.

C *Catilinarium*, J *Jugurthinum Bellum*, numerus caput designat. F *Fragmenta* indicat cum pag. et lin.

maxime qui J 39 dissidere, ac tum demum J 46 receptui ac post munimento foret J 50 Ac ni M. &c. J 56 et, ac si jam J 85 nisi tamen resp. pariter, ac sævissimo imperio bene gesta J 100 ac fuere qui dicerent J 106 pro, quin, aut immo, nihil dolo factum ac magis calliditate Jugurthæ J 107 Q. C. Cos. ac deinde F 271, 1 ac mox F 313, 6 ac mihi sic videtur F 352, 8 de M. juxta ac de se F 353, 3 J 45

Accedam quo potissimum infelix ac. J 14 quo ac. aut quos appellem J 14 sic Plautus in Epidico: ad provinciam J 25 huc, quod habuerat nimis liberaliter C 11 Imperatori plus bonæ spei accedebat J 44 quo improvisus, gravius accideret J 88 dum quid tibi ex eo gloriæ F 348, 15 pleraque hostiliter loca cum equitatu J 20, 62 eodem J 113 Virg. penitusque sonantes Accestis scopulos. de hostili adventu Cic. pro Milone: tamen, accessum ad urbem nocturnum fuisse metuendum. Quo propius discrimen accedo Curt. iv, 14, 24 accedo te. Charis. Accedere (de hostium incursu) J 58

Accendebant animum non mediocrem pollicitando J 8 contra M. vehementer J 64 prælium F 294, 19 ingenium cupidum pacis vehementius J 102 invidiam polluta licentia J 16 vehementissme sibi animum ad virtutem J 4 studia hominum C 23 magis magisque in dies accenditur animus C 20 natura serpentium J 89 siti accenditur J 89 animum accendi J 4 accensa lubidine C 25 ad hoc, studia Numidarum in Jugurtham accensa J 6 Huic studia accendit patriæ virtutis imago Silius i, 37 vitia Ovid. de Remed. i, 27 in iram Lucan. iii, 27 vehementer J 34 Sic accensa plebes J 73 ex qua omnes discordiæ F 283, 17 ad dominationem accensi sunt J 31 Sic Livius iv. B. Pun. adeo accensæ sunt spes ad pellendos Sicilia Romanos. bonum ingenium contumelia J 82 præmiorum spe F 309, 4 illorum pollicitationibus J 20 animus fertur accensus in socios F 344, 10

Acceperant volenti de ambobus (grata aut placentia) J 73 literas C 46 ubi ea quæ fama acceperat ex literis Imp. ita esse cognovit J 9 ex amicis acceperat J 20 Consulem factum antea J 82 quos pelli jam ac. J 101 postquam accepere ea C 21 ubi ea J 101 redde rationem quantum acceperis F 363, 5 Urbem R sicuti ego accepi C 6 in meum regnum J 10 et ex aliis sanctis viris ita J 85 locutum accepimus J 13 Super Numidiam Gætulos accepimus agitare J 19 J 78 impune injuriam J 31 postquam Senatus de bello illorum accepit J 80 Sic Cic. iii de fin. 105 ut de Hercule et Libero accepimus, et alibi Plin. Lib. 16 postea vero quam accepit participem negotii Scaurum J 29 ex nuntiis J 46 clamorem a tergo J 58 paucis quæ animus monet F 340, 24 quin tu ea F 349, 21 beneficia invitus accipere J 96 signum aut imperium ullum J 97 ne fœdera acciperemus J 14 in deditionem F 312, 2 societatem F 312, 14 æquo animo C 3 otium cum servitio F 279, 5 in deditionem accipitur J 29 neque datur dono neque J 85 vera accipiendi insolens F 326, 13 beneficils amicitias parabant C 6 accepta injuria, ignoscere, quam persequi malebant C 9 data fide atque C 44 oratione, respondit J 22 mercede J 85 acceptam (nobilitatem) corrupisse J 85 acceptio frumenti J 29 acceptis vulneribus J 101 nuntio J 28 nomine modo imperii a vobis F 298, 2 tam acceptum hominem popularibus J 7 jucundi amici, accepti affines Valer. v, 5, 1 in fidem F 313, 9 divitiis magis clarum magisque acceptum videt F 356, 22 magnis opibus, carum acceptumque popularibus suis J 70 carus acceptusque ei J 12 negotiorum curator fidus, acceptusque et omnium consiliorum particeps J 71 Mauro ob ingenii multa bona J 108 Cæsar. A.B. Gal. 14 maxime plebi. acceptus. acceptius in vulgum Tacitus et A. Victor in Cæs. pag. 421. miror hanc Phrasin Stephanum fugisse. Te nihil in vita nobis acceptius ii, 7, 54. Caligula ante principatum omnibus carus acceptusque fuit A. Vict. Epit. iii, 3

Accersere, pro arcessere, de his verbis notandum, quod omnibus locis quos adducunt Steph. et Nizolius, probatissimi Codd. ubique exhibent arcessere V. gr. apud Sallust. C 52 ad bellum accersunt, in omnibus meis, arcessunt: vide Indices Suetonii, Flori, Curtii, et Hygin. Fab. 88. differt ab arcessere, quod illud accusare, hoc evocare sign. Lucan. lib. vi,

6, &c. vid. Flor. 28, 17, &c. C 14 et 14, 11 rem fam. ad necessaria deesse C 20 ad jusjurandum adigere C 22 introire ad Cic. C 28 ad urbem erant impediti, ne triumpharent C 30 ad societatem belli impellat C 40 postquam ad id loci venere C 45 ad negotia transferunt J 1 ad ea respondit J 11 ad utramque rem tempus decernitur J 12 ad certamen venit res J 13 ad necessitudinem rei satis dictum J 19 ad dominationem accensi sunt J 31 ad populum rogationem promulgat J 40 ad victoriam eo intentior niti J 55 fugam animadvertit ad se versum fieri J 58 et ad se versum exercitum pergere J 69 ad deditionem impellit J 62 ad id locorum Cic. (i. e. ad id usque tempus) sic Liv. 5. Dec. lib. iii, et post id locorum noster, ad arcem oppidi trepidare J 67 ad perniciem ejus dolum quærere J 70 ad tempus non venit J 70 ubi ad id loci ventum J 75 ad studium sui perducit J 80 ad oppidum iter constituunt J 81 ad militiam cogere J 85 ad hoc ætatis, ibid. ad virtutem profuerunt J 85 ad hoc tempus J 85 Horat. Lente Samnites ad lumina prima duello F 272, 8 ad summum montis egressus J 93 ad simulanda negotia altitudo ingenii J 95 ad vigilias multus adesse J 96 ad pedites convertit J 101 ad postremum F 273, 12 tradite exemplum posteris ad P. Rom. suimet sanguinis cæde circumveniendum F 279, 6 ad postremum usque F 280, 19 ad furta belli peridoneæ F 287, 2 ad alia modestus F 292, 20 ad diuturnitatem usus sallerent F 297, 7 ad exitium usque insontis dominatus est F 303, 1 nomina rerum ad ignaviam mutantes F 308, 12 ad id fabricatæ F 317, 12 ad eam artem se quisque armabat F 318, 1 pecunia ad Hispan. bellum facta F 326, 14 egressi ad faciliores ictus loco cedebant F 329, 6 profectus ad requisita naturæ F 329, 12 ad Chæroneiam certaverunt cum F 337, 6 ad vetera instituta revocans F 344, 2 ad acerba judicia invocat (i. e. ad Quæstiones severe exercendas) F 345, 8 ut omnes expergiscantur ad libertatem F 352, 11 ad voluptatem a vero deficit F 358, 25 vitæ necisque potestatem ad te unum revocaveras F 364, 1

Adæquaverit eorum famam J 4 Lucius Flor. ii, 2, 14

Addendo non demendo Reip. magnitudinem animi ostendere F 344, 14 verba viris virtutem non addere C 58 audaciam J 94 maledicta C 31 quo Regi formidinem J 37 multum Reip. J 42 severitas dignitatem addiderat C 54 humilitas favorem J 73 gloriamque sibi J 18 quamobrem in sententiam non addidisti uti C 51 plusque sibi timoris quam potentiæ addidit in reliquum J 42 multum eorum animis J 75 additis præsidiis (Lentulo, &c.) C 50 auxilio perfugis J 56 additamenta factionis F 358, 8 inertissimi nobiles in quibus nihil est ad. F 356, 3 Cic. pro Sest. intercessit Ligus iste nescio quis, additamentum inimicorum meorum. Apulejus de Deo S. Non vocem, sed vocem quampiam, quo additamento pretii lætatus, Idem Metam. ix, p. 219

Adduceret copias in N. J 102 ad tale consilium C 40 perfugos omnes vinctos adduci J 66 pars adducti J 66 in spem maximam C 40 J 41 &c. Copia, quam ipse adduxerat C 56 in Civitatem F 358, 9 Prætorium J 8

Adeant ceteros, bene polliceantur C 41

Ademeris si pecuniæ decus F 355, 10 ademtum imperium F 356, 16 provincia alii traderetur quam J 82

Adeo incepta probabat, id adeo more suo videbatur facere C 37 J 110 id adeo in promtu esse quoniam copiam Jugurthæ haberet J 111 id adeo haud mirandum F 353, 21 id adeo malum reverterat C 37 hisce formulis, adeo non est adverbium intendendi uti, in adeo venusto, ut nihil supra, Sed vel expletivum ut Curcul. xv, 27 Nunc adeo ut tu scire possis leno meam sententiam, et Virg. Jamque adeo super unus eram. Vel, id adeo ponitur pro, id vero. Et sic usurpat Cic. Id adeo ex ipso Sc. cognoscite. Ponitur et pro, nedum, valde, certe etiam. Usque adeo uti gladio minitarentur C 49 corrupta est F 273, 22 quorum adeo Syllam non pœnitet ut et facta in gloria numeret F 277, 16 pro, in tantum. Prælium accendere adeo ut venirent tela in brachium F 294, 19 adeo illis ingenita est sanctitas Regii nominis F 330, 7

Adepta libertate C 7 victoriam prope jam J 101 facile quæ petebant

quos affinitas aut alia necessitudo traxit F 341, 3 cognationem, affinitatem, præterea fœdus intervenisse J 111 in locum affinium ducerem J 14

Afflictare sese, manus supplices ad cœlum tendere C 31 res afflictas J 76 equi atque viri J 101 aut quid tale capiti affligebant F 295, 7 luctus affligunt hominem. alio sensu Martial. vi, 33 : ubi Ms. jam miser, pro, tam

Affluerent otium atque divitiæ C 36

Affuit pugnæ J 74

Agam hæc ipsa vobiscum una C 20 uti facto opus sit ita agant C 45 ubi adolescentiam habuere, ibi senectutem agant J 85 Cum tute per mollitiem agas exercitum supplicio cogere J 85 uti fama et fortunis integer agas. Absolute pro vivere, Tacit. Anal. iii. Non modo apud illos homines qui tum agebant &c. nec ad Senatum referat, neve cum populo agat C 51 eodem sensu cum præpos. ad, et agere omnia ad præscriptum, Cæsar. iii. B. Civil. Ciceronis etiam illud : Cum Egnatio de re tua vehementer egi, et neque si tecum agas, neque si cum altero contrahas. Transversos J 14 quantoque tutius factio noxiorum agat F 300, 13 nunc vero non id agitur, bonis an &c. vivamus C 52 omittendum morem hunc quem agitis F 304, 5 nihil amplius in absentem me statuissetis quam adhuc agitis F 297, 11 transversos spe prædæ J 6 semper in certamine libertatis, aut gloriæ aut dominationis agit ingenium J 1 agite uti lubet F 285, 6 ex pacatis prædas J 32 quo formido latius cresceret diversi agebant J 55 ætatem J 78 vineæ cum ingenti periculo frustra agebantur J 92 qui procul a mari incultius agebant J 89 apud primos J 101 cum Boccho multum et familiariter J 108 pecus auxiliariis agendum J 90 in ore gentibus agens, populo F 328, 19 Metello procul agente F 329, 4 hostisque in cervicibus jam Italiæ agentis F 298, 3

Ager frugum fertilis J 17 hostibus cognitus (de Imperatore qui loci gnarus est) arbustis consitus J 53 igni magis quam præda vastabatur J 55 ne inultis hostibus vastaretur J 70 arenosus una specie J 79 frugum vacuus J 90 pabulique lætus F 292, 16 res eorum moribus agris aucta C 6 expulsa agris plebes F 279, 1 et F 331, 26 F 352, 1 in agro Arretino C 36 urbes et agros manu ceperat J 5 et alibi. agros tentantes J 18 repente incautos agros invasit F 331, 7

Agere : qui demissi in obscuro vitam C 51 ita ætatem quasi honores vestros contemnant J 85 et in opt. artibus J 85 ab inimicis præceps agor C 31 in ore vestro privatus F 323, 9 hyemem non ex ambitione mea F 298, 8 præclara facinora F 359, 25 optimis moribus P. Rom. F 272, 11 ætatem sæpe C 4 veluti per dementiam cuncta simul agere C 42 plerumque tempora in venando J 6 res asperas per Jugurtham J 7 prædas J 20 cum eis de omnibus pactionibus præsens J 29 vineas J 37 Civitas læta J 55 agere, oppugnare &c. J 60 lenius J 60 Joca atque seria cum humillimis J 96 feroces quod non fugere ac pro victoribus agere J 98 soli in Imperio F 273, 5 pacem F 312, 5 Antipodas justos et egregios agere F 332, 30 quæ profecto incassum agerentur F 303, 4 quocumque modo ages ea res tibi reique p. prospere eveniat F 360, 13

Aggerem jacere J 37 et 76 aggeribus locus importunus J 92

Aggrederetur eum vi C 43 murum scalis aggredi J 57 omnes mortales pecunia J 28 multis pollicitationibus J 61 reliquos eadem via aggressus J 16

Agitabamus pacem J 14 imperium beneficiis C 9 agitare religiones Arnob. p. 95. 8. pravi doctrina agitatius Tertull. 63. propius Africum mare J 18 præsidium J 54 longe aliter animo agitabat J 11 Carthaginis jam excidia agitabat animo J 63 in potestatibus eo modo agitabat, ut J 63 libere F 351, 24 dominationem oblatam insolentius F 350, 12 ferocius quam solitus erat C 23 in dies plura C 24 alios incultius vagos agitare J 19 Quæ postquam agitare cœpit pro castris J 59 huc et illuc quasi vitabundi, aut jacientes tela cuncta J 66 præsidia J 85 pro muro dies noctesque J 59, J 94 quæ præcepta cum agitarem J 14 ubi gentium aut quid agitaret J 54 J 93 propius ab eo quo agitat statu F 298, 10

dignitatis. Tertullian. de Resur. Carn. Salutis. Rep. nostra C 51 instituta (extranea) C 51 aliena oppon. bono J 1—bene parata prodegerint F 277, 2—appetens, sui profusus C 5 æris C 33 sua loca—et aliena J 54 neu malis alienos adjungere quam sanguine conjunctos retinere J 10 quem alienum fidum invenies J 10 æs alienum grande C 24 suis rationibus videri C 56

Alienata urbs maxima J 48 mente feraris amens F 359, 8 Curt. voluntate alienati J 66 falsa suspicione C 35 alienentur a rege Curt. v, 9, 12

Alimenta servilia F 276, 11 suopte ingenio gignere F 321, 3 alimentorum inopia necare Valer. J 2 ubi Ms. odiosos. Carceris F 306, 2

Aliquando expergiscimini et capessite Remp. C 52 pro tandem Flor. iv, 2, 11. Cic. pro Cluentio 39. Collegi me aliquando et ita constitui, fortiter esse agendum, et alibi sæpe. Pro, tandem penult. Sic noster J 14, 102

Aliquantam partem gloriæ demiserat F 294, 14 in aliquanti temporis sepulchris Tertullian. de An. c. 51. aliquanto numero hostium potiti J 74 cum aliquanto majore numero quam decretum erat profectus J 86 timor sed amplior spes J 105 aliquanto minores C 8 posteriores se esse vident J 79 aliquantum armorum J 62 Sic al. agri Cic. pro Cluent. 142 Liv. i, U. C. 104

Aliquot mulieres C 24 Semper enim pluralis Num. urbis J 28 fontes J 89 faciem ostentabat aliquot adversis cicatricibus et effosso oculo F 327, 22 Dies 338, 9

Aliquotiens: neque detrusus aliquotiens terretur F 289, 8 Cic. iv, Verrin. aliqu. ad socios literas de istius injuriis miserat

Aliter pro alioqui C 29 (ut apud Livium aliosque) et C 44 neve cum populo agat, qui aliter (secus) fecerit C 51 longe aliter ac ratus erat J 7 ne aliter quid eveniat J 10 aliter atque animo gerebat J 72 (alio modo), ab insidiis ejus aliter caveri nequivisse J 108 neque se aliter tutum putet quam si F 274, 14 neque se aliter &c. nisi F 278, 16 327, 12 346, 10 sanctus aliter et ingenio validus F 286, 20 nisi forte aliter quam metu jura restituit F 301, 16 aliter neque privata F 353, 15

Allevati quibus milites facilius ascenderent J 94 Vid. Columel. 186 &c.

Allicere servitia Romanorum J 66

Alter: unus ab urbe, alter a G. C 58 alterius ipse ego vix effugi J 14 in uno fons erat, alter usui opportunus J 98 in altera—at in altera tuta consilia C 41 ubi unæ atque alteræ scalæ comminutæ J 60 illam alteram J 16 J 93 dum alteri alteros vincere quovis modo volunt J 42 alteri apud alteros formidinem facere J 53, 60 dein utrique alteris freti J 18 alterum alterius auxilio eget C 1 alterius secordia (aliorum) dominationem oblatam insolentes agitant F 350, 13 in altero—in altero miseris perfugium C 54 alterum cum dis, al. cum belluis nobis commune est C 1 et J 7 plures Adherbalem sed illum alterum bello meliores J 13 alterum consulatum petis quasi primum reddideris F 283, 19

Altitudine millium passuum præminent F 293, 13 pares mœnium altitudine scalæ F 317, 1 aucta in altitudinem J 93 ingenii incredibilis ad simulanda negotia J 95 Curt. x, 9, 8. alta dissimulatione premere consilium. altius in ejus mentem descendit verbum J 11 liberius altiusque processi dum piget &c. J 4 nihil tam ex alto reperiri posse quod non cogitanti tibi in promtu sit F 349, 6 Curt. vi, 11, 28, altiore consilio concepta, an vino gravatus effudisset.

Aluit, exercitum stipendio frumentoque F 298, 23 turba atque seditionibus C 37 F 324, 5

Alveos afflicti F 300, 1 et in Jugurth. 18, alveos navium inversos. Propert. Portabat sanctos alveus ille viros

Amant: quæ secundæ res, lascivia atque superbia invasere incessere J 41 ira fieri J 34 i. e. solet. Apuleius Herb. nasci amat. cap. 41

Amara atque aspera virtus F 353, 27 amarum lucis usum experirentur Valer. i, 7, 9 ubi Mss. pro, præfectum, habet, eum, pro, affecit Ms. et Ascens. affici jussit, et Ms. B. Pub. et Pembr. patriæ. sed magno dedecore

Amare, potare, (in malam partem) insuevit exercitus C 11 nempe scorta

fuisse C 53 ante hos te providere decet J 10 verba inimici ante facta sua ponerent J 15 pro, antea Portæ ante clausæ fugam prohibebant J 67 eos consedisse circiter duum millium intervallo J 106 ne ante capiamini F 277, 19 pro olim, eique oppon. nunc F 273, 19 qui tibi ante optimates videbantur eosdem nunc dementes ac furiosos vocas F 365, 3

Antea: Syllam atque Cinnam antea, se tertium esse cui fatum, &c. C 47 Sed Metello jam antea cognitum erat J 46 antea jam infestus nobilitati, tum vero multus atque ferox instare J 84

Antecapere tempus J 21 lassitudinem, &c. C 13

Anteferebat pretium aut gratiam vero J 16 antehac sæpe creditum abjuraverat C 25

Antevenire nobilitatem virtute J 4 consilia et insidias J 88 Metellum magnis itineribus J 56

Antiquitatis tantum curæque pro Italica gente (v. Gronov.) F 325, 22

Anxie laturum J 82 tanto asperius magisque anxius agitat F 356, 26 ac miserantem fortunas suas J 62 lætabatur intelligens — porro autem anxius erat C 46 ne bellum oriretur J 6 ira et metu J 11 simul cupidus incepta patrandi et timore socii anxius ne J 70 multis laboribus consumtis anxius trahere cum animo suo J 93 animi F 311, 10 quo ille dehonestamento corporis maxime lætabatur: neque illis anxius quia reliqua gloriosius retinebat F 327, 24

Aperiat (verum) J 33 caput F 320, 8 mores utriusque C 57 causam consilii C 5 socios sceleris J 33 conjurationem C 40 rem omnem C 45 et 47 Sic: rem Annibali aperit Liv. et Plin. xxi, 20. Trucul. 17, 19. et pro declarare Cic. sæpissime. Curt. v, 99. Ferro iter aperiendum est C 58 aperte minitari F 341, 11 illustria magis magisque in aperto sint J 5 os et lingua promta F 347, 17 aliam et minus tritam vocis hujus signif. vid. apud Fabrum in Notis ad Lucret. p. 236

Appellabantur patres C 6 Curt. iii, 3, 5 Adherbalis appellandi copia non fuit J 22 alius alium læti appellant J 53 Anglice Congratulate, qua notione apud Steph. non occurrit. Mauros pro Medis J 18 primo singulos appellare: hortari C 17 et C 20 nominans appellat, hortatur, &c. C 59: Et hac notione appellare et implorare apud Cic. pro Quintio conjunguntur. Quid agendum est? qui Deus appellandus est? cujus fides imploranda est? et Verr. iu 7, imploro et appello. Quos accedam, quos appellem? J 14 benigne milites J 96 appellare, benigne habere: idem ambobus polliceri J 113 Plaut. Cas. 5, 15. blande appellanda est uxor mea. Mea amœnitas quid agis? Cic. pro Cluent. 57. appellat hilari vultu hominem ut blandissime potest; et sic e contra, appellare illepide, pro, maledicere, Bacch. v. 2, 50. alibi sæpe pro, ad colloquium vocat J 106 et 112 appelletis otium pro servitio F 303, 12 appellato Crasso (inter conjuratos recensito scil.) C 48 quos P. R. reges J 65 per D. imm. vos ego appello C 52

Appetebat familiaritates adolescentium C 14 societatem vestram J 14 res laudantur et appetuntur ut earum rerum usus est F 355, 3 alieni appetens C 5 gloriæ militaris J 7 Sic Eutrop. de Constantino, militaris gloriæ appetentissimus: ubi Ms. Cod. quo usus sum, attentissimus, male, nam Pæanius vertit, δόξης τε γὰρ ἐπεθύμει πολεμικῆς

Approbat deditionem Senatus F 292, 15 proscriptiones innoxiorum F 277, 3 quæ tibi placuerint Dii im. F 347, 22 novum consilium C 51

Appulsi Uticam J 25

Aptis armis (non) et laxiore agmine F 309, 4. i. e. paratis. Virg. Æn. iii, classem velis aptare jubebat: et x. projecto dum pede lævo Aptat se pugnæ. Aptari jussit milites ad pugnam. Frontin. i, 8. Pomponius: Heus, aptate pueri munde atque ampliter convivium. pro connexo accipit Nonius

Apud eos jus non legibus magis quam natura valebat C 9 sunt gratia potentia divitiæ (pro penes eos) Flaminium commoratus C 36 J 23 Numantiam didicerat J 101 Sic Epid. ii, 267. apud Thebas. corrige Nonium qui apud forum vitiose dici putat. dixit enim Terent. Andr. iv, 6. ut apud villam Cic. Chalcedona terra fudi, mari exui classe F 314, 16 vos plus valeat Lentuli scelus quam vestra dignitas C 51 pro (ab) quæ apud alios iracundia dicitur C 51

B

ram egenti J 43 quæ res eos in magno diuturnoque bello inter se habuit J 79 diem circumspicit F 282, 3 intactum F 315, 8 concussus orbis terrarum F 341, 5 bellum facere C 26 et 52 arcessunt C 52 pace mutavit C 58 scripturus sum, quod gessit J 5 aut vim expectantem J 14 oppon. amicitiæ J 17 sumere J 20, 62, et 83 Sic Plin. xv, 18 sumtum est Punicum bellum Tacit. 19. Sponte sumebant. Ovid. Ep. xv, 75 Nec tamen indignor pro tanta sumere bellum Conjuge suscipere J 80 trahi non posse penuria rerum necessariarum J 23 conficeret quovis modo J 36 tam facile tractum J 36 non prius attingere J 44 renovari J 54 armis parum procedebat J 61 integrum J 73 intactum trahi J 83 atque pacem mutare solitus J 88 compositum foret J 97 conditionibus componi J 112 an pacem agitaturus J 109 id excitabat F 274, 3 irritare maximo gaudio F 279, 15 acrius erit F 284, 13 a vobis pacem, vobis ab illo bellum suadet F 284, 17 ad sævissimum projectus F 297, 11 cepi rursus F 314, 15 Serum (pro crudele uti apud Virgil. et V. Flaccum, vid. notas) fecit F 322, 12 duplicaverat F 325, 6 desineret quibus posset conditionibus F 332, 11 aliorum pace mollius F 340, 15 æternum atque anceps F 342, 5 domi bellique F 323, 20. Ennius: Hos pestis necuit: pars occidit illa duelli: Plaut. Prol. Capt. Cic. 4. de Rep. bellicarum rerum insolita J 39 prædas J 41

Bellua fera immanis, &c. avaritia F 355, 6 tetrior bellua Plaut. Most. iii, 1, 71 alterum nobis cum diis alterum cum belluis commune est C 1 ritu ruere Curt. v, 9, 6 sæpius Elephantos, aliquando monstrum, designat hoc verbum apud eundem

Bene facere Reip. pulchrum, benedicere haud absurdum C 3 partu C 57 J 8 prodegerint Plaut. Trin. ii, 2, 66. multa bona bene parta habemus, sed voci parata subjungit plerumque res, nunquam legitur bene parata. Ut cuique homini parata res est firmi amici sunt, Stich. iv, 1. vid. Menæch. i, 3. et composite disseruit C 52 atque strenue J 22 prædicet J 85 omnia non bene consulta in virtutem trahebantur J 92 evenit ea res J 92 atque decore gesta Resp. 100 pugnatum a paucis contra J 107 juvantibus Dis F 279, 12 suadendi usum F 312, 16

Benefacta mea Reip. procedunt J 85 F 280, 18 F 281, 3 ea Dii im. approbent, beneque eveniri sinant F 347, 23

Beneficia, cujus plurima in plebem essent C 31 deberi mihi a P. R. J 14 huccine evasere J 14 ante vestra gratuito faciebam J 85 populi retineas contra adversum consulem F 349, 13 sui commonefacere J 49 magis quam metu imperium agitabant C 9 vincere aggressus J 9 nunquam victum J 102 pro quibus vix sane gratus videar F 323, 16 amplissimis F 359, 21 meo fratres sunt J 10 in maximo vestro cum maledictis lacerent J 85 vestra mihi erepta sunt J 14 pænes optimos forent J 31 quantum cum maximo beneficio vestro negotiis sustineam J 85 neque metu coërcitum J 91 metu retinere F 350, 19

Benigne tamen pro tempore respondit J 11 ostentat prædam J 71 appellare milites J 96 placide et benigne simul, pauca pro delicto verba facit J 102 habere J 113 dona omnia in benignitate habebantur J 103 et clementia imperium temperavere F 342, 8 Eutrop. cum primo anno benigne egissent. Sic Ms. at Ed. bene. Pæanius ὀρθῶς διαγένομενοι

Biennii infœcunditate F 299, 4 binas aut amplius domos C 20 Imp. sibi fecere C 6

Bona patria laceraverat C 14 spes C 21 atque honesta permansit nobis amicitia Masinissæ J 5 ob ingenii multa bona carus J 108 voluntate (nimis) in victos F 342, 11 consilia quam prava F 348, 6 cum spe adolescentes F 351, 3 fama eveniet F 358, 22 lubido patriæ gratificandi F 360, 5 artis famam C 2 et C 7, &c. F 353, 17 rerum cura tanta esset, quanto nihil profutura petunt J 1 mores colebantur C 9 Imperatoris officia exequebatur C 60 boni atque ignavi pari periculo sed fama impari J 57 fidelesque mansere J 77 honestique vitam exigerent J 85 a bono honestoque in pravum abstractus J 29 elabi a bono honestoque Dictys ii, 23 honestoque potiores divitiæ J 8 Cognoscere quid boni utrisque aut contra esset J 88 æqui boni famam petit F 322, 6 initiis malos

tudinem opperiri, sed ea omnia luxu ante capere C 13 multa ante capere quæ bello usui foret C 32 et C 64 iisdem dolis J 14 locum editiorem J 58 alii ad portas festinare, pars turris capere J 59 dolis C 14 prope terrarum orbem sedem cepit Livius 8. B. Maced. loca Cæsar. 3. B. G. et Tacit. 12, 55. terras Virg. cibum J 91 locum J 92 arma J 99 et J 53 magistratum F 348, 9 quidnam consilii C 41 verbum augurum cum collegium augurum consulebatur v. Paræi Lexic. Pl. pœnas J 68 ne quid detrimenti Resp. C 29 locum castris J 50 consilia per otium et ex opportunitate J 76 uti neque vos capiamini et illi frustra sint J 85 ne ante capiamini quam captum ire licet F 277, 19 requiem F 305, 6 dolis C 14

Capesse Remp. F 345, 5 F 348, 8 laborem cum honoribus F 276, 6 honorem Tac. lib. xiii, 25. et iii, 30. qua capessendam arbitror libertatem F 300, 12

Capit plerosque dando et pollicendo J 16 ad capienda arma C 27 Reipub. libido C 5 pecuniæ ab rege J 37 magistratibus F 278, 4 Consulatum J 63 sed pariter cum capta Thala venerant J 77 castra F 298, 12 pecuniæ arcessebant J 32 ne inulti animam amittatis neu capti potius, sicuti pecora, trucidemini C 58 defessis jam hostibus ac paullo ante somno captis J 94 Ex qua fatigatione cum somno captus jaceret, Justin. xv, 4. agros manu ceperat J 5 Hospes necavit hospitem captum manu, Mostel. ii, 2, 47. pedibus F 309, 19 amore C 15 pravis cupidinibus J 1 maxima invaserat C 5 in spem adductus pecuniæ C 40 Virg. G. iv, 79. tibi vinclis capiendus, dubito an pro occupare apud idoneos Auctores, ut in hoc loco Sallustii. in capiendo adversario capere magistratum, Cic. de Leg. et noster F 348, 10 vide, Ceperamus

Capitalium rerum condemnatis C 36 de manifestis rerum capitalium more majorum supplicium sumendum C 52 rerum cap. vindices C 55

Capite pœnas solvit J 69 Capite censos, non ex classibus J 86 respectu ad Deum universos homines cap. censos vocat Arnob. lib. 2. p. 80. de capite ex copiis judicaverit F 354, 5 capitis arcessere J 73

Captarem incerta pro certis C 20

Captivi agri custodem F 313, 13

Caput: supra caput est dux hostium C 52 super caput in pulvino temere positum J 71 aperire F 320, 8

Carebat haud facile lubidinibus C 13 videt luxu carendum F 263, 3

Carior fides quam pecunia J 16 occulto sibi quisque alterius potentia carior erit F 357, 21 quam decus &c. C 25 dolus atque malitia fide cariora F 352, 28. 359, 2 libertatem gloria regi per obsequelam orationis graves carique F 293, 17 animo meo carissime J 14 bonum et æquum divitiis J 15 auctoritate Senatus J 22 apud animum meum nihil habeo J 110 Caritatis impatientia pro amoris Tacit. sæpe. Fore ob beneficia J 10 quod juvat, quod carum æstimant J 85 Domi domitus fui cum caris meis, Nam neque edo neque emo, nisi quod est carissimum, Plaut. Men. Nostris vehementer J 7 acceptusque ei semper fuerat J 12 plebi patribusque juxta carus J 88 et J 108 caros habeas J 10

Carminibus vatum et verbis retractantes F 280, 13 quod Appius F 339, 5

Carptim, ut quæque memoria digna videbantur, perscribere C 4 C. breviterque Plin. Paneg. et Epist. quæque tunc C. dixi nunc per otium jungere. C. et universos, apud Liv. et carptim singuli, apud Tacit.

Casibus aliorum perculsos F 338, 11 Satis honestas pro meo casu spes reliquæ dignitatis conservandæ sum secutus (i. e. pro statu et conditione rerum mearum, significatu inusitato) C 35 et, percunctatus pauca de statu civitatis et quasi dolens ejus casum C 40 composite atque magnifice casum Reip. miserati sunt: quæ belli sævitia &c. C 51 Id secordiane an casu acciderit J 79 lætandum magis quam dolendum puto casum tuum J 17 miserando J 23 aut vi aut dolis sese casum victoriæ inventurum J 25 Tacit. xi, 157. pugnæ præbere. Mortis, Virg. Æn. x, 156. fortunam illis præclari facinoris casum dare J 56 Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem fore J 97 F 293, 24 casus armaverat C 56 conjunxerat J 97 neque regerentur magis quam regerent J 1 quam gravis in servitium ex regno foret J

quam ex vero celebrat, obscuratque C 8 per invidiam scriptorum celebrata sunt F 327, 20 formæ celebratæ &c. F 334, 6 forum totius regni maxime celebratum J 47 locum quadrigis celebratum. Valer. viii, 1, 9. Sic legit Beluacensis, aliter Edd. per ambitionem consulis memorabant quod ab eo genere celebratus auctusque erat J 91 fessus per omnem Africam J 66 seque Remp. celebravere hæc atque talia faciendo J 85 vetustatem uti cetera in majus componentem altores Jovis celebravisse F 328, 1 celebritatem nominis F 320, 4

Celeritate (in) maximum bonum putabat C 43 furtiva F 288, 1

Censebant mortem severe vindicandam J 15 minime: sed ita censeo; publicandas eorum pecunias C 51, et 52 F 284, 17 SPQR verbis nuncient, velle et censere eos ab armis discedere J 21 utrum censetis me F 297, 19 ita uti censuerant deditionem fecit J 26 Senati decretum fit, sicut ille C 53 probri gratia moverant C 23 Censos capite J 86

Centuriæ ex confusis quinque classibus sorte ut vocarentur F 354, 16 per centurias, item turmas æqualiter distribuerat J 91

Ceperamus multis laboribus F 359, 17 opulentiam F 353, 21 quæ virtute simul cum anima retinerent F 357, 2 quem locum vivus pugnando ceperat C 61 manu agros J 5 ex secundis rebus insolentia J 40 ubi quemque periculum ibi resistere J 51 oppidum magna gloria J 89 vecordia J 99 metus ex calamitate aliorum J 85 bellum F 314, 15 sese consulatum ex victis illis spolia cepisse (i. e. tanquam spolia) J 84 quid ille ob benefacta cepisset cujus sceleribus F 280, 18 arma opprimendæ libertatis F 281, 6 opprimendæ Reip. consilium C 16 somnus ut ægrum animum solet J 71 vide capit

Cernere pro aris &c. C 59 Sicut audiri a suis aut cerni possent J 60 ut vana sit illorum distinctio qui cernere de animo videre de corpore semper dici asserunt. Lucret. ii, 108. Nam quod rara vides magis esse animalia quædam, Fœcundamque magis naturam cernis in illis. Plaut. Pœn. 19, 20. Satin' ego oculis cerno? Virg. terræ omniparentis alumnum Cernere erat. Cic. de Nat. D. 69. Epicurus autem, qui res occultas non modo viderit animo &c. sentit adesse Deos Claud. de R. P. 70, 2. Mss. cernit

Certabant de virtute C 9 Pro sua quisque potentia C 39 inter se J 52 Cum strenuo virtute C 54 vi magna J 60 haud mediocriter F 355, 14 mancipiorum prædas certantes agere J 44 murum petere J 94 manu certare F 324, 8 pro salute J 114 certaturos prælio sese J 81

Certamen magnum diu intermortales fuit, vine—an &c. C 1 pro contentione quemadmodum, Cic. pro Rosc. Amer. 81. Quo in certamine perditi civis erat, non se ad eos jungere, 2. de Fin. 109. Et certamen honestum et disputatio splendida, et verum fictumque Quintil. Instit. 2, 4. animos arrexit c. 39 ad certamen ubi venit res J 13 neque gloriæ neque dominationis inter cives J 41 iniquum J 54 atque bella inter mortales C 34 libertatis aut gloriæ F 272, 6 quod in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se quasi victi, recipiunt F 357, 25

Certe, in principio J 31 pro vobis agere, aut non agere, certe possitis F 305, 2 aut vera, aut certe haud procul a vero F 349, 21 certior factus de innocentia ejus J 46

Certo: pro certo creditur C 15 habetote C 52

Certos collocaverat apud latera. Servius ad 2. Æn. vs. 580. equidem per littora certos Dimittam, certos interpretatur, veloces aut fideles aut firmos, ut apud Sallust. aliquando et deliberati judicii, et sic Pomponius. ego vero in utroque loco positum puto pro idoneis, electis. corrige interim Servium Ed. Basil. 1613. apud quem altera pro latera. et eodem fere sensu Lucret. v, 157. Arboribus primum certis gravis umbra tributa est. et iv, 1086. Quæ quoniam certas possunt obsidere partes. Et alicubi Virg. pro statutis. Et venerem certis repetunt armenta diebus. Sic certus homo L. 63, § 9. vero. F. de Furt. L. 13. pro individuo. et apud ICSS. certum jus, locus, vinum, aliaque ejusmodi sexcenta, certum ratus quod ex amicis acceperat J 20

Cervices suas sublatum (in) F 307, 2 in cervicibus Italiæ agentes hostes F 298, 3

Cesserat secus tentatum antea J 20

circumventam J 68 Circumjecta saltibus planities, Tacit. ii, 11. Tacit. An. ii, 6. Rhenus modicas insulas circumveniens; et Plin. viii, 7. equitatu circumventi, sed locis aut montibus circ. vix alibi occurrit. Virg. Cocytosque labens sinu circumvenit atro. a latronibus in itinere circumventi J 103 dextra unde ferrum erat F 295, 8 insidiis J 106 omnibus necessitudinibus C 21 falsis criminibus C 34 ab inimicis C 31 his difficultatibus J 7 ab equitibus dextra sinistra J 101 a latere. Hegesip. Lib. i. p. 5

Citatis per cava terræ ventis F 325, 15

Citi speculatores se ostendunt J 101 citus eques, Tacit. H. iii, 16. citus modo, modo tardus incessus C 15

Cives atque socios coërcere omnibus modis C 29 accensus in C 3, 9 Ingenuus C 61 Latio J 69 hostes juxta metuere J 72 hostes cives permixti J 51 etiam hostes æquiores quam aliis cives F 342, 9 fertur F 344, 10

Civile imperium Horat. mitte civiles super urbe curas.—actio Cic. i. Ver. 10. non naturalis amor sed civilis et opinabilis Gell. xii, 1. Lex Civilis ac publica Cic. pro Cæcin. 54. 1. Scientia Quintil. 2, 15. eodem sensu apud ISS. Civiliter civiliter deponas bellum F 341, 21 victoriam J 95 studiis civilibus J 5 discordia C 5 discessio oriri cœpit J 42 præda F 279, 1

Civitas permota C 31 magna atque magnifica C 51 summo studio annitebatur J 43 trepida et sollicita de belli eventu J 55 opulens J 69 dignitate alios, alios civitate eversum irent F 351, 8 in c. secessio fuit F 351, 22 ære alieno liberaret C 40 periculis ereptam C 46 in artibus bonis retinebat hostilis metus J 41 confirmari F 283, 15 quietam a bellis F 289, 2 Lusitaniæ gravem F 332, 8 ubi eos in civitatem adduxeris F 353, 9 magnas pessum dedit J 42 quæ ab se defecerant formidine affectare J 66 mapalia circumjecta civitati F 331, 22 Principes J 66 et C 40

Clade exercitus perculsus J 44 quantam ipti nobisque attulerit C 58 magnam. magna atque calamitas Remp. oppressisset C 39 propinquos ceteros alium alia clades oppressit J 14 Reip. innoxiæ cladi sunt J 85 ea res magnæ initium cladis fuit C 51

Clamor utrimque exortus C 45 permixtus hortatione, lætitia, gemitu J 60 clamorem hostilem ab tergo accepit J 58 tollere J 99

Clandestinis consiliis F 318, 13

Clara et magnifica J 4 pollensque facundia J 30, &c. deleti satis clara vobis sunt F 298, 14 ubi divitiæ claræ habentur F 353, 28 potentesque C 38 magis quam honesti apud socios J 8 quibus per ceteras gentes maximi et clari estis F 274, 10 inter claros magis quam inter bonos, Tacit. H. 2, 10. et magnus J 92 quis te clarior, quis major F 360, 1 per ceteros mortales illa res clarior est F 349, 3 clarissimam in patria familiam F 359, 19 viri Consulis C 51 clarius esset suum in Remp. studium C 49 fieri licet C 3 acceptumque J 70 Clarus atque magnus habetur C 53 abunde pollens potensque et clarus est J 1 tam clarus neque tam egregiis factis erat J 63 talis humanitatis intellectu claruit Ms. Valer. v. 1. 11. edd. non caruit. in tantam claritudinem brevi pervenerat J 7 artes animi quibus summa claritudo paratur J 2

Clarum fieri licet C 3 in congressu facerent J 59

Classe pulcherrima exui F 315, 1 hostium vitabundus F 299, 22 fusæ fugatæque C 79 mare patefactum F 331 15

Classibus: non more majorum neque ex classibus J 86 ex confusis 5. sorti Centuriæ vocarentur F 354, 15 primæ omnes judicare placet F 354, 9 prima judicia F 358, 16

Claudebat nihil secordia F 328, 16

Claves adulterinas paret J 12

Clausi in tenebris cum mœrore et luctu morte graviorem vitam exigunt J 14 undique oppido J 67 aliud clausum in pectore aliud promtum in lingua C 10 montibus atque copiis hostium C 57 clausum tenet atque obsidet J 24 fame ferroque J 38

Clemens erat is rumor J 22 alveus clemens Curtius. et Ovid. 9. Metam. 4. Auster. Stat. 5. Theb. 94. ratibus clemens insula. Claudian. et albi, quo non rumore secundo, Palladii penetravit amor. Bonus atque cle-

Colligere sarcinas J 97

Collocat signa in subsidiis arctius C 59 suos J 49 adversum pedites hostium J 51 in provinciam quæ proxima est Numidiæ hyemandi gratia collocat J 61 præsidiis collocatis C 45

Colloquio: in colloquio verba facit J 38 diem diligeret J 108 diem decretum J 113 permisso militibus F 326, 8 quasi de pace in colloquium veniretur J 113

Colonia Thereon J 19 et municipia patebunt C 58 frumentum per municipia et colonias dare F 347, 11 multi ex colonia et municipiis C 17 deducendis Triumvirum J 42 in coloniis constitutas F 352, 13

Colos ei exsanguis C 15 Varro Prometh. exsanguibus dolore evirescat colos. Sic labos, odos, apud Terent. et Plautum. vultu, colore, ac motu corporis atque animo varius J 113

Cominus acriter instare C 60 faciem suam ostentabat F 327, 22

Comitatus Allobrogum per insidias deprehendant C 40

Comitiis habitis C 24 comitiorum dies venit C 26

Commaculares te cum Jugurtha miscendo J 102 quorum flagitiis commacularetur laus bonorum F 343, 11 præter satellites commaculatos F 278, 1 se ambitu Cic. pro Cæl.

Commeatibus initio paratis J 28 Commercatis (i. e. abeundi licentia pecunia quæsita) F 320, 2 (quo sensu apud Livium aliosque sæpissime). Parati frumentum dare, commeatum portare J 46 ubi stipendium et commeatum locaverat J 90 spe amplior J 75 multique interierant insidiis latronum F 293, 1

Commemorando exprobras F 364, 2 quid plura de tua insolentia commemorem F 364, 9

Commendationi meæ tribuit fiduciam egregia tua fides C 35 tibi commendo, tuæque fidei trado C 35

Commercia prohibebant ignara lingua J 18

Comminutæ unæ et alteræ scalæ J 60 regni opes J 62

Commiserat audaciæ virilis facinora C 25 committere in se malum facinus F 352, 22 qui scelera committi vetem, Senec. Phœniss. 327. at Ms. Corp. Christi Sceptra com. v. unde a ferentariis prælium committi possit C 60

Commodo: inimicitias ex c. æstimare C 10 ex commodo pugnam facere J 82 de P. R. commodo cum iis disserere J 102 majus ex otio meo Reip. venturum J 4 Regis omnibus suis rebus anteferret J 16 quod commodum est trahunt, rapiunt F 350, 7

Commonefacere beneficii sui J 49 uti nos commonefacias quam conversa sit Resp. F 362, 12

Commoratus paululum C 59

Commori hostibus F 286, 13 muneri pio Hegesippus i, 17 sic Codex Bib. Pub.

Commotus metu atque lubidine J 25 insolita re J 64 neque terrore neque gratia F 363, 12

Commune, alterum cum Dis, alterum cum belluis C 1 cujus arbitratu communibus negotiis consuleretur J 105 utriusque populi finis J 79 quo res com. licentius gereretur J 108 fortuna asperior F 324, 10 nobilitatis malum J 64 omnium naturam J 85 habitum transgressus F 322, 5 omnium hostes esse J 81 pro communi imperio privatim sibi quisque servitutem peperit F 352, 5 necessitatibus privatim mihi consulere F 298, 19

Communias rem, stabiliasque F 351, 16 suos locos (Jugurtha) J 66

Communicasse causam civium cum servis fugitivis C 56 communicato consilio C 18

Commutare (tuam) contumeliam vita sua F 351, 10 commutatio tanta incessit postquam J 13 commutatis ordinibus J 49 et 101

Comparant simul delenimenta et differunt vos in adventum F 306, 10 exercitum, pro tempore et periculo C 30 domum tuam vi et rapinis funestam tibi ac tuis F 362, 12 iis (pœnis) utendum censeo quæ legibus comparata sunt C 51 comparate me hominem novum cum illorum superbia J 85 qui hoc malum publicum clandestinis consiliis comparaverunt F 318, 13 Amicitias cum animi ratione tum facilius eloquentia comparatas. Cod. vetus Petrensis amiratione supra, sed recentiore manu, M. Cicero de Invent. i, 1

Comperi artem unam egregie mirabilem F 319, 1 Comperior ipse colligo. Quærebam, comperiebam nihil ad Pamphilum. Ter. comperior, ab

Conciderant omnes adversis vulneribus C 61 niti modo, ac statim concidere J 101 egregia tua fama simul cum Roma brevi concidet F 345, 2

Conciliet sibi gratiam incommodo Reipub. F 352, 23

Concione habita C 43 advocata C 57 et J 33 donatum pro concione Jugurtham J 8 quæ in concione hujuscemodi verbis disseruit J 30 aderat J 34 et J 53 ex concione discessit J 34 ubi cum tota concione ab exercitu cogit discedere F 329, 2 populi advocavit J 84 concionibus populum ad vindicandum hortari J 30 omnibus concionibus Metellum capitis arcessere J 73 non ultra concionis locum memores libertatis F 304, 7

Concitanda: ad con. servitia C 46 quantæ nunc mihi turbæ concitantur F 303, 3 injuriis contumeliisque concitatus C 35

Concordia res parvæ crescunt J 10 optimis moribus et maxima concordia egit P. Rom. F 272, 11 et pax disturbantur F 283, 10 inter veteres et novos coalescat F 353, 11 bona firmanda F 343, 26

Concupita præbendo perversam gratiam gratificans F 346, 12

Concurrebant ad eum magnæ copiæ C 56 homines omnium ordinum corruptissimi F 281, 11 in castra tua F 341, 10 utrimque magno clamore concurrunt J 53 infestis signis C 60

Concusserat: quod factum primo populares conjurationis concusserat C 24 orbis terrarum bello concussus foret F 341, 5

Condemnabas alios morte, alios pecunia F 362, 23 de hac voce Muret. V. L. 20. condemnatis rerum capitalium C 36 de condemnatis summum supplicium sumebant C 51 verberatusque capite pœnas solvit J 69

Condiderant: apud Lethe oppidum cui nomen oblivionis condiderant F 288, 20 condidere atque habuere urbem Romam C 6 tribuniciam potestatem conditam a majoribus suis F 278, 8 conditor (Capsæ) J 89 sic, et Sectæ Lactant. iii, 4. Scholiastes ined. Persii legit, Reprehensiones omnium sectarum se armavit adversus omnes

Conditio: mihi indies magis animus accenditur, dum considero quæ conditio vitæ futura sit, nisi vindicamus, &c. C 20 quæ conditio belli foret C 21 par est meo et hostium exercitui F 298, 14 Si vera et honesta flagitium superaverit, non est conditio: fuisset si omnino quiessetis F 304, 2 pro loco, statu, vel, non licet, ut apud Virgil. Æn. xii, vs. 880. Cur mortis ademta est conditio. Metuenti ne si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur J 61 posse conditionibus bellum poni J 112 et F 332, 11 differre, Dictys iii, 1

Conditor (Capsæ) Hercules J 89 peste conditos orbis terrarum (Romanos) F 316, 2

Condonabam alterius lubidini malefacta haud facile C 52 creditum condonare F 341, 12 uti per paucos factiosos scelus condonaretur J 27

Conducit in unum milites J 51

Confecti vulneribus, pauci integri J 60 quibus rebus C 46 bello C 51 prælio C 61 annis J 11 morbo atque ætate J 9 per nostra corpora bellum F 315, 18 bellum quovis modo J 36 ne siti exercitus J 50 mandata brevi J 12 conficiendi belli, &c. J 37

Confertim, sed alius alio quam maxime diversi J 50 confertis equis J 101 ubi confertissimi obstiterant J 98 in confertissimos incurrit C 60 conferto gradu, Tacitus xii, 35

Confessis: de conf. supplicium sumendum C 52

Confestim fecit ut nunciis lugubribus F 322, 4 interpretatur Statih Maximus, ordine et sine intermissione

Confidunt ubi satis legati J 13

Confinis potentiori sedibus pellebantur J 41 Paulus ad edict. 23. de Fin. R. L. 4. Hoc judicium locum habet in confinio prædiorum rusticorum, urbanorum, displicuit: neque enim confines hi, sed magis vicini dicuntur, et ea communibus parietibus plerumque disterminantur

Confirmare pro, asseverare, animum excusso timore sumere, ex morbo convalescere. apud Ciceronem sæpe. animos eorum mollire, postremo confirmare fidem publicam per sese inviolatam fore J 33 territos J 38 data atque accepta fide societatem C 44 postquam pacta (sic legendum ex Ms. non acta) confirmata sunt. Dares cap. 41. ubi pro Scæam por-

Cum vos considero, milites, et cum facta vestra æstimo C 58 Mundo considerato, August. de C. Dei viii, 1. Codex Reginensis, tam mirabile sed illi ex vitæ genere

Consilia Catilinæ sibi proderet C 26 vel res de qua consultatur, vel ipsa consultatio tuta C 41 Consilia execrari C 48 non ea habuissent de Rep. 52 capi talia per otium et ex opportunitate J 76 vestra accusantur J 85 et insidias eorum antevenire J 88 Bocchi speculatum J 108 Catuli secutus sum i, 12 prava sæpe magis bona prospere eveniunt F 348, 5 disturbaverunt F 353, 5 dum apud eos vera consilia valuerunt F 356, 14 exequitur F 356, 14 hujusce participes C 17 ejus ignarum C 17 neque aliena consilii domus C 40 i. e. non patens atque exposita domus, sed recondita: ut alicubi Cicero, ubi tuta consilia habere liceret. Ceterum nota est significatio τοῦ alieni pro incommodo. alienus locus — tempus apud Cæsarem et Livium cui Noster opponit suum, non nisi ex suo loco pugnæ copiam facere, vel simile quid. et absolute Plin. alienum non fuerit in hæc divertisse viii, 8. neque consilii neque audaciæ unquam eguere C 51 causam aperirem C 53 more majorum, ex consilii decreto imperat per Legatos J 62 expers F 283, 2 pœnitens F 286, 12 dubius F 308, 26 Eodem sensu, apud Tacitum, ambiguus con. lib. 20. æger F 318, 6 Si id modo in pectore consilii est, uti te ab inimicorum impetu vindices F 349, 12 de summa F 358, 19 suis eum multum officere C 27 nocturnis C 42 patratis J 13 Clandestinis hoc malum publicum comparaverunt F 318, 17 fortibus F 357, 3 Reip. affuerunt F 358, 5 communicato C 18 privato C 29 neque exercitus Mallii quantus, aut quo consilio foret C 29 in novo defensionem non statui parare C 35 quo servitia repudiet C 44 cum nefario consilio sceleratorum Resp. in maxima pericula venerit C 52 Valer. pestifero sibi nec utili Reip. consilio se a Cæsaris concordia abruperat i, 8, 9. Mss. ibid. post, et casu tantum. eo consil. uti perfugerent, &c. C 57 bonus et prælio strenuus J 7 pauca præsenti consilio locutus J 29 vetere consilio omisso novum quæreret J 70 utriusque dies insidiis statuitur J 70 contra tantas difficultates consilio satis providere J 90 forte quam consilio melius gesta J 92 tantummodo neque consilio, neque manu priorem alium pati J 96 ceteros anteibat F 279, 19 ad hoc bellum majore studio quam consilio profectum F 298, 1 valere decet F 356, 29 in consilio Deorum admisit Jupiter optimus maximus F 364, 11 omnium administer assumitur Scaurus J 29 non fuit consilium secordia atque desidia bonum otium conterere C 4 cepit opprimendæ Reip. C 16 in Nonas Feb. consilium cædis transtulerunt C 18 facile ad tale adduci posse C 40 quo minus novum capiamus C 51 vanum C 52 consilium capitis sibi quisque C 52 neque con. neque inceptum ullum frustra sunt J 7 eorum consilium habet J 62 ejus mirari J 64 ex copia rerum consilium trahit J 98 (i. e. ducere, capere) alibi, dubium belli atque pacis rationes trahere. Nisi forte cui pacem præstare et bellum pati consilium est F 280, 8 publicum corruperunt F 281, 7 Ceterum consilium est Tigranis conficere, &c. F 315, 16

Consistere pro opere milites J 92 et J 53 Consitus arbustis ager J 53

Conspectum Marii fugerat J 86 e conspectu paulisper J 67

Conspicitur monte degrediens cum exercitu J 49

Constabat mihi multa agitanti paucorum, &c. cuncta patravisse C 53 F 321, 3 constat fuisse F 328, 3 mihi pro vero constat F 359, 9 constantius atque æquabilius sese haberent res humanæ C 2

Constituas, victoriam composueris, &c. sed jam quo melius, faciliusque constituas F 340, 21 in coloniis cives F 352, 13 parandi Juris et Majestatis constituendæ gratia bis per secessionem occupavere J 31 at Lentulus constituerat ut de actionibus Ciceronis quereretur C 43 illosque nosque et socios in firma pace constitues F 344, 19 finesque imperii singulis J 12 cohortes in fronte C 59 agmen constitit J 49 Æautem in prœliis uti ducem constituerunt, Valer. i, 5. Mss. duce uti instituerunt. Ei negotio proximum diem J 93 in Pyrenæis tropæa de victis F 328, 6 Conjurant inter se dein compositis inter se rebus in diem tertium constituunt J 66: rarissime si unquam hoc signi-

tempus ad utramque rem J 12 pauci ferocius decernunt J 104 adversus Herodem judicio decernere Hegesip. sic Codd. nostri. vulgg. contendere exhibent. decernuntur præmia C 49 stipendium alia quæ bello usui forent J 27

Decesserat postquam invidia J 88 Africa J 20 Romam J 36 ubi formido illa mentibus J 41

Declaratur Cos. M. Tullius C 24 per nuntios consuli C 46

Declinando fortunam in temeritatem F 203, 25

Declivem ab ortu solis latitudinem J 17

Decora facie J 6 domos suos gloria decorabant C 12 bene atque decore gesta Resp. J 100 spoliatique, pavidi, sine decore (absque dignitatis insignibus) ad Syllam profugiunt J 103 præsidio aliæ decori fuere J 19 nobilitas, quæ antea decori fuerat, invidiæ esse J 73 decori esse arma J 85 non divitias decori habere F 346, 17 armis cultus C 7 et F 297, 3 Catoni studium modestiæ decoris C 54

Decreta: inter hæc parata atque decreta C 43 omnia rescindi J 11 vestra auxiliantur J 24 senati neglexisset J 40 decreta Provincia Gallia (regiones acquisitæ sic dicebantur quod eas P. R. providerit. Festus.) J 113 Legatos F 280, 20 paratis F 284, 11 magna illa Consulum Imperia et patrum decreta F 305, 3 Numidia atque Italia decretæ J 27 decretis suis inopiæ ejus opitulati sunt C 33 exercitibus F 286, 6 neque negotio defuit neque decretis labor F 322, 22 ex senatus decreto nunciari jubet J 28 ex consilii decreto per legatos imperat J 62 mollitia vobis dignitatem illi metum detrahi F 280, 15 quis reprehendat quod decretum erit in C 51 per senatus d. consul gladium eduxerit C 51 senati fit, sicut ille censuerat C 53 fit uti dividerent J 16 an decretum Consulis subverterent J 30 nocte quæ proxima fuit ante diem colloquio decretum J 113 equidem mihi decretum est, nihil tam ex alto reperiri posse: quod non cogitanti tibi in promtu sit F 349, 6 Decrevi reliquam ætatem a republica procul habendam C 4 et J 4 satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere C 35 idque non temere aut ex fortuna tua d. F 348, 15 supplicium sumendum d. C 50 postquam decreverat non egredi provincia J 44 Numidiam Metello decreverat senatus J 62 supplementum J 84 Marius in oppidis maritimis agere J 99 uti familiæ gladiatoriæ C 30 nisi regnum ipsumque deditum venissent J 28 quæ pessimi et stultissimi decrevere F 280, 5 si hoc itinere uti decreveris F 358, 19 plebes incredibile memoratu est quantaque vi rogationem jusserit, decreverit, voluerit J 40 nihil etiam nunc decrevisse, ille die responsurum J 109 hæc sequi decrevistis C 58 Senatus C 29 ipse domum revertit J 8 prius omnia pati decrevit J 20

Decus, divitiæ, gloria in oculis sita sunt C 20, 58 atque pudicitia C 25 potentiæ paucorum decus atque libertatem suam gratificari J 3 fides, decus, pietas, hoc est, decus nominis atque existimationis ut loquitur Arnob. 149 J 31 contra decus regium J 33 ne in ejus familiam regni decus transferretur Valer. i, 7. ubi Ms. pro, collocavit collocando, pro jussit, jubendo. et post, consiliis addit, divina J 72 ordinis hujus interiit F 285, 9 pecuniæ atque usum demseris F 346, 3 divitias, honorem F 356, 22 decus præsidiumque F 359, 16 ut Horat. Od. 1

Dedecora: per dedecora præceps ierat plebs (i. e. flagitiose) quam formam libenter usurpat C 37 damna atque dedecora in rempublicam pervenerint J 31 armatus potius quam manu J 89 voluptates sine dedecore attigerit F 343, 15 dedecores inultique F 297, 4 per dedecora amittere C 20 alienam famam suum dedecus æstimant F 355, 18

Dederant pœnas C 18 pacto vitam dederant insomniis occidere F 318, 11 provinciam invitus C 19 vades J 35 volentem pro maximis beneficiis animam dono dedisse F 324, 20 Patriam cum ingenti dignitate dedistis F 323, 15 sese Prætoribus C 46 pœnas stultæ lætitiæ C 51 dono regi agros J 5 se luxu atque inertiæ corrumpendum J 6 locum hostibus introëundi J 38 pessum J 42 usum bene suadendi fortuna F 312, 15

Dedita Cirta J 35 ventri atque somno C 2 corporis gaudiis J 2 ob-

Jugurtham tuta sunt omnia removistis, avaritiam, imperitiam, superbiam—deinde exercitus ibi est locorum sciens J 85 illi mature ad hyberna Romanorum proficiscuntur; deinde a Gætulis in itinere circumventi, &c. J 103 res populi Rom. Q. Catulo Coss. ac deinde domi militiæque gestas composui F 271, 1 pro Rep. voveo dedoque me quam deinde cui mandetis circumspicite F 324, 16 post paulo—deinde—postremo F 356, 17

Deinsuper (ἄνωθεν) astantium manibus in murum attollitur F 280, 7

Delapsi hostes aut oppressi F 322, 14

Delectum habeant C 36 adversum vos habiti delectus F 284, 9

Delenimenta comparant F 306, 10 et Tacit. ut aliquod exercitui Germanico delenimentum. Hist. i, 77. delenimenta vitæ xv, 63. Vitiorum A. 21. eodem significatu licet illud a delenio hoc a delinio θελκτήριον Græce, utitur et Livius

Deliberari, qui pejor an ignavior sit d. non potest F 280, 11

Delibuta perjuriis Deæ F 362, 9

Deliciis atque superbia omissis, afflictare sese, &c. C 31

Delicta quia reprehenderis C 3 corrigas J 3 patefierent J 32 occultiora fuere J 38 non si flagitiis obsecutus, delicta perpessus, &c. F 345, 13 delicti gratiam haud unquam fecissem C 52 et J 104 ex d. conscientia populum timet J 27 Ita prohibendo magis quam vindicando exercitum confirmavit J 45 neque delicto neque lubidini obnoxius animus C 52 delinquere mercede quam gratis recte facere F 301, 3

Deliquere homines adolescentuli per ambitionem C 52 quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore sperabat J 28

Delubra spoliare C 11 et infra

Demendo: magnitudinem animi in addendo non demendo Reipub. ostendere F 344, 14

Dementes ac furiosos F 365, 3 averteris ea vero dementia est C 58 extremæ J 3 veluti per dementiam cuncta simul agere C 42

Deminutæ opes nobilitatis F 351, 22

Demissi, in obscuro vitam agunt C 51 Cic. timido animo, humili, demisso. 3. Verrin. animum nimis timidum atque demissum, et alibi; fracto ac d. ex alacri atque læto sic erat humilis atque demissus. 2. Verrin. vultu C 31 animo J 98

Demitte hoc in pectus tuum, nunquam victum esse P. R. &c. J 102

Demolitur munitiones, pluteosque rescindit F 317, 20

Demseris: id ita eveniet si demseris sumtuum licentiam F 344, 1 et 346, 4 demtis obtrectationibus F 360, 9

Demum: verum enim vero is demum vivere et frui anima videtur C 2 quasi injuriam facere id demum esset imperio uti C 12 pro, solum, sive omnino, idem velle &c. ea demum firma amicitia est C 20 pro, postremo, tandem J 46 Sueton. Aug. 15. secunda demum vigilia Frontinus i, 1. p. 153. at edd. pro, demum, deinde

Denique: gratia, voce, denique omnibus modis J 15 deinde—denique postea J 18 pro, tandem: Jugurtha missitare, ipse quasi vitabundus ductare, &c. Denique Aulum spe pactionis perpulit uti J 38 Cic. pro Milone. Itaque Milonis consulatus qui vivo Clodio labefactare non poterat, mortuo denique tentari cœptus est. denique in principio, pro tandem J 51, 62, 73 omnia arma, tela, locos, tempora denique naturam ipsam vicerat J 76 uti utres fierent curabat, &c. quæ mox usui forent denique sexto die (et sic factum est ut) maxima vis utrium effecta J 91 non scalis neque irruptione peractum urbis excidium Florus i, 12 et J 99 igitur quarto denique die J 101 elegantissime Florus libro i, cap. 16. § 3. ubi vide Salmasium. etiam Cæsar de B. G. ii, 33. Hirtium c. 35. de B. Alex. in itinere 5 denique regi in princip. J 111 Maxime vellem Remp. quietam esse aut, &c. denique prava incepta consultoribus noxæ esse F 280, 1

Deo: ut tanta repente mutatio non sine Deo videretur F 328, 20 in suppliciis magnifici C 9 non suppliciis muliebribus auxilia D. parantur C 52 nutu cuncta portendi J 92 Ut te neque hominum neque Deorum pudet, quos perfidem aut perjurio violasti F 284, 2 partim repuli Deorum auxiliis et virtute mea F 322, 19 negligere C 10 hominesque testamur C 33

ad exitium usque insontis Tribuni dominatus est F 303, 1 dominis (pro, possessoribus) restituo F 277, 11 ut frequenter apud ISS. abunde libertatem rati, quia tergis abstinetur, et huc ire licet et illuc, munera ditium dominorum F 307, 14 pauci libertatem pars magna justos dominos volunt. (vid. Justos) F 316, 5 cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, hoc est, dominum non Imp. esse J 85 populus qui dominus erat F 352, 4

Domita: cum ab occasu ad ortum solis omnia domita armis paterent C 36 reges bello C 9 quam plurimum potest domiti pecoris J 75 virtus omnia domuerat C 7

Dona militaria alia (hastas, vexillum, phaleras) J 85 omnia in benignitate habebantur J 103 dedit regi dono J 5 dono datur atque accipitur F 323, 19 (et alibi) corrumpit proximos J 97

Dubia: quæ si dubia aut procul essent. (victoria, præda, laus) J 85 nisu J 94 victoria F 343, 13 Respub. stabiliebatur (quorum consilio) F 357, 11 atque asperas res facile toleraverant C 10 rebus novandis spes oblata est C 39 hostibus instare, quos firmos cognoverant, eminus pugnando retinere J 51 animà nostra in dubio est C 52 dubio atque hæsitante Jugurthæ. (an prælium committeret) J 107 an dubium habetis F 301, 14 cui dubium est quin vastitas, &c. oriantur F 360, 3 363, 8

Dubitabo: non dubitabo eloqui F 351, 17 dubitando et dies prolatando C 43 acie pars dubitavit F 289, 9 haud dubie jam victor J 102 et F 313, 19 perterritis ac dubitantibus ceteris C 28 inter dubitationem et moras senati J 30 multis diebus per dubitationem consumtis J 62 primo, dubius quidnam insolita facies ostenderet J 49 consilii F 308, 26

Ducant hostilia F 316, 5 vigiliæ ducebantur more militari J 44 (ut, ducere somnos, Virg. et Horat.) fidem suam interponit quam ille non minoris quam publicam ducebat J 32 quos idoneos ducebat J 62 pro bono ducebatur F 273, 18 sibi quisque ducere, trahere, rapere, J 41 vos in locum affinium J 14 et sua necessaria post illius honorem ducerent J 73 ne quis modestiam in conscientiam J 85 veluti ficta pro falsis C 3 apud Numidas honori J 11 innocentia pro malivolentia duci cœpit C 12 neque id flagitium militiæ ducitur J 54 ea necessitudo apud Numidas levis ducitur J 80 secordiæ atque ignaviæ F 352, 24 quæ prima mortales ducunt J 41 et J 76 per triumphum duxere F 313, 16 murum ab angulo dextri. lateris ad, &c. duxit F 295, 18

Duce Ænea profugi sedibus incertis vagabantur C 6 pollicetur sese itineris periculique ducem J 93 Cos. ducem et auctorem sequimini ad recipiendam libertatem F 279, 18 exquirebant duces multitudinum qui pretio vexare Remp. soliti erant C 50 sic effigiem Cassii apud Tacitum inscriptam legimus Duci (vel potius *Dux Partium*) An. xvi, 7. Centuriones ducesque turmarum J 38 avidisque ita promtisque ducibus uti Metellus ictu tragulæ sauciaretur F 294, 22 exercitus pars temeritate ducum attrita J 85 dux atque imperator vitæ mortalium animus J 1

Ductabat exercitum C 17 quos in exercitu C 19 Frequentativa pro suis primigeniis sæpe apud Catonem. dolito, emptito, redemptito, callesco. Lucret. imperito, negito. Gellius utitur alicubi mutuito, sed paulo insolentius.

Ductos sorte F 329, 18 ductu meo fusi F 297, 12

Dum: pro, modo vel dummodo, neque id (de Rep. capienda loquitur) quibus modis assequeretur, dum sibi regnum pararet, quicquam pensi habebat C 5 Plaut. Persa. Vin' mea esse? P. dum quidem nec nimis diu tua sim, volo. cuncta dissolvere C 51 C 14 (in princip.) Dum hæc Romæ geruntur C 32 vicinitatem exornat, commoratus C 36 et C 58 ne illi sanguinem nostrum largiantur, et dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnis perditum eant C 52 liberius processi, dum me civitatis morum piget J 4 tantummodo remorati dum in elephantis auxilium putant, postquam, &c. J 53 dum metus a Tarquinio et bellum grave cum Etruria positum est: æquo et modesto jure agitatum F 273, 1 dum vos terremini, a repetenda libertate F 275, 19 usque eo prosperum imperium habuisse dum apud eos vera

Libertis vestris ex. cum illo gravis inimicitias C 49 victoriam crudeliter C 38 sic, quæstiones, odium, sectiones, accusationes, &c. apud Tacitum aliosque. ambitio magis quam avaritia animos hominum exercebat C 11 Virg. apes—Exercet, sub sole labor.—patres acerrime victoriam nobilitatis in plebem J 16 exercent vitia 204. Firmicus in Astron. p. 204. E contra, poëtæ, quandoque, exercere, curas, dolorem, diem pro exerceri, Ovid. Met. xii, 108. Silius ii, 75. Æn. x, 60. ut monet Servius. piraticam exercentes F 333, 27 Justin. viii, 3, 13, 22. i, 14. servili imperio plebem F 273, 3 ibique (cædibus, rapinis, &c.) juventutem suam exercuit C 5 non Græca facundia neque urbanis munditiis sese exercuit J 63 caninam facundiam F 327, 17 Lucret. v, 226. nunc aurum et purpura curis Exercent hominum vitam. exercere Scorta Orat. i. ad Cæs. cap. 38. Plautus: hæc nox scita est exercendo corto. Catull. qui vestrum exercet amorem. exercuit juventutem suam C 5 exercebant libitinam V. Max. v, 2, 10. et noster F 343, 14 ingenium ad malefaciendum F 323, 11 corpus armis atque equis F 356, 11 Victoriam per servitium F 350, 10 malitia præmiis exercetur F 355, 4 me illa magis cupido F 359, 1 quæstio ne aspere violenterque ex rumore et libidine plebis J 40 ingenium patriæ non suæ quisque potentiæ, exercitabat F 357, 5 cum dativo etiam Cic. ii. Tusc. 60. Jovem Olympium, eum ipsum cui se exercebit. (at sæpius cum præp. ad.) in labore, patientia et factis fortibus exercitando F 346, 14 exercito corpore fessus J 71 lectos et exercitatos in audaciam C 50 ex civitate profectos semper ad bellum exercitatos. Ms. Veget. i, 3. postrema vox abest a Vet. Ed. Par. 1532. et Vesaliensi 1670. frequentibus exercitiis ad prælia præparare F 327, 15 nequicquam eo (animo) hebeti atque claudo pro exercito uti volunt F 347, 1

Exercitibus decretis F 286, 6 quos in exercitu ductabat C 19 dux hostium cum exercitu supra caput est C 52 comparato J 20 circumdato Cirtam irrumpere nititur J 26 parato J 28 in exercitu nostro pax agitabatur J 30 intento atque infesto J 46 exercitu effuso prædari J 55 exercitu cuncta mœnia circumvenit J 57 incruento J 92 exercitu amborum conjuncto J 97 in hybernis composito J 103 ob seditionem provinciam cum exercitu adeptus est F 280, 17 rursus admotoque F 282, 9 optime merito F 297, 15 prodito F 314, 7 restituto F 315, 6 exercitui præerant J 32 scribere supplementum J 39 diffidens veteri exercitui J 43 distribuerat pecus J 91 exercitum parare C 29 compararent C 30 augere C 32 instruit pro loco atque copiis C 59 permittit Petreio C 59 per omnem ex. gaudia, &c. agitabantur C 61 per homines callidos tentabat J 38 brevi confirmavit (ad severitatem castrensem revocavit) J 45 antevenit J 48 cogebat (drew together) J 54 cogere Dyrrachium F 286, 26 more majorum gereret J 55 ubi animadvertere ad se versum exercitum pergere J 69 ex. supplicio cogere J 85 coërcebat pudore magis quam malo (i. e. pœna) J 100 opprimendæ libertatis habet F 280, 12 habere posse sine frumento et stipendiis F 297, 22 aluit stipendio frumentoque F 298, 23 aluntur F 324, 4 exercitum argento fecit F 322, 15 vertere (i. e. considerare Servius) F 330, 4 sibi insuevit amare C 11 quo consilio foret exercitus C 29 in manu C 51 haud longe a mari consedit exercitus J 21 qui in Africam portaretur J 27 ne siti conficeretur J 50 ducebat J 55 ei traditur J 86 instrui J 97 victor F 378, 6 novus F 285, 10 datus est F 326, 11 clade perculsus J 44

Exigerent boni honestique vitam J 85 legem de pecuniis exigendis F 311, 4 acerbius exegit quod dederat Cic. i. Tusc. æs Horat. aurum creditum Plaut. Bacch. nomina, Cic. i. e. ad solutionem cogere. et tributa apud eundem. exigere et cogere.

Exilio nullo certo vagabantur F 332, 20 cum de exilio tuo redisti F 365, 1 permitti jubent leges C 51 exulum reliquias persequantur F 305, 12

Eximat: quo captivis libertatis curam miseria eximat F 274, 18

Existeret quasi gubernator F 299, 20

Existima quod optimum factu est

neca Epist. 115. Cicero, pro Muren. Cæsar paucis diebus exercitum fecit 131

Felicem, quam audeat tam videri J 9 feliciter acta J 55

Fera bellua avaritia F 355, 6 nationes C 10

Ferat si maxime animus, diutius in his locis esse prohibet egestas C 58 quo cujusque animus fert, eo discedunt J 54 i. e. placet. Sic, Ovid. Met. i, 1. in nova fert animus. et alibi: Si modo fert animus gradere et scitabere ab ipso. Lucan. i, 67. Fert animus causas tantarum expromere rerum. Eodem fere sensu, fert libido, apud Terentium in Heautont. iii, 3. et noster C 21 quæ bellum atque libido victorum fert. Cicero v. Verrin. Quantum libido tulit tantum relictum est. Sustuleris, aut quod res feret, minueris F 353, 14 Sententiam per Tabellam F 358, 1 ad cœlum fortia facta J 53 quo cuncta gignentium natura fert J 93 prout cujusque eorum qui negotiis præerant, aut natura aut studium ferebat Cæs. iii, B. C. ut eorum qui dominantur simultas ac arrogantia fert F 357, 14 de reditu ejus legem ferentem F 291, 2 auctor et socius Bestiæ ferebatur J 30

Fere: iisdem fere temporibus C 42 et C 49 Nam, fere, his tempestatibus alii, &c. F 358, 3 pro, plerumque, ut ruri fere se continebat. Phorm. ii, 3. aut, subaudienda est nota Universalitatis. ut, His fere veteres facultatem dicendi exercuerunt. ut fere fit, Cicero de Invent. i. e. ut fere semper, &c.

Ferentariis: postquam eo ventum est; unde a ferentariis prælium committi posset C 60

Ferina caro J 18 ferum incultumque genus hominum J 80

Ferme: haud ferme armis atque equis corpus exercui F 356, 10

Ferocem esse regis animum videt J 54 si paululum modo vos languere viderint; jam omnes feroces aderunt C 52 secundis rebus J 94 quia non fugerent, pro victoribus agere J 98 animo negat se toties fusum pertimescere J 106 in otio feroces militum animos molliverant C 11 inopia rei familiaris et conscientia scelerum C 5 adolescentes, quibus ætas animusque ferox C 38 natura vehemens, manu promtus C 43 et J 11 neque lenitur animus ferox J 11 qui nunc sceleribus suis ferox atque præclarus est J 14 i. e. elatus, animosus, effrænis, etiam apud Cæs. Virg. pro fortis, inquit Nonius, fræna ferox spumantia mandit. tum vero multus atque ferox instare J 84 genus armis ferox, et servitii insolitum F 274, 11 ferociamque animi, quam habuerat vivus, in vultu retinens C 61 ferocius agitare quam solitus erat C 23

Ferramentis navium icti F 299, 26 si Fabri Horat. i. Ep. 1. et tonsoria Martial. 14, 36. agrestia, auctores de R. R.

Ferri aliud alio, neque mutari ac misceri omnia C 2 ad cœlum strepitus armorum J 64

Ferro minari ni sibi obnoxia foret C 23 iter aperiendum est C 58 semperne in ferro, sanguine, fuga versabimur J 14 aut bestiis interiere J 17 an fame acrius urgear J 24 necaverant J 42 aut fuga multos mortales extinxit J ibid. septis statuit natura finem F 276, 20 admoto F 282, 9 fame, ferro clausum exercitum J 38 circumventi dextra unde ferrum erat F 295, 10

Fertilis frugum ager J 17 utitur hac forma Cicero ii. de N. D. multos fertiles agros alios aliorum fructuum

Fertur accensus in socios F 344, 10 uti se ferunt, Vindices F 307, 8 verum aliquanto minores tamen quam fama feruntur C 8

Fessa bellis provinciæ F 325, 1 Cic. de Divin. i. exercito corpore fessus J 71 Liv. 54. longo itinere fatigatum et onere fessum: et 47. fessi morbis et longitudine viæ. Fatigatus corpore, inquit Serv. fessus animo. Sed errat, nam Cic. ad Terent. Te nec animi nec corporis laboribus defatigari. Scribendo mittendoque lenatos F 297, 19 et Virg. Æn. ii. 109. et longo fessi decedere bello. opere castrorum et prælio fessi, lætique erant J 53

Festina, atque uti cœpisti, perge J 102 callidus id modo festinabat, imminuere pacem J 80 Tacit. festinare cædes et comitia, H. 3, 55. munia militiæ. Dictys i, 16. Fugam Virg. Cato in Orat. de ejus virtute, distinguit inter festinare et properare, sed sine differentia. ni id festinaret J 77 cuncta parat festinatque tan-

Gurgitibus occultis sorbens naufragia F 330, 25 liquido sub. gurgite Claudian. R. P. 116. 2. Ms. vero flumine

H

Habeam: ut pericula consueta J 85 vilia C 16 caros J 10 fortunas suas venales F 361, 8 nomen imperii regium C 6 circum se catervas C 14 quicquam pensi C 12 et 23 sancti J 41 compertum C 29 milites in stativis J 44 exercitum inter hyberna J 73 te custodem Resp. F 362, 20 En habes virum dignum te J 9 Terent. Eunuch. 5. 1. Salvæ sumus, habemus hominem ipsum: pecuniæ studium avaritia C 11 ipso rei, cujus studium habet, intellectu contenta Quintilian. Instit. ii, 18 dicere quod res habet C 51 finis ab occidente J 17 copiam Jugurthæ J 111 si tam libertatis curam J 31 multa atque opportuna quo J 102 optatius F 351, 12 præsidia in uno F 358, 7 parentes (subditos) abunde J 102 ita se mores C 59 cædem fecisse in vos pro munimento J 31 quantum importunitatis J 31 quos additamenta factionis F 358, 7 quarum hæc documenta C 9 multos ea causa adversos C 58 imagines J 85 coquum pluris pretii quam villicum J 85 incertum pudeat magis an p. J 95 nihil apud animum meum carius J 110 patriam, &c. vilia F 323, 6 omnia venalia C 10 libertatem gloria cariorem F 359, 3 lubidinem dominandi causam belli C 2 ingenium in promtu C 7 neque modum neque modestiam C 11 honeste divitiæ C 13 Imp. atque judicium summum domi militiæque C 29 prosperum Imperium F 356, 15 pacem C 31 corpus liberum C 33 spem in avaritia nobilitatis J 13 in sese J 60 velle manifesta magis ex illo J 33 eos quam maxime manifestos C 41 pro, teneo. Celsus iii, 18 fere vero antiqui tales in tenebris habebant. ordines J 80 societatis magnam copiam conjungendæ J 83 prima quæ, &c. J 84 consulta cum illo integra J 108 famam meam post tuam dignitatem F 348, 14 nihil causæ ad impetrandum J 14 cognitum quantum, &c. F 348, 11 haud occultum C 23 omnia bona in spe C 31 sese suspectum super scelere J 71 ingentem multitudinem J 107 ferociamque animi C 64 ea consilia de Repub. C 52 quid consilii C 47 in potestate J 112 bonis initiis malos eventus C 11 ea res falsum J 10 eos in magno bello J 89 delectum Coss. C 37 gerant habeantque suo modo imperia F 305, 10 agit atque habet cuncta animus J 2 Deos Im. in animo J 24 atque ea modo in animo habere quibus Hiempsal per dolum caperetur J 11 prædium. quum compararo cogitabis sic in animo habeto uti ne cupide emas. Codex Greshamensis pro quum reponit quom, recte. in animis habetote non me ob scelus cæsum F 324, 19 negotia sua F 345, 21 lubidinem in scortis C 7 eum in amicis J 19 satis animam retinere J 31 nostri vero qui satis habuerunt sine detrimento decedere, Cæsar iii. B. C. et Tacitus x. Livius ii. Dec. v. quid reliqui præter C 20 pro his luxuriam C 52 habuit pro hostibus J 3 pro indigno Livius i. U. C. melius mercede delinquere quam F 301, 3 dubium F 301, 14 Plautus Captiv. an tu dubium habebis etiam sancte quum ego jurem tibi? Non habuit dubium quin procederent. Hirtius et Cicero iv. Acad. pro, certo iii. 16 sermones C 47 habita concione C 43 oratione C 22 in amicis J 7 verbi hujuscemodi cum J 9 orat. luculentam C 31 prælio intentis J 94 ea tum cura maxime intentos habebat Rom. (faciebat ut animum rebus suis sedulo adverterent.) quorum vulgus usum J, 14 myrobalano proximum usum habent Plin. et Cic. Offic. ii. tamen hæc facinora impune suscepisse, J 34 templum violare parum habuisse nisi detexisset fœde. eodem cultu quo liberos J 6 Nunquam illam secus habui ac si, &c. Terent. appellare, benigne habere J 113 in laboribus animum F 356, 12 accurate et liberaliter J 103 milites modesto imperio J 92 exercitum sine frumento F 297, 23 multo pulcherrimam (Remp.) C 52 nimisque liberaliter (indulgenter) C 11 Is uti tu me hic habueris, perinde illum istic curaverit, Plautus Capt. vi, 64. munditer Pœn. iv. delicatam Menæchm. Remp. C 5 in incerto diu C 41 gravius æquo C 51 sic habuere, alia omnia prona esse J 114 (i. e. existi-

Hebes lingua F 355, 21 de lingua rarius usurpatur hoc verbum, tamen Plin. de dentium primoribus, inquit, concentu quodam excipientes ictum linguæ, serieque structuræ atque magnitudine, mutilantes, mollientesve, aut hebetantes verba lib. vii. cap. 16 § 15 eodem sensu quo illud Poëtæ. Et titubet blæso subdola lingua sono. exercitum numero hominum ampliorem, sed hebetem infirmumque J 54 hebeti atque claudo F 347, 1 Tertullianus, Deum hebetem facit Epicurus 465 b. hebescere virtus C 12

Heu (in princip.) quam illa occulta civium funera F 342, 21

Hiavit humus multa F 318, 10 terra æstibus hiat, Columel. v. ubi Ms. Gresham. circumfodi

Histrionum: ad ostentationem h. fabricatis scenis F 294, 6

Homine claro F 431, 1 fœdum C 19 et familiarem et omnibus necessitudinibus circumventum C 21 nobilem, maximis divitiis, summa potentia C 48 adolescentem (sic fere Comici) J 6 tam acceptum popularibus J 7 ob morbos animo parum valido J 65 magnis carum J 70 factiosum J 77 veteris prosapiæ J 85 novum J 85 (quis nullæ imagines) P. Rom. novis atque industriis libenter honores mandare Cic. vi. Verrin. et Liv. iv. U. C. Tacit. iii. 55. iv. 15. (et noster) J 4 et J 73 et C 23 F 363, 11 abundat C i. 1 et 52 et C 4 ignavissimi homines fortissimi viri C 12 non dignos honore honestatos C 35 egentes, malis moribus, maxima spe C 37 militares C 45 deliquere per ambitionem C 52 nocentissimi, immani avaritia J 31 per homines talis negotii artifices J 35 callidos J 38 nominis Latini J 40 fideles J 70 præpqsteri J 85 corrupti superbia J 85 superbissimi J 85 maximi nominis F 275, 8 omnium ordinum corruptissimi F 281, 11 inertissimi F 350, 11 Deos hominesque testamur C 33 non minor vanitas quam audacia C 23 sibi, Patricio homini C 31 potentiam quærenti egentissimus quisque opportunissimus J 86 privato (de Sylla Marii quæstore dicitur) J 110 strenuo F 353, 7 cum hominibus armatis C 27 et 28 dis hominibusque infestus C 15 tanta vis hominis magis leni-enda quam exagitanda C 48 et jam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur C 2 genus agreste C 6 ferum incultumque J 80 proh Deum atque hominum fidem C 20 studia accendit ad mandandum consulatum C 23 numero expleverat legiones C 56 quæ genera J 4 plena tuguria J 46 nec quisquam hominum satis placebat J 74 solus omnium post memoriam hominum F 275, 15 ut te neque hominum neque Deorum pudet F 284, 1 immanis vis F 331, 18 importunissima genera F 351, 4 mobile, infidum J 91 quæ sævitia, quæque tempestates hominum nobilium sint cum indignabuntur omnia funditus misceri F 352, 17 simultatem contemnit F 363, 11 egregius C 23 militaris C 59 impiger J 15 clarus et in senatu potens J 16 inanis et superbiæ regiæ J 64 flagitiosissimæ F 362, 14

Honesta atque inhonesta omnia vendere mos erat C 30 Tacit. An. 2. 38 et J 31 amicitia M. bona atque honesta (incorrupta) nobis permansit J 5 Declam. in Sallust. quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit. eodem sensu quo illa Cic. amicitiæ officiis diligenter sancteque servatis. Et, in Lælio, prima lex est; ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. omnia cum pretio honesta videntur J 86 omnia retinendæ dominationis F 276, 4 subintelligitur causa perquam eleganter, et, alibi. exercitum Reip. opprimendæ F 280, 12 si vera et honesta flagitium superaverit F 304, 1 nominibus agitavere remp. (i. e. sub obtentu boni publici, &c.) C 38 sub honesto patrum aut plebis nomine dominationes affectabant F 273, 14 supra bonum atque honestum perculsus (pro, decoro) J 82 quibus per fraudem jus fuit tuti, aut eo magis honesti sunt J 3 apud socios clari magis quam honesti J 8 uti boni honestique vitam exigerent J 85 quibus divitiæ bono honestoque potiores erant J 8 exitus J 14 mortem F 323, 4 nullius honestæ rei egens F 351, 27 exul patria, domo, solus atque omnium honestarum rerum egens (rex) i. e. quæ regem comitari et cohonestare debent, J 14 honestissima suffragatione consulatus petebatur J 65 de uxore potuit honestius consuli J 95 gloriam ingentem divitias

non formidolosus C 7 pæne victos dare J 59 communis omnium J 81 quoniam is novus hostis accesserat J 82 effusos invadi posse J 87 ubi confertissimi obstiterant J 98 ad hostes vertere cæcum corpus J 107 cives, hostes juxta metuere J 72 hostesque in cervicibus jam Italiæ agentes ab Alpibus in Hispaniam summovi F 298, 3 ubi naturam Scipionis et morem hostium cognorit J 7 vis magna J 38 ignarus hostium J 49 aliquanto numero potiti J 74 inter hostium tela vitabundus erumpit J 101 ubi Romanos per vocem hostes, designat. more per triumphum duxere F 313, 16 partes muniri supplicio F 350, 18 non vis hostium ingentem eorum animum subegit F 357, 1

Hostiæ: multi cum spe bona adolescentes, sicuti hostiæ, mactati sunt F 351, 3 Dis supplicanti per hostias J 63 humanas vidistis F 276, 17

Hostile: ne quid ab se hostile timeret J 88 metuentes nihil hostile J 91 clamorem hostilem ab tergo accepit J 58 metum efficiebant J 105 animo J 102 cadavera C 61 omnes rerum mutationes cædem, fugam, aliaque hostilia portendant J 3 monumenta J 14 faceret J 107 ducant F 316, 5 metus in bonis artibus civitatem retinebat J 41 hostiliter pleraque loca cum equitatu accedit J 23

Huc accedebat quod C 11 munificentia animi J 7 huc (de Vacca op.) præsidium imposuit J 47 niti corporibus huc et illuc quasi vitabundi aut jacientes tela agitare J 60 libertatem rati quia huc ire licet atque illuc F 307, 15 Tacit. exterruit Cæcina huc illuc ferens arma, et lib. iv. cum ex usu temporis huc illuc mearent Cic. ad Attic. J 180 ne cursum huc et illuc deterrima via convertisse arma F 315, 21 omnes magna mediocrique sapientia res huc vocat, quæ quisque optima potest, uti dicant F 340, 19 huccine beneficia evasere? J 14

Hujuscemodi alia fecerat stupra C 15 orationem C 20 verba locutus est C 50 priusquam hujuscemodi rei initium expedio J 5 quæ hujuscemodi verbis disseruit J 30

Humana atque divina promiscua habere C 12 quæ contentio divina et humana cuncta permiscuit J 5 F 355, 7 hostibus tradita sunt J 31 penes paucos erant J 31 quæve humana superant aut divina impolluta sunt F 276, 9 arma quæ ille adversum divina et humana omnia cepit F 282, 12 Plaut. dedant se divina atque hum. omnia in arbitrium. Amphit. humanæ res æquabilius sese haberent C 2 more humani cupido ignara visendi J 93 apud Deos immortales rerum humanarum cura oriatur J 14 memorem si J 38 humanas hostias F 276, 17 corporis sanguinem in pateris circumtulisse C 22 generis rector animus J 2 ingenii vitio evenere dissensiones F 272, 5 per miserias et incerta humani generis orare F 289, 19 facie vestigii humani Sardinia F 290, 1 quid humani evenisset F 320, 8 vastus ab natura et humano cultu J 48 animum per licentiam insolescere C 6

Humi depressus (locus) circiter duodecim pedes C 55 pabulum J 18 requiescere J 85 arenam humo excitavit J 79 vento agitari J 53 humus infecta sanguine J 101 croco sparsa F 294, 6 hiavit multa F 318, 10

Humili loco F 326, 14 humillimus quisque in armis aut militia, nullius honestæ rei egens F 351, 26 generis humilitas favorem addiderat J 73 arborum non plane occultati J 49 per humilitatem obrutum est aquis (spatium inter Italiam et Siciliæ medium) F 328, 3 cum humillimis joca atque seria agere J 96 homines cum multis rebus humiliores et infirmiores sint, hac re bestiis præstare Cicero de Invent. i. 4 ubi Ms. pro infirm. inferiores

Hyberna: loca in urbibus et vicis; sed in hoc loco confunduntur, ut apud Livium et Tacitum.—ex hybernis in expeditionem evocat J 37 accersiri jubet ex hybernis J 62

Hybernaculis: exercitu in hybernis composito J 103

Hyemabat in provincia J 39 i. e. stationem hyeme fecit Cæsar 1. B. G. quæ circum Aquileiam hyemabant. Legionem cum qua hyemabat J 68 hyemandi gratia collocat exercitum in provinciam J 61 Hyemalibus aquis paludem fecerat J 37 dies Columel. ii, 1, 19. locus Plin. 18. 7. hyeme aspera J 37 per hyemem fabricatæ

F 317, 13 in castris egi F 298, 8 prohibebat mari hyems F 315, 3 æstatem juxta pati J 85

J

Jacere aggerem J 37 fideliter jacere fundamenta oratori futuro Quintil. i, 4. ubi Srisber. pro, ipsasque eas, legit, easque ipsas. et pro, quæ vel. sola omni, quæ sola in omni. Lucilius lib. 26. Aggere in jaciendo, (si quo est vineis actis opus) J 76 ut hostibus tela in manus jaceret F 349, 23 in tecta ignes F 338, 3 tela J 60 Jug. inter alias res jacit, Oportere quinquennii consulta rescindi J 11 Tacit. 3. jacere fortuitos primum sermones multasque nec dubias significationes. Sueton. in Nerone 37. non mediocres terrores Cic. ad Attic. 2. 38. vera an vana jaceret. Liv. vi, U. C. vocem Claudii quam temulentus jecerat. Tacit. An. 12.

Jactura fit de illis potissimum quia pretii minimi sunt F 366, 6 pudicitiæ perdidicisti F 862, 6

Jam: sed ego quæ mente agitavi omnes jam antea diversi audistis C 7 et C 20 et J 50 pro, hinc. si paululum modo nos languere viderint, jam omnes feroces aderunt C 52 At illum jam antea Consulatus ingens cupido exagitabat J 63 antea jam infestus nobilitati J 84 Jam jam frater (in principio) J 14 Jam jam nec maxima Juno, Nec Saturnius hoc oculis pater aspicit æquis, Æn. iv, 371 Neque minuebatur cupido quippe qui totum ejus regnum animo jam invaserat J 20 quintum jam mensem obsessus teneor J 24 Antea jam docti equites non confertim neque in unum sese recipiebant J 50 postquam Rutilium consedisse jam accepit J 52 et jam egredientibus Rom. in porta pugnam facit J 56 fessos et jam abnuentes omnia J 68 jam inde a principio belli J 77 jam inde a principiis gentis, Liv. iv. B. Pun. Plautus, Cicero, Ter. uti sæpe jam victo Jugurtha consueverat J 82 Jam (in princip.) illa quæ secordia nostra collecta sunt F 285, 13 Cretenses impugnati semel jam F 314, 10 si in te ille animus est, qui jam a principio nobilitatis factionem disturbavit F 349, 15 sæpe jam audivi, qui reges, &c. F 353, 19 Jam primum juventus simul ac belli patiens erat C 7 et multa nefanda stupra fecerat C 15 Jamque dies consumtus erat, cum tamen barbari nihil remittere J 98 et J 101 et J 106

Janua prohibiti: (foribus interpositis nempe) C 28 Cethegus Ciceronis januam obsideret C 43

Ibant: qui quanquam acciti ibant, tamen placuit verba apud regem facere (nam evocator negotium exponere debuit) J 102 præceps C 37, obviam J 42 quos adversum J 101 quantis animis ierit F 303, 2

Ibi: (de loco sæpe) aut non ibi plus possit audacia ubi ad defendendum opes minores C 52 et J 51 ibi cum multa dissererent J 11 agmen paulisper constitit. Ibi (i. e. quo tempore) commutatis ordinibus, &c. instruxit J 49 sic Terent. And. ad flammam accessit imprudentius satis cum periculo: ibi tum exanimatus P. et in Hecyra, postquam videt paratas nec moram ullam, quin ducat, dari, ibi demum (pro tum demum) ita ægro tulit. et noster, sin Numidæ propius accessissent, ibi vero virtutem ostendere J 58 deinde exercitus ibi est locorum sciens J 85 ibique, pro in illis rebus. Huic bella, cædes, &c. grata, ibique juventutem suam exercuit C 5 ad remp. latus sum, ibique mihi multa adversa fuere C 3 in colloquium veniretur J 112 intempesta nocte convocat, ibique multa docet C 27 in hostes incurrit, ibique C 60 in prætorium, ibique J 8 in loca saltuosa, ibique J 54 et 55 Id ibique et in omni Africa J 89

Ictu tragulæ sauciatur F 294, 22 eorum qui in flumine ruebant necabantur F 295, 8 egressi ad faciliores ictus F 329, 6

Id: nomen imp. id primum fuit C 2 proinde quasi injuriam facere id demum esset imperio uti C 12 (redundat) simul id quod in tali re solet, alii portenta nunciabant C 30 neque solum illis aliena mens erat, sed omnino cuncta plebes probabat: id adeo, more suo videbatur facere, nam, &c. C 37 F 353, 21 (et sic Declam. in Sallust. F 366, 12) idque non temere F 348, 15 (quod apud Sallustium non invenitur.) ad id loci venere C 45 Imperium sine mora habiturum. id adeo mature posse (omittit copulam, ut supra) C 37 J 65 ceterum suane an

Metelli virtute periret. id modo agitari (redund. ut supra) J 70 nam callidus id modo festinabat Bocchi pacem imminuere J 81 Capsenses una modo jugi aqua, cetera pluvia utebantur. Id ibique et in omni Africa eo facilius tolerabatur J 89 Atque id jure F 280, 16 et F 346, 2 omnia potius quam semet, visendum efficere, id est, &c. F 346, 17 ubi bonum publicum etiam privatim usui est: id vero dubitare aggredi, secordiæ duco F 352, 23 sæpe jam audivi qui reges, &c. (post periodum ut Sallustio solenne est) id adeo haud mirandum F 353, 19 Nunc vero non id agitur bonis an malis moribus vivamus C 52 impune quæ lubet facere id est regem esse J 31 ante id tempus J 43 ratus id quod res monebat J 47 quod negotium poscebat J 56

Idem: nobis carus est ut idem SPQR sit summa ope nitemur J 9 egomet in agmine, in prælio consultor idem, et socius periculi vobiscum adero J 85

Idonea utris et alia aquæ idonea portari (capacia) J 75 (rarius occurrit) idoneum oppon. non idoneo C 51 locis ex copia maxime idoneis vineas agere J 76 (ex locis in ea regione maxime idoneis) rebus C 39 eorum quos idoneos ducebat consilium habuit J 62 insidiæ per saltus id. positæ F 308, 14 quod ubique apud socios, aut hostis idoneum (imitatione dignum) videbatur cum summo studio domi exequebantur C 51 quoniam tanti viri res admonuit, idoneum visum est dedicere J 95

Igitur: ex quo genere (Solœcismorum) an sit igitur, in initio sermonis positum, dubitari potest, inquit Stephanus; at vero, initio clausulæ apud Sallustium in C. vicies occurrit, secundo vero loco, semel tantum. in Jug. 48. vicibus in 2do semel. in fr. vero 8. et secundo loco 6. initio etiam apud Plautum in Mercat. ii, 3, 20. Capt. iv, 2, 91. Bacchid. v, 1, 22. Mil. iii, 1, 169. Stich. i, 3, 49. Terent.

Ignara lingua commercia prohibebant J 18 (ignota) sic, Tacit. ii, 13. per occulta et vigilibus ignara. Et Hist. iii, 74. regio hostibus ignara J 52 more humani cupido ignara visendi J 93 (Agell. viii, 12. et Dictys ii, 37. inde Nonius, ignarum, quod nesciat cura ut sit incognitum. ex quibus verbis veram lectionem depromsit Mercerus, quod nesciantur, aut sit incognitum. Virg. x, 706. ignarum Laurens habet ora Mimanta. quamvis aliter Pierius. Interpres, per ignorantem se tali loco moriturum, inscite vertit. credo quia Rhetus et Abaris ignari dicantur, sed dispar ratio nam somno sepulti erant. Eclog. ix. Rara per ignaros errent animalia montes. Sic enim Codex Romanus. Ovid. Met. vii, 6, 404. Jamque aderat Theseus, proles ignara parenti. ignarus et incautus παθητικῶς accipi probat Muretus ii, v. Lect. 11. Apuleium sic locutum censet Sciop. in suspect. Lect. Epist. iv, 12. e contra, ignotus pro ignarus, Nævius Lycurgo: ignotæ iteris sumus tute scis. Cicero: atqui illi artifices corporis simulachra ignotis faciebant.) Plaut. Menæchm. ii, 2, 19. qui mihi molestus homini ignoto es. Ignari laboris militiæ F 357, 8 ejus consilii non ignarum (inter conjuratos) C 17 nominis Romani J 80 loci J 12 belli J 28 hostium J 48 ignara multis largitio J 103

Ignavi atque boni fama impari J 57 sic ignavus miles ac timidus Liv. v. U. C. in victoria ignavis gloriari licet adversæ res etiam bonos detrectant J 53 bonis et malis strenuis et ignavis F 357, 22 bonus, ignavus C 11 ignavissimi et fortiss. oppon. C 12 ex ignavo strenuum C 58 boni malique strenui et imbelles J 67 impigræ linguæ, animi ignavi, neque ultra concionis locum memores libertatis F 304, 6 (Donato, ignavus est qui non est perseverans.) Cethegus semper quærebatur de ignavia sociorum C 43 secordia atque ignavia C 58 me merito magis quam ignavia judicium animi mei mutavisse J 4 ubi secordiæ te atque ignaviæ tradideris C 52 adjumenta sustulisse J 45 neque per ignaviam, aut vana ingenia, incerta pro certis captarem C 20 per luxum atque ignaviam ætatem agunt J 2 metum a scelere suo ad ignaviam vestram transtulere J 31 per ignaviam et superbiam J 85 neu nomina rerum ad ignaviam mutantes, otium pro servitio appelletis F 303, 12 pejor an ignavior F 280, 11 huc respexit, Frustra nostram ignaviam alia ad vocabula transferri, Tacit. An.

dia J 61 præsidia deducta atque imposita F 284, 10 servitus F 356, 18 contumeliam sibi ab Cic. C 48 legibus annuite F 279, 5 scelestum servitium F 302, 6 imposuisse in ratem F 295, 6 maximum mihi negotium J 85

Importunissima genera hominum F 351, 4 qui circumstantiarum rationem in actionibus non habent, molesti, odiosi. quantum importunitatis habent J 36 vide inter imp. tuam senatusque bonitatem quid intersit, Cic. Verrin. locus machinationibus J 92

Importuosum mare J 17 Plin. Ep. lib. vi, 117. Liv. Tacit.

Impotens et nimius animi F 311, 12

Improbi oris F 322, 2 Terent. improbior sit malus J 31 patibulo improbo F 318, 20 intestabilisque J 67

Imprudens sed non inscius F 352, 16 imprudens religionis (ignarus) Dictys i, 19

Impudentem: largitionem famosam impudentemque J 15

Impudicus quicumque, adulter, &c. C 14 qui agit sic dicitur, non qui patitur apud auctores idoneos, inquit Lipsius, ad Valer. vii, 1. et Cicero de Orat. 132. Et adversus et aversus impudicus es. ibi Ms. Cod. pro impudicitiæ habet, impatientiæ, ut alter Lipsii

Impugnati semel Cretenses neque finem nisi excidio habituri F 314, 10 pro, fusi fugatique. quo sensu Plin. xxvi, 12. impugnatur (morbus) Centaureo majore, et v, 24. hunc illi impugnatus cursum Taurus aufert

Impulsu, cujus deditionem inceperat J 70

Impune accepisse injuriam J 31 facinora suscepisse talia J 31 fecisse F 364, 2 impunitatem ejus rei C 30 et J 61

In maximo imperio maximam gloriam putare C 2 postquam in una mœnia convenere C 6 in suppliciis deorum magnifici C 9 in propatulo habere pudicitiam C 13 quas profundant in exstruendo mari C 20 in oculis sita sunt divitiæ, &c. C 20 in his erat Sempronia C 25 ut omnia bona in spe haberet C 31 in exilium proficisci C 34 in novo consilio non statui defensionem parare C 35 quo plebem in magistratu placidius tractarent C 39 diu in incerto habuere quidnam consilii caperent C 40 in liberis custodiis habeantur C 47 in usu quotidiano et cultu corporis erant omnes copiæ C 48 exercitatos in audaciam C 50 in hominibus impiis, sceleris eorum obliti de pœna disserunt C 51 sint misericordes in furibus ærarii C 52 quamobrem non addidisti in sententiam uti C 51 hoc in M. Tullio neque his temporibus vereor C 51 multa verba in hoc ordine feci C 52 in fuga salutem sperare C 58 et 61 studia Numidarum in Jugurtham accensa J 6 si permanere vellet in suis artibus J 8 in agmine adesse J 96 pro, ad agmen. aditum in scena Mimis dando, Valer. ii, 6, 7. Vulgg. Scenam. at Sarisberiensis, Ms. B. Pub. Ascensiana, scena. Verum esse quod Appius ait, &c. atque in te maxime F 339, 5 se in victoria licentius futuros F 344, 17 socios in pace firma constitues F 344, 19 in coloniis constituas F 352, 13 in labore, &c. exercitando F 346, 13 in civitate secessio fuit F 351, 22 in magna copia rerum alii aliud iter ostendit C 2 in cupiditatibus ardens C 5

Inæqualis militia cum alii triginta pars nullum stipendium faciet F 347, 8

Inanis homo et superbiæ regiæ imperio nimis gauderet J 64 i. e. vanus, φίλαυτος, qui laudes suas libenter audit. Cicero in Bruto. Nihil est in me inane, sed tamen omnium ordinum consensus gratiarum actio gratulatioque me commovet. et iii. Tuscul. in summa inanitate versatur. Cultoribus insula F 325, 20 sic inanis aliqua re utili. apud Cic. ad Attic.

Incautos agros invasit F 331, 8

Incedere paulatim cohortes jubet C 60 munito agmine J 46 quadrato J 100 acrius in perculsos Romanos J 101 cum signis frequentes J 45 quare tanto agmine atque animis incedit F 278, 13 non pudet aut pœnitet, sed incedunt per ora vestra magnifice J 31 Incedere est, ingredi composite aut cum pompa. Seneca ad Lucil. Tenero ac molli passu suspendimus gradum, nec ambulamus, sed incedimus

Incendebant juventutem ad facinora C 13 pollicitando C 38 patriam C 51 amplius morando J 25

Incendia parare C 27 et 32 fieri C 51 instaurare F 285, 7 meam ruina extinguam C 31 crudele, im-

dientem) acriter ingressus Numidiam J 28 magistratum J 43 prava via F 344, 9

Inhonesta: quibus omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat C 30 J 31 et perniciosa libido tenet J 3 vitam atque miseram C 20 inhonestissima quæ honeste nominari nequeunt F 355, 26

Inimicis obnoxiis exsurgitis J 31 inimicitias exercere C 51 Seneca: habere amicum vult, si ob nihil aliud, ut exerceat amicitiam, Ep. 9. cæduntur inter potentium inimicitias F 308, 2 suscepi maximas pro Rep. F 323, 13 non ex re sed ex commodo æstimare C 10 factioni resistere nequiverit C 34 arma disjecit F 349, 17

Iniquitatem: propter iniquitatem loci J 92 graviter et iniquo animo F 361, 1

Initiis bonis malos eventus habuit. C 11 Cic. cum præp. in. de Orat. 60. in initio accusationis exanimatus sum. et sine præp. pro Rosc. Iste qui initio proditor fuit. Ms. B. P. pro igitur initio, habet igitur in initio C 2 male. nam Sallust. vicies utitur hac loquendi forma, et semper sine in. priusquam hujuscemodi rei initium expedio J 5

Injuria accepta, ignoscere quam persequi malebant C 9 ab injuria tuta forent corpora nostra C 33 aut metus te subegit C 51 vos in me injuria despecti estis J 14 si defessus malis injuriæ concessissem J 14 uti quisque locupletissimus et injuria validior F 273, 17 omnis gravitate tutior F 304, 3 licentiam eripiebant C 12 ne quis divitiarum magis quam injuriæ bellum inceptum diceret C 51 passive. neque cuiquam injuriæ suæ parvæ videntur C 51 jus et injurias omnes, curæ esse decet J 14 opportunus J 20 quasi injuriam facere id demum esset imperio uti C 12 eo animum suum injuriam minus tolerare J 22 bono vinci satius est quam malo more injuriam vincere J 42 per injuriam malunt quam optimo jure libere agere F 275, 5 solvere aut mori per virtutem F 276, 19 sic, solvere morte servitium, Dictys Cretensis v, 16, 214. remittere non audere F 307, 4 per suam injuriam tibi inimici F 341, 2 F 347, 8 tuasne persequar J 14 manu vindicaturum J 20 uti contra injurias armati eatis J 34 contumeliisque concitatus C 35

Injusta imperia non perferunt J 31 militia F 347, 8 ut, injusto tempore, Valer. ex Ms. Cant. ii, 7, 14. edd. angusto, uti et Lucanus, tempore angusto et, injustum, eo sensu quo Virg. Injusta sub fasce

Innocente: cum innocente abstinentia certabat C 54 factio noxiorum quam innocentes tutius agit F 300, 16 pro malivolentia duci cœpit innocentia C 12

Inopia rei familiaris C 5 atque mali mores stimulabant C 18 quia inopia (ex, subintell.) minus largiri poterat C 23 atque luxuria præceps abierat C 25 urgebatur J 41 cibi acrior vis serpentium J 89 frumenti tentabatur J 90 flagrantes et cupidinibus F 281, 12 ex inopia gravi satias facta F 299, 7 ambos incessit F 315, 7 incertas domos habere subegit F 352, 2 decretis suis inopiæ opitulati sunt C 33 toleraverat mercede manuum C 37 hujusce rei ego inopiam patior (gloriæ) J 85 frumenti lenire J 91 agitandi inops, despectusque, (exutus imperio, gloria, jure) F 276, 11

Inquies atque indomitum (ingenium humanum) F 272, 6 verbum Livianum, et ex Libris deperditis. quod nobis conservavit Plin. Præfat. ad N. H. satis jam sibi gloriæ quæsitum, et potuisse se desinere ni animus inquies pasceretur opere. vide Justinum 44, 2. sed Ms. B. Pub. habet inquietus, quod ævo sequiori usitatius. vide etiam xli, 3, 3, et Apuleium lib. 9. inquieti procacitate præditus. Corpore et lingua percitum et inquietem F 293, 16

Inquilinus civis urbis Romæ C 31

Inscius et imprudens F 352, 16

Insidias parabat Ciceroni C 26 F 363, 3 quibus parabantur C 43 ex insidiis undique invaditur J 113 tendere C 27 maturent consuli C 32 per insidias deprehendant C 45 consilia antevenire J 88 insidiatores Massivæ parat J 35 locum insidiis tentare J 46 circumventos J 106

Insitus huic urbi civis F 362, 2 quantum odii insitum animis, Valer. vi, 3, 1. Ms. libertatis amore, male. insiti lapidum naturæ ignes. Plin. i, 258, 2

Insolens malarum artium animus C 3 vera accipiendi F 326, 17 quod

L

lubidinem dominandi causam belli habere C 2 (in bonam partem) in militaribus equis lubidinem habebant C 7 lubidini et usui paruit C 51 possidet, ibid. contra lubidinem animi, ibid. libertatem in lubidinem vertere J 41 imperitandi J 81 lubidinem adversum nos, metum pro nobis suasisse J 108 quasi per lubidinem data F 339, 3 haud facile alterius lubidini malefacta condonabam C 52 animus neque delicto neque lubidini obnoxius C 52 cibus adversum famem atque sitim non lubidini neque luxuriæ erat J 89 lubidini profundæ sumtus quærere F 343, 9 nihil denegare F 344, 6 lubidinibus haud facile carebat C 13 lubidini et divitiarum victor J 63 effrænatæ F 336, 25 atque superbia invasere C 2 et J 24 et 81 lubido maxima invaserat reipublicæ capiendæ C 5 lubido stupri, ganeæ C 13 quæ bellum et lubido victorum fert C 21 quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant C 28 si lubido possidet, ea dominatur; animus nihil valet C 51 cujus lubido moderatur gentibus C 51 perniciosa tenet J 3 uti lubido cujusque erat J 86 quod si tibi bona lubido fuerit F 360, 4 lubidines malas ab juventute prohibeas F 345, 10 interficere lubidinose C 51

Luces F 326, 23 (i. e. die) lux: (fere poëtarum) natali die mihi dulcior hæc lux, Juven. xii, 1. Codex noster, carior. in plurali rarissime. Cicero in Arato, Illæ quæ fulgent luces ex ore corusco (illæ stellæ). multis ante lucibus, i. e. diebus, Ovid. ii. de Ponto. Festæ luces, Horat. iv. Od. 6. et alibi. vid. Macrob. i. Sat. 17

Luctuosam victoriam hostibus relinquatis C 58 fratris miseras et luctuosas preces, Cic. ad Attic. iii, 60. dederunt Hesperiæ mala luctuosæ, Horat. iii. Carm. Od. 6

Luctus agitabatur per omnem exercitum C 61 tibine egestas civium et luctus curæ sunt F 283, 19 gemitus virorum luctus mulierum F 351, 6 muliebrem tollite luctum, Horat. Epod. 16. gemitus toto foro, Cic. 2. Philip. 89. gemitus si abjectus si flebilis. ei qui se dederit, vix eum virum dixerim. ii. Tusc. 97. luctus de viris. Cic. ad Curium 7, 29. gemitus de fœminis dicitur. Ovid. Met. vii, 813: subito gemitus inter mea verba videbar Nescio quos audisse (nempe uxoris)

Luculentam orationem C 31

Ludibrio videnter fuisse divitiæ C 13 ubi alienæ superbiæ ludibrio fueris C 20 habitus populus J 34

Ludificare consulem belli modo, modo pacis mora J 36 ludificati incerto prælio J 50 Terent. Eunuch. Tu me hic etiam nebulo ludificabere. Plaut. Amphit. qui ludificas dictis delirantibus. et alibi sæpe. Quo puerorum ætas improvida ludificetur. Lucretius, Livius, Tacitus, Cicero, Silius

Lugubribus nuntiis F 322, 6

Lumen posteris majorum gloria J 85 fœdavere nubes F 332, 21 obscuro etiam tum J 21 incerto F 317, 17

Luxu antecapere famem aut sitim C 13 atque desidia corrupta civitas C 53 non se luxu neque inertiæ corrumpendum dedit J 6 vide Gellium iv. de his dativis (hac forma utitur Cæsar) casu et consensu; receptu, magistratu. Tacit. etiam Hist. ii, 71 luxu et saginæ mancipatus. Sic, nisu (apud nostrum). Unde merito vapulat Priscian. qui poëtas hoc metri causa fecisse asserit. ut, concubitu indulgent. apud Virg. Victu invigilant. oculorum subdere visu. Lucret. 5. luxu atque licentia carendum F 283, 3 per luxum atque ignaviam ætatem agunt J 2 in plurali Lucan. x. 110: Nondum translatos Romana in sæcula luxus. et sic membranæ B. P. Prudentius Psychom. 430. nimis pro luxibus ævi. sic veterrimus C. Christi Codex. Heinsii edd. dulcibus: cum qua etiam facit Codex Bib. Pub. Ms.

Luxuria atque ignavia pessimæ artes J 85 probro atque luxuria polluta F 341, 9 neque luxuriæ modum fecerat C 24 saltare, &c. quæ instrumenta luxuriæ sunt C 25 quieti aut luxuriæ concedit id tempus J 61 probra J 44

Luxurioso: otio luxurioso esse J 95 sic, luxuriosus amor, Ovid. ii. de Remed. cultus, Quintil. 8. frumenta, Cic. de Orat. lætitia, Liv. pabula, Plin. 17, 4

militia volenti putabatur J 84 injusta aut inæqualis F 347, 8 instrumenta, arma, equos, &c. J 43 tantaque peritia locorum et militiæ erat J 46 magna scientia J 63 more meritos donat J 54 neque id (fuga) flagitium militiæ ducitur J 54 ætas patiens J 63 et domi. Valer. iv, 4, 11 indigentia domi publice impensa funera. Mss. pro, domi, domestica. et sic Asc. at in Daniel. et 2. Pigh. indigentia domesticæ impensa funera. domi pericula, militiæ adversa fuere F 322, 22 et C 5, &c. inter labores militiæ F 349, 9 per laborem usu militiam discebat C 7 et tributum toleraret F 273, 6 doctus militiam F 287, 13 detrectantibus F 337, 27

Minæ graves Senati verbis nuntiabantur J 25 minari interdum ferro ni—foret C 23 Quum vehementius fremerent, ac ferro quoque minarentur. Lamprid. in Severo 54. militibus nostris Jugurthæ servitium minari J 94 uti gladio Cæsari minitarentur C 49 postremo omnia quæ corrupto animo lubebat minitari F 341, 11

Minimum offensæ, gratia par ac si prope adessemus J 102 in minore negotio legem observare C 51 detrimento illos vinci, quam suos vincere J 54 Atheniensium res gestæ aliquanto minores quam fama feruntur C 8 magistratus C 30 omnes cruciatus minores quam facinora illorum esse C 51 suam fidem interponit quam ille non minoris quam publicam ducebat J 32 bono ad optimum quemque C 2 si causa peccandi in præsens minus suppetebat C 16 conturbari Remp. quam minus valere ipsi, malebant C 37 neque superbia obstabat quo minus instituta proba imitarentur C 51 Hanc ego causam quo minus consilium novum capiamus, in primis magnam puto C 51 quam Gætuli minus bellicosi J 18 soluta atque in multitudine dispersa minus poterat J 41 ubi videt eos minus instare J 51 pauci in pluribus minus frustrati J 58 homines maximi nominis non minus optimis majorum exemplis F 275, 3

Ministeria prohibebant implicitæ rates F 311, 10

Mirabilem: in te præter ceteras artem unam egregie mirabilem comperi, semper tibi majorem in adversis animum F 349, 1 amare, potare, vasa cœlata mirari C 11 secundæ res mire sunt vitiis obtentui F 278, 14

Miscendo: neu te optimum cum pessimo omnium Jug. miscendo commaculares J 102 fortuna sævire ac miscere omnia C 10 mala mea cum bonis tuis F 312, 14 funditus F 352, 18 per connubia Gætulos secum J 18 ac mutari omnia C 2 Cic. pro Roscio. ita ruebant in tenebris omniaque miscebant. Locutio a Græcis nata. Aristoph. in Equit. τὴν βολὴν κυκήσω. et Eupolis de Pericle: Ἤστραπτ', ἐβρόντα, συνεκύκα τὴν Ἑλλάδα: fulgur ciens tonitruque, miscet Græciam. Phædr. I, 2 Procax libertas civitatem miscuit. et, de temporibus anni Boët. Met. 6 Nec quas ipse coërcuit Misceri patitur vices

Miserabile multo maxime visum est imperium P. R. ea tempestate C 36 et pene imprudentia admissum, facinus miserabile J 53 cultu quam maxime miserabili J 33 miserabilis reus. Florus iii, 29 Donec terrigenæ, facinus miserabile! fratres Inter se strictas conseruere manus Ovid. Epist. xii. quoticsque subit miserabile bellum Ep. xiii. miserabile corpus. Idem 21 pro, macie et ægritudine confectum. et Virg. Eclog. v. 5. Eventus tamen belli minus miserabilem dimicationem fecit, Livius I. U. C. Facies totius negotii (prælii) fœda atque miserabilis J 51 turpiter et miserabiliter perituri Valer. 2, 6, 11 ubi Ms. in acie gaudio exultabant. et sic Ascensiana. pro quo Virg. utitur miserabile, Æn. xii, 338 vitam miseram atque inhonestam C 20 quid reliqui præter miseram animam C 20 miserando casum suum J 23 anxium ac miserantem fortunas suas J 62 composite atque magnifice casum Reip. miserati sunt C 51 plerosque secundæ res in miserationem ex ira vertunt F 275, 15 orare uti sui misereretur C 40 divitiæ optandæ aliis, iis oneri miseriæque fuere C 10 ne ista vobis mansuetudo in miseriam vertet C 52 eo miseriarum venturus eram J 14 in has miserias projectus J 14 deserta propter Capsensium miserias J 92 per miserias et incerta humani generis orare F 289, 19 ex miseriis atque periculis requievit C 4 coopertum J 14

Misericordia: Ea misericordia atque mansuetudine SPQR. semper fuisse

legatos J 28 inter læva mœnium et flumen Turiam F 291, 9

Mœstus paulisper J 78

Molestissimis verbis insectabere F 364, 6

Molles animi et ætate fluxi C 14 ætas luxu mollior, Claudian. de B. Get. vs. 160. sed, de ætate adulta. ubi Ms. ad 167. totiensque solutis. Ovid. Epist. 1. Est tibi sitque precor natus qui mollibus annis. Horat. Ep. ii, 2. Mollibus in pueris aut in puellis urere. plana ac mollis Italia F 329, 21 an eo sensu quo clivus mollis, Virg. Eclog. ix, 8. vel potius quo Florus, Quo fere tractu Italia mollissima est iii, 13. pro temperata: Nihil mollius cœlo, nihil uberius solo i, 16. Cœlum ipsum mitius molliusque solito, Idem iv, 12. magnifice vel molliter vivere C 17 nimis molliter ægritudinem pati J 82 inertia et mollitia animi cunctamini C 52 mollitia decretorum vobis dignitatem illi metum detrahi F 280, 15 secordiamque viri accusare J 70 cum tute per mollitiem agas J 85

Monebat ut res atque tempus C 50 ratus id quod res monebat J 47 magna lætitia nobis cum te talem virum Di monuere uti aliquando pacem quam bellum malles J 102 per regni fidem moneo obtestorque J 10 quod ego vos moneo quæsoque ut animadvertatis F 298, 17 et F 303, 11 monere alii, alii hortari J 63 mirari ejus consilium et quasi per amicitiam monere J 64 sed ego vos quo pauca monerem advocavi C 58 quo faciliusque constituas, paucis quæ me animus monet, accipe F 340, 24 sumat aliquem ex populo monitorem officii J 85

Mons saxeus inter ceteram planiciem immensum editus J 92 insedit F 273, 8 subversos C 13 rupti F 325, 16 montibus coæquandis C 20 per asperos C 57 in prærupti montis extremo J 37 radicem excessit F 332, 25 maria montesque polliceri C 23

Monumenta hostilia J 16

Mora: deditionis induciæ agitabantur J 28 æstivorum tempus comitiorum mora imminuerat J 44 moranti in obsidio frumentum defuit F 315, 2 morari iter J 79 inter dubitationem et moras Senati J 30 agitando J 81

Morbi tanta vis uti tabes, plerosque civium animos invaserat C 36 graves F 330, 12 confectus J 65 morbo absumtis J 5 post paulo morbo interituræ vitæ parceret J 106 si morbo jam aut fato huic imperio secus accidat F 360, 2 ob morbos animo parum valido J 65 morbus haud sæpe quenquam superat J 17

More immutato annua imperia fecere C 6 id adeo more suo videbatur facere C 37 virorum pugnantes C 59 regio justa magnifice fecerant J 11 regum J 65 de vita atque tergo regio more consulere F 273, 4 suomet ipsi more præcipites eant J 31 bono vinci satius quam malo more injuriam vincere J 42 more militiæ donat J 54 alibi, militari. neque id tempus ex aliorum more quieti aut luxuriæ concedit J 61 humani cupido ignara visendi J 93 non acie neque ullo more prælii sed catervatim J 97 more pecorum vos singulis habendos fruendosque præbetis F 301, 8 more hostium per triumphum duxere F 313, 16 equestris prælii sumtis tergis atque redditis F 329, 5 Vulgi, more magis quam judicio secuti F 341, 6 quali quisque eorum more aut modestia sese gesserit F 343, 13 Græciæ morem imitati C 51 ubi naturam Scipionis et morem hostium cognovit J 7 quoniam is incessit mos ut F 344, 4 secuti morem imperatoris J 32 ultra mortalium morem curabant F 294, 4 omittendum morem hunc quem agitis impigræ linguæ animi ignavi F 304, 7 per hunc morem extinguent omnia F 316, 12 contra morem fiducia augeri nostris cœpit F 338, 8 mores corrupti C 5 domi militiæque boni mores colebantur C 9 et F 353, 15 inopia atque mali mores stimulabant C 18 eos mores eamque modestiam viri cognovi C 51 ita se mores habent C 52 quantum mores mei non illorum flagitia poscebant respondi J 85 majorum torrentis modo præcipitati F 273, 20 prolapsi mores, A. Victor. cum ab reliquorum malis moribus dissentirem C 3 postquam res eorum civibus moribus agris aucta C 6 moribus aut fortuna novis rebus idoneos credebat C 39 bonisne an malis moribus vivamus C 52 diversi fuere C 53 audacia natura aut moribus inest C 58 neque mori-

N

Crasso ex negotiis privatis obnoxii C 48 negotiis amicorum intentus C 54 ex aliis negotiis quæ ingenio exercentur J 4 bonum pub. ut in plerisque negotiis solet privata gratia devictum J 25 ab negotiis nunquam voluptas remorata J 95 communibus consuleretur J 105 admonendum te de negotiis urbanis F 349, 11 bonis negotiis impedita F 352, 15 negotiis amicorum implicati F 358, 5 in atroci negotio C 29 minore et majore C 51 vehementer negotio permotus J 6 infecto J 58 ne qua ex eo negotio seditio oriretur J 72 de ullo negotio negare audebat J 84 ei negotio proximum diem constituit J 93 aspero J 98 negotiorum curator fidus J 71 negotium dat uti C 40 negotiatores Uticæ J 64, &c. frequentiam J 47 in Gallia negotiatus erat C 40 si quem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis J 85 Plautus Pers. i, 1, 21. negotium ferreum. de servo q. alibi luteum n. Negotiosus prudentissimus quisque J 8 Plautus Mercat. Quia enim negotiosi eramus nostris negotiis

Nemo omnium J 54 et F 355, 5 et Cicero, nemo tam egregiis factis erat J 63 bonus nemo volet F 321, 17 sic, Livius

Neque: non famem aut sitim, neque frigus neque lassitudinem C 13 quod cognoverat neque tamen C 19 et C 57 et C 61 quater in una periodo C 23 neque odisse sed minime irasci decet C 51 agit atque habet cuncta neque ipse habetur J 2 prohibere injuriam neque pati cujusquam regnum per scelus cresceret J 14 petere, neque simul amicitiam vestram et regnum meum sperare J 24 quod neque insidiæ procedebant et intelligebat urbem munitam C 32 Quæ postquam agitare cœpit neque in amicis satis præsidii est J 35 neque ego Quirites hortor J 31 et J 46 et 59 sed neque more militari J 48 postquam hæc dixit neque animus Marii flectitur J 64 ubi neque agros vastari et eos qui primi aderant vident, &c. J 69 ubi neque epistolam reperit et rem cognovit J 71 et J 74 uti neque vos capiamini et illi frustra sint J 87 eodem modo nec apud Plin. P. cap. 70. quæ postquam gloriosa modo neque belli patrandi cognovit J 88 neque vero C 4 Quintil. ii, 17. ter in eadem sententia J 99 neque quenquam a multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat F 342, 4

Nequeuntes plerique sustinere corpora F 308, 10 nequiens prohibere F 338, 7 eo se munitiores quo illi quibus imperitant nequiores (infirmiores) fuere F 340, 9 quicquid sine sanguine civium ulcisci nequitur jure factum sit J 31

Nequicquam opportuna res cecidisset C 20 hortere. quem neque gloria neque pericula excitant C 58

Neu quis de his ad Senatum referat neve cum populo agat C 51 et F 330, 22 ne tam prava inciperet neu gereret, &c. J 64

Ni ea res longius ab incepto traheret C 7 maturasset C 18 ni sibi obnoxia foret C 23 timebat iram ni paruisset J 25 neque resistere quivissent (v. euitor) ni facerent, &c. J 59

Nihil reliqui victis fecere C 11 Senatus nihil sane intentus (non) Plaut. Mil. Nam postquam exierunt porta nihil cessarunt illico ——— Obscurari atque amplexari inter se. nihil vi opus est J 31 auxilii esset C 40 suspicantes C 44 si ad impetrandum nihil causæ haberem J 14 pensi neque sancti habere J 41 languidi neque remissi patiebatur J 53 cupienti nihil satis festinatur J 64 intactum neque quietum pati J 66 prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri J 79 nihil profuerunt doctoribus ad virtutem J 85 nihil remittere sed acrius instare J 98 carius habeo apud animum meum J 110 nihil eo maluit quam quod tibi obesset F 349, 23 qui vero nihil poterat (nempe in re de qua verba fiunt, pecunia) is erat calumniæ, proximus F 363, 2 nihilo. quanquam gravia tamen consuetudine jam pro nihilo habentur J 31 malum facinus pro nihilo haberi F 359, 10

Nimias: ob nimias opes Mithridatis F 324, 4 onere F 288, 7 nimis alta C 5 mediocria malle quam nimia (Senec. Ep.) ubi Ms. pro vitaliaque, utiliaque. Molliter ægritudinem pati J 82 luxuriose nimisque liberaliter habuerat C 11 bona voluntate in victos F 342, 11 nimius fiducia F 291, 23 nimius animi et impotens F 311, 14

Nisi: quæ nisi his qui videre ne-

327, 8 quæ indidit sceleri suo F 278, 16 rerum ad ignaviam mutantes otium pro servitio appelletis F 303, 12 unumquemque nominans appellat, hortatur, rogat C 59 uti per indicem Cæsar falso nominaretur C 49 honeste nominari F 355, 26 literas sibi nomine Catilinæ redditas C 34 hoc nomine (ea causa) C 35 plebis nomine dominationes affectabant F 273, 15 decernite digna nomine, &c. F 285, 9 Neronem et Drusum privignos imperatoriis nominibus auxit. Tacit. An. i, 3. urbem amplissimo nomine F 359, 27 Romano infestissimam gentem C 52 memores nominis Romani J 58 imperium satis quæsitum nomini majorum F 279, 8 æs alienum meis nominibus ex possessionibus solvere possem C 35 honestis nominibus Remp. agitavere C 38 sanctitas regii nominis F 330, 7

Non fuit consilium secordia bonum otium conterere C 4 non Consulibus modo sed C 18 non quo conscius esset sed C 34 non, quin possem C 35 non ita est. (in princip.) C 54 ad indignos et non idoneos C 51 inter, non (verbum cum quo in constructione jungitur tria aliquando ad minimum verba inserit auctor) C 58 J 94 J 33 et J 54 eos non paulum arrexerat oratione J 84 cum mille non amplius equitibus J 105 ter in eadem sententia F 359, 6 F 356, 32 in J aut C non invenitur

Nostra omnis vis C 1 studiaque omnia nostra J 2 memoria C 51 per nostra corpora bellum conficere F 315, 18

Nova diruunt, alia ædificant C 20 vetera nova C 37 fœdera accipere J 14 in deditione officia intenderant J 75 munimenta F 296, 12 æstas, adulta, præceps F 335, 13 res J 66 tabulas polliceri C 21 res veteribus acquirit F 344, 11 homines J 4 milites J 87 civibus F 352, 10 novitate sceleris et periculi memorabile facinus C 4 Virg. iii. Ecl. 18. Pollio et ipse facit nova carmina, i. e. admiranda. Cic. ii, de Lege Agrar. 88. Res nova et admirabilis. mira novitas. Ovid. Met. 15, 82. perculsus rei novitate. Cic. de Divin. 194. contemnunt novitatem meam J 88 novandis dubiis rebus spes oblata C 39 et F 332, 24 ne quid eo spatio novaretur C 55 et Hegesip. Sed si novare aliqua tentarent. sic Ms. non ut editi, navarent. Joseph. Antiq. 14, 17. ἐκ τοῦ νεωτερίζειν ἐλπίσι. quo sensu, sequior ætas voce novitate usus est. Macrob. Sat. 7. C 1. Ex illa discordia sperantibus in domo regnantis nasci posse novitatem. quo loco Sarisber. pro, intra se quiescente veri notione legit, inter se quæstione migrabunt. pro, Demodocum, Polyphemum, pro, aptam, amicam. pro, consortii, convivii. defensionem in consilio novo non statui parare C 35 Imperatori J 44 itinere F 293, 3 amicos anquirant J 13 motus F 338, 11 consilium approbo C 51 et C 53 ne omisso vetere consilio novum conquireret J 70 genus pœnæ decernere C 51 bellum exoptabat ubi virtus enitescere posset C 54 ver. et adultum. et præceps F 335, 12 hostis J 82 exercitus F 285, 10 novissime, memoria nostra C 33 et novissime J 19 omnium consiliorum nisi novissimi particeps J 71

Nox atque præda remorata sunt J 38 nox ulla quieta J 72 neque nox neque dies curam animi sedaverit F 359, 7

Noxarum metu angitur animus F 283, 1 prava incepta consultoribus noxæ esse F 280, 3 nobilitas noxia atque eo perculsa J 42 factio noxiorum F 300, 16 vindicatum in noxios J 31

Nuda gignentium loca J 79 et cæcum corpus ad hostes vertere J 107 cur inertes terga nudatis Boëth. iv, 7. ubi membranæ B. Pub. Cant. veterrimæ pro, cœlum, cœlo. et, sidera domat, pro, donat. nudum corpus (pro, inermo) J 107 Dares 36 Ajacis latus nudum figit. unde supra legendum patet cum Ms. Sidneiens. in prima acie Ajax nudus versatur. nudatum præsidiis Jugurtham J 88

Nulla: satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decrevi C 35 alia fuere quæ nobis nulla sunt (non sunt) C 52 et F 276, 6 Terent. memini, tametsi nullus moneas. Cic. Attic. xii, 230. Non quo jam adesset sed quia certe id ageret, ab armisque nullus discederet. At inde nulla requie mora processit ad oppidum F 287, 20 absit labos, &c. quibus nulla pars fructus est F 305,

O

gotiis privatis C 48 ne nunc quidem obnoxiis inimicis exsurgitis J 31 aliis obnoxiis rursus bellum cepi F 314, 15 neque sumtui parcere dum obnoxios fidosque sibi faceret C 14 neque delicto neque lubidini C 52 ille obnoxius qualem tu voles societatem accipiet F 312, 17

Obscurabat Cœlum nebula sublima, &c. F 300, 4 Cœlum nocte atque nubibus obscuratum J 38 Virg. iii. Æn. 18 obscurant æthera pennis xii. Æn. et Luna obscuratque suam per jussa silentia famam. Lucan. iv. 718. ubi Ms. incaute ex hoste videri. Hexapylo post solis occasum jam obscura luce invecti Liv. iv. B. Pun. Ex lubidine magis quam ex vero celebrat obscuratque C 8. Plaut. Trin. obscuravit pectus tuum amor. obscurat honorem Codex Ms. Seduli lib. 2. § 1. ipsi atque signa militaria obscurati J 49 sententia F 357, 16 natus haud obscuro loco C 23 Pompeius humili atque obscuro loco natus Cic. 7. Verrin. Liv. genere ortus. vi. B. Pun. qui demissi in obscuro vitam habent C 51 si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit Liv. etiam tum lumine J 21 quod factu haud obscurum est F 347, 6

Obsecutus flagitiis F 345, 13 regi per obsequelam orationis graves carique (f. grati) F 293, 19 tibi jucundior atque obsequentior (filia) quam parenti par est F 362, 10

Observare legem et, negligere C 54 ad Heren. 29 latronum leges dicuntur quibus pareant, quas observent. neque signa neque ordines J 51 imperium J 80 colite observate taem J 10

Obsessa est Asia ab ipsis F 313, 17 armis teneor J 24 occulte obsident pontem C 45 Lucret. Lib. iv. Obsiditque vias oculorum. et, alibi. multa enim verba apud antiquos duplici conjugatione prædita legimus. v. g. littora fervere flammis Virg. Æn. iv, et, Lucret. V. apud eundem fulgere cum Cœli, &c. sic, rido irrido. opportuna loca armatis hominibus C 27 portas J 91 Januam Ciceronis C 43

Obsistat vis F 332, 17

Obstat unus ab urbe alter a Gallia C 58 non divina neque humana quin trahant exeidantque F 316, 3 vita cetera eorum huic sceleri obstat. (nempe ne in eos propter hoc admissum gravius aliquid statuatur) C 52 ubi confertissimi obstiterant J 98

Obstinatis animis perditum eunt C 36 Adversus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiæ, verius quam amoris) mentem turbaverat. Livius iii, U. C.

Obtentui mire sunt vitiis res secundæ F 278, 14 Tabella obtentui erit, quo magis animo libero facere audeat F 358, 1

Obtestatur lacrymans atque monet J 62 et J 71 multa Pomtinum de salute sua obtestatus C 45 Jovem maximum J 107

Obtinebam statum meæ dignitatis C 35 ad obtinendas Hispanias C 18 obtinendi imperii tempus excedere Valer. v, 43 ubi Ms. pro, ductus, inductus. Quem locum in hac civitate F 364, 14 ab ea fama quæ plerosque obtinet diversum J 17 obtinet nulla pro socia J 82 regnum J 5

Obtruncabantur vice pecorum F 294, 18

Obvenit Italia Scipioni J 27 pro, sortito contingere. sic loquuntur Liv. Cic. Varro. Quintilianus.

Obviam ire hostibus C 6 properare malo et ire sententiis. Dictys i, 19, 2, 1 superbiæ nobilitatis obviam itum est J 5 periculis J 7 injuriæ J 14 sceleri J 22 factionis potentiæ animus subigit J 31 Gracchorum actionibus J 42 procedebant ex agris J 46 illis simul et præsidio missum J 106 agendum atque obviam eundum est F 275, 20 obvii fuerant hostibus firmioribus animis J 50 procedunt cum magno gaudio J 69 quo in loco inter se obvii fuissent J 79 quasi obvius honoris causa J 113

Occanuerunt cornicines F 287, 10 sic, Tacitus ii. occanere cornua. veteres enim sæpe præt. a præsenti deducere solebant. ut, Quæ ad hæreditatem patris accederat. Pompon. Lib. i. Senatus consultorum. Cato in Orat. de B. Carth. aures nobis calliscerunt ad injurias. sic apud Ciceronem de Legibus ii. cleperit neglegerit auctoritatem. Æm. Macer. Annal. 16. et apud Cic. Phil. 13. Sini. apud Terent. Andr.

Occasionem: nunquam ipsi per occasionem talia fecere C 51 pugnandi hostibus non dare C 56

omittam J 10 omittunt C 60 omittendum morem hunc quem agitis F 304, 5 et J 102 J 93 pila, gladiis res geritur C 60

Omne bellum sumi facile, ceterum ægerrime desinere J 83 F 299, 1 pecus equitibus agendum attribuit J 90 per omne tempus belli F 341, 18 rem uti cognoverant, aperiunt C 39 exercitum C 61 Africam J 13 equitatum J 49 (et alibi) natus et omnem pueritiam Arpini altus J 63 ætatem in optimis artibus egi J 85 provinciam F 294, 12 res tutæ tranquillæque C 16 omnes jam antea diversi audistis C 20 spes in memet sitæ J 85 et J 14 tuque et omnes tui F 343, 18 bonos F 363, 23 in omni re dominatur fortuna C 8 ex omni copia duas legiones instituit C 56 certamine J 10 Numidiæ J 13 prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat J 30 nobilitate perculsa J 32 strepitu pavescere J 72 corpore F 299, 23 cis Taurum agro spoliatus est F 313, 7 sic, tota mente atque omni animo intueri aliquem Cic. ii. de Orat. ferrea omni specie F 317, 15 omni via grassari F 330, 8 omnia misceri ac mutari C 2 venalia habere C 10 sacra profanaque omnia polluere C 11 terra marique exquirere omnia vescendi causa C 13 extrema experiri C 26 honesta atque inhonesta C 30 pavere C 30 ut omnia bona in spe haberet C 30 ad occasum ab ortu solis omnia domita armis parerent C 36 provincias aliaque omnia tenere C 39 fingere alia omnia C 47 sibi cum collega ratus J 43 secunda et opulentia sunt J 14 sanguinem meum quam omnia malit J 24 multa me dehortantur ni studium Reip. omnia superet J 31 trahere omnia J 36 sita in armis J 51 magis quam prælium expectantibus J 58 impunitatem et sua omnia concederet J 61 omnia bello potiora ducere J 62 fessos milites et jam abnuentes omnia J 68 tentando J 73 denique omnia malle quam victi abire J 79 omnia cum pretio honesta videntur J 86 omnia retinendæ dominationis honesta existimare F 276, 4 quibus omnia probro ac luxuria polluta erant F 341, 9 his læta et candida omnia visa F 342, 9 in victoria lege belli omnia licuerunt F 350, 17 honestamenta pacis et præmia belli F 359, 20 modis quæstui deditus C 13 modis pecuniam trahunt C 20 necessitudinibus circumventum C 21 fortunis expulit J 14 ex omnibus maxime tutos esse J 16 unum ex omnibus profugisse J 69 et J 18 suis rebus commodum regis anteferret J 16 moribus civitatis J 42 ab omnibus partibus simul tecti J 97 ratus ex omnibus æque aliquos ab tergo hostibus venturos J 101 gratia, potentia, honos, divitiæ apud illos sunt C 20 neque quisquam omnium discesserat C 36 et C 51 quis est omnium his moribus quin contendat J 4 nemo omnium ex fuga regem sequitur J 54 et F 355, 5 neque quemquam omnium præda morari J 94 neque cuiquam omnium satis sint J 102 primum omnium quia C 37

Omnino non certavisse F 301, 1 paravisse J 31 neque omnino facere quicquam J 99 sin in tanto omnium metu solus non timet C 52 solus omnium post hominum memoriam F 275, 16 prudens omnium quæ Senatus censuerat F 286, 16 miserrima omnium morte, confecistis F 297, 16 solos omnium liberos F 314, 3

Onerabis: etiamne aures nostras odio tuo on. F 364, 5 sic, onerare laudibus Plin. Epist. iv. Lib. i. at, Vincentius Beluacensis, pro, non onerare eum, non onerare amatum. bis die ventrem F 346, 18 vino et epulis J 76 promissis J 12 navis J 86 onere fœnoris oppressa plebes F 273, 5 nimio simul et incerto F 288, 6 turrium incertis navibus F 331, 25 anima oneri fuit C 2 divitiæ oneri miseriæque fuere C 10 oneri quam usui esse J 14 et F 298, 22

Ope summa niti C 1 omne ope atque opera eniti Cic. Attic. xiv, 312. pro, omnibus viribus. et Dictys. ne procederetur summis opibus annitebatur Cap. 10 opes belli parare Cap. 12. quid ubique opis aut spei haberent C 21 nitebatur summa ope pleraque nobilitas C 38 maxima niti J 14 enisum summa ne fieret tale decretum J 25 opem tuli J 110

Opera ratus aut ingenio suo opus esse J 71 cum multa opera circumdata F 287, 19 pretium est C 12 aut capta urbe operæ pretium fore J 81

Opere castrorum fessi J 53 magis quam natura munita J 57 omnia natura velut opere et consulto præceps J 92 operibus et loco munitum (i. e.

libertatis habet F 280, 12 et F 281, 5

Oppresserat iram J 72 animum servitio F 346, 20 si Rom. oppresseris F 312, 9 magna clades atque calamitas remp. C 39 et J 14 tanta torpedo animos F 285, 1 publice privatimque ære alieno oppressos C 40 plus gloriæ sepulti quam oppressi attulerunt. Valer. v, 1, 6 ubi Ms. pro funeribus Romanorum ducendis expressit et urbe illa

Opprobrii gratia F 325, 26 (vide Gratia.)

Oppugnare arcem J 56 quod oppugnatione non desisteret J 25 domum oppugnatum venerat F 363, 3 oppugnatus in judicio repetundarum C 49

Optatis magis pacem quam defenditis F 280, 14

Optatius habent ex tua calamitate periculum libertatis facere F 351, 12

Optimates tibi ante videbantur, eosdem nunc dementes ac furiosos vocas F 365, 3

Optimis: in optimis artibus ætatem egi J 85 quare optimum factum videri per ejus castra palam transire J 107 duces F 285, 12 moribus egit P. Rom. F 272, 13 majorum exemplis F 275, 3 uti quam optimis imperites F 340, 11 imperium ex justissimo C 11 optimos non audacissimos J 31 exercitus et veterrimos F 343, 7 factu credens C 32 et F 342, 2 quod optimum videbatur consilium capit J 54 optimus quisque cadere J 92 et genti optime merenti J 62

Opulens et magna civitas J 69 me opulenter illos arte colam J 85 opulenti: magni estis opulenti J 17 oppidum armis virisque opulentum J 57 et 75 invidia ex opulentia orta C 6 negligentiam tolerabat C 52 quantum armis viris opulentia posset F 348, 11 non ex opulentia verum ex dignitate creetur F 354, 6 pacis F 324, 24 per opulentiam imperia amiserint F 353, 20 agro viris opulentior J 16 res militaris opulentior erit F 352, 14

Ora maritima J 19 incedunt per ora vestra magnifice J 31 Justin. xvi, 5. Victor Tyrannus captivos Senatores in Triumphi modum per ora civium trahit. omnium in me conversa J 85 ore libero locutus J 95 in ore vestro privatus egi F 323, 9 egentibus agens F 328, 21

Orans postquam nihil proficiebat F 308, 18 qui secundis rebus suis ad bellum orantur F 312, 5

Oratio illa quo pertinuit? C 51 nulla lædere potest ex animi sententia J 85 fortem ex timido imperatoris oratione fieri C 58 quorum accepta J 22 multa consumta J 25 secunda extollit J 65 sua arrexerat J 84 turpia facta oratione tegant J 85 habuit luculentam C 31 habuit C 52, &c. facundam et compositam J 85 magnam exorsus F 311, 13 per obsequelam orationis F 293, 20

Orbes facere J 97 orbis terræ divisione J 17

Ordine: recte atque ordine C 52 ne quispiam egrederetur J 45 nullo commutato J 101 instructos in æquum locum deducit C 59 neque signa neque ordines observare J 51 restituit J 51 pro statu, equestris, &c. multa verba in hoc ordine feci C 52 senatorii C 17 vestri J 31 consuefacit, ordines habere, signa sequi J 80 cujus in urbem reditu decus ordinis interiit F 285, 2 commutatis J 49 sine signis sine ordinibus J 97 homines omnium ordinum corruptissimi F 281, 11

Oriantur: cui dubium est quin per orbem terrarum vastitas, bella, cædes oriantur F 360, 3 apud Deos rerum humanarum cura J 14 collis ex medio J 48 flumen oriens a meridie J 48 ea familia ortum C 31 his servitutis amittendæ cura orietur F 352, 12 ne qua seditio aut bellum J 6 et 72 discessio civilis quasi permixtio terræ oriri cœpit J 41 clamor ingens J 57 invidia ex opulentia orta C 6 ortus ex concubina J 5 sermo F 325, 9

Originibus præsidio fuere, (Coloniæ) J 19

Ornata egregio cultu corporis F 332, 15 arma ornatumque mutaverant J 94 ornatum hominibus restituere Valer. Ms. cod. vi, 1, 7. Ascensiana et Vulgg. templorum ornamenta

Os apertum aut lingua promta F 347, 18

Ostendam rationem qua tanta mala effugiatis C 40 asperitatem cœpit J 29 se Mario, postremos in agmine tentare J 55 sese cum exercitu J 74

Paciscatur vitam tantum ab eo J 26 quæ pacta in conventione non præstitissent F 327, 3 collegam pactione provinciæ perpulerat ne contra Remp. consentiret C 26 et J 38 pactio apud Orat. et Hist. est de re publica conventio inter personas publicas, pactum de privata inter quoslibet. Cic. pro Cæcin. Quod edictum magistratus, quod fœdus aut pactio. et ad Attic. 4, Iss. vero non agnoscunt hanc differentiam. Sine ulla sese tradere J 72 qui de pace aut b pactiones cum hoste fecissent J 40 statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere J 29 pacto vitam dederant palam nihil ausurum J 107

Palantes, vagi J 18 ab signis aberant vagabantur et palantes villas expugnare &c. J 44 milites, inermes J 66

Paludamenta astare F 309, 10 togam paludamento mutavit F 322, 16 arenam aliquam aut paludes emat. Cic. Agrar. 2

Paludes: relegati in paludes et sylvas F 278, 11 a paludibus invia F 272, 12 deserta paludis accolam Scipionem. Valer. v, ubi Ms. civitatis ignobilis eum

Par: facile par similisque ceteris efficiebatur C 14 parem cum liberis tuis fecisti J 14 hortantur ad cetera quæ levia sunt parem animum gerant J 54 fama atque fortuna eorum pares sunt C 51 tractu pari mons J 48 natura sumus J 78 equis operimenta F 328, 14 ut par fuerat, decernit J 39 offensu minimum gratia par, ac si prope adessemus J 102 exercitui meo et hostium par conditio F 298, 16 obsequentior quam parenti par est F 362, 10

Parabant amicitias dandis beneficiis C 6 pro, comparare. Servi ære parati J 31. Sibi regnum C 5 quibus summa claritudo paratur J 2 domum pecunia F 363, 6 Ulpian. ad Sabin. 22, Interest ipsius causa parata sint et legata, an ipsius causa emta, paratis enim omnia continentur, quæ ipsius usibus fuerunt destinata. emta vero ea sola quæ propter eam emta fecit maritus. Liv. iii, 34, emtum paratumque pupillis. Terent. Eunuch. Cupio aliquos parare amicos beneficio meo. interficere T. C 18 impedimenta per socios J 40 proficisci parabat C 46 armis contendere J 13 festinare, parare C 6 incendia C 27 C 32 exercitum C 29 defensionem C 36 auro amicos J 10 et largiendo J 13 Bæbium Trib. Pl. J 33 moliri parare, atque ea modo in animo habere quibus H. per dolum caperetur J 11 prorsus intentus J 23 cetera instrumenta militiæ J 43 agere, pugnare aut parare omnibus locis J 60 cum magna cura J 66 bellum nihilo segnius J 75 flagitiose venditas quam turpissime parasti F 362, 7 Numidiæ imperare J 13 copias J 21 eorum perfidia pro armis uti J 61 cuncta festinatque J 73 multitudinem ad capienda arma C 27 turmam ex fortissimis J 98 libera ab auctoribus patriciis suffragia F 304, 9 facinora in civis patriamque C 52 majus dedecus parta amittere, quam omnino non paravisse J 31 quæ ipse perfidia clientis sui, facere præventum J 71 alia sibi jura F 273, 8 parandi juris et majestatis constituendæ gratia J 31 votis parandą auxilia F 276, 1 inter hæc parata atque decreta C 43 aliena bene parata prodegerint F 277, 3 aliæ (leges) C 51 parati intentique J 49 instructique J 74 commeatibus J 28 rebus paratis compositisque J 43 et J 47, J 94 atque forti animo C 58 paratis militum F 327, 21 neque enim tantos ausim revocare paratus Stat. Achil. ii, 265. ubi Ms. abripitur, pro, eripitur. Jus a Sylla F 300, 10 vis Tribunicia telum libertati paratum F 303, 10 disserere J 42 incendia C 32

Parcere modestiæ suæ C 14 pecuniæ an famæ minus C 25 dignitati Lentuli C 52 claves adulterinas J 12

Parendi sibi metus invaderet popularis J 35 parere crudelitati tuæ cogebas F 363, 24 neu cui, nisi legibus pareremus F 275, 10 modestissime J 7 quæ homines arant, &c. virtuti omnia parent C 2

Parente effœta (de Roma) C 53 ex p. meo et ab aliis sanctis viris J 85 parentes abunde habemus, (i. e. imperio nostro audientes) J 102 exacta ætate F 351, 6 patriam parentesque J 87, &c. patriæ, parentibus, aris atque focis C 52 et F 360, 5 repentinæ cædes in parentum aut liberorum sinum F 343, 1

Pariter cum filiis hæredem instituit

hyemem ad id fabricatæ F 317, 13 regnum ejus contendit F 317, 10 per vos Quirites F 324, 21 ventis per cava terræ citatis F 325, 16 ignobilitatem, invidiam scriptorum celebrata F 327, 24 per summa flagitia detrectantibus F 337, 26 per mortales avide cupiuntur F 339, 2 per suam injuriam tibi inimici F 341, 3 ne per otium quidem tales voluptatis sine dedecore attigerit F 343, 16 per servitium exercerent victoriam F 350, 11 perculsa nobilitate J 32 metu aberant C 6 tumultu insolito J 38 repentino metu J 58 magna alii insolita re J 76 cæde et incendio C 43 magnitudine facinoris J 70 supra bonum atque honestum J 82 per se utrumque indigens C 1 probitas per se parum tuta J 14 aliis beneficia per se ipse dare J 96 senectus per se gravis F 323, 3 ipsa per se virtus amara F 353, 27 Cognitiones capitalium rerum sine consiliis, per se solus exercebat Liv. 1. U. C. dedecus amittere C 20 arma per Italiam parare C 24 terrarum orbem C 8 et 30 exercitum omnem C 61 per eas se credebat posse servitia urbana solicitari C 24 per procuratores aut seipsum agere. Cic. Attic. iv, 86. multa per Fulviam pollicendo C 26 ea potestas per senatum magistratui permittitur C 29 alios sollicitabat C 40 per insidias deprehendant C 45 inducias et in pace C 51 senati decretum consul gladium eduxerit C 51 habendos per municipia C 52 vim C 52 per ambitionem deliquere C 52 prætores idem fit C 55 per liberos tuos rogatus, defendas C 35 montes iter facere C 56 tramites occulte profugeret in Galliam C 57 per illa tempora Remp. agitavere C 36 Cic. per eos dies vii. Verrin. et J 11 connubia Gætulos secum misuere J 18 hostibus munitiones J 23 et 38 media castra palam transire J 107 dedecora C 37 ignaviam et vana ingenia incerta pro certis captare C 20 per ignaviam in prælio sonum tubæ audire non posse,. Auctor. ad Heren. iv. 166. per luxum atque ignaviam ætatem agunt J 2 per otium corporis exspectare senectutem Curt. ix. 6, 19. fraudem jus fuit J 3 licentiam insolescere animum C 6 laborem militiam discebat C 7 otium torpescerent manus C 16 secordiam vires defluxere J 1 insolentiam studium meum extollere J 4 dolum caperetur J 11 summum scelus adimere C 12 virtutem emori C 20 turpitudinem abuti C 13 per societatem periculi reliquos illius potentia tegeret C 48 per Deos immortales quo illa oratio pertinuit C 51 furtim et per latrocinia J 4 per latrocinium imposita lex, Cic. in Pison. 23. per regni fidem moneo obtestorque J 10 per scelus crescere regnum J 14 otium tuti J 14 per majestatem imperii J 24 sanguinem J 14 uti per paucos factiosos Jugurthæ scelus condonaretur J 27 quasi per saturam sententiis exquisitis J 29 Romæ per omnes locos et conventus de facto Consulis agitari J 30 incedunt per ora vestra magnifici J 31 per secessionem occupavere J 31 per manus libertatem retinendam J 31 fidem publicam per sese inviolatam fore J 33 per tramites exercitum ductare J 38 occultos antevenit J 48 colles sequi J 54 per amicitiam perque Remp. J 58 ei per maximam amicitiam copia fallendi erat maxima J 61 multis diebus per dubitationem consumtis J 62 hostias dis supplicante J 63 facile notus per omnes tribus declaratur J 63 magistratus inter se per manus tradebat J 63 quasi per amicitiam monere J 64 ubi primum potuisset per negotia publica facturum sese J 64 nobilitate fusa per legem Mamiliam J 65 perque sua antea fideliter acta J 71 talia consilia per otium et ex opportunitate capi J 76 quoniam in has regiones per Lepitanorum negotia venimus J 79 inducias sponsionem faciunt J 79 loca æqualia ventus coortus J 79 per literas fit certior J 82 superbiam ætatem agere J 85 ambitionem sese probos simulavere J 85 cum tute per mollitiem agas J 85 pecus exercitui per centurias distribuerat J 91 uti prospectus nisusque per saxa facilius foret J 94 signa per vigilias canere J 99 quando per illam (fortunam) licet, festina J 102 per ceteras gentes clari F 274, 15 per injuriam quam, optimo jure F 275, 5 per sceleris immanitatem tutus furit F 275, 18 tædium aut pudorem tyrannidis esse, &c. F 276, 1 tot vulnera et labores F 278, 7 arma ibid. summum Imp. satis quæsitum erat nomini majorum F 279, 8 literas gnarus F 288, 15

Pœnitendum num sit reputate J 85 pœnitens consilii F 286, 12 pœniturum pro, pœnitentiam acturum F 327, 12

Pollebat ejus in Senatu auctoritas J 13 factione nobilitas J 41 et 25 res eorum satis prospera satisque pollens videbatur C 6 animus ubi ad gloriam virtutis via grassatur, abunde pollens potensque et clarus est J 1 facundia ejus Romæ clara pollensque J 30 non ingenium ullum satis pollet quin succumbit F 353, 17 Romana majestas toto orbe polleret, Flor. iv, 2, 8

Polliceantur: ceteros adeant bene polliceantur C 41 tabulas novas C 21 maria montesque C 23 deditionem J 36 neque abnuere neque polliceri J 47 pollicitando animum accendebant J 8 illorum pollicitationibus accensus J 20 multis aggreditur J 61 Sylla omnia pollicito J 103

Polluere sacra profanaque omnia C 11 pollui consulatum credebant si homo novus adeptus foret C 23 Valer. M. iii, 5, 1. præturam ab eo pollui. ne polluta licentia invidiam accenderet J 15 quibus omnia probro ac luxuria polluta erant F 341, 9 indignus illo honore, et quasi pollutus J 63

Pondere: equi imperati cum non parvo argenti pondere J 29 gratia J 94 Nonius dicit, pro numero quandoque sumi. ut apud Varronem de Vita P. R. magnum pondus artificum

Ponere vigilias crebras J 45 sic ponere castra. Cic. ad Attic. viii, 164. Livius. Custodias portis Hirtius v. B. Afr. Custodes, Cicero, Tibullus Lib. i. Eleg. 2. Nam posita est nostræ custodia sæva puellæ. neu verba inimici ante facta sua poneret J 15 uti sellam juxta J 65 qui civitatis incommodum in gloriam suam ponit F 362, 17 castris positis levi munimento J 91 insidiæ F 308, 14 epistolam in pulvino temere positam J 71 legiones in monte F 311, 10 dum bellum grave cum Etruria positum est F 273, 1 cum prædixero positum insulæ F 326, 9 Aspera tum positis mitescent sæcula bellis. Æneid. i, 295. ubi tres Codd. nostri cum Vulgg. faciunt. et idem: Ponuntque ferocia corda. arma ponere apud Liv. et Cæsarem. posuistis me imperatorem Numidis J 24 præmia victoribus posuit fortuna C 20 Tacit. iii, 31. Pacem ne tum quidem orabant cum bellum posuissent

Pons pertinens in oppidum F 325, 4 obsident occulte C 45

Populares sceleris sui C 22 (pro consciis) C 24 hominem tam acceptum popularibus J 7 mos partium popularium et Senati factionum J 41 animi tentati J 48

Populi ingentes vi subacti C 10 utriusque finis communis haberetur J 79 concionem advocavit J 84 suffragiis integer F 279, 17 jus amplificatum F 351, 23 de magistratu facile populi judicium fit F 354, 7 judicia defendit F 361, 11 reges populique finitimi C 6 auxilia arcessere a populis et regibus sociisque J 84 et 31 cum populo agat de iis C 51 quos fines populo suo peterent J 79 sumat aliquem ex populo monitorem officii J 85 populos nationesve F 346, 6 rogationem ad populum promulgat J 40 Senatum et P. R. J 111 P. et Senatum J 41 ei provinciam jussit J 84 gentium moderator F 276, 10

Porrectum transverso itinere collem J 49

Porro, pro, sed: porro autem anxius erat, &c. C 46 timebat iram Senati porro animus ad inceptum scelus rapiebat J 25 in Siciliam, porro ex Sicilia J 28 et F 346, 18

Portabant auxilia amicis P. R. C 6 patriam in dextris C 58 stipendium in Africam J 36 commeatum J 46 copias. apud nostrum fere innuit navigationem. qui in Africam portaretur J 28 cibum et arma miles J 45 plurimum aquæ J 75 arma portari, conventus fieri C 30 armorum portationibus C 42

Portam irrumpit J 58 portuosior J 16

Portendant cædem mutationes J 3 somnio thesaurus F 297, 6 deorum nutu cuncta J 92 portenta atque prodigia nuntiabant C 30

Posceret: uti res posceret J 70

Posse plurimum ingenium compertum C 2 ingenium ejus haud absurdum, posse versus facere, &c. C 25 pars turres capere ira amplius quam lassitudo posse J 69 me vicem ærarii præstare, an exercitum sine frumento et stipendio habere posse? F 297, 23 in multitudinem dispersa minus poterat J 41 quam verissime potero

testas vitæ necisque ex opibus alienis pendet J 17 penes eosdem si adversaretur cogendi potestas erat J 26 legatis sit potestas eundi J 104 cum talem in potestate haberet J 112 in hostium potestate relictum iri J 112 eumque in vinculis retinendum, neque amplius potestatem faciendam C 48 summam moderandi de vectigalibus F 349, 26 in potestatibus eo modo agitabat J 63 temperare J 85

Potiora fide Jugurthæ omnia J 26 bello duceret J 72 certaminis adversa, pro libertate potiora esse forti viro quam omnino non certavisse F 300, 18

Præacutas sudes C 56 trabes in muro collocarant, Cæsar B. G.

Præalta sunt proxima terræ J 78 alveus Livius. et fluminis. Idem.

Præbeatis: ne sanguinem vestrum præbeatis F 305, 10 quæ locus præbebat certatim mittere J 67 ex patrio regno rerum humanarum spectaculum præbeo J 14 exemplum quo rectius tua componas F 312, 17 scorta aliis, aliis canes C 14 si voluptatibus vestris otium præbere vultis C 52 suus cuique animus ex conscientia spem præbet F 339, 13 vos singulis habendos F 301, 8

Præceps abierat luxuria C 25 agor C 31 ad explendam animi cupidinem J 6 datus est ambitione J 63 præceps natura velut opere, atque consulto J 92 et 98 præceps æstas, adulta, &c. F 335, 13

Præcepta: quæ præcepta cum agitarem J 14 his hortabor J 85 bonis exercitando F 346, 14 censesne eorum præceptis imperium haberi posse? F 356, 1 ex præcepto Ciceronis ceteros conveniunt C 44 et J 13 et 94 contra præceptum ducis F 306, 12

Præcipitant se imprudentia F 347, 2 alii super vallum præcipitarentur J 58 mores, torrentis modo præcipitati F 273, 19 in tanta mala J 14

Præcisum utrimque iter J 92

Præclara ingenia C 8 facinora C 53 facies J 2 Lucret.—pro, facie præclara et viribus amplis v. 1178. et alibi, nuntia præclari vultus, pulchrique coloris. fama esse de Metello J 55 proles Æmiliorum, &c. F 275, 7 sic Valer. Argon. memoriam sui J 85 qui bello fuerant J 39 vita illorum præclarior J 88 (in malam partem) qui nunc sceleribus suis ferox atque præclarus est J 17

Præda: multos mortales cum pecore atque alia præda capit J 20 reliquos labores pro præda fore J 54 alia omnia esse prædæ militum J 54 igni magis quam præda ager vastabatur J 55 pro actu prædandi Dares v, 17. ab perfugis corrupta J 76 præda locupletem fore J 84 præda civilis acerbissima F 279, 1 prædæ fuerat C 21 magis quam detrimento C 48 quasi triumphos suos honori non prædæ habeant J 31 prædæ loco æstimantur F 280, 22 regnum sceleris sui prædam fecit J 14 ibi prædam locaverat J 82 a nobis ad societatem ab illis ad prædam peteris F 315, 15 societatem prædarum cum latronibus composuisse F 317, 7 agere J 20 ex pacatis J 32 bellicas cum paucis diripiebant J 41 se prædabundum venturum J 90

Prædicantem: ego sic existimabam ut prædicantem audiveram patrem meum, eos multum laborem suscipere, &c. J 14 parum idoneum prædicaret, Valer. viii, 10. citante Vinc. Bellov. invito et prædicente me F 299, 1 cum prædixero positum insulæ F 326, 9

Præditi imperio C 51

Præerant exercitui J 32 provinciæ legatus C 42 vigiliæ minores magistratus C 30

Præfecti regis parati frumentum dare J 46 cohortium J 46 itinera præfectosque in dies mutare (de Jugurtha) J 74 Elephantis ab Jugurthæ J 52 oppidi J 66 tribunus aut præfectus aut legatus C 59

Prægrediens J 94

Prælia aut expeditiones hybernas F 298, 10 dilata magis quam pacem datam F 314, 12 faciendi tempus J 22, 55, et 97 equestris more sumtis tergis atque redditis F 329, 5 transversis iter suum remoraturos J 50 non præliis neque acie J 55 assideri Amissum suis præliis F 311, 15 bonis præliis magis quam fortibus consiliis F 357, 3 strenuus et bonus consilio J 7 incerto ludificati J 50 prælio certaturum J 88 intentos prælio habuerat toto die J 94 cum prælium inibitis C 58 committi a ferentariis C 60 renovare J 51 male, pugnatum prælium J 54 manibus facere J 57 prælium accendere F 294, 20 tam magnifice sumentes prælium

gratia devictum bonum publicum J 25 arma opprimendæ libertatis cepisset (i. e. sine Senatus auctoritate) F 281, 6 gratiæ avidissimus F 323, 12 opes facere F 279, 10 et spes consumsi F 297, 20 largitionibus C 37 Crasso ex privatis negotiis obnoxii C 48 consilio tueri urbem C 29 et paratum exercitum F 285, 14

Prius: pauca prius explananda sunt quam, &c. C 4 Virg. Ante pudor quam te, &c. prius quam pergerent domum C 44 cum prius cognovissent C 47 (cum Indicat. et Subjunct.)

Pro labore desidia C 2 ficta pro falsis ducit C 3 et 12 expavescimus dubia pro certis, Senec. Ep. xiii. Ms. damus nos referendos. facta pro maximis celebrantur C 8 pro factis judicium timentes C 14 pro certo creditur C 15 Quæstor pro Prætore missus C 19 et J 103 ea res pro magnitudine parum comperta C 22 his permissum uti pro tempore ac periculo exercitum compararent C 30 pro curia dare signum C 18 pro meo casu C 35 digna pœna pro factis C 51 falsum pro vero credi C 51 audacia pro muro habetur C 58 pro loco atque copiis instruxit exercitum C 59 loco integros pro sauciis accersere C 60 pro mortalibus gloria æterni fierent J 1 pro concione J 8 pro tempore benigne respondet J 11 quibus pro magnitudine imperii curæ esse decet J 14 sua quasi pro gloria nitebantur J 15 alveos navium pro tuguriis habuere J 18 neque recte neque pro bono facturum si prohibuerit J 22 uti pro consilio imperatum erat J 29 cædem in vos fecisse pro munimento habent J 31 pro nihilo habentur J 31 dolore pro gloria imperii J 39 si pro magnitudine parem disserere J 42 pro cujusque ingenio pollicendo J 49 et 57 pro re atque loco J 50 pro victoria satis jam pugnatum reliquos labores pro præda fore J 54 sibi quisque pro moribus consulunt, alii fugere alii arma capere J 58 castris agitare J 59 insidias per amicos tendere J 61 quæ res Marium cum pro honore quem affectabat tum contra M. vehementer accenderat J 64 tectis J 67 nullam pro socia obtinet J 80 magnifica pro se et illis dolentia J 84 pro hostibus et adversum se J 88 pro rei copia satis J 90 opere consistere J 92 muro dies noctesve agitare J 94 noctem pro se rati J 98 pauca pro delicto suo verba facit J 102 lubidinem adversum nos metum pro nobis suasisse J 108 pro bono ducebatur F 273, 18 præmia pro vulneribus F 297, 19 plebes quodcunque accidit pro victis est F 308, 4 imprudentiam pro victoria ostentant F 315, 11 patriam cum ingenti dignitate dedistis F 323, 15 pugnam illam pro omine belli futuram F 325, 23 modestiam pro secordia æstiment F 344, 8 licentia ac lubidine pro legibus utuntur F 350, 9 mihi pro vero constat F 359, 9

Proba instituta C 51 probæ (absolute) saltare elegantius quam necesse est probæ C 25

Probabat Catilinæ incepta C 37 probare partim alia abnuere J 83 tui erit ingenii probare quæ vera putes F 351, 17 probarentne tantum flagitium J 30 sero mea dicta. F 314, 14 turbamenta Reip. atque exitia probate F 279, 4 probata conditione J 79 enisum ut ab optimo quoque probaretur J 22 et, amplius æquo consilium atque ingenium meum F 349, 8

Probitas per se parum tuta J 14 ignaviæ et luxuriæ J 44

Probra: quæcumque dici aut fingi queant probra J 44 illis objectantur J 85 probri gratia Senatu moverant (causa ut alibi ponderis gratia) C 23 paupertas probro haberi C 12 probra atque petulantia præstabant C 37 quibus omnia probro ac luxuria polluta erant F 341, 9

Procaci sermone uti, vel modesto, vel molli C 25

Procedit parum J 35 neque procedebant insidiæ C 32 bellum procedebat armis parum J 61 procedere paulatim (de exercitu) J 50 tempus J 83 multum diei J 51 plerumque noctis J 21 Livius vii, 64. Addiderunt acerbitati etiam tempus, ne præterita stipendia procederent iis qui equo publico meruerant. Cic. de Senect. 19. cum ætate processisset. Virg. Jamque dies alterque dies processit. Æn. iii, 357. et sic nostri Codd. et Eclog. ix. Dionæi processit Cæsaris astrum. Cæsar: quantoque ejus amplius processerat temporis. et Liv. Procedente jam die (i. e. inoli-

Q

quia F 278, 13 nam hi, si virtute satis valerent, magis æmuli bonorum quam invidi essent. quia desidia, &c. invasit, strepunt, obtrectant. subintellige Verum quia, &c. ut supra F 355, 15

Quidnam consilii caperent diu in incerto habuere C 41 dubius quidnam ostenderet insolita facies J 49

Quies diuturna lascivia pepererat C 31 (pro pace) Plin. 15, 30: Ipsa laurus pacifera, inter armatos hostes quietis indicium. et otium cum libertate F 276, 5 turbæ oppon. F 281, 14 quiescebat in lecto J 71 nullam noctem sine scorto quiescere F 346, 19 quieta movere magna merces C 21 nunquamne quieta erit nostra familia J 14 rem uti erat quietam nunciant J 105 quietam Remp. aut in periculis, &c. F 280, 2 neque fugere neque quietem pati J 101 rara locutio. Claudian. ii. Ruffin. 2. neque enim patiuntur sæva quietem Crimina. et sic nostri Codd. Mss. nihil intactum neque quietum pati J 66 et B. Get. 525. Te patiar suadente fugam. quieti aut luxuriæ id tempus concedit J 61 neque vigiliis neque quietibus sedari poterat animus impurus C 15 Cicero i. Offic. 145 somno et quietibus ceteris. potior visa periculosa libertas, quieto servitio F 279, 10 quietos Numidas neque colle, degredi J 50 quietus aciem exornat J 52 (i. e. per otium)

Quin igitur expergiscimini C 20 (imperandi) Terent. Andr. 11. quid est C. nihil M. quin dic quid est. Virg., quin age siquid habes, Ecl. iii. præterire non fuit consilium quin aperirem utriusque naturam C 53 quin præter idoneum ducem nihil abest F 282, 3 quid opus decretis quin boni Remp. frustra curant F 285, 4 non quin possem, &c. sed C 35 quin solus omnium composuit F 275, 15 quin etiam F 348, 5 pro, quo minus, sæpe. Non luctus mulierum immanem eorum animum inflexit quin eversum irent F 351, 6 F 357, 2 F 359, 7 F 360, 3 pro, quod. cui dubium esse potest, quin opulentiam istam ex civium sanguine paraveris F 363, 8

Quippe C 11 et J 85 quippe quas honeste habere licebat C 13 quippe cui verbis pax nunciabatur, ceterum re bellum asperrimum erat J 48 inermos quippe in tali die (festo) aggrediuntur J 66 quippe quæ nulla sunt J 86 quippe etiam J 90

Quis mortalium C 20 quis est omnium qui J 4

Quoad semet ipsa præcipitavit J 41 vives, nunquam putaveris, &c. J 110

Quod (redundat) J 64

R

Rabie contracta toleravimus F 277, 13 inusitata invasisti F 369, 8 licentiam scelerum quasi rabiem ad integros contactu procedere F 282, 6

Ramis: ceteri ramis arborum impeditos J 53 rami sunt (inquit Isidor. 17, 1.) qui de trunco manant sicut a ramusculis cetera. lege cum Codice B. Pub. sicut a ramusculis surculi. vel ut Pembr. ceteri surculi. licet Codex Trin. omittat

Rapacissimæ manus F 363, 17 rapacissimi victoris insolentiam dicti tumore pertraheret. Valer. i. 5, 8. (Ms. victi timore)

Rapere omnes, trahere, domum alius, &c. C 11 et F 350, 8 Rep. privatim ac publice C 11 consumere C 12 sibi quisque ducere, trahere, rapere J 41 ad stuprum virgines F 303, 12 rapi virgines C 51 animus cupidine cæcus ad inceptum scelus rapiebat J 25

Rapinarum memores C 16 spes ad bellum illexerat C 57 si rapinarum licentiam demseris F 344, 1 et incendia instaurare cupiunt F 285, 7 luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant C 28

Raris animus est ad ea quæ placent defendenda F 301, 12 mares raros in potu, Plin. viii, 16

Rati rem incredibilem C 48 abunde libertatem rati quia tergis abstinetur F 307, 15 contra ac ratus erat C 60 rationem ostendam qua effugiatis C 40 consideres quid tuæ rationes postulent C 44 belli atque pacis rationes trahere J 97

Re: in omni re dominatur C 8 amicitias, &c. non ex re sed ex commodo æstimare C 10 fides re cognita C 35 deque ea re postulant uti referatur C 48 facile paterer vos ipsa re corrigi C 52 insolita commotus J 64 nomen ex re inditum J 78 tempore posterius re atque usu prius J 85 siti magis quam alia re accenditur J 89 qua re patrata F 350, 23 rebus suis diffidenti ex conscientia J 32 et

allatas C 30

Recte atque ordine facere C 51 neque recte neque pro bono facturum si J 22 perperam quam recte J 31 mercede delinquere quam gratis recte facere melius habent F 301, 3 Quo mihi rectius esse videtur C 1 Lucretius perspicere i. 32 præbeo exemplum quo rectius tua componas F 312, 17

Rector humani generis animus agit atque habet cuncta J 2 Columel. iii. 10. Videmus hominibus inspiratam velut aurigam, rectricemque membrorum animam. Terrarum omnium rectorem fore. Curt. iv. 7. rector Classium Valer. vi. 9, 6. ubi Beluacensis: tandem propter inopiam. equi sine rectore exterriti F 287, 16 Lunaque nocturnos alta regebat equos Ovid. i, Trist. Eleg. iii, et Metam. Arte leves currus, arte regendus amor. Idem A. Am. i. pessimus quisque asperrime rectorem patitur F 340, 12

Recuperandæ: in pacis recuperandæ spem adductus J 29

Redderet: dimisit cum literis quas redderet Micipsæ J 9 redditas sibi dicebat nomine Catilinæ C 34 Cic. Attic. eam mihi abs te Epistolam reddidit quam tu Id. Febr. dederas i. 15. nunquam tibi redditam gratiam putaveris J 110 pro relatam. et sic Plautus, Persa. Improbus est homo qui beneficium scit sumere et reddere nescit. et ex eo Terent. Phorm. Sumtis tergis atque redditis more equestris prælii F 329, 5

Redimebat belli moram J 29 quo flagitium aut facinus redimeret C 14 Plaut. Menæch. ego tibi redimam bis tanto pluris pallam. pro simplici emere. ne obsidibus quidem pacem Ariovisti redimere potuisse. Cæsar 1. B. G.

Referat, ad Senatum de his neve cum populo agat C 51 deque ea re postulant uti referatur C 48 et referendum censuerat C 50

Reficere arma tela quæ spe pacis amiserat J 66 animos C 48 saucios cum cura reficit J 54

Refutant vitam post reges F 330, 6 a Simpl. futare (i. e. arguere, et reprimere ut, ejus conatum refutabo Cic. de Arusp. Resp. et opponitur angere.) Idem pro Rabir. P. bonitatem inusitatam claris viris non modo non aspernari ac refutare, sed complecti etiam et augere debetis. idem bello refutandas dixit. jungitur etiam cum rejicere apud Cic. ii. Tusc. 95. (quæ significatio quam proxime ad Sallustianam hanc accedit.)

Regiæ superbiæ et inanis homo J 64 voluntates uti vehementes, sic mobiles sæpe sibi adversæ J 113 nomen imperii habuere C 6 contra decus regium J 38 victu atque cultu C 37 more justa magnifice fecerant J 11 regio more de vita atque tergo consulere F 273, 3

Regio hostibus ignara J 52 in abditas J 38

Regna amplissima F 346, 7 per regni fidem moneo obtestorque J 10 regni procurationem meam jus et Imp. penes vos J 14 munimenta me habiturum in vestra amicitia J 14 paratio plebi sua restituere J 31 participem fecisti J 14 patrio J 14 an regno consulam J 14 diviso J 20 quam gravis casus in servitium ex regno foret J 62 integro F 315, 17 dum sibi regnum pararet C 5 Corneliis portendi C 47 obtinuit solus J 5 firmum trado vobis J 10 in regnum pervenisse adoptione J 11 crescere per scelus J 14 sceleris sui prædam fecit J 14 in regnum Adherbalis animum intendit J 20 animo invaserat J 20 in regnum adoptatum esse J 22 armis tenet J 24 Jugurthæ Bocchique regnum disjungebat flumen J 92 ob regnum tutatum arma cepisse J 102 judices a paucis probari regnum est F 354, 7

Regressus eodem, a quo incepto detinuerat me ambitio C 4 antequam regressus instrueret pugnæ suos F 291, 16 in Hispaniam post annum F 293, 27 progressus et regressus de Luna utitur Apuleius de D. S. p. 42. Ed. Elmenh. ubi membranæ Cant. pro, varia quidem, quippe exhibent. et pro, obstito, abstituto

Reipublicæ: a partibus Reip. liber animus C 4 consultabant C 6 augendæ Reip. fuerat regium Imp. C 6 opprimendæ consilium cepit C 16 tandem vicit fortuna Reip. C 41 in parricidas Reip. decretum C 51 male Reip. creverant C 51 ni studium Reip. omnia superet J 31 seque vitamque suam Reip. condonavere J 79 benefacta mea Reip. procedunt J 85 innoxiæ cladi sunt J 85 turbamenta atque exitia F 279, 4 oc-

S

hac voce. Cic. Læl. §. 39. vid. doctiss. Clericum ad Pedonem. vs. 253. sanctissima parens, patria, Cic. ix, 180.

Sane : Senatus nihil sane intentus C 16 haud sane alio animo C 37 et F 358, 5 sint sane quoniam ita se mores habent C 52 et J 31 haud sane quisquam C 53 ac sane quod difficillimum in primis est J 7 quæ sane fuerint nostræ injuriæ nihil ad vos J 24 sane Gracchis, &c. J 42 sane bonus ea tempestate contra pericula F 331, 17

Sanguine civili alebat C 14 semperne versabimur in sanguine J 15 infecta humus J 101 et F 276, 18 supplicum fœdarentur F 289, 17 miseriis civium paraveris F 363, 6 nostrum maxime ulti C 33 meum quam omnia malit J 24 ne amplius præbeatis F 305, 10 suimet sanguinis mercede (de plebe) F 279, 7

Sapientia validum ingenium, corpus annis infirmum C 6 magna mediocrique omnes F 340, 19

Sarcinas colligere J 97 de privatis dicitur, Juven. vi, 15. collige sarcinulas, dicit libertus. sarcinis levari jumenta J 75

Satellites pauci occupavere plebis sedes, mercedem scelerum F 276, 14 commaculatos F 278, 1

Satias facta ex inopia gravi F 299, 7

Satis placebant C 2 explorata C 17 spectata fidesque vestra C 20 fortunata C 25 compertum habebat C 29 credere neque loco neque homini C 31 ubi confidunt J 13 providens J 28 habebatis animam retinere J 31 præsidii est J 36 animus moderatus haud satis J 42 ne illos timor animi satis muniverat J 67 satis sæpe jam tentatam virtutem militum J 62 mature cum filio suo petiturum J 64 cupienti nihil satis festinatur J 64 ut ea modo exercitui satis superque foret J 75 placide verba fecit J 83 ipsa se virtus satis ostendit J 85 consilio providere contra tantas difficultates J 90 patens J 92 magna vis J 92 impigre occiso pedite J 101 tutum F 277, 9 illa fuerint quæ rabie contracta toleravimus F 277, 13 clara vobis sunt F 298, 14 quis mihi vivo cruciatus satis est F 323, 7 vix satis gratus F 323, 16 compotem animo neque lingua F 327, 10 satis prospera satisque pollens res eorum C 6 munitæ loco aut mœnibus J 61 callidus satisque prudens F 348, 4 sibi satisque patriæ erat F 351, 27 ingenium neque ullum satis pollet quin, &c. F 353, 17 si virtute satis valerent F 355, 15

Satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decrevi C 35

Saturam : per saturam sententiis exquisitis J 29

Sauciabantur eminus J 50 avidius J 60 fundere ac sauciare J 94 reficit cum cura J 54

Saxa volvere in proximos J 57 certatim mittere J 67 ingentia fluctus trahunt J 78 nisusque per saxa facilius foret J 94 capiti affligebant F 295, 11 per pronum incitabantur F 309, 18 eminentibus nisus J 93

Scalis egressi milites J 60

Scelera ejus in patrem ostendit J 33 patefacere J 42 omnium quos terra sustinet sceleratissimus J 14 metum a scelere suo ad ignaviam vestram transtulere J 31 quorum potentia aut scelere cuncta gesserat J 33 ne super tali scelere suspectum sese haberet J 71 scelere lapsum J 104 vita cetera obstat huic sceleri C 52 obviam isse J 22 sceleri et parricidio suo nomina indidit F 278, 16 suis ferox atque præclarus est J 14 memorabile sceleris atque periculi novitate C 4 sui popularis C 22 atrocitate C 22 in socios sceleris aperiret J 33 manifestus tanti J 35 per sceleris immanitatem tutus furit F 275, 18 natus ut Jugurthæ scelerum ostentui essem J 24 impunitas J 35 scelerum conscientia exagitati F 281, 13 per summum scelus C 12 scelesti nuptiis fecisse vacuam domum C 15 qui scelestum imposuerat servitium F 302, 6

Sciens locorum ibi est J 85 nihil me sciente frustra voles J 110 militiæ magna scientia J 63 certe scio C 54 scio ego Quirites plerosque, &c. J 85 at ego scio qui postquam Coss. facti sunt J 85 scio ego quam difficile F 348, 1 jussus quæ sciret edicere C 48 scitis equidem milites C 58 parum scite convivium exorno J 85

Scilicet ne per otium torpescerent manus C 16 infestos faceret, scilicet quem res tanta non permovit, eum oratio accendet? C 51 et 52 J 4 F 277, 1 F 362, 5 sin ea contempsit,

nimio simul et incerto opere F 288, 6

Simulabat sese negotii gratia properare J 76 ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis J 95 aut simulandi gratia, &c. J 37 ad simulandam pacem publicam J 111 bonum pub. C 38 metum simulare J 36 diffidentiam rei J 60 non pro sua, aut quorum simulat, injuria F 282, 12 simulato impio testamento F 313, 14 per ambitionem sese probos sim. J 85 ut studium conjurationis vehementer simulent C 41 regni metus pendentis supra verticem gladii terrore simulavit Boëth. iii, Pros. 41. cujuslibet rei simulator ac dissimulator C 5 Cic. iii, Offic. 79 quod si Aquiliana definitio vera est, ex omni vita simulatio dissimulatioque tollenda. (ut sit simulator qui id esse ostendit quod non est, dissimulator qui id non esse quod est.)

Simultas: ut simultas ac arrogantia fert F 357, 13 hominum nobilium F 363, 11 exercebant cum hostibus C 9

Sin: (non præcedente si) insidiatores Massivæ paret ac maxime occulte, sin id parum procedat, quovis modo, &c. J 35 et 46 tela remittere: sin Numidæ propius accessissent (i. e. quod si) J 58

Sinant: ea Dii immortales approbent beneque evenire sinant F 347, 22

Singillatim circumeundo (i. e. viritim) C 49 Cic. pro, speciatim. quid ego de civium suppliciis singillatim potius, quam generatim atque universe loquar vii, Verr. iii. singuli pro opibus, quisque quam plurimas uxores habeant J 80 singulos, modo universos lædere J 84

Sinistra, dextra, circumventus J 101

Sinu: in sinu urbis sunt hostes C 52

Sita vis nostra in animo et corpore C 1, in armis omnia J 51 spes omnis in fuga J 54 virtusque in lingua F 350, 12 res fidesque in manibus J 73 spes atque opes civitatis in illo J 114 spem magnam illi in clementia populi Romani J 33 fortunas suas in extremo sitas J 23 procul juxta F 316, 3 Africa paucis exponere J 17 in vestra manu J 31

Siti: ne siti conficeretur exercitus J 50 opperiri, sed luxu ante capere C 13 lassitudinem et sitim militum tentaturos J 50 cibus illis adversum sitim non lubidini neque luxuriæ erat. J 89

Socia: nullam (uxorem) pro socia obtinet J 80 socii nomenque Latinum J 43 nominis Latini et socios Italicos J 40 sociorum et Latii magna vis F 276, 12 et F 330, 10 Cic. domum reductus ad vesperam est a P. Conscriptis, a P. Romani sociis et Latinis in Lælio § 11 socii atque hostes J 92 et C 6 uti quisque voluntarius aut ex sociis C 56 ex sociis prædator J 44 his amicis sociisque confisus C 16 sociorum atque civium C 52 et C 29 nominat socios C 40 in socios sceleris aperiret J 33 insidiarum cognoverat J 72 Prudent. Psych. 471 Si fratris galeam fulvis radiare ceraunis Germanus vidit commilito, non timet ensem Exserere, atque caput socio mucrone ferire. Ms. Bib. Pub. socium at membranæ C. Ch. socio. ascitum C 47 atique ab stirpe socium, &c. J 14 sibi adjungit J 70 dominationis F 307, 7 et administer omnium consiliorum assumitur Scaurus J 29 is auctor et socius Bestiæ ferebatur J 30 periculi J 85 postquam de regum societate cognovit J 82 societate victor fieri F 316, 19 data atque accepta fide societatem confirmarent C 44 vestram appetiverunt J 14 ad belli societatem orantur F 312, 8 obnoxius societatem qualem tu voles accipiet F 312, 17 ad societatem peteris F 315, 15 societatem prædarum cum latronibus composuisse F 317, 7 amicitiam societatemque rogatum J 77 ne societates acciperemus J 76 habere eum magnam copiam societatis amicitiæque conjungendæ J 83

Sola: in loca sola proficiscitur J 103 solis viis F 287, 9 solus. et omnium honestarum rerum egens J 14 omnium post hominum memoriam F 275, 16 (soli, opponitur factioni.) quantoque tutius factio noxiorum agat quam soli innocentes F 300, 17 sic, in sola loca pro, deserta, apud Ciceronem de Divin. Cum in locis solis mœstus errares. Terent. Andr. ii, 4, 3 meditatus alicunde ex solo loco. vide ibi Donatum. Plautus Mostell. in terras solas orasque ultimas. Virgil. Eclog. X. 3 sola sub rupe jacentem

Solertissimus omnium paucis tempestatibus factus, rudis antea et ignarus belli J 96

T

V

113 Me severum vehementemque præbeo, Cic. iv. Catilin. vehementissime sibi animum ad virtutem accendi J 4 summa ope nitemini atque eo vehementius quod J 31

Vel: (ter in eadem sententia) C 25 pro, etiam. in victoria vel ignavis gloriari licet J 53 vel Priamo miseranda manus. Virg. Æn. ii, 259. et carmina vel cœlo possunt deducere lunam, Ecl. viii, 69. Alia exempl. habent carmina, et e cœlo teste Pierio, sed cum Vulgg. faciunt 3. Codd. Mss. Petr. Jes. Pembr. Ovid. M. vi. At nunc miseranda vel hosti. Senec. Agam. Cladibus nostris daret vel Troja lachrymas. vel ferro septis F 276, 20 quod quidem scelerum illius vel maximum est F 277, 8

Velitaribus armis (instructi) J 105

Velle et censere J 21 maxime vellem Remp. quietam esse, &c. F 280, 2 si ratam pacem J 112

Venalem urbem J 35 habere libertatem F 352, 3 fortunas suas F 359, 8 omnia C 10 Resp. fuit domi militiæque J 31 rerum forum J 47

Venditas eloquentiam flagitiose F 362, 5

Venenis malis imbuta (avaritia) C 11 Lex vetus apud Cic. pro Cluentio, Cap. 54. Qui venenum malum fecit, fecerit. veneno interfecta F 330, 3

Venerant: si qui in manus venerant J 101 demum tuam oppugnatam F 363, 3 Resp. in maxima pericula C 52 ad se occultus J 61 in ædem Concordiæ C 46 uti Metello in sagum tela venirent F 294, 20 ex invidia in gratiam et favorem J 13 quasi de pace in colloquium veniretur J 112 et 113 contra inceptum suum venisse J 25 postquam eo ventum est. unde a ferentariis prælium com. posset C 60 venturum auxilio suis J 56 navibus in eos locos J 78 quæsitum ab eo pacem an bellum agitaturus foret J 109 ipsumque deditum venissent J 28 si auxilio suis venisset J 81 ubi res ad certamen venit J 13 ad tempus non J 70 in Africam maturantes veniunt J 22 veniunt a Boccho J 102

Ventis sævire mare J 78 per cava terræ citatis F 325, 16 agitari humum aridam J 57 vento gliscenti F 290, 10

Ventrem bis die onerare F 346, 18 atque somno dediti C 2 atque profundæ lubidini sumtus quærerent F 343, 9

Vera via nititur. op. dolis C 11 veram gloriam injustæ potentiæ anteponerent J 41 atque simplex via est F 344, 13 Andr. ii, 5. verus homo, licet vera mecum recognoscas C 35 rerum vocabula C 52 si vera et honesta flagitium superaverit F 304, 1 verus pro æquo et justo. Cic. pro Murena 67. et in Sallust. ita egit ut nihil non æquum ac verum duxerit, &c. Virg. Æn. xii, 694. Quæcumque est fortuna, mea est: me verius unum Pro vobis fœdus luere et decernere ferro. Codex Pembr. pro, verius, justius sed ab interprete. Horat. Metiri se quemque suo modulo ac pede verum est. Ep. vii. Si vera existimare voles F 312, 16 insolens vera accipiendi F 326, 17 quæ vera atque utilia factu F 351, 18 quibus peritia et verum ingenium F 289, 23 vera consilia F 356, 15 claves adulterinæ——veræ J 12 deditionem facere J 46

Verba hujuscemodi locutus est C 50 multa feci in hoc ordine C 52 in colloquio J 38 viris virtutem non addere C 58 habuisse eum J 9 neu verba inimici ante facta sua ponerent J 15 composita J 85 mandata verbis dat C 44 senatus verbis nuncient, velle et censere eos ab armis discedere J 21 et senati verbis minæ graves nunciabantur J 25 et dicam quæ hujuscemodi verbis disseruit J 30 mussantes et retractantes verbis, &c. F 280, 14 verbis arma tentabitis F 284, 8 liberalibus permulcti F 309, 7 molestissimis insectabere F 364, 5 Bibulum petulantissimis lædis F 365, 5 verbo assentiebantur C 52 verborum satis dictum est F 307, 11 in pectus Jugurthæ altius descendit J 11 ut, alta mente repostum. uti paucis absolvam C 38

Verberabatur malo dependens F 318, 19 verberibus in eos animadverteretur C 51

Vere: dolo an vere J 113 ex lubidine magis quam ex vero celebrat C 8 vero pretium aut gratiam anteferebat J 16 a vero bonoque impediebat J 30 vero ampliorem numerum efficiebat Syllæ J 105 (i. e. speciem præbebat) ad voluptatem a

Victor lubidinis et divitiarum J 69 haud dubie jam victor J 102 victoria in manu nobis est C 21 ex victoria talia seperabant C 37 varia victoria fuit J 5 pro victoribus agere J 98 victoria quo minus uterentur J 38 lex sua lubidine usa J 42 parta jam ex manibus eriperetur J 82 secors aut insolens factus J 100 imprudentiam pro victoria ostentant F 315, 12 dubia etiam tum F 316, 12 in victoria se licentius liberiusque quam artius futuros F 344, 17 cui omnia in victoria lege belli licuerunt F 350, 17 victoriæ temperare C 11 aut vi aut dolis sese casum victoriæ inventurum J 25 tuæ corruptorem F 342, 10 victoriam crudeliter exercebant C 38 luctuosam atque cruentam hostibus relinquere C 58 incruentam adeptus C 61 eo intentior ad victoriam niti J 45 civilem J 95 prope jam adeptam retinere J 101 virtute partam F 350, 10 Syllanam F 342, 17 confirmaturum omnes J 49 victos acerbius ulcisci J 43 hostes pæne victos dare J 59 beneficiis nunquam victum J 102 vincere summa lubidine divitias C 20 bono vinci satius quam malo more injuriam vincere J 42 naturam J 75 vis avaritiæ bonis moribus vincetur F 355, 11 virtutem opulentia F 353, 25 minore detrimento illos vinci quam suos vincere J 54 regem armis quam munificentia vinci minus flagitiosum J 110

Victu regio atque cultu ætatem agere C 37

Videlicet (Ironice) C 52

Viderint: si paululum modo vos languere viderint C 52 omnium animos alacres C 21 postquam videt frustra inceptum J 61 ubi eodem intendere haruspicis dicta J 64 animos arrectos J 86 laxu atque licentia carendum videt F 283, 3 ne meliores sumsisse videar quam genuisse J 10 res autem opportuna videbatur C 49 uti mihi videor, disserui F 356, 8 ne vivere contemtus viderer J 14 quod illorum magis quam sua retulisse videretur J 111 ut tanta mutatio non sine Deo videretur F 328, 20 esse quam videri bonus malebat C 54 quam audeat tam videri felicem F 277, 21 rectius mihi videtur ingenii quam virium opibus gloriam quærere C 1

Vigebant avaritia, &c. C 2 viget ætas, animus valet C 20 Seneca Ep. 26. viget animus et gaudet non multum sibi esset cum corpore. ubi Membranæ B. Pub. sic locum illum depositum legunt, nolim posse. prodestne habituro aliquid habiturus eque si quicquid nolim non posse. nam si quid, &c.

Vigilando, agendo, &c. prospere omnia cedunt C 52 vigilia prima J 106 patiens vigiliæ C 5 haberentur per totam urbem C 30 ducebantur more militari J 44 crebras ponere J 45 ad vigilias multus adesse J 96 per vigilias canere signa J 99 ipse circumire J 100 tentare F 292, 24 neque vigiliis neque quietibus sedari poterat C 15

Vilia habere pericula C 16 summum Imperium F 323, 6 bona omnia ubi divitiæ claræ habentur F 353, 28

Villa: in publica villa F 342, 20 uti quisque domum aut villam concupiverat C 51 aut villam exstruere F 346, 15 in urbium modum exædificatas C 12 expugnare J 44 pluris pretii coquum quam villicum habeo J 85

Vincta fornicibus lapideis camera C 55 Cic. ii. Tusc. 41. aspicite religatum asperis vinctumque saxis. in vincula conjecerat C 42 in vincula duci J 33 in vinculis retinendum C 48

Vindicamus nosmet ipsos in libertatem C 20 et plebem J 42 uti te ab inimicorum impetu vindices F 349, 12 Senec. de B. 6. me ab illo nihilominus vindicare. mortem severe vindicandam J 15 prohibendo a delictis magis quam vindicando J 45 vindicandum in eos qui, &c. J 31 manu vindicandum J 106 et 20 crescere interdum vindicari C 10 vindicatum est in eos C 9 pro animadversum Cic. vii. Verrin. si quid vindicatum severe est. in noxios J 31 vindices rerum capitalium C 52 sic carcer dicitur nefariorum vindex Cic. ii. in Catil. pœna vindex Catull. Arg. Juris sui tribunos plebis F 300, 11 libertatis F 307, 3 vindictam nobilitatis acerrime in plebem exercuerat J 16

Vineæ cum ingenti periculo frustra agebantur J 92 agere J 37 et vineas ex locis maxime idoneis J 76 (neque inter vineas sine periculo administrare J 92 extra vineas egressus J 94

FINIS OPERUM C. C. SALLUSTII.